تفسیر مردان

(آیاتُ الرِّجالِ فی القرآن)

۱-۲

بررسی مجموعه آیات مربوط به مردان

دکتر محمد بیستونی

قائمیه اصفهان
مرکز تحقیقات رایانه‌ای
www.Ghaemiyeh.com

تفسيـر مردان (آياتُ الرِّجالِ فِي الْقُرآن) بررسيمجموعهآيات مربوط به «مردان» درقرآن كريم

مشخصات كتاب

تفسيـر مردان (آياتُ الرِّجالِ فِي الْقُرآن) بررسي‌مجموعه‌آيات مربوط به «مردان» درقرآن كريم
گروه تحقيق: صفورا، زهرا، آسيه بيستوني
بـه اهتمــام : دكتــر محمــد بيستــوني
(1)
بيستوني، محمد، 1337 -
/ به اهتمام محمد بيستوني .
قم: بيان جوان، 1385 .
ص. ISBN:
فهرستنويسي بر اساس اطلاعات فيپا .
.4ق 95ب/4/65 BP159/297
كتابخانه‌ملي‌ايران 44707 ـ 85 م
عنـــــــــــــــوا ن: تفسيـــــر مــردان (جلـــــد 1)
بـــــــــــه اهتمـــــــام: دكتـــــر محمـــــد بيستـــونـي
گـــــــــروه تحقيـــــــق: صفورا، زهرا، آسيه بيستـــونـي
تـايپ و صفحـــه آرايـــي: فاطمه سـرزهي،سهيـلا شـاكري
امـــور رايـــانـــه و IT: روح اللّه كـــــريميـــــــان
چـــاپ و صحـــافـــي: چـاپخـانـه دكتـر سليمـــان زاده
نـوبت و تـاريخ چـــاپ: اول ـ بهـــــــــــار 1389
شمـــــا ر گـــــــــان: 1500 نسخـــــــــــــه
نـــــا شـــــــــــر: انتشـــارات بيـــــان جـــوان
(ناشر تخصصي گـروه مؤسسات
قـــرآني تفسيـــر جـــوان)
شـــابـــــــــــــك: ISBN:
حق چاپ محفوظ نيست، هرگونه‌نسخه‌برداري وچاپ‌از اين‌كتاب‌به‌منظور توسعه فرهنگ قرآن‌كريم، با اخذ مجوزكتبي از مؤسسه قرآني تفسير جوان بلامانع است.
نشاني: تهران ـ خيابان‌پاسداران ـ بين گلستان هشتم‌ونهم (روبروي‌پمپ بنزين) ـ
شماره 451 ـ طبقه همكف ـ واحد 4 تلفكس: 22589626
www.Tafsirejavan.com
(2)

جلد اول

فهرست مطالب

موضوع صفحه
متن تأييديه حضرت آيةاللّه العظمي جعفر سبحاني ••• 4
متن تأييديه حضـرت آيـتاللّه محمـد يـزدي ••• 5
متن تقريظ حضرت آيةاللّه سيد علي اصغر دستغيب ••• 6
مقدمه: ••• 7
با سحروجادوگري نمي‌توان بين مردان‌وهمسران‌آن‌ها اختلاف وجدايي‌ايجادكرد ••• 9
چگـونـه فـرشتـه معلـم انسـان مـي‌شـود؟ ••• 11
هيـچ كس بـدون اذن خـدا قادر بر كاري نيست ••• 12
سحـر چيست و از چه زمـاني پيـدا شـده است ؟ ••• 12
سحر از نظر اسلام ••• 14
سحر در عصر مـا ••• 15
بـابِل كجـاست؟ ••• 18
هـاروت و مـاروت ••• 18
پيـام آيـه شريفه ••• 21
ممنـوعيت ازدواج مـردان مـؤمن با زنـان مشـرك و زنان مؤمن با مردان مشرك ••• 22
فلسفـه تحـريم ازدواج با مشركان ••• 23
مشـركان چـه اشخـاصي هستنـد ؟ ••• 24
شـأن نـزول ••• 24
تفسيـر ••• 25
زن وسيلـه هـوس‌راني مرد نيست ••• 28
شـأن نـزول ••• 30
تفسيـر ••• 30
مبـارزه بـا نـوعي از بـداخـلاقـي مـردان ••• 33
ايـلاء يـك حكـم استثنـايي اسـت ••• 34

فهرست مطالب
موضوع صفحه
اوصـاف الهـي در پـايـان هـر آيـه ••• 35
حـق رجـوع مـرد به زن در عـده طـلاق رجعـي ••• 38
بحثي پيرامون تساوي مرد و زن از نگـاه قرآن كريم ••• 41
دلايـل ديـدگـاه نخست ••• 43

تـذكـري به مـردان در ارتبـاط با مسئلـه طـلاق ••• 50
يا زنـدگي زنـاشويي معقـول يا جدايي شـايستـه ••• 51
لزوم تعدّد مجالس طلاق ••• 52
مفتي اعظم اهل تسنّن و نظر شيعه در مسألـه طلاق ••• 53
شـــأن نـــزول ••• 54
تفسيـــــــــر ••• 55
طـــلاق خُلْـــع ••• 58
جدايي مشروط مرد و زن ••• 60
مُحَلِّل ، عـامل بـازدارنده مردان از طلاق دادن مكرّر زنان ••• 61
شـــأن نـــزول ••• 63
تفسيـــــــــر ••• 63
بيـان روشـن آيـه شريفه ••• 65
تـوصيـه تكميلـي به مـردان در ارتبـاط بـا طـلاق ••• 67
شـــأن نـــزول ••• 72
تفسيـــــــــر ••• 73
پنـداري بـي‌اســاس ••• 74
احيـــاي هـــويـــت و حقـــوق زنـــان ••• 75
يـك تـوصيـه به مـردانـي كه مي‌خـواهنـد با زنـان بيـوه ازدواج كنند ••• 77

فهرست مطالب
موضوع صفحه
چگـونگـي اداي مَهـريـه تـوسـط مـردان ••• 83
حـقّ ولايـت ••• 91
پـــاســخ ••• 91
راز پافشاري بر رعايت حقوق ••• 93
مقـــرّرات اخـــلاقـــي ••• 94
توصيه به مرداني‌كه درآستانه‌مرگ قرارمي‌گيرند و همسراني‌ازخودباقي‌مي‌گذارند ••• 95
شـأن نـزول ••• 99
توصيه مكرر قرآن كريم به خردورزي و خردمنـدي ••• 104
پـاسـخ پـروردگـار به سـؤال مـردي صـالـح ••• 106
داستـان شگفـت‌انگيـز " عُـزَيْـر " ••• 106
نمونه‌اي از رستاخيز در قالب يك داستان شنيدني ••• 111
توصيه ويـژه به آقايان بـراي تنظيم اسناد تجاري ••• 116
تـوجـه عميـق قـرآن بـه امـور اقتصـادي ••• 122

تنظيـــم اسنـاد و قـــراردادهـاي اقتصـادي ••• 123
نگارش سنـد ••• 125
چـــــــرا؟ ••• 128
ادامـه سخن در تنظيم اسناد تجاري (وثيقه‌گذاري) ••• 131
چهارده رهنمود امنيت آفـرين در دو آيه 282و283 ••• 135
توجه به شانس و اقبال از سوي آقايان، مبناي ديني و قرآني ندارد ••• 137
تنـاسب تكليف و توانـايـي ••• 140
پـرتـوي از روايـات در مـورد دو آيــه پـايـاني سـوره بَقَـرَة ••• 144
«زنـان و فرزندان» و «مال و ثروت»، ميدان بزرگ آزمايش مردان ••• 146

فهرست مطالب
موضوع صفحه
منظـور از « اَلْقَنـاطيرِ الْمُقَنْطَـرَه » و « اَلْخَيْلِ الْمُسَوَّمَه » چيست ؟ ••• 147
منظور از "متاع حيات دنيا " چيست ؟ ••• 148
مـوانـع شنـــاخـــت و بينـــش ••• 149
خيـانت در امـوال يتيمـان ممنوع ••• 157
رعـــايـــت حقـــوق يتيمـــان ••• 159
چگونگي ازدواج مجدد براي آقايان ••• 161
منظـور از عـدالـتِ مـردان دربـاره همســران چيســت ؟ ••• 162
شـأن نزول ••• 164
ازدواج مجـدد تنهـا در پـرتـو رعـايت عـدالت مجاز است ••• 166
چـرا پـرداخـت مَهـريه به عهـده مردان گذاشته شده است؟ ••• 168
مَهْـــريّـــه يـــك پشتـــوانـــه اجتمـــاعـي بـــراي زن ••• 168
رعـــايـت حقـــوق زنـــان ••• 171
روي سخـــن بـــا كيســـت؟ ••• 171
امـوال خـود را در اختيـار افـراد كم عقل و غيررشيد قرار ندهيد ••• 173
مـوقعيـت ارزشهـــاي مـــادّي ••• 176
حقـوق يتيمـان را پـاس داريـد! ••• 182
سفـــارش يتيمـان و محـرومان ••• 188
چند توصيه كليدي به آقايان براي رعايت حقوق خانم‌ها ••• 189
شـأن نـزول ••• 191
دفـاع راستيـــن از حقـــوق زن ••• 192

هشـدار از تجــاوز بـه حقــوق زن ••• 197
شــأن نــزول ••• 202

بــرخي ازدواج‌هـــاي ممنـــــوع ••• 202
تحــريــم ازدواج آقايـان بـــا محـارم ••• 205
رعــايت مقرّرات در تشكيـــل خـانواده ••• 209
1ـ مـــدّت شيـــرخـــوارگـــي ••• 210
2ـ ميـــــــزان شيـــــــر ••• 211
3ـ چگـــونگـــي شيــرخـــوردن ••• 212
پـــــرتـــــوي از آيـــــات ••• 215
دفــاع از حقـــوق و كــرامـــت زن ••• 215
تحـــريـــم ازدواج بـــا زنـــان شـــوهـــردار ••• 218
ازدواج موقـت يا طـرحي ديگر براي حفظ عفت عمومي ••• 222
ســلامت اجتمــاع وابستــه به سلامت اقتصاد اسـت ••• 226
در راه ســلامت اقتصــادي جـامعـــه ••• 228
واژه «بــاطِل» ••• 228
پرتوي از آيات ••• 231
چگــونــه گنــاه صغيــره تبديل به كبيــره مي‌شـود؟ ••• 236
تشـــويـــق بـــه تـــرك گنـــاه ••• 237
گنـــــاه كبيـــــره چيســـــت؟ ••• 237
نـويـــد بخشـــايـــش و آمـــرزش ••• 238
گنـــاهـــان كبيـــره در روايـــات ••• 239
چرا سهم ارث مردان بازنان تفاوت دارد؟ ••• 244
آيا وجود «تفاوت‌هاي طبيعي» با اصل عدالت پروردگار سازگار است ؟ ••• 245
شـــأن نــزول ••• 247

تفسيـــــــــر ••• 248
آرزوهـــاي درســـت و نـادرسـت ••• 248
عمـــوميـــــت قـــانـــون ارث ••• 251
هم‌پيمان كيست؟ ••• 252
سرپرستي مردان در نظـام خـانـواده ••• 254

شـدّت عمل نسبت به زنـان متخلّـف ••• 256
شـــأن نـزول ••• 258
مـــديـــريـــت در خـــانـــواده ••• 259
راز مـديـريـت مـرد در خـانـواده ••• 259
محكمـــه صلـــح خـانـــوادگـــي ••• 262
طـرح حكيمـانه براي ايجـاد سـازش ••• 264
يـك پـــرسش ••• 264
پـــاســـخ ••• 264
ده دستور درباره حقوق و آداب معاشرت ••• 266
زنجيـره‌اي از كـارهـــاي شـايسته ••• 271
پـــرتـــوي از آيـــــات ••• 273
تحـريم نماز در حال مستـي ••• 276
باطل بودن نماز در حال جنابت ••• 278
تيمّـم بـراي معـذوريـــن ••• 279
پـاكيـزگي جسـم و جـان ••• 280
ضرورت آماده باش دائمي مسلمانان خصوصا مردان مسلمان ••• 285
آمادگي دفاعي در برابر دشمـن ••• 286

فهرست مطالب
موضوع صفحه
شـأن نـــزول ••• 287
آماده‌ساختن مؤمنان براي‌جهاد ••• 291
فـرمـان جهـاد و دفـــاع ••• 292
استمـداد از عواطف انسـاني ••• 293
جهـــــاد آزادي‌بخـــش ••• 294
بـرآمـــدن خـــواستـــه‌ها ••• 295
ارزش دعـــــا ••• 295
پيكـــار بـا يـاران شيطـان ••• 297
اقتـدار پـوشـالي شيطـان ••• 298
تظـاهـر به ايمـان معيـار صـلاحيت اشخـاص نيسـت ••• 299
شـأن نـــزول : ••• 301
نخست خودسازي ••• 301
پرتوي از آيـات ••• 303
سرچشمه همه خوبي‌ها از سوي خداست، ولي بدي‌ها بازتاب رفتار افراد است ••• 305
سـرچشمـه پيـــروزي‌ها و شكست‌ها ••• 306

واژه «بُـرُوج» ••• 307
منطـق عنـاصر زبـون و فـريبكـار ••• 308
سرچشمـه خـوبـي‌ها و پيـــروزي‌ها ••• 310
انگيـزه جهاد اسلامي منفعت‌طلبي نيست ••• 313
هشـدار در مـورد خـون‌ها و جـان‌ها! ••• 314
شـأن نـزول ••• 319
بـرتـري مجاهدان توحيدگرا و پر اخلاص ••• 320

فهرست مطالب
موضوع صفحه
آيـا اين آغـاز و فـرجـام سـازگـارند؟ ••• 322
رعـايت حقـوق خـانـم‌ها از ســـوي آقـايـان ••• 323
تأمين حقـوق دو گـروه آسيب‌پـذير (زنان و يتيمان) ••• 324
دو نمـونه از ظلم به دختران ••• 326
شـــــأن نـــــزول ••• 330
باز هم صلـح و همـزيستي ••• 330
عـدالت شرط تعدد همسر ••• 333
تعـدد زوجـات و عدم‌امكان تحقق عدالت كامل چگونه قابل جمع است؟ ••• 334
عـدالت در نظام خـانـواده ••• 335
پرتـوي از آيـه شـريفـه ••• 340
خـوردن غـــذاي اهـل كتـاب و ازدواج بـا آنـان ••• 341
ازدواج با زنـان اهل كتاب ••• 347
پاك سازي جسم و جـان ••• 349
فلسفـه وضـو و تيمّـم ••• 353
فلسفـــه غسـل ••• 354
پاكسازي درون و بـرون ••• 356
مـرز صـورت براي وضو ••• 358
پـــرتـوي از روايـــات ••• 360
ريشه اختلاف ••• 361
ارزيـــابـي ديـــدگـاه نخســت ••• 363
دو پـــرسش و پـــاســخ آنهـــا ••• 363

فهرست مطالب
موضوع صفحه
ارزيـــابـي ديـــدگـــاه دوّم ••• 365

برآمـدگي پشـت پـا يـا «كَعْـب» ••• 366
پـاكيـــزگـــي درونـي و بـــرونـي ••• 366
داستـــان نخستيـن مـــرد قـاتـــل ••• 368
حـــق حيـات و زنـدگي انســـان ••• 370
بـــرداشـــت نـــــادرســـت ••• 371
شـــرط پـذيـرفتـه شـدن كـارهـا ••• 372
قـابيل و پـرده‌پـــوشي بـر جنـايت ••• 377
نخستيـــن جنـــايت در تاريخ بشـر ••• 379
داستان به خاكسپاري پيكر «هابيل» ••• 380
حقيقت تـوسّل ••• 382
قرآن و تـــوسّل ••• 383
وسيلـــه نجات ••• 384
در انـديشـــه وســايـــل نجـــات ••• 386
فـــرجـــام شـــوم حـــق ستيـــزي ••• 388
مجازات دزدان ••• 391
كيفـــــر دزدي‌هـــاي نهـــــان ••• 391
بريدن دست دزد در برابر چه مبلغ و ميزاني؟ ••• 392
انـدازه بريدن دست دزد ••• 393
شـــرايـــط كيفـــر دزد ••• 394
كيفر عمل تجـــاوزكـارانه ••• 394
همه‌سونگري در اسـلام ••• 395

فهرست مطالب
موضوع صفحه
پـاسـخ به ايـن پنـدار ••• 396
راه خـوشبختـي و نجـات هميشـــه بـاز اسـت ••• 398
شرايط مجازات ســارق ••• 401
اندازه قطع دست سارق ••• 401
آيا مجازات اسلامي سرقت خشونت آميز است ؟ ••• 402
صفـات پنجگـانـــه يـاران واقعـــي اسـلام ••• 404
نويد به آينـده‌اي روشن ••• 407
اين سرفـــرازان كيانند؟ ••• 408
آيـــه ولايـــــت علـــيّ بـــن ابيطـــالـــب عليه‌السلام ••• 413
شـأن نـزول آيه ولايت ••• 413
شهادت احاديث و مفسّران و مُورّخان در مورد آيه وِلايَت ••• 415
پـــاســخ به هشت ايراد مخـالفـان بـــر آيـــه ولايَـــت ••• 417

ولايـــت و امـــامـت اميـــر مـــؤمنـــانَ عليه‌السلام ••• 422
رهنمـود آيــه مبـاركه ••• 423
دو نكتـــه اســـاسي ••• 423
حكـم قطعـي دربـاره شــراب و مراحـل تـدريجـي آن ••• 428
تحريم شراب، قمار و ... ••• 431
پيام آيه ••• 432
دوري از مجـــالـس اهـــل بـاطـــل ••• 435
درمحفل گناه ننشينيد! ••• 436
پنداري بي‌اساس درمورد پيروان اهل‌بيت ••• 437
امّا فــرامـــوشي و... ••• 438

فهرست مطالب
موضوع صفحه
فــرمــان‌هـاي ده‌گـــانـــه طـــلايــي ••• 440
فـرمــانهاي جـاودانـه و زنــدگــي ساز ••• 441
اعــدام در سه مـورد ••• 443
نيكوترين شيوه براي مديريت مال يتيمان ••• 445
شـروع از تـوحيـد و پايان به نفي اختلاف ••• 449
مـراحـل ســه‌گـانـه دريـافــت احكــام ••• 449
فـرمان‌هاي جاويدان ••• 450
اهميــت نيكــي بــه پـــدر و مـــادر ••• 450
قتــل فــرزنــدان به خــاطــر گرسنگي ••• 451
منظـور از «فَـــواحِــش» چيســـت؟ ••• 452
بــه گنــاهــان نــزديـك نشـــويـــد ••• 452
پــرتــوي از آيــات ••• 453
اعــراف ، گــذرگاه مهمي به سوي بهشت ••• 458
«اعراف» و كساني‌كه بر فراز آن ايستاده‌اند ••• 459
اصحــاب اعــراف چـه كســاني هستند؟ ••• 465
آن ثــروت و قــدرت افسانه‌اي چه شـد؟ ••• 469
نعمــت‌هــاي بهشتـــي بــر دوزخيــان حــرام است ••• 471
تقــاضــاي عــاجـزانه دوزخيـــان ••• 472
قــوم لــوط پــايــه‌گذار عمل شنيع همجنــس‌بــازي ••• 475
رسالت لــوط و دعوت اصلاحگرانه او ••• 475
ســرنـوشت دردنــاك قـوم لـــوط ••• 479
عمران و آبادي در سايه ايمان و تقـوا ••• 483

فهرست مطالب
موضوع صفحه
چـرا ملـل فـاقـد ايمـان ، زنـدگـي مـرفـه دارنـد ؟ ••• 484
تـوسعـه رزق و روزي در پـرتـو ايمـان و پرواي از خـدا ••• 486
داستـان مـرد دانشمنـدي كه در خـدمت فراعنه درآمد ••• 493
فـرجـام ننگبار دانشمنـدان تـوجيـه‌گـر ستـم ••• 493
اين عنصـر نگـون بخـت كه بـود؟ ••• 494
سـرگـذشـت «اُمَيَّـه» ••• 495
بَلْعَـم بـاعُـورا دانشمنـد دنيـا پـرسـت و منحـرف ••• 498
چرا دانشمندان توجيه‌كننده ظلم به سگ تشبيه شده‌اند؟! ••• 501
ستمكـاران به خويشتن ••• 503
پـرتـوي از آيـات ••• 505
فـرار از جهـاد ممنـوع ••• 507
پـايـداري و پـايمـردي در بـرابـر ستـم و تجـاوز ••• 508
تاكتيك جنـگ و گـريـز ••• 509
امـوال و اولاد شمـا وسيلـه آزمـايش شمـاسـت ••• 512
هدف جهاد و يك بشارت ••• 514
چه سالار و ياوري! ••• 515
خمس يك دستور مهم اسلامي ••• 517
روز جدايي حق از باطل ••• 517
منظور از ذي‌القربي و يتيمان و مسكينان و واماندگان در راه چيست؟ ••• 518
آيا غنايم منحصر به غنايم جنگي است ••• 519
آيـا اختصـاص نيمـي از خمـس به بني هـاشـم تبعيـض نيست؟ ••• 524
منظـور از سهـم خـدا چيسـت؟ ••• 527

فهرست مطالب
موضوع صفحه
يك بـرنامه اقتصـادي ••• 528
چگونگي تقسيم خمس ••• 528
نزديكان‌پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله چه‌كساني هستند؟ ••• 529
تنهـا يك پنجـم از غنـايـم يـا ... ••• 530
بـازگشـت بـه آيـه شـريفـه ••• 530
روز رويـارويي دو گـروه حـق و باطل ••• 531
پـرتـوي از روايـات در مـورد خمس ••• 532
شش دستور در زمينه‌جهاد ••• 533

رهنمـــــودهـايـي ارزشمنـــد ••• 534
ضـــرورت اطـاعـت از رهبـــري ••• 535
ضـرورت پرهيز از غـرور و خـودنمايي ••• 537
جشنـي كه به عــزا تبـديل گــرديد ••• 538
سلــب نعمــت‌ها، عكس‌العمــل رفتــار نـاپسنــد افــراد است ••• 539
عــوامــل حيــات و مــرگ ملــت‌ها ••• 539
سلــب نعمــت نتيجــه ارتكــاب گنــاه است ••• 542
جبر سرنوشت و جبر تاريخ و ساير جبرها ممنوع ••• 543
افـزايـــش قـــدرت جنگـي و هـــدف آن ••• 545
هـدف نهايي تهيه سلاح و افزايش قدرت جنگي ••• 548
هـدف و اركـان جهـاد اسلامي ••• 551
اوج آمـــادگـــي دفـــاعـــي ••• 552
اينـان چــه كسـاني هستنـد؟ ••• 553

فهرست مطالب
موضوع صفحه
منتظـر بـرابـري قـوا نبـاشيد ••• 554
آيـا آيـه نخست منسوخ شده؟ ••• 557
افسـانــه مــوازنـــه قـــوا ••• 558
همه‌چيز فداي هدف و براي‌خدا ••• 562
گـذشتـه و امــروز در گـرو ايـن دستــور اسـت ••• 564
بحثـي پيـرامون ثروت اندوزي ••• 566
جمع ثروت تا چه اندازه « كَنْز » محسوب مي‌شود؟ ••• 569
خيـــانـــت بسيـــاري از احبـــار و رهبـــان ••• 572
تجسّم زرانــدوزي، در آخـرت ••• 575
راز ايــن كيفـــــر سهمگيــن ••• 576
ارتباط مقدّرات‌باكوشش‌هاي‌ما ••• 578
در قــامــوس مؤمنــان شكســت وجـود ندارد ••• 580
صفــات هميشگـي منـافقـان ••• 580
شأن نزول ••• 584
نقشــه شيطــاني بـدانـديشـان بر ضد پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله ••• 586
بـرنـامــه خطـــرنــاك ديگــري از منــافقــان ••• 588
نشــانه‌هاي پنجگــانه مـردان (و زنــان) منـافق ••• 592
بــرخــي از خصلــت‌هاي زشــت نفــاقگــرايان ••• 594
كيفــر كفر و نفـاق ••• 596
تكـــــرار تـــاريـــخ و درس عبـــــرت ••• 597

وه كــه امشب چقــدر به شب گذشته شباهت دارد! ••• 598
(644)
فهرست مطالب
موضوع صفحه
بــروز بــلاها و سوانــح حاصـل‌عملكرد آدمهاست ••• 601
آيينــه تــاريــخ ••• 602
پـرتـوي از آيــات ••• 603
نشـانـــه‌هاي مـــــردان (و زنــانِ) با ايمـــان ••• 605
پــرتـــوي از ويـژگي‌هـــاي ايمــانَ آوردگــان ••• 607
پيـــــام آيـــــه ••• 608
پــاداش آخــرتي مــردان (و زنــانِ) بــا ايمــان ••• 609
وعــده نعمت‌هاي گونــاگون به ايمــان آوردگــان ••• 611
پــرتـوي از آيـات ••• 613
جهـــاد در راه خـــــدا، تجـــارتي بي‌نظيـــر ••• 614
تجــارت بـا خــدا ••• 617
بـــــرتـــــرين و رســـاتـريـــن جهـــاد ••• 617
ايـــن اســت آن كـــاميـــابـي پـــــرشكـــوه ••• 618
صفــات نـــه‌گــانه مـــــردان مجـــاهـــــد ••• 620
تحصيل علم و دانش ، واجب كفايي است ••• 623
جــواز تقليــد با استفــاده از آيــه " نَفْر" ••• 624
جهــاد با جهــل و جهــاد بـا دشمنـان ••• 625
شـــــــأن نزول ••• 626
جهـاد علمي ورزمي ••• 627
دشمنـــــان نـزديـك‌تــر را دريــابيد ••• 628
مبــاد از دشمن خانگــي غافــل گرديد ••• 630

اين كتاب را هديه مي‌كنم به

سَيِّدِنا وَ نَبِيِّنا مُحَمَّدٍ
رَسُولِ اللّٰهِ وَ خاتَمِ النَّبِيّينَ وَ اِلي مَوْلانا
وَ مَوْلَي الْمُوَحِّدينَ عَلِيٍّ اَميرِ الْمُؤْمِنينَ وَ اِلي بِضْعَةِ
الْمُصْطَفي وَ بَهْجَةِ قَلْبِهِ سَيِّدَةِ نِساءِ الْعالَمينَ وَ اِلي سَيِّدَيْ
شَبابِ اَهْلِ الْجَنَّةِ، السِبْطَيْنِ، الْحَسَنِ وَ الْحُسَيْنِ وَ اِلَي الأئِمَّةِ التِّسْعَةِ
الْمَعْصُومينَ‌الْمُكَرَّمينَ مِنْ‌وُلْدِالْحُسَيْنِ لاسِيَّما بَقِيَّةَاللّٰهِ فِي الأرَضينَ وَ وارِثِ
عُلُومِ
الأنْبِياءِ وَالْمُرْسَلينَ، الْمُعَدِّلِقَطْعِ دابِرِالظَّلَمَةِ وَالْمُدَّخِرِ لِاِحْياءِ الْفَرائِضِ
وَمَعالِمِ‌الدّينِ،
الْحُجَّةِبْنِ‌الْحَسَنِ صاحِبِ الْعَصْرِ وَ الزَّمانِ عَجَّلَ اللّٰهُ تَعالي فَرَجَهُ الشَّريفَ فَيا
مُعِزَّ
الأَوْلِياءَوَيامُذِلَ‌الأعْداءِاَيُّهَاالسَّبَبُ‌الْمُتَّصِلُ‌بَيْنَ‌الأرْضِ‌وَالسَّماءِقَدْمَسَّنا
وَ اَهْلَنَا الضُّـــرَّ في غَيْبَتِـــكَ وَ فِراقِـــكَ وَ جِئْنـا بِبِضاعَـةٍ
مُزْجاةٍ مِنْ وِلائِكَ وَ مَحَبَّتِكَ فَاَوْفِ لَنَا الْكَيْلَ مِنْ مَنِّكَ وَ
فَضْلِكَ وَ تَصَدَّقْ عَلَيْنا بِنَظْرَةِ رَحْمَةٍ مِنْكَ
اِنّا نَريكَ مِنَ الْمُحْسِنينَ
(3)

متن تأييديه حضرت آيةاللّه العظمي جعفر سبحاني

بِسْمِ اللّهِ الرَّحْمنِ الرَّحيم
يكي از گام‌هاي مؤثر كه بايد مفسران اسلامي در تشريح و تفهيم مقاصد عالي قرآن بردارند اين است كه، دگرگوني عميقي در شيوه تفسير به وجود آورند و از تكرار تفسير قرآن به شيوه ترتيبي كه سوره به سوره يا آيه به آيه است، خودداري نمـايند و تـوجـه خـود را به شيوه ديگري كه همان «تفسير موضوعي» است، معطوف سازند. آن‌گاه خواهند ديد در اين نوع تفسير چه پنجره‌هاي زيبايي از علوم و معارف قرآن در چشم‌انداز تفسيري آنان گشوده مي‌شود.
در همين راستا برادر فرزانه جنـاب آقاي دكتر محمـد بيستونـي رئيس گروه مؤسسات قرآني تفسير جوان در تلاشي بيست ساله با لطف و عنايات ويژه الهي شش نوع تفسير موضوعي براي شش مخاطب هدف تحت عناوين تفسيركودك، تفسير نوجوان، تفسير جوان، تفسير زنان، تفسير مردان و تفسير خانواده با نظارت‌علماي‌برجسته‌حوزه‌هاي‌علميه‌تأليف ومنتشرنموده وچندين‌كتب‌ارزنده قرآني و تفسير موضوعي مستقل را نيز تحت عناويني همچون تغذيه، باستان‌شناسي، هنرهاي دستي، دنياي‌حيوانات، شعر و شاعري، آب و باران، فقر و ثروت، نهج‌البلاغه جوان، خلاصه الغدير، لغت‌شناسي و مفاهيم قرآن كريم‌و... را با نگاه ويژه به قرآن، حديث و علوم روز براي نسل جوان تأليف و چاپ و منتشر نموده است كه اين حجم‌از فعاليتهاي تأثيرگذار قرآني در نوع خود كم‌نظير مي‌باشد.
براي ايشان تداوم توفيقات و طول عمر همراه با صحت، عزّت و حسن عاقبت را خواهانم و به همه خانواده‌هاي محترم و جوانان عزيز توصيه مي‌نمايم از همه آثار ارزشمند و كاربردي ايشان كه با محتواي عميق و ساده و زيباترين شكل ارائه شده است حداكثر استفاده را بنمايند.
قم ـ جعفر سبحاني
4/8/88
(4)

متن تأييديه حضرت آيت‌اللّه محمد يزدي

رئيس شورايعالي حوزه علميه و رئيس دبيرخانه مجلس خبرگان رهبري
قرآن كريم اين بزرگ‌ترين هديه آسماني و عالي‌ترين چراغ هدايت كه خداوند عالم به وسيله آخرين پيامبرش براي بشريت فرو فرستاده است ؛ همواره انسان‌ها را دستگيري و راهنمايي نموده و مي‌نمايد. اين انسان‌ها هستند كه به هر مقــدار بيشتر با اين نور و رحمت ارتباط برقرار كنند بيشتر بهره مي‌گيرند.
ارتبــاط انســان‌ها با قــرآن كــريــم با خــوانــدن، انــديشيــدن، فهميــدن، شناختن اهداف آن شكل مي‌گيرد. تلاوت، تفكــر، دريافت و عمل انسان‌ها به دستورالعمل‌هاي آن، سطوح مختلف دارد. كارهايي كه براي تسهيل و روان و آسان كردن اين ارتباط انجام مي‌گيرد هر كدام به نوبه خود ارزشمند است.
كارهاي گوناگوني كه دانشمند محترم جناب آقاي دكتر بيستوني براي نسل جوان در جهت اين خدمت بزرگ و امكان ارتباط بهتر نسل جوان با قرآن انجام داده‌اند ؛ همگي قابل تقدير و تشكر و احترام است. به علاقه‌مندان بخصــوص جوانان توصيــه مي‌كنم كه از اين آثار بهره‌مند شوند.
توفيقــات بيش از پيش ايشان را از خداوند متعال خواهانم.
محمد يزدي
رييس دبيرخانه مجلس خبرگان رهبري
(5)

متن تقريظ حضرت آيةاللّه سيد علي اصغر دستغيب

نماينده محترم مجلس خبرگان رهبري
بسم اللّه الرحمن الرحيم
وَ الَّـذيـنَ جاهَدوُا فينـا لَنَهْدِيَنَّهُـمْ سُبُلَنـا وَ اِنَّ اللّـهَ لَمَعَ الْمُحْسِنينَ
(69 / عنكبوت)
خداوند را بندگاني است كه در راه او تلاشگر و نيكوكارند و همانها هستند كه از هدايت و نصرت الهي برخوردارند. حدود 35 سال از نخستين ديدارم با نورچشم‌گرامي و عزيزم جناب‌آقاي دكتر محمد بيستوني در مسجدالرّضاي عليه‌السلام شيراز مي‌گذرد و با روحيّه تعهّد، اخلاص و فداكاري ايشان آشنائي كافي دارم. قبل از انقلاب از جوانان پيشگام در مبارزات بوده و مكرّر بازداشت و زنداني مي‌شدند و پس از پيروزي، خطيرترين كارها را در صحنه‌هاي مختلف با توكّل به‌خدا و بعنوان انجام وظيفه به عهده مي‌گرفتند. اينجـانب مـوفقيّت‌هاي چشمگيــر و ارزشمند آقــاي دكتــر بيستــوني از جملــه تحقيقــات و تــأليفات جالب و جذّاب مؤسسه قرآني تفسير جوان خصوصا ابداع روش اُنس با قرآن از طريق كارگاههاي آموزشي تفسير و تحقيق موضوعي قرآن كريم را مرهون مجاهدات و صالحات ايشان مي‌دانم. نكته قابل توجّه اينكه مشاراليه فرصت جواني را مغتنم دانسته و در راه خدا گذرانيدند. و اكنون بحمداللّه جوانان عزيز ميهن اسلامي از نتايج كار و تلاش مستمر وي بنحو شايسته‌اي بهره‌مند مي‌باشند. اميد است اقشار مختلف خصوصا نسل جوان با استفاده از آثار اين وجود گرانمايه، معارف ديني خود را ارتقاء بخشند و مسئولين محترم فرهنگي جامعه با حمايت بي‌دريغ خود گام مؤثري در اشاعه فرهنگ قرآني و اسلامي بردارند. شيراز ـ سيد علي اصغر دستغيب
28/12/84
(6)

مقدمه

قرآن‌كريم درآيات 82 سوره اِسراء و 44 فُصِّلَت و 57 يُونس خود را به عنوان نسخه شفابخش معرفي مي‌كند. بنابراين مي‌توان اين كتاب آسماني را همچون داروخانه‌اي فرض كرد كه بيماران و نيازمندان متناسب با نوع بيماري و نياز خاص خود بايد به سراغ آن رفته و برنامه زندگي و نجات خود را از اين گنجينه معنوي و مادي انتخاب كنند تا پرنده زيباي خوشبختي را در آغوش گرفته و در ساحل امن و آرام آن طي مسير نموده و دنيا و آخرت خود را در سايه عمل به محتواي قرآن آباد سازند.

در همين راستا گروه مؤسسات قرآني تفسير جوان كه تشكلي مردمي و غيرانتفاعي است 11 مؤسسه تخصصي‌قرآني را تأسيس‌نموده‌است تاهريك‌از مؤسسات‌متناسب‌با «مخاطب‌خاص» يا «موضوع خاص» مندرج در اساسنامه رسمي خود، گروههاي سِنّي گوناگون را با آيات مرتبط با همان گروه مأنوس ساخته و درك و فهم آيات موضوعي را براي آنان ساده و ميسر سازد. لذا براساس فلسفه وجودي تأسيس هر مؤسسه، شش نوع تفسير موضوعي بر اساس شش جمعيت هدف در مؤسسات مذكور تدوين و منتشر شده است كه عبارتند از:

1 - «تفسير كودك» ويژه كودكان پيش دبستاني تا پايان دبستان كه حدود «200 آيه مورد نياز» براي كودكان عزيز به صورت گرافيكي، مفهومي و به 4 زبان فارسي، عربي، انگليسي و فرانسه در 20 جلد به صورت تمام رنگي در قطع بياضي را در خود جاي داده است.

2 - «تفسير نوجوان» ويژه نوجوانان مقطع راهنمايي تا پايان دبيرستان است كه حدود «2000 آيه موضوعي» متناسب با نيازهاي نوجوانان عزيز در قطع جيبي با استفاده از تفسير نمونه در 30 جلد را دربرگرفته و با استفاده از 9 رنگ جذاب در چاپ متن براي جامعه هدف خود طراحي‌شده و به دليل دارابودن فهرستواره موضوعي اين امكان را براي نخستين بار براي نوجوانان فراهم مي‌سازد تا بدون نياز به استاد حدودا 4000موضوع‌از قرآن‌كريم را به‌سادگي فيش‌برداري و تحقيق‌نموده و درقالب‌مقاله‌ياكتاب‌ارائه دهند.

3 - «تفسير جوان» ويژه جوانان دانشجو و بزرگسالان مي‌باشدكه كل آيات قرآن را با استفاده از تفسيرنمونه در 30جلد به‌خود اختصاص‌داده‌است و جوانان‌عزيز بااستفاده‌از فهرستواره موضوعي و الفبايي فارسي اين تفسير قادر خواهند بود تا حدود 000/10 موضوع مورد نياز خود را پژوهش و استخراج نمايند.

4 - «تفسيرزنان» در اين تفسير مجموعه آيات مربوط به بانوان محترم استخراج شده و در ذيل هـر آيـه تفسيـر آن بـر اسـاس سه‌تفسير معتبر موجود يعني «تفسيـر نمـونـه» تـأليـف حضرت آيةاللّه العظمي مكارم شيرازي و «تفسير مجمع البيان» اثر گرانسنگ مفسّر بزرگ جهان تشيع اميـن‌الاسـلام مرحـوم آيةاللّه طبـرسي (متوفّي به سال 548 ه.ق) و «تفسير الميـزان» نوشته مـرحـوم آيـةاللّه علامه طبـاطبـايي، درج شـده اسـت. البتـه مجمـوعه مطـالب استخراج شده از تفسيـر الميزان درباره زنان و خانواده به صورت يكجـا جمـع‌آوري و در پايان كتـاب درج شـده است. تعـداد آيات گزينـش شـده در اين تفسير «275 آيه» مي‌باشد.
5 - «تفسير مردان» كه دربردارنده آيات مربوط به آقايان مي‌باشد. نظير آياتي كه وظايف و
(7)
تعهـدات مـردان نسبت به خانم‌ها را تبيين نموده يا گروه آيات جهاد و شهادت. تعداد آيات گزينش‌شده در اين تفسير «350 آيه» مي‌باشد.
6 - «تفسير خانواده» مجمـوعـه آيات مرتبط بـا مسـائل خـانوادگي را به صورت تخصصي و موضوعـي مورد ارزيابـي قرار داده اسـت. تعداد آيات گزينش شده در اين تفسير «425 آيه» مي‌باشد.
ذكـر چند نكته را در خصوص تفسيرمردان ضروري مي‌دانـم:
1 ـ در ذيل هر آيه تفسير آن بر اساس دو تفسير معتبر موجود يعني «تفسير نمونه» تأليف حضرت آيةاللّه العظمي مكارم شيرازي و «تفسير مجمع البيان» اثر گرانسنگ مفسّر بزرگ جهان تشيع اميـن‌الاسلام مرحـوم آيةاللّه طبرسي (متوفي به سال 548 ه.ق) درج شده است.
2 ـ اشخاص نامبرده شده در ذيل مطالب گزينش شده از تفسير مجمع البيان، مفسّرين‌مشهور قبـل از مرحوم طَبـرسي بوده‌اند كه آن بـزرگوار از آنهـا نقـل قـول نموده است. ضمنا منظور از كلمه «مترجم» و «نگارنده» در كل پاورقي اين تفسير جناب حجةالاسلام والمسلمين آقاي علي كرمي مترجم تفسير مجمع‌البيان است و علت تصريح دو كلمه مذكور آن است كه خوانندگان محترم متوجه باشند كه فراز «پرتويي از آيات يا روايات» و تيترهاي موضوعي در شروع مطـالب، در اصـل تفسير مجمع البيان مرحوم طبرسي وجود ندارد بلكه برداشت مترجم و نگارنده ياد شده مي‌باشد. 3 ـ سعي شده است تا براي هر آيه يا گروه آيات مورد بحث يك تيتر موضوعي انتخاب شود، لذا اگـر در شـروع بـرخـي آيـات تيتـر مـوضـوعـي وجـود ندارد به اين دليل است كه اين قبيل آيات در ادامه آيـه‌اي است كه در طليعـه آن قبلاً يك تيتـر منـاسب لحـاظ شـده است.
4 - صفحه‌آرايي و چينش‌كتاب براساس سياق ترتيبي قرآن‌كريم‌مي‌باشد،

لذا در برخي موارد براي پرهيز از تقطيع ناموزون آيات، به ناچار تفسير فرازهايي از آيه انتخابي كه با موضوع مورد نظر ارتباط مستقيم ندارد نيز درج شده‌است.لذا چنين مواردي را به عنوان شيريني و شكلات بحث اصلي تلقي فرمائيد.
5 - برخي موضوعات به طور صريح درباره مردان نيست. علت گزينش چنين مباحثي آن است كه بسياري از آقايان در زندگي روزمره خود با موضوعات ياد شده مواجه شده و دانستن پاسخ قرآن‌كريم به اين قبيل موضوعات براي آن‌ها بسيار مفيد خواهد بود.
در خاتمه از همه صاحبنظران و اهل تفسير و تحقيق استدعا دارم هرگونه پيشنهاد در خصوص اين اثر قرآني يا ساير آثار گروه مؤسسات قرآني تفسير جوان را منعكس نمايند تا بتوانيم به كمك چنين نظراتي آثار كاربردي، عميق و تأثيرگذار به علاقمندان مباحث و رفتار قرآني تقديم نماييم .
اميدوارم اين قبيل تلاش‌هاي قرآني ما و شما براي روزي ذخيره شود كه به جز اعمال و نيات خالصانه هيچ چيز ديگري كارساز نخواهد بود.
دكتر محمد بيستوني
رئيس گروه مؤسسات قرآني تفسيرجوان
در جوار بارگاه ملكوتي سلطان قلب‌ها علي بن موسي‌الرضا عليه‌السلام ـ بهار1389

با سحر و جادوگري نمي‌توان بين مردان و همسران آن‌ها اختلاف و جدايي ايجاد كرد

وَ اتَّبَعُوا ما تَتْلُوا الشَّياطينُ عَلي مُلْكِ سُلَيْمانَ وَ ما كَفَرَ سُلَيْمانُ وَلكِنَّ الشَّياطينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النّاسَ السِّحْرَ وَ ما اُنْزِلَ عَلَي الْمَلَكَيْنِ بِبابِلَ هارُوتَ وَ مارُوتَ وَ ما يُعَلِّمانِ مِنْ اَحَدٍ حَتّي يَقُولا اِنَّما نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلا تَكْفُرْ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُما ما يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَ زَوْجِهِ وَ ما هُمْ بِضارّينَ بِهِ مِنْ اَحَدٍ اِلاّ بِاِذْنِ اللّهِ وَ يَتَعَلَّمُونَ مايَضُرُّهُمْ وَ لا يَنْفَعُهُمْ وَ لَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ‌اشْتَريهُ مالَهُ فِي‌الْاخِرَةِ مِنْ خَلاقٍ وَ لَبِئْسَ ما شَــرَوْا بِــهِ اَنْفُسَهُــمْ لَوْ كانُوا يَعْلَمُونَ

(يهود) از آن‌چه شياطين درعصر سليمان برمردم مي‌خواندند، پيروي مي‌كردند ، سليمان هرگز (دست به سحر نيالود و) كافر نشد ولكن شياطين كفر ورزيدند و به مردم تعليم سحر دادند (و نيز يهود) از آن‌چه بردو فرشته بابل "هاروت" و "ماروت" نازل شد، پيروي كردند، (آن‌ها طريق سحركردن رابراي آشنايي به طرز ابطال آن به مردم ياد مي‌دادند) و به هيچ‌كس چيزي ياد نمي‌دادند ، مگر اين‌كه قبلاً به او مي‌گفتند : ما وسيله آزمايش شما هستيم، كافر نشويد (و از اين‌تعليمات سوء استفاده نكنيد) ولي آن‌ها از آن دو فرشته مطالبي را مي‌آموختند كه بتوان به وسيله آن، ميان مرد و همسرش جدايي بيفكنند (نه اين‌كه از آن براي ابطال سحر استفاده كنند) ولي هيچ‌گاه بدون فرمان خدا نمي‌توانند به انساني ضرر برسانند ، آن‌ها قسمت‌هايي را فرامي‌گرفتند كه براي آنان زيان داشت و نفعي نداشت و مسلّما مي‌دانستند هركسي خريدار اين‌گونه متاع باشد ، بهره‌اي در آخرت نخواهد داشت و چه زشت و ناپسند بود، آن‌چه خود را بـه آن مي‌فـروختند ، اگر علم و دانشي مي‌داشتند. (102 / بقره)

شرح آيه از تفسير نمونه

« خَلاق » در اصل به معني خلق و خوي نيك است كه انسان اكتساب مي‌كند و گاه به معني نصيب و بهره نيز آمـده اسـت و در آيه فوق به همين معني مي‌باشد . از احاديث چنين برمي‌آيد كه در زمان سليمان پيامبر گروهي در كشور او به عمل سحر و جادوگري پرداختند ، سليمان دستور داد تمام نوشته‌ها و اوراق آن‌ها را جمع‌آوري كرده ، در محلّ مخصوصي نگه‌داري كنند (اين نگه‌داري شايد به خاطر آن بوده كه

تفسير مردان (9)

مطالب مفيدي براي دفع سحر ساحران در ميان آن‌ها وجود داشته است) . پس از وفات سليمان گروهي آن‌ها را بيرون آورده و شروع به اشاعه و تعليم سحركردند ، بعضي از اين موقعيّت استفاده كرده و گفتند: سليمان اصلاً پيامبر نبود، بلكه به كمك همين سحر و جادوگري‌ها بر كشورش

مسلّط شد و امور خارق‌العاده انجام مي‌داد . گروهي از بني‌اسرائيل هم از آن‌ها تبعيّت كردند و سخت به جادوگري دل بستند ، تا آن‌جا كه دست از تــورات نيز برداشتند . هنگامي‌كه پيامبر اسلام صلي‌الله‌عليه‌وآله ظهور كرد و ضمن آيات قرآن اعلام نمود ؛ سليمان از پيامبران خدا بوده است ، بعضي از احبار و علماي يهود گفتند : از محمّد تعجّب نمي‌كنيد كه مي‌گويد : سليمان پيامبر است ، در صورتي كه او ساحر بوده ؟ اين گفتار يهود علاوه براين‌كه تهمت و افتراي‌بزرگي نسبت به اين پيامبرالهي محسوب مي‌شد ، لازمه‌اش ، تكفير حضرت سليمان بود ، زيرا طبق گفته آنان ، سليمان مرد ساحري بوده كه خود را به دروغ ، پيامبر خوانده و اين موجب كفر است ، كه آيه فوق به آن‌ها پاسخ مي‌گويد .(1) آيه مورد بحث ، فصل ديگري از زشت‌كاري‌هاي يهود را معرّفي مي‌كند كه پيامبر بزرگ خدا سليمـان را بـه سحــر و جادوگري متهم ساختند . منظوراز « شَياطين » نيز ممكن است ، انسان‌هاي طغيان‌گر و يا جنّ و يا اعـمّ از هر دو باشد . « آن‌ها (يهود) همچنين از آن‌چه بر دو فرشته بابل ، هاروت و ماروت نازل گرديد ، پيروي كردند » (وَ ما اُنْزِلَ عَلَي الْمَلَكَيْنِ بِبابِلَ هارُوتَ وَ مارُوتَ) . آري آن‌ها از دو سو دست به سوي سحر دراز كردند ، يكي از سوي تعليمات شياطين در عصر سليمان و ديگري از سوي تعليماتي كه به وسيله هاروت و ماروت ، دو فرشته خدا در زمينه ابطال سحر به مردم داده بودند. درحالي‌كه دو فرشته الهي (تنها هدفشان اين بود كه مردم را به طريق ابطال سحر ساحران آشنا سازند) و لذا « به هيچ‌كس چيزي ياد نمي‌دادند ، مگر اين‌كه قبلاً به او مي‌گفتند : ما وسيله آزمـايش تـو هستيـم ، كـافـر نشـو (و از اين تعليمات سـوءاستفاده نكنيـد) » (وَ ما يُعَلِّمانِ مِنْ اَحِدٍ حَتّي يَقُولا اِنَّما نَحْـنُ فِتْنَـةٌ فَلاتَكْفُرْ). خلاصه ، اين دو فرشته زماني به ميان مردم آمدند كه بازار سحر داغ بود و مردم گرفتار چنگال ساحران ، آن‌ها مردم را به

1- « سيــره ابن هشــام » ، جلـد 2 ، صفحه 192 .

(10) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

طرز ابطال سحر ساحران آشنا ساختند ، ولي از آن‌جا كه خنثي كردن يك مطلب (همانند خنثي كردن يك بمب) فرع بر اين است كه انسان نخست از خود آن مطلب آگاه باشد و بعد طرز خنثي كردن آن‌را ياد بگيرد ، نـاچـار بـودند فـوت و فن سحــر را قبـلاً شــرح دهند . ولي سوءاستفاده‌كنندگان يهود ، همين را وسيله قرار دادند براي اشاعه هرچه بيشتر سحر و تا آن‌جا پيش رفتند كه پيامبر بزرگ الهي ، سليمان را نيز متّهم ساختند كه اگر عوامل طبيعي به فرمان او است يا جنّ و انس از او فرمان مي‌برند، همه مولود سحر است ، آري اين است راه و رسم بدكاران كه هميشه براي توجيه مكتب خود ، بزرگان را متّهم به پيروي از آن مي‌كنند . به هرحال آن‌ها از اين آزمايش الهي پيروز بيرون نيامدند « از آن دو فرشته مطالبي

را مي‌آموختند كه بتوان به وسيله آن ، ميان مرد و همسرش جدايي بيفكنند » (فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُما ما يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَ زَوْجِهِ) . ولي قدرت خداوند مافوق همه اين قدرت‌ها است ، « آن‌ها هرگز نمي‌توانند بدون فرمان خدا به احدي ضرر برسانند » (وَ ما هُمْ بِضارّينَ بِهِ مِنْ اَحَدٍ اِلاّ بِاِذْنِ اللّهِ). « آن‌ها قسمت‌هايي را ياد مي‌گرفتند كه براي ايشان ضرر داشت و نفع نداشت » (وَيَتَعَلَّمُونَ ما يَضُرُّهُمْ وَ لا يَنْفَعُهُمْ). آري آن‌ها اين برنامه سازنده الهي را تحريف كردند، به جاي اين‌كه از آن به عنوان وسيله اصلاح و مبارزه با سحر استفاده كنند ، آن را وسيله فساد قرار دادند ، « با اين‌كه مي‌دانستند هركسي خريدار اين‌گونه متاع باشد ، بهره‌اي در آخرت نخواهد داشت » (وَ لَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَريهُ ما لَهُ فِي الْاٰخِرَةِ مِنْ خَلاقٍ). « چه زشت و ناپسند بود ، آن‌چه خود را به آن مي‌فروختند ، اگر علم و دانشي مي‌داشتند » (وَ لَبِئْسَ ما شَرَوْا بِهِ اَنْفُسَهُمْ لَوْ كانُوا يَعْلَمُونَ) .

چگـونه فـرشتـه معلـم انسـان مـي‌شـود ؟

در اين‌جا سؤالي باقي مي‌ماند و آن اين‌كه ؛ طبق ظاهر آيات فوق و روايات متعدّد، هاروت و ماروت دو فرشته الهي بودند كه براي مبارزه با اذيّت و آزار ساحران به تعليم مردم پرداختند ، آيا به راستي فرشته مي‌تواند معلّم انسان باشد؟ پاسخ اين سؤال ، در همان احاديث ذكر شده است و آن اين‌كه خداوند آن‌ها را به صورت انسان‌هايي درآورد تا بتوانند اين رسالت خود را انجام دهند ، اين حقيقت را مي‌توان از آيه 9 تفسير مردان (11)
سوره انعام نيز دريافت ، آن‌جاكه مي‌گويد : « وَ لَوْ جَعَلْناهُ مَلَكا لَجَعَلْناهُ رَجُلاً : اگر (پيامبر) را فــرشتــه‌اي قرار مي‌داديم، حتما او را به صــورت مــردي جلوه‌گر مي‌ساختيم ».

هيچ‌كس بدون اذن خدا قادر بر كاري نيست

در آيه فوق خوانديم كه ساحران نمي‌توانستند بدون اذن پروردگار به كسي زيان برسانند ، اين به آن معني نيست كه جبر و اجباري در كار باشد ، بلكه اشاره به يكي‌از اصول اساسي توحيد است كه همه قدرت‌ها در اين جهان از قدرت پروردگار سرچشمه مي‌گيرد، حتّي سوزندگي آتش و برندگي شمشير، بي‌اذن و فرمان او نمي‌باشد ، چنان نيست كه ساحر بتواند بر خلاف اراده خدا در عالم آفرينش دخالت كند و چنين نيست كه خدا را در قلمرو حكومتش محدودنمايد، بلكه‌اين‌ها خواصّ و آثاري‌است‌كه او درموجودات مختلف قرارداده، بعضي از آن ، حسن استفاده مي‌كنند و بعضي سوء استفاده ، و اين آزادي و اختيار كه خدا به انسان‌ها داده ، نيز وسيله‌اي است براي آزمودن و تكامل آن‌ها .

سحر چيست و از چه زماني پيدا شده است ؟

در اين‌كه « سحر » چيست و از چه تاريخي به وجود آمده ، بحث فراوان است ، اين‌قدر مي‌توان گفت كه : سحر از زمان‌هاي قديم در ميان مردم رواج داشته است ، ولي تاريخ دقيقي براي آن در دست نيست و نيز نمي‌توان گفت چه كسي براي نخستين بار جادوگري را به وجود آورد ؟ ولي از نظر معني و حقيقت سحر مي‌توان گفت : سحر ، نوعي اعمال خارق‌العاده است كه آثاري از خود در وجود انسان‌ها به جا مي‌گذارد و گاهي يك‌نوع چشم‌بندي و تردستي است و گاه تنها جنبه رواني و خيالي دارد. سحر از نظر لغت به دو معني آمده است ؛
1 ـ به معني خدعه و نيرنگ و شعبده و تردستي و به تعبير « قاموس اللُّغَة » سحر ، يعني خدعه كردن.
2 ـ « كُلُّ ما لَطُفَ وَ دَقَّ : آن‌چه عوامل آن ، نامرئي و مرموز باشد » .
در«مفردات راغب»كه مخصوص واژه‌هاي قرآن است، به‌سه‌معني اشاره‌شده‌است ؛
1/ : خدعه و خيالات بدون حقيقت و واقعيّت ، همانند شعبده و تردستي .
(12) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
2/ : جلب شيطان‌ها از راه‌هاي خاصّي و كمك گرفتن از آنان .
3/ : معني ديگري است كه بعضي پنداشته‌اند و آن اين‌كه ؛ ممكن است با وسايلي ماهيّت و شكل اشخاص و موجودات را تغيير داد ، مثلاً انسان را به وسيله آن، به‌صورت حيواني درآورد، ولي اين نوع خيال‌وپنداري بيش‌نيست و واقعيّت‌ندارد .(1) ازبررسي حدود 51 كلمه « سحر » و مشتقات آن در سوره‌هاي قرآن ، از قبيل؛ طه ، شعراء ، يونس ، اعراف و ... ، راجع به سرگذشت پيامبران خدا ؛ موسي ، عيسي و پيامبراسلام عليهم‌السلام به‌اين‌نتيجه‌مي‌رسيم‌كه سحر از نظرقرآن، به دوبخش‌تقسيم مي‌شود؛
الف ـ آن‌جا كه مقصود از آن ، فريفتن و تردستي و شعبده و چشم‌بندي است و حقيقتي ندارد ، چنان‌كه مي‌خوانيم : « فَاِذا حِبالُهُمْ وَ عِصِيُّهُمْ يُخَيَّلُ اِلَيْهِ مِنْ سِحْرِهِمْ اَنَّها تَسْعي: ريسمان‌ها و عصاهاي جادوگران زمان موسي ، در اثر سحر ، خيال مي‌شد كه حركت مي‌كنند » (66 / طه) و در آيه ديگر آمده است : « فَلَمّا اَلْقَوْا سَحَرُوا اَعْيُنَ النّاسِ وَ اسْتَرْهَبُوهُمْ: هنگامي‌كه ريسمان‌ها را انداختند، چشم‌هاي مردم را سحر كردند و آن‌ها را ارعاب نمودند » (116 / اعراف) .
از اين آيات روشن مي‌شود كه سحر داراي حقيقتي نيست كه

بتـواند در اشيـاء تصـرّفـي كنـد و اثـري بگـذارد ، بلكـه اين تـردستـي و چشم‌بندي ساحران است كه آن‌چنان جلوه مي‌دهند .
ب ـ از برخي آيات قرآن استفاده مي‌شود كه بعضي از انواع سحر به راستي اثر مي‌گذارد ، مانند آيه فوق كه مي‌گويد : آن‌ها سحرهايي را فراگرفتند كه ميان مرد و همسرش جدايي مي‌افكند (فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُما ما يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَ زَوْجِهِ) ، يا به تعبير ديگر كه در آيات فوق بودكه آن‌ها چيزهايي‌را فرامي‌گرفتندكه به حالشان مضرّ بودو نافع نبود (وَ يَتَعَلَّمُونَ مايَضُرُّهُمْ وَ لايَنْفَعُهُمْ) . ولي آيا تأثير سحر فقط جنبه رواني دارد و يا اين‌كه اثر جسماني و خارجي هم ممكن است داشته باشد ؟ در آيات بالا اشاره‌اي به‌آن نشده ولذا برخي معتقدند اثر سحر تنها در جنبه‌هاي رواني است. نكته ديگري كه در اين‌جا تذكّر آن لازم است ، اين‌كه ؛ به نظرمي‌رسد قسمت قابل توجّهي از سحرها
1- « مفردات راغب » ، ماده "سحر" .
تفسير مردان (13)
به وسيله استفاده از خواص شيميايي و فيزيكي به عنوان اغفال مردم ساده‌لوح انجام مي‌شده است. مثلاً در تاريخ ساحران زمان موسي مي‌خوانيم كه آن‌ها درون ريسمان‌ها و عصاهاي خويش را مقداري مواد شيميايي مخصوص (احتمالاً جيوه و مـانـنـد آن) قـرار داده بـودنـد كه پس از تابش آفتاب و يا بر اثر وسايل حرارتي كه در زير آن تعبيه كـرده بودند ، به حركت درآمدند و تماشاكنندگان خيال مي‌كردند آن‌هـا زنـده شـده‌انـد. اين‌گـونه سحـرها حتّي در زمـان ما نيـز كميـاب نيست.

در اين مورد فقهاي اسلام ، همه مي‌گويند : يادگرفتن و انجام اعمال سحر و جادوگري ، حرام است . در اين قسمت ، احاديثي از پيشوايان بزرگ اسلام رسيده است كه در كتاب‌هاي معتبر ما نقل گرديده ، از جمله اين‌كه ؛ امام علي مي‌فرمايد: «مَنْ تَعَلَّمَ شَيْئا مِنَ‌السِّحْرِ قَليلاً اَوْ كَثيرا فَقَدْ كَفَرَ وَ كانَ اخَرُ عَهْدِهِ بِرَبِّهِ ...: كسي‌كه سحر بياموزد، كم يا زياد ، كافر شده است و رابطه او با خداوند به كلي قطع مي‌شود ... » .(1) اما همان‌طور كه گفتيم ، چنان‌چه يادگرفتن آن ، به منظور ابطال سحر ساحران باشد ، اشكالي ندارد ، بلكه گاهي به عنوان واجب كفايي مي‌بايست عده‌اي سحر را بياموزند تا اگر مدّعي دروغگويي خواست از اين طريق مردم را اغفال يا گمراه كند ، سحر و جادوي او را ابطال نمايند و دروغ مدّعي را فاش سازند. شاهد اين سخن‌كه اگر سحر براي ابطال سحر و حلّ و گشودن آن مي‌باشد، بي‌مانع است، حديثي‌است كه‌از امام‌صادق نقل شده ، در اين‌حديث مي‌خوانيم: يكي از ساحران و جادوگران كه دربرابر انجام عمل سحر، مزد مي‌گرفت، خدمت حضرت امام‌صادق رسيد و عرض‌كرد: «حرفه من، سحر بوده‌است و در برابرآن مزد مي‌گرفتم، خرج زندگي من نيزاز همين‌راه تأمين مي‌شد و با همان‌درآمد ، حج خانه خدا را انجام داده‌ام ، ولي اكنون آن را ترك و توبه كرده‌ام ، آيا براي من راه نجاتي هست » ؟ امام صادق در

1- « وَسايلُ الشّيعَه » ، باب 25 ، من ابواب مايُكْتَسَبُ بِهِ ، حديث 7 .

(14) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

پاسخ فرمود:« عقده سحر را بگشا ولي گره جادوگري مزن ».(1) از اين حديث استفاده مي‌شود كه براي گشودن گره سحر، آموختن و عمل آن بي‌اشكال است.

امروز يك سلسله علوم وجود دارد كه در گذشته ساحران با استفاده از آن‌ها برنامه‌هاي خود را عملي مي‌ساختند ؛
1 ـ استفاده از خواصّ ناشناخته فيزيكي و شيميايي اجسام، همان‌طور كه در داستان ساحران موسي آمده است كه آن‌ها با استفاده از خواصّ فيزيكي و شيميايي مانند جيوه و تركيبات آن توانستند چيزهايي به شكل مار بسازند و به حـركت درآورند . البته استفاده از خواصّ فيزيكي و شيميايي اجسام هرگز ممنوع نيست ، بلكه بايد هرچه بيشتر از آن‌ها آگاه شد و در زندگي از آن استفاده كرد ، ولي اگر از خواصّ مرموز آن‌ها براي اغفال و فريب مردم ناآگاه استفاده شود و به راه‌هاي غلطي سوق داده شوند ، يكي از مصاديق سحر محسوب خواهد شد .
2 ـ استفاده از خواب مغناطيسي، هيپنوتيزم و مانيه‌تيزم و تله‌پاتي (انتقال افكار از فاصله دور) . البته اين‌علوم نيزاز علوم‌مثبتي‌است كه مي‌تواند در بسياري از شؤون زندگي مورد بهره‌برداري صحيح قرار گيرد، ولي ساحران از آن سوء استفاده مي‌كردند و براي اغفال و فريب مردم آن‌ها را به كاري مي‌گرفتند . اگر امروز هم كسي از آن‌ها چنين استفاده‌اي را در برابر مردم بي‌خبر كند ، سحر محسوب خواهد شد. خلاصه اين‌كه سحر ، معني وسيعي دارد كه همه آن‌چه در اين‌جا گفتيم و در سابق اشاره شد ، نيز در بر مي‌گيرد. اين نكته نيز به ثبوت رسيده كه نيروي اراده انسان ، قدرت فراواني دارد و هنگامي كه در پرتو رياضت‌هاي نفساني قويّ‌تر شود ، كارش به جايي مي‌رسد كه در موجودات محيط خود تأثير مي‌گذارد، همان‌گونه كه مرتاضان براثر رياضت
1- « وسـايـل الشيعـــه » ، بـــاب 25 مـن ابـــواب مـايُكْتَسَـبُ بِـهِ ، حـــديث 1 .
تفسير مردان (15)
اقدام به‌كارهاي خارق‌العاده‌مي‌كنند. اين نيزقابل‌توجه‌است‌كه رياضت‌هاگاهي مشروع‌است و گاهي‌نامشروع ، رياضت‌هاي مشروع در نفوس پاك ، نيروي سازنده ايجـاد مي‌كنـد و رياضت‌هاي نامشروع نيروي شيطاني و هر دو ممكن است منشأ خـارق عـادات گـردد كه در اوّلي مثبـت و سـازنـده و در دوّمـي مخرّب است .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«اِتَّبَعُوا»: پيـروي كـردند.
«تَتْلُوا»: دنبـال مي‌كردند، تلاوت مي‌كـــردند.
«فِتْنَة»: آزمايش، آزمون.

«مَرْء»: مَرْدْ.
«اِذْن»: آگـاهي، فرمـان، اجـازه، دستـــور.
«خَلاّق»: بهـــره و بـرخـورداري شـايستـه.
در آيات پيش، از بي‌پروايي يهود و عدم پايبندي آنان به كتابهاي آسماني و ترسيم بـازيگـري‌هاي آنان سخـن بميـان آمـد. و در اين آيه، ناسپاسي ديگري از آنان به تصـويـر كشيـده مي‌شـود؛ مي‌فـرمـايـد: «وَاتَّبَعُوا ماتَتْلُـواالشَّياطينُ»
از آنچـه شيطـانها در روزگـار فرمانروايي سليمـان مي‌خواندند، پيـروي كردند
در اين كه اين پيـروي كنندگان چه كسـاني بودند، مفسّران نظرهايي ارائه داده‌اند:
1. عـدّه‌اي برآننـد كه منظـور، يهود عصـر پيـامبر اســلام صلي‌الله‌عليه‌وآله است.
2. گروهي ديگر بر اين اعتقادند كه منظور، يهود روزگار سليمان عليه‌السلام است.
3. و برخي نيز گفته‌اند: منظور، همه يهود است؛ چرا كه پيروان افسون و جادو، از زمان سليمان عليه‌السلام تا بعثت آخرين پيامبر خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله و روزگاران پس از ظهور اسلام نيز در ميـان آنـان بسيار بوده‌است و اينك نيز موجودند.
«درباره واژه» شياطين نيز نظرها متفاوت است:
1. عدّه‌اي‌ازمفسّران برآنند كه منظور، شيطانهاي جن است؛ زيرا هنگامي كه اين واژه بدون قرينه بكارمي‌رود، برآنها دلالت مي‌كند.
2. امّا دستـه‌اي ديگـر بر اين عقيـده‌اند كه منظـور، «شيطـان صفتـان» است كـه در گمـــراهـي و سـركشـي غـوطه‌ورنـد.
3. و گروهي نيز گفتـه‌اند: هم شيـاطين و هم شيطان‌صفتان منظور نظر بوده‌است.
(16) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
«عَلـــي مُلْـــكِ سُلَيْمـــانَ»
برخي واژه «عَلي» را در اين جمله از آيه شريفه به‌معناي «في» گرفته‌اند. دراينصورت ممكن است گفته شود: در زمان فرمانروايي سليمان و يا در زمان خود آن حضـــرت، از آنچه شيطانها و يا شيطـان صفتـان مي‌خواندند، پيـروي مي‌كردند.
«وَ مـــا كَفَـــرَ سُلَيْمـانُ وَ لكِـــنَّ الشَّيـــاطيـنَ كَفَـــرُوا»
و سليمان هرگز كفر نورزيد؛ ولي شيطانها به كفر گراييدند
از آيه شريفه اين واقعيت بروشني دريافت مي‌شود كه آنچه را شيطانها و يا شيطـان‌صفتـان مي‌خواندند و يهود از آنان پيروي مي‌كردند، كفر بود،

آن هم كفر از نوع سحر و افسونگري؛ چرا كه خدا سليمان پيامبر را از آن پاك و منزّه اعلان مي‌كند و شيطانها و پيروان آنها را كافر مي‌خواند.
صراحت آيه شريفه دراين‌مورد، بدان‌دليل است كه يهود، نسبت سحر و افسونگري به سليمان پيامبر مي‌دادند و مي‌گفتند كه فرمانروايي گسترده و پرشكوه او، برپايه جادو و جادوگري است و او به كمك آن، جنّ و انس و پرنده و باد را رام ساخته است.
ابوبصير از ششمين امام نور عليه‌السلام نقل كرده است كه: آنگاه كه سليمان عليه‌السلام جهان را بدرود گفت، شيطان سحر و افسون را اختراع كرد و آن را در كتابي نوشت و در پوششي قرار داد و فريبكارانه بر روي آن پوشش نوشت: اين چيزي است كه آصِف بن بَرْخِيا براي فرمانروايي سليمان عليه‌السلام ابداع كرد و اين از گنجينه‌هاي دانشها و فنون است؛ سپس آن را زير تخت سليمان پيامبر پنهان كرد؛ و بعد هم‌خودآن‌رابراي‌مردم‌بيرون‌آورد.باوسوسه‌آن‌موجودپليد،كافران گفتند: سليمان از اينطريق بر همه ما چيره شده بود؛ امّا مردم باايمان گفتند: از خدا بترسيد، زيرا سليمان بنده شايسته خدا و پيامبر او بود.
آري؛ به‌سبب اين اغواگري شيطان و پيروي كافران از آن بود كه قرآن مي‌فرمايد: «وَ اتَّبَعُوا ما تَتْلُوا الشَّياطينُ...».
درمورد «وَلكِنَ‌الشَّياطينَ‌كَفَرُوا»:
بعضي گفته‌اند: منظور اين است كه شياطين نسبت به آنچه از راه سحر به آن پي‌بردند، راه انكار را در پيش گرفتند.
تفسير مردان (17)
«يُعَلِّمُونَ‌النّاسَ‌السِّحْرَ»
كه به مردم سحر و افسون مي‌آموختند
در تفسير اين جمله از آيه شريفه، عدّه‌اي گفته‌اند: منظور اين است كه شيطانها سحر و افسون را به مردم مي‌آموختند و آنان را به آموزش آن وسوسه مي‌كردند. و گروهي گفته‌اند: منظور اين است كه آنان را راه نمودند تا كتابهاي افسون را از جايي كه سليمان عليه‌السلام آنها را نگاهداري مي‌كرد، استخراج كنند.
«وَ ما اُنْزِلَ عَلَي الْمَلَكَيْنِ بِبابِلَ هارُوتَ وَ مارُوتَ»
و [يهوديان] از آنچه بر دو فرشته هارُوت و مارُوت، در بابل فرو فرستاده شد [، پيروي كردند]
بدينسان، روشن مي‌شود كه يهوديان از دو سو افسونگري آموختند: ازسوي شيطانها و از طريق تعاليمي كه براي مبارزه با افسونگران، بر دو فرشته نازل شد.
در تفسير اين جمله از آيه شريفه بيشتر مفسّران گفته‌اند: منظور اين

است که شیطانها افسون و هر آنچه بعنوان مبارزه با آن، بر آن دو فرشته فرو فرستاده شده بود، همه را به مردم آموختند؛ و آنگاه بداندیشان و شیطان‌صفتان از آن آموزشها تنها در راههـاي ظـالمـانه و تفـرقـه‌افکنـانه بهــره گــرفتنـد.

بـابِل كجاست؟

در مـــورد واژه «بـــابِـــل» در آيــه شـريفـه نيـز نظـرهايي ارائــه شــده اســت:
1. بعضي برآنند كه منظور، شهر «بابِل» درعراق‌است.
2. بـرخـي گفتـه‌اند: منظـور، «بـــابِـل» دماوند است.
3. و پــاره‌اي نيز آن را منطقــه وسيعي از نَصيبَيْن تا رَأْسُ‌الْعَيْن عنوان ساخته‌اند.

درباره اين دو واژه نيز عدّه‌اي معتقدند كه نام دو فرشته است، كه خداوند آنها را بصورت انسان گسيل داشت تا مردم را به‌طرف خود بكشانند و راههاي مبارزه با آفت جنون‌آميز سحر و افسون را كه در آن روزگاران زندگي را بر مردم تلخ و دردناك ساخته بود، به آنان بياموزند و سحر و جادو را از معجزه‌اي كه سند صداقت و درستي پيامبران خداست، بازشناسانند و مردم را دربرابر جادوگران ياري كنند. امّا گروهي ديگــر بر اين پنــدارنــد كه آنــان دو انســان عادي از انسانهاي آن روزگار بودند، نه
(18) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
دو فـرشتـه از فرستادگان خــدا.
«وَ ما يُعَلِّمــانِ مِنْ اَحَدٍ حَتّي يَقُــولا اِنَّمــا نَحْــنُ فِتْنَــةٌ فَـلا تَكْفُرْ»
و آن دو فرشته، به هيچكس سحر و جادو نمي‌آموختند، جز اينكه پيش از آموزش آن، به او مي‌گفتند: هشدار كه ما تنها وسيله آزموني براي تو هستيم؛ مبادا كفر بورزي!
علّت آنكه گفتند: ما تنها وسيله آزموني هستيم، اين بود كه آنان راه سحر و باطل ساختن آن را به مردم آموزش مي‌دادند و در همانحال به آنان هشدار مي‌دادند كه مبادا با سوءاستفاده از اين آگاهي كه براي مبارزه با بدانديشان و جادوگران به آنان آموخته‌شده‌بود، خود به كفر و خيانت گرايش يابند؛ چراكه هدف از آموزش، شناخت آفت سحر و پيكار با ساحران بود، نه بكار گرفتن آن. روشن است كه شناخت گناهان و آمــوزش راههاي مبــارزه با گنــاهكــاران، گناه نيست، بلكه ارتكاب آنها گناه است.
درمورد واژه «لاتَكْفُر»، يكي از سه نكته زير مورد نظر است:
1. آن دو فــرشتــه مي‌گفتند: مبــادا با انجام سحــر وافسون، به خدا كفر بورزي.
2. برخي گفته‌اند: از آنجا كه سحر و جادوگري در آن زمان بسيار گسترش يافته بود، آموزش سحر، نوعي گرايش به كفر بود و نياموختن آن، نشان ايمان؛ ازاين‌رو، آن دو فرشته مي‌گفتند: ما تنها آزموني براي شما هستيم، مبادا كه سحر بياموزيد، زيرا اين خود، نوعي كفر ورزيدن است. و نظير اين معنا، در آيه شريفه زير نيز آمده است: «... فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنّي ...»(1)
3. به‌عقيده پاره‌اي، منظور اين‌است‌كه بايادگرفتن و عمل به‌آن، به خدايت‌كفرنورز.
كــه به نظــر ما، ديـدگاه نخســت بهتــر بنظــر مي‌رســد.

«فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُما»
امّا آنان از آن دو فرشته [چيزهايي [مي‌آموختند
درمورد ضمير «مِنْهُما»، بيشتر مفسّران اعتقاد دارند كه منظور، آن دو فرشته‌اند؛ امّا برخي نيز گفته‌اند: منظور، سحر و كفر است. و پاره‌اي نيز برآنند كه منظور، بدل از چيزي است كه آن دو فرشته به مردم آموزش مي‌دادند و آن عبارت است از نهي از سحر و باطل‌ساختن آن.
1. سوره بقره، آيه 249.
تفسير مردان (19)
«ما يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَ زَوْجِهِ»
تا به كمك آن، بين مرد و همسرش جدايي افكنند
در اين كه آنان با سحر و افسون، بنياد خانواده‌ها را متلاشي ساختند، نظرهايي ارائه شده است:
1. عدّه‌اي مي‌گويند: منظور اين است كه آنان به كمك افسون، گاه ميان مرد و همسرش مهر و محبّت پديد مي‌آوردند و گاه كينه‌توزي و دشمني، تا به جدايي و از هم گسيختن خانواده مي‌انجاميد.
2. گروهي ديگر مي‌گويند: منظور اين است كه يكي از دو عضو اصلي خانواده ــ زن يا مرد ــ را گمراه مي‌ساختند و به كفر مي‌كشاندند؛ درنتيجه، درگيري عقيدتي در خانواده پديد مي‌آمد و خانواده ازهم مي‌پاشيد.
3. و پاره‌اي نيز برآنند كه جادوگران با سخن‌چيني، آتش درگيري را ميان زن و مرد شعله‌ور مي‌ساختند و آنقدر بر آن مي‌دميدند تا نظام خانواده ازهم مي‌گسيخت.
«وَ ما هُمْ بِضارّينَ بِهِ مِنْ اَحَدٍ اِلاّ بِاِذْنِ اللّهِ»
و آنان جز به فرمان [و خواست] خدا نمي‌توانستند به كسي گزند و زياني برسانند
اين جمله از آيه شريفه، نوعي هشدار به افسونگران است كه: خدا به تبهكاري آنان داناست و بايد بدانند كه به كيفر گناه خويش خواهند رسيد. همچنين نوعي اعتماد و اميد بخشيدن به انسانهاي باايمان است كه: خداي توانا هر كه را اراده كند، از آفت سحر و افسون دَجّالها دور نگه مي‌دارد و گزند و آسيبي به او نمي‌رسد و به زيان سحر گرفتار نمي‌آيد.
«وَ يَتَعَلَّمُونَ ما يَضُرُّهُمْ وَ لا يَنْفَعُهُمْ»
و آنچه را به ايشان زيان و گزند مي‌رسانيد و برايشان سودي ببار نمي‌آورد، فرامي‌گرفتند
اين آموزش سحر و بكارگيري آن در راههاي نادرست و ظالمانه، گرچه به پندار آنان منافع زودگذري در اين جهان براي آنان داشت، اگر درست مي‌انديشيدند، اين سود، واقعي نبود؛ بويژه آنكه در روز رستاخيز سخت

برايشان زيانبار خواهد بود.
«وَ لَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَـريهُ مالَهُ فِي الْآخِرَةِ مِــنْ خَــلاقٍ»
و بي‌گمان جماعت يهود دريافته بودند كه هر كه خريدار اين كالا باشد و به اين
(20) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
شيــوه زشــت و ظالمانه روي آورد، در آخرت بهره‌اي از پاداش خدا نخواهد داشت؛ چرا كه اين كار، پشت كردن به كتاب خــدا و پيــروي از شيطانها و شيطان‌صفتان و روي‌آوردن به سحــر و رهــا كـردن مقرّرات دينــي است.
با اين توضيح، ضمير در «اِشْتَريهُ» به سحر باز مي‌گردد.
«وَ لَبِئْــسَ مــا شَــرَوْا بِــهِ اَنْفُسَهُــمْ لَوْ كــانُــوا يَعْلَمُـونَ»
و بــه راستــي چه بــد است آنچــه خويشتن را دربرابر آن فروختند، اگر به راستي مي‌دانستند!
در تفسيــر آخــريــن جملــه اين آيــه شــريفــه، نظــرهــايي ارائه شده است:
1. منظور اين است كه آنان دو گروه بودند: گروه نخست، شيطانها يا يهودياني كه كتــاب خــدا را پشت ســر افكنــدنــد و به آن عمل نكردند؛ و گروه دوّم كساني كه سحــر آمــوختنــد و آن را ظــالمــانــه بكــار بستنــد.
2. منظور اين است كه دانا و نادان يك گروه بودند؛ چرا كه آنان مي‌دانستند كسي كه دين خدا را وانهد و سحر بياموزد و بكار بندد، در روز رستاخيز بهره‌اي از پاداش نخــواهــد داشت، امّا در همـان حال به چگونگي حرمان از پاداش خدا و عذاب او آگاهي نداشتنــد.
3. علّت آن كــه ايــن جملــه از آيــه شــريفــه پــس از اثبــات دانش و آگاهي براي آنان، آن را نفي مي‌كند، اين است كه: آنان بر اســاس آگــاهي و دانش خود عمل نكـردنـد و عــالمــان بــي عمـل و كــردار شايسته بودند.

پيام آيه شريفه

از جمله پيامها و درسهاي آيه شريفه اين است كه ميزان درستي يا نادرستي اعمال، هدفهايي است كه درنظر گرفته مي‌شود؛ بعنوان مثال، اگر فراگيري سحر و افسون به نيّت مبارزه با آن و افسونگران و برطرف‌ساختن شبهات و روشن‌ساختن فرق ميان سحر و اعجاز پيامبران و زدودن آثار شوم آن باشد، هماهنگ با تقوا و ايمان و درستي است و كاري است عادلانه؛ امّا چنانچه به‌قصد گسترش آن آفت اجتماعي و اخلاقي و بكار گـرفتن آن در مسيـر ظالمانه باشد، كفر به خدا است.
تفسير مردان (21)

وَ لا تَنْكِحُوا الْمُشْـرِكاتِ حَتّي يُؤْمِنَّ وَ لاَمَـةٌ مُؤْمِنَةٌخَيْـرٌ مِنْ مُشْـرِكَةٍ وَ لَوْ اَعْجَبَتْكُمْ وَ لاتُنْكِحُواالْمُشْرِكينَ حَتّي يُؤْمِنُوا وَ لَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ وَ لَوْاَعْجَبَكُمْ اُولئِكَ يَدْعُونَ اِلَي‌النّارِ وَاللّهُيَدْعُواالَي‌الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِاِذْنِهِ وَ يُبَيِّنُ اياتِهِ لِلنّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ

و با زنان مشرك و بت‌پرست تا ايمان نياورده‌اند ، ازدواج‌نكنيد (اگرچه جزبه ازدواج با كنيزان، دسترسي نداشته باشيد، زيرا) كنيز باايمان، از زن آزاد بت‌پرست، بهتراست، هرچند (زيبايي يا ثروت يا موقعيّت او) شما را به شگفتي آورد و زنان‌خود را به ازدواج مردان بت‌پرست تا ايمان نياورده‌اند ، درنياوريد (اگرچه ناچار شويد آن‌ها را به همسري غلامان باايمان درآوريد، زيرا) يك‌غلام باايمان،ازيك مرد آزاد بت‌پرست بهتر است، هرچند (مال و موقعيت و زيبايي او) شما را به شگفتي آورد، آن‌ها دعوت به‌سوي آتش مي‌كنند و خدا دعوت به بهشت و آمرزش به‌فرمان خود مي‌نمايد و آيات خويش رابراي مردم روشن مي‌سازد، شايد متذكّر شوند. (221 / بقره)

شرح آيه از تفسير نمونه

اين آيه نيز درواقع پاسخ به سؤال ديگري درباره ازدواج با مشركان است ، مي‌فرمايد : « با زنان مشرك و بت‌پرست مادام كه ايمان نياورده‌اند ، ازدواج نكنيد » (وَ لا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكاتِ حَتّي يُؤْمِنَّ) . سپس در يك مقايسه مي‌افزايد : « كنيز باايمان از زن آزاد بت‌پرست بهتراست، هرچند زيبايي او شما رابه اعجاب وادارد » (وَ لاَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ وَ لَوْ اَعْجَبَتْكُمْ) . درست است كه ازدواج با كنيزان (مخصوصا كنيزاني كه بهره چنداني از زيبايي و مال ندارند) در عرف مردم جالب و پسنديده نيست ، به خصوص اين‌كه در مقابل آن‌ها زن مشرك زيبا يا ثروتمندي باشد ، ولي ارزش ايمان كفّه ترازوي مقايسه را به نفع كنيزان سنگين‌تر مي‌كند ، چراكه هدف از ازدواج ، تنها كام‌جويي جنسي نيست ، زن شريك عمر انسان و مربّي فرزندان او است و نيمي از شخصيت او را تشكيل مي‌دهد ، با اين حال چگونه مي‌توان شرك و عواقب شوم آن‌را با زيبايي ظاهري و مقداري مال و ثروت مبادله كرد؟ سپس به بخش ديگري از اين حكم پرداخته ، مي‌فرمايد : « دختران خود را نيز به مردان بت‌پرست مادامي كه ايمان

(22) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

نياورده‌اند ، ندهيد (هرچند ناچار شويد آن‌ها را به همسري غلامان باايمان درآوريد ، زيرا) يك غلام باايمان از يك مرد آزاد بت‌پرست بهتر است ، هرچند (مال و موقعيّت و زيبايي او) شما را به اعجاب آورد » (وَ لا

تُنْكِحُوا الْمُشْرِكينَ حَتّي يُؤْمِنُوا وَ لَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ وَ لَوْ اَعْجَبَكُمْ) . بنابراين همان‌گونه كه از ازدواج مردان مؤمن با زنان مشرك و بت‌پرست نهي شده ، ازدواج مردان مشرك با زنان مؤمن نيز ممنوع است حتّي غلامان باايمان بر آن‌ها ترجيح و اولويّت دارند و از مردان زيبا و ثروتمند و ظاهرا با شخصيت كافر ، برتر و شايسته‌تر ، بلكه مسأله در اين بخش از حكم ، سخت‌تر و مشكل‌تر است ، چرا كه تأثير شوهر بر زن معمولاً از تأثير زن بر شوهر ، بيشتر است.

آيه فوق در يك جمله كوتاه ، فلسفه اين حكم را بيان كرده كه اگر آن را بشكافيم ، چنين مي‌شود : ازدواج پايه اصلي تكثير نسل و پرورش و تربيت فرزندان و گسترش جامعه است و محيط تربيتي خانواده در سرنوشت فرزندان ، فوق‌العاده مؤثر است ، از يك‌سو آثارقطعي وراثت و از سوي ديگر آثار قطعي تربيت در طفوليّت ، زيرا نوزادان بعد از تولد غالبا در دامان پدر و مادر پرورش مي‌يابند و درسال‌هايي‌كه سخت شكل‌پذيرند، زيرنظر آن‌ها هستند. از سوي سوم شرك ، خميرمايه انواع انحرافات و در واقع آتش سوزاني است ، هم در دنيا و هم در آخرت ، لذا قرآن اجازه نمي‌دهد كه مسلمانان خود يافرزندانشان رادر اين آتش بيفكنند، از اين گذشته مشركان كه افراد بيگانه از اسلامند ، اگر از طريق ازدواج به خانه‌هاي مسلمانان راه يابند ، جامعه اسلامي گرفتار هرج و مرج و دشمنان داخلي مي‌شود ، ولي اين تا زماني‌است كه آن‌ها بر مشرك بودن پافشاري مي‌كنند، اما راه به روي آن‌ها باز است ، مي‌توانند ايمان بياورند و در صفوف مسلمين قرار گيرند و به اصطلاح كُفْو آن‌ها در مسأله ازدواج شوند . ضمنا واژه « نِكاح » در لغت هم به معنـي آميزش جنسي آمده، هم به معني عقد ازدواج و در اينجا منظور ، عقد ازدواج است ، هر چند « راغب » در « مفردات » مي‌گويد: "نكاح" در اصل به معني عقد است، سپس مجازا در آميزش جنسي به كار

رفته است.

مشـركان چـه اشخـاصي هستنـد ؟

واژه « مُشْرِك » در قرآن غالبا به بت‌پرستان اطلاق شده ، ولي بعضي از مفسّران معتقدند كه « مشرك » ، شامل ساير كفار مانند يهود و نصارا و مجوس (و به طور كلّي اهل كتاب) نيز مي‌شود ، زيرا هركدام از اين طوايف براي خداوند شريكي قائل شدند ؛ نصارا قائل به خدايان سه‌گانه (تثليث) و مجـوس قائل به خدايان دوگانه اهورامزدا و اهريمن (ثنويّت) هستند و يهود ، عُزَيْر را فرزند خدا مي‌دانستند ولي اين عقايد گرچه شرك‌آور است ، اما با توجّه به اين‌كه در آيات متعدّدي مشركان در برابر اهل كتاب قرار گرفته‌اند و باتوجّه به اين‌كه يهود و نصارا و مجوس در اصل متّكي به نبوّت راستين و كتاب آسماني هستند ، معلوم مي‌شود كه منظور قرآن از « مُشْرِك » ، همان "بت‌پرست" است . حديث معروفي كه از پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله نقل شده كه در ضمن وصاياي خود فرمود : « مشركان را از جزيرة العرب بيرون كنيد » ، شاهد اين مدّعي است ، چراكه به طور مسلّم اهل كتاب از جزيرةالعرب اخراج نشدند ، بلكه به عنوان يك اقليّت مذهبي طبــق دستــور قــرآن با دادن جــزيــه در پناه اسلام زندگي مي‌كردند .

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

«لاتَنْكِحُوا»: ريشه اين واژه، در اصل به‌معناي «آميزش» است؛ امّا بدان دليل كه در عقــد و ازدواج بكــار رفته است، امروز آن را به همين مفهوم مي‌گيرند؛ بنابراين، واژه «لا تَنْكِحُــوا» يعنــي ازدواج و نكــاح نكنيـــد.

«اَمَة»: كنيز.

شـأن نـزول

در شأن نزول آيه مورد بحث نقل كرده‌اند كه:
پيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله ، مرد شجاع و پرتواني به‌نام «مَرْثَد» را به‌سوي مكّه گسيل داشت تـا گـروهـي از مردم باايمـان را كه تحت فشـار شـرك‌گرايان آنجا قرار داشتند، با تـدبيـري نجـات دهد و با خـود به مـدينـه ـ مهـد آزادي و ايمـان ـ برساند.
«مَرْثَد» درحين اجراي مأموريت خود، با زن زيبارويي كه در روزگار پيش از اسلام با او آشنا بود، برخورد كرد. آن زن او را نزد خود فراخواند؛ امّا او بخاطر ايمان به
(24) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
خدا، دعوت گناه‌آلود وي را رد كرد.
آن زن از مرثد خواست تا با وي ازدواج كند و مَرْثَد پاسخ داد كه در اين مورد بايد از پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله اجازه بگيرد و مقرّرات اسلام را راجع به پيوند با زنان مشرك جويا شود. و هنگـامي كه پـرسش خـود را براي پيشـواي نـور مطرح كرد؛ اين آيه فرود آمد.

قرآن مجيد، پس از ترسيم چگونگي رعايت حقوق كودكان بي‌سرپرست و پدر ازدست‌داده و هشدار از پايمال‌ساختن حقوق آنان، اينك در اين آيات، به پاره‌اي از مسـائل خـانـواده اشـاره مي‌كند.
«وَلاتَنْكِحُواالْمُشْرِكاتِ حَتّي يُؤْمِنَّ»
و زنان مشرك را به همسري برنگزينيد، مگر آنكه ايمان بياورند
به اعتقاد ما، مفهوم اين آيه شريفه روشن و عبارت است از حرمت ازدواج با زنان غيـرمسلمان. امّا مفسّـران در ايــن مورد، نظرهاي متفاوتي دارند:
1. عدّه‌اي معتقدند كه واژه «مُشْرِك»، تنها شرك‌گرايان را شامل مي‌شود، نه اهل كتاب را؛ چرا كه اين دو گروه در قرآن شريف، هركدام جداگانه ذكر شده‌اند؛ براي نمونه: «لَمْ يَكُنِ الَّذينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ‌الْكِتابِ وَالْمُشْرِكينَ...»(1) و «ما يَوَدُّالَّذينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْـلِ‌الْكِتـــابِ وَ لااَلْمُشْــرِكينَ...»(2).
و با اين بيان، حـرمـت ازدواج با زنـان شـرك گرا، ربطي به زنان اهل كتـاب ندارد.
2. امّا جمعي بر اين عقيده‌اند كه واژه «مشرك»، اهل كتاب را نيز دربر مي‌گيرد؛ چرا كه آنان نيز با انكار رسالت پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله و معجزات و كتاب او، درواقع به خدا شرك ورزيده‌اند.
3. و پاره‌اي از مفسّران مي‌گويند: درست است كه اين آيه شريفه آنان را هم شامل مي‌شود، امّا آيه ديگري از قرآن شريف، اين حكم كلّي حرمت را نسخ مي‌كند و اهل كتـاب را از ايــن فــرمــان خــارج مي‌ســـازد.
مضمـــون آن آيــه چنين است:
1. سوره بيّنه، آيه 1.
2. سوره بقره، آيه 105.
تفسير مردان (25)
«... وَالْمُحْصَنـاتُ مِــنَ الَّــذيــنَ اُوتُــوا الْكِتــابَ...»(1) (...ازدواج بـا زنــان پــارســا و پـاكـدامن اهــل كتــاب بر شما جايز شد...).
به هرحال، گروهي از مفسّران برآنند كه اين حكم كلّي حرمت ازدواج، ويژه شرك‌گرايان و غير زنان اهل كتاب است؛ امّا ما بر اين عقيده‌ايم كه ظاهر آيه شريفه، نشانگر حرمت پيوند خانوادگي با تمامي زنان غيرمسلمان است و هيچگونه تخصيص و يا نسخي نيز بر اين دستور وارد نشده است.
«وَ لاَمَـةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ وَلَوْ اَعْجَبَتْكُمْ»
و براستي كه كنيزي باايمان و تقواپيشه و آگاه، از زني آزاد از قيد بردگي

امّا شـــرك‌گرا، هرچنـــد زيبايي و ثروت او شما را شگفت‌زده سازد، بهتر و بالاتر است.
از اين جمله از آيه شريفه برمي‌آيد كه ازدواج با كنيزان رواست، گرچه انسان داراي امكانات باشد؛ و آيه شريفه‌اي كه مي‌فرمايد: «پس هر كه از شما بخاطر تنگناي اقتصادي و اجتماعي نتوانست با زنان پاكدامن آزاد ازدواج كند، مي‌تواند با كنيزان عفيف و پاكدامن پيمان زندگي مشترك بندد»(2)، در مقام تحريم ازدواج صاحبان امكانات با كنيزان نيست و برآن نيست كه شرط ازدواج با آنان، تنگدستي و فقر است.
«وَ لا تُنْكِحُـوا الْمُشْـرِكيـنَ حَتّي يُؤْمِنُوا وَ لَعَبْدٌ مُـؤْمِـنٌ خَيْـرٌ مِـنْ مُشْـرِكٍ وَ لَـوْ اَعْجَبَكُمْ»
و به مردان شرك گرا زن ندهيد، مگرآنكه ايمان آورند؛ و براستي كه برده‌اي تهيدست امّا برخوردار از ايمان و ارزشهاي معنوي و انساني، از مرد آزاد از قيد بردگي امّا در اســارت شــرك و كفــر ــ گــر چــه ثــروت و جمـــال و ارزشهاي مادّي او شمـــا را بـــه حيـــرت وادارد ــ بهتـــر اســـت.
اين جمله از آيه شريفه نيز بسان صدر آيه، بيانگر حكم كلّي و عمومي است و همه مــردان مشــرك و كــافر را شــامــل مي‌شــود، خــواه اهــل كتـــاب باشنـــد يا نه.
«اُولئِـــــكَ يَـــــدْعُـــــونَ اِلَـــــي النّـــارِ»
اينــان شما را به سوي آتش فـرامي‌خوانند
منظور از آتش، شرك و ارتجاع است كه سرانجام انسان را طعمه آتش مي‌سازد؛ و
1. سوره مائده، آيه 5.
2. سوره نساء، آيه 25.
(26) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
نيز بيانگر دليل اين حكم؛ چرا كه بطور طبيعي، مردان هستند كه به جهاتي زنان و فرزندانشان را به راه و رسم خود مي‌كشانند؛ و از اين رو، ازدواج زن مسلمان با مرد شرك‌گرا ناروا است.
«وَ اللّـــهُ يَـــدْعُـــوا اِلَـــي الْجَنَّةِ وَ الْمَغْفِـــرَةِ بِـاِذْنِـــــهِ»
و خداست كه به خواست و فرمان خود، شما را به بهشت [پرطراوت و زيبا] و آمرزش [خود] فرا مي‌خواند و از شما مي‌خواهد كه باايمان و عمل و رعايت مقرّرات او در همـــه ميدان‌هاي زندگي فردي، خانوادگي و اجتماعي، بهشت و نعمتهاي او را از آن خـــود ســـازيد.
واژه «اِذْن» در آيه به‌مفهوم فرمان و يا اعلام است.
«وَ يُبَيِّـــنُ آيـــاتِـــهِ للنّـــاسِ لَعَلَّهُـــمْ يَتَـــذَكَّـــرُونَ»
و آيـــات حياتبخش خـــود را براي مردم بروشني بيان مي‌كند؛ باشد كه به

خود آیند و پنــد گیرند.
منظور از آیات در اینجا، مقرّرات خداست؛ و آنچه را روا و شایسته و حلال و نیز آنچــه را که ضدّارزش و حرام است، روشن مي‌سازد.
تفسیر مردان (27)

نِساؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ اَنّي شِئْتُمْ وَ قَدِّمُوالاِنْفُسِكُمْ وَ اتَّقُوا اللّهَ وَ اعْلَمُوا اَنَّكُمْ مُلاقُوهُ وَ بَشِّرِالْمُؤْمِنينَ
زنان شما، محلّ بذرافشاني شما هستند، پس هر زمان كه بخواهيد، مي‌توانيد با آن‌ها آميزش كنيد و (سعي نماييد ازاين فرصت بهره گرفته ، با پرورش فرزندان صالح) اثر نيكي براي خود از پيش بفرستيد و از خدا بپرهيزيد و بدانيد او را ملاقات خواهيد كرد و به مؤمنان بشارت ده. (223 / بقره)
شرح آيه از تفسير نمونه
« حَرْث » مصدر است و به معني بذرافشاني است و گاهي به خود مزرعه نيز اطلاق مي‌شود . « اَنّي » به معني «هر وقت» از اسماء شرط است و غالبا به معني « مَتي » كه به معني زمان است ، استعمال مي‌شود و در اين‌صورت آن‌را « اَنّي » زمانيّة مي‌گويند و گاهي نيز به معني مكان است يعني «از كجا» ، مانند آن‌چه در آيه 37 سوره آل‌عمران آمده : « قالَ يا مَرْيَمُ اَنّي لَكِ هذا قالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللّهِ : زكريا گفت : اي مريم ، اين غذا(ي بهشتي) را از كجا آورده‌اي ؟ گفت : از نزد خدا » . اگر « اَنّي » در آيه فوق ، زمانيّة باشد، توسعه زماني مسأله آميزش جنسي را بيان مي‌كند ، يعني در هر ساعتي از شب و روز مجاز هستيد و اگر مكانيّة باشد ، توسعه در مكان و چگونگي انواع آميزش است . اين احتمال نيز وجود دارد كه اشاره به هر دو جنبه باشد و به اين ترتيب دو همسر مي‌توانند هرگونه و در هر زمان و مكان از لذت جنسي بهره گيرند(جز آن‌چه در قانون‌شرع ممنوع شده است) . در اين‌جا زنان تشبيه به مزرعه شده‌اند و اين تشبيه ممكن است براي بعضي سنگين آيد كه چرا اسلام درباره نيمي از نوع بشر ، چنين تعبيري كرده است در حالي كه نكته باريكي در اين تشبيه نهفته شده ، در حقيقت قرآن مي‌خواهد ضرورت وجود زن در اجتماع انساني را نشان دهد كه زن وسيله اطفاء شهوت و هوس‌راني مردان نيست ، بلكه وسيله‌اي است براي حفظ حيات نوع بشر، اين سخن در برابر آن‌ها كه نسبت به جنس زن همچون يك بازيچه يا وسيله هوس‌بازي
(28) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
مي‌نگرند، هشداري محسوب مي‌شود. سپس در ادامه آيه مي‌افزايد : « با اعمال صالح و پرورش فرزندان صالح ، آثار نيكي براي خود از پيش بفرستيد » (وَ قَدِّمُوا لاِنْفُسِكُمْ) . اشاره به اين‌كه هدف نهايي از آميزش جنسي، لذّت و كام‌جويي نيست بلكه بايد از اين موضوع براي ايجاد و پرورش فرزندان شايسته استفاده كرد و آن را به عنوان يك ذخيره معنوي

براي فرداي قيامت از پيش بفرستيد،اين سخن هشدار مي‌دهد كه بايد در انتخاب همسر ، اصولي را رعايت كنيد كه به اين نتيجه مهمّ يعني تربيت فرزندان‌صالح و نسل شايسته انساني منتهي شود . در حديثي‌از پيامبراسلام صلي‌الله‌عليه‌وآله مي‌خوانيم‌كه فرمود: « إِذا ماتَ الْإِنْسانُ انْقَطَعَ اَمَلُهُ اِلاّ عَنْ ثَلاثٍ ؛ صَدَقَةٍ جارِيَةٍ وَ عِلْمٍ يُنْتَفَعُ بِهِ وَ وَلَدٍ صالِحٍ يَدْعُوا لَهُ : هنگامي كه انسان مي‌ميرد ، اميد او جز از سه چيز قطع مي‌شود؛ صدقات جاريه (اموالي كه از منافع آن مرتّبا بهره‌گيري مي‌شود) و علمي كه از آن سود مي‌برند و فرزند صالحي كه براي او دعا مي‌كند » .(1) به اين ترتيب فرزندان صالح در كنار آثار علمي و تأليف كتاب‌هاي هدايت‌كننده و تأسيس بناهاي خير همچون مسجد و بيمارستان و كتابخانه قرار گرفته‌اند . و در پايان آيه دستور به تقوا مي‌دهد و مي‌فرمايد : « تقواي الهي پيشه كنيد و بدانيد او را ملاقات خواهيد كرد و به مؤمنان بشارت دهيد » ، بشارت رحمت الهي و سعادت و نجات در سايه تقوا (وَ اتَّقُوا اللّهَ وَاعْلَمُوا اَنَّكُمْ مُلاقُوهُ وَ بَشِّرِ الْمُؤْمِنينَ). از آن‌جا كه مسأله آميزش جنسي ، مسأله‌اي مهمّ است و با پرجاذبه‌ترين غرايز انسان سر و كار دارد ، خداوند در اين جمله‌هاي‌آخر، مؤمنان را به دقّت در اين امر پرهيز از هرگونه گناه و انحراف ، دعوت فرموده و به آن‌ها هشدار مي‌دهد كه بدانيد همگي به ملاقات پروردگار خواهيد شتافت و تنها راه نجات ، ايمان و تقواي در سايه ايمان است .

1- « مجمــع البيـــان » ، جلــد 1 ، صفحه 321 .

شأن نزول

در شأن نزول آيه مورد بحث گفته‌اند:
يهود براثر تحريف تورات و دستكاري در كتاب آسماني خويش، در بسياري از مسائل ازجمله درمورد زن و حقوق و شخصيت او و چگونگي برخورد با او به انحراف افتاده و خرافات زيادي را در بين خود رايج كرده بودند. اين پندارهاي خرافي و پوچ آنان درباره زنان و چگونگي آميزش با آنان، در عصر نزول قرآن، همچنان در ميان مشــركان شــايــع بود؛ تا با فــرود اين آيه شريفه، خرافات آنان رد و آميزش با زنان به‌صورت‌هاي مختلـف، جايز اعلام شد.

«نِساؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ»
زنانتان كشتزار شمايند
در اين آيه شريفه نيز سخن از زنان است؛ امّا روي سخن از پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله به مردم باايمان برمي‌گردد.
در تفسير اين جمله ـ كه جمله نخست اين آيه شريفه است ـ نظرهايي چند ارائه شده است:
1. عدّه‌اي از مفسّران مي‌گويند: منظور اين است كه زنان كشتزار شمايند و نسل شما با آنان ادامه مي‌يابد.
2. گروهي ديگر برآنند كه مقصود اين است كه زنان شما صاحبان كشت و باغبان و حافظ حيثيت شمايند؛ از طريق آنان، نسل شما تداوم مي‌يابد و شما در كنار آنان آرام مي‌گيريد.
3. پاره‌اي نيز گفته‌اند: منظور اين است كه زنان بسان كشت براي شمايند.
«فَأْتُوا حَرْثَكُمْ اَ نّي شِئْتُمْ»
(30) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
پس هرگاه كه خواستيد يا هرگونه كه خواستيد، به كشتزار خويش درآييد.
دسته‌اي، ازجمله «مالك»، با استدلال بر اين آيه شريفه مي‌گويند: آميزش با زن در دوره عادت ماهانه از راه غيرعادي رواست. امّا بسياري اين مطلب را نپذيرفته‌اند؛ چرا كه قرآن شريف از زنان به «حرث» (كشتزار) تعبير مي‌كند، بنابراين، آميزش بايد از راه باروري آنان صورت گيرد.
«وَ قَدِّمُوا لِاَنْفُسِكُمْ»
و براي خويشتن زاد و توشه‌اي بفرستيد
منظور اين است كه با رعايت مقرّراتي كه به آنها موظّف شده‌ايد و نيز با دوري‌جستن از گناهان و لغزشهايي كه از آنها هشدار داده شده‌ايد، زاد و توشه شايسته‌اي براي خود فراهم آوريد و از پيش بفرستيد.
در تفسير اين جمله از آيه شريفه، ديدگاههاي متفاوتي مطرح است:
1. بعضي معتقدند كه مفهوم اين جمله، درخواست فرزند شايسته كردار است كه براي انسان ذخيره دنيا و آخرت است؛ همانگونه كه پيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله فرمود: «اِذا ماتَ‌الاِْنْسانُ انْقَطَعَ عَمَلُهُ اِلاّ مِنْ ثَلاثٍ: صَدَقَةٌ جارِيَةٌ وَ عِلْمٌ يُنْتَفَعُ بِهِ، وَ وَلَدٌ صالِحٌ يَدْعُو لَهُ.» هنگامي كه انسان از دنيا مي‌رود، برنامه عمل او تمام مي‌شود، مگر در سه مورد: صدقه جاريه يا

آثار خير و شايسته‌اي كه به‌يادگار گذاشته باشد؛ آثار گرانبهاي علمي و فرهنگي كه از او برجاي مانده باشد و از آن بهره‌برداري شود؛ و فرزند شايسته كرداري كه از او باقي مانده باشد و با رفتار و اعمال نيك خود براي او آمرزش بخواهد.
2. برخي گفته‌اند: منظور اين است كه فرزند خردسالي از او بميرد و باعث نجات او شود.
3. جمعي مي‌گويند: مقصود آن است كه به هنگام آميزش «بسم‌اللّه» بگويد.
4. دسته‌اي را اعتقاد بر آن است كه در آن هنگام دعا بخواند. اين ديدگاه را روايتي از پيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله تأييد مي‌كند كه فرمود: هنگامي كه فردي خواست با همسر
تفسير مردان (31)
خويش بياميزد، اين دعا را بخواند:«بِسْمِ‌اللّهِ، اَللّهُمَّ جَنِّبْنِي‌الشَّيْطانَ وَ جَنِّبِ‌الشَّيْطانَ مارَزَقْتَنا.» به‌نام خدا! بار خدايا! شيطان را از من دورساز و نيز شيطان و وسوسه آن را از فرزندي كه روزي ما مي‌سازي، دور كن.
5. گروهي نيز بر اين عقيده‌اند كه منظور اين است كه زنان پاك و پاكدامن‌را به همسري برگزيند تا فرزندانِ شايسته به او ارزاني كند.
«وَ اتَّقُوا للّهَ وَ اعْلَمُوا اَنَّكُمْ مُلاقُوهُ وَ بَشِّرِالْمُؤْمِنينَ»
و پرواي خدا را پيشه سازيد و بدانيد كه در روز رستاخيز، [پاداش و كيفر درخور[او را خواهيد ديد؛و [تواي پيامبر!]مردم‌باايمان را به‌بهشت و نعمتهاي خدانويد ده مقصود از «مُلاقُوه» (ديدار خدا) اين است كه پاداش شكوهمند او را در صورتي كه بنده‌اي شايسته كردار بوديد، خواهيد ديد، نه خود او را؛ چرا كه واژه «لِقاء» به‌معناي «يافتن» است، مثلاً وقتي گفته مي‌شود: «لَقِيَ جَهْدَهُ»، يعني «ثمره تلاش خود را يافت». افزون بر اين، هيچكس‌وهيچ‌گروهي‌نمي‌گويد:خدادیدني‌است و همه‌او راخواهند ديد.
(32) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

لِلَّذينَ يُـؤْلُـونَ مِنْ نِسـائِهِمْ تَرَبُّصُ اَرْبَعَةِ اَشْهُرٍ فَاِنْ فاؤوُا فَاِنَّ اللّهَ غَفُورٌ رَحيمٌ
كساني كه زنان خود را «ايلاء» مي‌نمايند (سوگند ياد مي‌كنند كه با آن‌ها آميزش جنسي ننمايند،) حقّ دارند چهار ماه انتظار بكشند (و در ضمن اين چهار ماه، وضع خود را با همسر خويش از نظر ادامه زندگي يا طلاق روشن سازند) اگر (در اين فرصت) بازگشت كنند، (چيزي بر آن‌ها نيست، زيرا) خداوند آمرزنده و مهربان است.(226 / بقره)
وَ اِنْ عَـزَمُـوا الطَّــلاقَ فَــاِنَّ اللّــهَ سَميـــعٌ عَليــمٌ
و اگر تصميم به‌جدايي گرفتند، (آن‌هم با شرايطش، مانعي‌ندارد) خداوند شنوا و دانا است.
(227 / بقره)
شرح آيه از تفسير نمونه
« ايلاء » از ماده « اَلْو » آمده كه به معني قدرت‌نمايي و تصميم است و از آن‌جا كه سوگند نمونه‌اي از آن مي‌باشد ، اين واژه بر آن اطلاق شده است . در دوران جاهليّت زن هيچ‌گونه ارزش و مقامي در جامعه عرب نداشت و به همين جهت براي جدايي از او يا تحت فشار قراردادن زن ، طرق زشتي وجود داشت كه يكي‌از آن‌ها، « ايلاء » ــ به معني سوگند خوردن بر ترك زناشويي ــ بود ، به اين ترتيب كه هر زمان مردي از همسر خود مُتَنَفِّر مي‌شد ، سوگند ياد مي‌كرد كه با او همبستر نگردد و با اين راه غيرانساني همسر خود را در تنگناي شديدي قرار مي‌داد ، نه او را رسما طلاق مي‌داد تا آزادانه شوهر انتخاب كند و نه بعد از اين سوگند حاضر مي‌شد آشتي كرده و با همسر خود زندگي مطلوبي داشته باشد ، البته خود مردان غالبا تحت فشار قرار نمي‌گرفتند ، چون همسران متعدّدي داشتند . آيات مورد بحث با اين سنّت غلط مبارزه كرده و طريق گشودن اين سوگند را بيان مي‌كند، مي‌فرمايد : « كساني كه از زنان خود ايلاء مي‌كنند (سوگند بر ترك آميزش جنسي مي‌خورند) حق دارند چهارماه انتظاركشند »(لِلَّذينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسائِهِمْ تَرَبُّصُ اَرْبَعَةِ اَشْهُرٍ). اين چهار ماه مهلت براي اين است كه وضع خويش با همسر خود را روشن‌كنند و زن را ازاين‌نابساماني نجات‌دهند . سپس
تفسير مردان (33)
مي‌افزايد : « اگر (در اين فرصت) تصميم به بازگشت گرفتند ، خداوند آمرزنده و مهربان است »(فَاِنْ فاؤوُا فَاِنَّ اللّهَ غَفُورٌ رَحيمٌ). آري‌خداوندگذشته اورا دراين مسأله و همچنين‌شكستن‌سوگندرا براو

مي‌بخشد، هرچند كفّاره‌آن به قوّت خود باقي‌است. «و اگرتصميم به‌جدايي‌گرفتند (آن‌هم با شرايطش ، مانعي ندارد) خداوند شنوا و دانا است » (وَ اِنْ عَزَمُوا الطَّلاقَ فَاِنَّ اللّهَ سَميعٌ عَليمٌ). و هرگاه‌مرد هيچ‌يك ازاين دوراه را انتخاب‌نكند، نه به‌زندگي سالم‌زناشويي بازگردد و نه زن‌را با طلاق رها سازد ، در اين‌جا حاكم شرع دخالت‌مي‌كند و مردرا به‌زندان مي‌اندازد و بر او سخت مي‌گيرد كه بعد از گذشتن چهار ماه مجبور شود يكي از دو راه را انتخاب كند و زن را از حال بلاتكليفي درآورد . به اين ترتيب با اين‌كه اسلام حكم « ايلاء » (سوگند خوردن بر ترك آميزش جنسي) را به كلّي ابطال نكرده ، اما آثار سوء آن را از بين برده ، زيرا به كسي اجازه نمي‌دهد كه از اين راه همسرش را سرگردان سازد و اگر مي‌بينيم مدت چهار ماه به عنوان ضرب‌الاجل تعيين كرده نه به خاطر اين است كه مي‌توان از اين طريق مقداري از حقوق زناشويي را باطل كرد، بلكه از اين نظر است كه آميزش جنسي به عنوان يك واجب شرعي در هر چهار ماه لازم است (البته اين در صورتي است كه زن بر اثر طول مدّت به گناه نيفتد ، لذا در مورد زنان جوان كه بيم گرفتاري در گناه باشد، لازم است اين فاصله كمتر شود) .

در آيات گذشته سخن از سوگندهاي لغو و بي‌اثر بود و گفتيم هر سخني كه براي كار خلافي باشد، جزء سوگندهاي لغو و بيهوده است و شكستن آن هيچ محذوري ندارد و مطابق اين حكم بايد سوگند بر ترك وظيفه زناشويي مطلقا اثري نداشته باشد، درحالي‌كه در اسلام براي آن كفّاره قرار داده شده (1) (همان كفاره شكستن قسم كه در بحث سابق گفته شد) اين در حقيقت مجازاتي است براي مردان لجوج كه به‌اين شيوه‌ناجوانمردانه براي ابطال حقوق‌زن متوسّل نشوند و اين كار را تكرار نكنند .
1- اگر مرد قبل از 4 ماه ، آميزش جنسي كند ، كفاره آن مسلم و اجماعيّ است و اگر بعد از 4 ماه باشد ، اين حكـم در ميـان فقهـاء مشهـور است ، هر چند بعضي كفّاره را در اين صـورت انكـار كـرده‌اند .
(34) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

قابل توجه اين‌كه دربسياري‌از آيات قرآن، اوصافي‌از خداوند پايان‌گر بحث‌ها است ، اين اوصاف هميشه رابطه مستقيمي با محتواي آيه دارد و چنان نيست كه انتخاب آن بدون رابطه نزديكي صورت گرفته باشد . از جمله در آيات مورد بحث هنگامي كه سخن از ايلاء و تصميم بر شكستن اين قسم گناه‌آلود مي‌گويد ، آيه به جمله «غَفُورٌ رَحيمٌ» ختم مي‌شود، اشاره‌به اين‌كه اين حركت صحيح ، سبب مي‌شود كه گذشته گناه‌آلود مشمول غفران رحمت الهي گردد و هنگامي كه سخن از تصميم بر طلاق در ميان است ، روي اوصاف « سَميعٌ عَليمٌ » تكيه مي‌شود ، يعني خداوند سخنان شما را مي‌شنود و از انگيزه‌طلاق و جدايي آگاه است و شما را بر طبق آن جزا مي‌دهد.
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«يُـؤْلُـونَ»: سـوگنـد مي‌خورند. اين واژه از «ايلاء» به‌معناي «سوگند ياد كردن» گـرفتـه شـده اسـت.
«تَرَبُّص»: انتظاربردن.
«فـاؤُا»: بـازگشتنـد. ايـن واژه از «فَـيْ» گـرفتـه شده است؛ و درمورد غنائم نيـز بكـار مـي‌رود.
«لِلَّذينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسائِهِمْ تَرَبُّصُ اَرْبَعَةِ اَشْهُرٍ»
بـراي آنـان كه سـوگنـد يـاد مي‌كننـد ديگـر با همسـران خويش رابطه جنسـي نداشته باشند و از آنان ببرّند، چهار ماه فرصت انديشه درست و تصميم‌گيري و تجـديـد نظـر است
در ايـن آيـه مبـاركه از نـوعي خـاص از سوگنـدها سخن بميان مي‌آيد و حكم آن تـرسيـم مي‌شـود.
به اعتقاد بسياري، اين سوگند كه ازطريق آن «ايلاء» تحقّق مي‌يابد، در صورتي درست است كه به ذات خدا يا صفتي از صفات او انجام پذيرد كه ويژه اوست؛ و بصورت خشم و ناراحتي و اعتراض، زبان به چنين سوگندي بگشايد. امّا برخي مي‌گويند: سوگند در حال خشـم و ناراحتي و به انگيـزه رسـاندن زيـان به‌طرف و
تفسير مردان (35)
با انديشـه «ايـلاء؟؟در رديـف اين سـوگنـد قرار مي‌گيرد.
سعيدبن جبير مي‌گويد: اين سوگند تنها درمورد ترك آميزش نيست، بلكه اگر سـوگنـد يـاد كنـد كه ديگـر با همسـر خود حـرف نـزنـد، هم تحقّق مي‌يابد.
«فَـاِنْ فـاؤُا فَاِنَّ اللّهَ غَفُـورٌ رَحيـمٌ»

پس اگر از تصميم جاهلانه خويش بازگشتند و به دستور خدا و پيامبرش سرفرود آوردند، خـــدا از گنــاه آنان مي‌گــذرد؛ چــرا كــه او بسيار آمرزنده و مهربان است
در مفهوم «فَاِنْ فاؤُا»، ديدگاههاي مختلفي ارائه شده است:
بعضي مي‌گويند: اگر به گفتار خود درمورد ترك آميزش با همسرش پشت كرد و در صورت توان به آميزش با او بازگشت و در صورت ناتواني بر عمل در گفتار به حق بازگشت، خداوند از گناه او مي‌گذرد. امّا برخي گفته‌اند در صورت ناتواني از آميزش، نيّت آن هــم كــافي است، ليكــن بايد بر اين شكستن سوگند بيهوده و بازگشت به حــقّ و عدالت، گــواهــاني بگيرد.
به اعتقاد ما ديدگاه نخست درست است و گواه گرفتن در صورت دوّم نيز درواقع شاهد گرفتن در مورد ناتواني جنسي است؛ وگرنه بازگشت از سوگند بيهوده كه موجب «ايلاء» شده است، نياز به گواه ندارد.
در اين كه آيــا چنين كســي پس از بــازگشت، كفّاره هم بايد بدهد يا نه و آيا كيفــري دارد يــا نه، بحــث هست:
به‌نظر ما، بايد كفّاره بدهد، امّا كيفري برايش نخواهد بود. لكن به اعتقاد عدّه‌اي، نه كفّاره دارد و نه كيفر؛ چرا كه خدا او را بخشيده است، پس كيفر و عقوبتي ازپي بــازگشــت او نخـــواهــد بــود.
يادآور مي‌شود كه: اگر فردي سوگند ياد كرد كه كمتر از چهار ماه با همسرش نياميزد و يا از بيم باردارشدن همسر شيردهنده‌اش و آسيب‌رسيدن به كودك، سوگند بخورد كه مدّتي از آميزش با همسرش خودداري ورزد، «ايلاء» محسوب نمي‌شود.
«عَزَمُوا» از عــزم است به‌معناي قصد؛ و «عَزائِم قرآن» آياتي است كه بر بيماران خــوانــده مي‌شــود تا شفــا يابند.
(36) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
«طَلاق»: گشودن و بهــم‌زدن پيوند خانوادگي.
«وَ اِنْ عَزَمُواالطَّلاقَ»
اگر مردي كه سوگند يادِ كرده است با همسرش آميزش نكند، بعداز چهار ماه باز هم به حق برنگشت، حاكم عادل او را به شكستن اين سوگند بيهوده و پرداختن كفّاره وامي‌دارد و يا وي را به رهاساختن همسرش طبق مقرّرات و بر اساس عدالت ناگزير مي‌سازد؛ و در صورت نپذيرفتن حكم، او را به زندان مي‌افكند تا حق را بپذيرد.
امّا اگر آهنگ جدايي كردند و اين قصد را بزبان آوردند، تا آنگاه كه صيغه طلاق به صورتي كه در فقه اسلامي و حقوق خانواده آمده است، درست و حساب‌شده و با همه شرايط جاري نشود، اين پيوند گسسته نمي‌شود.
به هر حال، اين مشكل به اين طريق حل مي‌شود كه مرد چهار ماه فرصت

دارد تا بينديشد و از تصميم خود بازگردد؛ و اگر بازنگشت، حكومت عدل اسلامي او را زير فشار مي‌نهد تا يكي از اين دو راه را برگزيند: بازگشت از سوگند بيهوده و ادامه زندگي خانوادگي يا جدايي شرافتمندانه.
«فَاِنَّ اللّهَ سَميعٌ عَليمٌ»
و بيقين كه خداوند شنوا و دانا است.
تفسير مردان (37)

وَ الْمُطَلَّقاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ ثَلاثَةَ قُرُوءٍ وَ لايَحِلُ‌لَهُنَّ اَنْ يَكْتُمْنَ ماخَلَقَ اللّهُ في اَرْحامِهِنَّ اِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللّهِ وَ الْيَوْمِ الاْخِرِ وَ بُعُولَتُهُنَّ اَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ في ذلِكَ اِنْ اَرادُوا اِصْلاحـا وَ لَهُنَّ مِثْـلُ الَّذي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَ لِلـرِّجالِ عَلَيْهِـنَّ دَرَجَةٌ وَ اللّهُ عَزيزٌحَكيمٌ

زنان مطلّقة بايد به مدّت سه مرتبه عادت ماهيانه ديدن (و پاك شدن) انتظار بكشند (عدّه نگه دارند) و اگر به خدا و روز رستاخيز ايمان دارند، براي آن‌ها حلال نيست كه آن‌چه را خدا در رَحِم‌هايشان آفريده ، كتمان كنند و همسرانشان براي بازگرداندن آن‌ها (و از سرگرفتن زندگي زناشويي) در اين مدّت، (ازديگران) سزاوارترند، در صورتي كه (به راستي) خواهـان اصـلاح باشنـد و براي زنان ، همانند وظايفي كه بردوش آن‌ها است، حقوق شايسته‌اي قرار داده شده و مردان‌بر آنان برتري دارند و خداوند توانا و حكيم است. (228 / بقره)

شرح آيه از تفسير نمونه

« قُرُوء » جمع « قُرْء » هم به معني عادت ماهيانه و هم پاك شدن از آن گفته شده ، ولي اين‌دو معني را مي‌توان در يك مفهوم كلّي جمع كرد و آن انتقال از يكي از دو حالت به حالت ديگر است ، « راغب » در « مفردات » معتقد است كه « قُرْء » در حقيقت اسم براي داخل شدن از حالت حيض به پاكي است و چون هر دو عنوان در آن مطرح است ، گاهي بر حالت حيض و گاهي به پاكي اطلاق مي‌شود ، از بعضي از روايات و بسياري از كتب لغت نيز استفاده مي‌شودكه « قُرْء » به‌معني جمع‌است و چون در حالت پاكي زن خون عادت در وجود او جمع مي‌شود، اين واژه به پاكي اطلاق شده است ، به هر حال در روايات متعدّدي تصريح شده كه منظور از « ثَلاثَةَ قُرُوءٍ » كه حدّ عدّه است ، سه مرتبه پاك شدن زن از خون حيض است .(1) و از آن‌جاكه طلاق بايد درحال پاكي‌كه باشوهر خود آميزش جنسي نكرده باشد ، انجام گيرد ، اين پاكي يك‌مرتبه

1- « نُورُ الثَّقَلَيْن » ، جلد 1 ، صفحه 220 و 221 .

(38) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

محسوب مي‌شود و هنگامي كه بعد از آن دو بار عادت شد ، عدّه تمام شده و ازدواج او در همان حالت جايز است ولي‌علاوه براين روايات ، اين حقيقت را از خود آيه نيز مي‌توان استفاده كرد ، زيرا ؛ اولاً : « قُرْء » دو جمع دارد ، يكي " قُرُوء" و ديگري " اَقْراء" وبعضي تصريح كرده‌اند كه « قُرْء » به معني پاكي ، جمعش "قُرُوء" و « قُرْء » به‌معني حيض ، جمعش " اَقْراء" است ، بنابراين « قُرُوء » درآيه فوق به معني ايام پاكي زن

مي‌باشد نه ايام حيض .(1) ثانيا : همان‌گونه كه در بالا اشاره شد ، « قُرْء » اصلاً به معني جمع شدن است و جمع شدن با حالت طهر و پاكي ، تناسب بيشتري دارد ، زيرا در اين حالت خون در رَحِم تدريجا جمع مي‌گردد و در هنگام عادت بيرون مي‌ريزد و پراكنده مي‌شود .(2) دوّمين حكم ، اين است كه « براي آن‌ها حلال نيست كه آن‌چه را در رَحِم آنان آفريده شده ، كتمان كنند ، اگر به خدا و روز رستاخيز ايمان دارند » (وَ لا يَحِلُّ لَهُنَّ اَنْ يَكْتُمْنَ ما خَلَقَ اللّهُ في اَرْحامِهِنَّ اِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللّهِ وَ الْيَوْمِ الاْخِرِ) . قابل توجّه اين‌كه مسأله آغاز و پايان ايّام عدّه را كه معمولاً خود زن مي‌فهمد نه ديگري ، بر عهده او گذارده و گفتار او را سند قرارداده، لذا امام صادق در تفسير آيه فوق مي‌فرمايد : « قَدْ فَوَّضَ اللّهُ اِلَي النِّساءِ ثَلاثَةَ اَشْياءٍ الْحَيْضَ وَ الطُّهْرَ وَ الْحَمْلَ: خداوند سه‌چيز را به‌زنان واگذار كرده؛ عادت ماهيانه ، پاك شدن و حامله بودن » .(3) از آيه فوق نيز مي‌توان اين معني را اجمالاً استفاده كرد، زيرا مي‌فرمايد : براي زن جايز نيست آن‌چه را خداوند در رَحِم او آفريده ، كتمان كند و بر خلاف واقع سخن گويد ، يعني سخن او مورد قبول است . جمله « ما خَلَقَ اللّهُ في اَرْحامِهِنَّ » به گفته جمعي از مفسّران ، دو معني مي‌تواند داشته باشد ؛ "فرزند" و "عادت ماهيانه" ، زيرا هر دو را خداوند در رَحِم زن آفريده است ، يعني نبايد حمل را مخفي كند و بگويد : به عادت ماهيانه مبتلا مي‌شود تا مدّت عدّه را كمتر كند (زيرا عدّه زن باردار ، وضع حمل او است) و در مورد عادت ماهيانه ، چه

1- « قاموس اللغة » ، ماده " قُرْء" .

2- « لسان العرب » ، ماده " قُرْء" .

3- « مجمع البيان » ، جلد 1 ، صفحه 326 .

از نظر شروع و چه از نظر پايان نيز نبايد خلاف‌گويي كند ، استفاده هر دو معني از تعبير فوق نيز بعيد به نظر نمي‌رسد . سوّمين حكمي كه از آيه استفاده مي‌شود ، اين است كه شوهر در عدّه طلاق رجعي، حقّ رجوع دارد، مي‌فرمايد: «همسران آن‌ها براي رجوع به آن‌ها (و از سرگرفتن زندگي مشترك) در اين مدت عدّه(از ديگران) سزاوارترند، هرگاه خواهان اصلاح باشند» (وَ بُعُولَتُهُنَّ اَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فيذلِكَ اِنْ اَرادُوا اِصْلاحا). در واقع در موقعي كه زن در عدّه طلاق رجعي است، شوهر مي‌تواند بدون هيچ‌گونه تشريفات، زندگي زناشويي را از سرگيرد، با هر سخن و يا عملي كه به قصد بازگشت باشد، اين معني حاصل مي‌شود، منتها باجمله «اِنْ اَرادُوا اِصْلاحا» اين‌حقيقت‌را بيان‌كرده كه بايد هدف از رجوع و بازگشت ، اصلاح باشد نه همچون دوران جاهليّت كه مردان با سوءاستفاده از اين‌حقّ، زنان‌را تحت‌فشار قرارداده و درحالتي ميان‌داشتن شوهر و مطلقّة بودن، نگه مي‌داشتند. اين حقّ در صورتي است كه به راستي ازكار خودپشيمان

شده و بخواهد به‌طور جدّي‌زندگي‌خانوادگي را ازسر گيرد و هدفش ايجاد ضرر و بلاتكليف ساختن زن نباشد . ضمنا ازاين‌كه در ذيل‌آيه مسأله رجوع‌مطرح شده، استفاده‌مي‌شودكه حكم عدّه نگه داشتن در آغاز آيه نيز مربوط به اين گروه از زنان است و به تعبير ديگرآيه به‌طوركلي ازطلاق رجعي‌سخن مي‌گويد، بنابراين مانعي‌نداردكه بعضي‌از اقسام‌طلاق، اصلاً عدّه نداشته باشد. سپس به بيان چهارمين حكم‌پرداخته، مي‌فرمايد: «و براي زنان همانند وظايفي كه بر دوش آن‌ها است ، حقوق شايسته‌اي قرار داده شده و مردان بر آن‌ها برتري دارند» (وَلَهُنَّ مِثْلُ‌الَّذي عَلَيْهِنَ‌بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ). به‌گفته مرحوم«طبرسي» در «مجمع‌البيان» اين‌جمله ازكلمات‌عجيب و جالب و جامعي مي‌باشدكه فوايدبسياري را دربردارد (1) و در واقع بحث‌را به‌مسائل مهم‌تري‌فراترازطلاق و عدّه‌كشانيده و به مجموعه حقوق زناشويي مردان و زنان، اشاره مي‌كند و مي‌گويد : « همان‌طور كه

1- « مجمع البيان » ، جلد 1 ، صفحه 327 .

(40) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

مردان حقوقي بر زنان دارند ، همچنين زنان نيز حقوقي بر مردان دارند كه آن‌ها موظّف به رعايت آنند ، زيرا در اسلام هرگز حقّ يك‌طرفه نيست و هميشه به صورت متقابل مي‌باشد . واژه «مَعْرُوف» كه به معني كار نيك و شناخته شده و معقول و منطقي است ، در اين سلسله آيات دوازده بار تكرار شده (از آيه مورد بحث تا 241) تا هشداري به مردان و زنان باشدكه هرگز از حقّ خود سوءاستفاده نكنند ، بلكه با احترام به حقوق متقابل يكديگر در تحكيم پيوند زناشويي و جلب رضاي الهي بكوشند.

جمله « وَ لِلرِّجالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ » در واقع مفهومش اين است كه مسأله عدالت ميان زن و مرد به اين معني نيست كه آن‌ها در همه‌چيز برابرند و همراه يكديگر گام بردارند ، آيا به راستي لازم است آن‌دو در همه‌چيز مساوي باشند ؟ با توجّه به اختلاف دامنه‌داري كه بين نيروهاي جسمي و روحي زن و مرد وجود دارد ، پاسخ اين سؤال روشن مي‌شود ، جنس زن براي انجام وظايفي متفاوت با مرد آفريده شده و به همين دليل احساسات متفاوتي دارد ، قانون آفرينش وظيفه حسّاس مادري و پرورش نسل‌هاي نيرومند را برعهده او گذارده ، به همين دليل سهم بيشتري از عواطف و احساسات به او داده است ، در حالي كه طبق اين قانون ، وظايف خشن و سنگين‌تر اجتماعي برعهده جنس مرد گذارده شده و سهم بيشتري از تفكّر به‌او اختصاص يافته، بنابراين اگر بخواهيم عدالت را اجراكنيم ، بايد پاره‌اي از وظايف اجتماعي كه نياز بيشتري به انديشه و مقاومت و تحمّل شداید دارد ، بر عهده مردان گذارده شود و وظايفي كه عواطف و احساسات بيشتري را مي‌طلبد ، بر عهده زنان و به‌همين‌دليل مديريّت خانواده برعهده مرد و معاونت آن ، بر عهده زن گذارده شده است و به هر حال اين مانع از آن نخواهد بودكه زنان در اجتماع، كارها و وظايفي راكه باساختمان جسم و جان آن‌ها مي‌سازد ، عهده‌دار شوند و در كنار انجام وظيفه مادري ، وظايف حسّاس ديگري را نيز انجام دهند . و نيز اين تفاوت مانع از آن نخواهد بود كه از نظر

تفسير مردان (41)

مقامات معنوي و دانش و تقوا ، گروهي از زنان از بسياري از مردان پيشرفته‌تر باشند . اين‌كه بعضي از روشنفكران اصرار دارند كه اين دو جنس را مساوي در همه‌چيز قلمداد كنند ، اصراري است كه با واقعيّت‌ها هرگزنمي‌سازد و مطالعات مختلف علمي آن را انكار مي‌كند ، حتّي در جوامعي كه شعار مساوات و برابري در تمام جهات ، همه‌جا را پر كرده ، عملاً غير آن ديده مي‌شود ، مثلاً مديريّت سياسي و نظامي تمام جوامع بشري ــ جز در موارد استثنايي ــ همه در دست مردان‌است ، حتي درجوامع غربي كه شعار اصلي ، شعار مساوات است ، اين معني به وضوح ديده مي‌شود . به هر حال قوانيني همچون بودن حقّ طلاق يا رجوع در عدّه يا قضاوت ، به دست مردان (جز در موارد خاصّي كه به زن يا حاكم شرع حقّ طلاق داده مي‌شود) از همين‌جا سرچشمه مي‌گيرد و نتيجه مستقيم همين واقعيت است . و بالاخره در پايان آيه مي‌خوانيم : « خداوند توانا و حكيم است » (وَ اللّهُ عَزيزٌ حَكيمٌ) . و در واقع پاسخي است براي آن‌ها كه

در اين زمينه ايراد مي‌گيرند و اشاره‌اي است به اين‌كه حكمت و تدبير الهي ايجاب مي‌كند كه هركس در جامعه به وظايفي بپردازد كه قانون آفرينش براي او تعيين كرده است و با ساختمان جسم و جان او هماهنگ است ، حكمت خداوند ايجاب مي‌كند كه
در برابر وظايفي كه بر عهده زنان گذارده ، حقوق مسلّمي قرار گيرد تا تعادلي ميان وظيفه و حق برقرار شود .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«قُرُوء» جمع «قُرْء» است و «قُرْء» دو معنا دارد: پاكي از و آلودگي به عادت ماهانه.
«بُعُولَه» جمع «بَعْل» به‌معناي «شوهر» است.
«رِجال» جمع «رَجُل» به معناي «مرد» است.
در اين دو آيه شريفه و چند آيه ديگري كه پس از اين خواهد آمد، از مسئله طلاق و وظايف و حقوق زنان طلاق‌داده‌شده سخن بميان مي‌آيد.
«وَ الْمُطَلَّقاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ ثَلاثَةَ قُرُوءٍ»
(42) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
زنان طلاق‌داده‌شده‌اي كه آميزش با آنان صورت نگرفته است و ايّام عادت ماهانه خود را مي‌گذرانند، بايد تا سه بار عادت‌شدن و پاك‌شدن از آن، از ازدواج مجدّد خودداري ورزند.
در اين آيه شريفه گرچه مطلب بصورت خبر بيان شده، امّا روشن است كه فرمان است و بايد زنان تا پايان سه پاكي انتظار بكشند و آنگاه ازدواج كنند.
«ثَلاثَةَ قُرُوءٍ» از ديدگاه پيروان مذهب اهل بيت، بپايان‌رسيدن سه پاكي است. و افزون بر علماي ما، بسياري ديگر نيز «قُرْء» را به‌معناي «پاكي» گرفته‌اند.
امّا در بعضي از مذاهب، واژه «قُرُوء» در آيه شريفه، به «حيض و آلودگي عادت ماهانه» معنا شده است؛ و «ثَلاثَةُ قُرُوءٍ» نيز به‌معناي «سه حيض» است.
كساني‌كه «قُرْء» را به «حيض» معنا كرده‌اند، مي‌گويند: اميرمؤمنان عليه‌السلام به بانويي كه از عادت ماهانه و وظيفه عبادي خويش سؤال مي‌كرد، فرمود: «دَعِي‌الصَّلوةَ اَيّامَ اِقْرائِكَ» (نمازت را در روزهاي عادتهاي زنانه رها كن). و روشن است كه در بيان آن حضرت واژه «اِقْراء» به معناي «عادتهاي زنانه» است؛ چرا كه نماز تنها در آن شرايط خوانده نمي‌شود.

1. كساني كه واژه «قُرْء» را به‌معناي «پاكي» گرفته‌اند، به اين آيه شريفه استدلال مي‌كنند كه مي‌فرمايد: «... فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ...»(1) (... زنان را به‌هنگام عدّه آنان طلاق دهيد ...) و اين واقعيت را مدّ نظر قرار داده‌اند كه طلاق بايد در آن پاكي كه آميزش هم صورت نگرفته است، داده شود.
ظاهر آيه شريفه نيز روشنگر اين نكته است كه طلاق بايد در آغاز عدّه صورت گيرد؛ بنابراين، منظور از «قُرْء»، «پاكي» و منظور از «ثَلاثة قُرُوءٍ»، «سه پاكي»
1. سوره طلاق، آيه 1.
تفسير مردان (43)
ـ يعني ايّام عدّه زنان ـ است.
2. علاوه بر اين آيه شريفه، روايت كرده‌اند كه پيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله در اين‌باره به «عبداللّه‌بن عمر» كه همسرش را در ايّام عادت ماهانه طلاق داده بود، فرمود: «بايد از طلاق خود بازگردي و به همسرت رجوع كني؛ و اگر ناگزير از طلاق باشي، بايد او را در ايّام پاكي طلاق بدهي»؛ و آنگاه اين آيه را تلاوت فرمود: «... اِذا طَلَّقْتُمُ‌النِّساءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ ...» (... زنان را به‌هنگام عدّه آنان طلاق بدهيد...)، نه پيش از عدّه يا پاك‌شدن آنان؛ و اين روشن مي‌سازد كه عدّه همان «سه بار پاكي» است، نه حيض، چرا كه طلاق تنها درصورت پاك‌شدن زن كه وارد عدّه مي‌شود، صحيح است. و اگر «قُرْء» را به‌معناي حيض بگيريم و طلاق در حيض گفته شود، بر عدّه وارد نمي‌شود، مگر پس از تمام‌شدن روزهاي عادت ماهانه.
3. از «زُراره» آورده‌اند كه يكي از دانشمندان به‌نام «رَبيعه» مي‌گفت: به‌نظرمن، منظوراز «ثَلاثَة قُرُوءٍ» كه در قرآن شريف راجع به طلاق آمده، «سه پاكي» است و «قُرْء» به معناي «حيض» نيست...
زراره در ادامه مي‌افزايد: به محضر پنجمين امام نور عليه‌السلام شرفياب شدم و سخن «رَبيعه» را نقل كردم. آن حضرت فرمود: «اين ديدگاه اميرمؤمنان عليه‌السلام است، نه «رَبيعه» كه اين را به خود نسبت داده است». پرسيدم: «سرورم! آيا نظر اميرمؤمنان عليه‌السلام درمورد «ثَلاثَة قُرُوءٍ» اينگونه بود؟» فرمود: «آري». به حضرت گفتم: «سرورم! مردي همسرش را در حال پاكي و بدون آميزش در آن، طلاق داد و دو شاهد عادل نيز بر اين طلاق گواه گرفت». فرمود: «هنگامي كه زن وارد عادت ماهانه سوّم شد، عدّه‌اش پايان مي‌پذيرد و مي‌تواند ازدواج كند». گفتم:

«برخي از دانشمندان عراق مي‌گويند كه اميرمؤمنان عليه‌السلام دراين‌باره فرموده است كه تا وقتي زن از عادت سوّم پاك نشده، شوهرش مي‌تواند او را به همسري خويش بازگرداند». فرمود: «اين سخن، بي‌اساس است و اميرمؤمنان عليه‌السلام چنين نفرموده است».

(44) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

با توجّه به آيه شريفه و دو روايتي كه ذكر آنها رفت، درستي ديدگاه نخست روشن مي‌شود.

«وَ لا يَحِلُّ لَهُنَّ اَنْ يَكْتُمْنَ ما خَلَقَ اللّهُ في اَرْحامِهِنَّ»

بر زناني كه طلاق داده شده‌اند و لازم است عدّه نگاه دارند، روانيست كه آنچه را خدا در رحم آنان آفريده است، پوشيده دارند و وضعيت و شرايط خود را نهان كنند

در تفسير اين جمله بحث است كه منظور از آنچه خدا در رحمهاي آنان آفريده، چيست؟

1. بعضي گفته‌اند: منظور پنهان كردن عادت ماهانه است.

2. و برخي ديگر مي‌گويند: مقصود، نهان داشتن كودكي است كه در رحم دارند.

3. و پاره‌اي نيز برآنند كه منظور، عادت ماهانه و بارداري آنان است.

ديدگاه سوّم از ششمين امام نور عليه‌السلام نيز روايت شده است.

و دليل ناروابودن اين كتمان آن است كه هم نوعي پايمال‌ساختن حقّ شوهر است و هم پنهان داشتن فرزندي كه از اوست.

«اِنْ كُنَّ يُؤمِنَّ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ‌الاْآخِرِ»

اگر به خدا و روز قيامت ايمان دارند

واژه «اِن» در اينجا، بيان شرط نيست؛ بلكه منظور اين است كه ايمان به خدا، اجازه چنين كاري را نمي‌دهد. اين فرموده خدا به زبان ساده، همانند اين است كه فردي به دوست خود بگويد: «اگر ايمان داري، ستم مكن» كه درواقع او را به‌سبب ستم‌كردن نكوهش مي‌كند، عملي كه با ادّعاي ايمان از او سرزده است.

«وَ بُعُولَتُهُنَّ اَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ في ذلِكَ»

و شوهرانشان در دوران آن سه پاكي كه عدّه آنان محسوب مي‌شود، به رفتن به‌سوي آنها و باز گردانيدنشان به خانه و زندگي و همسري خويش و حالت نخستين، از همه سزاوارترند؛ چرا كه در اين مدّت، حقّ بازگردانيدن و نجات زندگي مشترك

تفسير مردان (45)

براي مرد هست. امّا به مجرّد پايان يافتن عدّه، ديگر اين حق از بين

مي‌رود.
از اين جمله از آيه شريفه دريافت مي‌شود كه شوهر به‌تنهايي مي‌تواند زن را بازگرداند و نيازي به عقد جديد يا رضايت مجدّد زن هم نيست. البتّه اين حق در طلاق رِجْعِي است، گرچــه آيــه در آغاز مطلق بنظر مي‌رسد و همه طلاقها را دربر مي‌گيرد.
«اِنْ اَرادُوا اِصْلاحاً»
حقّ رجوع و باز گردانيدن زنان به زندگي مشترك، در صورتي است كه مردان در اين كار خويش درپي سامان‌دادن به زندگي و نيكي و درستكاري باشند، نه زيان‌رساندن به زنان و اذيّت و آزار آنان؛ آنگونه كه در جاهليت چنين بود، بدينصورت كه مردان، زنان را طلاق مي‌دادند و به‌محض بپايان‌رسيدن عدّه آنان، رجوع مي‌كردند.
قرآن هشدار مي‌دهد كه نيّت مردان از اين كار بايد سامان‌بخشيدن به زندگي و اخلاق خويش باشد، نه اذيّت و آزار.
«وَ لَهُنَّ مِثْلُ‌الَّذي عَلَيْهِـنَّ بِالْمَعْرُوفِ»
و براي زنان حقوقي شايسته و پسنديده و عــادلانــه در برابر شــوهــرانشان مقرّر شــده است؛ درست بســان وظــايف و مسئــوليتهايشان در قبــال شــوهــرانشـان.
اين جمله، بسيار جالب و پرمعنا و از درسهاي انسانساز قرآن شريف است كه دنيايي از پيام در آن هست و نشانگر آن است كه زنان نيز حقوقي دارند و مردان به فرمان قرآن شريف، موظّف به نيكي و خوشرفتاري در زندگي، احترام متقابل و رعايت شئون، منظورداشتن اصل برابري در ابعاد گوناگون طبق مقرّرات، فراهم‌آوردن مخارج زندگي و لباس و رعايت ديگر حقوق مادّي و معنوي و جسمي و روحي آنانند؛ درست به همان اندازه كه خود حقوقي برعهده آنان دارند و همسرانشان بايد دربرابر اداي وظيفــه از ســوي مــردان، حقــوق آنــان را پــاس دارند، از همسران باايمان و آگاه خويش در چــارچــوب مقــرّرات خــدا اطــاعــت كنند و در خــروج از منزل و حفــظ حــرمت خانــواده و فــرزندان، با شوهران خود هماهنگ و همــدل باشند.
(46) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
نقــل كرده‌اند كه همســر «مَعــاذ» به محضــر پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله شرفياب شد و پرسيد: «ما حَقُّ الــزَّوْجَةِ عَلــي زَوْجِهــا؟» (حقــوق زن برعهده همسرش چيست؟)
«قالَ اَنْ لايَضْرِبَ وَجْهَها وَلايُقَبِّحَها وَ اَنْ يُطْعِمَها مِمّا يَأْكُلُ وَ يُلْبِسَها مِمّا يَلْبَسُ وَلايَهْجُرَهاَ.»
پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله فرمود: ازجمله حقوق او اين است كه مرد خانه‌اش بر چهره او نزند و با او آنگــونــه كه پسنــديــده است، حــرف

بـزنـد و حرمت او را نگاه دارد؛ از غذايي كه خود مي‌خورد، با احترام به او بخوراند و لباس مناسب و در شأن او و خود بـراي وي فـراهـم آورد؛ با او بي‌مهـري نكنـد و از او دوري نگـزيند.
و نيز آورده‌اند كه فرمود: «اِتَّقُواااللّهَ فِي‌النِّساءِ فَاِنَّكُمْ اَخَذْتُمُوهُنَّ بِاَمانَةِاللّهِ ...» (در رعايت حقوق و حرمت زنان، پرواي خدا را پيشه‌سازيد؛ چرا كه آنان از طرف خداوند، به امانت نزد شمايند و به كلام خدا بر شما حلال شده‌اند ازجمله حقوق شما بر آنان اين است كه حرمت شما را نگاه دارند و بي‌همدلي و هماهنگي شما گامي برندارند؛ و اگر جز اين انجام دهند، حقوق آنان به‌خطر خواهد افتاد...).
«وَ لِلـرِّجـالِ عَلَيْهِـنَّ دَرَجَـةٌ»
و مردان را بر آنان منزلتي است
در مـورد ايـن درجـه و منـزلـت، ميـان مفسّـران بحـث هست:
1. بعضي معتقدند كه مقصود از آن، مديريت آنان در امور خانه و خانواده و دوبـرابـر بودن ارث براي آنها و اين نكته است كه جهاد ويژه آنان است.
2. و برخي بر اين عقيده‌اند كه زن و مرد هركدام مايه آرامش و آسايش يكديگرند و از جسم و روح يكديگر بهره مي‌برند؛ امّا اين برتري به‌سبب آن است كه مرد امور اقتصـادي خـانـه و خـانـواده و مـديـريـت آن را بعهـده دارد.
3. پاره‌اي گفته‌اند: تفسير آيه شريفه اين است كه مردان درنتيجه رعايت بيشتر حقـوق زنـان و كـوتـاه‌آمـدن از حقوق خويش به‌سود آنان، اين برتري را دارند.
4. علي‌بن ابراهيم در تفسير خويش مي‌نويسد: حقوق مردان بر زنان بيشتر است و

منـزلت و برتري آنـان نيز از همين روست.
روايت كـرده‌انـد كه بانـويـي مسلمـان به محضر پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله رسيد و پرسيد: «مـا حَـقُّ الـزَّوْجِ عَلَي‌الْمَرْأَةِ؟» (اي پيامبر خدا! حقّ شوهر بر همسر خود كدام است؟)
«فَقالَ صلي‌الله‌عليه‌وآله : لَها اَنْ تُطيعَهُ وَلاتَعْصِيَهُ وَلاتَتَصَدَّقَ مِنْ بَيْتِها بِشَيْءٍ اِلاّ بِاِذْنِهِ وَلاتَصُومَ تَطَوُّعاً اِلاّ بِاِذْنِهِ وَلاتَمْنَعَها نَفْسَها... وَلاتَخْرُجَ مِنْ بَيْتِها اِلاَّ بِاِذْنِه...» (پيامبر ــ ص ــ پاسخ داد: از حقوق او اين است كه زن درقلمرو مقرّرات خدا، از او اطاعت كند؛ بدون رضايت او از خانه بيرون نرود و بدون اجازه او از دارايي و مال او چيزي انفاق نكند؛ بدون ميل او روزه استحبـابي نگيـرد؛ و در صـورت نيـاز جسمـي او به همسرش، خواسته او را محتـرم شمارد...).
آن بـانـوي مسلمـان پرسيد: «مَنْ اَعْظَمُ‌النّاس حَقّاً عَلَي‌الْمَرْأَةِ؟»

(حقــوق چــه‌كسـي در بــرابــر زن بيشتــر است؟) َ
پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله فرمود: «زَوْجُها.» (همسر زن).
«وَاللّهُ عَزيزٌ حَكيمٌ»
و خــدا پيــروزمنــد و فــرزانــه است
از اين رو مي‌تواند بندگانش را از هر آنچه مصلحت ديد، باز دارد و هيچكس نمي‌تواند دربرابر خواست او بايستد، چرا كه او بر هر كاري تواناست.
گروهي از دانشمندان درباره آيه شريفه‌اي كه تفسير شد، مي‌گويند: حكم كلّي آيه درخصوص زنان طلاق‌داده‌شده، درمورد دو دسته از زنان نسخ شده است: زني كه پيش از آميزش طلاق داده شود؛ و زن بارداري كه همسرش در ايّام بارداري او را طلاق دهد. و خاطرنشان مي‌سازند كه اين نسخ در دو آيه شريفه ذكر شده است:
1. «يا اَيُّهَاالَّذينَ آمَنُوا اِذا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِناتِ ثُمَّ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ اَنْ تَمَسُّوهُنَّ فَما لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُّونَها...»(1)
1. سوره احزاب، آيه 49 .
(48) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
هان اي كساني كه ايمان آورده‌ايد! هنگامي كه زنان باايمان را به همسري خويش درآورديد و آنگاه پيش از آميزش با آنان طلاقشان داديد، ديگر عدّه‌اي كه آن را بشمــاريد، برعهــده آنــان نيست؛ پس، مهــريه آنان را بدهيد...
2. «... وَ اُولاتُ الأَحْمــالِ اَجَلُهُـــنَّ اَنْ يَضَعْـــنَ حَمْلَهُـــنَّ ...»(1)
و عدّه‌زنان باردار آن است كه كودك خويش را بدنيا بياورند ...
عدّه‌اي از دانشمندان دربرابر اين گروه گفته‌اند كه اين دو دسته آيه و حكم كلّي آيه مبــاركــه اين بحث تخصيــص خورده‌اند؛ و نسخ در كار نيست.
1. سوره طلاق، آيه 4 .
تفسير مردان (49)

اَلطَّلاقُ مَرَّتانِ فَاِمْساكٌ بِمَعْرُوفٍ اَوْ تَسْريحٌ بِاِحْسانٍ وَ لا يَحِلُّ لَكُمْ اَنْ تَأْخُذوُا مِمّا اتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئا اِلاّ اَنْ يَخافا اَلاّ يُقيما حُدُودَاللّهِ فَاِنْ خِفْتُمْاَلاّيُقيما حُدُودَ اللّهِ فَلا جُناحَ عَلَيْهِما فيمَا افْتَدَتْ بِهِ تِلْكَ حُدُودُ اللّهِ فَلا تَعْتَدُوها وَ مَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللّهِ فَاُولئِكَ هُمُ الظّالِمُونَ

طلاق ، (طلاقي كه رجوع و بازگشت دارد ،) دو مرتبه است ؛(و در هر مرتبه) بايد به طور شايسته همسر خود را نگهداري كند (و آشتي نمايد)، يا با نيكي او را رها سازد (و از او جدا شود) و براي شما حلال نيست كه چيزي از آن‌چه به آن‌ها داده‌ايد، پس بگيريد، مگر اين‌كه دو همسر بترسند كه حدودالهي‌را برپا ندارند ، اگر بترسيد كه حدود الهي را رعايت نكنند، مانعي براي آن‌ها نيست كه زن، فديه و عوضي بپردازد (و طلاق بگيرد) ، اين‌ها حدود و مرزهاي الهي‌است، از آن تجاوزنكنيد و هركس‌از آن تجاوزكند، ستمگراست.(229/بقره)

شرح آيه از تفسير نمونه

در تفسير آيه قبل به اين‌جا رسيديم كه قانون « عدّه » و « رجوع » براي اصلاح وضع خانواده و جلوگيري از جدايي و تفرقه است ، ولي بعضي‌از تازه‌مسلمانان مطابق دوران جاهليّت ، از آن سوءاستفاده مي‌كردند و براي اين‌كه همسر خود را تحت فشار قرار دهند ، پي‌درپي او را طلاق داده و قبل از تمام شدن عدّه رجوع مي‌كردند و به اين وسيله زن را در تنگناي شديدي قرار مي‌دادند . آيه فوق نازل شد و از اين عمل زشت و ناجوانمردانه جلوگيري كرد ، مي‌فرمايد : « طلاق (منظور طلاقي است كه رجوع و بازگشت دارد) دو مرتبه است » (اَلطَّلاقُ مَرَّتانِ) . سپس مي‌افزايد : « در هريك از اين دو بار يا بايد همسر خود را به طور شايسته نگهداري كند و آشتي نمايد يا با نيكي او را رها سازد و براي هميشه از او جدا شود » (فَاِمْساكٌ بِمَعْرُوفٍ اَوْ تَسْريحٌ بِاِحْسانٍ) . بنابراين طلاق سوّم ، رجوع و بازگشتي ندارد و هنگامي كه دو نوبت كشمكش و طلاق و سپس صلح و رجوع انجام گرفت ، بايد كار را يكسره كرد و به تعبير ديگر اگر در اين

دو بار ، محبّت و صميميّت از دست رفته ، بازگشت ، مي‌تواند با همسرش زندگي كند و از طريق صلح و صفا درآيد ، در غير اين صورت اگر زن را طلاق داد ، ديگر حقّ رجوع به او ندارد مگر با شرايطي كه در آيه بعد خواهد آمد . بايد توجه داشت « اِمْساك » به معني نگهداري و « تَسْريح » به معني رها ساختن است و جملــه «تَسْريحٌ بِاِحْسانٍ» بعــد از جمله «

اَلطّلاقُ مَرَّتانِ » ، اشاره به طلاق سوّم مي‌كند كه آن دو را با رعايت موازين انصاف و اخلاق ، از هم جدا مي‌سازد (در روايات متعددي آمده است كه منظور از « تَسْريحٌ بِاِحْسانٍ » ، همان طلاق سوّم است) .(1)

بنابراين منظور از جدا شدن توأم با احسان و نيكي ، اين است كه حقوق آن زن را بپردازد و بعد از جدايي ، ضرر و زياني به او نرساند و پشت سر او سخنان نامناسب نگويد و مردم را به او بدبين نسازد و امكان ازدواج مجدّد را از او نگيرد . بنابراين همان‌گونه كه نگهداري زن و آشتي كردن بايد با معروف و نيكي و صفا و صميميّت همراه باشد ، جدايي نيز بايد توأم با احسان گردد . و لذا در ادامه آيه مي‌فرمايد : « براي شما حلال نيست كه چيزي را از آن‌چه به آن‌ها داده‌ايد ، پس بگيريد » (وَ لا يَحِلُّ لَكُمْ اَنْ تَأْخُذوُا مِمّا اتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئا) . بنابراين شوهر نمي‌تواند هنگام جدايي ، چيزي را كه به عنوان مهر به زن داده است ، بازپس گيرد و اين يك مصداق جدايي بر پايه احسان است (در 20 و 21 / نساء ، اين حكم به طور مشروح‌تر بيان شده است) . جالب توجّه اين‌كه در مورد رجوع و آشتي ، تعبير به « معروف » يعني كاري كه در عرف ناپسند نباشد ، شده ولي در مورد جدايي ، تعبير به « احسان » آمده است كه چيزي بالاتر از معروف است تا مرارت و تلخي جدايي را براي زن به اين وسيله جبران نمايد .(2)
در ادامه آيه به مسأله طلاق « خُلْع » اشاره كرده و مي‌گويد : تنها در يك

1- « تفسير عَيّاشيّ » ، جلد 1 ، صفحه 116 .
2- « الميـزان » ، جلد 2 ، صفحه 234 .

فرض ، بازپس گرفتن مهر مانعي ندارد و آن در صورتي است كه زن تمايل به ادامه زندگي زناشويي نداشته باشد و « دو همسر از اين بترسند كه با ادامه زندگي زناشويي حدود الهي را برپاندارند » (اِلاّ اَنْ يَخافا اَلاّ يُقيما حُدُودَاللّهِ). سپس‌مي‌افزايد: « اگر بترسيدكه حدود الهي را رعايت نكنند، گناهي بر آن دو نيست كه زن فديه‌اي (عوضي)بپردازد » و طلاق بگيرد (فَاِنْ خِفْتُمْ اَلاّ يُقيما حُدُودَ اللّهِ فَلا جُناحَ عَلَيْهِما فيمَا افْتَدَتْ بِهِ). در حقيقت در اين‌جا سرچشمه جدايي ، زن است و او بايد غرامت اين كار را بپردازد و به‌مردي‌كه مايل است با او زندگي كند، اجازه دهد باهمان مهر، همسرديگري انتخاب كند. قابل‌توجّه اين‌كه ضمير در جمله « اَلاّ يُقيما » به صورت تثنيه اشاره به دو همسر آمده است و در جمله « فَاِنْ خِفْتُمْ » به صورت جمع مخاطب ، اين تفاوت ممكن است اشاره به لزوم نظارت حكّام شرع بر اين‌گونه طلاق‌ها باشد و يا اشاره به اين‌كه تشخيص عدم امكان ادامه زناشويي توأم با رعايت حدود الهي به عهده زن و شوهر گذارده نشده است . زيرا بسيار مي‌شود كه آن‌ها بر اثر عصبانيّت موضوعات كوچكي را دليل بر عدم امكان ادامه زوجيّت مي‌شمرند ، بلكه

بايداين‌مسأله‌از نظرعرف عامّ و توده مردم و كساني‌كه با آن دو همسر آشنا هستند، ثابت گردد كه در اين صورت اجازه طــلاق خلع داده شده است.

لزوم تعدّد مجالس طلاق

از جمله « اَلطَّلاقُ مَرَّتانِ » استفاده مي‌شود كه دو يا سه طلاق در يك مجلس انجام نمي‌شود و بايد در جلسات متعدّدي واقع شود ، به خصوص اين‌كه تعدّد طلاق براي آن است كه فرصت بيشتري براي رجوع باشد ، شايد بعد از كشمكش اوّل، صلح و صفا برقرار گردد. و اگر در مرحله‌نخست صلح و سازشي‌نشد، در دفعه دوّم، ولي وقوع چند طلاق در يك نوبت ، اين راه را به كلّي مسدود مي‌سازد و آنان را براي هميشه از هم جدامي‌گرداند و تعدّدطلاق را عملاً بي‌اثرمي‌كند. اين‌حكم‌از نظرشيعه مورد قبول است ولي در ميان اهل تسنّن اختلاف نظر وجود دارد، اگرچه بيشتر آنان‌معتقدند

(52) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

سه‌طلاق در يك‌مجلس واقع‌مي‌شود، ولي نويسنده « تفسير المَنار » از « مُسْنَد احمد بن حَنْبَل » و « صحيح مسلم » (دو كتاب‌اصيل اهل سنّت) نقل مي‌كند : « اين حكم كه سه طلاق در يك مجلس يك طلاق بيشتر محسوب نمي‌شود ، از زمان پيامبراكرم صلي‌الله‌عليه‌وآله تا دو سال‌از خلافت عمر مورد اتفاق همه اصحاب بوده است ، ولي از آن زمان خليفه دوم حكم كرد كه در يك مجلس ، سه طلاق واقع مي‌گردد.

مفتي اعظم اهل تسنّن و نظر شيعه در مسأله طلاق

بااين‌كه معروف اين‌است كه خليفه دوّم نيز چنان حكم‌كردكه سه‌طلاق در يك مجلس جايز است ولي مسأله مورد اتفاق اهل سنّت نيست، ازجمله كساني‌كه برخلاف علماي‌ديگر اهل‌سنّت در اين‌مسأله نظر شيعه‌را انتخاب‌نموده، رئيس سابق‌دانشگاه اَلأزْهَر و مفتي بزرگ‌عالم تسنن، «شيخ محمود شَلْتُوت» بود، او مي‌نويسد: «از دير زماني كه در دانشكده شرق به بررسي و مقايسه بين مذاهب پرداخته‌ام، بسيار اتفاق افتاده كه به آراء و نظريه‌هاي مختلف مذاهب در پاره‌اي از مسايل مراجعه‌كرده‌ام و چون استدلالات شيعه را محكم و استوار ديده‌ام، در برابر آن خاضع گشته و همان نظريه شيعه را انتخاب كرده‌ام ». سپس چند نمونه از آن را نقل مي‌كند كه يكي از آن‌ها همين مسأله تعدّد طلاق است، در اين‌باره مي‌نويسد: «سه طلاق در يك جلسه و با يك عبارت، از نظر مذاهب چهارگانه عامّه، سه طلاق محسوب مي‌شود ولي طبق عقيده شيعه اماميه ، يك طلاق بيشتر به حساب نمي‌آيد و چون راستي از نظر قانون (و ظاهر آيات قرآن) رأي شيعه حق است، ديگر نظريه عامّه ارزش فتوايي خود را از دست داده است» .(1)

1- پاورقي « كَنْزُ الْعِرْفان » ، جلد 2 ، صفحه 271 .

تفسير مردان (53)

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

«مَـرَّة و مَـرَّتـان»: يـك بـار و دو بـار.

«اِمْساك» نگـاهداري شايسته، خودداري. متّضاد اين واژه، «اِطْلاق» به‌معني «رهـا ساختن» است؛ و به بخيـل نيـز از همين بـاب ممسـك گفته‌اند.

«تَسْريح» مأخوذ از واژه «سَراح» به‌معناي «رها كردن»؛ و به درخت بلند هم كه در رشـد آزاد و رهـاست، «سَـرْحَـه» گفته‌اند.

«يَخافا» از «خَوْف» به‌معناي «ترس» گرفته شده است؛ امّا به‌عقيده برخي در اينجا به‌معناي پندار و گمان يا يقين و آگاهي است.

شأن نزول

در شـأن نـزول و داستـان فـرود آيـه مـورد بحـث برخي از مفسّران گفته‌اند:
زن مسلماني به‌نزد يكي از همسران پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله آمد و از شوهرش شكايت كرد كه به انگيزه زيان‌واردآوردن و آزاررساندن به او، پي‌درپي او را طلاق مي‌دهد و پس از پايان‌يافتن عدّه‌اش، دگر باره او را به همسري خود درمي‌آورد؛ و بر آن است كه با اين شيـوه مـرسـوم جـاهليت، جـوانـي و زنـدگي وي را تبـاه سـازد.
همسـر پيـامبـر صلي‌الله‌عليه‌وآله شكايت آن زن را براي پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله بازگو كرد. و پس از آن بود كه اين آيه شـريفـه در حمايت از موقعيت و حقوق زن فرود آمد و اين راه و رسم ظالمانه جاهليت را كه به مـردان زورگـو حق مي‌داد نه زندگي شرافتمندانه مشترك با زن داشته باشند و نه او را رها سازند، بـرانـداخت و روشن ساخت كه بعد از دوبار طلاق‌دادن، يا زندگي شـايسته و يا جـدايي شـرافتمنـدانه: «فَـاِنْ طَلَّقَهـا فَلا تَحِلُّ لَـهُ مِـنْ بَعْـدِ حَتّـي تَنْكِـحَ زَوْجـاً غَيْـرَهُ».
نقل كرده‌اند كه از پيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله پرسيدند: دو بار طلاق از آيه شريفه دريافت مي‌شود؛ پس، طلاق سوّم در كجا ذكر شده است؟ و آن حضرت در پاسخ فرمود: از جملـه «اِمْسـاكٌ بِمَعْرُوفٍ اَوْ تَسْريحٌ بِاِحْسانٍ».
(54) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
همچنين در شأن نزول اين آيه مباركه آورده‌اند كه: بخشي از اين آيه شريفه درمورد «ثابت بن قيس» و همسرش «جميله» است؛ چرا كه زندگي مشترك آن دو نيز به بن‌بست رسيده بود. ثابت همسرش را دوست داشت، امّا «جميله» به او علاقه‌مند نبود و با وي ناسازگاري مي‌كرد. تا اينكه كارشان نزد پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله كشيد؛ و پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله پس از اينكه خيرخواهي و اندرز، سودي نبخشيد، به آن زن فرمود: «آيا حاضري بوستان «ثابت» را كه مهريه تو است، به او بدهي تا تو را طلاق دهد؟» پاسخ داد: «فزون بر آنهم حاضرم!» پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله فرمود: « نه، همان بس است». و آنگاه به ثابت فرمود: «بوستانت را بگير و او را طلاق بده». و اين نخستين طلاق خلع در اسلام بود.

«اَلطَّلاقُ مَرَّتانِ» طلاق دوبار است
در اين آيه شريفه، خداوند شمار و چگونگي طلاق را بيان مي‌كند و مي‌فرمايد طلاقي كه در آن، حقّ رجوع و بازگرداندن زن و سامان‌بخشيدن‌به‌زندگي‌مشترك‌براي مرد وجود دارد، دوبار است.
در تفسير اين جمله از آيه شريفه، دو نظر ارائه شده است:
1. جمعي برآنند كه اين آيه شريفه طلاق «سنّت» را بيان مي‌كند و آن عبارت از اين است كه: مرد زن خويش را در هنگام پاكي كه با او نياميخته است، طلاق مي‌دهد و بر آن تصميم مي‌ماند تا عدّه او بپايان مي‌رسد؛ يا اينكه بعد از پاكي از عادت دوّم، او را به همسري خويش برمي‌گرداند و آنگاه پس از رجوع، بار ديگر طلاق مي‌دهد.
2. و عدّه‌اي مي‌گويند: اين آيه شريفه شمار طلاقهايي را كه به جدايي منتهي مي‌شود و نيز طلاقهايي را كه به جدايي ختم نمي‌شود و مي‌توان رجوع كرد، هر دو را بيان مي‌كند؛ و گرچه اين نكته بصورت خبر ترسيم شده، امّا درحقيقت دستور است.
«فَاِمْساكٌ بِمَعْرُوفٍ اَوْ تَسْريحٌ بِاِحْسانٍ»
اگر مرد بعد از دو بار طلاق‌دادن همسر، باز هم او را به زندگي مشترك بازگردانيد،
تفسير مردان (55)
اين بار ديگر يا زندگي شرافتمندانه و نگاهداري خوب و پسنديده و يا براي آخرين بار جدايي شايسته و برگشت‌ناپذير.
در تفسير جمله دوّم ـ «اَوْ تَسْريحٌ بِاِحْسانٍ» ـ دو ديدگاه مطرح است:
1. بعضي از مفسّران مي‌گويند: منظور، طلاق سوّم است.
2. و برخي در تفسير آن گفته‌اند كه پس از طلاق سوّم، بايد او را رها كند تا با پايان‌يافتن عدّه، به‌دنبال زندگي جديد خويش برود؛ كه در تأييد اين نظر، روايتي هم از دو امام نور ـ حضرت باقر و صادق ـ عليه‌السلام رسيده است.
«وَ لا يَحِلُّ لَكُمْ اَنْ تَأْخُذُوا مِمّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئاً»
در اينجا روي سخن با مرد است كه: براي شما روا نيست از آنچه بعنوان مهريه به زنان داده‌ايد، با زيرفشار قراردادن آنان، چيزي بازپس بگيريد.
«اِلاّ اَنْ يَخافا اَلاّ يُقيما حُدُودَ اللّهِ»
در اين جمله و جمله قبل، يك نوع طلاق از آن حكم و دستور كلّي جدا مي‌شود؛ مي‌فرمايد: بر مردان جايز نيست چيزي از مهريه را از زنان باز

گيرند، مگراينكه هيچيك از آن دو اميد به زندگي مشترك و سازش شرافتمندانه نداشته باشند و هر دو نگران آن باشند كه حدود و مقرّرات الهي را در زندگي مشترك رعايت نكنند؛ كه در اين صورت گناهي نيست اگر با توافق شرافتمندانه، زن چيزي از مهريه خويش يا همه آن را بـه شـوهـرش واگـذارد و شـوهـر نيـز او را رهـا سازد و از هم جدا شوند.
در مفهـوم تـرس و نگـراني از عـدم سـازش ـ «اِلاّ اَنْ يَخافا ...» ـ بحث هست:
1. ابن عبّاس مي‌گويد: اگر به‌دليل عدم تمايل قلبي زن به همسرش، نشانه‌هاي «نُشُوز» پديدار شود، مثلاً زن با كنايه نشان دهد كه ديگر از شوهر خود دل بريده است و حاضر به فرمانبرداري از او نيست، در اينصورت طلاق خلع پيش مي‌آيد؛ چرا كه بيم آن مـي‌رود مقـرّرات خـدا ترك شود و آن دو به گناه افتند.
2. امّا «شَعْبي» بر آن است كه مفهوم اين جمله از آيه شريفه، نشوز و سرپيچي هردو از مقـرّرات و حقـوق زنـدگي مشترك است.
«فَاِنْ خِفْتُمْ اَلاّ يُقيما حُدُودَاللّهِ فَلا جُناحَ عَلَيْهِما»
آيه شريفه بيانگر اين نكته است كه درصورت بيم از شكسته‌شدن مقرّرات خدا و
(56) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
عدم رعايت حقوق و احترام متقابل در زندگي خانوادگي، مرد مي‌تواند بخشي از مهريه يا همه آن را با توافق همسرش از او بگيرد و شرافتمندانه از هم جدا شوند. اين موضوع كه مرد مهريه را مي‌گيرد، بروشني از آيه دريافت مي‌شود؛ امّا در اينكه چرا ضميـر در آيـه مبـاركه بصورت «عَلَيْهِما» آمده و به هردو برمي‌گردد، بحث هست:
1. عدّه‌اي از مفسّران مي‌گويند: بكاررفتن اين ضمير نشانگر آن است كه گرچه گيرنده پول مرد است، امّا زن در اين مورد گناهكار نيست و توافق طرفين محترم است؛ بنابراين ضمير به هر دو برگردانده شده است.
2. و جمعي نيز برآنند كه مرجع اين ضمير تنها مرد است؛ چرا كه او پول را مي‌گيرد و طلاق مي‌دهد. و تثنيه‌آمدن ضمير، نشان‌دهنده توافق و همراهي زن است. نظير اين آيه شريفه، در قرآن هست كه ضمير به‌دليل مقارنت، به دو نفر برمي‌گردد، با اينكه منظور يكي است. ازجمله در ماجراي دو پيامبر بزرگ خدا ـ موسي و خضر عليهم‌السلام ـ مي‌فرمايد: «فَلَمّا بَلَغا مَجْمَعَ بَيْنِهِما نَسِيا حُوتَهُما...»(1) (پس هنگامي كه آن دو به جايي رسيدند كه دو دريا به هم رسيده بودند، ماهي خود را فراموش كردند ...). در اين آيه، فراموش‌كردن ماهي به يكي از آنها مربوط بوده است، نه هر دو؛ امّا به‌سبب مقارنت، ضمير به هر دو برمي‌گردد. همچنين در آيه شريفه «يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجانُ.»(2)، ضميـر بـه هـر دو دريـا بـازمي‌گـردد، در

صورتي كه لؤلؤ و مرجان، از درياي شور خارج مي‌شوند، نه از دو دريا.
شيخ طوسي از اين دو ديدگاه، معناي دوّم را به مذهب خاندان رسالت نزديكتر مي‌داند؛ زيرا آنچه باعث روابودن طلاق خلع مي‌شود، اين است كه خوف سركشي و نافرماني زني در ميان است كه از شوهر خويش به دلايلي متنفّر است و با او سرآشتي و زندگي ندارد.
به‌نظر مؤلّف نيز همان گمان سركشي و نافرماني زن دربرابر شوهر است كه به جايز بودن طلاق خلع منجر مي‌شود و جمله «فَلاجُناحَ عَلَيْهِما فيمَاافْتَدَتْ بِهِ» هم به خود طلاق خلع ناظر است، نه سبب آن. با اين بيان، ديدگاه نخست درست است و ديدگاه دوّم صحيح نمي‌نمايد؛ چرا كه بكار رفتن ضمير مفرد بجاي مثنّي، از قاعده
1. سوره كهف، آيه 61.
2. سوره رحمان، آيه 22.

زباني بدور است.
«فيمَاافْتَدَتْ بِهِ»
بر آن دو گناهي نيست، در اينكه زن دربرابر آزادي خود از زندگي مشترك، مهريه يا مال و ثروتي به شوهرش بدهد.
در مقدار مالي كه زن براي طلاق خلع مي‌دهد، بحث هست:
1. از ديدگاه پيروان مذهب خاندان وحي و رسالت، بر مرد رواست كه اگر تنها همسرش خواهان جدايي است، مهريه يا بيشتر از آن را از او بگيرد و وي را طلاق دهد؛ امّا اگر هر دو خواهان جدايي هستند، نبايد فراتر از مهريه‌اي كه به همسرش داده است، بازپس گيرد، بلكه بايد كمتر از آن را بگيرد و او را طلاق دهد.
2. امّا برخي همچون ابن عبّاس و عبداللّه‌بن عمر و ... معتقدند كه مرد در هر دو صورت مجاز است كه بيشتر از مهريه نيز بگيرد و آنگاه زن را طلاق دهد.
3. و گروهي ديگر، با نقل روايتي از اميرمؤمنان عليه‌السلام برآنند كه مرد در هر دو صورت فقط مي‌تواند مهريه‌اي را كه داده است، بازپس گيرد.

طلاق خُلْع

طــلاق خُلْــع يـــا طـــلاقي كه زن ثروتي مي‌دهد تا مرد او را طلاق دهد، در يكي از سه صورت زير ممكــن است پيش آيد:
1. گاه به‌دليل پيري يا زيبا و باطراوت‌نبودن زن، مرد او را زير فشار قرار مي‌دهد تا مال و ثروتي به وي بدهد و طلاق بگيرد؛ كه اين، عملي است ظالمانه و گرفتن يك درهم نيز در اين حالت بر مرد روانيست؛ چرا كه قرآن شريف در اين مورد مي‌فرمايد: «وَ اِنْ اَرَدْتُمُ‌اسْتِبْدالَ زَوْجٍ مَكانَ زَوْجٍ وَ آتَيْتُمْ اِحْداهُنَّ قِنْطاراً فَلا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئاً ...»(1) اگر خواستيد همسري [جديد] بجاي همسر [پيشين خود] برگزينيد و به يكي از آنان مال بسياري داده‌ايد، چيزي از او بازپس مگيريد...
2. گاه زشتي كردار زن بر مرد محرز مي‌شود؛ به همين دليل، او را زير فشار قرار مي‌دهد تا بي‌آنكه ادّعايي داشته باشد، چيزي هم بدهد و جان خويش را آزاد سازد؛ در اينصورت، اگر براستي زن زشت كردار و آلوده باشد، گرفتن پول و طلاق‌دادنش روا
1. سوره نساء، آيه 20 .
(58) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
است. قرآن شريف در اين مورد مي‌فرمايد: «... وَ لا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ ما آتَيْتُمُــوهُنَّ اِلاّ اَنْ يَــأْتيـــنَ بِفـاحِشَـةٍ مُبَيِّنَةٍ...»(1)
... و آنان را زير فشار نگذاريد تا بخشي از آنچه را به آنان پرداخته‌ايد و مهرشان كــرده‌ايد، از چنــگ آنـان بدر آوريد؛ مگر آنكه به زشتكاري آشكاري دست يازند...
3. و گاهي زن و مرد، هر دو از يكديگر ناخشنودند و مي‌ترسند كه براثر رفتار ناشايسته اخلاقي يا نبودِ امكانات براي مرد جهت نگاهداري از همسر خويش، به دستور خدا درباره رعايت حقوق يكديگر عمل نكنند و هر دو خواهان جدايي هستند. كــه در اينصــورت بر هــر كــدام رواست كــه چيزي بدهد و از همديگر جدا شوند.
«تِلْـكَ حُــدُودُ اللّهِ فَــلا تَعْتَــدُوها وَ مَــنْ يَتَعَــدَّ حُــدُودَ اللّهِ فَــاُولـئِكَ هُــمُ الظّالِمُــونَ»
ايـن‌هــا مقـرّرات و مرزهاي دين خداست؛ به آنها تجاوز نكنيد؛ و هر كه به مرزهاي دين خدا تجاوز كند، ستمكار است
آري؛ آنچه درمورد انواع طلاق ــ ازجمله طلاق خُلْع، رِجْعيّ، عِدَّة و... ــ ذكر شد، همه مقرّرات خدا براي آسايش و تأمين سعادت و حقوق شماست. از اين رو، كساني كه با مخالفت با اين دستورات، از آنچه بيان شد، تجاوز كنند، آنان همان ستمكارانند.

گفتني است كه دانشمندان ما از سه تعبير آيه شريفه درمورد طلاق ــ كه گاه مي‌فرمايد: «اَلطَّلاقُ مَرَّتانِ» و گاه مي‌فرمايد: «اَوْ تَسْريحٌ بِاِحْسانٍ» و گاه مي‌فرمايد: «فَاِنْ طَلَّقَها» ــ اين نكته را دريافت داشته‌اند كه طَلاق واقعي و صحيح بايد در سه مرحله و تعبير انجام شود و در يك يا دو نوبت يا با يك يا دو لفظ درست بنظر نمي‌رسد؛ همانگونه كه در مسئله «لِعان» چهاربار شهادت لازم است و اگر يك نفر چهار بار شهادت را يك بار و با يك بيان بياورد، صحيح نيست؛ و نيز همانند رمي‌جمرات كه بايد هفت سنگ را در هفت نوبت بزند و نه همه را با هم و در يك نوبت. آري؛ در طلاق نيز اگر هر سه به يك لفظ باشد و در يك بيان و نوبت انجام گيرد، درست نيست.
1. سوره نساء، آيه 19 .

فَاِنْ طَلَّقَها فَلاتَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتّي تَنْكِحَ زَوْجا غَيْرَهُفَاِنْ طَلَّقَها فَلا جُناحَ عَلَيْهِما اَنْ يَتَـراجَعـا اِنْ ظَنّا اَنْ يُقيمـا حُدُودَ اللّهِ وَ تِلْكَ حُدُودُاللّهِ يُبَيِّنُها لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ

اگر (بعد از دو طلاق و رجوع ، بار ديگر) او را طلاق داد ، از آن به بعد زن بر او حلال نخواهد بود ، مگر اين‌كه همسر ديگري انتخاب كند (و با او آميزش جنسي نمايد، در اين‌صورت) اگر (همسر دوّم) او را طلاق گفت، گناهي ندارد كه بازگشت كنند (و با همسر اوّل دوباره ازدواج نمايد) در صورتي كه اميد داشته باشند كه حدودالهي را محترم مي‌شمرند، اين‌هاحدودالهي‌است‌كه (خدا) آن‌را براي گروهي كه آگاهند، بيان مي‌نمايد. (230/بقره)

شرح آيه از تفسير نمونه

در آيه قبل سخن از دو طلاق به ميان آمده كه بعد از طلاق دوم ، دو همسر يا بايد راه الفت و صلح را پيش گيرند و يا از هم جدا شوند . اين آيه درحقيقت حكم تبصره‌اي داردكه به‌حكم سابق ملحق مي‌شود ، مي‌فرمايد : « اگر (بعد از دو طلاق و رجوع ، بار ديگر) او را طلاق داد ، زن بر او بعد از آن حلال نخواهد شد مگر اين‌كه همسر ديگري انتخاب كند ، (و با او آميزش جنسي نمايد ، در اين صورت اگر همسردوّم) او را طلاق داد ، گناهي ندارد كه آن دو بازگشت كنند (و آن زن با همسر اوّلش بار ديگر ازدواج نمايد) مشروط بر اين‌كه اميد داشته باشند كه حدود الهي را محترم مي‌شمرند » (فَاِنْ طَلَّقَها فَلا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتّي تَنْكِحَ زَوْجا غَيْرَهُ فَاِنْ طَلَّقَها فَلا جُناحَ عَلَيْهِما اَنْ يَتَراجَعا اِنْ ظَنّا اَنْ يُقيما حُدُودَ اللّهِ) . و در پايان‌تأكيد مي‌كند: « اين‌ها حدود الهي است كه براي افرادي كه آگاهند ، بيان مي‌كند » (وَ تِلْكَ حُدُودُ اللّهِ يُبَيِّنُها لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ). از رواياتي كه از پيشوايان بزرگ اسلام رسيده ، استفاده مي‌شود كه اولاً ازدواج با شخص دوّم بايد دايمي باشد و ثانيا به دنبال اجراي عقد ، عمل زناشويي نيز انجام گيرد ، اين دو شرط را از خود آيه نيز ممكن است ، اجمالاً استفاده كرد ، اما اين‌كه عقد دايمي باشد ، به خاطر اين‌كه جمله «فَاِنْ طَلَّقَها» گواه بر آن است ، زيرا طلاق

(60) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

تنها در عقد دايم تصوّر مي‌شود و اما انجام عمل زناشويي را مي‌توان از جمله «حَتّي تَنْكِحَ زَوْجا غَيْرَهُ» استفاده كرد ، زيرا به گفته بعضي از ادباي عرب ، هنگامي كه گفته شود: « نَكَحَ فُلانٌ فُلانَةً » به معني عقد بستن است و اما هرگاه گفته شود: «نَكَحَ زَوْجَتَهُ» به‌معني انجام‌آميزش

جنسي‌است (زيرا فرض سخن درجايي‌است‌كه او زوجه باشد، بنابراين به‌كار بردن‌نكاح در مورد زوجه چيزي جز آميزش جنسي غالبا نمي‌تواند باشد) .(1) علاوه بر اين مطلق منصرف به فرد غالب مي‌شود و غالبا عقد ازدواج با آميزش همراه‌است و از همه اين‌ها گذشته، همان‌گونه كه بعدا اشاره خواهد شد، اين حكم فلسفه‌اي دارد كه تنها با اجراي صيغه عقد، حاصل نمي‌شود .

مُحَلِّل ، عـامل بـازدارنده مردان از طلاق دادن مکرّر زنان

اشاره

معمول فقها اين است كه همسر دوّم را در اين‌گونه موارد « مُحَلِّل » مي‌نامند ، چون باعث حلال شدن زن (البتّه بعد از طلاق و عدّه) با همسر اول مي‌شود و به نظر مي‌رسد كه منظور شارع مقدّس اين بوده است كه با اين حكم جلوي طلاق‌هاي پي‌درپي را بگيرد . توضيح اين‌كه ؛ همان‌گونه كه ازدواج يك امر حياتي و ضروري‌است، طلاق هم در شرايط خاصي ضرورت پيدا مي‌كند و لذا اسلام برخلاف مسيحيّت تحريف‌يافته ، طلاق را مجاز شمرده ولي از آن‌جا كه ازهم‌پاشيدن خانواده‌ها ، زيان‌هاي جبران‌ناپذيري براي فرد و اجتماع دارد ، با استفاده از عوامل مختلفي ، طلاق را تا آن‌جا كه ممكن است ، محدود ساخته و احكامي تشريع نموده كه باتوجّه به آن‌ها طلاق به حداقلّ مي‌رسد . موضوع الزام به ازدواج مجدّد يا مُحَلِّل كه بعد از سه طلاق در آيه بالا آمده است ، يكي از آن عوامل محسوب مي‌شود ، زيرا ازدواج رسمي زن بعداز سه طلاق با مرد ديگر مخصوصا با اين قيد كه بايد آميزش جنسي نيز صـورت گيـرد ، سـدّ بزرگي براي ادامه طلاق و طلاق‌كشي است.
1- « تفسير كبير » ، جلد 6 ، صفحه 104 .
تفسير مردان (61)
به كسي‌كه مي‌خواهد دست‌به طلاق سوّم بزند، هشدار مي‌دهد كه راه بازگشت براي او ممكن است براي هميشه بسته شود ، زيرا راه بازگشت از مسير يك ازدواج دايم با مرد ديگري مي‌گذرد و همسر دوّم ممكن‌است او را طلاق ندهد وبه‌فرض كه طلاق دهد، اين جريان مي‌تواند وجدان و عواطف مرد را جريحه‌دار سازد و لذا تا مجبور نشود ، دست به چنين كاري نخواهد زد . در حقيقت موضوع محلّل و به تعبير ديگر ازدواج دايمي مجدّد زن با همسر ديگر ، مانعي بر سر راه مردان هوس‌باز و فريبكار است تا زن را بازيچه هوا و هوس خود نسازند و به طور نامحدود از قانون طلاق و رجوع استفاده نكنند و در عين حال راه بازگشت نيز به كلي بسته نشده است . شرايطي كه در اين ازدواج قيد شده ، مانند دايم بودن ، مي‌فهماند هدف ازدواج جديد اين نبوده كه راه را براي به هم رسيدن زن به شوهر اول هموار كند ، زيرا چه بسا شوهر دوّم حاضر به طلاق نشود ، ازدواج موقّت نيست كه زمان آن پايان يابد ، بنابراين از اين قانون نمي‌توان سوءاستفاده كرد . باتوجّه به آن‌چه در بالا آمد ، مي‌توان گفت : هدف اين بوده است كه مرد و زن بعد از سه مرتبه طلاق ، با ازدواج ديگري از هم جدا شوند تا هريك زندگي دلخواه خود را پيش گيرد و مسأله ازدواج كه امر مقدّسي‌است ، دستخوش تمايلات شيطاني همسر اوّل نشود ، ولي در عين

حال اگر از همسر دوّم جدا شد ، راه بازگشت را به روي آن دو نبسته است و نكاح آن‌ها مجدّدا حلال مي‌شود و لذا نام مُحَلِّل به همسر دوم داده‌اند .
(62) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

شأن نزول

در شأن نزول آيه مورد بحث گفته‌اند:
بانويي به‌حضور پيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله شرفياب شد و گفت: اي پيامبر خدا! من همسر «رَفاعَه» بودم. او مرا طلاق داد. و من پس از سپري‌شدن عدّه‌ام، با «عبدالرّحمن» پيمان ازدواج و زندگي مشترك بستم. امّا او نيز پيش از آنكه با وي همبستر شوم، مرا طلاق داد. اينك برآنم كه به شوي اوّل خويش «رَفاعَه» كه مرا به زندگي پيشين فرا خوانده است، بـاز گـردم. آيـا ممكـن است؟
پيـامبر گـرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله فـرمـود: نه؛ اين كار نشايد، جز اينكه با شوهر جديدي ازدواج كني و پس از ازدواج و انجام دادن عمل ويژه زناشويي، او به دلخواه شما را طـلاق دهـد؛ و آنگاه است كه مي‌تواني به «رَفاعَه» همسر پيشين خود بازگردي. سپس اين آيـه شـريفه را تلاوت فرمود.

آفريدگار هستي در آيات پيشين، پاره‌اي از مقرّرات انحلال خانواده و پيمان زنــدگي مشتــرك را بيان فرمود؛ و اينك در اين آيات شريفه، طلاق سوّم و حكم آن را ترسيم مي‌كند.
«فَــاِنْ طَلَّقَهــا فَلا تَحِــلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتّي تَنْكِحَ زَوْجاً غَيْرَهُ»
پس اگر زن خويش را براي بار سوّم طلاق داد، ديگر آن زن بر او حلال نخواهد شد، مگر آنكه با شوهري ديگر زناشويي كند؛ آنگاه اگر شوهر جديد او را طلاق داد، درصورتيكه زن و شوهر نخست او فكر كنند كه مي‌توانند مرزهاي مقرّرات خدا را در زندگي مشترك جديد برپا دارند و حرمت و حقوق يكديگر را رعايت كنند، بر آن دو گناهي نيست كه طبق مقرّرات به‌سوي يكديگر باز گردند.
از حضرت باقر عليه‌السلام نقل كرده‌اند كه فرمود: منظور از «فَاِنْ طَلَّقَها ...» طلاق سوّم است؛ امّا بعضــي از مفسّــران برآننــد كه ايــن آيه شــريفــه، بيان جمله «اَوْ تَسْريحٌ بِاِحْسانٍ...» است كه شــرح آن در آيــه قبــل گــذشــت.
در تفسير جمله «فَلا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتّي تَنْكِحَ زَوْجاً غَيْرَهُ»، تمامي مفسّران معتقدند كه اگر مردي همسرش را براي بار سوّم طلاق داد، ديگر نمي‌تواند او را به همسري
تفسير مردان (63)
خويش درآورد، مگر اينكه آن زن با مردي ديگر ازدواج و زناشويي كند و آنگاه آن مرد او را طلاق دهد و شوهر نخست دگرباره او را به عقد خويش درآورد. در اين نكته همگــان توافق دارند؛ امّا در اينكه آيا اين مطلب از خود آيه شريفه دريافت مي‌شود يا بــه همــراه روايــات رسيــده، دو نظــر ارائـه شده است:
1. برخي برآنند كه ازدواج زن با مرد ديگر، از آيه دريافت مي‌شود، امّا عمل خاصّ زناشويي از روايات رسيده؛ و آيه در اين مورد ساكت است.
2. امّا بيشتر مفسّران معتقدند هر دو نكته از آيه شريفه دريافت مي‌شود؛ چرا كه واژه «نِكاح»، دربردارنده هر دو معنا است. افزون بر آن، اصل ازدواج، از تركيب «زَوْجاً غيره» استنباط مي‌شود و عمل خاصّ زناشويي از «حَتّي تَنْكِحَ». و اين قانون بدان دليل ازجانب خدا آمده است كه حقوق و كرامت زن و خانه و خانواده را پاس دارد و زنان را از بازيچه‌شدن به‌دست مردان هوسباز ــ كه يك روز آنان را طلاق دهند و روز ديگر رجوع كنند ــ حفظ كند؛ زيرا وقتي مردي دريافت كه طلاق سوّم اگر بدون تدبّر و مطالعه كافي صورت پذيرفت، ديگر زن او از دستش مي‌رود و با بهاي

سنگيني ممكن است او را به خـانه آورد، در تصميم خـود بر انحـلال خـانـوادهٔ بطور جدّي خواهد انديشيد.
«فَـاِنْ طَلَّقَهـا فَلا جُنـاحَ عَلَيْهِمـا اَنْ يَتَراجَعا اِنْ ظَنّا اَنْ يُقيما حُدُودَاللّهِ وَ تِلْكَ حُدُودُاللّهِ»
و اگر آن مرد جديد زن را طلاق داد، چنانچه زن و شوهر پيشين مي‌دانند كه حدود خدا را رعايت خواهند كرد، بر آن دو گناهي نيست كه پس از پايان‌يافتن عدّه ازدواج دوّم، با عقـد جـديـد، پيمـان زنـدگي مشتـرك ببندند.
يكي از مفسّران مي‌گويد: جمله «فَلاجُناحَ...»، براستي از شگفت‌انگيزترين و رسـاتـرين جمـلات و آيـات قـرآن شريف است كه مفهوم بسياري را در چند واژه جا داده اسـت.
«اِنْ ظَنّا» به اعتقاد عدّه‌اي، يعني «اگر فكر مي‌كنند»؛ و به عقيده گروهي ديگر: «اگر يقيـن دارند»؛ و پـاره‌اي نيـز آن را بـه «اگر براستـي بـاور دارند» معنـا كرده‌اند.
منظـور از «اَنْ يُقيمـا حُـدُودَ اللّهِ»، ايـن است كه حـدود و حقـوق و حـرمـت خـويـش را كه خـدا روشـن و مقرّر ساخته است، در زندگي مشترك پاس مي‌دارند.
واژه «تِلْكَ» به مقـرّراتي اشـاره دارد كه بيـانگـر حقـوق خـانـه و خانواده
(64) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
است و چگـونگـي پيـوند و جـدايي را بصـورت شـرافتمنـدانه ترسيم مي‌كند.
و مقصود از «حُدُوداللّهِ»، دستورها و مقرّرات و هشدارهاي خداست كه حلال و حرام و ارزشها و ضدّارزشها را بيان مي‌كند.
«وَ تِلْـكَ حُـدُودُ اللّهِ يُبَيِّنُهـا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ»
و اينها حدود و مرزهاي مقرّرات خداست كه آنها را براي مردمي كه مي‌دانند، بـروشني بيـان مي‌كند.
و راز اين نكته كه مي‌فرمايد «اين مقرّرات را براي مردم دانا و آگاه بيان مي‌كند»، اين است كه: مقرّرات انسانساز خدا را تنها دانشمندان ژرف‌نگر درمي‌يابند و بدانها عمل مي‌كنند، نه ديگران؛ و ممكن است منظور از آن، بهادادن بيشتر به دانشمندان باشد، همانگونه كه در آيات ديگر، ازميان فرشتگان، دو فرشته گرانقدر جبرئيل و ميكائيل با نام و نشان ويژه تكريم مي‌شوند.

از ايــن آيــه شــريفــه، نكــات زيــر دريافت مي‌شود:
الف ـ نخست اينكه اگر مردي زن خود را سه بار طلاق داد، با اين شرايط همسرش بــر وي حــلال مي‌شود:
1. مـــــــرد ديگـــــري بـــــا او ازدواج كنـــــــد؛
2. عمـــل خـــاصّ زنـــاشـــويـي انجـــام گيـــرد؛
3. ايـن ازدواج بصـــورت دائـم و صحيـح بـاشـــد؛
4. شـــوهـــر جـــديـــد، رشيـــد و بالـــغ بـاشـــد؛
5. و پس از ازدواج و آميزش، به‌دلخواه او را طلاق دهد؛
6. ازدواج بعــد از پايان يافتن عدّه مربوط به شـوهـر جديد صـورت گرفته باشد.
ب ـ در خصــوص شــوهــر جــديــد كه به «مُحَلِّل» معروف است و مسائل مـربـوط به او، ديــدگــاهها متفاوت است:
1. عدّه‌اي معتقدند كه شوهر جديد نبايد به اين نيّت ازدواج كند كه تنها محلّل باشد و بعد زن را طلاق دهد؛ زيرا ازدواج با اين نيّت، عقد را تباه مي‌كند و هرگز زن بر

شوهر نخست حلال نمي‌شود. روايات رسيده نيز اين كار را مـورد نكــوهش و لعنت قـــــرار داده‌انـــد: «لَعَــنَ اللّـــهُ الْمُحَلِّـــلَ وَ الْمُحَلَّـــلَ لَـــهُ».
2. دسته‌اي ديگر بر اين اعتقادند كه اگر شوهر دوّم با اين قصد كه تنها محلّل باشد، با آن زن ازدواج نكند، عقد درست است و پس از آن هم مي‌تواند او را طلاق دهد؛ امّا اگر در عقد شوهر دوّم، نيّت اين باشد كه وي تنها محلّل باشد و يا اين موضوع با او شرط شود، عقد و ازدواج تباه است؛ چرا كه شرط فاسد است.
3. جمعــي نيــز مي‌گــوينــد: در صــورت دوّم، شــرط فــاســد است، امّا عقد درســت است. و ايــن، ديــدگاه دانشمنــدان عـــراق است.
4. و گروهي برآنند كه با اين شرط ازدواج زن با شوهر جديد صحيح است؛ امّا به شوهر پيشين، درصورت طلاق شوهر دوّم نيز حلال نمي‌شود.
ج ـ ازدواج دوّم زن، نيازي به اجازه ولي ندارد؛ چرا كه در آيه شريفه به خود او نسبت داده شــده است: «فَــاِنْ طَلَّقَهــا فَــلا تَحِــلُّ لَــهُ مِـنْ بَعْدُ حَتّي تَنْكِحَ زَوْجاً غَيْرَهُ...».
پس اگــر مــردي بــراي بــار سوّم همســرش را طلاق داد، ديگر آن زن بر او حــلال نمي‌شــود، مگر آنكــه با شوهري جز او ازدواج كند.

دوّمين آيه شريفه اين بحث ـ آيه 231 ـ نيز بسان آيه‌اي كه تفسير آن گذشت، محدوديتهايي را كه قرآن براي جداييها و طلاقهاي نسنجيده انديشيده است، بيان مي‌كند.

(66) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

وَ اِذاطَلَّقْتُمُ‌النِّساءَفَبَلَغْنَ‌اَجَلَهُنَّ فَاَمْسِكُوهُنَ‌بِمَعْرُوفٍ‌اَوْسَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَ لا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرارا لِتَعْتَدُوا وَ مَنْ يَفْعَلْ ذلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ وَ لا تَتَّخِذوُا اياتِ اللّهِ هُزُوا وَ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللّهِ عَلَيْكُمْ‌وَ ما اَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتابِ وَ الْحِكْمَةِ يَعِظُكُمْ بِهِ وَاتَّقُوا اللّهَ وَ اعْلَمُوا اَنَّ اللّهَ بِكُلِّ شَيْ‌ءٍ عَليمٌ

و هنگامي كه زنان را طلاق داده‌ايد و به آخرين روزهاي‌عدّه رسيدند ، يا به طرز صحيحي آن‌ها را نگاه داريد (وآشتي كنيد) و يا به طرز پسنديده‌اي آن‌ها را رها سازيد و هيچ‌گاه به خاطر زيان رساندن و تعدّي كردن ، آن‌ها را نگاه‌نداريد و كسي كه چنين كند ، به خويشتن ستم كرده است (و با اين اعمال و سوءاستفاده از قوانين الهي ،) آيات خدا را به‌استهزاء نگيريد و به‌يادبياوريد نعمت‌خدا رابرخود و كتاب آسماني و علم و دانشي كه بر شما نازل كرده و شما را با آن‌پند مي‌دهد و از خدا بپرهيزيد و بدانيد خداوند از هر چيزي آگاه است (و از نيّات كساني كه از قوانين او سوءاستفاده مي‌كنند ،باخبر است).(231 / بقره)

شرح آيه از تفسير نمونه

به دنبال آيات گذشته، اين آيه نيز اشاره به محدوديّت‌هاي ديگري در امر طلاق مي‌كند تا از ناديده گرفتن حقوق زن جلوگيري كند . در آغاز مي‌گويد : « هنگامي كه زنان را طلاق داديد و به آخرين روزهاي عدّه رسيدند (باز مي‌توانيد با آن‌ها آشتي‌كنيد) يا به‌طرز پسنديده‌اي آن‌هارا نگاه داريد و يا به‌طرز پسنديده‌اي رها سازيد» (وَ اِذا طَلَّقْتُمُ النِّساءَ فَبَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَاَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ اَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ) . يا صميمانه تصميم به ادامه زندگي زناشويي بگيريد و يا اگر زمينه را مساعد نمي‌بينيد ، با نيكي از هم جدا شويد نه با جنگ و جدال و اذيّت و آزار و انتقام‌جويي . سپس به مفهوم مقابل آن اشاره كرده ، مي‌فرمايد : « هرگز به خاطر ضرر زدن و تعدّي كردن ، آن‌ها را نگه نداريد » (وَ لا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرارا لِتَعْتَدُوا). اين جمله در حقيقت تفسير كلمه «مَعْرُوف» است ، زيرا در جاهليّت گاه بازگشت به زناشويي را وسيله انتقام‌جويي قرار مي‌دادند ، لذا با لحن قاطعي مي‌گويد : « هرگز نبايد چنين فكري در سر بپرورانيد » .

تفسير مردان (67)

«چراكه هركس چنين كند، به خويشتن ظلم و ستم كرده» (وَ مَنْ يَفْعَلْ ذلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ). پس اين كارهاي نادرست تنها ستم بر زن نيست ، بلكه ظلم و ستمي است كه شما بر خود كرده‌ايد ، زيرا ؛ اولاً رجوع و بازگشتي‌كه به‌قصد حقّ‌كشي و آزار باشد ، هيچ‌گونه آرامشي در آن نمي‌توان يافت و محيط زندگي زناشويي براي هر دو جهنّم سوزاني

مي‌شود . ثانيا از نظر اسلام زن و مرد در نظام خلقت ، عضو يك پيكرند، بنابراين پايمال كردن حقوق زن ، تعدّي و ظلم به خود خواهد بود . ثالثا مردان با اين ظلم و ستم در واقع به استقبال كيفر الهي مي‌روند و چه ستمي بر خويشتن از اين بالاتر. سپس به همگـان هشـدار مي‌دهـد و مي‌فرمايد: « آيات خدا را به استهزاء نگيريد » (وَ لا تَتَّخِذوُا اياتِ اللّهِ هُزُوا). اين تعبير نيز مي‌تواند اشاره به كارهاي خلاف عصرجاهليّت باشد كه رسوبات آن در افكار مانده بود. در حديثي آمده است كه در عصر جاهليّت بعضي از مردان هنگامي كه طلاق مي‌دادند، مي‌گفتند : هدف ما بازي و شوخي بود و همچنين هنگامي‌كه برده‌اي‌را آزاد يا زني‌را به‌ازدواج خود درمي‌آوردند. آيه فوق نازل شد و به آن‌ها هشدار داد و پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله فرمود : هركس زني را طلاق دهد يا برده‌اي را آزاد كند يا با زني ازدواج كند يا به ازدواج ديگري درآورد ، بعد مدّعي شود كه بازي و شوخي مي‌كرده، از او قبول نخواهد شد و به عنوان جدّي پذيرفته مي‌شود.(1) بنابراين نبايد با چشم‌پوشي از روح احكام الهي و چسبيدن‌به ظواهر خشك و قالب‌هاي بي‌روح ، آيات الهي را بازيچه و ملعبه خود قرار داد كه گناه اين كار شديدتر و مجازاتش دردناك‌تر است.
سپس مي‌افزايد : « نعمت خدا را بر خود به ياد آوريد و آن‌چه از كتاب آسماني و دانش بر شما نازل كرده و شما را با آن پند مي‌دهد » (وَ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللّهِ عَلَيْكُمْ وَ ما اَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتابِ وَ الْحِكْمَةِ يَعِظُكُمْ بِهِ) . « و تقواي الهي پيشه كنيد و بدانيد خداوند به هر چيزي دانا است » (وَ اتَّقُوا اللّهَ وَ اعْلَمُوا اَنَّ اللّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَليمٌ) . اين هشدارها به خاطر آن است كه اوّلاً توجّه داشته باشند كه خداوند آن‌ها را از خرافات و آداب و رسوم زشت جاهليّت در مورد ازدواج و طلاق و غير آن رهايي بخشيده و به احكام حياتبخش
1- « تفسير قرطبي » ، جلد 2 ، صفحه 964 .
(68) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
اسلام راهنمـايي كـرده ، قـدر آن را بشنـاسنـد و حـقّ آن‌هـا را ادا كنند و ثانيا در مـورد حقـوق زنـان ، از موقعيّت خـود سـوءاستفـاده نكنند و بدانند كه خـداونـد حتّي از نيّات آن‌هـا آگـاه است .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«وَ اِذا طَلَّقْتُمُ النِّساءَ فَبَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَاَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ اَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ»
هنگامي كه زنان را طلاق داديد و آنان به روزهاي پايان عدّه خود رسيدند،يابه‌سبكي‌نيك و پسنديده‌آنان‌رانگاه داريد و شرافتمندانه با آنان زندگي كنيد و يا به شيوه‌اي پسنديده آنها را رها سازيد؛ چرا كه در نگرش قرآني، يا بايد درست و شايسته و با رعايت حقوق و حرمت زنان، با آنان

زندگي مشترك خانوادگي داشت و يا درصورت ممكن‌نبودن زندگي شايسته و بايسته‌مشترك، از آنان جدا شد، تا زن و مرد هـر يك ازپي زندگي جـديـد خويش بروند.
«وَلاتُمْسِكُوهُنَّ ضِراراً لِتَعْتَدُوا وَ مَنْ يَفْعَلْ ذلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ وَلاتَتَّخِذُوا آياتِ‌اللّهِ هُزُواً وَاذْكُـرُوا نِعْمَتَ اللّهِ عَلَيْكُمْ وَ مـا اَنْـزَلَ عَلَيْكُـمْ مِنَ الْكِتـابِ وَالْحِكْمَةِ يَعِظُكُمْ بِهِ»
و هرگز براي زيان‌رسانيدن به آنان نگاهشان مداريد تا به حقوق آنان تجاوز كنيد؛ و بر اين انديشه نباشيد كه بر ايّام عدّه آنان افزوده شود يا در هزينه زندگي برآنان سخت گيريد و از اينطريق برآنان ستم كنيد؛ و هركه چنين كند، براستي بر خود ستم روا داشته و خويشتن را درخور كيفر دردناك خدا ساخته است؛ و هشدارتان باد از اينكه با بهانادن به مقرّرات خدا، آيات او را به‌باد استهزا گيريد. پس، نعمتهاي خدا را كه بر شما ارزاني داشته و آنچه از كتاب و حكمت بر شما فرو فرستاده است و به وسيله آن شما را اندرز مي‌دهد و حلال و حرام و حقـوق و حـدود را روشن مي‌سازد، همه را بياد آوريـد و سپـاس آنهـا را بگـزاريـد.
« وَاتَّقُواااللّهَ وَاعْلَمُوا اَنَّ‌اللّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَليمٌ»
و پرواي خـدا را پيشـه سـازيد و بدانيد كه او به هر چيزي دانا است.
تفسير مردان (69)
وَ اِذا طَلَّقْتُمُ النِّساءَ فَبَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَلا تَعْضُلُوهُنَّ اَنْ يَنْكِحْنَ اَزْواجَهُنَّ اِذا تَراضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ ذلِكَ‌يُوعَظُ بِهِ مَنْ كانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ ذلِكُمْ اَزْكي لَكُمْ وَ اَطْهَرُ وَ اللّهُ يَعْلَمُ وَ اَنْتُمْ لا تَعْلَمُونَ
و هنگامي كه زنان را طلاق داديد و عدّه خود را به پايان‌رسانيدند ، مانع آن‌ها نشويد كه با همسران (سابق) خويش ازدواج كنند، اگر درميان آنان به طرز پسنديده‌اي تراضي برقرار گردد، اين دستوري است كه تنها افرادي از شما كه ايمان به خدا و روز قيامت دارند، از آن پند مي‌گيرند (و به آن عمل مي‌كنند)، اين (دستور) براي رشد (خانواده‌هاي) شما مؤثّرتر و براي شستن آلودگي‌ها مفيدتراست و خدا مي‌داند و شما نمي‌دانيد. (232 / بقره)
شرح آيه از تفسير نمونه
در زمان جاهليّت زنان در زنجير اسارت مردان بودندو بي‌آن‌كه به اراده و تمايل آنان توجّه شود ، مجبور بودند زندگي خود را طبق تمايلات مردان خودكامه تنظيم كنند. ازجمله درمورد انتخاب همسر، به خواسته وميل زن هيچ‌گونه اهميتي داده نمي‌شد، حتي اگر زن با اجازه وليّ ازدواج مي‌كرد ، سپس از همسرش جدامي‌شد، باز پيوستن ثانوي او به همسر اوّل بستگي به اراده مردان فاميل داشت و بسيار مي‌شد با اين‌كه زن و شوهر بعدازجدايي علاقه به‌بازگشت داشتند، مردان خويشاوند روي‌پندارها و

موهوماتي مانع مي‌شدند. قرآن صريحا اين روش را محكوم كرده، مي‌گويد: « هنگامي كه زنان را طلاق داديد و عدّه خودرا به پايان رسانيدند، مانع آن‌ها نشويد كه با همسران (سابق) خويش ازدواج كنند ، اگر در ميان آن‌ها رضايت به طرز پسنديده‌اي حاصل شود » (وَ اِذا طَلَّقْتُمُ النِّساءَ فَبَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَلا تَعْضُلُوهُنَّ اَنْ يَنْكِحْنَ اَزْواجَهِنَّ اِذا تَراضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ). اين در صورتي است كه مخاطب در اين آيه اولياء و مردان خويشاوند باشند، ولي اين احتمال نيز داده شده است كه مخاطب در آن ، همسر اوّل باشد ، يعني هنگامي كه زني را طلاق داديد ، مزاحم ازدواج مجدّد او با شوهران ديگر نشويد ، زيرا بعضي از افراد لجوج هم در گذشته و هم در امروز بعد از

(70) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

طلاق دادن زن، نسبت به ازدواج او با همسر ديگري حسّاسيّت به خرج مي‌دهند كه چيزي جز يك انديشه جاهلي نيست. ضمنا در آيه سابق بلوغ اجل، به معني رسيدن به روزهاي آخر عدّه بود، در حالي كه در آيه مورد بحث به قرينه ازدواج مجدّد، منظور پايان كامل عدّه است. بنابراين از آيه استفاده مي‌شود كه زنان « ثَيِّبَة » (آنان كه حدّاقّل يك بار ازدواج كرده‌اند) در ازدواج مجدّد خود هيچ‌گونه نيازي به جلب موافقت اولياء ندارند، حتّي مخالفت آن‌ها نيز بي‌اثر است . سپس در ادامه آيه بار ديگر هشدار مي‌دهد و مي‌فرمايد: « اين دستوري است كه تنها افرادي از شما كه ايمان به خدا و روز قيامت دارند، از آن پند مي‌گيرند » (ذلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللّهِ وَ الْيَوْمِ الاْخِرِ). و باز براي تأكيد بيشتر مي‌گويد : « اين براي پاكي و نموّ (خانواده‌هاي شما) مؤثّرتر و براي شستن آلودگي‌ها مفيدتر است و خدا مي‌داند و شما نمي‌دانيد » (ذلِكُمْ اَزْكي لَكُمْ وَ اَطْهَرُ وَ اللّهُ يَعْلَمُ وَ اَنْتُمْ لا تَعْلَمُونَ). اين بخش از آيه در واقع مي‌گويد : اين احكام همه به نفع شما بيان شده ، منتهي كساني مي‌توانند از آن بهره گيرند كه سرمايه ايمان به مبدأ و معاد را داشته باشند و بتوانند تمايلات خود را كنترل كنند. و به تعبير ديگر اين جمله مي‌گويد: نتيجه عمل به اين دستورها صد درصد به خود شما مي‌رسد ، ولي ممكن است بر اثر كمي معلومات، به فلسفه اين احكام واقف نشويد ، اما خدايي كه از اسرار آن‌ها آگاه است، به خاطر حفظ طهارت و پاكيزگي خانواده‌هاي شما ، اين قوانين را مقرّر فرموده است. قابل توجه اين‌كه عمل به اين دستورها، هم موجب تزكيه و هم موجب طهارت معرّفي شده است (اَزْكي لَكُمْ وَ اَطْهَرُ). يعني هم آلودگي‌ها را كه بر اثر غلط‌كاري دامنگير خانواده‌ها مي‌شود، برطرف مي‌سازد و هم مايه نموّ و تكامل و خير و بركت است (فراموش نبايد كرد كه "تزكيه" در اصل از "زكات" به معني نموّ گرفته شده است) . بعضي از مفسّران جمله «اَزْكي لَكُمْ» را اشاره به ثواب‌هايي مي‌دانند كه با عمل به اين

دستورها حاصل مي‌شود و جمله «اَطْهَرُ» را اشاره به پاك شدن از گناهان .
بديهي است حوادثي پيش مي‌آيد كه دو همسر با تمام علاقه‌اي كه به يكديگر دارند،
تفسير مردان (71)
تحت‌تأثير آن ازهم جدا مي‌شوند، بعدكه آثار مرگبار جدايي را باچشم خود مي‌بينند، پشيمان شده و تصميم به بازگشت مي‌گيرند ، سختگيري و تعصّب در برابر بازگشت آن‌ها ، ضربه سنگيني به هردو مي‌زند و اي بسا مايه انحراف و آلودگي آن‌ها شود و اگر فرزنداني در اين وسط باشند ــ كه غالبا هستند ــ سرنوشت بسيار دردناكي خواهند داشت و مســؤول اين عواقب شوم كساني هستندكه ازآشتي آن‌ها جلوگيري مي‌كنند .
شرح آیه از تفسیر مجمع‌البیان
«فَلاتَعْضُلُوهُنَّ»: پس آنان را زير فشار نگذاريد و مانع آنان نشويد. اين واژه از «عَضْل» به‌معناي «بازداشتن و يا در تنگنا و سختي قراردادن» برگرفته‌شده است؛ و به همين دليل نيز به كار سخت «مُعْضِل» و «مُعْضِلَه» مي‌گويند.

شأن نزول

در شــأن نــزول آيــه مـــورد بحــث آورده‌انــد كــه:
مردي به‌نام «عاصِم» همسر خويش «جَمْلاء» را طلاق داد و پس از پايان‌يافتن عدّه او، از كار خويش پشيمان شد و براي بازگردانيدن همسر، به او مراجعه كرد، امّا برادر همسرش كه «مِعْقَل» نام داشت، با اين كار مخالفت ورزيد؛ و آيه درمورد او فرود آمد.
پاره‌اي نيز گفته‌اند كه اين آيه درمورد جابربن عبداللّه انصاري فرود آمد؛ چرا كه او دخترعموي خويش را از ازدواج با كسي بازمي‌داشت و با پيوند آنان مخالف بود.
به‌اعتقاد مترجم ، مخاطب اين آيه شريفه، مرداني است كه زنان خويش را طلاق مي‌دهند؛ آنگاه براي جلوگيري از ازدواج مجدّد آنان، هنگامي كه عدّه رو به پايان است، رجــوع مي‌كننــد؛ و بدينوسيله با سرنوشت زن بازي مي‌كنند. و ارتباطي با اجازه «وليّ» در ازدواج ندارد؛ بويژه كه از ديدگاه مذهب اهل بيت، برادر و عموزاده ولايتــي نــدارنــد تــا مــانــع از ازدواج بـانـويي شوند.
(72) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

«وَ اِذا طَلَّقْتُــمُ النِّســاءَ فَبَلَغْــنَ اَجَلَهُــنَّ فَــلا تَعْضُلُوهُنَّ اَنْيَنْكِحْنَ اَزْواجَهُنَّ اِذا تَراضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ»
و هنگامي كه زنان را طلاق داديد و آنان به پايان عدّه خويش رسيدند، مانع از ازدواج آنان با همسران پيشين يا دلخواه و جديد خويش نشويد اگر به گونه‌اي پسنــديــده با هم كنــار آمــده و به زنــدگي مشتــرك با يكديگر رضــايت داده‌اند.
در عصر نزول قرآن شريف و برانگيخته‌شدن پيامبر مهر و عدل، زنجيرهاي ستم و خرافات بر دست و پاي انسانها پيچيده شده؛ و در اين ميان، آزادي و كرامت زن بيش از همه پايمال شده بود، به گونه‌اي كه در خانه پدر در اسارت پدر و برادر بود و در خانه همسر در اسارت شوهر و هيچ اختيار و ارزشي براي او به‌رسميت نمي‌شناختند. و اين آيه شريفه كه درپي آيات پيشين آمــده، در انديشه احياي حقوق و كرامت زنان است.
در مفهوم «فَلاتَعْضُلُوهُنَّ»، ديدگاهها متفاوت است:
1. بعضي گفته‌اند: منظور اين است كه ازسر بيدادگري و زورمداري، از ازدواج آنان جلوگيري نكنيد.
2. بــرخي ديگــر معتقدند: مقصــود اين است كه آنــان را در انتخاب راه زندگي آزاد بگــذاريـد.
3. به اعتقــاد عــدّه‌اي، روي سخــن با اولياي زنان است كه از ازدواج آنان جلوگيري نكنند.
4. و به‌نظر گروهي ديگر، روي سخن با شوهراني است كه زنان خود را طلاق مي‌دادنــد و آنگــاه با شگــردها و زورمداريــها، از ازدواج مجــدّد آنان ممانعت بعمل‌مي‌آوردند.
منظــور از «اَنْ يَنْكِحْــنَ اَزْواجَهُــنَّ» در آيه شريفه اين است كه آنان را آزاد بگذاريد تا تصميم بگيرند كه با شوهران جديد ازدواج كنند و يا در صــورت تمــايل، طبق

مقــرّرات به شــوهــران پيشيــن خــود بــازگردند.
و مفهوم «اِذا تَراضَوْا...» اين است كه «اگر آگاهانه و آزادانه و براساس عدالت و تقوا با هم توافق كرده‌اند». جمعي نيز آن را بدينصورت معنا كرده‌اند: «اگر آن دو درمــورد كم يا زياد بودن مهريه، با هم كنــار آمدند».
«ذلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللّهِ وَالْيَوْمِالاْآخِرِ ذلِكُمْ اَزْكي لَكُمْ وَ اَطْهَرُ وَاللّهُ يَعْلَمُ وَ اَنْتُـــمْ لاتَعْلَمُــونَ»
[تنها] كسي از شما به اين دستور اندرز داده مي‌شود كه به خدا و روز

بازپسين ايمان آورده باشد. [آري؛ رعايت] اين [مقرّرات] براي شما پربارتر و پاكيزه‌تر است؛ و خدا [نيك‌بختي و صلاح شما را] مي‌داند و شما نمي‌دانيد
واژه «ذلِكَ» در اين جمله از آيه شريفه، به دستورات و هشدارهاي خدا در اين آيات اشاره دارد؛ و بدان دليل اين دستورات را تنها براي ايمان‌آوردگان اثربخش و درس‌آموز خوانده است كه كساني اين مقرّرات و هشدارها را مي‌پذيرند كه به خداي فروفرستنده آيات ايمان داشته باشند.
و «ذلِكُمْ اَزْكي لَكُمْ وَ اَطْهَرُ» بيانگر اين حقيقت است كه اين مقرّرات و رعايت آنها، درون و برون و زندگي شما را پاكيزه مي‌سازد و برايتان بهتر و مؤثّرتر و پربركت‌تر است؛ همچنين براي تزكيه دلهاي شما از لغزشها مؤثّرتر است، چرا كه درصورت جلوگيري از ازدواج زن با مرد دلخواه خويش و بعكس، ممكن است آنان به گناه كشيده شوند. بنابراين، موانع را برطرف سازيد و به زنان در بناي زندگي خانوادگي خود، آزادي انتخاب بدهيد.

پنداري بي‌اساس

اگر كسي با استناد به اين آيه مباركه، اجازه ولي را در ازدواج شرط پندارد و ازدواج بدون اجازه او را نادرست بداند، دريافت او از آيه شريفه اشتباه است و اساسي ندارد؛ زيرا همانطور كه گفته شد، مفهوم واژه «عَضْل»، بازداشتن است و روي سخن آيه نيز
(74) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
شوهران پيشين است. با اين بيان، ديگر جايي براي اين پندار نمي‌ماند و تفسير درست آيه، همان است كه ذكر شد.

به‌هنگام بعثت پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله و فرود قرآن شريف، ستم و زورمداري، زندگي را براي همه انسانها تلخ و دردناك ساخته بود؛ و در اين ميان، زنان بيش از همه پايمال هواها و هوسها شده بودند؛ آن چنان كه هيچگونه آزادي و حقوقي براي آنان به رسميت نمي‌شناختند.
زنان پيش از ازدواج، در اسارت پدر و برادر بودند و بسان گوسفندي خريد و فروش مي‌شدند و آنگاه كه به خانه شوهر مي‌رفتند، به‌مثابه كالايي معامله مي‌شدند.
رسواتر اينكه اگر طلاق داده مي‌شدند، شوهر پيشين آزاد بود طبق شيوه جاهلي، با رجوع مكرّر و پايان‌ناپذير، سرنوشت آنان را به تباهي كشاند و از ازدواج مجدّد آنها جلوگيري كند.
در اين شرايط حقارت و اسارت زن بود كه قرآن به احياي هويت و حقوق او پرداخت و اين گامهاي بلند در اين آيات برداشته شد:
1. قرآن در انديشه افشاندن بذر دل‌انگيز محبّت در مزرعه دلها و خانواده‌ها و گستره جامعه بزرگ انساني است؛ از اين رو، همه جا به پيوند و استحكام پيوندها براساس مهر و عدالت دعوت مي‌كند و از جدايي و گسستن پيوندها، ازجمله پيوند خانوادگي، بيزار است؛ امّا گاه شرايطي پيش مي‌آيد كه جدايي نيز بسان پيوند، يك پديده حياتي مي‌شود؛ و آن هنگامي است كه ادامه زندگي مشترك، نه امكان‌پذير است و نه مفيد و شرافتمندانه. اينجاست كه قرآن شريف، تدبيري شايسته براي جدايي شرافتمندانه مي‌انديشد و مي‌فرمايد: «... فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ...» (... زنان را يا بشايستگي براي ادامه زندگي مشترك نگاه داريد يا
1. مترجم .
تفسير مردان (75)
شرافتمندانه رها سازيد).
2. پس از اين تدبير، براي آنكه جدايي تنها به همان مواردي كه ادامه زندگي مشترك به بن‌بست رسيده است، محدود شود و براي استواري و استحكام كانون خانواده و آزاد ساختن زنان از فشاري كه مردان خودكامه در جاهليت ديروز و امروز بر آنان وارد مي‌آوردند، به تدابيري مي‌انديشد كه از جداييهاي بيمورد جلوگيري كند. يكي از اين تدابير خردمندانه و خيرخواهانه، همان قانون حكيمانه‌اي است كه طبق آن هيچ مردي پس از سه بار طلاق دادن همسرش، ديگر نمي‌تواند او را به زندگي مشترك

دعوت كند، مگر اينكه زن با مــرد ديگري ازدواج كند و بعد از آن، چنانچه شــوهــر جديد به دلخــواه آن زن را طــلاق داد، براي شوهر پيشين حلال مي‌شود.
با اين بيان، برخلاف پندار برخي مادّيّ انديشان و يا غرض‌ورزان، موضوع «مُحَلِّل» راه‌حلّي براي جلوگيري از پايمال‌شدن حقوق زن و مانعي برسر راه مردان هوسباز است تا زن را با طلاق‌دادنها و رجوع كردنهاي مكرّر، بازيچه هوسهاي خويش نسازند.
3. با نگاهي نه‌چندان ژرف به اوضاع اجتماع، مي‌توان به اين واقعيت رسيد كه متأسّفانه مقرّرات خانوادگي مورد نظر قرآن، نه در پيوندها رعايت مي‌شود و نه در جداييها و طلاقها... تنها در روزگاران جاهليت نبود كه زنان را زيرفشار مي‌نهادند تا تن به ستم سپارند و به انگيزه ظالمانه آنان را آزار مي‌دادند و با سرنوشت آنان بازي مي‌كردند؛ بلكه امروز نيز بسياري چنين مي‌كنند، نه با زنان خود شرافتمندانه زندگي مي‌كنند و نه از آنان جدا مي‌شوند. قرآن شريف هشدار مي‌دهد كه درصورت به‌بن‌بست‌رسيدن زندگي مشترك، مبادا زنان را زير فشار بگذاريد و برآنان ستم روا داريد كه گناهي است بزرگ و به‌بازي گرفتن مقرّرات خداست؛ و به هرحال بايد حقوق آنــان رعــايت شــود تــا بتوانند آگاهانه و آزادانه راه زندگي خويش را برگزينند.(1)
1. مترجم .

وَ لا جُناحَ عَلَيْكُمْ فيما عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّساءِاَوْ اَكْنَنْتُمْ في اَنْفُسِكُمْ عَلِمَ‌اللّهُ‌اَنَّكُمْ‌سَتَذْكُرُونَهُنَّ وَلكِنْ لاتُواعِدُوهُنَّ سِرّا اِلاّ اَنْ تَقُولُوا قَوْلاً مَعْرُوفا وَ لا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكاحِ حَتّي يَبْلُغَ الْكِتابُ اَجَلَهُ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّهَ يَعْلَمُ ما في اَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّهَ غَفُورٌ حَليمٌ

و گناهي بر شما نيست كه به طور كنايه (از زناني كه همسرانشان مرده‌اند) خواستگاري كنيد و يا در دل تصميم بر اين كار بگيريد (بدون اين كه آن را اظهار كنيد)، خداوند مي‌دانست كه شما به ياد آن‌ها خواهيد افتاد (و با خواسته طبيعي شما به شكل معقول، مخالف نيست) ولي پنهاني با آن‌ها قرار زناشويي نگذاريد، مگر اين‌كه به طرز پسنديده‌اي (به طور كنايه) اظهار كنيد، (ولي در هر حال) اقدام به ازدواج ننماييد تا عدّه آن‌ها سرآيد و بدانيد خداوند آن‌چه را در دل داريــد، مي‌دانــد، از مخالفت او بپرهيزيد و بدانيد خداوند آمرزنده و بردبار است (و در مجــازات بندگان، عجله نمي‌كند). (235 / بقره)

شرح آيه از تفسير نمونه

تعبير به « عَرَّضْتُمْ » از ماده « تَعْريض » به گفته « راغب » در « مفردات » ، به‌معني سخني است كه تاب دو معني داشته باشد ، راست و دروغ يا ظاهر و باطن . و به‌گفته مفسّر بزرگوار مرحوم «طبرسي» در «مجمع‌البيان»، تعريض ضد تصريح است، در اصل از « عَرْض » گرفته شده كه به معني كناره و گوشه چيزي است .(1) « لا تَعْزِمُوا » از ماده « عَزْم » به معني قصد است و هنگامي كه مي‌فرمايد : « وَ لا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكاحِ » در واقع نهي از انجام عقد ازدواج به صورت مؤكّد است ، يعني حتّي نيّت چنين كاري را در زمان عدّه نكنيد . اين دستور در واقع براي آن است كه هم حريم ازدواج سابق حفظ شده باشد و هم زنان بيوه از حقّ تعيين سرنوشت آينده خود محروم نگردند ، دستوري

1- « مجمع البيان » ، جلد 1 و 2 ، صفحه 338 .

كه هم عادلانه است و هم توأم با حفظ احترام طرفين . در حقيقت اين يك امر طبيعي است كه با فوت شوهر ، زن به سرنوشت آينده خود فكر مي‌كند و مرداني نيز ممكن است ــ به خاطر شرايط سهل‌تر كه زنان بيوه دارند ــ در فكر ازدواج با آنان باشند ، از طرفي بايد حريم زوجيّت سابق نيز حفظ شود ، آن‌چه در بالا آمد ، دستور حساب‌شده‌اي است كه همه اين مسائل در آن رعايت شده است. جمله « وَ لكِنْ لا تُواعِدُوهُنَّ سِرّا » مي‌فهماند كه علاوه بر لزوم خودداري از خواستگاري آشكار ، نبايد در خفا

و پنهاني با چنين زناني در مدّت عدّه ملاقات كرد و باصراحت خواستگاري نمود ، مگر اين‌كه صحبت به گونه‌اي باشد كه با آداب اجتماعي و موضوع مرگ شوهر سازش داشته باشد ، يعني در پرده و باكنايه صورت گيرد. در روايات اسلامي در تفسير اين آيه براي خواستگاري كردن به طور سربسته و به اصطلاح‌قرآن «قَوْلٌ‌مَعْرُوفٌ» مثال‌هايي‌ذكر شده، به‌عنوان نمونه درحديثي ازامام‌صادق مي‌خوانيم كه فرمود : « قول معروف اين است كه مثلاً مرد به زن موردِ نظرش بگويد : "اِنّي فيكَ لَراغِبٌ وَ اِنّي لِلنِّساءِ لَمُكْرِمٌ فَلا تَسْبِقيني بِنَفْسِكَ: من به تو علاقه دارم ، زنان را گرامي مي‌دارم ، در مورد كار خود از من پيشي مگير" ».(1) همين مضمون يا شبيه به آن در كلمات بسياري از فقهاء آمده است . نكته قابل توجه اين‌كه گرچه آيه فوق بعد از آيه عدّه وفات قرار گرفته ، ولي فقهاء تصريح كرده‌اند كه حكم بالا ، مخصوص عدّه وفات نيست ، بلكه شامل غير آن نيز مي‌شود . مرحوم صاحب « حدائق » ، فقيه و محدّث معروف مي‌گويد : اصحاب ما تصريح كرده‌اند كه تعريض و كنايه نسبت به خواستگاري در مورد زني كه در عدّه رجعي است، حرام است، اما نسبت به زن مطلّقه غيررجعيه هم از سوي شوهرش و هم از سوي ديگران جايز است، ولي تصريح به آن ، براي هيچ‌كدام جايز نيست ... . اما در عدّه بائن ، تعريض از ناحيه شوهر و ديگران جايز است ولي تصريح تنها از سوي شوهر جايز است نه ديگري ، شرح بيشتر اين

1- « نُورُ الثَّقَلَيْنِ » ، جلد 1 ، صفحه 232 ، حديث 905 .

(78) آياتُ‌الرِّجالَ فِي‌الْقُرْآن

موضوع‌رادركتب فقهي‌مخصوصادرادامه‌كلام‌صاحب «حدائق» مطالعه‌فرماييد .(1) سپس در ادامه آيه مي‌فرمايد : « (ولي درهرحال) عقد نكاح را نبنديد تا عدّه آن‌ها به سر آيد » (وَ لا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكاحِ حَتّي يَبْلُغَ الْكِتابُ اَجَلَهُ) . و به طور مسلّم اگر كسي در عدّه ، عقد ازدواج را ببندد ، باطل است ، بلكه اگر آگاهانه اين كار را انجام‌دهد، سبب مي‌شود آن زن براي هميشه نسبت به او حرام گردد. و به دنبال آن مي‌فرمايد: «بدانيد خداوند آن‌چه در دل داريد، را مي‌داند، از مخالفت او بپرهيزيد و بدانيد كه خداوند آمرزنده داراي حِلم است» و در مجازات بندگان عجله نمي‌كند (وَ اعْلَمُوا اَنَّ اللّهَ يَعْلَمُ ما في اَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ وَ اعْلَمُوا اَنَّ اللّهَ غَفُورٌ حَليمٌ) . و به اين ترتيب خداوند از تمام نيّات و اعمال بندگانش آگاه است و متخلّفان را به سرعت مجازات نمي‌كند.

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

«عَرَّضْتُمْ»: از باب «تَعريض» است كه به گفتار توأم با اشاره و كنايه گفته مي‌شود، درست در برابر گفتار صريح؛ و ريشه آن «عَرْض» به معناي «جانب» است.

«خِطْبَه»: خواندن و دعوت كردن براي عقد. اين واژه از «خِطاب» برگرفته شده و «خُطبَه» نيــز كــه از همين باب است، به‌معناي «اندرز مرتّب و منظّم و هدفدار» است.
«اَكْنَنْتُمْ» : پوشيده داشتيد. «اِكْنان» به‌معناي «پنهان كردن و نهان‌داشتن چيزي در درون» است.
«سِــــرّاً»: بطــور نهــاني و محــــرمــانــه و پشــــت پــرده.
«وَ لا جُناحَ عَلَيْكُمْ فيما عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِالنِّساءِ اَوْ اَكْنَنْتُمْ في اَنْفُسِكُمْ»
و بر شما [مردان نيز] گناهي نيست كه در عدّه وفات، به گونه‌اي سربسته [و محترمانه [از اين زنان براي زندگي مشترك درآينده، خواستگاري كنيد، همچنانكه مي‌توانيد تصميم و علاقه قلبي خود را در ازدواج با آنان، تا پايان آن مدّت،در
1- « حدائق » ، جلد 24 ، صفحه 90 .
تفسير مردان (79)
ژرفاي‌دل خويش پوشيده داريد و در وقت خود، با آنان درميان گذاريد.
قــرآن كــريــم پس از تــرسيــم عــدّه وفــات و وظايف زنان در اين مورد، مقرّرات و وظايف مربوط به مردان را برمي‌شمارد.
در اين آيه شريفه، خواستگاري علني در دوران عدّه وفات، بروشني نهي شده، امّا خواستگاري با كنايه و اشاره و سربسته روا است. امّا در اينكه خواستگاري سربسته چگـونه بايد انجام گيرد، ديدگاهها متفاوت است:
1. بعضي گفته‌اند: مرد مي‌تواند به زن بگويد: من در انديشه ازدواج با زني با اين ويــژگيهــا هستــم؛ و سپس پاره‌اي از خصوصيــات را كه در آن زن هست، بازگويد.
2. و برخي مي‌گويند: خواستگاري سربسته اين است كه بگويد: راستي كه شما بانوي شايسته‌اي هستي. يا بگويد: به‌نظر من، شما بانوي جذّاب، زيبا و پسنديده‌اي هستي؛ امّا حقيقت اين است كه خــدا هر چــه بخواهد، همان خواهد شد.
3. و پاره‌اي نيز بر اين عقيده‌اند كه جز خود عقد و ازدواج و خواستگاري صريح، خــواست قلبــي را مي‌توان بـه هر صورت با كنــايه و اشــاره ابراز داشت.
«عَلِمَ‌اللّهُ اَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ وَلـكِنْ لاتُواعِدُوهُنَّ سِرّاً اِلاّ اَنْ تَقُولُوا قَوْلاً مَعْرُوفاً»
خدا مي‌داند كه شما به پيوند با آنان مي‌انديشيد و آنان را ياد خواهيد كرد و در اين مورد پيشگام خواهيد بود تا ديگري در خواستگاري از آنان، از شما سبقت نگيرد. آري؛ خدا اين را مي‌داند و بر شما روا شمرده است؛ امّا مبادا كه با آنان قول و قرار نهاني‌بگذاريد، مگراينكه‌سخني‌پسنديده‌و در چهارچوب مقرّرات ميان شما مبادله شــود و همــانگــونه كه ذكر شد،

خواست خود را با كنايه و محترمانه بازگوييد و تمـايـل خـويش را بدين طـريق نشـان دهيد.
يادآور مي‌شود كه واژه «اِلاّ» در اينجا معادل «لكِنْ» است؛ چرا كه دستور قبل حـرمت است و با ايـن واژه جـواز اينگونه خواستگاري سربسته و شرافتمندانه اعـلان مي‌شود.
(80) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
در تفسير جمله «وَلكِنْ لا تُـواعِـدُوهُنَّ سِـرّاً»، نظـرهايي چنـد ارائـه شده است:
1. گروهي از مفسّران معتقدند منظور اين است كه چون اين زنان با شما بيگانه و نامحرم هستند، نبايد با آنان قرار نهاني گذاريد؛ چرا كه ممكن است اين قرار به فرجام زشتـــي بينجـامـد.
2. و عدّه‌اي ديگر برآنند از آنجا كه در جاهليت با انگيزه گناه بر زنان بي‌شوهر وارد مي‌شدند، قرآن اين شيوه زشت را دربسته و سربسته مردود مي‌شمارد.
3. سعيدبن جُبَير و ابن عبّاس مي‌گويند: منظور اين است كه با آنان پيمان نبنديد كه با ديگري ازدواج نكنند.
4. «مُجـاهِـد» مي‌گويد: به آنـان نگـوييـد كه من با شمـا ازدواج خواهم كـرد، پس آمـاده باش.
5. جمعـي از مفسّـران را اعتقاد بر آن است كه واژه «سِرّاً» كنايه از بسياري آميزش اسـت و منظور اين است كه خود را به اين صفت وصف نكنيد.
6. و پـاره‌اي نيـز بر اين عقيـده‌انـد كه منظور اين است كه با آنـان بطور نهـاني ازدواج نكنيـد.
7. و از ششمين امام نور عليه‌السلام روايتي نقل كرده‌اند كه همه ديدگاههاي فوق را دربردارد؛ مي‌فرمايد: «آهنگ ازدواج خويش با آنان را بصراحت اعلان نكنيد، بلكه تمايل قلبي خود را دربسته و خداپسندانه نشان دهيد». و آنگاه در ترسيم پيمان نهاني و سرّي كه آيه شريفه از آن هشدار مي‌دهد، مي‌فرمايد: «پيمان سرّي ازجمله اين است كه بـه آن زن گفتـه شود: قـرار ما براي ديدار، ساعت چند و كجا؟»
«وَ لا تَعْـزِمُـوا عُقْـدَةَ النِّكـاحِ حَتّي يَبْلُـغَ الْكِتـابُ اَجَلَـهُ»
و آهنگِ بستنِ عقد و زناشويي نكنيد، تا آن مدّت مشخّص سرآيد
روشن است كه مقصود از اين جمله، تحريم تصميم بر ازدواج با اينگونه زنان نيست؛ زيرا قصد و نيّت مانعي ندارد و روابودن آن در همين آيه ذكر شده است. بلكه
تفسير مردان (81)
منظـور، ازدواج كـردن است كـه در عـدّه وفـات نـارواست.

واژه «كِتاب» در اينجا به‌معناي «عِدّه» است، گرچه پاره‌اي آن را قرآن معنا كرده و گفته‌اند: منظور اين است كه تا وقتي آن عدّه‌اي را كه قرآن تعيين كرده، سر نيامده، با آنان ازدواج نكنيد. دسته‌اي نيز اين واژه را به‌معناي «واجب» و «وجوب» گرفته و گفته‌اند: منظور اين است كه «عِدّه وفات» مقرّر شده و ثابت شده است. و جمعي ديگر برآنند كه واژه «كتاب» بدان جهت در اين مورد بكار رفته كه «عِدّه» بسان وام مدّت‌داري است كه مدّت آن نوشته شده است؛ و همانسان كه در اينگونه وامهاي مدّت‌دار، طلبكار پس از پايان مدّت معلوم، طلب خويش را مي‌خواهد، اينجا هم بعد از سرآمدن آن مدّت معيّن، زمان ازدواج فرا مي‌رسد.
«وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّهَ يَعْلَمُ ما في اَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّهَ غَفُورٌ حَليمٌ»
و بدانيد كه خدا از آنچه در درون شما نهفته، آگاه است؛ از اين رو، از نافرماني او بترسيد و بدانيد كه خدا بسيار آمرزنده و بردبار است
پروردگار در كيفر گناهكاران شتاب نمي‌كند؛ بلكه ازسر مهر و بخشايش خود، براي بيداري و بازگشت، به آنان مهلت مي‌دهد.
(82) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

لاجُناحَ عَلَيْكُمْ اِنْطَلَّقْتُمُ النِّساءَ ما لَمْتَمَسُّوهُنَّ اَوْتَفْرِضُوا لَهُنَّ فَريضَةً وَ مَتِّعُوهُنَّ عَلَي الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَ عَلَي الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ مَتاعا بِالْمَعْرُوفِ حَقّا عَلَي الْمُحْسِنينَ

اگر زنان را قبل از آميزش‌جنسي يا تعيين مهر ، (به عللي)طلاق دهيد ، گناهي بر شما نيست (و در اين‌موقع) آن‌هارا(با هديه‌اي مناسب) بهره‌مند سازيد، آن‌كس‌كه توانايي دارد، به اندازه تواناييش و آن‌كس كه تنگدست است ، به اندازه خودش هديه‌اي شايسته (كه مناسب حال دهنده و گيرنده باشد)بدهد و اين بر نيكوكاران الزامي است. (236 / بقره)

شرح آيه از تفسير نمونه

« مَسّ » در لغت به معني تماس پيدا كردن و در اين‌جا كنايه از عمل زناشويي است و « فَريضَة » به معني واجب است و در اين‌جا منظور، مهريه است. « مُوسِع » به معني توانگر و « مُقْتِر » به معني تنگدست است (ازماده « قَتْر » به معني بُخل و تنگ‌نظري نيز آمده است) مانند ؛ « وَ كانَ الْاِنْسانُ قَتُورا » (100 / اسراء). بنابراين توانگران بايد به اندازه خود و تنگدستان نيز در خور تواناييشان اين هديه را بپردازند و شؤون زن نيز در اين جهت در نظر گرفته شده است. البتّه اين در صورتي است كه مرد يا زن و مرد بعد از عقد ازدواج و پيش از عمل زناشويي، متوجّه شوند كه به جهاتي نمي‌توانند باهم زندگي كنند، چه بهتر كه در اين موقع با طلاق از هم جدا شوند، زيرا در مراحل بعد كار مشكل‌تر مي‌شود. و به هر حال اين تعبير پاسخي است براي آن‌ها كه تصوّر مي‌كردند طلاق قبل از عمل زناشويي يا قبل از تعيين مهر، صحيح نيست، قرآن مي‌گويد: چنين طلاقي گناهي ندارد و صحيح است (و اي بسا جلوي مفاسد بيشتري را بگيرد). سپس به بيان حكم ديگري در اين رابطه مي‌پردازد و مي‌فرمايد: « درچنين حالي بايد آن‌ها را (با هديه مناسبي) بهره‌مند سازيد » (وَ مَتِّعُوهُنَّ). بنابراين اگر نه مهري تعيين شده و نه آميزشي حاصل گشته ، شوهر بايد هديه‌اي كه مناسب با شؤون زن باشد، بعد از طلاق به او بپردازد ولي در پرداخت اين هديه، قدرت و توانايي شوهر نيز بايد در نظر

تفسير مردان (83)

گرفته شود و لذا در دنباله آيه مي‌گويد: « بر آن‌كس كه توانايي دارد، به اندازه تواناييش و بر آن‌كس كه تنگدست است ، به اندازه خودش هديه شايسته‌اي لازم است و اين حقّي است بر نيكوكاران » (عَلَي الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَ عَلَي الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ مَتاعا بِالْمَعْرُوفِ حَقّا عَلَي الْمُحْسِنينَ). بنابراين

توانگران بايد به اندازه خود و تنگدستان نيز درخور تواناييشان هديه را بپردازند و شؤون زن نيز در اين جهت در نظر گرفته شده است. جمله «مَتاعا بِالْمَعْرُوفِ» مي‌تواند اشاره‌اي به همه اين‌ها باشد ، يعني هديه‌اي به طور شايسته و دور از اسراف و بُخل و مناسب حال دهنده و گيرنده . از آن‌جاكه اين هديه اثر قابل‌ملاحظه‌اي در جلوگيري‌از حس انتقام‌جويي و رهايي زن از عقده‌هايي‌كه ممكن‌است براثر گسستن پيوند زناشويي حاصل شود ، در آيه فوق آن را وابسته به روحيه نيكوكاري و احسان كرده و مي‌گويد: «حَقّا عَلَي الْمُحْسِنينَ: اين عمل بر نيكوكاران لازم است »، يعني بايد آميخته با روح نيكوكاري و مسالمت باشد. ناگفته پيدا است كه تعبير به « نيكوكاران » نه به خاطر اين است كه حكم مزبور جنبه الزامي ندارد ، بلكه براي تحريك احساسات خيرخواهانه افراد در راه انجام اين وظيفه است وگرنه همان‌طور كه اشاره شد، اين حكم جنبه الزامي دارد. نكته جالب ديگري كه از آيه استفاده مي‌شود، اين است كه ؛ قرآن از هديه‌اي كه مرد بايد به زن بپردازد ، تعبير به «مَتاع» كرده است و « مَتاع » در لغت به معناي چيزهايي است كه انسان از آن‌ها بهره‌مند و متمتّع مي‌شود و غالبا به غير پول و وجه نقد اطلاق مي‌گردد، زيرا از پول به طور مستقيم نمي‌توان استفاده كرد، بلكه بايد تبديل به متاع شود، روي همين جهت قرآن از هديه تعبير به « مَتاع » كرده است. و اين موضوع از نظر رواني اثر خاصّي دارد، زيرا بسيار مي‌شودكه هديه‌اي‌از اجناس قابل‌استفاده مانند خوراك و پوشاك و نظاير آن كه براي اشخاص برده مي‌شود، هرچند كم‌قيمت باشد، اثري در روح آن‌ها مي‌گذارد كه اگر آن را تبديل به پول كنند، هرگز آن اثر را نخواهد داشت و لذا در رواياتي‌كه در اين زمينه به ما رسيده، مي‌بينيم غالبا ائمه اطهار عليهم‌السلام نمونه‌هاي هديه را امثال لباس و

(84) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

موادغذايي و يا زمين زراعتي ذكر كرده‌اند. ضمنا از آيه به خوبي استفاده مي‌شود كه در ازدواج دائم ، تعيين مهر از قبل ، لازم نيست و طرفين مي‌توانند بعد از عقد روي آن توافق كنند (1) و نيز استفاده مي‌شود كه اگر قبل از تعيين مهر و آميزش جنسي ، طلاق صورت گيرد ، مهر واجب نخواهد بود و « هديه » مزبور جانشين « مهر » مي‌شود . بايد تـوجّه كـرد كه زمـان و مكـان در مقدار « هديه مناسب » مؤثّر است .

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

«مُوسِع»: كسـي كه از نظـر مـادّي و مـالي، دستش بـاز و داراي امكانات است.

«مُقْتَـــــر»: تنگـــدسـت.

«لا جُنـاحَ عَلَيْكُمْ اِنْ طَلَّقْتُمُ النِّساءَ ما لَمْ تَمَسُّوهُنَّ اَوْ تَفْـرضُوا لَهُنَّ فَريضَةً»

اگــر زنــان را پيش از نــزديكي با آنان، يا مقرّر ساختَن مهــريه، طــلاق داديــد، بــر شمــا گنــاهــي نيســت.
آفريدگار هستي در اين آيه شريفه، مقرّرات طلاق زنان را پيش از نزديكي با آنان ترسيم مي‌كند؛ و نشان مي‌دهد كه اگر كسي زني را به عقد خويش درآورد، امّا پيش از نــزديكي بــا او و يــا مقــرّر ســاختــن مهــريــه، تصميــم به جــدايي گرفت، گناهي مرتكـب نشــده اســت.
از اين آيه مباركه چنين برمي‌آيد كه دو نكته و دو حكم در آن بيان شده است؛ چرا كه حرف ربط «اَوْ» در آن بكار رفته، نه «وَ». اين دو صورت و حكم آنها عبارتند از:
1. مهريه معلوم شده، امّا عمل خاصّ زناشويي صورت نگرفته است.
2. مهريه معلوم نشده است ...
1- البته اگر در ازدواج دائم تعيين مهر نكنند ، مهر ساقط نمي‌شود ، بلكه مَهْرُ الْمِثْل (مهري معادل زنان شبيه او) تعلّق مي‌گيرد ، مگر اين‌كه قبل از آميزش جنسي ، طلاق داده شود ، در اين صورت تنها هديه‌اي كه در بــالا اشــاره شده ، واجب مي‌گردد .
تفسير مردان (85)
كه در هر دو صورت، جدايي و طلاق بناگزير روا و جايز است.
چرا؟
بــا اينكه طــلاق پيش از نــزديكــي يا پس از آن، طبق مقرّرات روا است، چرا از قيــد «مــا لَــمْ تَمَسُّــوهُــنَّ» در جــواز آن استفــاده شــده است؟
پاسخ
به اين پرسش، دو پاسخ داده‌انــد:
1. روابودن طلاق درصورت ازدواج كامل، يعني عقد و نزديكي، روشن است؛ ابهام فقط آنجاست كه عقد انجام شده، امّا آميزش صورت نگرفته است. و آيه، اين نقطــه ابهــام را روشــن مــي‌ســازد.
2. درصورت آميزش با زن، طلاق‌دادن او تنها درحال پاكي وي، آنهم نوعي از پاكي كه آميزش صورت نگرفته باشد، جايز است؛ و اين با زني كه بطور كلّي دست شوهر به او نخورده است، فرق مي‌كند، چرا كه در اين حالت، طلاق او بدون قيد زمان روا است و شرايط زن نخست را ندارد.
«وَ مَتِّعُوهُنَّ عَلَي‌الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَ عَلَي‌الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ مَتاعَاً بِالْمَعْرُوفِ»
درصورت تصميم‌به طلاق‌دادن‌اين دو گروه از زنان، بر شما زيبنده است كه آنان را با هديه‌اي درخور شأن خود و آنان، بطور عادلانه و پسنديده بهره‌مند سازيد. اين هــديــه منــاسب، بر تــوانگــر به‌انــدازه تــوان و امكانات او و بر تنگدست نيز بــه‌قــدر تــوانــايي‌اش لازم اســت.
واژه «مَتاع» در آيه شريفه، به‌مفهوم كالا و چيزي است كه در زندگي بكار مي‌آيد، از پول، طلا، باغ، ملك، اتومبيل، كالا، لباس و خوراك گرفته تا

خدمتگذار. همين معنا با اندك تفاوت، از دو امام گرانقدر ــ حضرت باقر و صادق ــ عليه‌السلام نيز روايت شده است. امّا ابــوحنيفــه و گروهي از يارانش برآنند كه منظور، نيمي از مهريه زن، درصــورت معلــوم بــودن آن است.

(86) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

درهمين باب، اين بحث نيز مطرح است كه پرداخت يا بهره‌ورساختن‌آنچه ذكرآنها رفت، بر كدام گروه از زنان واجب است؟

در پاسخ به اين پرسش:

1. بعضي گفته‌اند: زناني كه به‌هنگام عقد، مهريه‌اي برايشان مقرّر نشده است. و ايــن ديــدگــاه را مفسّــر گرانقدر سعيــدبــن جُبَيْــر از دو امــام نور ــ حضرت باقر و صــادق ــ عليهم‌السلام روايــت كــرده است.

2. و برخي برآنند كه شايسته است اين دستور، در مورد همه زناني كه طلاق داده مي‌شــوند، جــز آنهــا كه با طــلاق خلــع و مبــارات و لعــان جدا مي‌شوند، به مــرحلــه اجــرا درآيـــد.

3. و پاره‌اي نيز بر اين عقيده‌اند كه اين دستور، همه زنان را دربرمي‌گيرد، جز آنها كه مهرشان مقرّر شده است و پيش از نزديكي طلاق داده مي‌شوند؛ چرا كه در اينصورت بايد نيمي از مهريه مقرّر آنان پرداخت شود و بهره‌ورساختن آنان به فراتر از آن، عملي انساني و اخلاقي است و واجب نيست. در اين مورد روايتي نيز نقل كرده‌اند كــه از آن بــه «اِسْتِحْباب» حمل مي‌شود.

قيد «بِالْمَعْرُوف» در اين جمله از آيه شريفه، نشانگر آن است كه بهره‌ورساختن آنان بايد به گونه‌اي پسنديده و بدور از افراط و تفريط انجام گيرد؛ و اين شيوه، معروف و مقبول است. امّا جمعي مي‌گويند منظور اين است كه مرد بايد به امكانات خود بنگرد و مطابق آن عمل كند. و گروهي نيز برآنند كه هم بايد امكانات مرد مدّ نظر قــرار گيرد و هم موقعيت و شخصيت واقعي زن؛ چرا كه همه زنان با هم برابر نيستند.

در اينكه چگونه بايد به اين تكليف جامه عمل پوشانيد نيز بحث هست: دسته‌اي معتقدند كه اين كاري شايسته و اخلاقي و برعهده مرد است، امّا نمي‌توان او را براي انجــام‌دادن آن زيــرفشــار نهــاد. لكن به‌نظــر ما بــايــد آنان را وادار ساخت تا اين كــار خداپسنــدانه را انجـام دهند.

تفسير مردان (87)

«حَقّاً عَلَي‌الْمُحْسِنينَ»

و انجــام دادن اين كــار شــايستــه و انســاني، بر نيكــوكــاران مقرّر شده است

گرچه رعايت حقوق و حرمت زنان ــ ازجمله زناني كه در اين بحث از آنان سخن رفت ــ براي شايسته كرداران زيبنده‌تر است و قرآن شريف نيز

بدان جهت كه اينان شريفترين انسانها هستند، عمل به اين دستور را به آنان اختصاص داده است، امّا اين بدان معنا نيست كه ديگران از اجراي اين فرمان معاف هستند، هرگز؛ بلكه قرآن مجيد همه مردان باايمان را به عمل به اين دستور انساني و اخلاقي و حقوقي موظّف مي‌سازد و از همه مي‌خواهد كه حقوق و حرمت زنان را پاس دارند و آنگونه كه ذكر شد، با آنان رفتار كنند. اين آيه شريفه نظير اين آيه است كه قرآن را هدايتگر پرواپيشگان عنوان مي‌سازد: «... هُديً لِلْمُتَّقينَ»(1)؛ و نشانگر اين حقيقت كه پرواي از خدا براي همگان لازم است. و پاره‌اي نيز گفته‌اند: منظور اين است كه هر كه بخواهد نيكوكاري كند، اين راه و حكم آن است.
امّا آنچه بيان شد، درمورد زنان طلاق‌داده‌شده بود؛ و درخصوص بانويي كه شوي خويش را ازدست داده، اگر مهريه‌اي براي او مقرّر نشده باشد، حكم خدا اين است كه هم بايد عدّه وفات را نگاه‌دارد و هم از شوهر ارث برد؛ و از ديدگاه فقها، بجاي مهريه بايد «مَهْرُالْمِثْل» به او پرداخت شود، گر چه از ديد برخي، اين گروه از زنان مهريه ندارند؛ و اين بهتر بنظر مي‌رسد؛ چرا كه از اصحاب ما در اين مورد روايت و نصّي نرسيده است.
در آيه شريفه بعد نيز سخن از طلاق است و در آن، نوعي حكم طلاق ترسيم مي‌شود كه عمل خاصّ زناشويي انجام نشده امّا براي زن مهريه مقرّر شده است.
1. سوره بقره، آيه 2.
(88) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
وَ اِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ اَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَ قَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَريضَةً فَنِصْفُ ما فَرَضْتُمْ اِلاّ اَنْ يَعْفُونَ اَوْ يَعْفُوَا الَّذي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكاحِ وَ اَنْ تَعْفُوا اَقْرَبُ لِلتَّقْوي وَ لاتَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ اِنَّ اللّهَ بِما تَعْمَلُونَ بَصيرٌ
و اگر زنان را پيش از آن‌كه با آن‌ها تماس بگيريد و (آميزش جنسي كنيد ،) طلاق دهيد، درحالي‌كه مهري براي آن‌ها تعيين كرده‌ايد، (لازم است) نصف آن‌چه‌را تعيين‌كرده‌ايد، (به آن‌ها بدهيد) مگر اين‌كه آن‌ها (حقّ خود را) ببخشند، يا(در صورتي كه صغير و سفيه باشند، وليّ آن‌ها، يعني) آن‌كس كه گره ازدواج به دست او است، آن را ببخشد و گذشت كردن شما (و بخشيدن تمام مهر به آن‌ها) به پرهيزكاري نزديك‌تراست و گذشت و نيكوكاري را در ميان خود فراموش نكنيد كه خداوند به آن‌چه انجام مي‌دهيد، بينا است.(237 / بقره)
شرح آيه از تفسير نمونه
اين آيه حكم قانوني است كه به زن حقّ مي‌دهد نصف تمام مهريّه را بدون كم و كاست بگيرد ، هرچند آميزشي حاصل نشده باشد . ولي بعدا به سراغ جنبه‌هاي اخلاقي و عاطفي مي‌رود و مي‌فرمايد : « مگر اين‌كه آن‌ها حقّ

خود را ببخشند (و يا اگر صغير و سفيه هستند ، وليّ آنان يعني) آن كسي كه گره ازدواج به دست او است ، آن را ببخشد » (اِلاّ اَنْ يَعْفُونَ اَوْ يَعْفُوَا الَّذي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكاحِ) . كاملاً روشن است كه وليّ در صورتي مي‌تواند از حقّ صغير صرف‌نظر كند كه مصلحت صغير ايجاب نمايد . بنابراين حكم پرداخت نصف مهر ، صرف‌نظر از مسأله عفو و بخشش است . از آن‌چه گفتيم ، روشن مي‌شود كه منظور از « اَلَّذي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكاحِ » (كسي كه گره ازدواج به دست او است) وليّ صغير يا سفيه است ، زيرا او است كه حقّ دارد اجازه ازدواج بدهد. آري در جمله بعد مي‌گويد : « عفو و گذشت شما (و پرداختن تمام مهر) به پرهيزكاري نزديك‌تر است و نيكوكاري و فضل را درميان خود فراموش نكنيد كه خداوند به آن‌چه انجام مي‌دهيد، بينا است » (وَ اَنْ تَعْفُوا اَقْرَبُ لِلتَّقْوي وَلاتَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ اِنَّ اللّهَ بِما تَعْمَلُونَ بَصيرٌ) . به طور مسلّم مخاطب در اين جمله شوهران هستند و
تفسير مردان (89)
در نتيجه در جمله قبل ، سخن از گذشت اولياء و در اين جمله سخن از گذشت شوهران است . و جمله « وَ لا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ » ، خطابي است به عموم مسلمانان كه روح گذشت و بزرگواري را در تمام اين موارد فراموش نكنند . جمله « وَ اَنْ تَعْفُوا اَقْرَبُ لِلتَّقْوي » (عفو و گذشت شما به پرهيزكاري نزديك‌تر است) ، وظيفه مردان در برابر زنان مطلّقه خود را بيان مي‌كند كه اگر تمام مهر را پرداخته‌اند ، چيزي پس نگيرند و اگر نپرداخته‌اند ، همه آن‌را بپردازند و از نيمي كه حقّ آن‌ها است ، صرف‌نظر كنند ، زيرا مسلّم است دختر يا زني‌كه بعد از عقد يا پيش از عروسي ، از شوهر خود جدا مي‌شود ، ضربه سختي مي‌خورد و از نظر اجتماعي و رواني ، مواجه با مشكلاتي است و بي‌شك گذشت شوهر و پرداخت تمام مهر ، تا حدّي مرهم بر اين جراحات مي‌گذارد . لحن مجموعه آيه بر اصل اساسي « مَعْرُوف » و « اِحْسان » ، در اين مسائل تأكيد مي‌كند كه حتّي طلاق و جدايي آميخته با نزاع و كشمكش و تحريك روح انتقام‌جويي نباشد ، بلكه بر اساس بزرگواري و احسان و عفو و گذشت قرار گيرد ، زيرا اگر مرد و زني نتوانند باهم زندگي كنند و به دلايلي ازهم جدا شوند ، دليلي ندارد كه ميان آن‌ها عداوت و دشمني حاكم گـردد.
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«وَ اِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ اَنْ‌تَمَسُّوهُنَّ وَ قَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَريضَةً فَنِصْفُ مافَرَضْتُمْ اِلاّ اَنْ يَعْفُـونَ اَوْ يَعْفُـوَا الَّذي بِيَـدِهِ عُقْدَةُالنِّكاحِ»
و شما مردان باايمان! اگر پيش از نزديكي با زنان، درحاليكه مهري براي آن مقرّر داشته‌ايد، طلاقشان داديد، بر شماست كه نيمي از آنچه را بعنوان مهر تعيين كرده‌ايد، به‌سبكي شايسته به آنان بپردازيد؛ مگر اينكه اين گروه از زنان رشيده و آزاده، از حقـوق خـويش با كـرامـت بگـذرنـد و يا

كسي كه از ســوي آنــان گــره و كــار ازدواج آنهــا به دســت اوست و بر آنــان ولايــت شـــرعي دارد، آن را ببخشـــد.
اين ديدگاه با روايتي كه از دو امام نور ـ حضرت باقر و صادق ـ عليهم‌السلام نقل شده،
(90) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
هماهنگ است. شافعي نيز با همين نظر موافق است. تنها نكته‌اي كه در اينجا مي‌ماند، اين است كه از ديد دانشمندان شيعه، «وَلِيّ» و «صاحب اختيار» دختر، فقط پدر و يا جــدّ اوست و ديگــري نمي‌تواند حقــوق او را ببخشــد و يا در كار او دخالت كند.
پاره‌اي برآنند كه منظور از «بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكاح»، شوهر است. كه با اين بيان، تفسير آيه چنين مي‌شود كه او بايد همه مهر را بپردازد و سپس آن دو بصورت شرافتمندانه‌اي از هم جــدا شــونــد. اين سخن از بسياري ـ از جمله امير مؤمنان عليه‌السلام ـ نيز روايت شده است ...
امّا ديدگاه نخست، با آيه و ظاهر آن سازگارتر است.

حقّ ولايت

چنانچه ديدگاه نخست را درمورد حقّ ولايت پدر و جدّ بپذيريم، اين پرسش مطرح مي‌شود كه «وَلِيّ» چه اختياراتي دارد؟ آيا مي‌تواند همه مهريه يا بهره زن را ببخشد يا فقط حقّ بخشيدن پاره‌اي از سهم زن را دارد؟

پـاسـخ

همفكران ما در اين مورد بر اين اعتقادند كه «وَلِيّ» نمي‌تواند همه مهريه يا سهم زن را ببخشد؛ بلكه درصورتيكه براستي مصلحت باشد، تنها مي‌تواند بخشي از حقّ او را ببخشد و زن نمي‌تواند در اين خصوص اعتراض كند. امّا چنانچه فراتر از بخشي از سهم زن را ببخشد، يا مصلحت درميان نباشد، زن مي‌تواند اعتراض كند و از بخشش خــودداري ورزد و همــه حقوق خويش را باز ستاند.
«وَ اَنْ تَعْفُوا اَقْرَبُ لِلتَّقْوي»
و اگــر بگــذريــد [و چيزي افزون بر حقوق آنان بپردازيد، اين كار شما] به پــرواپيشگي نزديكتر است.
به اعتقاد ابن عبّاس، در اين جمله از آيه شريفه، قرآن با هر دو تن ــ يعني هم زن و
تفسير مردان (91)
هم مرد ــ سخــن دارد؛ امّا بــرخـي بــرآنند كه روي سخــن تنها با شوهران است و به همين دليل هم فعل بصورت جمع بكار رفته است.
در اينكه اين بخشش و گذشت، چگونه و چرا به پرواپيشگي نزديكتر است، دو پاسخ ارائه شده است:
1. كسي كه از حقوق خويش مي‌گذرد و آن را ناديده مي‌گيرد، بي‌ترديد بهتر مي‌تواند از پايمال‌ساختن حقوق ديگران پرهيز كند و حرمت مال و حقوق مردم را بيشتــر پــاس دارد؛ و اين به تقــوا نزديكتر است.
2. كسي‌كه‌از حقوق‌قانوني و شرعي و اخلاقي خويش مي‌گذرد، به پروا و اهتراز از گنــاه و بــردن آنچه از آن او نيست، نزديكتر است.
«وَ لا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ اِنَّ اللّهَ بِما تَعْمَلُونَ بَصيرٌ»
و به هر حال، بزرگ‌منشي و نيكوكاري را درميان همنوعان خود ازياد نبريد [و با حسابگري كامل و سرسختي از هم حساب نكشيــد؛ باگذشت و كرامت رفتار كنيد،] كــه خــدا به آنچــه انجــام مي‌دهيـد، بينا است.
عّده‌اي از مفسّران گفته‌اند كه اين آيه شريفه، دستور آيه پيشين را كه فرمود: «... وَ مَتِّعُوهُنَّ عَلَي الْمُوسِعِ قَدَرُهُ...»، نسخ مي‌كند؛ امّا پاسخ داده شده است كه اين دو هر كدام پيام و دستور جداگانه‌اي دارند و ارتباطي بين آن دو نيست تا يكي، ديگري را نسخ كند: اين آيه درمورد زناني است كه مهريه آنان مقرّر شده، امّا با آنان نزديكي نشده است؛ درحاليكه آيه قبل درباره بانواني است كه مهريه آنان تعيين نشده ونزديكي نيز با آنان صورت نگرفته است. با اين بيان، آيه پيش ممكن است يك حكم عام را بيان كند و دستور دهد كه «هان اي ايمان‌آوردگان! همه زنان را به‌هنگامي

که طلاق داديد، بطور شايسته بهره‌ور سازيد، چه آنان که مهرشان مقرّر شده و چه آنان که مقرّر نشده است»؛ امّا با توجّه به اينکه اين دستور زناني را که مهرشان مقرّر شده است، دربر نمي‌گيرد، بناگزير بايد گفت که اين آيه شريفه و حکم عام آن يا تخصيص خورده و يا
(92) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
حذف و تقديري در آن صورت گرفته؛ و اصل آن بدينصورت بوده است: «زناني را که مهرشان مقرّر نشده است...»؛ و قرينه اين برداشت و تقدير همين آيه، اين است که مي‌فرمايد: «وَ قَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَريضَةً...» که در آيه بعد از آن آمده است.
برداشت اخير از آيه شريفه، دريافت مؤلّف است و از مفسّران کسي چنين نگفته است.

راز پافشاري بر رعايت حقوق(1)

اسلام دين حق است و قرآن كتاب عدالت و پيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله پيام‌آور رعايت حقوق و الگوي عملي و نمونه بي‌نظير آن؛ چرا كه راز حيات و رشد و شكوفايي و پايندگي فرد و خانواده و هر جامعه و تمدّني را درگرو عدالت و رعايت حقوق مي‌نگرند و به همين دليل هم بر اين اصل سرنوشت‌ساز اينگونه پاي مي‌فشرند و برآنند كه در كانون خانه و خانواده و پيوندها و جداييها و در كران تا كران جامعه، حقّ و عدالت فراتر از گفتار و نوشتار، در ميدان عمل حاكم باشد؛ چه، براي سخن‌گفتن از حق، ميدان بسيار گسترده و بيكرانه است و آنچه مهم است، عمل به آن است: «...فَالْحَقُّ اَوْسَعُ‌الْأَشْياءِ فِي‌التَّواصُفِ وَ اَضْيَقُها فِي‌التَّناصُفِ...»(2). آري؛ با دقّت در آياتي كه تفسير آنها ازنظرتان گذشت، اين پيام و درس دريافت مي‌شود كه هم در پيوندها و هم در جـداييها بايـد حقوق را رعايت كرد.

1. مترجم .
2. نهج‌البلاغه، خطبه 216.

مقرّرات اخلاقي(1)

قرآن شريف براي تأمين آسايش و آرامش انسان و سعادت و نيك‌بختي خانه و خانواده، دو دسته مقرّرات ارائه مي‌كند: حقوقي و اخلاقي. در مقرّرات حقوقي، قرآن درپي اين حقيقت است كه حق بي‌هيچ افراط و تفريط، همانگونه كه هست، در ميدان عمل رعايت شود و همه اعضاي خانواده ــ ازجمله زن، مرد و كودكان و پدر و مادر ــ در امنيت و سلامت، راه تعادل را درپيش گيرند و اگر جدايي هم اتّفاق افتاد، باز هم بر اساس حقّ و عدالت، هر كه راه خود را درپيش گيرد. امّا از آنجا كه قانون و حقوق و مقرّرات به‌تنهايي خشك و انعطاف‌ناپذير است، با يك سلسله مقرّرات عاطفي و اخلاقي و انساني، زندگيها و پيوندها و جداييها را انساني‌تر مي‌سازد. درنتيجه، نخست حقوق و حدود زن و مرد، هر يك را بيان مي‌كند و آنگاه آنان را به گذشت و ايثار و فداكاري و بخشش فرا مي‌خواند: «و ان تعفوا اقرب للتّقوي...».

1. مترجم .

(94) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

وَ الَّذينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَ يَذَرُونَ اَزْواجا وَصِيَّةً لِاَزْواجِهِمْ مَتاعا اِلَي الْحَوْلِ غَيْرَ اِخْراجٍ فَاِنْ خَرَجْنَ فَلا جُناحَ عَلَيْكُمْ في ما فَعَلْنَ فياَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ وَ اللّٰهُ عَزيزٌ حَكيمٌ

و كساني از شما كه در آستانه مرگ قرار مي‌گيرند و همسراني‌از خود به جا مي‌گذارند، بايد براي همسران خود وصيّت كنند كه تا يك سال آن‌ها را (با پرداختن هزينه زندگي) بهره‌مند سازد، به شرط اين‌كه آن‌ها (از خانه شوهر) بيرون نروند (و اقدام به ازدواج مجدّد نكنند) و اگر بيرون روند، (حقّي در هزينه ندارند، ولي) گناهي بر شما نيست نسبت به آن‌چه درباره خود به طور شايسته انجام مي‌دهند و خداوند توانا و حكيم است. (240 / بقره)

شرح آيه از تفسير نمونه

در اين آيه بار ديگر به مسأله ازدواج و طلاق و اموري در اين رابطه بازمي‌گردد و نخست درباره شوهراني سخن مي‌گويد كه در آستانه مرگ قرار گرفته و همسراني از خود به جاي مي‌گذارند، مي‌فرمايد: « و كساني از شما كه مي‌ميرند (يعني در آستانه مرگ قرار مي‌گيرند) و همسراني از خود باقي مي‌گذارند، بايد براي همسران خود وصيّت كنند كه تا يك سال آن‌ها را بهره‌مند سازند و از خانه بيرون نكنند »، در خانه شوهر باقي بمانند و هزينه زندگي آن‌ها پرداخت شود (وَ الَّذينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَ يَذَرُونَ اَزْواجا وَصِيَّةً لِاَزْواجِهِمْ مَتاعا اِلَي الْحَوْلِ غَيْرَ اِخْراجٍ). البته اين در صورتي است كه آن‌ها از خانه شوهر بيرون نروند « و اگر بيرون روند ، (حقّي در هزينه و سكني ندارند، ولي) گناهي بر شما نيست نسبت به آن‌چه درباره خود از كار شايسته (مانند انتخاب شوهر مجدّد بعداز تمام‌شدن عدّه) انجام دهند » (فَاِنْ خَرَجْنَ فَلاجُناحَ عَلَيْكُمْ فيما فَعَلْنَ فياَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ). در پايان آيه گويا براي اين‌كه چنين زناني از آينده خود نگران نباشند ، آن‌ها را دلداري داده، مي‌فرمايد: خداوند قادر است كه راه ديگري بعد از

تفسير مردان (95)

فقدان شوهر پيشين در برابر آن‌ها بگشايد و اگر مصيبتي به آن‌ها رسيده ، حتما حكمتي در آن بوده است، زيرا « خداوند توانا و حكيم است » (وَ اللّٰهُ عَزيزٌ حَكيمٌ) . اگر از روي حكمتش دري را ببندد، به لطفش در ديگري را خواهد گشود و جاي نگراني نيست. برطبق آن‌چه دربالا گفته‌شد، معلوم مي‌شود جمله « يُتَوَفَّوْنَ » در اين‌جا به معني مردن نيست، بلكه به قرينه ذكر « وصيّت »، به معني قرار گرفتن در آستانه مرگ است. جمله «فَاِنْ خَرَجْنَ فَلا جُناحَ عَلَيْكُمْ في ما فَعَلْنَ في اَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ» مطابق

تفسير بالا، دليل بر اين است كه پرداختن هزينه زندگي تا يك سال، از حقوق زن بر ورثه شوهر مي‌باشد و هرگاه زن به دلخواه خود نخواست در خانه شوهر بماند و از نفقه استفـاده كنـد ، كسـي مسؤوليّتي در بـرابـر او نخواهد داشت و نيز اگر بخواهد اقدام به ازدواج تازه كند ، مانعي ندارد .

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

آيات شريفه اين بحث درمورد زنان است؛ كه در اوّلين آنها توصيه مي‌كند مرداني كه خود را در آستانه مرگ مي‌بينند و همسراني برجاي مي‌گذارند، بايد سفارش كنند كـه بازماندگان تـا يك سـال آنان را از خـانه شوي خود خارج نسازند و هزينه زنـدگي آنـان را نيـز بپـردازنـد.

«وَ الَّذينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُـمْ وَ يَـذَرُونَ اَزْواجا وَصِيَّةً لِاَزْواجِهِمْ مَتاعًا اِلَي‌الْحَوْلِ غَيْرَ اِخْراجٍ»

روشن است كه واژه «يُتَوَفَّوْن» در آيه شريفه به‌معناي «كساني كه جانشان گرفته شده» نيست، بلكه منظور كساني است كه در آستانه مرگ قرار دارند؛ زيرا انسان مرده نه مي‌تواند وصيت كند و نه دستوري و هشداري بدهد. و مقصود از هزينه يك سال، عبارت است از هزينه خوراك، پوشاك، مسكن و ديگر ضروريات زندگي؛ گرچه عدّه‌اي برآنند كه منظور از بهره‌ورساختن آنان، همان چيزي است كه در طلاق زن، بر مرد مقرّر شده است و او بايد به‌اندازه توان و در شأن خود و آن زن، وي را بهره‌مند سازد. آري؛ درمورد زنان شوهرمرده نيز بهره‌ورساختن به همان صورت است كه از مال شوهر خويش تا يك سال تأمين شوند.

(96) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

«فَاِنْ خَرَجْنَ فَلا جُناحَ عَلَيْكُـمْ فـي ما فَعَلْنَ في اَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ»

امّا اگر خود آنان بيرون رفتند، درمورد كار پسنديده‌اي كه راجع به سرنوشت و زنـدگي آينـده خويش انجـام مي‌دهند، بر شما گناهي نيست.

چنانكه ذكر شد، مرد بايد در آستانه رحلت وصيت كند كه بازماندگان تا يك سال او را از خانه شوهر بيرون نكنند و هزينه زندگي او را نيز بپردازند.

درمورد «فَاِنْ خَرَجْنَ»، بعضي معتقدند كه «اِنْ» در اينجا به‌معناي «اِذا» است؛ بنابراين، مفهوم جمله بدينصورت مي‌شود كه «اگر خود آنان پيش از پايان سال بيرون رفتنـد، بـر شمـا گنـاهـي نيسـت».

در تفسير «لاجُناحَ» ميان مفسّران بحث هست كه كدام وظيفه را از ورثه برمي‌دارد و به آنان مي‌فرمايد بر شما گناهي نيست:

1. گروهي برآنند كه با بيرون‌رفتن زن از خانه پيش از پايان يك سال، هزينه زندگي او، ديگر بر شما واجب نيست و ندادن آن گناه بشمار نمي‌رود.

2. دسته‌اي ديگر مي‌گويند: منظور اين است كه بعد از مرگ شوهر،

مستحب است كه زن يك سال در خانه بماند و حرمت او را نگه دارد؛ پس از آن، اگر خواست، ازدواج كند. و بر بازماندگان آن مرد نيز ازنظر اخلاقي و انساني واجب است كه هزينه زندگي او را در اين مدّت بدهند. امّا اگر زن به‌دلخواه خود زودتر رفت، بر شما لازم نيست كه مانع او شويد و او را از رفتن بازداريد. در اين حالت، نه بر شما گناهي است و نه بر خود آنان؛ چرا كه كار آنان در ماندن در خانه به‌مدّت يك سال، كاري اخلاقي و انساني است، نه حقــوقي و واجب. بنــابراين مي‌تـواند زودتر برود.
3. و پاره‌اي را نيز اعتقاد بر آن است كه اگر اين زنان پس از گذشت آن مدّت مقرّر، از عــدّه خــارج شدند و ازدواج كردنــد، نه بر شمــا گناهي است و نه بر خود آنان.
به‌نظر مؤلّف، ديدگاه سوّم از دو ديدگاه ديگر بهتر و با مفهوم آيه شريفه هماهنگ‌تر است. واژه «مَعْروف» نيز نشان‌دهنده آن است كه اگر آنان بعد از خروج از عــدّه، بطـور پسنديده آرايش كردند و يا ازدواج كردند، بر آنان و شما گناهي نيست.
«وَ اللّهُ عَــــزيـــــزٌ حَكيـــــــمٌ»
و خـــدا پيروزمنــد و فرزانه است
تفسير مردان (97)
نه چيــزي او را نــاتــوان مي‌ســازد و نـــه كـــاري جز بنا به مصلحت و حكمت انجام مي‌دهد.
بيشتر مفسّران بر اين اعتقادند كه دستور اين آيه شريفه، با آيه 234 از سوره بقره و نيز آيه‌اي كه بيانگر مقرّرات ارث زنان از شوهران خويش، به نسبت 41 يا 81 است، نسخ شده است.(1)
در اين باره از ششمين امام نور عليه‌السلام نقل كرده‌ند كه فرمود: در آغاز اسلام، دستور اين بود كه پس از مرگ مرد مسلمان، تا يك سال هزينه زندگي همسرش را از اصل مال شوهر برمي‌داشتند و به زن مي‌پرداختند و بعد از پايان اين مدّت، آن زن بدون داشتن ارث و يا حقــوقي، به ســراغ آينــده خــويش مي‌رفــت. تا اين كــه آيه ارث فرود آمــد و روشــن ســاخت كه زنان طبــق مقــرّرات، از شوهرانشان ارث مي‌بــرنــد.
همچنين از آن حضرت روايت كرده‌اند كه فرمود: اين آيه شريفه كه عدّه وفات را يك سال عنوان مي‌سازد و مقرّراتي براي آن بيان مي‌كند، تا آيه 234 سوره بقره نسخ و از آن پس مقرّر شد كه زنان بجاي يك سال، چهار ماه و ده روز عدّه نگاه دارند: «وَالَّذينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَ يَذَرُونَ اَزْواجا يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ وَ عَشْرَاً...».
1. يادآور مي‌شود ديدگاهي كه طبق آن، اين آيه شريفه نسخ شده است، قابل قبول نيست؛ چرا كه وقتي مي‌توان آيه را منسوخ پنداشت كه اين واقعيت از آن دريافت شود كه تا يك سال عِدّه‌نگاه‌داشتن براي زن

«وظيفه» است؛ درحاليكه به عقيده ما، آيه از آغاز چنين چيزي را نمي‌رساند، بلكه مي‌گويد اين «حقّ» زن است كه بعد از مرگ شوهرش، تا يك سال تأمين شود؛ و بازماندگان وظيفه دارند هزينه زندگي و مسكن وي را بپردازند؛ امّا اگر زن خود از حقّش گذشت و رفت، نه بر او گناهي است و نه بر ديگران. با اين بيان، عدّه‌نگاه‌داشتن زن به‌مدّت يك سال، وظيفه نيست؛ وظيفه همان چهار ماه و ده روز است كه آيه 234 سوره بقره بيان مي‌كند. از اين مدّت بيشتر، به اختيار زن است؛ مي‌تواند تا يك سال بماند و در طيّ آن، بازماندگان شوهرش مكلّفند هزينه زندگي وي را تأمين كنند؛ يا اينكه از حقّ خود بگذرد و در پايان چهار ماه و ده روز برود، كه در اينصورت نه بر او گناهي است و نه بر ديگران. و با اين بيان، آيه نسخ نشده است. ـ مترجم .

(98) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

وَ لِلْمُطَلَّقاتِ مَتاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقّا عَلَي الْمُتَّقينَ

و براي زنان مطلّقه ، هديه مناسبي لازم است (كه از طرف شوهر پرداخت گردد) اين حقّي است بر مردان پرهيزكار. (241 / بقره)

شرح آيه از تفسير نمونه

گرچه ظاهر آيه همه زنان مطلّقه را شامل مي‌شود ، ولي به قرينه آيه 236 در همين سوره، اين حكم در مورد زناني است كه مهري براي آن‌ها به هنگام عقد قرار داده نشده و قبل از آميزش طلاق داده مي‌شوند و در حقيقت تأكيدي است بر حكم مزبور تا مورد غفلت واقع نشود . به هر حال اين هديه طبق رواياتي كه از ائمه معصومين عليهم‌السلام نقل شده ، بعد از پايان عدّه و جدايي كامل پرداخت مي‌شود ، نه در عدّه طلاق رجعي و به تعبير ديگر ، هديه خداحافظي است ، نه وسيله‌اي براي بازگشت .(1)

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

شأن نزول

در شأن نزول آيه مورد بحث برخي از مفسّران گفته‌اند: بعد از آنكه آيه 236 از دوّمين سوره قرآن فرود آمد كه «اگر زنان را پيش از نزديكي با آنان يا مقرّرساختن مهريه طلاق داديد، بر شما گناهي نيست؛ ولي آنان را با هديه‌اي شايسته و بطور پسنديده و محترمانه بهره‌مند سازيد و فراموش نكنيد كه اين هديه بر توانگران به‌اندازه توان آنان و بر تنگدستان نيز به‌اندازه امكانات مالي آنان خواهد بود»، جمعي از پول‌پرستان گفتند: اگر خواستيم، چنين مي‌كنيم؛ و چنانچه نخواستيم، نه هديه‌اي به آنان مي‌دهيم و نه بهره‌اي. و اينجا بود كه خداي فرزانه و عادل براي حفظ حقوق و تأكيد بر رعايت حرمت زنان، اين آيه شريفه را فرو فرستاد.
«وَلِلْمُطَلَّقاتِ مَتاعٌ بِالْمَعْرُوفِ»
1- « نُورُ الثَّقَلَيْن » ، جلد 1 ، صفحه 240 ، حديث 956 و 957 .
تفسير مردان (99)
براي زنان طلاق داده شده، به گونه‌اي پسنديده و شايسته، هديه و بهره‌اي است.
در اين آيه شريفه نيز از رعايت حقوق و حرمت زنان سخن بميان مي‌رود؛ به اين قصد كه به‌هنگام انحلال خانواده و گسستن پيوند آن، از هرگونه بدرفتاري و خشونت و كينه‌توزي ممانعت بعمل آيد و اصل انسانساز اسلامي در خانه و خانواده ـ كه عبارت است از زندگي يا جدايي شرافتمندانه ـ براستي رعايت شود. بر اين مبناست كه دگرباره به مردان باايمان و غيرتمند توصيه مي‌شود كه چنانچه ناگزير از انحلال خانواده و جدايي هستند، هديه و بخششي درخور شأن خود و همسرانشان به آنان تقديم دارند و هر كدام از پي سرنوشت خويش بروند.
در خصوص بهره و واژه «مَتاع» در آيه شريفه، ميان مفسّران بحث هست:
1. عدّه‌اي از جمله سعيدبن جُبَيْر مي‌گويند: منظور از «متاع»، بهره‌ورساختن زنان از همه وسايل ضروري و لازم زندگي است؛ و بر مردان است كه به‌هنگام انحلال خانواده و طلاق، آنان را از اين مايحتاج زندگي بهره‌مند سازند.
2. بعضي معتقدند كه منظور از آن، همان هزينه يك ساله زندگي آنان است‌كه درآيه قبل آمده است.
3. و برخي بر اين عقيده‌اند كه دستور اين آيه شريفه با حكم آيه 237 همين سوره نسخ شده است كه مي‌فرمايد: اگر پيش از نزديكي با زنان، طلاقشان داديد، درحاليكه مهري برايشان مقرّر داشته‌ايد، بر شماست كه

نيمي از آنچه را معيّن كرده‌ايد، به آنان بدهيد (... فَنِصْفُ ما فَرَضْتُمْ...).
امّا به اعتقاد ما، هزينه زندگي و مسكن، تنها از آنِ زناني است كه پيش از نزديكي با آنان، بي‌آنكه مهري برايشان مقرّر شده باشد، طلاق داده شوند؛ ولي زني كه با او نـزديكـي نشـده است، در صـورت مقرّر شدن مهريه‌اش، بايد نيمي از آن را دريافت دارد؛ و چنانچه با وي نـزديكـي صورت گرفته باشد، همه مهريه بايد به او
(100) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
پـرداخـت شود؛ هم چنان كه در صورت نزديكي با او و مشخّص‌نبودن مَهْرِيّه، مَهْـرُ‌الْمِثْل بايد به او داده شود.
با اين بيان، از چهار گروه زنان طلاق داده شده‌اي كه وصف آنان رفت، فقط يك گروه از هزينه زندگي و مسكن برخوردار مي‌شوند و سه گروه ديگر به‌سبب دريافت مهريه كامل يا مهرالمثل يا نيمي از مهريه به گونه‌اي كه گذشت، حقّ واجب و لازمي برعهده شوهران خويش ندارند، مگر اينكه آنان خود ازنظر اخلاقي و انساني، آنها را با هديه‌اي درخور بهره‌ور سازند.
بر اين اسـاس، اگـر آيه 237 سوره بقـره به‌همراه اين آيه فرود آمده باشد، آن آيه شـريفـه، مخصّص اين آيه است؛ و اگر پس از آن فرود آمده باشد، مي‌تواند ناسـخ حكـم اين آيـه باشد.
يـادآور مي‌شـود كه جمعـي از مفسّـران نيـز اين ديـدگـاه را بـرگـزيده‌اند.
«حَقّـا عَلَـي الْمُتَّقيـنَ»
و ايـن كـار شـايسته بـر پـرواپيشگـان مقـرّر و لازم شـده اسـت.
تفسير مردان (101)
كَذلِكَ يُبَيِّنُ اللّهُ لَكُمْ اياتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ
اين چنين خداوند آيات خود را براي شما شرح مي‌دهد، شايد انديشه كنيد. (242 / بقره)
شرح آيه از تفسير نمونه
بديهي است كه منظور از « انديشه كردن و تعقّل » ، آن است كه مبدأ حركت به سوي عمل باشد ، وگرنه انديشه تنها درباره احكام ، نتيجه‌اي نخواهد داشت . از مطالعه در آيات و روايات اسلامي ، به دست مي‌آيد كه غالبا « عقل » در مواردي به كار مي‌رود كه « ادراك » و فهم با « عواطف و احساسات » آميخته گردد و به دنبال آن عمل باشد ، مثلاً اگر قرآن در بسياري از بحث‌هاي خداشناسي نمونه‌هايي از نظام شگفت‌انگيز اين جهان را بيان كرده و سپس مي‌گويد : ما اين آيات را بيان مي‌كنيم ، «لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ» (تا شما تعقّل كنيد) ، منظور اين نيست كه تنها اطلاعاتي از نظام طبيعت در مغز خود جاي دهيد ، زيرا علوم طبيعي اگر كانون دل و

عواطف را تحت تأثير قرار ندهد و هيچ‌گونه تأثيري در ايجاد محبّت و دوستي و آشنايي با آفريدگار جهان نداشته باشد ، ارتباطي با مسائل توحيدي و خداشناسي نخواهد داشت. و همچنين است اطّلاعاتي‌كه جنبه‌عملي‌دارد، درصورتي «تعقّل» به آن‌ها گفته مي‌شود كه « عمل » هم داشته باشد و در تفسير « الميزان » (1) مي‌خوانيم كه: "تعقّل" در زمينه‌اي استعمال مي‌شود كه به دنبال درك و فهم ، انسان وارد مرحله عمل گردد و آياتي مانند ؛ « وَ قالُوا لَوْ كُنّا نَسْمَعُ اَوْ نَعْقِلُ ما كُنّا في اَصْحابِ السَّعيرِ: دوزخيان مي‌گويند: اگر گوش شنوا داشتيم و تعقل مي‌كرديم،در صف اَهل‌جهنم نبوديم » (10 / ملك)، يا آيه « اَفَلَمْ يَسيرُوا فِي‌الاَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِها: آيا در زمين سياحت‌نكردند تا دل‌هايي داشته باشند كه به وسيله آن‌بفهمند »؟ (46 / حج) ، شاهد اين گفتار است . زيرا اگر مجرمين روز قيامت آرزوي تعقّل در دنيارا مي‌كنند، منظور تعقّلي‌است كه آميخته

1- « الميـزان » ، جلد 2 ، صفحه 249 و 250 .

باعمل باشد و يا اگر خدا مي‌گويد : مردم سير و سياحت كنند و با نظر و مطالعه به اوضاع جهان چيزهايي‌بفهمند، مقصود درك‌وفهمي‌است‌كه به‌دنبال آن مسيرخودرا عــوض كــرده و به راه راست گــام نهند.

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

قرآن مجيد پس از ترسيم يك سلسله مقرّرات حقوقي و اخلاقي درباره نظام خانه و خانواده و حقوق زنان و كودكان و نيز سفارش به اهميت‌دادن به نماز و رعايت آداب و شرايط آن و بجاآوردن شايسته و بايسته‌اش در وقتهاي مقرّر خود، اينك مي‌فرمايد: خداوند آيات خود را اينگونه براي شما انسانها بروشني بيان مي‌كند؛ باشد كه خرد خويش را بكار گيريد؛ چه، در آنصورت است كه مي‌كوشيد به مقرّرات او عمل كنيد و از آنچه هشدار داده است، دوري گزينيد.

مقصود اين است كه مقرّرات و آداب و رسوم مترقّي و شايسته و درخور يك زندگي شرافتمندانه و عادلانه و انساني را كه بدانها نيازمنديد و نيز برهانها و دليلهايي كه حق را از بــاطــل و داد را از بيــداد جــدا مي‌كنــد، همه را براي شمــا بيــان مــي‌دارد.

و منظور از «لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ» به عقيده برخي، يعني «باشد كه خرد خويش را بكار گيريد». و بعضي مي‌گويند: منظور اين است كه «باشد كه خرد شما كامل شود»؛ چرا كه خرد فطري و طبيعي تنها در پرتو خرد اكتسابي و تجربي رشد مي‌يابد و مي‌شكفد. و پاره‌اي نيز معتقدند: منظور اين است كه «خرد خويش را با دانش و آگاهي به آن نعمت گرانبهاي خدا بكار گيريد»؛ زيرا هركه خرد خويش را بكار نگيرد، بسان كسي است كه از آن

بي‌بهره است؛ درست نظير اين آيه شريفه كه در آن، مردمي را كه خرد خويش را وانهــاده‌اند و از هــوا و هــوس خــود پيــروي مي‌كننــد، نــادان مي‌خواند، تو گويي از نعمت دانش و بينش بي‌بهره‌اند:
تفسير مردان (103)
اِنَّمَــا التَّــوْبَةُ عَلَي اللّهِ لِلَّذينَ يَعْمَلُــونَ السُّــوءَ بِجَهــالَةٍ ...»(1)
توبه به بارگاه خدا، تنها براي كساني است كه از روي ناداني مرتكب گناه مي‌شوند و آنگاه بيدرنگ توبه مي‌كنند و رو به جانب خدا مي‌آورند...

با ژرف‌نگري در آياتي كه واژه «عَقْل» و مشتقّات آن بكار رفته است، اين نكته ظريف و سرنوشت‌ساز دريافت مي‌شود كه قرآن شريف اگر نه هميشه، در بيشتر موارد از اين واژه و مشتقّات آن استفاده مي‌كند؛ تا به طريقي انسان را به خردورزي و خردمندي فراخواند، چرا كه خرد و درك از يك سو و عواطف و احساسات از سوي ديگر، او را به راه دلخواه خويش راه مي‌نمايند و انسان در كشاكش اين دو نيروي شگرف در سازمان وجود خويش، ناگزير از تصميم‌گيري و انتخاب است و در اين ميان، افزون بر دريافت يك سلسله آگاهي و اطّلاعات، به گاه عمل نزديك مي‌شود؛ براي نمونه: در آيات همين بحث كه قرآن شريف مسئله مقرّرات عادلانه و انساني انحلال خانواده را طرح مي‌كند، روشن است كه از يك سو خرد و وجدان، انسان را به عدالت و آزادگي و بشردوستي و رعايت حقوق و مهر و لطف در حقّ انساني دعوت مي‌كنند كه روزگاري با او زندگي كرده و اينك ناچار است از او بگسلد و به او ندا مي‌دهند كه اين جدايي بايد شرافتمندانه باشد و علاوه بر حقوق او، به‌نوعي موجبات خشنودسازي وي را نيز فراهم آورد تا هر كدام با رضايت پي سرنوشت خويش بروند؛ امّا از ديگرسو عواطف و احساسات، انسان را به‌طرف خودبيني و جلب منافع و خودخواهي و تصميم‌گيري شتابزده و كينه‌توزي و بدرفتاري سوق مي‌دهند. و درست در اين بحران مبارزه خرد و احساسات است كه قرآن شريف انسان را به خردورزي و خردمندي فرا مي‌خواند و از او مي‌خواهد كه با همه وجود به مقرّرات خدا بنگرد و

1. سوره نساء، آيه 17.

2. مترجم .

(104) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

عقل خويش را بكار گيرد و آنگاه با ژرف‌نگري و پرواپيشگي وارد عمل شود و عادلانه عمل كند، كه اين همان بكارگيري عقل و نعمت گرانبهايي است كه انسان را به توحيد و تقوا و پرستش واقعي خدا اوج مي‌بخشد و بهشت پرطراوت و زيبا را برايش به ارمغان مي‌آورد: «اَلْعَقْلُ ماعُبِدَ بِهِ‌الرَّحْمنُ وَ اكْتُسِبَ بِهِ‌الْجَنانُ».

در اين مورد همچنين مي‌توان به آيه 10 از سوره ملك، آيه 46 از سوره حج، آيه 46 از سوره بقره، آيه 62 از سوره يس و آيه 151 از سوره انعام، آنگونه كه شايسته است، انديشيد و براي تقرّب به خدا و عمل به دستورات او و آراستگي به ارزشهاي والاي انساني درس گرفت.

تفسير مردان (105)

پـاسـخ پـروردگـار به سؤال مردي صـالح

اَوْ كَالَّذي مَـرَّ عَلي قَرْيَةٍ وَ هِيَ خاوِيَةٌ عَلي عُرُوشِها قالَ اَنّي يُحْيي هذِهِ اللّهُ بَعْدَ مَوْتِها فَاَماتَهُ اللّهُ مِائَةَ عام ثُمَّ بَعَثَهُ قالَ كَمْ لَبِثْتَ قالَ لَبِثْتُ يَوْما اَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قالَ بَلْ لَبِثْتَ مِائَةَ عام فَانْظُرْ اِلي طَعامِكَ وَ شَرابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ وَانْظُرْ اِلي حِمارِكَ وَ لِنَجْعَلَـكَ ايَةً لِلنّاسِ وَ انْظُرْ اِلَي الْعِظامِ كَيْفَ نُنْشِزُها ثُمَّ نَكْسُوها لَحْما فَلَمّا تَبَيَّنَ لَهُ قالَ اَعْلَمُ اَنَّ اللّهَ عَلي كُلِّ شَيْءٍ قَديرٌ

يـا هماننـد كسي كه از كنار يك آبـادي (ويران شده) عبـور كرد، در حالي‌كه ديـوارهاي آن به روي سقف‌ها فروريخته بود (و اجساد و استخوان‌هاي اهل آن در هر سو پراكنده بود ، او با خود) گفت: چگونه خدا اين‌ها را پس از مرگ زنده مي‌كند؟ (در اين هنگام) خدا او را يك‌صد سال ميراند ، سپس زنده كرد و به او گفت : چه‌قدر درنگ كردي ؟ گفت: يك روز يا بخشي از يك روز ، فرمود : نه ، بلكه يك‌صد سال درنگ كردي ، نگاه كن به غذا و نوشيدني خود (كه همراه داشتي، با گذشت سال‌ها) هيچ‌گونه تغييري نيافته است، (خدايي كه يك‌چنين مواد فاسدشدني را در طول اين مدت حفظ كرده ، بر همه‌چيز قادر است) ولي به الاغ خود نگاه كن (كه چگونه از هم متلاشي شده ، اين زنده شدن تو پس از مرگ هم براي اطمينان خاطر تو است و هم) براي اين‌كه تو را نشانه‌اي براي مردم (در مورد معاد) قرار دهيم ، (اكنون) به استخوان‌ها(ي مركب سواري خود) نگاه كن كه چگونه آن‌ها را برداشته ، به هم پيوند مي‌دهيم و گوشت بر آن مي‌پوشانيم ، هنگامي كه (اين حقايق) بر او آشكار شد ، گفت: مي‌دانـــم خـــدا بـــر هـــر كـــاري تـــوانـــا اســـت. (259 / بقره)

شرح آيه از تفسير نمونه

واژه «عُرُوش» جمع « عَرْش » در اين‌جا به معني سقف است و «خاوِيَة» در اصل به معني خالي است و در اين‌جا كنايه از ويران شدن است ، زيرا خانه‌هاي آباد معمولاً مسكوني‌است و خانه‌هايي كه خالي مي‌شود يا به خاطر ويراني است و يا بر اثر خالي
(106) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
بودن ، تدريجا ويران خواهد شد. «لَمْ يَتَسَنَّه» از ماده « سَنَه » به معني سال است ، يعني سال بر آن نگذشته است ولي در اين‌جا كنايه از عدم تغيير و فاسد نشدن است. «نُنْشِزُها» از ماده « نُشُوز » به معني مرتفع و بلند شدن است و در اين‌جا به معني برداشتن از روي زمين و پيوستن آن‌ها به يكديگر است. آيه اشاره به‌سرگذشت كسي مي‌كند كه در اثناي سفر خود در حالي كه بر مركبي سوار بود و مقداري آشاميدني و خوراكي همراه داشت ، از كنار يك آبادي گذشت ، در حالي كه به شكل وحشتناكي درهم ريخته و ويران شده بود و اجساد و استخوان‌هاي پوسيده ساكنان آن به چشم مي‌خورد ، هنگامي كه اين منظره وحشت‌زا را ديد ، گفت : چگونه خداوند اين مردگان را زنده مي‌كند؟ البتّه اين سخن از روي انكار و ترديد نبود ، بلكه از روي تعجّب بود ، زيرا قرائن موجود در آيه نشان مي‌دهد كه او يكي از پيامبران عليهم‌السلام بوده كه در ذيل آيه مي‌خوانيم : خداوند با او سخن گفته است و روايات نيز اين حقيقت را تأييد مي‌كند ، چنان‌كه بعدا اشاره خواهيم كرد. در اين هنگام خداوند جان او را گرفت و يك‌صد سال بعد او را زنده كرد ، از او سؤال نمود : چه‌قدر در اين بيابان بوده‌اي ؟ او خيال مي‌كرد مقدار كمي بيشتر در آن‌جا درنگ نكرده ، فورا در جواب عرض كرد : يك روز يا كمتر. به او خطاب شد كه : يك‌صد سال در اين‌جا بوده‌اي ، اكنون به غذا و آشاميدني خود نظري بيفكن و ببين چگونه در طول اين مدّت به فرمان خداوند هيچ‌گونه تغييري در آن پيدا نشده است ، ولي براي اين‌كه بداني يك‌صد سال از مرگ تو گذشته است ، نگاهي به مركب سواري خود كن و ببين از هم متلاشي و پراكنده شده و مشمول قوانين عادي طبيعت گشته و مرگ آن را از هم متفرّق ساخته‌است ، سپس نگاه‌كن و ببين چگونه اجزاي پراكنده آن را جمع‌آوري كرده و زنده مي‌كنيم ، او هنگامي كه اين منظره را ديد ، گفت : مي‌دانم كه خداوند بر هر چيزي توانا است ، يعني هم‌اكنون آرامش خاطر يافتم و مسأله رستاخيز مردگان در نظر من شكل حسّي به خود گرفت. اكنون به تفسيـر آيه برگرديم ؛
تفسير مردان (107)
نخست مي‌فرمايد : « يا همانند كسي كه از كنار يك آبادي عبور كرد ، در

حالي كه ديوارهاي آن به روي سقف‌ها فروريخته بود (و اجساد و استخوان‌هاي اهل آن در هرسو پراكنده بود ، او از روي تعجّب با خود) گفت : چگونه خدا اين‌ها را بعد از مرگ زنده مي‌كند» (اَوْ كَالَّذي مَرَّ عَلي قَرْيَةٍ وَ هِيَ خاوِيَةٌ عَلي عُرُوشِها قالَ اَنّي يُحْيي هذِهِ اللّهُ بَعْدَ مَوْتِها). جمله «وَ هِيَ خاوِيَةٌ عَلي عُرُوشِها» چنين معني‌مي‌دهد كه خانه‌هاي آنان ويران شده بود ، به اين صورت كه نخست سقف آن‌ها فرود آمده و سپس ديوارها به روي آن‌ها افتاده بود ، اين نوع ويراني ، ويراني كامل و تمام‌عيار است ، زيرا به هنگام ويراني معمولاً نخست سقف آن ويران مي‌گردد و بعد ديوارها مدّتي سرپا مي‌ايستد، سپس روي ويرانه‌هاي سقف فرومي‌غلتد. بعضي تصريح كرده‌اند كه مفهوم « عَرْش » با « سَقْف » متفاوت است، سقف تنها به قسمت بالاي عمارت گفته مي‌شود، ولي عَرْش عبارت از سقفي است كه همراه با پايه‌ها باشد. از قرائن چنين استفاده مي‌شود كه در اين ماجرا كسي همراه آن پيامبر نبود و هنگامي كه چشمش به استخوان‌هاي متلاشي شده اهل‌قريه افتاد، به آن‌ها اشاره كرد و اين سؤال را از خويشتن نمود كه چگونه خداوند اين‌ها را بعــد از مرگشان زنده مي‌كند؟ در ادامه آيه مي‌فرمايد : « خداوند او را يك‌صد سال ميراند ، سپس او را زنده كرد و به او گفت : چه‌قدر درنگ كردي ؟ گفت : يك روز يا قسمتي از يك روز ، فرمود : (نه) بلكه يك‌صد سال درنگ كردي » (فَاَماتَهُ اللّهُ مِائَةَ عامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ قالَ كَمْ لَبِثْتَ قالَ لَبِثْتُ يَوْما اَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قالَ بَلْ لَبِثْتَ مِائَةَ عامٍ). اكثر مفسران از اين جمله چنين فهميده‌اند كه خداوند جان آن پيامبر را گرفت و بعد از يك‌صد سال از نو زنده كرد و جمله « اَماتَهُ » كه از ماده « مَوْت » به معني مرگ است ، همين مفهوم را مي‌بخشد. ظاهر آيه اين است كه پيامبر مزبور از دنيا رفت و پس از يك‌صد سال زندگي را از سر گرفت ، البتّه چنين مرگ و حياتي يك موضوع كاملاً خارق‌العاده است ، ولي در هر حال مُحال نيست و از طرفي حوادث خارق‌العاده در قرآن نيز منحصر به اين مورد نيست كه بخواهيم آن را توجيه و يا تأويل كنيم. جمله

(108) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

«لَبِثْتُ يَوْما اَوْ بَعْضَ يَوْمٍ» نشان مي‌دهد كه آن پيامبر ، موقع مرگ و زنده شدنش در دو ساعت مختلف از روز بوده ، مثلاً مرگ او پيش از ظهر بوده و زنده‌شدنش بعد از ظهر و لذا به شك افتاد كه آيا يك شبانه‌روز بر او گذشته يا تنها چند ساعتي از يك روز به همين دليل با ترديد گفت يك روز يا قسمتي از يك روز ، ولي به زودي به او خطاب شد كه نه بلكه يك‌صد سال در اين‌جا مانده‌اي. سپس براي اين‌كه آن پيامبر ، اطمينان بيشتري به اين مسأله پيدا كند ، به او دستور داده شد كه به غذا و نوشيدني كه همراه داشته و همچنين مركب سواريش نگاهي بيفكند كه اوّلي كاملاً سالم مانده

بود و دوّمي به كلّي متلاشي شده بود تا هم گذشت زمان را مشاهده كند و هم قدرت خدا را بر نگهداري هرچه اراده داشته باشـد ، مي‌فرمايـد : به او گفتـه شـد : « پس حـالا نگاه كن به غذا و نوشيدنيت (كه همراه داشتي ببين كه با گذشت سال‌ها) هيچ تغييري نيافته » (فَانْظُرْ اِلي طَعامِكَ وَ شَرابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهُ). يعني به آن‌ها نگاه كن كه با گذشت آن همه سال ، گويي سال و زماني بر آن نگذشته و تغييري در آن حاصل نشده ، اشاره به اين‌كه خدايي كه مي‌تواند غذا و نوشيدني تو را كه قاعدتا بايد زود فاسد گردد ، به حال اوّل نگه دارد ، زنده كردن مردگان براي او مشكل نيست ، زيرا ادامه حيات چنين غذاي فاسدشدني كه عمر آن معمولاً بسيار كوتاه است ، در اين مدّت طولاني ساده‌تر از زنده كردن ، مردگان نيست. در اين‌كه اين غذا و نوشيدني چه بوده ، در آيه منعكس نيست ، بعضي غذاي او را انجير و نوشيدني او را يك نوع آب ميوه ذكر كرده‌اند و مي‌دانيم كه هر دو بسيار زود فاسد مي‌شوند و بقاي آن‌ها در مدت طولاني موضوع مهمّي است ، بعضي هم آن را انگور و شير ذكر كرده‌اند. سپس مي‌افزايد : « ولي نگاه به الاغ خود كن (كه چگونه از هم متلاشي شده ، براي اين‌كه اطمينان به زندگي پس از مرگ پيدا كني) و تو را نشانه‌اي براي مردم قرار دهيم » ، آن را زنده مي‌سازيم (وَ انْظُرْ اِلي حِمارِكَ وَ لِنَجْعَلَكَ ايَةً لِلنّاسِ). البته قرآن بيش از اين چيزي درباره مركب آن پيامبر نگفته ، اما از جمله‌هاي بعد استفاده مي‌شود كه مركب او با گذشت زمان به كلي متلاشي شده بود و

تنها استخوان‌هاي پوسيده‌اي از آن باقي مانده بود ، زيرا در غير اين صورت هيچ‌گونه نشانه‌اي براي گذشت يك‌صد سال وجود نداشت و اين خود عجيب است كه حيواني كه امكان عمر نسبتا طولاني دارد ، اين‌چنين از هم متلاشي شود، اما ميوه و آب ميوه يا شير كه به سرعت بايد فاسد شود ، كمترين تغييري در طعم و بوي آن حاصل نگردد و اين نهايت قدرت‌نمايي خدا در امر حيات و مرگ است. به هر حال در تكميل همين مسأله مي‌افزايد : « به استخوان‌ها نگاه كن (كه از مركب سواريت باقي مانده) و ببين چگونه آن‌ها رابرمي‌داريم و به‌هم پيوند مي‌دهيم و گوشت بر آن مي‌پوشانيـم » (وَ انْظُـرْ اِلَـي الْعِظـامِ كَيْـفَ نُنْشِـزُها ثُـمَّ نَكْسُـوها لَحْمـا). و اين‌كه بعضي از مفسّران احتمال داده‌اند منظور ، استخوان‌هاي خـود آن پيامبـر اسـت ، بسيـار عجيـب و بعيـد به نظـر مي‌رسـد ، زيـرا اين گفتگوهـا بعـد از زنـده شـدن او مي‌باشـد ، همچنين احتمال اراده استخوان‌هـاي پوسيـده اهـل آن آبـادي (1)، زيـرا قبـل از ايـن جملـه، سخـن از حِمـار و مركـب سواري بوده نه مردم قريه. در پايان آيـه مي‌فرمايـد: « هنگامـي كه با مشاهده اين نشانه‌هاي واضح (همه‌چيز)

براي او روشــن شد ، گفت : مي‌دانم كه خدا بر هر كاري قادر است » (فَلَمّـا تَبَيَّـنَ لَـهُ قـالَ اَعْلَـمُ اَنَّ اللّـهَ عَلي كُلِّ شَيْءٍ قَديرٌ). يعني علم و آگاهي من كامل شد و به مرحله شهود رسيد و قابل توجّه اين‌كه نگفت : الآن دانستـم (ماننـد گفتـار زليخا در موردیوسف ؛ «اَلْآنَ حَصْحَصَ الْحَقُّ : الآن حق آشكار گشت»(2))، بلكــه گفت: مي‌دانم، يعنــي اعتــراف به علـم و آگـاهي خــود مي‌كنم .
1- « كَشّاف » ، جلد 1 ، صفحه 307 .
2- 51 / يوسف .
(110) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«قَرْية»: در اصل به‌معناي جمع و جامعه است و به روستا و آبادي نيز بدان دليل كه مردم در آنجا گرد آمده‌انــد، «قريه» مي‌گويند.
«خــاوِيَة»: تهــي و خــالي، فــاصلــه ميــان دو چيــز؛ همچنين به خانه‌اي كه ســاكنــانش از بيــن رفتــه و خــانــه خــالــي شده است، «خاوِية» گفته مي‌شود. اين واژه از «خَــواء» گرفته شده است و به همين جهت، به گرسنگي نيز كه بر اثر آن معــده خالي از غذا مي‌شود، «خَوَي» گفته‌اند.
«عُروش»: جمع «عَرْش» به معناي «ساختمان بلند و برافراشته» است. اين واژه درمورد تخت بلند نيز بكار مي‌رود و به سقف خانه نيز «عَرْشُ الْبَيْت» گفته‌اند.
«اَنّي يُحْيي»: از كجا و چگونه زنده مي‌سازد.
«عام»: سال. جمع اين واژه، «اَعْوام» و اصل آن «عَوْم» به‌معناي «شنا» است.
«لَبِثْتُ»: درنگ كردم.
«حِمــار»: بــه الاغ مــي‌گــوينــد، چه وحشــي بــاشــد، چــه اهلــي.
«نُنْشِزُها»: اين واژه كه از «نَشَزَ» برگرفته شده، هم با نقطه بكاررفته است و هم بدون نقطه. درصورت نخست، به‌معناي زمين مرتفع و بلند است و مفهوم آن اين مي‌شود كه «چگونه آن را برمي‌داريم و به‌هم مي‌آوريم!»؛ و درصورت دوّم، به‌معناي پراكندگي است و مفهــوم جمله اين مي‌شــود كه: «چگــونه آن را پخش و پراكنده مي‌سازيم!».

در آيه‌اي كه گذشت قرآن داستان درس‌آموزي از رويارويي ابراهيم با نمرود را بيان فرمود؛ اينك به داستان هدفدار و سازنده ديگري از يك پيامبر ديگر مي‌پردازد و نمونه‌اي از رستاخيز را در قالب آن بدين صورت در برابر ديدگان حقجو قرار مي‌دهد؛
در اين آيه روي سخن را به پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله مي‌كند و مي‌فرمايد: «اي پيامبر! به سرگذشت آن پيامبر ما بنگر كه با نمرود به مناظره برخاست و او را دربرابر رگبار دلايل و براهين خويش وامانده و بهت‌زده ساخت؛ يا بر داستان پيامبر ديگر ما نظر افكن كه از كنار دهكده‌اي گذر كرد». «اَوْ كَالَّذي مَرَّ عَلي قَرْيَةٍ»
تفسير مردان (111)
به باور برخي از مفسّران، قهرمان اين داستان (كه از كنار دهكده‌اي عبور كرد) پيامبري به‌نام «عُزَيْر» بود كه نامش در قرآن آمده است. اين مطلب از ششمين امام نور نيز روايت شده است. امّا به‌عقيده بعضي ديگر، او «اِرْمِيا» بوده است و برخي نيز گفته‌اند كه اين پيامبر، «خِضْر» نام داشته است.
و درباره قريه‌اي كه آن حضرت از آن گذشته، گروهي مي‌گويند «بَيْتُ المَقدِس» بوده است؛ جمعي ديگر آن را «اَرْض مقدّس» مي‌دانند؛ و پاره‌اي نيز مي‌گويند: قريه مذكور، همان شهر و ديارِي است «كه هزاران تن از بيم مرگ، جان خود را برداشتند و از آنجا پا به فرار نهادند؛ امّا مرگ آنان را امان نداد»(1).
«وَ هِيَ خاوِيَةٌ عَلي عُرُوشِها»
اين جمله را به چند صورت تفسير كرده‌اند:
1. بعضي گفته‌اند: منظور اين است كه آن دهكده از ساكنانش خالي شده بود.
2. برخي ديگر مي‌گويند: منظور اين است كه قريه مزبور ويران شده بود.
3. و گروهي نيز برآنند كه سقف خانه‌هايش فروريخته و ديوارهايش بر روي ساكنان آن خراب شده بود.
«قالَ اَنّي يُحْيي هذِهِ اللّهُ بَعْدَ مَوْتِها»
او بعد از نظاره بر آن ويراني و خالي‌شدن دهكده از ساكنانش‌و پس از ديدن اجساد پوسيده و استخوانهاي پراكنده و پيكرهاي متلاشي‌شده، گفت: چگونه خداوند اين روستا و يا مردم آن را دگرباره زنده خواهد ساخت؟
روشن است كه منظور گوينده اين سخن، نه بيان تعجّب بود، نه انكار و يا

حتّي ترديد؛ بلكه او درپي حقيقت خالص و بدون ابهام بود و دوست داشت خود زنده‌شدن مردگان را بنگرد تا افزون بر ايمان درپرتو دلايل عقلي، با ديدن زنده‌شدن مردگان، به اوج شهـــود و يقيــن پـــر كشــد.
«فَــاَمــاتَــهُ اللّهُ مِــائَةَ عــامٍ ثُــمَّ بَعَثَــهُ قــالَ كَــمْ لَبِثْــتَ قالَ لَبِثْتُ يَوْمَاً اَوْ بَعْضَ يَوْم»
خدا او راً ميراند و پس از گذشت يكصدسال دگرباره او را برانگيخت و به وي
1 . سوره بَقَرَه، آيه 243.
(112) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
زنــدگي بخشيــد. آنگــاه از او پرسيد: «چند وقت در اينجا درنگ كردي؟» گفت: «يـك روز يـا بخشي از يك روز».
در اين كه اين پرسش از چه كسي است، ميان مفسّران بحث است:
1. پاره‌اي مي‌گويند: پيامبري به او چنين گفت.
2. و پاره‌اي ديگر برآنند كه اين سؤال از ناحيه فرشته‌اي طرح شد.
3. برخي عقيده دارند كه ندايي طنين‌افكن شد.
4. برخي نيز گفته‌اند: برخي كهنسالان آن منطقه كه شاهد اين رويداد شگفت‌انگيز بودند، اين پرسش را طرح كردند.
علّت آنكه پيامبري كه سرگذشت آن در اين آيه بيان شده، گمان كرد كه يك روز يا بخشي از يك روز را در آنجا درنگ كرده، اين است كه خدا او را در آغاز روز ميراند و بعد از گذشت يك قرن، درغروبي فراموش‌نشدني وي را زنده ساخت؛ به همين جهت، او نخست تصوّر كرد كه يك روز به‌خواب عميق رفته است، امّا پس از كمي دقّت، هنگامي كه ديد خورشيد هنوز در سينه مغرب ناپديد نشده است، گفت: نه؛ گويي پاره‌اي از روز را به‌خواب رفته‌ام.
«قــالَ بَــلْ لَبِثْــتَ مِــائَــةَ عام»
گفت: نه؛ بلكه يكصد سال در اَينجا مانده‌اي.
«فَانْظُرْ اِلي طَعامِكَ وَ شَرابِكَ لَمْ‌يَتَسَنَّهْ وَانْظُرْ اِلـي حِمارِكَ» به خوراكي و نوشيدني همــراهت بنگــر كه گــذشــتِ يــك قرن اثري در آن خوراكيهاي فاسدشدني بجا نگذارده و آنها را دگرگون نكرده است. امّا به مركبت نگاه كن كه چسان استخوانهايش نيـز پخش و پراكنده شده است.
دليل مفرد بكار رفتن ضمير در «لَمْ يَتَسَنَّهْ» آن است كه منظور جنس خوردني و نــوشيــدني بوده است و بــرخــي نيــز اين ضمير را تنها به «شَراب» باز گردانده‌اند.
علّت پــراكنــده ساختن اعضــا و استخوان‌هاي حيوان، اين بوده كه آن مرد حــق‌طلب بــه آســاني دريــابد كه مــدّتي بس طولاني به خواب عميق رفته است.

«وَ لِنَجْعَلَكَ آيَةً لِلنّاسِ»
قرآن روشن مي‌سازد كه: «پذيرش درخواست تو و پديد آوردن اين شرايط برايت،
تفسير مردان (113)
براي آن بود كه هم خودت پاسخ خويش را درمورد رستاخيز بيابي و هم تو را نشانه و دليلي براي مردم قرار دهيم تا بدانند و بنگرند كه خداوند چگونه مردگان را زنده مي‌سازد».
«وَانْظُرْ اِلَي الْعِظامِ كَيْفَ نُنْشِزُها ثُمَّ نَكْسُوها لَحْماً»
و اينك نيك بنگر كه چگونه استخوانها را از مكاني كه در آن پراكنده‌اند، گرد مي‌آوريم و همه را در سر جاي خود در سراسر بدن حيوان پيوند مي‌زنيم و آنگاه بر آنها گوشت مي‌پوشانيم.
برخي برآنند كه منظور از اين استخوانها كه او به نظاره گردآمدن آنها دعوت شد، استخوانهاي مركب سواري او بود؛ امّا پاره‌اي نيز بر اين باورند كه خدا نخست چشمهاي او را به وي بازگردانيد؛ آنگاه به او فرمود: «به استخوانهاي پوسيده و گوشتهاي بدن خويش كه هر ذرّه‌اي از آنها در نقطه‌اي پراكنده است، بنگر» و سپس همه آنها را دربرابر ديدگان حيرت‌زده وي گردآورد و بصورت كامل پديدار ساخت.
«فَلَمّا تَبَيَّنَ لَهُ»
پس، هنگامي كه قدرت خدا بر او آشكار شد...
مفسّران برآنند كه او از دو راه به خوابِ عميقِ يكصد ساله خويش پي برد:
1. با ديدن مركب سواري خود كه استخوانهايش نيز پوسيده بود؛ همچنين با پيام خدا بر او و نمايش چگونگي زنده‌شدن مردگان به وي.
2. پس از بازگشت به شهر خود و مشاهده دگرگون‌شدن همه‌چيز آن؛ چرا كه خوب بياد آورد فرزندانش را در حالي ترك كرده بود كه جوان و شاداب و در بهاران عمر خود بودند و اينك نه تنها آنان، كه نوّادگانش نيز پير شده‌اند.
از امير مؤمنان عليه‌السلام آورده‌اند كه: وقتي اين پيامبر خدا از خانه بيرون رفت، همسرش باردار بود و خود در پنجاهمين بهار زندگي خويش مي‌زيست و پس از خواب عميق يكصد ساله‌اش، به خواست خدا، او در همان سنّ و سال و شرايطي كه صبح از خانه بيرون رفته بود، بازگشت؛ در حالي كه پسرش آن روز يكصد سال عمر كرده و پنجاه سال از او بزرگتر بود و اين هم از نشانه‌هاي قدرت خداست.
بعضي گفته‌اند: اين پيامبر خدا هنگامي كه به شهر خويش باز آمد، ديد «بُخْتُ
(114) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

النّصر» همه نسخه‌هاي تورات را گردآورده و به آتش كشيده است و او بار ديگر آيات و مطالب تورات را كه حفظ داشت، به‌نگارش درآورد. بعد از نگارش او، نسخه‌اي از تورات را كه در باغي مدفون شده بود، پيدا كردند و وقتي آن را با نوشته «عُزَيْر» تطبيق دادند، در كمال شگفتي ديدند كه دو نسخه بدون يك واژه كم يا زياد، با هم هماهنگ‌اند و از اينجا بود كه برخي افراطكاران به او پسر خدا گفتند؛ چرا كه پنداشتند خدا، تورات را در قلب او نگاشته است.

«قــالَ اَعْلَــمُ اَنَّ اللّــهَ عَلــي كُــلِّ شَــيْءٍ قَــديرٌ»

گفت: اينك يقين پيدا كردم خدا بر هر كار و هر چيزي تواناست و آنچه گفتم، هرگز بر اساس ترديد نبود.

پاره‌اي، واژه «اَعْلَم» را امر گرفته‌اند؛ امّا بيشتر مفسّران برآنند كه اين واژه، متكلّم است و آن پيامبر خدا اين جمله را پس از زنده شدن خود و نظاره بر زنده شدن استخوانهاي پوسيده و اوج گرفتن از ايمان و توحيد عقلي و استدلالي به شهود و يقيـن، بر زبان آورد.

توصيه ويژه به آقايان براي تنظيم اسناد تجاري

يا اَيُّهَا الَّذينَ امَنُوا اِذا تَدايَنْتُمْ بِدَيْنٍ اِلي اَجَلٍ مُسَمًّي فَاكْتُبُوهُ وَ لْيَكْتُبْ بَيْنَكُمْ كاتِبٌ بِالْعَدْلِ وَ لا يَأْبَ كاتِبٌ اَنْ يَكْتُبَ كَما عَلَّمَهُ اللّهُ فَلْيَكْتُبْ وَ لْيُمْلِلِ الَّذي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَ لْيَتَّقِ اللّهَ رَبَّهُ وَ لا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْئا فَاِنْ كانَ الَّذي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفيها اَوْ ضَعيفا اَوْ لا يَسْتَطيعُ اَنْ يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ وَ اسْتَشْهِدُوا شَهيدَيْنِ مِنْ رِجالِكُمْ فَاِنْ لَمْ يَكُونا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَ امْرَأَتانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَداءِ اَنْ تَضِلَّ اِحْديهُما فَتُذَكِّرَ اِحْديهُمَا الْاُخْري وَ لا يَأْبَ الشُّهَداءُ اِذا ما دُعُوا وَ لا تَسْأَمُوا اَنْ تَكْتُبُوهُ صَغيرا اَوْ كَبيرا اِلي اَجَلِهِ ذلِكُمْ اَقْسَطُ عِنْدَ اللّهِ وَ اَقْوَمُ لِلشَّهادَةِ وَ اَدْني اَلاّ تَرْتابُوا اِلاّ اَنْ تَكُونَ تِجارَةً حاضِرَةً تُديرُونَها بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُناحٌ اَلاّ تَكْتُبُوها وَ اَشْهِدُوا اِذا تَبايَعْتُمْ وَ لا يُضارَّ كاتِبٌ وَ لا شَهيدٌ وَ اِنْ تَفْعَلُوا فَاِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ وَ اتَّقُـواللّهَ وَ يُعَلِّمُكُمُ اللّهُ وَ اللّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَليمٌ

اي كساني‌كه ايمان آورده‌ايد، هنگامي‌كه بدهي مدّت‌داري (به خاطر وام يا داد و ستد) به يكديگر پيدا كنيد ، آن را بنويسيد وبايد نويسنده‌اي از روي عدالت (سند را) درميان شما بنويسد و كسي كه قدرت بر نويسندگي دارد ، نبايد از نوشتن همان‌طور كه خدا به او تعليم داده، خودداري كند، پس بايد بنويسد و آن‌كس كه حقّ بر عهده او است ، بايد املاء كند و از خدا كه پروردگار او است ، بپرهيزد و چيزي را فروگذار ننمايد و اگر كسي كه حقّ بر ذمّه او است ، سفيه يا (از نظر عقل) ضعيف (و مجنون) است ، يا (به خاطر لال بودن) توانايي بر املاء كردن ندارند ، بايد وليّ او (به جاي او) با رعايت عدالت ، املاء كند و دو نفر از مردان (عادل) خود را (بر اين حقّ) شاهد بگيريد و اگر دو مرد نبودند، يك مرد و دو زن، از كساني‌كه موردرضايت و اطمينان شما هستند ، انتخاب كنيد (و اين دو زن بايد باهم شاهد قرار گيرند) تا اگر يكي انحرافي يافت ، ديگري به او يادآوري كند و شهود نبايد به هنگامي كه آن‌ها را (براي شهادت) دعوت مي‌كنند، خودداري نمايند و از نوشتن (بدهي خود) چه كوچك باشد يابزرگ، ملول نشويد (هرچه باشد، بنويسيد)، اين در نزد خدا به عدالت

(116) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

نزديك‌تر و براي شهادت مستقيم‌تر و براي جلوگيري ازترديد و شك (و نزاع و گفتگو) بهتر مي‌باشد، مگر اين‌كه داد و ستدي نقدي باشد كه بين خود، دست به دست مي‌كنيد . در اين صورت گناهي بر شما نيست كه آن را ننويسيد ، ولي هنگامي كه خريد و فروش (نقدي) مي‌كنيد ، شاهد بگيريد و نبايد به نويسنده و شاهد (به خاطر حقّ‌گويي) زياني برسد (و تحت فشار قرار گيرند) و اگر چنين كنيد ، از فرمان پروردگار خارج

شده‌اید ، از خدا بپرهیزید و خــداونــد به شما تعلیم مي‌دهد ، خداوند به همه‌چیز دانا است.(282 / بقره)
شرح آیه از تفسیر نمونه
گزینش این آیه شریفه در کتاب «تفسیر مردان» از آن جهت است که عمده فعالیت‌هاي تجــاري توسط آقایان انجــام مي‌شـــود و آشنــایي آن‌ها با چنین آیاتي بـاعث تضمین موفقیت و سلامت فعالیت‌هاي اقتصـــادي مـــردان است. (1)
«وَ لْيُمْلِلْ» در اصل از ماده « مِلَّة » به معني دین و احکام الهي است و بعضي گفته‌اند: از ماده « مَلال » است و چون در املاء کردن ، تکرار ملالت‌انگیز مي‌باشد ، به آن گفته مي‌شود (گاهي به صورت اِمْلاء و گاهي به صورت اِمْلال). در این آیه که طولاني‌ترین آیه قرآن است ، احکام و مقرّرات دقیقي براي امور تجاري و اقتصادي بیان کرده تا سرمایه‌ها هرچه بیشتر رشد طبیعي خود را پیدا کنند و بن‌بست و اختلاف و نزاعي در میان مردم رخ ندهد. در این آیه نوزده دستور مهم در مورد داد و ستد مالي به ترتیب ذیل بیان شده است .
1 ـ در نخستین حکم مي‌فرماید : « اي کساني که ایمان آورده‌اید ، هنگامي که بدهي مدّت‌داري (به خاطر وام دادن یا معامله) به یکدیگر پیدا کنید ، آن را بنویسید » (یا اَیُّهَا الَّذینَ امَنُوا اِذا تَدایَنْتُمْ بِدَیْنٍ اِلي اَجَلٍ مُسَمًّي فَاکْتُبُوهُ). ضمنا از این تعبیر هم مسأله مجــاز بودن قــرض و وام روشـــن مي‌شود و هم تعیین مدت براي وام‌ها .
1 . مؤلف «تفسیر مردان».
تفسیر مردان (117)
2 و 3 ـ سپس براي این‌که جلب اطمینان بیشتري شود و قرارداد از مداخلات احتمالي طرفین سالم بماند ، مي‌افزاید : « باید نویسنده‌اي از روي عدالت (سند بدهکاري را) بنویسد » (وَ لْيَکْتُبْ بَیْنَکُمْ کاتِبٌ بِالْعَدْلِ). بنابراین این قرارداد باید به وسیله شخص سوّمي تنظیم گردد و آن شخص عادل باشد ، گرچه ظاهر این جمله و جمله سابق این است که نوشتن چنین قراردادهایي واجب است ، زیرا « امر » دلالت بر وجوب دارد و به همین دلیل بعضي از فقهاي اهل سنّت ، این کار را واجب مي‌دانند ولي مشهور میان بزرگان علماي شیعه و اهل سنّت به خاطر دلایل دیگر ، استحبـاب آن است (با این‌که « امر » جنبه ارشادي و راهنمایي براي پیش‌گیري از نزاع و درگیري دارد) . از آیه بعد که مي‌فرماید: «فَاِنْ اَمِنَ بِعْضُکُمْ بَعْضا فَلْیُؤَدِّ الَّذِي اؤْتُمِنَ اَمانَتَهُ: اگر به یکدیگر اطمینان داشته باشید ، آن کس که حقّي بر گردن او است ، باید به موقع حقّ را بپردازد (گو این‌که نوشته‌اي در کار نباشد) » ، استفاده مي‌شود که این حکم مربوط به جایي است که اطمینان کامل در بین نباشد و احتمال بروز اختلافاتي باشد.

اين نكته نيز قابل ملاحظه است كه عدالت در عبارت فوق ، وصفي براي كتابت است ولياز آن معلوم مي‌شود كه بايد نويسنده عادل باشد تا نوشتنش از روي عدالت صورت گيرد .
4 ـ « كسي كه قدرت بر نويسندگي دارد ، نبايد از نوشتن خودداري كند ، همان‌طور كه خدا به او تعليم داده است ، بايد بنويسد » (وَ لا يَأْبَ كاتِبٌ اَنْ يَكْتُبَ كَما عَلَّمَهُ اللّهُ فَلْيَكْتُبْ). يعني به پاس اين موهبتي كه خدا به او داده ، نبايد از نوشتن قرارداد شانه خالي كند ، بلكه بايد طرفين معامله را در اين امر مهمّ كمك نمايد (مخصوصا در محيط‌هايي مانند محيط نزول آيه كه افراد باسواد كم باشند). جمله «كَما عَلَّمَهُ اللّهُ» مطابق تفسير فوق، براي تأكيد و تشويق بيشتراست ولي احتمال‌داردكه اشاره به‌حكم‌ديگري باشد و آن رعايت نهايت امانت در نوشتن است ، يعني آن‌چنان‌كه خدا به او تعليم داده ، سند را دقيقا تنظيم نمايد .
5 ـ « و آن‌كس‌كه حق بر ذمّه او است ، بايد املاء كند » (وَ لْيُمْلِلِ الَّذي عَلَيْهِ الْحَقُّ).
(118) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
مسلّما يكي از طرفين معامله بايد صورت قرارداد را بگويد تا كاتب بنويسد ، اما كدام‌يك از طرفين ؟ آيه مي‌گويد : آن‌كس كه حقّ بر گردن او است ، بايد املاء كند ، اصولاً هميشه امضاي اصلي در اسناد، امضاي بدهكار است و هنگامي كه با املاي او انجام بگيرد ، جلوي هرگونه انكاري را خواهد گرفت .
6 ـ « بدهكار بايد از خدا بپرهيزد و چيزي را فروگذار نكند » (وَ لْيَتَّقِ اللّهَ رَبَّهُ وَ لا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْئا)
7 ـ « هرگاه كسي‌كه حقّبر ذمّه او است (بدهكار)، سفيه يا (ازنظر عقل) ضعيف (و مجنون) باشد ويا (به‌خاطر لال‌بودن) تواناپي بر املاء كردن ندارد ، بايد وليّ او املاء كند » (فَاِنْ كانَ الَّذي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفيها اَوْ ضَعيفا اَوْ لا يَسْتَطيعُ اَنْ يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ). بنابراين در مورد سه طايفه ، « وليّ » بايد املاء كند ، كساني كه سفيهند و نمي‌توانند ضرر و نفع خويش را تشخيص دهند و امور مالي خويش را سروسامان بخشند (هرچند ديوانه نيستند) و كساني كه از نظر فكري ضعيفند يا مانند كودكان كم‌سنّ و سال و پيران فرتوت و كم‌هوش يا ديوانه و افراد گنگ و لال و يا كساني كه تواناپي املاء كردن ندارند ، هرچند گنگ نباشند .
8 ـ « وَلِيّ » نيز بايد در املاء و اعتراف به بدهي كساني كه تحت ولايت او هستند ، « عدالت را رعايت كند » (بِالْعَدْلِ) .
نه چيزي بيش از حقّ آن‌ها بگويد و نه به زيان آن‌ها گام بردارد .
9 ـ سپس‌مي‌افزايد: « علاوه‌براين، دو شاهد بگيريد » (وَ اسْتَشْهِدُوا

شَهيدَيْنِ).
10 و 11 ـ اين دو شاهد بايد « از مردان شما باشند » (مِنْ رِجالِكُمْ).
يعني هم بالغ ، هم مسلمان باشند (تعبير به «رِجال» ، بالغ بودن را مي‌رساند و اضافه كردن آن به ضمير «كُمْ»، اسلام را ، زيرا مخاطب در اين‌جا گروه مسلمين است).
12 ـ « و اگر دو مرد نباشند ، كافي است يك مرد و دو زن شهادت دهند » (فَاِنْ لَمْ يَكُونا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَ امْرَأَتانِ) .
تفسير مردان (119)
13 ـ «از كساني كه مورد رضايت و اطمينان شما باشند» (مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَداءِ) .
از اين جمله مسأله عادل بودن و مورد اعتماد و اطمينان بودن شهود ، استفاده مي‌شودكه در روايات اسلامي نيز به‌طور گسترده به آن اشاره شده است. ضمنا بعضي از اين تعبير استفاده كرده‌اند كه شاهد بايد متّهم نباشد (مانند كسي كه در آن دعوا منافع خاصّي دارد) .
14 ـ درصورتي كه شهود مركّب از دو مرد باشند ، هركدام مي‌توانند مستقلاً شهادت دهند ، اما در صورتي كه يك مرد و دو زن باشند ، بايد آن دو زن به اتّفاق يكديگر اداء شهادت كنند « تا اگر يكي انحرافي يافت ، ديگري به او يادآوري كند » (اَنْ تَضِلَّ اِحْديهُما فَتُذَكِّرَ اِحْديهُمَا الاُْخْري). زيرا زنان به خاطر عواطف قويّ ممكن است تحت تأثير واقع‌شوند و به‌هنگام اداء شهادت به‌خاطر فراموشي يا جهات ديگر ، مسير صحيح را طي نكنند و لذا يكي ، ديگري را يادآوري مي‌كند، البتّه اين احتمال درباره مردان نيز هست ولي در حدي پايين‌تر و كمتر .
15 ـ يكي ديگر از احكام اين باب اين است كه « هرگاه شهودرا (براي تحمّل شهادت) دعوت كنند، خودداري ننمايند » (وَ لا يَأْبَ الشُّهَداءُ اِذا ما دُعُوا)؟. بنابراين «تحمّل شهادت» (1)به هنگام دعوت براي اين كار ، واجب است .
اين احتمال نيز داده شده كه هم پذيرفتن دعوت براي تحمل شهادت (ديدن واقعه) لازم است و هم براي اداء شهادت .
16 ـ بدهي كم باشد يا زياد ، بايد آن را نوشت ، چراكه سلامت روابط اقتصادي‌كه موردنظر اسلام است، ايجاب مي‌كند كه در قراردادهاي مربوط به بدهكاري‌هاي كوچك نيز از نوشتن سند كوتاهي نشود و لذا در جمله بعد مي‌فرمايد : « و از نوشتن (بدهي) كوچك يا بزرگي كه داراي مدّت است ، ملول و خسته نشويد »
1- مشاهده حضوري واقعه توسط شهود.

(وَ لا تَسْأَمُوا اَنْ تَكْتُبُوهُ صَغيرا اَوْ كَبيرا اِلي اَجَلِهِ). سپس مي‌افزايد : « اين درنزد خدا به عدالت نزديك‌تر و براي شهادت مستقيم‌تر و براي جلوگيري از شكّ و ترديد بهتر است » (ذلِكُمْ اَقْسَطُ عِنْدَ اللّهِ وَ اَقْوَمُ لِلشَّهادَةِ وَ اَدْني اَلاّ تَرْتابُوا). در واقع اين جمله اشاره به فلسفه احكام فوق در مورد نوشتن اسناد معاملاتي است ، مي‌گويد : تنظيم اسناد و دقّت در آن از يك‌سو ضامن اجراي عدالت و از سوي ديگر ، موجب تقويت و اطمينان شهود به هنگام اداي شهادت و از سوي سوّم مانع ايجاد بدبيني در ميان افراد جامعه مي‌شود. اين‌جمله به‌خوبي نشان مي‌دهدكه اسناد تنظيم‌شده مي‌تواند به عنوان شاهد و مدركي مورد توجّه قضّات قرار گيرد.
17 ـ سپس يك مورد را از اين حكم استثناء كرده ، مي‌فرمايد : « مگر اين‌كه داد و ستد نقدي باشد كه (جنس و قيمت را) در ميان خود دست به دست كنيد ، در آن صورت گناهي بر شما نيست كه آن را ننويسيد » (اِلاّ اَنْ تَكُونَ تِجارَةً حاضِرَةً تُديرُونَها بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُناحٌ اَلاّ تَكْتُبُوها). « تِجارَةً حاضِرَةً » به معني معامله نقد مي‌باشد و جمله « تُديرُونَها بَيْنَكُمْ » (در ميان خود دست به دست بگردانيد) ، تأكيدي بر نقد بودن معامله است. ضمنا از « فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُناحٌ » (مانعي ندارد) ، استفاده مي‌شود كه درصورت معامله‌نقدي هم اگر سندي تنظيم كنند، به‌جا است، زيرا بسيار مي‌شودكه در معاملات نقدي نيز كشمكش‌هايي درمسأله پرداختن وجه معامله و مقدار آن يا مسايل مربوط به خيارات، پيدا مي‌شود كه اگر سندكتبي در ميان باشد، به آن‌ها پايان مي‌دهد.
18 ـ در معـاملـه نقـدي ، گـر چـه تنظيـم سنـد و نوشتن آن لازم نيست، ولـي شاهد گرفتن براي آن بهتر است ، زيرا جلوي اختلافات احتمالي آينده را مي‌گيرد ، لذا مي‌فرمايد : « هنگامي كه خريد و فروش (نقدي) مي‌كنيد ، شاهد بگيـريـد » (وَ اَشْهِـدُوا اِذا تَبـايَعْتُمْ) .
19 ـ در آخرين حكمي‌كه در اين‌آيه ذكرشده، مي‌فرمايد: « هيچ‌گاه نبايد نويسنده سنـد و شهـود (بـه خـاطـر بيـان حـقّ وعدالت) موردضرر و آزار

قرارگيرند » (وَ لا يُضارَّ كاتِبٌ وَ لاشَهيدٌ). « كه‌اگر چنين كنيد ، از فرمان خداوند خارج شده‌ايد » (وَ اِنْ تَفْعَلُوا فَاِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ). و به اين ترتيب قرآن به كاتبان و شاهدان ، مصونيّت و امنيّت مي‌دهد و مؤكّدا از مردم مي‌خواهدكه متعرّض اين اقامه‌كنندگان حقّ و عدالت نشوند. و در پايان آيه بعد از ذكر آن‌همه احكام ، مردم را « دعوت به تقوا و پرهيزكاري و اطاعت فرمان خدا مي‌كند » (وَ اتَّقُوا اللّهَ). و سپس يادآوري مي‌نمايد كه : « خداوند آن‌چه مورد نياز شما در زندگي مادي و معنوي است، به شما تعليم مي‌دهـد » (وَيُعَلِّمُكُـمُ اللّهُ). « و او از همـه مصـالـح و مفاسد مردم

آگاه است و آن‌چه خير و صلاح آنان است ، براي آنــان مقــرّر مي‌دارد »(وَاللّهُ بِكُـلِّ شَيْءٍ عَليمٌ) .

احكام دقيقي‌كه در اين‌آيه درمورد تنظيم سند براي معاملات ذكر شده است ، آن‌هم با ذكر جزئيّات در تمام مراحل ، در «طولاني‌ترين آيه قرآن مجيد» ، بيان‌گر توجّه عميقي است كه قرآن نسبت‌به امور اقتصادي مسلمين و نظم كار آن‌ها دارد، مخصوصا با توجّه به اين‌كه اين كتاب آسماني در جامعه عقب‌مانده‌اي نازل گشت كه حتّي سواد خواندن و نوشتن در آن بسيار كم بود و حتّي آورنده اين قرآن ، درسي نخوانده بود و به مكتب نرفته بود و اين خود دليلي‌است برعظمت قرآن ازيك‌سو و اهميّت نظام اقتصادي مسلمين از سوي ديگر. « عليّ بن ابراهيم » در تفسير معروفش مي‌گويد : در خبر آمده است كه : « در سوره بقره ، پانصد حكم اسلامي است و در اين آيه پانزده حكم به خصوص وارد شده است » .(1)

1- « تفسير قُمّي » ، جلد 1 ، صفحه 94 .

(122) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

«تَدايَنْتُمْ»: به يكديگر وام داريد.

«اِمْلال»: همان «املاء» به معنـاي «ديكتـه كردن و اظهار كردن» است.

«فَلْيُمْلِلْ»: بـايد گـواهي را به زبـان آورد و حقيقـت را بگـويـد.

«لايَبْخَس»: كـم نكنيـد. اصـل اين واژه به‌معناي «كاهش و نقصان» است و «ثَمَن بَخْس» يعنـي «بهـاي انـدك».

«سَفيه»: كم‌خرد، نادان. اصل اين واژه، «سَفَه» به‌معناي «سبكي» است.

«لايَأبَ»: دريـغ نـدارد و از انجـام دادن آن سـرپيچـي نكنـد.

«تَضِلَّ»: فراموش كرد، از ياد برد. اين واژه از «ضَلال» به‌معناي «نابودي و هلاكت» برگرفته شده است. پاره‌اي نيز اين واژه را به‌معناي «ازدست‌رفتن چيزي» گرفته‌اند «كه ديگـر بـدسـت نمـي‌آيـد».

«لا تَسْأَموا»: آزرده نشـويـد.

«اَقْسَـط»: عـادلانـه‌تـر.

در آيه پيش خداي پرمهر و فرزانه دستور داد كه طلبكاران بايد به وامداران تنگدست فرصت دهند تا بعد از آنكه گشايشي در كارشان پديد آيد، طلب خويش را بگيرند و اينك در اين آيه شريفه، مقرّرات خريد و فروش و دادوستد و وام مدّت‌دار را ترسيم مي‌كند و مي‌فرمايد:
«يـا اَيُّهَـا الَّـذينَ آمَنُـوا اِذا تَـدايَنْتُـمْ بِـدَيْـنٍ اِلـي اَجَلٍ مُسَمّيً فَاكْتُبُوهُ»
هان اي كساني كه ايمان آورده‌ايد! هرگاه در خريد و فروش يا دريافت و پرداخت وام، بـدهي و دَيْني مـدّت‌دار به يكديگر پيـدا كرديد، آن را بنويسيد.
در علّت تكرار واژه «دَيْن» بعد از «تَدايَنْتُم»، دو نظر ارائه شده است:
1. بعضي معتقدندكه اين واژه براي تأكيد آمده‌است تاپيام‌ومفهوم‌آيه‌روشنتر شود.
2. امّا برخي ديگر مي‌گويند: دليل اين است كه واژه «تَدايَنْتُمْ» هم درمورد قرض بكار مي‌رود و هم درمورد پاداش آن؛ و از اين رو واژه «دَيْن» تكرار شده تا روشن سازد
تفسير مردان (123)
كـه معنـاي وام مـورد نظـر است نه پاداش وام.
«اِبْنِ عَبّاس» بر آن است كه اين آيه شريفه، تنها بيانگر دادوستد به صورت «سَلَم» است و بس و مي‌افزايد: گواهي مي‌دهم كه خداوند دادوستد «سَلَمي» را هنگامي كه مدّت آن مقرّر شد، روا شمرده و طولاني‌ترين آيه كتاب خود را درمورد آن فرو فرستاده است و آنگاه به تلاوت اين آيه پرداخت...
امّا ظاهر آيه، نشانگر عموميت آن است و هر گونه تجارت و دادوستدي را بيان مي‌كند؛ همچنانكه مفسّران و كارشناسان فقه اسلامي نيز همين مطلب را دريافته‌اند.
واژه «فَاكْتُبُوه» در آيه شريفه، نشان‌دهنده آن است كه «قَرْض» را بايد در سندي نوشت تا با گذشت زمان، اشتباه و انكاري در آن پيش نيايد و اين سند، پشتوانه وام باشد. ناگفته پيداست كه تنظيم سند، هم به سود بدهكار است و هم به نفع طلبكار و هم گواه همگي است؛ چرا كه از سويي حقّ وام‌دهنده به آن بسته است و با گواهي آن سند، پايمال نمي‌شود، از سوي ديگر به‌نفع وام‌گيرنده است، زيرا راهي براي وسوسه و انكـار حـقّ مـردم نمي‌ماند تا باعث نگونساري او در سراي آخرت شود و سرانجام به سود گواه معـامله است، چه، وقتي سندي حاضر باشد، گواه نيز با آرامش و اطمينان خاطر گواهي مي‌دهد و به‌ترديد نمي‌افتد.

در ايــن‌كــه تنظيــم چنيــن نوشته يــا سندي واجب است يا مستحب، دو نظر ارائــه شده است:
1. به باور بيشتر مفسّران، تنظيم سند در روابط تجاري و اقتصادي پسنديده است امّا واجـب نيست.
2. امّا بــرخــي نيــز آن را واجــب شمرده‌اند.
به‌نظر ما، ديدگاه نخست بهتر است؛ و دليل آن، دوّمين آيه شريفه اين بحث ـ آيه 283 ـ است كه مي‌فرمايد: «...فَاِنْ اَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضاً فَلْيُؤَدِّ الَّذِي اؤْتُمِنَ اَمانَتَهُ...» (...پس اگر به يكديگر اعتماد و اطمينان داشتيد، دريافت گرويي لازم نيست امّا بر او كه امين شمــرده شــده، واجب است بدهي را كه بسان امانتي نزد اوست، انكار نكند و بپردازد). كه در اين آيه شريفه بوضوح اعلام شده است كه اگر طرف خود را درستكار و امــانتــدار مي‌دانيــد، سند و مدركي لازم نيست.
«وَلْيَكْتُـــبْ بَيْنَكُـــمْ كــاتِــبٌ بِالْعَــدْلِ وَ لا يَــأْبَ كــاتِبٌ اَنْ يَكْتُـــبَ كَمــا عَلَّمَــهُ اللّهُ»
(124) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
و بايد نگارنده‌اي، سند آن معامله را براساس عدل و داد، ميان فروشنده و خريدار، يا وام‌دهنده و گيرنده، بنگارد؛ چيزي از آن كم و يا به آن زياد نكند؛ همه شرايط را بروشني به دو طرف باز گويد؛ و از آن شيوه عادلانه‌اي كه خداوند در تنظيم قراردادها به وي آمــوخته است، سربــاز نــزند.
پاره‌اي نيز برآنند كه منظور آيه شريفه اين است كه چون خدا موهبت دانش و نوشتن را به او ارزاني داشته است، نبايد از نوشتن سند خودداري كند.

در اينكه آيا نوشتن اين سند بر نگارنده حاضر واجب است يا نه، ديدگاهها متفـــاوت اســـت:
1. گروهي از مفسّران بر اين عقيده‌اند كه نگارش سند، واجب كفايي است... و برخي افزوده‌اند كه بر نگارنده و گواه روا است كه اجرت كار خويش را نيز بگيرند؛ امّا مرحوم شيخ طوسي (ره) مي‌گويد: گرفتن اجرت درست نيست؛ و پرداخت پول سند و كاغذي كه در آن قرارداد تنظيم مي‌شود، با طلبكار است، چرا كه مال مورد معامله و حـــقّ مـــورد مطـــالبه از آنِ اوست و سنـــد هم بايد در دست او باشد.
2. دربرابر اين گروه، برخي برآنند كه نگارنده درصورتِ داشتنِ فرصت، لازم است كه سند را بنويسد.
3. پاره‌اي مي‌گويند: اگر كسي از نگارنده‌اي درخواست كرد تا سندي را تنظيم كند، بر او واجب است كه پاسخ مثبت دهد.
4. بعضـــي برآننـــد كـــه اگر نـــويسنـــده ديگري نباشد ــ و درصورتِ ننوشتنِ او، بر طلبكار زيان مي‌رسد ــ بر او واجب است كه سند را بنويسد؛ امّا اگر نويسنده ديگري باشد و بنويسد واجب نيست.
5. و برخي نيز معتقدند كه نوشتن سند، نخست با اين آيه شريفه واجب شد؛ اما پـــس از آن با جملـــه «وَ لا يُضارَّ كاتِبٌ وَلا شَهيدٌ» نسخ شد؛ چرا كه وجوبِ نوشتنِ سند بر كســـي، آن هم بـــدون دريـــافـــت پـــاداش، زيـــان آشكـــار اَسـت.
«فَلْيَكْتُـــبْ وَلْيُمْلِـــلِ الَّذي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللّهَ رَبَّهُ وَلايَبْخَسْ مِنْهُ شَيْئاً»
پس قرارداد را بروشني و عادلانه بنويسيد و كسي كه وامدار است و حق بر گردن اوست، سند را ديكته كند و از خداي خود بترسد و چيزي از آن نكاهد.
تفسير مردان (125)
در اين جمله به نويسنده فرمان داده مي‌شود كه بر اوست سند را برابر مقررات و بر اساس عدالت بنويسد. مفسّران برآنند: از آنجا كه در زمان پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله و فرود اين آيه شريفه نويسنده كم بود، پيام و رهنمود موردنظر در قالب فعل امر آمده شده است تا اهميت موضوع را روشن سازد؛ چرا كه در دستور زبان، براي نشان‌دادن اهميت انجـــام‌شدن يك كـــار يا وانهـــادن آن، از قالب امر و نهي بهره مي‌گيرند.
اين آيه شريفه، در دنباله، چگونگي تنظيم سند را به نويسنده نشان مي‌دهد و مي‌فرمايد: بدهكار بايد متن سند را با زبان خويش ديكته كند و خود بگويد كه چه مبلغي بـــدهكـــار است و شـــرايـــط پرداخت آن چگونه است؛ و در

اين ديكته كردن، از پروردگار خويش پـروا كنـد و به هيـچ وجه چيزي از شرايط معامله، اوصاف كالا يا اندازه و مبلغ آن نكـاهد.
«فَاِنْ كانَ الَّذي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفيهاً اَوْ ضَعيفاً اَوْ لايَسْتَطيعُ اَنْ‌يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بَالْعَدْلِ»
اما اگر بدهكار كم‌خرد يا ناتوان بود و توان ديكته‌كردن متن قرارداد و امضاي آن را نداشت، سرپرست و كارگزار او بايد براسـاس عدالـت آن را ديكته كند.
منظور از واژه «سَفيه» در آيه شريفه، كسي است كه نتواند متن سند را بروشني بيان كند؛ و برخي نيز برآنند كه منظور، كودك و ناتوان يا نادان و احمق است.
درباره واژه «ضَعيف» هم، پاره‌اي مي‌گويند: منظور كسي است كه كم خرد يا ديوانه باشـد و بـرخـي برآننـد كه منظـور كهنسـالي است كـه ديگر توان دريافت درست را ازدست داده است.
و در مـورد «كسي كـه خود نمي‌تـواند ديكتـه كند»، برخي گفته‌اند: منظور فرد ناداني است كه توانايي بيان نظر خود را در مـورد قرارداد ندارد و پاره‌اي نيز مي‌گـوينـد: مقصود، فرد گنگـي است كه نمي‌تـوانـد سخـن بگويد.
پاره‌اي از مفسّران نيز گفته‌اند: براي اينكه تكراري پيش نيايد، بايد براي هر كدام از سه تعبير، پيام و مفهومي بيابيم؛ از اين رو، برخي واژه «سَفيه» را به ديوانه و «ضَعيف» را به كودك و «ناتوانِ بر ديكته» را به گنگ و نظير آن معنا كرده‌اند و بعضي مي‌گويند: «سَفيه»، كسي است كه دارايي خويش را بي‌دليل و بيهوده ازميان مي‌برد؛ «ضَعيف» كودكي است كه هنوز به مرز نوجواني نرسيده؛ و «ناتوانِ بر ديكته»، فردي است كه مغز و فكر او درست كار نمي‌كند.
(126) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
به هر حال، در هر يك از اين سه حالت بايد سرپرست، كارگزار يا وكيل آنان، موضوع بدهي را براساس حقّ و عدالت ديكته و پس از اعتراف به آن، سند را امضا كند؛ چـرا كه آنـان به خصوصيات كـار و بـدهـي آنـان، از ديگـران آگاهترند.
«وَاسْتَشْهِدُوا شَهيدَيْنِ مِنْ رِجالِكُمْ»
و دو مـرد از همـدينـان خـود را بر موضوع گـواه بگيريد.
در اينجا مقصود اين است كه دو مرد آزاد و دانا و بالغ و مسلمان را بر قرض خويش گواه بگيريد؛ و بدين‌سان، كفرگرايان را به گواهي نمي‌پذيرد، چرا كه مسلمان‌بودن گواهان و رعايت عدالت ازسوي آنان، براي اين امر، شرط است.
برخي از مفسّران بر اين باورند كه روي سخن در اين جمله با قاضي و

دستگاه قضايي است؛ و به آنان خاطرنشان مي‌سازد كه به هنگام قضاوت، اگر كسي كه برضّد او ادّعايي صورت گرفته است، ادّعا را نمي‌پذيرد و آن را انكار مي‌كند، بايد براي اثبات حقوق مدعي، دو تن گواه از او خواست.
«فَاِنْ لَمْ يَكُونا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَ امْرَاَتانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ‌الشُّهَداءِ»
پس اگر دو مرد براي گواهي نبود، يك مرد و دو زن از كساني كه گواهي آنان را از نظر درستكاري و عدالت مي‌پذيريد، به گواهي بگيريد.
از اين جمله چنين برمي‌آيد كه براي گواهي‌دادن، عدالت و درستكاري لازم است. همچنين از اين بخش از آيه شريفه كه مي‌فرمايد «كساني را كه خود مي‌پسنديد، به گواهي بگيريد»، اين نكته دريافت مي‌شود كه در گزينش گواه، همواره نمي‌توان فردي را برگزيد كه بطور كامل مورد قبول آفريدگار آگاه و داناي به نهانها باشد؛ از اين رو، ناگزيريم كسي را انتخاب كنيم كه خود پروا و امانتداري و رفتار او را مي‌پذيريم، گرچه ممكن است كه در باطن آنگونه هم نباشد. شاهد اين نكته، خودِ آيه است كه مي‌فرمايد: «مِمَّنْ تَرْضَوْن» (از كساني كه خود مي‌پسنديد)؛ و نفرمود «مَرْضِيّينَ»، كه اگر اين بود، گواهان منتخب بايد موردرضا و پسندخدا باشند.
«اَنْ تَضِلَّ اِحْداهُما فَتُذَكِّرَ اِحْداهُمَا الاُْخْري»
كه اگر يكي از آن دو فراموش كرد، ديگري بيادش آورد و نحوه اين يادآوري بدين صورت است كه به او بگويد: «آيا بياد نمي‌آوري كه آن روز، گواه تنظيم آن سند بوديم و درحضور فلان شخصيت اين سند نوشته شد...؟» و علّت آنكه اين يادآوري
تفسير مردان (127)
درمورد زنان شرط شده، اين است كه زنان بيشتر از مردان فراموشكارند.
چرا؟
چراواژه«اِحْداهُما» در آيه شريفه تكرار شده و بجاي آن «الاُْخْري» بكار نرفته است؟
1ـ در پاسخ به اين پرسش، دو نكته درخور تأمّل و دقّت وجود دارد:
نخست اينكه اين تكرار به‌جهت رعايت يك قانون ادبي است كه مطابق آن، فاعل را بر مفعولْ مُقدَّم مي‌دارد و اگر غير از اين بود، ميان فعل و فاعل جدايي مي‌افتاد و اين ازنظر ادبي پسنديده نيست.
2ـ ديگر اينكه مفهوم دو واژه «اِحْداهُما» در آيه شريفه يكي نيست؛ بلكه مقصود از بكاررفتن اين واژه در مرتبه نخست، فراموشي يكي از دو «گواه» است و منظور از بكاررفتن آن براي بار دوّم، نِسْيان يكي از آن دو «زن گواه» است و دليل تذكّر اين مطلب آن است كه واژه «ضَلَّ» اصولاً

درمورد فراموش كننده بكار نمي‌رود؛ پس، منظورِ آيه شريفه، فراموش‌شدن و ازميان‌رفتنِ خودِ «گواهي» است و ضمير به «گواهي» برمي‌گردد، نه به دو زن گواه. همين معنا در آيه ديگري از قرآن شريف، دربرابر واژه «ضَلّوا» بكار رفته است. در آنجا قرآن بيان مي‌دارد كه شرك‌گرايان در روز رستاخيز در پاسخ به خدا كه از خدايان دروغين آنان مي‌پرسد، مي‌گويند: «... ضَلّوا عَنّا...»(1) (... از برابر ديدگانِ ما ناپديد شدند...).
«وَلايَأبَ الشُّهَـداءُ اِذا مـا دُعُوا»
در معنـاي اين جملـه از آيه شـريفه، ديدگـاهها متفـاوت است:
1. گروهي، ازجمله «سَعيد بن جُبَيْر»، برآنند كه معناي آيه اين است كه: «آنان كه براي گواهي دادن فرا خوانده مي‌شوند، نبايد از شهادت‌دادن به حق سرباز زنند» و روشن است كه اين وظيفه هنگامي خواهد بود كه آنان از موضوع آگاه باشند و ترس و زيـاني نيـز آنان را تهديد نكند.
2. برخي اين جمله را بدين صورت معنا كرده‌اند: «هنگامي كه آنـان را دعـوت كردند تا گـواه تنظيم سند باشند، نبـايد از گـواه شدن سربـاز زنند».
3. پاره‌اي نيز در مفهوم اين جمله از آيه شريفه گفته‌اند: «وقتي آنان را به گواه‌بودن
1 . سوره اَعْراف، آيه 37.
(128) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
بر تنظيـم سنـد و نيز براي اداي گواهي به‌هنگام لزوم فرا خواندند، حضور يابند و سرباز نزنند».
به‌نظر ما، ديدگاه سوّم از ديگر ديدگاهها بهتر و با ظاهر آيه هماهنگ‌تر است. از ششمين امام نور نيز همين معنا روايت شده است.
«وَ لا تَسْأَمُوا اَنْ تَكْتُبُوهُ صَغيراً اَوْ كَبيراً اِلي اَجَلِهِ»
و شما دو طرف معامله و نيز نويسنده نبايد از تنظيم سند و نوشتن آن بدهي مـدّت‌دار ـ كـم بـاشـد يا زيـاد ـ تا سررسيد آن، آزرده خـاطر و ناراحت شويد.
پـاره‌اي از مفسّـران بـرآنند كه روي سخـن در اين جملـه، گواهان سند است؛ و خطـاب به آنـان مي‌گويد: شما گـواهـان، نبـايـد از اينكه گواهي عادلانه و درست خود را بنويسيد، افسرده و دلتنگ شويد.
و برخي نيز مي‌گويند: «اِلي اَجَلِهِ»، نه به مفهوم «تا سر آمد مدّت قرض» است؛ بلكه منظوراين‌است‌كه شما گواهان از نوشتن گواهي تا هنگامي كه لازم است، آزرده نشويد.
امّابه‌نظرما،معناي‌نخست ـ يعني «سرآمد قرض» ـ بهتر است.
«اِلي اَجَلِهِ ذلِكُمْ اَقْسَطُ عِنْدَ اللّهِ وَ اَقْوَمُ لِلشَّهادَةِ وَ اَدْني اَلاّ تَرْتابُوا»

تفسير اين جمله از آيه شريفه آن است كه تنظيم سند براي شما مردم، سه فايده بـزرگ دارد:
نخست اينكه در پيشگاه خدا به عدل و داد نزديكتر است؛ چرا كه خدا به اين كار فـرمـان داده و روشـن است كه پيـروي از دستورات پروردگار، به عدل و داد نزديكتر است.
دوّم اينكه براي گواهي‌دادن درست و عادلانه و بدورماندن از اشتباه و فراموشي و كـم يا زيـاد شدن بدهي و پايمـال نشـدن حقـوق مـردم، بهتر و مـؤثّرتر است.
و سـوّم آن كـه براي مصون ماندن از آفت ترديد در مقدار بدهي و سررسيد آن، لازم اسـت.
«اِلاّ اَنْ تَكُـونَ تِجـارَةً حـاضِـرَةً تُديرُونَهـا بَيْنَكُـمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُـمْ جُنـاحٌ اَلاّ تَكْتُبُوها»
پس، بر شماست كه در معاملات، نوشته و سند تنظيم كنيد، مگر اينكه دادوستد شما نقدي انجام گيرد و در همان لحظه‌اي كه پول دردست فروشنده است، كالا نيز دردسـت خـريـدار بـاشـد.
تفسير مردان (129)
آري؛ در اين صورت بر شما گناهي نيست كه براي تجارت خود سند ننويسيد؛ چراكه ازجمله فلسفه‌هاي تنظيم سند آن است كه اعتماد پديد آيد و روشن است كه اين موضوع در دادوستد نقدي چندان جايي ندارد.
«وَ اَشْهِـدُوا اِذا تَبـايَعْتُـمْ»
و به هنگـام خريـد و فـروش، گـواه بگيريد.
و اين‌دستور گواه‌گرفتن‌از ديد فقها، امري استحبابي است. امّا كساني كه بيشتر پيرو ظاهر آياتند، بر اين عقيده‌اند كه فرمان قرآن برگرفتنِ گواه درتنظيم سند، واجب است.
«وَ لا يُضَارَّ كاتِبٌ وَ لا شَهيدٌ»
اين جمله با توجّه به دو گونه قرائت در واژه «يضارّ» به دو صورت معنا شده است:
گروهي اين واژه را از «يُضارر» ــ كه فعل معلوم است ــ گرفته‌اند كه در اين صورت معناي اين جمله از آيه شريفه چنين مي‌شود: «نويسنده و گواه نبايد با خودداري از نوشتنِ واقعيتِ معـامله و گواهي‌دادن به هنگـام لزوم، به صاحب حق زيان برسانند».
و اگر واژه «يُضارَّ» را فعل مجهول بدانيم، مفهوم جمله چنين مي‌شود: «نويسنده و گواه سند نبايد درصورتِ معذوربودن از نوشتنِ سند و گواهي‌دادن بر آن، زير فشار قـرار گيـرند و زيـان ببينند».
«زَجّاج» بر آن است كه قرائت نخست با توجّه به ادامه آيه شريفه بهتر مي‌نمايد؛ چرا كه مي‌فرمايد: «وَ اِنْ‌تَفْعَلُوا فَاِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ» (و اگر چنين

كنيد، از فرمان پروردگار خارج شده‌ايد) و اين تعبير از كسَاني كه بر اساس عدل و داد رفتار نكرده و واقعيت را تحــريف كــرده باشند، مناسبتر بنظــر مي‌رســد.
امّا ديگــر مفسّران، قــرائت دوّم را برگزيده و جمله را بدين‌گونه معنا كرده‌اند: «اگر به نــويسنــده و گــواه سنــد، زيــان وارد آوريــد، خـــدا را نافرماني كــرده‌ايــد».
«وَ اتَّقُــوا اللّهَ وَ يُعَلِّمُكُــمُ اللّهُ وَاللّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَليمٌ»
و درآنچه خدا شمارا رهنمود و هشدارداده‌است،پرواي‌اورا پيشه‌سازيد و پروردگار آنچه را كه برايتان سرنوشت‌ساز است، به شما مي‌آموزد؛ و خداوند به هر چيزي دانا است «علي‌ابن‌ابراهيم» درتفسير خويش گفته‌است: درتمامي سوره مباركه بَقَرَه، پانصد حكم از احكام خدا بيان شده؛ كه پانزده حكم آن، فقط در همين آيه شريفه است.
(130) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

وَ اِنْ كُنْتُــمْ عَلــي سَفَــرٍ وَ لَمْ تَجِدُوا كاتِبا فَرِهانٌ مَقْبُــوضَــةٌ فَاِنْ اَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضــا فَلْيُــؤَدِّ الَّذِي اؤْتُمِــنَ اَمانَتَــهُ وَ لْيَتَّــقِ اللّهَ رَبَّــهُ وَ لا تَكْتُمُوا الشَّهادَةَ وَ مَــنْ يَكْتُمْهــا فَــاِنَّهُ اثِمٌ قَلْبُهُ وَ اللّهُ بِما تَعْمَلُونَ عَليمٌ

و اگر در سفر بوديد و نويسنده‌اي نيافتيد ، گروگان بگيريد (گروگاني كه در اختيار طلبكار قرار گيرد) و اگر به يكديگر اطمينان (كامل) داشته باشيد ، (گروگان لازم نيست و) بايد كسي كه امين شمرده شده (و بدون گروگان ، چيزي از ديگري گرفته)، امانت (و بدهي خود را به موقع) بپردازد و از خدايي كه پروردگار او است ، بپرهيزد و شهادت را كتمان نكنيد و هركس آن را كتمـان كند ، قلبش گنــاهكــار است و خـداوند به آن‌چه انجام مي‌دهيد ، دانا است.

(283 / بقره)

شرح آيه از تفسير نمونه

ايــن آيــه در حقيقــت با ذكــر چنــد حكــم ديگــر در رابطه با مسأله تنظيم اسنــاد تجــاري مكمّل آيه قبل است و آن‌ها عبــارتنــد از ؛

1 ـ « هرگاه در سفر بوديد و نويسنده‌اي نيافتيد (تا اسناد معامله رابرايتان تنظيم‌كند و قرارداد را بنويسد) گروگان(1) بگيريد » (وَ اِنْ كُنْتُمْ عَلي سَفَرٍ وَ لَمْ تَجِدُوا كاتِبا فَرِهانٌ مَقْبُوضَةٌ). گرچه از ظاهر آيه در بدو نظر چنين استفاده مي‌شود كه تشريع « قانون رهن » مخصوص سفر است ، ولي با توجّه به جمله « وَ لَمْ تَجِدُوا كاتِبا » (نويسنده‌اي پيدا نكرديد) ، به خوبي استفاده‌مي‌شود كه منظور مواردي است كه تنظيم‌كننده سند پيدا نشود ، بنابراين هرگاه در وطن هم دسترسي به تنظيم‌كننده سند، كار مشكلي باشد ، اكتفا كردن به گروگان ، مانعي ندارد ، هدف اين‌است‌كه‌معاملات برپايه و اساس محكمي باشد ، خواه‌اطمينان از نظر تنظيم سند و گرفتن شاهد حاصل

1- وثيقه .

تفسير مردان (131)

شود يا از طريق رهن و گروگان. در تفاسيراهل‌بيت عليهم‌السلام نيز به‌اين حقيقت‌اشاره شده ، از جملــه در منــابــع معروف حديث شيعه و همچنين اهل سنّت آمده است كه؛ پيامبر اكرم صلي‌الله‌عليه‌وآله زره خــود را در مــدينــه به عنــوان گــروگــان نزد شخص غيرمسلماني گذاشت و مبلغي به عنوان وام از او گرفت.(1)

2 ـ گروگان حتما بايد قبض‌شود و در اختيار طلبكار قرار بگيرد تا اثر اطمينان‌بخشي را داشته باشد ، لذا مي‌فرمايد : «گروگاني گرفته شده»

(فَرِهانٌ مَقْبُوضَةٌ). در تفسير « عياشي » از امام صادق مي‌خوانيم كه فرمود: « لا رَهْنَ اِلاّ مَقْبُوضَ: رهني وجــود نـدارد مگر آن‌كه طلبكار او را تحويل بگيرد ».(2)
3 ـ سپس به عنوان يك استثناء در احكام فوق مي‌فرمايد : « اگر بعضي از شما نسبت به بعضي ديگر اطمينان داشته باشد (مي‌تواند بدون نوشتن سند و رهن با او معامله كند و امانت خويش را به او بسپارد) ، در اين صورت كسي كه امين شمرده شده است، بايد امانت (و بدهي خود را به موقع) بپردازد و از خدايي كه پروردگار او است، بپــرهيــزد » (فَــاِنْ اَمِــنَ بِعْضُكُــمْ بَعْضــا فَلْيُــؤَدِّ الَّــذِي اؤْتُمِنَ اَمانَتَهُ وَ لْيَتَّقِ اللّهَ رَبَّهُ) .
قابل‌توجّه اين‌كه در اين‌جا طلب طلبكار به عنوان يك امانت ، ذكر شده كه خيانت در آن گناه بزرگي است .
4 ـ سپس همه مردم را مخاطب ساخته و يك دستور جامع در زمينه شهادت بيــان مي‌كنــد و مي‌فــرمــايد : « شهــادت را كتمــان نكنيــد و هركس آن را كتمان كنــد، قلبــش گناهكار است » (وَ لا تَكْتُمُوا الشَّهادَةَ وَ مَنْ يَكْتُمْها فَاِنَّهُ اثِمٌ قَلْبُهُ). بنابراين كساني كه از حقــوق ديگــران آگــاهنــد ، موظّف هستند به هنگام دعوت براي اداء شهادت آن را كتمان نكنند ، بلكه بسياري معتقدند در مورد حقوق مردم بدون دعوت نيز بايد اداء شهادت كرد .
1- « تفسير ابوالفتوح رازي » ، جلد 2 ، صفحه 420 .
2- « نُورُ الثَّقَلَيْن » ، جلد 1 ، صفحه 301 .
(132) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«رِهان»: گروگان يا چيزي كه به گرو سپرده مي‌شود. اين واژه از «رَهْن» برگرفته شده و هنگــامي كه گفتــه مي‌شود: «رَهْنَتُ عِنْدَ فُلانٍ رَهْناً»، معنايش اين است كه «من نزد فــلان شخــص، چيـــزي را بــه رهـــن سپــرده‌ام».
در ادامه سخن در اين مورد راه ديگري براي برقراري اعتماد و اطمينان درصورت عدم امكان تنظيم سند و نيافتن گواه بر معامله و بدهي ترسيم و موضوع رهن و گروگان قــراردادن را مطــرح مي‌كنــد و مي‌فـــرمــايـــد:
«وَ اِنْ كُنْتُمْ عَلي سَفَرٍ وَ لَمْ‌تَجِدُوا كاتِباً فَرِهانٌ مَقْبُوضَةٌ»
و اگر در سفر بوديد و نگارنده‌اي براي تنظيم سند و گواهي براي گواه معامله نيافتيد، مي‌توانيد بجاي سند وگواه وثيقه‌اي مقرّر داريد كه از بدهكار دريافت شود.
همه كارشناسان حقوق اسلامي برآنند كه درست‌بودن رهن يا گرويي، هنگامي است كه گروگان دراختيار وام‌دهنده باشد، وگرنه عقد و معامله

رهن تحقّق نمي‌يابد.
«فَاِنْ اَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضاً فَلْيُؤَدِّ الَّذِي اؤْتُمِنَ اَمانَتَهُ وَلْيَتَّقِ اللّهَ رَبَّهُ»
امّا اگر طلبكار به درستكاري و امانتداي بدهكار اطمينان و اعتماد داشت و سند يا گروگاني از او نگرفت، بر بدهكار لازم است كه طلب او را كه درحقيقت امانت است، انكار نكند و بي‌ذرّه‌اي كم و كاست و در هنگام مقرّر بپردازد؛ همچنين نبايد سررسيد بدهي خود را با بهانه‌جويي و عذرتراشي بتأخير افكند، بلكه پرواي خدا را پيشه سازد و به عهد خود وفا كند.
«وَ لا تَكْتُمُوا الشَّهادَةَ وَ مَنْ يَكْتُمْها فَاِنَّهُ آثِمٌ قَلْبُهُ»
خطاب اين جمله از آيه شريفه، گواهان دادوستد يا وام است و به آنان توصيه مي‌شود كه: «و مبادا هنگامي كه براي گواهي‌دادن فراخوانده شديد، گواهي را پوشيده داريد و حق را بيان نكنيد و هر كه آن را مخفي دارد و با علم و يقين بر ضرر و زيان يكي از طرفين معامله، گواهي به حق نكند، براستي كه قلب او گناهكار است».
تفسير مردان (133)

چرا؟

بااينكه گناه پوشيده‌داشتن گواهي در پايمال‌ساختن حق، با همه سازمان وجود انسان ارتباط دارد، چرا اين عمل تنها به قلب نسبت داده شده است؟
پاسخ: علّت آن است كه آهنگِ هر كاري از قلب سرچشمه مي‌گيرد و نيز برخاسته از پنهان‌داشتن گواهي است كه از دل برمي‌خيزد؛ افزون بر اين، خداي جهان‌آفرين در قرآن شريف، ايمان را به قلب نسبت داده است، آنجا كه مي‌فرمايد: أُولئِكَ كَتَبَ في قُلُوبِهِمُ الْايمانَ». «وَاللّهُ بِما تَعْمَلُونَ عَليمٌ»
و خداوند از آنچه انجام مي‌دهيد، آگاه است.
از پيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله آورده‌اند كه فرمود: «لايَنْقَضي كَلامُ شاهِدِ زُورٍ مِنْ بَيْنِ يَدَيِ الْحاكِمِ حَتّي يَتَبَوَّءا مَقْعَدُهُ مِنَ النّارِ.»(1)
هر كه نزد قاضي و داوري، گواهي دروغي دهد و يا آن را پوشيده دارد، گفتارش بپايان نمي‌رسد، جز اينكه خدا جايگاه نشستن او را در دوزخ آكنده از آتش مي‌سازد.
از اين آيه شريفه، دو نكته دريافت مي‌شود:
1. چنانكه پيشتر نيز اشاره شد، تنظيم سند و گرفتن گواه در معاملات و روابط اقتصادي، تنها براي اطمينان و اعتماد است و برنامه واجب و لازمي نيست، چرا كه مي‌فرمايد: «فَاِنْ اَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضاً فَلْيُؤَدِّ الَّذِي اؤْتُمِنَ اَمانَتَهُ ...».
2. خداوند به همه امور بندگان خويش عنايت كامل دارد؛ آنان را در همه ابعاد فردي، اجتماعي، حقوقي و اقتصادي راه مي‌نمايد و در سرگرداني و ناداني نمي‌گذارد.
آري؛ در اين آيات، براي تعالي خواهان و سعادت‌طلبان و كساني كه در انديشه كسب بينش و آگاهي‌اند، تمامي وسايل تكامل فراهم شده است.
1 .اَلْفَقيه، ج 3 ص 37.
(134) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
چهارده رهنمود امنيت آفرين در دو آيه 282 و 283 (1)
از هدفهاي بلند و اساسي قرآن شريف، ايجاد توازن اقتصادي و توزيع ثروتها بسان خون سالم و مفيد در سراسر پيكر جامعه است؛ و اين مقصود تحقّق نمي‌يابد، مگر در سايه امنيت اقتصادي و اجتماعي و درست در اين راستا است كه قرآن كريم از سويي بخل و احتكار، اسراف و استثمار، بريز

و بپاش و تجمّل‌گرايي، رباخوارگي و هر نوع قرارداد ظالمانه و استعماري را مردود اعلان مي‌كندو از سوي ديگر، ضمن دعوت به تلاش سالم و مفيد تجاري و اقتصادي و توليد و توزيع درست، مقرّرات دقيقي را بـدين منظـور تنظيـم مي‌كنـد. براي نمونه، در دو آيه‌اي كه تفسير آنها گذشت، بيش از بيست و چند دستـور ارزشمنـد و امنيت آفـرين اقتصـادي و رواني و اجتمـاعي به تـابلو رفته است كه به برخي از آنها اشاره مي‌رود:
1. همگان بايد در روابط اقتصادي و تجاري خود، اسنادي صحيح و روشن و عادلانـه تنظيـم كنند.
2. براي تنظيم عـادلانه‌تر و بي‌طـرفانه‌تر اسنـاد، فـرد سوّمي آن را تنظيم كند.
3. تنظيم‌كننده سند بايد سند را براساس عدالت تنظيم كنـد.
4. آنكـه از نعمت دانش و بينش برخوردار است، از نوشتن سنـد سـرباز نـزند.
5. بـدهكـار بايد متـن سنـد را بروشنـي و گويـا بـراي يادداشت بيان كند.
6. بـدهكـار بايد به‌هنگـام امضـاي سنـد، پرواي خدا را پيشه سازد و حقّ ديگـري را پايمال نكند.
7. اگر بدهكار، كم‌خرد يا ناتوان يا گنگ بود، كسي كه حافظ منافع اوست، بايد وظيفه وي را انجام دهد.
8. ولّي يا كـارگـزار بدهكـار نيـز بايـد سنـد را براساس عـدالت امـلا كند.
1 .مترجم .
تفسير مردان (135)
9. درتنظيم‌سند شاهدبگيرند.
10. گـواهـان بـايـد از ميـانِ افـراد اميـن و مـورد اعتمـاد انتخاب شوند.
11. نـوشتـن مقـدار بـدهـي ـ كم باشد يا زياد ـ از بـروز مشكـلات آتـي جلـوگيـري مـي‌كنـد.
12. تنظيم كننده سنـد و يا گـواهان آن نبـايد به سبب بيـان حق، مورد بـي‌مهـري قـرار گيـرنـد.
13. و آنان نيز نبايد به‌هنگام لزوم از بيان حق خودداري كنند.
14. و در كلّيه اين امور، همه آنهايي كه نقشي دارند بايد پرواي خدا را پيشه سازند و از مقـرّرات الهي خارج نشوند.
(136) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

لا يُكَلِّفُ اللّهُ نَفْسا اِلاّ وُسْعَها لَها ما كَسَبَتْ وَ عَلَيْها مَا اكْتَسَبَتْ رَبَّنا لا تُؤاخِذْنا اِنْ نَسينا اَوْ اَخْطَأْنا رَبَّنا وَ لا تَحْمِلْ عَلَيْنا اِصْرا كَما حَمَلْتَهُ عَلَي الَّذينَ مِنْ قَبْلِنا رَبَّنا وَ لا تُحَمِّلْنا ما لا طاقَةَ لَنا بِهِ وَ اعْفُ عَنّا وَ اغْفِرْ لَنا وَ ارْحَمْنا اَنْتَ مَوْلينا فَانْصُرْنا عَلَي الْقَوْمِ الْكافِرينَ

خداوند هيچ‌كس را جز به‌اندازه توانايي‌اش تكليف نمي‌كند (انسان) هر كار (نيكي) را انجام دهد ، براي خود انجام داده و هركار (بدي) كند، به‌زيان خود كرده‌است، (مؤمنان مي‌گويند:) پروردگارا ، اگر ما فراموش يا خطا كرديم ، ما را مؤاخذه مكن. پروردگارا ! تكليف سنگيني بر ما قرار مده، آن چنان‌كه (به‌خاطر گناه و طغيان،) بر كساني‌كه پيش از ما بودند قرار دادي ! پروردگارا، آن‌چه طاقت تحمل آن را نداريم، بر ما مقررمدار و آثارگناه‌را ازما بشوي، مارا ببخش و در رحمت خود قرارده، تو مولا و سرپرست مايي، پس ما را بر جمعيّت كافران پيروز گردان. (286 / بقره)

شرح آيه از تفسير نمونه

« اِصْر » در اصل به معني نگهداري و محبوس ساختن است و به هر كار سنگين كه انسان را از فعاليّت بازمي‌دارد ، گفته مي‌شود و نيز به‌عهد و پيمان‌هاكه آدمي را محدودمي‌سازد، اطلاق مي‌گردد ، به همين دليل مجازات و كيفر را نيز گاهي « اِصْر » مي‌گويند. « عَفْو » در لغت به معني محو كردن آثار چيزي است و غالبا به معني محو آثار گناه مي‌آيد كه هم شامل آثار طبيعي آن مي‌شود و هم شامل مجازات آن ، در حالي كه « مغفرت » تنها به معني پوشاندن گناه است. « وُسْع » از نظر لغت به معني گشايش و قدرت است ، لذا آيه اين حقيقت عقلي را تأييد مي‌كند كه وظايف و تكاليف الهي ، هيچ‌گاه بالاتر از ميزان قدرت و توانايي افراد نيست ، بنابراين بايد گفت: تمام احكام با همين آيه تفسير و تقييد مي‌گردد و به مواردي كه تحت قدرت انسان است ، اختصاص مي‌يابد، بديهي است يك قانون‌گذار حكيم و دادگر

تفسير مردان (137)

نمي‌تواند غير از اين قانون وضع كند .

سپس مي‌افزايد: «هر كار (نيكي) انجام دهد ، براي خود انجام داده و هركار (بدي) كند ، به زيان خود كرده است» (لَها ما كَسَبَتْ وَ عَلَيْها مَا اكْتَسَبَتْ). آري هركسي محصول عمل نيك و بد خود را مي‌چيند و در اين جهان و جهان ديگر با نتايج و عواقب آن روبه‌رو خواهد شد.

آيه فوق با اين بيان مردم را به مسؤوليّت خود و عواقب كار خويش متوجّه

مي‌سازد و بر افسانه جبر و اقبال و طالع و موهومات ديگري از اين قبيل كه افرادي براي تبرئه خويش دست و پا كرده‌اند ، خط بطلان مي‌كشد. و به دنبال اين دو اصل اساسي (تكليف به مقدار قدرت است و هركسي مسؤول اعمال خويش است) از زبان مؤمنان هفت درخواست از درگاه پروردگار بيان مي‌كند كه در واقع آموزشي است براي همگان كه چه بگويند و چه بخواهند. نخست مي‌گويد : « پروردگارا ، اگر ما فراموش كرديم يا خطا نمـوديـم، مـا را مـؤاخـذه مكـن » (رَبَّنا لا تُؤاخِذْنا اِنْ نَسينا اَوْ اَخْطَأْنا). آن‌ها چون مي‌دانند مسؤول اعمال خويش هستند، لذا با تضرّعي مخصوص ، خدا را به عنوان "رَبّ" و كسي كه لطف ويژه‌اي در پرورششان داشته و دارد ، مي‌خوانند و مي‌گويند : زندگي به هر حال خالي از فراموشي و خطا و اشتباه نيست ، ما مي‌كوشيم به سراغ گناه عمدي نرويم ، اما خطاهاو لغزش‌هارا تو بر ما ببخش. بحثي كه در اين‌جا مطرح مي‌گردد ، اين است كه ؛ مگر امكان دارد كه پروردگار كسي را در برابر لغزشي كه از فراموشي يا عدم توجّه سرچشمه گرفته ، مجازات نمايد تا زمينه‌اي براي اين درخواست بماند؟ در پاسخ اين سؤال بايد گفت : گاهي فراموشي ، نتيجه سهل‌انگاري خود انسان است كه مسلما اين‌گونه فراموشي‌ها از انسان سلب مسؤوليّت نمي‌كند، مانند اين‌كه در قرآن آمده‌است ؛ « فَذوُقُوا بِما نَسيتُمْ لِقاءَ يَوْمِكُمْ هذا : بچشيد عذاب خدا را در برابر آن‌كه اين روز را فراموش كرديد » (14 / سجده). بنابراين فراموش‌كاري‌هايي كه زاييده سهل‌انگاري است ، قابل مجازات است.

موضوع ديگري

(138) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

كه بايد به آن توجّه داشت ، اين است كه « نسيان » و « خطا » با يكديگر فرق روشني دارد. « خطا » معمولاً به كارهايي گفته مي‌شود كه از روي غفلت و عدم توجّه از انسان سرمي‌زند ، مثل اين‌كه كسي به هنگام شكار ، تيري را مي‌زند و به انساني بدون قصد اصابت مي‌كند و او را مجروح‌مي‌نمايد، ولي « نسيان » درجايي گفته مي‌شود كه‌انسان با توجّه دنبال كار مي‌رود ، ولي مشخّصات‌حادثه را فراموش‌كرده ، مثل اين‌كه فرد بي‌گناهي را مجازات كند به گمان اين‌كه گناهكار است ، زيرا مشخصات گناهكار واقعي را فراموش نموده است. سپس‌به‌بيان‌دوّمين درخواست‌آنان‌پرداخته، مي‌گويد:« پروردگارا ، بار سنگيني بر دوش ما قرار مده ، آن‌چنان‌كه بر كساني كه پيش از ما بودند (به كيفر گناهان و طغيانشان) قرار دادي » (رَبَّنا وَ لا تَحْمِلْ عَلَيْنا اِصْرا كَما حَمَلْتَهُ عَلَي الَّذينَ مِنْ قَبْلِنا). دراين جمله مؤمنان از خداوند تقاضا دارند از تكاليف سنگين كه گاهي موجب تخلّف افراداز اطاعت پروردگار مي‌گردد، آن‌ها را معاف دارد و اين همان چيزي است كه درباره ٍدستورات اسلام از زبان پيغمبر

صلي‌الله‌عليه‌وآله نقل شده : «بُعِثْتُ بِالْحَنيفِيَّةِ السَّمْحَةِ السَّهلَةِ: به آييني مبعوث شدم كه عمل به آن براي همه سهل و آسان است » .(1) در سوّمين درخواست مي‌گويند : « پروردگارا ، مجازات‌هايي كه طاقت تحمّل آن را نداريم ، براي ما مقرّر مدار » (رَبَّنا وَ لا تُحَمِّلْنا ما لا طاقَةَ لَنا بِهِ). اين جمله ممكن است اشاره به آزمايش‌هاي طاقت‌فرسا يا مجازات‌هاي سنگين دنيا و آخرت و يا هردو باشد و شايد تعبير به « لا تَحْمِلْ » در جمله قبل و « لا تُحَمِّلْ » (با تشديد) در اين جمله به خاطر همين است ، زيرا تعبير اول اشاره به مسايل مشكل و تعبير دوم اشاره به مسايل طاقت‌فرسا است. و در چهارمين و پنجمين و ششمين تقاضا مي‌گويند : « ما را ببخش و گناهان مارا بپوشان و مشمول رحمت خود قرار بده » (وَ اعْفُ عَنّا وَ اغْفِرْ لَنا وَ ارْحَمْنا). بنابراين مؤمنان هم از خدا مي‌خواهند گناهانشان را بپوشاند و هم آثار وضعي و تكويني آن را از روح و روانشان

1- « بحار الانوار » ، جلد 65 ، صفحه 319 .

بزدايد و هم كيفر آن را از آنان بردارد و سپس از او مي‌خواهند رحمت واسعه‌اش كه همه‌چيز را دربرمي‌گيرد ، شامل حال آنان شود. و بالاخره در هفتمين و آخرين درخواست مي‌گويند : « تو مولي و سرپرست مايي : پس ما را بر جمعيّت كافران پيروز گردان » (اَنْتَ مَوْلينا فَانْصُرْنا عَلَي الْقَوْمِ الْكافِرينَ). به‌اين‌ترتيب تقاضاي آنان شامل دنيا و آخرت و پيروزي‌هاي فردي و اجتماعي و عفو و بخشش و رحمت الهي مي‌گردد و اين تقاضايي بسيار جامع مي‌باشد .

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

قرآن كريم در آيه پاياني سوره مباركه بَقَرَه، اين نكته را ترسيم مي‌كند كه «خدا مردم را تنها به كارهاي شايسته‌اي كه در توان و امكانِ آنان است، فرمان مي‌دهد و از آنچه فراتر از قدرت آنان نيست، هشدار مي‌دهد و هيچگاه آنان را به بيشتر از قدرت و تــوانــاييشان مكلّــف نمي‌سـازد.
«لا يُكَلِّــفُ اللّهُ نَفْســاً اِلاّ وُسْعَها»
خداوند به هيچكس جز به‌اندازه توانايي و امكاناتش تكليف نمي‌كند و يا به‌بيان بعضي از مفسّران: «پروردگار، انسان را به آنچه كه انجام‌دادن آن براي او آسان است، مكلّف مي‌سازد و او را به كاري كه برايش سخت و رنج‌آور است، موظّف نمي‌سازد».
پيــام اين آيــه شــريفــه، ديــدگــاه سست جبرگرايان را مردود اعلان مي‌كند؛ زيرا آنان بر اين پندارند كه خــدا آدمي را به كارهايي فرمان مي‌دهد كه توان انجـــام‌دادن آنهـــا را نــدارنــد.
گروهي از جبرگرايان در مفهوم اين جمله از آيه شريفه گفته‌اند كه «خداوند، انسان را فقط به كارهايي كه درخور شأن آنان و برايشان حلال و روا است، فرمان مي‌دهد»؛ و بدين ترتيب، واژه «وُسْع» را به‌معناي «روا و حلال» مي‌گيرند. امّا اين پندار بيهوده‌اي است؛ چرا كه اين سخن، بسان سخن كسي است كه به فرمانبردار خويش بگويد: «من
(140) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
تو را به كارهايي فرمان مي‌دهم كه فرمان داده‌ام» و پيداست كه اين شيوه سخن گفتن، نــادرســت و بيهــوده‌گــويي است.
«لَهـا مـا كَسَبَتْ وَ عَلَيْها مَا اكْتَسَبَتْ»
هر كه كــار شــايسته‌اي انجام دهد و خداي را اطاعت كند، پاداش عملش از آنِ خــودِ اوست و هــر كس بــدي كنــد و نافــرمــاني خدا را درپيش گيرد، گناهانش دامــانِ خــودِ او را خــواهـد گرفت.
در اين آيه شريفه، از عملكرد شايسته و ناشايسته انسان، به «كَسْب» تعبير شده اســت. علــت آن اســت كه هــر پــاداش و كيفــري كــه انســان دريافت مي‌دارد، ثمــره و نتيجـــه عمــل اوســت.
«رَبَّنا لاتُؤاخِذْنااِنْ‌نَسينا اَوْاَخْطَأْنا»
پروردگارا! اگر وظايف خويش را ازياد برديم و يا در اداي مسئوليتها به‌خطا افتــاديم، بر مــا سخــت مگيـــر.
اين جمله از آيه شريفه را برخي دعا و براي آموزش شيوه نيايش دانسته‌اند؛ و بعضــي برآنند كه در مقــام ستـايش بندگان شايسته كردار است.

در مفهوم جمله «اِنْ نَسينا اَوْ اَخْطَأْنا»، ديدگاهها متفاوت است:
1. برخي جمله را بدين صورت معنا كرده‌اند: «در آنچه وانهاديم و گناه كرديم، بر ما سخت مگير». به عبارت ديگر، واژه «نِسْيان» را به معناي «وانهادن» گرفته‌اند؛ همچنانكه در آيه‌اي ديگر هست: «... نَسُوا اللّهَ فَنَسِيَهُمْ...»(1) و يا: «اَتَأْمُرُونَ النّاسَ بِالْبِرِّ وَ تَنْسَوْنَ اَنْفُسَكُمْ...»(2)؛ كه در هر دو آيه، اين واژه به معناي «وانهادن» بكار رفته است: در آيه نخست، «وانهادن فرمانبرداري خدا» و در آيه دوّم، «وانهادن نيكي و نيكوكاري». همچنين واژه «اَخْطَأْنا» را به «گناه كرده‌ايم» معنا كرده‌اند و از آنجا كه گناه دربرابر درستي و راستي است، از آن به «خطا» تعبير مي‌شود. از اين رو، مؤمنان نيايشگرانه از

1 . سوره توبه، آيه 67.
2 . سوره بَقَرَه، آيه 44.

پروردگارشان تقاضا مي‌كنند كه آنان را ببخشايد و از گناهانشان، گرچه آگاهانه و آزادانه بدانها دست يازيده باشند، درگذرد. كوتاه‌سخن اينكه خداوند در اين جمله از آيه مباركه، به ايمان‌آوردگان دستور مي‌دهد كه از وظايف و مسئوليتهايي كه وانهاده و در مورد گناهاني كه بدانها دست يازيده‌اند، آمرزش بخواهند.
2. و به باور برخي ديگر منظور اين است كه: «پروردگارا! اگر در زندگي خويش، به اعمالي روي آورده‌ايم كه با انجام‌دادن آنها، تو را فراموش ساخته و از فرمانبرداري‌ات غفلت ورزيده و به گناه و اشتباه درافتاده‌ايم، ما را ببخش». يادآور مي‌شود كه هم پوزش‌خواهي از گناه و لغزش و هم دعا و نيايش براي آمرزش گناه پسنديده است.
3. پاره‌اي نيز بر اين عقيده‌اند كه پيام آيه شريفه اين است كه: «پروردگارا! اگر وظايف خود را فراموش كرده و براثر اشتباه و غفلت، كاري را كه انجام‌دادن آن بر ما لازم بوده، انجام نداده و يا دستخوش خطا شده و كاري را كه كناره‌گيري از آن واجب بوده، ناخودآگاه انجام داده‌ايم، ما را ببخش» و اين طريق نيايش با پروردگار، از آنجا كه شتافتن به سوي او و بريدن از ديگران و بردن نياز به بارگاه اوست، كاري بسيار پسنديده است؛ گرچه آفريدگار هستي بدون دعا و درخواست بندگان نيز آنان را به سبب اشتباه و فراموشي، كيفر نمي‌كند.
به هر حال، جمله پيش، همانند اين جمله است كه مي‌فرمايد: «رَبَّنا وَ لاتُحَمِّلْنا ما لا طاقَةَ لَنا بِهِ» (پروردگارا! بار گراني از وظايف و مسئوليتها را بر دوش ما بندگان ناتوان مگذار). ناگفته پيداست كه آفريدگار عادل و فرزانه، بدون درخواست بندگان نيز چنين بار گراني را بر دوش آنان نخواهد نهاد و نيز همانند اين جمله و دعاست كه: «... رَبِّ احْكُمْ

بِالْحَقِّ...»(1) (پروردگارا! براساس حق و عدالت داوري فرما).
4. و سرانجام برخي ازجمله «ابن عبّاس» معتقدند كه تفسير آيه شريفه اين است كه: «پـروردگـارا! اگـر از روي نـاداني و يا دانستـه و آزادانـه، مرتكب گناهي
1 . سوره اَنبياء، آيه 112.
(142) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
شـديـم، بـر ما ببخشاي و مـا را گرفتار كيفر گناهانمان مساز».
«رَبَّنـا وَ لا تَحْمِـلْ عَلَيْنـا اِصْـراً كَمـا حَمَلْتَـهُ عَلَي الَّذينَ مِنْ قَبْلِنا»
پروردگارا! همانطور كه بار گران وظايف و مسئوليتها را بر دوش جامعه‌هاي پيش ازما ننهادي، بر دوش ما نيز مگذار
در تفسير اين جمله از آيه شريفه نيز نظرهايي ارائه شده است:
1. برخي گفته‌اند: منظور اين است كه: «پروردگارا! ما را به كاري كه انجام دادن آن سخت و طاقت‌فرساست، مكلّف مساز؛ آنچنانكه فرزندان بهانه‌جو و عهدشكن اسرائيل را موظّف ساختي كه براي پذيرفته‌شدن توبه آنان، بايد دست به شمشير ببرند و به جان هم بيفتند، تاجامعه از پليدي‌وجود آلودگان پاك شود».
2. بعضي ديگر برآنند كه مقصود اين است كه: «بار خدايا! ما را به آنچه كه تـوان انجـام‌دادن يـا تحمّل كيفـر تـرك آن را نداريم، مكلّف مفرما».
3. و پاره‌اي نيز براين باورند كه اين جمله از آيه شريفه، نيايشي است انسانساز با آفريدگار هستي؛ گرچه بر نيايشگر روشن است كه خداي عادل و فرزانه، هيچگاه بنـدگان را به اين امور مكلّف نمي‌سازد. «وَاعْفُ عَنّا وَاغْفِرْ لَنا وَارْحَمْنا اَنْتَ مَوْلانا فَـانْصُـرْنا عَلَي الْقَـوْمِ الْكـافِـرينَ».
بـار خـدايا! و از ما بنـدگـان گنـاهكـار خـود درگـذر؛ بر ما ببخشاي و باران مهـر خـود را بر ما بباران؛ و با ارزاني داشتن نعمتهاي خود بر ما در اين سرا، مهر و بخشايش خود را نصيبمان كن و ما را به بهشت درآور. تويي سرپرست و سررشته‌دارِ ما؛پس ما را به گروه كافران و ناسپاسان پيروزي بخش.
تفسير مردان (143)

1. از پيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله آورده‌اند كه در شكوه و عظمت اين نيايش قرآني فرمود:
«اِنَّ اللّهَ سُبحـانَهُ قـالَ عِنْدَ كُلِّ فَصْلٍ مِنْ هذَا الدُّعاءِ: فَعَلْتُ واسْتَجَبْتُ. وَ لِهذَا اسْتَحَبَّ الاِْكْثـارُ مِـنْ هـذَا الـدُّعـاءِ.»(1)
خداي پرمهر بعد از هر بخش از اين دعا پاسخ مي‌دهد كه خواسته‌ات را پذيرفتم و انجام‌دادم اي‌بنده نيايشگرم.پس زيبنده‌است‌كه اين‌آيات و اين دعابسيارتلاوت شود.
2. همچنين از آن حضرت است: «مَنْ قَرَأَ الآْيَتَيْنِ مِنْ آخِرِ سُورَةِ الْبَقَرَةِ في لَيْلَتِهِ كَفَتاهُ.»(2) هر كه دو آيه پاياني سوره مباركه بَقَرَه را هر شب با جان و دل تلاوت كند، به‌اندازه اين است كه آن شب براي نيايش بيدار مانده است. چرا كه همان پاداش شب‌زنده‌داري و عبادت را دارد.
3. و نيز روايت كرده‌اند كه آن حضرت در سير آسماني معراج، هنگامي كه به «سِدْرَة المُنْتَهي» رسيد، دوسوّم نمازهاي پنجگانه و آيات پاياني سوره مباركه بَقَرَه در آن مقام پرفراز به آن گرانمايه جهان هستي ارزاني شد و خداوند گناهان امّت او ـ جز گنـــاه شـــرك‌گـرايان و گنـاهـان كبيـره ـ را، مـورد بخشـايـش قـرار داد.
4. همچنين آورده‌اندكه فرمود: «في آخِرِ سُورَةِ الْبَقَرَةِ آياتٌ اِنَّهُنَّ قُرْآنٌ وَ اِنَّهُنَّ دُعاءٌ و اِنَّهُنَّ يُرْضينَ الرَّحْمنَ.»(3) در آيات پاياني سوره بَقَرَه، آيات جانبخشي است كه هم قرآن است و هم دعا و نيايش با خدا؛ و هم خشنودي و مهر آفريدگار بخشاينده را جلب مي‌كند.
5. و نيز نقل كرده‌اند كه: روزي پيامبر خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله صدايي از آسمان شنيد. سر به‌سوي
1 . صَحيح مُسْلِم، ج1، ص116 ؛ سُنَن تِرمِذي، ج 5، ص 221 ؛ حِلْيَةُ الأَوْلِياء، ج 7، ص 104.
2 . بُخاري، ج 6، ص 231، صَحيح مُسْلِم، ج 1، ص 555 ؛ سُنَن ابي‌داوود، ج 2، ص 57، روايت 1397
3 . فَضائِلُ الْقرآن، ابي عُبَيْده، ص 124، روايت 22 ؛ فَضائِلُ الْقُرآن، ابي فَريس، ص 90، روايت 184
(144) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
آسمان برداشت كه ديد دري از آسمان گشوده شد و فرشته‌اي فرود آمد و گفت: «اِنَّ اللّهَ يُبَشِّـرُكَ بِنُـورَيْـنِ لَمْ‌يُعطَهُما نَبِيّاً قَبْلَكَ: فاتِحَةُ الْكِتابِ وَ خواتيمُ سُورَةِ الْبَقَـرَةِ لا يَقْرَأُهُما اَحَـدٌ اِلاّ اَعْطَيْتُـــهُ حاجَتَـهُ.»(1)
اي پيامبر خدا! مژده‌ات باد به دو نور روشنگر كه به هيچ پيامبري پيش از تو

ارزاني نشده است. پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله پرسيد: «كدامين دو نور روشنگر؟» فرمود: «سوره مباركه حمد و آيات پاياني سوره بَقَرَه». آنگاه افزود كه خدا مي‌فرمايد: «اين دو نور روشنگر را هر كه با اخلاص و ايمان تلاوت كند، خواسته‌اش را مي‌پذيرم و برمي‌آورم».
آري؛ شكوه و معنويت اين سوره مباركه و اين آيات به گونه‌اي است كه به بيان يكي از ياران پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله ، هر كه اين سوره را به قصد عمل كردن به آن مي‌آموخت، در جـامعـه نوبنيـاد اســلامي از مـوقعيت بهتر و بيشتري برخوردار بود.
1 . صَحيح مُسْلِم، ج 1، ص 554 ؛ سُنَن نِسائي، ج 2، ص 138 ؛ فَضائِلُ القرآن، نِسائي، ص 44 و 46 ؛ التَّرغيب وَ التَّرْهيب، ج 2، 369

زُيِّنَ لِلنّاسِ حُبُّ الشَّهَواتِ مِنَ النِّساءِ وَ الْبَنينَ وَ الْقَناطيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَ الْفِضَّةِ وَ الْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَ الْأَنْعامِ وَالْحَرْثِ ذلِكَ مَتاعُ الْحَيوةِ الدُّنْيا وَ اللّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَئابِ

محبّت امور مادّي ، از زنان و فرزندان و اموال هنگفت از طلا و نقره و اسب‌هاي ممتاز و چهارپايان و زراعت در نظر مردم جلوه داده شده است (تا در پرتو آن ، آزمايش و تربيت شوند، ولي) اين‌ها (در صورتي كه هدف نهايي آدمي را تشكيل دهند ،) سرمايه زندگي پست (مـادّي) است و سرانجـام نيـك (و زنـدگي والا و جـاويـدان) ، نـزد خـدا است.
(14/آل‌عمران)

شرح آيه از تفسير نمونه

«شَهَوات» جمع « شَهْوَة » به معني علاقه شديد به چيـزي است ، ولـي در آيـه بـالا، به معنـي «مُشْتَهَيـات» (اشيـاء مورد علاقـه) به كـار رفته است .

درست است كه بدون اين وسايل ، نمي‌توان زندگي كرد و حتّي پيمودن راه معنويّت و سعادت نيز بدون وسايل مادّي ،غيرممكن است ، اما استفاده كردن از آن‌ها در اين مسير ، مطلبي است و دلبستگي‌فوق‌العاده‌وپرستش آن‌ها وهدف نهايي بودن، مطلب ديگر. جمله «زُيِّنَ لِلنّاسِ حُبُّ الشَّهَواتِ» كه به صورت فعل مجهول ذكر شده ، مي‌گويد : علاقه به زن و فرزند و اموال و ثروت‌ها در نظر مردم زينت داده شده است ، در اين‌جا اين سؤال پيش مي‌آيد كه ؛ زينت‌دهنده چه كسي است؟ آن‌چه‌درتفسيرآيه صحيح به‌نظر مي‌رسد،اين‌است‌كه زينت‌دهنده ، خداوند است از طريق دستگاه آفرينش و نهاد و خلقت آدمي. زيرا خدا است كه عشق به فرزندان و مال و ثروت را در نهاد آدمي ايجاد كرده تا او را آزمايش كند و در مسير تكامل و تربيت پيش ببرد ، همان‌طوركه در آيه 7 سوره كهف آمده : «اِنّا جَعَلْنا ما عَلَي الْأَرْضِ زينَةً لَها لِنَبْلُوَهُمْ اَيُّهُمْ اَحْسَنُ عَمَلاً: ما آن‌چه را در روي زمين هست ، زينت براي آن قرار داديم تا آن‌ها را بيازماييم كه

(146) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

كدام‌يك عملشان بهتر است ». يعني از اين عشق و علاقه تنها درمسير خوشبختي و سازندگي بهره گيرند نه در مسير فساد و ويران‌گري. آيه مورد بحث و ساير آيات مشابه آن ، هيچ‌گاه علاقه معتدل نسبت به زن و فرزندان و اموال و ثروت را نكوهش نمي‌كند ، زيرا پيش‌برد اهداف معنوي بدون وسايل مادّي ، ممكن نيست ، به علاوه قانون شريعت هرگز بر ضدّ

قانون خلقت و آفرينش نمي‌تواند باشد ، آن‌چه مورد نكوهش است، عشــق و عــلاقــه افــراطي و به عبارت ديگر، پرستش اين موضوعات است .

منظـور از « اَلْقَناطيرِ الْمُقَنْطَرَه » و « اَلْخَيْلِ الْمُسَوَّمَه » چيست ؟

واژه « قَناطير » جمع « قِنْطار » به معني چيز محكم است و سپس به مال زياد گفته شده است و اگر مشاهده مي‌كنيم "پل" را « قَنْطَرَه » و " اشخاص باهوش" را « قِنْطِر » مي‌گويند ، به خاطر استحكام در بنا يا در تفكّر آن‌ها است، « مُقَنْطَرَه » نيز اسم‌مفعول از همان مادّه به معني مضاعف و مكرّر آن مي‌باشد و ذكر اين دو كلمه ، پشت سر هم ، براي تأكيد است ، شبيه تعبيري كه در فارسي امروز رايج است كه مي‌گويند : « فلان‌كس صاحب " آلاف" و " اُلُوف" مي‌باشد » ، يعني ثروت زيادي دارد. واژه « خَيْل» اسم جمع است وبه‌معني اسب‌ها يا اسب‌سواران، هردواست، البتّه درآيه مورد بحـث منظـور، همان معني اول اسـت. كلمه « مُسَوَّمَه » در اصل به‌معني‌نشان‌دار است و نشان داشتن آن ، يا به خاطر برازندگي اندام و مشخّص بودن چهره و يا به خاطر تعليم و تربيت آن‌ها و آمادگي براي سواري در ميدان جنگ است. بنابراين‌آيه موردبحث به‌شش چيزاز سرمايه‌هاي مهمّ زندگي كه‌عبارتنداز؛ زن، فرزند، پول‌هاي‌نقد، مركب‌هاي‌ممتاز، چهارپاياني كه در دام‌داري مورد استفاده هستند (اَنْعام) و زراعت‌ها (حَرْث) اشاره مي‌كند كه اركان زندگي مادّي انسان را تشكيل مي‌دهند .

منظور از "متاع حيات دنيا " چيست ؟

«مَتاع» به چيزي مي‌گويند كه انسان از آن بهره‌مند مي‌شود و « حيات دنيا » به معني زندگي پايين و پست است ، بنابراين معني جمله «ذلِكَ مَتاعُ الْحَيوةِ الدُّنْيا»، چنين مي‌شود كه ؛ اگر كسي تنها به اين امور شش‌گانه به عنوان هدف نهايي عشق ورزد و از آن‌ها به صورت نردباني در مسير زندگي انساني بهره نگيرد ، چنين كسي تن به زندگي پستي داده است .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«شَهَوات»: جمع «شَهْوَت»؛ و به‌معناي خواستنيها و تمايلاتي است كه براي ادامه زندگي جانداران ضروري است و خداي فرزانه به همين دليل در سازمان وجودشان آفريده است.
«قَناطير»: جمع «قِنْطار» به‌معناي «دارايي هنگفت». اصل اين واژه، به‌معناي «محكم‌كاري» است.
«مُقَنْطَرَة»: از «قَنْطَرَة» برگرفته شده، كه صيغه مفعولي است؛ و در اينجا براي تأكيد بكار رفته است، بسان «حِجْراً مَحْجُوراً» يا «نَسْياً مَنْسِيّاً».
«خَيْل»: به نژادي خاص از اسب گفته مي‌شود. اصل اين واژه از «خيال» است؛ و بدان جهت به اين اسم ناميده شده است كه سوار بر آن، شكوه و عظمتي را در خويشتن مي‌پندارد.
«مُسَوَّمَة»: از «سَوَّمَ» به معناي «چرانيد» برگرفته شده؛ و «سيما» نيز به مفهوم «نيكو» است و گاه به نشانه و علامت گفته مي‌شود.
(148) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

در آيه‌اي كه ـ تفسير آن گذشت ـ از بينش و خداوندگاران بينش سخن به ميان آمد؛ و اكنون در اين آيه شريفه، پيرامون موانع بينش و مهمترين چيزهايي بحث مي‌شود كه مردم را از راه درست و دريافت و شناخت حق بازمي‌دارد و آنان را به‌سوي دنيا و ارزشهاي مادّي آن سوق مي‌دهد.
«زُيِّنَ لِلنّاسِ حُبُّ الشَّهَواتِ مِنَ النِّساءِ وَالْبَنينَ وَالْقَناطيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالاَنْعامِ وَالْحَرْثِ»
عشـق ورزيـدن به خـواستنيهـا ـ از عشق به زنان گرفته تا فرزندان، گنجينه‌هاي آكنـده از طـلا و نقـره، اسبهـاي نشـاندار و چهـارپايان ديگـر و كشتزارها ـ بـراي مـردم آراسته شده است.
در پـاسخ به اين پـرسش كه اين زينت‌دهنده زنان، فرزندان و اموال كيست، ديـدگـاهـها متفـاوت است:
1. به باور پاره‌اي اين زينت‌دهنده، شيطان است؛ چرا كه هيچكس بيش از آفريدگار هستي دنيا و ارزشهاي مادّي آن را نكوهش نكرده و از هدف‌ساختن و دلبستگي به آنها هشـدار نـداده اسـت.
2. امّا گروهي برخلاف طرفداران ديدگاه نخست، برآنند كه آفريدگار جهان و انسان، خود ريشه اين عشق و خواستن را ـ كه همان تمايلات باشند ـ در نهاد بشر سرشته است؛ تا تكليف كردن آنان و آزمودنشان را در دنيا مقرّر دارد. اين گروه بر آيه شريفه زير استناد مي‌كنند: «اِنّا جَعَلْنا ما عَلَي الاَْرْضِ زينَةً لَها لِنَبْلُوَهُمْ اَيُّهُمْ اَحْسَنُ عَمَلاً.»(1) ما هرچه را كه برروي زمين است، زينت آن ساختيم؛ تا آنان را بيازماييم كه كدامين آنـان نيكـوكـردارتـرند.
1 . سوره كَهْف، آيه 7.
تفسير مردان (149)
3. و برخي نيز بر اين اعتقادند كه اين زينت‌دهنده، هم خدا است و هم شيطان؛
بدين‌صورت‌كه‌آفريدگارهستي،زينت‌دهنده‌نيكيهاوشايستگيهاوارزشهاي‌والاي‌ا نساني و معنـوي است و شيطان دلفريب‌سازنده زشتيها و گناهان درنظر بنـدگان خداست.
علّت آن كـه در اين آيـه شـريفـه، پيش از همـه، از زنان نام برده شده، اين است كه به‌نظر بسياري، فريبندگي آنان از همـه بيشتر است و ازپي آنان از فرزندان ياد مي‌شود؛ چرا كه دوستي به آنان، گاه انسان را به آلودگي به حرام و گناه سوق مي‌دهد.
روايـت كرده‌انـد كه پيامبر گـرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله ، روزي به «اَشْعَث» ـ

دامـاد «حَمْـزة» ـ فرمود: آيا از دختر «حَمْزة» فرزندي نداري؟ پاسخ داد: چرا اي پيامبر خدا! از او پسري دارم و اي كاش ثـروت بسياري داشتم و در راه سلامت و موفّقيّت او انفاق مي‌كردم.
پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله فرمود: آري؛ چرا اين گونه نباشد؟ مگر نه اينكه فرزندان، روشني چشم پـدران و مـادرانند و در همانحال مايه ترس و بخل و حزن و اندوه آنان؟
درمورد واژه «قَناطير» و اندازه آن نيز نظرهاي مختلفي ارائه شده است:
1. بعضي آن را هزار و دويست «اَوْقِيَة» گفته‌اند؛
2. و برخي يكهـزار و دويست مثقال زر و سيم.
3. جمعـي آن را هـزار دينـار و يا دوازده هـزار درهـم دانسته‌اند؛
4. و پـاره‌اي ديگـر، هشتـاد هـزار درهـم يـا صـد رطـل.
5. عـدّه‌اي گفتـه‌انـد: انـدازه «قَنـاطير»، يكهـزار دينـار است؛
6. و گروهي ديگر آن را به اندازه پوست گاوي آكنده از طلا دانسته‌اند.
ديدگاه آخر، از دو امام راستين: حضرت باقر و صادق عليهم‌السلام نيز روايت شده است.
همچنين در مفهوم واژه «مُقَنْطَرَة» و اندازه آن، ديدگاهها متفاوت است:
1. بعضي آن را دوبرابر «قَنـاطيـر» دانسته‌اند؛
2. و بـرخـي ديگـر، نـه قِنْطـار.
3. عدّه‌اي آن‌را به «ثروتهاي انباشته و روي هم‌چيده شده» معناكرده‌اند؛

4. گـروهي ديگـر آن را به مفهـوم «ثروت و دارايي گرد آمده در يكجا» گرفته‌اند.
5. و جمعـي نيز معتقدند كـه «مُقَنْطَرَة» عبـارت است از انبـوهي از زر و سيم.
پاره‌اي هم گفته‌اند كه «قِنْطار» تنها به طلاي انباشته شده گفته مي‌شود؛ كه اين نظر، درست نيست؛ چـرا كه خداوند در اين آيـه شريفه طلا و نقره را با هم آورده است.
به بـاور مـؤلّف، وجـه مشترك همه اين ديدگاهها، اين واقعيت است كه «مُقَنْطَرَة» به ثروتي سـرشـار و فراوان گفته مي‌شود.
واژه «مُسَوَّمَه» را نيز به‌صورتهاي زير معنا كرده‌اند:
1. اسبـان دونـده.
2. اسبـان خـوب؛ چـرا كـه واژه «مُسَوَّمَة» از «سيمياء» كه به همين معناست، گـرفتـه شـده اسـت.
3. اسبان تربيت شده.
4. اسبان مهيّا و آمـاده شـده براي جهاد و پيكار.
منظور از «اَنْعام» ـ چهارپايان ـ در اين آيه شريفه، شتر، گاو و گـوسفنـد

است؛ و مقصــود از «حَــرْث» ـ كشتزار ـ مزارع و بوستانها و باغها است.
تمامي آنچه برشمرده شد، از ارزشهاي مادّي و چيزهاي دوست‌داشتني و موردپسند انسان است و آدمي بطور طبيعي خواهان آنهاست و در زندگي از آنها بهره مي‌برد؛ گرچه پس از زماني از او بازپس گرفته مي‌شود، چرا كه بازگشت همه به‌سوي خداست. بنابراين، زيبنده است كه درمورد آنها پارسايي پيشه كرد و به آنچه نزد خــداســت، روي آورد.
«ذلِكَ مَتــاعُ الْحَيــوةِ الدُّنْيـا وَاللّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَآبِ»
و اين جمله، هشدار است كه: اينها همه، كالاهاي ناچيز زندگي اين دنيايند و پس از انــدك زماني از دست مي‌رونــد؛ و سرانجام نيك و حسن عاقبت، تنها نزد خداست.
تفسير مردان (151)
قُلْ اَؤُنَبِّئُكُمْ بِخَيْـرٍ مِنْ ذلِكُمْ لِلَّذينَ اتَّقَوْا عِنْـدَ رَبِّهِمْ جَنّاتٌ تَجْري مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهارُ خــالِدينَ فيهــا وَ اَزْواجٌ مُطَهَّــرَةٌ وَ رِضْــوانٌ مِنَ اللّهِ وَ اللّهُ بَصيــرٌ بِالْعِبــادِ
بگو : آيا شما را از چيزي آگاه كنم كه از اين (سرمايه‌هاي مادّي) بهتر است ؟ براي كساني كه پرهيزكاري پيشه كرده‌اند (و از اين سرمايه‌ها ، در راه مشروع و حقّ و عدالت، استفاده مي‌كنند،) در نزد پروردگارشان (در جهان ديگر) باغ‌هايي است كه نهرها از پاي درختانش مي‌گذرد ، هميشه در آن خواهند بود و همسراني پاكيزه و خشنودي خداوند (نصيب آن‌ها است) و خدا به (امور) بندگان بينا است.(15 / آل‌عمران)
شرح آيه از تفسير نمونه
آري اين باغ‌هاي بهشتي برخلاف غالب باغ‌هاي اين جهان ، هرگز آب روان از پاي درختانش قطع نمي‌شود و برخلاف مواهب مادّي اين جهان كه بسيار زودگذر و ناپايدار است ، جاوداني و ابدي است. همسران آن جهان ، برخلاف بسياري‌از زيبارويان اين جهان، هيچ نقطه تاريك و منفي در جسم و جان آن‌ها نيست و از هر عيب و نقصي پاك و پاكيزه‌اند ، همه اين‌ها در يك طرف و مسأله خشنودي خداوند (رِضْوانٌ مِنَ اللّهِ) كه برترين نعمت‌هاي معنوي است ، يك طرف ، آري اين نعمت معنوي ، مافوق تصوّر نيز در انتظار مؤمنان پرهيزكار است. در واقع قرآن مجيد در اين آيه به افراد باايمان اعلام مي‌كند كه اگر به زندگي حلال دنيا قناعت كنند و از لذّات نامشروع و هوس‌هاي سركش و ظلم و ستم به ديگران بپرهيزند ، خداوند لذّاتي برتر و بالاتر در جهت مادّي و معنوي كه از هرگونه عيب و نقص پاك و پاكيزه است ، نصيب آن‌ها خواهد كرد. در اين‌جا سؤالي مطرح است و آن اين‌كه ؛ آيا در بهشت ، لذّات مادّي هم وجود دارد؟ بعضي چنين مي‌پندارند كه لذايذ مادّي ، منحصر به اين جهان است و در آن جهان اثري از اين لذايذ نيست و تمام تعبيراتي كه در آيات قرآن درباره باغ‌هاي بهشتي و انواع

ميوه‌ها و آب‌هاي جاري و همسران خوب آمده ، كنايه از يك سلسله مقامات و مواهب معنوي است كه از باب «كَلِّمِ النّاسَ عَلي قَدْرِ عُقُولِهِمْ» (با مردم به اندازه فكرشان سخن بگو) ، به اين صورت تعبير شده است.
ولي در برابراين پندار بايد گفت: هنگامي‌كه ما طبق صريح آيات فراواني از قرآن كريم ، "معاد جسماني" را
(152) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
قبول كرديم ، بايد براي هردو قسمت (جسم و روح) موهبت‌هايي به تناسب آن‌ها ، منتهي در سطحي عالي‌تر وجود داشته باشد و اتّفاقا در اين آيه اشاره به هردو قسمت شده ، هم آن‌چه شايسته معاد جسماني است و هم آن‌چه شايسته روح و رستاخيز ارواح مي‌باشد. در واقع‌آن‌ها كه‌تمام نعمت‌هاي مادّي آن جهان را كنايه از اين نعمت‌هاي معنوي مي‌گيرند، تحت تأثير مكتب‌هاي التقاطي قرار گرفته علاوه بر اين كه بدون جهت ظواهر آيات قرآن را تأويل كرده ، معاد جسماني و لوازم آن را به كلّي فراموش نموده و منكر شده‌اند .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
قرآن شريف پس از تحقير دنيا و ارزشهاي مادّي و رهنمود به‌سوي زهد و پارسايي، اينك به وصف شكوه و عظمت سراي ديگر مي‌پردازد و مردم را به فراهم‌آوردن زاد و توشه معنوي و انجام‌دادن كارهاي شايسته تشويق مي‌كند.
«قُلْ اَؤُنَبِّئُكُمْ بِخَيْرٍ مِنْ ذلِكُمْ لِلَّذينَ اتَّقَوْا عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنّاتٌ تَجْري مِنْ تَحْتِهَا الأَنْهارُ»
اي پيامبر! به مردم بگو: آيا شما را به بهتر از اينها ــ دوست داشتنيها و ارزشها و لذّتها و فريبندگيهاي مادّي و دنيوي ــ خبر بدهم؟ براي آنان كه پروا پيشه ساخته و از ضدّارزشها دوري گزيده‌اند، نزد پروردگارشان بوستانهايي است كه از زير درختان آنها جويهاي آب زلال و شفّاف جاري است .
پاره‌اي از مفسّران معتقدند كه پرسش در اين آيه شريفه، با «عِنْدَ رَبِّهِمْ» خاتمه مي‌يابد و خبرِ از آنچه بهتر است، از «جَنّاتٌ تَجْري» آغاز مي‌شود. امّا گروهي ديگر برآنند كه پايان استفهام، «بِخَيْرٍ مِنْ ذلِكُمْ» است و خبرِ از آنچه بهتر است، از «لِلَّذينَ اتَّقَوْا» شروع مي‌شود.
«خالِدينَ فيها وَ اَزْواجٌ مُطَهَّرَةٌ وَ رِضْوانٌ مِنَ اللّهِ وَ اللّهُ بَصيرٌ بِالْعِبادِ»
آنان در آن بوستانهاي بهشت جاودانه‌اند؛ و زناني كه از هر گونه آلودگي ظاهري و صفات ناپسند اخلاقي و انساني پاك و پاكيزه‌اند و نيز خشنودي خدا براي آنان خواهد بود؛ و خدا به حال و روز و رفتار و عملكرد بندگان بينا است.

اَلَّـذينَ يَقـُولـُونَ رَبَّنـا اِنَّنـا امَنّـا فَـاغْفِـرْ لَنـــا ذُنـــُوبَنـا وَ قِنـــا عَـــذابَ النّارِ
همان كساني كه مي‌گويند : پروردگارا ، ما ايمان آورده‌ايم، پس گناهان ما را بيامرز و ما را از عذاب آتش نگاهدار.(16 / آل‌عمران)
اَلصّابِريـنَ وَ الصّادِقيــنَ وَ الْقــانِتينَ وَ الْمُنْفِقيــنَ وَ الْمُسْتَغْفِرينَ بِالأسْحـارِ
آن‌ها كه (در برابر مشكلات و در مسير اطاعت و ترك گناه ،) استقامت مي‌ورزند، راستگو هستند، (دربرابر خدا) خضوع و (در راه او) انفاق مي‌كنند و در سحرگاهان استغفار مي‌نمايند.
(17 / آل‌عمران)
شرح آيه از تفسير نمونه
« قانِتينَ » از ماده « قُنُوت » به‌معني خضوع در برابر پروردگار و هم به‌معني مداومت بر اطاعت و بندگي تفسير شده است. واژه « سَحَر » در اصل‌به‌معني پوشيده و پنهان بودن است و چون در ساعات آخر شب پوشيدگي خاصّي برهمه‌چيز حكومت مي‌كند، نام آن سحر گذاشته شده است، لغت « سِحْر » نيزاز همين‌مادّه‌است ، زيرا شخص ساحر دست به كارهايي مي‌زندكه اسرار آن از ديگران پوشيده و پنهان است ، عرب به ريه و شُش نيز گاهي « سَحَر » مي‌گويد و اين‌هم به خاطر پوشيده بودن درون آن مي‌باشد. در اين دو آيه به معرّفي بندگان پرهيزكار كه در آيه قبل به آن اشاره‌شده‌بود، پرداخته‌و شش صفت ممتاز براي‌آن‌هابرمي‌شمرد .
1 ـ نخست اين‌كه آنان با تمام دل و جان متوجّه پروردگار خويشند و ايمان قلب آن‌ها را روشن ساخته و لذا در برابر اعمال خويش به‌شدّت احساس مسؤوليّت مي‌كنند، مي‌فرمايد: « همان كساني كه مي‌گويند : پروردگارا ، ما ايمان آورده‌ايم ، گنـاهـان مـا را ببخش و مـا را از عـذاب آتـش نگهـدار » (اَلَّذينَ يَقُولُونَ رَبَّنا اِنَّنا امَنّـا فَـاغْفِـرْ لَنـا ذُنُـوبَنـا وَ قِنـا عَـذابَ النّارِ) .
2 ـ « آن‌ها كه صبر و استقامت دارند » و در برابر حوادث سخت كه در مسير اطاعت پروردگار پيش مي‌آيد و همچنين در برابر گناهان و به‌هنگام پيش‌آمدن شدايد و گرفتاري‌هاي فردي و اجتماعي، شكيبايي و ايستادگي به‌خرج مي‌دهند (اَلصّابِرينَ).
3 ـ « آن‌ها كه راستگو و درست كردارند » و آن‌چه در باطن به آن معتقدند ، در
(154) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
ظـاهر به آن عمـل مي‌كنند و از نفاق و دروغ و تقلّب و خيانت دورند (وَ الصّادِقينَ) .
4 ـ « آن‌ها كه خاضع و فروتن هستند » و در طريق بندگي و عبوديّت خدا بر اين كار مداومت دارند (وَ الْقانِتينَ) .

5 ـ « آن‌ها كه در راه خدا انفاق مي‌كنند » ، نه‌تنها از اموال، بلكه از تمام مواهب مـادّي و معنـوي كه در اختيـار دارنـد ، به نيـازمندان مي‌بخشنـد (وَ الْمُنْفِقينَ) .
6 ـ « و آن‌ها كه سحـرگـاهـان ، استغفـار و طلـب آمـرزش مي‌كننـد » (وَ الْمُسْتَغْفِـرينَ بِالأَسْحـارِ) .
در حديثي از امام صادق در تفسير آيه اخير مي‌خوانيم كه فرمود : «هركس در نماز وَتر (آخرين ركعت نماز شب) هفتاد بار بگويد؛ "اَسْتَغْفِرُاللّهَ رَبّي وَ اَتُوبُ اِلَيْهِ" و تا يك‌سال اين عمل را ادامه دهد، خداوند او را از استغفاركنندگان در سحر (اَلْمُسْتَغْفِرينَ بِالأَسْحارِ) قرارمي‌دهد و اورامشمول عفو و رحمت‌خودمي‌سازد» .(1)
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
به‌معناي «دنباله» است، چرا كه كارهاي زشت انسان هماره به دنبال اوست؛ و جُرْم در اصـل به معنـاي «بـريـدن» است و بدان تناسب به گناه، جرم مي‌گويند كه آدمي بـا ارتكـاب آن از خـدا بـريـده و پيـونـد بنـدگـي‌اش گسسته مي‌شود.
«اَلأَسْحار»: جمع «سَحَر»؛ كه به هنگامه پيش از طلوع صبح يا سپيده دم گفته مي‌شود. واژه «سَحَر» در اصل به معناي «خفا» و «پنهاني» است؛ و از آنجا كه پديده‌ها در آن هنگـام كه هـوا هنـوز روشـن نشـده است، از ديدگان نهانند، به اين وقت، «سَحَـر» گفتـه مي‌شـود.
همانان كه در اجراي تكاليف آراستگي به ارزشها و دوري از ضدّارزشها، يا فرمانبرداري از خدا و پرواي از نافرماني او شكيبايند و در گفتار و ايمان، راستگو و درستكار؛ همانان كه فروتن و فرمانبردارند و دارايي خود را در كارهاي شايسته و راههـاي واجب و مستحب انفاق مي‌كنند؛ و آمـرزش خـواهـان در سحرگاهانند.
1- « تفسير برهان » ، جلد 1 ، صفحه 273 .
تفسير مردان (155)
در مفهـوم واژه «قـانِتيـن»، ديـدگـاههـا متفـاوت اسـت:
1. پـاره‌اي آن را بـه «فـرمـانبـرداران» معنـا كـرده‌انـد.
2. پـاره‌اي به مفهـوم «پـايداران در فـرمانبرداري خـدا» گرفته‌اند.
3. و گـروهي نيـز بـه «قيام‌كنندگان به اجراي تكاليف» تفسير كرده‌اند.
در معنـاي «والمُسْتَغْفِـرينَ بِالأَسْحـارِ» نيـز نظـرهايي ارائه شده است:
1. بعضي آن را به «نمـازگـزاران در سپيده‌دمان» معنا كرده‌اند و اين مفهوم از ششمين امـام نـور، در بيـاني از حضـرت رضا عليه‌السلام ، نيز روايت شده است.
2. بـرخـي آن را به «كسـانـي كه در هنگـامـه‌هاي سحر، طلب آمرزش مي‌كنند» تفسيـر كـرده‌انـد.

3. گـــروهـــي مي‌گـــوينـــد: منظـور از اين تركيب، كساني است كه نماز بامدادي را بـــه جمـــاعت مي‌خـــوانند.
4. و پاره‌اي نيز برآنند كه اينان كساني هستند كه به‌هنگام سحر نماز مي‌گزارند و آنگاه آمرزش خدا را مي‌طلبند.
از ششمين امـــام نـــور در اين مـــورد نقـــل كـــرده‌انـــد كه فـــرمـــود:
«مَنِ اسْتَغْفَرَ اللّهَ سَبْعينَ مَرَّةً في وَقْتِ السَّحَرِ فَهُوَ مِنْ اَهْلِ هذِهِ الآْيَةِ.»(1)
هر كه به‌هنگام سحـــر، هفتـــاد بار خـــالصـــانه و با همـــه وجود استغفار كند و آمرزش بخواهد، از چهـــره‌هـــاي شـــايستـــه و بايستـــه اين آيـــه شـــريفـــه خـــواهـــد بـــود.
و از پيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله روايت كرده‌اند كه: «اِنَّ اللّهَ يَقُولُ اِنّي لاَعَهُمُّ باَهْلِ الأَرْضِ عَذاباً فَاِذا نَظَرْتُ اِلي عُمّارِ بُيُوتي و اِلَي المُجْتَهدينَ و اِلَي الْمُتَحابّينَ فِيَّ و اِلَي المُسْتَغْفِرينَ بِالأَسْحارِ صَرَفْتُهُ عَنْهُمْ.»(2) آفريدگار هستي مي‌فرمايد: هنگامي كه آهنگ كيفر زمينيان را مي‌كنم، مي‌خواهم به كيفر گناهي كه در زمين مي‌شود، آنان را زير تازيانه عذاب بگيرم؛ امّا وقتي به آبادكنندگان مسجدها، شب‌زنده‌داران مخلص و آمرزش خواهان در سحـــرگـــاهان نظـــر مي‌كنـــم، عـــذاب خـــود را از آنـــان برمي‌دارم.
1 . تفسير تِبيان، ج 2، ص 416. تفسير عَيّاشي، ج 1، ص 165.
2 . شُعَـــبُ الأيمـــــان، ج 6، ص 500، حـــديـــث 9051.

وَ آتُوا الْيَتامي اَمْوالَهُمْ وَ لا تَتَبَدَّلُوا الْخَبيثَ بِالطَّيِّبِ وَلا تَأْكُلُوا اَمْوالَهُمْ اِلي اَمْـوالِكُمْ اِنَّـهُ كانَ حُوبا كَبيرا
و اموال يتيمان را (هنگامي كه به حدّ رشد رسيدند)به آن‌ها بدهيد و اموال بد (خود) را به امــوال خــوب (آن‌هــا) عــوض نكنيــد و امــوال آنــان را همــراه امــوال خــودتان (بــا مخلــوط كــردن يا تبديل نمودن)نخوريد ، زيرا اين گناه بزرگي است. (2 / نساء)
شرح آيه از تفسير نمونه
«اَلْحُوبَة» در اصل به معني احتياج و نيازي است كه انسان را به گناه مي‌كشاند و از آن‌جا كه تجاوزهاي سرپرستان به اموال يتيمان ، غالبا بر اثر نياز و يا به بهانه احتياج صورت مي‌گيرد ، در آيه فوق به جاي كلمه «اِثم» (گناه) كلمه «حوُبْ» به كار رفته است ، تا اشاره‌اي به اين حقيقت بوده است. در هر اجتماعي بر اثر حوادث گوناگون پدراني از دنيا مي‌روند و فرزندان صغيري از آن‌ها باقي مي‌مانند ، منتها در جوامع ناسالم كه گرفتار جنگ‌هاي داخلي هستند ، مانند جامعه عرب در زمان جاهليّت تعداد اين‌گونه كودكان يتيم بسيار زيادتر است ، كه بايد از طرف حكومت اسلامي و فرد فرد مسلمــانــان ، تحت حمــايت قــرار گيــرند ، در آيه فوق سه دستور مهم درباره امــوال يتيمــان داده شــده است .
1 ـ نخست دستــور مي‌دهــد كــه : « امــوال يتيمــان را (به هنگــامي كه رشـــد پيـــدا كننـــد) بـــه آن‌هـــا بـــدهيـــد: وَ آتُـــوا الْيَتـــامي اَمْـــوالَهُـــمْ ».
يعني تصرّف شمادر اين‌اموال تنها به‌عنوان امين و ناظراست نه به‌عنوان يك مالك.
2 ـ دستور بعد براي جلوگيري از حيف و ميل‌هايي است ، كه گاهي سرپرست‌هاي يتيمان به بهانه تبديل كردن مال به نفع يتيم است يا تفاوتي با هم ندارد و يا اگر بماند ضايع مي‌شود ، اموال خوب و زبده يتيمان را برمي‌داشتند و اموال بد و نامــرغــوب خــود را به جــاي آن مي‌گــذاشتنــد . قــرآن مي‌گــويــد : « و هيچ‌گاه
تفسير مردان (157)
امــوال پــاكيــزه آن‌هــا را بــا امــوال نــاپــاك و پســت خــود تبـديـل نكنيـد : وَ لا تَتَبَـدَّلُـوا الْخَبيــثَ بِــالطَّيِّــبِ » .
3 ـ « و امــوال آن‌هــا را با اموال خود نخوريد : وَ لا تَأْكُلُوا اَمْوالَهُمْ اِلي اَمْوالِكُمْ » .
يعني اموال يتيمان را با اموال خود مخلوط نكنيد به طوري كه نتيجه‌اش

تملّك همه باشد و يا اين كه اموال بد خود را با اموال خوب آن‌ها مخلوط نسازيد كه نتيجه‌اش پايمال شدن حقّ يتيمان باشد. در پايان آيه، براي تأكيد و اثبات اهميّت موضوع مي‌فرمايد: « اين‌گونه تعدّي و تجاوز به اموال يتيمان گناه بزرگي است : اِنَّهُ كانَ حُوبا كَبيرا ». بررسي آيات مختلف قرآن نشان مي‌دهد كه اسلام اهميّت فوق‌العاده‌اي براي اين موضوع قائل شده و با شدّت تمام خيانت‌كنندگان در اموال يتيمان را به مجازات‌هاي شديد تهديد مي‌كند و با عباراتي محكم و قاطع سرپرستان را به مراقبت كامل ازاموال يتيمان دعوت مي‌كند ، كه شرح آن در همين سوره در چند آيه بعد و در ذيل آيات 153 / انعام و 34 / اسراء خواهد آمد. لحن شديد اين آيات به قدري در قلوب مسلمانان مؤثرواقع شد كه حتّي مي‌ترسيدند غذاي مشتركي براي خودشان و يتيمان درست كنند ، به‌همين جهت‌غذاي آن‌ها رااز غذاي خود و فرزندان خويش جدامي‌ساختند و اين امر موجب ناراحتي هردوطرف مي‌شد لذا درآيه 220 / بقره به آن‌ها دستور داده شده كه اگر هدفشان از مخلوط ساختن اموال يا غذاي يتيمان با اموال يا غذاي خود ، خيرخواهي و اصلاح بوده باشد مانعي ندارد .(1)

1- « تفسير نمونه » ، جلد 2 ، ذيل آيه فوق .

(158) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

در آيه‌اي كه گذشت، پروردگار جهانيان، بندگانش را به رعايت دو اصل انسانساز تقوا و پيوند با خويشاوندان فرمان داد؛ اينك در اين آيه، بخش ديگري از پروا را كه رعـايت حقـوقِ كـودكـانِ بي‌سرپـرست است مورد توجه قرار داده و مي‌فرمايد:
«وَ آتُـوا الْيَتامي اَمْوالَهُمْ»
و دارايي يتيمان را به آنان باز پس دهيد.
اين دستور براي كساني است كه سرپرستي كودكان يتيم را برعهده دارند. قرآن آنان را موظّف مي‌سازد كه هـزينـه زنـدگـي كـودكـان بي‌سرپرست را در دوران خردسالي آنان، از دارايي خودشان بدهند و هنگامي كه به مرحله بلوغ رسيدند و از رشـد فكـري و انسـاني بـراي حفـظ دارايي خود برخوردار شدند، ثروت آنان را به خودشان باز پس دهند.
«وَ لا تَتَبَـــدَّلُـــوا الْخَبيـثَ بِـــالطَّيِّـــبِ»
و دارايي پاك و پاكيزه و مرغوب آنان را با مال ناپاك و وامانده خود عوض نكنيد .
مقصود اين است كه دارايي كودكان بي‌سرپرست و يتيم را كه خداوند بر شما حرام كـرده است، بـا امـوال حـلال خود عوض نكنيد؛ و اين جمله نشانگر آن است كه بـرخـي چنيـن مي‌كردند.
پاره‌اي نيز در تفسير اين جمله گفته‌اند: خدا روزي شما را از راه روا و حلال براي شما مقرّر فرموده است؛ بنابراين، شتاب نورزيد و با دست تجاوز گشودن به مال يتيمان، روزي حـلال خـود را بـه حـرام آلـوده نسـازيد و با حرام عوض نكنيد.
«ابن زيد»، در اين باره گفته است: منظور آيه شريفه اين است كه شما همانند مردم عصر جاهليت كه زنان و خردسالان را از ارث محروم مي‌ساختند، رفتار نكنيد؛ بلكه حقّ همه صاحبان حقوق را محترم بشماريد.
درميانِ اين سه ديدگاه درباره مفهوم اين جمله، ديدگاه نخست بهتر است؛ چرا كه
تفسير مردان (159)
اين جمله پس از بحث درمورد يتيمان آمده، از اين رو معناي آن اين است كه «اموال باارزش يتيمان را براي خود برنداريد و آنگاه بجاي آن، اموال بي‌ارزش و وازده خود را قـرار دهيـد؛ كه با اين عمل، شمار و ظاهر اموال آنان را حفظ كرده‌ايد، امّا ازنظر ارزش و محتـوا، حقـوق آنان را تبـاه ساخته‌ايد».

«وَ لاتَأْكُلَوا اَمْوالَهُمْ اِلي اَمْوالِكُمْ»
و اموال آنان را به همراه دارايي خويش نخوريد.
از اين جمله چنين برمي‌آيد كه به‌هم‌آميختن مال يتيمان با دارايي خويش و به‌مصرف شخصي رساندن و خوردن آن، كاري ناپسند است؛ امّا اگر در اين سهيم‌شدن و مخلــوط ساختن امــوال، حقــوق و حــدود آنان رعايت شود، ناروا نخواهد بود.
آورده‌اند كه بعد از نزول اين آيه شريفه، مردم از شركت با يتيمان و آميختن دارايي خود با مال آنان خودداري مي‌كردند و اين كار برايشان خوشايند نبود؛ درنتيجه، اوضــاع بر كــودكــان بي سرپرست مشكل شد، به گونه‌اي كه به پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله شكايت بردند و آنگاه بود كه آيـــه مبــاركــه فرود آمد كه:
«...وَ يَسْئَلُــونَكَ عَــنِ الْيَتــامي قُــلْ اِصْــلاحٌ لَهُــمْ خَيْرٌ وَ اِنْ تُخالِطُوُهُمْ فَاِخْوانُكُمْ...»(1)
و از تو اي پيامبر در مورد يتيمان مي‌پرسند؛ بگو: به سامان آوردن كار آنان و به سود و صلاح آنان عمل كردن، بهتر است و اگر با آنان همزيستي عادلانه كنيد، برادران دينـي و عقيـدتي شما هستند...
ايــن تفسيـــر بــراي آيــه شــريفـــه، از دو امــام نـور ـ حضرت باقر و صادق ـ نيـــز روايـــت شـــده اســـت.
«اِنَّــهُ كــانَ حُـــوبــاً كَبيـــراً»
كه اين كار گناهي بزرگ است.
منظــور از كــاري كه گنــاهي بــزرگ به شمــار آمده، خوردن مال يتيمان است.
1 . سوره بقره آيه 220.
(160) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

چگونگي ازدواج مجدد براي آقايان

وَ اِنْ خِفْتُـمْ اَلاّ تُقْسِطُـوا فِـي الْيَتامي فَانْكِحُوا ما طابَ لَكُمْ مِنَ النِّساءِ مَثْني وَ ثُلاثَ وَ رُباعَ فَاِنْ خِفْتُمْ اَلاَّ تَعْدِلُوا فَواحِدَةً اَوْ ما مَلَكَتْ اَيْمانُكُمْ ذلِكَ اَدْني اَلاّ تَعُولُوا

و اگر مي‌ترسيد كه (به هنگام ازدواج با دختران يتيم ،) عدالت را رعايت نكنيد ، (از ازدواج با آنان ، چشم‌پوشي كنيد و) و با زنان پاك (ديگر) ازدواج نماييد ، دو يا سه يا چهار همسر و اگر مي‌ترسيد عدالت را (درباره همسران متعدد) رعايت نكنيد ، تنها يك همسر بگيريد و يا از زناني‌كه مالك‌آن‌هاييد استفاده‌كنيد،اين‌كار،از ظلم‌وستم بهترجلوگيري مي‌كند. (3/ نساء)

شرح آيه از تفسير نمونه

«مَثْني» در لغت به معني « دوتا دوتا » و «ثُلاثَ» به معني « سه تا سه تا » و « رُباعَ » به معني « چهار تا چهارتا » مي‌باشد. خطاب در آيه متوجه به سرپرستان ايتام است كه در آيه قبل براي حفظ اموال يتيمان دستورهاي مختلفي به آن‌ها داده شده بود و در اين آيه درباره ازدواج با يتيمان سخن مي‌گويد كه همان‌گونه كه بايد مراعات عدالت را درباره اموال آن‌ها بنمائيد در مورد ازدواج با دختران يتيم نيز با نهايت دقّت رعايت مصلحت آن‌ها را بكنيد ، در غير اين‌صورت از ازدواج با آن‌ها چشم بپوشيد و زنان ديگري انتخاب كنيد. از جمله شواهدي كه تفسير فوق را درباره آيه روشن مي‌سازد آيه 127 از همين سوره است كه در آن صريحا مسئله رعايت عدالت را درباره ازدواج با دختران يتيم ذكر كرده است و توضيح آن در ذيل همان آيه خواهد آمد. سپس مي‌فرمايد : « از آن‌ها دو نفر يا سه نفر يا چهار نفر به همسري خود انتخاب كنيد : مَثْني وَ ثُلاثَ وَ رُباعَ ». ازآن‌جاكه روي سخن درآيه به‌همه مسلمانان است معني آيه چنين مي‌شود كه شما براي دوري از ستم كردن در حق دختران يتيم مي‌توانيد از ازدواج با آن‌ها خودداري كنيد و با زناني ازدواج نماييد كه موقعيّت اجتماعي و فاميلي آن‌ها به شما اجازه ستم كردن را نمي‌دهد و مي‌توانيد از آن‌ها دونفر يا سه نفر يا چهار نفر به همسري خود انتخاب كنيد . منتها چون مخاطب ، همه مسلمانان بوده است تعبير به

تفسير مردان (161)

دوتا دوتا و مانند آن شده است. وگرنه جاي ترديد نيست كه حداكثر تعدّد زوجات (آن هم با فراهم شدن شرايط خــاصّش) بيش از چهار نفر نيست. ذكر اين نكته نيز لازم است كه « واو » در جمله بالا به معني « اَوْ » (يا) مي‌باشد نه اين‌كه منظور اين باشد كه شما مي‌توانيد دو همسر به

اضافه سه همسر به اضافه چهار همسر که مجموع آن‌ها نه نفر مي‌شود انتخاب کنيد . زيرا اگر منظور اين بود که بايد صريحا عدد نُه ذکر شود نه به اين صورت از هم گسسته و پيچيده ، به علاوه از نظر اسلام اين مسئله جزو ضروريّات است که زايد بر چهار همسر مطلقا ممنوع است. به هر حال آيه فوق دليل صريحي است بر مسئله جواز تعدّد زوجات منتها با شرايطي که به زودي به آن اشاره خواهد شد. سپس بلافاصله مي‌گويد : اين در صورت حفظ عدالت کامل است « امّا اگر نمي‌توانيد عدالت را رعايت کنيد به همان يك همسر اکتفا نماييد » تا از ظلم و ستم بر ديگران برکنار باشيد . (فَاِنْ خِفْتُمْ اَلاَّ تَعْدِلُوا فَواحِدَةً). « و يا (به جاي انتخاب همسر دوم) از کنيزي که مال شما است استفاده کنيد » زيرا شرايط آن‌ها سبك‌تر است (اگرچه آن‌ها نيز بايد از حقوق حقّه خود برخوردار باشند) (اَوْ ما مَلَکَتْ اَيْمانُکُمْ). «اين کار (انتخاب يك همسر و يا انتخاب کنيز) از ظلم و ستم و انحراف از عدالت ، بهتر جلـوگيـري مي‌کند » (ذلِكَ اَدْني اَلاَّ تَعُولُوا). درباره مسئله‌بردگي و نظراسلام در اين زمينـه در آيـات منـاسب بحث کـافي خـواهيـم کرد .

منظور از عدالتِ مردان درباره همسران چیست ؟

اکنون پیش از آن‌که فلسفه حکم تعدّد زوجات را در اسلام بدانیم لازم است اين موضوع بررسي شود که منظور از عدالت که جزء شرايط تعدّد همسر ذکر شده است چيست؟ آيا اين عدالت مربوط به امور زندگي از قبيل هم‌خوابگي و مسايل زندگي و رفاه و آسايش است يا منظور از عدالت در حريم قلب و عواطف انساني نيز هست ؟ شك نيست كـه « عدالت » در محبّت‌هاي قلبي خارج از قدرت انسان است چه کسي مي‌تواند محبّت خود را که عواملش در بيرون وجود اوست از هر نظر تحت کنترل
(162) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
درآورد ؟ به همين دليل رعايت اين نـوع عدالت را خـداوند واجب نشمرده و در آيه 129 همين سوره مي‌فرمايد : « وَ لَنْ تَسْتَطيعُوا اَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّساءِ وَ لَوْ حَرَصْتُمْ : شما هرقدر کوشش کنيد نمي‌توانيد در ميان همسران خود (از نظر تمايلات قلبي) عدالت و مساوات برقرار سازيد ». بنابراين‌محبّت‌هاي‌دروني مادامي‌که موجب ترجيح بعضي از همسران بر بعضي ديگر از جنبه‌هاي عملي نشود ممنوع نيست، آن‌چه مرد موظّف به آن است رعايت عدالت در جنبه‌هاي عملي و خارجي است. از اين بيان روشن مي‌شود: کساني که خواسته‌اند از ضميمه کردن آيه فوق « فَاِنْ خِفْتُمْ اَلاَّ تَعْدِلُوا فَواحِدَةً » به آيه 129 « وَ لَنْ تَسْتَطيعُوا اَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّساءِ وَ لَوْ حَرَصْتُمْ » چنين نتيجه بگيرند که تعدّد زوجات در اسلام مطلقا ممنوع است ، زيرا در آيه‌نخست آن‌را مشروط به عدالت‌کرده و درآيه‌دوّم عدالت را براي مـردان در اين مورد محال دانسته است ، سخت در اشتباهند . زيرا همان‌طور که اشاره شد عدالتي که مراعات آن از قدرت انسان بيرون‌است عدالت درتمايلات قلبي‌است و اين از شرايط تعدّد زوجات نيست و آن‌چه از شرايط است عدالت در جنبه‌هاي عملي است. گواه بر اين موضوع ذيل آيه 129 همين سوره مي‌باشد آن‌جا که مي‌گويد : « فَلا تَميلُوا كُلَّ الْمَيْلِ فَتَذَرُوها كَالْمُعَلَّقَةِ » يعني « اکنون که نمي‌توانيد مساوات کامل در محبّت ميان همسران خود رعايت کنيد لااقل تمام تمايل قلبي خود را متوجه يك نفر از آن نسازيد که ديگري را به صورت بلاتکليف درآوريد » .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
عَـوْل: ستـم و بيـداد. از ايـن واژه، فعـل‌هاي «عـالَ»، «يَعُـولُ» و «عـالَ»، «يَعيـلُ» مشتـق مي‌شـود؛ و مصـدر آن «عَيْلَـه»، بـه معنـاي «نيـاز» اسـت.

پاره‌اي «اَنْ لاتَعُولَوا» را، «اينكه نياز پيدا نكنيد» ترجمه كرده‌اند كه درست نيست. همچنين عدّه‌اي آن را، «تا عيالوار نشويد» معنا كرده‌اند كه اين نيز نادرست است؛ چرا كه اين معنـا با «اَلاّ تُعيلُوا» ـ كه اسـم فـاعـل آن «مُعيل» اسـت ـ سـازگـار است، نه با واژه مورد بحث.
تفسير مردان (163)

شـأن نزول

در شأن نزول آيه مورد بحث و چگونگي نظم و پيوند آن با آيات پيش، ديدگاهها متفاوت است:
1. گروهي برآنند كه اين آيه شريفه درباره دختر پدرمرده‌اي فرود آمد كه سرپرست او به ثروت و زيبايي وي چشم دوخته و بر آن بود كه به طمع مال و جمالش و با سوء استفاده از موقعيت خود، او را بدون مهريه به عقد خويش درآورد و آفريدگار هستي با نزول اين آيه بر قلب پاك پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله روشن ساخت كه كسي نبايد با دختران يتيم پيمان زندگي مشترك ببندد، مگر آنكه براساس عدالت رفتار كند و مهريه‌اي مناسب براي آنان مقرّر دارد. در غير اين صورت نبايد با آنان ازدواج كرد؛ بلكه مي‌توان با زنان ديگر پيوندزندگي‌بست و در صورت رعايت عدالت و انصاف در محيط خانه و خـانـواده، ازدواج بـا يـك، دو، سـه و يـا چهـار زن نيـز روا اسـت.
گفتني است كه اين مطلب از «عايشه» نقل شده و در تفاسير شيعه هم آمده است.
در بيان اين ديدگاه‌و اين شأن نزول، برخي بر اين عقيده‌اند كه آيه مورد بحث با آيه 127 همين سوره پيوند دارد و تركيب آن دو چنين است: « وَ يَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّساءِ قُلِ اللّهُ يُفْتيكُمْ فيهِنَّ وَ مايُتْلي عَلَيْكُمْ فِي الْكِتابِ في يَتامَي النِّساءِ اللاّتي لاتُؤْتُونَهُنَّ ما كُتِبَ لَهُنَّ وَ تَرْغَبُونَ اَنْ تُنْكِحُوهُنَّ ... وَ اِنْ خِفْتُمْ اَلّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتامي فَانْكِحُوا ما طابَ لَكُمْ...»
و نظر تو را درمورد زنان مي‌پرسند. بگو: خدا درباره آنان و نيز درمورد آنچه در اين كتاب آسماني بر شما تلاوت مي‌شود، به شما فتوا مي‌دهد: درخصوص دختران و زنان يتيمي كه حقوق مقرّر آنان را نمي‌دهيد و با اين نيّت و انگيزه به ازدواج با آنان تمايل داريد، پاسخگوي شماست كه با همه آنان بر اساس عدل و داد رفتار كنيد... و اگر از آن بيـم داريـد كـه در مـورد آنـان بـه عدل و داد رفتار نكنيد، به ازدواج با يك زن ...بسنده كنيد...
ايـن ديـــدگـــاه از «حَسَـــن»، «جُبّـــائي» و «مُبَـــرَّد» اســـت.
(164) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
2. دسته‌اي از جمله «ابن عبّاس» بر اين باورند كه آيه شريفه در مورد مردي فرود آمد كه با زنان متعدّدي ازدواج كرده و ثروت و دارايي خويش را در اين راه ازدست داده بود و آنگاه بناگزير به دارايي يتيمي‌كه سرپرستي وي را بر عهده داشت و بايد از حقوق او محافظت مي‌كرد، دست تجاوز گشود. در پي اين ماجرا، خداوند مردم را به اعتدال فرا خواند

و از آنان خواست كه با بيشتر از چهار زن پيمان زندگي مشترك نبندند تا در نتيجه هزينه سنگين زندگي، نيازمند شوند و چشم طمع به مال ناتوانان و يتيمان بدوزند؛ و اگر لازم بود، به يك زن بسنده كنند و زندگي شرافتمندانه‌اي را در پيش گيرند.
3. به‌نظر جمعي از مفسّران، اين آيه شريفه درمورد كساني نازل شد كه حقوق يتيمان را رعايت مي‌كردند، امّا حقوق زنان را پايمال مي‌ساختند؛ و به آنان هشدار داد كه: «همانسان كه درمورد يتيمان مي‌ترسيد كه مبادا حقوقشان را پايمال سازيد و از مرز عدالت بگذريد، درباره زنان و حقوق آنان نيز همينگونه باشيد. پس، به شما اجازه داده شده است كه فقط درصورت رعايت عدل و داد و مراعات كامل حقوق زنان، با يك تا چهار زن پيمان زندگي مشترك امضا كنيد».
4. و از ديدگاه برخي: «مردم باايمان سرپرستي كودكان يتيم را دشوار مي‌پنداشتند و از سر احساس مسئوليت و ايمان عميق، از آن كار وحشت داشتند. به همين جهت، آفريدگار هستي به آنان هشدار مي‌دهد كه همانسان كه از نزديك شدن به حقوق بي‌سرپرستان و محرومان بيم داريد، از بي‌عفّتي و آلوده‌دامني نيز بترسيد و براي حفظ عفّت عمومي، در چهارچوب مقرّرات و برمبناي عدالت، با يك تا چهار زن ازدواج كنيد».
5. بعضي،آيه شريفه‌رابدينصورت‌معنا كرده‌اند: «اگر از ازدواج با دختر يتيمي كه سرپرست او هستيد، بيم داريد كه مبادا براساس عدالت رفتار نكنيد، با دختران يتيم ديگر پيمان زناشويي ببنديد».
تفسير مردان (165)
6. و پاره‌اي معتقدند منظور آيه شريفه اين است كه: «همانگونه كه از خوردن مال يتيمان بيمناك هستيد، از ازدواج با چند زن و آنگاه رفتار ناعادلانه با آنان نيز بترسيد؛ از اين رو، با زناني پيمان زندگي مشترك امضا كنيد كه مي‌دانيد درمورد آنان مي‌توانيد عادلانه رفتار كنيد».
از ديدگاه «قاضي ابوعاصم»، ديدگاه نخست از همه ديدگاهها بهتر و با معني واژه‌ها و نظم آيه مناسب‌تر است.

ازدواج مجدد تنها در پرتو رعايت عدالت مجاز است

در آيه مورد بحث مي‌فرمايد:
«وَ اِنْ خِفْتُمْ اَلاّ تُقْسِطُوا فِي الْيَتامي فَانْكِحوُا ما طابَ لَكُمْ مِنَ النِّساءِ مَثْني وَ ثُلاثَ وَ رُباعَ»
و اگر از اجراي عدالت و رعايت انصاف درميانِ دختران يتيم كه سرپرستي آنان را بعهده داريد، بيمناك هستيد، از ازدواج با آنان بگذريد و از ميانِ زنان پاك و حلال كه مورد پسندتان قرار گرفت، دو يا سه يا چهار همسر برگزينيد؛ و اين كار مشروط بر آن است كه با آنان شرافتمندانه و صادقانه و برمبناي عدالت و مهر رفتار كنيد.
در جمله «فَانْكِحوُا ما طابَ لَكُمْ»، بدان دليل بجاي «مَنْ»، «ما» مصدريه بكار رفته كه معناي جمله در حقيقت «فَانْكِحُوا الطَّيِّبَ» است؛ يعني: با زنان پاك و پاكيزه‌اي كه ازدواج با آنها براي شما روا و حلال شده و در رديف زناني نيستند كه ازدواج با آنان تحريم شده است، پيمان زناشويي ببنديد.(1)
با اين توضيح، معناي اين جمله از آيه شريفه چنين است: و چنانچه در ازدواج با دختران بي سرپرست، از اجراي عدالت و رفتار خداپسندانه و عادلانه درميانِ آنان بيمناك هستيد، با دختران و زنان پاك و حلال و رشديافته ازدواج كنيد؛ چرا كه درمورد اينان، اگر رفتاري ناعادلانه روي داد، ممكن است با پوزش و جلب رضايت آنان، آن رفتار ظالمانه جبران شود، امّا درمورد دختران يتيم كه هنوز به رشد اجتماعي و اقتصادي شايسته نرسيده‌اند، اين كار نشايد.
مفهوم عبارت «مَثْني وَ ثُلاثَ وَ رُباعَ» منظور اين است كه با دو، سه يا چهار زن پيوند
1 . رجوع كنيد به آيه‌هاي 233 و 24 از همين سوره مباركه.
(166) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
زندگي مشترك ببنديد، نه اينكه با دو و سه و چهار ـ يعني نُه نفر ـ ازدواج كنيد؛ زيرا هنگامي كه گفته مي‌شود «دو دو ، سه سه و چهار چهار وارد اطاق شويد»، منظور اين است كه دو نفري، سه‌نفري و چهار نفري داخل شويد، نه 9 نفري.
به علاوه اگر مقصود آيه شريفه جز آنچه بود كه ترجمه و تفسير شد، چرا قرآن شريف اين مطلب را بروشني عنوان نساخت؟ و چرا ششمين امام نور فرمود: «براي مرد، ازدواج و همسري با بيشتر از چهار زنِ آزاد، روا نيست»؟
«فَاِنْ خِفْتُمْ اَلاّ تَعْدِلُوا فَواحِدَةً اَوْ ما مَلَكَتْ اَيْمانُكُمْ»

پس اگر بيم آن را داشتيد كه با آنان براساس عدالت رفتار نكنيد، به ازدواج با يك زن آزاد يا به آنچــه از كنيــزان كه مــالك شده‌ايد، بسنده كنيد.
منظور اين است كه اگر بيم آن داريد كه در تأمين عادلانه هزينه زندگي و برآوردن نيازهاي جسمي، روحي، عاطفي و حقوق و حدودِ ديگرِ آنان، به عدل رفتار نكنيد، دراين صورت به ازدواج با يك زن آزاد، يا به بستن پيمان زناشويي با كنيزان خويش بسنده كنيد؛ چرا كه زندگي مشترك با اينان، مقرّرات ساده‌تري دارد و خطر بيدادگري، كمتر شما را تهديد مي‌كنـد.
«ذلِــكَ اَدنــي اَلّا تَعُـولُوا»
اين خودداري از چند همسري و ازدواج با يك زن درصورت ترس از عدم اجراي عــدالت در ميــانِ آنـان، به عدالت و دوري جستن از بيداد و انحراف نزديكتر است.
جمعي گفته‌اند منظور اين است كه «با ازدواج با يك همسر، عائله شما زياد نمي‌شود و در زندگي به مشكلات اقتصادي برنمي‌خوريد و به پيمودن راه انحراف و درپيش گرفتن ستم ناگزير نمي‌شويد»؛ امّا همانگونه كه اشاره شد؛ اين معنا نه با ريشه لغوي واژه و نه با خود آيه سازگار است، به علاوه اگر منظور اين بود، بايد رابطه همســري با كنيــزان نيــز بشدّت كنتــرل مي‌شد تا سر از عائله سنگيــن درنيــاورد.
گروهي نيز برآنند كه پيش از نزول قرآن شريف و احكام ازدواج و مقرّرات خــانــواده، مــردان در انتخــاب همســر حــدّ و مــرزي برسميّت نمي‌شناختند؛ بــه هميــن دليل اين آيه شريفه براي سامان بخشيدن به اين هــرج و مــرج و بي‌عدالتي‌خانوادگي‌نازل‌شد.

چرا پرداخت مَهریه به عهده مردان گذاشته شده است؟

وَاتُوا النِّساآءَ صَدُقاتِهِنَّ نِحْلَةً فَاِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْشَيْءٍمِنْهُ نَفْسا فَكُلُوهُ هَنيآئا مَّرآيئا
و مهر زنان را (به طور كامل) به عنوان يك عطيّه (الهي) به آنان بپردازيد (ولي) اگر آن‌ها چيزي از آن را با رضايت خاطر به شمابخشند، حلال و گوارا مصرف كنيد. (4 / نساء)
شرح آيه از تفسير نمونه
« صَدُقاتِهِنَّ » جمع « صَداق » به‌معني مهر است. « نِحْلَـة » در لغت به معني بخشش و عطيّــه آمــده است ، « راغب » در كتــاب مفردات مي‌گويد : به عقيده من اين كلمه از ريشــه « نَحْــل » (به معني زنبور عسل) آمده زيرا بخشش و عطيّه شباهتي به كار زنبــوران عســـل در دادن عســـل دارد.
بنابراين تفسير آيه چنين خواهد شد : « مهر را كه يك عطيه الهي است و خدا به خاطر اين كه زن حقوق بيشتري در اجتماع داشته باشد و ضعف نسبي جسمي او از اين راه جبران گردد به او عطا كرده است ، به طــور كـامل ادا كنيد ». سپس در ذيل آيه براي احترام گذاردن به احساسات طرفين و محكم شدن پيوندهاي قلبي و جلب عواطف مي‌گويد : « اگر زنان‌با رضايت كامل خواستند مقداري از مهر خود را ببخشند براي شما حلال و گوارا است : فَاِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسا فَكُلُوهُ هَنيآئا مَّرآيئا ». تا در محيط زندگي زناشويي تنها قانون و مقرّرات خشك حكومت نكند بلكه به موازات آن عــاطفــه و محبّت نيــز حكم‌فـرما باشد .

درعصر جاهليّت نظربه اين‌كه براي زنان ارزشي قايل نبودند ، غالبا مهر راكه حّق مسلّم زن بود در اختيار اولياي او قرار مي‌دادند و آن را ملك مسلّم آن‌ها مي‌دانستند گاهي نيز مهر يك زن را ازدواج زن ديگري قرار مي‌دادند به اين گونه كه مثلاً برادري ، خواهر خود را به ازدواج ديگري درمي‌آورد كه او هم متقابل ، خواهر خود را به ازدواج وي درآورد و مهر اين دو زن همين بود. اسلام بر تمام اين رسوم ظالمانه خط
(168) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
بطلان كشيد و مهر را به عنوان يك حّق مسلّم به زن اختصاص داد و در آيات‌قرآن كرارا مردان رابه رعايت كامل اين حقّ توصيه كرده است. در اسلام براي مهر مقدار معيني تعيين نشده‌است و بسته به توافق دو همسر است اگر چه در روايات فراواني تأكيد شده كه مهر راسنگين قرارندهند ولي اين يك حكم الزامي نيست بلكه مستحب است. اكنون اين سؤال پيش مي‌آيد كه مرد و زن هر دو از ازدواج و زناشويي به‌طور يكسان بهره مي‌گيرند و پيوند زناشويي پيوندي است ، بر اساس منافع مقابل طرفين ، با اين حال چه دليلي دارد كه مرد مبلغ كم يا زيادي به عنوان مهر به زن بپردازد؟ وانگهي آيا اين موضوع به شخصيّت زن لطمه نمي‌زند و شكل خريد و فروش به ازدواج نمي‌دهد؟ روي همين جهات است‌كه بعضي به شدّت با مسئله مهر مخالفت مي‌كنند ، مخصوصا معمول نبودن مهر در ميان غربي‌ها براي غرب زده‌ها به اين فكر دامن مي‌زنـد در حـالـي‌كه نه تنها حذف مهـر ، بـه شخصيّت زن نمي‌افزايد بلكه وضـع او را به مخاطره مي‌افكند
توضيح اين‌كه : درست است كه مرد و زن هر دو از زندگي زناشويي به‌طوريكسان سودمي‌برند، ولي نمي‌توان انكار كرد كه در صورت جدايي زن و مرد ، زن متحمّل خسارت بيشتري خواهد شد زيرا :
اولاً مرد طبق استعداد خاص بدني معمولاً در اجتماع نفوذ و تسلّط بيشتري دارد و هرچند بعضي مي‌خواهند ، به هنگام سخن گفتن اين حقيقت روشن را انكار كنند اما وضع زندگي اجتماعي بشر كه با چشم مي‌بينيم حتي در جوامع اروپايي كه زنان به اصطلاح از آزادي كامل برخوردارند نشان مي‌دهد كه ابتكار اعمال پردرآمد ، بيشتر در دست مردان است. به علاوه مردان براي انتخاب همسر مجدّد امكانات بيشتري دارند ولي زنان بيوه مخصوصا با گذشت قسمتي از عمر آن‌ها و از دست رفتن سرمايه جواني و زيبايي ، امكاناتشان براي انتخاب همسر جديد كمتر است. باتوجه به اين جهات روشن مي‌شود كه امكانات و سرمايه‌اي را كه زن با ازدواج از دست

مي‌دهد
تفسير مردان (169)
بيش از امكاناتي است كه مرد از دست مي‌دهد و در حقيقت مهر چيزي است به عنوان جبران خسارت براي زن و وسيله‌اي براي تأمين زندگي آينده او و علاوه مسئله مهر معمولاً به شكل ترمزي در برابر تمايلات مرد نسبت به جدايي و طلاق محسوب مي‌شود. درست است كه مَهْر از نظر قوانين اسلام با برقرارشدن پيمان ازدواج‌به ذمه‌مرد تعلّق‌مي‌گيرد و زن فورا حقّ مطالبه آن را دارد ، ولي چون معمولاً به صورت بدهي در ذمه مرد مي‌ماند ، هم اندوخته‌اي براي آينده زن محسوب مي‌شود و هم پشتوانه‌اي براي حفظ حقوق او و از هم نپاشيدن پيمان زناشويي (البته اين موضوع استثنائاتي دارد ولي آن‌چه گفتيم در غالب موارد صادق است). و اگر بعضي براي مهر تفسير غلطي كرده‌اند و آن را يك نوع « بهاي زن » پنداشته‌اند ارتباط به قوانين اسلام ندارد ، زيرا در اسلام مهر به هيچ‌وجه جنبه بها و قيمت كالا ندارد و بهترين دليل آن همان صيغه عقد ازدواج است كه در آن رسما « مرد » و « زن » به عنوان دو ركن اساسي پيمان ازدواج به حساب آمده‌اند و مهر يك چيز اضافي و در حاشيه قرار گرفته است . به همين دليل اگر در صيغه عقد اسمي از مهر نبرند عقد باطل نيست ، درحالي كه اگر در خريد و فروش و معاملات اسمي از قيمت برده نشود مسلّما باطل خواهد بود (البته بايد توجه داشت اگر در عقد ازدواج نامي از مهر برده نشود شوهر موظّف است كه در صورت آميزش جنسي « مَهْرُالْمِثْل » يعني مهري همانند زناني كه هم طراز او هستند بپردازد ». از آن‌چه گفته شد نتيجه مي‌گيريم كه مهر جنبه « جبران خسارت » و « پشتوانه براي احترام به حقوق زن » دارد ، نه قيمت و بها و شايد تعبير به « نِحْلَة » به معني « عَطِيَّة » در آيه اشاره به همين باشد) .
(170) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

در ادامــه آيــات، قــرآن در راه تـأميـن و تضميـن حقوق و امنيت زن مي‌فرمايد:
«وَ آتُوا النِّساءَ صَدُقاتِهِنَّ نِحْلَةً»
و مهــر زنــان را كه بخششــي است از سوي خــدا، با رضايت خاطر به عنوان هــديــه‌اي به آنــان بــدهيــد.
روشن است كه زن و مرد با توافق و برمبناي نياز طبيعي به يكديگر، پيمان زندگي مشترك بسته‌اند و هردو نيز در زندگي مشترك از هم بهره‌ور شده‌اند، بنابراين ديگر بــراي زنــان حقّي به عنــوان مهــر نمي‌مــاند؛ امّا آفريدگار مهربان و فرزانه هستي، ايــن حــق را بــراي زن قرار داده است تا در صورت بهم خوردن زندگي مشترك، از ايــن هــديــه بهــره‌منـد شود.
عــدّه‌اي واژه «نحلــه» را به معنــاي «فــريضــه‌اي مقــرّر» گرفته‌اند «كه بــايــد از ســوي مــرد پــرداخــت شــود» و گــروهــي نيز آن را به «ديــنِ» تفسير كرده‌اند.

روي سخـن بـا كيسـت؟

در اينكه روي سخن در اين جمله از آيه شريفه با كيست، دو نظر ارائه شده است:
1. جمعي از مفسّران ازجمله «ابن عبّاس» برآنند كه روي سخن با، شوهران است؛ و خدا به آنان فرمان مي‌دهد كه مهريه همسرانشان را در صورتيكه با آنان آميزش كرده‌اند، به طور كامل و در غيراين صورت به ميزان 21 مهريه مقرّر ، با اخلاقي شايسته و بـدون كشمكـش بپـردازنـد و از آنـان چيـزي نخـواهنـد و آنـان را نيـازارند كه در آن صـورت ديگـر، هديه و بخشش مورد نظر آيه محسوب نمي‌شود.
2. امّا برخي نيز بر اين اعتقادند كه روي سخن با سرپرستان يتيمان است؛ چرا كه در آن روزگاران ، هرگاه دختر بي سرپرستي ازدواج مي‌كرد ، سرپرستش مهر او را مي‌گـرفت و چيـزي به او نمـي‌داد و آيه شـريفه، از آن حق‌كشي هشدار مي‌دهد.
تفسير مردان (171)
يـادآور مي‌شـود كـه اين ديـدگـاه از حضـرت باقر عليه‌السلام نيز روايت شده است.
بـه هـر حـال، به عقيده ما ديدگاه نخست بهتر و با آيه شريفه مناسب‌تر است.
«فَاِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْساً فَكُلُوهُ هَنيئاً مَريئاً»
پس، اگر همسران شما با رضايت قلبي چيزي از مهر خود را به شما بخشيدند، مي‌توانيد آن را حلال و گوارا بخوريد چر كه آنان به ميل خويشتن پاره‌اي از حق خود را به شما واگذار نموده‌اند.
در تفسيـر عَيّـاشي، نقـل شـده اسـت كـه:
مردي نزد اميرموءمنان، از درد شكمناليد. آن حضرت فرمود: آيا همسر داري؟ گفت: آري. فرمود: از او قدري پول بخواه و خاطرنشان ساز كه با رضايت قلبي آن را به تو ببخشد. آنگاه با آن پول، مقداري «عسل» تهيّه كن و آن را با آب باران مخلوط ساز و بنوش؛ كه خداي تو را شفا خواهد داد، چرا كه آفريدگار هستي فرموده است : «وَ نَزَّلْنا مِنَ السَّماءِ ماءً مُبارَكاً...»(1). همچنين فرمود: «يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِها شَرابٌ مُخْتَلِفٌ اَلْوانُهُ فيهِ شِفاءٌ لِلنّاسِ...»(2) و نيز: «...فَاِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْساً فَكُلُوهُ هَنيئاً مَريئاً» و بدين‌سان، باران را مبارك و پربركت، عسل را شفابخش و هديه و بخشش قلبي همسر را گوارا و مفيد اعلان فرمود؛ پس، اگر اين سه با هم گرد آيند، به لطف و خواست خدا، تور اشفا خواهند بخشيد.
آن مـرد رفـت و دستـور آن حضـرت را با اخـلاص و ايمـان عمل كرد و

از آن بيمــاري نجــات يــافت.
گفتني است كه بعضي از مفسّران، از واژه «فَانْكِحُوا» كه در آيه شريفه بكار رفته است، وجــوب ازدواج را دريــافت داشته‌اند؛ امّا دلايلي وجود دارد كه ازدواج ـ بويژه آنگــاه كه خطــر غلطيــدن به گنــاه در ميــان نبــاشــد ـ واجــب نيســت.
1 .سوره ق، آيه 9.
2 . سوره نَحْل، آيه 69.
(172) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

وَ لا تُؤْتُوا السُّفَهاآءَ اَمْوالَكُمُ الَّتي جَعَلَ اللّهُ لَكُمْ قِياما وَ ارْزُقُوهُمْ فيها وَ اكْسُوهُمْ وَ قُولُوا لَهُمْ قَوْلاً مَعْرُوفا
اموال خودرا، كه خداوند وسيله قوام زندگي شما قرارداده، به دست سفيهان نسپاريد و از آن ، به آن‌ها روزي دهيد و لباس بر آنان بپوشانيد و با آن‌ها سخن شايسته بگوييد. (5 / نساء)
شرح آيه از تفسير نمونه
« راغب » در كتاب مفردات مي‌گويد « سَفَه » در اصل يك نوع كم وزني و سبكي بدن است به‌طوري كه به هنگام راه‌رفتن تعادل حفظ نشود و به همين جهت به افسار كه ناموزون است و دايما در حال حركت است « سَفيه » گفته مي‌شود و سپس به همين تناسب در افرادي كه رشد فكري ندارند به كار رفته است خواه سبكي عقل آن‌ها در امور مادّي باشد يا در امور معنوي. ولي روشن است كه منظور از سفاهت در آيه فوق عدم رشد كافي درخصوص امور مالي است به‌طوري كه شخص نتواند سرپرستي اموال خود را به عهده گيرد و در مبادلات مالي منافع خود را تأمين‌نمايد و به‌اصطلاح كلاه سرش برود، شاهد بر اين سخن در آيه دوم است كه مي‌گويد: «فَاِنْ انَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدا فَادْفَعُوا اِلَيْهِمْ اَمْوالَهُمْ: اگر آن‌ها را رشيد يافتيد اموالشان را به دست آن‌ها بسپاريد ». بنابراين آيه فوق با اين‌كه درباره يتيمان بحث مي‌كند ، يك حكم كلّي و عمومي براي همه موارد در بر دارد ، كه انسان نبايد درهيچ‌حال و درهيچ مورد ، اموالي كه تحت سرپرستي او است و يا زندگي او به نوعي به آن بستگي دارد به دست افراد كم عقل و غير رشيد بسپارد و در اين موضوع فرقي درميان اموال شخصي و اموال عمومي (اموال حكومت اسلامي) نيست ، گواه بر اين موضوع علاوه بر وسعت مفهوم آيه و مخصوصا كلمه « سَفيه » رواياتي است كه از پيشوايان اسلام در اين زمينه نقل شده است. مثلاً در روايتي از امام صادق مي‌خوانيم كه : « شخصي به نام ابراهيم بن عبدالحميد مي‌گويد : از امام تفسير آيه « وَ لا تُؤْتُوا السُّفَهاءَ اَمْوالَكُمُ » را
تفسير مردان (173)
پرسيدم فرمود : « شراب خواران سفيهند و نبايد اموالتان را به آن‌ها بسپاريد » .(1) در روايت ديگري نيز از انتخاب « شارِبُ الْخَمْر » به عنوان امين امور مالي نهي شده است ، خلاصه توصيف شراب‌خواران به سفاهت كرارا در روايات ديده مي‌شود و اين تعبير شايد به خاطر آن باشد كه شخص شراب‌خوار هم سرمايه مادّي خود را از دست مي‌دهد و هم سرمايه معنوي را ، چه سَفاهَتي از اين بالاتر كه انسان پول بدهد و

عقل و هوش خود را نيز بدهد و ديوانگي خريداري كند ، قواي مختلف بدني را نيز بر سر اين كار بگذارد و زيان‌هاي اجتماعي فراواني ببار آورد؟ در روايت ديگري تمام افرادي كه به جهتي از جهات قابل اعتماد نيستند « سَفيه » ناميده‌شده‌اند و از سپردن اموال (شخصي و عمومي) به آن‌ها نهي شده است : « يونس بن يعقوب » مي‌گويد : از امام‌جعفر صادق تفسيرآيه « وَ لا تُؤْتُوا السُّفَهاءَ اَمْوالَكُمُ » را پرسيدم فرمود: « مَنْ لا تَثِقُ بِهِ: سفيه كسي است كه مورد اعتماد نباشد ».(2) ازاين‌روايات برمي‌آيدكه « سَفيه » معني‌وسيعي‌دارد و ازسپردن اموال عمومي و خصوصي به آن‌ها نهي شده است ، منتهي اين نهي در بعضي از موارد به عنوان تحريم است و در پاره‌اي از موارد كه درجه سَفاهت شديد نيست به معني كراهت است .در اين‌جا يك سؤال پيش مي‌آيد و آن اين‌كه اگر آيه در مورد اموال يتيمان است چرا «اَمْوالَكُمْ» (ثروت‌هاي شما) مي‌گويد : نه « اَمْوالَهُمْ » (ثروت‌هاي آن‌ها)؟ ولي ممكن است نكته اين تعبير بيان اين مسأله مهمّ اجتماعي و اقتصادي باشد كه اسلام همه افراد را يكي مي‌داند ، به‌طوري كه مصلحت و منفعت يك فرد نمي‌تواند از منافع ديگران جدا باشد ، همچنين زيان يك فرد عين زيان يك جامعه است . بنابراين به‌خاطر همين موضوع به جاي « ضمير غايب » « ضمير مخاطب » به كار رفته است ، يعني اين اموال در حقيقت فقط متعلّق به ايتام نيست ، بلكه به شما هم مربوط است و

1- تفسير « برهان » ، جلد 1 ، ذيل آيه مورد بحث .

2- تفسير « برهان » ، جلد 1 ، ذيل آيه مورد بحث « نُورُالثَّقَلَيْن » .

(174) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

اگر زياني به آن متوجّه شود به‌طور غير مستقيم متوجّه شما شده است ، لذا در نگهداري آن بايد مراقبت كامل داشته باشيد. درباره اين تعبير تفسير ديگري هم هست و آن اين‌كه مقصود از « اَمْوالَكُمْ » اموال خود سرپرستان است نه اموال يتيمان ، يعني اگر شما مي‌خواهيد به افراد يتيم كه هنوز رشد كافي نيافته‌اند ، كمك كنيد لازم نيست تحت تأثير عواطف حساب نشده اموالي به‌دست آن‌ها بسپاريد و آن‌ها را به كارهايي بگماريد كه از آن‌ها ساخته نيست ، بلكه به جاي اين كار غير عاقلانه بهتر است كه غذا و لباس و مسكن آن‌ها را تأمين كنيد تا بالغ و رشيد شوند. و در واقع اين يك درس بزرگ اجتماعي است كه قرآن به ما مي‌دهد كه افراد « قاصر و ناتوان » را به خاطر كمك به شخص آن‌ها به كارهايي كه قدرت انجام آن را ندارند نگماريد زيرا اگر اين كار منفعت جزيي براي آن‌ها داشته باشد ممكن است كه زيان‌هاي كلّي براي اجتماع به بارآورد . بلكه بايد از طريق كمك‌هاي بلاعوض و كارهاي سبك و كوچك آن‌ها را اداره كرد.

در جمله بعد قرآن‌تعبيرجالبي درباره‌اموال و ثروت‌هاكرده و مي‌گويد: «

اين‌سرمايه‌هاي شماكه قوام‌زندگاني و اجتماع‌به آن است و بدون آن نمي‌توانيد كمر راست كنيد » به‌دست سفيهان و اسراف‌كاران نسپاريد (الَّتي جَعَلَ‌اللّهُ لَكُمْ‌قِياما). از اين تعبير به خوبي اهميّتي را كه اسلام براي مسايل مادّي و اقتصادي قايل است روشن‌مي‌شود و به عكس آن‌چه را در انجيل كنوني (1) مي‌خوانيم كه « شخص پولدار هرگز وارد ملكوت آسمان‌ها نمي‌شود » اسلام مي‌گويد ملّتي كه فقير باشد هرگز نمي‌تواند كمر راست كند و عجب اين است كه آن‌ها باآن تعليمات غلط به‌كجا رسيده‌اند و ما با اين تعليمات عالي در چه مرحله‌اي سير مي‌كنيم ، در حقيقت آن‌ها از آن خرافات فاصله گرفته‌اند و به جايي رسيده‌اند و ما هم از اين تعليمات عالي دور مانديم و چنين سرگردان شديم. در پايان آيه دو دستور مهم درباره يتيمان مي‌دهد :
نخست اين‌كه « خوراك و پوشاك آن‌ها را از طريق اموالشان تأمين كنيد : وَ ارْزُقُوهُمْ
1- « انجيل متي » ، باب 19 ، آيه 23 .

فيها وَ اكْسُوهُمْ ». تا با آبرومندي بزرگ شوند و به حدّ بلوغ برسند. جالب اين‌كه در اين آيه تعبير به « فيها » (در اموالشان) شده است نه « مِنْها » (از اموالشان) و مفهوم اين تعبير اين است كه زندگي يتيمان را از درآمد اموال و سرمايه‌هاي آن‌ها تأمين نماييد ، زيرا اگر گفته بود زندگي آن‌ها را از سرمايه‌هايشان تأمين كنيد مفهومش اين بود كه از اصل سرمايه تدريجا برداشته شود و طبعا هنگامي كه به بلوغ مي‌رسيدند شايد قسمت مهم سرمايه خودرا از دست‌داده بودند ولي قرآن با همين عوض كردن تعبير ، به سرپرستان توصيه كرده كه كوشش كنند براي اموال يتيمان ، منافع و درآمدي حدّاقل به انـدازه نيـازمنـدي‌هاي آن‌ها درست كننـد تا سرمايه اصلـي آن‌ها حفظ گردد.
ديگر اين‌كه آيه مي‌گويد : «با يتيمان به‌طور شايسته سخن گوييد: وَ قُولُوا لَهُمْ قَوْلاً مَعْرُوفا». يعني با عبارات و سخنان‌دلنشين و شايسته هم كمبود رواني آن‌ها را برطرف سازيد و هم به « رشد عقلي » آن‌هـا كمك كنيد تا به موقع بلوغ از رشد عقلي كافي برخوردار باشند و به اين ترتيب برنامه سازندگي شخصيّت آن‌ها نيز جزء وظايف سـرپـرستـان خـواهد بود .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

در آيات گذشته، آفريدگار هستي فرمان داد كه دارايي يتيمان را به آنان بدهيد؛ و اينك پس از آن دستور عادلانه و انساني، روشن مي‌سازد كه: اموال آنان را كه از رشد فكري و خرد زندگي برخوردارند، به دست خودشان بدهيد؛ امّا دارايي انسانهاي كـم‌خـرد يا بيخـرد را، نـه.
در ايــن مــورد مي‌فرمايد:
«وَ لا تُوءْتُوا السُّفَهـاءَ اَمْوالَكُم»
و داراييهــايتــان را بــه بيخــردان نــدهيـــد.
در تفسير واژه «سَفيه»، ديدگاهها متفاوت است:
(176) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
1. گروهي برآنند كه مقصود، زنان وكودكان مي‌باشند. اين ديدگاه از ششمين امام نور نيز روايت شده است.
«ابن‌عبّاس» گفتــه است: هــر گــاه كســي بداند كه همســر و فــرزنــدش از فكر اقتصــادي بي‌بهــره‌اند و دارايي خود را تباه مي‌كنند، نبايد مال آنان را در اختيارشان نهــد تــا نــابـود كنند.
2. جمعي بر اين اعتقادند كه منظور از اين واژه، تنها زنان مي‌باشند. از «اَنَس‌بن مالك» نقل كرده‌اند كه: بانويي سياه‌پوست و خوش‌سخن به حضور پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله شرفياب شد و گفت: «بِاَبي اَنْتَ وَ اُمّي يا رَسُولَ اللّهِ! قُلْ فينا خَيْراً...»
(پدر و مادرم به فدايت باد اي رسول خدا! در سخنان خود با مردم، از خوبي زنان و در جهت حقــوق و منــافع آنـان بيشتر سخن بگو!).
پيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله ضمن سخناني، فرمود: «أَما يَكْفي إحْداكُنَّ أَنَّها اِذا حَمَلَتْ كانَ لَها كَاَجْرِ الْمُرابِطِ في سَبيلِ اللّهِ...؟»(1) آيا اين افتخار براي شما بس نيست كه هرگاه يكي از شما باردار مي‌شود، پاداشش بسان پاداش مرزباني است كه درراهِ خدا پيكار مي‌كند و مرزها را پاس مي‌دارد؟ و هنگامي كه كودكش را بدنيا مي‌آورد، پاداشش بسان پاداش كسي است كه درراه حقّ و عدالت به خون خويش غلطيده است؟ و زماني كه كودك خود را شير مي‌دهد، دربرابر هر جرعه از شيرش، پاداشي بسان پاداش آزادساختن برده‌اي از فرزندان اسماعيل دارد؟ و هنگامي كه براي پرستاري كودكش از خواب برمي‌خيزد، پاداش بسياري دارد...؟ آري؛ اين است پاداش بانوان باايمان، خداترس و شكيبايي كه با درايت و درستكاري عمل مي‌كنند و پاداش خويش را تباه نمي‌سازند.
آن زن پــس از شنيــدن سخنــان پيــامبــر صلي‌الله‌عليه‌وآله گفــت: آري؛ اگــر اين شــرايــط را بــدنبــال نــداشــت، چــه مقــام والايــي بـــود!

3. و پاره‌اي گفته‌اند: واژه «سفيه» در آيه شريفه، كودك، ديوانه، بيخرد و نيز هر كه
1 . تفسيـــر رَوْح الجَنـــان، ابـــوالفُتـــوح رازي، ج 3، ص 313.
تفسير مردان (177)
را كه به‌سبب افراط و تفريط در مصرف مال و ندانم كاريهاي زيانبار، از تصرّف در مـالش ممنوع مي‌شود، دربر مي‌گيرد.
روايت كـرده‌اند كه حضـــرت صـادق عليه‌السلام مشروبخوار و كساني را كه در مصرف مـال خـويش افـراط و تفـريط مي‌كننـد، سفيـــه خواند؛ و فرمود: «اِنَّ السَّفيهَ شـارِبُ الْخَمْـرِ وَ مَـنْ جَري مَجْراهُ»(1).
و اين ديدگاه كه هر سبك مغز و ندانم كار و بيخرد اقتصادي را «سَفيه» بنگريم، بهتر و با مفهوم آيه شريفه سازگارتر است.
«اَلَّتـي جَعَـلَ اللّـــهُ لَكُـمْ قِيـامـاً»
و دارايي خود را كه خدا آن را مايه برپايي و پايداري زندگي شما قرار داده است، بـه دســـت بي‌خـردان نـدهيـد.
برخي در تفسير اين جمله گفته‌اند: مقصود اين است كه آنچه از دارايي‌تان را به فـرزنـد بيخـرد خـود مي‌دهيـد، تباه مي‌شود؛ چرا كه او آنها را در راههاي نـادرست و زيـانبار هزينـه مي‌كند.
«وَارْزُقُـوهُـمْ فيهـا وَاكْسُـوهُـمْ»
امّا از ره‌آورد و درآمـد آن ثـروت، به آنـان خـوراك و پـوشـاك مناسب بدهيد.
منظـور اين است كه دارايي شخصـي خـود را به دست آنـان نسپـاريد؛ و اگر اداره آنـان بر شمـا لازم است، خـودتان براي آنان خرج كنيد و لباس و غذاي منـاسب برايشـان فـراهم سـازيـد.
بعضي از مفسّران نيز معتقدند كه آيه شريفه هشدار مي‌دهد كه دارايي خود را ـ بـدان اميـد ـ به همســر و فرزندانتان نـدهيـد كه آنـان شمـا را تـأمين كننـد.
به هر صورت، قرآن شريف اعلام مي‌دارد كه ثروت، نعمت خداست؛ و انسان، بايد آن را با تدبير و بر مبناي عدالت نگاهداري و هزينه كند و از افراط و تفريط بپرهيزد.
1 . تفسير عَيّاشي، ج 1، ص 220.
(178) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
چـرا كه قـرآن در آيـه ديگـري مي‌فـرمـايـد:
«... لا تَـأْكُلُـوا اَمْـوالَكُـمْ بَيْنَكُـمْ بِالْبـاطلِ...»(1)
... دارايي يكديگر را به باطل و ناروا نخوريد...
و پيـامبـر گـرامـي صلي‌الله‌عليه‌وآله مي‌فـرمـايـد:
«نِعْـمَ الْمـالُ الصّالِحُ لِلـرَّجُـل الصّالِـح.»(2)

مــال و ثــروت شــايستــه و حَــلال، براَي مرد شايسته كردار بسيار خوب است.
گفتني است كه در اين روايت، هم به ارزش ثروت اشاره رفته و هم به شايستگي و درســت كــرداري صــاحب ثــروت و امكانات.
پاره‌اي از مفسّران، واژه «اَمْوالَكُمْ» در آيه شريفه را معادل «اَمْوالَهُمْ» گرفته و گفته‌اند: منظور اين است كه دارايي بيخردان را به آنان ندهيد كه تباه مي‌سازند و در تأييد ديدگاه خود، آيه‌اي از قرآن را شاهد گرفته‌اند كه مي‌فرمايد: «... وَ لاتَقْتُلُوا اَنْفُسَكُمْ...»(3). در اين آيه شريفه نيز به‌اعتقاد مفسّر بزرگوار «سعيدبن جُبَير»، «اَنْفُسَكُمْ» معادل «اَنْفُسَهُمْ» است.
امّا به باور ما، بهتر اين است كه مفهوم و منظور آيه شريفه را محدود نسازيم و آيه را بدينصورت تفسير كنيم كه: نعمتِ دارايي و ثروت را، نه به‌دست بيخردي كه آن را تبــاه مي‌ســازد، بدهيد و نه دراختيار كودكي بگذاريد كه به رشد شايسته اقتصادي بــراي حفظ اين نعمت خــدا نرسيده است؛ خواه اين دارايي از آنِ خود آنان باشد و خــواه از آنِ ديگـري.
و علّت آنكه در اين آيه مباركه، مال كودكان و بيخردان، ثروت سرپرستان آنان شمرده شده ـ با توجّه به واژه «اموالكم» ـ آن است كه سرپرست چنين افرادي، وارث آنهــا اســت و اين نكتـــه از حضــرت صــادق عليه‌السلام نيــز روايــت شــده اســت.
1 . سوره نساء، آيه 29.
2 . مُسْنَد احمد بن حَنْبَل، ج 4، ص 202.
3 . سوره نساء، آيه 29.
تفسير مردان (179)
«وَ قُولُوا لَهُمْ قَوْلاً مَعْرُوفاً»
و با آنان، سخنــي شايسته و پسنــديــده بگوييد.
آري؛ با آنان با تندي و خشونت حرف نزنيد؛ بلكه به‌گونه‌اي سخن بگوييد كه آنان را درراهِ رشد و بالندگي و صلاح دنيا و آخرت رهنمون شويد، آنچنانكه وقتي به دوران رشد و جواني رسيدند، در پرتو گفتار و كردار و تربيت شايسته شما، آمادگيهاي لازم براي يك زندگي مستقل و انساني را كسب كرده باشند.
از آيه شريفه، چنين برمي‌آيد كه اگر كودك يتيم بعد از رسيدن به مرحله جواني نيز به رشد شايسته و بايسته فكري براي اداره امور اقتصادي خويش نرسيد، مي‌توان از تصــرّف او در امــوالش جلــوگيري كرد، چرا كه قرآن مي‌فرمايد: و دارايي خويشتن را به بيخـــردان نسپاريد!
همچنين اين مطلب از آيه دريافت مي‌شود كه اگر كسي وارث يا وارثاني بيخرد داشت، بــر اوست كه وصيت كند و براي آنــان سرپرستي بگمــارد؛ چــه، در غير اين صــورت، همــانـنــد كســي مي‌شود كه دارايي خويش را

به سفيهان سپرده است.
يادآور مي‌شود كه بيخرد يا سبك‌مغز را بدان جهت «سفيه» گفته‌اند كه سفاهت، نوعي بي‌تدبيري و شتابزدگي و نداشتن حلم و حوصله لازم در تصميم‌گيريهاست؛ و انسان گناهكار و فاسق را نيز بدان سبب «سفيه» و بيخرد خوانده‌اند كه او هم به دليل رفتــار و عملكــرد ناشايسته‌اش، وزن و اعتبــاري نزد خردمندان و ديندار‌ان ندارد.
(180) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

وَابْتَلُوا الْيَتامي حَتّي اِذا بَلَغُوا الْنِّكاحَ فَاِنْ انَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدا فَادْفَعُوا اِلَيْهِمْ اَمْوالَهُمْ وَلاتَأْكُلُوها اِسْرافا وَ بِدارا اَنْيَكْبَرُوا وَمَنْكانَ غَنِيّا فَلْيَسْتَعْفِفْ وَ مَنْ كانَ فَقيرافَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ فَاِذادَفَعْتُمْ اِلَيْهِمْ اَمْوالَهُمْ فَاَشْهِدُواعَلَيْهِمْ وَكَفيبِاللّهِ حَسيبا

و يتيمان را چون به حدّبلوغ برسند ، بيازماييد ، اگر در آن‌ها رشد (كافي) يافتيد، اموالشان را به آن‌ها بدهيد و پيش از آن‌كه بزرگ شوند، اموالشان را از روي اسراف نخوريد ، هركس كه بي‌نياز است (از برداشت حقّ‌الزحمه) خودداري كند و آن كس كه نيازمند است ، به‌طور شايسته (و مطابق با زحمتي كه مي‌كشد ،) از آن بخورد و هنگامي كه اموالشان را به آن‌ها بــازمي‌گردانيد ، شــاهــد بگيريد (اگرچه) خداوند براي محاسبه كافي است. (6 / نساء)

شرح آيه از تفسير نمونه

در اين آيه دستور ديگري درباره يتيمان و سرنوشت اموال آن‌ها داده و مي‌فرمايد : « يتيمان را بيازماييد تا هنگامي كه به حدّ بلوغ برسند : وَابْتَلُوا الْيَتامي حَتّي اِذا بَلَغُوا الْنِّكاحَ ». « و اگر در اين موقع در آن‌ها رشد كافي براي اداره اموال خود يافتيد ، ثروت آن‌ها را به آن‌ها بازگردانيد : فَاِنْ اَنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْـدا فَادْفَعُوا اِلَيْهِمْ اَمْوالَهُمْ ». در اين آيه چند نكته است كه بايد به آن توجّه داشت :

1 ـ از تعبير به « حَتّي » استفاده مي‌شود كه بايد آزمايش يتيمان ، پيش از رسيدن به حدّ بلوغ و به صورت مكرّر و مستمر انجام شود ، تا هنگامي كه در آستانه بلوغ قرار گرفتند ، وضع آن‌ها كاملاً از نظر رشد عقلي براي اداره امور مالي خود روشن گردد. ضمنا چنين استفاده مي‌شود كه منظور از آزمايش ، پرورش تدريجي يتيمان است ، يعني نگذاريد آن‌ها به حدّ بلوغ برسند و سپس اقدام به سپردن اموالشان به آن‌ها بكنيد بلكه آن‌ها را قبل از بلوغ با برنامه‌هاي عملي ، براي زندگي مستقل آماده كنيد. و اما اين‌كه چگونه بايد يتيمان آزمايش شوند راه آن اين است كه مقداري مال در اختيار آن‌ها گذارده شود و به خريد و فروش و تجارت بپردازند ، اما اعمال آن‌ها با نظارت

تفسير مردان (181)

« وليّ » به‌طوري كه استقلال عملي را از آن‌ها سلب نكند انجام شود هنگامي كه معلوم شــد از عهــده اين كــار برمي‌آينــد و در معــاملــه گــول نمي‌خــورنــد ، بايد امــوالشــان را به دستشــان سپرد وگرنه با تربيت و پرورش‌هاي مستمرّ بايد آن‌ها را چنــان آمــاده كرد كه بتــواننــد

در آينده زمام امور زندگي خود را به‌دست گيرند .
2 ـ تعبير به « اِذا بَلَغُوا النِّكاحَ » اشاره به اين است كه آن‌ها به سرحدّي برسند كه قدرت بر ازدواج داشته باشند و روشن است كسي كه قدرت بر ازدواج دارد قدرت بر تشكيل خانواده خواهد داشت و چنان كسي بدون سرمايه نمي‌تواند به اهداف خود برسد ، بنابراين آغاز زندگي زناشويي باآغاز زندگي‌اقتصادي مستقلّ همراه‌است و به عبارت ديگر ، ثروت آن‌ها موقعي به دستشان داده مي‌شود كه هم به بلوغ جسمي برسند و نياز آن‌ها به مال شديد شود و هم بلوغ فكري پيدا كنند و توانايي براي حفظ مال داشته باشند .
3 ـ تعبير به « اٰنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدا » اشاره به اين است كه رشد آن‌ها كاملاً مسلّم شود زيرا « اٰنَسْتُمْ » از ماده « ايناس » به معني مشاهده و رؤيت مي‌باشد و اين مادّه از مادّه انسان كه يكي از معاني آن مردمك چشم است گرفته شده (در حقيقت هنگام رؤيت و مشاهده از « انسان » يعني مردمك چشم مدد گرفته مي‌شود و به همين جهت از مشاهده كردن تعبيربه ايناس‌شده است). سپس بار ديگر به سرپرستان تأكيد مي‌كند كه به هيچ عنواني اموال يتيمان‌را حيف و ميل نكنند و پيش از آن‌كه بزرگ شوند سرمايه آن‌ها را از بين نبرند (وَ لا تَأْكُلُوها اِسْرافا وَ بِدارا اَنْ يَكْبَرُوا). و ديگر اين‌كه : « سرپرستان ايتام اگر متمكّن و ثروتمندند نبايد به هيچ عنواني از اموال ايتام استفاده كنند و اگر فقير و نادار باشند تنها مي‌توانند (در برابر زحماتي كه به خاطر حفظ اموال يتيم متحمّل مي‌شوند) با رعايت عدالت و انصاف ، حقّ‌الزحمه خود را از اموال آن‌ها بردارند : وَ مَنْ كانَ غَنِيّا فَلْيَسْتَعْفِفْ وَ مَنْ كانَ فَقيرا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ ». دراين‌زمينه رواياتي‌نيز واردشده و مضمون‌آيه را چنان كه گفته‌شد توضيح داده‌است،ازجمله‌در
(182) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
رواياتي‌ازامام صادق مي‌خوانيم : « فَذلِكَ رَجُلٌ يَحْبِسُ نَفْسَهُ عَنِ الْمَعيشَةِ فَلا بَأْسَ اَنْ يَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ اِذا كانَ يُصْلِحُ لَهُمْ فَاِنْ كانَ الْمالُ قَليلاً فَلا يَأْكُلْ مِنْهُ شَيْئا : منظور كسي است كه سرپرستي مال يتيم ، او را از رسيدگي به زندگي خويش بازداشته ، در اين صورت مي‌تواند به اندازه مناسب و شايسته از مال يتيم استفاده كند و اين در صورتي است كه به صلاح يتيم باشد ، امّا اگر ثروت يتيم كم باشد (و طبعا سرپرستي آن ، نيز وقت زيادي را اشغال نمي‌كند) در اين صورت چيزي از مال يتيم برندارد ». سپس به آخرين حكم درباره اولياء ايتام اشاره كرده و مي‌فرمايد : « هنگامي كه مي‌خواهيد اموال آن‌ها را به دست آن‌ها بسپاريد گواه بگيريد » تا جاي اتّهام و نزاع و گفتگو باقي نماند (فَاِذا دَفَعْتُمْ اِلَيْهِمْ اَمْوالَهُمْ فَاَشْهِدُوا عَلَيْهِمْ). در پايان آيه مي‌فرمايد : اما بدانيد كه حساب كننده واقعي خدا است

و مهـم‌تر از هر چيز اين است كه حساب شما نزد او روشن باشد، او است كه اگـر خيـانتي از شمـا سـرزنـد و بر گـواهـان مخفي ماند به حساب آن رسيـدگـي خـواهـد كـرد : (وَ كَفـي بِاللّهِ حَسيبـا) .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
ايناس: مشاهده، ديدن. اين واژه، از مادّه «اِنسان» كه يكي از معناهاي آن «مردمك چشم» است، گرفته شده؛ و واژه «آنَسْتُمْ» نيـز از ين ريشه است.
اِسراف: تجاوز از حدّ و مرزِ مباح و روا؛ خواه اين تجاوز از افراط كاري ببار آيد يا از تفريط؛ امّا درمورد افراط، بيشتر «اِسراف» بكار مي‌رود و درمورد تفريط، «سَرَف».
بِدار: مبـادرت، شتـاب، پيشـدستـي در كـار.
حَسيب: بسنده. اين واژه را به‌معناي «مُحاسِب» نيز گرفته‌اند.
در آياتي كه گذشت، انسان با ايمان از سويي فرمان مي‌يابد كه دارايي يتيمان را به آنان بدهد؛ و از دگر سو به او هشدار داده مي‌شود كه از دادن مال بيخرد به او خودداري ورزد و آن را به‌سود وي و جامعه حفظ كند تا ثروتها تباه نشود؛ و اينك براي اينكه اين انسان وظيفه خويش را بداند و شايسته عمل كند و دريابد كه چه زماني
تفسير مردان (183)
بايد دارايي يتيم را به او بدهد و ثروت چه كسي را دراختيارش قرار ندهد، بلكه براي او حفظ و به سود او هزينه كند، قرآن شريف در اين آيه مي‌فرمايد: «وَابْتَلُوا الْيَتامي حَتّي اِذا بَلَغُـوا النِّكـاحَ»
و يتيمـان را بيـازماييـد تا آنگـاه كه به مرحلـه زناشويي برسند و بتوانند تشكيـل خـانـواده دهند.
سرپرستان يتيمان بايد خرد و رشد فكري آنان را بيازمايند و چنانچه در آنان رشد فكـري و ديني و اقتصـادي يافتند، دارايي‌شـان را به خـودشان تحويـل دهنـد.
درباره رسيدن به مرحله زناشويي كه در اين آيه مباركه از آن سخن بميان آمده، ميان مفسّران بحث هست:
1. بيشتر مفّسران معتقدند: مقصود اين است كه آنان ازنظر رشد جسمي و روحي، به مرحله‌اي رسيده باشند كه بتوانند تشكيل خانواده دهند و مسئوليتهاي آن را بدوش كشند، نه اينكه تنها به مرحله بلوغ جنسي برسند؛ چرا كه اين به‌تنهايي نه نشان‌دهنده رشد جسم است، نه روح و عدم آن نيز به‌تنهايي بر چيزي دلالت نمي‌كند و گاه انسـانهايي يافت مي‌شوند كه اين پديده در آنها به تأخير مي‌افتد و يا روي نمي‌دهد.
2. برخي ديگر برآنند: منظور اين است كه دارايي يتيم را وقتي بايد به او داد كه فكرش رشد كرده و توان اداره خويش را داشته باشد.

3. عــدّه‌اي گفتــه‌انــد: تنهــا رشــد فكـري كافي نيست، بلكه بايد به پــانـزده‌سالگي نيز برسد.
4. و به باور همفكران و ياران ما، مرحله بلوغ در پسران، يا رسيدن به پانزده سالگي است و يــا رسيــدن به بلــوغ جنسي و آمـــادگي براي تشكيل خانواده و يا روييدن مــوي «زهـــار» در آنـان.
«فَــاِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُــمْ رُشْداً فَــادْفَعُــوا اِلَيْهِمْ اَمْوالَهُمْ»
پس اگر درآنان خردورشدي براي‌زندگي‌يافتيد، دارايي‌شان‌را به آنان بازپس دهيد.
(184) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
واژه «رشد» را به صورتهاي مختلف معنا كرده‌اند:
1. دسته‌اي اعتقــاد دارنــد كه منظــور بــرخــورداري از خــردمنــدي و دينــداري و صلاحيت است.
2. گروهي معتقدند كه مقصود از آن، صلاحيت در دين و دينداري و آمادگي لازم بــراي اداره امــوال و امــور زنـدگي خـويش است.
3. پاره‌اي گفته‌اند: منظور از «رُشْد» در آيه شريفه، «خرد» است؛ و اگر كسي از رشد فكــري برخوردار نبــاشــد، حتّي اگر به مرحله پيري هم برسد، نبايد ثروتش را دراختيــار او نهــاد، چرا كه آن را تبــاه مي‌ســازد.
به‌نظر ما، ازميانِ ديدگاههاي سه گانه، ديدگاه نخست كه از «ابن عبّاس» نيز روايت شده است، قوي‌تر مي‌نمايد؛ بويژه آنكه از پنجمين امام نور هم روايتي به همين مضمون رسيده است. با اين توضيح، كسي كه از صلاحيت ديني و رشد فكري براي اداره امور مالي خود برخوردار بود، حتّي اگر ازنظر اخلاقي بي‌بندوبار باشد، بايد دارايي‌اش را در اختيــار او نهــاد و نمي‌تــوان وي را از تصـرّف در مالش بازداشت.
از آيه شريفه اين نكته دريافت مي‌شود كه اگر انسان خردمندي هم بخواهد ثروت خويش را تباه سازد، مي‌توان از تصرّف او در اموالش جلوگيري كرد؛ زيرا وقتي ما موظّفيم ثروت كودك رشدنيافته و ناتوان از اداره صحيح امور مالي را به او نسپاريم و برايش حفظ كنيم تا به مرحله رشد برسد، چرا نتوانيم از تصرّف تبهكارانه فرد بالغ جلوگيري كنيــم؟ مضــاف بر اينكه اين مطلب در روايــات ما نيــز ذكر شده است.
به هر حال، آيه شريفه، سپردن دارايي يتيم به او را در گرو تحقّق دو شرط مي‌داند:
1. رسيدن به مرحله بلوغ؛
2. رشـــــد فكـــــري.
و به سرپرستان يتيمان فرمان مي‌دهد كه پيش از اين مرحله نبايد ثروت آنان را دراختيارشان نهند؛ و بعد از رسيدن به اين مرحله، بايد در نهايت امانت و صداقت،

دارايي آنــان را به خــودشان بسپارند.
«وَ لاتَأْكُلُوها اِسْرافاً وَ بِداراً اَنْ يَكْبَرُوا»
و دارايي آنــان را از بيــم آنكــه مبادا بزرگ شوند و بخواهند آن را از شما بگيرند، بــه اســـــراف و شتــاب نخــوريــد.
جمعي از مفسّران گفته‌اند: مقصود اين است كه «شما سرپرستان يتيمان! بيشتر از اندازه نياز از دارايي آنان نخوريد؛ چرا كه سرپرست يتيم حق دارد در صورت نياز، اجــرتي عـادلانه براي خويش برگيرد».
و عــدّه‌اي نيــز گفتــه‌انــد: «هرگونه بهره‌وري شخصي از مال يتيم، اسراف محســوب مي‌شــود و نــاروا اســت».
كه‌به‌نظرما، ديدگاه نخست با مذهب اهل بيت سازگارتر است.
«وَ مَــنْ كــانَ غَنِيّاً فَلْيَسْتَعْفِــفْ وَ مَنْ كانَ فَقيراً فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ»
و از سرپرستان يتيمان، هر كدام كه ثروت و امكاناتي دارند، بايد از مال آنان چشم بپــوشنــد و چيــزي نخورند و كساني كه نيازمند باشند، مي‌توانند دربرابر حفظ امــوال آنان به انـدازه برطرف ساختن نياز خويش به صورت وام از ثروت آنان برگيرند و آنگاه وام خويش را برگردانند.
اين ديدگاه از گروهي از مفسّران از جمله «سعيدبن جُبَير» روايت شده است؛ همچنين از حضرت‌باقر عليه‌السلام نيز روايتي به‌اين مضمون نقل‌كرده‌اند.
امّا برخي برآنندكه سرپرست يتيم مي‌تواند به اندازه رفع نياز ضروري خويش براي خوراك و پوشاك،از مال‌يتيم‌برگيرد، امّا نه‌به عنوان اجرت و يا به‌اندازه اجرت عادلانه.
و از روايــات چنين برمي‌آيــد كه سرپرست يتيــم مي‌تواند اجرت كار خويش را به صورت عادلانه بردارد؛ خواه پاسخگوي نيازش باشد يا نباشد.
از ابن عبّاس پرسيدند كه «آيا سرپرست يتيم مي‌تواند از شير شتر او بهره‌مند شود؟»
(186) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
او پاسخ داد: «اگر آن شتر را نگاهداري كني و زخم آن را پماد نهي، مي‌تواني از شير آن ـ به‌اندازه‌اي كه به بچّه‌اش زيان نــرســـاني و در دوشيـــدن شيــر اسراف نكني ـ بهـــره‌منـــد گـــــردي».
«فَاِذا دَفَعْتُــمْ اِلَيْهِـمْ اَمْوالَهُمْ فَاَشْهِدُوا عَلَيْهِمْ»
پس، هنگــامي كه داراييشان را به آنــان باز گردانديد، بر آنــان گـــواه بگيــريد.
در اين بيان خداي فرزانه به سرپرست يتيم دستور مي‌دهد كه: هرگاه يتيمان به رشد فكري رسيدند و بر آن شديد كه دايي آنان را به خودشان بسپاريد، براي احتياط و دوري از هر پيامد ناروا، بر آنان گواه بگيريد، تا

پس از آن، نه بتوانند دريافت ثروت خويش را انكار كنند و نه بر شما اتّهام بندند.
راستي كه در آيه شريفه، خداي پرمهر كمال لطف و مهر خود را، هم شامل حال يتيمان و هم سرپرستان ايتام ساخته است؛ و به هر كدام دستوري داده و درباره اين موضوع مقرّراتي بيان فرموده است كه صلاح همه در آنهاست، چرا كه او مي‌خواهد تمــامي انســانهــا از نظــر معاش و معاد، به راهِ نيك بختي و نجات رهنمون شوند و به‌لغزش و گرفتاري درنيفتند.
«وَ كَفـــي بِاللّــهِ حَسيبــاً»
به‌هر حال، گواهي خدا و علم او به اين واقعيت كه شما دارايي يتيم را به او داده‌ايد يا نه، براي شما بسنده است.
به‌عقيده بعضي از مفسّران، منظور اين است كه: همچنانكه از بزرگ‌شدن يتيم و از حساب كشيدن او بيم داريد، از حساب سراي آخرت نيز بترسيد و ذرّه‌اي گناه نكنيد!

سفارش يتيمان و محرومان(1)

در هر جامعه و تمدّني هميشه پدراني ـ دير يا زود ـ جهان را بدرود مي‌گويند و فرزندان خردسالي برجاي مي‌گذارندكه براي رسيدن به زندگي مستقل، به ياريِ خيرخواهان و رهنمود مربّيان شايسته كردار و درست‌انديش نياز دارند. آيات مورد بحث اين درس را مي‌دهد كه مردم باايمان و پرواپيشه بايد هم براي خدا و آرامش وجــدان خــويش و هــم براي ساختن جامعه سالم و درست، به گروههاي آسيب‌پذير، از جمله يتيمان، برسند و آنان را ازنظر مادّي و معنوي و فكري و فرهنگي و عـاطفي و انساني از ياد نبرند.

1 . مترجم .

(188) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

چنـد تـوصيـه كليدي به آقايان براي رعايت حقوق خانم‌ها

ياآ اَيُّهَا الَّذينَ امَنُوا لا يَحِلُّ لَكُمْ اَنْ تَرِثُوا النِّساءَ كَرْها وَ لا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ ما اتَيْتُمُوهُنَّ اِلاّ اَنْ يَأْتينَ بِفاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ وَ عاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ فَاِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسيآ اَنْ تَكْرَهُوا شَيْئا وَ يَجْعَلَ اللّهُ فيهِ خَيْرا كَثيرا

اي كساني كه ايمان آورده‌ايد! براي شما حلال نيست كه از زنان، از روي اكراه (و ايجاد ناراحتي براي آن‌ها،) ارث ببريد و آنان را تحت فشار قرار ندهيد كه قسمتي از آن‌چه را به آن‌ها داده‌ايد (از مَهر)، تملّك كنيد، مگر اين‌كه آن‌ها عمل زشت آشكاري انجام دهند و با آنان به طور شايسته رفتار كنيد و اگر از آن‌ها، (به جهتي) كراهت داشتيد، (فورا تصميم به جـدايي نگيـريد) چه بسا چيزي خوشايند شما نباشد و خداوند خير فراواني در آن قرار مي‌دهد.

(19 / نساء)

شرح آيه از تفسير نمونه

در آيــه مــورد بحــث به چنــد عادت ناپسند دوران جاهليت اشاره گرديده است و بــه مسلمانان هشــدار داده شــده كه آلــوده آن‌هــا نشــونــد .

1 ـ زنان‌را به‌خاطراموالشان زنداني‌نكنيد، همان‌طوركه درشأن نزول‌گفته شد يكي از رفتارهاي ظالمانه مردان ، در دوران جاهليّت ، اين بود كه‌بازنان ثروتمندي كه‌از زيبايي بهره‌اي نداشتند، ازدواج مي‌كردند ، سپس آن‌ها را به‌حال خود وامي‌گذاردند ، نه آن‌ها را طلاق مي‌دادندونه همچون‌يك‌همسرباآن‌هارفتارمي‌نمودندبه‌اميد اين‌كه‌مرگشان‌فرارسد و اموالشان‌راتملّك‌كنند، آيه‌فوق مي‌گويد: «اي افراد باايمان براي شما حلال نيست كه از زنان‌از روي اكراه و ايجاد ناراحتي، ارث ببريد: يآ اَيُّهَا الَّذينَ امَنُوا لا يَحِلُّ لَكُمْ اَنْ تَرِثُوا النِّسآءَ كَرْها». و به‌اين ترتيب عمل فوق را محكوم ساخته است.

2 ـ زنان را براي حلال كردن مهر خود تحت فشار قرار ندهيد ، يكي ديگر از عادات نكوهيده آن‌ها اين بود كه زنان را با وسايل گوناگون ، تحت فشار مي‌گذاشتند ، تا مهر خود را ببخشند و طلاق بگيرند ، اين كار مخصوصا بيشتر در موقعي بود كه زن

تفسير مردان (189)

مهريه سنگيني داشت ، آيه فوق اين كار را ممنوع ساخته و مي‌فرمايد : « آن‌ها را تحت فشــار قرارندهيد به‌خاطر اين كه قسمتي از آن‌چه را به آن‌ها پرداخته‌ايد تملّك كنيد : وَ لا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ ما اتَيْتُمُوهُنَّ ».

ولي اين حكم استثنايي دارد كه در جمله بعد به آن اشاره شده است و آن اين كه اگر آن‌ها مرتكب عمل زشت و ننگيني گردند شوهران مي‌توانند

..

آن‌ها را تحت فشار قرار دهند ، تا مهر خودرا حلال‌كرده‌و طلاق‌بگيرند: « اِلاّ اَنْ يَأتينَ بِفاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ ». در حقيقت اين كار يك نوع مجازات و شبيه به گرفتن غرامت در برابر كارهاي نارواي اين‌دسته از زنان‌است. آيامنظور از « فاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ » (عمل زشت آشكار) در آيه فوق ، خصوص اعمال منافي عفّت است يا هرگونه ناسازگاري شديد ؟ در ميان مفسّران گفتگواست، ولي در حديثي كه از امام باقر نقل شده تصريح گرديده كه هرگونه مخالفت شديد زن و نافرماني و ناسازگاري او را شامل مي‌شود (1) (البتّه منظورهر مخالفت جزيي‌نيست زيرامفهوم‌كلمه «فاحِشَة» از اهميّت فوق‌العاده‌اي برخوردار است و ذكر كلمه « مُبَيِّنَةٍ » نيز آن را تأكيد مي‌كند) .

3 ـ سپس دستور معاشرت شايسته و رفتار انساني مناسب با زنان را صادر مي‌كند و مي‌فرمايد : « با آن‌ها به‌طور شايسته معاشرت كنيد : وَ عاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ ». و به دنبال آن اضافه مي‌كند : « حتّي اگر به جهاتي از همسران خود رضايت كامل نداشته باشيد و بر اثر اموري آن‌ها در نظر شما ناخوشايند باشند (فورا تصميم به جدايي نگيريد و تا آن‌جا كه در قدرت داريد مدارا كنيد) . زيرا ممكن است شما در تشخيص خود گرفتار اشتباه شده باشيد و آن‌چه را نمي‌پسنديد خداوند در آن خير و بركت و سود فراواني قرار داده باشد » (فَاِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسيآاَنْ تَكْرَهُوا شَيْئا وَ يَجْعَـلَ اللّهُ فيهِ خَيْرا كَثيرا). بنابراين تا كارد به استخوان شما نرسد سزاوار است معاشرت به معروف و رفتار شايسته را ترك نكنيد ، به خصوص اين‌كه چه‌بسا همسران درباره يكديگر گرفتار سوءظن‌هاي بي‌دليل و حبّ و بغض‌هايي بي‌جهت مي‌گردند و

1- تفسير « نُورُالثَّقَلَيْن » ، جلد 1 ، صفحه 257 .

(190) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

قضاوت‌هاي آن‌ها در اين حال غالبا نادرست مي‌باشد ، تا آن‌جاكه خوبي‌ها در نظرشان بدي و بدي‌ها در نظرشان خوبي جلوه مي‌كند ، ولي با گذشت زمان و مدارا كردن ، تدريجا حقايق آشكار مي‌شود. ضمنا بايد توجه داشت تعبير به « خَيْرا كَثيرا » كه در آيه به همسراني كه مدارا مي‌كنند نويد داده شده مفهوم وسيعي دارد كه يكي از مصاديق روشن آن فرزندان صـالح و با ليـاقت و ارزشمند است.

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

«عَضْل»: اين واژه در اصل به‌معناي فشار و دشواري و امتناع است؛ امّا در آيه شريفه به‌مفهوم زيرفشارقراردادن و درتنگنانهادن زن به‌قصد جلوگيري از ازدواج اوست كه قرآن از آن نهي مي‌كند.

«فاحِشَة»: اين واژه همانند دو واژه «عاقبت» و «عافيت» مصدر است و به‌معناي زشتي و زشتكاري آمـده است. عـدّه‌اي نيز آن را به مفهـوم

ننگ و زشت گرفته‌اند.
«مُعاشَرَت»: رفتـــار، نشست و برخاست، زندگي‌كردن، دوستي.

شأن نزول

در شأن نزول و داستان فرود آيه مورد بحث روايت كرده‌اند كه:
1. مردي به‌نام «ابوقيس» ازدنيا رفت. بعد از درگذشت او، پسرش كه از همسر ديگر وي بود، مطابق شيوه مرسوم عصر جاهليت، لباس خود را بر روي زن پدرش افكند تا او را به تيول خويش درآورد. امّا بعد از رسيدن به مقصود، نه او را رها مي‌ساخت تا ازپي زندگي خويش برود، نه هزينه زندگي‌اش را مي‌داد و با او درست رفتار مي‌كرد. آن زن به‌حضور پيشواي بشردوست اسلام شرفياب شد و گفت: «اي پيامبر خدا! نه از شوهرم ارثي برده‌ام و نه رهايم مي‌سازند تا ازدواج كنم. اينك شما بفرماييد كه تكليف من چيست؟» و در اينجا بود كه اين آيه شريفه بر قلب مصفّاي پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله فرودآمد كه: يـا اَيُّهَـا الَّـذينَ آمَنُـوا لا يَحِـلُّ لَكُـمْ اَنْ تَـرِثُـوا النِسّاءَ كَـرْهـاً...
2. و نيز آورده‌اند كه:
تفسير مردان (191)
در روزگاران جاهليت، هنگامي كه مردي ازدنيا مي‌رفت، پسر او، كه از همسر ديگرش بود و يا وصي و صاحب اختيار او، لباسي بر روي بيوه وي مي‌افكند و او را همانند ديگر داراييهاي برجاي مانده، به‌ارث مي‌برد. آنگاه، اگر تمايل داشت، با او ازدواج مي‌كرد امّا مهري برايش مقرّر نمي‌ساخت و چنانچه رغبتي به ازدواج با او نداشت، او را به ديگري مي‌سپرد و مهرش را مي‌گرفت. پس، اين آيه شريفه براي دفاع از حقوق‌وشخصيت زن فرودآمد و مردم‌را از اين ستم جاهلي درمورد زنان هشدار داد.
گفتني است كه اين موضوع را افزون بر گروهي از مفسّران، از حضرت باقر عليه‌السلام نيز روايت كـرده‌اند.
3. ابن عبّاس نيز روايت كرده است كه: مردي همسري داشت كه او را دوست نمي‌داشت؛ از اين جهت، بر او سخت گرفته بود تا حقوق خويشتن را رها سازد و جان خود را نجات دهد. كه خدا با فرود اين آيه شريفه، مردم باايمان را از اين ستمكاري هشـــدار داد.
4. و از «زُهَري» آورده است كه: مردي زني را ـ بي‌آنكه به او نياز و يا احساسي داشته باشد ـ زنداني كرده بود تا مرگش فرا رسد و مال و ثروتش را به‌ارث برد. كه اين آيه شريفه فرود آمد تا مردان را از اين بيداد در حق زنان هشدار دهد. لازم به يادآوري است كه اين موضوع از پنجمين امام نور نيز روايت شده است.

در آيات پيش آفريدگار هستي با بيان مقرّرات انسانسازش از حقوق كودكان يتيم و بي‌سرپرست پاس داشت و اينك در اين آيات، از حقوق زنان دفاع مي‌كند و شيوه‌هاي زشت و ظـالمـانه جاهليت درمورد آنان را مردود مي‌شمارد.
«يـا اَيُّهَا الَّـذينَ آمَنُـوا لا يَحِـلُّ لَكُـمْ اَنْ تَـرِثُـوا النِسّاءَ كَرْهاً»
هان اي ايمان‌آوردگان! بر شما روا نيست كه زنان را بسان كالا و دارايي بر جاي مـانـده از پـدرتـان بـه ارث بـريـد! و يا بـدون رضـايتشان بخواهيد آنان را
(192) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
به عقـد خويش درآوريد.
در تفسير اين جمله برخي برآنند كه: شما حق نداريد زنان را به انگيزه طمعي كه در ارث‌بردن از آنان داريد، زنداني كنيد تا بميرند و مالشان را بخوريد و نيز بر شما روا نيست كه آنان را در تنگنا قرار دهيد تا دارايي خود را به شما ببخشند يا از «مهريه» خويشتن بگذرند و بروند.
«وَ لا تَعْضُلُـوهُـنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْـضِ ما آتَيْتُمُـوهُـنَّ»
و آنان را زير فشار قرار ندهيد تا بخشي از آنچه را به عنوان مهر و هديه به آنان پرداخته‌ايـد، بازستانيد.
جمعي معتقدند كه مقصود اين است كه «آنان را زنداني نكنيد»؛ و دسته‌اي نيز گفته‌اند: منظور اين است كه آنان را از ازدواج باز نداريد.
دربـاره مخاطب اين سخن، ديدگاهها متفاوت است:
1. به‌عقيده بعضي از مفسّران، روي سخن با شوهران است كه يا بايد با زنان شرافتمندانه زندگي كنند و يا محترمانه و عادلانه از آنان جدا شوند؛ و آنان را در تنگنا نگذارند كه حقوقشان را رها كنند و بروند. اين نكته در روايتي از حضرت صادق عليه‌السلام نيـز عنـوان شده است.
2. امّابرخي مي‌گويند: روي سخن با شوهراني است كه زنانشان را طلاق گفته‌اند، امّا از او دست برنمي‌دارند و با آنان به‌مانند دوران جاهليت رفتار مي‌كنند؛ چرا كه در جاهليت برخي با زن شرافتمندي پيمان زناشويي مي‌بستند آنگاه كه زن از ادامه زندگي خسته مي‌شد، اوراطلاق‌مي‌دادندامّا شرط مي‌كردند كه براي ازدواج مجدد بايد رضايت شوهر پيشين را جلب كند؛ و بدينوسيله آنان را زير فشار مي‌نهادند و قـرآن اين شيـوه جاهليت را مـردود اعـلان مي‌كنـد.
3. گـروهي از مفسّـران نيـز اعتقـاد دارند: روي سخن آيه شريفه، با مردم عصر جـاهلـي اسـت كـه زن را از ازدواج بـازمي‌داشتنـد.

4. و دسته‌اي ديگر معتقدند. روي سخن با وليّ و سررشته‌دار اوست و به باور ما، در ميان اين ديدگاهها، ديدگاه نخست بهتر به نظر مي‌رسد.
«اِلاّ اَنْ يَأْتينَ بِفاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ»
مگر اين كه عمل زشت آشكاري از آنان سر زند.
در اين مورد، دو نظر آمده است:
1. عدّه‌اي معتقدند: مقصود اين است كه: مگر اينكه عمل مُنافي با عفّت انجام دهد؛ در اين صورت شوهر مي‌تواند او را زير فشار گذارد و با دريافتِ خسارت وي را رها كند، چرا كه پيش از فرود حدّ زنا، كيفر چنين كار زشتي، مالي بود.
2. امّا «ابن عبّاس» گفته است: منظور از زشتكاري آشكار، نه «زِنا» بلكه سركشي زن از رعايت مقرّرات همسري است.
به باور ما بهتر است آيه را محدود نسازيم و همانگونه كه از حضرت باقر عليه‌السلام آورده‌اند و طبري نيز آن را پذيرفته است، آن را به هر نوع ناسازگاري و نافرماني و سركشي زن معنا كنيم.
«وَ عاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ»
و باآنان به‌شايستگي‌رفتاركنيد.
به‌باور بعضي از مفسران، منظور اين است كه با آنان به گونه‌اي پسنديده رفتار كنيد، هم ازنظر عواطف و احساسات و مهر و محبّت و هم ازجهت اداي حقوق جسمي و تأمين هزينه زندگي آنان. امّا برخي بر اين باورند كه با آنان به‌تندي رفتار نكنيد، بلكه با مهر و گشاده‌رويي با آنان روبرو شويد و پاره‌اي نيز گفته‌اند: تفسير آيه اين است كه به سبك خودشان با آنان رفتار كنيد.
«فَاِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسي اَنْ تَكْرَهُوا شَيْئاً وَ يَجْعَلَ اللّهُ فيهِ خَيْراً كَثيراً»
و اگر آنان را به دلايلي خوش نمي‌داريد و از ظاهر و باطن و يا گفتار و رفتارشان ناراحت هستيد، با شتاب آهنگ جدايي نكنيد و يا سياست خشونت و تندي را پيشه
(194) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
نسازيد بلكه راه سازش و مهر را درپيش گيريد؛ چرا كه چه بسيار چيزي را خوش نمي‌داريد، امّا خدا خير و صلاح شما را در آن قرار مي‌دهد؛و يا با ارزاني‌داشتن فرزندي، مهر او را در گستره دل شما مي‌افكند.
در اين آيه شريفه، به مردان سفارش‌شده است كه همسرانشان را به ديده كرامت بنگرند و اگر مهر و عشقي از آنان در ژرفاي دلشان نمي‌يابند و يا ادامه زندگي با آنان برايشان خوشايند نيست، چنانچه زيان معنوي و مادّي آنان را تهديد نمي‌كند، شكيبايي پيشه سازند و با آنان زندگي كنند.

بعضي برآنند كه ضمير «فيه» به آنچه ناخوشايند است، برمي‌گردد؛ كه در اين صورت معناي آيه چنين مي‌شود: «شايد خدا در آنچه برايتان ناخوشايند است، خير و صلاح بسياري قرار دهد» وبرخي نيز اين آيه را نظير: «وَ اِنْ يَتَفَرَّقا يُغْنِ اللّهُ كُلاًّ مِنْ سَعَتِهِ ...»(1) عنوان ساخته و چنين معنا كرده‌اند: «شايد خدا در جدايي شما از آنان، خير بسياري قرار دهد».

به‌اعتقاد «قاضي»، اين سخن درست نيست؛ زيرا خداوند به مردان سفارش مي‌كند كه با همسرانشان خوشرفتار باشند و آنان را به ادامه زندگي مشترك توصيه مي‌كند. با اين وصف، چگونه مي‌توان پذيرفت كه جدايي زن و مرد و از هم‌پاشيدن كانون خانواده را مي‌پسندد و به اندك مشكلاتي، اين راه را پيش پاي آنان مي‌گذارد؟!

1 . سوره نساء، آيه 130.

تفسير مردان (195)

وَ اِنْ اَرَدْتُمُ اسْتِبْدالَ زَوْجٍ مَكانَ زَوْجٍ وَ اتَيْتُمْ اِحْديهُنَّ قِنْطارا فَلا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئا اَتَأْخُذُونَهُ بُهْتانا وَ اِثْما مُبينا

و اگر تصميم گرفتيد كه همسر ديگري به جاي همسر خود انتخاب‌كنيد و مال فراواني (به عنوان مهر) به او پرداخته‌ايد، چيزي‌از آن‌را پس نگيريد، آيا براي بازپس گرفتن مهر زنان ، به تهمت و گناه آشكار متوسّل مي‌شويد؟ (20 / نساء)

شرح آيه از تفسير نمونه

« قِنْطار » به معني مال و ثروت زياد است . « راغب » در كتاب « مفردات » مي‌گويد اصل « قِنْطار » از « قَنْطَرَة » به معني پل است و چون اموال زياد همچون پلي هستند كه انسان در زندگي مي‌تواندا‌ز آن‌ها استفاده كند، از اين جهت به آن «قِنْطار» گفته‌اند .(1) اين آيه نيز براي حفظ قسمت ديگري از حقوق زنان نازل گرديده و به عموم مسلمانان دستور مي‌دهد كه به هنگام تصميم بر جدايي از همسر و انتخاب همسر جديد حقّ ندارند چيزي از مهر همسر اوّل خود را كم بگذارند و يا اگر پرداخته‌اند پس بگيرند ، هرقدر هم مهر زياد باشد. زيرا فرض اين است كه طلاق در اين‌جا به خاطر منافع شوهر صورت مي‌گيرد نه به‌خاطر انحراف زن از جاده عفّت ، بنابراين دليلي ندارد كه حقّ مسلّم آن‌ها پايمال شود. سپس اشاره به طرز عمل دوران جاهليّت در اين باره كه همسر خود را متّهم به اعمال منافي عفّت مي‌كردند نموده ، مي‌فرمايد : « آيا براي بازپس گرفتن مهر زنان متوسّل به تهمت و گناه آشكار مي‌شويد : اَتَأْخُذُونَهُ بُهْتانا وَ اِثْما مُبينا » .

1- « تفسير نمونه » ، جلد 2 ، صفحه 340 .

(196) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
شرح آیه از تفسیر مجمع البیان

در آيه پيش آفريدگار انسان، مردم را به خوشرفتاري با زنان سفارش كرد؛ و اينك به مرداني كه در انديشه جدايي از همسران خويش و ازدواج جديد هستند، هشدار مي‌دهد كه به حقوق زنان خود تجاوز نكنند.
«وَ اِنْ اَرَدْتُـمُ اسْتِبْـدالَ زَوْجٍ مَكـانَ زَوْجٍ وَ آتَيْتُـمْ اِحْـداهُـنَّ قِنْطـاراً فَـلا تَـأْخُـذُوا مِنْهُ شَيْئاً»
و اگــر خـواستيــد بجاي همســر پيشيــن خود، همسر جديدي بگيريد و به يكي از آنان گنجينــه‌اي از زر و سيـم به عنـوان مهريه و هــديــه بخشيــده‌ايد، ديگــر چيــزي از آن را بازپس مگيريد.
«اَتَـأْخُـذُونَهُ بُهْتاناً وَ اِثْماً مُبيناً»
اين استفهام، از نوع انكاري است و بدين معناست كه: بهوش باشيد! آنچه از آنان مي‌گيريد، ناروا و ظالمانه و گناهي آشكار است و يا به اعتقاد برخي به اين مفهوم است كه: آيا با انكار حقّ زن، مال او را به ستم مي‌بريد؟ اين انكار شما بهتاني آشكار است، چــرا كـه شمـا درحقيقت مالكيت زن بر حقوق خودش را بيدادگرانه انكار مي‌كنيد و به او دروغ مي‌بنـديد.
يك پرسش: مي‌دانيم كه گرفتن مال زن و پايمال‌ساختن حقوق او در هر صورت نــاروا و گناه است، خــواه مــرد او را طلاق دهد و همسر ديگري برگزيند يا نخواهد، بــا ايـن وصف چـرا در آيه شــريفــه تنهــا يكــي از اين دو مــورد نهي شده است؟
پاسخ: پاسخ اين است كه آري در هر صورت گرفتن دارايي زن، ناروا و گناه است؛ امّا به‌هنگام جدايي از همسر اوّل و گزينش همسر ديگر، اين پندار پيش مي‌آيد كه گويي شوهر قصد دارد مال زن را بگيرد و با آن همسر ديگري به خانه بياورد؛ از اين رو، قرآن اين مورد را بويژه ناروا اعلان فرمود و هشدار داد كه اگر خواستيد از همسرتان جدا شويد، خواه همسر ديگري برگزينيد يا نه، به هر صورت بايد آنچه را به او داده‌ايــد، بازپــس نگيـريـد.
تفسير مردان (197)
وَ كَيْـفَ تَـأْخُـذُونَـهُ وَ قَـدْ اَفْضـي بَعْضُكُمْ اِلـيبَعْضٍ وَ اَخَذْنَ مِنْكُمْ ميثاقا غَليظا
و چگونه آن را بازپس مي‌گيريد ، درحالي كه شما با يكديگرتماس و آميزش كامل داشته‌ايد ؟ و (از اين گذشته ،) آن‌ها (هنگام ازدواج ،) از شما پيمان محكمي گرفته‌اند. (21 / نساء)
شرح آيه از تفسير نمونه
« اِفْضاء » در اصل از ماده « فَضا » به معني توسعه است ، بنابراين اِفْضاء به‌معني توسعه دادن مي‌باشد و هنگامي‌كه كسي با ديگري تماس كامل

مي‌يابد درحقيقت وجــود محــدود خــود را به وجود وسيع‌تري تبديل‌كرده است و لذا اِفْضاء به‌معني تمـــاس گـــرفتـــن آمــده اســت .
اين درست همانند تعبيري است كه ما در فارسي امروز داريم كه اگر دو نفر دوست صميمي با هم به نزاع برخيزند به آن‌ها مي‌گوييم شما سال‌ها بايكديگر نان و نمك خورده‌ايد چرا نزاع مي‌كنيد ؟ در حقيقت ستم كردن در اين‌گونه موارد به شريك زنــدگـي ، ستـم بر خـويشتـن است .
ضمنا بايد توجه‌داشت كه اين آيه گرچه در مورد طلاق دادن همسر سابق براي انتخاب همسر جديد وارد شده ولي اختصاص به آن ندارد ، بلكه منظور اين است در هر مورد كه طلاق و جدايي به پيشنهاد مرد صورت گيرد و زن تمايلي به جدايي ندارد بايد تمام مهر پرداخت‌شده چيزي از آن بازپس نگيرند ، خواه تصميم بر ازدواج مجدد داشته باشند يا نه ، بنابراين جمله « اِنْ اَرَدْتُمُ‌اسْتِبْدالَ زَوْجٍ»: اگربخواهيد همسر ديگري انتخاب كنيد » در حقيقت ناظر به وضع دوران جاهليّت بوده است و دخالتي در اصل حكم ندارد. ذكر اين نكته نيز لازم است كه « استبدال » به معني طلب تبديل كردن است بنابراين معني طلب و اراده در آن نهفته است و اگر مشاهده مي‌كنيم كه با « اَرَدْتُمُ » (بخواهيد) ضميمه شده به‌خاطر اين است كه مي‌خواهد اين نكته را گوشزد كند كه به هنگام مقدّمه‌چيني و تصميم بر تبديل كردن همسر خود نبايد از مقدّمات نامشروع و ناجوانمردانه شروع كنيد .
(198) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«وَ كَيْــفَ تَــأْخُــذُونَــهُ وَ قَـدْ اَفْضـي بَعْضُكُــمْ اِلــي بَعْــضٍ»
و چگونه پس از اين همه زندگي مشترك و نزديكي و پيوند با يكديگر و آميزش با هم و كــاميـابي از هم، دارايـي آنـان را مي‌ستـانيـد؟ و با آنان به ستم رفتار مي‌كنيد؟
به‌اعتقاد برخي ازجمله «ابن عبّاس»، واژه «اِفْضاء» اشاره به آميزش است؛ امّا بعضي آن را به «خلوت كردن» معنا كرده‌اند، خواه رابطه همسري هم در ميان باشد يا نه؛ و بدان دليل اين واژه را به‌معناي «خلوت» گرفته‌اند كه در آن شرايط، هيچ مانعي براي آميزش دو همسر نيست.
گفتني است كه اصحاب ما، هر دو مفهوم را روايت كـرده‌اند.
در تفسير «كَلْبي»، از «ابن عبّاس» نقل شده است كه: اين واژه به‌مفهوم «قرارگرفتن زن و مــرد در يك بستر» است، خواه كاميابي هم‌دركارباشديانه؛ ودر هر دو حال بايد «مهــريـه» او پــرداخـت شود.
«وَ اَخَــذْنَ مِنْكُــمْ ميثـاقـاً غَليظـاً» و آنــان از شمـا پيمـاني سخت و استوار گرفته‌اند.
در مــورد ايــن پيمــان، ديــدگــاههــا يكســـان نيســت:

1ـ گروهي برآنند كه منظور از اين پيمان، همان عهدي است كه مرد به هنگام ازدواج مي‌بنـدد كه با همسـرش به شـايستگـي زنـدگي كنـد و در صـــورت ناگزير شـدن از جدايي، به شيـوه‌اي پسنديده رهـايـش سازد.
اين ديـدگـاه از پنجمين امـام نـور نيـز روايت شده است.
2ـ و دسته‌اي ديگر بر اين عقيده‌اند كه مقصوداز «پيمان استوار»، همان «عقدي» است كـه ايـن زن را بـر آن مـرد حـلال سـاختـه است.
3ـ و از پيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله روايت كرده‌اند كه فرمود: زنان نزد شما امانتيالهي‌اند؛ و بـا دستـور و سخـن خـداست كه آنـان بر شمـا روا شـدنـد.
دربـاره دو آيـه شـريفـه 19 و 20 كه تفسيـر آنهـا از نظـرتان گذشت، ديـدگـاههـا متفـاوت است:
تفسير مردان (199)
1ـ به‌نظر انبوهي از مفسّران، مفهوم اين دو آيه نسخ نشده است. از اين رو، چنانچه مرد تصميم بگيرد از همسرش جدا شود، نمي‌تواند چيزي از دارايي او بخواهد و يا چيزي را كه به او داده است، بازستاند؛ امّا اگر زن در انديشه جدايي بود و مرد را ناگزير ساخت تا او را طلاق دهد، اينجا موضوع فرق پيدا مي‌كند و به همين دليل هم مرد مي‌تواند چيزي از او بگيرد و وي را طلاق بدهد. بنابراين حكم دو آيه مورد بحث، با حكم طـلاق خُلْع ناسازگار نيسـت و حكـم اين دو آيـه با حكم آن، نسخ نشده است.
2ـ امّا «مُـزَني» معتقـد است: دستـور هـر دو آيـه مـورد بحث باقي است و مرد به هيچ عنوان و بهانه‌اي نمي‌تواند از دارايي زن چيزي بخواهد. نامبرده ، گرفتن مـال از زن را، در طـلاق خلـع نيـز درســت نمـي‌دانـد.
3ـ و جمعي بر اين اعتقادند كه حكم دو آيه مورد بحث، با اين آيه شريفه نسخ شده است كه مي‌فرمايد: «... فَاِنْ خِفْتُمْ أَلاّ يُقيما حُدُودَ اللّهِ فَلاجُناحَ عَلَيْهِما فيمَاافْتَدَتْ بِهِ...»(1) ... پس اگر بيم داريد كه زن و مرد در زندگي مشترك حدود و مقررات خدا را بر پاي ندارند و به كشمكش خود ادامه دهند، در آنچه زن براي گرفتن طلاق و رهايي خويش از دارايي‌اش به مرد بدهد، گناهي بر آن دو نيست...
1 . سوره بقره، آيه 229.
(200) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
وَلاتَنْكِحُواماَنَكَحَاباآؤكُمْ مِنَ‌النِّساآءِ اِلاّماقَدْسَلَفَ‌اِنَّهُ‌كانَ‌فاحِشَةً‌وَمَقْتا وَساآءَسَبيلاً
با زناني كه پدران شما با آن‌ها ازدواج كرده‌اند ، هرگز ازدواج نكنيد ، مگر آن‌چه درگذشته (پيش از نزول اين حكـم) انجـام شده است ، زيرا اين كار ، عملي زشت و تنفّرآور و راه نـادرستـي اسـت. (22 / نساء)

شرح آيه از تفسير نمونه
اين آيه خط بطلان به يكي از اعمال ناپسند دوران جاهليّت مي‌كشد و مي‌گويد : « با زناني كه پدران شما با آن‌ها ازدواج كرده‌اند ازدواج نكنيد : وَ لا تَنْكِحُوا ما نَكَحَ اباآؤكُمْ مِنَ النِّساآءِ ». امّا از آن‌جا كه هيچ قانوني شامل گذشته نمي‌شود ، اضافه مي‌فرمايد: « مگر ازدواج‌هايي كه پيش از اين انجام شده است: اِلاّ ما قَدْ سَلَفَ». سپس براي تأكيد مطلب ، سه تعبير شديد درباره اين نوع ازدواج بيان مي‌فرمايد : نخست ايـن‌كـه مي‌گويد : « اين عمـل ، كار بسيار زشتي است : اِنَّهُ كانَ فاحِشَةً ». و بعد اضافه‌مي‌كند: « عملـي است كه مـوجب تنفر » در افكار مردم است يعني طبع بشر آن را نمي‌پسنـدد (وَ مَقْتا). و در پايان مي‌فرمايد : « روش نادرستي است : وَ ساآءَ سَبيلاً ». حتي در تاريخ مي‌خوانيم كه مردم جاهلي نيز اين نوع ازدواج را « مَقْت » (تنفرآميز) و فرزنداني را كه ثمره آن بودند « مَقيت » (فرزندان مورد تنفر) مي‌ناميدند. روشن‌است كه اين حكم به خاطر مصالح و فلسفه‌هاي مختلفي مقرّر شده ، زيرا ازدواج با نامادري از يك سو همانند ازدواج با مادر است چون نامادري در حكم مادر دوّم محسوب مي‌شود . و از همه گذشته ، اين عمل ، تخم نفاق را در ميان فرزندان يك شخص مي‌پاشد زيراممكن است برسرتصاحب نامادري ميان‌آن‌هااختلاف واقع‌شود حتّي ميان پدر و فرزند ايجاد رقابت مي‌كند زيرا معمولاً ميان همسر دوّم و همسراول رقابت و حسادت وجود دارد ، اگر اين كار (ازدواج با نامادري) در حيات پدر (پس از طلاق نامادري) انجام گيرد دليل حسادت آن روشن است و اگر بعد از مرگ او صورت گيرد نيز ممكن است يك نوع حسادت ، نسبت به پدر از دست رفته خود پيدا كند. تعبيرات سه‌گانه‌اي كه درباره نكوهش اين عمل در آيه فوق آمده بعيد نيست به ترتيب اشاره به سه فلسفه بالا باشد .
تفسير مردان (201)
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

شأن نزول

در شـأن نزول آيه مورد بحث آورده‌اند كه:
1ـ در جاهليت مردم با همسرانِ پدرِ خويش ازدواج مي‌كردند؛ براي نمونه، پيش از فرود اين آيه شريفه «صنوان» با همسرِ پدرش «فاخته» و «منظور» با زن پدرِ خود «مليكه» ازدواج‌كردند و اين‌آيه‌شريفه براي برافكندن اين‌شيوه‌زشت جاهلي فرود آمد.
2ـ و نيز آورده‌اند كه: بعد از درگذشت «ابوقيس» كه انساني درستكار و از انصار بود، پسرش كه از همسر ديگر او بود، از وي خواستگاري كرد. زن گفت: پدرت مرد شايسته‌اي بود و خودت نيز درستكاري و من ترا فرزند خود مي‌دانم. اينك كه به خواستگاريم آمده‌اي، اجازه بده تا با پيامبر خدا در اين باره مشورت كنم. آنگاه به‌حضور آن حضرت شرفياب شد و موضوع را طرح كرد. پيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله فرمود: به خانه‌ات برگرد و شتاب مكن، تا بنگرم خدا چه مي‌فرمايد و آنگاه بود كه اين آيه شـريفـه فـرود آمــد و مــردم باايمــان را از ايـن شيـوه نفــرت‌انگيز برحذر داشت.

در آيات گذشته پاره‌اي از مقررات ازدواج و تشكيل خانواده ترسيم شد اينك در اين آيــه شـريفه مي‌فـرمايد:
«وَ لا تَنْكِحُــوا ما نَكَــحَ آبـاؤُكُمْ مِــنَ النِسّـاءِ»
و با زناني كه پدرانتان با آنان ازدواج كرده‌اند، پيمان زندگي مشترك نبنديد؛ و آنان را بــه همســري نگيــريــد.
عــدّه‌اي معتقــدنــد كه مقصود از همسر پدر، همسري است كه پدر با او رابطه جنسي داشته است؛ امّا جمعــي بر اين اعتقادند كه منظور همسر پدر است، گرچه فقــط عقــد شــده بـاشــد.
«طَبَري» عقيده دارد مقصود آيه شريفه اين است كه از ازدواج با همسر پدر و هرگونه ازدواج به شيوه جاهليت بپرهيزيد و «ما» در آيه شريفه را «مصدري» مي‌گيرد كه در حقيقت اين‌گونه مي‌شود: « لا تَنْكِحُوا ما نَكَحَ آباؤُكُمْ»؛ چرا كه اگر منظور هشدار از
(202) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
ازدواج با همســرِ پــدر بــود، بـايـد مي‌فــرمــود: «وَلا تَنْكِحُـوا مـا نَكَــحَ آبـاؤُكُــمْ».
امّا طرفداران ديدگاه نخست، «ما» را «موصوله» گرفته و در پاسخ «طَبَري» مي‌گويند: در اين آيه شريفه، «ما» بر جنس دلالت دارد، چنانكه «مِنَ النِّساءِ» نيز بيانگر همين مطلب است؛ بسان اين جمله كه گفته مي‌شود: «لا تَأْخُذْ ما اَخَذَ اَبُوكَ مِنَ الاْءِماءِ» كنيــزاني را كه پـدرت گــرفتـه است، مگيــر.
«اِلاّ ما قَدْسَلَفَ» مگر آنچه كه پيــش از فــرود ايــن آيــات شريفه روي داده است.
در تفسيـر اين جمله، نظرهايي آمده است:
1ـ به باور برخي منظور اين است كه: ازدواجهايي كه پيش از اين انجام گرفته، بر شما رواست و جداشدن دو همسر لازم نيست.
2ـ امّا به بــاور بــرخــي، اين بيــان نه با ديــدگــاه بيشتر مفسّران هماهنگي دارد و نــه بــا اجمــــاع امّــت و ديـــن.
3ـ پاره‌اي برآنند كه منظور اين است كه: در مورد آنچه گذشته است، بگذريد و از ايــن پس آن شيــوه را مــردود بــدانيــد.
4ـ و به‌نظر جماعتي ديگر از مفسّران، استثناي آنچه پيشتر روي داده، بدين جهت است كه روشـن شود ايــن روشِ ناپسنــد درگــذشتــه نيــز روا نبـــوده اسـت.
«اِنَّـهُ كانَ فاحِشَـةً وَ مَقْتـاً» چرا كه اينگونه ازدواج، زشتكاري و مايه خشم

خدا است.
ضمير در واژه «اِنَّهُ»، به‌عقيده عدّه‌اي، به ازدواجي برمي‌گردد كه تحريم شده است و قرآن روشن مي‌سازد كه ازدواج با همسر پدر، حرام و نوعي زشتكاري و عمل منافي با عفّت است؛ و از ديد جمعي ديگر، به ازدواجي برمي‌گردد كه در جاهليت رواج داشت؛ و بدينوسيله روشن مي‌سازد كه آن شيوه زشت، درحقيقت «زنا» و مايه خشم پروردگار بوده است و پيام‌آوران خداوند ناروابودن آن را همواره به شما خاطرنشان ساخته‌اند.
بايد گفت كه معناي نخست بهتر بنظر مي‌رسد. «جُبّائي» نيز ضمن تأييد اين مطلب، بر اين اعتقاد است كه سلامت و نجات از گذشته اين است كه توبه كنند و از زن پدر خويش جدا شوند.
«بَلْخي» مي‌گويد: ازدواج با همسر پدر حرام است، امّا «زنا» محسوب نمي‌شود؛ چرا كه «زنا» عبارت است از رابطه جنسي زن و مرد از راهي خارج از آداب و مقرّرات
تفسير مردان (203)
مورد قبول آن جامعه و مردم و به همين دليل هم نمي‌توان درمورد مردم روزگار جاهليت نسبت «زناكار» و يا درمورد فرزندانشان نسبت «زنازاده» بكار برد، همانگونه كه به پيروان كتابهاي تحريف‌شده نمي‌توان چنين نسبتي داد؛ چرا كه هر كدام از اين گروهها و جامعه‌ها نيز درميان خود آداب و شيوه‌اي متفاوت براي تشكيل خانواده و پيوند دو همسر دارند كه بر اساس آن ازدواج مي‌كنند.
«وَ ساءَ سَبيلاً»
و ازدواج به اين سبك و شيوه، بد رسم و راهي است.
از آيه شريفه اين نكته دريافت مي‌شود كه با همسر پدر ـ خواه فقط در عقد او بوده باشد و يا رابطه جنسي هم داشته باشند ـ نمي‌توان ازدواج كرد. در اين دريافت، همه اتّفاق‌نظر دارند؛ امّا در اين مورد كه اگر مردي با زني زنا كرد، آيا آن زن بر فرزند آن مرد حرام مي‌شود يا مي‌تواند با او ازدواج كند، دو نظر است.
از آيه شريفه چنين برمي‌آيد كه ازدواج فرزند، با زني كه پدرش با او زنا كرده است نيز جايز نيست؛ چرا كه حكم آيه، عام است و واژه نكاح نيز در اصل به‌معناي «آميزش جنسي» است و بكاررفتن آن درمورد ازدواج فرع است.
و آخرين نكته در اين‌باره آن است كه: همانگونه كه ازدواج با زنِ پدر، بر فرزند حرام است، ازدواج با زنِ پدربزرگ و ... نيز بر پسر و پسرِ پسر و ... حرام است و اين حكم را همه قبول دارند.
(204) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ اُمَّهاتُكُمْ وَ بَناتُكُمْ وَ اَخَواتُكُمْ وَ عَمّاتُكُمْ وَ خالاتُكُمْ وَ بَناتُ الْاَخِ وَ بَناتُ الْاُخْتِ وَاُمَّهاتُكُمُ اللاّتيآ اَرْضَعْنَكُمْ وَاَخَواتُكُمْ مِنَ‌الرَّضاعَةِ وَ اُمَّهاتُ نِسائِكُمْ وَ رَبآئِبُكُمُ اللاّتي في حُجُورِكُمْ مِنْ نِسآئِكُمُ اللاّتي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَاِنْ لَمْ تَكُونُوا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلا جُناحَ عَلَيْكُمْ وَ حَلائِلُ اَبْنائِكُمُ الَّذينَ مِنْ اَصْلابِكُمْ وَ اَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْاُخْتَيْنِ اِلاّ ما قَدْ سَلَفَ اِنَّ اللّهَ كانَ غَفُورا رَحيما

حرام شده است بر شما ، مادرانتان و دختران و خواهران و عمّه‌ها و خاله‌ها و دختران برادر و دختران خواهر شما و مادراني كه شما را شير داده‌اند و خواهران رضاعي شما و مادران همسرانتان و دختران همسرتان كه در دامان شما پرورش يافته‌اند از همسراني كه با آن‌ها آميزش جنسي داشته‌ايد و چنانچه با آن‌ها آميزش جنسي نداشته‌ايد، (دختران آن‌ها) براي شما مانعي ندارد و (همچنين) همسرهاي پسرانتان كه از نسل شما هستند (نه پسر خوانده‌ها) و (نيز حرام است بر شما) جمع ميان دو خواهر كنيد ، مگر آن‌چه در گذشته واقع شده ، چراكه خداوند، آمرزنده و مهربان است. (23 / نساء)

شرح آيه از تفسير نمونه

در اين آيه به محارم يعني زناني كه ازدواج با آن‌ها ممنوع است اشاره شده است و بر اساس آن محرميّت از سه راه ممكن است پيدا شود .

1 ـ ولادت كه از آن تعبير به « ارتباط نَسَبي » مي‌شود .

2 ـ از طريق ازدواج كه به آن « ارتباط سَبَبي » مي‌گويند .

3 ـ از طريق شيرخوارگي كه به‌آن « ارتباط رضاعي » گفته مي‌شود .

نخست‌اشاره به‌محارم نسبي كه هفت‌دسته هستند كرده و مي‌فرمايد : « مادران شما و دخترانتان و خواهرانتان و عمّه‌ها و خاله‌هايتان و دختران برادر و دختران خواهرانتان بر شما حرام شده‌اند: حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ اُمَّهاتُكُمْ وَ بَناتُكُمْ وَ اَخَواتُكُمْ‌وَ عَمّاتُكُمْ‌وَ خالاتُكُمْ وَ بَناتُ الْاَخِ وَ بَناتُ الْاُخْتِ ». بايد توجّه داشت كه منظور از مادر فقط آن زني كه انسان بلاواسطه از او تولد شده ، نيست بلكه جدّه و مادر جدّه و مادر پدر و مانندآن‌ها را شامل مي‌شود . همان‌طور كه منظور از دختر ، تنها دختر بلاواسطه نيست بلكه دختر

تفسير مردان (205)

و دختر پسر و دختر دختر و فرزندان آن‌ها را نيز دربر مي‌گيرد و همچنين در مورد پنج‌دسته ديگر. ناگفته پيدا است كه همه افراد طبعا از اين‌گونه ازدواج‌ها تنفّر دارند و به‌همين دليل همه اقوام و ملل (جز افراد كمي)

ازدواج با محارم را ممنوع مي‌دانند و حتّي مجوسي‌ها كه در منابع اصلي خود قايل به جواز اين‌گونه ازدواج‌ها بوده‌اند ، امروز آن را انكار مي‌كنند. گرچه‌بعضي كوشش‌دارندكه اين موضوع‌را ناشي‌از يك‌عادت و رسم كهن بدانند ولي مي‌دانيم عموميّت يك قانون در ميان تمام افرادبشر ، درقرون و اعصارطولاني، معمولاًحكايت ازفطري بودن آن مي‌كند ، زيرا رسم و عادت نمي‌تواند عمومي و دايمي گردد. از اين گذشته امروز اين حقيقت ثابت شده كه ازدواج افراد همخون با يكديگر خطرات فراواني دارد يعني بيماري نهفته و ارثي را آشكار و تشديد مي‌كند (نه اين كه خود آن توليد بيماري كند) حتّي بعضي ، گذشته از محارم ، ازدواج با اقوام نسبتا دورتر را مانند عموزاده‌ها را با يكديگر خوب نمي‌دانند و معتقدند خطرات بيماري‌هاي ارثي را تشديد مي‌نمايد . ولي اين مسأله اگر در خويشاوندان دور مشكلي ايجاد نكند (همان‌طور كه غالبا نمي‌كند) در خويشان نزديك‌كه « همخوني » شديدتراست مسلما توليد اشكال خواهد كرد. به‌علاوه در ميان محارم جاذبه و كشش جنسي معمولاً وجود ندارد زيرا محارم غالبا با هم بزرگ مي‌شوند و براي يكديگر يك موجود عادي و معمولي هستند و موارد نادر و استثنايي نمي‌تواند مقياس قوانين عمومي و كلي گردد و مي‌دانيم كه جاذبه جنسي، شرط‌استحكام‌پيوند زناشويي است ، بنابراين اگر ازدواجي در ميان محارم صورت گيرد، ناپايدار و سست خواهد بود. سپس به محارم رضاعي اشاره كرده و مي‌فرمايد : « و مادراني كه شما را شير مي‌دهند و خواهران رضاعي شما بر شما حرامند : وَ اُمَّهاتُكُمُ اللاّتيآ اَرْضَعْنَكُمْ وَ اَخَواتُكُمْ مِنَ الرَّضاعَةِ ». گرچه قرآن در اين قسمت از آيه تنها به دو دسته يعني خواهران و مادران رضاعي اشاره كرده ولي طبق روايات فراواني‌كه در دست است ، محارم رضاعي منحصر به اين‌ها نيستند ، بلكه طبق حديث معروف كه از پيغمبر اكرم صلي‌الله‌عليه‌وآله نقل شده : « يَحْرُمُ مِنَ الرِّضاعِ ما يَحْرُمُ مِنَ النَّسَبِ : تمام كساني كه از نظر ارتباط نسبي حرامند از نظر شيرخوارگي نيز حرام مي‌شوند ». البتّه مقدار شيرخوارگي كه تأثير در محرميّت مي‌كند و همچنين شرايط و كيفيّت آن ، ريزه‌كاري‌هاي فراواني

(206) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

دارد كه در كتاب‌هاي فقهي آمده است. فلسفه تحريم محارم رضاعي اين است كه با پرورش گوشت و استخوان آن‌ها با شير شخص معيني شباهت به فرزندان او پيدا مي‌كند ، مثلاً زني كه كودكي را به اندازه‌اي شير مي‌دهد كه بدن او با آن شير نمو مخصوصي مي‌كند يك نوع شباهت درميان آن كودك و ساير فرزندان آن زن پيدا مي‌شود و در حقيقت هركدام جزيي از بدن آن مادر محسوب مي‌گردند و همانند دو برادر نسبي هستند. و در آخرين مرحله اشاره به دسته سوم از محارم كرده و آن‌ها را

تحت چنـد عنـوان بيان مي‌كند .
1 ـ « و مادران همسرانتان : وَ اُمَّهاتُ نِسائِكُمْ »
2 ـ « دختران همسرانتان كه در دامان شما قراردارند به شرط اين‌كه با آن همسر آميزش جنسي پيدا كرده باشيد : وَ رَبائِبُكُمُ اللاّتي في حُجُورِكُمْ مِنْ نِسائِكُمُ اللاّتي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ ». يعني تنها با عقد شرعي يك زن « دختران او » كه از شوهر ديگري بوده‌اند بر شوهر حرام نمي‌شوند ، بلكه مشروط بر اين است كه علاوه بر عقد شرعي با آن زن هم بستر شده باشند . وجود اين قيد در اين مورد تأييد مي‌كند كه حكم مادر همسر كه در جمله سابق گذشت مشروط به چنين شرطي نيست و به اصطلاح اطلاق حكم را تقويت مي‌كند. گرچه ظاهر قيد « في حُجُورِكُمْ » (در دامان شما باشند) چنين مي‌فهماند كه اگر دختر همسر از شوهر ديگر در دامان انسان پرورش نيابد بر او حرام نيست ولي به قرينه روايات و مسلم بودن حكم ، اين قيد به اصطلاح قيد احترازي نيست بلكه در واقع اشاره به نكته تحريم است زيرا اين‌گونه دختران كه مادرانشان اقدام به ازدواج مجدد مي‌كنند معمولاً در سنين پايين هستند و غالبا در دامان شوهر جديد همانند دختر او پرورش مي‌يابند ، آيه مي‌گويد اين‌ها در واقع همچون دختران خود شما هستند ، آيا كسي با دختر خود ازدواج مي‌كند ؟ و انتخاب عنوان «رَبائِبْ» كه جمع «رَبيبَه» به‌معني تربيت شده‌است نيز به‌همين جهت مي‌باشد. به دنبال اين قسمت براي تأكيد مطلب اضافه مي‌كند كه : « اگر با آن‌ها آميزش جنسي نداشتيد دخترانشان بـر شمـا حـرام نيستنـد : فَـاِنْ لَـمْ تَكُـونُـوا دَخَلْتُـمْ بِهِـنَّ فَـلا جُنـاحَ عَلَيْكُـمْ »
3 ـ « و همسران فرزندانتان كه از نسل شما هستند : وَ حَلائِلُ اَبْنائِكُمُ الَّذينَ مِنْ اَصْلابِكُمْ ». در حقيقت تعبير « مِنْ اَصْلابِكُمْ » (فرزنداني كه از نسل شما باشند) براي اين

است كه روي يكي از رسوم غلط دوران جاهليّت خط بطلان كشيده شود ، زيرا در آن زمان معمول بود افرادي را به عنوان فرزند خود انتخاب مي‌كردند ، يعني كسي‌كه فرزند شخص ديگري بود به نام فرزند خود مي‌خواندند و فرزند خوانده مشمول تمام احكام فرزنـد حقيقـي بود و به همين دليـل با همسـران فرزنـد خوانده خود ازدواج نمي‌كردند . فـرزنـد خـوانـدگي و احكـام آن در اسـلام بـه كلّي بي اسـاس است .
4 ـ «و براي شما جمع در ميان دو خواهر ممنوع است: وَ اَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الاُْخْتَيْنِ».
يعني ازدواج با دو خواهر در زمان واحد مجاز نيست ، بنابراين اگر با دو خواهر يابيشتر در زمـان‌هاي مختلف و بعد از جدايي از خواهر قبلي انجام گيرد ، مانعي ندارد. و از آن‌جا كه در زمان جاهليّت جمع ميان دو خواهر

رايج بود و افرادي مرتكب چنين ازدواج‌هايي شده بودند ، قرآن بعد از جمله فوق مي‌گويد: « مگر آن‌چه درگذشته واقع شده : اِلاّ ما قَدْ سَلَفَ ». يعني اين حكم (همانند احكام ديگر) عطف بر گذشته نمي‌شود و كساني‌كه قبل از نزول اين قانون ، چنين ازدواجي انجام داده‌اند كيفر و مجازاتي ندارند ، اگرچه اكنون بايد يكي از آن دو را انتخاب كرد و ديگري را رها كنند. در پايان آيه مي‌فرمايد : « خداوند آمرزنده و مهربان است : اِنَّ اللّهَ كانَ‌غَفُورارَحيما». رمز اين‌كه اسلام از چنين ازدواجي جلوگيري كرده شايد اين باشد ، كه دو خواهر به حكم نسب و پيوند طبيعي نسبت به يكديگر علاقه شديد دارند ، ولي به هنگامي كه رقيب هم شوند ، طبعا نمي‌توانند علاقه سابق را حفظ كنند و به اين ترتيب يك نوع تضادّ عاطفي در وجود آن‌ها پيدا مي‌شود ، كه براي زندگي آن‌ها زيان‌بار است ، زيرا دائما انگيزه « محبّت » و انگيزه « رقابت » در وجود آن‌ها در كشمكش و مبارزه‌اند. بعضي از مفسّران احتمال داده‌اند كه جمله « اِلاّ ما قَدْ سَلَفَ » به تمام محارمي كه در آيه به آن اشاره شده برگردد يعني اگر قبل از نزول اين آيه اقدام به ازدواج با يكي از محارم فوق طبق قوانين متداول آن زمان كرده باشيد ، حكم تحريم شامل آن ازدواج‌ها نمي‌شود و فرزندان آن‌هافرزندان مشروع خواهند بود ، البتّه پس از نزول اين آيه لازم بوده فورا جدا شوند. پايان آيه يعني جمله « اِنَّ اللّهَ كانَ غَفُورا رَحيما » نيز متناسب با اين معني مي‌باشد .

(208) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

شرح آيه از تفسير مجمع البيان

رعایت مقرّرات در تشکیل خانواده

در آخرين آيه مورد بحث قرآن شريف گروههاي ديگري از زنان را كه ازدواج با آنــان نــاروا و حرام است برمي‌شمارد:
«حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ اُمَّهــاتُكُمْ» ازدواج با مــادرانتان بر شمــا حرام شده است.
در آيه شريفه، چيزي حذف شده است؛ چرا كه حرمت با خود مادر معنا ندارد، پس منظور اين است كه ازدواج با مادرانتان بر شما تحريم شده است، همانگونه كه در آيه شريفه «حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ...»(1) نيز خوردنِ خون و مردار حرام شده است، نه خود آن دو چيز. با اين بيان، هر زني كه نسب انسان از راه ولادت به او مي‌رسد، مادر انسان شمرده مي‌شود و ازدواج با او تحريم شده است؛ خواه به طور بيواسطه مادر انسان باشــد و يا به‌واسطه پدر و مادر.
«وَ بَنـاتُكُـمْ وَ اَخَـواتُكُـمْ وَ عَمّاتُكُمْ وَ خـالاتُكُـمْ وَ بَنـاتُ الاْخِ وَ بَنـاتُ الاُْخْــتِ»
و نيــز ازدواج بـا ايـن شــش گـــروه بر انسـان تحــريم شـــده است:
با دختــرانتــان، خــواه دختــر خود شما باشد و يا دختر فرزندانتان؛
با خواهرانتان، خواه از يك پدر و مادر و يا از يك پدر و يا از يك مادر؛
با عمّه‌هايتان، خواه عمّه خودتان باشد و يا عمّه پدر يا عمّه مادر يا...؛
با خاله‌هايتان، خواه خاله خودتان باشد و يا خـالـه پـدر و يا مادرتان؛
با دخترانِ برادرونيزبادخترانِ‌خواهر.
علّت تحريم ازدواج با اين هفت گروه (مادران، دختران، خواهران، عمّه‌ها، خـالـه‌هـا، دختـرانِ بـرادر و دختـرانِ خــواهــر)، خـويشـاونـدي اسـت.
روي سخن در اين آيه شريفه، با مردم است كه با واژه جمع بيان شده. مادران و خواهران و ... نيز ضمير جمع بكار رفته است تاهمه‌به رعايت اين قانون موظّف شوند و روشن‌شودكه هرانسان باايماني‌بايد درتشكيل خانواده به‌اين نكات‌كليدي توجّه كند.
«ابن عبّاس» در اشاره به حرمت ازدواج با اين هفت گروه، اين آيه شريفه را تلاوت مي‌كرد كه: «حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ اُمَّهاتُكُمْ...»؛ سپس مي‌افزود: «خدا ازدواج با اين هفت گروه را
1 . سوره مائده، آيه 3.

به‌جهت داشتن رابطه نسبي تحريم كرد؛ و ازدواج با هفت گروه را نيز به‌دليل داشتن رابطه سببي حرام كرده است». آنگاه اين آيه شريفه را قرائت مي‌كرد كه: «وَ لاتَنْكِحُوا ما نَكَــحَ آبــاؤُكُمْ مِنَ النِّساءِ...» (و با زناني كه پدرانتان با آنان ازدواج كرده‌اند، پيوند زنـدگي مشتـرك مبنديـد...).
قرآن شريف پس از روشنگري پيرامون دسته‌اي از زنان كه ازدواج با آنان

به جهت نسب تحريم شده است، در ادامه آيه به ترسيم گروههايي كه ازدواج با آنان به‌دليل سبب ممنوع است، مي‌پردازد.
«وَ اُمَّهاتُكُمُ اللاّتي اَرْضَعْنَكُمْ»
و نيــز ازدواج با مــادراني كه به شما شير داده‌اند، خواه خودتان را شير داده باشند و خواه پدر و مادر و يا ... شما را؛ و نيز مادرِ زني كه به انسان شير داده است؛ و مادرِ مــردي كه پــدر انســان را شير داده است؛ همه اينها مادر بشمار مي‌آيند و ازدواج با آنــان حــرام است.
«وَ اَخَـواتُكُـمْ مِنَ الرَّضـاعَةِ»
و نيــز ازدواج با خــواهــران شيــري و دختــران زنــي كه به شما شيرداده است.
اين دسته خود به سه گروه تقسيم مي‌شوند:
1ـ دختري كه از مادر واقعي انسان شير خورده و مادر به‌هنگام شيردادن به آن دختر، همسر پدر انسان بوده است. اين دستور، خواه مادر پيش از فرزند پسر خود به آن دختــر شيــر داده بـاشـد يا پس از شيرخوارگي پسر، در هر صورت يكسان است.
2ـ دختري كه از مادر واقعي فردي شير خورده، امّا مادر به‌هنگام شيردادن به او، همســر مــردي غيـر از پــدرش بــوده است.
3ـ و دختــري كه از زن پـــدر انســـان شيــر خــورده است، نــه مـــادر او.
روشن كه مادر و خواهر شيري، به‌دليل شيرخوردن ـ با شرايطي كه در فقه اسلامي آمده است ـ حرمت پيدا مي‌كنند؛ و اگر اين عامل درميان نباشد، ازدواج با آنان رواســت. بــه هــر حــال، همــه گروههايي كه ازدواج با آنان به‌دليل نسب تحريم شــده است، از راه شيــر نيــز تحــريــم مي‌شــود؛ چرا كه پيـامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله فرمود:
(210) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
«اِنَّ اللّهَ حَرَّمَ مِنَ الرِّضاعَةِ ما حَرَّمَ مِنَ النَّسَبِ.»(1)
خداوند آنچه را كه از راه خويشاوندي نسبي تحريم فرموده، از راه شيرخوارگي نيز تحــريـــم كرده است.
بــا اين بيــان، ازدواج با مادر، خواهر، دختر، عمّه و خاله شيري و نيز دختر برادر و دختــر خــواهــر شيــري، حرام شده است.
در موضــوع «رِضــاع» يا پيـونـد خويشاوندي از راه شيرخوارگي، سه بحث است:

1ـ مدّت شيرخوارگي

در ايــن بــاره، ديــدگـاهها يكسان نيست:
به عقيده بسياري، پيوند شيري هنگامي تحقّق مي‌يابد كه كودك به مدت دو سال شيــرِ زنــي را بخــورد.
ديــدگــاه اَصحــاب ما و نيـز «شـافعـي» و «ابويوسف» و ديگران نيز همين است.
«ابــوحنيفــه» اين مــدّت را دو سال ونيم و «مالك» آن را دو سال و يك ماه، عنــوان سـاختـه است.
گفتني است كه اثر اين شير و پيوند شيرخوارگي زماني تحقّق مي‌يابد كه به كودك شيــرخــوار، در همـان دوران شيـرخوارگي‌اش شيـر داده شود، نه آنگاه كه بزرگ شد.

2ـ ميـزان شيـر

در خصـــوص ميـزان شيـــر نيـز نظـــرهـاي متفـــاوتي ارائـه شـــده است:
1ـ به عقيــده «ابـوحنيفـه»، انـدازه‌اي در كـار نيسـت و كـم و يـا زيـاد شيـر، بـاعـث حرمت مي‌شود.
هميــن نظــر از «ابن عمــر»، «ابن عبّـاس» و «مـالـك» نيــز روايت شــده اســت.
2ـ گـروهي از جمله «شــافعــي» و «سعيــد بـن جبيــر» بــر ايــن عقيده‌انــد كـه پنج بار شيرخوردن باعث حرمت مي‌شود.
1 . سُنَن تِرْمِذي، ج 3، ص 452. مُسْنَد احمدبن حَنْبَل، ج 1، ص 132.
تفسير مردان (211)
3ـ امّا از ديدگاه دانشمندان ما، «رِضاع» زماني باعث حـرمت مي‌شود كه كودك آنقدر از زني شير بخورد كه گوشت را برويانـد و استخوانها را استحكام بخشد؛ و اين تنها در صورتي ممـكن اسـت كه كودك در شبانه‌روز تنها با شير يك زن تغذيه كند و ديگر هيچ چيزي به او خورانده نشود و يا پانزده بار به صورت پياپي از پستان زني شير بنـوشـد، بــي‌آنكــه در فـاصلـه ايــن پـانـزده بـــار، از زن ديگــري شيــر بخــورد.
برخي نيز براين باورند كه اگر اين شمار به ده بار نيز برسد، باعث حرمت مي‌شود.

3ـ چگونگي شيرخوردن

به‌اعتقاد دانشمندان ما، «شيرخوردن» هنگامي باعث حرمت ازدواج مي‌شود كه كودك شير را بي‌هيچ واسطه‌اي از پستان زن بنوشد و از راه دهان بخورد؛ بنابراين، اگر از راههاي ديگري آن شير را به معده كودك برسانند، حرمت ازدواج در اين مورد از ميان مي‌رود. همچنين شيرخوردن از زن زنده، باعث حرمت مي‌شود نه از زن مرده. يادآور مي‌شود كه اين، بحث داراي ريزه‌كاريهاي فقهي و فنّي است و ديدگاهها در آن يكسان نيست. از اين رو، براي آگاهي بيشتر بايد به كتابهاي فقهي مراجعه كرد.
«وَ اُمَّهاتُ نِسائِكُمْ» و نيز مادرانِ همسرانتان بر شما حرام شده‌اند.
خواه اين مادر، مادرِ همسرتان باشد و يا مادربزرگ او، ازسوي پدرش باشد و يا مادرش. همچنين، اين حكم درمورد مادر واقعي و يا شيري، يكسان است و نيز اين حكم با عقد دختر تحقّق مي‌يابد؛ خواه رابطه خاصّ زناشويي هم باشد يا نه.
«وَ رَبائِبُكُمُ اللاّتي في حُجُورِكُمْ مِنْ نِسائِكُمُ اللاّتي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَإِنْ لَمْ‌تَكُونُوا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلا جُناحَ عَلَيْكُمْ»
و نيز ازدواج با دختران همسرانتان كه در دامان شما و درقلمرو تربيت شما هستند، تحريم شده است؛ و اين در صورتي است كه، با همسرتان آميزش جنسي كرده باشيد.
مقصود آيه شريفه، دختر همسر، از شوهر ديگر است كه در خانه فرد مورد نظر زندگي مي‌كند و به‌همراه مادرش آمده است. گفتني است كه عبارت «در دامان شما و خانه شما هستند»، شرط حرمت نيست. بنابراين، دخترِ زن از شوهر ديگر و نيز دخترِ
(212) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
پسرِ زن و دخترِ دخترِ او و ...، بر شوهر آن زن حرام هستند؛ خواه در دامان او پرورش يابند يا نه و نيز خود آيه نشانگر اين نكته است كه «اگر آميزشي در كار نباشد، حرمت هم نيست». به همين دليل هم تصريح مي‌شود كه: اگر آميزش جنسي صورت نگرفته باشد، پيوند با دخترانشان حرام نيست؛
امّا برخي برآنند كه:
«مِنْ نِسائِكُمُ اللاّتي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ» وصف «اُمَّهاتُ نِسائِكُمْ» مي‌باشد و منظور اين است كه: و مادران آن زنانتان كه با آنان آميزش كرده‌ايد بر شما حرام هستند نه آن زناني كه تنها به عقد خود درآورده‌ايد، چرا كه اگر جز اين باشد، آنگاه است كه دختر زن از شوهر ديگر به مجردعقد مادرش، بر

انسان حرام مي‌گردد.
«عَيّاشي» در تفسير خود، از حضرت صادق عليه‌السلام و او از اميرمؤمنان عليه‌السلام نقل كرده است كه: «اَلرَّبائِبُ عَلَيْكُمْ حَرامٌ مِنَ الأُمَّهاتِ اللاّتي قَدْدَخَلْتُمْ بِهِنَّ كُنَّ فِي الْحُجُورِ اَوْ غَيْرِ الْحُجُورِ...»(1) دختران همسرانتان از شوي ديگر، چه در خانه شما باشند و چه درقلمرو تربيت شما نباشند، درصورتيكه با همسرانتان آميزش كرديد، بر شما حرام مي‌شوند. امّا درمورد مادران همسران انسان، چيزي نفرموده و روشن نساخته است كه به‌محض عقد دخترشان حرام مي‌شوند، يا پس از آميزش با آنان. بنابراين، آنچه را خدا تحريم فرموده است، شما نيز حرام بدانيد و آنچه را وانهاده است، شما هم واگذاريد.
در مفهوم واژه «دُخُول» دو نظر آمده است:
1ـ «ابن عبّاس» آن را به «آميزش جنسي» معنا كرده است.
2ـ امّا «عطاء» آن را به‌مفهوم «آميزش و مقدّمات آن نظير دست‌زدن و درآوردن لباس او» گرفته است.
كه به نظر ما، ديدگاه دوّم درست‌تر است.
1 . تفسيرعَيّاشي، ج1، ص231.
تفسير مردان (213)
«وَ حَلائِلُ اَبْنائِكُمُ الَّذينَ مِنْ اَصْلابِكُمْ»
و نيز ازدواج با همسران فرزنداني كه از نسل شما يا فرزند شيري شما هستند بر شما حرام شده است امّا ازدواج با همسرانِ پسرخوانده مانعي ندارد.
از «عطاء» آورده‌اند كه اين آيه شريفه و نيز دو آيه 4 و 40 از سوره احزاب در ترسيم اين حقيقت نازل شد كه پسرخوانده، پسرِ انسان نيست و ازدواج با همسرش هنگامي كه پسر خوانده او را طلاق دهد، مانعي ندارد.
بعد از فرود اين آيات، پيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله به منظور برانداختن اين پندار جاهلي به دستور خدا، با همسر پيشين «زيد» كه پسرخوانده‌اش بود، ازدواج كرد.
«وَ أَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الأُخْتَيْنِ »
و ازدواج با دو خواهر در يك زمان و داشتن هر دو براي شما ممنوع است و نيز نمي‌توان به طور همزمان با دو كنيز كه خواهر هستند، رابطه همسري داشت؛ و چنانچه فردي با يكي از آن دو آميزش كرد، ازدواج باديگري براو حرام مي‌شود.
«اِلاّ ما قَدْ سَلَفَ»
اين استثنا منقطع است و بيانگر اين واقعيت كه: «امّا خدا شما را

بر آنچه در گـذشتـه در اين مـورد روي داده است، بازخواست نخواهد كرد».
در تفسيـــــر ايـــن نكتـــه، دو نظـــــر آمـــده اســـت:
به‌اعتقاد بعضي از مفسّران، منظور اين است كه آنچه انجام شده است، مانعي ندارد؛ ولي از اين پس انجام ندهيد. امّا برخي ديگر برآنند كه منظور، گذشته دور است؛ آن زمان كه يعقوب با دو خواهر ازدواج كرد و اينك با فرود اين آيه شريفه، اگر كسـاني دو خـواهـر را به عنـوان همسـر در خـانـه دارند، بايـد يكي را رها كنند.
«اِنَّ اللّهَ كـانَ غَفُوراً رَحيماً»
به يقيـن خـداونـد بسيـار آمرزنده و مهربان است؛ و شما را بخاطر كارهايي كه پيـش از فـــرود قـــرآن انجـام داده‌ايـد، كيفـر نخـواهـد كـرد.
گفتني است كه حرمت ازدواج با تمامي زناني كه در اين آيه شريفه نكاح با آنان تحريم شده، جز يك مورد، هميشگي است؛ و آن اينكه درمورد دو خواهر مي‌توان
(214) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
چنانچه يكي را طلاق دهند يا از دنيا برود، با خواهر ديگر ازدواج كرد.
و نيز ممكن است با استدلال به اين آيه شريفه، به كنيزي گرفتن آن گروه از زنان كه به دليل خويشاوندي، ازدواج با آنان تحريم شده است ـ مادر، خواهر، عمّه، خاله، مـادر زن و ... ـ را نيـز نـاروا شمـرد؛ چـرا كه تحريم عموميت دارد.
نكته ديگر در اين مورد آن است كه در اصطلاح به اين زنان كه حكم تحريم ازدواج بـا آنـان هميشگـي است، «مُبْهَمـات» گفتـه مي‌شود و منظور اين است كه در هيچ شـرايط و روزگـاري، هيچ راهـي براي ازدواج بـا آنـان وجود ندارد.

پـــرتـــوي از آيـــات(1)

پـــرتـــوي از آيـــات

افــزون بــر آنچــه در آيات 19 تا 23 آمد، نكات ارزنده و درسهاي انسانسازي وجـــود دارد كـه به پــاره‌اي از آنهــا به طــور فشــرده اشاره مي‌شود:

1ـ پيش از طلوع اسلام و فرود قرآن شريف، ديدگاه جامعه‌ها درباره «زن» كه نيمي از پيكر جامعه انساني را تشكيل مي‌دهد، بسيار منفي و بيدادگرانه بود. زن را نه انساني برخوردار از كرامت و شخصيت و آزادي و حقوق انساني، بلكه كالايي مي‌پنداشتند كه بايد به هر حال دراختيار مرد باشد و طعمه او شود و همواره در كمند قدرت و اسارت او بماند و به او خدمت كند.
بر اساس همين پندار بيدادگرانه بود كه مردان، زنان ثروتمندي را كه از زيبايي و تناسب اندام بهره‌اي نداشتند، با حيله و فريب به عقد خويش درمي‌آوردند و آنگاه با آنان، نه بسان يك همسر و يك انسان رفتار مي‌كردند و نه شرافتمندانه رهايشان مي‌ساختند كه از پي زندگي خويش بروند؛ گاه آنان را بعد از گرفتن همه دارايي‌شان آزاد مي‌كردند و گاه همانند جنايتكاري زنداني مي‌كردند تا بميرند و سپس اموالشان را با عنوان ارث ببلعند.
1 . مترجم .
تفسير مردان (215)
2ـ بيداد ديگر درمورد زنان اين بود كه پس از اين كه زن طراوت و شادابي خويش را در خانه شوهر از دست مي‌داد، براي راندن او و آوردن همسر جديد، وي را زير فشار مي‌نهادند تا نه تنها از حقوق خويش بگذرد، بلكه چيزي هم بدهد و جان خويش را نجات بخشد.
3ـ شيوه ديگر مردنمايان فرومايه در پايمال‌ساختن حقوق و كرامت زنان، اين بود كه با كمترين تحرّكي ازسوي زن براي دفاع از حقّ و زندگي خويش، ناجوانمردانه به او مارك بي‌عفّتي مي‌زدند و مي‌كوشيدند با اين تهمت شكننده، به گونه‌اي او را لكّه‌دار سازند كه ديگر نه خود بتواند سربلند كند و نه ديگري جرأت دفاع از او را داشته باشد.
و متأسّفانه اين شيوه‌هاي زشت جاهلي و رسوبات آن، هنوز هم بيداد مي‌كند و قربانيان بيشماري از زنان مي‌گيرد.
4ـ نكته مهم ديگر، در آياتي كه تفسير آنها گذشت، اين است كه زن را انسان و داراي حقوق و آزادي و امنيت و استقلال اقتصادي مي‌نگرد و از ستم و فشار در مورد او هشدار مي‌دهد. در اين آيات، نه تنها به مردان به هيچ عنوان اجازه داده نمي‌شود كه آن شيوه‌هاي جاهلي را درمورد زن بكار گيرند، بلكه به آنان دستور داده مي‌شود كه در زندگي زناشويي، با زنان براساس عدالت و انصاف و مهر و خُلقِ و خوي

پسندیده رفتــار کنند.
(216) آیاتُالرِّجال فِيالْقُرْآن

تحـريـم ازدواج با زنـان شـوهردار

وَالْمُحْصَناتُ مِنَ النِّساآءِ اِلاّ ما مَلَكَتْ اَيْمانُكُمْ كِتابَ اللّهِ عَلَيْكُمْ وَ اُحِلَّ لَكُمْ ماوَراآءَ ذلِكُمْ اَنْ تَبْتَغُوابِاَمْوالِكُمْ مُحْصِنينَ غَيْرَ مُسافِحينَ فَمَااسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَـاتُـوهُـنَّ اُجُورَهُنَّ فَريضَةً وَ لا جُناحَ عَلَيْكُمْ فيما تَراضَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَريضَةِ اِنَّ اللّــهَ كــانَ عَليمـا حَكيمـا

و زنـان شوهـر دار (بر شما حرام است) مگر آن‌ها را كه (از راه اسارت) مالك شده‌ايد، (زيرا اسارت آن‌ها درحكم طلاق‌است) اين‌ها احكامي است كه خداوند بر شما مقرّر داشته است. اما زنان ديگر غير از اين‌ها (كه گفته شد) براي شماحلال است كه با اموال خود، آنان را اختيار كنيــد، در حــالي كــه پــاكــدامــن بـاشيــد و از زنا ، خودداري نماييد وزناني را كه متعه (ازدواج مــوقّـت) مي‌كنيــد ، واجــب است مَهــر آن‌ها را بپردازيد و گناهي بر شما نيست در آن‌چــه بعد از تعيين مهر، با يكديگر توافق كرده‌ايد، (بعدا مي‌توانيد با توافق ،آن را كم يا زياد كنيد) خداوند ، دانا و حكيم است. (24 / نساء)

شرح آيه از تفسير نمونه

« مُحْصَنات » جمع « مُحْصَنة » از ماده « حِصْن » به معني قلعه و دژ است و به همين مناسبت به زنان شوهردار و همچنين زنان عفيف و پاكدامن كه‌از آميزش‌جنسي باديگران خود را حفظ مي‌كنند و يا در تحت حمايت و سرپرستي مردان قراردارند گفته مي‌شود. گاهي به زنان آزاد در مقابل كنيزان نيز گفته شده ، زيرا آزادي آن‌ها در حقيقت به منزله حريمي است كه به دور آن‌ها كشيده شده است و ديگري حق نفوذ در حريم آنان بدون اجازه آن‌هـا نـدارد ، ولي روشـن است كه منظور از آن در آيه فوق همان زنان شوهردار است. اين حكم اختصاصي به زنان مسلمان ندارد بلكه زنان شوهردار از هر مذهب و ملّتي همين حكم را دارند يعني ازدواج با آن‌ها ممنوع است. تنها استثنايي كه به اين حكم خورده است در مورد زنان غيرمسلماني است‌كه به‌اسارت مسلمانان در جنگ‌ها درمي‌آيند، اسلام اسارت آن‌ها را به منزله « طلاق » از شوهران سابق تلقي كرده و اجازه مي‌دهد ، بعد از تمام شدن عدّه آن‌ها با آنان ازدواج

تفسير مردان (217)

كنند و يا همچون يك كنيز با آنان رفتار شود (اِلاّ ما مَلَكَتْ اَيْمانُكُمْ). ولي استثناء به اصطلاح ، « استثناي منقطع » است ، يعني چنين زنان شوهرداري كه در اسارت مسلمانان قرارگيرند رابطه آن‌ها به مجرد اسارت با شوهرانشان قطع خواهد شد ، درست همانند زن غيرمسلماني كه با اسلام آوردن رابطه او با شوهر سابقش (در صورت ادامه كفر)

قطع مي‌گردد و در رديف زنان بدون قرار خواهد گرفت. از اين‌جا روشن مي‌شود كه اسلام به هيچ‌وجه اجازه نداده است كه مسلمانان با زنان شوهردار حتي از ملل و مذاهب ديگر ازدواج كنند و به همين جهت ، عدّه براي آن‌ها مقرر ساخته و در دوران عدّه از ارتباط زناشويي با آن‌ها جلوگيري نموده است. فلسفه اين حكم در حقيقت اين است كه اين‌گونه زنان يا بايد به محيط « كفر » بازگشت داده شوند و يا بدون « شوهر » همچنان در ميان مسلمانان بمانند و يا رابطه آن‌ها با شوهران سابق قطع شود و از نو ازدواج ديگري نمايند ، صورت اول برخلاف اصول تربيتي اسلام و صورت دوّم ظالمانه است ، بنابراين تنها راه همان راه سوم است.
از پاره‌اي از روايات كه سند آن به « ابوسعيد خُدْرِيّ » صحابي معروف مي‌رسد برمي‌آيد كه آيه فوق درباره اسراي غزوه اَوْطاس (1) نازل گرديده و پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله بعد از اطمينان به اين‌كه زنان اسير باردار نيستند ، به آن‌ها اجازه داد كه با مسلمانان ازدواج كنند و يا همچون يك كنيز در اختيار آن‌ها قرارگيرند ، اين حديث تفسير بالا را نيز تأييد مي‌كند. در جمله بعد براي تأكيد احكام گذشته كه در مورد محارم و مانند آن وارد شده مي‌فرمايد : « اين‌ها اموري است كه خداوند براي شما مقرّر داشته و نوشته است : كِتابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ ». بنابراين به هيچ وجه قابل تغيير و عدول نيست. سپس مي‌گويد : غيراز اين چند طايفه كه در اين آيه و آيات پيش گفته شد مي‌توانيد با ساير زنان ، ازدواج كنيد مشروط بر اين‌كه طبق قوانين اسلام باشد و توأم با عفت و پاكدامني و دور از بي‌عفتي و ناپاكي صورت گيرد. «اما زنان ديگر غير از اين‌ها (كه گفته شد ،) براي شما حلال است كه با

1- اَوْطاس‌نام محلي‌است كه‌يكي‌از جنگ‌هاي‌اسلامي درآن‌جاواقع‌شده‌است .

(218) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

اموال خود ، آنان را اختيار كنيد ، درحالي كه پاكدامن باشيد و از زنا ، خودداري نماييد: و اُحِلَّ لَكُمْ ما وَراآءَ ذلِكُمْ اَنْ تَبْتَغُوا بِاَمْوالِكُمْ مُحْصِنينَ غَيْرَ مُسافِحينَ ». بنابراين «مُحْصِنينَ» در آيه فوق كه اشاره به حال مردان است به معني عفيفان و « غَيْرَ مُسافِحينَ » تأكيد آن است زيرا ماده سِفاح به معني زنا مي‌باشد و در اصل از « سَفْح » به معني ريزش آب و يا اعمال بيهوده و بي‌رويه گرفته شده است و چون قرآن ، در اين‌گونه امور هميشه از الفاظ كنايي استفاده مي‌كند آن را كنايه از آميزش نامشروع گرفته است. جمله « اَنْ تَبْتَغُوا بِاَمْوالِكُمْ » اشاره به اين است كه رابطه زناشويي يا بايد به شكل ازدواج با پرداخت مهر باشد و يا به شكل مالك شدن كنيز با پرداخت قيمت. ضمنا تعبير « غَيْرَ مُسافِحينَ » در آيه فوق ، شايد اشاره به اين حقيقت نيز باشد كه نبايد هدف شما در مسأله ازدواج تنها هوسراني و

ارضاي غريزه جنسي باشد بلكه اين امر حياتي براي هدف عالي‌تري مي‌باشد كه غريزه نيز در خدمت آن قرارگرفته و آن بقاي نسل انسان و نيز حفظ او از آلودگي‌ها است. در قسمت بعد ، اشاره به مسأله ازدواج موقّت و به اصطلاح « متعه » كرده و مي‌گويد: « زناني را كه متعه مي‌كنيد مهر آن‌ها را به عنوان يك واجب بايد بپردازيد: فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فاتُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ فَريضَةً». از جمله فوق استفاده مي‌شود كه اصل تشريع ازدواج موقّت ، قبل از نزول اين آيه براي مسلمانان مسلم بوده كه در اين آيه نسبت به پرداخت مهر آن‌ها توصيه مي‌كند. بعد از ذكر لزوم پرداخت مهر اشاره به اين مطلب مي‌فرمايد كه : « اگر طرفين عقد ، با رضايت خود مقدار مهر را بعدا كم و زياد كنند مانعي ندارد : وَ لا جُناحَ عَلَيْكُمْ فيما تَراضَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَريضَةِ ». بنابراين مهر يك نوع بدهكاري است كه با رضايت طرفين قابل تغيير است . (در اين موضوع تفاوتي ميان عقد موقّت و دايم نيست اگرچه آيه همان‌طور كه مشروحا گفتيم درباره ازدواج موقّت بحث مي‌كند). احتمال ديگري در تفسير آيه فوق نيز هست و آن اين‌كه : مانعي ندارد كه پس از انجام ازدواج موقّت ، طرفين درباره اضافه كردن مدت ازدواج و همچنين مبلغ مهر با هم توافق كنند ، يعني ازدواج موقّت حتي قبل از پايان مدت ، قابل تمديد است به اين ترتيب كه زن و مرد با هم توافق

مي‌كنند كه مدت را به مقدار معيني در برابر اضافه كردن مهر به مبلغ مشخصي بيفزايند . (در روايات اهل بيت : نيز به اين تفسير اشاره شده است). احكامي كه در آيه به آن اشاره شد ، احكامي است كه متضمن خير و سعادت افراد بشر است زيرا : « خداوند از مصالح بندگان آگاه و در قانون‌گذاري خود حكيم است : اِنَّ اللّهَ كانَ عَليما حَكيما » .(1)

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

در آيه پيش گروه‌هايي از زنان كه ازدواج با آنان تحريم شده است بيان گرديد، اينك در ادامه بحث مي‌فرمايد:

وَالْمُحْصَناتُ مِنَ النِّساءِ اِلاّ ما مَلَكَتْ اَيْمانُكُمْ

ازدواج با زنان شوهردار نيز بر شما تحريم شده است مگر آناني را كه مالك شده‌اند.

در مورد تفسير اين فراز از آيه شريفه ديدگاه‌ها يكسان نيست:

1 - به باور گروهي از مفسران منظور آيه شريفه اين است كه ازدواج با زنان داراي همسر حرام است؛ مگر زنان مشركي كه اسير شده‌اند. از امير مؤمنان نيز در اين مورد روايت آورده‌اند.

در اين مورد برخي به روايت «ابوسعيد خِدري» استدلال نموده‌اند كه در پيكار «اَوطاس» گروهي از زنان شرك‌گرايان تجاوزكار به اسارت گرفته شدند و برخي از مسلمانان با برخي از آنان ازدواج كردند؛ در حالي كه آنها به هنگام اسيرشدن همسر داشتند. وقتي اين آيه شريفه بر پيامبر گرامي نازل شد فرمود ندا دهند كه با زنان اسيري كه باردار هستند پيش از زايمان و با زنان غير باردار پيش از گذراندن يك عادت ماهانه و پاك شدن، ازدواج ننماييد.امّا گروهي اين روايت را ضعيف شمرده و گفته‌اند: زناني كه در جنگ «اَوطاس» اسير شدند شرك‌گرا بودند و ازدواج با آنان درست نبود؛ و پاسخ داده‌اند كه اين ازدواج پس از اسلام‌آوردن زنان اسير بوده است.

1- در مورد بحث ازدواج موقّت به صفحه 373 تا 384 جلد سوم « تفسير نمونه » ، مراجعه فرمائيد.

(220) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

2 ـ اما به باور گروهي ديگر، منظور اين است كه نمي‌توان با زنان شوهردار ازدواج كرد، مگر با كنيزان شوهردار؛ چرا كه خريدن آنان به منزله طلاق از سوي صاحبانشان و ازدواج خريدار با آنان است.

«ابن عبّاس» مي‌گويد: طلاق كنيز به يكي از اين شش مورد است: اسيرشدن او، خريدن، آزاد كردن، بخشيدن، به ارث بردن و ديگر طلاق همسرش. گفتني است كه از روايات ما نيز همين نكته دريافت مي‌گردد.

«عمربن خطّاب» و «عبد الرّحمن بن عَوْف» آورده‌اند كه خريدن كنيز، طلاق او به شمار نمي‌رود؛ بلكه طلاقش بسان طلاق زنِ آزاد است و تنها در زنان اسير از كافران تجاوزكار است كه نيازي به طلاق از سوي شوهرانشان نيست؛ چرا كه پيامبر گرامي هنگامي كه عايشه، كنيزش «بريره» را آزاد كرد، به وي حقّ انتخاب داد كه مي‌تواند با همسرش ادامه زندگي دهد و يا مي‌تواند از او جدا گردد. با اين بيان اگر كنيز با آزاد شدن، ديگر نيازي به طلاق شوهر نداشت، اين بيان پيامبر چه مفهومي داشت؟

در پاسخ اين دو تن گفته‌اند كه همسر «بريره» برده بود و اگر او آزاد بود ديگر پيامبر گرامي او را بر سر دو راهي انتخاب قرار نمي‌داد.

3 ـ و دسته‌اي از مفسّرين از جمله «سعيد بن جُبَيْر» مي‌گويد: منظور از «مُحْصَنات» زنان پاكدامن‌اند. با اين بيان، آيه شريفه اعلان مي‌كند كه زنان پاكدامن بر شما حرام هستند، مگر از دو راه، يا از راه ازدواج و يا از راه خريدن كنيز مي‌توانيد با آنان زندگي مشترك تشكيل دهيد.

كِتابَ اللّه عَلَيْكُمْ اين قوانين و مقرّرات را خداوند در كتاب خود بر شما

نوشته است.
در اين بيان روشن مي‌سازد كه آنچه در مورد حرمت زنان و يا حلال بودن ازدواج با آنان و ديگر دستورات آمد، همه آنها مقرّراتي است كه آفريدگار شما برايتان مقرّر داشته است. بنابراين به آنها عمل كنيد و با هيچ بهانه‌اي مخالفت نورزيد.
وَ اُحِلَّ لَكُمْ ماوَراءَ ذلِكُمْ اَنْ تَبْتَغُوا بِاَمْوالِكُمْ مُحْصِنينَ غَيْرَ مُسافِحينَ
در مفهوم اين فراز ديدگاه‌ها يكسان نيست:
1 ـ به‌باور «عَطا» منظور اين است كه جز خويشاونداني كه محرم شما هستند و بر شمرديم، ديگر زنان را مي‌توانيد بر اساس مقررات به

همسري بگيريد.
2 ـ امّا به باور «سُدي» منظور اين است كه براي شما رواست كه به وسيله دارايي‌هايتان تا چهار همسر براي خويش برگزينيد.
3 ـ «قَتاده» مي‌گويد: معناي آيه شريفه اين است كه جز آنچه برشمرديم از كنيزان براي شما رواست.
4 ـ و برخي برآنند كه: جز آنچه برشمرديم كه محرم شما هستند و نمي‌توانيد با آنان ازدواج نماييد، مي‌توانيد تا چهار زن آزاد و هر آنچه بخواهيد بر اساس مقررات كنيز خريداري كنيد.
به باور ما ميان ديدگاه‌هاي چهارگانه ناسازگاري نيست و ديدگاه چهارم بهتر به نظر مي‌رسد.
«ابن عبّاس» مي‌گويد: جمله «ان تبتغوا باموالكم...» بيانگر اين است كه جز زناني كه بر شما تحريم شده‌اند، مي‌توانيد با ديگر زنان پاكدامن كه به وسيله دارايي‌تان مهريه آنان را مي‌پردازيد ازدواج كنيد و يا با پرداخت قيمت كنيزان ، آنان را مالك شويد؛ و در هر دو صورت شرط اين است كه آنان را با انگيزه عفت و پاكدامني بخواهيد و نه از راه آلودگي و بي‌عفتي و هوسراني.
در ادامه آيه شريفه مي‌فرمايد:
فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ فَريضَةً
و زناني را كه با آنان ازدواج موقّت نموده‌ايد، مهريه‌هايشان را كه بايسته است به آنان بدهيد.

به باور گروهي واژه «اِسْتِمْتاع» به مفهوم آميزش و كاميابي جنسي و لذّت‌خواهي است. با اين بيان معناي اين فراز از ديدگاه اين گروه اين است كه: زناني را كه با انگيزه پاكدامني به وسيله دارايي‌تان از آنان بهره‌ور شديد، مهرشان را بدهيد. اما به باور گروهي از بزرگان صدر اسلام از جمله «ابن عبّاس» و نيز دانشمندان شيعه، منظور اين است كه: زناني را كه با عنوان ازدواج موقّت ، با انگيزه پاكدامني و لذت‌خواهي به
(222) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
همسري خويش بر مي‌گزينيد، مهريه آنان را بدهيد. با اين بيان، خود عقد موقّت، موجب مهريه مي‌گردد، نه كاميابي جنسي.
گروهي از ياران پيامبر از جمله «ابن عبّاس» و «ابن مسعود» آورده‌اند كه: آنان اين آيه شريفه را اين‌گونه تفسير كردند: فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهنّ فَآتُوهُنّ اُجُورَهُنَّ فَريضَةً، كه در اين صورت به ازدواج موقّت تصريح شده است. و «ثعلبي» نيز در تفسير خويش از «حَبيب بن ابي ثابت» آورده اســت كـه «ابن عبّاس» قرآني به من داد و گفت اين نسخه بر اساس قرائت پدرم مي‌باشد و در آن جا آيه شريفه «اِلي اَجَلٍ مُسَمًّي...» داشت.
و نيز از «ابونَصره» آورده است كه: در مورد ازدواج موقّت از «ابن عبّاس» پرسيدم؛ گفت: مگــر ســوره «نساء» را نخوانده‌اي؟
گفتم: چرا! گفت: مگر نخــوانــده‌اي كــه: «فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ اِلي اَجَلٍ مُسَمًّي...»؟
پــاسـخ دادم: نــه؛ اين‌گــونه نخواندم.
او گفت: به خداي سوگند اين آيه شريفه سه بار به همين صورت فرود آمده است.
و نيــز از «سعيــد بــن جُبَيْر» آورده است كه او نيز به همين صورت و با «اِلي اَجَلٍ مُسَمًّي » تــلاوت مي‌كــرد.
و نيز از «شعبه» آورده است كه: از «حكم بن عتيبه» در مورد آيه پرسيدم كه آيا دستور آن نسخ شده است؟
«حكــم» در پــاسـخ گفت: اميــرمــؤمنــان مي‌فرمود:«لَـوْلا اَنَّ عُمَـرَ نَهـي عَـنِ الْمُتْعَــةِ مـا زَني اِلاّ شَقِيٌّ».(1)
اگــر عمــر از ازدواج موقّت باز نمي‌داشت، جز انسان شقاوت پيشه كسي دامان به زنــا آلـوده نمي‌ســاخـت.
و نيز از «عِمران بن حَصين» آورده است كه: آيه ازدواج موقّت يا «مُتعه» بر پيامبر
1 . تفسير طَبَري، ج 5، ص 9.

فرود آمد، امّا پس از آن آيه‌اي كه آن قانون را نسخ نمايد فرود نيامد. پيامبر گرامي ما را به اين‌گونه ازدواج راه نمود و ما در روزگار او ازدواج موقّت نموديم، امّا پس از رحلـت پيـامبر مردي خودسرانه هرچه خواست گفت.
و نيز در روايت صحيح از «عطا» آورده‌اند كه گفت: «جابربن عبدالله» از عمره بازگشته بود كه ما به ديدارش شتافتيم. در آن نشست از چند موضوع، از جمله در مورد «مُتعه» سخني رفت كه «جابر» گفت: ما در عصر پيامبر و پس از آن در روزگار «ابـوبكـر» و «عمــر» نيز ازدواج مـوقـت مي‌نموديم.
از دلايلي كه نشانگر اين نكته است كه واژه «اِسْتِمْتاع» به مفهوم آميزش و كاميابي از زن نيست، بلكه به معناي «مُتعه» يا ازدواج موقّت مي‌باشد اين حقيقت است كه اگر به آن مفهوم بود مي‌بايست پرداخت همه مهريه زن، مشروط به كاميابي باشد و بدون آن مهريه بر عهده مرد لازم نشود، با اين كه مي‌دانيم اگر مردي پيش از آميزش با همسرش او را طلاق داد، بايد نيمي از مهريه را بپردازد؛ در حالي كه همه فقها برآنند كه به عقد، تنها نيمي از مهريه واجب مي‌شود نه پرداخت همه آن؛ امّا در «مُتعه» با خــوانـده شـدن صيغه عقد، همه مهريه واجب مي‌شود، چرا كه آيه شريفه مي‌فرمايد: «... فَـآتُــوهُنَّ اُجُــورَهُـنَّ...»
گــواه ديگــر ايــن مطلب روايتــي اســت كــه از «عمــر» آورده‌اند كه گفت: مُتْعَتانِ كانَتا في عَهْدِ رَسُولِ اللّهِ حَلالاً اَنَا اُنْهي عَنْهُما...».(1)
دو «مُتعــه» در روزگــار پيــامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله حلال بود و من از آن دو باز داشتم و در بــرابـر آن كيفـر مي‌كنـم.
با اين بيان «عمر» اقرار مي‌كند كه «مُتعه» در عصر رسالت روا بوده و او مردم را از آن بــازداشتــه و خــودســرانه رأي داده است؛ چرا كه اگر اين دستور را پيامبر نسخ
1 . سُنَن بِيْهقي، ج 7، ص 206.

نموده و يا مردم را از آن بازداشته بود و يا زماني روا شمرده و زماني ديگر به دستور خدا، آن را ناروا عنوان مي‌ساخت، نبايد «عمر» به خودش نسبت دهد، بلكه مي‌بـــايســـت به آن حضـــرت نسبـت مي‌داد.
افزون بر اين «عمر» از «متعه زنان» و «متعه حج» سخن مي‌گويد و همه بر اين باورند كه «متعه‌حج» نسخ‌نشده‌است؛بنابراين «متعه‌زنان» يا‌ازدواج‌موقت نيز بايدچنين باشد.
وَ لاجُناحَ عَلَيْكُمْ فيما تَراضَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَريضَةِ
و بر شما گناهي نيست در مورد آنچه در ازدواج موقّت پس از تعيين مهر،

به صــورتي شــرافتمنــدانه و انساني با هم توافق نماييد و مدت عقد يا مهريه را تغيير دهيــد؛ به يقين خــدا همــاره دانا و فرزانه است.
در مورد اين فراز از آيه، كساني كه واژه «اِسْتِمْتاع» را به معناي آميزش گرفته‌اند، مي‌گويند: منظور اين است كه در كم و زياد ساختن مهريه يا بخشش آن و يا به تأخير افكندن پرداخت آن، به هر صورتي با هم توافق نماييد، بر شما گناهي نيست. امّا به بــاور «سُــدي» منظــور اين است كه پس از پايان مدت «مُتعه» اگر با هم توافق كنيد كــه عقــد را تجديد نماييد بر شما گناهي نيست.
در ايــن مــورد روايــات بسيــاري از امــامــان نور رسيده و عقيده دانشمندان شيعــه نيـز همين است.
اِنَّ اللّهَ كانَ عَليماً حَكيماً
به يقين خدا بر تدبير امور مردم داناست و كارها را بر اساس حكمت و مصلحت تـدبيـر مي‌نمايـد و او براي نظــام زنــدگي بشــر و تشكيــل خـانواده نيز مقرراتي فروفـرستــاده است كه تضمين كننــده سعادت و حافظ مال و جان و نسب آنان است.
تفسير مردان (225)

ياآ اَيُّهَا الَّذينَ اآمَنُوا لا تَأْكُلُوآا اَمْوالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْباطِلِاِلاّ اَنْ تَكُونَ تِجارَةً عَنْ تَراضٍ مِنْكُمْ وَ لا تَقْتُلُوآا اَنْفُسَكُـمْ اِنَّ اللّهَ كانَ بِكُمْ رَحيما
اي كَساني كه ايمان آورده‌ايد ! اموال يكديگر را به باطل(و از طرق نامشروع) نخوريد، مگر اين‌كه تجارتي بارضايت شماانجام‌گيرد و خودكشي نكنيد ، خداوند نسبت به شما مهربان است.
(29 / نساء)
شرح آيه از تفسير نمونه
اين آيه در واقع زيربناي قوانين اسلامي را در مسايل مربوط به « معاملات و مبادلات مالي » تشكيل مي‌دهد و به همين دليل فقهاي اسلام در تمام‌ابواب معاملات به آن استدلال مي‌كنند ، آيه خطاب به افراد با ايمان كرده و مي‌گويد : « اموال يكديگر را از طرق نا به‌جا و غلط و باطل نخوريد : يآ اَيُّهَا الَّذينَ آمَنُوا لا تَأْكُلُوآا اَمْوالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْباطِلِ» . به اين ترتيب هرگونه تصرّف در مال ديگري كه بدون حقّ و بدون يك مجوّز منطقي و عقلايي بوده باشد ممنوع شناخته شده و همه راتحت عنوان « باطل »كه مفهوم وسيعي دارد قرار داده است. مي‌دانيم « باطل » در مقابل « حقّ » است و هرچيزي را كه ناحقّ و بي‌هدف و بي‌پايه باشد دربرمي‌گيرد. در آيات ديگري از قرآن نيز با عبارتي شبيه عبارت فوق ، اين موضوع تأكيد شده ، مثلاً به هنگام نكوهش از قوم يهود و ذكراعمال زشت آن‌ها مي‌فرمايد: « وَ اَكْلِهِمْ اَمْوالَ النّاسِ بِالْباطِلِ : آن‌ها در اموال مردم بدون مجوز و به ناحقّ تصرّف مي‌كردند » .(1) و در آيه 118 / بقره، جمله « لا تَأْكُلُوا اَمْوالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْباطِلِ » را به عنوان مقدمه‌اي براي نهي از كشاندن مردم به وسيله ادعاهاي پوچ و بي‌اساس به سوي دادگاه‌ها و خوردن اموال آن‌ها ذكر فرموده است. بنابراين هرگونه تجاوز ، تقلّب ، غِشّ ، معاملات رِبَوِيّ ، معاملاتي كه حدّ و حدود آن كاملاً نامشخص باشد ، خريد و فروش اَجناسي كه فايده منطقي و عقلايي در آن نباشد ، خريد و فروش وسايل فساد و گناه ، همه در تحت اين قانون كلّي قرار دارند و اگر در روايات متعددي ، كلمه « باطل » به قمار و ربا و مانند آن تفسير شده در
1- (161 / نساء) .
(226) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
حقيقت معرفي مصداق‌هاي روشن اين كلمه است نه آن كه منحصر به آن‌ها باشد. شايد نياز به تذكّر نداشته باشد كه تعبير به « اَكْل » (خوردن) كنايه از هرگونه تصرّف است خواه به صورت خوردن معمولي باشد يا پوشيدن يا سكونت و يا غير آن و اين تعبير علاوه بر زبان عربي در فارسي

امروز نيز كاملاً رايج است. در جمله بعد به عنوان يك استثنا مي‌فرمايد : « مگر اين‌كه تصرّف شما در اموال ديگران از طريق داد و ستدي باشد كه از رضايت باطني دوطرف سرچشمه بگيرد : اِلاّ اَنْ تَكُونَ تِجارَةً عَنْ تراضٍ مِنْكُمْ ». اين جمله ، استثنايي است از قانون كلّي سابق ، ولي به اصطلاحً « استثناء منقطع » است يعني آن‌چه در اين جمله آمده مشمول قانون سابق ، از آغاز نبوده است و تنها به عنوان يك تأكيدو يادآوري ذكر شده، آن‌هم به نوبه خود يك قانون كلّي است. طبق اين بيان ، تمام مبادلات مالي و انواع تجارت‌ها كه در ميان مردم رايج است چنانچه‌از روي رضايت طرفين صورت گيرد و جنبه معقول و منطقي داشته باشد از نظر اسلام مجاز است (مگر در مواردي كه به خاطر مصالح معيّني ، نهي صريح از آن شده است). سپس در پايان آيه ، مردم را از قتل نفس بازمي‌دارد و ظاهر آن به قرينه آخرين جمله آيه نهي از خودكشي و انتحار كرده و مي‌فرمايد: «و خودكشي نكنيد ، خداوند نسبت به شما مهربان است : وَ لا تَقْتُلُوا اَنْفُسَكُمْ اِنَّ اللّهَ كانَ بِكُمْ رَحيما». يعني خداوند مهربان نه تنها راضي نمي‌شود ديگري شما را به قتل برساند بلكه به خود شما هم اجازه نمي‌دهد كه با رضايت خود ، خويشتن را به دست نابودي بسپاريد. در روايات اهل بيت عليهم‌السلام نيز آيه فوق به همين معني « اِنْتِحار » تفسير شده است .(1) اكنون اين سؤال پيش مي‌آيد كه چه ارتباطي ميان مسأله « قتل نفس » و « تصرّف باطل و ناحقّ دراموال مردم » وجود دارد ؟ پاسخ اين سؤال روشن است و در حقيقت قرآن با ذكر اين دو حكم پشت سر هم اشاره به يك نكته مهمّ اجتماعي كرده است و آن اين‌كه اگر روابط مالي مردم براساس‌صحيح استوارنباشد و اقتصادجامعه به‌صورت سالم پيش نرود و در اموال يكديگر به ناحقّ تصرّف كنند ، جامعه گرفتار يك نوع خودكشي و انتحار خواهد شد و عــلاوه بــر اين كه انتحــارهاي شخصــي افــزايش خــواهد يافت، انتحـــار اجتمــاعي هــم از آثــار ضمنــي آن اسـت.

1- « مجمع البيان » ، ذيل آيه و « نُورُالثَّقَلَيْن » جلد 1 ، صفحه472 .

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

در راه سلامت اقتصادي جامعه

در آيات گذشته پرتوي از مقررات در مورد تشكيل خانواده و تحريم ازدواج با محارم ترسيم گرديد؛ اينك آفريدگار انسان در اين آيه شريفه به منظور تأمين سلامت جامعه از راه سلامت اقتصادي، به تحريم راه‌هاي ظالمانه كسب مال مي‌پردازد و مي‌فرمايد:

يا اَيُّهَا الَّذينَ آمَنُوا لاتَأْكُلُوا اَمْوالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْباطِلِ

اي كساني كه ايمان آورده‌ايد! دارايي‌هايتان را در زندگي خويش و در ميان جامعه به ناروا نخوريد.

دليل اين نكته كه از ميان همه راه‌هاي بهره‌وري از ثروت تنها به «خوردن نارواي آن» انگشت اشاره مي‌رود اين است كه عنوان «خوردن» به هر نوع هزينه ثروت و بهره‌وري از آن گفته مي‌شود، چه به صورت خوردن و نوشيدن و چه هزينه‌هاي ديگر. بنابراين منظور اين است كه ثروت‌هاي يكدگر را ظالمانه نبريد.

واژه «باطِل»

واژه «باطِل» دربرابرحق است. و به هر چيز بي‌اساس، ناشايسته و ناپايدار و ظالمانه گفتــه مي‌شــود؛ امّا در تفسيـر اين واژه در آيه شريفه ديدگاه‌ها اندكي متفاوت است:
1 ـ به باور گروهي منظور از آن، ربا و بهره‌كشي ظالمانه، قمار، فريب خريدار به هنگــام داد و ستد و هرگونه ستم اقتصادي است. اين ديدگاه از پنجمين امام نور نيز روايــت شــده اســت.
2 ـ امّا به باور برخي منظور اين است كه دارايي يكديگر را بدون پرداخت قيمت يا عوض آن و بي آن كه در خور آن باشيد، هزينه نكنيد. به باور ما، ديدگاه نخست بهتر است؛ چرا كه مال و ثروتي را كه انسان بر اساس موازين اخلاقي از ديگري بخورد و مصــرف كنــد، بــدون عــوض و استحقــاق است امّا خــوردن به بــاطــل نيست.
3 ـ به باور ما منظور اين است كه ثروت كسي را با يكي از راه‌هاي نامشروع و ظــالمـــانه نگيـريد و در راهي كه روا نيست مصرف ننماييد.
(228) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
اِلاّ اَنْ تَكُونَ تِجارَةً عَنْ تَراضٍ مِنْكُمْ
مگر اين كه داد و ستد شما با همديگر، تجارتي عادلانه و با خشنودي متقابل باشد و ســود عـادلانــه هر دو طــرف در آن رعــايت گردد.
در مورد «تَراضي» در داد و ستد، دو نظر آمده است:
1 ـ بيشتر مفسّران از جمله مفسران شيعه بر آنند كه منظور آيه اين است كه با جدا شــدن فــروشنــده و خريدار از يكديگر معامله امضا شود و از اختياراتي كه براي به هــم زدن معــامله دارنــد بگذرند.
روايت است كه فروشنده و خريدار تا آن گاه كه ا ز هم جدا نشده‌اند حقِّ به هم زدن معامله را دارند؛ و پس از آن نيز اگر اين حق را براي خود محفوظ داشته‌اند مي‌توانند در صـــورت دلخـــواه به هم زنند.
2 ـ امّا در برابر ديدگاه نخست، «ابوحنيفه» و «مالك» بر آنند كه منظور از تراضي در تجارت، تنها عقد معامله است.
وَ لاتَقْتُلُـــــــوا اَنْفُسَكُـــــــمْ
در مـــــورد ايــن فـــراز از آيه نيـــز ديــدگــاه‌ها يكســان نيســـت:
1 ـ به باور گروهي منظور اين است كه: يكديگر را نكشيد؛ چرا كه همه شما پيرو يك دين هستيد و جان‌هاي همه شما بسان يك جان به شمار مي‌رود؛ و اين، بسان اين جملــه است كه گفتــه شود: «سَلِّمُوا عَلي اَنْفُسِكُمْ» به يكــديگــر سلام كنيد.
2 ـ امّا به بــاور برخي، آيه شريفه از انتحار و خودكشي هشدار مي‌دهد.

3 ـ پـــاره‌اي مي‌گـــوينـــد: منظـــور اين اســـت كه با دست يازيدن به گناهان رنگـــارنگ و افشـــانـــدن بذر دشمني با حق‌كشي و حرامخوارگي، وسايل نگونساري و نـــابـــودي خـــويش را فـــراهـــم مسـازيـد و خود را در خور كيفر نكنيد.
4 ـ و روايتي از حضرت باقر عليه‌السلام آورده‌اند كه: با كساني كه از شما نيرومندترند به پيكار برنخيزيد و بدون نيرو و امكانات لازم، خويشتن را به خطر ميفكنيد.
اِنَّ اللّـــهَ كـــانَ بِكُـــمْ رَحيمـــــاً
چرا كه خدا هماره نسبت به شما مهربان است و نشان مهر و رحمت او اين است كه كشتـــن انسـان‌ها و تبـاه نمـــودن دارايـي‌هـا را تحـــريـــم مي‌كنـــــد.
تفسير مردان (229)
وَ مَـنْ يَفْعَـلْ ذلِـكَ عُدْوانا وَ ظُلْما فَسَوْفَ نُصْليهِ ناراوَ كانَ ذلِكَ عَلَي اللّهِ يَسيرا
و هركس اين عمل را از روي تجاوز و ستم انجام دهد ، به زودي او را در آتشي وارد خواهيم سـاخـــت و ايـــن كار براي خـــدا آســـان است. (30 / نساء)
شرح آيه از تفسير نمونه
« صَلْي » در اصل به معني نزديك شدن به آتش است ، اما گرم شدن و برشته شدن و سوخته شدن به آتش رانيز « صَلْي » مي‌گويند و درآيه فوق به‌معني واردشدن و سوختن در آتش است. در آيه مورد بحث به مجازات كساني كه از قوانين الهي سرپيچي كنند اشاره كرده و مي‌فرمايد : « و هركس ازاين فرمان سرپيچي كند و خود را آلوده خوردن اموال ديگران به ناحقّ سازد و يادست به انتحار و خودكشي زند ، نه تنها به آتش اين جهان مي‌سوزد، بلكه در آتش قهر و غضب پروردگار نيز خواهد سوخت ».
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
در ادامـــه آيـــات در اين مـــورد مي‌افـــزايـد:
وَ مَنْ يَفْعَلْ ذلِكَ عُدْواناً وَ ظُلْماً فَسَوْفَ نُصْليهِ ناراً
به باور برخي، آيه شريفه، به خوردن ظالمانه حقوق مردم و كشتن انسان‌ها اشاره دارد؛ امّا به باور برخي ديگر به همه آنچه در آيه شريفه ... لا يَحِلُّ لَكُمْ اَنْ تَرِثُوا النِّساءَ كَرْهاً... تحريم شده است.
پـــاره‌اي نيـــز مي‌گـــوينـــد: به همـــه نـــارواهـــا و محرّماتي كه از آغاز سوره تا اين آيه شريفه نهي شده است اشاره دارد؛ و پاره‌اي هم برآننـــد كه تنها اشاره به كشتن خـــود يا ديگـري است.
در مـــورد دو واژه «عُـــدْوان» و «ظُلْـــم» نيـــز ديـــدگـــاه‌ها متفـــاوت است:

1 ـ برخي هر دو واژه را به يك مفهوم دانسته و مي‌گويند از نظر معنا تفاوتي ندارند.
2 ـ امّا برخي برآنند كه واژه «عُدْوان» به مفهوم تجاوز از مرزهاي مقررات خداست
(230) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
و واژه «ظُلْـــم» بـه معنـــاي گـــرفتـــن چيـــزي بـــدون استحقـــاق اســـت.
3 ـ و پاره‌اي نيز مي‌گويند: بدان دليل در آيه شريفه حرامخوارگي و بردن مال ديگران به ناحق و كشتن انسان‌ها به ستم و تجاوز مقيّد شده است كه در جاهليت اين كارها را حـلال مي‌شمـردند. بنابراين مي‌تـوان آيه شـريفه را اين‌گـونه معنا كرد:
هر كسي از روي تجاوز و بيداد چنين كارهاي زشت و ظالمانه‌اي انجام دهد، به زودي حرارت آتشي شعله‌ور را به او خواهيم چشانيد.
وَ كانَ ذلِكَ عَلَي اللّهِ يَسيراً
و افكندن چنين تجاوزكاري به آتش دوزخ و چشاندن حرارت آن به او، براي خدا آسان است؛ نه كسي مي‌تواند خدا را از كيفر او باز دارد و نه بدون اجازه آفريدگار هستـي او را شفـاعـت نمايـد و به فـريـاد او برسد.

پرتوي از آيات (1)

در آيات 29 و 30 درس‌ها و پيام‌هاي روح‌بخش و زندگي‌سازي براي بندگان خـداسـت كه بـه بـرخي از آنهـا اشـاره مـي‌رود:
1 ـ امنيّت اقتصادي
قرآن در آيه فوق اين درسِ آموزنده را مي‌دهد كه انسان در نگرش اسلامي از امنيت اقتصادي برخوردار است؛ چرا كه ارزش‌هاي مادي و اقتصادي هر انساني در صورتي كه از راه‌هاي عادلانه به دست آيد، ثمره تلاش و كوشش و بخشي از وجود اوست كه با صرف عمر و انرژي و سرمايه‌هاي جسمي و روحي به دست آورده است.
بنـابرايـن تجـاوز به مـال فـرد يا جـامعـه، نوعي تجاوز به حق حيات و زنـدگـي اوست و اين تجـاوز به هـر صـورتي كه بـاشـد، مـرئي يا نـامـرئي،
1 . مترجم .
تفسير مردان (231)
كـــاري ظـالمـانـــه و نـــارواسـت.
قرآن از سويي مردم را به عدالت اقتصادي و رعايت قسط و انصاف در كيل و وزن و داد و ستد و رعايت حقوق متقابل در تجارت فرا مي‌خواند؛ و از ديگر سو از هرگونه خوردن و بردن مال ديگران هشدار مي‌دهد و همه راه‌هاي نامشروع ثروت‌اندوزي، همچون سرقت، غش، كلاه‌برداري، كم‌فروشي، باجگيري، رشوه‌خواري و بردن اموال عمومي را مردود اعلان مي‌كند و مي‌فرمايد: هان‌اي كساني كه ايمان آورده‌ايد! دارايي‌هاي يكديگر را به باطل و بيداد و از راه‌هاي نامشروع نخوريد «يا اَيُّهَا الَّذينَ آمَنُوا لاتَـأْكُلُـوا اَمْـوالَكُـمْ بَيْنَكُـمْ بِـالْبـاطِـلِ...»..
و پيـامبر گـرامـي در اين مـورد فـرمـود:
«اِنَّ اللّهَ حَرَّمَ عَلَي الْمُسْلِمِ دَمَهُ وَ مالَهُ وَ عِرْضَهُ».(1)
خـداونـد تجـاوز به خـون و مـال و آبـروي مسلمانان را حـرام كـرده است.
2 ـ تحـريم انتحـار
اسلام دين حيات عادلانه و انساني و قرآن كتاب زندگي شرافتمندانه و پرافتخار است؛ و از همين زاويه است كه افزون بر تحريم تجاوز به حق حيات و آزادي ديگران، به خود صاحب حق نيز اجازه تجاوز به زندگي خود را نداده و انتحار و خودكشي را سخت تحريم مي‌كند؛ و به كساني كه به جاي انديشه‌وري و به كارگيري خرد براي حلّ مشكلات و گشودن راه‌هاي تعالي و نيك‌بختي، زبونانه تن به خودكشي مي‌سپارند، وعده آتش مي‌دهد:

«... وَ لا تَقْتُلُوا اَنْفُسَكُمْ اِنَّ اللّهَ بِكُمْ رَحيماً وَ مَنْ يَفْعَلْ ذلِكَ عُدْواناً وَ ظُلْماً فَسَوْفَ نُصْليهِ ناراً...»
و خويشتن را به علت يأس و نوميدي و هراس و فشار زندگي مكشيد؛ چرا كه خدا نسبت به شما مهربان است. و هر كس از روي ستم و تجاوز دست به اين گناه زند
1 . اَلْمَحَجَّةُ الْبَيْضاء، ج 5، ص 248.
(232) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
بي‌گمان او را در آتش جاي خواهيم داد...
پنجمين امام نور در اين مورد فرمود:
«اِنَّ الْمُؤْمِنَ يَبْتَلي بِكُلِّ بَلِيَّةٍ وَ يَمُوتُ بِكُلِّ ميتَةٍ اِلاّ اَنَّهُ لايَقْتُلُ نَفْسَهُ».(1)
انسان با ايمان ممكن است به هر فشار و گرفتاري دچار گردد و به هر مرگي بميرد، امّا خودكشي نمي‌كند.
و ششمين امام نور فرمود:
«مَنْ قَتَلَ نَفْسَهُ مُتَعَمِّداً فَهُوَ في نارِ جَهَنَّمَ خالِداً فيها».(2)
هر كس خواسته و آگاهانه، خويشتن را بكشد، پيوسته در آتش دوزخ خواهد سوخت.
1 . ثَوابُ الاَعمال، ص 630؛ وَسائلُ الشِّيعَة، ص 13 تا 19.
2 . همان منابع.
تفسير مردان (233)
اِنْ تَجْتَنِبُوا كَبآئِرَ ما تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئاتِكُمْ وَ نُدْخِلْكُمْ مُدْخَلاً كَريما
اگر از گناهان بزرگي كه از آن نهي مي‌شويد ، پرهيزكنيد ،گناهان كوچك شما را مي‌پوشانيم و شما را در جايگاه‌خوبي وارد مي‌سازيم. (31 / نساء)
شرح آيه از تفسير نمونه
از تعبير « كَبائِر » و « سَيِّئات » استفاده مي‌شود كه گناهان بر دو دسته‌اند ، دسته‌اي كه قرآن نام آن‌ها را « كبيره » و دسته‌اي كه نام آن‌ها را « سَيِّئَة » گذاشته است و در آيه 22 سوره نجم به جاي « سَيِّئَة » تعبير به « لَمَمْ » نموده است و در آيه 49 سوره كهف در برابر كبيره « صَغيرَة » را ذكر فرموده است آن‌جا كه مي‌گويد : « لا يُغادِرُ صَغيرَةً وَ لا كَبيرَةً اِلاّ اَحْصاها : اين نامه عمل هيچ گناه كوچك و بزرگي را فروگذار نكرده مگر اين‌كه به شماره درآورده است ». ازتعبيرات فوق‌به روشني ثابت مي‌شود كه گناهان بر دو دسته مشخّص تقسيم مي‌شوند كه گاهي از آن دو به « كبيره » و « صغيره » و گاهي « كبيره » و « سَيِّئَة » و گاهي « كَبيرَة » و « لَمَم » تعبير مي‌شود. اكنون بايد ديد كه ضابطه و ميزان در تعيين صغيره و كبيره چيست؟ بعضي‌مي‌گويند: اين دو از امور نسبي هستند ، يعني به هنگام

مقايسه كردن دوگناه به يكديگر آن كه اهميّتش بيشتر است كبيره و آن‌كه كمتر است صغيره مي‌باشد و بنابراين هرگناهي نسبت به‌گناه بزرگ‌تر، صغيره و نسبت به گناه كوچك‌تر ، كبيره است. ولي روشن است كه اين معني به هيچ‌وجه با آيه فوق نمي‌سازد ، زيرا آيه فوق اين دو دسته را از يكديگر جدا كرده و در برابر هم قرار داده‌است و پرهيز ازيكي‌را موجب بخشودگي ديگري مي‌شمارد. ولي اگر به معني لغوي « كَبيرَة » بازگرديم ، كبيره هرگناهي است كه ازنظر اسلام بزرگ و پراهميّت است و نشانه اهميّت آن مي‌تواند اين باشد كه در قرآن مجيد ، تنها به نهي از آن قناعت نشده، بلكه به دنبال آن تهديد به عذاب دوزخ گرديده است ، مانند قتل نفس و زنا و رباخواري و امثال آن‌ها و لذا در روايات اهل بيت عليهم‌السلام مي‌خوانيم : « اَلْكَبائِرُ اللَّتي اَوْجَبَ اللّهُ عَزَّ وَ جَلَّ عَلَيْهَا النّارَ : گناهان كبيره گناهاني است كه خداوند مجازات آتش براي
(234) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
آن‌ها مقرّر داشته است » .(1) مضمون اين حديث از امام باقر و امام‌صادق و امام عليّ بن موسي الرّضا نقـل شده است. و بنابراين به دست آوردن گناهان كبيره و شناخت آن‌ها با توجه به ضابطه فوق كارآساني است و اگر ملاحظه مي‌كنيم ، در پاره‌اي از روايات تعداد كبائر ، هفت و در بعضي بيست و در بعضي هفتاد، ذكر شده منافات با آن‌چه در بالا گفته شد ندارد، زيرا در حقيقت بعضي از اين روايات اشاره به گناهان كبيره درجه اول و بعضي به گناهان كبيره درجه دوم و بعضي به همه گناهان كبيره اشاره مي‌كند .
اشكال : ممكــن است گفتــه شود كه اين آيه مردم را به گناهان صغيره تشويق مي‌نمايد و مي‌گويد : با تــرك گنــاهــان كبيره ، ارتكاب گناهان كوچك مانعي ندارد .
پاسخ : از تعبيري كه در آيه ذكر شده پاسخ اين ايراد روشن مي‌شود زيرا قرآن مي‌گويد : « نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئاتِكُمْ : گناهان كوچك شما را مي‌پوشانيم » يعني پرهيز از گناهان بزرگ مخصوصا با فراهم بودن زمينه‌هاي آن‌ها ، يك نوع حالت « تقواي روحاني » در انسان ايجاد مي‌كند كه مي‌تواند آثار گناهان كوچك را از وجود او بشويد و در حقيقت آيه فوق همانند آيه « اِنَّ الْحَسَناتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئاتِ : حسنات ، سيئات را از بين مي‌برند » (2) مي‌باشد و در واقع اشاره به يكي از آثار واقعي اعمال نيك است و اين درست به اين مي‌ماند كه مي‌گوييم اگر انسان از مواد سمّي خطرناك پرهيزكند و مزاج سالمي داشته باشد مي‌تواند آثار نامطلوب بعضي از غذاهاي نامناسب را به واسطه سلامت مزاج از بين ببرد. و يا به تعبير ديگر : بخشش گناهان صغيره يك نوع « پاداش معنوي » براي تاركان گناهان كبيره استِ و اين خود اثر تشويق كننده‌اي براي تــرك كبــائر دارد .

1- « نُورُالثّقَلَيْنِ » ، جلد 1 ، صفحه 473 .
2- (114 / هود) .
تفسير مردان (235)

ولي نكته مهمّي كه در اين‌جا بايد به آن توجه داشت اين است كه گناهان صغيره ، در صورتي صغيره هستند كه تكرار نشوند و علاوه بر آن به عنوان بي‌اعتنايي و يا غرور و طغيان انجام نگيرند ، زيرا صغائر طبق آن‌چه از قرآن و روايات اسلامي استفاده مي‌شود در چند مورد تبديل به كبيره مي‌گردد :

1 ـ «در صورتي كه تكرار گردد» همانطور كه از امام صادق نقل شده كه فرمود: «لا صَغيرَةَ مَعَ الْاِصْرارِ: هيچ گناهي با تكرار صغيره نيست » .(1)

2 ـ « درصورتي كه گناه را كوچك بشمرد و تحقير كند » چنان‌كه در نهج‌البلاغه مي‌خوانيم : « اَشَدُّ الذُّنُوبِ مَا اسْتَهانَ بِهِ صاحِبُهُ : شديدترين گناهان آن است كه مرتكبش آن را كوچك بشمرد » . (2)

3 ـ « در صورتي كه از روي طغيان و تكبّر و گردنكشي در برابر فرمان پروردگار انجام شود » اين موضوع را از آيات مختلفي اجمالاً مي‌توان استفاده كرد از جمله آيه 37 سوره نازعات : « اما آن‌ها كه طغيان كنند و زندگي دنيا را مقدّم بشمرند جايگاهشان دوزخ است » .

4 ـ در صورتي كه از افرادي سربزند كه موقعيّت خاصّي در اجتماع دارند و لغزش‌هاي آن‌هابا ديگران برابرمحسوب نمي‌شود، چنان‌كه قرآن درباره همسران پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله در آيه 30 سوره احزاب مي‌گويد : « اگر شما كار زشتي انجام دهيد ، مجازات آن را دو برابر خواهيد ديد » .

و از پيغمبر اكرم صلي‌الله‌عليه‌وآله نقل شده كه فرمود : « مَنْ سَنَّ سُنَّةً سَيِّئَةً فَعَلَيْهِ وِزْرُها وَ وِزْرُ مَنْ عَمِلَ بِها لا يَنْقُصُ مِنْ اَوْزارِهِمْ شَيْئا : هر كس سنّت بدي بگذارد گناه آن بر او است و همچنين گناه تمام كساني‌كه به آن عمل كنند ، بدون اين‌كه از گناه آن‌ها چيزي كاسته شود » .(3)

5 ـ در صورتي كه از انجام گناه خوشحال و مسرور باشد و به‌آن افتخاركند چنان‌كه از پيغمبر اكرم صلي‌الله‌عليه‌وآله نقل شده كه فرمود : « مَنْ اَذْنَبَ ذَنْبا وَ هُوَ ضاحِكٌ دَخَلَ النّارَ وَ

1- « اصول كافي » ، جلد 2 ، صفحه 288 .

2- « نهج البلاغه » كلمات قِصار .

3- « مَحَجَّةُ الْبَيْضاء » ، جلد 7 ، صفحه 1 .

هُوَ باكٍ : هركس گناهي كند در حالي كه خندان باشد در آتش وارد مي‌شود در حالي كه گريان است » .

6 ـ در صورتي كه عدم مجازات سريع خداوند را در برابر گناه خود دليل بر

رضايت خدا بشمرد و خود را مصون از مجازات و يا محبوب در نزد خدا بداند ، چنان‌كه قرآن در آيه 8 سوره « مُجادِلَة » از زبان بعضي از گناه‌كاران مغرور نقل مي‌كند كه آن‌ها در پيش خود مي‌گويند : « چرا خداوند ما را مجازات نمي‌كند » و سپس قرآن اضـافه مي‌كنـد كه : « آتش دوزخ براي آن‌ها كـــافي است » .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«اِجْتِناب»: دوري گزيدن و كناره‌گرفتن از چيزي رامي‌گويند. واژه «اَجْنَبِيّ» و «جِنابَت» نيــز از همين ريشــه و به همـان اعتبار دوري است.
«تَكْفيــر»: به مفهــوم پــوشاندن، زدودن و دور ســاختن است كه همه به يك واقعيــت برمي‌گــردد.

تشويق به ترك گناه

در آيــات پيشيــن به بــرخــي از گناهان و كيفر آنها اشاره رفت، اينك در اين آيه شــريفــه مــردم بــه تــرك گنــاهــان تشــويــق مي‌شـوند.
اِنْ تَجْتَنِبُــوا كَبـائِــرَ ما تُنْهَــوْنَ عَنْــهُ نُكَفِّــرْ عَنْكُــمْ سَيِّئاتِكُمْ
اگر از گناهان بزرگي كه شما را از نزديك شدن به آنها هشدار داده‌اند دوري گزينيد، بدي‌ها و گناهان كوچك شما را از پرونده عمل شما مي‌زداييم.

گناه کبیره چیست؟

در مـــورد گنــاه کبیــره دیــدگـاه‌هـــا یکســان نیسـت:
1 ـ به باور برخي، از جمله «سعيد بن جُبَيْر» گناه كبيره آن گناهي است كه در اين سرا برايش كيفري معلوم مقرر شده و در سراي آخرت نيز براي انجام دهنده آن وعده عذاب داده شده است.
2 ـ و به باور «ابن عبّاس» هر گناهي كه خدا از انجام آن هشدار داده، گناه كبيره است ديدگاه دانشمندان نيز همين است؛ چرا كه همه گناهان از نظر زشتي و پليدي گناه
تفسير مردان (237)
محسوب مي‌گردند، جز اين كه برخي از برخي ديگر زشت‌ترند و به همين تناسب كيفري سهمگين‌تر دارند. به عبارت ديگر، گناه را نمي‌توان كوچك شمرد؛ و اگر اين‌گــونــه دسته‌بندي مي‌كنيم، اين كوچكي و بزرگي به تناسب بزرگ‌تر بودن برخي از گناهان از برخي ديگر است، وگرنه هر گناهي زشت است و كيفري در پي خواهد داشــت. يــادآوري مي‌گــردد كــه اين دو ديــدگــاه به يكــديگــر نــزديــك‌اند.
3 ـ گروه معتزله برآنند كه گناه كوچك، آن گناهي است كه كيفر آن از پاداش كارهاي شايسته انسان كمتر باشد. با اين بيان، گناه كبيره عكس آن خواهد بود و آن گناهي است كه كيفر آن از پاداش كارهاي شايسته انسان بيشتر و بزرگ‌تر است. بدين ترتيب به باور آنان گناه صغيره، گناه كوچك شناخته نمي‌شود، چرا كه هر گناهي ممكن است نسبت به كارهاي شايسته انسان كوچك و يا بزرگ محسوب شود؛ و ما هنگامي كه بياييم و گناه را بر دو بخش كبيره و صغيره تقسيم كنيم، در حقيقت مردم را به انجام آنها تشويق مي‌نماييم، چرا كه وقتي مردم چنين فهميدند كه در انجام بخشي از گناهان زيان و كيفري دامانشان را نمي‌گيرد، در صورت تمايل و طغيان غرايز، به گناهان كبيره نيز دست مي‌زنند.

آيــا بــه راستــي با دوري گــزيــدن از گناهان كبيره، گناهان كوچك مورد بخشــايــش قــرار مي‌گيــرد؟
بسياري برآنند كه آري، ما با اجتناب از گناهان بزرگ، بر گناهان صغيره بازخواست نخواهيم شد. از ظاهر آيه شريفه نيز همين نكته دريافت مي‌گردد؛ چرا كه بنا به روايت «كَلْبي» از ديدگاه «ابن عبّاس» معناي آيه اين است كه: «اگر از گناهاني كه در دنيا حد و در آخرت كيفر دارند،دوري جوييد، از غير آنها، از اين نماز تا نماز ديگر و يا از اين جمعه تا جمعه ديگر و از ماه رمضان تا رمضان ديگر، مي‌گذريم و همه را از پرونده عمل شما مي‌زداييم. برخي گفته‌اند آيه شريفه مي‌فرمايد: اگر از گناهان بزرگ همانند
(238) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
زنا، حرامخوارگي و ديگر گناهاني كه در آيات آمده است و تا كنون قرآن شما را از انجام آنها بازداشته است دوري گزينيد، از گذشته شما مي‌گذريم و شما را مي‌بخشيم.
«ابن‌مسعود» مي‌گويد: همه آنچه را خدا از آغاز سوره تا آيه 30 نهي فرموده، از گناهان كبيره است؛ چرا كه قرآن مي‌فرمايد: قُلْ لِلَّذينَ كَفَرُوا إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ ما قَدْ سَلَفَ ... هان اي پيامبر، به كساني كه كفر ورزيده‌اند بگو: اگر از كفر و بيداد خويش بازايستند، آنچه گذشته است برايشان آمرزيده مي‌شود.(1)
و مي‌فرمايد: با زناني كه پدرانتان به همسري گرفته‌اند، ازدواج مكنيد، مگر آنچه پيش از اين روي داده است(2).
وَ نُــدْخِلْكُــمْ مُدْخَـلاً كَــريماً
و شمــا را در جــايگــاهي پــر ارج در خواهيم آورد.

«عبدالعظيم حَسَني» از دهمين امام نور آورده است كه: «عمرو بن عُبَيد» به حضور حضرت صادق عليه‌السلام شرفياب شد و پس از سلام نشست و اين آيه شريفه را تلاوت كرد: «وَ الَّذينَ يَجْتَنِبُونَ كَبائِرَ الاِْثْمِ وَ الْفَواحِشَ...»(3) و آن گاه ساكت شد. حضرت پرسيد: چرا سكــوت برگزيدي؟ گفت: آمــده‌ام تا مفهــوم گناهان كبيره را از كتاب خدا دريافت دارم. آن حضــرت فــرمـود:
اَكْبَــرُ الْكَبــائِرِ الشِّــرْكُ بِاللّهِ لِأَنَّ اللّهَ يَقُــولُ : «اِنَّ اللّــهَ لا يَغْفِــرُ اَنْ يُشْــرَكَ بِهِ..»(4)
وَ بَعْدَهُ، اَلْيَأْسُ مِنْ رَوْحِ اللّهِ، لِأَنَّ اللّهَ يَقُولُ: «لايَيْأَسُ مِنْ رَوْحِ اللّهِ اِلاَّ الْقَوْمَ الْكافِرونَ».(5)
ثُــمَّ الأَمْنُ مِــنْ مَكْــرِ اللّهِ، لِأَنَّ اللّــهَ يَقُــولُ: «فَــلا يَأْمَنُ مَكْرَ اللّهِ اِلاَّ الْقَومُ الْخاسِرونَ».(6)
و مِنْها عُقُوقُ الْوالِدَيْنِ، لِأَنَّ اللّهَ جَعَلَ الْعاقَّ جَبّاراً شَقِيّاً في قَوْلِهِ: وَ بَرّاً بِوالِدَتي وَ لَمْ يَجْعَلْني
1 . سوره اَنْفال، آيه 38؛ سوره نساء، آيه 31.
2 . سوره نساء، آيه 22.
3 . سوره شُوري، آيه 37.
4 . سوره نِساء، آيه 48.
5 . سوره يوسف، آيه 87.
6 . سوره اَعْراف آيه 99.
تفسير مردان (239)
جَبّــــــارا شَقِيّــــــا.(1)
وَ مِنْها قَتْلُ النَّفْسِ الَّتي حَرَّمَ اللّهُ...، لِأَنَّ اللّهَ يَقُولُ: وَ مَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنا مُتَعَمِّدا فَجَزائُهُ جَهَنَّمُ خــــالِــــدا فيهــــا.(2)
وَ قَــذْفُ الْمُحْصَنــاتِ، لِأَنَّ اللّهَ يَقُــولُ: اِنَّ الَّــذينَ يَــرْمُــونَ الْمُحْصَناتِ الْغافِلاتِ الْمُــؤْمِناتِ لُعِنُــوا....(3)
وَ اَكْــلُ مــالِ الْيَتيــم ،لِأَنَّ اللّهَ يَقُــولُ: اِنَّ الَّــذينَ يَــأْكُلُــونَ اَمْــوالَ الْيَتــامي ظُلْمــاً... (4)
وَ الْفِرارُ مِنَ الزَّحْفِ...، لِأَنَّ اللّهَ يَقُولُ: وَ مَنْ يُوَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبُرَهُ... فَقَدْ باءَ بِغَضَبٍ مِنَ اللّهِ...(5)
وَ اَكْلُ الرِّبا...، لِأَنَّ اللّهَ يَقُولُ: اِنَّ الَّذينَ يَأْكُلُونَ الرِّبا...(6)
وَ الــزِّنا لِأَنَّ اللّهَ يَقُولُ: وَ لا تَقْرَبُوا الــزِّنــا اِنَّــهُ كــانَ فــاحِشَــةً وَ ســــاءَ سَبيــلاً(7)

وَ الْيَمينُ الْغَمُوسُ، لِأَنَّ اللّهَ يَقُولُ: اِنَّ الّذينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللّهِ وَاَيْمانِهِمْ ثَمَنا قَليلاً...(8)
وَ الْغَلُولُ...، لِأَنَّ اللّهَ يَقُولُ: وَ مَنْ يَغْلُلْ يَأْتِ بِما غَلَّ يَوْمَ الْقِيامَةِ...(9)
وَ مَنْعُ الزَّكاةِ الْمَفْرُوضَةِ، لِأَنَّ اللّهَ يَقُولُ: يَوْمَ يُحْمي عَلَيْها في نارِ جَهَنَّمَ...(10)
وَ شَهادَةُ الزُّورِ وَ كِتْمانُ الشَّهادَةِ...، لِأَنَّ اللّهَ يَقُولُ: وَ مَنْ يَكْتُمْها فَاِنَّهُ آثِمٌ قَلْبُهُ...(11)
وَ شُرْبُ الْخَمْرِ... لِأَنَّ اللّهَ يَقُولُ: اِنَّمَا الْخَمْرُ...(12)
وَ تْركُ الصَّلوةِ مُتَعَمِّداً...، لِأَنَّ رَسُولَ اللّهِ صلي‌الله‌عليه‌وآله قالَ: مَنْ تَرَكَ الصَّلوةَ مُتَعَمِّدا فَقَدْ بَرِيءَ مِنْ ذِمَّةِاللّهِوَ ذِمَّةِرَسُولِهِ.(13)
وَ نَقْضُ الْعَهْدِ، لِأَنَّ اللّهَ يَقُولُ: ...اُولئِكَ لَهُمُ اللَّعْنَةُ وَ لَهُمْ سُوءُ الدّارِ.(14)
1 . سوره مريم، آيه 32.
2 . سوره اَنْعام، آيه 151.
3 . سوره نور، آيه 23.
4 . سوره اَنْعام، آيه 152.
5 . سوره اَنْفال، آيه 16.
6 . سوره بَقَرَه آيه 275 و 279.
7 . سوره اِسْراء، آيه 32.
8 . سوره آل عِمْران، آيه 77.
9 . سوره آل عِمْران، آيه 161.
10 . سوره توبه، آيه 35.
11 . سوره بَقَرَه، آيه 283.
12 . سوره مائده، آيه 90.
13 . كافي، ج 2، ص 17.2
(240) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
وَ قَطيعَةُ الرَّحِمِ.(1)
سهمگين‌ترين آنها، شرك ورزيدن به خداست؛ چرا كه خدا مي‌فرمايد: بي‌گمان، خدا اين را كه به او شرك ورزيده شود نمي‌بخشايد. نيز مي‌فرمايد: هر كسي به خدا شرك ورزد، بي‌ترديد خدا بهشت را بر او حرام ساخته و جايگاهش آتش دوزخ خواهد بود.
پس از شرك به خدا، نوميدي از مهر و رحمت اوست؛ چرا كه مي‌فرمايد: جز گروه كفرگرايان، كسي از رحمت خدا نوميد نمي‌گردد.
و پس از آن، مصون دانستن خود از كيفر و تدبير خدا؛ چرا كه مي‌فرمايد: جز گروه زيانكاران كسي خود را از كيفر و تدبير خدا در امان نمي‌نگرد.
و پس از آن، بدرفتاري با پدر و مادر؛ چرا كه از چنين كسي به زورمند و

شقاوت پيشه تعبير شده است.
و پس از آن، قتل نفس؛ چرا كه خدا مي‌فرمايد: و هر كسي انسان با ايماني را به عمد بكشد كيفرش دوزخ است كه در آن ماندگار خواهد بود...
و ديگر، نسبت ناروا دادن به زنان پاكدامن است؛ چرا كه خدا مي‌فرمايد: به يقين، كساني كه به زنان پاكدامن بي‌خبر از همه جا و با ايمان، نسبت ناروا مي‌دهند، در اين سرا و سراي آخرت لعنت شده و برايشان عذابي سهمگين خواهد بود.
و ديگر، خوردن مال يتيمان است؛ چرا كه خدا مي‌فرمايد: به يقين كساني كه دارايي يتيمان را به بيداد مي‌خورند، جز اين نيست كه آتشي شعله‌ور در شكم خويش فرو مي‌برند...
و نيز فرار از جهاد عادلانه و در راه خدا؛ چرا كه مي‌فرمايد: و هر كسي در روز پيكار به دشمن تجاوزكار پشت كند ـ مگر اين كه هدف او كناره‌گيري براي پيكاري ديگر يا پيوستن به گروهي ديگر از مجاهدان راه حق باشد ـ بي‌ترديد به خشم خدا گرفتار خواهد شد و جايگاه وي دوزخ است و چه بد فرجامي است.
و ديگر رباخواري است؛ چرا كه مي‌فرمايد: كساني كه ربا مي‌خورند، از گور خويش برنمي‌خيزند مگر بسان برخاستن كسي كه شيطان بر اثر تماس او را آشفته حال ساخته است ...
1. سوره رعد، آيه 25.
2. كافي، ج 2، ص 217، ح 24.
تفسير مردان (241)
و مي‌فرمايد: و اگر از رباخوارگي باز نايستيد و آن‌گونه كه دستور رسيده است عمل نكنيد، بدانيد كه به پيكار با خدا و پيام‌آورش برخاسته‌ايد...
و نيز از گناهان كبيره، يكي هم زناست؛ چرا كه خدا مي‌فرمايد: و هر كسي اين زشتي را مرتكب شود كيفرش را دريافت خواهد كرد...
ديگر از گناهان بزرگ سوگند بي‌اساس ياد كردن است؛ چرا كه خدا مي‌فرمايد: كساني كه پيمان خدا و سوگندهاي خويشتن را به بهايي ناچيز مي‌فروشند، براي آنان در سراي آخرت بهره‌اي نخواهد بود...
و ديگر خيانت و خيانتكاري است؛ چرا كه قرآن مي‌فرمايد: هر كسي خيانت ورزد، در روز رستاخيز با خيانت خويش خواهد آمد.
و ديگر سرباز زدن از پرداخت زكات است؛ چرا كه مي‌فرمايد:
روزي كه آن گنجينه‌ها را در آتش دوزخ بگذارند و پيشاني و پهلو و پشت آنان را با آنها داغ نهند...
و ديگر شهادت دروغ و كتمان گواهي است؛ چرا كه مي‌فرمايد: كسي كه گواهي و شهادت را كتمان كند، چنين كسي قلبش گناهكار است.

و ديگــر ميخــوارگي است؛ چــرا كه خــدا اين كار ناپسند را در رديف بت‌پرستي قرار مي‌دهد...
و ديگر سرباز زدن از نماز و پرستش خـــدا يا سرپيچي از انجـــام هر دستور واجـــب الهـــي است؛ چـــرا كه پيـــامبر گـــرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله فرمود:
«وَ مَنْ تَرَكَ الصَّلوةَ مُتَعَمِّدًا فَقَدْ بَرِيءَ مِنْ ذِمَّةِ اللّهِ وَ ذِمَّةِ رَسُولِه».(1)
كســي كه نماز را به طور عمد ترك كند، از بندگي خدا و پناه پيامبرش بيگانه است.
و ديگــر عهــدشكني و گسستــن پيوند خويشاوندي است؛ چرا كه خدا مي‌فرمايد: و كساني كه پيمان خدا را پس از بستن آن مي‌شكنند و آنچه را خدا به پيــوستن آن فــرمــان داده مي‌گسلند... برايشان لعنت است...
سخنان ششمين امام نور كه به اين جا رسيد، عمروبن عبيد، آن مرد دانش‌پژوه با
1 . كافي، ج 2، ص 217.
(242) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
سوز و گداز و ناله و گريه خداحافظي كرد و در حالي كه از محضر آن حضرت مي‌رفت، مي‌گفت: راستي كه هر آن كه به هواي دل خويش سخن گفت و ديدگاه خود را پسنديد و در دانش و كمال با شما به كشمكش پرداخت، نابود گرديد.
و نيــز از پيــامبــر گــرامـــي آورده‌انـــد كــه فــرمـود:
اَلْكَبائِرُ سَبْعٌ: اَعْظَمُهُنَّ الاِشْراكُ بِاللّهِ وَ قَتْلُ النَّفْسِ الْمُؤْمِنَةِ وَ اَكْلُ الرِّبا وَ اَكْلُ مالِ الْيَتيمِ وَ قَـذْفُ الْمُحْصَنَـةِ وَ عُقُــوقُ الْــوالِــدَيْنِ وَ الْفِــرارُ مِنَ الزَّحْفِ...(1)
گناهان كبيره هفت گناه است كه سهمگين‌ترين آنها شرك به خداست؛ ديگر كشتن انسان بي‌گناه است؛ سپس رباخواري، خوردن مال يتيم، نسبت ناروا دادن به زن پاكدامن، نافرماني پدر و مادر و فرار از برابر دشمن تجاوزكار در ميدان جهاد است. هر كس خداي را در حالي ديدار كند كه پرونده عمل وي از اين گناهان پاك باشد، چنين كسـي در بهشت پر طـراوت و زيباي خدا با من خواهد بود.
1 . خِصال صدوق، ج 2، ص 364؛ صَحيح مُسلِم، ج 1، ص 92، ح 145.
تفسير مردان (243)

چرا سهم ارث مردان با زنان تفاوت دارد؟

وَ لا تَتَمَنَّـوْا ما فَضَّـلَ اللّـهُ بِـهِ بَعْضَكُمْ عَلي بَعْضٍ لِلرِّجالِ نَصيبٌ مِمَّا اكْتَسَبُوا وَ لِلنِّساآءِ نَصيبٌ‌مِمَّااكْتَسَبْنَ وَاسْئَلُواااللّهَ مِنْ فَضْلِهآ اِنَّ اللّهَ كانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَليما

برتري‌هايي را كه خداوند براي بعضي از شما بر بعضي ديگرقرارداده آرزو نكنيد (اين تفاوت‌هاي‌طبيعي و حقوقي ، براي‌حفظ نظام زندگي شما و بر طبق عدالت است ، ولي با اين حال ،) مردان نصيبي از آن‌چه به دست مي‌آورند دارند و زنان نيزنصيبي (و نبايد حقوق هيچ يـك پـايمـال گردد) . و از فضـل (و رحمـت و بركت) خدا ، (براي رفع تنگناها) طلـب كنيد و خـداونـد بر هـر چيـز دانـاست. (32 / نساء)

شرح آيه از تفسير نمونه

تفاوت سهم ارث مردان و زنان براي جمعي از مسلمانان به صورت يك سؤال درآمده بود ، آن‌ها گويا توجّه نداشتند كه اين تفاوت به خاطر آن است كه هزينه زندگي عموما بر دوش مردان مي‌باشد و زنان از آن معاف هستند ، به علاوه هزينه خود آن‌ها نيز بر دوش مردان است و همان‌طور كه سابقا اشاره شد سهميّه زنان عملاً دوبرابر مردان خواهد بود ، لذا آيه فوق مي‌گويد : « تفاوت‌هايي را كه خداوند براي بعضي از شما نسبت به بعض ديگر قايل شده هرگز آرزو نكنيد : وَ لا تَتَمَنَّوْا ما فَضَّلَاللّهُ بِهِبَعْضَكُمْ عَلي بَعْضٍ ». زيرا اين تفاوت‌ها هركدام اَسْراري دارد كه از شما پوشيده و پنهان است چه تفاوت‌هايي كه از نظر آفرينش و جنسيّت و صفات جسمي و روحي داريد و پايه نظام اجتماعي شما است و چه تفاوت‌هايي كه از نظر حقوقي به خاطر موقعيّت‌هاي مختلف همانند ارث قرارداده شده است ، تمام اين تفاوت‌ها بر طبق عدالت و قانون الهي مي‌باشد و اگر غير از آن مصلحت بود ، براي شما قائل مي‌شد ، بنابراين آرزوي تغيير آن‌ها يك نوع مخالفت‌با مشيّت پروردگار كه عين حقّ و عدالت است مي‌باشد. لذا بلافاصله مي‌فرمايد: «مردان و زنان هركدام بهره‌اي‌از كوشش‌ها و تلاش‌ها و موقعيّت خود دارند : لِلرِّجالِ نَصيبٌ مِمَّا اكْتَسَبُوا وَ لِلنِّساآءِ نَصيبٌ مِمَّا اكْتَسَبْنَ ».

(244) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

خواه موقعيّت طبيعي باشد (مانند تفاوت دو جنس مرد و زن بايكديگر) و يا تفاوت به‌خاطر تلاش‌ها و كوشش‌هاي اختياري. قابل توجه اين‌كه كلمه « اِكْتِساب » كه به معني تحصيل كردن و به دست آوردن است ، مفهوم وسيعي دارد ، هم كوشش‌هاي اختياري را شامل مي‌شود و هم آن‌چه را كه انسان به وسيلـه ساختمـان طبيعي خود مـي‌تـوانـد به دست بياورد. سپس

مي‌فرمايد : « به جاي آرزو كردن اين‌گونه تفاوت‌ها ، از فضل خدا و لطف و كرم او تمنّا كنيد كه به شما از نعمت‌هاي مختلف و موفقيّت‌ها و پاداش‌هاي‌نيك ارزاني‌دارد » (وَ اسْئَلُوا اللّهَ مِنْ فَضْلِهِ). و در نتيجه افرادي خوشبخت و سعادتمند باشيد خواه مرد باشيد يا زن و خواه از اين نژاد يا نژاد ديگر و در هر حال آن‌چه را خير واقعي و سعادت شما در آن است بخواهيد نه آن‌چه شما خيال مي‌كنيد و تعبير به « مِنْ فَضْلِهِ » اشاره به همين معني مي‌باشد . البتّه روشن است كه تقاضاي فضل و عنايت پروردگار به اين نيست كه انسان به دنبال اسباب و عوامل هرچيز نرود ، بلكه‌بايدفضل و رحمت‌را در لابلاي اسبابي كه او مقرّر داشته است جستجو كرد. « چون خداوند به همه چيز دانا است » (اِنَّ اللّهَ كانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَليما). و مي‌داند براي نظام اجتماع چه تفاوت‌هايي از نظر طبيعي و يا حقوقي لازم است و بنابراين در كار او هيچ‌گونه تبعيض ناروا و بي‌عدالتي نيست و نيز از اسرار درون مردم باخبر است و مي‌داند چه افرادي آرزوهاي نادرست در دل مي‌پرورانند و چه افرادي به آن‌چه مثبت و سازنده است مي‌انديشند .

آيا وجود «تفاوت‌هاي طبيعي» با اصل عدالت پروردگار سازگار است ؟

بسياري از خود مي‌پرسند چرا بعضي از افراد استعدادشان بيشتر و بعضي كمتر ، بعضي زيبا و بعضي ديگر از زيبايي ، كم بهره‌اند ، بعضي از نظر جسماني فوق‌العاده نيرومند و بعضي‌معمولي هستند، آيا اين « تفاوت‌هاي طبيعي » با اصل عدالت پروردگار سازگاراست؟
در پاسخ بايد به چند نكته توجه داشت :
تفسير مردان (245)
1 ـ قسمتي از تفاوت‌هاي جسمي و روحي مردم با يكديگر معلول اختلافات طبقاتي و مظالم اجتماعي و يا سهل‌انگاري‌هاي مردم است كه هيچ‌گونه ارتباطي به دستگاه آفرينش ندارد ، مثلاً بسياري از فرزندان ثروتمندان از فرزندان مردم فقير هم از نظر جسماني قوي‌تر و زيباتر و هم از نظر استعداد پيشرفته‌ترند ، به دليل اين‌كه آن‌ها از تغذيه و بهداشت كافي بهره‌مندند درحالي كه اين‌ها در محروميّت قرار دارند و يا افرادي هستند كه بر اثر تنبلي و سهل‌انگاري نيروهاي جسمي و روحي خود را از دست مي‌دهند اين‌گونه اختلاف‌ها را بايد « اختلاف ساختگي و بي‌دليل » دانست كه با از بين رفتن نظام طبقاتي و تعميم عدالت اجتماعي از ميان خواهد رفت و هيچ‌گاه اسلام و قرآن بر اين‌گونه تفاوت‌ها صحّه نگذاشته است .
2 ـ قسمتي ديگر از اين تفاوت‌ها ، طبيعي و لازمه آفرينش انسان است ، يعني يك جامعه اگر هم از عدالت اجتماعي كامل برخوردار باشد تمام افرادش همانند مصنوعات يك كارخانه يك شكل و يك جور نخواهند بود و طبعا با هم تفاوت‌هايي خواهند داشت ، ولي بايد دانست كه معمولاً مواهب الهي و استعدادهاي جسمي و روحي انسان‌ها آن‌چنان تقسيم شده است كه هركسي قسمتي از آن را دارد ، يعني كمتر كسي پيدا مي‌شود كه اين مواهب را يك جا داشته باشد ، يكي از نيروي بدني كافي برخوردار است و ديگري استعداد رياضي خوبي دارد ، يك ذوق شعر و ديگري عشق به تجارت و بعضي هوش سرشاري براي كشاورزي و بعضي از استعدادهاي ويژه ديگري برخوردارند ، مهمّ اين است كه جامعه يا خود اشخاص ، استعدادها را كشف كننــد و آن‌ها را در محيط سالمي پرورش دهند، تا هر انساني بتواند نقطه قوّت خويش را آشكار سازد و از آن بهــره‌بـرداري كند.
(246) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«تَمَنّي»: آرزوي چيزي كه نيست و آرزوي نبودنِ آنچه هست.

شأن نزول

1 ـ در مورد شأن نزول آيه مورد بحث آورده‌اند كه گروهي از بانوان به حضور پيامبر نور شرفياب شدند و گفتند: اي پيامبرخدا! آيا نه اين است كه آفريدگار هستي، خداي ما زنان و مردان جامعه است و شما نيز پيام‌آور او به سوي زنان و مردان عصرها و نسـل‌ها؟
پرسيدند: اگر چنين است، پس چرا خدا بيشتر از مردان نام مي‌برد و از زنان كمتر ياد مي‌كند؟ ما نگران آن هستيم كه مبادا در ما شايستگي و خيري بسان مردان نباشد و خدا به بندگي ما كاري نداشته باشد. اين‌جا بود كه براي رفع نگراني آنان اين آيه شـريفـه فـرود آمـد: «لِلرِّجـالِ نَصيبٌ مِمَّا اكْتَسَبُوا وَ لِلنِّساءِ نَصيبٌ مِمَّا اكْتَسَبْنَ...».
2 ـ و نيز برخي آورده‌اند كه بانو «ام سَلَمه» خدمت پيامبر شرفياب شد و گفت: اي پيامبر خدا! براي مردان جهاد مقرر شده و در ارث، هر كدام بهره دو زن دارند؛ از اين رو ما هـم آرزو مي‌كنيـم كـاش مـرد بـوديـم تا از ايـن دو امتياز بهره‌ور مي‌شديم.
در پاسخ او اين آيه شريفه بر قلب پاك پيامبر گرامي فرود آمد: «وَ لا تَتَمَنَّوْا ما فَضَّلَ اللّهُ بِهِ بَعْضَكُـمْ عَلي بَعْـضٍ لِلرِّجالِ نَصيبٌ مِمَّا اكْتَسَبُوا وَ لِلنِّسـاءِ نَصيـبٌ مِمَّا اكْتَسَبْـنَ».
3 ـ و برخي از جمله «قَتاده» آورده‌اند كه: هنگامي كه آيه ارث فرود آمد، مردان گفتند: ما بر آن اميد هستيم كه در سراي آخرت نيز بهره ما بسان ارثمان افزون‌تر باشد؛ و زنان در برابر آنان گفتند: ما بر آن اميديم كه كيفر سراي آخرت ما نيز بسان ارثمان به اندازه بهره نيمي از مردان باشد؛ و اين جا بود كه آيه شريفه فرود آمد كه: وَ لا تَتَمَنَّوْا ما فَضَّلَ اللّهُ بِهِ...

تفسيـــر

در آيات پيش، آفريدگار انسان، مقررات ميراث را بيان فرمود و برخي را در ارث بر برخي ديگر به دلايل حكيمانه‌اي برتري بخشيد؛ اينك براي اين كه خدا آروزهاي دور و دراز را كه مايه كينه و كينه‌توزي است بگيرد، مي‌فرمايد:
وَ لاتَتَمَنَّــوْا ما فَضَّــلَ اللّــهُ بِــهِ بَعْضَكُــمْ عَلــي بَعْــضٍ
و آنچه را كه خدا به وسيله آن، برخي از شما را بر برخي ديگر برتري داده است آرزو نكنيد.
به باور برخي منظور اين است كه: نبايد گفت كاش من نيز بسان فلان شخصيت، از نعمت دارايي و زن‌زيبا و... بهره‌ور بودم؛ چرا كه اين‌گونه سخن گفتن نشان از آفت حسد دارد؛ بلكه بايد گفت: پروردگارا! به من نيز از اين نعمت‌هاي ارجدارت ارزاني فرما. و از حضرت صادق عليه‌السلام نيز اين معنا روايت شده است. امّا به باور «بَلْخي» منظور اين است كه نبايد مرد آرزو كند كه كاش من زن بودم و يا زن آرزو نمايد كه كاش من مرد بودم؛ چرا كه آفرينش براساس حكمت و مصلحت است و چنين آرزويي خلاف آن است. و بــرخي برآننــد كه اگر در چنين آروزهــايي تبــاهي و مفسده نباشد مانعي ندارد.
لِلرِّجالِ نَصيبٌ مِمَّا اكْتَسَبُوا وَ لِلنِّســاءِ نَصيبٌ مِمَّا اكْتَسَبْنَ
مردان جامعه از آنچه از راه‌هاي مشروع و عادلانه به دست آورده‌اند، بهره‌اي دارند و بــراي زنــان نيز از آنچــه كسب نموده‌اند بهره‌اي است.
در مورد اين فراز از آيه شريفه ديدگاه‌ها يكسان نيست:
1 ـ به باور برخي منظور اين است كه براي هريك از زن و مرد در برابر وظايف و مسئوليت‌هايي كه از سوي آفريدگار هستي برايشان تدبير شده است در صورتي كه به شايستگي به انجام رسانند، پاداشي است؛ بنابراين برخلاف تدبير حكيمانه خدا آرزو نكنيــد و چيــزي نخــواهيــد، كه از پــاداش شــايستــه محروم خواهيد شد.
2 ـ و به باور برخي ديگر منظور اين است كه هر كدام از زنان و مردان جامعه، از تجارت، كشاورزي و ديگر راه‌هاي عادلانه درآمد، بهره‌اي دارند؛ بنابراين بايد به
(248) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
روزي خــويش قنــاعت ورزنـد و از اندازه‌گيري خداي جهان آفرين ناخشنود نباشند.
3 ـ و «ابن عبّاس» مي‌گويد: تفسير آيه اين است كه هر كدام از زن و مرد، از ارث و دارايي بر جاي مانده، طبق مقررات خدا بهره‌اي دارند. با اين

بيان واژه «اكتساب» به مفهوم بهره‌ورشدن و نايل آمدن است.
وَاسْاَلُوا اللّهَ مِنْ فَضْلِهِ
و از فزون‌بخشي خدا درخواست نماييد.
آري، هرگاه به نعمت‌هايي كه ديگران دارند، نياز پيدا كرديد و آنها را خواستيد، از خدا و فزون‌بخشي او بخواهيد تا به شما نيز ارزاني دارد؛ با اين شرط كه براي شما و ديگري تباهي در بر نداشته باشد؛ چرا كه خواستن هر نعمتي از ارزاني دارنده نعمت‌ها با همين شرط نيكوست و بس.
از پيامبر گرامي آورده‌اند كه فرمود: «وَاسْاَلُوا اللّهَ مِنْ فَضْلِهِ وَ اَفْضَلُ الْعِبادَةِ انْتِظارُ الْفَرَجِ».(1)
از فزون‌بخشي خدا هر چه شايسته است بخواهيد؛ چرا كه خواستن نعمت‌ها از خدا لازم است و برترين عبادت‌ها انتظار گشايش است.
يكي از دانشوران در اين مورد مي‌گويد: خدا ما را به دعا و تقاضا از بارگاهش فرمان نداد مگر بدان دليل كه خواسته‌هاي ما را برآورد.
اِنَّ اللّهَ كان بِكُلِّ شَيْءٍ عَليماً
چرا كه خدا هماره بر هر چيزي داناست.
منظور اين است كه شما هر آنچه را كه آشكار سازيد و يا كينه و حسدي را در دل نهان كنيد، خدا از هر چيز آگاه است و روزي‌ها و نعمت‌ها را بر اساس حكمت و مصلحت و طبق مقررات خويش ارزاني مي‌دارد. با اين بيان نبايد به نعمت ديگري و بهره ديگري چشم بدوزيد و آن را آرزو نماييد، چرا كه چنين آرزويي مايه اندوه و گناه مي‌گردد.
1 . سُنَن تِرْمِذي، ج 5، ص 565، ح 3571.
تفسير مردان (249)
وَ لِكُلٍّ جَعَلْنا مَوالِيَ مِمّا تَرَكَ الْوالِدانِ وَ الْاَقْرَبُونَ وَالَّذينَ عَقَدَتْ اَيْمانُكُمْ فَاتُوهُمْ نَصيبَهُمْ اِنَّ اللّهَ كانَ عَلي كُلِّ شَيْءٍ شَهيدا
براي هركس، وارثاني قراراديم ، كه از ميراث پدر و مادر ونزديكان‌ارث ببرند و (نيز) كساني‌كه با آن‌ها پيمان بسته‌ايد، نصيبشان را بپردازيد خداوند بر هر چيز، شاهد و ناظر است.
(33 / نساء)
شرح آيه از تفسير نمونه
« مَوالي » جمع « مَوْلي » در اصل از ماده « وِلايَت » به معني ارتباط و اتصال است و به تمام افرادي كه با يكديگر به نوعي ارتباط دارند اطلاق مي‌شود ، منتها در پاره‌اي از موارد به معني ارتباط « سرپرست » با « پيروان » مي‌باشد و در آيه فوق به معني وارثان است. اين‌كه در آيه از پيمان ، تعبير به عَقْد يَمين (گره زدن با دست راست) شده به‌خاطر آن

است که انسان معمولاً براي هر کار بيشتر از دست راست استفاده مي‌کند و پيمان نيز شبيه به يك‌نوع گره زدن است. اکنون ببينيم « هم پيمان‌ها »يي که بايد سهم ارث آن‌ها را پـرداخت چه اشخـاصي هستنـد ؟
آن‌چه به مفهوم آيه نزديك‌تر است همان پيمان « ضَمان جَريرَة » مي‌باشد که قبل از اسلام وجود داشت و اسلام آن را اصلاح کرد و چون جنبه سازنده داشت بر آن صحّه گذاشت و آن چنين بود که : « دو نفر با هم قرار مي‌گذاشتند که در کارها "برادروار" به يکديگر کمك کنند و در برابر مشکلات يکديگر را ياري نمايند و به هنگامي که يکي از آن‌ها از دنيا برود ، شخصي که بازمانده است از وي ارث ببرد » اسلام اين پيمان دوستي و برادري را به رسميّت شناخت ، ولي تأکيد کرد که ارث بردن چنين هم پيماني منحصرا در زمينه عدم وجود طبقات خويشاوندان خواهد بود ، يعني اگر خويشاوندي باقي نماند ، شخصي که با او « وِلاء ضَمان جَريرَة » پيدا کرده و چنان معاهده‌اي را بسته است از وي ارث مي‌برد ، شرح بيشتر اين موضوع در کتب فقهي در کتاب ارث آمده است . سپس در پايان آيه مي‌فرمايد : اگر در دادن سهام صاحبان ارث
(250) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
کوتاهي کنيد و يا حقّ آن‌ها را کاملاً ادا ننمائيد در هرحال خدا آگاه است «زيرا او شـاهـد و ناظـر هرکـار و هر چيزي مي‌بـاشد: اِنَّ اللّهَ کـانَ عَلـي کُلِّ شَيْءٍ شَهيدا» .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«مَوالي»: اين واژه با جمع «مَوْلي» به مفهوم آزاد کننده، آزادشده، پسرعمو، ورثه، فرمانروا، همسوگند و هم‌پيمان، سزاوارتر از ديگران نسبت به چيزي و يا کاري و به مفهوم پيوند و ارتباط آمده است. اصل معنا در همه اين‌موارد همان سزاوارتر و زيبنده‌تر بودن کسي از ديگري نسبت به چيز و يا کاري است، اما در آيه شريفه به مفهوم ورثه آمـده است.
«قَـريـن»: نـزديـك

در آيــه شريفه، خــدا دگربــاره به مقــررات ارث پــرداختــه و مي‌فــرمــايــد:
وَ لِكُلٍّ جَعَلْنا مَوالِيَ مِمّا تَرَكَ الْوالِدانِ وَ الْأَقْرَبُونَ
و بــراي هــر كس وارثــاني قــرار داديــم كه از آنچـــه پــدر و مـــادر و نــزديكــان بر جــاي نهــاده‌انــد ارث بــرنــد.
در تفسيــر آيــه شــريفــه دو نظــر است:
1 ـ به باور برخي منظور اين است كه براي هر مرد و زني، ورثه‌اي قرار داده‌ايم كه در ارث بــردن از آنـان، از ديگران سزاوارترند.
2 ـ امّا بــرخـــي بــرآننــد كــه منظــورِ آيـــه شــريفــه «عُصْبَــه» و اطــرافيــان و نــزديكــان ميـــت هستنـــد.
بــه بــاور ما ديــدگــاه نخســت بهتــر به نظــر مي‌رســد؛ چرا كه خدا در آيه ديگـــري مي‌فرمــايـد:
«فَهَــبْ لي مِنْ لَــدُنْــكَ وَلِيّاً يَــرِثُنــي وَ يَــرِثُ مِــنْ آلِ يَعْقُوبَ وَ اجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيّاً»(1).
1 . سوره مريم، آيه 5 و 6.
تفسير مردان (251)
پس از نزد خود جانشيني به من ارزاني دار كه وارث من و دودمان يعقوب باشد و او را مــورد رضــايت و پسنـد خود قرار ده.
در اين آيه شريفه وارث را بدان دليل «وَلِيّ» شمرده است كه در ارث بردن از ميّت، از ديگران سزاوارتر است. به صاحب برده نيز بدان دليل «مَوْلي» گفته مي‌شود كه نسبت به برده‌اش از ديگران سزاوارتر است.
وَ الَّــذينَ عَقَــدَتْ اَيْمانُكُــمْ فَآتُوهُمْ نَصيبَهُمْ
و به كساني كه با آنها پيمان بسته‌ايد نيز سهمشان را بپردازيد، چرا كه خدا هماره بر هر چيزي گواه است.
برخي اين جمله را عطف گرفته و مي‌گويند: منظور اين است كه هم - پيمانان شما نيز وارثاني دارند كه در ارث بردن از آنان، از ديگران سزاوارترند؛ پس به هر يك از وارثان سهم مقررش را بدهيد. امّا بيشتر مفسران اين جمله را مستقل شناخته و مي‌گـويند منظـور ايــن است كه بــايــد بهـــره هم پيمــانــان نيــز پرداخت گردد.

در مورد هم‌پيماني كه در آيه شريفه از آن سخن رفته است ديدگاه‌ها يكسان نيست:
1 ـ گروهي از جمله «سعيدبن جُبَيْر» برآنند كه منظور، هم‌پيمان جاهليت است؛ چرا كه در آن روزگار براي تأمين امنيّت، هر كسي با ديگري نوعي پيمان دفاعي مي‌بست و مي‌گفت: از اين پس خون من، خون تو و جنگ و صلح من، جنگ و صلح تو خواهد بود؛ من از تو ارث مي‌برم و تو از من و من از تو نگهباني و حفاظت خواهم نمود و تو از من. با اين پيمان، به هنگام تقسيم دارايي يكي از آنان، يك ششم از مال به هم‌پيمانش كه زنده بود پرداخت مي‌گرديد. نمونه چنين هم پيماني، شخصي بود كه با ابوبكر پيمان بسته بود و هنگامي كه او از دنيا رفت، ابوبكر از او ارث برد. پس از طلوع اسلام، قرآن نيز نخست براي هم‌پيمان ارث در نظر گرفت، امّا پس از مدتي با فرود آيه شريفه «... وَ اُولُوا الْأَرْحامِ بَعْضُهُمْ اَوْلي بِبَعْضٍ في كِتابِ اللّهِ...».(1) آن
1 . سوره اَنْفال، آيه 7.
(252) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
دستور را نسخ كرد.
«مُجاهِد» مي‌گويد: براي هم‌پيمان ارثي نيست، بلكه منظور اين است كه آنان را ياري كنيد و در محافظت آنان بكوشيد. با اين بيان آيه مورد بحث نسخ نشده است؛ چرا كه هم قرآن توصيه به رعايت پيمان‌ها مي‌كند و مي‌فرمايد: به عهدها و پيمان‌هاي خويش وفا كنيد؛ و هم پيامبرگرامي در روز فتح مكه فرمود:
«ما كانَ مِنْ حِلْفٍ فِي الْجاهِلِيَّةِ فَتَمَسَّكُوا بِهِ...»
هر پيمان عادلانه‌اي كه پيش از طلوع اسلام بسته شده است، آن را پاس داريد؛ چرا كه اسلام بر احترام به پيمان‌ها و وفاي به عهدها مي‌افزايد؛ امّا پيمان تازه‌اي جز در پرتو مقررات خدا پديد نياوريد.
و نيز در ياد از «حِلْفُ الْفُضُول»، يا پيمان جوانمردان براي دفاع از حقوق بشر فرمود: «من هنگام نوجواني، به همراه عموهايم بر بستن پيماني گواه بودم و در آن جا حضور داشتم كه اينك هر گز دوست ندارم شتران سرخ‌مو، يا بهاي بسياري بگيرم و آن پيمان انساني را بشكنم».
2 ـ گروهي ديگر از جمله «ابن عبّاس» مي‌گويند: منظور از هم پيمان در آيه شريفه، دو گروه مهاجر و انصارند كه پيامبر ميان آنان پيمان برادري برقرار ساخت. آنان نخست از يكديگر ارث نيز مي‌بردند كه پس از مدتي آن حكم به وسيله آيات ديگر نسخ شد.

3 ـ و برخي نيز بر اين باورند كه منظور آيه شريفه، پسرخواندگان است كه در جاهليت آنان را پسر مي‌پنداشتند و به آنان ارث مي‌دادند؛ همان‌گونه كه به «زيد» فرزند محمد خطاب مي‌كردند؛ امّا در اسلام دستور داده شد كه براي آنان هنگام وصيت چيــزي در نظــر نگيــرند؛ و اين همان معناي «فَآتُوهُمْ نَصيبَهُمْ» است كه در اين آيه آمده است.
اِنَّ اللّــهَ كــانَ عَلــي كُــلِّ شَــيْءٍ شَهيــداً
بـــه يقيـــن خـــداونـــد همـــاره بـــر هـــر چيـــزي گـــواه اســـت.
تفسير مردان (253)

اَلرِّجالُ قَوّامُونَ عَلَي النِّساآءِ بِما فَضَّلَ اللّهُ بَعْضَهُمْ‌عَلي بِعْضٍ وَ بِما اَنْفَقُوا مِنْ اَمْوالِهِمْ فَالصّالِحاتُ‌قانِتاتٌ حافِظاتٌ لِلْغَيْبِ بِما حَفِظَ اللّهُ وَ اللاّتي تَخافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَ اهْجُرُواهُنَّ فِي‌الْمَضاجِعِ‌وَ اضْرِبُوهُنَّ فَاِنْ اَطَعْنَكُمْ فَلا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبيلاً اِنَّ اللّهَ كانَ عَلِيّا كَبيرا

مردان، سرپرست و نگهبان زنانند ، به‌خاطر برتري‌هايي كه‌خداوند (از نظر نظام اجتماع) براي بعضي نسبت به بعضي‌ديگر قرارداده است و به خاطر انفاق‌هايي كه از اموالشان (در مورد زنان) مي‌كنند و زنان صالح زناني هستند كه‌متواضعند و در غياب (همسر خود) اسرار و حقوق او را، در مقابل حقوقي‌كه خدا براي آنان‌قرارداده، حفظ مي‌كنند و (اما) آن دسته از زنان را كه از سركشي و مخالفتشان بيم‌داريد ، پند و اندرز دهيد و (اگر مؤثر واقع نشد ،) در بستر ازآن‌ها دوري نمائيد و (اگر هيچ راهي جز شدّت عمل ، براي واداركردن آن‌ها به انجام وظايفشان نبود ،) آن‌ها را تنبيه كنيد و اگر ازشما پيروي كردند ، راهي براي تعدّي بر آن‌ها نجوييد (بدانيد) خداوند ، بلند مرتبه و بزرگ است (و قدرت او، بالاترين قدرت‌هاست).
(34 / نساء)

شرح آيه از تفسير نمونه

« نُشُوز » از « نَشْز » به معني زمين مرتفع و بلند است و در اين‌جا كنايه از سركشي و طغيان مي‌باشد. خانواده يك واحد كوچك اجتماعي است و همانند يك اجتماع بزرگ بايد رهبر و سرپرست واحدي داشته باشد ، زيرا رهبري و سرپرستي دسته‌جمعي كه زن و مرد مشتركا آن را به عهده بگيرند مفهومي ندارد و در نتيجه مرد يا زن ، يكي بايد « رئيس » خانواده و ديگري « معاون » و تحت نظارت او باشد ، قرآن در اين‌جا تصريح مي‌كند كه مقام سرپرستي بايد به مرد داده شود . « مردان سرپرست و نگهبان زنان هستند : اَلرِّجالُ قَوّامُونَ عَلَي النِّساآءِ ». البتّه مقصود از اين تعبير استبداد و اجحاف و تَعَدّي نيست بلكه منظور رهبري واحد منظّم با توجّه به مسؤوليّت‌ها و مشورت‌هاي

(254) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

لازم است. اين مسأله در دنياي امروز بيش از هر زمان روشن است كه اگر هيئتي (حتّي يك هيئت دو نفري) مأمور انجام كاري شود حتما بايد يكي از آن دو « رئيس » و ديگري « معاون يا عضو » باشد وگرنه هرج و مرج در كار آن‌ها پيدا مي‌شود ، سرپرستي مرد در خانواده نيز از همين قبيل است. و اين موقعيّت به خاطر وجود خصوصيّاتي در مرد است مانند ترجيح

قدرت تفكّر او بر نيروي عاطفه و احساسات (به عكس زن كه از نيروي سرشار و عواطف بيشتر بهره‌مند است) و ديگري داشتن بنيه و نيروي جسمي بيشتر كه با اوّلي بتواند بينديشد و نقشه طرح كند و با دوّمي بتواند از حريم خانواده خود دفاع نمايد. به‌علاوه‌تعهّد او در برابر زن و فرزندان نسبت به پرداختن هزينه‌هاي زندگي و پرداخت مهر و تأمين زندگي آبرومندانه همسر و فرزند ، اين حقّ را به او مي‌دهد كه وظيفه سرپرستي به عهده او باشد. البتّه ممكن است زناني در جهات فوق بر شوهران خود امتياز داشته باشند ولي شايد كرارا گفته‌ايم كه قوانين به تك تك افراد و نفرات نظر ندارد بلكه نوع و كلّي را درنظر مي‌گيرد و شكّي نيست‌كه‌از نظر كلّي ، مردان نسبت به زنان براي اين كار آمادگي بيشتري دارند، اگرچه زنان نيز وظايفي مي‌توانند به عهده بگيرند كه اهميّت آن مورد ترديد نيست. جمله بعد اشاره به همين حقيقت است زيرا در قسمت اوّل مي‌فرمايد : « اين سرپرستي به‌خاطر تفاوت‌هايي است كه خداوند از نظر آفرينش ، روي مصلحت نوع بشر ميان آن‌ها قرارداده » (بِما فَضَّلَ اللّهُ بَعْضَهُمْ عَلي بِعْضٍ). در قسمت ديگر مي‌فرمايد : « و نيز اين سرپرستي به‌خاطر تعهّداتي است كه مردان در مورد انفاق كردن و پرداخت‌هاي مالي در برابر زنان و خانواده به عهده دارند » (وَ بِما اَنْفَقُوا مِنْ اَمْوالِهِمْ). ولي ناگفته پيدا است كه سپردن اين وظيفه به مردان نه دليل بالاتر بودن شخصيّت انساني آن‌ها است و نه سبب امتيــاز آن‌هــا در جهان ديگر، زيرا آن صرفا بستگي به تقوا و پرهيزكاري دارد ، همان‌طور كه شخصيّت انساني يك معاون از يك رئيس ممكن است در جنبه‌هاي مختلفي بيشتر باشد اما رئيس براي سرپرستي كاري كه به او محوّل شده از

معــاون شــايسته‌تر است. سپس اضافه مي‌كند كه زنان در برابر وظايفي كه در خانواده بر عهده دارند به دو دسته‌اند:

دسته اول : « صالحان و درستكاران و آن‌ها كساني هستند كه خاضع و متعهّد دربرابر نظام خانواده مي‌باشند و نه‌تنها در حضور شوهر بلكه در غياب او ، حِفْظُ الْغَيْب مي‌كنند » (فَالصّالِحاتُ قانِتاتٌ حافِظاتٌ لِلْغَيْبِ بِما حَفِظَ اللّهُ). يعني مرتكب خيانت چه از نظر مال و چه از نظر ناموس و چه از نظر شخصيّت شوهر و اسرار خانواده در غياب او نمي‌شوند و در برابر حقوقي كه خداوند براي آن‌ها قايل شده و با جمله (بِما حَفِظَاللّهُ) به‌آن اشاره‌گرديده‌وظايف ومسؤوليت‌هاي‌خودرابه‌خوبي‌انجام‌مي‌دهند. بديهي است كه مردان موظفند در برابر اين‌گـونه زنـان نهـايت احترام و حقّ‌شناسي را انجام دهند .

دسته دوم : زناني هستند كه از وظايف خود سرپيچي مي‌كنند و نشانه‌هاي ناسازگاري در آن‌ها ديده مي‌شود ، مردان در برابر اين‌گونه زنان وظايف و مسؤوليت‌هايي دارند كه بايد مرحله به مرحله انجام گردد و در هر صورت مراقب باشند كه از حريم عدالت ، تجاوز نكنند ، اين وظايف به ترتيب زير در آيه بيان شده است : مرحله اول در مورد زناني است كه نشانه‌هاي سركشي و عداوت و دشمني در آن‌ها آشكار مي‌گردد كه قرآن از آن‌ها چنين تعبير مي‌كند : « زناني را كه از طغيان و سركشي آن‌ها مي‌ترسيد موعظه كنيد و پند و اندرز دهيد » (وَ اللاّتي تَخافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ). به اين ترتيب آن‌ها كه پا از حريم نظام خانوادگي فراتر مي‌گذارند قبل از هرچيز بايد به‌وسيله اندرزهاي دوستانه و نتايج سوء اين‌گونه كارها آنان‌را به‌راه‌آورد و متوجّه مسؤوليّت خود نمود. سپس مي‌فرمايد : « در صورتي كه اندرزهاي شما سودي نداد ، در بستر از آن‌ها دوري كنيد » (وَاهْجُرُواهُنَّ فِي الْمَضاجِعِ). و با اين عكس‌العمل و بي‌اعتنايي و به اصطلاح قهركردن ، عدم رضايت خود را از رفتار آن‌ها آشكار سازيد شايد همين « واكنش خفيف » در روح آن‌ها مؤثر گردد. در صورتي كه سركشي و

(256) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

پشت‌پا زدن به وظايف و مسؤوليت‌ها از حدّ بگذرد و همچنان در راه قانون‌شكني با لجاجت و سرسختي گام بردارند ، نه اندرزها تأثير كند و نه جدا شدن در بستر و كم اعتنايي نفعي بخشد و راهي جز « شدّت عمل » باقي نماند « آن‌ها را تنبيه بدني كنيد : وَ اضْرِبُوهُنَّ ». در اين‌جا اجازه داده شده كه از طريق « تنبيه بدني » آن‌ها را به انجام وظايف خويش وادار كنند. ممكن است ايراد كنند كه چگونه اسلام به مردان اجازه داده كه در مورد زن متوسّل به تنبيه بدني شوند ؟

جواب اين ايراد با توجّه به معني آيه و رواياتي كه در بيان آن وارد شده و توضيح آن در كتب فقهي آمده است و همچنين با توضيحاتي كه روانشناسان امروز مي‌دهند چندان پيچيده نيست زيرا :

اولاً : آيه ، مسأله تنبيه بدني را در مورد افراد وظيفه‌نشناسي مجاز شمرده كه هيچ وسيله ديگري درباره آن‌ها مفيد واقع نشود و اتّفاقا اين موضوع تازه‌اي نيست كه منحصر به اسلام باشد ، در تمام قوانين دنيا هنگامي كه طرق مسالمت‌آميز براي واداركردن افراد به انجام وظيفه ، مؤثر واقع نشود ، متوسّل به خشونت مي‌شوند ، نه‌تنها از طريق ضرب بلكه گاهي در موارد خاصي مجازات‌هايي شديدتر از آن نيز قايل مي‌شوند كه تا سرحدّ اعدام پيش مي‌رود .

ثانيا : « تنبيه بدني » در اين‌جا همان‌طور كه در كتب فقهي نيز آمده است ، بايد ملايم و خفيف‌باشد به‌طوري‌كه نه موجب شكستگي و نه مجروح شدن گردد و نه باعث كبودي بدن.
ثالثا : روانكاوان امروز معتقدند كه جمعي از زنان داراي حالتي به نام « مازوشيسم » (آزار طلبي) هستند كه اين حالت در آن‌ها تشديد مي‌شود تنها راه آرامش آنان تنبيه مختصر بدني است ، بنابراين ممكن است ناظر به چنين افرادي باشد كه تنبيه خفيف بدني درمورد آنان جنبه آرام بخشي دارد و يك نوع درمان رواني است. مسلّم است كه اگر يكي از اين مراحل مؤثر واقع شود و زن به انجام وظيفه خود اقدام كند مرد حقّ
تفسير مردان (257)
ندارد بهانه‌گيري كرده ، درصدد آزار زن برآيد ، لذا به دنبال اين جمله مي‌فرمايد: « اگر آن‌ها اطاعت كنند به آن‌هاتعدّي نكنيد : فَاِنْ اَطَعْنَكُمْ فَلا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبيلاً ». و اگر گفته شود كه نظير اين طغيان و سركشي و تجاوز در مردان نيز ممكن است پديد آيد ، آيا مردان نيز مشمول چنين مجازات‌هايي خواهند شد؟ در پاسخ مي‌گويي آري مردان هم درست همانند زنان در صورت تخلّف از وظايف مجازات مي‌گردند حتي مجازات بدني ، منتها چون اين كار غالبا از عهده زنان خارج است حاكم شرع موظّف است كه مردان متخلّف را از طرق مختلفي و حتّي از طريق تعزير (مجازات بدني) به وظايف خود آشنا سازد. داستان مردي‌كه به همسرخود اجحاف‌كرده‌بود و به‌هيچ‌قيمت حاضر به‌تسليم دربرابرحقّ نبود و علي او را باشدّت عمل‌وحتّي با تهديد به شمشير وادار به تسليم كرد معروف است.
و در پايان مجددا به مردان هشدار مي‌دهد كه از موقعيّت سرپرستي خود در خانواده سوء استفاده نكنند و به قدرت خدا كه بالاتر از همه قدرت‌ها است بينديشند «زيرا خداوند بلند مرتبه و بزرگ است: اِنَّ اللّهَ كانَ عَلِيّا كَبيرا».
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

شأن نزول

در شأن نزول و داستان فرود آيه مورد بحث سه روايت آمده كه بيانگر يك داستان است و تفاوت در چهره‌هاست:
1 ـ برخي آورده‌اند كه آيه شريفه در مورد مردي به نام «سَعْد بن رَبيع» و همسرش «حبيبه» فرود آمد؛ چرا كه آن دو، كه خاندانشان از يارانِ «مَدَني» پيامبر بودند، در زندگي مشترك دستخوش كشمكش شدند؛ و آن مرد همسرش را به خاطر سركشي و نافرماني‌اش ??زد. آن زن به همراه پدرش «زيد» نزد پيامبر شكايت برد و آن حضرت پس از رسيدگي، دستور قصاص داد. آنان را براي اجراي دستور بردند كه درست در همان لحظات اين آيه شريفه بر قلب مصفّاي پيامبر فرود آمد و پيامبر پس از تلاوت آيه شريفه فرمود: ما چيزي را خواستيم و خدا دستوري ديگر داد و آنچه

7خـدا مقـرر فـرمـوده بهتـر است و آن‌گـاه حكم خويش را برداشت.
2 ـ «كَلْبي» در اين مورد آورده است كه: آيه شريفه در مورد «سَعد» و همسرش «خُـولَـه» فـرود آمـد و داستـان فـرود آن همـان‌گـونه اسـت.
3 ـ برخي ديگر آورده‌اند كه آيه شريفه درمورد «جميله» و شوهرش «ثابت» فرود آمد؛ و آن‌گاه داستان فرود آن را همان‌گونه كه گذشت روايت كرده‌اند.

مـديـريـت در خـانـواده

در دو آيه پيش، ضمن بيان برابري زن و مرد در اصل انسانيت، به پاره‌اي از تفـاوت‌هاي ظـاهـري و حقـوقـي آنان اشاره رفت، اينك در اين آيه شريفه مي‌فرمايد:
اَلـرِّجـالُ قَـوّامُـونَ عَلَـي النِّساءِ بِما فَضَّلَ اللّهُ بَعْضَهُمْ عَلي بَعْضٍ وَ بِما اَنْفَقُوا مِنْ اَمْوالِهِمْ
مردان در نظام خانواده كارگزار و تدبيرگر امور زنانند و سرپرستي و مديريت جـامعـه كـوچـك خانواده را به عهده دارند؛ و اين به خاطر تفاوت‌ها و برتري بـرخي از انسـان‌ها بر برخي ديگر است كه دستگاه حكيمانه آفرينش بر اساس مصلحت در نظـر گـرفتـه است.

در اين فراز از آيه شريفه، نخستين رمز كارگزار بودن مردان را در جامعه كوچك خانواده بيان مي‌كند و خاطر نشان مي‌سازد كه دليل اين كار اين است كه مردان به طور عادي از نظر دانش و خرد و استواري ديدگاه و تصميم بر كارها، بر زنان برتري دارند؛ و ديگر بدان جهت است كه از دارايي و ثمره تلاش خود، هم به زنان مهريه مي‌پردازند و هم هـزينـه خـانـه و خانواده را تأمين مي‌كنند.
فَالصّالِحاتُ قانِتاتٌ حافِظاتٌ لِلْغَيْبِ بِما حَفِظَ اللّهُ
به باور برخي از مفسران، منظور اين است كه زنانِ شايسته، فرمانبردار خدا و همسـران خـويـش‌انـد؛ و ايـن آيـه را گـواه ديدگاه خود آورده‌اند كه مي‌فرمايد:
يـا مَـرْيَـمُ اقْنُتـي لِرَبِّكِ...»(1)
1 . سوره آل عِمْران، آيه 34.
تفسير مردان (259)
هـان اي مـريـم! در زندگي هماره فرمانبردار پروردگار خويش باش!
و نيـز، در غيـاب همسـرانشـان عفـت خـويـش را پـاس مي‌دارند.
و به باور برخي، حقوق و دارايي و حرمت شوهران را نگاهبانند. به باور ما همه اين مفـاهيـم در آيـه موجود است و هيچ ناسازگاري ميان دو ديدگاه نيست.
و اين پاس‌داشتن حقوق همسر و عفت خويش از سوي زنان بدان دليل است كه خدا حقوق آنان را كه از جمله آنها پرداخت مهريه و تأمين هزينه زندگي و رفتار عادلانه با آنان است برايشان پاس داشته و همه را بر عهده شوهرانشان نهاده است. برخي بر آنند كه به بركت پاس‌داشتن خدا از اين حقوق و حدود است كه زنان مي‌توانند آنها را پاس دارند.
وَاللّاتي تَخافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضاجِعِ وَاضْرِبُوهُنَّ
منظور اين است كه: آن زناني كه شما شوهران از سركشي و حق‌ناپذيري‌شان بيم داريد و به راستي مي‌ترسيد و مي‌دانيد كه در انديشه سلطه‌جويي در جامعه كوچك خانه و خانواده هستند و با شما به ناسازگاري مي‌پردازند، با مِهر و صفا اندرزشان دهيد؛ و اگر گفت‌گو و خيرخواهي سود نبخشيد، در بستر و خوابگاه از آنان دوري گزينيد.
به باور «سعيدبن جُبَيْر» پيام اين جمله اين است كه از آميزش با آنان خودداري ورزيد؛ امّا به باور گروهي، از نزديكي و همخوابگي با آنان خودداري كنيد. در اين صورت روشن مي‌شود كه آنان از نظر مِهر به شما و ادامه زندگي مشترك چگونه‌اند؛ اگر به راستي شما و زندگي با شما را

دوست دارند، اين جدايي شما بر آنان گران مي‌آيد و راه عادلانه و رعايت حقوق و حدود را برمي‌گزينند، وگرنه به دوري گزيدن شما نيز بها نمي‌دهند.
و در روايتي از حضرت باقر عليه‌السلام دراين مورد رسيده است كه به اين‌گونه زنان سركش، به هنگام خواب پشت كنيد و توجّه ننماييد؛ به‌همين مفهوم تفسير شده است.
«فَرّاء» بـر آن است كه در آيـه شـريفـه، «بيـم از نـافـرمـانـي» بـه مفهـوم آگاهي از نافرماني و سركشي آمده است و واژه خــوف گــاه به مفهــوم علــم به كار مي‌رود.
از«ابن عبّاس» آورده‌اند كه: زنان را در صورت سركشي با بهره‌وري از كتاب خدا اندرز دهيد و به آنان خاطر نشان سازيد كه از خدا بترسند و در قلمرو مقررات نظام
(260) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
خانواده با شما سازگار و فرمانبردار باشند؛ اگر نپذيرفتند، با آنان اندكي درشتي كنيد؛ و اگر سـود نبخشيــد به گـونه‌اي كه زخم و شكستگي پديد نيايد، آنان را تنبيه نماييد.
و از ششميــن امــام نـور آورده‌انـد كه منظور از تنبيه، زدن با ساقه گياه يا ني است.
فَـــــاِنْ اَطَعْنَكُـــــمْ فَـــلا تَبْغُـــوا عَلَيْهِـــنَّ سَبيـــلاً
و اگر آنان از سركشي خويش بازگشتند و راه سازگاري و انجام وظايف برگزيدند، ديگــر راهــي بــراي زيــان رسـانــدن به آنــان بــراي شمــا نخـــواهــد بـــود.
به باور برخي منظور اين است كه ديگر هيچ راهي براي دوري گزيدن و يا هشدار وتنبيه نمي‌ماند. و به باور برخي ديگر، هنگامي كه آنان سرسازگاري و انجام وظايف داشتند، ديگــر به ژرفاي جان آنان كار نداشته باشيد و آنان را به مهر و محبت قلبي مكلّف نسازيد.
اِنَّ اللّهَ كانَ عَلِيًّا كَبيراً به يقين خدا بلند مرتبه و بزرگ است.
او بـرتـر از آن اسـت كـه كسـي را بـه كاري فراتر از توان و امكاناتش موظّف سازد.
به باور برخي منظور از بيان دو وصف از اوصاف خدا در آخر آيه شريفه اين است كه به مردان هشدار مي‌دهد كه مراقب رفتار خويش باشند؛ چرا كه خدا مي‌تواند زنان را در صورتي كه به آنان ستم كنيد، ياري نمايد وبر شما پيروز سازد. و به بارور برخي منظور اين است كه: هان اي مردان با ايمان! خدا شما را به اندازه توانتان مكلف ساخته است؛ بنابراين شما نيز از زنان چيزي فراتر از توان آنان و مقررات و حقوق خويش نخواهيد.
تفسير مردان (261)

وَ اِنْ خِفْتُمْ شِقاقَ بَيْنِهِما فَابْعَثُوا حَكَما مِنْ اَهْلِهِ وَحَكَما مِنْ اَهْلِها اِنْ يُريدا اِصْلاحا يُوَفِّقِ اللّهُ بَيْنَهُمااِنَّ اللّهَ كانَ عَليما خَبيرا

و اگر از جدايي و شكاف ميان آن دو (همسر) بيم داشته‌باشيد ، يك داور از خانواده شوهر و يك داور از خانواده‌زن انتخاب كنيد (تا به كار آنان رسيدگي كنند) . اگر اين دو داور ، تصميم به اصلاح داشته باشند ، خداوند به توافق آن‌هــا كمك مي‌كند ، زيرا خداوند ، دانــا و آگــاه است (و از نيّات همــه باخبــر است). (35 / نساء)

شرح آيه از تفسير نمونه

در اين آيه اشاره به مسأله اختلاف و نزاع ميان دو همسر كرده ، مي‌گويد : « اگر نشانه‌هاي شكاف و جدايي در ميان دو همسر پيدا شد (براي بررسي علل و جهات ناسازگاري و فراهم نمودن صلح و سازش) يك نفر داور و حكم از فاميل مرد انتخاب كنيد » (وَ اِنْ خِفْتُمْ شِقاقَ بَيْنِهِمـا فَابْعَثُوا حَكَما مِنْ اَهْلِهِ). و از آن‌جا كه قضاوت نبايد يك طرفه باشد مي‌افزايد : « و يك داور و حكم از خانواده زن انتخاب كنيد » (وَ حَكَما مِنْ اَهْلِها). سپس مي‌فرمايد : « اگر اين دو حكم با حسن نيّت و دلسوزي وارد كار شوند و هدفشان اصلاح ميان دو همسر بوده باشد ، خداوند كمك مي‌كند و به وسيله آنان ميان دو همسر الفت مي‌دهد » (اِنْ يُريدا اِصْلاحا يُوَفِّقُ اللّهُ بَيْنَهُما). و براي اين‌كه به « حَكَمَيْن » هشدار دهد كه حسن نيّت به خرج دهند در پايان آيه مي‌فرمايد : « خداوند از نيّت آن‌ها با خبر و آگاه است » (اِنَّ اللّهَ كانَ عَليما خَبيرا). محكمه صلح خانوادگي كه در آيه فوق به آن اشاره شد يكي از شاهكارهاي اسلام است. اين محكمــه امتيــازاتي دارد كه ساير محــاكـم فاقـد آن هستند ، از جمله :

1 ـ محيط خانواده كانون احساسات و عواطف است و طبعا مقياسي كه در اين محيط بايد به كار رود با مقياس ساير محيط‌ها متفاوت است ، يعني همان‌گونه كه در « دادگاه‌هاي جنايي » نمي‌تــوان با مقيــاس محبّـت و عاطفه كاركرد ، در محيط خانواده نيز نمي‌توان تنها با مقياس خشك قانون و مقــرّرات بــي‌روح گام برداشت ، در اين‌جا بايد حتي‌الامكان اختلافات را از طرق عاطفي حل كرد ، لذا دستور مي‌دهد

كه داوران اين محكمه كساني باشند كه پيوند خويشاوندي با دو همسر دارند و مي‌توانند عــواطـف آن‌ها را در مسير اصلاح تحريك كنند ، بديهي است اين امتياز تنها در اين محكمه است و ساير محاكم فاقد آن هستند .

2 ـ در محاكم عادي قضايي طرفين دعوا مجبورند براي دفاع از خود ،

هرگونه اسراري كه دارند فاش سازند . مسلّم است كه اگر زن و مرد در برابر افراد بيگانه و اجنبي اسرار زناشويي خود را فاش سازند احساسات يكديگر را آن‌چنان جريحه‌دار مي‌كنند كه اگر با اجبار دادگاه به منزل و خانه بازگردند ، ديگر از آن صميميّت و محبّت سابق خبـري نخواهد بود و همانند دو فرد بيگانه مي‌شوند كه به حكم اجبار بايد وظايفي را انجام دهند ، اصولاً تجربه نشان داده است كه زن و شوهري كه راهي آن‌گونه محاكم شوند ديگر زن و شوهر سابق نيستند. ولي در محكمه صلح فاميلي يا اين‌گونه مطالب به خاطر شرم حضور مطرح نمي‌شود و يا اگر بشود چون در برابر آشنايان و محرمان است ، آن اثر سوء را نخواهد داشت .
3 ـ داوران در محاكم معمولي ، در جريان اختلافات غالبا بي‌تفاوتند و قضيه به هـر شكـل خـاتمـه يـابـد بـراي آن‌هـا تأثيري ندارد ، دو همسر به خانه بازگردند ، يا براي هميشه از يكديگر جدا شـونـد ، براي آن‌ها فرقي نمي‌كند. محكمه از بستگان نزديك مرد و زن هستند و جدايي يا صلح آن دو ، در زندگي اين عدّه هم از نظر عاطفي و هم از نظر مسؤوليّت‌هاي ناشي از آن تأثير دارد و لذا آن‌ها نهايت كوشش را به خرج مي‌دهند كه صلـح و صميميّت در ميـان اين دو بـرقـرار شود و به اصطلاح آب رفته به جوي بازگردد.
4 ـ از همه اين‌ها گذشته چنين محكمه‌اي هيچ يك از مشكلات و هزينه‌هاي سرسام‌آور و سرگرداني‌هاي محاكم معمولي را ندارد و بدون هيچ‌گونه تشريفاتي طرفين مي‌توانند در كمترين مدّت به مقصود خـود نائل شوند. ناگفته روشن است كه حكمين بايد از ميان افرادپخته و باتدبير و آگاه دو فاميل انتخاب شوند. با اين امتيازاتي كه شمرديم معلوم مي‌شود كه شانس موفقيّت اين محكمه در اصلاح ميان دو همسر به مراتب بيشتر از محاكم ديگر است.
تفسير مردان (263)
شرح آيه از تفسير مجمع البيان

در آيه شريفه آفريدگار انسان، مردان جامعه را راه نمود كه به هنگام پديدار شدن نشانه‌هاي سركشي و وظيفه‌ناشناسي همسرانشان چگونه رفتار كنند؛ اينك در اين آيه راه مي‌نمايدكه اگر آن تدابيرسودي‌نبخشيد و خطرجدايي‌احساس‌گرديد،چه‌بايد كرد.

وَ اِنْ خِفْتُـــمْ شِقـــاقَ بَيْنِهِمـــا فَـابْعَثُـــوا حَكَمـــاً مِـنْ اَهْلِـهِ وَ حَكَمـاً مِـنْ اَهْلِهـــا

و اگر نشانه‌هاي دشمني و شكاف پديد آمد و از ناسازگاري آن دو بيمناك شديد، داوري‌از خاندان مرد و داوري نيز از خانواده زن برانگيزيد تا ميان آنان سازش پديد آورند.

در ايــن مــورد كه روي سخـن در آيـه شـريفـه با كيست، ديدگاه‌ها متفاوت است:

1 ـ برخي بر آنند كه مخاطب آيه همان كسي است كه سرپرستي نظام خانواده به عهـده اوست.

2 ـ امّا برخــي از مفسّــران و بيشتر فقها بر اين عقيده‌اند كه روي سخن با كسي است كه ايــن كشمكــش خـانـوادگـي در بـرابـر او طــرح مي‌گــردد و توانايي حلّ آن را دارد. روايــات رسيـده از حضرت باقر و صادق عليهم‌السلام نيز بيانگر اين ديدگاه است.

3 ـ به باور پاره‌اي از مفسران نيز روي سخن با دو عضو اصلي خانواده، يعني زن و مــرد و بستگــان نزديك آنان است.

يـك پـرسش

آيا دو داوري كه براي ايجاد سازش و رفع كشمكش برگزيده مي‌شوند، در صورت نيافتن راه ادامه زندگي مشترك، مي‌توانند آن دو را ازهم جدا كنند و به گونه‌اي شــرافمتنــدانه زن را طــلاق بــدهنــد و انحـــلال خــانــواده را اعــلان كننـــد؟

پـاســخ

از روايات رسيده از امامان نور چنين دريافت مي‌گردد كه آنان تنها با رضايت زن و مرد مي‌توانند انحلال خانواده و جدايي زن و مرد را اعلان كنند؛ امّا برخي بر آنند كه
(264) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
مي‌توانند؛ و روايتي نيز از امير مؤمنان در اين مورد آورده‌اند. طرفداران اين ديدگاه بر اين عقيده‌اند كه دو داور از سوي زن و مرد وكالت دارند. بنابر اين در صورت عدم امكان سازش و راه نبودن براي ادامه زندگي مشترك مي‌توانند جدايي آنان را اعلان كنند.
اِنْ يُريدا اِصْلاحاً يُوَفِّقِ اللّهُ بَيْنَهُما اِنَّ اللّهَ كانَ عَليماً خَبيراً
به باور برخي منظور اين است كه اگر آن دو داور به راستي در انديشه سازش آن زن و مرد و يافتن راه حلّ مشكل آنان باشند، خداوند ميان آنان سازش پديد مي‌آورد تا بر اساس عدالت و مصلحت داوري كنند؛ امّا برخي بر آنند كه اگر دو داور در انديشه ايجاد سازش ميان زن و شوهرش باشند، خدا ميان آن زن و مرد سازش پديد مي‌آورد و دشمني و شكاف را از ميان بر مي‌دارد؛ چرا كه او به نيت‌هاي قلبي و خواسته‌هاي آن دو، دانا و به مصالح و منافع خانواده و جامعه آگاه است.
تفسير مردان (265)

وَ اعْبُدُوا اللّهَ وَ لا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئا وَ بِالْوالِدَيْنِ‌اِحْسانا وَ بِذِي القُرْبي وَ الْيَتامي وَالْمَساكينِ وَالْجارِ ذِي‌الْقُرْبي وَ الْجارِ الْجُنُبِ وَ الصّاحِبِ بِالْجَنْبِ وَ ابْنِ السَّبيلِ وَ مــا مَلَكَتْ اَيْمــانُكُمْ اِنَّ اللّهَ لايُحِبُّ مَنْ كانَ مُخْتالاً فَخُورا

و خدا را بپرستيد و هيچ چيز را همتاي او قرار ندهيد و به‌پدر و مادر ، نيكي كنيد، همچنين به‌خويشاوندان و يتيمان‌و مسكينان و همسايه نزديك و همسايه دور و دوست و همنشين و واماندگان در سفر و بردگاني كه مالك آن‌هاهستيد ، زيرا خداوند ، كسي راكه متكبّر و فخر فروش است (و از اداي حقوق ديگران سرباز مي‌زند ،) دوست نمي‌دارد. (36 / نساء)

شرح آيه از تفسير نمونه

بايد توجه داشت كه « مُخْتال » از ماده « خِيال » به معني كسي است كه با يك سلسله « تَخَيُّلات » خود را بزرگ مي‌پندارد و اگر مي‌بينيم به اسب « خَيْل » گفته مي‌شود نيز به خاطر آن است كه هنگام راه رفتن شبيه متكبّران گام برمي‌دارد و « فَخُور » از ماده « فَخْر » به معين كسي است كه فخرفروشي مي‌كند ، بنابراين تفاوت ميان اين دو كلمه در اين‌جا است كه يكي اشاره به تخيّلات كبرآلود ذهني و ديگري به اعمال تكبّرآميز خارجي است. آيه فوق يك سلسله از حقوق اسلامي اعم از حقّ خدا و حقوق بندگان و آداب معاشرت بامردم را بيان داشته است و روي هم رفته ، ده دستور از آن استفاده مي‌شود :

1 ـ نخست مردم‌را دعوت به‌عبادت و بندگي پروردگار و ترك شرك و بت‌پرستي‌كه ريشه اصلي تمام برنامه‌هاي اسلامي است مي‌كند ، دعوت به توحيد و يگانه‌پرستي روح را پاك و نيّت را خالص و اراده را قوي و تصميم رابراي انجام هر برنامه مفيدي محكم مي‌سازد و از آن‌جا كه آيه بيان يك رشته از حقوق اسلامي است، قبل از هرچيز اشاره به حقّ خداوند بر مردم كرده است و مي‌گويد : « خدا را بپرستيد و هيچ چيز را شريك او قرارندهيد : وَ اعْبُدُوا اللّهَ وَ لا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئا » .

2 ـ سپس اشاره به حقّ پدر و مادر كرده و توصيه مي‌كند كه نسبت به آن‌ها نيكي كنيد (وَ بِالْوالِدَيْنِ اِحْسانا). حقّ پدر و مادر از مسايلي است كه در قرآن مجيد زياد روي آن تكيّه شده و كمتر موضوعي است كه اين‌قدر مورد تأكيد واقع شده باشد و در چهار

(266) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

مورد از قرآن ، بعد از توحيد قرار گرفته است .(1) از اين تعبيرهاي مكرّر استفاده مي‌شود كه ميان اين دو ارتباط و پيوندي است و در حقيقت چنين است چون بزرگ‌ترين نعمت ، نعمت هستي و حيات است كه در درجه اول

از ناحيه خدا است در مراحل بعد به پدر و مادر ارتباط دارد ، زيرا كه فرزند ، بخشي از وجود پدر و مادر است ، بنابراين ترك حقوق پدر و مادر ، هم دوش شرك به خدا است. درباره حقوق پدر و مادر بحث‌هاي مشروحي داريم كه در ذيل آيات مناسب در سوره اسراء و لقمان به خواست خـدا خـواهد آمد .
3 ـ سپس دستـور به نيكـي كـردن «نسبت به همـه خـويشاوندان مي‌دهد» (وَ بِـذِي القُـرْبي).
اين موضوع نيز از مسايلي است كه در قرآن تأكيد فراوان درباره آن شده است ، گاهي به عنوان « صله رحم » و گاهي به عنوان « احسان و نيكي » به آن‌ها ، در واقع اسلام مي‌خواهد به اين وسيله علاوه بر پيوند وسيعي كه درميان تمام افراد بشر به‌وجود آورده ، پيوندهاي محكم‌تري درميان واحدهاي كوچك‌تر و متشكّل‌تر ، به نام « فاميل » و « خانواده » به وجودآورد تا در برابر مشكلات و حوادث يكديگر را ياري دهند و از حقوق هم دفاع كنند .
4 ـ سپس اشاره به حقوق « ايتام » كرده و افراد با ايمان را توصيه به نيكي در حقّ آن‌ها مي‌كند (وَ الْيَتامي). زيرا در هر اجتماعي بر اثر حوادث گوناگون هميشه كودكان يتيمي وجود دارند كه فراموش كردن آن‌ها نه فقط وضع آن‌ها را به خطر مي‌افكند ، بلكه وضع اجتماع را نيز به خطر مي‌اندازد ، چون كودكان يتيم اگر بي‌سرپرست بمانند و يا به اندازه كافي از محبّت اشباع نشوند ، افرادي هرزه ، خطرناك و جنـايت‌كـار بارمي‌آيند ، بنابراين نيكي در حقّ يتيمان هم نيكي به فرد است هم نيكي به اجتماع .
5 ـ بعد از آن حقوق مستمندان را يادآوري مي‌كند (وَ الْمَساكينِ). زيرا در يك اجتماع سالم كه عدالت در آن برقرار است نيز افرادي معلول و از كارافتاده و مانند آن وجود خواهند داشت كه فراموش كردن آن‌ها برخلاف تمام اصول انساني است و اگر
1- (83 / بقره) ، (151 / انعام) ، (3 / اسراء) .

فقر و محروميّت به خاطر انحراف از اصول عدالت اجتماعي دامنگير افراد سالم گردد نيز بـايـد با آن به مبـارزه برخاست .
6 ـ سپس‌توصيه‌به«نيكي در حقّ همسايگان نزديك مي‌كند» (وَ الْجارِ ذِي الْقُرْبي).
در اين‌كه منظور از همسايه نزديك چيست مفسّران احتمالات مختلفي داده‌اند بعضي معني آيه را همسايگاني كه جنبه خويشاوندي دارند دانسته‌اند ، ولي اين تفسير با توجه به اين‌كه در جمله‌هاي سابق ، از همين آيه اشاره به حقوق خويشاوندان شده بعيد به نظر مي‌رسد ، بلكه منظور همان نزديكي مكاني است زيرا همسايگان نزديك‌تر حقوق و احترام

بيشتري دارند و يا اين كه منظور همسايگاني است كه از نظر مذهبي و ديني با انسان نزديك باشند.
7 ـ سپس درباره « همسايگان دور سفارش مي‌كند » (وَ الْجارِ الْجُنُبِ). و منظور از آن دوري مكاني است ، زيرا طبق پاره‌اي از روايات تاچهل خانه از چهار طرف همسايه محسوب مي‌شوند. (1) كه در شهرهاي كوچك تقريبا تمام شهر را در برمي‌گيرد (چون اگر خانه هر انساني را مركز دايره‌اي فرض كنيم كه شعاع آن از هر طرف چهل خانه باشد ، با يك محاسبه ساده درباره مساحت چنين دايره‌اي روشن مي‌شود كه مجموع خانه‌هاي اطراف آن را تقريبا پنج هزار خانه تشكيل مي‌دهد كه مسلما شهرهاي كوچك بيش از آن خانه ندارند). جالب توجه اين‌كه قرآن در آيه فوق علاوه بر ذكر « همسايگان نزديك » ، تصريح به حقّ « همسايگان دور » كرده است زيرا كلمه همسايه معمولاً مفهوم محدودي دارد و تنها همسايگان نزديك را دربرمي‌گيرد لذا براي توجه دادن به وسعت مفهوم آن از نظر اسلام راهي جز اين نبوده كه نامي از همسايگان دور نيز صريحا برده شود. و نيز ممكن است منظور از همسايگان دور ، همسايگان غير مسلمان باشد ، زيرا حقّ جِوار (همسايگي) در اسلام منحصر به همسايگان مسلمان نيست و غير مسلمان را نيز شامل مي‌شود . (مگر آن‌هايي كه با مسلمانان سرجنگ داشته باشند). « حقّ جِوار » دراسلام به‌قدري اهميّت دارد كه در وصاياي معروف امير مؤمنان مي‌خوانيم : « ما زالَ (رَسُولُ اللّهِ) يُوصي بِهِمْ حَتّي ظَنَنّا اَنَّهُ سَيُوَرِّثُهُمْ : آنقدر پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله درباره آن‌ها سفارش كرد، كه ما فكر كرديم شايد دستور دهد همسايگان از

1- « نُورُالثَّقَلَيْن » ، جلد 1 ، صفحه 480 .

يكديگر ارث ببرند ». اين حديث در منابع معروف اهل تسنن نيز آمده است ، در « تفسير المَنار » و « تفسير قُرْطُبي » از بخاري نيز همين مضمون از پيغمبر اكرم صلي‌الله‌عليه‌وآله نقل شده است. در حديث ديگري از پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله نقل شده كه در يكي از روزها سه بار فرمود: « وَ اللّهِ لا يُـؤْمِـنُ : به خـدا سوگند چنين كسي ايمان ندارد... » يكي پرسيد: چه كسي؟ پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله فرمود : « اَلَّذي لا يَأْمَنُ جارُهُ بَوائِقَهُ : كسي كه همسايه او ازمزاحمت او در امان نيست » .(1)
8 ـ سپس قرآن درباره « كساني كه با انسان دوستي و مصاحبت دارند ، توصيه مي‌كند » (وَ الصّاحِبِ بِالْجَنْبِ). ولي بايد توجه داشت كه « الصّاحِبِ بِالْجَنْبِ » معناي وسيع‌تري از دوست و رفيق دارد و در واقع هركسي راكه به نوعي با انسان نشست و برخاست داشته باشد ، دربرمي‌گيرد خواه دوست دايمي باشد يا يك دوست موقّت (همانند كسي كه در اثناء سفر با

انسان همنشين مي‌گردد و اگر مي‌بينيم كه در پاره‌اي‌از روايات « وَالصّاحِبِ بِالْجَنْبِ » به رفيق سفر (رَفيقُكَ فِي‌السَّفَرِ) و يا كسي كه به اميد نفعي سراغ انسان مي‌آيد (اَلْمُنْقَطِعُ اِلَيْكَ يَرْجُوْ نَفْعَكَ) تفسير شده ، منظور اختصاص به آن‌ها نيست ، بلكه بيان توسعه مفهوم اين تعبير است كه همه اين موارد را نيز دربرمي‌گيرد و به اين ترتيب آيه يك دستور جامع و كلّي براي حسن معاشرت نسبت به تمام كساني كه با انسان ارتباط دارند مي‌باشد ، اعم از دوستان واقعي و همكاران و همسفران و مراجعان و شاگردان و مشاوران و خدمتگزاران .
9 ـ دسته ديگري كه در اين‌جا درباره آن‌ها سفارش شده ، كساني هستند كه در سفر و بلاد غربت احتياج پيدا مي‌كنند (وَابْنِ السَّبيلِ). با اين‌كه ممكن است در شهر خود افراد متمكّني باشند ، در سفر به علّتي وامي‌مانند و تعبير جالب « ابْنِ‌السَّبيلِ » (فرزند راه) نيز از اين نظر است كه ما نسبت به آن‌ها هيچ‌گونه آشنايي نداريم تابتوانيم آن‌ها رابه قبيله يا فاميل ياشخصي نسبت دهيم، تنها به حكم اين‌كه مسافراني هستند نيــازمنــد، بايد مورد حمــايت قــرار گيــرند .
10 ـ در آخرين مرحله توصيه به نيكي كردن نسبت به بردگان شده است (وَ ما مَلَكَتْ اَيْمانُكُـمْ). در حقيقت آيه با حقّ خدا شروع شده و با حقوق بردگان ختم
1- « تفسير قُرْطُبي » ، جلد 3 ، صفحه 1754 .

مي‌گردد، زيرا اين حقوق از يكديگر جدا نيستند و تنها اين آيه نيست كه در آن درباره بردگان توصيه شده ، بلكه در آيات مختلف ديگر نيز در اين زمينه بحث شده است. ضمنا اسلام برنامه دقيقي براي آزادي تدريجي بردگان تنظيم كرده كه به « آزادي مطلق » آن‌ها مي‌انجامد و به خواست خدا در ذيل آيات مناسب ، مشروحا از آن سخن خواهيم گفت. در پايان آيه هشدار مي‌دهد و مي‌گويد : « خداوند افراد متكبّر و فخرفروش را دوست نمي‌دارد » (اِنَّ اللّهَ لا يُحِبُّ مَنْ كانَ مُخْتالاً فَخُورا). به اين ترتيب هركس از فرمان خدا سرپيچي كند و به خاطر تكبّر از رعايت حقوق خويشاوندان و پدر و مادر ، يتيمان ، مسكينان ، ابن‌السّبيل و دوستان سرباز زند محبوب خدا و مورد لطف او نيست و آن كس كه مشمول لطف او نباشد ، از هر خير و سعادتي محروم است. گواه بر اين معني روايتي است كه درذيل اين آيه وارد شده : يكي از ياران پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله مي‌گويد: « در محضرش اين آيه را خواندم ، پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله زشتي تكبّر و نتايج سوء آن رابرشمرد به حدّي كه من گريه كردم ، فرمـود : « چـرا گريه مي‌كني » گفتم : من دوست‌دارم‌لباسم، جالب و زيبا باشد و مي‌ترسم با همين عمل جزو متكبّران باشم فرمود : « نه تو اهل بهشتـي و اين‌هـا علامـت تكبّـر

نيسـت ، تكبّـر آن اسـت كه انسـان در مقابـل حـقّ ، خاضـع نباشد و خود را بالاتر از مـردم بدانـد و آن‌ها را تحقيـر كنـد (و از اداي حقــوق آن‌هــا ســربــاز زنــد) ».

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

«جار»: همسايه

«جُنُــب»: دور

«مُخْتال»: خودخواه، خودبزرگ بين، كسي كه با پندارهاي پوچ و بي‌اساس براي خويش مقام و موقعيتي مي‌پندارد كه فاقد آن است.

«فَخُور»: فخرفروش و كسي كه امتيازات و نقاط قوّت خويش را به‌منظور خودنمايي به رخ ديگران مي‌كشد و به انگيزه خودبزرگ بيني بر مي‌شمارد؛ امّا به كسي كه گاه نعمت‌هاي خــدا را به خــود بر مي‌شمــارد و سپــاس مي‌گزارد، سپاسگزار گفته‌اند.

(270) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

قرآن پس از سفارش به عدالت و نيكوكاري در مورد يتيمان و توصيه به رعايت ارزش‌هاي انساني و اخلاقي در نظام خانواده و ميان دو همسر، اينك به بيان يك سلسله امور معنوي و شماري از كارهاي شايسته و پسنديده كه از ضروريات زندگي اسلامي و انساني است پرداخته و در آغاز از توحيدگرايي و يكتاپرستي شروع مي‌كند و مي‌فرمايد:

وَاعْبُدُوا اللّهَ وَ لاتُشْرِكُوا بِهِ شَيْئاً

خداي را به يكتايي بپرستيد و او را به شكوه و عظمت ياد كنيد و در عبادت و پرستش، شريكي براي او مگيريد؛ چرا كه پرستش و بندگي تنها در خور اوست كه آفريدگار تواناي جهان و انسان و ارزاني دارنده نعمت‌هاست.

وَ بِالْوالِدَيْنِ اِحْساناً وَ بِذِي الْقُرْبي وَالْيَتامي وَالْمَساكينِ

و به پدر و مادر، هم خودتان نيكي كنيد و هم ديگران را در مورد آنان جز به نيكي و احترام سفارش نكنيد و به همه نزديكان، يتيمان و بينوايان نيز احسان كنيد و بدانيد كه نيكي واقعي در مورد يتيمان، حراست از حقوق و شئون و تربيت درست آنان است؛ و نيكي به بينوايان اين است كه حقوق آنان را پايمال نسازيد و در رفع گرفتاري و محروميت آنان بكوشيد.

وَالْجارِ ذِي الْقُرْبي وَالْجارِ الجُنُبِ

به باور گروهي منظور از اين دو تعبير، همسايه خويشاوند و بيگانه است؛ امّا به باور برخي منظور همسايه توحيدگرا و غير مسلمان است.

از پيامبر گرامي در اين مورد آورده‌اند كه فرمود:

اَلْجيرانُ ثَلاثَةٌ: جارٌ لَهُ ثَلاثَةُ حُقوقٍ،

حَقُّ الْجِوارِ وَ حَقُّ الْقَرابَةِ وَ حَقُّ الْاِسْلامِ،

وَ جارٌ لَهُ حَقّانِ: حَقُّ الْجِوارِ وَ حَقُّ الْاِسْلامِ؛

وَ جارٌ لَهُ حَقُّ الْجِوارِ، الْمُشْرِكُ مِنْ اَهْلِ الْكِتابِ.(1)

همسايگان انسان سه گروهند: دسته‌اي از آنان از حقّ همسايگي، خويشاوندي و

1 - حِلْيَة الاَوْلياء،ج 5، ص 207 با اندك تفاوت؛ اَحكام القرآن، جَصّاص، ج2، ص 195.

مسلماني برخوردارند؛ و دسته‌اي از حقّ همسايگي و همديني؛ و گروه سوم تنها از حقّ همسايگي و انساني، چرا كه خويشاوند يا همدين نيستند.

«زَجّاج» بر اين باور است كه منظور از همسايه نزديك، كسي است كه از نظر مسافت به شما نزديك است و او را مي‌بينيد و مي‌شناسيد؛ و همسايه

دور به عكس آن است.
در روايت است كه مرز همسايگي تا چهل منزل است؛ و نيز روايت آورده‌اند كه تا حدود چهل متر است. با اين بيان، به باور ايشان منظور از همسايه نزديك، خويشاوند نيست؛ چرا كه قرآن شريف در مورد خويشاوندان در صدر آيه سفارش فرموده است. امّا ممكن است در پاسخ گفته شود كه خويشاوند در صورتي كه همسايه انسان گرديد، حــقّ ديگــري نيــز پيــدا مي‌كنــد. با اين بيــان در آيه تكراري به چشم نمي‌خورد.
وَالصّاحِبِ بِالْجَنْبِ
و به يار همراه و يا همنشين نيز نيكي كنيد.
در مورد اين فراز، ديدگاه‌ها متفاوت است:
1 ـ گروهي از جمله «ابن عبّاس» برآنند كه منظور رفيق راه است و نيكي به او برخورد درست و رعايت حقوق و حدود و مواسات با او است.
2 ـ و گــروهي بر اين بـاورند كه منظور همسر انسان است.
3 ـ پاره‌اي بر آنند كه منظور، كسي است كه به شما روي آورده و انتظار ياري دارد.
4 ـ و پاره‌اي نيز مي‌گويند منظور كارگر و خدمتگزار انسان است. به باور ما آيه همه اين‌ها را در بر مي‌گيرد و نيكي به همه اينها سفارش شده است.
وَ ابْــنِ السَّبيــلِ
در اين مورد برخي بر آنند كه منظور اين است كه به در راه‌ماندگان نيز نيكي كنيد. و برخــي ديگــر مي‌گــوينــد منظــور نيكــي به ميهمان است.
ابن عبّاس مي‌گــويــد: ميهمــاني سه روز است و فراتر از آن نيكي است و هر نيكي نيز صدقه است.
«جابر» از پيامبر گرامي آورده است كه فرمود: هر نيكوكاري صدقه محسوب مي‌گردد و يكي از آن نيكي‌ها اين است كه با برادرت با چهره‌اي باز روبه‌رو گردي و آب ظــرف خــويش را به ظــرف او و به ســود او بــريــزي.
وَ مـامَلَكَتْ اَيْمانُكُمْ
(272) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
و به بردگان خويش نيز نيكي كنيد و با تأمين نيازهاي آنان از واگذار نمودن كارهاي سخت و طاقت‌فرسابه آنها خودداري نماييد.
اِنَّ اللّــهَ لايُحِــبُّ مَــنْ كــانَ مُخْتــالاً فَخُـوْراً
و بهوش باشيد كه خدا مردم متكبر و فخـرفروش را دوست نمي‌دارد.
ابن عبّاس مي‌گويد: دليل بيان دو صفت منفي تكبر و فخرفروشي اين است كه مردم متكبر و فخرفروش از بستگان و همسايگان نيازمند خويش

متنفّرند و با آنان رفتــار شايستــه ندارند.
گفتني است كه آيه شريفه در بردارنده همه محتوا و اركان اسلام است و انسان را به سوي ارزش‌هاي انساني راه مي‌نمايد؛ و اگر كسي درباره اين آيه شريفه درست بينديشد، از هر نوع پند و اندرز سخنوران بي‌نياز است و به علوم و دانش‌هاي گوناگون دانشـوران دست مي‌يابد.

پـرتـوي از آيات (1)

پرتوي از آيات

در آياتي كه گذشت، قرآن شريف يك سلسله تدابير ظريف و سازنده را براي استحكام و استواري نظام خانواده و حلّ بحران‌ها ترسيم مي‌كند كه اگر به هنگام پديدارشدن نشانه‌هاي بحران در روابط خانواده و به صدا در آمدن زنگ خطر، اين تدابير به شيوه‌اي شايسته مورد عمل قرار گيرد، بسياري از بحران‌ها و زيان‌هاي برخاسته از آن به خوبي برطرف شده و يا به صورت شرافتمندانه‌اي انحلال آن اعلان و به انبوهي از بدبختي‌ها خطّ پايان خواهد كشيد. اين تدابير عبارتند از:

1 ـ اصل مديريت در جامعه كوچك خانواده

جامعه جهاني از جامعه‌هاي گوناگون و هر كدام از اين جامعه‌ها از واحدهاي خانواده پديد آمده‌اند.
اگر خانواده بزرگ بشري يا جامعه‌هاي كوچك‌تر براي جلوگيري از هرج و مرج و بي‌برنامه‌گي و انحطاط و از هم‌گسيختگي و پيدايش راه تكامل و پيشرفت، نيازمند به اداره و مديريت وكارگزارند، به همان دليل جامعه كوچك خانه و خانواده نيز براي اوج
1 . مترجم.
تفسير مردان (273)
گرفتن به پرفرازترين قله تكامل مادي و معنوي و اخلاقي و انساني و مبارزه با آنها و از هم‌گسيختگي خانواده نيازمند به نظام و مديريت و مدير و معاون و مشاور است.
ضرورت مديريت در جهان كنوني به‌گونه‌اي روشن است كه پيش از شكل‌گيري هر حزب و گروه در هر واحد اقتصادي و اجتماعي و اداري و خدماتي، نخست به مديريت آن مي‌انديشند و اميرمؤمنان قرن‌ها پيش فرمود: «لابُدَّ لِلنّاسِ مِنْ اَميرٍ...»(1) مردم هر جامعه و تمدني، ناگزير از مديريّت و اداره و كارگزارند.
و نخستين درس اين آيات اين است كه جامعه كوچك خانواده نياز به مديريت و مدير و مشاور و معاون دارد.

2 - مدير و معاون در اين جامعه كوچك

در گام دوم از اين آيات اين پيام را دريافت مي‌داريم كه ضمن رعايت احترام و حقوق متقابل دو ركن اساسي اين جامعه كوچك كه زن و مرد مي‌باشند و با در نظر گرفتن شرايط جسمي و فكري و عاطفي هر كدام از يك‌سو و تعهدات اقتصادي مرد بر تأمين هزينه خانواده و پـرداخـت مهـريـه بـه زن، منـاسب‌تـرين و طبيعي‌ترين راه اين است كه مديريت اين جامعه كوچك را به شايسته‌ترين و كارآمدترين و لايـق‌تـريـن آن دو بسپـاريـم.
با اين بيان اگر مرد شايسته‌ترين آن دو بود، مديريت را بر اساس شايسته‌سالاري به مرد بسپاريم و معاونت آن را به زن، تا با به هم پيوستن نيروي بيشتر جسمي و فكري و قدرت شگرف هنري و عواطف سرشار و زندگي ساز انساني زن و مرد در نظام خانواده، هم براي آن برنامه و نقشه تكامل ترسيم مي‌گردد و هم هزينه اين پيشرفت تأمين شود و هم در فراز و نشيب‌ها به شايستگي از آن دفاع گردد.آري، اَلرِّجالُ قَوّامُونَ عَلَي النِّساءِ بِما فَضَّلَ اللّهُ بَعْضَهُمْ عَلي بَعْضٍ وَ بِما اَنْفَقُوا مِنْ اَمْوالِهِمْ...
1 . نَهْجُ البَلاغَه، خ 40.
(274) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

3 ـ رعـايت حقـوق متقـابل

در هر جــامعــه‌اي دو اصــل اساسي جدايي ناپذيرند:
1 ـ انجـــام وظيفـــه
2 ـ ايجـــاد وظيفـــه
هنگامي كه مديريت در نظام خانواده به انجام شايسته وظايف مادي و معنوي و اقتصادي و عاطفي و انساني خويش قيام كرد و حقوق معاونت را كه در دين، ركن اين جامعه كوچك است پاس داشت، در برابر اين انجام وظيفه براي او تكليف ايجاد مي‌كند و اين جاست كه حقوق متقابل در خانه و جامعه بشر شكل مي‌گيرد و از هم گسست ناپذير مي‌گردد؛ و اين سومين درس در پرتو اين آيات است كه مي‌فرمايد:
«فَالصّالِحــاتُ قـانِتــاتٌ حافِظــاتٌ لِلْغَيْبِ بِما حَفِظَ اللّهُ...».
و زنان شايسته زندگي و درستكار، آناني هستند كه در برابر حقوقي كه خدا براي آنان مقرر داشته است در برابر مديريت خانه فروتن هستند و نه سركش و ماجراجو و در غيــاب مــردِ خــانه يا حضــور او، اســرار و حقوق و عفت خويش و آبروي خانواده را پـاس مي‌دارند.

4 ـ راه رويارويي با بحران‌ها

هرجامعه‌اي در فراز و نشيب‌هاي‌زندگي ممكن است به آفت‌ها و بحران‌هايي گرفتار آيد كه بقا و حيات آن در گرو رويارويي شايسته مديريت و معاونت آن با آفت‌هاست.
درس ديگري‌كه ازآيات موردبحث مي‌گيريم اين‌است‌كه در صورت بروز نشانه‌هاي بحران‌وسركشي زن‌يا مرد و پايمال ساختن حقوق‌ونادیده‌گرفتن وظايف چه بايد كرد؟
اينك در اين جا چگونگي رويارويي مرحله به مرحله با قانون‌شكني زن يا معاونت نظـام خـانـواده طـرح مي‌گردد كه به ترتيب عبارتند از:
1 ـ اندرز وگفت‌گوي شايسته و انساني براي حلّ مشكل.
2 ـ مبـــارزه منفـــي و قطـــع رابطـه محـــدود.
3 ـ و آخرين راه براي مديريت،اندكي «شدت‌عمل» با رعايت همه مقررات انساني.
4 ـ و پس‌ازآن‌مراجعه‌به‌محكمه‌خانوادگي‌وفاميلي‌تاداوري‌نمايند و راه‌ادامه زندگي مشترك و نظام‌خانواده‌را ارائه و موانع همكاري را بر طرف يا انحلال آن را اعلان كنند.
تفسير مردان (275)

ياايُّهَاالَّذينَ اٰمَنُوا لاتَقْرَبُواالصَّلوةَ وَ اَنْتُمْ سُكاريحَتّي تَعْلَمُوا ما تَقُولُونَ وَ لا جُنُبا اِلاّ عابِري سَبيلِحَتّي تَغْتَسِلُوا وَ اِنْ كُنْتُمْ مَرْضي اَوْ عَلي سَفَرٍ اَوْ جاآءَ اَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغائِطِ اَوْ لمَسْتُمُ النِّساآءَ فَلَمْ تَجِدُوا ماآءً فَتَيَمَّمُوا صَعيدا طَيِّبا فَامْسَحُوا بِوُجُــوهِكُمْ وَ اَيْـديكُمْ اِنَّ اللّهَ كانَ عَفُوّا غَفُورا

اي‌كساني كه ايمان آورده‌ايد! در حال مستي به نماز نزديك نشويد، تا بدانيد چه مي‌گوييد و همچنين هنگامي‌كه جنب هستيد، مگر اين كه مسافر باشيد، تا غسل كنيد و اگر بيماريد، يا مسافر و يا «قضاي حاجت» كرده‌ايد و يا با زنان آميزش جنسي داشته‌ايد و در اين حال، آب (براي وضو يا غسل) نيافتيد ، با خاك پاكي تيمم كنيد (به اين طريق‌كه) صورت‌ها و دست‌هايتان را با آن مسح نماييد .خداوند بخشنده و آمرزنده است. (43 / نساء)

شرح آيه از تفسير نمونه

افراد مست نمي‌توانند مشغول اداي فريضه نماز شوند و نماز آن‌ها در اين حال باطل است ، فلسفه آن هم روشن است ، زيرا نماز گفتگوي بنده و راز و نياز او با خدا است و بايد در نهايت هوشياري انجام‌گردد و افرادمست از اين‌مرحله دور و بيگانه‌اند. ممكن است در اين‌جا كساني سؤال كنند كه آيا مفهوم آيه فوق اين نيست كه نوشيدن مشروبات الكلي فقط در صورتي ممنوع است كه مستي تا حال نماز باقي بماند و دليل ضمني بر جواز آن در ساير حالات مي‌باشد؟ پاسخ اين سؤال ، به خواست خدا به طور تفصيل در تفسير آيه 90 / مائده خواهد آمد اما به‌طور اجمال اين است كه اسلام براي پياده كردن بسياري از احكام خود ، از روش « تدريجي » استفاده كرده مثلاً همين مسأله تحريم مشروبات الكلي را در چند مرحله پياده نمـوده است ، نخسـت آن را به عنوان يك نوشيدني نامطلوب و نقطه قابل « رِزْقا حَسَنا » (67 / نحل) مطرح و سپس در صورتي كه مستي آن در حال نماز باشد جلوگيري كرده (آيه فوق) و بعد منافع و مضار آن را با هم مقايسه نموده و غلبه زيان‌هاي آن ، بيان شده است (219 / بقره) و

(276) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

در مرحله آخرنهي قاطع و صريح ازنوشيدن آن نموده‌است (90 / مائده). اصولاً براي ريشه‌كن ساختن يك مفسده‌اجتماعي و اخلاقي‌كه محيط به‌طورعميق به‌آن آلوده‌شده راهي بهتراز اين نيست كه افراد را تدريجا آماده كنند و سپس حكم نهايي اعلام گردد. ضمنا بايدتوجه‌داشت‌كه آيه‌فوق به‌هيچ‌وجه دلالت بر اجازه‌نوشيدن خمرندارد‌بلكه تنها درباره مستي در حال نماز سخن گفته و در مورد غيرنماز سكوت اختياركرده تا مرحله نهايي حكم

فرا رسد. البتّه باتوجه به اين‌كه اوقات پنجگانه نماز مخصوصا در آن زمان كه معمولاً در پنج وقت انجام مي‌شد ، فاصله چنداني با هم ندارند ، خواندن نماز در حال هشياري لازمه‌اش اين است كه در فاصله اوقات از نوشيدن مايعات مست كننده به كلّي صرف نظر شود ، زيرا غالبا مستي آن تا موقع نماز ادامه مي‌يـابد و حالت هوشياري پيدا نمي‌شود ، بنابراين حكم آيه فوق شبيه يك تحريم هميشگي و مستمرّ است. اين موضوع نيز لازم به يادآوري است كه در روايات متعدّدي‌كه در كتب شيعه و اهل تسنّن وارد شده آيه فوق به « مستي‌خواب » تفسير شده يعني در حالي كه هنوز كاملاً بيدارنشده‌ايد ، شروع به نماز نكنيد تا بدانيد چه مي‌گوييد .(1) ولي چنين به نظر مي‌رسد كه اين تفسير از مفهوم جمله «حَتّي تَعْلَمُوا ما تَقُولُونَ» استفاده شده است اگرچه در معني «سُكاري» داخل نباشد. به عبارت ديگر از جمله « تا بدانيد چه مي‌گوييد » استفاده مي‌شود ، نماز خواندن در هر حالي كه انسان از هشياري كامل برخوردار نباشد، ممنوع است ، خواه حالت مستي باشد يا باقيمانده حالت خواب . ضمنا از اين جمله نيز مي‌توان استفاده كرد كه بهتر است در حال كسالت و كمي توجّه نيز انسان نماز نخواند ، زيرا حالت فوق به صورت ضعيف در او وجود دارد و شايد به همين جهت است كه در روايتي از امام باقر نقل‌شده‌كه فرمود: « در حالتي كه كسل هستيد يا چرت‌آلود يا سنگين ، مشغول نماز نشويد زيرا خداوند مؤمنان را از نماز

1- « نورالثقلين » ، جلد 1 ، صفحه 483 و « تفسير قُرْطُبي » ، جلد 3 ، صفحه 1771 .

خــوانـدن در حال مستي نهي كرده است » .(1)

جمله «وَ لا جُنُبا» اشاره‌به بطلان‌نماز در حال‌جنابت است. سپس‌استثنايي براي اين حكم بيان فرموده و مي‌گويد : « مگر اين‌كه مسافر باشيد : اِلاّ عابِري سَبيلٍ ». و درمسافرت‌گرفتاربي‌آبي‌شويد كه دراين‌حال نمازخواندن به‌شرط‌تيمّم‌كه درذيل خواهدآمد جايزاست.ولي درروايات و اخبار تفسيرديگري نيز براي‌آيه آمده‌است (2) و آن‌اين‌كه منظوراز «صَلوة» درآيه‌محل‌نمازگزاردن و مسجد است يعني در حال جنابت وارد مساجد نشويد، سپس‌كساني راكه عبوراازمسجد مي‌گذرند، استثناءفرموده و مي‌گويد: «اِلاّ عابِري سَبيلٍ» يعني‌مي‌توانيد درحال جنابت عبورا از مسجد بگذريد و ازبعضي‌روايات استفاده‌مي‌شودكه جمعي از مسلمانان و صحابه پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله خانه‌هايي در اطراف مسجد پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله ساخته بودند كه درهاي‌آن به مسجد گشوده مي‌شد و به‌آن‌ها اجازه داده شد كه در حال جنابت از مسجد بگذرند بدون اين‌كه در آن توقّف كنند. ولي بايد توجه داشت كه لازمه تفسير فوق اين‌خواهد بودكه كلمه «صلوة» درآيه به دو معني آمده باشد، يكي به معني خود « نماز » و ديگر به معني « محل نماز » زيرا دوحكم مختلف درآيه فوق بيان‌شده ، يكي خودداري از نماز در حـال مستـي و ديگـري خـودداري جنب از ورود در مسـاجد (البتّه استعمال يك لفظ در دو معني يا بيشتر چنان‌كه در اصول گفته‌ايم مانعي ندارد ولي خلاف ظاهر است و بدون قرينه جايز نيست اما روايات فـوق مي‌تواند قرينه آن باشد). ضمنا بايد توجه داشـت كه نمـاز خواندن يا عبـور از مسجـد بعـد از غسل كردن باجمله «حَتّي تَغْتَسِلُـوا» بيـان شده بـلامـانع است.

1- « نُورُالثَّقَلَيْن » ، جلد1 ، صفحه 483 شبيه‌اين‌مضمون‌در « صحيح بخاري » آمده است .

2- « وسائل الشيعه » ، جلد1 ، صفحه 486 .

(278) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

در جمله بعد كه در حقيقت تمام موارد تشريع تيمّم جمع است ، نخست به مواردي كه آب براي بدن ضرر داشته باشد اشاره كرده و مي‌فرمايد : « اگر بيمار باشيد و يا در سفر : وَ اِنْ كُنْتُمْ مَرْضي اَوْ عَلي سَفَرٍ ». سپس به‌مواردي‌كه انسان دسترس به آب (يا استعمال آب) ندارد اشاره كرده مي‌فرمايد : « هنگامي كه از قضاي حاجت برگشتيد و يا با زنان آميزش جنسي داشتيد: اَوْجآءَ اَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغائِطِ اَوْ لمَسْتُمُ النِّسآءَ».
« و دسترسي به آب نداشته باشيد : فَلَمْ تَجِدُوا مآءً » .« در اين موقع با خاك پاكيزه‌اي تيمّم كنيد : فَتَيَمَّمُوا صَعيدا طَيِّبا ». سپس طرز تيمّم را بيان فرموده ، مي‌گويد : « سپس صورت و دست‌هاي خود را مسح كنيد : فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَ اَيْديكُمْ » .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«لا تَقْرَبوا»: نزديك نشويد.
«سُكاري»: اين واژه جمع «سَكْران»، صفت مرد مست است و «سَكْري» به زن مست گفته مي‌شود. واژه «سُكْر» به مفهوم مسدود ساختن راه آب و بستن آن است و به همين مناسبت در مستي كه بستن راه خرد و شناخت است، نيز به كار مي‌رود.
و «سَكْرَه» نيز به مفهوم آخرين لحظات زندگي و حالت احتضار است.
«جُنُب»: به فردي گفته مي‌شود كه بايد غسل جنابت كند.
«عابِر»: راهگذر.
«غائِط»: آبريزگاه و نقطه‌اي دور از چشم‌ديگران؛ امّا امروزه به مدفوع گفته مي‌شود.
«لَمْس»: اين‌واژه‌دراصل‌به‌مفهوم ماليدن دست‌است، امّااينك توسعه‌يافته و برهرنوع تماس بدني گفته مي‌شود.
«تَيَمُّم»: به «آهنگ» گفته مي‌شود، امّا در فقه اسلامي به مفهوم خاصي است كه مشهور و معروف است.
«صَعيد»: به سطح زمين، به ويژه نقاط بدون آب و گياه كه خاك آن هويداست گفته

مي‌شود؛ و بدان دليل به سطح زمين «صعيد» مي‌گويند كه اگر بخواهيم از ژرفاي آن به سوي خارج از آن بالا بياييم، پايانِ مرحله صعود است.

در آيه پيشين آفريدگار انسان به بندگانش دستور پرستش و عبادت داد؛ اينك درباره بزرگ‌ترين و پرشكوه‌ترين عبادت‌ها كه نماز است مي‌فرمايد:
يـا اَيُّهَـا الَّـذينَ آمَنُـوا لا تَقْـرَبُـوا الصَّـلاةَ وَ اَنْتُـمْ سُكـاري
به باور گروهي از مفسّران از جمله «ابن عبّاس» منظور اين است كه: اي مردم با ايمان! در حال مستي نماز نخوانيد.
امّا به باور برخي ديگر منظور اين است كه به جايگاه نماز همچون مسجدها نزديك نشويد. اين ديدگاه به خود قرآن استدلال مي‌كند كه هم واژه «صَلَوات» را به مفهوم مكان‌هاي نماز و عبادت به كار برده است و هم در خود آيه شريفه مي‌فرمايد: «اِلاّ عابِريسَبيلٍ»،مگراين‌كه‌راهگذرباشيد و از يك‌سو وارد و ازسوي‌ديگرخارج گرديد.
دربـاره دو واژه «وَ اَنْتُـمْ سُكـاري» نيـز دو نظـر آمـده است:
1 ـ به بـاور بـرخـي منظـور، مستـي برخاسته از مشروبات مست كننده است.
در ايـن جـا اين پـرسش طـرح مي‌گردد كه چگونه مي‌توان انسان مست را هشدار داد؟ مگر نه اين كه يكي از شرايط تكليف داشتن خرد است و انسان مست، خـردمنـد به شمـار نمـي‌آيـد؟
در اين مورد برخي برآنند كه گاه فردي مست مي‌گردد، امّا نه به‌گونه‌اي كه خرد خويش‌رااز دست‌بدهدودستوروهشداررا درك‌نكند؛ و برخي‌مي‌گويند:منظوراين است كه انسان باايمان نبايد به‌هنگام نزديك‌شدن وقتِ‌نمازخودرا درمعرض‌مستي‌قرار دهد.
و «ابـوعلـي» بـر آن اسـت كـه: هـرگـاه در حال مستي نماز بخواند بايد دگـربـاره آن را بـه جـاآورد.
پرسش ديگر در اين مورد اين است كه اگر انسان در حالت مستي مكلّف باشد،

چگونه مي‌تـوان او را از انجـام نمـاز بازداشت؟
در پاسخ گفته‌اند: اين دستور نسخ شده است؛ و نيز برخي مي‌گويند: آنان نبايد نماز را ترك كنند، بلكه لازم است كه آن را در خانه بخوانند و به منظور تعظيم شعائر(1) و رعـايت حـرمـت پيـامبر در آن حـال، در مسجـد و نماز جماعت حضور نيابند.
2 ـ و بـه بـاور بـرخـي ديگـر، منظـور از «وَ اَنْتُـمْ سُكاري» نه مستي شراب كه مستـي خـواب است.
از پنجمين امام نور نيز روايت شده است كه ديدگاه دوم را تأييد مي‌كند؛ و

نيز از پيامبر گرامي روايتي آورده‌اند كه فرمود: هرگاه در هنگام نماز دستخوش چرت و كسالتِ خواب شده‌ايد، با آن حال نماز نخوانيد؛ مبادا كه بي‌توجه به واژه‌هايي كه به كار مي‌بريد به جاي دعا، خويشتن را نفرين كنيد.
حَتّي تَعْلَمُوا ما تَقُولُونَ
تا آن‌گاه‌كه به خود آييد و بدانيدكه چه‌مي‌گوييد و گفتارخويش‌را سنجيده و درست امتياز دهيد. پـاره‌اي نيز گفتــه‌اند: تا بتـوانيد آياتي را كه تلاوت مي‌كنيد حفظ كنيد.
وَ لا جُنُبــاً اِلاّ عــابِــرِي سَبيــلٍ حَتّــي تَغْتَسِلُـوا
در تفسيـــــر ايــن فـــراز دو نظـــــر است:
1 ـ به باور گروهي منظور اين است كه در حال جنابت به نماز نزديك نشويد، مگر اين كه در سفرباشيد و امكانات غسل در دسترس شما نباشد؛ اگر چنين بود مي‌توانيد نماز خود را با تيمّم بخوانيد؛ چرا كه تيمّم اگر چه جنابت را برطرف نمي‌سازد، امّا به انسان اجازه خواندن نماز مي‌دهد. اين ديدگــاه از اميرمؤمنان نيز روايت شده است.
2 ـ و گروهي ديگر مي‌گويند: منظور اين است كه در حال جنابت وارد مسجد نشويد، جز اين كه رهگذر باشيد. اين ديدگاه از امــام بــاقر عليه‌السلام نيز روايت شده است.
3 ـ به باور ما اين ديدگاه بهتر به نظر مي‌رسد؛ چرا كه خدا مقررات مربوط به جُنُب
1 . سوره حَجّ، آيه 40.
تفسير مردان (281)
و جنابت را در فراز آخر آيه شريفه بيان مي‌كند و اگر بخواهيم اين جمله را هم بر اساس ديدگاه نخست تفسير نماييم تكراري بيهوده لازم مي‌آيد.
وَ اِنْ كُنْتُــمْ مَرْضي اَوْ عَلي سَفَرٍ اَوْ جاءَ اَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغائِطِ اَوْ لامَسْتُمُ النِّساءَ فَلَمْ تَجِدُوا مـاءً فَتَيَمَّمُــوا صَعيــداً طَيِّبــاً
و اگر بيمار هستيد يا در سفريد يا يكي از شما از آبريزگاه آمده است و يا با زنان آميزش نموده‌ايد و آب براي غسل نيافته‌ايد، بر خاكي پاك و تميز تيمّم كنيد و صورت و دست‌هايتان را مسح نماييد.
در داستان فرود آيه شريفه آورده‌اند كه: اين آيه درباره مردي از ياران پيامبر كه بيمــار بــود و تــوان برخاستن و وضو گرفتن نداشت فرود آمد.
به باور گروهي بيماري‌هايي كه به انسان اجازه مي‌دهند كه به جاي وضو و غسل تيمّم كند، عبارتند از: شكستگي و زخم و دمل‌هايي كه آب به آنها زيان مي‌رساند؛ اما به باور پاره‌اي منظور مشكلاتي است كه يا به انسان اجازه نمي‌دهد تا از آب استفاده كند و يا نمي‌تواند آب فــراهم آورد و كسي هم نيست كه او را در اين راه ياري رساند.

برخي تيمم را براي مجــروحــان درســت نمي‌داننــد؛ اما روايات رسيده از دو امام گران‌قدر حضرت بــاقــر و صادق عليهم‌السلام - كه درود خــدا بر آنان باد ـ در همه مــواردي كه آمــد، تيمّــم را درســت و روا نشـــان مي‌دهــد.
برخي از مفسّران در آيه شريفه، «اَوْ» را به معناي «واو» گرفته‌اند؛ چرا كه آمدن از آبريزگاه‌از جنس‌بيماري‌ومسافرت‌نيست تاپيوندآن برآن دو درست‌باشد؛ آري بيماري و مســافرت مجوّز تيمّم است در حالي كه آمدن از آبريزگاه باعث لزوم آن مي‌گردد.
در مــورد: «اَوْ لامَسْتُــمُ النِّساءَ» نيــز دو نظــر آمــده اســت:
1 ـ بــه بــاور گــروهــي، از جملــه اميــرمــؤمنــان، ابن عبّاس و ابوحنيفه، منظـــــور آميـــــزش جنســي بـــا زنـــــان اســـــت.
2 ـ و به باور گروهي ديگر از جمله عُمَر و ابن مسعود و شافعي، هرگونه تماسي را

مي‌گيرد، خواه با آميزش و يا دست‌وپا.
به باور ما، ديدگاه نخست درست است؛ چرا كه خدا مقررات مربوط به انسان جُنُب را به هنگام بودن آب، با اين جمله بيان فرمودكه: در حال جنابت نيز به نماز نزديك نشويد، مگر اين كه راهگذر باشيد، تا غسل كنيد «وَ لا جُنُبا اِلاّ عابِرِي سَبيلٍ حَتّي تَغْتَسِلُوا...»؛ و از پي آن، حكم جنب به هنگام نبودن آب را بيان مي‌كند؛ و نمي‌توان گفت كه آيه از بيان مقررات مربوط به جُنُب به هنگام نبودن آب صرف نظر نموده و بدون بيان روشن مقررات آن مي‌گذرد.
با اين بيان، منظور از «لامَسْتُمُ النِّساءَ» آميزش جنسي است. و از «ابن عبّاس» آورده‌اند كه منظور از آن،آميزش است؛ و بدان دليل به آن «لَمْس» گفته شده است كه از اين راه انسان به آميزش كشيده مي‌شود.
فَلَـمْ تَجِدُوا ماءً فَتَيَمَّمُـوا صَعيــداً طَيِّباً
منظور اين است كه اگر به خاطر سفر به آب دسترسي نداشتيد و يا اين كه دسترسي بــه آب بــود امّا رســانيدن آن بــه بدن برايتان زيان‌بار بود، پس خاكي جست‌جو كنيد و به آن خــاكِ پاك تيمم نماييد.
واژه شناسان همگي برآنند كه واژه «صعيد» به مفهوم سطح زمين است و اين با مـذهـب ما كه تيمــم بر سنـگ را نيز جايز مي‌نگرد هماهنگ است.
واژه «طَيِّب» به معناي پاك است و پاره‌اي نيز آن را به «روا» معنا كرده‌اند. و برخي مي‌گويند: منظور خاك زمين مزروعي است و نه شوره‌زار و بي‌آب و گياه؛ و اين بسان آن آيــه شــريفــه است كه مي‌فرمايد:
«وَالْبَلَدُالطَّيِّبُ‌يَخْرُجُ‌نَباتُهُ‌بِاِذْنِ‌رَبِّهِ...»(1)

زمين پاك و پاكيزه و آماَدهَ، گياه و دانه‌اش به اذن پروردگارش بر مي‌آيد و آن زمين كه ناپاك و نامناسب است، گياهش جز اندك و بي‌فايده برنمي‌آيد.
1 - سوره اَعْراف، آيه 58.
تفسير مردان (283)
فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَ اَيْديكُمْ
در اين فراز چگونگي تيمم را بيان مي‌كند كه در مورد آن ديدگاه‌ها يكسان نيست:
1 ـ بيشتر فقها و ابوحنيفه و شافعي و گروهي از دانشمندان ما بر اين عقيده‌اند كه تيمّم عبارت است از اين كه انسان يك‌بار دو دست را برخاك زند و با آنها چهره را مسح نمايد و يك‌بار نيز بر خـاك زند و دست‌ها را تا مرفق مسح كند.
2 ـ برخي از جمله «عمّار ياسر» آورده‌اند كه تيمم عبارت است از اين كه يك‌بار براي صورت و يك‌بار براي دست‌ها تا مچ، دست‌ها را بر خاك زند و مسح نمايد. ديدگاه طبري نيز همين است. مذهب ما نيز در تيمم بدل از غسل همين است؛ اما در بدل از وضو يك بار زدن دست‌ها بر خاك براي مسح چهره از رويشگاه موي پيشاني تا انتهـاي بينـي و مسـح دست‌هـا از مچ تا آخر انگشتان كافي است.
3 ـ اما پاره‌اي چون «زُهَـري» مي‌گويند: بايد تا زير بغل مسح شود.
اِنَّ اللّـهَ كـانَ عَفُـوّاً غَفُوراً
بـه يقيـن خـدا درگـذرنـده است و به جاي وضو، تيمم را مي‌پذيرد و لغزش‌ها و گناهان را مي‌آمرزد.
آيه شريفه نشانگر آن است كه نماز انسان مست درست نيست. از ديدگاه فقها نيز كسي كه در حالت مستي نماز خوانده، بايد قضاي آن را به جا آورد. عقد مست نيز درست نيست؛ چه نكاح باشد و چه معاملات. در طلاق دادن و آزاد نمودن برده نيز همين را گفته‌اند؛ گرچه ابوحنيفه مي‌گويد: طلاق او درست است. و از شافعي آورده‌اند كه مي‌گـويد درسـت نيسـت.
اگرانسان‌درحال مستي به‌كارهايي‌كه باعث حدّمي‌شود. دست‌زند،كيفرحدّ درمورد او به اجرا گذاشته مي‌شود؛ با اين بيان اگر در آن شرايط دست به سرقت زد، يا مرتكب زشتي و بي‌عفتي گرديد و يا به زن پاكدامني نسبت ناروا داد، حدّ بر او زده مي‌شود؛ چرا كه فرمان‌هاي قرآن در اين مورد عموميت دارد؛ و مذهب نيز همين را مي‌گويد.
(284) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

ضرورت آماده باش دائمي مسلمانان خصوصا مردان مسلمان

ضرورت آماده باش دائمي مسلمانان خصوصا مردان مسلمان

ياآ اَيُّهَا الَّــذينَ امَنُوا خُذُوا حِذْرَكُمْ فَانْفِرُوا ثُباتٍ اَوِانْفِرُوا جَميعا
اي كساني‌كه ايمان‌آورده‌ايد آمادگي خودرا (دربرابر دشمن)حفظ كنيد و در دسته‌هاي متعدد يا به صورت دسته واحد(طبق شرايط موجود) به سوي دشمن حركت كنيد. (71 / نساء)
شرح آيه از تفسير نمونه
« حِذْر » به معني بيداري و آماده باش و مراقبت در برابر خطر است و گاهي به معني وسيله‌اي كه به كمك آن با خطر مبارزه مي‌شود نيز آمده است. « ثُبات » جمع « ثُبَة » به معني دسته‌جات پراكنده است و در اصل از ماده « ثَبْي » به معني « جَمْع » گرفته شده . در آيه فوق قرآن خطاب به عموم مسلمانان كرده و دو دستور مهم، براي حفظ موجوديت اجتماعشان به آن‌ها مي‌دهد. بعضي از مفسران « حِذْر » را در آيه فوق تنها به معني اسلحه تفسير كرده‌اند ، در حالي كه « حِذْر » معني وسيعي دارد و مخصوص « اَسْلِحَة » نيست به علاوه در آيه 102 همين سوره دليل روشني است كه حذر با اسلحه تفاوت دارد آن‌جاكه مي‌فرمايد : « ...اَنْ تَضَعُوا اَسْلِحَتَكُمْ وَ خُذُوا حِذْرَكُمْ ». « مانعي ندارد كه به هنگام ضرورت ، در موقع نماز در ميدان جنگ سلاح خود را به زمين بگذاريد ، ولي حِذْر يعني مراقبت و آماده باش را از دست ندهيد ». اين آيه دستور جامع و همه جانبه‌اي به تمام مسلمانان ، در همه قرون و اعصار ، مي‌دهد كه براي حفظ امنيّت خود و دفــاع از مرزهاي خويش ، دائما مراقب باشند و يك نوع آماده‌باش مادي و معنوي به طور دائم بر اجتماع آن‌ها حكومت كند. جالب اين‌كه معني « حِذْر » به قدري وسيع است كه هر گونه وسيله مادّي و معنوي را دربرمي‌گيرد ، از جمله اين‌كه مسلمانان بايد در هر زمان از موقعيّت دشمن و نوع سلاح و روش‌هاي جنگي و ميزان آمادگي و تعداد اسلحه و كارايي آن‌ها با خبر باشند ، زيرا تمام اين موضوعات در پيشگيري از خطر دشمن و حاصل شدن مفهوم « حِذْر » مؤثر است. و از طرف ديگر براي دفاع از خويشتن نيز هر گونه آمادگي از نظر رواني و معنوي و از نظر بسيج منابع فرهنگي ،
تفسير مردان (285)
اقتصادي و انساني و همچنين استفاده از كامل‌ترين نوع سلاح زمان و طرز به‌كار گرفتن آن را فراهم سازند. ضمنا از كلمه «جَميعا» استفاده‌مي‌شود كه براي مقابله با دشمن همه مسلمانان بدون‌استثناء بايد شركت‌جويند و اين حكم‌اختصاص به دسته معيّني ندارد.
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

درآيه‌موردبحث‌آفريدگارهستي‌مردم‌باايمان‌رابه‌جهادوآمادگي‌رزمي فرامي‌خواند.
يـا اَيُّهَـا الَّـذينَ آمَنُوا خُـذُوا حِـذْرَكُـمْ
هان اي كساني كه ايمـان آورده‌ايـد! سـاز و بـرگ خويش را براي دفاع برگيريد.
در تفسير اين فراز از آيه دو نظر است:
1 ـ به باور برخي منظور اين است كه: با برگرفتن ساز و برگ دفاع، از خطر نيرنگ دشمن برحذر باشيد و در آماده باش كامل به سر بريد.
2 ـ اما به باور برخي ديگر منظور اين است كه: سلاح خويش را برگيريد، چرا كه «سِلاح» وسيله‌اي است كه انسان با آن خويشتن را از خطر، مراقبت مي‌كند. اين ديـدگـاه از حضرت بـاقـر عليه‌السلام نيـز روايت شده است.
بـه بـاور مـا ديـدگـاه دوم بهتـر به نظر مي‌رسد؛ چرا كه با شيوه و معيار كلام عـرب همـاهنـگ‌تر اسـت و در حقيقـت «مُضـاف» حـذف شـده؛ و در اصل ايـن‌گـونـه اسـت: «خُذُوا آلاتِ حِذْرِكُمْ».
فَـانْفِـرُوا ثُبـاتٍ اَوِ انْفِـرُوا جَميعـاً
و آن‌گاه گروه گروه، يا همه با هم و به طور يكپارچه براي كارزار روانه ميدان گرديد.
از حضرت باقر عليه‌السلام آورده‌اند كه فرمود: واژه «ثُبات» به مفهوم «سَرِيّه‌ها» يعني پيكـارهـايي است كه پيـامبـر به همراه لشكر نبود؛ و «جَميعا» به مفهوم لشكر است.
(286) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
وَ اِنَّ مِنْكُـمْ لَمَـنْ لَيُبَطِّئَنَّ فَـاِنْ اَصابَتْكُمْ مُصيبَةٌ قالَ‌قَدْ اَنْعَمَ اللّهُ عَلَيَّ اِذْ لَمْ اَكُنْ مَعَهُـمْ شَهيدا
در ميان شما افرادي (منافق) هستند كه هم خودشان سستندو هم ديگران را سست مي‌نمايند ، اگر مصيبتي به شما برسد مي‌گويند : خدا به ما نعمت داد كه با مجاهدان نبوديم تا شاهد (آن مصيبت) باشيم.(72 / نساء)
شرح آيه از تفسير نمونه
« لَيُبَطِّئَنَّ » از ماده « بُطْؤ » به معني كندي در حركت مي‌باشد و چنان‌كه جمعي از اهل لغت و مفسران در اين‌جا ذكر كرده‌اند هم معني لازم و هم متعدّي دارد يعني هم خودشان در حركت كندند و هم ديگران را تشويق به اين كار مي‌كنند و شايد با توجّه به اين‌كه جمله از باب تفعيل است فقط معني متعدي را دارد منتها گاهي خود را وادار به كندي مي‌كند و گاهي

ديگران را. اين‌كه در آيه فوق خطاب به مؤمنان شده ولي سخن از منافقان به ميان آمده و در عين حال با تعبير « مِنْكُمْ » آن‌ها را جزء مؤمنان شمرده به خاطر آن است كه منافقان هميشه در لابلاي مؤمنان حقيقي بوده‌اند و ظاهرا جزء جمعيّت آن‌ها محسوب مي‌شدند .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

شأن نزول

به باور برخي از مفسران دومين آيه مورد بحث درباره مردم با ايمان فرود آمده، چرا كه خدا روي سخن را متوجه آنان ساخته و ميان مردم باايمان و منافق، با اين بيان كه نه شما از آنان هستيد و نه آنان از شما، امتياز قرار داده است. اما به باور گروهي ديگر، آيه در مورد منافقان است و بدان دليل هر دو گروه را روي سخن قرار داده است كه ميانشان پيوند نسبي و نوعي بود و نه پيوند عقيدتي و عملي.
آيه پيش، تشويق به جهاد بود، اينك از تخلف كنندگان سخن دارد و مي‌فرمايد:
تفسير مردان (287)
وَ اِنَّ مِنْكُمْ لَمَنْ لَيُبَطِّئَنَّ
هان اي مردم باايمان! در جامعه شما كساني يافت مي‌شوند كه در رفتن به ميدان كارزار كندي مي‌ورزند.
منظور آيه شريفه نفاق پيشگان‌اند. آنان هستند كه براي مصون‌ماندن مال و جان و ارث و خاندانشان، در ظاهر باشما هستند و در ميدان خطر و عمل با شما نيستند و از حركت با پيامبر براي كارزار سستي و كندي مي‌ورزند.
فَاِنْ اَصابَتْكُمْ مُصيبَةٌ قالَ قَدْاَنْعَمَ اللّهُ عَلَيَّ اِذْ لَمْاَكُنْ مَعَهُمْ شَهيداً
پس اگر در ميدان نبرد به شما آسيب و مصيبتي برسد و به شهادت نايل آييد يا دستخوش ضعف و شكست گرديد، با انگيزه سرزنش شما و از روي شادماني از تخلف خود مي‌گويند: خدا بر ما منّت نهاد و نعمت داد كه آن روز به همراه آنان نبوديم كه بسان آنها كشته شويم يا آسيب ببينيم.
حضرت صادق عليه‌السلام مي‌فرمايد:
«لَوْ اَنَّ اَهْلَ السَّماءِ وَ الأَرْضِ قالُوا قَدْ اَنْعَمَ اللّهُ عَلَيْنا اِذْ لَمْنَكُنْ مَعَ رَسُولِ اللّهِ لَكانُوا بِذلِكَ مُشْرِكينَ».
اگر همه آسمانيان و زمينيان بگويند: خدا به ما منّت نهاد كه در جهاد به همراه پيامبر نبوديم، بر اثر اين پندار، همه به آفت شرك گرفتار خواهند شد.
(288) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
وَ لَئِنْ اَصابَكُمْ فَضْلٌ مِنَ اللّهِ لَيَقُولَنَّ كَأَنْ لَمْ تَكُنْ بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَهُ مَوَدَّةٌ يالَيْتَني كُنْتُ مَعَهُمْ فَاَفُوزَ فَوْزاعَظيما
و اگر غنيمتي به شما برسد ، درست مثل اين‌كه هرگز ميان‌شما و آن‌ها مودّت و دوستي نبوده، مي‌گويند: اي كاش ما هم با آن‌ها بوديم و به

رستگاري و پيروزي بزرگي نائل مي‌شديم.
(73 / نساء)
شرح آيه از تفسير نمونه
گرچه در آيه فوق سخني از غنيمت به ميان نيامده ولي روشن است كسي كه شهادت در راه خدا را يك نوع بلا مي‌شمرد و عدم درك شهادت را يك نعمت الهي مي‌پندارد ، پيروزي و فوزعظيم و رستگاري‌بزرگ‌ازنظر او چيزي جز پيروزي مادّي و غنـايـم جنگـي نخـواهـد بـود.
اين افراد دو چهره كه متأسّفانه در هر اجتماعي بوده و هستند در برابر پيروزي و شكست‌هاي مؤمنان واقعي فورا قيافه خود را عوض مي‌كنند ، هرگز در غم‌ها با آن‌ها شريك نيستند و در مشكلات و گرفتاري‌ها همكاري نمي‌كنند ، ولي انتظار دارند در پيـروزي‌هاي آنـان سهـم بـزرگـي داشته باشند و همانند مؤمنان و مجاهدان واقعـي امتيـازاتـي پيـدا كننـد.
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
كَاَنْ لَمْ تَكُنْ بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَهُ مَوَدَّةٌ
اين فراز از آيه شريفه كه ميان فعل و فاعل، يعني «لَيَقُولَنَّ» و مفعول آن «يا لَيْتَني...» فاصله افكنده است، در حقيقت به آيه پيش پيوند دارد و منظور اين است كه آن انسان بي‌ايمان و پروا مي‌گويد: خدا به من منّت نهاد كه به همراه آنان نبودم؛ چنان كه گويي ميـان شمـا و او پيـونـد دوستـي و عقيـدتي نبـوده است. آري، شمـا را در پيكـار با دشمـن يـاري نمي‌رسـاند و پيمـاني كه با شمـا دارد نـاديده مي‌گيرد.
پاره‌اي نيز برآنند كه اين جمله، به فـراز بعـد پيـونـد مي‌خـورد و اين‌گونه
تفسير مردان (289)
است كه: كاش به همراه آنان بـودم و از پيـروزي و غنـايم بهـره‌ور مي‌شـدم، گويي ميان شما و او هيچ پيوندي نيست كه در آرزوي حضور در ميدان، نه براي ياري شمـا كه بـراي رسيـدن به هواهاي دل خويش است.
اما به باور برخي نيز در آيه شريفه هيچ تقديم و تأخيري نيست و همه اجزاي آن همان‌گونه كه بوده در جاي خود قرار دارد و منظور اين است كه: اگر پيروزي و غنايمي به شما رسيد، اين عنصر خلافكار، به گونه‌اي كه ميان شما و او هيچ پيوندي نيست، سخن مي‌گويد؛ تو گويي با شما پيمان عقيدتي نداشته و به شما اظهار دوستي نكرده است؛ آرزو مي‌كند كه از غنايم بهره‌ور گردد، بدون آن كه به همراه شمـا كـارزار نمايد.
و اين سبك سخن گفتـن و انديشيدن، شيـوه مـردم با ايمـان و با اخلاص نيست.
«جُبّائي» مي‌گويد: اين فراز از آيه شريفه در حقيقت بيان حال منافقان

است که به کساني که با وسوسه آنان از رفتن به ميدان جهاد تخلف ورزيده بودند مي‌گفتند: گويي ميان شما و پيامبر پيوند عقيدتي و عاطفي نبود که به همراه او برويد و از غنايم بهره‌ور گرديد؛ و بدين وسيله در انديشه افشاندن بذر دشمني پيامبر دردل و ذهن آنان بودند. و تخلف کنندگان در پاسخ مي‌گفتند: کاش به همراه آنان بوديم تا هم بهره‌اي از غنايم داشتيم و هم رستگاري سراي آخرت نصيب ما مي‌شد.

(290) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

آماده ساختن مؤمنان براي جهاد

فَلْيُقاتِلْ في سَبيلِ اللّهِ الَّذينَ يَشْرُونَ الْحَيوةَ الدُّنْيا بِالْاْخِرَةِ وَ مَنْ يُقاتِلْ في سَبيــلِ اللّهِ فَيُقْتَــلْ اَوْ يَغْلِــبْ فَسَوْفَ نُؤْتيهِ اَجْرا عَظيما
آن‌هاكه زندگي‌دنيارا به آخرت فروخته‌اند بايد در راه خداپيكار كنند و آن كس كه در راه خدا پيكار كند و كشته شوديا پيروز گردد پاداش بزرگي به او خواهيم داد. (74 / نساء)
شرح آيه از تفسير نمونه
تنها كساني مي‌توانند جزء مجاهدان واقعي باشند كه آماده چنين معامله‌اي گردند و به‌راستي دريافته باشند كه زندگي جهان مادّه آن چنان كه از كلمه دنيا (به معني پست و پايين‌تر) برمي‌آيد در برابر مرگ افتخارآميز در مسير زندگي جاويدان اهميّتي ندارد ، ولي آن‌ها كه حيات مادّي را اصيل و گرانبها و بالاتر از اهداف مقدّس الهي و انساني مي‌دانند هيچ‌گاه مجاهدان خوبي نخواهند بود. سپس در ذيل آيه مي‌فرمايد : « سرنوشت چنين مجاهداني كاملاً روشن است ، زيرا از دوحال خارج‌نيست يا شهيد مي‌شوند و يا دشمن را درهم مي‌كوبند و بر او پيروز مي‌گردند ، در هر صورت پاداش بزرگي به آن‌ها خواهيم داد ». مسلّما چنين سربازاني شكست در قاموسشان وجود ندارد و در هر دو صورت خود را پيروز مي‌بينند ، چنين روحيه‌اي به تنهايي كافي است كه وسايل پيروزي آن‌ها را بر دشمن فراهم سازد ، تاريخ نيز گواهي مي‌دهد كه يكي از عوامل پيروزي سريع مسلمانان بر دشمناني كه از نظر تعداد و تجهيزات و آمادگي رزمي ، به مراتب بر آن‌ها برتري داشتند ، همين روحيه شكست‌ناپذيري آن‌ها بوده است. قابل توجّه اين‌كه در آيه فوق همانند بسياري ديگر از آيات قرآن ، جهادي مقدّس شمرده شده است كه « في سَبيلِ اللّهِ » ، در راه خدا و نجات بندگان خدا و زنده كردن اصول حق و عدالت و پاكي و تقوي باشد ، نه جنگ‌هايي كه به خاطر توسعه‌طلبي ، تعصّب ، تـوحّش ، استعمار و استثمار صورت گيرد.
تفسير مردان (291)
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«يَشْــرُونَ»: به مفهــوم فــروختــن است؛ چــرا كــه از «شِراء» آمده و «اِشْتِراء» به مفهـــوم خـريـدن اسـت.

فرمان جهاد و دفاع

پس از بيان حال تخلف‌كنندگان از جهاد، اينك به مردم با ايمان فرمان جهاد مي‌دهـد و مي‌فـرمـايـد:
فَلْيُقـاتِـلْ فـي سَبيـلِ اللّـهِ الَّـذيـنَ يَشْـرُونَ الْحَياةَ الدُّنْيا بِالْآخِرَةِ وَ مَنْ يُقاتِلْ فيسَبيلِ اللّهِ فَيُقْتَلْ اَوْ يَغْلِبْ
در آيه مباركه، فعل «اَمْر» به كار رفته كه معناي لزوم و وجوب مي‌دهد و منظور اين است كه: كساني كه زندگي دنيا را به سراي آخرت و نعمت‌هاي پاينده آن سودا مي‌كنند، بايد در راه خدا كارزار كنند. و كسي كه در راه دين خدا و يا در راه فرمانبرداري از او، با نثار مال و جان، در برابر سراي آخرت به جهاد پردازد و آنها را در راه خشنودي خدا بدهد و آن‌گاه به افتخار شهادت نايل آيد و يا بر دشمن خيره‌سر چيـره گـردد، بـه زودي چنـدين و چنـد بـرابـر عملكرد شايسته‌اش به او پـاداش خـواهيـم داد.
فَسَوْفَ نُؤْتيهِ اَجْراً عَظيماً
و بـه بـاور بـرخـي از مفسـران، بـه او پاداش پرشكوه و بي‌رنج و ناراحتي ارزاني خـواهيـم داشت.
و بدين‌سان در آيه شريفه، مردم را به جهاد در راه حق و دفع تجاوز و مهار بيداد تشويق مي‌كند و جهادگر در راه حق و عدالت را در ميان يكي از دو پاداش پرشكوه قرار مي‌دهد تا دل محكم‌داردونهراسدو در هر صورت،چه شهادت‌وچه‌پيروزي ظاهري،خودرابرنده‌بداند.
(292) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

وَ ما لَكُمْ لا تُقاتِلُونَ في سَبيلِ اللّهِ وَ الْمُسْتَضْعَفينَمِنَ الرِّجالِ وَ النِّساآءِ وَ الْوِلْدانِ الَّذينَ يَقُولُونَ رَبَّنا اَخْرِجْنا مِنْ هذِهِ الْقَرْيَةِ الظّالِمِ اَهْلُها وَ اجْعَلْ لَنا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيّا وَ اجْعَلْ لَنا مِنْ لَدُنْكَ نَصيرا

چرا در راه‌خدا و در راه‌مردان و زنان و كودكاني‌كه (به‌دست‌ستمگران) تضعيـف شده‌اند پيكار نمي‌كنيد ؟ همان افراد (ستمديده‌اي) كه مي‌گويند خدايا ما را از اين شهر (مكّه) كه اهلش ستمگرند بيرون ببر و براي ما از طرف خود سرپرست‌قرار بده و از براي ما از طرف خود يــار و يــاوري تعييــن فــرمـا.(75 / نساء)

شرح آيه از تفسير نمونه

« مُسْتَضْعَف » با « ضعيف » فرق روشني دارد ، ضعيف كسي است كه ناتوان است ولي مستضعـف كسي است كه بر اثر مظالم و ستم‌هاي ديگران تضعيف گرديده است خواه اين تضعيف از نظر فكري و فرهنگي باشد يا از نظر اخلاقي و يا از نظر اقتصادي و يا از نظر سياسي و اجتماعي و به اين ترتيب تعبير جامعي است كه تمام انواع استعمار را دربرمي‌گيرد. جهاد اسلامي براي بدست آوردن مال و مقام و يا منابع طبيعي و موادّ خام كشورهاي ديگر نيست ، براي تحصيل بازار مصرف و يا تحميل عقيده و سياست نمي‌باشد ، بلكه تنها براي نشر اصول فضيلت و ايمان و دفاع از ستم‌ديدگان و زنان و مردان بال و پر شكسته و كودكان محروم و ستمديده است و به اين ترتيب جهاد دو هدف جامع دارد كه در آيه فوق به آن اشاره شده يكي « هدف الهي » و ديگري « هدف انساني » و اين دو در حقيقت از يكديگر جدا نيستند و به يك واقعيّت بازمي‌گردند. از نظر اسلام محيطي قابل زيست است كه بتوان در آن آزادانه به عقيده صحيح خود عمل نمود ، اما محيطي كه خفقان آن را فراگرفته و حتّي انسان آزاد نيست بگويد مسلمانم ، قابل زيست نمي‌باشد و افراد باايمان آرزو مي‌كنند كه از چنين محيطــي خــارج شــونــد، زيرا چنين محيطي مركز فعاليّت ستمگران است .

تفسير مردان (293)

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

جهاد آزادي‌بخش

در آيات پيش سخن از آمادگي رزمي براي دفاع و جهاد بود، اينك مجاهدان راه حق و عدالت را به جهاد آزادي‌بخش در راه نجات محرومان و ناتوانان و گرفتاران، تـرغيـب مي‌كنـد و مي‌فرمايد:

وَ ما لَكُمْ لاتُقاتِلُونَ في سَبيلِ اللّهِ

شما را چه شده است و چه عذري داريد كه در راه انجام فرمان خدا و برچيدن موانع از سر راه دين او و عزت و اقتدار و گسترش‌يافتن راه و رسم پيامبرش به كارزار بر نمي‌خيزيد،درحالي‌كه‌همه‌شرايط‌جهادرا داريد وهمه‌امكانات‌برايتان‌فراهم‌شده‌است؟

وَ الْمُسْتَضْعَفيـنَ مِـنَ الـرِّجـالِ وَ النِّسـاءِ وَ الْـوِلْـدانِ

چرا در راه ياري‌رساني به مردان و زنان و كودكان ناتوان كه به دست استبدادگران خودكامه به ناتواني و ذلت محكوم شده‌اند، كارزار نمي‌كنيد؟

به باور برخي، روي سخن با مسلمانان عصر رسالت است و آنان را به كارزار براي نجات كساني تشويق مي‌كند كه در مكه و در بند استبدادِ جاهلي بودند و هماره در نيـايش بـا خـدا، نجـات خـويش را مي‌خـواستند؛ چرا كه توان و امكان هجرت بـه سـوي مدينه را نـداشتنـد.

اَلَّـذينَ يَقُـولُـونَ رَبَّنا اَخْرِجْنـا مِنْ هـذِهِ الْقَرْيَةِ الظّالِمِ اَهْلُها

همان مردم در بند و گرفتاري كه در دعا و راز و نياز خويش مي‌گويند: پروردگارا! ما را از اين شهر مكه كه مردم و حكومت آن، بيدادگر و خودكامه‌اند، در پرتو مهر و لطف خـود بيـرون بـر و نجات‌بخش.

منظـور از بيـدادگـري جامعه و حكومت مكه اين بود كه مردم با ايمان و توحيدگرا را به خاطر انـديشه و عقيده، زير فشار نهاده و از رفتن به مدينه كه كعبه آمـال آنـان بـود باز مي‌داشتند.

(294) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

وَاجْعَلْ لَنا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيّاً وَاجْعَلْ لَنا مِنْ لَدُنْكَ نَصيراً

و براي ما از سـوي خـود يـار و ياوري كه ما را رهايي بخشد قرار ده!

برآمدن خواسته‌ها

آن‌گاه بود كه دعاي خالصانه آنان پذيرفته شد و مكه از سلطه استبداد و جاهليت آزاد گرديد و پس از فتح آن شهر، خدا پيامبر برگزيده‌اش را سالار و يار آنان قرار داد. آن حضرت، «عَتاب» را كه جواني كاردان و دانشمند و اصلاح طلب بود به استانداري مكــه گمــاشت و به او دستــور داد تا آنان را ياري كند و در پرتو عدالت اسلامي، حـــق ناتوانان را از توانگران و زورمنــدان باز ستاند. بدين‌سان به مهر خدا و فريادرسي او ناتوانان به عزت و سرفرازي رسيدند.

ارزش دعا

اين آيه شريفه ارزش و نقش سرنوشت‌ساز دعا را روشن مي‌كند و پنداري را كه دعا را بي‌ثمر و نيايش را بي‌فايده مي‌نگرد، مردود اعلان مي‌كند؛ چرا كه اگر دعا و نيايش بي‌ثمر بود، آفريدگار هستي از يك سو دعاي آنان را ترسيم نمي‌فرمود و از سوي ديگر به هدف رسيدنِ دعاي آنان را در چشم انداز عصرها و نسل‌ها قرار نمي‌داد.
تفسير مردان (295)

اَلَّذينَ امَنُوا يُقاتِلُونَ في سَبيلِ اللّهِ وَ الَّذينَ كَفَرُوا يُقاتِلُونَ في سَبيلِ الطّاغُوتِ فَقاتِلُوآا اَوْلِياآءَ الشَّيْطانِ اِنَّ كَيْدَ الشَّيْطانِ كانَ ضَعيفا
آن‌ها كه ايمان دارند در راه خدا پيكار مي‌كنند و آن‌ها كه كافرند در راه طاغوت (و افراد طغيانگر) پس شما با ياران شيطان پيكار كنيد (و از آن‌ها نهراسيد) زيرا نقشه شيطان (همانند قدرتش) ضعيف است.(76 / نساء)
شرح آيه از تفسير نمونه
در هر حال زندگي خالي از مبارزه نيست منتها جمعي در مسير حقّ و جمعي در مسير باطل و شيطان پيكار دارند. طاغوت و قدرت‌هاي طغيان‌گر و ظالم هرچند به ظاهر بزرگ و قوي جلوه كنند ، امّا از درون ، زبون و ناتوانند ، از ظاهر مجهّز و آراسته آن‌ها نهراسيد ، زيرا درون آن‌ها خالي است و نقشه‌هاي آن‌ها همانند قدرت‌هايشان سست و ضعيف است ، چون متّكي به نيروي لايزال الهي نيست ، بلكه متّكي به نيروهاي شيطاني مي‌باشد (اِنَّ كَيْدَ الشَّيْطانِ كانَ ضَعيفا). دليل اين ضعف و ناتواني روشن است ، زيرا از يك سو افراد باايمان در مسير اهداف و حقايقي گام برمي‌دارند كه با قانون آفرينش هماهنگ و هم صدا است و رنگ ابدي و جاوداني دارد آن‌ها در راه آزاد ساختن انسان‌ها و از بين بردن مظاهر ظلم و ستم پيكار مي‌كنند ، در حالي كه طرفداران طاغوت در مسير استعمار و استثمار بشر و شهوات زودگذري كه اثر آن ويراني اجتماع و برخلاف قانون آفرينش است تلاش و كوشش مي‌نمايند و از سوي ديگر افراد باايمان به اتّكاي نيروهاي معنوي آرامشي دارند كه پيروزي آن‌ها را تضمين مي‌كند و به آن‌ها قوّت مي‌بخشد در حالي كه افراد بي‌ايمان تكيه‌گاه محكمي ندارند.
(296) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«طاغُوت»: بت، شيطان، انسان يا هر موجود سركش و كساني كه به چيزي جز مقررات خدا حكم كنند و حكم برانند.
«كَيْد»: مكر، نيرنگ، تدبير، چاره‌انديشي، تلاش در راه تباهي وزيان‌رساني.
در ادامه سخن، از جهاد و دفاع به ترسيم جهت و هدف خداپسندانه و انساني آن مي‌پردازد و مي‌فرمايد:
اَلَّذينَ آمَنُوا يُقاتِلُونَ في سَبيلِ اللّهِ وَ الَّذينَ كَفَرُوا يُقاتِلُونَ في سَبيلِ الطّاغُوتِ

آن كساني كه ايمان آورده‌اند در راه خدا پيكار مي‌كنند، اما آناني كه كفر ورزيده‌اند در راه فريبكاران و بت‌هاي رنگارنگ جان مي‌دهند.
در اين آيه شريفه، باز هم جهادگرانِ در راه خدا، به اين كار بزرگ تشويق مي‌گردند و به آنان خاطرنشان مي‌شود كه: كساني كه ايمان آورده‌اند، در راه خدا و ارزش‌هاي والاي آسماني و انساني پيكار مي‌كنند و بدون ذرّه‌اي خودستايي يا طمع در غنايم و ارزش‌هاي مادّي، يا خودخواهي و خودپرستي، تنها ياري دين خدا و بالابردن كلمه حق و به دست آوردن خشنودي او را هدف خويش مي‌سازند؛ اما كساني كه كفر ورزيده‌اند، در راه انجام فرمان عناصر سركش و استبدادگر و فريبكار و در جهت ضدّ ارزش‌ها مي‌جنگند.
فَقاتِلُوا اَوْلِياءَ الشَّيْطانِ اِنَّ كَيْدَ الشَّيْطانِ كانَ ضَعيفاً
پس شما اي توحيدگرايان، با دوستان شيطان، قهرمانانه به كارزار برخيزيد و از آنان نهراسيد كه نيرنگ شيطان هماره سست و نقشه و اقتدارش پوشالي است.
آيه شريفه نشانگر آن است كه يكي از معاني «طاغوت»، شيطان است.
تفسير مردان (297)

اقتدار پوشالي شيطان

چــرا نيــرنــگ شيطــان در بـرابـر ايمان‌آوردگان سست و اقتدارش پوشالي است؟ در اين مورد ديدگاه‌ها يكسان نيست:
1 ـ به باور برخي بدان جهت نيرنگ شيطان سست است كه ياري خدا شامل حال مردم با ايمان است و اگر فرد و جامعه‌اي به راستي داراي ايمان باشند شيطان نمي‌تــواند آنـان را به گناه و استبداد افكند.
2 ـ اما به بــاور بــرخــي ديگر: بدان دليل كه خدا از پيروزي مؤمنان بر ياران شيطان خبـــر داده است.
3 ـ و برخي نيز مي‌گويند: بدان دليل كه انگيزه ياران شيطان در پيكار سست و ضعيف است، آنها در كارشان نه بينشي ژرف دارند و نه دانش و هدفي درست و اساسي و پيكار آنها برخاسته از وسوسه و پندارهايي است كه در كار دين دارند؛ درحالي كه مـــردم با ايمــان براساس دانش و بينش و هدف و دليل و برهانِ درست به جهــاد برمي‌خيزند.
(298) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

اَلَمْ تَرَ اِلَي الَّذينَ قيلَ لَهُمْ كُفُّوآا اَيْدِيَكُمْ وَ اَقيمُواالصَّلوةَ وَ اٰتُوا الزَّكوةَ فَلَمّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتالُ اِذافَريقٌ مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ النّاسَ كَخَشْيَةِ اللّهِ اَوْ اَشَدَّ خَشْيَةً وَ قالُوا رَبَّنا لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَاالْقِتالَ لَوْلاآ اَخَّرْتَنااِلي اَجَلٍ قَريبٍ قُلْ مَتاعُ الدُّنْيا قَليلٌ وَ الْاٰخِرَةُ خَيْــرٌ لِمَــنِ اتَّقــي وَ لا تُظْلَمُــونَ فَتيــلاً
آيا نديدي كساني‌راكه (در مكّه) به‌آن‌ها گفته شد (فعلاً)دست از جهاد بداريد و نماز رابرپا كنيد و زكات بپردازيد، (اما آن‌ها از اين دستور ناراحت بودند) ولي هنگامي كه (در مدينه) فرمان جهاد به آن‌ها داده شد جمعي از آنان از مردم مي‌ترسيدند همان‌گونه كه از خدا مي‌ترسند، بلكه بيشتر و گفتند پروردگارا چرا جهاد را برما مقرّر داشتي؟ چرا اين فرمان را كمي تــأخيــر نينداختي؟ به آن‌هــا بگــو سرمايه زنــدگي دنيــا ناچيــز است و سراي آخرت براي كسي كه پرهيزكار باشد بهتر است و كوچـك‌ترين ستمـي به شما نخواهد شد. (77 / نساء)
شرح آيه از تفسير نمونه
« فَتيل » رشته باريكي است كه در شكاف وسط هسته خرما قرار دارد.
نخستين سؤالي كه پيش مي‌آيد اين است كه چرا از ميان تمام دستورهاي اسلامي تنها مسأله نماز و زكات ذكر شده‌است ، در حالي كه دستورهاي اسلام منحصر به اين‌ها نيست. پاسخ سؤال اين است كه « نماز » رمز پيوند با خدا و « زكات » رمز پيوند با خلق خدا است ، بنابراين منظور اين است كه به مسلمانان دستور داده شد با برقراري پيوند محكم با خداوند و پيوند محكم با بندگان خدا ، جسم و جان خود و اجتماع خويش را آماده براي جهاد كنند و به اصطلاح خودسازي نمايند و مسلما هر گونه جهادي بدون آمادگي‌هاي روحي و جسمي افراد و بدون پيوندهاي محكم اجتماعي محكوم به شكست خواهد بود ، مسلمان در پرتو نماز و نيايش با خدا ايمان خود را محكم و روحيّه خويش را پرورش مي‌دهد و آماده هرگونه فداكاري و از خود گذشتگي مي‌شود و به‌وسيله زكات شكاف‌هاي اجتماعي پر مي‌گردد و از نظر تهيه نفرات آزموده و ابزار
تفسير مردان (299)
جنگي كه زكات يك پشتوانه اقتصادي براي تهيه آن‌ها مي‌باشد بهبود مي‌يابد و به هنگام صدور فرمان جهاد آمادگي كافي براي مبارزه با دشمن خواهند داشت. مي‌دانيم كه قانون زكات در مدينه نازل شد و در مكّه زكات بر مسلمانان واجب نشده بود ، با اين حال چگونه مي‌تواند آيه فوق اشاره به وضع مسلمانان در مكّه بوده باشد؟ مرحوم شيخ طوسي در تفسير تبيان در پاسخ اين سؤال مي‌گويد كه منظور از زكات در آيه فوق (زكات مستحبّ)

بوده كه در مكّه وجود داشته است ، يعني قرآن ، مسلمانان را (حتّي در مكّه) تشويق به كمك‌هاي مالي به مستمندان و سر و سامان دادن به وضع تازه مسلمان‌ها مي‌نمود. آيه فوق ضمنا اشاره به حقيقت مهمّي مي‌كند و آن اين‌كه مسلمانان در مكّه برنامه‌اي داشتند و در مدينه برنامه‌اي ديگر ، دوران سيزده ساله مكه دوران سازندگي انساني مسلمانان بود و پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله كوشيد با تعليمات پي در پي و شبانه روزي خود از همان عناصر بت‌پرست و خرافي عصر جاهليّت ، آن‌چنان انسان‌هايي بسازد كه در برابر بزرگ‌ترين حوادث زندگي ، از هيچ‌گونه مقاومت و فداكاري مضايقه نكنند ، اگر دوران مكّه وجود نداشت هيچ‌گاه آن پيروزي‌هاي چشمگير و پياپي در مدينه نصيب مسلمانان نمي‌شد. دوران مكّه دوران دانشگاه و ورزيدگي و آمادگي مسلمانان بود و به همين دليل حدود نود سوره از يكصد و چهارده سوره قرآن در مكّه نازل شد كه بيشتر جنبه عقيده‌اي و مكتبي داشت ، ولي دوران مدينه دوران تشكيل حكومت و پايه‌ريزي يك اجتماع سالم بود و به همين دليل نه جهاد در مكّه واجب بود و نه زكات ، زيرا جهاد از وظايف حكومت اسلامي است همان‌طور كه تشكيل بيت‌المال نيز از شئون حكومت مي‌باشد .

(300) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

شأن نزول

در مورد داستان فرود آیه مورد بحث آورده‌اند که: این آیه شریفه درباره گروهي از مسلمانان، از جمله عبدالرحمان بن عوف، مِقداد و سعدبن ابي وَقّاص فرود آمد، چرا که اینان پیش از هجرت به مدینه، از شرك‌گرایان بسیار اذیت دیدند و به همین جهت نزد پیامبر رفتند و اجازه جهاد خواستند؛ اما پس از آمدن فرمان جهاد در مدینه و پس از هجرت، این فرمان برایشان خوشایند نیفتاد و در رفتن به میدان کندي ورزیدند که این آیــه فــرود آمــد: اَلَــمْ تَــرَ اِلَــي الَّـذينَ قيلَ لَهُمْ كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ...

اينــك در اين آيــه شريفه سخن از كساني است كه جهاد و پيكار را خوش نمي‌دارند و مي‌فرمايد:
اَلَمْ تَرَ اِلَي الَّذينَ قيلَ لَهُمْ كُفُّوا اَيْدِيَكُمْ وَ اَقيمُوا الصَّلاةَ وَ آتُوا الزَّكاةَ
آيا به كساني ننگريستي كه در مكه و پيش از هجرت به آنان گفته مي‌شد كه اينك هنگام جهاد نرسيده است، از اين رو از پيكار با شرك‌گرايان دست بداريد و به خودسازي و نماز و پرداخت حقوق مالي خويش بپردازيد و آنان اين كار برايشان نــاخــوشــايند بود؟
فَلَمّا كُتِــبَ عَلَيْهِــمُ الْقِتــالُ اِذا فَــريــقٌ مِنْهُــمْ يَخْشَوْنَ النّاسَ كَخَشْيَةِ اللّهِ اَوْ اَشَدَّ خَشْيَةً
اما هنگامي كه پيكار با دشمن بر آنان مقرر گرديد، گروهي از آنان از مردم شرك‌گرا مي‌هراسيدند، همان‌گونه كه از خدا مي‌ترسند و بلكه بيشتر از آن.
به باور پاره‌اي منظور اين است كه: آنان مي‌ترسند كه به دست مردم شرك‌گرا كشته شوند؛ همان‌گونه كه از مرگ طبيعي خويش مي‌ترسند. اما به باور پاره‌اي ديگر، آنان از آزار و كيفر شرك‌گرايان فراتر از كيفر خدا مي‌ترسند. ذكر اين نكته لازم است كه «اَوْ» در آيــه شــريفــه به مفهــوم «واو» است؛ گــرچــه پــاره‌اي به مفهوم «يــا» گــرفته‌اند.
تفسير مردان (301)
در اين مورد در سوره بَقَرَه بحث و گفت‌گو شد.
وَ قــالُــوا رَبَّنــا لِــمَ كَتَبْــتَ عَلَيْنَــا الْقِتــالَ
و گفتند: پروردگارا! چرا جهاد را بر ما نوشتي؟
گروهي برآنند كه اين جملــه را نه به خاطــر ناخوشــاينــد شمــردن فرمان خدا بر زبان آوردند، بلكه به خاطر ترسي كه دل آنان را پركرده بود بر زبانشان آمد و ترس نيز كم و بيش براي بشر طبيعي است. اما گروهي مي‌گويند: اين جمله در حقيقت پرسشي بود و نــه بــه انگيــزه انكــار، چرا كه آنان در مدينه كم كم به دنيا دل بسته و فشــارهاي مكــه را فراموش مي‌ســاختند. با اين بيان در پرسش آنان انكار نيست؛ گــرچــه اگر چنين پــرسشي نمي‌كردند بهتر بود.
لَولا اَخَّرْتَنا اِلــي اَجَــلٍ قَريبٍ قُلْ مَتاعُ الدُّنْيا قَليلٌ وَ الْآخِرَةُ خَيْرٌ لِمَنِ اتَّقي وَ لاتُظْلَمُونَ فَتيلاً
پروردگارا! چرا اين فرمان را تا زماني نزديك به تأخير نيفكندي و به ما مهلت ندادي تا با مرگ طبيعي جهان را بــدرود گــوييــم و نه با تيــزي شمشيــر؟

در پاسخ اينان خداي پرمهر روشن مي‌سازد كه دنيا و همه ارزش‌هاي مادّي و زرق و برق آن، در برابر نعمت‌هاي ماندگار سراي آخرت بسيار ناچيز است و آن جهان و نعمت‌هاي جاودانه‌اش براي كساني كه پرواي خدا پيشه سازند بهتر است. و بدانيد كه به هيچ يك از شما حتي به اندازه رشته شكاف خرمايي ستم نخواهد رفت.
واژه «فَتيل» را برخي به رشته‌اي كه در هسته خرما قرار دارد معنا كرده‌اند؛ و برخي نيــز بــه چــرك و آلـودگي ميـان انگشتان و زير ناخن كه با شست‌شو از ميان مي‌رود.
(302) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

پرتوي از آيات (1)

آياتي كه گذشت، درس‌ها و پيام‌هاي انسانسازي در مورد آمادگي دفاعي براي رويارويي با تجاوزكاران، تشويق مردم باايمان به جهاد خالصانه در راه حق و عدالت و پيكار براي رهايي توده‌هاي دربند و خودسازي و تزكيه نفس پيش از رويارويي با دشمن مي‌دهد. اما در اين درس‌ها دو نكته از همه بيشتر در خور تعمق و تدبر است:

1 ـ خـودسازي پيش از ساختن ديگران

از درس‌هاي ارزشمندي كه در پرتو اين آيات بايد گرفت اين است كه انسان پيش از رويارويي با ديگران براي دعوت به حق و هشدار از باطل و بيداد و پيش از اقدام براي رهايي و نجات ديگران، بايد خويشتن را بسازد و آن گونه كه مي‌بايد از نظر انديشه و عقيده، ايمان و قلب و عواطف و احساسات، خود را بپرورد و به ارزش‌هاي اخلاقي آراسته گردد؛ تنها در اين صورت است كه مي‌تواند اصلاح طلب و آزادي بخش باشد و ديگران را از چنگال گرگ‌ها و كركس‌ها و لاشخورهاي استبداد و استعمار نجات بخشد. اگر جز اين باشد نخواهد توانست؛ چرا كه او خود اسير خودكامگي و خودپرستي و خودبزرگ بيني خويش است و در صورت قبضه قدرت و امكانات، همه را بيش از ديگران به اسارت و بند ابليسي خويش مي‌كشد. به همين دليل است كه قرآن شريف پيش از پيكار با ستم و استبداد، به خودسازي در پرتو ايمان و نماز و تزكيه نفس و اداي حقــوق ديگــران تــوصيــه مي‌كند: «اَلَمْ تَرَ اِلَي الَّذينَ قيلَ لَهُمْ كُفُّوا اَيْدِيَكُمْ وَ اَقيمُوا الصَّلــوةَ وَ آتُــوا الزَّكوةَ...».(2)

2 ـ قهرمانان شعار و ادعاهاي ميان تهي

بسيارند كه به هنگام سخن و طرح شعار و گفتار، خوش مي‌گويند و زيبا مي‌سرايند و انساني شعار مي‌دهند و از حقوق انسان‌ها و آزادي بندگان خدا و نجات محرومان

1 . مترجم.

2 . آيه 75 از همين سوره.

گوش‌ها را پر مي‌كنند و وعده‌هاي طلايي از دموكراسي و حقوق بشر و عدالت و آزادي و آزادمنشي اميرمؤمنان مي‌دهند؛ اما اگر خداي فرزانه براي آزمون، چند روزي آنان را بر اريكه قدرت نشاند و امكانات را برايشان فراهم آورد، با رفتار ناشايسته و ضد انساني خويش و خشونت و بي‌رحمي و پايمال ساختن حقوق بشر در سطحي گسترده و دهشتناك، هم عِرض و آبروي خود را مي‌برند و هم زحمت بندگان خدا مي‌دارند.

اميرمؤمنان عليه‌السلام مي‌فرمود: «اَلْحَقُّ اَوْسَعُ‌الاَشْياءِ فِي‌التَّواصُفِ وَاَضْيَقُها فِي‌التَّناصُفِ».(1)
حق و عدالت براي گفتار و شعار، گسترده‌ترين ميدان‌ها را دارد و براي عمل و دادگرانه رفتارنمودن، ظريف‌ترين و دقيق‌ترين مرزها را.
و نيز بسيارند كساني كه در شرايط نامناسب و جو نامساعد، با شور و حرارت فراوان، آمادگي خويش را براي انجام كاري اعلان مي‌كنند؛ اما زماني كه براي عمل فرصت پيش آمد كندي ورزيده و بهانه‌اي براي فرار مي‌جويند. آري اين آيات از اين شيوه‌هاي ناصواب هشدار مي‌دهند.
1 . نَهْجُ البَلاغَه، خ 216.
(304) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

اَيْنَ ما تَكُونُوا يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ وَ لَوْ كُنْتُمْ في بُرُوجٍ مُشَيَّدَةٍ وَ اِنْ تُصِبْهُمْ حَسَنَةٌ يَقُولُوا هذِه مِنْ عِنْدِاللّٰهِ وَ اِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَقُولُوا هذِه مِنْ عِنْدِكَ قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ فَمالِ هؤُلاآءِ الْقَوْمِ لا يَكادُونَ يَفْقَهُونَ حَديثا

هر كجا باشيد مرگ شما را مي‌گيرد اگرچه در برج‌هاي محكم‌باشيد و اگربه‌آن‌ها (منافقان) حسنــة (و پيروزي) برسد مي‌گويند از ناحيه خدا است و اگر سيّئة (و شكستي) برسد مي‌گويند از ناحيه تو است،بگو همه اين‌ها از ناحيّه خدا است پس چرا اين جمعيّت حاضر نيستنـد حقــايق را درك كنند.(78 / نساء)

ماآ اَصابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللّٰهِ وَ ماآ اَصابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍفَمِنْ نَفْسِكَ وَ اَرْسَلْناكَ لِلنّاسِ رَسُولاً وَ كَفي بِاللّٰهِ شَهيدا

آن‌چه از نيكي‌ها به تو مي‌رسد از ناحيه خدا است و آن‌چه از بدي به تو مي‌رسد از ناحيه خود تو است و ما تو را به عنوان رسول براي مردم فرستاديم و گواهي خدا در اين‌باره كافي است.

(79 / نساء)

شرح آيه از تفسير نمونه

« مُشَيَّدَة » در اصل از ماده « شيد » به معني گچ و مواد محكم ديگري است كه براي استحكام بنا در آن به كار مي‌برند و از آن‌جاكه در آن عصر و زمان معمولاً محكم‌ترين ماده براي استحكام بنا گچ بوده بيشتر به اين مادّه اطلاق مي‌شده است ، بنابراين «بُرُوجٍ مُشَيَّدَة» به معني قلعه‌هاي محكم است و اگر مي‌بينيم مُشَيَّدَة به معني مرتفع و طولاني آمده آن هم نيز به خاطر اين است كه بدون استفاده كردن از گچ و مانند آن هيچ‌گاه نمي‌توانستند بناهاي مرتفع و طولاني بسازند. در آيات متعددي از قرآن مجيد همانند آيه 99 سوره حجر و آيه 48 مُدَّثِّر از مرگ تعبير به « يَقين » شده است ، اشاره به اين‌كه هر قوم و جمعيّتي ، هر عقيده‌اي داشته باشند و هرچيز را بتوانند انكار كنند ، اين واقعيّت را نمي‌توانند منكر شوند كه زندگي بالاخره پاياني دارد و از آن‌جا كه افراد

تفسير مردان (305)

انسان به خاطر عشق به حيات و يا به گمان اين‌كه مرگ را با فنا و نابودي مطلق مساوي مي‌دانند همواره از نام آن و مظاهر آن گريزانند ، اين آيات هشداري به آن‌ها مي‌دهد و در آيه مورد بحث با تعبير « يُدْرِكْكُم » به آن‌ها گوشزد مي‌كند كه فرار كردن از اين واقعيّت قطعي عالم هستي بيهوده است ، زيرا معني مادّه « يُدْرِكْكُم » اين است كه كسي از چيزي فرار كند و آن به دنبالش بدود. با توجّه به اين واقعيّت عاقلانه است كه انسان خود

را از صحنه جهاد و نيل به افتخار شهادت كنار بكشد و در خانه در ميان بستر بميرد ؟ به فرض كه با عدم شركت در جهاد چند روز بيشتري عمر كند و مكرّرات را تكــرار نمــايد و از پاداش‌هاي مجاهدان راه خدا بي‌بهره شود ، به عقل و منطق نــزديك است؟ اصــولاً مــرگ يك واقعيّت بــزرگ است و بايد براي استقبال از مــرگ تــوأم با افتخــار آماده شد .

قرآن در ذيل همين آيه به يكي ديگر از سخنان بي‌اساس و پندارهاي باطل منافقان اشاره كرده مي‌گويد : « آن‌ها هر گاه به پيروزي برسند و نيكي‌ها و حسناتي به دست آورند مي‌گويند از طرف خدا است » يعني ما شايسته آن بوده‌ايم كه خدا چنين مواهبي را به ما داده (وَ اِنْ تُصِبْهُمْ حَسَنَـةٌ يَقُولُوا هذِه مِنْ عِنْدِ اللّهِ). ولي هنگامي كه شكستي دامنگير آن‌ها شود و يا در ميدان جنگ آسيبي ببينند مي‌گويند: « اين‌ها بر اثر سوء تدبير پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله و عدم‌كفايت نقشه‌هاي‌نظامي‌او بوده‌است » و مثلاً شكست جنگ احد را معلول همين موضوع مي‌پنداشتند (وَ اِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَقُولُوا هذِه مِنْ عِنْدِكَ). در هر حال قرآن به آن‌ها پاسخ مي‌گويد كه از نظر يك موحّد و خداپرست تيزبين « همه اين حوادث و پيروزي‌ها و شكست‌ها از ناحيه خدا است » كه بر طبق لياقت‌ها و ارزش‌هاي وجودي مردم به آن‌ها داده مي‌شود (قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِاللّهِ). و در پايان آيه به عنوان اعتراض به عدم تفكّر و تعمّق آن‌ها در موضوعات مختلف زندگي مي‌گويد : « پس چرا اين‌ها حاضر نيستند حقايق را درك كنند » (فَمالِ هؤُلاآءِ الْقَوْمِ لا يَكادُونَ يَفْقَهُونَ حَديثا).

(306) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

«بُرُوج»: اين واژه جمع «بُرْج» به مفهوم آشكارشدن است؛ و اگربه زن گفته مي‌شود: «تَبَرَّجَتِ الْمَرْئَةُ»، منظور اين است كه آن زن زيبايي‌هاي خود را آشكار و جلوه‌گر ساخت. به همين تناسب به معناي «برج و بارو» كه از ديگر ساختمان‌ها بلندتر و آشكارتر است به كار مي‌رود.

«مُشَيَّدَه»: به ساختماني كه با گچ‌بري آراسته شده است گفته مي‌شود. واژه «شيد» به مفهوم «گچ» است.

«فِقْه»: به مفهوم فهم و درك و دريافت؛ و فقيه نيز به معناي داناي به فقه و حقوق و مقررات اسلامي است.

در آيات پيش سخن از تخلف‌ورزان از جهاد و دفاع بود، در اين آيه شريفه نيز روي سخن با آنان است كه مي‌فرمايد:

اَيْنَما تَكُونُوا يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ وَ لَوْ كُنْتُمْ في بُرُوجٍ مُشَيَّدَةٍ

شما در هر كجا باشيد و هر كجا پناه بريد، گرچه به پندار خودتان در دژهاي تسخيرناپذير و استوار هم پناه گيريد، باز هم مرگ شما را درخواهد يافت.

واژه «بُـرُوج»

در مورد معناي اين واژه، ديدگاه‌ها متفاوت است:
1 ـ بـه بـاور گـروهي از جملـه «مُجـاهِد»، منظـور از «برج‌ها»، كاخ‌هاي سر به آسمان ساييده‌اند.
2 ـ اما به باور گروهي ديگر، منظور برج‌هايي است كه در آسمان‌ها پديد آمده‌اند.
3 ـ پاره‌اي مي‌گويند: منظور برج‌هاي‌آسماني‌است‌كه خورشيد درآنها قرار مي‌گيرد.
4 ـ و پاره‌اي‌مي‌گويند:منظورخانه‌هايي‌است‌كه ازهرسودر دژهايي‌استوارقراردارند.
5 ـ و «ابن عبّـاس» نيـز بر اين عقيـده است كه منظـور دژهـا و قلعـه‌هاست.
در مورد واژه «مُشَيَّده» نيز ديدگاه‌ها يكسان نيست:
تفسير مردان (307)
1 ـ پـاره‌اي آن را به مفهـوم «ساختمـاني كه گـچ‌كاري شده است» معنا كرده‌اند.
2 ـ و پـاره‌اي به مفهـوم «آراسته شـده به وسيلـه گـچ‌بـري».
3 ـ و برخـي نيز گفتـه‌اند: منظـور از آن، ساختمان‌هاي بلنـد و چند طبقه است.
وَ اِنْ تُصِبْهُـمْ حَسَنَـةٌ يَقُـولُـوا هذِهِ مِنْ عِنْدِ اللّهِ وَ اِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَقُولُوا هذِهِ مِنْ عِنْدِكَ
و اگر پيروزي يا رويداد خوشايندي به آنان رسد، مي‌گويند: اين پيشامد از سوي خداست؛ امااگررويداد بدو ياشكستي‌گريبانگيرشان گرديد،مي‌گويند:ازجانب توست.

در مورد گويندگان اين سخن و ماهيت آنان ديدگاه‌ها متفاوت است:
1 ـ به باور برخي، اين سخن از يهود است و آنان با اشاره به پيامبر مي‌گفتند: از روزي كه اين مـرد به شهـر و ديـار ما گـام نهاد، مزرعه‌ها و درختان و ميوه‌هاي ما دچـار نوعي كـاهش گـرديـد.
با اين بيان، منظور آيه شريفه اين است كه اگر آنان به فراواني نعمت برسند، مي‌گويند: اين نعمت‌هاي بسيار از سوي خداست و نه هيچ كس ديگر؛ اما اگر دچار خشكسالي و قحطي گردند، ناجوانمردانه مي‌گويند اين از شومي وجود پيامبر است؛ و اين شگرد اين تبهكاران، سابقه‌اي ديرين دارد؛ چرا كه در مورد پيامبرشان موسي عليه‌السلام نيـز همين پنـدار بي‌اسـاس را مي‌بـافتنـد: «... وَ اِنْ تُصِبْهُـمْ سَيِّئَةٌ يَطَّيَّرُوا بِمُـوسـي وَ مَـنْ مَعَـــهُ...».(1)
2 ـ و به باور برخي ديگر از جمله «ابن عبّاس» گوينده اين سخن بي‌اساس، «عبدالله بن اُبَيّ» و يارانش بودند كه در پيكار «احد» تخلّف ورزيدند و براي فريب خود و ديگران مي‌گفتند: اگر آنان كه كشته شدند، نزد ما مي‌ماندند، نمي‌مردند و كشته نمي‌شدند(2). با اين بيان منظور آيه شريفه اين است كه: اگر به آنان پيروزي و بهره‌اي از غنـايـم بـرسـد، با شادماني مي‌گويند: اين از جانب خداست؛ اما اگر بر اثر
1 . سوره آل عِمْران، آيه 15.
2 . سوره آل عِمْران، آيه 156.

عملكرد نادرست آنان شكست و ناكامي گريبانشان را گرفت، مي‌گويند: اين، از نادرستي تدبير پيامبر است.
3 ـ پاره‌اي برآنند كه آيه شريفه شامل هر دو گروه مي‌گردد؛ چرا كه هم يهود به پيامبر خويش چنين اهانتي مي‌نمودند و هم نفاق‌پيشگان به پيامبر اسلام؛ و به باور ما ايـن ديـدگـاه درست است.
4 ـ و پـاره‌اي نيـز براين عقيده‌اند كه اين سخن بيانگر وصف كساني است كه در آيـه پيشين از آنـان سخـن رفت؛ همانان كه مي‌گفتند: «پروردگارا، چرا پيكار را بر مـا مقـرر داشتـي...؟»(1)
دو واژه «حَسَنَه» و «سَيِّئَه»، به باور مفسّران، به مفهوم هر رويدادي است كه در آشكار و نهان براي انسان پيش آيد و در آنها آسايش و سختي و نعمت و مصيبت و فراواني و قحطي باشد. برخي نيز برآنند كه منظور از واژه نخست پيروزي و غنيمت است و منظـور از واژه دوم شكسـت و كشتـه شـدن.

قُلْ كُلّ مِنْ عِنْدِ اللّهِ فَما لِهوءُلاءِ الْقَومِ لايَكادُونَ يَفْقَهُونَ حَديثاَ
هان اي پيامبر! به آنان بگو: مرگ و زندگي و فراواني و قحطي و شكست و پيروزي، همه از جانب خداست و براساس تدبير و تقدير آفريدگار هستي خواهد آمد و كسي توان جلوگيري ندارد. او با اين فراز و نشيب‌ها و رخدادهاي خوشايند و ناخوشايند، هم به كساني كه سپاس نعمت‌هايش را مي‌گزارند پاداش مي‌دهد و هم به كساني كه در برابر رويدادهاي ناگوار و مصيبت‌ها شكيبايي مي‌ورزند. بنابراين چرا اين گروه نفاقگرا حاضر نيستند مفاهيم بلند و انسانساز قرآن را آن‌گونه كه شايسته است دريابند و بخاطر روي برتافتن از حق و آيات خدا از كتاب او دور شده‌اند؟
و به باور برخي چرا اينان حقيقت پيام خدا را - كه همه چيز از جانب اوست ـ در نمي‌يابند.
1 . سوره نِساء، آيه 77.

در ادامه سخن در همين مورد، قرآن به سرچشمه نيكي‌ها و سرفرازي‌ها و پيروزي‌ها اشاره مي‌كند و مي‌فرمايد:
مـا اَصـابَكَ مِنْ حَسَنَـةٍ فَمِـنَ اللّهِ
هر آنچه از نيكي‌ها و پيروزي‌ها به تو رسد، از جانب خداست؛ اما هر آنچه از شكست‌ها و بدي‌ها دامنگيرت گردد، از سوي خودت به تو رسيده است.
به باور برخي در آيه شريفه روي سخن با پيامبر گرامي است، اما منظور از محتواي آن، امّت آن حضرت است؛ اما به باور گروهي روي سخن با انسان است و منظور از واژه «حَسَنَـة» نيز نعمـت گـرانبهاي دين و ديگـر نعمت‌هاي خداست.
وَ مـا اَصابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِـنْ نَفْسِكَ
در مورد دو واژه «حَسَنَه» و «سَيِّئَه» كه در آيه شريفه آمده، ديدگاه‌ها يكسان نيست.
1 ـ «ابن عبّاس» بر آن است كه منظور از واژه نخست، غنايمِ پيكـار «بَـدْر» و منظور از واژه دوم شكست و ناراحتي روز «اُحُد» است.
2 ـ اما «ابومُسلِم» بر اين عقيده است كه منظور آيه شريفه و پيام آن اين است كه: مردم مسلمان در پيكار «بدر»، با ايمان و اخلاص تلاش كردند و فرمان خدا و پيامبر را به جان خريدند و خدا نيز پيروزي را به آنان هديه كرد، اما در پيكار «اُحُد» خدا و پيام‌آورش را نافـرمـاني نمـودند و در نتيجه دستخوش پراكندگي و شكست شدند.
3 ـ به باور برخي منظور از واژه «حَسَنَه»، اطاعت و فرمانبرداري است و منظور از «سَيِّئَـه» نافرماني خـدا و پيـامبر.
4 ـ اما به باور برخي ديگر اين آيه شريفه بسان آن آيه است كه مي‌فرمايد: «وَ جَزاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهـا...».(1) كيفر بـدي و گنـاه، بسـان آن، بـدي و كيفر خواهد بود...
5 ـ و گروهي نيز مي‌گويند: منظور از واژه نخست، نعمت و پيروزي و آسايش است و منظور از واژه دوم، خشكسالي و قحطي و گرفتاري‌هايي است كه به خاطر نافرماني
1 . سوره شُوري، آيه 40.
(310) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
خدا و بيدادگري دامانگير انسان‌ها مي‌گردد؛ گرچه برخي از بلاها و مشكلات نيز از لطف و حكمت خداست تا انسان آزمون گردد و پاداش سپاسگزاران و شكيبايان را بگيرد و هميشه جنبه كيفري ندارد.
و بلاها را بدان دليل «سَيِّئَه» ناميده است كه انسان به طور طبيعي از آنها

گريزان است و گرنه آنها پسنديده هستند و زشتي ندارند. با اين بيان تفسير آيه شريفه اين مي‌شود كه: همه سلامتي‌ها، نعمت‌ها، رزق و روزي‌ها و ارزش‌هاي مادي و معنوي كه نصيب شما مي‌گردد، از جانب خداست، اما رنج‌ها و فشارها و گرفتاري‌ها و مشكلاتي كه بر اثر نافرماني خدا گريبانگير شما مي‌گردد، ثمره عملكرد نادرست خود شماست.
نظير اين هشدار درآيه ديگري‌نيز آمده است كه مي‌فرمايد: «وَ ما اَصابَكُمْ مِنْ مُصيبَةٍ فَبِما كَسَبَتْ اَيْديكُمْ...».(1) و هر مصيبتي به شما برسد به خاطر كارهايي است كه انجام داده‌ايد.
به باور «بَلْخي» تفسير اين آيه اين‌گونه است: هر رنج و مصيبتي كه به انسان برسد، كفّاره گناهان صغيره و يا كيفر گناهان كبيره و يا هشداري است كه به خاطر كوتاهي در انجام وظايف دامنگيرش شده است.
پيامبر گرامي مي‌فرمايد:
«ما مِنْ خَدْشٍ بِعُودٍ و لاَاخْتِلاجِ عِرْقٍ وَ لاعَثْرَةِ قَدَمٍ إلاّ بِذَنْبٍ وَ ما يَعْفُو اللّهُ عَنْهُ اَكْثَرُ».
هر خراشي كه در بدن شما به وسيله خاري پديد مي‌آيد، يا رگي از رگ‌ها پاره مي‌گردد و يا هر لغزش پايي پيش مي آيد، همه آنها بر اثر گناه و نافرماني خداست؛ و تازه آنچه خدا در پرتو مهرش ناديده مي‌گيرد و مي‌بخشد بيشتر است.
«عليّ بن عيسي» مي‌گويد: آيه شريفه نشانگر آن است كه آفريدگار پرمهر و فرزانه هيچ رنج و گرفتاري براي انسان پيش نمي‌آورد، جز اين كه به يكي از دو دليل است: يا به خاطر مهر اوست تا انسان به خود آيد و به پاداش سپاس و شكيبايي برسد و يا به

1 . سوره شُوري، آيه 30.

خاطر كيفر اشتباهاتي است كه از او سرزده است، چرا كه رنج‌ها و گرفتاري‌ها، هر گاه براثر گناه گريبان انسان را بگيرد، يا كيفر گناه است و يا جنبه هشدار و تأديب دارد.
وَ اَرْسَلْناكَ لِلنّاسِ رَسُولاً
و ما تو را براي مردم به عنوان پيام آوري فرستاديم؛ و اين كار ما، خود بزرگ‌ترين نعمت و نيكي است و مخالفت با پيام تو، گناه و زشتكاري و بيدادگري است.
در مورد چگونگي پيوند اين فراز از آيه به فرازهاي پيشين گفته‌اند: منظور اين است كه هر چه به آنان برسد از شومي گناهان آنهاست و تو پيام آوري هستي كه فرمانبرداري از تو، بسان فرمانبرداري از خدا و نافرماني‌ات بسان نافرماني اوست. با اين بيان تو سرچشمه خوبي‌ها هستي و نبايد شومي گناهانشان را به تو نسبت دهند.

وَ كَفـــي بِاللّـــهِ شَهيـداً
و گواهي خدا بر رسالت و صداقت تو بسنده است. و به باور برخي خدا براي گــواهــي بر نيــك و بــد بندگان و عملكرد آنان كافي است. با اين بيان هدف اين فــراز از آيــه ايــن است كه مــردم را به نيكــي‌ها تشــويق و از بدي‌ها هشدار دهد.
(312) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

ياآ اَيُّهَا الَّذينَ امَنُوآا اِذا ضَرَبْتُمْ في سَبيلِ اللّهِفَتَبَيَّنُوا وَ لا تَقُولُوا لِمَنْ اَلْقي اِلَيْكُمُ السَّلامَ لَسْتَ مُؤْمِنا تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيوةِ الدُّنْيا فَعِنْدَ اللّهِ مَغانِمُ كَثيرَةٌ كَذلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ فَمَنَّ اللّهُ عَلَيْكُمْ فَتَبَيَّنُوآا اِنَّ اللّهَ كانَ بِما تَعْمَلُونَ خَبيرا

اي كساني كه ايمان آورده‌ايد هنگامي كه در راه خدا گام‌برمي‌داريد (و به سفري براي جهاد مي‌رويد) تحقيق كنيد و به‌كسي كه اظهار صلح و اسلام مي‌كند نگوييد مسلمان نيستي به‌خاطر اين كه سرمايه ناپايدار دنيا (و غنايمي) بدست آوريد، زيرا غنيمت‌هاي بزرگي در نزد خدا (براي شما) است، شما قبلاً چنين بوديد و خداوند بر شما منت گذارد (و هدايت نمود) بنابراين (به‌شكرانه اين نعمت‌بزرگ) تحقيق كنيد، خداوند به آن‌چه عمل مي‌كنيد آگاه است.

(94 / نساء)

شرح آيه از تفسير نمونه

« عَرَضْ » به معني چيزي است كه ثبات و پايداري ندارد بنابراين « عَرَضَ الْحَيوةِ الدُّنْيا » به معني سرمايه‌هاي زندگي دنيا است كه همگي بدون استثناء ناپايدارند. آيه فوق به خوبي اين حقيقت را روشن مي‌سازد كه هيچ مسلماني نبايد براي هدف مادّي گام در ميدان جهاد بگذارد و به همين دليل بايد نخستين اظهار ايمان را از طرف دشمن بپذيرد و به نداي صلح او پاسخ گويد اگرچه از غنايم مادّي فراوان محروم گردد زيرا هدف از جهاد اسلامي توسعه‌طلبي و جمع غنايم نيست ، بلكه هدف آزاد شدن انسان‌ها از قيد بندگي بندگان و خداوند زر و زور است و هر زمان كه روزنه اميدي به سوي اين حقيقت گشوده شد بايد به سوي آن شتافت ، آيه فوق مي‌گويد : « شما يك روز چنين افكار منحطّي داشتيد و به خاطر سرمايه‌هاي مادّي خون‌هايي را مي‌ريختيد، اما امروز آن برنامه به كلّي دگرگون شده است ، به علاوه مگر خود شما به هنگام ورود در اسلام غير از اظهار ايمان چه برنامه ديگري داشتيد ، چرا از قانوني كه خود از آن استفاده كرده‌ايد درباره ديگران دريغ مي‌نماييد ؟ » .

تفسير مردان (313)

سؤال : ممكن است با توجّه به مضمون آيه چنين ايراد شود كه‌اسلام با قبول ادّعاهاي ظاهري مردم در مورد پيوستن به آيين زمينه را براي پرورش « منافق » در محيط اسلامي آماده مي‌كند و با اين برنامه ، ممكن است عده زيادي از آن سوء استفاده كرده و با استتار در زير نام اسلام دست به اعمال جاسوسي و ضداسلامي‌بزنند .

پاسخ : شايد هيچ قانوني در جهان نيست كه راه سوء استفاده در آن وجود نداشته باشد ، مهمّ اين است كه قانون داراي مصالح قابل ملاحظه‌اي باشد ، اگر بنا شود اظهار اسلام به بهانه عدم آگاهي از مكنون قلب طرف ، قبول نگردد ، مفاسد بسياري به بار مي‌آيد كه زيان آن به مراتب بيشتر است و اصول عواطف انساني را از بين خواهد برد ، زيرا هر كس با ديگري كينه و خرده حسابي داشته باشد مي‌تواند او را متّهم كند كه اسلام او ظاهري است و با مكنون دل او هماهنگ نيست و به اين ترتيب خون‌هاي بسياري از بي‌گناهان ريخته شود. از اين گذشته در آغاز گرايش به هر آيين ،افرادي هستند كه گرايش‌هاي ساده و تشريفاتي و ظاهري دارند اما با گذشت زمان و تماس مــداوم با آن آييـن محكم و ريشه‌دار مي‌شوند، اين دسته را نيز نمي‌توان طرد كرد .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«عَرَض»: به كـالاهاي اين جهــان گفته مي‌شود.

در آيات گذشته، خداي فرزانه از كشتن انسان‌ها و كيفر انواع قتل سخن گفت و مقررات هركدام را بيان فرمود؛ اينك در اين آيه شريفه به مردم مسلمان هشدار مي‌دهد كه مبادا در مورد جان‌ها و خون‌ها داوري شتابزده كنيد كه گرفتار حسرت و ندامت خواهند شد.
يا أَيُّهَا الَّذينَ آمَنُوا إِذا ضَرَبْتُمْ في سَبيلِ اللّهِ فَتَبَيَّنُوا
اي كساني كه ايمان آورده‌ايد! هنگامي كه در راه خدا به جهاد و يا ماموريت‌هاي
(314) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
دفاعي مي‌رويد، در مورد مسائل و رويدادها تحقيق كنيد و عناصر كفر گرا و تجاوز كار را از مردم با ايمان و كساني كه خواهان زندگي مسالمت آميز هستند باز شناسيد و در يــابيــد كه كدامين آنان در خــور كيفــرنــد و كدام يك بي گناه، تا مبادا خون كسي به ناحــق ريختــه شود.
وَ لاتَقُــولُــوا لِمَــنْ أَلْقــي إِلَيْكُــمُ السَّــلامَ لَسْــتَ مُــوءْمِنــاً تَبْتَغُــونَ عَـرَضَ الْحَياةِ الدُّنْيا
و به خاطر به دست آوردن سرمايه ناچيز و ناپايدار اين جهان و گرفتن غنايم يا غرض و مرض، به كسي كه اعلان صلح و مسالمت نموده و دورد نثارتان مي‌كند نگوييد: تو مسلمان نيستي و ايمان و اسلامت دروغين و تنها براي حفظ جان و امنيت است. بــرخــي نيز بر آننـد كه نگوييد: تو در امان نخواهي بود.
فَعِندَ اللّهِ مَغانِمُ كَثِيرَةٌ
به باور گروهي از مفسران، منظور اين است كه: اگر خدا را فرمان بريد و دستوراتش را به كار بنديد از قدرت بي كران او نعمت‌ها و رزق و روزي بيشتري مي‌توان اميد و انتظار داشت. و برخي برآنند كه: اگر از كشتن عناصر صلح طلب و با ايمان خود داري كنيد، نزد خدا پاداش‌هاي پرشكوهي برايتان ذخيره شده است.
كَذلِــكَ كُنْتُــم مِـن قَبْلُ
در مـــــورد اين فـــراز ديـــدگـــاه‌هـا يكســـــان نيســـت:
1 ـ «سعيدبن جُبَيْر» مي‌گويد: منظور اين است كه همان سان كه اين مؤمن مقتول ايمان خود را از مردم پوشيده مي‌دارد تا مبادا از سوي آنان آسيبي به او برسد، شما نيز پيش‌تر، از ترس شرك‌گرايان ايمــان خود را پوشيده مي‌داشتيد.
2 ـ و برخي بر آنند كه: همان‌گونه كه اين مقتول، كفرگرا بود و خدا او را به ايمان و اســلام راه نمود، شما نيز پيش‌تر كافر بوديد و به وسيله قرآن و

پيامبر و به لطف خداوند به حق راه‌يافتيد.
3 ـ پاره‌اي نيز مي‌گويد: منظور اين است كه شما نيز روزگاري تنها و ناتوان و در

ذلّت بوديد، به گونه‌اي كه هرگاه تنها به جايي مي‌رفتيد در هراس بوديد كه مبادا به اســارت دشمن رويد و خــدا اين قدرت و شوكت و آزادي را به شما ارزاني داشت.
فَمَــنَّ اللّهُ عَلَيْكُـمْ
به باور «سعيدبن جُبَيْر»منظور اين است كه: خدا بر شما منّت نهاد وبا پيروز ساختن راه و رسم خود، به دين باوران، عزت و آزادي ارزاني داشت، واينك شما پس از مدت‌ها مخفي داشتن عقيده و ايمان خود از شرارت شركگرايان، آن را با آزادي و امنيت آشكــار مي‌ســازيــد. امــا به بــاور بــرخي منظور اين است كه خدا توبه شمــا را پـذيـرفت.
فَتَبَيَّنُوا إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِما تَعْمَلُونَ خَبيراً.
بنابراين، هم در مورد كسي كه اظهار اسلام و مسالمت مي‌كند، در صورت ترديد، به طور شايسته تحقيق كنيد و هم در مورد ديگر رويدادها و مسائل؛ و هرگز دستخوش شتاب و تصميم‌گيري‌هاي حساب نشده مگرديد؛ چرا كه خــدا به آنچه انجام مي‌دهيد آگاه است.
(316) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
لا يَسْتَوِي الْقاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَ الْمُجاهِدُونَ في سَبيلِ اللّهِ بِأَمْوالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللّهُ الْمُجاهِدينَ بِأَمْوالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ عَلَي الْقاعِدينَ دَرَجَةً وَ كُلاًّ وَعَدَ اللّهُ الْحُسْني وَ فَضَّلَ اللّهُ الْمُجاهِدينَ عَلَي الْقاعِدينَ اَجْرا عَظيما
افراد باايمانيكه بدون‌بيماري و ناراحتي از جهاد بازنشستندبا مجاهداني كه در راه خدا با مال و جان خود جهاد كردند يكسان نيستند، خداوند مجاهداني را كه با مال و جان خود جهاد نمودند بر قاعدان برتري بخشيده و به هر يك از اين‌دو دسته (به‌نسبت اعمال نيكشان) خداوند وعده پاداش نيك داده و مجــاهــدان را بر قــاعـدان برتري و پاداش عظيمي بخشيده است.
(95 / نساء)
دَرَجاتٍ مِنْهُ وَ مَغْفِرَةً وَ رَحْمَةً وَ كانَ اللّهُ غَفُوراًرَحيما
درجات (مهمّي) از ناحيه خداوند و آمرزش و رحمت(نصيب آنان مي‌گردد) و (اگر لغــزش‌هــايي داشتــه‌اند) خـداونـد آمرزنده و مهربان است.
(96 / نساء)
شرح آيه از تفسير نمونه
منظور از « قاعِدُون » در اين‌جا افرادي هستند كه با داشتن ايمان به اصول اسلام ، بر اثر نداشتن همّت كافي ، در جهاد شركت نكرده‌اند ، در

صورتي كه جهاد بر آن‌ها واجب عيني نبوده ، زيرا اگر واجب عيني بود ، قرآن با اين لحن ملايم درباره آن‌ها سخن نمي‌گفت و در آخرآيه به‌آن‌ها وعده پاداش نمي‌داد، بنابراين حتّي در صورتي كه جهاد واجب عيني نباشد برتري روشن « مجاهدان » بر « قاعدان » قابل انكار نيست .
و به هـر حال آيه كساني را كه از روي نفاق و دشمني از شركت در جهاد خودداري كرده‌اند شامل نمي‌شود ، ضمنا بايد توجّه داشت تعبير « غَيْرُ اُولِي الضَّرَرِ » مفهوم وسيعي دارد كه تمام كساني‌راكه به‌خاطر نقص عضو ، يا بيماري و يا ضعف فوق‌العاده و مانند آن‌ها قادر به شركت در جهاد نيستند ، استثناء مي‌كند. سپس برتري مجاهدان را بار ديگر به صورت صريح‌تر و آشكارتر بيان كرده مي‌فرمايد : « خداوند مجاهداني را كه با مال و جان خود در راهش پيكار مي‌كنند بر خودداري كنندگان از شركت در تفسير مردان (317)
ميدان جهاد برتري عظيمي بخشيده » (فَضَّلَ اللّهُ الْمُجاهِدينَ بِاَمْوالِهِمْ وَ اَنْفُسِهِمْ عَلَي الْقاعِدينَ دَرَجَةً). ولي در عين حال چون همان‌طور كه گفتيم نقطه مقابل اين دسته از مجاهدان افرادي هستند كه جهاد براي آن‌ها واجب عيني نبوده و يا اين‌كه به خاطر بيماري و ناتواني و علل ديگر قادر به شركت در ميدان جهاد نبوده‌اند ، لذا براي اين‌كه پاداش نيّت صالح و ايمان و ساير اعمال نيك آن‌ها ناديده گرفته نشود به آن‌ها نيز وعده نيك داده و مي‌فرمايد : « به هر دو دسته (مجاهدان و غير مجاهدان) وعـده نيـك داده است » (وَ كُلاًّ وَعَدَ اللّهُ الْحُسْني). ولي بديهي است ميان وعده نيكي كه به اين دو دسته داده شده است فاصله بسيار است ، در حقيقت قرآن با اين بيان نشان مي‌دهد كه سهم هر كار نيكي در جاي خود محفوظ و فراموش‌نشدني است ، به خصوص اين‌كه سخن از قاعداني است كه علاقمند به شركت در جهاد بوده‌اند و آن را يك هدف عالي و مقدّس مي‌دانستند ولي واجب عيني نبودن آن مانع از تحقّق بخشيدن به اين هدف عالي شده است ، آن‌ها نيز به اندازه علاقه‌اي كه به اين كار داشته‌اند پاداش خواهند داشت ، همچنين افراد اُولِي الضَّرَرِ (كساني كه به خاطر بيماري و يا نقص عضو در ميدان جهاد شركت نكرده‌اند) در حالي كه با تمام وجود خود به آن علاقه داشته و عشق مي‌ورزيده‌اند نيز سهم قابل ملاحظه‌اي از پاداش مجاهدان خواهند داشت ، چنـان‌كـه در حـديثـي از پيـامبـر اسلام صلي‌الله‌عليه‌وآله نقل شده كه به سربازان اسلام فرمود : « لَقَدْ خَلَفْتُمْ فِي الْمَدينَةِ اَقْواما ماسِرْتُمْ مَسيرا وَ لا قَطَعْتُمْ وادِيا اِلاّ كانُوا مَعَكُمْ وَ هُمُ الَّذينَ صَحَّتْ نِيّاتُهُمْ وَ نَصَحَتْ جُيُوبُهُمْ وَ هَوَتْ اَفْئِدَتُهُمْ اِلَي الْجِهادِ وَ قَدْ مَنَعَهُمْ عَنِ الْمَسيرِ ضَرَرٌ اَوْ غَيْرُهُ : افرادي را در مدينه پشت سر گذاشتيد كه در هر گام در اين مسير با شما بودند (و در پاداش‌هاي الهي شركت داشتند) آن‌ها كساني بودند كه نيّتي پاك داشتند و به اندازه كافي

خيرخواهي كردند و قلب‌هاي آن‌ها مشتاق به جهاد بود ولي موانعي همچون بيماري و زيان و غير آن آن‌ها را از اين كار بازداشت » .(1)
1- « تفسير صافي » ، ذيل آيه فوق .
(318) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
ولي از آن‌جا كه اهميّت جهاد در منطق اسلام از اين هم بيشتر است بار ديگر به سراغ مجاهدان رفته و تأكيد مي‌كند كه : « خداوند مجاهدان را بر قاعدان اجر عظيمي بخشيده است » (وَ فَضَّلَ اللّهُ الْمُجاهِدينَ عَلَي الْقاعِدينَ اَجْرا عَظيما). اين اجر عظيم در آيه بعد چنين تفسير شده : « درجات مهمي از طرف خداوند و آمرزش و رحمت او » (دَرَجاتٍ مِنْهُ وَ مَغْفِرَةً وَ رَحْمَةً). و اگر در اين ميان افرادي ضمن انجام وظيفه خويش مرتكب لغزش‌هايي شده‌اند و از كرده خويش پشيمانند خدا به آن‌ها نيز وعده آمرزش داده و در پايان آيــه مي‌فرمايد : (وَ كانَ اللّهُ غَفُورا رَحيما)
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«ضَرَر»: زيان، آسيب و هر چيزي كه براي انسان صدمه و كمبودي چون كوري و بيمــاري پــديــد آورد.
«دَرَجه»: مقــام و مــرتبه

شأن نزول

در داستان فرود آيه مورد بحث «ابوحمزه ثُمالي» در تفسيرش آورده است كه: اين آيه شريفه در مورد گروهي از جمله: كعب بن مالك، مَرارة بن ربيع، عَمْرو بن عَوْف و هِلال بن اُمَيّه فرود آمد و آنان را به خاطر تخلف از كار زار تبوك و نرفتن به همراه پيامبر نكوهش كرد و «عبدالله بن اُمّ مَكتوم» را كه نابينا بود از رفتن به جهاد معاف شناخت و عذرش را پذيرفت.
«زيد بن ثابت» در اين مورد آورده است كه: من در حضور پيامبر بــودم كه اين آيــه شريفه فرود آمد و دو واژه «اُولِي الضَّرَر» در آن نبود. «عبد اللّه» كه مرد نابينايي بــود گفت: اي پيامبر خــدا! من نابيناهستم و توان پيكار ندارم؛ وظيفه من چيست؟
درست در آن لحظات بود كه فرشته وحي دگر باره بر پيامبر گرامي فرود آمد و اين دو واژه را نيز آورد. پيامبر پس از دريافت وحي و باز گشت به حالت طبيعي فرمود:

بنويسيد... و آن گاه اين آيه را خــواند كــه: لا يَسْتَـوِي الْقاعِدونَ...(1)

در آيات گذشته، خدا بندگانش را به جهاد در راه حق و عدالت فراخواند، اينك در اين آيــه شـريفه فضيلت و پاداش آن را به تابلو مي‌برد و مي‌فرمايد:
لايَسْتَــوِي الْقــاعِــدُونَ مِنَ الْمُوءْمِنينَ غَيْــرُ أُولِــي الضَّرَرِ وَالْمُجاهِدُونَ فِي سَبيلِ اللَّهِ بِــأَمْــوالِهِــمْ وَ أَنْفُسِهِـــمْ
ايمان آوردگاني كه بدون آسيب ديدگي و رنج، از جهاد در راه خدا وانشسته و از رفتن به ميدان كارزار سرباز مي‌زنند، با آن مجاهداني كه با نثار مال و جان خويش در راه خدا جهاد مي‌كنند تا دين خدا برتري يــابد، هـرگـز اين دو گـروه يكسان نيستند.
فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجــاهِدينَ بِأَمْــوالِهِـــمْ وَ أَنْفُسِهِــمْ عَلَــي الْقاعِدينَ دَرَجَةً
خــدا جهــادگران با اخلاص را كه با نثار مال و جان خويش در راه او پيكار مي‌كننـد، بر كســاني كه از جهــاد سربـــاز مي‌زنند برتري پرشكوهي بخشيده است.
وَ كُلاًّ وَعَدَ اللّهُ الْحُسْني
و خـــدا به هـــر دو گـــروه، مجـــاهـــدان و كساني كه به جهاد نرفته‌اند وعده بهشـــــت داده اســـت.
با اين بيان روشن مي‌شود كه جهاد، واجب كفايي است؛ چرا كه اگر عيني بود، آنان كه بــدون عــذر واقعــي سربــاز زده بودند نه تنها پاداشي نداشتند كه در خور نكــوهش و كيفــر بودند.
وَ فَضَّـــلَ اللّـــهُ الْمُجــاهِـــديــنَ عَلَــي الْقــاعِدينَ أَجْراً عَظيماً
و خــدا مجــاهــدان را بر وانشستگــانِ بــدون عــذر، به پــاداشي پرشكوه بـرتـري بخشيـــده است.
1 . آيه 95.
(320) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
آنگاه در ترسيم اين پاداش پرشكوه مي‌فرمايد:
با درجاتي والا از نزد خود و با آمرزش و مهر و رحمتي مجاهدان را از كساني كه به ميدان كار زار نرفته اند، برتري بخشيده است. و خدا هماره آمرزنده و مهربان است.
به باور گروهي منظور اين است كه درجه و مقام برخي از اين جهاد گران از برخي ديگر برتر و بالاتر است. برخي نيز مي‌گويند: منظور از «دَرَجات» كارهاي شايسته است، همان‌گونــه كه گفتــه مي‌شود. اسلام آوردن، خود درجه‌اي است و فقه و شنــاخت عميق و نواندیشانه دين درجه‌اي ديگر؛ هجرت در راه خدا، مقامي است و كشتــه شــدن در راه هجــرت

مقــامــي ديگـــر.
«عبدالله بن زيد» برآن است كه منظور، درجات و مقامات نه گانه‌اي است كه در سوره مباركه توبه آمده است. «... ذلِكَ بِاَنَّهُمْ لايُصيبُهُمْ ظَمَؤٌ وَ لا نَصَبٌ وَ لا مَخْمَصَةٌ في سَبيلِ اللّهِ وَ لايَطَؤُونَ مَوْطِئاً يَغيظُ الكُفّارَ وَ لايَنالُونَ مِنْ عَدُوٍّ نَيْلاً اِلاّ كُتِبَ لَهُمْ بِهِ...اَحْسَنَ ما كانُوا يَعْمَلُونَ»(1).
مردم مدينه و صحرا نشينانِ پيرامون آنان را نرسدكه از فرمان پيامبر خدا سرباز زنند و جان خويشتن را گرامي‌تر از جان او بدانند؛ چرا كه هيچ تشنگي و رنج و گرفتگي و سختي در راه خدا به آنان نمي رسد و آنان در هيچ نقطه‌اي كه كفرگرايان را به خشم آورد گام نمي گذارند و از دشمن خيره سري غنيمتي به دست نمي آورند مگر اين كه به خاطر آن، كار شايسته‌اي براي آنان در كارنامه زندگي‌شان نوشته مي‌شود؛ چرا كه خــدا پاداش نيكو كاران را ضايع نمي سازد.
و نيز آنان هيچ دارايي و مال كوچك و بزرگي را در راه خدا انفاق نمي كنند و هيچ سرزميني را براي جهاد در نمي‌نوردند، مگر اين كه براي آنان نوشته مي‌شود، تا خدا آنان را به بهتر از آنچه انجام مي‌دادند پاداش دهد.
منظور از جمله «وَ مَغْفِرَةً وَ رَحْمَةً وَ كانَ اللّهُ غَفُوراً رَحيماً» اين است كه نعمت‌هاي سراي آخرت، خالص و از رنج و ناراحتي پاك و پيراسته است؛ از اين رو خدا گناهان بندگان را مي‌آمرزد تا در آن جا در آسايش و نعمت باشند. وبدين‌سان آفريدگار هستي
1 . سوره توبه، آيه 121 ـ 120.

به بنــدگــان جهــادگر و با اخــلاص خود را مورد مهـر و رحمت خود قرار مي‌دهد.

آيا اين آغـاز و فـرجام سازگارند؟

چرا در آغاز آيه 95 مي‌فرمايد: خدا كساني را كه با مال و جانشان در راه خدا جهاد مي‌كنند بر وانشستگانِ بدون عذر، به درجه‌اي پرشكوه برتري داده است، اما سرانجام در اين آيه مي‌فرمايد: خدا، جهاد گران را به پاداشي پرشكوه و درجاتي از سوي خود بـرتـري ارزانـي داشتـه است؟ آيـا اين آغــاز و فــرجــام با هـم سازگار است؟

پاسخ

1 ـ به باور برخي، آغاز و ادامه آيات باهم سازگارند، چرا كه نخست جهاد گران را به يك درجه بر وانشستگانِ داراي عذر، برتري مي‌بخشد و در ادامه آيه، جهاد كنندگان را به درجاتي چند نسبت به كساني كه بدون عذر از كار زار سرباز زدند برتري ارزاني مي‌دارد و آيه نشان مي‌دهد كه تخلف ورزان، گناهكار نيستند، بلكه كار بهتر وپاداش پرشكوه تر را از دست داده‌اند.

2 ـ «ابوعلي» مي‌گويد: منظور از درجه و مقام در آغاز آيه شريفه، برتري مقام است و خدا مي‌خواهد آنان را به خاطر جهادشان تحسين و ستايش كند؛ همان‌گونه كه گفته مي‌شود: درجه و منزلت «حسن» نزد «خليفه» از «حسين» بالاتر است. اما منظور از درجـات در ادامـه آيـه شـريـفه عبـارت است از درجات مردم با ايمان و جهادگر در بهشت خدا؛ و اين برتري برخي بر برخي ديگر در آن جا تفاوت درجات ايمـان و اخـلاق و عملكـردهـاست.

3 ـ پاره‌اي نيز برآنند كه در آيه شريفه واژه «فضل» تكرار شده و اين نشانگر آن است كه منظور از برتري نخست، برتري در دنيا و منظور از برتري دوم، برتري در سراي آخرت و بهشت پرطراوت و زيباي خداست.

در روايت آمده است كه خدا جهادگران را بر كساني كه از جهاد در راه خدا سرباز مي‌زنند به هفتاد درجه كه فاصله هركدام از اين درجات هفتاد سال راهپيمايي مركب تيـز تـك و پرتـوان است. برتري بخشيده است.

(322) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

وَ يَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّساآءِ قُلِ اللّـهُ يُفْتيكُمْ فيهِنَّ وَ ما يُتْلي عَلَيْكُمْ فِي الْكِتابِ فـي يَتامَي النِّساآءِ اللاّتي لاتُؤْتُونَهُنَّ ما كُتِبَ لَهُنَّ وَ تَرْغَبُونَ اَنْ تَنْكِحُوهُنَّ وَ الْمُسْتَضْعَفينَ مِنَ الْوِلْدانِ وَ اَنْ تَقُومُوا لِلْيَتاميبِالْقِسْطِ وَ ماتَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَاِنَّ اللّـهَ كانَ بِه عَليما

ازتو درباره زنان سؤال مي‌كنند، بگو خداوند دراين زمينه‌به شماپاسخ مي‌دهد و آن‌چه در قرآن درباره زنان يتيمي كه حقوق آن‌ها را به آن‌ها نمي‌دهيد و مي‌خواهيد با آن‌ها ازدواج كنيد و همچنين درباره كودكان صغير و ناتوان‌براي شما بيان شده است (قسمتي از سفارش‌هاي خداوند در اين زمينه مي‌باشد و نيز به‌شما سفارش مي‌كند كه) با يتيمان به عدالت رفتار كنيد و آن‌چه از نيكي‌ها انجام مي‌دهيد خداونـد از آن آگاه است (و به شما پاداش مناسب مي‌دهد).

(127 / نساء)

شرح آيه از تفسير نمونه

آيه فوق به پاره‌اي از سؤالات و پرسش‌هايي كه درباره زنان (مخصوصا دختران يتيم) از طرف مردم مي‌شده است پاسخ مي‌گويد و مي‌فرمايد: «اي پيامبر از تو درباره احكام مربوط به حقوق زنان، سؤالاتي مي‌كنند بگو خداوند در اين زمينه به شما فتوا و پاسخ مي‌دهد». (وَ يَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّساآءِ قُلِ اللّـهُ يُفْتيكُمْ فيهِنَّ).

سپس اضافه مي‌كند: «آنچه در قرآن مجيد درباره دختران يتيمي كه اموال آن‌ها را در اختيار مي‌گرفتيد، نه با آن‌ها ازدواج مي‌كرديد و نه اموالشان را به آن‌ها مي‌سپرديد كه با ديگران ازدواج كنند، به قسمتي ديگر از سؤالات شما پاسخ مي‌دهد و زشتي اين عمل ظالمانه را آشكار مي‌سازد». (وَ ما يُتْلي عَلَيْكُمْ فِي الْكِتابِ في يَتامَي النِّساآءِ اللاّتي لاتُؤْتُونَهُنَّ ما كُتِبَ لَهُنَّ وَ تَرْغَبُونَ اَنْ تَنْكِحُوهُنَّ).

سپس درباره پسران صغير كه طبق رسم جاهليت از ارث ممنوع بودند توصيه كرده و مي‌فرمايد: «خداوند به شما توصيه مي‌كند كه حقوق كودكان ضعيف را رعايت كنيد». (وَ الْمُسْتَضْعَفينَ مِنَ الْوِلْدانِ).

بار ديگر درباره حقوق يتيمان به طور كلي تأكيد كرده و مي‌گويد: «و خدا به شما

تفسير مردان (323)

توصيه مي‌كند كه در مورد يتيمان به عدالت رفتار كنيد». (وَ اَنْ تَقُومُوا لِلْيَتاميبِالْقِسْطِ).

و در پايان به اين مسئله توجه مي‌دهد كه «هرگونه عمل نيكي مخصوصا درباره يتيمان و افراد ضعيف، از شما سرزند از ديدگاه علم خداوند مخفي نمي‌ماند و پاداش مناسب آن خواهيد يافت». (وَ ما تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَاِنَّ اللّهَ كانَ بِه عَليما).
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

در اين آيات، قرآن شريف باردیگر به‌موضوع زنان و يتيمان كه دو گروه آسيب‌پذير جـامعـه‌اند پـرداختـه و تـأميـن حقوق و حدود آنان را يادآور شده و مي‌فرمايد:
وَ يَسْتَفْتُـــونَـــكَ فِـــي النِّســـــــاءِ
هان اي پيامبر! از تو در مورد حقوق بانوان فتوا مي‌خواهند و ديدگاه و نظر تو را مي‌پرسند و مي‌خواهند كه مقررات و احكام مشكل را در مورد آنان و براي آنان بيان نمـايي و حقـوق و وظايف آنان را ترسيم كني.
از آيه شريفه چنين دريافت مي‌شود كه پرسش آنان در مورد بانوان در قلمرو دين، پيرامون حقوق و حدود آنان بر عهده مردان و نيز حقوق متقابل مردان بر عهده آنان و يا بر محور حقوق و وظـايـف متقـابل در نظـام خانواده است، تا همه رواها و نـارواهـا در مـورد آنـان روشـن شـود.
قُـلِ اللّـهُ يُفْتيكُـمْ فِيهِـنَّ
در پـاسخ پـرسش آنـان، پيام مي‌رسد كه هان اي پيامبر! بگو: خدا آنچه را شما در مورد بانوان مي‌پرسيد، برايتان بيان مي‌كند.
وَ ما يُتْلي عَلَيْكُمْ فِي الْكِتابِ
و نيـز در آيـات قـرآن شـريـف كه بر شما تلاوت مي‌گردد، هم حقوق و هم وظايف آنان ترسيم مي‌شود.
في يَتامَي النِّساءِ اللاّتي لا تُؤْتُونَهُنَّ ما كُتِبَ لَهُنَّ
در مورد دختران يتيمي كه حقوق مقرر آنان را به آنها نمي‌دهيد و از پيوند با آنان بـراي زنـدگي مشتـرك روي مي‌گـردانيـد.
(324) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
در تفسيـر ايـن فـراز از آيـه شـريفـه، ديـدگـاه‌هـا يكسـان نيسـت:
1 ـ گروهي از جمله «ابن عبّاس» بر آنند كه منظور آياتي است كه در باره ارث دختران يتيم در آغاز سوره تلاوت شده اسـت.
در بيان اين موضوع آورده‌اند كه در جاهليت ارث دو گروه را نمي‌دادند و به صورت‌هاي گوناگون حق آنان را پايمال مي‌نمودند. گروهِ نخست كودكاني بودند كه از پرداخت حقوق آنان و رعايت حدودشان به اين بهانه كه كودك هستند و بايد صبر كنند تا بزرگ شوند، سرباز مي‌زدند؛ و گروه دوم زنان بودند كه اينان را نيز به بهانه عدم توانايي در پيكار و شركت در جنگ، ارثشان را نمي دادند و آنان را محروم‌ساختند؛ از اين رو خداوند آيات ارث را براي احيا و تأمين حقوق اين دو گروه فرو فرستاد؛ و اين جمله اشاره به آيات ارث دارد. ذكر اين نكته لازم است كه از پنجمين امام نور عليه‌السلام

نيز روايتـــــي در ايـــن مــورد رسيــده اسـت.
2 ـ از «عايشه» در اين مورد آورده‌اند كه گفت: منظور از جمله «لا تُؤْتُونَهُنَّ ما كُتِبَ لَهُنَّ» مهــريــه زنان است، چرا كه در جاهليت مهريه دختران يتيم را مي‌خوردند؛ از اين‌رو خداوند به آنــان در مــورد اين حق كشي هشــدار مي‌دهــد و مي‌فــرمــايد:
اگر مي‌ترسيد كه در مورد يتيمان به دادگري رفتار نكنيد، با زنان پاك و پاكيزه ديگــري ازدواج كنيــد. با اين بيــان، منخظور از «وَ ما يُتْلي عَلَيْكُمْ...» همين آيه شريفه «وَ اِنْ خِفْتُــمْ...» اســت.
يادآوري مي‌گردد كه «طَبَري» ديدگاه نخست را پذيرفته و بر ديدگاه دوم اشكال كــرده است كه مهــريـه از چيزهايي نيست كه بدون ازدواج از حقوق زنان شناخته شود؛ از ايــن رو بـانـويــي كه ازدواج نكرده است مهريه‌اي نخواهد داشت و اين با آيـه نمي سازد، پس ديدگاه نخست بهتر است.
3 ـ و گروهي نيز بر آنند كه منظور از جمله «لا تُؤْتُونَهُنَّ ما كُتِبَ لَهُنَّ» عبارت از ازدواج است كه در سوره مباركه نور، خداي فرزانه در مورد آن فرمان مي‌دهد و مي‌فرمايد: «وَ اَنْكِحُوا الأيامي مِنْكُمْ...»(1) (جوانان بي همسر خود و غلامان و كنيزانِ درستكارتان را
1 . سوره نور، آيه 32.

همسردهيد.) و اين تأكيد و يادآوري بدان دليل است كه سرپرستان دختران يتيم از ازدواج آنـان به دلايلي جلـوگيـري مي‌كـردند.

آورده‌اند كه فردي سرپرستي دختر يتيمي را به عهده داشت و دخترك از زيبايي و جمال چندان بهره‌اي نداشت، اما ثروتي بسيار به از راه ارث رسيده بود. او را در خانه زنـداني ساخته بود تا بميرد و ثروتش را ببلعد.
و نيز آورده‌اند كه «جابربن عبدالله» دختر عمويي داشت كه نابينا بود و در همان حال ثروت هنگفتي به ارث برده بود. «جابر» نه خود تمايلي به ازدواج با او داشت و نه اجازه مي‌داد تا او با ديگران ازدواج كند؛ چرا كه مي ترسيد ثروت او را همسرش تصاحب كند؛ از اين رو موضوع را با پيشواي گران‌قدر توحيد در ميان نهاد و آن جا بود كه اين آيه شريفه فرود آمد.
وَ تَـرْغَبُـونَ اَنْ تَنْكِحُـوهُـنَّ
بـا عنـايـت به ديـدگـاه اول و سوم معنـاي ايـن فـراز از آيه شريفه اين است كه:
شما تمايلي به ازدواج با آنان نداريد و دارايي‌شان را نيز در اختيارشان قرار نمي‌دهيد تاديگري بر پيوند با آنان تمايل پيداكند. و بدين‌سان دو ستم بزرگ در حقّ دختـران يتيـم روا مي‌داريـد:
1 ـ نخست اين كه دارايي آنان را نمي‌دهيـد تـا ديگـري بـا آنـان ازدواج كند.
2 ـ ديگر اين كه آنان را در خانه نگاه داشته و خود هم با آنان ازدواج نمي‌كنيد.
اما با توجه به تفسير دوم، معناي آيه اين است كه: شما به خاطر زيبايي آنان و يا دارايـي‌شان ميـل داريـد با آنان ازدواج كنيد.
وَ الْمُسْتَضْعَفيـــنَ مِـنَ الْـــــوِلْـــــــدانِ
و نيز خدا به شما فرمان مي‌دهد كه حقوق كودكان و ناتوانان را به آنان بدهيد. اين دستور بدان دليل آمد كه در جاهليت ارث پسران و دختران صغير را نمي دادند. و اين فـراز از آيـه يـــاد آور همـــان فـــرمـان صـريـح اسـت كـه مي‌فـرمـايـد:
(326) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
«وَ آتُـــوا الْيَتـــامي اَمْـوالَهُـمْ...».(1)
و دارايي يتيمـان را بـه آنان بدهيد...
وَ اَنْ تَقُـــومُـــوا لِلْيَتـــامي بِـالْقِسْـطِ
و نيـز خـدا فـرمـان مي‌دهـد كـه در مـورد حقـوق يتيمـان و پـرداخت ارث آنان، خواه دختر‌باشند و يا پسر، در هرحال و در همه امور و شئونشان بر اساس دادگـــري و عـــدالـت رفتـار كنيـد.

ذكر اين نكته لازم است كه اين آيه شريفه اشاره به سومين سوره مباركه دارد كه مي‌فـرمـايد: «وَ اِنْ خِفْتُـمْ اَلاّ تُقْسِطُـوا فِي الْيَتـامي فَانْكِحُـوا ما طـابَ لَكُـمْ مِـنَ النِّسـاءِ...»(2)
اگـر بيــم آن داريــد كــه در صـورت ازدواج با دختران يتيم نتوانيد بر اساس عدل و انصــاف رفتــار كنيــد، بــا زنــان ديگــري كه بــراي شمــا حــلال شـده‌انـد ازدواج نماييد...
وَ مــا تَفْعَلُــوا مِــنْ خَيْــرٍ فَــاِنَّ اللّــهَ كــانَ بِـهِ عَليماً
و هركار شايسته‌اي كه انجام دهيد و هرگامي در تأمين حقوق زنان و يتيمان برداريد و بدين وسيله به انجام فرمان خدا همّت گماريد، خدا به آن كار شما هماره داناست. بنا براين به شما بر اساس انديشه و عملكردتان پاداش خواهد داد و هيچ كارشايسته‌اي نزد او تباه و بدون پاداش نخواهد ماند.
1 . سوره نساء، آيه 2.
2 . سوره نِساء، آيه 3.
تفسير مردان (327)
وَ اِنِ امْرَاَةٌ خافَتْ مِنْ بَعْلِها نُشُوزا اَوْ اِعْراضا فَلاجُناحَ عَلَيْهِماآ اَنْ يُصْلِحا بَيْنَهُما صُلْحا وَالصُّلْحُخَيْرٌ وَاُحْضِرَتِ الاَنْفُسُ الشُّحَّ وَ اِنْ تُحْسِنُوا وَ تَتَّقُوا فَاِنَّ اللّهَ كانَ بِما تَعْمَلُونَ خَبيرا
و اگر زني از طغيان و سركشي يا اعراض شوهرش ، بيم داشته‌باشد ، مانعي ندارد با هم صلح كنند (و زن يا مرد از پاره‌اي ازحقوق به خاطر صلح صرف‌نظر كنند) و صلح بهتر است، اگرچه مردم (طبق غريزه حبّ‌ذات در اين‌گونه موارد) بخل مي‌ورزند واگر نيكي كنيد و پرهيزكاري پيشه سازيد (و به خاطر صلح ،گذشت نماييد) خداوند به آن‌چه انجام مي‌دهيد آگاه است(و پاداش شايسته به شما خـــــواهـــــد داد).(128 / نساء)
شرح آيه از تفسير نمونه
« نُشُوز » در اصل از ماده « نَشْز » به معني زمين مرتفع مي‌باشد و هنگامي كه در مورد زن و مرد به كار مي‌رود به معني سركشي و طغيان است ، در آيات قبل احكام مربوط به نُشُوز زن بيان شده بود ، ولي در اين‌جا اشاره‌اي به مسئله نُشُوز مرد كرده و مي‌فرمايد : « هر گاه زني احساس كند كه شوهرش بناي سركشي و اعراض دارد ، مانعي ندارد كه براي حفظ حريم زوجيّت ، از پاره‌اي از حقوق خود صرف‌نظر و با هم صلح نمايند ». از آن‌جا كه گذشت كردن زن از قسمتي از حقوق خود ، روي رضايت و طيب خاطر انجام شده و اكراهي در ميان نبوده است ، گناهي ندارد و تعبير به « لا جُناحَ » (گناهي ندارد) نيز اشاره به همين حقيقت است. ضمنا از آيه دو مسأله فقهي استفاده مي‌شود : نخست اين‌كه

احكامي مانند تقسيم ايام هفته در ميان دو همسر ، جنبه حقّ دارد نه حكم و لذا زن مي‌تواند با اختيار خود از اين حقّ به‌طوركلي يابه‌طورجزيي صرف‌نظركند، ديگراين‌كه عوض صلح، لازم‌نيست مال‌بوده باشد، بلكه مي‌تواند «اسقاط حقّي» عوض صلح واقع‌شود. سپس براي تأكيد موضوع مي‌فرمايد : « به هر حال صلح كردن بهتر است » (وَ الصُّلْحُ خَيْرٌ). اين جمله كوتاه و پرمعني گرچه در مورد اختلافات خانوادگي در آيه فوق ذكر شده ولي بديهي است يك‌قانون كلّي و عمومي و

همگاني را بيان مي‌كند كه در همه جا اصل نخستين ، صلح و صفا و دوستي و سازش است و نزاع و كشمكش و جدايي برخلاف طبع سليم انسان و زندگي آرام بخش او است و لذا جز در موارد ضرورت و استثنايي نبايد به آن توسّل شد ، برخلاف آن‌چه بعضي از مادّي‌ها مي‌پندارند كه اصل نخستين در زندگي بشر همانند ساير جانداران ، تنازع بقا و كشمكش است و تكامل از اين راه صورت مي‌گيرد و همين طرز تفكّر شايد سرچشمه بسياري از جنگ‌ها و خونريزي‌هاي قرون اخير شده است ، در حالي كه انسان به خاطر داشتن عقل و هوش ، حسابش از حيوانات درنده جدا است و تكامل او در سايه تعاون صورت‌مي‌گيرد نه تنازع (1) و اصولاً تنازع بقاء حتي در ميان حيوانات، يك اصل قابل قبول براي تكامل نيست. و به‌دنبال آن اشاره به سرچشمه بسياري از نزاع‌ها و عدم گذشت‌ها كرده و مي‌فرمايد: « مردم ذاتا و طبق غريزه حبّ ذات ، در امواج بخل قرار دارند و هر كسي سعي مي‌كند تمام حقـوق خود را بي‌كـم و كاست دريافت دارد و همين سرچشمه نزاع‌ها و كشمكش‌ها است » (وَ اُحْضِرَتِ الاَنْفُسُ الشُّحَّ) .
بنابراين اگر زن و مرد به اين حقيقت توجّه كنند كه سرچشمه بسياري از اختلافات بخل است ، سپس در اصلاح خود بكوشند و گذشت پيشه كنند، نه‌تنها ريشه اختلافات‌خانوادگي ازبيــن مي‌رود، بلكــه بسيــاري از كشمكش‌هــاي اجتمــاعي نيــز پايان مي‌گيرد. ولي در عين حال براي اين‌كه مردان از حكم فوق سوء استفاده نكنند ، در پايان آيه روي سخن را به آن‌ها كرده و توصيه به نيكوكاري و پرهيزكاري نموده و به آنان گوشزد مي‌كند كه مراقب اعمال و كارهاي خود باشند و از مسير حق و عدالت منحرف نشوند ، زيرا خداوند از همه اعمال آن‌ها آگاه است (وَ اِنْ تُحْسِنُوا وَ تَتَّقُــوا فَــاِنَّ اللّــهَ كــانَ بِمــا تَعْمَلُــونَ خَبيــرا) .
1- توضيح‌بيشتردرباره اين‌موضوع درجلد2«تفسيرنمونه» صفحه120 تحت‌عنوان‌تنازع‌بقاءمطرح شده‌است.

شـــأن نـــزول

1 ـ در شأن نزول و داستان فرود آيه مورد بحث آورده‌اند كه يكي از مسلمانان به نام «رافِع» دو همسرداشت كه يكي سالخورده بود و ديگري جوان و با نشاط. او همسر سالخورده‌اش را طلاق گفت، اما در روزهاي پاياني عدّه به او گفت: اگر دوست دارد در خانه شوي خويش بماند و نرود، او حاضر است دگرباره رجوع نمايد، با اين شرط كه اگر زن جــوان را در پــاره‌اي از اوقــات بــر او مقـدم داشـت اظهار ناخشنودي نكند.
همسر سالخورده‌اش پذيرفت و با هم آشتي كردند و اين صلح و آشتي همان است كــه در مــوردش ايــن آيــه شــريفــه بــر قلــب مصفــاي پيـامبــر فــرود آمد كه:
«اِنِ امْــرَأَةٌ خــافَتْ مِــنْ بَعْلِهــا نُشُــوزاً اَوْ اِعْــراضــاً فَلا جُناحَ عَلَيْهِما اَنْ يُصْلِحا بَيْنَهُما صُلْحــاً وَالصُّلْــحُ خَيْــرٌ...»
اگر زني از شوي خويش بيم ناسازگاري يا روگرداني داشته باشد، بر آن دو تن گناهي نيست كه از راه صلح عادلانه و انساني با يكديگر طرح آشتي بريزند و راه سازش در پيش گيرند كه صلح و سازش بهتر است.
2 ـ اما «ابن عبّاس» آورده است كه «سُودَه» همسر پيامبر مي‌ترسيد كه پيامبر او را طلاق دهد؛ از اين رو به آن حضرت پيشنهاد نمود كه مرا بسان ديگر همسرانت نگاه‌دار و اين افتخار پيوند با خود را از من سلب مكن، اما هيچ ناخشنود نخواهم بود كه از حقوق خويش به سود «عايشه» بگذرم؛ و اين بود كه اين آيه شريفه فرود آمد كه: وَ اِنِ امْــرَأَةٌ خـــافَـتْ مِــنْ بَعْلِهــا نُشُــوزاً اَوْ اِعْـراضــاً

در آيات گذشته پيرامون حكم سركشي و نافرماني زن در كانون خانواده سخن رفت؛ اينك سخن از سركشي مرد و كجروي او در زندگي مشترك است كه مي‌فرمايد:
وَ اِنِ امْـرَأَةٌ خـافَـتْ مِنْ بَعْلِهـا نُشُوزاً اَوْ اِعْراضاً فَلاجُناحَ عَلَيْهِما اَنْ يُصْلِحا بَيْنَهُما صُلْحـاً
اگر زني يقين پيدا كند و يا چنين بپندارد كه شوهرش به خاطر زشتي يا عدم زيبايي او و يا بالا بودن سنّ و سالش و يا به دليل ديگري خويشتن را از همسر خود برتر و
(330) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
بالاتر دانسته و به همسرديگري مي‌انديشد و يابه زن ديگرش توجه قلبي بيشتري نشـان مي‌دهـد... و يـا در يافت كه شوهرش از اداي پاره‌اي از حقوق او سرباز مي‌زنـد و يا با تـرك او و ستم در حق او، به سوي زن ديگري مي‌رود و در اين انديشه اسـت كـه او را جايگـزين اين همسرش سازد، در اين صورت بر آن دو تن هيچ گناهي نيست كه به گونه‌اي خردمندانه و منصفانه ميان خود صلح و سازش پديد آورند؛ و در اين راه مـانعـي نـدارد كه زن امتيازي به شوهرش بدهد و با گذشت از پاره‌اي از حقوق خويش عـواطـف و احسـاسـات او را به سوي خود جلب نمايد، تا رشتـه زنـدگـي و كـانـون خـانـواده از هم نگسلـد.
وَ الصُّلْـــحُ خَيْـــــرٌ
اگـر بـديـن صـورت و از ايـن راه ميان زن و شوهر صلح و سازش پديد آيد، چنين كاري بي‌گمان بهتر از اين است كه دوستي و صفا و پيوند و يگانگي خانوادگي از هم گسستـه شود و جـدايـي و دشمني پـديـد آيد.
روشن است كه چنين صلح و سازشي كه زن از پاره‌اي از حقوق مادّي و اقتصادي و يا جسمي خويش بگذرد، به خشنودي و تمايل و رضايت زن بسته است ، وگرنه مرد موظف است كه يا شرافتمندانه با او زندگي كند و حقوق او را ادا نمايد و يا شـرافتمنـدانـه و بـا پرداخت كليه حقوق او، از وي جدا شود. اين ديدگاه از ياران پيـامبـر و تـابعيـن، همچون «سعيد بن جُبَيْر» و ديگران رسيده و از اميرمؤمنان نيز روايـت شـــده اســـت.
آن‌گاه در اشاره به يكي از بناهاي فردي و خانوادگي و اجتماعي كه آفت صلح و سـازش و آسـايش و آرامـش است مي‌فـرمـايـد:
وَ اُحْضِرَتِ الأَنْفُسُ الشُّحَّ
در تفسير اين فراز از آيه مباركه دو نظر آمده است:
1 ـ گروهي از جمله «ابن عبّاس» برآنند كه: زنان در چشم پوشي از

پاره‌اي از حقوق در راه جلب عواطف شوهر خويش بخل مي‌ورزند و در پي آنند كه هماره همه حقوق

خويش را به دست آورند.
2 ـ اما گروهي مي‌گويند: منظور اين است كه هردو تن در مورد حقوق خويش سرسخت و بدون انعطاف و گذشت هستند؛ زن از اين كه از بخشي از هزينه زندگي و يا ديگر حقوق خويش چشم پوشي نمايد، بخل‌ورزد و مرد نيز در پرداخت حقوق همسرش آن‌گونه كه خدا مقرر فرموده است بخل مي‌ورزد.
وَ اِنْ تُحْسِنُــوا وَ تَتَّقُـوا فَاِنَّ اللّهَ كــانَ بِمــا تَعْمَلُـونَ خَبيراً
در اين فراز از آيه روي سخن با مردان است و مي‌فرمايد: اگر شما درباره زناني كه به آنان چندان علاقه قلبي نداريد، شكيبايي پيشه سازيد و به آنان نيكي كنيد و از ستم و بيداد در حق آنان بپرهيزيد وهمه حقوق آنان را به شايستگي ادا كنيد و به صورت پسنــديــده با آنان زندگي كنيد، خدا به كردار و رفتار شما آگاه است و به همه آنها پــاداش خـــواهــد داد.
(332) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

عدالت شرط تعدد همسر

وَ لَنْ تَسْتَطيعُوآا اَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّساآءِ وَ لَوْحَرَصْتُمْ فَلا تَميلُوا كُلَّ الْمَيْلِ فَتَذَرُوها كَالْمُعَلَّقَةِ وَ اِنْ تُصْلِحُوا وَ تَتَّقُوا فَاِنَّ اللّهَ كانَ غَفُورا رَحيما و هرگز نمي‌توانيد (ازنظر محبّت قلبي) در ميان زنان، عدالت‌كنيد، هرچند كوشش نماييد، ولي به‌كلّي تمايل خودرا متوجّه يك‌طرف نسازيد كه ديگري را به صورت بلاتكليف درآوريد و اگر راه اصلاح و پرهيزكاري پيش گيريد ، خداوند آمرزنده و مهربان است. (129 / نساء)

شرح آيه از تفسير نمونه

از جمله‌اي كه در پايان آيه قبل گذشت و در آن دستور به احسان و تقوي و پرهيزكاري داده شده بود ، يك نوع تهديد در مورد شوهران استفاده مي‌شود ، كه آن‌ها بايد مراقب باشند كمترين انحرافي از مسير عدالت در مورد همسران خود پيدا نكنند ، اين‌جا است كه اين توهّم پيش مي‌آيد كه مراعات عدالت حتّي در مورد محبت و علاقه قلبي امكان‌پذير نيست ، بنابراين در برابر همسران متعدّد چه بايد كرد؟

آيه مورد بحث به اين سؤال پاسخ مي‌گويد كه « عدالت از نظر محبّت ، در ميان همسران امكان‌پذير نيست ، هرچند در اين زمينه كوشش شود » (وَ لَنْ تَسْتَطيعُوآا اَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّساآءِ وَ لَوْ حَرَصْتُمْ) .از جمله وَ لَوْ حَرَصْتُمْ استفاده مي‌شود كه در ميان مسلمانان ، افرادي بودند كه در اين زمينه سخت كوشش مي‌كردند و شايد علت كوشش آن‌ها دستور مطلق به عدالت در آيه 3 همين سوره بوده است ، آن‌جا كه مي‌فرمايد : (فَاِنْ خِفْتُمْ اَلاّ تَعْدِلُوا فَواحِدَةً). بديهي است قانون آسماني نمي‌تواند برخلاف فطرت باشد و يا تكليف به « مالايُطاقُ » كند و از آن‌جا كه محبّت‌هاي قلبي ، عوامل مختلفي دارد كه بعضااز اختيار انسان بيرون است، دستور به رعايت عدالت در مورد آن نشده است ، ولي نسبت به اعمال و رفتار و رعايت حقوق درميان‌همسران‌كه براي انسان، امكان‌پذيراست روي عدالت تأكيد شده است. در عين حال براي اين‌كه مردان از اين حكم ، سوء استفاده نكنند به دنبال اين جمله مي‌فرمايد : « اكنون كه نمي‌توانيد مساوات كامل را از نظر محبّت ، ميان همسران خود ، رعايت كنيد لااقلّ تمام تمايل

تفسير مردان (333)

قلبي خود را متوجّه يكي از آنان نسازيد ، كه ديگري به صورت بلاتكليف درآيد و حقوق او نيز عملاً ضايع شود » (فَلا تَميلُوا كُلَّ الْمَيْلِ فَتَذَرُوها كَالْمُعَلَّقَةِ). و در پايان آيه به كساني كه پيش از نزول اين حكم ، در رعايت عدالت ميان همسران خود كوتاهي كرده‌اند هشدار مي‌دهد كه « اگر راه

اصلاح و تقوا پيش گيرند و گذشته را جبران كنند خداوند آن‌ها را مشمول رحمت و بخشش خود قرار خواهد داد » (وَ اِنْ تُصْلِحُوا وَ تَتَّقُوا فَاِنَّ اللّٰهَ كانَ غَفُورا رَحيما). در روايات اسلامي مطالبي درباره رعايت عدالت در ميان همسران نقل شده كه عظمت اين قانون را مشخص مي‌سازد ، از جمله اين‌كه: درحديثي مي‌خوانيم علي در آن روزي‌كه متعلق به‌يكي از دو همسرش بود، حتي وضوي خود را در خانه ديگري نمي‌گرفت (1)و درباره پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله مي‌خوانيم كه حتي به هنگام بيماري در خانه يكي از همسران خود ، توقّف نمي‌كرد(2) و درباره معاذ بن جبل نقل شده كه دو همسر داشت و هر دو در بيماري طاعون با هم از دنيا رفتند ، او حتي براي مقدم داشتن دفن يكي بر ديگري از قرعه استفاده كرد ، تا كاري برخلاف عدالت انجام نداده باشد .(3)

همان‌طور كه در ذيل آيه 3 همين سوره يادآور شديم بعضي از بي‌خبران از ضميمه كردن آن آيه با آيه مورد بحث چنين نتيجه مي‌گيرند كه تعدّد زوجات مشروط به عدالت است و عدالت هم ممكن نيست ، بنابراين تعدّد زوجات در اسلام ممنوع است. اتفاقا از روايات اسلامي برمي‌آيد كه نخستين كسي كه اين ايراد را مطرح‌كرد ابن‌اَبِي‌الْعَوْجاء از مادّيّين معاصر امام‌صادق بود كه اين ايراد را با هشام بن حكم دانشمند مجاهد اسلامي در ميان گذاشت ، او كه جوابي براي اين سؤال نيافته بود از شهر خود كه ظاهرا كوفه بود به سوي مدينه (براي يافتن پاسخ همين سؤال) حركت كرد و به خدمت امام صادق رسيد ، امام صادق از آمدن او در غير وقت حج
1 و 2 و 3 ـ « تفسير تبيان » ، جلد 3 ، صفحه 350 .
(334) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
و عمره به مدينه تعجّب كرد ، ولي او عرض كرد كه چنين سؤالي پيش آمده است، امام در پاسخ فرمود : منظور از عدالت در آيه سوم سوره نساء عدالت در « نَفَقَه » (و رعايت حقوق همسري و طرز رفتار و كردار) است و اما منظور از عدالت در آيه 129 (آيه مورد بحث) كه امري محال شمرده شده ، عدالت در « تمايلات قلبي » است (بنابراين تعدّد زوجات با حفظ شرايط اسلامي نه ممنوع است و نه محال) هنگامي كه هشام از سفر بازگشت و اين پاسخ‌را دراختيار ابن‌اَبِي‌الْعَوْجاء گذاشت او سوگند يادكردكه اين‌پاسخ از خودتو نيست .(1) معلوم است كه اگر كلمه عدالت را در دو آيه به دو معني تفسير مي‌كنيم به خاطر قرينه روشني است كه در هر دو آيه وجود دارد ، زيرا در ذيل آيه مورد بحث ، صريحا مي‌گويد : تمام تمايل قلبي خود را متوجه به يك همسر نكنيد و به اين ترتيب انتخاب دو همسر مجاز شمرده شده منتها به شرط اين‌كه عملاً درباره يكي از آن دو ظلم‌نشود اگرچه ازنظر تمايل قلبي نسبت به آن‌ها تفاوت داشتــه بـاشـد و در آغـاز آيـه 3 همين سوره صريحا اجازه تعدّد را نيــز داده است.
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

در آيه پيش، قرآن در باره ناسازگاري در نظام خانواده و چگونگي صلح و سازش نكات ظريف و رهنمودهاي دقيقي ارائه فرمود؛ اينك در اين آيه هشدار مي‌دهد كه هرگونه گذشت و همكاري در راه صلح و سازش در نظام خانواده و ميان دو عضو اصلي آن، زن و مرد، بايد در حدود امكانات و توانايي آنان باشد؛ و اصل عدالت بايد بر روابـط ميــان آن دو حـاكـم گردد.
وَ لَــنْ تَسْتَطيعُــوا اَنْ تَعْــدِلُــوا بَيْــنَ النِّســاءِ وَ لَــوْ حَــرَصْتُــمْ
در تفسيـر اين فراز دو نظر است:
1 ـ به‌باور گروهي منظورآيه اين است كه: شما مردان هرگز نمي‌توانيد از نظر مهر و
1- « تفسير برهان » ، جلد 1 ، صفحه 420 .
تفسير مردان (335)
محبت قلبي در ميــان زنــان خــويش برابري را بر قــرار ســازيد اگر چه در اين راه و بر اين كار نهايت تــلاش و كــوشش خويش را به كار گيريد؛ چرا كه اين كار، گاه از اختيار انسان خــارج است و به عــوامل گوناگون ظاهري و قلبي بستگي دارد؛ از اين رو شما در مــورد آن باز خواست نخواهيد شد.
2 ـ و گروهي بر آنند كه منظور آيه شريفه اين است كه: شما نمي توانيد در همه ابعاد، همچون هزينه زندگي زنان، لباس ، بخشش، مسكن، معاشرت، گشاده‌رويي و اظهار مهر و دوستي، نيكي و محبت و... در مورد زنان خود برابري را برقرار سازيد؛ اين كاري است سخت مشكل؛ چرا كه تمايل قلبي شما به هركدام به دلايل گوناگوني مختلـــف است.
فَــلا تَميلُـــوا كُـلَّ الْمَيْـــلِ فَتَـذَرُوهـا كَـالْمُعَلَّقَةِ
بنابراين تمايلات و مهر و محبت خويش را يكسره از آنِ زناني كه ازدواج نموده‌ايد، اما چندان مورد علاقه شما نيستند برنگيريد؛ چرا كه اين روش، شما را نسبت به آنان به راه ستم و بيداد مي‌كشاند و در نيتجه از رعايت حقوق مادي و جسمي و عاطفي و معاشرت خداپسندانه با آنان سر باز مي‌زنيد و آن‌گاه آنان را بسان زني كه شوهرش را از دست داده است وامي گذاريد كه نه به راستي شوهر دار است و نه بي‌شوهر كه آزاد به دنبال تشكيل خانواده برود.
اين تفسيــر براي آيــه شريفه از گروهي از جمله از دو امام پنجم و ششم نيز روايت شده است.
چرا؟
«علي ابن ابراهيم» در تفسيرش آورده است كه مردي از بانديشان و

زنادقه(1) از ابوجعفر پرسيد: چرا دو آيه «...فَاِنْ خِفْتُمْ اَلاّ تَعْدِلَوا فَواحِدَةٌ...»،(2) و آيه «وَ لَنْ تَسْتَطيعُوا اَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّساءِ...»(3) با هم ناسازگار به نظر مي‌رسند؟ زيرا در آيه نخست مي‌فرمايد:
1 . واژه زَنادِقه جمع «زِنديق» است كه در تاريخ اسلام در مورد بداندیشاني به كار مي‌رفت كه به ظاهر و زبان از اسلام و ايمان سخن مي‌گفتند، اما در درون وباطن كفر گرا بودند.
2 . سوره نساء، آيه 3.
3 . سوره نساء، آيه 129.

اگـر در اجـراي عـدالـت.... بيمنـاك بوديد .... و بدين وسيله گواهي مي‌كند كه رعايت عدالت در حق چند همسر بسيار مشكـل اما ممكن است، ولي در آيه دوم آن را ناممكـن عنـوان مي‌سازد.
در پـاسـخ او «ابـو جعفـر» نـاتـوان گـرديـد. او اين پرسش را به هنگام تشـرف بـه مـدينـه و محضـر مبـارك حضرت صادق عليه‌السلام از آن گـرامـي پرسيد.
ششمين امام نور عليه‌السلام در پاسخ فرمود: منظور از عدالت در آيه نخست، رعايت دادگري در تأمين هزينه زندگي همسر از سوي شوهر است؛ و در آيه دوم مهر و عشق قلبي. در مورد حقوق مادّي رعايت عدالت مشكل، اما ممكن است، ولي در مهر و محبت قلبي كار، گاه به ناممكن مي‌رسد؛ چرا كه كسي نمي تواند ميان چند همسر خويش كه از نظر برازندگي اخلاقي و انساني و گفتار و كردار و تناسب جسمي و زيبايي باهم متفاوت هستند، برابري بر قرار سازد و همه را به يك چشم بنگرد، كه اين خود با عدل و داد بيگانه است.
«ابوجعفر» مي‌گويد: هنگامي كه به مدينه بازگشتم و اين پاسخ را براي آن «زنديق» آوردم بـا اطمينـان خـاطـر گفـت: اين پـاسـخ از آنِ تو نيست، بلكـه از مـدينـه بـا خـود آورده‌اي!
از پيامبر گرامي آورده‌اند كه آن پيشواي عدالت در كانون خانه و خانواده فرصت‌ها را عادلانه ميان زنـان تقسيم مي‌كرد و آن‌گاه فرمود: «اَللّهُمَّ هذِهِ قِسْمَتي فيما اَمْلِكُ فَلاتَلُمْني فيما تَمْلِكُ وَ لا اَمْلِكُ»(1).
بار خدايا! اين تقسيم بندي من و رعايت انصاف و عدالت از سوي من در خانه و نظام خانواده است كه در توان خويش مي‌نگرم؛ بنا بر اين مرا بر آنچه در توان ندارم نكوهش مكن.
وَ اِنْ تُصْلِحُـوا وَ تَتَّقُـوا فَـاِنَّ اللّـهَ كـانَ غَفُـوراً رَحيماً
1. سُنَن تِرمِذي، ج3، ص446، ح1140؛ سُنَن ابي‌داوود، ج2، ص242، ح2134؛ سُنَن نِسائي، ج7، ص64.

و اگر در تقسيم ساعات فراغت و فرصت‌ها ميان همسران خويش و رعايت اصل برابري ميان آنان در اداي حقوق مادّي همچون هزينه زندگي، مسكن و معاشرت شايسته، راه صلاح و شايستگي در پيش گيريد و پرواي خدا پيشه سازيد و از انحراف و بيدادي كه خدا شما را آن هشدار مي دهد، پروا كنيد و توبه نماييد و عدالت را پيشه سازيد، در اين صورت خدا گناهان گذشته شما و كوتاهي‌هايتان در اين مورد را خواهد بخشيد و از كيفر شما خواهد گذشت؛ همان‌گونه كه با پيشينيان نيز چنين كرد.
در روايت است كه امير مؤمنان هنگامي كه پس از رحلت دخت فرزانه پيامبر دو همسر برگزيد، به گونه‌اي عدل و داد را در نظام خانواده رعايت مي‌فرمود كه در نوبت يكي از آن دو، حتي وضوي خويش را در كنار او و در خانه او مي‌گرفت.
و نيز آورده‌اند كه «مُعاذ» دو همسر داشت كه براثر بيماري مرگبار «طاعون» هردو باهم جان سپردند و او براي دفن آن دو، قرعه افكند كه كدام يك را پيش از ديگري به خاك سپارد.
(338) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
وَ اِنْ يَتَفَرَّقا يُغْنِ اللّهُ كُلاًّ مِنْ سَعَتِه وَ كانَ اللّهُ‌واسِعا حَكيما
و اگر (راهي برآي اصلاح در ميان خود نيابند و) ازهم جدا شوند ،خداوند هركدام‌از آن‌هارا از فضل و كرم خود، بي‌نياز مي‌كند و خداوند صاحب فضل و كرم و حكيم است. (130 / نساء)
شرح آيه از تفسير نمونه
در آيه مورد بحث به اين حقيقت اشاره مي‌كند : اگر ادامه همسري براي طرفين طاقت فرسا است و جهاتي پيش آمده كه افق زندگي براي آن‌ها تيره و تار است و به هيچ‌وجه اصلاح‌پذير نيست ، آن‌ها مجبور نيستند چنان ازدواجي را ادامه دهند و تا پايان عمر با تلخ كامي در چنين زندگي خانوادگي زنداني باشند بلكه مي‌توانند از هم جدا شوند و در اين موقع بايد شجاعانه تصميم بگيرند و از آينده وحشت نكنند ، زيرا « اگر با چنين شرايطي از هم جدا شوند خداوند بزرگ هر دو را با فضل و رحمت خود بي‌نياز خواهد كرد و اميد است همسران بهتر و زندگاني روشن‌تري در انتظار آن‌ها باشد » (وَ اِنْ يَتَفَرَّقا يُغْنِ اللّهُ كُلاًّ مِنْ سَعَتِه). زيرا خداوند فضل و رحمت وسيع آميخته با حكمت دارد (وَ كانَ اللّهُ واسِعا حَكيما) .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
وَ اِنْ يَتَفَرَّقا يُغْنِ اللّهُ كُلاًّ مِنْ سَعَتِهِ وَ كانَ اللّهُ واسِعاً حَكيماً
و اگر راهي براي صلح و آشتي و زندگي شرافتمندانه براي خود نيابند و از گذشت براي ديگري سرباز زنند، به طوري كه زن براي دريافت حقوق خويش پاي فشارد و هزينه زندگي و معاشرت خداپسندانه را بدون ذره‌اي

گذشت بخواهد و مرد نیز از رعایت حقوق و حدود زن سرباز زند و کار به گسستن بپیوندد و به انحلال خانواده بینجامد، باز هم خدا از فزون بخشي و روزي دهي بي‌كران خود هردو را بي‌نياز مي‌سازد؛ و خدا همواره گشايشگر و فرزانه است.
تفسیر مردان (339)

پرتوي از آيه شريفه

آيه مباركه نشانگر اين واقعيت سازنده است كه همه نعمت‌ها و روزي همه انسان‌ها و ديگر موجودات به دست آفريدگار هستي و گرداننده آن است. آري اوست كه به حكمت خويش روزي رساني به همه موجودات را به عهده گرفته و اگر در برخي موارد اين كار را به وسيله ديگري انجام مي دهد وهزينه زندگي زنان و كودكان را به عهده همسر وپدر آنان قرار مي دهد، براساس حكمت و مصلحت است و اين شوهر و پدر تنها وسيله ظاهري هستند و روزي رسان حقيقي خداست.
(340) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

اَلْيَوْمَ اُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّباتُ وَ طَعامُ الَّذينَ اُوتُوا الْكِتابَ حِلٌّ لَكُمْ وَ طَعامُكُمْ حِلٌّ لَهُمْ وَ الْمُحْصَناتُ مِنَ الْمُؤْمِناتِ وَ الْمُحْصَناتُ مِنَ الَّذينَ اُوتُوا الْكِتابَ مِنْ قَبْلِكُمْ اِذا اتَيْتُمُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ مُحْصِنينَ غَيْرَ مُسافِحينَ وَ لا مُتَّخِذي اَخْدانٍ وَ مَنْ يَكْفُرْ بِالْايمـانِ فَقَـدْ حَبِـطَ عَمَلُهُ وَ هُوَ فِي الْاخِرَةِ مِنَ الْخاسِرينَ

امروز چيزهاي‌پاكيزه براي شما حلال شد و (همچنين) غذاي اهل كتاب براي شما حلال است و غذاي شما براي آن‌ها حلال مي‌باشد و (نيز) زنان پاكـدامن از مسلمانان و زنان پاكدامن از اهل كتاب حلال هستند هنگامي كه مهر آن‌ها را بپردازيد و پاكدامن باشيد نه زناكار و نه دوست پنهاني و نامشروع گيريد و كسي كه انكار كند آن‌چه را بايد به آن ايمان بياوريد اعمال او باطل و بي‌اثر مي‌گردد و در سراي ديگر از زيانكاران خواهد بود. (5 / مائده)

شرح آيه از تفسير نمونه

« اَخْدان » جمع « خِدْن » در اصل به معني دوست و رفيق است ولي معمولاً به دوست پنهاني از جنس مخالف و به عنوان نامشروع گفته مي‌شود. منظور از « اَلْيَوْم » (امروز) به عقيده جمعي از مفسران روز عرفه و به عقيده بعضي بعد از فتح خيبر است ولي بعيد نيست كه همان روز غدير خمّ و پيروزي كامل اسلام بر كفّار بوده باشد (توضيح اين سخن را به زودي خواهيم گفت). ذكر حلال بودن « طَيِّبات » با اين‌كه قبل از اين روز هم حلال بوده ، به خاطر اين است كه مقدّمه‌اي براي ذكر حكم « طعام اهل كتاب » باشد. منظور از « طعام اهل كتاب » كه در اين آيه حلال شمرده شده است چيست؟ بيشتر مفسّران و دانشمندان اهل سنّت ، معتقدند كه هر نوع طعامي را شامل مي‌شود ، خواه گوشت حيواناتي باشد كه به دست خود آن‌ها ذبـح شده و يا غيـر آن ، ولي اكثريّت قاطع مفسّران و فقهاي شيعه بر اين عقيده‌اند كه منظور از آن غير از گوشت‌هايي است كه ذبيحه آن‌ها باشد ، تنها عدّه كمي از دانشمندان شيعه پيرو نظريه اوّلند. روايات متعدّدي كه از ائمّه اهل‌بيت عليهم‌السلام نقل شده اين مطلب را تأكيد مي‌كند كه منظور از طعام در اين آيه ، غير ذبيحه‌هاي اهل كتاب است. در تفسير علي بن ابراهيم

تفسير مردان (341)

از امام صادق نقل شده كه درباره آيه فوق چنين فرمود : «عَني بِطَعامِهِمْ هاهُنَا الْحُبُوبَ وَ الْفاكِهَةَ غَيْرَ الذَّبائِحِ الَّتي يَذْبَحُونَ فَاِنَّهُمْ لا يَذْكُرُونَ اسْمَ اللَّهِ عَلَيْها : منظور از طعام اهل كتاب حبوبات و ميوه‌ها است ، نه ذبيحه‌هاي آن‌ها زيرا آن‌ها هنگام ذبح كردن نام خدا را نمي‌برند » .(1) و روايات

متعدد ديگري كه در جلد 16 وسائل الشيعه در باب 51 از ابواب اطعمه و اشربه صفحه 371 مذكور است ، دقّت در آيات گذشته نشان مي‌دهد كه تفسير دوم (تفسير طعام به غير ذبيحه) به حقيقت نزديك‌تر است ، زيرا همان‌طور كه امام صادق هم در روايت فوق اشاره فرموده ، اهل كتاب غالب شرايط ذبح‌اسلامي را رعايت نمي‌كنند، نه نام خدا را مي‌برند و نه رو به سوي قبله حيوان را ذبح مي‌كنند و همچنين پايبند به رعايت ساير شرايط نيستند چگونه ممكن‌است در آيات قبل چنين حيواني صريحا تحريم شده باشد و در ايــن آيــه حــلال شمـرده شـود. در اين‌جا چند سؤال پيش مي‌آيد : نخست اين‌كه اگر منظور از طعام غذاهايي غير از گوشت است اين‌ها كه قبلاً حلال بوده است ، آيا قبل از نزول آيه خريدن گندم و يا حبوبات ديگر از اهل كتاب مانعي داشته ؟ در حالي كه همواره داد و ستد در ميان مسلمانان و آن‌ها وجود داشته است؟ پاسخ اين سؤال با توجّه به يك نكته اساسي در تفسير آيه روشن مي‌شود و آن اين‌كه آيه در زماني نازل شد كه اسلام بر شبه جزيره عربستان مسلّط شده بود و موجوديّت و حضور خود را در سراسر شبه جزيره اثبات كرده بود ، به طوري كه دشمنان اسلام از شكست مسلمين مأيوس بودند، در اين‌جا محدوديت‌هايي را كه در معاشرت مسلمانان با كفّار قبلاً وجود داشت و به خاطر همان‌ها ، رفت و آمد با آنان ، ميهماني كردن آن‌ها و يا ميهمان شدن نزد آنان ممنوع بود ، مي‌بايست برطرف گردد ، لذا آيه نازل شد و اعلام داشت امروز كه شما موقعيّت خود را تثبيت كرده‌ايد و از خطر آن‌ها بيم نداريد محدوديّت‌هاي مربوط به معاشرت با آنان كم شده است مي‌توانيد به ميهماني آن‌ها برويد و نيز مي‌توانيد آن‌ها را ميهمان كنيد و همچنين مي‌توانيد از آن‌ها زن بگيريد (هركدام با شرايطي كه اشاره خواهد شد). ناگفته نماند كساني كه اهل كتاب را پاك نمي‌دانند مي‌گويند در صورتي مي‌توان

1- « وســائل الشّيعَــة » ، جلـــد 16 ، صفحـــه 291 .

با آن‌ها هم غذا شد كه غذاي آن‌ها از قبيل غذاهاي غيرمرطوب باشد و يا در صورت مرطوب بودن با دست آن‌ها تماس نگرفته باشد و اما آن دسته از محقّقان كه معتقد به طهارت اهل كتاب هستند ، مي‌گويند هم غذا شدن با آن‌ها در صورتي كه غذاهايشان از گوشت‌هاي ذبيحه خودشان تهيّه نشده باشد و يقين به نجاست عَرَضي (نجس شدن با مثل شراب يا آبجو و مانند آن‌ها) نداشته باشيم مي‌توان با آن‌ها هم غذا شد. خلاصه اين‌كه آيه فوق در اصل ناظر به رفع محدوديت‌هاي پيشين درباره معاشرت با اهل كتاب است ، گواه بر آن اين است كه مي‌فرمايد : « غذاي شما هم براي آن‌ها حلال است » يعني ميهماني كردن آن‌ها بي‌مانع مي‌باشد و نيز بلافاصله در

آيه بعد حكم ازدواج با زنان اهل كتاب را بيان كرده ، بديهي است حكومتي مي‌تواند چنين توسعه‌اي به اتباع خود بدهد كه بر اوضاع محيط كاملاً مسلّط گردد و بيمي از دشمن نداشته باشد ، چنين شرايطي در واقع در روز عيد غدير خم و به عقيده بعضي در روز عرفه در حجّة الوداع يا بعد از فتح خيبر حاصل‌گشت، اگرچه روز غدير خُمّ از هر جهت براي اين موضوع مناسب‌تر به نظر مي‌رسد. اشكال ديگري كه در تفسير « المَنار » درباره تفسير آيه فوق آمده است اين است كه مي‌گويد : كلمه طعام در بسياري از آيات قرآن به معني هر گونه غذايي است و حتّي گوشت‌ها را هم شامل مي‌شود ، چگونه ممكن است در آيه فوق ، محدود به حبوبات و ميوه‌ها و مانند آن باشد، سپس مي‌نويسد: من اين‌ايراد را در مجلسي كه جمعي ازشيعيان بودند مطرح كردم (و كسي پاسخ آن‌را نداشت). به عقيده ما پاسخ ايراد فوق نيز روشن است ، ما انكار نمي‌كنيم كه طعام يك مفهوم وسيع دارد، ولي آيات سابق كه درباره گوشت‌ها بحث نموده و مخصوصا گوشت حيواناتي را كه به هنگام ذبح نام خدا بر آن نبرند تحريم كرده، اين مفهوم وسيع را تخصيص مي‌زند و محدود به غير گوشت مي‌كند و مي‌دانيم هر عامي يا مطلقي قابل‌تخصيص و تقييد است و اين‌را نيز مي‌دانيم‌كه اهل كتاب مقيّد به ذكر نام خدا بر ذبيحه نيستند ، از آن گذشته ساير شرايطي را هم كه در « سنّت » آمده است ، مسلّما رعايت نمي‌كنند .
آيه فوق بعد از بيان حليّت طعام اهل كتاب ، درباره ازدواج با زنان پاكدامن از مسلمانان و اهل كتاب سخن مي‌گويد و مي‌فرمايد : « زنان پاكدامن از مسلمانان و از

اهل كتاب براي شما حلال هستند و مي‌توانيد باآن‌ها ازدواج كنيد به شرط اين كه مهر آن‌ها را بپردازيد » (وَ الْمُحْصَناتُ مِنَ الْمُؤْمِناتِ وَ الْمُحْصَناتُ مِنَ الَّذينَ اُوتُوا الْكِتابَ مِنْ قَبْلِكُمْ اِذا اتَيْتُمُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ). به شرط اين‌كه از طريق ازدواج مشروع باشد نه به صورت زناي آشكار و نه به‌صورت دوست‌پنهاني انتخاب‌كردن (مُحْصِنينَ غَيْرَ مُسافِحينَ وَ لا مُتَّخِذي اَخْدانٍ). درحقيقت اين‌قسمت‌از آيه نيز محدوديّت‌هايي‌را كه در مورد ازدواج مسلمانان با غيرمسلمانان بوده تقليل مي‌دهد و ازدواج آن‌ها را با زنان اهل كتاب با شرايطي تجويز مي‌نمايد. اما اين‌كه آيا ازدواج با اهل كتاب به هر صورت ، خواه ازدواج دائم باشد يا موقّت ، مجازاست و يا منحصرا ازدواج موقّت جايزاست در ميان فقهاي اسلام اختلاف نظر است. دانشمندان اهل تسنّن فرقي ميان اين دو نوع ازدواج نمي‌گذارند و معتقدند آيه فوق تعميم دارد ، ولي در ميان فقهاي شيعه جمعي معتقدند كه آيه منحصرا ازدواج موقّت را بيان‌مي‌كند و بعضي‌ازروايات كه از ائمّه اهل‌بيت عليهم‌السلام در اين زمينه وارد شده ، اين نظر را تأييد مي‌نمايد. قرائني در

آيه موجود است كه ممكن است شاهد اين قول باشد ، نخست اين‌كه مي‌فرمايد : « اِذا اتَيْتُمُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ » (به شرط اين‌كه اجر آن‌ها را بپردازيد) درست است كه كلمه « اَجْر »، هم در مورد « مهر عقد دائم » و هم در مورد « مهر ازدواج موقّت » گفته مي‌شود ، ولي بيشتر در مورد ازدواج موقّت ذكر مي‌گردد يعني با آن تناسب بيشتري دارد و ديگر اين‌كه تعبير به «غَيْرَ مُسافِحينَ وَ لا مُتَّخِذي اَخْدانٍ » (به شرط اين‌كه از راه زنا و گرفتن دوست پنهاني نامشروع وارد نشويد) نيز با ازدواج موقّت مناسب‌تر است ، چه اين‌كه ازدواج دائم هيچ‌گونه شباهتي با مسأله زنا يا انتخاب دوست پنهاني نامشروع ندارد ، كه از آن نهي شود ، ولي گاهي افراد نادان و بي‌خبر ازدواج موقّت را با زنا يا انتخاب دوست پنهاني اشتباه مي‌كنند و از همه گذشته اين تعبيرات عينا در آيه 25 سوره نساء ديده مي‌شود و مي‌دانيم آن آيه درباره ازدواج موقّت است. ولي با اين همه جمعي ديگر از فقها ازدواج با اهل كتاب را مطلقا مجاز مي‌دانند و قرائن فوق را براي تخصيص آيه كافي نمي‌بينند و به بعضي از روايات نيز در اين زمينه استدلال مي‌كنند (شرح بيشتر در اين باره بايد از كتب فقهي مطالعه شود). ناگفته نماند كه در دنياي امروز كه بسياري از رسوم جاهلي در اشكال مختلف زنده شده است نيز اين تفكّر به وجود آمده كه

(344) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

انتخاب دوست زن يا مرد براي افراد مجرّد بي‌مانع است نه تنها به شكل پنهاني ، آن‌گونه كه در زمان جاهليّت قبل از اسلام وجود داشت ، بلكه به شكل آشكار نيز هم. در حقيقت دنياي امروز در آلودگي و بي‌بند و باري جنسي از زمان جاهليّت پا را فراتر نهاده ، زيرا اگر در آن زمان تنها انتخاب دوست پنهاني را مجاز مي‌دانستند ، اين‌ها آشكارش را نيز بي‌مانع مي‌دانند و حتّي با نهايت وقاحت به آن افتخار مي‌كنند ، اين رسم ننگين كه يك فحشاي آشكار و رسوا محسوب مي‌شود از سوغات‌هاي شومي است كه از غرب به شرق انتقال يافته و سرچشمه بسياري از بدبختي‌ها و جنايات شده است. ذكر اين نكته نيز لازم است كه در مورد طعام اهل كتاب ، هم اجازه داده شده كه از طعام آن‌ها خورده شود (به شرايطي كه ذكر شد) و هم به آن‌ها اطعام شود اما در مورد ازدواج تنها گرفتن زن از آنان تجويز شده ولي زنان مسلمان به هيچ وجه مجاز نيستند كه با مردان اهل كتاب ازدواج كنند و فلسفه آن ناگفته پيدا است زيرا زنـان به خاطر آن‌كه عواطف رقيق‌تري دارند زودتر ممكن است عقيده همسران خود را بپذيرند تا مردان. و از آن‌جا كه تسهيلات فوق درباره معاشرت با اهل كتاب و ازدواج با زنان آن‌ها ممكن است مورد سوءاستفاده بعضي قرار گيرد و آگاهانه يا غير آگاهانه به سوي آن‌ها كشيده شوند در پايان آيه به مسلمانان هشدار داده ، مي‌گويد : « كسي كه نسبت به آن‌چه بايد به آن ايمان بياورد

كفر بورزد و راه مؤمنان را رها كرده ، در راه كافران قرار گيرد ، اعمال او بر باد مي‌رود و در آخرت در زمره زيانكاران خواهد بود » (وَ مَنْ يَكْفُرْ بِالْايمانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَ هُوَ فِي الْاخِرَةِ مِنَ الْخاسِرينَ). اشاره به اين‌كه تسهيلات مزبور علاوه بر اين كه گشايشي در زندگي شما ايجاد مي‌كند بايد سبب نفوذ و توسعه اسلام در ميان بيگانگان گردد ، نه اين كه شما تحت تأثير آن‌ها قرار گيريد و دست از آيين خود برداريدكه دراين صورت مجازات شما بسيار سخت و سنگين خواهد بود .(1)
1- در مورد حَبْط و اِحْباط به جلد 2 « تفسير نمونه » ، صفحه 69 ذيل 217 / بقره مراجعه فرمائيد.
تفسير مردان (345)
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
در ادامه بحث از غذاهاي حلال و تشكيل خانه و خانواده مي‌فرمايد:
الْيَوْمَ اُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّباتُ وَ طَعامُ الَّذينَ اُوتُوا الْكِتابَ حِلٌّ لَكُمْ
امروز چيزهاي پاك و پاكيزه بر شما حلال گرديده است. اين فراز نشانگر آن است كه هر غذايي، تا هنگامي كه دليل روشني بر حرام بودن آن نداشته باشيم، حلال است.
در ادامه آيه شريفه مي‌فرمايد: و نيز غذاي كساني كه اهل كتاب هستند براي شما حلال و غذاي شما نيز براي آنان حلال است.
در اين مورد ديدگاه‌ها يكسان نيست:
1 ـ به باور بيشتر مفسّران، منظور، حيوانات و يا پرندگان حلال گوشتي است كه اهل كتاب آنها را ذبح مي‌كنند و نيز بيشتر فقها و گروهي از همفكران ما نيز بر اين عقيده‌اند.
2 ـ امّا به‌باور گروهي ازجمله «ابن عبّاس»، منظورْ ذبح‌شده به دست پيروان تورات و انجيل است و اين گروه، بهره‌وري از ذبح شده مسيحيان را حلال مي‌دانستند.
3 ـ برخي از «شافِعي» آورده‌اند كه حيوانات و پرندگاني كه به وسيله آن گروه از پيروان تورات و انجيل، كه اين كتاب‌ها بر خود يا نياكانشان فرود آمده، شكار شود حلال است؛ امّا از كساني كه به كيش آنان وارد شده و با آنان درآميخته‌اند و نيز از مسيحيان «بَني تَغْلِب» حلال نيست. از «سعيد بن جُبَير» و امير مؤمنان نيز اين ديدگاه روايت شده است.
4 ـ گروهي از جمله «طَبَري» و «مُجاهِد» و...، برآنند كه منظور از غذاي اهل كتاب در آيه شريفه، همه غذاهاي گوشتي و ديگر خوردني‌هاي آنان است.
5 ـ وپاره‌اي براين باورندكه منظور،حبوبات ودانه‌هاي خوراكي وغذاهايي است

که نیـاز به «تَذکِیه» ندارد.
و ایــن مطلــب را از پنجمیــن امـــام نــور نیــز روایــت کــرده‌انــد.
بنابراین دیـــدگـــاه، غــذاهــاي گــوشتــي آنــان حلال نیست.
وَطَعامُكُمْ حِلٌّ لَهُمْ و غذاي شما نیز بر آنان حلال است و مي‌توانید به آنها غذا بدهید.
(346) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

پس از بيان حكم غذاي اهل كتاب، اينك به تشكيل خانواده و ازدواج با زنان آنان پرداخته و مي‌فـرمـايـد: وَ الْمُحْصَنـاتُ مِنَ الْمُؤْمِناتِ
و بــراي شمــا رواست كه با زنان پـاكـدامن باايمان، پيوند زندگي مشترك ببنديد.
به باور برخي از جمله «ابو علي» و «مُجاهِد»، منظور روابودن ازدواج با زنان آزاد است كه در اين صــورت، هنگــامي كــه كســي تــوان ازدواج بــا زنــان آزاد را دارد، بــايــد از ازدواج بــا كنيـزان خودداري كند.
وَ الْمُحْصَنــاتُ مِنَ الَّـذيـنَ أُوتُـوا الْكِتـابَ مِنْ قَبْلِكُمْ
و ازدواج با زنان پاكدامن از پيروان كتاب‌هاي آسماني نيز بر شما حلال شده است.
در تفسير اين آيه شريفه نيز نظراتي آمده‌است:
1 ـ به‌باورگروهي، منظور زنان پاكدامن‌اهل‌كتاب‌مي‌باشند، خواه آزاد باشند، يا برده، در پناه اسلام باشند و يا در قلمرو كفرگرايانِ تجاوزكار و در حال پيكار با مسلمانان.
2 ـ و به بــاور بــرخــي، منظــور زنــان آزاد آنـان است، خواه در پناه اسلام بـاشنــد و يــا در اردوگـاه دشمن و در قلمرو آنان.
3 ـ همفكــران مــا بــر اين عقيــده‌اند كه با زنان يهودي و مسيحي نمي‌توان ازدواج دائم نمــود؛ چــرا كـه قـرآن مي‌فـرمايد: «وَلاتَنْكِحُوا الْمُشْرِكاتِ حَتّي يُؤْمِنَّ»(1)
و با زنان شرك‌گرا ازدواج نكنيد تا ايمان آورند...
و نيز مي‌فرمايد: «...وَلاتُمْسِكُوا بِعِصَمِ الْكَوافِرِ...(2)
و به پيوندهاي‌پيش‌ازاسلام‌كه بازنان كفرگراداشته‌ايد بهاندهيد و پاي‌بند نباشيد....
4 ـ پاره‌اي با تأويل دو آيه مورد اشاره مي‌گويند: منظور، آن گروه از زنان يهودي و مسيحي است كه اسلام آورده باشند و منظور از زنان پاكدامن با ايمان، آن زناني مي‌باشند كه هم خود مسلمان هستند و هم از پدر و مادرِ مسلمان و خانواده با ايمان برخاسته‌اند. و بدان دليل كه گروهي از مردم به ازدواج با تازه مسلمانان تمايل نشان نمي‌دادند، خدا به منظور تشويق به ازدواج با آنان از آنها به صورت جداگانه ياد مي‌كند.
1 - سوره بقره، آيه 221.
2 - سوره ممتحنه، آيه 10.

5 ـ دانشمندان‌ما مي‌گويند: مي‌توان آيه موردبحث راكه ازدواج با زنان اهل

كتاب را اجازه مي‌دهد، به مفهوم اجازه ازدواج موقّت با آنان، نيز گرفتن كنيز از آنها تفسير كرد؛ چرا كه به باور ما اين دو كار حلال است.
افزون بر اين، از حضرت باقر آورده‌اند كه دو آيه مورد اشاره كه از ازدواج با زنان شــرك‌گــرا بــاز مــي‌دارد، نســخ شــده‌انـد.
اِذا آتَيْتُمُــوهُـنَّ اُجُـورَهُـنَّ مُحْصِنيـنَ غَيْرَ مُسافِحينَ وَلامُتَّخِذي اَخْدانٍ
و بر شمــا رواســت كــه با زنــان اهل كتاب ازدواج كنيد، به شرط اين‌كه مهريه آنــان را بــدهيــد، در حــالي كه خود پاكدامني پيشه سازيد و از زنا بپرهيزيد و نيز از دوستــي نهــاني بــا آنـــان پـــروا كنيـــد.
وَ مَـنْ يَكْفُــرْ بِـالاْيمـانِ فَقَـدْ حَبِـطَ عَمَلُـهُ وَهُوَ فِي الاْآخِرَةِ مِنَ الْخاسِرينَ
و هر كس در ايمان خويش، به يكتايي خدا و عدل او و به رسالت پيامبرش كفر ورزد، كاري را كه براي تقرّب به خدا انجام مي‌دهد تباه گشته، بدون پاداش مي‌گردد؛ و چنين كسي در سراي آخرت از زيانكاران و نگونساران خواهد بود.
به باور برخي، منظور از: «وَ مَنْ يَكْفُرْ بِالْاِيمانِ فَقَدْحَبِطَ عَمَلُهُ...»، اهل كتاب هستند و معناي آيه اين است كه: اگر اينان از ايمان آوردن به قرآن و پيامبر سرباز زنند، عملكردشان تباه مي‌گردد. با اين بيان، جمله «فَقَدْحَبِطَ عَمَلُهُ»، نشانگر اين نكته است كه تباه شدن كار و حبط عمل، در گرو اين نيست كه پاداشي باشد تا پس از آن تباه گردد؛ چرا كه كافر عمل شايسته و پاداشي ندارد، بلكه عمل او ظاهري و بي‌روح است و در خور پاداش نيست و كفر او مانع در خور پاداش شدن كار او مي‌باشد، با اين وصف خـدا، از همين معنـا به «حَبْط عَمَل» تعبير نموده و معناي حقيقي آن نيز همين است.
(348) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

يا اَيُّهَا الَّذينَ امَنُوا اِذا قُمْتُمْ اِلَي الصَّلوةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ‌وَاَيْدِيَكُمْ اِلَي‌الْمَرافِقِ وَامْسَحُوا بِرُؤُوسِكُمْ وَ اَرْجُلَكُمْ اِلَي‌الْكَعْبَيْنِ وَ اِنْ‌كُنْتُمْ جُنُبا فَاطَّهَّرُوا وَ اِنْ كُنْتُمْ مَرْضياَوْ عَليسَفَرٍ اَوْجاآءَ اَحَدٌمِنْكُمْ مِنَ الْغاآئِطِ اَوْ لمَسْتُمُ النِّساآءَ فَلَمْ تَجِدُوا ماآءً فَتَيَمَّمُوا صَعيدا طَيِّبا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَ اَيْديكُمْ مِنْهُ ما يُرِيدُ اللّٰهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِـنْ حَـرَجٍ وَ لكِـنْ يُـريـدُ لِيُطَهِّـرَكُـمْ وَ لِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

اي كساني كه ايمان آورده‌ايد هنگامي كه براي نماز بپاخاستيد صورت و دست‌ها را تا آرنج بشوييد و سر و پاها را تا مفصل (يا برآمدگي پشت پا) مسح كنيد و اگر جنب باشيد خود را بشوييد (غسل كنيد) و اگر بيمار يا مسافر باشيد يا يكي از شما از محل پستي آمده (قضاي حاجت كرده) يا با زنان تماس گرفته باشيد (آميزش جنسي كرده‌ايد) و آب (براي غسل يا وضو) نيابيد با خاك پاكي تيمم كنيد و ازآن بر صورت (پيشاني) و دست‌ها بكشيد، خداوند نمي‌خواهد مشكلي براي شما ايجـاد كنـد بلكـه مي‌خـواهـد شمـا را پـاك سـازد و نعمتـش را بر شمـا تمـام نمايد شايد شكر او را بجاآوريد. (6 / مائده)

شرح آيه از تفسير نمونه

در آيه حدود صورت ، كه بايد در وضو شسته شود توضيح داده‌نشده ولي در روايـات ائمـه اهـل بيت عليهم‌السلام كه وضـوي پيـامبـر صلي‌الله‌عليه‌وآله را مشـروحـا بيـان كـرده‌اند.

1 ـ حدّ صورت از طرف طول از رستنگاه مو تا چانه و از طرف عرض آن‌چه در ميان انگشت وسط و ابهام (انگشت شست) قرارمي‌گيرد، ذكر شده و اين در حقيقت توضيح همان معنايي است كه از كلمه «وَجْه» در عرف فهميده مي‌شود، زيرا وجه همان قسمتي است كه انسـان به هنگـام بـرخـورد بر ديگـري با آن « مُواجِه » مي‌شود.

2 ـ حدّ دست كه بايد در وضو شسته شود، «تا آرنج» ذكرشده، زيرا مَرافِق جمع «مِرْفَق» به معني «آرنج» است و چون هنگامي گفته شود دست را بشوييد ممكن‌است به ذهن چنين برسد كه دست‌ها را تا مچ بشوييد، زيرا غالبا اين مقدار شسته مي‌شود، براي رفع اين توهّم مي‌فرمايد: « تا آرنج بشوييد » (اِلَي الْمَرافِقِ). و بااين توضيح روشن مي‌شود ، كلمه « اِلي » در آيه فوق تنها براي بيان حدّ شستن است نه كيفيّت شستن ، كه

تفسير مردان (349)

بعضي توهّم كرده‌اند و چنين پنداشته‌اند كه آيه مي‌گويد: بايد دست‌هارا ازسر انگشتان به‌طرف آرنج‌بشوييد (آن‌چنان‌كه در ميان جمعي‌از اهل

تسنّن رايج است). توضيح اين‌كه اين درست به آن مي‌ماند كه انسان به كارگري سفارش مي‌كند ديوار اتاق را از كف تا يك متر، رنگ كند، بديهي است منظور اين نيست كه ديوار از پايين به بالا رنگ شود، بلكه منظور اين است كه اين مقدار بايد رنگ شود نه بيشتر و نه كمتر. بنابراين فقط مقداري از دست كه بايد شسته شود در آيه ذكر شده و اما كيفيت آن در سنّت پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله كه بــه‌وسيله اهلبيت به ما رسيده است آمده است و آن شستن آرنج است به طرف سرانگشتان .
3 ـ كلمه «ب» كه در«بِرُؤُسِكُم» مي‌باشد طبق‌صريح بعضي‌از روايات و تصريح‌بعضي ازاهل‌لغت به‌معني «تبعيض» مي‌باشد، يعني « قسمتي » از سر را مسح‌كنيدكه در روايات ما محل آن به‌يك چهارم پيش سر، محدودشده و بايدقسمتي از اين يك‌چهارم‌را هرچند كم‌باشد بادست مسح كرد، بنابراين آن‌چه درميان بعضي‌از طوايف اهل‌تسنّن معمول‌است‌كه تمام سر و حتّي گوش‌ها را مسح مي‌كنند ، با مفهوم آيه سازگار نمي‌باشد.
4 ـ قرار گرفتن «اَرْجُلَكُم» در كنار «رُؤُسِكُم» گواه بر اين است كه پاها نيز بايد مسح شود نه اين‌كه آن را بشويند (و اگر ملاحظه مي‌كنيم «اَرْجُلَكُم» به فتح لام قرائت شده بــه خـاطـر آن اسـت كه عطـف بـر محل « بِرُؤُسِكُم » است نه عطف بر « وُجُوهَكُم ») .
5 ـ كَعْب در لغت به معني برآمدگي پشت پاها و هم به معني مفصل يعني نقطه‌اي كه استخوان ساق پا با استخوان كف پا مربوط مي‌شود آمده است. سپس به توضيح حكم غسل پرداخته و چنين مي‌فرمايد : « و اگر جنب باشيد غسل كنيد » (وَ اِنْ كُنْتُـمْ جُنُبـا فَاطَّهَّرُوا). روشن است كه مراد از جمله « فَاطَّهَّرُوا » شستن تمام بدن مي‌باشد ، زيرا اگر شستن عضو خاصي لازم بود مي‌بايست نام آن برده شود ، بنابراين هنگامي كه مي‌گويد خود را شستشو دهيد ، مفهومش شستشوي تمام بدن است ، نظير اين در سوره نساء آيه 43 نيز آمده است كه مي‌گويد : « حَتّي تَغْتَسِلُوا ». « جُنُب » ، همان‌طور كه در جلد سوم تفسير نمونه ذيل آيه 43 سوره نساء اشاره شده ، مصدري است كه به معني « اسم فاعل » آمده و در اصل به معني « دور شونده » است زيرا ريشه اصلي آن

« جَنابَت » به معني « بُعْد » و دوري است و اگر شخـص « جُنُب » به اين عنوان ناميده مي‌شود به خاطر آن است كه بـايد در آن حال ، از نماز و توقّف در مسجد و مانند آن دوري كند و اين كلمه (جُنُب) هم بر مفرد ، هم بر جمع و هم بر مذكر و هم بر مؤنث اطلاق مي‌شود ، اطلاق « جار جُنُب » بر همسايه دور به همين مناسبت است . ممكن است ضمنا از اين‌كه قرآن در آيه فوق مي‌گويد به هنگام نماز اگر جُنُب هستيد غسل كنيد استفاده شود كه غسل جنابت جانشين وضو نيز مي‌شود. سپس به‌بيان‌حكم

تيمّم پرداخته و مي‌گويد : « و اگر از خواب برخاسته‌ايد و قصد نماز داريد و بيمار يا مسافر باشيد و يا اگر از قضاي حاجت برگشته‌ايد و يا آميزش جنسي با زنان كرده‌ايد و دسترسي به آب نداريد با خاك پاكي تيمم كنيد » (وَ اِنْ كُنْتُمْ مَرْضياَوْ عَلي سَفَرٍ اَوْ جاآءَ اَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغاآئِطِ اَوْ لمَسْتُمُ النِّساآءَ فَلَمْ تَجِدُوا ماآءً فَتَيَمَّمُوا صَعيدا طَيِّبًا). نكته‌اي كه بايد به آن توجّه داشت آن است كه جمله اَوْ جآءَ اَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَالْغآئِطِ و جمله اَوْ لمَسْتُمُ النِّسآءَ ، عطف بر آغاز آيه يعني جمله « اِذا قُمْتُمْ اِلَي الصَّلوةِ » است، درحقيقت درآغازآيه‌اشاره به مسأله خواب شده و در ذيل آيه‌اشاره‌به‌دوقسمت ديگرازموجبات وضو يا غسل‌گرديده‌است. و اگر اين دو جمله را عطف به « عَلي سَفَرٍ » بگيريم دو اشكال در آيه توليد خواهد شد ، نخست‌اين‌كه از قضاي حاجت برگشتن نمي‌تواند نقطه مقابل مرض يا مسافرت باشد و لذا مجبوريم «اَوْ» را به معني « واو » بگيريم (همان‌طور كه جمعي از مفسّرين گفته‌اند) و اين كاملاً بر خلاف ظاهر است ، به علاوه ذكر خصوص قضاء حاجت از ميان موجبات وضو ، بدون دليل خواهد بود ، اما اگر آن‌طور كه گفتيم آيه را تفسير كنيم هيچ‌يك از اين دو اشكال متوجّه نخواهد شد (اگرچه ما هم مانند بسياري از مفسران در جلد سوّم تفسير نمونه ذيل آيه 43 سوره نساء « اَوْ » را به معني « واو » ذكر كرديم ولي آن‌چه در اين‌جا گفته شد به نظر نزديك‌تر مي‌باشد). موضوع ديگر اين‌كه در اين آيه مسأله جنابت دو بار ذكر شده و ممكن است براي تأكيد باشد و نيز ممكن است كلمه جنب به معني جنابت و احتلام در خواب و اَوْ لمَسْتُمُ النِّسآءَ كنايه از جنابت به وسيله آميزش جنسي باشد و اگر قيام در آيه را به معني برخاستن از خواب تفسير كنيم (همان‌طور كه در روايات ائمه اهلبيت : وارد شده و در خود آيه نيز قرينه‌اي برآن وجود دارد) گواهي بر اين معني خواهد بود (دقّت كنيد). سپس طرز

تيمّم را اجمالاً بيان كرده، مي‌گويد: « به‌وسيله آن صورت و دست‌هاي خود را مسح كنيد » (فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَ اَيْديكُمْ مِنْهُ). روشن‌است‌كه منظوراين نيست كه چيزي از خاك برداريد و به صورت و دست بكشند ، بلكه منظور اين است كه پس از زدن دست بر خاك پاك ، صورت و دست‌ها را مسح كنند ، ولي بعضي از فقها به خاطر همين كلمه « مِنْهُ » گفته‌اند بايد حداقل غباري هر چند مختصر باشد به دست بچسبد .(1) تنها چيزي كه در اين‌جا باقي مي‌ماند معني صَعيدا طَيِّبًا است : بسياري از دانشمندان لغت براي صعيد دو معني ذكر كرده‌اند ، يكي خاك و ديگري تمام چيزهايي كه سطح كره زمين را پوشانيده ، اعم از خاك ، ريگ ، سنگ و غيره و همين موضوع باعث اختلاف نظر فقهاء در چيزي كه تيمّم بر آن جايز است شده كه آيا فقط تيمّم بر خاك جايز است و يا سنگ و شن و

مانند آن نيز كفايت مي‌كند ، ولي با توجّه به ريشه لغوي كلمه «صَعيد» كه همان « صعود و بالا قرار گرفتن » مي‌باشد ، معني دوّم به ذهن نزديك‌تر است. طَيِّب به چيزهايي گفته مي‌شود كه با طبع آدمي موافق باشد و در قرآن به بسياري از موضوعات اطلاق شده است (اَلْبَلَدُ الطَّيِّبُ ـ مَساكِنَ طَيِّبَةً ـ ريحٌ طَيِّبٌ ـ حَياةٌ طَيِّبَةٌ و ...) و هر چيز پاكيزه را نيز « طَيِّب » مي‌گويند زيرا طبع آدمي ذاتا از اشياء ناپاك متنفّر است و از اين‌جا روشن مي‌شود كه خاك تيمّم بايد كاملاً پاك و پاكيزه باشد. مخصوصا در رواياتي كه از پيشوايان اسلام به ما رسيده روي اين موضوع كرارا تكيه شده است، در روايتي چنين مي‌خوانيم : «نَهي اَميرُالْمُؤْمِنينَ اَنْ يَتَيَمَّمَ الرَّجُلُ بِتُرابٍ مِنْ اَثَرِ الطَّريقِ : علي از تيمّم كردن به روي خاك‌هاي آلوده كه در جادّه‌ها است نهي فرمود » قابل توجّه اين‌كه تيمم اگرچه در قرآن و حديث به معني همين وظيفه مخصوص اسلامي است ولي در لغت به معني قصد كردن است ، در حقيقت قرآن مي‌گويد : به هنگامي كه مي‌خواهيد تيمّم كنيد بايد تصميم بگيريد قطعه زمين پاكي را از ميان قطعات مختلف زمين انتخاب‌نموده و برآن تيمّم كنيد، قطعه‌اي‌كه طبق مفهوم «صَعيد» كه ازماده صُعُوداست روي زمين قرارگرفته و در معرض ريزش باران‌ها و تابش آفتاب و وزش‌باد باشد، روشن‌است چنين خاكي‌كه زير دست و پا نبــوده و داراي اين

1- « وسائل الشيعه » ، جلد 2 ، صفحه 969 .

(352) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

صفــات است نه تنهــا استفــاده از آن بـرخـلاف بهداشت نيست بلكه همــان‌طور كه در جلد سوم تفسير نمونه ذيل آيه 43 سوره نساء شــرح داديــم طبــق گــواهــي دانشمنــدان اثــر ميكـرب‌كشــي قـابـل ملاحظه‌اي دارد .

درباره فلسفه «تيمّم» در جلدسوم تفسيرنمونه به‌اندازه‌كافي بحث شده‌است، اما درباره فلسفه « وضو » ، شك نيست كه وضو داراي دو فايده روشن است: فايده‌بهداشتي و فايده اخلاقي و معنوي، از نظر بهداشتي شستن صورت و دست‌ها آن هم پنج بار و يا لااقل سه بار در شبانه روز ، اثر قابل‌ملاحظه‌اي در نظافت بدن دارد، مسح‌كردن بر سر و پشت‌پاها كه شرط آن رسيدن آب به موها يا پوست تن است ، سبب مي‌شود كه اين اعضا را نيز پاكيزه بداريم و همان‌طور كه در فلسفه غسل اشاره خواهيم كرد تماس آب با پوست بدن اثر خاصي در تعادل اعصاب سمپاتيك و پاراسمپاتيك دارد. و ازنظراخلاقي و معنوي چون با قصدقربت و براي خدا انجام مي‌شود اثر تربيتي دارد مخصوصا چون مفهوم كنايي آن اين است كه از فرق تا قدم در راه اطاعت تو گام برمي‌دارم مؤيّد اين فلسفه اخلاقي و معنوي است. در روايتي‌از امام علي‌بن‌موسي‌الرضا مي‌خوانيم: « اِنَّما اَمَرَ بِالْوُضُوءِ وَ بَدَءَبِه لِاَنْ يَكُونَ‌الْعَبْدُ طاهِرا اِذاقامَ‌بَيْنَ يَدَيِ‌الْجَبّارِ، عِنْدَمُناجاتِه اِيّاهُ ، مُطيعا لَهُ فيما اَمَرَهُ، نَقِيّا مِنَ‌الْاَدْناسِ وَالنَّجاسَةِ، مَعَ مافيهِ مِنْ‌ذَهابِ الْكَسَلِ وَ طَرْدِالنُّعاسِ وَ تَزْكِيَةِالْفُؤادِ لِلْقِيامِ بَيْنَ‌يَدَيِ الْجَبّارِ: براي اين‌دستور وضو داده شده و آغاز عبادت با آن است كه بندگان هنگامي‌كه در پيشگاه خدا مي‌ايستند و با او مناجات مي‌كنند پاك باشند و دستورات او را به كار بندند ، از آلودگي‌ها و نجاست‌ها بركنار شوند ، علاوه بر اين وضو سبب مي‌شود كه آثار خواب و كسالت از انسان برچيده شود و قلب براي قيام در پيشگاه خدا نور و صفايابد ».(1) از تــوضيحـاتي كـه درباره فلسفه غسل خواهيم گفت نيز فلسفه وضو روشن‌تر مي‌شود .

1- « وسائل الشيعه » ، جلد 1 ، صفحه 257 .

بعضي مي‌پرسند : چرا اسلام دستور مي‌دهد كه به هنگام جُنُب شدن تمام بدن را بشويند در حالي كه فقط عضو معيّني آلوده‌مي‌شود و آيا ميان بول‌كردن و خارج‌شدن منّي تفاوتي هست كه در يكي فقط محلّ را بايد شست و در ديگري تمام بدن را؟ اين سؤال يك پاسخ اجمالي دارد و يك پاسخ مشروح : پاسخ اجمالي آن اين است كه خارج شدن منّي از انسان ، يك عمل موضعي نيست (مانند بول و ساير زوايد) به دليل اين‌كه اثر آن در تمام بدن آشكار مي‌گردد و تمام سلول‌هاي تن به دنبال خروج آن در يك حالت سستي مخصوص فرو مي‌روند و اين خود نشانه تأثير آن روي تمام اجزاء بدن است توضيح اين‌كه : طبق تحقيقات دانشمندان در بدن انسان دو سلسله اعصاب نباتي وجود دارد كه تمام فعاليت‌هاي بدن را كنترل مي‌كنند « اعصاب سمپاتيك » و « اعصاب پاراسمپاتيك » اين دو رشته اعصاب در سراسر بدن انسان و در اطراف تمام دستگاه‌ها و جهازات داخلي و خارجي گسترده‌اند ، وظيفه اعصاب سمپاتيك « تند كردن » و به فعاليّت واداشتن دستگاه‌هاي مختلف بدن است و وظيفه اعصاب « پاراسمپاتيك » « كند كردن » فعاليت آن‌ها است ، در واقع يكي نقش « گاز » اتومبيل و ديگري نقش « ترمز » را دارد و از تعادل فعاليّت اين دو دسته اعصاب نباتي ، دستگاه‌هاي بدن به طور متعادل كار مي‌كند. گاهي جريان‌هايي در بدن رخ مي‌دهد كه اين تعادل را به هم مي‌زند ، از جمله اين جريان‌ها مسأله « ارگاسم » (اوج لذّت جنسي) است كه معمولاً مقارن خروج مني صورت مي‌گيرد. در اين موقع سلسله اعصاب پاراسمپاتيك (اعصاب ترمز كننده) بر اعصاب سمپاتيك (اعصاب محرك) پيشي مي‌گيرد و تعادل به شكل منفي به هم مي‌خورد. اين موضوع نيز ثابت شده است كه از جمله اموري كه مي‌تواند اعصاب سمپاتيك را به كار وادارد و تعادل از دست رفته را تأمين كند تماس آب با بدن است و از آن‌جا كه تأثير « ارگاسم » روي تمام اعضاي بدن به‌طور محسوس ديده مي‌شود و تعادل اين دو دسته اعصاب در سراسر بدن به هـم مي‌خورد دستور داده شده است كه پس از آميزش جنسي ، يا خروج مني ، تمام بدن با آب شسته شود و در پرتو اثر حيات بخش آن تعادل كامل در ميان اين دو دسته اعصاب در سراسر بدن برقرار گردد. البته فايده غسل منحصر به اين نيست بلكه غسل

كردن علاوه بر اين يك نوع عبادت و پرستش نيز مي‌باشد كه اثرات اخلاقي آن قابل انكار نيست و به همين دليل اگر بدن را بدون نيّت و قصد قربت و

اطاعت فرمان خدا بشويند غسل صحيح نيست در حقيقت به هنگام خروج مني يا آميزش جنسي ، هم روح متأثر مي‌شود و هم جسم ، روح به سوي شهوات مادّي كشيده مي‌شود و جسم به سوي سستي و ركود ، غسل جنابت كه هم شستشوي جسم است و هم به علت اين‌كه به قصد قربت انجام مي‌يابد شستشوي جان است ، اثر دوگانه‌اي در آن واحد روي جسم و روح مي‌گذارد تا روح را به سوي خدا و معنويت سوق مي‌دهد و جسم را به سوي پاكي و نشاط و فعاليّت. از همه اين‌ها گذشته ، وجوب غسل جنابت يك الزام اسلامي براي پاك نگه داشتن بدن و رعايت بهداشت ، در طول زندگي است زيرا بسيارند كساني كه از نظافت خود غافل مي‌شوند ولي اين حكم اسلامي آن‌ها را وادار مي‌كند كه در فواصل مختلفي خود را شستشو دهند و بدن را پاك نگاه دارند ، اين موضوع اختصاصي به مردم اعصار گذشته ندارد ، در عصر و زمان ما نيز بسيارند كساني كه به علل مختلفي از نظافت و بهداشت تن غافلند . (البتّه اين حكم به صورت يك قانون كلي و عمومي است حتي كسي را كه تازه بدن خود را شسته شامل مي‌شود). مجموع جهات سه گانه فوق روشن مي‌سازد كه چرا بايد به هنگام خروج مني (درخواب يا بيداري) و همچنين آميزش جنسي (اگرچه مني خارج نشود) غسل كرد و تمام بدن را شست. در پايان آيه ، براي اين‌كه روشن شود هيچ‌گونه سخت‌گيري در دستورات گذشته در كار نبوده بلكه همه آن‌ها به خاطر مصالح قابل توجّهي تشريع شده است ، مي‌فرمايد : « خداوند نمي‌خواهد شما را به زحمت بيفكند ، بلكه مي‌خواهد شما را پاكيزه سازد و نعمت خود را بر شما تمام كند تا سپــاس نعمت‌هاي او را بگوييد » (ما يُرِيدُ اللّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَ لكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَ لِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ). در حقيقت جمله‌هاي فوق بار ديگر اين واقعيّت را تأكيد مي‌كند كه تمام دستورهاي الهي و برنامه‌هاي اسلامي به خاطر مردم و براي حفظ منافع آن‌ها قرار داده شده و به هيچ‌وجه هدف ديگري در كار نبوده است ، خداوند مي‌خواهد با اين دستورها هم طهارت معنوي و هم جسماني براي مردم فراهم شود. ضمنا بايد توجه داشت كه جمله « ما يُرِيدُ اللّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ : خداوند نمي‌خواهد تكليف طاقت فرسايي بر دوش

شما بگذارد » گرچه در ذيل احكام مربوط به غسل و وضو و تيمم ذكر شده ، اما يك قانون كلي را بيان مي‌كند ، كه احكام الهي در هيچ مورد به صورت تكليف شاقّ و طاقت فرسا نيست بنابراين اگر مشاهده كنيم كه پاره‌اي از تكاليف در مورد بعضي از اشخاص صورت مشقّت باري به خود بگيرد و غيرقابل تحمّل مي‌شود آن حكم در مورد آن‌ها ، به دليل همين آيه ، استثناء مي‌خورد و ساقط مي‌شود ، مثلاً اگر روزه براي افرادي همچون پيرمردان

و پيره زنان ناتوان و امثال آن‌ها مشقّت بار گردد ، به دليل همين آيه روزه بر آن‌ها واجب نيست. البتّه نبايد فراموش كرد كه پاره‌اي از دستورات كه ذاتا مشكل است و بايد به خاطر مصالح مهمّي كه در كار است آن مشكلات را تحمل كرد همانند حكم جهاد با دشمنان حقّ. اين قانون كلي در فقه اسلامي تحت عنوان قاعده « لا حَرَجَ » به عنوان يك اصل اساسي در ابواب مختلف مورد استناد فقها مي‌باشد و احكام زيادي را از آن استنباط كرده‌اند .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

در آياتي كه گذشت، آفريدگار هستي به مردم فرمان داد كه به پيمان‌هاي خويش وفا كنند. اينك در اين آيه شريفه، به پاكسازي جسم و جان كه يكي از شرايط نماز است و نماز نيز يكي از عهدها و پيمان‌هاي الهي است پرداخته، مي‌فرمايد:
يا اَيُّهَا الَّذينَ آمَنُوا اِذا قُمْتُمْ اِلَي الصَّلاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَاَيْدِيَكُمْ اِلَي الْمَرافِقِ
هان، اي كساني كه ايمان آورده‌ايد! هنگامي كه براي نماز و بــه آهنــگ انجام آن بــه پـاخــاستيــد، صـورت‌ها و دســت‌هايتان را تــا آرنــج‌ها بشــوييد.
در تفسيــر نخستيــن فــراز آيــه شــريفـه، ديــدگاه‌ها متفاوت است:
1 ـ به باور گروهي از مفسّران از جمله «ابن عبّاس»، منظور اين است كه هرگاه خواستيد نماز بخوانيد و فاقد طهارت هستيد... و بدان دليل كه سبك گفتار نشانگر مطلب است، ديگــر «اِرادە» نيـامـده است؛ درست نظير اين آيه شريفه كه مي‌فرمايد:
«فَاِذا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللّهِ...»(1)
1 - سوره نحل، آيه 98.
(356) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
پس هنگــامـي كه خــواستــي قــرآن را تــلاوت كنــي، از شيطــان رانده شده بــه خـداي توانا پناه ببر.
و نظير اين آيه شريفه كه مي‌فرمايد: «و َاِذا كُنْتَ فيهِمْ فَاَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلوةَ...»(1)
و هــرگــاه در ميــان آنـان بودي و خواستي نماز را برايشان به پاداري...
2 ـ امّا به‌باور برخي، منظوراين‌است‌كه: هرگاه آهنگ نماز نموديد ـ خواه طهارت داشته باشيد يا نداشته باشيد ـ بايد وضو بسازيد. اين ديدگاه از «عِكرِمَه» و «داوود» رسيده، آورده‌اند كه امير مؤمنان براي هر نمازي وضو مي‌ساخت و اين آيه را تلاوت مي‌كرد، و خلفا نيز براي هر نمازي وضو مي‌ساختند؛ امّا به باور ما، ديدگاه نخست بهتر به نظر مي‌رســد و همــه فقها نيز آن را پسنديده، عمل امير مؤمنان را به استحباب معني كرده‌اند.
3 ـ برخي بر اين باورند كه در آغاز طلوع اسلام، برنامه اين بود كه براي هر نمــازي وضــو مي‌سـاختنـد، آن‌گاه به منظور آسان شدن كار، اين حكم نسخ گرديد.
در اين مورد آورده‌اند كه: پيامبر گرامي به «عبد اللّه بن حَنظَلِه» فرمان داد براي هر نمازي يك وضو سازد، و اين كار بر او دشوار آمد؛ از اين رو

دستور رسيد كه پيش از هر نمازي مسواك كند و اگر فاقد طهارت بود وضو سازد. امّا خود «عبداللّه» از كساني است كـه مي‌گفـت: به باور من براي هر نمازي لازم است وضو گرفته شود و خود، اين كار را انجـام مي‌داد.
و نيز آورده‌اند كه پيامبر گرامي، نخست براي هر نمازي وضو مي‌ساخت، امّا در فتـح مكّـه ديـدنـد كـه آن حضـرت نمـازها را با يـك وضـو خـواند.
عُمَـر گفـت: اي پيـامبـر خـدا! كـار امـروزتـان بي‌سـابقـه بـود.
فـرمـود: آري، ايـن كـار را بـه قصـد و عمـد انجـام دادم.
4 ـ و پـاره‌اي نيـز گفتـه‌اند كه اين آيه مبـاركه اعـلام مي‌دارد كـه وضـو، تنهـا براي نماز واجب است و بس؛ چرا كه پيامبر گرامي هماره با وضو بود و اين
1 - سوره نساء، آيه 102.
تفسير مردان (357)
باعث آن شد كه برخي اين كار را هماره و در همه كارها لازم بدانند؛ از اين رو آيه اعلام مي‌كنـد كه وضـو تنها بـراي نماز لازم، و براي ديگر كارها مستحبّ است.
فَـاغْسِلُـوا وُجُـوهَكُـمْ
در اين فراز از آيه دستور به شستن صورت مي‌دهد. شستن صورت آن است كه آب به گونه‌اي بر نقطه مورد نظر ريخته شود كه جريان يابد؛ و «مَسْح» آن است كه نقطه مورد نظر را به گونه‌اي تر كند، بي آن كه آب جريان يابد.

1 ـ از امامان اهل بيت روايت آورده‌اند كه: مرز صورت براي وضو، از سويي از محل روييدن موي سر تا آغاز سرازيري چانه، و از دگر سو ميان عرض دو انگشت اِبهـــام و سَبّـــابه است.
2 ـ به باور گروهي از جمله «ابو حَنيفِه»، مرز چهره از نظر طول، از نقطه موي سر تا چانه، و از عرضْ ميان دو گوش است؛ امّا بخشي از چانه و نيز بخش‌هاي ديگري كه از مو پوشيده شده است، همچنين دهان و بيني و چشم‌ها، جزو چهره محسوب نمي‌گـردد؛ چـرا كـه چهـره و صورت آن است كه به هنگام رويارويي با كسي، در بـرابـر بيننـده قـرار مي‌گيرد و براي او آشكار مي‌شود.
3 ـ و امّا به باور گروهي‌ديگر، از جمله «عَمّار»، چهره از يك‌سو از رويشگاه موي سر تا چانه، و در عرض از گوش تا گوش مي‌باشد، خواه اين بخش مشخّص در برابر چشم بيننده قرار بگيرد يا نه و خواه به وسيله موي پيشاني و ريش پوشيده شود يا مويي نباشد. با اين بيان، درون دهان و بيني و بخشي از گوش‌ها كه رو به چهره قرار دارد، از چهـره محسـوب مي‌گـردد. «شـافعـي» نيـز اين ديـدگاه را برگزيده است.
وَ اَيْدِيَكُمْ اِلَي الْمَرافِقِ و دست‌هايتان را تا آرنج بشوييد.
واژه «مَـرافِـق» جمـع مِرفَق است و بـه آن بخـش از دسـت گفتـه مي‌شود كه انسـان بـه آن اتكا مي‌كند و نقطه خم شدن دست است.
«واحِدي» مي‌گويد: بسياري از دانشورانِ علم نحو، «اِلي» را در اين جا به مفهوم «مَـعَ» گـرفتـه‌انـد؛ بـر ايـن اسـاس، شستـن «مِـرْفَـق» را نيـز لازم و واجـب شمـرده‌اند.
«زَجّاج» مي‌گويد: اگر منظور اين است كه شستن دو دست با دو مرفق واجب است، در اين صورت بيان «مَرافِق» بي‌فايده مي‌نمايد؛ چرا كه شستن همه دست لازم است،
(358) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
امّا از آن جايي كه مرز شستن دست‌ها را تا مرفق‌ها مقرّر نموده، بايد تا آن‌جا شست و مِرفق‌ها را انتهاي مرز شست‌شو دانست. بدين‌سان، آغاز شست‌شو از سر انگشتان و انتهاي آن مرفق‌هاست؛ امّا امّت اتفاق نظر دارند كه هر كس وضو را از مرفق‌ها آغاز كرده، به سر انگشتان پايان دهد، وضوي او درست است و اختلاف نظر، در مورد شروع شستن دو دست از انگشتان به طرف مرفق‌هاست.
نيز اجماع كرده‌اند كه هر كس به هنگام شستن دو دست مرفق‌ها را نيز بشويد، وضويش درست است؛ و اختلاف در اين مورد است كه اگر كسي

دو مرفق را نشويد، وضــوي او چگــونه خواهد بود؟ درست است يا باطل؟
«شافِعي» مي‌گويد: در اين نكته كه شستن دو مرفق در وضو واجب است، ديدگاه مخـالفي ســراغ نــدارم.
و در قرآن شريف نيز «اِلي» به مفهوم «مَعَ» آمده است؛ از جمله در اين آيه شريفه كه مي‌فرمايد: وَ لا تَأْكُلُوا اَمْوالَهُمْ اِلي اَمْوالِهِمْ(1) دارايي آنان را به همراه دارايي خويش نخوريد.
وَامْسَحُــوا بِـرُؤُسِكُــمْ
اين فراز از آيه شريفه، به مَسْحْ فرمان مي‌دهد و منظور از مَسْحْ، اين است كه انسان دستان خود را به چيزي بكشد، بسان دست كشيدن بر پيشاني كه به منظور گرفتن عَرَق انجام مي‌شود. از ظاهر آيه شريفه، مَسح تمام سر دريافت نمي‌گردد؛ چرا كه به مَسحِ بخشي از آن نيز صدق مي‌كند؛ و دانشمندان مذهب اهل‌بيت نيز بر اين باورند كه بايد بخشي از سر را كه در عُرف مردم، مَسْحْ بر آن صدق مي‌كند، مَسْحْ نمود. انبوهي از ديگر دانشمندان نيز همين ديدگاه را برگزيده‌اند، امّا «مالِك» بر اين عقيده است كه بايد همه سر را مَسْحْ نمود. «ابو حَنيفه» مي‌گويد: بايد يك چهارم سر را مسح كرد؛ چرا كه پيامبر گرامي، «ناصِيَه» را، كه در حدود يك چهارم سر است، مَسْحْ مي‌فرمود. روايــاتي هــم در ايـن مــورد آمــده اســت كه به علت طولاني شدن بحث، ذكر آنها لازم بــه نظــر نمي‌رسد.
وَ اَرْجُلَكُــمْ اِلَي الْكَعْبَيْنِ
1 - ســـــوره نســاء، آيه 2.
تفسير مردان (359)
در مــورد اين جملــه نيز ديدگاه‌ها يكسان نيست:
1 ـ به باور بيشتر فقهاي اهل سنّت، منظور اين است كه شستن پاها در وضو واجب است.
2 ـ امّا به باور دانشمندان مذهب اهل بيت، تنها مَسْحْ نمودن دو پا واجب است. انبوهي از ياران پيامبر و تابعان، همچون «اَنَس»، «ابن عبّاس» و ديگران نيز بر اين باور بــودنـد كه تنهـا مسح پاها در وضــو واجــب است.
3 ـ «حَسَــن بَصْــري» بر ايــن عقيــده بود كه: فرد مي‌تواند دو پا را در وضو بشويد و يا مسح كند.
4 ـ برخي از پيشوايان «زيديه»، هم شستن پاها و هم مسح آنها را واجب شمرده‌اند.

پرتوي از روايـات

1 ـ از «ابن عبّاس» آورده‌اند كه وضوي پيامبر را اين‌گونه وصف مي‌نمود كه: «فَمَسَحَ عَلي رِجْلَيْهِ»(1)، آن حضرت روي دو پاي خويش را در وضو مسح مي‌فرمود.
2ـ و از آن حضرت آورده‌اند كه فرمود: «اِنَّ في كِتابِ اللّهِ الْمَسْحَ وَيَأْبَي النّاسُ اِلاّ الْغُسْلَ»(2).
در كتاب خدا، فرمان مسح پاها آمده، امّا مردمْ پاها را در وضو مي‌شويند.
3 ـ و نيز فرمود: «اَلْوُضُوءُ غَسْلَتانِ وَ مَسْحَتانِ»(3)
وضو، دو شست‌شو و دو مسح مي‌باشد؛ كه منظور از دو شست‌شو، شستن دو دست و چهره، و منظور از دو مسح نيز، مسح سر و دو پاست. و «قَتادَه» با الهام از اين سخن مي‌گويد: خدا دو شستن و دو مسح را در وضو واجب ساخته است.
4 ـ از «موسي بن اَنَس» آورده‌اند كه در حضور گروهي به «اَنَس» گفت: «حَجّاج»، در سخناني كه در اهواز براي ما ايراد كرد، از جمله در مورد وضو گفت: صورت و دست‌ها را بشوييد و سرتان را مسح كنيد. و از آن جايي كه براي انسان چيزي از پاها به آلودگي نزديك‌تر نيست، پس ظاهر و باطن و پشت پاها را بشوييد.
«اَنَس» گفت: «حَجّاج» عنصري تبهكار و دروغ‌پرداز است؛ خدا در اين مورد مي‌فرمايد:
1 - تهذيب شيخ طوسي، ج 1، ص 63، ح 173.
2 - همان، ح 174.
3 - همان، ح 176.
(360) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
وَامْسَحُوا بِرُؤُسِكُمْ وَ اَرْجُلَكُمْ اِلَي الْكَعْبَيْنِ.
و سر و پاهاي خودتان را تا برآمدگي پيشين هر دو پا مسح نماييد.
يادآوري مي‌گردد كه بنا بر گزارش گزارشگرِ اين خبر، «اَنَس» به هنگام وضو، دو پا را تنها به عنوان مَسْحْ تر مي‌كرد.
«شَعبْي» آورده است كه: فرشته وحي در مورد «مَسْحْ» بر پيامبر گرامي فرود آمد و گفت: به هنگام تيمّم، اعضايي كه بايد در وضو شسته شوند «مَسْحْ» مي‌گردند، و اعضايي كه بايد در وضو مسح شوند به حال خود رها مي‌شوند.
در اين مورد روايات بسياري از امامان اهل بيت رسيده است كه دو نمونه

را مي‌آوريم:
1 ـ از پنجمين امام نور در مورد مَسح دو پا در وضو سؤال شد؛ كه فرمود: مَسح پاها همان چيزي است كه فرشته وحي در مورد آن فرود آمد: «هُوَالّذي نَزَّلَ بِهِ جِبْرِئيلُ»(1).
2 ـ و نيز از هفتمين امام معصوم در اين مورد سئوال شد، كه آن حضرت دست مبـارك را بـر انگشتـان پـا نهـاد و تا برآمدگي آن مسح نمود.
سـؤال شـد: اگر كسـي با دو انگشت دست، تا برآمدگي پـاهـا را مسح كند، چگـونـه خواهد بود؟ فرمود: بايد با همه كف دست مسح كند.
«سَـأَلْـتُ اَبَـا الْحَسَـنِ عليه‌السلام عَنِ الْمَسْحِ عَلَي الْقَدَمَيْنِ، كَيْفَ هُوَ؟ فَوَضَعَ عليه‌السلام بِكَفِّهِ عَلَي الأصابِعِ ثُمَّ مَسَحَهَا اِلَي الْكَعْبَيْـنِ، فَقُلْـتُ لَهُ: لَوْ اَنَّ رَجُلاً قالَ بِإِصْبَعَيْنِ مِـنْ اَصابِعِـهِ هكَـذا اِلَي الْكَعْبَيْـنِ؟ قـالَ عليه‌السلام : لا إِلاّ بِكَفِّـهِ كُلِّها...»(2)

ريشه اختلاف

در مورد عطف واژه «أَرْجُلَكُمْ» سه نظر است و ريشه تفاوت ديدگاه‌ها در باره مسح پاها، يا شست‌شوي آنها و يا هم مسح و هم شست‌شو از همين جا سرچشمه مي‌گيرد:
1 ـ گروهي از دانشوران كه در وضو به جاي مسح، شستن دو پا را واجب مي‌دانند، واژه «أَرْجُلَكُمْ» را بـه واژه «بِرُؤُسِكُمْ» عطف كرده، آن را مجرور مي‌خوانند و مي‌گـوينـد: منظـور از مسح، شستن است.
1 -تهـــــذيـــــب، ج 1، ص 63، ح 176؛ تفسيـــر طَبَـري، ج 6، ص 82.
2 - تهـــذيـب، ج 1، ص 91، ح 243؛ اِستِبصـار، ج 1، ص 62، ح 184؛ كـافـي، ج 3، ص 30، ح 6؛
تفسير مردان (361)
از «ابن زَيْد» آورده‌اندكه: مَسْح، همان شست‌شوي خفيف است. بنابر اين، هنگامي كه گفته شود: او براي نماز مَسْح نمود، منظور اين است كه به صورت سَبُكي شست‌شو كرد.
افزون بر اين، محدود و موقّت ساختن چيزي به اين صورت در آيه شريفه، با شست‌شو مناسب است نه با مَسْح، چرا كه آيه، مَسْح را تا برآمدگي پاها محدود ساخته است و اينْ نشانگر مرز شست‌شو است.
«زَجّاج» ضمن سخناني در اين مورد مي‌گويد: برخي از گذشتگان خاطرنشان ساخته‌اند كه فرشته وحي در مورد بيان مسح پاها بر پيامبر فرود آمد و سنّت درباره پـاهـا، در وضـو شستـن سبـك آنهـاست.
و مي‌افـزايـد: مجـرور خـوانـدن واژه مورد بحث به خاطر نزديكي به واژه مجرور در قرآن شريف، درسـت به نظـر نمي‌رسد، امّا مفهوم مَسْح با آن بيان حدودي كـه در آيـه آمـده، بـه معناي شستن است.
2 ـ امّا به باور انبوهي از دانشمندان، قرائت مشهورِ واژه مورد بحث، به نَصْب است؛ چرا كه به باور اين گروه، به «اَيْدِيَكُم» پيوند مي‌خورد. و فقهاي جهان اسلام نيز به بـاور اين ديـدگـاه، به مَسـح پـاهـا در وضـو بسنـده نكرده، آنها را مي‌شويند.
از پيامبر آورده‌اند كه گروهي را در حال وضو نظاره كرد كه پشت پاها را شست‌شو ندادند؛ و حضرت در نكوهش از وضـوي آنـان فرمود: «وَيْـلٌ لِلْعَـراقيبِ مِنَ النّارِ»(1)
واي بر اين پشت پـاهـا از آتـش دوزخ!
3 ـ و برخي نيز بر اين عقيده‌اند كه هم بايد پاها را در وضو شست و هم مَسح نمود؛ و اينان واژه مورد بحث را به دو صورت «جَـرّ» و «نَصْـب» خـوانـده، برآنند كه مي‌تـوان ايـن واژه را بـه ظـاهـرْ عَطـف نمـود و

مجـرور خـوانـد و يا بر محـلّ آن عطـف نمـود و «منصـوب» دانسـت؛ و آن‌گـاه از اشعـار عرب نيز براي ديـدگـاه خـود نظيـر آورده‌انـد.
1 - صحيح مُسلِم ج 1، ص 215؛ مُسنَد احمد، ج 2، ص 201؛ اَلْحُجَّةُ لِلْقُرّاءِ السَّبْعَة، ج 3، ص 216.
(362) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

ارزيابي ديدگاه نخست

به باور دانشمندان، ديدگاه نخست كه مَسح دو پا را در وضو به مفهوم شستن آنها مي‌گيرد و شست‌شو را واجب مي‌داند درست نيست؛ چرا كه:

1 ـ خدا در آيه شريفه، اعضايي كه بايد در وضو شسته شوند و نيز اعضايي كه بايد مسح گردند، هر كدام را مشخّص فرموده است؛ اگر منظور از مَسحْ شستن بود، اين دو دسته ساختن اعضا چرا؟

افزون بر اين، از ديدگاه واژه‌شناسان و فقها نيز دو واژه «مَسْح» و «غُسْل» با هم تفاوت دارند. با اين بيان چگونه مي‌توانند يكي باشند؟

2 ـ اگر واژه «اَرْجُلَكُمْ» به واژه «بِرُؤُسِكُمْ» عطف باشد، آن‌گاه در مورد سر، تنهامَسْح لازم باشد و نه شست‌شوي آن، پس بايد حكم پاها نيز همان‌گونه باشد نه شستن؛ چرا كه واقعيت پيوند دو واژه به وسيله حرف عَطفْ نبايد جز اين باشد.

3 ـ اگر به راستي «مَسح» به مفهوم شستن است، معناي اين روايت چيست كه مي‌گويد: پيامبر وضو گرفت و پاهاي خود را شست‌شو داد؟ بايد گفته شود: پيامبر وضو گرفت و تمام؛ و از كجا كه پيامبر پس از وضو، دو پاي خود رامسح نكرده باشد و آن‌گاه برخي «مسح» را شستن تصور نموده باشند؟

مرحوم «سيّد مُرتضي» در اين مورد مي‌فرمايد:

اينكه محدود شدن دو پا در آيه شريفه، دليل بر وجوب شستن آنها باشد درست نيست؛ چرا كه مسح دو پا، بسان شستن اعضا واجب شده است و مشكلي نخواهد بود كه همان‌سان كه شستن اعضا در وضو مقرّر و محدود مي‌گردد، مَسْح اعضا نيز محدود گردد. با اين بيان، اين دستور خدا كه پاهاي خود را در وضو تا برآمدگي آنها مسح كنيد، هرگز دليل شستن آنها نخواهد شد.

دو پـرسش و پـاسخ آنها

1 ـ آيا همان‌گونه كه مقرر و محدود شدن دو دست تا آرنجْ دليل شستن آنهاست، محــدود شدن مَسْـح پاها تا برآمدگي پا، دليل وجوب شست‌شوي آنها نخواهد بود؟
پــاســخ ايــن اســت كــه مــا شستـن دو دست را در وضو، نه به دليل محدود شدن آنهـا واجــب مي‌دانيــم، بلكــه در ايــن مــورد آيــه شــريفــه دليل ماست،
تفسير مردان (363)
در صــورتـي كــه در مــورد پــاهــا، تصــريح نشده است.
2 ـ آيا عَطفِ محدود، كه «پاها» باشد، بر يك محدود ديگر يعني «دست‌ها»، براي رعــايت ترتيب سخــن در آيــه شـريفـه بهتر نيست؟
پاسخ اين است كه به باور ما در آيه شريفه، «دست‌ها» كه محدود هستند، بر صورت كه نامحدود است، عَطف شده است. با اين بيان، عَطفِ واژه «أَرْجُل» كه محدود است، بر واژه «رُؤوس» كه نامحدود مي‌باشد، بجاست و آن‌گاه است كه هم در سر مَسحْ لازم مي‌گردد و هم در دو پا. و اين شيوه و نكته، از بيان آنان بهتر است چرا كه آيه شريفه به باور ما، نخست «صورت» را كه شستن آن واجب و حدود آن مقرر نشده است، بيان مي‌كند و آن‌گاه عنصري را كه شستن آن واجب و حدود آن نيز مقرر شده است، بر آن عطف مي‌كند. پس از آن، به عضوي كه حدود آن بيان نشده است و بايد مَسْح شود، يعني به مَسح «سر» مي‌پردازد، و از پي آن، عضو مَسح شدني محدود، يعني پاها را بر آن عطف مي‌نمايد؛ و بدين‌سان، دو جمله به صورت جالب و زيبايي در برابر يكديگر قرار مي‌گيرند، كه در جمله نخست عضوي كه بايد شسته شود و محدود و مقرّر نيز مي‌باشد، بر عضوي كه نامحدود و شستني است پيوند مي‌خورد، و در فراز دوّم، دو عضو مسح شدني محدود و مقرّر بر عضو مسح شدني نامحدود عطف مي‌گــردد. با اين بيــان، سستــي و نادرستــي ديــدگـاه نخست روشــن مي‌شــود.
ديدگاه كساني كه واژه «اَرْجُل» را مجرور دانسته، دليل آن را قرار گرفتن اين واژه در كنار واژه «رُؤوس» مي‌دانند نيــز، درســت نيست؛ چرا كه:
1 ـ به بيــان «زَجّــاج»، يكــي از چهــره‌هاي ادبي جهان عرب، اين ديــدگــاه در مـورد قرآن روا نيست.
2 ـ افزون بر اين نكته، اين پندار در جايي ممكن است كه عبارت و كلام، حرف جَرّ نداشته باشد و يا نظر گوينده روشن باشد، نه جايي كه اشتباه‌آفرين گردد؛ و در آيه شريفه اشتباه‌آفرين است.

3 ـ نكته ديگر اين‌كه محققان علم نَحْو، اِعراب يك واژه را به خاطر نزديكي آن به واژه ديگــر نپذيرفته‌اند، و اگر در برخي اشعار نيز آمده است، آن را توجيه نموده و بــدان پــاسـخ داده‌انــد.
(364) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

در پاسخ ديدگاه دوّم كه نصب «أَرْجُل» را به خاطر عَطفِ آن به «اَيدِيكم» مي‌نگرد، مـرحـوم «سيّـد مُـرتَضـي» مي‌گـويد:
اگر اثرپذيري واژه و كلام را به واژه نزديك‌تر به آن بدانيم، بهتر از اين است كه به دورتر بنگريم؛ به همين دليل نصب «أَرْجُل» به خاطر عطف به محل «رُؤوس»، بهتر از عطف به يك واژه دورتر است، به ويژه كه جمله پيش ـ كه به شستن چهره و دو دست فرمان مي‌دهد ـ پايان يافته و جمله ديگري آغاز شده است كه دستور مَسحِ سر و دو پا را مي‌دهد؛ و آن‌گاه پس از پايان جمله نخست و آوردن جمله ديگر، عطف فرازي از آيه به جمله پيش از آن درست نيست؛ و اگر از نظر ادبي هم ممكن باشد، ديدگاه ما بهتـر است؛ چـرا كه بدين صـورت، ميـان دو بخش و دو فراز آيه هماهنگي و تـوازن جـالبـي بـرقـرار مـي‌گـردد.
در باره رواياتي كه بيانگر اين سخن است كه پيامبر وضو مي‌گرفت و آن‌گاه پاهاي مبارك را شست‌شو مي‌داد و يا رواياتي نظير آنها، بايد خاطرنشان ساخت كه ما نمي‌توانيم با چنين سخناني كه اطمينان‌بخش به نظر نمي‌رسند،از صراحت قرآن و ظاهر آن دست برداريم، و اين در حالي است كه در كتاب‌هاي اهل سنّت، روايات بسياري نيز هست كه در برابر روايات مورد اشاره هستند و مفهوم ديگري دارند و نشـانـگـر آننـد كه پيـامبـر، پـاهـاي خود را پس از وضو مسح مي‌فرمود. براي نمونه:
1 ـ اَوْس بن اَوْس آورده است كـه: پيـامبـر گـرامي را ديـدم كه وضو ساخت و بـر پـاي خـود مسح نمـود، آن‌گـاه بـه نمـاز ايستـاد. «رَأَيْـتُ النَّبِـيَّ صلي‌الله‌عليه‌وآله تَـوَضَّـأَ وَ مَسَـحَ نَعْلَيْـهِ ثُـمَّ قامَ فَصَلّي»(1).
2 ـ و «حُذَيْفِه» مي‌گويد: پيـامبر گـرامي براي وضو آبي خواست و پس از وضـو پـاهـاي خـود را مسـح نمـود.
«اِنَّ رَسُولَ اللّهَ صلي‌الله‌عليه‌وآله دَعا بِماءٍ فَتَوَضَّأَ وَمَسَحَ عَلي قَدَمَيْهِ»(2).
1 - سُنَـن بِيْهَقـي، ج 1، ص 286؛ تفسيـر طَبَـري، ج 6، ص 86.
2 - تفسيـر طَبَـري، ج 6، ص 86؛ مُسنـد احمـد، ج 5، ص 382.

ذكـر ايـن نكتـه لازم اسـت كـه ايـن گـونـه روايـات بسيـارنـد و ايـن دو بـه عنـوان نمـونـه ارائـه شـد.
و در مورد روايتي كه مي‌فرمايد: «وَيْلٌ لِلْعَراقيبِ مِنَ النّارِ»، واي بر اين پشت‌پاها از آتش دوزخ!، نيز بايد خاطرنشان گردد كه گروهي بر سر پا ايستاده، ادرار مي‌كردند و بـدون ايـن كـه پـاهـاي خـود را بشـوينـد، بـراي نمـاز به مسجد مي‌آمدند و پيـامبـر بـه آنان هشـدار داد.

برآمدگي پشت پا يا «كَعْب»

در مورد «كَعْبِ» پا، دانشوران مذهب اهل بيت برآنند كه منظورْ استخوان برجسته‌اي است كه در پشت دو پا قرار دارد. برخي از پيروان «ابو حَنيفه» نيز در اين نظر با اينان هستند، گرچه مي‌گويند دو پا را در وضو بايد تا «كَعْب» شست‌شو داد. امّا بيشتر فقها و مفسّران اهل سنّت، كَعْبِ پا را استخوان ساق پا گرفته‌اند و بر دانشمندان شيعه اشكال كرده‌اند كه اگر «كَعْب» برآمدگي پشت پاها باشد، بايد قرآن مي‌فرمود: «اِلَي الْكِعابِ» چرا كه هر پا دو «كَعْب» دارد.

در ادامه آيه شريفه، قرآن مي‌فرمايد: وَ اِنْ كُنْتُمْ جُنُباً فَاطَّهَّرُوا
و اگر به هنگام نماز، جُنُب باشيد، بر شماست كه به وسيله غسل به پاكيزگي جسم و جان نايل آييد و خود را پاك سازيد. روشن است كه «جَنابَت»، بر اثر بيرون آمدن مني در خواب يا بيداري، خواسته و يا ناخواسته و يا به وسيله آميزش با زن پديد مي‌آيد.
وَ اِنْ كُنْتُمْ مَرْضي اَوْ عَلي سَفَرٍ اَوْجاءَ اَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغائِطِ اَوْلامَسْتُمُ النِّساءَ فَلَمْتَجِدُوا ماءً فَتَيَمَّمُوا صَعيداً طَيِّباً فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَ اَيْدِيكُمْ مِنْهُ
و اگر بيمار يا در مسافرت بوديد، يا يكي از شما از آبريزگاه بازگشت و يا با زنان آميزش داشته‌ايد و آبي براي غسل نيافتيد، پس آهنگ خاك و يا زميني پاك كنيد و تيمم نماييد، و با آن صورت و دست‌هايتان را مسح كنيد.
(366) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
ما يُريدُ اللّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَ لكِنْ يُريدُ لِيُطَهِّرَكُمْ
خدا بر آن نيست كه بر شما سخت بگيرد و در تنگناي مقررات قرارتان دهد، و به هنگام نبودن آب يا عذر داشتن شما از به كار بردن آن، دچار سختي و رنجتان كند، بلكه مي‌خواهد به وسيله غُسل و وضو و انجام آنها با آهنگ تقرب به خدا و فرمانبرداري از او، شما را پاك و پاكيزه سازد.
از پيامبر گرامي آورده‌اند كه فرمود:
«اِنَّ الْوُضُوءَ يُكَفِّرُ ما قَبْلَهُ.»(1)
وضو با آهنگ اخلاص و با ايمان به خدا و براي انجام نماز، لغزش‌هاي گذشته را مي‌پوشاند.
وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ.
و خواست خدا اين است كه به وسيله وضو و غسل و يا انجام تيمّم در جاي خود، نعمت خود را بر شما تمام گرداند و اين آسان ساختن انجام وظيفه را، يكي از نعمت‌هاي خود بر شما قرار دهد؛ باشد كه شما از راه انجام دستورات او، او را سپاس گزاريد.
يادآوري مي‌گردد كه آيه شريفه، چهارچوب كلّي چگونگي‌انجام غُسل و وضو و تَيَمُّم را بيان مي‌كند كه شرح كامل هر كدام آنها، نياز به كتاب‌هاي فقهي و مراجعه به آنها دارد.
1 - مُسنَد احمد، ج 5، ص 251، و 261؛ تفسير طَبَري، ج 6، ص 88.
تفسير مردان (367)

وَ اتْـلُ عَلَيْهِـمْ نَبَـأَ ابْنَـيْ آدَمَ بِالْحَقِّ اِذْ قَرَّبا قُرْبانا فَتُقُبِّلَ مِنْ اَحَدِهِما وَ لَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الْآخَرِ قالَ لاَقْتُلَنَّكَ قالَ اِنَّما يَتَقَبَّلُ اللّهُ مِنَ الْمُتَّقينَ
داستان دو فرزند آدم را به حقّ بر آن‌ها بخوان ، هنگامي كه هر كدام عملي براي تقرّب (به پروردگار) انجام دادند ، اما از يكي پذيرفته شد و از ديگري پذيرفته نشد (برادري كه عملش مردود شده بود به برادر ديگر) گفت : به خدا سوگند تو را خواهم‌كشت (برادر ديگر) گفت: (من چه گناهي دارم زيرا) خدا تنها از پرهيزكاران مي‌پذيرد. (27 / مائده)
لَئِنْ بَسَطْتَ اِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَني ما اَنَا بِباسِطٍ يَدِيَ اِلَيْكَ لِاَقْتُلَكَ اِنّي اَخافُ اللّهَ رَبَ‌الْعالَمينَ
اگر تو براي‌كشتن من‌دست دراز كني من دست به قتل تو نمي‌گشايم ، چون از پروردگار جهانيان مي‌تـــرســـم. (28 / مائده)
اِنّي اُريدُ اَنْ تَبُوآءَ بِاِثْمي وَ اِثْمِكَ فَتَكُونَ مِنْ اَصْحابِ‌النّارِ وَ ذلِكَ جَزاءُ الظّالِمينَ
من مي‌خواهم با گناه من و خودت (از اين عمل) بازگردي (و بار هر دو را بدوش كشي) و از دوزخيـــان گـــردي و هميـــن است ســـزاي ستمكـــاران. (29 / مائده)
شرح آيه از تفسير نمونه
« تَبُوآء » از ماده « بَوْأ » به معني بازگشت است. ذكر كلمه « بِالْحَقّ » ممكن است اشاره به اين باشد كه سرگذشت مزبور در « عهد قديم » (تورات) با خرافاتي آميخته شده است ، اما آن‌چه در قرآن آمده عين واقعيّتي است كه روي داده است ، شك نيست كه منظور از كلمه « آدم » در اين‌جا همان آدم معروف پدر نخستين نسل‌هاي كنوني است و اين‌كه بعضي احتمال داده‌اند منظور از آن مردمي به نام « آدم » از قبيله بني اسرائيل بوده بي‌اساس است ، زيرا اين كلمه كرارا در قرآن مجيد به همين معني آمده است و اگر در اين‌جا معني ديگري داشت لازم بود قرينه‌اي ذكر شود ، اما آيه « مِنْ اَجْلِ ذلِكَ ... » كه تفسير آن به زودي خواهد آمد ، هرگز نمي‌تواند قرينه‌اي بر اين معني بوده باشد چنان‌كه خواهيم گفت. سپس به شرح داستان مي‌پردازد و مي‌گويد : « در آن هنگام كه هر كدام كاري براي تقرّب به پروردگار انجام دادند ، اما از يكي پذيرفته شد و از ديگر پذيرفته نشد » (اِذْ قَرَّبا قُرْبانا فَتُقُبِّلَ مِنْ اَحَدِهِما وَ لَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الْآخَرِ). و همين موضوع سبب
(368) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
شد برادري كه عملش قبول نشده بود ديگري را تهديد به قتل كند و «

سوگند ياد نمايد كه تو را خواهم كشت » (قالَ لاَقْتُلَنَّكَ) اما برادر دوم او را نصيحت كرد و گفت اگر چنين جرياني پيش آمده گناه من نيست بلكه ايراد متوجّه خود تو است كه عملت با تقوا و پرهيزكاري همراه نبوده است و « خدا تنها از پرهيزكاران مي‌پذيرد ». در قرآن مجيد نامي از فرزندان آدم‌نه در اين‌جا و نه درجاي ديگر برده‌نشده ، ولي طبق آن‌چه در روايات اسلامي آمده است نام يكي « هابيل » و ديگري « قابيل » بود ، اما در سِفْر تَكْوين تورات باب چهار نام يكي « قائن » و ديگري « هابيل » ذكر شده و به طوري كه مفسر معروف « ابوالفتوح رازي » مي‌گويد : « در نام هر كدام چندين لغت است نام اولي "هابيل" يا "هابِل" يا "هابِن" بوده و نام ديگري "قابيل" يا"قابين" يا "قابِل" يا "قابِن" و يا "قَبَن" بوده‌است و در هر صورت تفاوت ميان روايات اسلامي و متن تورات در مورد نام "قابيل" بازگشت به اختلاف لغت مي‌كند و مطلب مهمّي نيست ». ولي شگفت آور اين‌كه يكي از دانشمندان مسيحي اين موضوع را به عنوان يك ايراد بر قرآن ذكر كرده كه چرا قرآن به جاي « قائن » ، « قابيل » گفته است ؟ در حالي كه اولاً ، اين‌گونه اختلاف در لغت و حتّي در ذكر نام‌ها فراوان است مثلاً تورات « ابراهيم » را « ابراهام » و قرآن او را « ابراهيم » ناميده و ثانيا اساسا اسم هابيل و قابيل در قرآن نيست و تنهــا در روايات اسلامي آمده است.(1) مي‌دانيم كه « قربان » به معني چيزي است كه باعث تقرب به پروردگار مي‌شود ، اما درباره كاري كه آن دو برادر انجام داده‌اند در قرآن ذكري به ميان نيامده ولي طبق بعضي از روايات‌اسلامي و آن‌چه در تورات سفرتكوين باب چهار آمده است « هابيل » چون دامداري داشت يكي از بهترين گوسفندان و فرآورده‌هاي آن را براي اين كار انتخاب نمود و « قابيل » كه مردي كشاورز بود از بدترين قسمت زراعت خود خوشه‌ها يا آردي براي اين منظور تهيه كرد. دراين‌كه فرزندان آدم‌از كجا فهميدند كه عمل يكي در پيشگاه پروردگار پذيرفته شده و عمل

1- علامه فقيد شيخ محمد جواد بلاغي رساله‌اي در اين زمينه به نام « اَلاُكاذيبُ الأعاجيب » (دروغ‌هاي شگفت‌انگيز) نوشته است كه در آن دروغ‌هايي همانند دروغ فوق جمع آوري شده . اين رساله به فارسي ترجمه و چاپ شده است .

ديگري مردود ، باز در قرآن توضيحي داده نشده، تنها دربعضي‌از روايات‌اسلامي مي‌خوانيم كه آن دو فرآورده‌هاي خود را به بالاي كوهي بردند ، صاعقه‌اي به نشانه قبولي به فرآورده هابيل خورد و آن را سوزاند امّا ديگري به‌حال خود باقي‌ماند و اين‌نشانه سابقه نيز داشته است. اما بعضي از مفسران معتقدند كه قبولي عمل يكي و ردّ عمل ديگري ، از طريق وحي به آدم به آن‌ها اعلام گشت و علّت آن هم چيزي جز اين نبود

كه هابيل مردي با صفا و فداكار و باگذشت در راه خدا بود ولي قابيل مردي تاريك‌دل و حسود و لجوج بود و سخناني كه قرآن در همين آيات بعد از اين دو برادر نقل مي‌كند به‌خوبي روشنگر چگونگي روحيّه آن‌ها است. از اين آيات به خوبي استفاده مي‌شود كه سرچشمه نخستين اختلافات و قتل و تعدي و تجاوز در جهان انسانيت مسأله حسد بوده و اين موضوع ما را به اهميّت اين رذيله اخلاقي و اثر فــوق‌العــاده آن در رويــدادهاي اجتماعي آشنا مي‌سازد.

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

«قُرْبان»: اين واژه مصدر و از ريشه «قُرْب» گرفته شده است؛ بسان «فُرْقان» كه از «فَرْق» گرفته شده و يا همانند «شُكْران» و «كُفْران» كه از «شُكْر» و «كُفْر» آمده‌اند، و به معناي تقرّب جستن به خدا و نزديك شدن به بارگاه او با انجام كارهاي شايسته است.

روي سخن در آيه مباركه با پيامبر خداست و مي‌فرمايد:
وَ اتْــلُ عَلَيْهِــمْ نَبَــأَ ابْنَــيْ آدَمَ بِالْحَــقِّ اِذْ قَــرَّبــا قُــرْبــاناً
هان، اي پيامبر! سرگذشت دو پسر آدم را به راستي و بر اساس حق براي مردم بازگو نما؛ هنگامي كه هر يك از آن دو تن كاري انجام دادند و هر كدام، يك قرباني به بارگاه خدا هديه كردند تا به وسيله آن كار شايسته و آن قرباني، به خدا تقرب جويند.
از ديدگاه همه مفسّران، منظور از فرزندان آدم ـ هابيل و قابيل ـ مي‌باشند؛ امّا بــرخــي بر آننــد كه منظور، دو تـن از فرزندان اسرائيل‌اند.
فَتُقُبِّلَ مِنْ اَحَدِهِما وَلَمْ‌يُتَقَبَّلْ مِنَ الاْخَرِ
(370) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
پس قرباني و يا كار شايسته يكي از آن دو پذيرفته شد و از ديگري پذيرفته نشد.
در اين مورد آورده‌اند كه نشانه پذيرفته شدن اين بود كه آتشي شعله‌ور پديدار مي‌شد، و قرباني پذيرفته شده را فرامي‌گرفت، و آن را كه پذيرفته نشده بود، رها مي‌ساخت؛ و برخي نيز برآنند كه پذيرفته شده را رها مي‌ساخت و پذيرفته نشده را مي‌ســوزانيــد؛ امّــا بــه بــاور مــا، ديــدگــاه‌نخســت بهتــر به نظــر مي‌رسد.
قالَ لاَقْتُلَنَّكَ قالَ اِنَّما يَتَقَبَّلُ اللّهُ مِنَ الْمُتَّقينَ
آن‌كسي‌كه‌قرباني‌اش پذيرفته‌نشده‌بود،به‌ديگري‌گفت:«بي‌گمان‌توراخواهم كشت».
پرسيد:«چرا؟» پاسخ داد:«به‌اين‌خاطركه كارتوپذيرفته شد،امّااز من پذيرفته نشد».
او گفت: «گناه من چيست؟ خدا كار شايسته را تنها از پرواپيشگان مي‌پذيرد؛ از كســاني كــه با نيّتِ خداپسندانه و هدف و شيوه خداپسندانه كار شايسته انجام دهند و از گنـــــاه و زشتـــــي بپـــرهيــزنــد».
گرچه در آيه شريفه تصريح نشده است كه از چه چيز و چه كاري پروا شود، و واژه «تقوا» قيدي نخورده، امّا موضوع روشن است؛ چرا كه زيبنده‌ترين چيزي كه بايد از آن پـــروا گـردد، گنــاه و نافرماني خــداست.
«ابن عبّاس» مي‌گويد: منظور اين است كه خدا قرباني را از انسان‌هاي پاكدل مي‌پذيرد و نه آلودگان، و تو از آن جايي كه در دل پاك‌انديش نيستي، قرباني‌ات پــذيــرفتــه نشــد.
برداشت نادرست
برخي به اين آيه استدلال كرده‌اند كه گويي اطاعت و فرمانبرداري انسانِ

نافرمان و گناهكار پذيرفته نيست، و اگر كار شايسته‌اي انجام دهد، ديگر نه كيفر ترك آن را ندارد و نه فراتر از آن كه در خور پاداش گردد؛ امّا به باور ما، اين برداشت از آيه شريفه نادرست است؛ چرا كه آنچه از اسلام دريافت مي‌گردد، اين است كه هر كس با نيّت و انگيزه‌اي خدايي و براي تقرّب به او كاري انجام دهد، در خور پاداش مي‌گردد و نه با انگيزه و هدفي ديگر. با اين بيان، اگر گناهكاري عمل شايسته را تنها براي خدا انجام

دهد، چرا در خور آن كار نگردد؟

گروهي از مفسّران در اين مورد آورده‌اند كه: همسر حضرت آدم هر بار پسري و دختري به دنيا آورد كه مرتبه نخست، «قابيل» و خواهرش ديده به جهان گشودند، و مرتبــه دوّمْ «هـابيل» و همزادش كه خواهر او بود.
هنگامي كه هر چهار تن به اوج جواني رسيدند، فرمان رسيد كه قابيل با همزاد برادرش «هابيل» ازدواج كند، و او نيز با همزاد و خواهر «قابيل»؛ امّا «قابيل» نپذيرفت؛ چرا كه بر اين باور بود كه خواهر و همزاد خودش بسيار زيبا و همزاد برادرش زشت است و خدا اين فرمان را نداده، بلكه اين برنامه، ساخته انديشه و اراده اصلاح‌طلبانه و خيــرخواهانـه پدرش آدم است.
به همين جهت آدم به آن دو دستور داد هر كدام يك قرباني شايسته به بارگاه خدا ببرند تا شايستگي و يا نادرستي آنان روشن شود، و آنان اين پيشنهاد را پذيرفتند.
«هابيل» كه گوسفندان بسياري داشت، بامداد روز موعود بهترين گوسفند خود را برگزيد، و با قلبي آكنده از ايمان و اخلاص به بارگاه دوست تقديم داشت؛ امّا «قابيل» كه مزرعه‌اي گسترده داشت، بخشي از دانه‌هاي وامانده و غير مرغوب را براي قرباني و هديه انتخاب كرد، و هر كدام قرباني خود را در جايگاه آن قرار دادند و در انتظار نشستند. درست در اين هنگام بود كه آتشي فرود آمد و در دم، قرباني «هابيل» را فرا گرفت و سوزانيد و به قرباني «قابيل» نزديك نشد.
«قابيل» به جــاي اصــلاح خــويشتــن، با گستاخي بسيار نعره كشيد كه: «اينك كه چنيــن است تــو را خــواهم كشت و اجــازه نخــواهم داد كه با خواهر زيباروي مــن پيمــان زنــدگي ببنـــدي».
«هابيل» آرام و شكيبا پاسخ داد: «گناه من چيست؟ اين خداست كه قرباني و اطــاعــت پــرواپيشگــان را مي‌پــذيــرد، تــو هم بيــا و پرواي خـــدا پيشه ساز».
در اين شرايط بود كه «قابيل»، ديوانه‌وار سنگي از زمين برداشت و با كوبيدن آن بر ســر بــرادرش، او را نقـش زميــن ســاخــت.
(372) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
و نيز آورده‌اند كه دليل پذيرفته شدن قرباني «هابيل» و پذيرفته نشدن قرباني «قابيل» آن بود كه وي پاكدل و درست‌انديش نبود، و بي‌ارزش‌ترين بخش از دارايي خويش را به عنوان قرباني آورده بود، در حالي كه برادرش، هم بهترين ثروت خويش را براي قرباني‌برگزيده‌بود، و هم پرواي خدا پيشه‌ساخته و به داوري خدا خشنود بود.

و پاره‌اي نيز آورده‌اند كه بدان دليل قرباني پذيرفته شده را آتش فرا گرفت و سوزانيد كه در آن جا، بينوا و نيازمندي نبود تا از آن بهره‌ور گردد.
«بَسْط»: گشودن، گستردن و دراز كردن.
قرآن در ترسيم ادامه اين سرگذشت، منطق انساني و خداپسندانه «هابيل» را در برابر گستاخي و تهديد برادرش ترسيم مي‌كند كه:
لَئِنْ بَسَطْتَ اِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَني ما اَنَا بِباسِطٍ يَدِيَ اِلَيْكَ لِاَقْتُلَكَ
اگر تو براي كشتن من دست به سوي من بگشايي، من دست خويش به آهنگ كشتن تو به سويت دراز نخواهم كرد.
در تفسير اين فراز از آيه شريفه، ديدگاه‌ها يكسان نيست:
1 ـ به باور مفسّران، در آن روزگاران، كشتن مهاجم و متجاوز به عنوان دفاع از حقّ حيات نيز روا نبود؛ بلكه افراد موظّف به اندرزگويي و شكيبايي بودند و خدا انتقام ستمديدگان را مي‌گرفت.
2 ـ امّا به باور گروهي از جمله «ابن عبّاس»، معناي آيه شريفه اين است كه: اگر تو از راه ستم و بيداد بخواهي مرا بكشي، من از اين راه تو را نخواهم كشت. به باور اين گروه، «قابيل» برادرش را به طور ناگهاني و هنگامي كه او در خواب بود مورد حمله قرار داد و با سنگي كه بر سر او زد، وي را از پاي درآورد.
3 ـ مرحوم «سيّد مُرتَضي» در اين مورد آورده است كه: اين دو ديدگاه با ظاهر آيه مباركه هماهنگي ندارد؛ چرا كه قرآن منطق «هابيل» را ترسيم مي‌كند كه گفت: اگر برادرش بخواهد حقّ حيات او را پايمال سازد، وي به كشتن او برنخواهد خاست و آهنگِ كشتن او نخواهد كرد؛ چرا كه قصد كشتن نيز گناه است؛ و كسي كه براي دفاع از خويشتن و با رعايت همه مقررات ناگزير به كشتن متجاوز مي‌گردد، قصد كشتن او را

ندارد. او تنها از خود براي حفظ جانش دفاع مي‌كند، و ناخواسته گاه كار به كشتن مهاجم مي‌انجامد. بنابراين «هابيل» مي‌گويد: اگر تو در حقّ من ستم كني، من در حقّ تو ستم روا نخواهم داشت.
اِنّي اَخافُ اللّهَ رَبَّ الْعالَمينَ
من از خدا، پروردگار جهانيان، مي‌ترسم و دست تجاوز به سوي تو نخواهم گشود.
در ترسيم ادامه اين سرگذشت مي‌افزايد:
من مي‌خواهم كه تو با گناه من و گناه خودت به سوي خدا بازگردي، و همه گناهان را به دوش خود بكشي. امّا به باور برخي، منظور اين است كه مي‌خواهم تو گناه كشتنِ من و كشتن همه كساني كه در آينده كشته خواهند شد، همه را تو به گردن بگيري؛ چرا كه تو

اين‌شيوه‌بيدادگرانه‌راپي‌مي‌نهي و توبنيانگذار تروروشقاوت‌وخشونت مي‌گردي.
منظور از به دوش گرفتن بار گناه، پذيرش كيفر آن است؛ چرا كه كسي نمي‌تواند براي ديگري نيّت گناه كند و گناه به حساب او نوشته شود، امّا مي‌تواند كيفر ديگري را به خاطر ارتكاب گناهش اراده نمايد.
چگونه؟
«هابيل» به برادرش گفت: اگر مرا بكشي گناه پايمال نمودن حقّ حيات مرا به دوش خواهي كشيد و كيفر آن را خواهي ديد. اينك جاي اين پرسش است كه چگونه مي‌توان بار گناهي را كه انجام نشده است به دوش كشيد و كيفر آن را پذيرفت؟
پاسخ
در آيه شريفه پذيرش كيفر و به دوش كشيدن بار گناه، در گرو انجام آن است. به عبارت ديگر، هنگامي كه «هابيل» احساس كرد كه برادرش به طور جدّي در انديشه كشتن اوست، به او هشدار داد كه اگر دست ستم و تجاوز به سوي من دراز كني و زندگي مرا به خطر افكني، در برابر اين جنايت كيفر خواهي شد. اين هشدار و گفتار چه مانعي دارد؟
(374) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ قَتْلَ اَخيهِ فَقَتَلَهُ فَاَصْبَحَ مِنَ الْخاسِرينَ
نفس سركش تدريجا او را مصمّم به كشتن برادر كرد و او را كشت و از زيانكاران شد.
(30/مائده)
شرح آيه از تفسير نمونه
با توجه به اين‌كه « طَوْع » در اصل به معني رام شدن چيزي است ، از اين جمله چنين استفاده مي‌شود كه بعد از قبولي عمل « هابيل » ، طوفاني در دل « قابيل » به وجود آمد از يك سو آتش حسد هر دم در دل او زبانه مي‌كشيد و او را به انتقام‌جويي دعوت مي‌كرد و از سوي ديگر عاطفه برادري و عاطفه انساني و تنفر ذاتي از گناه و ظلم و بيدادگري و قتل نفس ، او را از اين جنايت باز مي‌داشت ، ولي سرانجام نفس سركش آهسته آهسته بر عوامل بازدارنده چيره شد و وجدان بيدار و آگاه او را رام كرد و به‌زنجير كشيد و براي كشتن برادر آماده ساخت. جمله « طَوَّعَت » در عين كوتاهي اشاره‌اي پرمعني به همه اين‌ها است ، زيرا مي‌دانيم رام كردن چيزي در يك لحظه صورت نمي‌گيرد ، بلكه به طور تدريجي و پس از كشمكش‌هايي صورت مي‌گيرد. سپس مي‌گويد : « و بر اثر اين عمل زيانكار شد » (فَاَصْبَحَ مِنَ الْخاسِرينَ). چه زياني از اين بالاتر كه عذاب وجدان و مجازات الهي و نام ننگين را تا دامنه قيامت براي خود خريد.

بعضي از كلمه « اَصْبَحَ » خواسته‌اند استفاده كنند كه اين قتل در شب واقع‌شده درحالي‌كه اين كلمه در لغت عرب مخصوص به شب يا روز نيست ، بلكه دليل بر وقوع چيزي است مانندآيه 103 آل عمران « فَاَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِه اِخْوانا : به بركت نعمت خداوند همه شما برادر شديد ». به‌طوري كه از بعضي از روايات اسلامي كه از امام صادق عليه‌السلام نقل شده استفاده مي‌شود هنگامي كه قابيل برادر خود را كشت او را در بيابان افكنده بود و نمي‌دانست چه كند ؟ چيزي نگذشت كه درندگان به سوي جسد هابيل روي آوردند و او (كه گويا تحت فشارشديد وجدان قرار گرفته بود) براي نجات جسد برادر خود مدتي آن را بر دوش كشيد ، ولي باز پرندگان اطراف او را گرفته بودند و در اين

انتظـار بـودنـد كه چه موقع جسد را به خاك مي‌افكند تا به آن حمله ور شوند .(1)

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

«طَوَّعَتْ»: فعل ماضي از باب تَفعيل و به مفهوم «رغبت نشان داد» آمده است، امّا در آيه شريفه مُتَعَدّي شده است؛ چرا كه اَفعال، برخي به فاعِل هم متعدي مي‌شوند و معنـاي آن اين است كـه: پس نفس سركش او، وي را به كشتن برادرش ترغيب كرد.

فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ قَتْلَ اَخيهِ

در تفسير اين جمله نيز دو نظر آمده است:

1 ـ به باور برخي، منظور اين است كه نفس سركش او كشتن برادرش را در نظرش آراست.

2 ـ امّا به باور برخي ديگر، نفس سركش او، وي را در ريختن خون برادر ياري كرد. بنابر اين ديدگاه، حرف جرّ، حذفْ و مجروْ منصوب شده است؛ و در اصل اين‌گونه بـوده است: «عَلـي قَتْلِ اَخيهِ».

فَقَتَلَهُ فَاَصْبَحَ مِنَ الْخاسِرينَ

و وي را كشت و آن‌گاه از زيانكاران گرديد.

«مُجاهِد» مي‌گويد: قاتل آماده كشتن برادرش شده بود، امّا نمي‌دانست چگونه او را از پاي درآورد. درست در اوج حيرت بود كه شيطان به صورت مرغي پديدار شد و پرنده‌اي را آورد و سرش را در ميان دو سنگ قرار داد و كوبيد و كشت. «قابيل» نيز شيطان را سرمشق قرار داد و برادر را از پا درآورد، و بدين سان، «هابيل» نخستين ستمـديـده و قـربـاني تـاريخ بشر گرديد.

برخي با توجّه به واژه «اَصْبَحَ» پنداشته‌اند كه اين جنايت، در سياهي شب اتفاق افتاد كه اين پندار درست نيست؛ چرا كه در فرهنگ عرب، هرگاه كسي كار زيانباري انجـام دهـد، اين‌گـونـه تعبيـر مي‌گـردد، و اين واژه

نشانگر زمان جنايت نيست.
1- « مجمع البيان » ، ذيل آيه .
(376) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
فَبَعَثَ اللّٰهُ غُرابا يَبْحَثُ فِي الْأَرْضِ لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُواري سَوْاَةَ اَخيهِ قالَ يا وَيْلَتي اَعَجَــزْتُ اَنْ اَكُــونَ مِثْــلَ هــذَا الْغُرابِ فَاُوارِيَ سَوْاَةَ اَخي فَاَصْبَحَ مِنَ النّادِمينَ
سپس خداوند زاغي را فرستاد كه در زمين جستجو (و كند و كاو) مي‌كرد تا به او نشان دهد چگونه جسد برادر خود را دفن كند، او گفت: واي برمن‌آيا من نمي‌توانم مثل اين‌زاغ‌باشم و جسدبرادرخودرادفن‌كنم‌وسرانجام (ازترس رسوايي و بر اثرفشاروجدان از كارخود) پشيمان شد.
(31 / مائده)
شرح آيه از تفسير نمونه

« يَبْحَثُ » از ماده « بَحْث » به طوري كه در مجمع البيان آمده در اصل به معني جستجوي چيزي در خاك است ، ولي بعدا به هرگونه جستجو حتّي در مباحث فكري و عقلي آمده است و « سَوْأَة » در اصل به معني هر چيزي كه انسان را ناخوشايند آيد مي‌باشد و لذا گاهي به جسد مرده و حتي به عورت گفته مي‌شود. البته اين موضوع جاي تعجّب نيست كه انسان مطلبي را از پرنده‌اي بياموزد زيرا تاريخ و تجربه هر دو نشان داده‌اند كه بسياري از حيوانات داراي يك سلسله معلومات غريزي هستند كه بشر در طول تاريخ خود آن‌ها را از آنان آموخته و دانش خود را با آن تكميل كرده است ، حتي در بعضي از كتب طبّي مي‌نويسند كه انسان در قسمتي از معلومات طبّي خود مديون حيوانات است. سپس قرآن اضافه مي‌كند در اين موقع قابيل از غفلت و بي‌خبري خود ناراحت شد و « فرياد برآورد كه اي واي بر من ، آيا من بايداز اين زاغ هم‌ناتوان‌تر باشم و نتوانم همانند او جسد برادرم را دفن كنم »(قالَ يا وَيْلَتي اَعَجَزْتُ اَنْ اَكُونَ مِثْلَ هذَا الْغُرابِ فَـاُوارِيَ سَوْاَةَ اَخي). اما به هر حال سرانجام از كرده خود نادم و پشيمان شد همان‌طور كه قرآن مي‌گويد : «فَاَصْبَحَ مِنَ النّادِمينَ». آيا پشيماني او به خاطر اين بود كه عمل زشت و ننگينش سرانجام بر پدر و مادر و احتمالاً بر برادران ديگر آشكار خواهد شد و او را شديدا سرزنش خواهند كرد و يا به خاطر اين بود كه

تفسير مردان (377)

چرا مدّتي جسد برادر را بر دوش مي‌كشيد و آن را دفن نمي‌كرد و يا به خاطر اين بوده كه اصولاً انسان بعد از انجام هر كار زشتي يك‌نوع حالت ناراحتي و ندامت در دل خويش احساس مي‌كند ، ولي روشن است كه انگيزه ندامت او هر يك از احتمالات سه‌گانه فوق باشد دليل بر توبه او از گناه نخواهد بود ، توبه آن است كه از ترس خدا و به خاطر زشتي عمل انجام گيرد و او را وادار كند كه در آينده هرگز به سراغ چنين كارهايي نرود ، اما هيچ‌گونه نشانه‌اي در قرآن از صدور چنين توبه‌اي از قابيل به چشم نمي‌خورد ، بلكه در آيه بعد شايد اشاره به عدم چنين توبه‌اي نيز باشد. در حديثي از پيامبر اسلام صلي‌الله‌عليه‌وآله نقل شده كه فرمود : « لا تُقْتَلُ نَفْسٌ ظُلْما اِلاّ كانَ عَلَي ابْنِ آدَمَ الاْوَّلَ كِفْلٌ مِنْ دِمِها لِاَنَّهُ كانَ اَوَّلَ مَنْ سَنَّ الْقَتْلَ : خون هيچ انساني به ناحقّ ريخته نمي‌شود مگر اين‌كه سهمي از مسؤوليّت آن بر عهده قابيل است كه اين سنّت شوم آدم‌كشي را در دنيا بنا نهاد » .(1) ضمنا از اين حديث به خوبي برمي‌آيد كه هر سنت زشت و شومي مادام كه در دنيا باقي است سهمي از مجازات آن بر دوش نخستين

پايه گذار آن مي‌باشد. ولي در عين حال هيچ مانعي ندارد كه اين « سرگذشت واقعي » نمونه‌اي باشد از نزاع و جنگ مستمرّي كه هميشه در زندگاني بشر بوده است : در يك سو مردان پاك و باايمان، با اعمال صالح و مقبول درگاه خدا و در سوي ديگر افراد آلوده و منحرف با يك مشت كينه‌توزي و حسادت و تهديد و قلدري ، قرار داشته‌اند و چه بسيار از افراد پاك كه به دست آن‌ها شربت شهادت نوشيده‌اند. ولي سرانجام آن‌ها از عاقبت زشت اعمال ننگينشان آگاه مي‌شوند و براي پرده پوشي و دفن آن به هر سو مي‌دوند و در اين موقع آرزوهاي دور و دراز كه زاغ سمبل و مظهر آن است به سراغشان مي‌شتابد و آن‌ها را به پرده پوشي بر آثار جناياتشان دعوت مي‌كند اما در پايان جز خسران و زيان و حسرت چيزي عايدشان نخواهد شد .

1- « تفسير في ظِلال » ، جلد 2 ، ذيل آيه ، صفحه 703 .

(378) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

«بَحَثَ»: در اصل به مفهوم كند و كاو و جست‌جوي در خاك آمده، امّا اينك به مفهوم جستجو در همه ميدان‌ها به كار مي‌رود.

«سَوْأَة»: به مفهوم ناپسندي و ناخوشايندي است، امّا در آيه منظور، پيكر بي‌جان برادر مي‌باشد.

«وَيْل»: واي. اين واژه به هنگام فاجعه و نابودي گفته مي‌شود.

«عَجْز»: ناتواني.

در ادامــه داستان مي‌فـرمايد:
فَبَعَثَ اللّهُ غُـرابــاً يَبْحَثُ فِي الأَرْضِ لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُواري سَوْاَةَ اَخيهِ
«هابيل» نخستين قرباني جنايت بشر بود. به همين جهت «قابيل» نمي‌دانست اينك پس از جنايت، چگونه پيكر او را از نظرها پنهان كند. او سرگردان بود كه آفريدگار هستي دو كلاغ برانگيخت و يكي از آنها در برابر چشم او، همنوع خود را كشت و آن‌گاه زمين را گود كرد و به خاكش سپرد. «قابيل» اين درس را نيز از آن پرنده آموخت و پيكر برادرش را به خاك سپرد؛ امّا به باور برخي، خداي فرزانه پرنده‌اي را برانگيخت تا با افشاندن خاك بر پيكر بي‌جان «هابيل»، به قابيل آموزش دهد كه مي‌تواند پيكر مقتول را در خاك نهان سازد، و او كه با پذيرفته شدن قرباني برادر در بارگاه خدا و مأموريت پرنده بر خاكسپاري پيكرش، به مقام معنوي برادرش در بارگاه پــروردگــار پي برد، فرياد سر داد كه: اي واي بر من! و برخي بر آنند كه آن پرنده در حقيقت فــرشتــه‌اي بــود كه به صـــورت كــلاغ پـديـدار شد.
از آيـــه شــريفـــه اين نكتــه به روشني دريافت مي‌گردد كه كار آن پرنده، يك رويداد تصادفي و بي‌هدف نبود، بلكه يك كار هدفدار و درس‌آموز بود؛ و آن پرنده به الهـــام از جــانب آفـريدگـارش بـه اين كــار دســت يــازيــد.
«ابو مُسلِم» از برخي آورده است كه اين كار، نظير داستان «هُدْهُدْ»، و رساندن نامه سليمان به فرمانرواي «يَمَن»، و آوردن پاسخ نامه او بود، كه به خواست خدا و به صورت اُعجاز انجام گرفت. و هيچ مانعي ندارد كه آفريدگار هستي، درك و فهم آن پرنده را به گونه‌اي رشد بخشيده باشد كه خودش اين كار را انجام داده باشد، درست
تفسير مردان (379)
همان‌گونه كه ما وقتي كودكان خويش را براي انجام كاري برمي‌انگيزيم، خود راه انجام درست آن را مي‌يابند.
لِيُـــرِيَــهُ كَيْـــفَ يُــوارِي سَــوْاَةَ اَخيــهِ
از ديدگاه برخي از مفسّران، منظور اين است كه مأموريت آن پرنده اين بود كه به قابيل نشان دهد كه چگونه فراز و نشيب‌هاي بدن برادر را بپوشاند؛ امّا به باور برخي ديگر، آن پرنده مي‌خواست نشان دهد كه چسان پيكر برادر را كه در حال متلاشي شدن وتباه‌گشتن‌بود،به‌خاك سپارد.كه‌بااين‌بيان‌به‌پيكربي‌جان «سَوأة» گفته‌شده است.
قالَ يا وَيْلَتي اَعَجَزْتُ اَنْ اَكُونَ مِثْلَ هذَا الْغُرابِ فَاُوارِيَ سَوْاَةَ اَخي.
هنگامي كه آن پرنده چگونگي خاكسپاري جسد را به او آموخت، از ژرفاي

دل فرياد برآورد كه: واي بر من! آيا به اندازه اين پرنده هم دانش و آگاهي ندارم تا بتوانم پيكــر بي‌جــان برادرم را به خاك سپارم؟
فَاَصْبَحَ مِنَ النّادِمينَ
و آن‌گــاه از ريختــن خــون بــرادر نــدامت زده گــرديد.
«جُبّائي» مي‌گويد: اين ندامت، به گونه‌اي كه بتوان آن را توبه شمرد، نبوده است. او بسان كسي بود كه پس از خوردن شراب، بر اثر ناراحتي برخاسته از آن، از خوردنش پشيمان مي‌گردد و به همين دليل هم اين ندامت و پشيماني برايش سودبخش نبود.
پاره‌اي بر اين عقيده‌اند كه او از به دوش كشيدن پيكر بي‌جان برادر، پس از آموختن راه به خاكسپاري آن، پشيمان گرديد؛ و پاره‌اي نيز بر آنند كه از ريختن خون برادر ندامت‌زده شد، نه از گناه و كيفر سهمگين جنايت خويش.

محدثان اهل سنّت از ششمين امام نور در اين مورد آورده‌اند كه: «قابيل» پس از كشتن «هابيل»، پيكر بي‌جان او را در روي خاك رها كرد، و درندگان و پرندگان براي دريدن و خوردن آن جسد بي‌جان گرد آمدند. او به ناگزير جسد را در كيسه‌اي قرار داد و بر دوش خويش افكند و همچنان سرگردان بيابان‌ها بود تا جسد بي‌جان برادر رو به تباه شدن نهاد. وي نمي‌دانست كه با آن چه كند؟ اين جا بود كه خدا دو پرنده را برانگيخت و آن دو در برابر چشم او به پيكار برخاستند. يكي ديگري را از پاي
(380) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
درآورد و آن‌گاه با منقار خود گودالي حفر نمود، و جسد پرنده را در آن گودال پنهان كرد. «قابيل» نيز چگونگي به خاكسپاري پيكر بي‌جان را از پرنده آموخت.
«ابن عبّاس» در اين مورد آورده است كه:
پس از ريخته شدن نخستين خون بر زمين، هوا مه‌آلود و زمين تيره و تار گرديد، درختانِ سرسبز و پرطراوت، به خزان نشستند و طعم ميوه‌ها و غذاها دگرگون شد. «آدَم» كه دور از منطقه وقوع جنايت بود، گفت: به باور من در روي زمين رويدادي ناگوار روي داده است. آن‌گاه پس از آگاهي از مرگ «هابيل»، در سوگ او مرثيه‌اي سرود و گريست و به بيان برخي، به مدّت يك سال خنده بر لبانش ننشست.
«آدَم» در سوگ فرزندش بود و عمرش به يكصد و سي سال مي‌رسيد كه خدا فرزند شايسته‌كرداري به او ارزاني داشت كه نام او را «شَيْث» نهادند؛ و همو بود كه پس از رشد و رسيدن به كمال، جانشين پدر شد.
«قابيل» هم به خاطر آن جنايت، مورد لعن و نفرت قرار گرفت و رانده شد.
او از پدر و مادر جدا شد و به منطقه «عَدَن» رسيد و آن جا با وسوسه شيطان و فريب به انگيزه احترام به آتش، آتشكده‌اي ساخت و كيش آتش‌پرستي را پي‌نهاد؛ چرا كه شيطان به او گفت: علّت پذيرفته شدن قرباني برادرت كه آتش قرباني او را فراگرفت، اين بود كه او آتش را مي‌پرستيد؛ بنابر اين تو هم براي تقرّب به خدا، آتش‌پرستي را رواج ده.
بدين سان او گمراه شد و نسل او نيز به گناه و زشتي و هوسبازي روي آوردند، و افزون بر بي‌بند و باري و هرزگي، آتش‌پرستي را به جاي يكتاپرستي و توحيدگرايي، راه و رسم خويش ساختند، تا سرانجام در طوفان نوح نسل تبهكار «قابيل» نابود شد و

نســل «شَيْث» باقي ماند.
تفسير مردان (381)

يا اَيُّهَا الَّذينَ امَنُوا اتَّقُوا اللّهَ وَ ابْتَغُوا اِلَيْهِ الْوَسيلَةَ وَ جاهِدُوا في سَبيلِه لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ
اي كساني كه ايمان آورده‌ايد پرهيزكاري پيشه كنيد و وسيله‌اي براي تقرّب به‌خدا انتخاب نمــاييد و در راه او جهاد كنيد باشد كه رستگار شويد. (35 / مائده)
شرح آيه از تفسير نمونه
موضوع مهمّي كه در اين آيه بايد مورد بحث قرار گيرد دستوري است كه درباره انتخاب « وسيله » در اين آيه به افراد باايمان داده شده است. « وَسيلَة » در اصل به معني تَقَرُّب جستن و يا چيزي است كه باعث تقرّب به ديگري از روي علاقه و رغبت ميشود مي‌باشد. بنابراين وسيله در آيه فوق معني بسيار وسيعي دارد و هر كار و هر چيزي را كه باعث نزديك شدن به پيشگاه مقدّس پروردگار مي‌شود شامل مي‌گردد كه مهم‌ترين آن‌ها ايمان به خدا و پيامبر اكرم صلي‌الله‌عليه‌وآله و جهاد و عبادات همچون نماز و زكات و روزه و زيارت خانه خدا و همچنين صله رحم و انفاق در راه خدا اعمّ از انفاق‌هاي پنهاني و آشكار و همچنين هركار نيك و خيرمي‌باشد.
همان‌طور كه عليّ عليه‌السلام در « نهج البلاغه » فرموده است : « اِنَّ اَفْضَلَ ما تَوَسَّلَ بِهِ الْمُتَوَسِّلُونَ اِلَي اللّهِ سُبْحانَهُ وَ تَعالَي الْايمانُ بِه وَ بِرَسُولِه وَالْجِهادُ فيسَبيلِه فَاِنَّهُ ذِرْوَةُالْاِسْلام وَ كَلَمَةُ الْاِخْلاصِ فَاِنَّهَا الْفِطْرَةُ وَ اِقامُ الصَّلاةِ فَاِنَّهَا الْمِلَّةُ وَ ايتاءُ الزَّكاةِ فَاِنَّها فَريضَةٌ واجِبَةٌ وَ صَوْمُ شَهْرِ رَمَضانَ فَاِنَّهُ جُنَّةٌ مِنَ الْعِقابِ وَ حَجُّالْبَيْتِ وَاعْتِمارُهُ فَاِنَّهُما يَنْفِيانِ الْفَقْرِ وَ يَرْحَضانِ الذَّنْبَ وَ صِلَةُ الرَّحِمِ فَاِنَّها مَثْرَأَةٌ في الْمالِ وَ مَنْسَاَةٌ فِي الْاَجَلِ وَ صَدَقَةُ السِّرِّ فَاِنَّها تُكَفِّرُ الْخَطيئَةِ وَ صَدَقَةُ الْعَلانِيَةُ فَاِنَّها تَدْفَعُ مَيْتَةَ السُّوءِ وَ صَنائِعُ الْمَعْرُوفِ فَاِنَّها تَقي مَصارِعَ الْهَوانِ: بهترين چيزي كه به وسيله آن مي‌توان به خدا نزديك شد ايمان به خدا و پيامبر او و جهاد در راه خدا است كه قلّه كوهسار اسلام است و همچنين جمله اخلاص (لا اِلهَ اِلاَّ اللّه) كه همان فطرت توحيد است و برپا داشتن نماز كه آيين اسلام است و زكوة كه فريضه واجبه است و روزه ماه رمضان كه سپري است در برابر گناه و كيفرهاي الهي و حجّ و عمره كه فقر و پريشاني را دور مي‌كند و گناهان را مي‌شويد و صله رحم كه ثروت را زياد و عمر را طولاني مي‌كند و
(382) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
انفاق‌هاي پنهاني كه جبران گناهان مي‌نمايد و انفاق آشكاركه مرگ‌هاي‌ناگوار و بدرا دورمي‌سازد و كارهاي‌نيك‌كه انسان را از سقوط نجات مي‌دهد» .(1) و نيز شفاعت پيامبران و امامان و بندگان صالح خدا

که طبق صريح قرآن باعث تقرّب به پروردگار مي‌گردد ، در مفهوم وسيع توسّل داخل است و همچنين پيروي از پيامبر و امام و گام نهادن در جاي گام آن‌ها زيرا همه اين‌ها موجب نزديكي به ساحت قدس پروردگار مي‌باشد حتّي سوگند دادن خدا به مقام پيامبران و امامان و صالحان كه نشانه علاقه به آن‌ها و اهميّت دادن به مقام و مكتب آنان مي‌باشد جزء اين مفهوم وسيع است. و آن‌ها كه آيه فوق را به بعضي از اين مفاهيم اختصاص داده‌اند در حقيقت هيچ‌گونه دليلي بر اين تخصيص ندارند ، زيرا همان‌طور كه گفتيم « وسيله » در مفهوم لغويش به معني هر چيزي است كه باعث تقرّب مي‌گردد. لازم به تذكّر است كه هرگز منظور اين نيست چيزي را از شخص پيامبر يا امام مستقلاً تقاضا كنند ، بلكه منظور اين است با اعمال صالح يا پيروي از پيامبر و امام ، يا شفاعت آنان و يا سوگند دادن خداوند به مقام و مكتب آن‌ها (كه خود يك‌نوع احترام و اهتمام به موقعيّت آن‌ها و يك نوع عبادت است) از خداوندچيزي‌را بخواهند اين‌معني نه‌بوي شرك‌مي‌دهد و نه برخلاف آيات ديگر قرآن است و نه از عموم آيه فوق بيرون مي‌باشد .

از آيات ديگر قرآن نيز به خوبي استفاده مي‌شود كه وسيله قرار دادن مقام انسان صالحي در پيشگاه خدا و طلب چيزي از خداوند به خاطر او ، به هيچ وجه ممنوع نيست و منافات با توحيد ندارد ، در آيه 64 سوره نساء مي‌خوانيم : « وَ لَوْ اَنَّهُمْ اِذْ ظَلَمُوا اَنْفُسَهُمْ جآؤُوكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللّهَ وَ اسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللّهَ تَوّابا رَحيما : اگر آن‌ها هنگامي كه به خويشتن ستم كردند (و مرتكب گناهي شدند) به سراغ تو مي‌آمدند و از خداوند طلب عفو و بخشش مي‌كردند و تو نيز براي آن‌ها طلب عفو مي‌كردي ، خدا

1- « نهج البلاغه » ، خطبه 110 .

را توبه‌پذير و رحيم مي‌يافتند ». و نيز در آيه 97 سوره يوسف مي‌خوانيم كه : برادران يوسف از پدر تقاضا كردند كه در پيشگاه خداوند براي آن‌ها استغفار كند و يعقوب نيز اين تقاضا را پذيرفت. درآيه 114 سوره‌توبه نيزموضوع استغفارابراهيم درمورد پـدرش آمـده كه تأثير دعاي پيامبران را درباره‌ديگران تأييد مي‌كند و همچنين در آيـات متعـدّد ديگـر قـرآن ايـن مـوضـوع منعكس است .

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

«اِتَّقُوا»: اين واژه از باب «اِفْتِعال» و مصدرش «اِتِّقاء» بوده، در اصل به مفهوم ايجاد مانع ميان دو چيز است. با اين بيان، معناي آن اين است كه ميان خود و كيفر خدا مانع و سپـري پـديـد آوريـد.

«وَسيلَه»: واسطه و وسيله تقرّب و نزديك شدن را مي‌گويند.

در آيات گذشته، مقررات الهي در مورد آدمكشي و تبهكاري و فتنه‌انگيزي و ستيزه‌جويي ترسيم گرديد؛ اينك قرآن مجيد در اين آيه شريفه به پند و اندرز پـرداختـه، مـردم را به پرواپيشگي فرامي‌خواند و مي‌فرمايد:
يا اَيُّهَا الَّذينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللّهَ
هـان، اي كسـاني كه ايمـان آورده‌ايـد! پرواي خدا پيشه سازيد و از گناه و نافـرمـاني او دوري جـوييد!
وَابْتَغُـوا اِلَيْـهِ الْـوَسيلَـةَ
در تفسيـر اين فـراز از آيه شريفه ديدگاه‌ها متفاوت است:
1 ـ گروهي از جمله «مُجاهِد» بر آنند كه منظور اين است كه به وسيله اطاعت خدا و فرمانبرداري از او، به بارگاهش تقرّب جوييد و كاري كنيد كه خشنودي او را فراهم آورده، نـزديكـي بـه او را به وسيلـه اطـاعـت از مقـررات او بخواهيد و بيابيد.
2 ـ امّا برخي بر اين باورند كه منظور از «وَسيلَه» كه در آيه شريفه آمده، پرفرازترين
(384) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
و والاترين درجـات بهشتِ پرطـراوت و پرمعنـويت خداست.
از پيـامبـر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله روايت كـرده‌انـد كه فرمود: از خدا براي من «وَسيلَه» را كه درجه‌اي است در بهشت، بخواهيد كه تنها يكـي از بندگان خاصّ خدا به آن جا پر مي‌كشـد؛ و من اميـدوارم كـه آن بنـده بـرگـزيـده بـاشـم.
«سَلُـوا اللّهَ لِيَ الْوَسيلَـةَ فَـاِنَّهـا دَرَجَـةٍ لايَنالُها إِلاّ عَبْدٌ واحِدٌ وَارْجُوا اَنْ اَكُونَ اَنَا هُوَ.»(1)
از امير مؤمنان در اين مورد آورده‌اند كه فرمود: در بهشتِ پرطراوت و زيباي خدا، دو لؤلؤ در زير عرش است كه يكي زردرنگ و ديگري سپيد مي‌نمايد و در هر يك از آنها هفتادهزار غرفه مي‌باشد كه درها و ظروف آن از يك ماده و حقيقت‌اند. آن لؤلؤ سپيد همان «وَسيلَه» است كه از آنِ پيامبر گرامي اسلام و خاندان پاك و پاكيزه اوست، و ديگري از آنِ ابراهيم و خاندانش مي‌باشد.
وَ جـاهِـدُوا في سَبيلِـهِ لَعَلَّكُـمْ تُفْلِحُـونَ
و در راه ديـن خـدا با دشمنـانش كـارزار كنيد، باشد كه رستگـار گـرديـد.
آيه شريفه بيانگر آن است كه جهاد در راه خدا و دين و آيين او نيز وسيله‌اي براي رسيدن به پاداش پرشكوه خداست؛ چرا كه نشان و راهنماي هر

چيزي، وسيله آگاهي يافتن به آن است، و انجام هر كاري و يا دست زدن به هر چيزي، وسيله رسيدن به آن چيز است و مهر و لطف خدا نسبت به انسان، راهي براي فرمانبرداري از اوست و فــرمانبــرداري از او نيــز راهي بــراي نجات و كاميابي، كه جهاد از جمله آنهاست.
و جهاد ممكن است به دست يا زبان انجام گيرد كه انسان با توجه به مقررات خدا، حقايق را بگويد و بنويسد؛ و ممكن است با دست و به وسيله شمشير ستم‌سوز و يا با انكار ستم و بيداد و گناه به وسيله قلب و دل، انجام گيرد. و بايد همه كارهاي شايسته، با انگيــزه فرمــانبــرداري از خـــدا و به اميــد نجات و رستگــاري انجـــام شود.
پاره‌اي از دانشمندان بر آنند كه دو واژه «لَعَلَّ» و «رَجاء»، از سوي خدا، نشانگر لزوم
1 - تفسير تِبْيان، ج 2، ص 556.
تفسير مردان (385)
و تحقّق است و با اين بيان، مفهوم آخرين فراز از آيه شريفه اين است كه: كارهاي شايسته انجام دهيد تا رستگار گرديد.

آيه مورد بحث، اين درس انسانساز را مي‌دهد كه فلاح و رستگاري اين جهان، و نيكبختي و نجات از آتش دوزخ و پر كشيدن به بهشت زيبا و پرطراوت خدا در گرو اين گام‌هاي بلند و بنيادي است:
الف: نخست بايد آگاهانه و عاشقانه ايمان به خدا آورد و با همه وجود كوشيد تا در شمار ايمان‌آوردگان و در صف آنان جاي گرفت.
ب: در گام دوّم، بايد پرواي خدا را به راستي پيشه ساخت و با دوري گزيدن از گناه و زشتي و نادرستي، با همه وجود، كران تا كرانِ گستره جان و دل را پاك و پاكيزه ساخت و از نقاط منفي و ميكروب آلودگي به ضد ارزش‌ها پيراست و پاكسازي كرد.
ج: بايد در انـديشـه وسيلـه و يا وسـايل مطمئـن و مـورد اعتماد و شايسته‌اي براي تقرّب به بارگاه خدا بود و در پرتو آن وسايل به اوج كمال پركشيد و از آفت‌هاي دنيـا و آخرت رست.
اين وسايل دو دسته‌اند: نخست مقررات خدا و پاي‌بندي آگاهانه به آنها، رعايت حلال و حرام و روا و نارواي او، آراستگي به ارزش‌هاي والاي اسلامي و انساني، دوري از ضـد ارزش‌هـا و رعـايت حقـوق و حرمت بندگـان خـدا ...
و ديگر، مهر و محبّت و عشق به پيشوايان راستين و معصوم، الگو و سرمشق و نمـونه و سمبـل قـرار دادن آنـان در زنـدگي، گـام سپـردن در راه پرافتخـار آنان و تقـاضـاي نجـات از بـارگـاه خـدا بـه حـرمـت آنـان...
امير مـؤمنـان در ايـن مـورد مي‌فرمـايد:
«اِنَّ اَفْضَلَ ما تَوَسَّلَ بِهِ الْمُتَوَسِّلُونَ اِلَي اللّهِ سُبْحانَهُ، الإيمانُ بِهِ وَبِرَسُولِهِ وَالْجِهادُ في سَبيلِهِ فَاِنَّهُ ذُرْوَةُ الاِْسْلامِ وَكَلِمَةُ الاِْخْلاصِ فَاِنَّهَا الْفِطْرَةُ وَاِقامُ الصَّلوةِ فَاِنَّهَا الْمِلَّةُ وَإيتاءُ الزَّكوةِ
1 - مترجم.
(386) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
فَـاِنَّهـا فَريضَـةٌ واجِبَـةٌ وَصَـوْمُ شَهْرِ رَمَضانَ، فَاِنَّهُ جُنَّةٌ مِنَ الْعِقابِ...»(1)
بهترين وسيله و چيزي كه مي‌توان به ياري آن به بارگاه خدا تقرّب يافت و نزديك شد، ايمان به خدا و پيامبر اوست. و ديگر تلاش و جهاد در راه دين و آيين خداست كه اين كـار اوج گـرفتـن به پرفرازترين قلّه كوهسار اسلام است. و نيز اخلاص به بـارگـاه او كه الهـام گـرفتـن و پيـروي از فطرت توحيدي است.
و برپـا داشتن نمـاز و ياد خـدا كه سمبـل آيين اسـلام اسـت،

و پرداخت حقوق مالي و اقتصادي كه از مقررات بايسته خداست؛
و روزه‌داري در مـاه رمضـان كه سپري است در برابر آتش دوزخ و كيفـر خـدا؛
و طواف بر گرد كعبه و به جا آوردن «عمره» كه افزون بر زدودن گرد و غبار محـروميـت و پريشـاني، گنـاهـان را نيز مي‌شـويد و مـي‌زدايد؛
و پيوند با نزديكان و بستگان كه ثروت و امكانات را زياد و عمر را طولاني مي‌كند؛
و بخشش و انفاق نهان و آشكار كه كار نخست، گناهان را مي‌پوشاند و مي‌زدايد و كار دوّم مـرگ‌هاي نـاگـوار و ناخوشايند را از انسان دور مي‌سازد؛
و ديگـر انجـام كارهاي شـايستـه كه باعث نجـات انسان از انحطاط و سقوط بـه دوزخ دنيـا و آخـرت مي‌شود...
و در مورد توسّل به پيامبر و امامان راستين، كه آنان نجات و رستگاري او را از بارگاه خدا بخواهند، قرآن مي‌فرمايد:
«... وَ لَـوْ اَنَّهُـمْ اِذْ ظَلَمُـوا اَنْفُسَهُـمْ جـاءُوكَ فَاسْتَغْفَـرُوا اللّـهَ وَ اسْتَغْفَـرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَـوَجَـدُوا اللّـهَ تَـوّابـا رَحيمـا».(2)
و اگـر آنـان هنگـامي كه به خويشتن ستم كرده بودند، نزد تو اي پيامبر مي‌آمدند و از خدا آمرزش مي‌خواستند و تو نيز براي آنان از بارگاه خدا آمرزش مي‌خـواستـي، به يقين خـدا را توبه‌پـذيـر و مهـربان مي‌يافتند.
1 - نهج البلاغة، خطبه 110.
2 - سوره نساء، آيه 64.
تفسير مردان (387)
اِنَّ الَّذينَ كَفَرُوا لَوْ اَنَّ لَهُمْ ما فِي الْاَرْضِ جَميعا وَ مِثْلَهُ مَعَهُ لِيَفْتَدُوا بِه مِنْ عَذابِ يَوْمِ الْقِيمَةِ ما تُقُبِّلَ مِنْهُمْ وَ لَهُمْ عَذابٌ اَليمٌ
كساني كه كافر شـدنـد اگـر تمـام آن‌چه كه روي زمين قرار دارد و همانندآن، مال آن‌هاباشد و آن‌ها را براي نجات از مجازات روز قيامت بدهند ، از آنان پذيرفته نخواهد شد و مجـازات دردنـاكـي خـواهنـد داشـت. (36 / مائده)
يُـريـدُونَ اَنْ يَخْـرُجُـوا مِنَ النّارِ وَ مـا هُـمْ بِخارِجينَ مِنْها وَ لَهُمْ عَذابٌ مُقيمٌ
آن‌هـا پيـوسته مي‌خـواهـند از آتش خـارج شـونـد ولي نمي‌تـوانند خارج شوند و بـراي آن‌هـا مجـازات پـايـداري است. (37 / مائده)
شرح آيه از تفسير نمونه
مضمـون اين آيه در سـوره « رعـد » آيـه 47 نيـز آمده است و اين نهايت تأكيد را در مسأله مجازات‌هاي الهي مي‌رساند كه با هيچ سرمايه و قدرتي از سرمايه‌ها و قدرت‌ها نمي‌توان از آن رهايي جست هر چند تمام

سرمايه‌هاي روي زمين يا بيش از آن باشد ، تنها در پرتو ايمان و تقوا و جهاد و عمل مي‌توان‌رهايي‌يافت. درباره مجــازات دائمي و خلود كفّار در دوزخ در ذيل آيه108 سوره هود بحث شده است .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

در اين آيــه شــريفــه قــرآن از فرجام شوم كفر و حق‌ستيزي و كفرگرايان پرده برمي‌دارد و مي‌فرمـايــد:
انَّ الَّذينَ كَفَرُوا لَوْ اَنَّ لَهُمْ ما في الْاَرْضِ جَميعاً وَمِثْلَهُ مَعَهُ لِيَفْتَدُوا بِهِ مِنْ عَذابِ يَوْمِ الْقِيامَةِ ما تُقُبِّلَ مِنْهُمْ وَ لَهُمْ عَذابٌ اَليمٌ
بي‌گمان كساني كه كفر ورزيدند، اگر هر كدامشان هرآنچه در زمين است از آنِ آنان و هر يك فرمانروايي و ثروت زمين و زمان را داشته باشند و ثروت و قدرتي به
(388) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
گستردگي و بسياري آن را نيز بر آن بيفزايند و بخواهند همه آنها را بدهند تا خويشتن را از عذاب روز رستاخيز برهانند، از آنان پذيرفته نمي‌شود و به خاطر كفر و بيداد و گمراهي و گناهانشان، كيفر و عذابي دردناك خواهند داشت.
در ادامــه سخــن در همييــن مــورد مي‌افــزايــد:
يُـريــدُونَ اَنْ يَخْــرُجُــوا مِنَ النّارِ وَ مــا هُــمْ بِخارِجينَ مِنْها
به باور «ابو علي» منظور اين است كه آنان آرزو مي‌كنند كه از درون آتش به درآيند، در حالي كه بيرون آمدني نخواهند بود؛ امّا به باور «حَسَن»، واژه «اِراده» در آيه شريفه به مفهوم خواستن است و منظور اين است كه هرچه شعله‌هاي سركش آتش آنان را مي‌سوزاند، آنان مي‌خواهند از آن به در آيند و خود را برهانند... نظير اين آيه شــريفــه و پيــام آن، آيــه ديگــري اســت كــه مــي‌فــرمــايــد: «كُلَّمــا اَرادُوا اَنْ يَخْــرُجُـوا مِنْها مِنْ غَمٍّ اُعيدُوا فيها...»(1)
هرگاه و هربار كه بخواهند از شدّت غم و اندوه، از آن به درآيند و خويشتن را برهانند، در آن بازگردانيده مي‌شوند...
و پــاره‌اي نيــز برآننــد كه منظــور اين است كه هنگامي كه آتش آنان را مي‌سوزاند، نزديك است كه از آن بيــرون آيند، امّا بيرون آمدني نخواهند بود. و اين معنـا بسان اين آيه است كه مي‌فرمايد:
«...فَــوَجَــدا فيهــا جِــدارا يُــريــدُ اَنْ يَنْقَــضَّ فَاَقامَهُ...»(2)
پس در آن جــا ديــواري يافتنــد كه نــزديــك بود فرو ريزد و آن بنده درست‌انديش ما، آن‌رااستوار ساخت...
1 - سوره حج، آيه 22.
2 - سوره كهف، آيه 77.
تفسير مردان (389)
سؤال؟

اينك جاي اين پرسش است كه دوزخيان نگون‌بخت و تبهكار با آگاهي از ناتواني خويش بر اين كار و بيهوده بودن تلاششان، چگونه در آن روز مي‌خواهند از شعله‌هاي آتش دوزخ بـه در آينـد و جـان خـويش را نجـات دهند؟

پاسخ

پاسخ اين است كه خواست انسان به چيزي كه مورد نياز اوست قرار مي‌گيرد و از پي آن حركت مي‌كند؛ و آگاهي به اين واقعيت كه اين كار نشدني و ناممكن است، انسان گرفتار را گاه از تلاش و خواست خويش باز نمي‌دارد.

وَ لَهُمْ عَذابٌ مُقيمٌ

آري، آنـان از دوزخ بيـرون نخواهند آمد و برايشان عذابي پايدار و پايان‌ناپذير خـواهـد بـود.

(390) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

وَالسّارِقُ وَالسّارِقَةُ فَاقْطَعُوا اَيْدِيَهُما جَزآءً بِماكَسَبانَكالاً مِنَ اللّهِ وَاللّهُعَزيزٌحَكيمٌ
دست مرد دزد و زن دزد را به كيفر عملي كه انجام داده‌اند به عنوان يك مجازات الهي قطع كنيد و خداوند توانا و حكيم است. (38 / مائده)
شرح آيه از تفسير نمونه
« نَكال » به معني مجازاتي است كه به منظور پيشگيري و ترك گناه‌انجام مي‌شود، اين‌كلمه دراصل به‌معني لِجام و افسار است و سپس به هر كاري كه جلوگيري از انحراف كند گفته شده است. در اين‌جا مرد دزد بر زن دزد بودن مقدّم داشته شده در حالي كه در آيه حدّ زناكار ، زن زانيه بر مرد زاني مقدّم ذكر شده است ، اين تفاوت شايد به خاطر آن باشد كه در مورد دزدي عامل‌اصلي بيشترمردانند و در مورد ارتكاب زنا عامل و محرّك مهمّتر زنان بي‌بند و بار. سپس مي‌گويد : « اين كيفري است در برابر اعمالي كه انجام داده‌اند و مجازاتي است از طرف خداوند » (جَزاءً بِما كَسَبا نَكالاً مِنَ اللّهِ). در حقيقت در اين جمله اشاره به آن است كه اولاً : اين كيفر نتيجه كار خودشان است و چيزي است كه براي خود خريده‌اند و ثانيا : هدف از آن پيشگيري و بـازگشت به حــق و عــدالت است .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

در دو آيه پيش مقررات كيفري راهزني و دزدي آشكار ترسيم گرديد؛ اينك در اين آيه شريفه، به بيان كيفر سرقت‌ها و دزدي‌هاي نهان مي‌پردازد و مي‌فرمايد:
وَالسّــارِقُ وَالسّارِقَــةُ
در آيه شريفه «الف و لام» براي بيان جنسِ مرد و زن است. با اين بيان، معناي آيه اين است كه: «و هــر مــرد و زن دزد را بــه ســزاي آنچــه كــرده‌اند...»
و بدان جهت اين جا مرد را پيش از زن آورده است كه دزدي‌ها بيشتر به وسيله مردان جامعه صورت مي‌گيرد؛ همان‌گونه كه در آيه بيانگر كيفر فحشا، زنان را پيشتر
تفسير مردان (391)
آورده، چرا كه اين زنان بي‌بند و بار هستند كه بيشتر امكان انجام اين عمل زشت را براي مردان هرزه پديد مي‌آورند.
فَــاقْطَعُــــوا اَيْــــدِيَهُمَــــا
به بــاور گـروهي از جمله «ابن عبّاس» منظور اين است كه دست راستشان را ببريد.
«ابو علي» مي‌گويد: دليل اين نكته كه مردم مسلمان پس از بريدن دست راست، پاي چپ را مي‌برند و نه دست چپ دزد را، اين است كه منظور از «فَاقْطَعُوا اَيْدِيَهُمَا»، دست چپ نيست، چرا كه اگر دست چپ بود، دستور صريح قرآن را رها نمي‌كردند؛ و جمع آمدن واژه «اَيْدِي» در آيه شريفه، بسان جمع آمدن واژه «قَلْب» در اين آيه مباركه است كه مي‌فرمايد: «اِنْ تَتُوبا اِلَي اللّهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُما...»(1) اگر شما دو زن به بارگاه خــدا روي تــوبــه آوريــد، بهتــر است، چــرا كــه دل‌هايتــان انحراف يافته است.
ذكر اين نكته لازم است كه به بيان دانشمندان، اين آيه شريفه كه بيانگر بريدن دست ســارق است، سربستــه است و چگــونگي آن را بايد از سنّت پيامبر دريافت.
بريدن دست دزد در برابر چه مبلغ و ميزاني؟
در ايــن مــورد كه چــه مبلــغ از ســرقــت سبــب بريدن دست دزد مي‌گردد، ديــدگــاه‌ها يكســـان نيســت:
1 ـ دانشمندان ما برآنند كه سرقت مال ديگري به بهاي 41 دينار و فراتر از آن؛ و گــروهي از دانشمنــدان اهل سنــت، از جملــه «شــافِعي» نيــز بر همين عقيده‌اند.

«عايِشه» از پيامبر گرامي آورده است كه دست دزد را بايد به خاطر سرقت ربع دينــار و يا فــراتــر از آن بـريد.
2 ـ امّا گروهي از جمله «ابو حَنيفه»، ده درهم و فراتر از آن را گفته‌اند. دليل اين ديدگاه روايتي است از «ابن عبّاس» كه مي‌گويد: كمترين چيزي كه دست تجاوزكار را بــه خــاطــر آن مي‌بُــرنــد، يك «سپــر» است. و بهــاي يــك «سپر» در زمــان فــرود آيـه، ده درهم بوده است.
1 - سوره تحريم، آيه 4.
(392) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
3 ـ به باور «مالِك» اين ميزان سه درهم و يا فراتر از آن است. و از پيامبر آورده‌اند كه دست دزدي را به خــاطــر ســرقــت سپــري كه ســه درهم قيمت آن بود، بريد.
4 ـ و به‌باورپاره‌اي دربرابر سرقت پنج درهم و فراتراز آن‌مي‌توان دست‌دزد را بريد.
5 ـ و پاره‌اي نيز بر اين باورند كه ملاك در اين مورد ثبوت سرقت است و اندازه آن مهم نيست. اگر كسي دست تجاوز و تعدّي به عنوان سرقت به مال كسي گشود و سارق شناخته شد، ميزان و اندازه سرقت ملاك نيست و مي‌توان دست او را بريد، خواه مال مسروقه كم باشد و يا زياد. خوارج نيز اين ديدگاه را پذيرفته‌اند. و دليل اينان، خود آيه شريفه و اين روايت است كه از پيامبر گرامي آورده‌اند كه فرمود: خدا دزد را از رحمت خود دورسازدكه به‌خاطرسرقت تخم‌مرغ‌ويا‌ريسماني،دست‌خويش‌را ازدست‌مي‌دهد.
ذكر اين نكته لازم است U?به باور حديث‌شناسان، اين روايت از نظر سند سست است و از نظر دلالت نيز قابل بحث است؛ چرا كه دو واژه «بَيْضَه» و «حَبْل»، نه به مفهوم «تخــم مرغ» و «ريسمــان»، بلكه به مفهوم سپيدي سپر و بند مخصوص كشتي است.

در اندازه و چگونگي بريدن دست دزد نيز ديدگاه‌ها متفاوت است:
1 ـ به باور بيشتر فقهاي اهل سنّت، دست دزد از مچ بريده مي‌شود.
براي نمونه، «شافِعي» بر اين باور است كه براي يك بار سرقت دست راست و براي بار دوّم پاي چپ و براي بار سوّم بدست چپ و براي بار چهارم پاي راست دزد بريده مي‌شود؛ و براي بار پنجم او را به زندان مي‌افكنند.
«ابو حَنيفه» بر آن است كه در مرتبه سوم دست را نمي‌برند.
2 ـ امّا به باور دانشمندان شيعه، در مرتبه نخست بايد چهار انگشت دزد را بريد و كف دست و انگشت ابهام را وانهاد. در مرتبه دوّم پاي چپ از اصل ساق بريده مي‌شود و پاشنه پا رها مي‌شود. در مرتبه سوّم براي هميشه به زندان افكنده مي‌شود.
اين ديدگاه در ميان دانشمندان ما شهرت دارد و بر آن اِجْماع نموده و آن را از

امير مؤمنان آورده‌اند.
افزون بر اِجْماع در اين مورد، به اين آيه نيز استدلال نموده‌اند كه مي‌توان گفت: منظور از دست و بريدن آن، انگشتان است، چرا كه قرآن مي‌فرمايد:
«فَوَيْلٌ لِلَّذينَ يَكْتُبُونَ الْكِتابَ بِأَيْديهِمْ...»(1)
پس واي بر كساني كه كتابِ ساخته و پرداخته‌اي را با دست‌هاي خويش مي‌نويسند و آن‌گاه با دروغ و گستاخي مي‌گويند: اين از جانب خداست.
روشن است كه كتاب به وسيله انگشتان نوشته مي‌شود؛ به همين جهت اگر انگشتان كسي بريده شود، چنان است كه گويي دست او بريده شده است.

شـرايـط كيفـــر دزد

به باور همه دانشمندان، دست دزد هنگامي بريده مي‌شود كه از جاي محفوظي كه مال و ثروت در آن نگهداري مي‌گردد، دست به سرقت زند؛ تنها از «داوود» آورده‌اند كه مي‌گويد: بريدن دست دزد لازم است، خواه مال كسي را از جايگاه محفوظ آن برده باشد و يا از جاي ديگر؛ و جاي محفوظ يا «حرز»، به تناسب تفاوت آداب و رسوم جامعه‌ها و تمدّن‌ها نسبت به چيزهاي گوناگون متفاوت است. به باور ما «حرز» جايي است كه تنها صاحب مال و ثروت مي‌تواند بدون اجازه وارد شود و از آن جا خارج گـــردد و ديگـــران بايد با اجـــازه به آن جا گـــام نهند و يا در آن جا تصرّف نمايند.

كيفر عمل تجــاوزكارانه

در ادامه آيه شريفه، بريده شدن دست دزد را كيفر كار ظالمانه و تجاوزكارانه او عنوان مي‌سازد و مي‌فرمايد:
جَزاءً بِمَا كَسَبا نَكالاً مِنَ اللّهِ
اين كيفــري است در بــرابــر دست تجـــاوز گشودن به حقوق ديگران و مجازاتي است از سوي خدا.
1- سوره بقره، آيه 79.
(394) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
واژه «نَكـــال» در فــرهنــگ عـــرب بــه مفهـــوم كيفر كردار ظالمانه است، كه در نثــر و شعــر آمده است.
وَاللّهُ عَزيزٌ حَكيمٌ و خدا پيروزمند و شكست‌ناپذير و فرزانه است.
منظـــور اين است كـــه او در كارهايش شكست‌ناپذير و مقرراتش همه از روي حكمــت و فــرزانگي است.

همه‌سونگري در اسلام(1)

در آيه مورد بحث، از كنار كيفر سختي كه قرآن براي دزدان و تجاوزكاران به حقوق بندگان خدا در نظر گرفته‌است، گذشتيم. ممكن است اين دستور كيفري اسلام براي برخي كه از ويژگي‌هاي همه‌سونگر اسلام آگاهي در خور نداشته باشند، گران آيد و اين پرسش را طرح كنند كه چگونه مي‌توان به جاي مبارزه با ريشه و منشأ اين تبهكـــاري اجتمــاعي، به قطــع شــاخ و بــرگ آن دست يازيد؟ و چگونه مي‌توان به جاي مبارزه اساسي با آفت فقر و بلاي اجتماعي محروميت، پيكار با فاصله‌هاي دهشتنــاك طبقــاتــي در بعـــد اقتصـــادي و سيـــاســي....
تلاش براي زدودن فقر فكري و فرهنگي و اخلاقي و معنوي....
جهــاد علمــي بــراي بــاروري انديشــه‌ها و تــربيـت صحيح و شايسته نسل‌ها،
پي افكنـــدن عـــدالت اجتمــاعي به مفهــوم حقيقــي آن و گستــرش عدالت اقتصـــادي و سيـــاسي...
و تأمين نيازهاي اساسي و ضروري توده‌ها در ابعاد گوناگون، به اين دستور كيفري چسبيـــد و دست بــريــد؟
1- مترجم.
تفسير مردان (395)

پاسخ به اين پندار

در راه‌زدودن اين‌پندار و پاسخ‌اين‌پرسش، تعمّق به‌اين‌نكات‌چندگانه‌ضروري است:
1 ـ نخست بايد اين نكته اساسي و كليدي را هماره در نظر داشت كه اسلام يك سيستم و يك مجموعه كامل و همه‌جانبه فكري، عقيدتي، فرهنگي، اخلاقي، عبادي، اجتماعي، سياسي، اقتصادي، تربيتي و حقوقي است و بسان زنجيره‌اي است كه هر بند و حلقه كوچك و يا بزرگ آن را بايد با ديگر حلقه‌ها و زنجيره كامل نگريست و نه بـريـده از اين مجمـوعـه، تـا اين حكـم كيفـري سهمگيـن بـه نظـر آيـد.
2 ـ به باور ما، در ميدان عمل نيز بايد اين نكته را هماره به خاطر داشت كه قوانين كيفري اسلام تنها در كنار تحقّق ديگر ابعاد عقيدتي و اخلاقي و حقوقي و اجتماعي آن كارساز و كارا و معجزه‌آسا خواهد بود، نه به صورت بريده بريده و جداگانه. نمي‌توان يك آيه را گرفت و آيات ديگر را رها كرد. براي نمونه، قرآن كه كيفر دزد را اين‌گونه اعلام مي‌كند، روح و جان و هدف بعثت‌ها را نيز عدالت اجتماعي و اقتصادي و توزيع عادلانه امكانات و ثروت‌ها و قدرت‌ها و تواناييهاي گوناگون اعلان مي‌كند و به راستي از ثروت‌هاو قدرت‌هاي باد آورده و انحصاري سخت جلوگيري مي‌نمايد. حكومت و جامعه را موظّف به تربيت انسان‌ها و رشد فكري و اخلاقي توده‌ها با بهترين و شايسته‌ترين روش‌ها و ارائه الگوهاي راستين مي‌نمايد. همه را به تأمين نيازهاي اساسي محرومان و فقرزدايي در همه ابعاد زندگي موظّف مي‌سازد. اصل پارسايي و ساده‌زيستي را نيز به ويژه براي صاحبان قدرت و شهرت لازم مي‌شمارد...
3 ـ نكته ديگر اين‌كه در نظرگاه اسلام واقعي و آيين دادرسي آن، راه اثبات جرم و جنايت، آن قدر ظريف و دقيق و انساني و خداپسندانه است كه اگر اين را نيز به خاطر داشتـه بـاشيـم درخـواهيـم يـافت كه آن پنـدار و آن داوري شتـاب‌زده است.
4 ـ و ديگر اينكه پياده نمودن اين دستور، شرايط تفكّر برانگيز و درس آموزي مي‌طلبد و به همين سادگي نيست.
(396) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
براي نمونه از جمله شرايط اينهاست:
الف: كالا يا پول سرقت شده، حدّاقل 41 دينار، كه تقريباً 43 مثقال معمولي طلاي مَسكـوك است ارزش داشتـه بـاشد.
ب: آن را از جاي محفوظ، مانند مغازه،خانه، كيف و جيب‌هاي داخلي سرقت كند.

ج: سارق، عاقل و بالغ باشد و آگاهانه و آزادانه دست به اين كار زند.
د: ايـن كار در هنگام قحطي و گرسنگي مـردم انجـام نگرفته باشد.
ه: سـرقـت از ميـوه‌هـاي درختـان بـاغ نبـاشـد.
و: سـرقـت پـدر از فـرزنـد و شـريـك از مـال مشترك نباشد.
ز: احتمال اشتباهي نباشد كه سارق مال ديگري را با مال خود به اشتباه برده باشد.
بـا در نظـر گـرفتـن اين نكات چهارگانه درخواهيم يافت كه در يك سيستم عادلانه اسلامي و انساني، جز كساني كه در خور سخت‌ترين كيفرها هستند، با اين كيفـر روبـه‌رو نخـواهنـد شـد.(1)
1 - نگارنده.

فَمَنْ تابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِه وَ اَصْلَحَ فَاِنَّ اللّهَ يَتُوبُ عَلَيْهِ اِنَّ اللّهَ غَفُورٌ رَحيمٌ
اما آن كس كه پس از ستم كردن، توبه و جبران نمايد خداوند توبه او را مي‌پذيرد زيرا خداوند آمرزنده و مهربان است. (39 / مائده)
شرح آيه از تفسير نمونه
آيا به وسيله توبه تنها گناه او بخشوده مي‌شود و يا اين‌كه حدّ سرقت (بريدن دست) نيز ساقط خواهد شد؟ معروف در ميان فقهاي ما اين است كه : اگر قبل از ثبوت سرقت در دادگاه اسلامي توبه كند حدّ سرقت نيز از او برداشته مي‌شود ، ولي هنگامي كه از طريق دو شاهد عادل ، جرم او ثابت شد با توبه از بين نمي‌رود. در حقيقت توبه حقيقي كه در آيه به آن اشاره شده آن است كه قبل از ثبوت حكم در محكمه انجام گيرد ، وگرنه هر سارقي هنگامي كه خود را در معرض مجازات ديد اظهار توبه خواهد نمود و موردي براي اجراي حقّ باقي نخواهد ماند و به تعبير ديگر « توبه اختياري » آن است كه قبل از ثبوت جرم در دادگاه انجام گيرد ، وگرنه « توبه اضطراري » همانند توبه‌اي كه به هنگام مشاهده عذاب الهي و يا آثار مرگ صورت مي‌گيرد ارزشي ندارد .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
در اين آيه شريفه آفريدگار پرمهر راه بازگشت و نجات را بر روي تجاوزكاران نيز مسدود نمي‌سازد بلكه مي‌فرمايد:
فَمَنْ تابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهِ وَ اَصْلَحَ فَاِنَّ اللّهَ يَتُوبُ عَلَيْهِ
و هر كس پس از سرقت، راه توبه در پيش گيرد و بعد از ستم و تجاوز به مال مردم توبه كند و به شايستگي و درستي روي آورد و كار خويش را سامان بخشد، خداي پرمهر توبه او را پذيرفته و كيفر كاري را كه از آن دست كشيده و توبه واقعي كرده است، مي‌بخشد.
خدا در آيه شريفه خود را با وصف توبه‌پذير، وصف مي‌كند و ثمره اين وصف با
(398) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
اين ويژگي آن است كه گناهكاران به توبه روي مي‌آورند و از ادامه راه بيداد و تباهي پشيمان مي‌گردند.
يادآوري مي‌گردد كه واژه «توّاب» در قرآن شريف هم در مورد آفريدگار هستي بكار رفته و هم در مورد بندگان او، كه در باره خدا به مفهوم توبه‌پذير و در مورد بندگان به معناي بازگشت كننده بسوي خداست و

در هر دو مورد، مدح و ستايش است.
فَـــاِنَّ اللّـــهَ غَفُـــورٌ رَحيـمٌ
و خدا آمرزنده و مهربان است.
و اين فراز از آيه نيز به اين نكته ظريف اشاره دارد كه پذيرش توبه بندگان گناهكار از ســوي خـــدا، از مهــر و لطــف و فــزون‌بخشــي او ســرچشمــه مي‌گيـــرد.
تفسير مردان (399)
اَلَمْ تَعْلَمْ اَنَّ اللّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمواتِ وَ الاْرْضِ يُعَذِّبُ مَنْ يَشآءُ وَ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشآءُ وَاللّهُ عَليكُلِشَيْءٍ قَديرٌ
آيا نمي‌داني كه خداوند مالك و حكمران آسمان‌ها و زمين است ؟ هر كس را بخواهد (و شــايسته ببيند) مجازات مي‌كند و هر كس را بخواهد (و شايسته بداند) مي‌بخشد و خداوند بر هـر چيــزي قــادر است.(40 / مائده)
شرح آيه از تفسير نمونه
بعضي اشكال مي‌كنند كه اجراي اين حدّ در مورد سارق به خاطر يك ربع دينار منافات با آن همه احترامي كه اسلام براي جان مسلمان و حفظ او از هر گونه گزند قائل شده ندارد ، تا آنجا كه براي ديه‌بريدن چهارانگشت يك‌انسان مبلغ‌گزافي تعيين شده‌است. اتفاقا همين سؤال، به طوري كه از بعضي از تواريخ برمي‌آيد ، از عالم بزرگ اسلام ، عَلَمُ الْهُدي مرحوم سيّد مرتضي ، در حدود يك‌هزار سال قبل شد ، سؤال كننده موضوع سؤال خود را طي شعري به شرح ذيل مطرح كرد :
يَدٌ بِخَمْسِ مِئينَ عَسْجَدٍ وُدِيَتْ ما بالُها قُطِعَتْ في رُبْعِ دينارٍ ؟
يعني « دستي كه ديه آن پانصد دينار است، چرا به‌خاطر يك ربع دينار بريده مي‌شــود »؟ «سيدمرتضي» در جــواب او اين شعــر را ســرود:
عِزُّالاْمانَةِ اَغْلاها وَ اَرْخَصَها ذُلُّ الْخِيانَةِ فَافْهَمْ حِكَمْةَ الْباري
« يعني عزت امانت آن دست را گران‌قيمت كرد و ذلّت خيانت بهاي آن را پايين آورد ، فلسفه حكم خدا را بدان ».(1)
1- در «تفسيرآلوسي»، جلد 3، صفحه 6 اين جريان نقل شده ولي به جاي علم‌الهدي، علم‌الدّين السَّخاوي آمده است .

قرآن در اين حكم همانند ساير احكام ريشه مطلب را بيان كرده و شرح آن به سنّت پيامبر واگذار شده است ، آن‌چه از مجموع روايات اسلامي استفاده مي‌شود اين است كـه اجـراي اين حـدّ اسـلامي (بريدن دست) شرايط زيادي دارد كه بدون آن اقدام به اين كار جايز نيست از جملـه اين‌كه :

1 ـ متـاعي كه سـرقت شـده بـايد حـداقـلّ يـك ربـع دينـار بـاشد .
2 ـ از جاي محفوظي مانند خانه و مغازه و جيب‌هاي داخلي سرقت شود .
3 ـ در قحـط سـالـي كـه مـردم گـرسنه‌اند و راه به جـايي نـدارند نبـاشد .
4 ـ سـارق عـاقل و بـالغ باشد و در حـال اختيار دست به اين كار بزند .
5 ـ سرقت پدر از مال فرزند، ياسرقت شريك‌از مال مورد شركت اين حكم‌را ندارد .
6 ـ سـرقت ميـوه از درختـان بـاغ را نيز از ايـن حكـم استثناء كرده‌اند .
7 ـ كليه مواردي كه احتمال اشتباهي براي سارق در ميان باشد كه مال خود را به مال ديگري احتمالاً اشتباه كرده است از اين حكم مستثني است.

و پاره‌اي از شرايط ديگر كه شرح آن در كتب فقهي آمده است. اشتباه نشود منظور از ذكر شرايط بالا اين نيست كه سرقت تنها در صورت اجتماع اين شرايط حرام است ، بلكه منظور اين است كه اجراي حدّ مزبور ، مخصوص اين‌جا است وگرنه سرقت به هر شكل به هر صورت و به هر اندازه و هر كيفيت در اسلام حرام است .

اندازه قطع دست سارق

معروف در ميان فقهاي ما با استفاده از روايات اهل‌بيت عليهم‌السلام اين است كه تنها چهــار انگشــت از دست راست بريده مي‌شود ، نه بيشتر، اگــر چه فقهــاي اهل تسنّن بيش از آن گفتــه‌اند .
تفسير مردان (401)

آيا مجازات اسلامي سرقت خشونت آميز است ؟

بارها اين ايراد از طرف مخالفان اسلام و يا پاره‌اي از مسلمانان كم اطلاع شده است كه اين مجازات اسلامي بسيار شديد به نظر مي‌رسد و اگر بنا بشود اين حكم در دنياي امروز عمل شود بايد بسياري از دست‌ها را ببرند ، به علاوه اجراي اين حكم سبب مي‌شود كه يك نفر گذشته از اين‌كه عضو حساسي از بدن خود را از دست دهد تا پايان عمر انگشت نما باشد. در پاسخ اين ايراد بايد به اين حقيقت توجه داشت كه : اولاً : همان‌طور كه در شرايط اين حكم گفتيم هر سارقي مشمول آن نخواهد شد بلكه تنها يك دسته از سارقان خطرناك هستند كه رسما مشمول آن مي‌شوند. ثانيا : با توجه به اين‌كه راه اثبات جرم در اسلام شرايط خاصّي دارد اين موضوع بازهم تقليل پيدا مي‌كند . ثالثا : بسياري از ايرادهايي كه افراد كم اطّلاع بر قوانين اسلام مي‌كنند به خاطر آن است كه يك حكم را به طور مستقلّ و منهاي تمام احكام ديگر مورد بررسي قرار مي‌دهند ، يعني به عبارت ديگر آن‌حكم را در يك‌جامعه صد در صد غيراسلامي فرض مي‌كنند ، ولي اگر توجّه داشته باشيم كه اسلام تنها اين يك حكم نيست بلكه مجموعه احكامي است كه پياده شدن آن در يك اجتماع سبب اجراي عدالت اجتماعي و مبارزه با فقر و تعليم و تربيت صحيح و آموزش و پرورش كافي ، آگاهي و بيداري و تقوا مي‌گردد ، روشن مي‌شود كه مشمولان اين حكم چه اندازه كم خواهند بود اشتباه نشود ، منظور اين نيست كه در جوامع امروز اين حكم نبايد اجرا شود بلكه منظور اين است كه هنگام داوري و قضاوت بايد تمام اين جوانب را در نظر گرفت. خلاصه حكومت اسلامي موظّف است كه براي تمام افراد ملّت خود نيازمندي‌هاي اوّلي زندگي را فراهم سازد و به آن‌ها آموزش لازم دهد و از نظر اخلاقي نيز تربيت كند، بديهي است در چنان محيطي افراد متخلّف بسيار كم خواهند شد. رابعا : اگر ملاحظه مي‌كنيم امروز دزدي فراوان است به خاطر آن است كه چنين حكمي اجرا نمي‌شود و لذا در محيط‌هايي كه اين حكم اسلامي اجرا مي‌گردد (مانند محيط عربستان سعودي كه تا سال‌هاي اخير اين حكم در آن اجرا مي‌شد) امنيّت فوق العاده‌اي از نظر مالي در همه جا حكمفرما بود . بسياري از زائران خانه خدا با چشم خود چمدان‌ها يا كيف‌هاي‌پول رادركوچه و خيابان‌هاي‌حجاز ديده‌اند كه هيچ‌كس

(402) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

جرأت دست زدن به آن را ندارد تا اين‌كه مأمورين « اداره جمع آوري گمشده‌ها » بيايند و آن را به اداره مزبور ببرند و صاحبش بيايد و نشانه دهد و بگيرد . غالب مغازه‌ها در شب‌ها در و پيكري ندارند و در عيـن حـال

كسـي هـم دست به سرقت نمي‌زند. جالب اين‌كه اين حكم اسلامي با اين‌كه قرن‌ها اجرا مي‌شد و در پناه آن مسلمانان آغاز اسلام در امنيت و رفاه مي‌زيستند در مورد تعداد بسيار كمي از افراد كه از چند نفر تجاوز نمي‌كرد اين حكم در طي چند قرن اجرا گرديد. آيا بريدن چند دست خطاكار براي امنيت چند قرن يك ملت قيمت گزافي است كه پرداخت مي‌شود؟

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

در آيــه مــورد بحــث مـي‌افــزايــد:

اَلَمْ تَعْلَمْ اَنَّ اللّهَ لَهُ مُلْكُ السَّماواتِ وَالاْرْضِ

به باور گروهي روي سخن در آغاز آيه شريفه با پيامبر گرامي است، امّا منظور، پيام به امّت است؛ درست بسان اين آيه كه مي‌فرمايد: «يا اَيُّهَا النَّبِيُّ اِذا طَلَّقْتُمُ النِّسـاءَ...»(1) هــان اي پيــامبر! هنگــامي كه زنـان را طلاق داديد...

امّا به باور برخي روي سخن با مردم با ايمان است و بيانگر اين واقعيت است كه همه مقررات و وعده‌ها و هشدارهاي قرآن درست است. پس بهوش باشيد! مگر نمي‌دانيد كه فرمانروايي آسمانها و زمين تنها از آنِ خداست و اوست كه در قلمرو قدرتش هرگونه بخواهد عمل مي‌كند و مانع و مزاحمي براي او نشايد.

يُعَــذِّبُ مَــنْ يَشــاءُ وَ يَغْفِــرُ لِمَــنْ يَشــاءُ وَ اللّــهُ عَلــي كُلِّ شَيْءٍ قَديرٌ

او هر كسي از بندگان گناهكارش را كه بخواهد و شايسته بداند، كيفر مي‌كند و هر كسي را كه توبه كند و او بخواهد توبه‌اش را مي‌پذيرد و گناهش را مي‌آمرزد، چرا كه خــود وعــده فــرمــوده اســت كــه تــوبــه واقعي را بپذيرد و خدا بر هر كار و هر چيــزي تواناست.

1- سوره طلاق، آيه 1.

يآَاَيُّهَاالَّذينَ امَنُوا مَنْيَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْدينِه فَسَوْفَ يَأْتِياللّهُبِقَوْمٍيُحِبُّهُمْ وَ يُحِبُّونَهُ اَذِلَّةٍ عَلَي الْمُؤْمِنينَ اَعِزَّةٍ عَلَي الْكافِرينَ يُجاهِدُونَ في سَبيلِ اللّهِ وَ لا يَخافُونَ لَوْمَةَ لائِمٍ ذلِكَ فَضْلُ اللّهِ يُؤْتيهِ مَنْ يَشآءُ وَ اللّهُ واسِعٌ عَليمٌ
اي كساني كه ايمآن آورده‌ايد هر كس از شما از آيين خود بازگردد (به خدا زياني نمي‌رساند) خداوند در آينده جمعيّتي را مي‌آورد، كه آن‌ها را دوست دارد و آن‌ها (نيز)اورا دوست دارند، در برابر مؤمنان متواضع و در برابر كافران نيرومندند، آن‌ها در راه خدا جهاد مي‌كنند و از سرزنش كنندگان هراسي ندارند. اين فضل خداست كه به هركس بخواهد (و شايسته ببيند) مي‌دهد و (فضل) خدا وسيع و خداوند داناست. (54 / مائده)
شرح آيه از تفسير نمونه
1 ـ آن‌ها به‌خدا عشق‌مي‌ورزند و جزبه‌خشنودي‌او نمي‌انديشند «هم خدا آن‌ها را دوست دارد و هم آن‌ها خدا را دوست دارند» (يُحِبُّهُمْ وَ يُحِبُّونَهُ).
2 و 3 ـ « در برابر مؤمنان خاضع و مهربان و در برابر دشمنان و ستمكاران ، سرسخت و خشن و پرقدرتند » (اَذِلَّةٍ عَلَي الْمُؤْمِنينَ اَعِزَّةٍ عَلَي الْكافِرينَ) .
4 ـ « جهاد در راه خدا به طور مستمر از برنامه‌هاي آن‌ها است » (يُجاهِدُونَ في سَبيلِ اللّهِ) .
5 ـ آخرين امتيازي كه براي آنان ذكر مي‌كند اين است كه در راه انجام فرمان خدا و دفاع از حقّ ، از ملامت هيچ ملامت‌كننده‌اي نمي‌هراسند (وَ لا يَخافُونَ لَوْمَةَ لائِمٍ).
در حقيقت علاوه بر قدرت جسماني ، چنان شهامتي دارند كه از شكستن سنّت‌هاي غلط و مخالفت با اكثريّت‌هايي كه راه انحراف را پيش گرفته‌اند و با تكيه بر كثرت عددي خود ديگران را به باد استهزاء مي‌گيرند ، پروايي ندارند . بسياري از افراد را مي‌شناسيم كه داراي صفات ممتازي هستند ، اما در مقابل غوغاي محيط و هجوم افكار عوامّ و اكثريّت‌هاي منحرف بسيار محافظه كار ، ترسو و كم جرئتند و زود در

برابر آن‌ها ميدان را خالي مي‌كنند ، در حالي كه براي يك رهبر سازنده و افرادي كه براي پياده كردن افكار او وارد ميدان مي‌شوند ، قبل از هر چيز چنين شهامتي لازم است ، عوام‌زدگي ، محيط زدگي و امثال آن كه همگي نقطه مقابل اين امتياز عالي روحي هستند ، سدّ راه بيشتر اصلاحات محسوب مي‌گردند. و در پايان مي‌گويد : « به دست آوردن اين امتيازات ،

(علاوه بر كوشش انسان) مرهون فضل الهي است كه به هر كس بخواهد و شايسته ببيند مي‌دهد » (ذلِكَ فَضْلُ اللّهِ يُؤْتيهِ مَنْ يَشآءُ). او است كه دايره فضل و كرمش ، وسيع و به آن‌ها كه شايستگي دارند آگاه است (وَ اللّهُ واسِعٌ عَليمٌ). درباره اين‌كه آيه فوق اشاره به چه اشخاصي مي‌كند و منظور از اين ياوران اسلام كيانند كه خدا آن‌ها را به اين صفات ستوده است ؟ در روايات اسلامي و سخنان مفسّران بحث بسيار ديده مي‌شود. در روايات زيادي كه از طرق شيعه و اهل تسنّن وارد شده مي‌خوانيم كه اين آيه در مورد علي در فتح خيبر ، يا مبارزه با « ناكثين » و « قاسطين » و « مارقين » (آتش افروزان جنگ جمل و سپاه معاويه و خوارج) نازل شده است و لذا مي‌بينيم كه پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله بعد از عدم توانايي عدّه‌اي از فرماندهان لشكر اسلام براي فتح خيبر ، يك شب در مركز سپاه اسلام رو به آن‌ها كرد و فرمود : « لاُعْطِيَنَّ الرّايَةَ غَدا رَجُلاً ، يُحِبُّ اللّهَ وَ رَسُولَهُ وَ يُحِبُّهُ اللّهُ وَ رَسُولُهُ ، كَرّارا غَيْرَ فَرّارٍ، لا يَرْجِعُ حَتّي يَفْتَحَ اللّهُ عَلي يَدِه : به خدا سوگند پرچم را فردا به دست كسي مي‌سپارم كه خدا و پيامبر را دوست دارد و خدا و پيامبر نيز او را دوست دارند ، پي در پي به دشمن حمله مي‌كند و هيچ‌گاه از برابر آن‌ها نمي‌گريزد وازاين ميدان بازنخواهدگشت، مگر اين‌كه‌خدا به‌دست‌او پيروزي را نصيب مسلمانان مي‌كند » .(1) در روايت ديگري مي‌خوانيم هنگامي كه از پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله درباره اين آيه سؤال كردند دست خود را بر شانه « سلمان »

1- در تفسير برهان و نورالثّقلين روايت متعددي از ائمّه اهلبيت در اين باره نقل شده و از دانشمندان اهل تسنّن « ثَعْلَبي » نيز اين روايات را نقل كرده است (به كتاب اِحْقاقُ الْحَقّ جلد 3 صفحه 200 مراجعه شود) .

زد و فرمود : « اين و ياران او و هموطنان او هستند ». و به اين ترتيب از اسلام آوردن ايرانيان و كوشش‌ها و تلاش‌هاي پرثمر آنان براي پيشرفت اسلام در زمينه‌هاي مختلف ، پيشگويي كرد. سپس فرمود : « لَوْ كانَ الدّينُ مُعَلَّقا بِالثُّرَيّا لَتَناوَلَهُ رِجالٌ مِنْ اَبْناءِ الْفارْسِ : اگر دين (و در روايت ديگري اگر علم) به ستاره ثُرَيّا بسته باشد و درآسمان‌ها قرارگيرد، مرداني ازفارس آن‌را دراختيار خواهند گرفت ».(1) و در روايات‌ديگري مي‌خوانيم اين‌آيه درباره ياران‌مهدي نازل شده است كه با تمام قدرت در برابر آن‌ها كه از آيين حقّ و عدالت مرتّد شده‌اند مي‌ايستند و جهان را پر از ايمان و عدل و داد مي‌كنند. شكّي نيست كه اين روايات كه در تفسير آيه وارد شده با هم تضادّ ندارد ، زيرا اين آيه همان‌طور كه سيره قرآن است يك مفهوم كلّي و جامع را بيان مي‌كند كه عليّ يا سلمان فارسي مصداق‌هاي مهمّ آن مي‌باشند و كسان ديگري كه اين برنامه‌ها را تعقيب مي‌كنند نيز ِشامل

مي‌شود ، هر چند در روايات از آن‌ها ذكري نشده باشد. ولي متأسّفانه تعصّب‌هاي قومي در مورد اين آيه به كار افتاده و افرادي را كه هيچ‌گونه شايستگي ندارند و هيچ‌يك از صفات فوق در آن‌ها وجود نداشته به عنوان مصداق و شأن نزول آيه شمرده‌اند تا آن‌جا كه ابوموسي اشعري كه با حماقت كم نظير و تاريخي خود ، اسلام را به سوي پرتگاه كشانيد و پرچم‌داراسلام، عليّ رادرتنگناي سختي قرارداد ازمصاديق اين آيه‌شمرده‌اند .(2)

1- « مجمع البيان » ، جلد 3 ، صفحه 208 « نور الثقلين » جلد 1 صفحه 642 .

2- « تفسير طَبَرِيّ » ، جلد 6 ، صفحه 184 .

(406) آياتُ‌الرِّجَال فِي‌الْقُرْآن

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

«ذُلّ»: اين واژه اگر به كسر ذال باشد، به مفهوم نرمش و آساني است. و اگر به ضمّ آن آيد، به معناي ذلّت مي‌باشد. و «ذَلول» نيز به معناي رام ذليل و خوار آمده است. و «اَذِلَّه» جمع ذَلول و «اَذِلاّء» جمع «ذَليل» است، كه واژه نخست در مورد افراد رام و فرمانبردار به كار مي‌رود و واژه دوم در مورد افراد خوار و رسوا و زبون.

«عِزَّت»: عزيز، سختگير، پرصلابت و شكست‌ناپذير.

در آيات گذشته، از منافقان و بدانديشي‌شان در مورد توحيدگرايان سخن رفت و قرآن روشنگري فرمود كه آنان به انتظار رويدادهاي ناگوار براي مسلمانان نشسته‌اند و نيز روشن ساخت كه گروهي از آنان سرانجام راه ارتداد و كفر را در پيش خواهند گرفت؛ و اينك در اين آيه شريفه آنان را آفت‌زده مي‌خواند و مي‌فرمايد: آنان در مورد دين خدا به آرزوهاي خام و جاهلي خويش نخواهند رسيد؛ چرا كه اگر گروهي راه كفر را در پيش گيرند، خداوند دين خود را به وسيله مردمي كه در ميان جهانيان ممتاز هستنـــد يـاري خـــواهـــد كـــرد.

يـا اَيُّهَا الَّـذينَ آمَنُـوا مَنْ يَـرْتَدَّ مِنْكُـمْ عَنْ دينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّوْنَهُ

هان اي كساني كه ايمان آورده‌ايد! هر كس از شما پس از اظهار اسلام و ايمان از دين و آيين خويش بازگردد و به كفر گرايد، هرگز زياني به خدا و دين او نخواهد رساند، چرا كه خدا دين خود را بي‌ياور و ياور نخواهد گذارد؛ به زودي خداي توانا گروهي ديگر را مي‌آورد كه هم خـــدا آنـان را دوست مي‌دارد و هم آنـان خـــدا را.

اَذِلَّةٍ عَلَي الْمُؤْمِنينَ اَعِزَّةٍ عَلَي الْكافِرينَ

اينان با ايمان آوردگان و شايسته‌كـــرداران فـــروتـــن و مهـــربانند و بر كفرگرايان و بـــدكـــرداران روزگـــار سختگيـــر.

تفسير مردان (407)

واژه «اَذِلّه» از «ذِلّ» به مفهـــوم نـــرمي و مهر است و نه از «ذُلّ» كه به معناي رسوايي و خـواري بـاشد.

«ابن عبّاس» مي‌گويد: اينان مردمي هستند كه براي اهل ايمان بسان پسر نسبت به پدر و فرمانبردار واقعي نسبت به سرور و سالار خويش‌اند، اما براي كفرگرايان تجاوزكار و بيدادپيشه و خودكامه بسان صيّاد نسبت به صيد خويش، تا آنان را از ستم و تجاوز بازدارند.

يُجـــاهِـــدُونَ فـــي سَبيلِ اللّهِ وَ لا يَخـــافُـــونَ لَـــوْمَـــةَ لائِـــمٍ

در راه خدا و دين و آيين او جهاد مي‌كنند و از سرزنش هيچ سرزنش‌كننده‌اي، در راه جهاد و عزت بخشيدن به دين خدا و مردم با ايمان و فرمانبرداري از او نمي‌هـــراسنـــد.

در ايـــن مـــــورد ديـــدگـــاه‌هـــا يكســـان نيســـت:
1 ـ به باور برخي، منظور «ابوبكر» و سپاه اوست كه پس از پيامبر با كساني كه راه ارتـداد را در پيش گـــرفتنـــد، بـــه كـــارزار برخـــاستنـــد.
2 ـ اما به باور برخي ديگر، منظور گروه انصار مي‌باشند.
3 ـ «مُجاهِد» بر آن است كه منظور، مردم «يمن» مي‌باشند، چرا كه پيامبر گرامي در مورد آنان فرمود: «اَتاكُمْ اَهْلُ الْيَمَنِ هُمْ اَلْيَنُ قُلوُباً وَاَرَقُّ اَفْئِدَةً...».
مردم «يمن» كه دل‌هايي نرم‌تر و قلب‌هايي پرمهرتر از ديگران دارند، به سوي شما مي‌آيند... و افزودكه:ايمان و بينش و حكمت‌از «يمن» است.
«عياض» آورده است كه وقتي اين آيه شريفه فرود آمد، پيامبر گرامي اشاره به «ابو موسي اشعري» نمود و فرمود: «هُمْ قَوْمُ هذا» منظور از اينان، گروه و هموطنان اين بنده خـــدا هستنـــد.
4 ـ برخي آورده‌اند كه منظور ايرانيان و نسل و تبار «سلمان» مي‌باشند؛ و در اين
(408) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
مورد آورده‌اند كه پيامبر گرامي در پاسخ از پرسشي در مورد تفسير اين آيه شريفه، دست خويش را بر شانه «سلمان» زد و فرمود: منظـور، ايـن مـــرد و هموطنـــان اوست: وَ رُوِيَ اَنَّ النَّبِيَّ صلي‌الله‌عليه‌وآله سُئِلَ عَنْ هذِهِ الآيَةِ فَضَرَبَ بِيَدِهِ عَلي عاتِقِ سَلْمانَ فَقالَ: هذا وَ ذَوُوهُ، ثُمَّ قالَ صلي‌الله‌عليه‌وآله : لَوْ كانَ الدّينُ بِالثُّرَيّا تَناوَلَهُ رِجالٌ مِنْ اَبْناءِ فارس...».(1)
آن‌گاه افزود: اگر دين و آيين خدا در آسمان‌ها و به ستاره «ثريا» نيز بسته شده باشد مرداني از فارس حقجويانه آن را خواهند يافت و پس از نايل آمدن به آن به مقرراتش عمل خواهند كرد.
5 ـ و گروهي از جمله «ابن عبّاس»، «عمّار» و «حذيفه» آورده‌اند كه منظور، امير مؤمنان و ياران راستين او مي‌باشند؛ همانان كه پس از پيامبر با پيمان‌شكنان «جمل» و بيدادگران در «صفين» و گمراهان خوارج در «نهروان» به ناگزير به كارزار پرداختند.
اين ديدگاه از دو امام نور، حضرت باقر و حضرت صادق نيز روايت شده است.
افزون بر آن، اين ديدگاه به وسيله ديگر سخنان پيامبر نيز كه در وصف امير مؤمنان فـــرمـــوده است، به روشنـــي تأييد مي‌گردد. براي نمونه:
الف ـ در جنگ با يهود پيمان‌شكن و خيانتكار «خيبر» پس از روزها ناكامي و عدم موفقيت سپاه توحيد به فرماندهي سران صحابه و ترس شديد آنان از

يهود و ترساندن مسلمانان از سپاه يهود، پيامبر گرامي در زدودن آثار ويرانگر ترس و شكست رواني از مسلمانان فـرمود:
«لأُعْطِيَنَّ الرّايَةَ غَداً رَجُلاً يُحِبُّ اللّهَ وَرَسُولَهُ وَيُحِبُّهُ اللّهُ وَرَسُولُهُ، كَرّاراً غَيْرز فَرّارٍ لايَرْجِعُ حَتّي يَفْتَـــحَ اللّـــهُ عَلـــي يَـــدِهِ ثُـــمَّ اَعْطـــاهـــا اِيّـــاهُ».(2)
فرداً پرچم فرماندهي سپاه توحيد را به دست پرتوان مردي خواهم سپرد كه هم او خدا و پيامبر را دوست مي‌دارد و هم خدا و پيامبرش او را بسيار دوست مي‌دارند. او
1 - المُصَنَّف، ابن ابي شَيْبَه، ج 12، ص 206؛ المُعجَم الكبير، طبراني، ج 10، ص 251، ح 10470.
2- صحيح بخاري، ج 5، 171؛ سُنَن تِرْمَذي، ج 5، ص 638. - تفسير تِبْيان، ج 2، ص 556؛
تفسير مردان (409)
قهرمان شيرافكني است كه هماره به تجاوزكاران هجوم مي‌برد و از برابر دشمن خيره‌سر نمي‌گريزد و از ميدان پيكار باز نخواهد گشت تا خدا دژهاي «خيبر» را به دست تواناي او بگشايد. و آن‌گاه بامداد آن شب بود كه در برابر ديدگان همه مسلمانان اميـر مـؤمنـان را فـراخـوانـد و پـرچـم فـرمـانـدهي را به دست او سپـرد.
از دقت در روايت دريافت مي‌گردد كه آن صفات و ويژگي‌هايي كه در آيه آمده است، تنها در وجود گرانمايه علي عليه‌السلام موج مي‌زند و بس. او قهرمان بي‌هماوردي است كـه با تـوحيـدگـرايـان و خـوبـان فـروتـن و پرمهـر و با كفرگرايان و تجاوزكاران سرسخت است. و اوست كه در راه دين و آيين خدا جهاد مي‌كند و از سرزنش ملامتگران نمي‌هراسد. آري، اين ويژگي‌ها تنها در او گرد آمده و كسي نمي‌تـوانـد اين حقـايق را ناديـده گيرد.
ب ـ و نيز آخرين ديدگاه را اين روايت تأييد مي‌كند كه: پيامبر گرامي به قريش هشدار داد كه مراقب رفتار خويش باشند كه امير مؤمنان هماره نگهبان دين و دفتر است و پس از رحلت پيامبر با بدانديشان در راه حراست از دين خدا پيكار خواهد نمود. در اين مورد از جمله آورده‌اند كه:
«سهيل بن عمر» با گروهي از قريش به حضور پيامبر گرامي شرفياب گرديد و گفت: اي پيامبر خدا! گروهي از بردگان ما به دين و آيين تو روي آورده و به تو پيوسته‌اند؛ از شما تقاضا داريم كه آنان را به ما تسليم سازي. پيامبر گرامي به آنان هشدار داد كه: هان اي گروه قريش! يا بس كنيد و در برابر حق سر تسليم فرود آوريد و يا آماده باشيد كه خدا بزرگمردي را برخواهد انگيخت تا براي تأويل قرآن و حراست از مقررات آن شما را سركوب سازد؛ درست همان‌گونه كه من به منظور فرود قرآن و رساندن پيام آن به بشريت، به ناگزير شما را سركوب ساختم و

شرارت‌ها را از راه حق و عدالت برچيدم.
پرسيدند: اي پيـامبـر خـدا! او چـه كسي خواهد بـود؟ آيا «ابـوبكـر» است؟
فرمود: نه، او كسي است كه هم‌اكنون در اتاق به تعمير كفش خويش پرداخته است.
(410) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
هنگامي كه همه به سوي اتاق مورد اشاره نگريستند ديدند كه او جز امير مؤمنان كس ديگـري نيسـت.
ج ـ و نيز آورده‌اند كه اميرمؤمنان در كارزار بصره فرمود: به خداي سوگند كه اهل اين آيه شريفه پس از پيامبر تا به امروز دست به پيكار نزده‌اند. و آن‌گاه به تلاوت اين آيـه شريفه پرداخت: «يا اَيُّهَا الَّذينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِيَ اللّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ...».
د ـ «ابو اِسحاق ثَعْلَبي» در تفسير خود از پيامبر گرامي آورده است كه: روز رستاخيز گروهي از اصحاب من بر كنار حوض كوثر نزد من مي‌آيند، اما آنان را از من دور مي‌كنند. من در اين مورد به پروردگار خويش مي‌گويم: خدايا! اينان اصحاب من هستند، اما ندا مي‌رسد كه اي پيامبر من! نمي‌داني كه اينان پس از رحلت تو چه كارهايي انجام دادند! اينان پس از تو به شرك و تجاوزگري عقبگرد نمودند و به بيـدادگـري‌ها دسـت يـازيدند.
5 ـ و برخي بر اين عقيده‌اند كه آيه شريفه داراي يك پيام و معناي عمومي و جهان‌شمول است و همه كساني را كه تا روز رستاخيز بيايند و داراي چنين ويژگي‌هايي باشند، در بر مي‌گيرد.
6 ـ و بـرخـي بر اين بـاورنـد كه آيه شريفه در مورد مهدي موعود و ياران اوست.
«علي بن ابراهيم» در تفسير خويش ضمن بيان اين ديدگاه مي‌افزايد: فراز نخست آيه مباركه خطاب به كساني است كه درباره خاندان رسالت ستم روا داشته و ضمن پايمال ساختن حقوق و حدود و كرامت آنان، خون پاكشان را نيز بر زمين ريختند؛ و ادامه آيـه نيـز از قيـام آن اصلاحگر بي‌نظير زمين و زمان نويد مي‌دهد و از او و يارانش سخن‌دارد.
در ميان ديدگاه‌هاي گوناگون در مورد آيه شريفه ممكن است اين ديدگاه را تأييد كرد كه پيام آيه را جهان‌شمول مي‌نگرد و مي‌گويد همه كساني را كه بايد داراي اين
تفسير مردان (411)
ويژگي‌ها باشند در بر مي‌گيرد، چرا كه از آمدن مردمي در آينده نويد مي‌دهد و نه از نسل موجود در زمان فرود قرآن. با اين بيان، آيه شريفه شامل همه كساني است كه تا روز رستاخيز بيايند و داراي اين ويژگي‌ها

باشند؛ گرچه كامل‌ترين و جامع‌ترين و جالب‌ترين سمبل چنين كساني آن اصلاحگر بزرگ جهان و ياران فداكار آن حضرت مي‌باشند كه انبوه روايات اين واقعيت را به روشني بيان مي‌كند.
ذلِـــكَ فَضْـــلُ اللّهِ يُـؤْتيــهِ مَنْ يَشــاءُ وَ اللّــهُ واسِــعٌ عَليــمٌ
اين نيز از فضل و فزون‌بخشي خداست كه آن را به هر كسي كه بخواهد و او را شــايستــه بـدانـد ارزانــي مـي‌دارد.
منظور از حقيقت مورد اشاره همان دوست داشتن خدا و پيامبر و مهر به ايمان‌آوردگان و نرمش با آنان و قاطعيت در برابر كفرگرايان تجاوزكار و بيدادگران است. آري، خــدا گشــايشگــري دانــاست؛ بخشنده‌اي است كه از تمام شدن امكانات بيم ندارد و دانا به اموري است كه حكيمانه مي‌بخشد و به كسي و جايي كه مصلحــت بــدانـد بخشش مي‌نمايد.
پاره‌اي نيز برآنند كه رحمت و فزون‌بخشي خدا گسترده است و به حال كسي كه شايسته مهر و رحمت باشد، داناست.
(412) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

آیــه ولایــت علــيّ بن ابیطالب علیه‌السلام

اِنَّمــا وَلِيُّكُــمُ اللّــهُ وَ رَسُــولُــهُ وَ الَّــذينَ امَنُوا الَّذينَ يُقيمُونَ الصَّلوةَ وَ يُــؤْتُــونَ الـزَّكـوةَ وَ هُـمْ راكِعُــونَ
سرپرست و رهبر شما تنها خدا است و پیامبر او و آن‌ها که ایمان آورده‌اند و نمازِ را برپا مي‌دارند و در حال رکوع زکات مي‌پردازند.(55 / مائده)
شرح آیه از تفسیر نمونه

در تفسير مجمع البيان و كتب ديگر از « عبدالله بن عبّاس » چنين نقل شده : كه روزي در كنار چاه زمزم نشسته بود و براي مردم از قول پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله حديث نقل مي‌كرد، ناگهان مردي كه عمامه‌اي بر سر داشت و صورت خود را پوشانيده بود نزديك آمد و هر مرتبه كه ابن عباس از پيغمبر اسلام صلي‌الله‌عليه‌وآله حديث نقل مي‌كرد او نيز با جمله « قالَ رَسُولَ‌اللّه» حديث ديگري از پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله نقل مي‌نمود. او را قسم داد تا خود را معرفي كند ، او صورت خود را گشود و صدا زد : اي مردم ! هر كس مرا نمي‌شناسد بداند من ابوذر غِفارِيّ هستم با اين گوش‌هاي خودم از رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله شنيدم و اگر دروغ مي‌گويم هر دو گوشم كر باد و با اين چشمان خود اين جريان را ديدم و اگر دروغ مي‌گويم هر دو كور باد ، كه پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله فرمود : « عَلِيٌّ قائِدُ الْبَرَرَةِ وَ قاتِلُ الْكَفَرَةِ مَنْصُورٌ مَنْ نَصَرَهُ مَخْذُولٌ مَنْ خَذَلَهُ : عليّ عليه‌السلام پيشواي نيكان است و كشنده كافران ، هر كس او را ياري كند خدا ياريش خواهد كرد و هر كس دست از ياريش بردارد خدا دست از ياري او برخواهد داشت ». سپس ابوذرّ اضافه كرد : اي مردم روزي از روزها با رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله در مسجد نماز مي‌خوانديم ، سائلي وارد مسجد شد و از مردم تقاضاي كمك كرد ، ولي كسي چيزي به او نداد ، او دست خود را به آسمان بلند كرد و گفت : خدايا تو شاهد باش كه من در مسجد رسول تو تقاضاي كمك كردم ولي كسي جواب مساعد به من نداد ، در همين حال علي عليه‌السلام كه در حال ركوع بود با انگشت كوچك

دست‌راست خود اشاره كرد. سائل نزديك آمد و انگشتر را از دست آن حضرت بيرون آورد ، پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله كه در حال نماز بود اين جريان را مشاهده كرد ، هنگامي كه از نماز فارغ شد، سر را به سوي آسمان بلند كرد و چنين گفت : « خداوندا ! برادرم موسي از تو تقاضا كرد كه روح او را وسيع گرداني و كارها را بر او آسان سازي و گره از زبان او بگشايي تا مردم گفتارش را درك كنند و نيز موسي درخواست كرد هارون را كه برادرش بود وزير و ياورش قرار دهي و به وسيله‌او نيرويش‌را زيادكني و دركارهايش شريك‌سازي. خداوندا ! من محمّد پيامبر و برگزيده‌توام، سينه مرا گشاده كن و كارها را بر من آسان ساز ، از خاندانم عليّ عليه‌السلام راوزيرمن گردان تا به وسيله‌او، پشتم قويّ و محكم گردد ». ابوذرّ مي‌گويد : هنوز دعاي پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله پايان

نيافته بودكه جَبْرَئيل نازل شد و به پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله گفت : « بخوان » ، پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله فرمود : « چه بخوانم » ، گفت : « بخوان ؛ اِنَّما وَلِيُّكُمُ اللّهُ ... ». البتّه اين شأن نزول از طرق مختلف (چنان‌كه خواهد آمد) نقل شده كه گاهي در جزئيّات و خصوصيّات مطلب باهم تفاوت‌هايي دارند ولي اساس و عصاره همه يكي است .
اين آيه با كلمه « اِنَّما » كه در لغت عرب به معني انحصار مي‌آيد شروع شده و مي‌گويد : « وليّ و سرپرست و متصرّف در امور شما سه كس است : خدا و پيامبر و كساني كه ايمان آورده‌اند و نماز را برپا مي‌دارند و در حال ركوع زكات مي‌دهند » (اِنَّما وَلِيُّكُمُ اللّهُ وَ رَسُولُهُ وَ الَّذينَامَنُواالَّذينَ يُقيمُونَالصَّلوةَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكوةَ وَ هُمْراكِعُونَ). شكّ نيست كه ركوع در اين آيه به معني ركوع نماز است ، نه به معني خضوع ، زيرا در عرف شرع و اصطلاح قرآن ، هنگامي كه ركوع گفته مي‌شود به همان معني معروف آن يعني ركوع نماز است و علاوه بر شأن نزول آيه و روايات متعدّدي كه در زمينه انگشتر بخشيدن عليّ عليه‌السلام در حال ركوع وارد شده و مشروحا بيان خواهيم كرد ، ذكر جمله «يُقيمُونَالصَّلوةَ» نيز شاهد بر اين موضوع است و ما در هيچ مورد در قرآن نداريم كه تعبير شده باشد كه زكــات را با خضوع بدهيد ، بلكه بايد بااخلاص نيّت و عدم منّت
(414) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
داد. همچنين شك نيست كه كلمه « وَلِيّ » در آيه به معني دوست و يا ناصر و ياور نيست زيرا ولايت به معني دوستي و ياري كردن مخصوص كساني نيست كه نماز مي‌خوانند و در حال ركوع زكات مي‌دهند ، بلكه يك حكم عمومي است كه همه مسلمانان را دربرمي‌گيرد ، همه مسلمين بايد يكديگر را دوست بدارند و ياري كنند حتّي آن‌هايي كه زكات بر آن‌ها واجب نيست و اصولاً چيزي ندارند كه زكات بدهند ، تا چه رسد به اين‌كه بخواهند در حال ركوع زكاتي بپردازند ، آن‌ها هم بايد دوست و يار و ياور يكديگر باشند. از اين‌جا روشن مي‌شود كه منظور از « وَلِيّ » در آيه فوق وِلايَت به معنــي سرپــرستي و تصــرّف و رهبري مادّي و معنوي است ، به‌خصوص اين‌كه اين وِلايَت در رديف وِلايَت پيــامبــر صلي‌الله‌عليه‌وآله و وِلايَت خدا قرارگرفته و هرسه بايك جمله اداشده‌است. و به‌اين‌ترتيب ، آيه از آياتي است كه به عنوان يك نصّ قــرآنــي دَلالَت بــر وِلايَت و امــامت عليّ عليه‌السلام مي‌كند. ولي در اين‌جا بحث‌هاي مهمّي اســت كــه بايد به طــور جداگانه ، مورد بررسي قرار گيرد.

همان‌طور كه اشاره كرديم در بسياري از كتب اسلامي و منابع اهل‌تسنّن، روايات متعــددي دايـر بر اين كه آيه فوق در شأن عليّ عليه‌السلام نازل شده نقل گرديده كه در بعضي از آن‌ها اشاره به مسأله بخشيدن انگشتر در حال ركوع نيز شده و در بعضي نشده و تنها به نزول آيه درباره عليّ عليه‌السلام قناعت گرديده است. اين‌روايت را « ابن‌عباس » و « عَمّاريـاسر » و « عبداللّه‌بن سلام » و « سَلَمَةُ بْن كُهَيْل » و « اَنَس بن مالك » و « عُقْبَة بن حكيم » و « عبدالله بن اُبَيّ » و « عبدالله بن غالب » و « جابـر بن عبدالله انصاري » و « ابوذر غِفاري » نقل كرده‌اند .(1) و علاوه بر ده نفــر كه در بالا ذكر شد از

1- به‌كتاب « اِحْقاقُ‌الحق » جلد 2 صفحه 399 تا 410 مراجعه شود .

خود علي عليه‌السلام نيز اين روايت در كتب اهل تسنّن نقل شده است . (1) جالب اين‌كه در كتاب غايَةُالْمَرام تعداد 24 حديث در اين باره از طرق اهل‌تسنّن و 19 حديث ازطرق شيعه نقل كرده است .(2) كتاب‌هاي معروفي كه اين حديث در آن نقل شده از سي كتاب تجاوز مي‌كند كه همه از منابع اهل تسنّن است ، از جمله مُحِبُّ الدّين طَبَري در ذخــاير العُقْبي صفحه 88 و علامه قاضي شَوْكانِيّ در تفسير فتح القدير جلد دوم صفحه 50 و در جامع الاصول جلد نهم صفحه 478 و در اسباب النزول واحدي صفحه 148 و در لُبابُ النُّقُول سُيُوطِيّ صفحه 90 و در تذكرة سِبْط بن جَوْزِيّ صفحه 18 و در نور الابصار شَبْلَنْجِيّ صفحه 105 و در تفسير طبري صفحه 165 و در كتاب الكافِي الشّافِ ابن حَجَر عَسْقَلانِيّ صفحه 56 و در مَفاتيح الغَيْب رازي جلد سوم صفحه 431 و در تفسير دُرُّالْمَنْثُور جلد 2 صفحه 393 و در كتاب كَنْزُالعُمّال جلد6 صفحه 391 و مُسْنَدابن مَرْدَوَيْه و مُسْنَدابن الشيخ و علاوه بر اين‌ها در صحيح نِسائِيّ و كتاب المَجْمَع بين‌الصِّحاح‌السِّتّةوكتاب‌هاي‌متعدّددديگري‌اين‌احاديث‌آمده‌است.(3) با اين‌حال چگونه مي‌توان اين‌همه احاديث را ناديده گرفت ، در حالي كه در شأن نزول آيات ديگر به يك يا دو روايت قناعت مي‌كنند ، اما گويا تعصّب اجازه نمي‌دهد كه اين‌همه روايات و اين‌همه گواهي دانشمندان درباره شأن نزول آيه فوق مورد توجّه قرار گيرد. و اگر بنا شود در تفسير آيه‌اي از قرآن اين‌همه روايات ناديده گرفته شود ما بايد در تفسير آيات قرآني اصولاً به هيچ روايتي توجّه نكنيم ، زيرا درباره شأن نزول كمتــر آيـــه‌اي از آيــات قـــرآن اين همــه روايــت وارد شـــده است.

1- به كتاب « المُراجِعات » ، صفحه 155 رجوع شود .

2- « مِنْهــاجُ الْبَـراعَــه » ، جلــد 2 ، صفحـــه 350 .
3- براي اطلاع‌بيشتر به‌كتاب «اِحْقاقُ الْحَقِّ» جلد2، «الغدير» جلد2و«المُراجِعات»مراجعه شود.
(416) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

جمعي از برادران اهل تسنّ اصرار دارند كه ايرادهاي متعدّدي به نزول اين آيه در مورد عليّ عليه‌السلام و همچنين به تفسير « وِلايَت » به عنوان « سرپرستي و تصرّف و امامت » بنمــايند كه ما ذيــلاً مهــم‌ترين آن‌ها را عنــوان كرده و مورد بررسي قرار مي‌دهيم:
1 ـ از جمله اشكالاتي كه نسبت به‌نزول آيه‌فوق در مورد عليّ عليه‌السلام گرفته‌اند اين‌است كه آيه با توجّه به كلمه « اَلّذين » كه براي جمع است ، قابل تطبيق بر يك‌فرد نيست و به عبارت ديگر آيه مي‌گويد : « وَلِيّ » شما آن‌هايي هستند كه نماز را برپا مي‌دارند و در حال ركوع زكات مي‌دهند ، اين عبارت چگونه بر يك شخص مانند عليّ عليه‌السلام قابل تطبيق‌است؟
پاسخ : در ادبيات عرب مكرر ديده مي‌شود كه از مفرد به لفظ جمع ، تعبير آورده شـده است از جملـه در آيه مُباهَلَة مي‌بينيم كه كلمه « نِسائَنا » به صورت جمع آمده در صورتي كه منظور از آن طبق شأن نزول‌هاي متعدّدي كه وارد شده فاطمه زهرا عليهاالسلام است و همچنين «اَنْفُسَنا» جمع است در صورتي كه از مردان غير از پيغمبر كسي جز عليّ عليه‌السلام در آن جريان نبـود و در آيـه 172 سـوره آل عمـران در داستــان جنـگ احد مي‌خوانيم : « اَلّذينَ قالَ لَهُمُ النّاسُ اِنَّ النّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزادَهُمْ ايمانا ». و همان‌طور كه در تفسير اين آيه در جلد سوّم ذكر كرديم بعضي از مفسّران شأن نزول آن را درباره نَعيم بن مسعود كه يك فرد بيشتر نبود مي‌دانند. و همچنين در آيه 52 سوره مائده مي‌خوانيم: «يَقُولُونَ نَخْشي اَنْ تُصيبَنا دائِرَةٌ» در حالي كه آيه در مورد عبداللّه بن اُبَيّ وارد شده است كه تفسير آن گذشت و همچنين در آيه اوّل سوره ممتحنه و آيه 8 سوره منافقون و 215 و 274 سوره بقره تعبيراتي ديده مي‌شود كه عموما به صورت جمع است ، ولي طبق آن‌چه در شأن نزول آن‌ها آمده منظور از آن يك‌فرد بوده است. اين تعبير يا به خاطر اين است كه اهميّت موقعيّت آن فرد و نقش مؤثّري كه در اين كار داشته روشن شود و يا به خاطر آن است كه حكم در شكل كلّي عرضه شود ،

اگر چه مصداق آن منحصر به يك فرد بوده باشد ، در بسياري از آيات قرآن ضمير جمع به خداوند كه احد و واحد است به عنوان تعظيم گفته شده است. البتّه انكار نمي‌توان كرد كه استعمال لفظ جمع در مفرد به اصطلاح ، خلاف ظاهر است و بدون‌قرينه جايز نيست، ولي با وجود آن‌همه رواياتي كه در شأن نزول آيه وارد شده است ، قرينه روشني بر چنين تفسيري خواهيم داشت و حتّي در موارد ديگر به كمتر از اين قــرينــه نيــز

قنــاعــت مي‌شـود .
2 ـ فخر رازي و بعضي ديگر از متعصّبان ايراد كرده‌اند كه عليّ عليه‌السلام با آن توجّه خاصّي كه در حال نماز داشت و غرق در مناجات پروردگار بود (تا آن‌جا كه معروف است پيكان تير از پايش بيرون آوردند و توجّه پيدا نكرد) چگونه ممكن است صداي سائلي را شنيده و به او توجّه پيدا كند ؟
پاسخ ـ آن‌ها كه اين ايراد را مي‌كنند از اين نكته غفلت دارند كه شنيدن صداي سائل و به كمك او پرداختن توجّه به خويشتن نيست ، بلكه عين توجّه به خدا است ، عليّ عليه‌السلام در حال نماز از خود بيگانه بود نه از خدا و مي‌دانيم بيگانگي از خلق خدا بيگانگي از خدا است و به تعبير روشن‌تر : پرداختن زكات در نماز انجام عبادت در ضمن عبادت است ، نه انجام يك عمل مباح در ضمن عبادت و باز به تعبير ديگر آن‌چه با روح عبادت سازگار نيست ، توجّه به مسائل مربوط به زندگي مادّي و شخصي است و اما توجّه به آن‌چه در مسير رضاي خدا است ، كاملاً با روح عبادت سازگار است و آن را تأكيد مي‌كند ، ذكر اين نكته نيز لازم است كه معني غرق شدن در توجّه به خدا اين نيست كه انسان بي‌اختيار احساس خود را از دست بدهد بلكه با اراده خــويش توجّه خــود را از آن‌چه در راه خــدا و براي خــدا نيست برمي‌گيــرد.
3 ـ اشكـــال ديگـــري كه به آيــه كــرده‌انــد در مــورد معنــي كلمــه « وَلِيّ » است كــه آن را به معنــي دوست و ياري كننده و امثال آن گرفته‌اند نه به معني متصرّف و سرپرست و صاحب اختيار .
(418) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
پاسخ ـ همان‌طور كه در تفسير آيه در بالا ذكر كرديم كلمه « وَلِيّ » در اين‌جا نمي‌تواند به معني دوست و ياري بوده باشد ، زيرا اين صفت براي همه مؤمنان ثابت است نه مؤمنان خاصّي كه در آيه ذكر شده كه نماز را برپا مي‌دارند و در حال ركوع زكات مي‌دهند و به عبارت ديگر دوستي و ياري كردن ، يك حكم عمومي است ، در حالي كه آيه ناظر به بيان يك حكم خصوصي مي‌باشد و لذا بعد از ذكر ايمان ، صفات خـاصي را بيــان كـرده است كه مخصــوص به يك فــرد مي‌شــود .
4 ـ مي‌گويند علي عليه‌السلام چه زكات واجبي بر ذِمّه داشت با اينكه از مال دنيا چيزي براي خود فراهم نساخته بود و اگر منظور صدقه مستحبّ است كه به آن زكات گفته نمي‌شود ؟
پاسخ ـ اولاً به گواهي تواريخ عليّ عليه‌السلام از دسترنج خود اموال فراواني تحصيل كرد و در راه خدا داد تا آن‌جا كه مي‌نويسند هزار برده را از دسترنج خود آزاد نمود ، به علاوه سهم او از غنايم جنگي نيز قابل ملاحظه بود ، بنابراين اندوخته مختصري كه زكات به آن تعلق گيرد و يا نخلستان كوچكي كه واجب باشد زكات آن را بپردازد چيز مهمّي نبوده

است كه علي عليه‌السلام فاقد آن باشد و اين را نيز مي‌دانيم كه فوريّت وجوب پرداخت زكات « فوريّت عرفي » است كه با خـوانـدن يك نمـاز منافات ندارد.
ثانيا : اطلاق زكات بر « زكات مستحبّ » در قرآن مجيد فراوان است ، در بسياري از سوره‌هاي مكّي كلمه « زَكات » آمده كه منظور از آن همان زكات مستحبّ است ، زيرا وجوب زكات مسلّما بعد از هجرت پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله به مدينه ، بوده است (آيه 3 سوره نمل و آيه 39 سوره روم و 4 سوره لقمان و 7 سوره فصلت و غير اين‌ها) .
5 ـ مي‌گويند: ما اگرايمان به‌خلافت بلافصل‌علي عليه‌السلام داشته‌باشيم بالاخره بايد قبــول كنيــم كه مربوط به زمان بعد از پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله بوده، بنابراين عليّ عليه‌السلام در آن روز «وَلِيّ» نبــود و به عبــارت ديگــر وِلايَت در آن روز براي او «بِالْقُوَّه» بود نه «بِالْفِعْلِ» در حــالــي كــه ظــاهــر آيــه ولايــت «بِالْفِعْــلِ» را مي‌رســانــد.
تفسير مردان (419)
پاسخ ـ در سخنان روزمَرّه در تعبيرات ادبي بسيار ديده مي‌شود كه اسم يا عنواني به افرادي گفته مي‌شود كه آن را بِالْقُوَّة دارند مثلاً انسان در حال حيات خود وصيّت مي‌كند و كسي را به عنوان « وَصِيّ » خود و « قَيِّم » اطفال خويش تعيين مي‌نمايد و از همان وقت عنوان وَصِيّ و قَيِّم به آن شخص گفته مي‌شود ، در حالي كه طرف هنوز در حيات است و نمرده است ، در رواياتي كه در مورد علي عليه‌السلام از پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله در طرق شيعه و سنّي نقل‌شده‌مي‌خوانيم‌كه‌پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله او را « وَصِيّ »و« خليفه » خود خطاب‌كرده در حالي‌كه هيچ‌يك از اين عناوين در زمان پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله نبود ، در قرآن مجيد نيز اين‌گونه تعبيرات ديده مي‌شود از جمله در مورد زكريا مي‌خوانيم كه از خداوند چنين تقاضا كرد: « هَبْ لي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيّا يَرِثُني وَ يَرِثُ مِنْ الِ يَعْقُوبَ» (1) . در حالي كه مسلّم است منظور از « وَلِيّ » در اين‌جا سرپرستي براي بعد از مرگ او منظور بوده است ، بسياري از افراد جانشين خود را در حيات خود تعيين مي‌كنند و از همان زمــان نــام جــانشين بــر او مي‌گــذارنــد با اين كه جنبــه بِالْقُوَّة دارد.
6 ـ مي‌گويند : چرا عليّ عليه‌السلام با اين دليل روشن شخصا استدلال نكرد؟
پاسخ ـ همان‌طور كه در ضمن بحث پيرامون روايات وارده در شأن نزول آيه خوانديم اين‌حديث در كتب متعدّد از خود علي عليه‌السلام نيز نقل شده است از جمله در مُسْنَد « اِبْن مَرْدَوَيْه » و « ابي الشيخ » و « كَنْزُالعُمّال » و اين در حقيقت به منزله استدلال حضرت است به اين آيه شريفه .
در كتاب نفيس « اَلْغَدير » از كتاب « سُلَيْم بن قَيْس هِلالِيّ » حديث

مفصّلي نقل مي‌كند كه عليّ عليه‌السلام در ميدان صِفّين در حضور جمعيّت براي اثبات حقّانيّت خود دلايل متعددي آورد از جمله استدلال به‌همين آيه بود .(2) و در كتاب غايَةُ الْمَرام از ابــوذرّ چنيــن نقــل شــده كه علـي عليه‌السلام روز شُوري نيز به همين آيه استدلال كرد .(3)
1- « 5 / مريم » .
2- « الغدير » ، جلد 1 ، صفحه 196 .
3- « منهاج البراعه » ، جلد 2 ، صفحه 363 .
(420) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
7 ـ مي‌گويند : اين « تفسير » با آيات قبل و بعد سازگار نيست، زيرا در آن‌ها وِلايَت به معني « دوستي » آمده است .
پاسخ ـ بارها گفته‌ايم آيات قرآن چون تدريجا و در وقايع مختلف نازل گرديده هميشه پيوند با حوادثي دارد كه در زمينه آن نازل شده است و چنان نيست كه آيات يك سوره يا آياتي كه پشت سر هم قرار دارند همواره پيوند نزديك از نظر مفهوم و مُفاد داشته باشند لذا بسيار مي‌شود كه دو آيه پشت سر هم نازل شده اما در دو حادثه مختلف بوده و مسير آن‌ها به‌خاطر پيوند با آن حوادث از يكديگر جدا مي‌شود. باتوجه به‌اين‌كه آيه « اِنَّما وَلِيُّكُمُ اللّهُ » به گواهي شأن نزولش در زمينه زكات دادن عليّ عليه‌السلام در حال ركوع نازل شده و آيات گذشته و آينده همان‌طور كه خوانديم و خواهيم خواند در حوادث ديگري نازل شده است نمي‌توانيم روي پيوند آن‌ها زياد تكيه كنيم. به علاوه آيه مورد بحث اتفاقا تناسب با آيات گذشته و آينده نيز دارد زيرا در آن‌ها سخن از ولايت به معني ياري و نصرت و در آيه مورد بحث سخن از ولايت به معني رهبري و تصرّف مي‌باشد و شكّ نيست كه شخص وليّ و سرپرست و متصرّف ، يــار و يــاور پيــروان خــويش نيز خواهد بود . به عبارت ديگر يار و ياور بودن يكي از شــؤن وِلايَت مُطْلَقَـة است .
8 ـ مي‌گويند : انگشتري با آن قيمت گزاف كه در تاريخ نوشته‌اند ، عليّ عليه‌السلام از كجا آورده بود ؟ به علاوه پوشيدن انگشتري با اين قيمت فوق العاده سنگين اسراف محســوب نمي‌شــود ؟ آيا اين‌هــا دليــل بر عــدم صحّت تفسيــر فــوق نيست ؟
پاسخ ـ مبالغه‌هايي كه درباره قيمت آن انگشتر كرده‌اند به كُلّي بي‌اساس است و هيچ‌گونه دليل قابل قبولي بر گران‌قيمت بودن آن انگشتر نداريم و اين كه در روايت ضعيفي قيمت آن معادل خراج شام ذكر شده به افسانه شبيه‌تر است تا واقعيّت و شايد براي بي‌ارزش نشان دادن اصل مسأله جعل شده است و در روايات صحيح و معتبر كه در زمينه شأن نزول آيه ذكر كرده‌اند اثري از اين افســانه نيســت، بنابراين نمي‌توان

يك واقعيّت تاريخي را با اين‌گونه سخنان پرده پوشي كرد.
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«وَلِيّ»: به مفهوم سرپرست، سررشته‌دار، يار، مددكار و صاحب اختيار آمده است و به همين دليل است كه به كسي كه در ازدواج صاحب اختيارات است، «وليّ نكاح» و به صاحب‌اختيار در خونِ مقتول، «وليّ دم» و به شاه و فرمانروا و حاكم بر كشور و جامعه‌اي «وليّ امر» مي‌گويند؛ چرا كه آنان صاحب‌اختيار در تدبير امور مورد اشاره هستند.
پاره‌اي نيز برآنند كه «وليّ» به مفهوم برتر و زيبنده‌تر و سزاوارتر از ديگران است.
«رُكُوع»: به هيئت و شيوه خاصي كه در نماز انجام مي‌شود، مي‌گويند.

در اين آيه شريفه آفريدگار هستي بزرگمردي را به تابلو مي‌برد و معرّفي مي‌كند كه مقام والاي امامتِ راستين و پيشوايي انسان‌ها را به او ارزاني داشته و فرمانبرداري از او را بر همه بندگانش واجب ساخته است:
اِنَّمـا وَلِيُّكُـمُ اللّهُ وَ رَسُـولُـهُ
سرپرست و تدبيرگر امور شما و قدرتي كه بر شما ولايت دارد، تنها خداست و آن‌گـاه پيامبر اوست كه همـه كـارهـا و عملكردش به دستور خداست.
وَ الَّـــذيـــنَ آمَنُـــــوا
و ديگر كساني كه به راستي ايمان آورده‌اند. اين ايمان‌آوردگان چه كساني هستند؟ اينك آنان را وصف مي‌كند و مي‌فرمايد:
الَّـذيـنَ يُقيمُـونَ الصَّلـوةَ وَ يُـؤْتُـونَ الـزَّكـوةَ وَ هُـمْ راكِعُـونَ
همانان كه نمـاز را برپا مي‌دارنـد و در حال ركوع زكات مي‌پردازند.
(422) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

رهنمود آیه مبارکه

آيه شريفه از روشن‌ترين دلايل امامت و جانشيني امير مؤمنان پس از پيامبر خداست؛ چرا كه اگر واژه «ولي» در آيه شريفه به مفهوم تدبيرگر امور جامعه باشد و فرمانبرداري از چنين كسي نيز بر همگان واجب باشد و آن‌گاه ثابت شود كه منظور از «وَالَّذينَ آمَنُوا...» علي عليه‌السلام است، اين‌جاست كه امامت و ولايت راستين آن حضرت به صراحت قرآن شريف ثابت و روشن مي‌گردد.

دو نكتــه اسـاسي

با اين بيــان، بايد به دو نكتــه اســاسي در اثبـات حقيقت مورد بحث انديشيد:
1 ـ نخست بايد ديد واژه «وليّ» در فرهنگ واژه‌شناسان به چه معناي آمده است؟
با تعمّق در فرهنگ‌هاي لغت روشن مي‌شود كه واژه‌شناسان تصريح كرده‌اند كه واژه «ولــيّ» به مفهــوم ولايت و سرپرستي و تدبير امور آمده است كه در بحث از واژه‌هــا گــذشت و نيــازي به تكــرار نيست.
اما در اين موضوع كه آيا در آيه شريفه منظور همين مفهوم و معناست، بايد گفت: واژه «انّما»، حكم را به پس از خود اختصاص مي‌دهد و از غير آن سلب مي‌نمايد. براي نمونه: هرگاه گفته شود: «اِنَّمَا الْفَصاحَةُ لِلْجاهِلِيَّةِ»، منظور اين است كه فصاحت ويژه عصر جاهليت بوده و دوران‌هاي ديگر از آن بهره‌اي نداشته‌اند. با اين بيان، هنگامي كه اين واژه داراي چنين مفهومي باشد، ديگر نمي‌توان واژه «وليّ» را كه پس از آن آمده است به مفهوم دوست معنا كرد و نمي‌توان هدف آيه را دوستي و محبت عقيدتي و ديني تفسير نمود، چرا كه اين مفهوم چه ويژگي دارد تا آن را براي برخي از ايمان‌آوردگان اثبات و از برخي نفي و سلب نماييم؟! روشن است كه دوستي و مهر دينــي اختصــاص به برخي از مــؤمنــان نــدارد و از آنِ همه ايمان‌آوردگان است.
آفــريــدگار پرمهر در آيه ديگري اين واقعيت را روشــن مي‌كنــد كه مي‌فــرمايد:
تفسير مردان (423)
وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِناتُ بَعْضُهُمْ اَوْلِياءُ بَعْضٍ...»(1)
و مردان و زنان با ايمان دوستان يكديگرند...
با اين بيان، نمي‌توان آن آيه شريفه را به اين مفهوم تفسير كرد و هيچ راهي جز اين نيست كه به همان معناي نخست باز گرديم و بگوييم منظور از «وليّ» در آيه مورد بحــث، امــام معصــوم و بــرگــزيده از سوي خداست، چرا كه براي واژه «وليّ» بيشتر از دو معنا نيامده است و هنگامي كه به يكي از آن دو نمي‌توان تفسير كرد ناگزير معناي دوم تحقق مي‌يابد.
2 ـ اما چگــونه مي‌تــوان گفت كــه مصــداق: اَلَّذينَ آمَنُوا...، امير مؤمنان اســت؟
در اين مورد روايت جالب و روشنگري از محدثان شيعه و سنّي آمده است كه نشانگر اين واقعيت است. اين روايت روشن مي‌سازد كه آيه شريفه در

مورد علي عليه‌السلام فرود آمد و آن هنگامي بود كه آن حضرت در حال ركوع انگشتر خويش را در راه خدا به بينوايي انفاق كرد. به هرحال همه كساني كه واژه «وَلِيّ» را به مفهوم پيشواي معصوم مي‌گيرند، بر اين عقيده‌اند كه منظور از آن امير مؤمنان علي عليه‌السلام است و تنها مصداق آيه آن حضرت مي‌باشد.
سؤال؟
ممكن است در اين مورد دو پرسش ديگر قابل طرح باشد كه بايد به آنها پاسخ داد:
1 ـ چگونه مي‌توان واژه «اَلَّذينَ» را كه جمع است، در مفرد به كار برد؟
پاسخ اين است كه: واژه‌شناسان و دانشمندان ادبيات، گاه واژه جمع را در مورد فرد بـه كار مي‌برند و اين هنگامي است كه بخواهند از آن شخصيت تجليل به عمل آورند و اين نكتـه به گـونـه‌اي مشهـور است كه نيـازي به استـدلال نـدارد.
2 ـ ممكن است برخي «وَهُمْ راكِعُونَ» را حال نگيرند و بگويند منظور اين است كه
1 - سوره توبه، آيه 71.
(424) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
عبادت آنان ركوع است.
پاسخ اين است كه در جمله «يُقيمُونَ الصَّلوةَ» ركوع هم وجود دارد، چرا كه نماز بدون ركوع ممكن نيست. با اين بيان، اگر جمله «و هم راكعون» را قيد براي پرداخت زكات و انفاق نگيريم و بگوييم منظور اين است كه وصف و شيوه آنان ركوع است، مطلب بي هيچ فايده‌اي تكرار شده است. و روشن است كه مفهوم برخوردار از فايده، بهتر از تفسيري است كه تكراري و بدون فايده باشد.
نكته ديگر اين‌كه خدا در آغاز آيه شريفه همه ايمان‌آوردگان را مخاطب مي‌سازد و مي‌فرمايد: سرپرست و تدبيرگر امور شما خداست...
آن‌گاه واژه «رسول» را بيان مي‌كند و بدين‌سان او را از ديگران خارج ساخته و «وليّ» جامعه معرّفي مي‌كند، سپس آن كساني را كه ايمان آورده و داراي ويژگي‌هاي ديگري هستند... اينك اگر گفته شود منظور از «وَالَّذينَ آمَنُوا»، همه ايمان‌آوردگانند، در آن صورت با آغاز آيه يكي مي‌شود، در حالي كه بايد «وَالَّذينَ آمَنُوا...» جز صدر آيه بـاشـد وگـرنه مفهـومي نخواهد داشت، چرا كه مردم با ايمان خود سرپرست مردم با ايمـان خواهنـد بود.
با ايـــن بيـــان:
1 ـ واژه «ولـيّ» در ايـن جـا به مفهـوم سرپـرست و پيشـواي راستيـن و امـام معصـوم اسـت.

2 ـ مصـداق بـارز آن علـي عليه‌السلام است كه آيـه در مـورد او فـرود آمـده است.
تفسير مردان (425)
وَ مَـنْ يَتَـوَلَّ اللّهَ وَ رَسُـولَـهُ وَ الَّـذينَ امَنُـوا فَـاِنَّ حِـزْبَ اللّهِ هُمُ الْغالِبُونَ
و كساني‌كه ولايت‌خدا و پيامبر او و افراد باايمان را بپذيرند (پيروزند زيرا) حزب و جمعيّت خدا پيروز مي‌باشد. (56 / مائده)
شرح آيه از تفسير نمونه
اين آيه تكميلي براي مضمون آيه پيش است و هدف آن را تأكيد و تعقيب مي‌كند و به مسلمانان اعلام مي‌دارد كه : « كساني كه ولايت و سرپرستي و رهبري خدا و پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله و افراد باايماني را كه در آيه قبل به آن‌ها اشاره شد بپذيرند پيروز خواهند شد ، زيرا آن‌ها در حزب خـدا خواهند بود و حزب خدا پيـروز است » (وَ مَنْ يَتَوَلَّ اللّهَ وَ رَسُولَهُ وَالَّذينَ امَنُوا فَاِنَّ حِزْبَاللّهِ هُمُ‌الْغالِبُونَ). در اين آيه قرينه ديگري بر معني وِلايَت كه در آيه پيش اشاره شد يعني « سرپرستي و رهبري و تصرّف » ديده مي‌شود ، زيرا تعبير به « حِزْبُ اللّه » و « غلبه آن » مربوط به حكومت اسلامي است ، نه يك دوستي ساده و عادي و اين خود مي‌رساند كه وِلايَت در آيه به معني سرپرستي و حكومت و زمامداري اسلام و مسلمين است ، زيرا در معني حزب يك نوع تشكّل و همبستگي و اجتمـاع بـراي تأمين اهـداف مشتـرك افتـاده است. بايد توجّه داشت كه مراد از «الَّذينَ امَنُوا» در اين آيه ، همه افراد باايمان نيستند بلكه كسي است كه در آيه قبل با اوصاف معيني به او اشاره شد. آيا منظور از پيروزي « حِزْبُ اللّه » كه در اين آيه به آن اشاره شده، تنها پيروزي معنوي است يا هر گونه پيروزي مادّي و معنوي را شامل مي‌شود؟ شكّ نيست كه اطلاق آيه دليل بر پيروزي مطلق آن‌ها در تمام جبهه‌ها است و به راستي اگر جمعيتي جزء حزب اللّه باشند يعني ايمان محكم و تقوا و عمل صالح و اتّحاد و همبستگي كامل و آگاهي و آمادگي كافي داشته باشند بدون ترديد در تمام زمينه‌ها پيروز خواهند بود و اگر مي‌بينيم مسلمانان امروز به چنان پيروزي دست نيافته‌اند ، دليل آن روشن است ، زيرا شرايط عضويّت در حزب اللّه كه در بالا اشاره شد
(426) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
در بسياري از آن‌ها ديده نمي‌شود و به همين دليل قدرت‌ها و نيروهايي را كه براي عقب نشاندن دشمن و حلّ مشكلات اجتماعي بايد مصرف كنند غالبا براي تضعيف يكـديگـر به كـار مي‌بـرنـد.
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«حِزْب»: در مـورد گـروه و جـامعـه كوچك و بزرگي كه همفكر و همدل

و همگام هم باشند، به كار مي‌رود.
در آيه مورد بحث مي‌افزايد:
هر كس خدا و پيام‌آورش و كساني را كه ايمان آورده‌اند و وصفشان رفت، سرپرست خود بداند پيروز است، چرا كه حزب و لشكر راستين خدا بر دشمنان حقّ و عدالت پيروزند.
تفسير مردان (427)

يأَيُّهَــا الَّــذيــنَ ءَامَنُــوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَ الْمَيْسِرُ وَ الأَنْصابُ وَ الأَزْلمُ رِجْسٌ مِنْ عَمَــلِ الشَّيْطــنِ فَــاجْتَنِبُــوهُ لَعَلَّكُـــمْ تُفْلِحُـــونَ
اي‌كساني كه ايمان آورده‌ايد شراب و قمار و بت‌ها و ازلام (كه يك نوع بخت آزمايي بوده) پليدند و از عمل شيطانند از آن‌ها دوري كنيد تا رستگار شويد. (90 / مائده)
اِنَّما يُريدُ الشَّيْطنُ اَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدوَةَ وَ الْبَغْضاءَ فِي الْخَمْرِ وَ الْمَيْسِرِ وَ يَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللّهِ وَ عَنِ الصَّلوةِ فَهَلْ اَنْتُمْ مُنْتَهُونَ
شيطان مي‌خواهد در ميان شما به وسيله شراب و قمار عداوت ايجاد كند و شما را از ذكر خدا و از نمــاز بــازدارد آيا (با اين‌همه زيان و فساد و با اين نهي اكيد) خــودداري خـواهيد كرد؟
(91 / مائده)
شرح آيه از تفسير نمونه
شراب‌خواري و ميگساري در زمان جاهليّت و قبل از ظهور اسلام فوق‌العاده رواج داشت و به صورت يك بلاي عمومي درآمده بود ، تا آن‌جا كه بعضي از مورّخان مي‌گويند عشق عرب جاهلي در سه چيز خلاصه مي‌شد: شعر و شراب و جنگ و نيز از روايات استفاده مي‌شود كه حتي بعد از تحريم شراب مسأله ممنوعيت آن براي بعضي از مسلمانان فوق‌العاده سنگين و مشكل بود، تا آن‌جا كه مي‌گفتند : « ما حُرِّمَ عَلَيْنا شَيْيءٌ اَشَدُّ مِنَ الْخَمْرِ : هيچ حكمي بر ما سنگين‌تر از تحريم شراب نبود ».
روشن است كه اگر اسلام مي‌خواست بدون رعايت اصول رواني و اجتماعي با اين بلاي بزرگ عمومي به مبارزه برخيزد ممكن نبود و لذا از روش تحريم تدريجي و آماده ساختن افكار و اذهان براي ريشه‌كن كردن ميگساري كه به صورت يك عادت ثانوي در رگ و پوست آن‌ها نفوذ كرده بود ، استفاده كرد ، به اين ترتيب كه نخست در بعضي از سوره‌هاي مكي اشاراتي به زشتي اين كار نمود ، « وَ مِنْ ثَمَراتِ النَّخيلِ وَ الأَعْنابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرا وَ رِزْقـا حَسَنـا: از ميـوه‌هاي درخت نخل و انگور ، مسكرات و روزي‌هاي پاكيزه فراهم مي‌كنيد ». در اين‌جا « سَكَر » يعني مُسْكِر و شرابي را كه از انگور و خرما
(428) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
مي‌گرفتند ، درست در مقابل رزق حسن قرارداده است و آن را يك نوشيدني ناپاك و آلوده شمرده است. ولي عادت زشت شراب‌خواري از آن ريشه دارتر بود ، كه با اين اشاره‌ها ريشه‌كن شود ، به‌علاوه شراب بخشي از درآمدهاي اقتصادي آن‌ها را نيز تأمين مي‌كرد لذا هنگامي كه مسلمانان

به مدينه منتقل شدند و نخستين حكومت اسلامي تشكيل شد ، دومين دستور در زمينه منع شراب‌خـواري به صورت قاطع‌تري نازل گشت ، تا افكار را براي تحريم نهايي آماده‌تر سازد ، در اين موقع بود كه آيه 219/ بقره نازل گرديد «يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَ الْمَيْسِرِ قُلْ فيْهِماَ اِثْمٌ كَبيرٌ وَ مَنافِعُ لِلنّاسِ وَ اِثْمُهُماَ اَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِما » در اين آيه ضمن اشاره به منافع اقتصادي مشروبات الكلي براي بعضي از جوامع همانند جامعه جاهليّت ، اهميت خطرات و زيان‌هاي بزرگ آن را كه به درجات از منافع اقتصادي آن بيشتر است يادآور مي‌شود. به دنبال آن در آيه 43/نساء « يآ اَيُّهَا الَّذينَ آمَنُوا لا تَقْرَبُوا الصَّلَوةَ وَ اَنْتُمْ سَكاري حَتّي تَعْلَمُوا ما تَقُولُونَ » به مسلمانان صريحا دستور داده شد كه در حال مستي هرگز نماز نخوانند تا بدانند با خداي خود چه مي‌گويند. البته مفهوم اين آيه آن نبود كه در غير حال نماز ، نوشيدن شراب مجاز بود ، بلكه برنامه همان برنامه تحريم تدريجي و مرحله به مرحله بود و به عبارت ديگر اين آيه نسبت به غير حال نماز سكوت داشت و صريحا چيزي نمي‌گفت. آشنايي مسلمانان به احكام اسلام و آمادگي فكري آن‌ها براي ريشه‌كن ساختن اين مفسده بزرگ اجتماعي كه در اعماق وجود آن‌ها نفوذ كرده بود ، سبب شد كه دستور نهايي با صراحت كامل و بيان قاطع كه حتي بهانه جويان نيز نتوانند به آن ايراد گيرند نازل گرديد ، كه همين آيه مورد بحث بوده باشد. جالب توجه اين‌كه در اين آيه با تعبيـرات گوناگون ممنـوعيّت ايـن كـار مـورد تأكيد قرار گرفته است :

1 ـ آيه با خطاب « يأَيُّهَا الَّذينَ ءَامَنُواْ » شـروع شـده اشـاره بـه اين‌كه مخالفت با ايـن حكـم بـا روح ايمان سازگار نيست .

2 ـ بعـد از آن كلمه « اِنَّمَا » كه براي حصر و تأكيد است به كار رفته .

3 ـ شراب و قمار هم رديف « اَنْصاب » (1) (بت‌هايي كه شكل مخصوصي نداشتند و تنها قطعه سنگي بودند) ذكر شده‌است و نشان مي‌دهد ، خطر شراب و قمار به قدري زياد است كه در رديف بت‌پرستي قرارگرفته ، به‌همين دليل در روايتي از پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله مي‌خـوانيـم «شـارِبُ الْخَمْـرِ كَعـابِدِ الْوَثَنِ : شراب‌خوار همانند بت‌پرست است » .(2)

4 ـ شراب و قمار و هم‌چنين بت‌پرستي و اَزْلام (يك نوع بخت آزمايي)(3) همگي به عنوان رجس و پليدي شمرده شده‌اند « اِنَّمَا الْخَمْرُ وَ الْمَيْسِرُ وَ الاَنْصابُ وَ الاَزْلَمُ رِجْسٌ » .

5 ـ تمام اين اعمـال جـزء اعمال شيطاني قلمداد شده است « مِنْ عَمَلِ الشَّيْطنِ » .

6 ـ سرانجام فرمان قاطع براي اجتناب از آن‌ها صادركرده و مي‌فرمايد « فَاجْتَنِبُوهُ ». ضمنابايدتوجه‌داشت‌كه اجتناب مفهومي‌رساتراز نهي دارد، زيرا معني اجتناب فاصله گرفتن و دوري‌كردن و نزديك‌نشدن‌است‌كه به‌مراتب‌از

جمله «ننوشيد» رساتر مي‌باشد.
7 ـ در پايان اين آيه مي‌گويد : « اين دستور به خاطر آن است كه شما رستگار شويد : لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ » يعني بدون آن رستگاري ممكن نيست .
8 ـ در آيه بعد به‌پاره‌اي از زيان‌هاي آشكار شراب و قمار پرداخته نخست مي‌گويد: شيطان مي‌خواهد از طريق شراب و قمار درميان شما تخم عداوت و دشمني بپاشد و از نماز و ذكر خدا باز دارد : « اِنَّما يُريدُ الشَّيْطانُ اَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدوَةَ وَ الْبَغْضآءَ فِي الْخَمْرِ وَ الْمَيْسِرِ وَ يَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكرِاللّه وَ عَنْ الصَّلوةِ » .
9 ـ در پايان اين آيه به عنوان يك استفهام تقريري ، مي‌گويد : « آيا شما خودداري خواهيد كرد ؟ : فَهَلْ اَنْتُمْ مُنْتَهُونَ ». يعني پس از اين همه تأكيد باز جاي بهانه جويي يا شك و ترديد در مورد ترك اين دو گناه باقي مانده است ؟
1- درباره اَنْصاب و نُصُب در جلد 4 تفسير نمونه صفحه 260 بحث شده است.
2- در حاشيه « تفسير طبرسي » ، جلد 7 ، صفحه 31 همين حديث در« نورالثقلين » جلد1 ، صفحه 669 از امام صادق نيز نقل شده است .
3- درباره كيفيت اَزْلام مشروحا در جلد 4 « تفسير نمونه » ، صفحه 260 بحث شده است .
(430) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«خَمْر»: شراب انگور؛ و بدان دليل به آن «خَمْر» گفته مي‌شود كه با مست ساختن انسان، خرد او را مي‌پوشاند و او را به بي‌خردي مي‌كشاند.
«مَيْسِر»: به قمار گفته مي‌شود. اين واژه از «يُسر» كه به مفهوم آساني است برگرفته شده و به دست چپ نيز بدان دليل «يَسار» مي‌گويند كه با ياري به دست راست، كارها را آسان مي‌كند و براي آسان ساختن كارها، آن را به فال نيك گرفته‌اند.
«اَنْصاب»: اين واژه جمع «نُصْب» به مفهوم «بتها» است و «بت» را بدان دليل «نُصْب» ناميده‌اند كه براي پرستش نصب شده است.
«اَزْلام»: جمع «زَلَم» به مفهوم تيرهايي است كه به منظور قمار به كار مي‌رفت.
«رِجْس»: به مفهوم پليد، بانگ بسيار بلند و چندش‌آور و به معناي هر پديده زشت آمده است.

از پي احكام و مقرّراتي كه در آيات پيش گذشت، اينك قرآن در اين آيه شريفه مردم باايمان را از شيوه‌هاي زشت جاهلي بازداشته و اين‌گونه به تحريم شراب و قمار و پرستش‌هاي ذلّت‌بـار برخـاسته و مي‌فرمايد:
يا اَيُّهَا الَّذينَ آمَنُــوا اِنَّمَــا الْخَمْــرُ وَ الْمَيْسِرُ وَ الاَنْصابُ وَ الاَزْلامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطانِ
هــان اي كســاني كه ايمــان آورده‌ايد! شراب و قمار و بتها و تيرهاي قرعه، پليدند و از كــارهــاي شيطـان ...
به باور «ابن عبّاس» منظور از «خمر»، همه مشروبات الكلي و مست‌كننده است. و پيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله فرمود: خمر از نُه چيز است: از عسل، انگور، مويز، خرما، گندم، ذرّت، جــو و نــوعي از جــو كه پوست ندارد.
منظور از «مَيْسِر»، «قمار» است؛ و قمار با ابزار و وســايل بسياري انجام مي‌پذيرد.
در مــورد دو واژه «خَمْــر» و «مَيْسِــر»، ذيــل آيــه 219 از سوره بَقَرَه بحث شد.
و در مــورد «اَنْصاب» و «اَزْلام» نيــز در دوّميــن آيه از همين ســوره بحث شد.
تفسير مردان (431)
روشن است كه منظور از حرمت و ناروا بودن شراب، خوردن آن است و مقصود از حرمت قمار، عبارت از قماربازي و پرستش بتها و بازي با تيرهاي قرعه، به منظور برد و بـاخــت اســت.
از آيه شريفه چنين دريافت مي‌گردد كه همه اينها پليد و كارهايي‌است شيطاني و نادرست؛ اگرچه همه اينها از پديده‌ها و آفريده‌هاي خدايند، امّا چيزهايي هستند كه شيطان از آنها براي گسترش تباهي و افشــاندن بــذر كينه و دشمني در ميان مردم بهــره مي‌جــويد.
شيطان مردم را به باده‌نوشي فرامي‌خواند تا خردشان را بي‌فروغ سازد و به قمار وامي‌دارد تا ضدّارزشها و اخلاق ناپسند را در ميان جامعه گسترش دهد و به پرستش بتها دعوت مي‌كند تا شرك و آفت مرگبار آن را در دلها و جامعه‌ها بيفكند و به بازي با تيرهاي قرعه و برد و باخت وسوسه مي‌كند تا خُلق و خُوي نادرست و گستاخي و سركشي را پديد آورد، به همين جهت خدا همه اينها را تحريم و شيطاني عنوان مي‌سازد و هشدار مي‌دهد كه از همه اينها دوري جوييد تا رستگار گرديد.
فَــــاجْتَنِبُــوهُ لَعَلَّكُــــمْ تُفْلِحُــــونَ.

پس از آن اجتناب کنید تا رستگار شوید
يادآوري مي‌گردد که مرجع ضمير در «فاجتنبوه» به عمل شيطاني و کار ابليسي بازمي‌گـردد، گـر چـه ممکـن اسـت بـه واژه «رِجْـس» نيـز بـازگردد.

آيه شريفه از چهار جهت بر حـرمـت شـراب و قمـار و بت‌پرستي و برد و باخت با تيـرهـاي قـرعه، دلالـت دارد:
1 ـ خـدا همـه اينهـا را «رِجْس» عنـوان داده و روشـن است كه «رِجْس» پليـدي و نـاپـاكي است و هر پـديـده ناپاك و پليدي نيز حرام است.
2 ـ همه آنهـا را كـاري شيطـاني عنـوان داده و روشن است كه كار شيطاني،
(432) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
زشت و سخت ناپسند است.
3 ـ به دوري جستن از همه آنها فرمان مي‌دهد و روشن است كه فرمان خدا را بايد با همه وجود به جان خريد و به انجام رسانيد و از آنها دوري جست.
4 ـ و رستگـاري دنيا و آخرت را در دوري از آنها قرار داده است.
نكته ديگر اينكه در آيه شريفه، آفريدگار هستي، شراب را در رديف شرك و بت‌پرستي آورده تا بدين‌وسيله زشتي و شدّت حرمت آن را بهتر روشن سازد و از همين نكته دريافت مي‌گردد كه نه تنها خوردن شراب، كه خريد و فروش و ديگر امور مربوط به آن نيز حرام است.
از حضرت باقر عليه‌السلام آورده‌اند كه فرمود: «مُدْمِنُ الْخَمْرِ كَعابِدِ الْوَثَنِ.» كسي كه به خـوردن شـراب ادامه دهـد و همـاره به اين عمـل شيطاني آلوده گردد، بسان كسـي است كه در بـرابـر بت سجـده مي‌كند و آن را مي‌پرستـد.
در ادامه سخن از تحريم شراب و قمار، به پرتوي از حكمت تحريم و لزوم دوري از آن پرداخته و روشن مي‌شود كه اين تحريم و هشدار، تنها به خاطر تأمين خير و صلاح دنيوي و اخروي مردم است.
اِنَّمايُريدُالشَّيْطانُ اَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَداوَةَ وَالْبَغْضاءَ فِي‌الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ
شيطان مي‌خواهد به وسيله شراب و قمار، در ميان شما دشمني و كينه پديد آورد.
در اين مورد از «ابن عبّاس» آورده‌اند كه: آيه شريفه به داستان «سَعْد بن ابي وَقّاص» و مردي از انصار اشاره دارد؛ چرا كه آن دو با هم، پيمان برادري بسته بودند. به همين جهت مرد انصاري، «سَعْد» را به ميهماني خويش فراخواند و بر سفره غذا، شراب نيز نهادند و به اندازه‌اي نوشيدند كه هر دو مست شدند و در اوج مستي و پستـي، كـار بـه فخـرفـروشي و آنگـاه زد و خـورد كشيـد.

مـرد انصـاري قطعـه استخـوان شتـري را برگـرفت و آن را بـه‌گـونـه‌اي بر بينـي دوسـت خـود كـوبيـد كه بينـي‌اش درهـم شكسـت.
و آنگاه آفريدگار فرزانه اين آيه را برقلب پاك پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله خرد و ايمان فرو فرستاد كه: هان اي مردم! شيطان مي‌خواهد شما را با وسوسه‌ها گمراه سازد و به خوردن

شراب وادارد تا با خوردن آن خرد خويش را تباه سازيد و در اوج مستي به پستي سقـوط كنيـد و به كـارهايي دست يازيد كه در حال طبيعي هرگز به انجام آنهـا روي نمـي‌آوريـد.
«قَتاده» در اين مورد آورده است كه: در جاهليت و پيش از تحريم شراب و قمار، بسياري به اين بلاهاي اجتماعي آلوده بودند و گاه برخي بر سر دارايي و همسر خويش قمار مي‌زدند و با باختن هستي خويش زانوي غم و اندوه در بغل گرفته، به فكر انتقام از برنده مي‌افتادند و نقشه‌هاي خطرناك مي‌كشيدند كه به هر صورت ممكن، رقيب را نابود سازند و دارايي و همسر خويش را بازپس گيرند. و اين‌گونه است كه قمـاربـازي نتيجـه‌اي جـز دشمني و كينـه‌توزي به بار نمي‌آورد.
وَ يَصُـدَّكُـمْ عَـنْ ذِكْـرِ اللّهِ وَ عَـنِ الصَّلـوةِ فَهَـلْ اَنْتُـمْ مُنْتَهُـونَ.
شما را از ياد خدا باز مي‌دارد تا سپاس نعمت‌هاي او را نگذاريد.
پس‌آياشمااز شراب‌وقمار بازنمي‌ايستيد تا فرمان‌خدارابه‌جان بخريد و هشدارهاي او را ناديده نگيريد؟
لازم به يادآوري است كه آخرين جمله، گرچه بصورت پرسشي است، امّا معناي آن اين است كـه انسـان را به انجـام دستـورات خـدا و دوري از محرمات او فـرمـان مي‌دهـد.
و بدين‌سان، قرآن با نكوهش اين شيوه‌هاي جاهلي و عادتهاي زشت، روشن مي‌سازد كه هر گاه زشتي كاري براي مردم باايمان روشن شود و آنگاه از آنان سؤال گردد كه: آيا از اين كار باز خواهيد ايستاد؟ وظيفه آنان پاسخ مثبت و وانهادن آن كار است. چرا كه در حقيقت به آنان گفته مي‌شود: آيا پس از اينكه زشتي اين كارها بـرايتـان روشـن شـد، بـاز هـم به آن كـارها دست مي‌يازيد؟
به هر حال، اين جمله و اين شيوه سخن براي هشدار و ترغيب انسان به وانهادن كار نادرست، شيوه‌اي كارسازتر و راهي درست‌تر و رساتر است و منظور اين است كه هشـدار خـدا را جـدّي بگيريد و ديگر گـرد شراب و قمار نرويد.

وَ اِذا رَأَيْتَ الَّذينَ يَخُوضُونَ فيآ ءايتِنا فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتّي يَخُوضُوا في حَديثٍ غَيْــرِه وَ اِمّا يُنْسِيَنَّــكَ الشَّيْطــنُ فَــلا تَقْعُــدْ بَعْــدَ الذِّكْري مَعَ الْقَوْمِ الظّلِمينَ

هر وقت كساني را كه آيات ما را استهزاء مي‌كنند مشاهده نمايي از آن‌ها روي بگردان تا به سخن ديگري بپردازند و اگر شيطان از ياد تو ببرد ، به محض توجه پيدا كردن با (اين) جمعيّــت ستمگــر منشيــن.(68 / انعام)

شرح آيه از تفسير نمونه

« خَوْض » همان‌طور كه « راغب » در كتاب « مفردات » مي‌گويد در اصل به معني وارد شدن در آب و راه رفتن (و شنا كردن) در آن است ، ولي بعدا به ورود در ساير امور نيز گفته شده است اما اين كلمه در قرآن مجيد بيشتر به وارد شدن در مطالب باطل و بي‌اساس اطلاق گرديده است. گرچه در اين جمله روي سخن به پيغمبر صلي‌الله‌عليه‌وآله است ولي مسلما اين حكم اختصاصي به او ندارد و تمام مؤمنان را شامل مي‌شود ، فلسفه اين حكم نيز روشن است زيرا اگر مسلمانان در مجالس آن‌ها شركت مي‌كردند ، آن‌ها براي انتقام گرفتن و ناراحت ساختن ايشان به سخنان باطل و ناروای خود ادامه مي‌دادند ، اما هنگامي كه با بي‌اعتنايي از كنار آن‌ها بگذرند طبعا سكوت خواهند كرد و به مسايل ديگر خواهند پرداخت ، زيرا تمام هدف آن‌ها ناراحت ساختن پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله و مسلمين بود. سپس اضافه مي‌كند اين موضوع به اندازه‌اي اهميّت دارد كه : « اگر شيطان ترا به فراموشي افكند و با اين‌گونه اشخاص سهوا همنشين شدي به مجرد اين‌كه متوجه موضوع گشتي فورا از آن مجلس برخيز و با اين ستمكاران منشين » .(1) در اين‌جا دو سؤال پيش مي‌آيد نخست اين‌كه مگر ممكن است شيطان بر پيامبر مسلّط گردد و باعث فراموشي او شود و به تعبير ديگر آيا با وجود مقام عصمت و

1- شايد نياز به تذكر نداشته باشد كه منظور از لاتَقْعُدْ (ننشين) اين نيست كه تنها نشستن با چنين اشخاصي ممنوع است بلكه هدف شركت در جمع آن‌ها است خواه به صورت جلوس باشد يا قيام و يا در حال راه رفتن .

تفسير مردان (435)

مصونيّت از خطا حتّي در موضوعات ، ممكن است پيامبر گرفتار اشتباه و فراموشي شود؟ در پاسخ اين سؤال مي‌توان گفت كه روي سخن در آيه گرچه به پيامبر است اما در حقيقت منظور پيروان او هستند كه اگر گرفتار فراموش‌كاري شدند و در جلسات آميخته به گناه كفّار شركت كردند به محض اين‌كه متوجه شوند بايد از آن‌جا برخيزند و بيرون روند و نظير اين

بحث در گفتگوهاي‌روزانه ما و در ادبيات زبان‌هاي مختلف ديده‌مي‌شود كه انسان روي سخن را به كسي مي‌كند اما هدفش اين است كه ديگران بشنوند، مطابق ضرب‌المثل معروف عرب كه مي‌گويد: «اِيّاكَ اَعْني وَ اسْمَعي يا جارَهُ» .
شرح آیه از تفسیر مجمع‌البیان

در محفل گناه ننشينيد!

در اين آيه شريفه آفريدگار هستي به پيامبر و توحيدگرايان فرمان مي‌دهد كه در محفل گناه ننشينند و هرجا شرك‌گرايان به استهزاي آيات قرآن برخاستند، از آنجا دوري جويند. با آنان نباشند تاآنان از اين رفتار زشت و ظالمانه دست كشند و از تمسخر و تكذيب آيات خدا دست بردارند.
وَ إِذا رَأَيْتَ الَّــذينَ يَخُــوضُــونَ فـي آياتِنا فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتّي يَخُوضُوا في حَديثٍ غَيْرِه
و هرگاه كساني را نگريستي كه به تمسخر آيات ما فرو رفته‌اند از آنان روي برتاب و دوري گزين تا در گفتــاري جز آن در آيند.
درست است كه در آيه شريفه روي سخن باپيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله است، امّا فرمان به همه توحيدگرايان است و اين بدان دليل است كه بحث و گفتگو با كساني كه هدفشان وقــت كشــي و بازيگري و ريشخند است، جز از دست دادن نيــرو و فــرصــت و پــائين آوردن ارزش بحــث و فــرهنگ، ثمره ديگري ندارد.
وَ اِمّا يُنْسِيَنَّكَ الشَّيْطانُ فَلاتَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْري مَعَ الْقَوْمِ الظّالِمينَ.
و اگــر شيطــان تــو را در ايــن مــورد به فــرامــوشــي افكنــد، پس از توجه، ديگر با مــردم ستمكــار و گمــراه منشين.
در اين فراز، از ياد بردن فرمان خدا را به شيطان نسبت داده است، در حالي كه در
(436) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
نهايت اين كار، كار خداست و اين بدان دليل است كه هنگامي فراموشي گريبانگير انسان مي‌گردد، كه از انديشه روي برتابد و از پي خاطرات بي‌ارزش و وسوسه‌هاي زشت و ظالمانه برود و مي‌دانيم كه بر انگيزاننده به سوي خاطرات زشت و وسوسه‌هاي بي‌اساس و گمراهگرانه، شيطان پليد است. با اين بيان مي‌توان شيطان را عامل آن خواند، چرا كه آفت فراموشي و روي برتافتن از حق ثمره شوم وسوسه آن است. درست بسان كسي كه ديگري را در سرما و يخبندان باز داشت كند تا بميرد و بدين صورت قاتل او گردد.
آري، خدا در اين آيه شريفه به پيامبرش فرمان مي‌دهد كه اگر شيطان فرمان ما را در مورد دوري گزيدن از بد انديشان و نشست و برخاست نكردن با آنان را از يادت برد، به مجرد اينكه به خود آمدي و هشدار ما را به ياد آوردي در محفل آنان منشين.
«ابومُسلِم» مي‌گويد: منظور اين است كه پس از شركت در محفل آنان براي رساندن پيام خدا وظيفه خود را انجام ده و ديگر در آنجا منشين! و

«بَلّخي» براين باور است كه اين دستور در آغاز ظهور اسلام ويژه پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله بود و پس از گسترش انديشه اسلامي و بالارفتن شمار مسلمانان با فرود آيه ديگري همه توحيدگرايان به انجام اين فرمان موظّف شدند.(1)

«جُبّائي» در تفسير آيه مورد بحث مي‌گويد: آيه شريفه نشانگر سستي و نادرستي عقيده پيروان اهل بيت در مورد روا شمردن «تَقيّه» بر پيامبران و امامان راستين و درست دانستن فراموشي بر پيامبران خداست. چرا كه آنان هم «تقيّه» را بر پيامبران و امامان نور روا مي‌دانند و هم فراموشي را براي پيامبر خدا.
1 . سوره نِساء، آيه 140، به تفسير آيه مراجعه فرماييد.
تفسير مردان (437)
پاسخ
واقعيت آن است كه پيروان مذهب خاندان وحي و رسالت، اصل «تَقيّه» را ـ كه يك سپر دفاعي براي پيكار فكري و فرهنگي و اجتماعي با استبدادگران و زورمداران و عناصر خشن و نادان است ـ در آنجايي كه حكم خدا به گونه‌اي روشن و صريع براي مردم بيان شده و آنان درست و نادرست را مي‌دانند و نياز به گفتار دگرباره و به خطر افكندن خود و يا ديگران و به هدر دادن نيرو و امكانات نيست، در اين صورت تقيّه را براي امام روا مي‌دانند، چنانكه براي پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله نيز رواست. چرا كه اگر پيامبر خدا مقررات الهي را در مورد موضوعي بيشتر به روشني بيان فرموده و وظيفه مردم را در آن مورد به شايستگي روشن نموده باشد، در شرايط ديگري بر اساس مصالحي مي‌تواند از بيانِ دگر باره آنها خودداري ورزد؛ مگر نه اينكه درروايت است كه پيامبر خـدا در پـاسخ پرسش «عمـر» از «كَلاله»، فـرمـود: آيه شمشير براي تو در اين مـورد بسنـده است؟
با اين بيان اصل «تَقيّه» در جايي كه مقررات الهي روشن است، هم براي امام راستين رواست و هم براي پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله . امّا در صورتي كه براي روشن شدن احكام خدا و حلال و حرام او نياز به بيان صريح و روشن امام است و تنها راه فهم و درك مقررات خدا آن است كه حجّت راستين او سخن گويد، به باور شيعه در اينجا امام راستين «تَقيّه» نخواهد كرد، چرا كه «تقيّه» سپري است براي حفظ دين و آيين، نه سكوت براي پايمال شدن آن.

به باور پيروان مذهب اهل بيت، پيامبر و امام راستين در قلمرو احكام خدا و رساندن پيام او به مردم نه دچار اشتباه مي‌شوند و نه دستخوش غفلت و فراموشي و آنچه فرمان يافته‌اند به بهترين صورت ممكن و شايسته‌ترين شيوه پيام رساني، همه را به مردم مي‌رسانند و چيزي از آن را از ياد نمي‌برند؛ امّا در خارج از قلمرو دين و وظيفه
(438) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
پيام رساني، بسان ديگر انسانها غذا مي‌خورند و مي‌خوابند و با آن شرط كه بر دستگاه خرد و انديشه آنان ضعف و اشكالي وارد نگردد، ممكن است دچار فراموشي و سهو نيز بشوند و اينها هيچ مشكل و ابهامي در دين ايجاد نمي‌كند، همان‌گونه كه به شخصيت والاي آنان صـدمـه‌اي وارد نمـي‌آورد، چـرا كه خواب و خوراك و ازدواج و نيـز فـراموشي در امـور جـزيي كه ربطي به پيام‌رساني و قلمرو دين نـدارد، طبيعـي اسـت.
با اين بيان پندار «جبايي» در مورد پيروان اهل بيت و شيعيان آنان به راستي پنداري بي‌پايه و اساس است و مي‌دانيم كه پاره‌اي از پندارها گناه است و بايد او اين‌گونه سخن نمي‌گفت.
تفسير مردان (439)

قُلْ تَعالَوْا اَتْلُ ما حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ اَلاّ تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئا وَ بِالْوالِدَيْنِ اِحْسانا وَلاتَقْتُلُوآا اَوْلادَكُمْ مِنْ اِمْلاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَ اِيّاهُمْ وَ لا تَقْرَبُوا الْفَواحِشَ ما ظَهَرَ مِنْها وَ ما بَطَنَ وَلاتَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتي حَرَّمَ اللّهُ اِلاّ بِالْحَقِّ ذلِكُمْ وَصّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ
بگو: بياييد آن‌چه را پروردگارتان بر شما حرام كرده است، برايتان بخوانم؛ اين‌كه چيزي را شريك خدا قرار ندهيد و به پدر و مادر خود نيكي كنيد و فرزندانتان را از (ترس) فقر نكشيد، ما شما و آن‌ها را روزي مي‌دهيم و نزديك كارهاي زشت و قبيح نرويد چه آشكار باشد چه پنهان، و نفسي را كه خداوند محترم شمرده، به قتل نرسانيد، مگر به حق (و از روي استحقاق)، اين چيزي است كه خداوند شما را به آن سفارش كرده تا درك كنيد.
(151 / انعام)
شرح آيه از تفسير نمونه
اين آيه و دو آيه بعد به اصول محرمات در اسلام اشاره كرده و گناهان كبيره رديف اول را ضمن بيان كوتاه و پرمغز و جالبي در ده قسمت بيان مي‌كند و از آن‌ها دعوت مي‌نمايد كه بيايند و حرام‌هاي واقعي الهي را بشنوند و تحريم‌هاي دروغين را كنار بگذارند . نخست مي‌گويد : « به آن‌ها بگو : بياييد تا آن‌چه را خدا برشما تحريم كرده‌است، بخوانم و برشمرم » (قُلْ تَعالَوْا اَتْلُ ماحَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ) ؛
1ـ «اين‌كه هيچ چيز را شريك و همتاي خدا قرار ندهيد» (اَلاّ تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئا) .
2 ـ « نسبت به پدر و مادر نيكي كنيد » (وَ بِالْوالِدَيْنِ اِحْسانا) .
3 ـ «فرزندان خودرا به‌خاطرتنگدستي و فقرنكشيد» (وَ لاتَقْتُلُوآااَوْلادَكُمْ‌مِنْ اِمْلاقٍ).
زيرا روزي شما و آن‌ها همه به دست ما است و ما همه را روزي مي‌دهيم (نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَ اِيّاهُمْ) .
4 ـ « به اعمال زشت و قبيح نزديك نشويد ، خواه آشكار باشد ، خواه پنهان » ،
(440) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
يعني نه تنها انجام ندهيد بلكه به آن هم نزديك نشويد (وَ لا تَقْرَبُوا الْفَواحِشَ ما ظَهَرَ مِنْها وَ ما بَطَنَ) .
5 ـ «دست به خون بي‌گناهان نيالاييد و نفوسي را كه خداوند محترم شمرده و ريختن خون آن‌ها مجاز نيست، به قتل نرسانيد ، مگر اين‌كه طبق

قانون الهي اجازه قتل آن‌ها داده شده باشد » (وَ لا تَقْتُلَوا النَّفْسَ الّتي حَرَّمَ اللّهُ اِلاّ بِالْحَقِّ). به دنبال اين پنج قسمت براي تأكيد بيشترمي‌فرمايد: « اين‌ها اموري است كه خداوند به شما توصيه كرده تا دريابيد و از ارتكاب آن‌ها خودداري نماييد » (ذلِكُمْ وَصّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ) .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«تَعالَوْا»: بياييد. اين واژه از ريشه «عُلُوّ» بر گرفته شده و منظور اين است كه فرا خوان و دعوت كننده به كاري شايسته، در اوج قرار دارد.
«تِلاوة»: به مفهوم خواندن است.
«اِمْلاق»: فقر و تنگدستي. واژه تملّق نيز به مفهوم تلاش براي جلب منافع و دفع زيان است.
«فَواحِش»: اين واژه جمع فاحشه، به مفهوم زشتكاري و زشتي شرم آور و بزرگ است. در فرهنگ عرب بيشتر در كارهاي زشتِ كوچك، واژه «قَبيح» را به كار مي‌برند و در زشتكاريهاي بزرگ واژه «فاحِشَه» را.

در آيات پيش ديدگاه شرك گرايان در مورد برخي از چيزهاي حلال و حرام ترسيم شد، اينك قــرآن آنچــه را براستي نــاروا و حــرام است به تابلو مي‌برد و مي‌فرمايد:
قُــلْ تَعـالَوْا اَتْلُ ما حَــرَّمَ رَبُّكُـمْ عَلَيْكُمْ
هان اي پيامبر! به اين شرك گرايان بگو: بياييد تا آنچه را خدا بر شما حرام كرده است، برايتــان بخــوانـم و بر شمــارم.
اَلاّ تُشْـــــرِكُـــوا بِـــــه شَيْئـــا
به شمــا دستــور داده است كه چيزي را همتــا و نظيــر و شـــريك او قرار ندهيد.
تفسير مردان (441)
وَ بِــالْــوالِــدَيْـنِ اِحْسانا
و به شما سفارش مي‌كند كه نسبت به پدر و مادر نيكي كنيد.
از آنجايي كه نعمت وجود پدر و مادر از نظر ارزش و اهمّيت، پس از نعمتهاي گران خداست، به همين جهت پس از دستور به پرستش و عبادت خدا، نيكي به آنان را مورد سفارش قرار مي‌دهد.
وَ لا تَقْتُلُــوا اَوْلادَكُـــمْ مِــنْ اِمْــلاقٍ نَحْــنُ نَــرْزُقُكُــمْ وَ اِيّاهُــمْ
به باور گروهي از جمله «ابن عبّاس» منظور اين است كه فرزندانتان را از بيم نيازمندي و تنگدستي نكشيد؛ چرا كه رزق و روزي شما و آنان از سوي ماست و ما همه شما را روزي مي‌دهيم.
وَ لا تَقْـــرَبُـــوا الْفَــواحِــشَ مــا ظَهَـــرَ مِنْهــا وَ مـــا بَطَـــنَ
در تفسيــر ايــن فـــراز ديـــدگـــاههــا متفــاوت اســت:
1 ـ بـه بــاور «حَسَن» منظــور اين است كه: به كارهاي زشت و گناهان آشكار و نهـــان نــزديـــك نشـويد.
2 ـ امّا به باور گروهي‌از جمله «ابن عبّاس»، «ضحّاك» و «سُدي»، شرك گرايان زناي نهــاني را گنــاه نمي‌دانستنــد و تنهــا از زنــاي آشكار نهي مي‌كردند، امّا خداي فــرزانــه از هر دو بازداشت و به همگــان هشـــدار داد.
از حضرت باقر عليه‌السلام نيز روايتي رسيده است كه گناه آشكار را به زنا تفسير مي‌كند و گناه نهان را به دوست داشتن بتهــا و تمــايــل به پرستش آنها.
3 ـ از ديـدگـاه پـــاره‌اي گنــاه آشكــار كــار اعضــا و اندامهاست و گناه نهان كار دل مي‌باشد.
به هرحال آيه شريفه هشدار مي‌دهد كه بايد همه گناهان را وانهاد و راه

پاكي را در پيــش گــرفـت.
وَ لا تَقْتُلُـــوا النَّفْـــسَ الَّتـــي حَـــرَّمَ اللّهُ اِلاّ بِـالْحَـــقِّ
(442) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
و جان‌انساني‌راكه خدا حرمت‌بخشيده است، جز بحق‌و براساس عدل‌وداد نكشيد.
با اينكه آدمكشي در ميان گناهان آشكار است و در آيه شريفه مردم را از ارتكاب آنها نهي فرموده، دگر باره به طور جداگانه از آن هشدار مي‌دهد، تا بدين وسيله ارزش جان انسانها را روشن ساخته و سهمگين بودن گناه آدمكشي را خاطر نشان كند؛ چرا كه جان مسلمان و كسي كه با مسلمانان سرستيزندارد و با آنان با صلح و احترام متقابل و بر اساس همزيستي زندگي مي‌كند نبايد در خطر قرار گيرد.

در سه مورد مي‌توان بر اساس حق و عدالت ديگري را به مرگ محكوم ساخت:
الف: در برابر ريختـن خون ديگــري و به عنوان قصاص.
ب: به كيفــر زنــاي محصنه.
ج: و به كيفر كفر گــرايي و حــق ستيــزي بــه مفهــوم واقعي آن پس از ايمانِ آگــاهــانه و آزادانــه به خــدا.
در اين سه مورد كشتن كساني كه خونشان محترم است، به ناگزير روا شمرده مي‌شود؛ امّا كفر گرايانی كه براستي به پيكار با دين خدا و ديندار‌ان واقعي برخيزند، به كيفــر كــار زشــت و ظالمانه‌اي كه بــدان دست يــازيــده‌اند كشتن آنان رواست.
ذلِكُمْ وَصّيكُمْ بِه لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ.
روي سخن با همه انسانهاست و منظور اين است كه آنچه در آيه شريفه آمد، فرمانهاي زندگي ساز و جاودانه خداي شماست، باشد كه خرد خويش را در مورد آنها به‌كارگيريد و حلال خدا را حلال، و حرام اورا حرام شماريد.
ياد آوري مي‌شود كه از واژه «وصّاكم»، اين نكته دريافت مي‌گردد كه واژه «وَصِيّت» از آغاز در تقدير بود است. و نيز از «اَنْ لا تُشْرِكُوا» اين موضوع روشن مي‌شود كه فرمان خدا و تكليف، هم به انجام كارهاي شايسته مربوط مي‌شود و هــم به وانهادن كارهاي نــاپسنـــد و هـــــر دو داراي كيفـــــر و پــاداش هستنــد.
تفسير مردان (443)
وَ لا تَقْرَبُوا مالَ الْيَتيمِ اِلاّ بِالَّتي هِيَ اَحْسَنُ حَتّي يَبْلُغَ اَشُدَّهُ وَ اَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْميزانَ بِالْقِسْطِ لانُكَلِّفُ نَفْسا اِلاّ وُسْعَها وَ اِذا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَ لَوْكانَ ذاقُــرْبـي وَ بِعَهْــدِ اللّهِ اَوْفُــوا ذلِكُــمْ وَصّاكُــمْ بِــهِ لَعَلَّكُــمْ تَـذَكَّرُونَ
و به مال يتيم جز به نحو احسن (و براي اصلاح) نزديك نشويد تا به حد رشد برسد و حق‌پيمانه و وزن را به‌عدالت اداكنيد، هيچ‌كس را جز به مقدار توانايي تكليف نمي‌كنيم و هنگامي‌كه سخني مي‌گوييد، عدالت را رعايت نماييد، حتي اگر در مورد نزديكان بوده باشد ، اين چيزي است كه‌خداوند شما را به آن سفارش مي‌كند تا متذكر شويد. (152 / انعام)
شرح آيه از تفسير نمونه
6 ـ « هيچ‌گاه‌جزبه‌قصداصلاح نزديك‌مال‌يتيمان‌نشويد تاهنگامي‌كه به‌حدّ بلوغ بـرسند » (وَ لا تَقْـرَبُوا مـالَ الْيَتيـمِ اِلاّ بِـالَّتي هِيَ اَحْسَنُ حَتّي يَبْلُغَ اَشُدَّهُ) .
7 ـ كم فروشي نكنيد و حـق پيمانه و وزن را باعدالت ادا كنيد » (وَ اَوْفُوا الْكَيْلَ وَ الْميزانَ بِالْقِسْطِ) . و از آن‌جا كه هرقدر انسان دقت در پيمانه و

وزن كند ، باز ممكن است مختصر كم و زيادي صورت گيرد كه سنجش آن با پيمانه‌ها و ترازوهاي معمولي امكان‌پذير نيست ، به دنبال اين جمله اضافه مي‌كند : « هيچ‌كس را جز به اندازه توانايي تكليف نمي‌كنيم » (لا نُكَلِّفُ نَفْسا اِلاّ وُسْعَها) .
8 ـ «به‌هنگام داوري ياشهادت و يا درهرموردديگركه‌سخني مي‌گوييد ، عدالت را رعايت‌كنيد و از مسير حق منحرف نشويد ، هرچند در مورد خويشاوندان شما باشد و داوري‌وشهادت به حق، به زيان آن‌ها تمام گردد» (وَ اِذا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَ لَوْ كانَ ذاقُرْبي) .
9 ـ « به عهد الهي وفا كنيد و آن را نشكنيد » (وَ بِعَهْدِ اللّهِ اَوْفُوا) .
در اين‌كه منظور از «عهد الهي» در اين آيه چيست ، مفسران احتمالاتي داده‌اند، ولي مفهوم آيه ، همه پيمان‌هاي الهي را اعم از پيمان‌هاي « تكويني » و « تشريعي » و تكاليف الهي و هرگونه عهد و نذر و قسم را شامل مي‌شود. و باز براي تأكيد در پايان اين چهار قسمت ، مي‌فرمايد : «اين‌ها اموري است كه خداوند به‌شما توصيه مي‌كند،
(444) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآنِ
تا متذكر شويد» (ذلِكُمْ وَصّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ) .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«اَشُدّ»: اين واژه جمع «شَدّ» و به مفهوم اوج جواني است، بسان «اَشُرّ» كه جمع «شر» مي‌باشد. و به همين تناسب در مورد بر آمدن روز مي‌گويند: «شَدُّ النَّهارِ».
«ذِكْر»: يادآوري. و هرگاه به باب تفعيل برود به دو مفعول متعدّي مي‌گردد.
در ادامه سخن مي‌فرمايد:
وَ لا تَقْرَبُوا مالَ الْيَتيمِ اِلاّ بِالَّتي هِيَ اَحْسَنُ
و به مال يتيم جز به نيكوترين سبك و روش نزديك نشويد.
منظور از نزديك شدن، دست نهادن بر روي آن و تصرف در آن است، و مي‌دانيم كه دست درازي به ثروت و دارايي هركسي كاري نارواست، امّا بدان دليل در آيه شريفه دست درازي به مال يتيم را خاطر نشان مي‌سازد كه او توان دفاع از حقوق خود را ندارد، و به همين جهت انسانهاي بي‌بندوبار بيشتر به مال او طمع مي‌ورزند.
آيه شريفه نشانگر آن است كه تنها در يك صورت مي‌توان در مال يتيم تصرف نمود، و آن هم در صورتي است كه انسان بهترين و شايسته ترين شيوه را براي اصلاح امور اقتصادي و مالي او برگزيند و با انگيزه‌اي براستي خدا پسندانه در امور مالي و اقتصادي او دخالت كند.

در اين كه منظور از نيكوترين سبك و شيوه در نزديك شدن به مال يتيم چيست؟ ديــدگــاهها متفـاوت است:
1 ـ به باور گروهي از جمله «مُجاهِد» منظور اين است كه ثروت و دارايي او را به وسيله تجارت افزايش دهند.
2 ـ امّا به بــاور گــروهــي از جمله «جُبّائي» منظور اين است كه سرپرست يتيم تنها بــه انــدازه خــوراك خود از آن بهره برد و نه پوشاك و يا چيز ديگر.
تفسير مردان (445)
3 ـ و از ديدگاه برخي منظور اين است كه ثروت او را تا رسيدنش به كمال وجواني، به صــورت شــايستــهاي بـرايش نگــاه دارند.
حَتّي يَبْلُغَ اَشُدَّهُ
به مــال و ثــروت يتيم جز به نيكوترين شيوه نزديك نشويد تا او به جواني و رشد خـود برسـد.
در تفسيــر ايــن فــراز نيــز ديــدگــاههــا يكســان نيســت:
1 ـ به باور برخي از جمله «شَبَعي» منظور از رسيدن به رشد و كمال، رسيدن به مرحله بلوغ است.
2 ـ امّا به باور برخي ديگر رسيدن به مرز هيجده سالگي است.
3 ـ از ديدگاه «سُدي» منظور رسيدن به مرز سي سالگي است، امّا اين حكم به وسيله آيه شش از سوره نساء نسخ شده است، چرا كه در آنجا مي‌فرمايد: و يتيمان را چون به حدّ بلوغ برسند بيازماييد و اگر در آنان رشد و كمال يافتيد دارايي شان را به آنان بدهيد: وَ ابْتَلُوا الْيَتامي حَتّي إِذا بَلَغُوا النِّكاحَ...
4 ـ و از ديــدگــاه «ابو حنيفه» منظــور اين اســت كه هرگاه آنان به مرز بيست و پنج سالگي رسيدند، مال و ثروتشان را به خودشان بدهيد، و پيش از اين، در صورتي كــه رشد فكري و اجتماعي لازم براي تدبير امور اقتصادي خود نداشته باشند، نمـي‌تــوان مــالشــان را بــه آنــان وانهــاد.
5 ـ برخي بر آنند كه حدّ و مرز مشخصي از نظر سن و سال براي اين موضوع نيست؛ بنابر اين بنظر مي‌رسد منظور اين است كه هرگاه يتيم به مرحله بلوغ رسيد و از نظر خردِ زندگي نيز كمال يافت، و روشن شد كه براي حفظ حقوق و اداره اموال خويش از رشد كــافي برخــودار است، در آن صــورت بايد دارايــي او را بازگرداند.
به نظر مي‌رسد كه اين ديدگاه از ديدگاههاي ديگر بهتر است؛ چرا كه تنها

بارسيدن به مرحله بلــوغ نمي‌توان دارايي او را به وي داد.
(446) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
از آيه شريفه و ديگر آيات در اين مورد، چنين دريافت مي‌گردد كه به مال يتيم جز به نيكوترين سبك نمي‌توان نزديك شد، تا او به مرحله رشد و كمال برسد، و هنگامي كه او به اين مرحله رسيد مي‌توان مسؤوليت حفظ اموالش را به خود او وانهاد، گرچه خود اين واگذاري به وسيله سرپرست اموال به نيكوترين سبك تصرّف نباشد و نگاه داشتن آن نيكوترين سبك باشد، چرا كه نزديك شدن به دارايي يتيم، تا هنگامي كه به مرحله رشدو كمال نرسيده است بايد به نيكوترين شيوه باشد، همان‌گونه كه قرآن نيز هشدار مي‌دهد كه: مال آنان را از بيم آنكه مبادا بزرگ شوند و در اختيار گيرند، به اسراف و شتاب نخوريد: وَ لا تَأْكُلُوها اِسْرافا وَبِدارا اَنْ يَكْبَرُوا... (1) امّا پس از رسيدن او به مرحله رشد و كمال مي‌توان مسؤوليت حفظ اموالش را به او واگذاشت، گرچه اين واگــذاري تصــرّف «احســن» و يا نــزديك شدن به مال او به نيكوترين روش نباشد.
وَ اَوْفُــوا الْكَيْلَ وَالْميزانَ بِالْقِسْطِ
و كالاي پيمانه و ميزان را عادلانه و كامل بپيماييد و وزن كنيد و چيزي از حق كسي نكاهيد.
لا نُكَلِّــفُ نَفْســـا اِلاّ وُسْعَهـــا
ما هر كسي را تنها در خور توان و امكاناتش تكليف مي‌نماييم.
از آنجايي كه عدالت و دادگري شايسته و بايسته در وزن و پيمانه ممكن است دشوار به نظر برسد، و گاه دانه‌هايي از گندم و يا جو و برنج به ناروا جابجا شود و جلوگيري از آن دشوار و يا امكان ناپذير به نظر آيد، از اين رو قرآن روشنگري مي‌كند كه ما از شما مي‌خواهيم كه تا سر حد امكان عدل و داد را در همه ميدانها رعايت نموده و از پــايمــال شـدن حقــوق جلــوگيري كنيد، نه فراتر از امكان.
وَاِذا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَلَوْكانَ ذاقُرْبي
و هنگامي كه به داوري و گواهي يا در هر موردي سخن مي‌گوييد، دادگري پيشه
1 ـ سوره نساء، آيه 6 .

سازيد، گــرچـه به زيــان يكــي از نزديكــانتان تمام شود.
روشن است كه رعايت عدل وداد تنها در گفتار ضرورت ندارد، بلكه بايد در عملكردها نيز عدالت را پيشه ساخت؛ امّا بدان دليل در اينجا به دادگري در گفتار سفــارش شده است كه هركس در گفتار خويش دادگري پيشــه ســازد، در كردار نيــز عــدالت پيشه خــواهـد بـود.
به باور برخي: هرگاه به گواهي بر مي‌خيزيد يا داوري مي‌كنيد، اگرچه به

زيان يكي از خويشاوندان شما باشــد، عــدل و داد را رعــايت كنيد.
ياد آوري اين نكته لازم است كه اين فراز كوتاه از فرمانهاي جامع و كاملي است كه موضوعات پر اهميتي چون اقرار، شهادت، وصيّت، فتوا، قضاوت، بيان احكام و مقررات و دعوت به ارزشها و هشدار از ضد ارزشها را شامل مي‌شود و مقرّر مي‌دارد كه در همه اين ميدانها و صحنه‌ها بايد دادگري را پيشه ساخت.
وَبِعَهْـــــدِ اللّـــــهِ اَوْفُـــــــوا
و بـه عهــد خــدا وفــا كنيد.
در مورد اين پيمان دو نظر است:
1 ـ به باور گروهي هر آنچه خدا بر بندگان خود واجب ساخته پيمان اوست كه بايد با انجام آنها به عهد خويش وفا كرد.
2 ـ امّا به باور برخي منظور نذر و عهد مي‌باشد كه اگر در راه نافرماني نبود، وفاي به آن لازم مي‌شود. با اين بيان منظور پيماني است كه انسان با خداي خويش مي‌بندد.
ذلِكُــمْ وَصّيكُمْ بِــه لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ.
ايــن دستــوراتي كه خــــدا در مـورد مـــال يتيـم،
كامل و عادلانه دادن وزن و كيل،
عمل به وظيفه تا سر حد امكان،
رعــايت راستــي و عــدالت در گفتار و كردار و وفاي به عهدها و پيمانها بيان فرمود، همه و همه سفارش او به شما انسانهاست تا پند گيريد و از انجام شايسته و بــايستــه آنهــا غفلــت نــورزيد.
(448) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
وَ اَنَّ هـذا صِـراطـي مُسْتَقيمـا فَاتَّبِعُـوهُ وَ لا تَتَّبِعُـوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبيلِـهِ ذلِكُمْ وَصّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُـمْ تَتَّقُـونَ
و اين‌كه اين راه مستقيم من است ، از آن پيروي كنيد و ازراه‌هاي مختلف (و انحرافي) پيروي نكنيد كــه شمــا را از راه حــق دور مي‌سازد، اين چيــزي است كه خــداونــد شمــا را به آن سفــارش مي‌كنــد تا پرهيزكــار شــويــد. (153 / انعام)
شرح آيه از تفسير نمونه
10ـ «اين راه مستقيم من ، راه توحيد ، راه حق و عدالت ، راه پاكي و تقوا است، ازآن پيروي كنيد و هرگز در راه‌هاي انحرافي و پراكنده، گام ننهيد كه شما را از راه خدا منحرف و پراكنده مي‌كند و تخم نفاق و اختلاف را در ميان شما مي‌پاشد » (وَ اَنَّ هذا صِراطي مُسْتَقيما فَاتَّبِعُوهُ وَ لا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبيلِهِ) . و در پايان همه اين‌ها براي سومين بار تأكيد مي‌كند كه اين‌ها اموري‌است كه خداوند به شما توصيه‌مي‌كند تا پـرهيـزكار شويد» (ذلِكُمْ وَصّاكُمْ بِهِلَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ).

شروع از توحيـد و پايان به نفي اختلاف

قابل ملاحظه اين‌كه در اين دستـورات ده‌گانه ، نخست از تحريم شرك شروع شده‌است‌كه در واقع سرچشمه‌اصلي همه مفاسداجتماعي و محرمات الهي است و درپايان‌نيز بانفي‌اختلاف‌كه يك‌نوع‌شرك‌عملي محسوب‌مي‌شود،پايان‌يافته‌است. اين موضوع اهميت مسأله توحيد را در همه اصول و فروع اسلامي روشن مي‌سازد كه تــوحيــد تنها يك اصل دينــي نيست ، بلكــه روح تمــام تعليمات اسلام مي‌باشد .

مراحل سه‌گانه دريافت احكام

در پايان هريك از اين آيات سه‌گانه ، به عنوان تأكيد جمله « ذلِكُمْ وَصّاكُمْ بِهِ » (اين چيزي است كه خداوند شما را به آن توصيه مي‌كند) آمده ، با اين تفاوت‌كه در آيه‌اول با جمله « لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ » و در آيه دوم با جمله « لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ » و در آيه سوم با جمله «لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ» ختم شده است . و اين تعبيرات مختلف و حساب‌شده گويا اشاره به اين
تفسير مردان (449)
نكته است كه نخستين مرحله به هنگام دريافت يك حكم ، «تعقل» و درك آن است ، مرحله بعد ، مرحله يادآوري و «تذكر» و جذب آن مي‌باشد و مرحله سوم كه مرحله نهايي است ، مرحله عمل و پياده كردن و «تقوا» و پرهيزكاري است . درست است كه هركدام از اين جمله‌هاي سه‌گانه بعد از ذكر چند قسمت از ده فرمان فوق آمده است ، ولي روشن است كه اين مراحل سه‌گانه اختصاص به احكام معيني ندارد، زيرا هر حكمي «تعقل» و « تذكر » و « تقوا و عمل » لازم‌دارد، بلكه در حقيقت رعايت جنبه‌هاي فصاحت و بلاغت ايجاب كرده كه اين تأكيدات در ميان آن احكام ده‌گانه پخش گردد .

شايد نياز به تذكر نداشته باشد كه اين فرمان‌هاي ده‌گانه اختصاصي به آيين اسلام ندارد ، بلكه در همه اديان بوده است ، اگرچه در اسلام به صورت گسترده‌تري مورد بحث قرار گرفته است و در حقيقت همه آن‌ها از فرمان‌هايي است كه عقل و منطق به روشنــي آن‌هــا را درك مي‌كنــد و به اصطــلاح از «مستقلات عقليه» است و لذا در قــرآن مجيــد در آييـن انبياي ديگر نيز اين احكــام كــم و بيــش ديده مي‌شود .(1)

اهميت نيكي به پدر و مادر

ذكر نيكي به پدر و مادر ، بلافاصله بعد از مبارزه با شرك و قبل از دستورهاي مهمي همانند تحريم قتل نفس و اجراي اصول عدالت ، دليل بر اهميت فوق‌العاده حق پدر و مادر در دستورات اسلامي است . اين موضوع وقتي روشن‌تر مي‌شود كه توجه كنيم به جاي « تحريم آزار پدر و مادر » كه هماهنگ با ساير تحريم‌هاي اين آيه است ، موضوع « احسان و نيكي كردن » ، ذكر شده است يعني نه تنها ايجاد ناراحتي براي آن‌ها حرام است ، بلكه علاوه بر آن ، احسان و نيكي در مورد آنان نيز لازم و ضروري است . و جالب‌تر اين‌كه كلمه «احسان» را به وسيله « بـ » متعدي ساخته و فرموده : « وَ بِالْوالِدَيْنِ
1- 13 / شوري .
(450) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
اِحْسانا » و مي‌دانيم «احسان» گاهي با « اِلي » و گاهي با « بـ » ذكر مي‌شود ، درصورتي‌كه با « اِلي » ذكر شود ، مفهوم آن ، نيكي كردن است ، هرچند به‌طور غيرمستقيم و بالواسطه باشد ، اما هنگامي كه با « بـ » ذكر شود ، معني آن ، نيكي كردن به طور مستقيم و بدون واسطه است ، بنابراين آيه تأكيد مي‌كند كه موضوع نيكي به پدر و ما در را بايد آن‌قــدر اهميت داد كه شخصــا و بــدون واسطــه به آن اقـدام نمـود .(1)

از اين آيات برمي‌آيد كه عرب‌هاي دوران جاهلي نه تنها دختران خود را به‌خاطر تعصب‌هاي غلط ، زنده به‌گور مي‌كردند، بلكه پسران كه سرمايه بزرگي در جامعه آن‌روز محسوب مي‌شدند، را نيز از ترس فقر و تنگدستي به قتل مي‌رسانيدند ، خداوند در اين آيه آن‌هارا به خوان‌گسترده نعمت پروردگار كه ضعيف‌ترين موجودات نيز از آن روزي مي‌برند ، توجه داده و از اين كار بازمي‌دارد . با نهايت تأسف اين عمل جاهلي در عصر و زمان ما در شكل ديگري تكرار مي‌شود و به عنوان كمبود احتمالي مواد غذايي روي زمين ، كودكان بي‌گناه در عالم جنيني از طريق «كورتاژ» به قتل مي‌رسند . گرچه امروز براي سقط جنين ، دلايل بي‌اساس ديگري نيز ذكر مي‌كنند ، ولي مسأله فقر و كمبود مواد غذايي ، يكي از دلايل عمده آن است . اين‌ها و مسائل ديگري شبيه به آن ، نشان مي‌دهد كه عصر جاهليت در زمان ما به شكل ديگري تكرار مي‌شــود و «جاهليت قرن بيستم» حتــي در جهــاني وحشتناك‌تر و گستــرده‌تر از جــاهليــت قبــل از اســلام است .

1- « تفسير المَنار » ، جلد 8 ، صفحه 185 .

منظـور از «فَـواحِـش» چيست؟

«فَواحِش» جمع «فاحِشَة» به‌معني گناهاني‌است كه فوق‌العاده زشت و تنفرآميز است، بنابراين‌پيمان‌شكني و كم‌فروشي و شرك و مانندا‌ين‌هااگرچه‌ازگناهان كبيره مي‌باشند، ولي ذكــر آن‌هــا در مقابل «فواحش»، به خاطر همان تفاوت مفهوم است .

در آيات فوق در دومورد تعبيربه « لا تَقْرَبُوا » (نزديك نشويد) شده است ، اين موضوع در مورد بعضي از گناهان ديگر نيز در قرآن تكرار شده است ، به نظر مي‌رسد كه اين تعبير در مورد گناهاني است كه « وسوسه‌انگيز » است ، مانند زنا و فحشاء و اموال بي‌دفاع يتيمان و امثال اين‌ها ، لذا به مردم اخطار مي‌كند كه به آن‌ها نزديك نشـونـد تا تحـت‌تأثير وسـوسه‌هاي شديدشان قرار نگيرند .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
در آيه مورد بحث با روشنگري و تأكيد بيشتري مي‌فرمايد:
وَ اَنَّ هـذا صِـراطي مُسْتَقيمـا فَاتَّبِعُوهُ
و اين است راه راست و بي‌انحراف من؛ پس اين راه را پي‌گيريد و در اين راه هر آنچه روا شناخته شده است روا بدانيد و هر آنچه تحريم شده است ناروا بشماريد و بر ايـن بـاور بـاشيـد كه آنچه به شما فرمان داده شده است درست و بر اساس حق و عـدالت است.
«ابن عبّاس» مي‌گويد: منظور آيه شريفه اين است كه: اين دين حنيف و حقگراي من استوارترين و بهترين و كاملترين دين است. و به باور پاره‌اي منظور اين است كه: آياتي كه در مورد حلال و حرام فرود آمده، همه و همه بيانگر راه من است، راه نجاتبخشي كه هركس در آن گام سپارد به پاداش پرشكوه خدا و بهشت و نعمتهاي آن خواهد رسيد.
وَلاتَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبيلِه
(452) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
به باور «مُجاهِد» منظور اين است كه: به راههاي كفر و بدعت‌آميزگام نسپريد كه شما را از راه خدا پسندانه و مورد نظراو منحرف مي‌سازد. امّا به باور «ابن عبّاس» منظور اين است كه از پيمايش راه گمراه كننده يهود و نصاري و شرك گرايان دوري گـزينيـد؛ چـرا كـه ايـن بيـراهـه‌ها مـورد پسند خـدا نيست و شما را از او و راه و رسـم او دور مي‌سـازند.
ذلِكُمْ وَصّكُمْ بِه لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ.
خدا شما را اين گونه و به اين چيزها سفارش مي‌كند، باشد كه با دوري گزيدن از نافـرمـانـي او بـه تقـوا گـراييـد و از كيفـر او در امـان بـاشيـد.
«ابن عبّاس» مي‌گـويـد: آيـاتـي كه گذشت از آيـات روشن و محكم قرآنند و هـرگـز نسـخ نگـرديـده‌اند.
اين دستورات ويژه اسلام و مردم مسلمان نيست، بلكه در تمام اديان آسماني بندگان خدا به گونه‌اي به اين مقررات سفارش شده‌اند. اين آيات،

مادر کتاب و پایه و اساس آن هستند که هرکس به‌آنهاعمل‌کند به‌بهشت پرطَراوت خدامي‌رسد و هرکس این آیات را واگذارد و بدانها عمل نکند فرودگاه او آتش دوزخ خواهد بود.
«کَعْب الأحبار» یهودي مي‌گوید: به خداي سوگند نخستین دستوراتي که در تورات آمده این است که: بِسْمِ اللّهِ الرَّحْمنِ الرَّحیمِ؛ قُلْ تَعالَوْا اَتْلُ ما حَرَّمَ رَبُّکُمْ عَلَیْکُمْ...
به نام خداوند بخشاینده بخشایشگر؛ اي موسي! بگو بیایید تا آنچه را پـــروردگـــارتان بر شمـــا حـــرام گـــردانیـــده است بـــراي شمـا بخوانم...

پرتوي از آيات(1)

آيات كه گذشت درسهاي انسانساز و ارزنده‌اي مي‌دهد كه سخت در خور انديشه، باور، برنامه زندگي ساختن و به كار بستن است؛ در آن صورت است كه سيماي زندگي فرد و خانواده، و جامعه را دگرگون ساخته و از شرايط موجود به صورت مطلوب و
1 ـ مترجم .
تفسير مردان (453)
محبوب و زيبايي جلـوه‌گر مي‌سازد.
در اين آيات آفريدگار هستي با ده فرمان جاودانه، انسانها را به اصول و اساس ارزشها و والاييها فرا خوانده و از زشت‌كاريها هشدار مي‌دهد و چگونگي رابطه انسان با خـــدا، با خويشتن، با ديگــر انسانها و با پديده‌هاي هستــي را آن گونه كه بايد بــاشــد طــرح مي‌كنــد، كه به بــرخــي از آنها به طــور فشـــرده اشــاره مي‌رود.

1 ـ دعوت به توحيد گرايي و يكتا پرستي

توحيدگرايي به مفهوم حقيقي و قرآني آن براستي نفي اسارتها، بردگيها، خفت‌ها، تملق‌ها، چاپلوسي‌ها، بت‌تراشي‌ها، شخص پرستي‌ها، پرستش ذلت‌بار در همه چهره‌ها و قيافه‌ها و عنوانها، و اثبات اوج آزادي و آزادگي و عزت و شكوه و هويت انسان است. و اگر ملل مسلمان سوگمندانه از نعمت عزّت و اقتدار و آزادي و آراستگي به ارزشهاي والاي قرآني كم بهره يا بي‌بهره‌اند، بايد در توحيد گرايي خود ترديد كنند و آن را مورد تجديد نظر قرار دهند؛ قُلْ تَعالَوْا اَتْلُ ما حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ أَلاّ تُشْرِكُوا بِه شَيْئا ...

2 ـ رعايت حقوق و حرمت پـدر و مـادر

از آنجايي كه پس از اصل توحيدگرايي و چگونگي رابطه انسان با خدا، حقوق و حرمت پدر و مادر كه دو معمار شخصيت وجود انسان هستند مطرح مي‌شود، بايد به نقش و اهميت و عظمــت آنــان پي‌بــرد كه تا كجــاست؛ وَ بِــالْــوالِدَيْنِ اِحْســانــا ...

3 ـ رعايت حقوق كودك

و اين نيز اهميت حقوق كودك، اين نعمت گران خدا به خانواده، و اين گل بوستان خانواده كه قرآن حق حيات، تربيت، نگاهداري شايسته و پرورش و سازندگي روح و جــان و عــواطــف او را پس از حقوق پــدر و مادر طرح مي‌كند؛ وَ لا تَقْتُلُوا اَوْلادَكُمْ...
(454) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

4 ـ ســـازنـــدگي بـــرون و درون

قرآن در اين آيات از زشتيهاي آشكار و پليديهاي نهان هشدار مي‌دهد و بدين وسيله به سازندگي و برازندگي و شايستگي درون و برون و ظاهر و باطن فرد و جامعه و خانواده و سياست و اجتماع فرمان مي‌دهد، چرا كه فرد و خانواده و جامعه و تشكيــلات ظــاهــر ساز و رياكار رويش ديــدني نيســت؛ وَ لا تَقْرَبُوا الْفَواحِشَ ما ظَهَــرَ مِنْها وَ ما بَطَنَ...

5 ـ رعايت حقوق بشر

حق حيات و زندگي از طبيعي‌ترين و اساسي‌ترين حقوق انسانهاست، چرا كه ديگر حقوق انسان همچون حق انديشه و تفكّر، حق زيستن به صورت موجودي با شعور و انتخابگر، حق معيشت، حق آزادي، حق برابري، حق حاكميت بر سرنوشت، حق دفاع و حق بهره‌وري از نعمتهاي و امكانات، همه و همه به حق حيات و امنيّت جان و زندگي بر مي‌گردد، و اين آيــات، حــق حيات را پاس مي‌دارد؛ وَ لا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتي حَــرَّمَ اللّهُ اِلاّ بِالْحَــقِّ...

6 ـ سفــارش به تفكّــر و خـــرد ورزي

از اساسي‌ترين ويژگيهاي انسان نعمتِ‌گران خرد و قدرت تفكّر و انديشيدن است و اين از حقوق طبيعي اوست كه به كران تا كران هستي بنگرد و در همه آنها بينديشد و ديگران را نيز به انديشه و تفكّر بر انگيزد. اين آيات روشنگري مي‌كند كه انديشه در كران تا كران هستي نه تنها حق انسان است كه از وظايف و مسؤوليتهاي اوست و بايد امكانات آزادي انديشه را براي او فراهم ساخت، و او نيز بايد بينديشد تا پديده‌ها و پديد آورنده آنها را بشناسد و انسانها بر اساس عدالت و آزادگي و رعايت حقوق و حدود با هم زندگي كنند؛ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ.
تفسير مردان (455)

اين آيات نشانگر آن است كه در جامعه مطلوب و دنياي مورد نظر قرآن، بايد حقوق همگان پاس داشته شود و حقوق و امنيّت اجتماعي و اقتصادي قشرهاي آسيب‌پذير و بي‌دفــاع محتــرم شمرده شود؛
وَ لا تَقْــرَبُــوا مــالَ الْيَتيمِ اِلاّ بِالَّتي هِيَ اَحْسَنُ.

8 ـ امنيت اقتصادي

و اين نيز درس ديگر اين آيات است كه به رعايت حقوق مالي و امنيّت اقتصادي و پرهيز از كم فروشي و خيانت و تقلّب در بازار و ستم و تجاوز در سيستم توليد و توزيع سفارش مي‌كند؛ وَ اَوْفُوا الْكَيْلَ وَ الْميزانَ بِالْقِسْطِ...

و اين نيز يك اصل انساني و اسلامي است كه از هركس بايد به اندازه توان و امكانات مادي و معنوي‌اش انتظار عمل داشت، كه اين رمز سعادتها و سلامتهاست و هـركـس نيز بـايـد در نهايت تـوان و ظرفيت خود احساس مسئووليت نمايد؛ لا نُكَلِّـفُ نَفْسـا اِلاّ وُسْعَهـا...

اگر همه گويندگان، مصاحبه شوندگان، نويسندگان، صاحبان قدرت و امكانات، رسانه‌هاي گروهي و ارگانهاي تبليغاتي به اين اصل قرآني بينديشند كه بر اساس عدالت و قانون و قانونگرايي سخن گويند، چه تحول مباركي در جهت سازندگي معنوي و اخلاقي و انساني و سياسي و اجتماعي پديد مي‌آيد و دنيا چه رنگ مطلوبي بـه خـود مي‌گيـرد! و اين آيات اين درس زندگي ساز را نيز مي‌دهد؛ وَ اِذا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَ لَـوْ كانَ ذاقُرْبي...

11 ـ وفاداري

و به اصل وفاداري و وفاي به عهد و پيمانها در همه ابعاد سفارش مي‌كند و از مردم مي‌خواهد كه به عهد خود با خدا، پيامبر، خويشتن، همدينان و همنوعان خود وفا كنند و از خيانت و پيمان‌شكني پروا نمايند؛ وَ بِعَهْدِ اللّهِ اَوْفُوا...
(456) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

اين آيات به انسانها اين درس دگرگونساز را مي‌دهد كه در شاهراه راستي و درستي گام سپارند و از راه مستقيم توحيد و تقوا و عدالت و پاكي و صفا و وفا، كه اين آيات راهگشــاي آن اســت، ذرّه‌اي انحــراف نجـويند؛ وَ اَنَّ هذا صِراطي مُسْتَقيما فَاتَّبِعُوهُ...

13 ـ وحدت جويي و پرهيز از تفرقه و پراكندگي

در اين آيات، قرآن از توحيدگرايي آغاز مي‌كند و با هشدار از تفرقه و پراكندگي، درسهـاي انسـانسـازش را به پـايـان مي‌برد؛ وَ لا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبيلِه.

14 ـ دعوت به پرواپیشگي

و ميوه و ثمره اين درسها نيز زندگي بر اساس پرواي واقعي و حساب بردن از خدا در قلمرو انديشه و گفتار و كردار است؛ ذلِكُمْ وَصّيكُمْ بِه لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ.
تفسير مردان (457)

وَ بَيْنَهُما حِجابٌ وَ عَلَي الْأَعْرافِ رِجالٌ يَعْرِفُونَ كُلاًّ بِسيماهُمْ وَنادَوْا اَصْحابَ الْجَنَّةِ اَنْ سَلامٌ عَلَيْكُمْ لَمْ يَدْخُلُوها وَ هُمْ يَطْمَعُونَ
و در ميان آن دو (بهشتيان و دوزخيان) حجابي قرار دارد و بر« اعراف » مرداني هستند كه هريك از آن دو را از سيمايشان مي‌شناسند و به بهشتيان صدا مي‌زنند كه درود برشما باد ،اما داخل بهشت نمي‌شوند ، درحـالـي كـه اميـد آن را دارند. (46 / اعراف)
شرح آيه از تفسير نمونه
« اَعْراف » در لغت جمع « عُرْف » به معني محل مرتفع و بلند است و اين‌كه به يال‌هاي اسب و پرهاي بلند پشت‌گردن خروس ، « عُرْفُ الْفَرس » يا « عُرْفُ الدّيك » گفته مي‌شود ، به همين جهت است كه در محل مرتفعي از بدن آن‌ها قرار دارد . در آيات 46 تا 49 درباره « اَعْراف » كه منطقه‌اي است حدّ فاصل ميان بهشت و دوزخ ، با ويژگي‌هايي كه دارد ، سخن مي‌گويد . نخست به حجابي كه در ميان بهشتيان و دوزخيان كشيده شده است ، اشاره كرده ، مي‌گويد : « ميان اين دو گروه حجابي قرار دارد » (وَ بَيْنَهُما حِجابٌ) . از آيات بعد چنين استفاده مي‌شود كه ؛ حجاب مزبور همان « اعراف » است كه مكان مرتفعي است در ميان اين دو گروه كه مانع از مشاهده يكديگر مي‌شود ولي وجود چنين حجابي مانع از آن نيست كه آواز و صداي يكديگر را بشنوند. بسيار ديده‌ايم‌كه ازهمسايگان مجاور ازپشت ديوار با يكديگر سخن مي‌گويند و از حال يكديگر جويا مي‌شوند درحالي‌كه يكديگر را نمي‌بينند ، البته كساني كه بر اعراف يعني قسمت‌هاي بالاي اين مانع مرتفع قرار دارند ، هردو گروه را مي‌توانند ببينند . گرچه از پاره‌اي از آيات قرآن مانند آيه 55 سوره صافات استفاده مي‌شود كه اهل بهشت گهگاه مي‌توانند از مقام خود سربرآورند و دوزخيان را بنگرند ، ولي اين‌گونه استثنائات منافاتي با چگونگي بهشت و دوزخ و وضع اصلي آن دو ندارد و آن‌چه در بالا گفته شد ، كيفيت اصلي اين‌دو موقف را نشان مي‌دهد ، اگرچه اين
(458) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
قانون نيز استثناهايي دارد و ممكن است در شرايط خاصي بعضي از بهشتيان ، دوزخيان را بنگرند . آن‌چه دراين‌جا بايد قبل‌از بحث درباره چگونگي‌اعراف مؤكدا يادآور شويم ، اين است كه تعبيراتي كه درباره قيامت و زندگي جهان ديگر مي‌شود، هيچ‌گاه نمي‌تواند ازتمام خصوصيات آن زندگي پرده‌برداري كند و گاهي اين تعبيرات جنبه تشبيه و مثال دارد و گاهي تنها شبحي را نشان مي‌دهد ، زيرا زندگي آن جهان در افقي بالاتر و

به مراتب از زندگي اين جهان وسيع‌تر است ، درست همانند وسعت زندگي اين جهان دربرابر دنياي رَحِم‌مادر و عالَم جنين، بنابراين اگرالفاظ و مفاهيمي كه‌براي زندگي‌اين جهان داريم، نتواندگوياي‌تمام‌آن مفاهيم‌باشد، جاي تعجب‌نيست .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«حجاب»: پــرده و چيــزي كه مــانــع از ديدن است، و به «ابرو» نيز گفته مي‌شود.

در آيات گذشته سخن در موردگفتگوي بهشتيان و دوزخيان بود، اينك قرآن از فاصله ميان بهشت و دوزخ كه در قــرآن شــريف از آن به «اعراف» تعبير شده است اين‌گــونــه گــزارش مي‌كند.
وَ بَيْنَهُمـــــا حِجـــــابٌ
و ميــان دو گــروه بهشتيــان و دوزخيــان ديــوار و فــاصلـه و حجــابي است.
بــه بـاور گــروهــي از جملــه «ابن عبّاس»، «مُجاهِد» و «سُدي» ميان بهشتيان و دوزخيان ديواري است كه آن را اعراف مي‌نامند.
قرآن نيز گويي در همين مورد است كه مي‌فرمايد: آنگاه ميان بهشتيان و دوزخيان ديوار زده مي‌شود كه دروازه‌اي دارد: درون آن مهر و رحمت است و برونش روي به عذاب دهشتناك: ... فَضُرِبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ لَهُ بابٌ... (1)
1 ـ سوره حديد، آيه 13.
تفسير مردان (459)
«جبّائي» بر آن است كه فراز آن ديوار را «اعراف» ناميده‌اند. و «حَسَن» مي‌گويد: «اعراف» به مفهوم راه وگذرگاه است.
وَ عَلَـــي الأَعْـــرافِ رِجـــالٌ
در مورد اين مرداني كه بر فراز آن گذرگاه و آن بلنديها قرار دارند ديدگاهها يكسان نيست.
1 ـ به باور گروهي از جمله «ابن عبّاس» و «ابن مسعود»، اين مردان هماناني هستند كه كارهاي شايسته و ناشايسته آنان در زندگي دنيا برابر بوده است كه در سراي آخرت كارهاي شايسته و نا شايسته شان ميان آنان و بهشت و دوزخ جدايي و فاصله‌اي مي‌افكند، و اينان بر فراز «اعراف» هستند تا خدا در مورد سر نوشت آنان داوري كند، و ســرانجــام در پــرتــو مهــر و بخشــايش خـــدا به بهشــت راه خـواهنـد يافت.
در اين مورد آورده‌اند كه «بكر مزني» به «حَسَن» گفت: شنيده‌ام در روز رستاخيز گروهي هستندكه نيكيها و بديهايشان برابر مي‌شود. او پاسخ داد: آري اينان كساني هستند كه خدا به آنان نيرويي مي‌بخشد كه بهشتيان و دوزخيان را مي‌بينند و مي‌شنــاسنــد. نمي‌دانــم، شــايــد بـرخي از آنان هم اكنون در اينجا نزد ما باشند.
2 ـ امّا به باور گروهي ديگر از جمله «ابن عبّاس» و «ضحّاك» منظور از «اعراف» همان جايگاه بلند و پرفراز در «صِراط»، يا آن گذرگاه سرنوشت ساز و حسّاس است كه بزرگمرداني چون «حمزه» و «عباس» و

اميرمؤمنان عليه‌السلام و «جعفر» بر فراز آن ايستاده و دوستداران و دشمنان خويش را با چهـــره‌هاي سپيد و سياه مي‌نگرند و مي‌شناسند.
3 ـ از ديدگاه پاره‌اي، كساني كه بر فراز آن گذرگاه حساس ايستاده‌اند، فرشتگاني در سيماي مردانند كه بهشتيان و دوزخيان را مي‌شناسند، آنان مسؤلان بهشت و دوزخ و مراقبان عملكرد نيك و بد مردم و گواهان روز رستاخيزند.
4 ـ و از ديــدگــاه «مُجــاهِد» و «حَسَــن» منظــور از آنــان، چهــره‌هــاي بــرجستــه ايمــان آوردگــان و شــايستــه كـرداران است.
(460) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
5 ـ «جبّائي» مي‌گويد: منظور، شهيدان راه حق و عدالت‌اند كه از گواهان آن روزند.
6 ـ و حضرت‌باقر عليه‌السلام مي‌فرمايد: آنان‌خاندان‌پاك‌محمد صلي‌الله‌عليه‌وآله هستند كه هركسي آنان را بشناسد و آنان او را بپذيرند و از دوستداران خويش بشناسند، به بهشت خدا مي‌رود و گرنه راهي دوزخ خواهد شد: هُمْ آلُ مُحَمَّدٌ عليهم‌السلام لايَدْخُلُ الْجَنَّةَ إلاّ مَنْ عَرَفَهُمْ وَ عَــرَفُــوهُ وَ لا يَــدْخُــلُ النّارَ إلاّ مَــنْ اَنْكَــرَهُــمْ وَ اَنْكَــرُوهُ.(1)
7 ـ از حضرت صادق عليه‌السلام آورده‌اند كه فرمود: «اعراف» تپه‌اي است ميان بهشت و دوزخ هنگامي كه شايستگان به بهشت گام مي‌سپارند، پيامبران و جانشينان آنان با گروه گناهكاران امت خويش در آنجا قرار مي‌گيرند، درست بسان فرمانده لشكري كه با سپاهيان ناتواني از لشكرخويش كه عقب مانده باشند، در جايي بايستند. آنگاه جانشين هر پيامبري به گناهكاران امت او مي‌گويد: خوب نظاره كنيدو ببينيد كه چگونه برادران شايسته كردار شما به بهشت پرطراوت و پرنعمت خدا رفتند، و اينجاست كه آن گناهكاران بهشتيان را در قرار گاه خوش و شكوهبارشان مي‌بينند و بر آنان سلام مي‌كنند. آري اين است مفهوم آيه مباركه‌اي كه مي‌فرمايد: آنان به بهشتيان درود مي‌گويند در حالي كه خود هنوز وارد بهشت نشده، امّا در آروزي آنند(2) كه با شفاعت پيامبر يا امام راستين وارد بهشت گردند.
در ادامه روايت مي‌افزايد: آنگاه اين گناهكاران به سرنوشت دهشتناك و شرايط هولناك دوزخيان مي‌نگرند و مي‌گويند: پروردگارا ما را با گروه ستمكاران قرار مده.
سپس پيامبران و جانشيان آنان كه بر «اعراف» ايستاده‌اند، رو به سوي دوزخيان مي‌كنند و به منظور نكوهش آنان مي‌گويند: ديديد سرانجام نه ايل و تبار و دار و دسته شما به كار تان آمد و نه آن همه سركشي و حق ستيزي سودتان بخشيد؟! شما بوديد كه محرومان را تحقير مي‌نموديد و زرف و برق زندگي و امكانات گسترده و قدرت و هيبت انحصاري خويش

را به رخ آنان مي‌كشيديد، ديديد كه سرانجام شما بازنده
1 ـ تفسير عيّاشي، ج 2 ص 18.
2 ـ آيه 46.

بوديد و درستكاران برنده؟!
و پس از اين مرحله است كه رو به همراهان خويش نموده و مي‌گويند: اينك به خواست خدا و به اذن او شما نيز به سوي بهشت گام سپاريد كه پس از لطف و بخشايش خدا، نه بيم و هراسي خواهد بود و نه اندوهگين خواهيد شد.
روايت ديگري را در اين مورد آورده‌اند كه روايت گذشته را تأييد مي‌كند و بروشني بيانگر اين حقيقت است كه امير مؤمنان عليه‌السلام در جهان ديگر تقسيم كننده بهشت و دوزخ است: اِنَّ عَلِيّا عليه‌السلام قَسيمُ النّارِ وَ الْجَنَّةِ(1)
و نيز آورده‌اند كه پيامبر گرامي به اميرمؤمنان عليه‌السلام فرمود: علي جان! گويي شما را در روز رستاخيز مي‌نگرم كه عصايي در دست‌داري و مردمي را به سوي بهشت راه مي‌نمايي و مردمي را به سوي دوزخ مي‌راني: يا عَلِيُّ كَأَنّي بِكَ يَوْمَ الْقِيامَةِ وَ بِيَدِكَ عَصا عَوْسَحَ تَسُوقُ قَوْما اِلَي الْجَنَّةِ وَ آخَرينَ اِلَي النّارِ.(2)
و نيز از «اَصْبَغ بن نُباته» آورده‌اند كه گفت: در محضر اميرمؤمنان عليه‌السلام نشسته بودم كه «ابن كَوّا» شرفياب شد و از تفسير اين آيه شريفه پرسيد(3) كه آن حضرت فرمود:
وَيْحَكَ يَابْنَ الْكَوّاءِ! نَحْنُ نَقِفُ يَوْمَ الْقِيامَةِ بَيْنَ الْجَنَّةِ وَ النّارِ، فَمَنْ يَنْصُرُنا عَرَفْناهُ بِسيماهُ فَأَدْخَلْناهُ الْجَنَّةَ وَ مَنْ اَبْغَضْنا عَرَفْناهُ بِسيماهُ فَاَدْخَلْناهُ النّارَ.(4)
واي بر تو اي پسر «كَوّاء»، ما هستيم كه در روز رستاخيز ميان بهشت و دوزخ قرار مي‌گيريم، و آنگاه همه كساني را كه در زندگي خويش ما و اهداف بلند و توحيدي ما را ياري رسانده‌اند مي‌شناسيم، و با شناخت چهره‌هايشان آنان را به سوي بهشت راه مي‌نماييم و به اذن خدا وارد بهشت مي‌سازيم، و نيز كينه توزانِ بر ضد خود را نيز با چهره‌هايشان مي‌شناسيم و آنان را به سوي دوزخ مي‌بريم.
يَعْرِفُونَ كُلاًّ بِسيماهُمْ
1 ـ تفسير تبيان، طوسي، ج 4 ص 414.
2 ـ تفسير تبيان، طوسي، ج 4، ص 414.
3 ـ آيه 46.
4 ـ شواهد التنزيل، ج 1، ص 198.

مرداني كه بر گذرگاه بلند «اعراف» هستند بهشتيان را در سيماي فرمانبرداران خدا مي‌شناسند و دوزخيان را در چهـره زشت كرداران و نا فرمانان.
وَنادَوْا اَصْحابَ الْجَنَّةِ اَنْ سَلامٌ عَلَيْكُمْ لَمْ يَدْخُلُوها وَهُمْ يَطْمَعُونَ.
مرداني كه بر بلنداي «اعراف» هستند به بهشتيان ندا مي‌دهند كه: سلام بر شما! و بـديـن سـان بـه آنـان خـوش آمـد و تبريك مي‌گويند و به نعمت گراني كه خدا بـه آنان ارزاني داشته است شادماني مي‌كنند.
به باور گروهي از جمله «ابن عبّاس» و... هنگامي آنان اين تبريك و خوش آمد را مي‌گويند كه خود هنوز وارد بهشت نشده‌اند امّا بر آن اميد هستند كه در پرتو مهر و بخشايش خدا به آنجا در آيند. و به باور «حَسَن» و «جبّائي» اين اميد، از آرزوها و اميـدهاي بـر آورده است؛ درست بسـان اميـد ابـراهيـم است كه مي‌فـرمـود:
وَ الَّذي أَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَلي خَطيئَتي يَوْمَ الدّينِ.(1)
... و آن خدايي كه اميد مي‌برم در روز پاداش لغزشم را بر من ببخشايد و بيامرزد.
1 ـ سوره شُعَراء، آيه 82.
تفسير مردان (463)
وَ اِذا صُـرِفَـتْ اَبْصـارُهُـمْ تِلْقـآءَ اَصْحابِ النّارِ قالُوا رَبَّنا لا تَجْعَلْنا مَعَ الْقَـوْمِ الظّالِميـنَ
و هنگـامي كه چشمشـان به دوزخيان مي‌افتد ، مي‌گويند :پروردگارا ما را با جمعيت ستمگران قـرار مـده. (47 / اعراف)
شرح آيه از تفسير نمونه
« تِلْقآء » دراصل ـ به گفته بعضي از مفسران و اهل ادب ـ مصدر است و به معني مقابله مي‌آيد ، ولي بعدا به معني ظرف مكان به كار رفته ، يعني مكان مقابله و جهت روبه‌رو . قابل توجه اين‌كه درباره مشاهده دوزخيان در آيه فوق ، تعبير به « اِذا صُرِفَتْ اَبْصارُهُمْ » شده است ، يعني هنگامي كه چشم آن‌ها به‌سوي دوزخيان برگردانده مي‌شود و اين درحقيقت اشاره به آن است كه آن‌ها از مشاهده دوزخيان تنفر دارند ، گويا نگاهشان به آن‌ها نيز آميخته با اكراه و اجبار است .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«تِلْقـاء»: رو بـه رو.
«اَبْصـار»: ديـدگـان، اين واژه مفـردش «بَصَر» مي‌باشد كه گاه به مفهوم «بينش» نيز به كار مي‌رود.
از آيه چنين دريافت مي‌گردد كه نگاه آنان به سوي دوزخيان از روي دوستي و تمايل نيست، بلكه نگاه به سوي دشمن است؛ به همين دليل مي‌فرمايد:
وَ اِذا صُرِفَتْ... هنگـامي كه چشمانشان به سوي دوزخيان گردانده‌شود...

(464) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
وَ نادي آ اَصْحابُ الْأَعْرافِ رِجالاً يَعْرِفُونَهُمْ بِسيماهُمْ قالُوا مآ اَغْني عَنْكُمْ جَمْعُكُمْ وَ ما كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ
و اصحاب اعراف، مرداني (از دوزخيان را) كه از سيمايشان‌آن‌ها را مي‌شناسند ، صدا مي‌زنند و مي‌گــوينـد : ديديد كه‌گردآوري شما (از مال و ثروت و زن و فرزند) و تكبــرهــاي شمــا به حالتان ســودي نداد؟ (48 / اعراف)
اَهـؤُلآءِ الَّذينَ اَقْسَمْتُـمْ لا يَنـالُهُـمُ اللّهُ بِرَحْمَةٍ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ لا خَوْفٌ عَلَيْكُمْ وَ لآ اَنْتُــمْ تَحْــزَنُــونَ
آيا اين‌ها (اين واماندگاني كه بر اعراف هستند) همان‌ها نيستند كه سوگند ياد كرديد رحمت خدا هرگز شامل حالشان نخواهد شد (ولي به خاطر ايمان و بعضي اعمال خيرشان ، خداوند آن‌ها را مشمول رحمت خود ساخت، هم‌اكنون به آن‌ها گفته مي‌شود:) داخل بهشت شويد كه نه ترسي داريد و نه غمناك مي‌شويد. (49 / اعراف)
شرح آيه از تفسير نمونه

اصحاب اعراف چه كساني هستند؟

« اَعْراف » در اصل به معني زمين‌هاي برجسته است و با قرائني كه در آيات فوق و احاديث پيشوايان اسلام آمده ، روشن مي‌شود كه مكان خاصي است ميان دو قطب سعادت و شقاوت يعني بهشت و دوزخ كه همچون حجابي ميان اين‌دو كشيده شده و يا همچون زمين مرتفعي در ميان اين‌دو فاصله گرديده است ، به طوري كه آن‌ها كه روي آن قرار دارند ، مشرف بر بهشت و دوزخند و هردو گروه را مشاهده مي‌كنند و از چهره‌هاي تاريك و روشن آن‌ها مي‌توانند آن‌ها را بشناسند . اكنون ببينيم چه‌كساني‌بر اعراف قرار دارند و اصحاب اعراف چه كساني هستند ؟ بررسي آيات چهارگانه فوق نشان مي‌دهد كه دو گونه صفات مختلف و متضاد براي اين اشخاص ذكر شده است ؛ در آيه 46 و 47 افرادي‌كه بر اعراف قرار دارند ، چنين معرفي شده‌اند كه آرزو دارند وارد بهشت شوند ولي موانعي آن‌ها را جلوگيري كرده است ، به هنگامي كه نگاه به بهشتيان مي‌كنند ، بر آن‌ها درود مي‌فرستند و مي‌خواهند با آن‌ها باشند ، اما هنوز

نمي‌توانند و به هنگامي كه نظر به دوزخيان مي‌افكنند ، از سرنوشت آن‌ها وحشت نموده و به خدا پناه مي‌برند . ولي از آيه 48 و 49 استفاده مي‌شود كه آن‌ها افرادي بانفوذ و صاحب‌قدرتند ، دوزخيان را مؤاخذه و سرزنش مي‌كنند و به واماندگان در اعراف كمك مي‌نمايند كه از آن بگذرند و به سرمنزل سعادت برسند . رواياتي كه در زمينه اعراف و اصحاب اعراف نقل شده ، نيز ترسيمي از دو گروه متضاد مي‌كند ، در بسياري از روايات كه از ائمه اهل بيت عليهم‌السلام نقل شده مي‌خوانيم : « نَحْنُ الْأَعْرافُ : اعراف ما هستيم »،(1) يا « آلُ مُحَمَّدٍ هُمُ الْأَعْرافُ: خـانـدان پيـامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله اعرافند »(2) و مانند اين تعبيرات . در بعضي ديگر از روايات مي‌خوانيم : « هُمْ اَكْرَمُ الْخَلْقِ عَلَي اللّهِ تَبارَكَ وَتَعالي: آن‌ها گرامي‌ترين مردم در پيشگاه خدا هستند » (3) و يا « هُمُ الشُّهَداءُ عَلَي‌النّاسِ وَالنَّبِيُّونُ شُهَدائُهُمْ: آن‌ها گواهان برمردمند و پيامبران، گواهان‌آن‌هاهستند » (4) و روايات ديگر كه حكايت دارد آن‌ها پيامبران و امامان و صلحاء و بزرگانند. ولي دسته ديگري از روايات مي‌گويد : آن‌ها واماندگاني هستند كه بدي‌ها و نيكي‌هايشان مساوي بوده‌است يا گنهكاراني هستند كه اعمال نيكي نيز داشته‌اند ، مانند حديثي كه از امام صادق عليه‌السلام نقل شده كه فرمـود : « هُمْ قَوْمٌ اسْتَوَتْ حَسَناتُهُمْ وَ سَيِّئاتُهُمْ فَاِنْ اَدْخَلَهُمُ النّارَ فَبِذُنُوبِهِمْ وَ اِنْ اَدْخَلَهُمُ الْجَنَّةَ فَبِرَحْمَتِه : آن‌ها گروهي هستند كه حسنات و سيئاتشان مساوي است ، اگر خداوند آن‌ها را به دوزخ

بفرستد ، به خاطر گناهانشان است و اگر به بهشت بفرستد ، به بركت رحمت او است » .(5)
روايات متعدد ديگري در تفاسير اهل تسنن از « حذيفه » و « عبداللّه بن عباس » و « سعيد بن جبير » و امثال آن‌ها به همين مضمون نقل شده است .(6) در همين تفاسير نيز مداركي بر اين‌كه اهل اعراف ، صلحاء و فقهاء و علماء و يا فرشتگان هستند ، ديده مي‌شود . گرچه ظاهر آيات و ظاهر اين روايات در ابتدا متضاد به‌نظر مي‌رسند و شايد
1 و 2 و 3- « تفسير بـرهان » ، جلد 2 ، صفحه 17 و 18 و 19 .
1- « نـــور الثقليـــــن » ، جلـــد 2 ، صفحـــه 33 و 34 .
2- « تفسيـــر بـــرهـــان » ، جلـــد 2 ، صفحـــه 17 .
3- « تفسير طبــري » ، جلد 7 ، صفحه 137 و 138 ، ذيل آيه .
(466) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
همين‌امر سبب شده است كه مفسران در اين‌باره اظهار نظرهاي متفاوت و گوناگون كنند، اما بادقت روشن مي‌شود كه نه در ميان آيات و نه در ميان روايات ، تضادي وجود ندارد ، بلكه همه يك واقعيت را تعقيب مي‌كنند. توضيح اين كه: همان‌طوركه گفتيم: از مجموع آيات‌و روايات چنين استفاده مي‌شودكه اعراف، گذرگاه سخت و صعب‌العبوري بر سرراه بهشت سعادت جاويدان است ، طبيعي است كه افراد نيرومند و قوي يعني صالحان و پاكان باسرعت از اين گذرگاه عبور مي‌كنند ، اما افرادي كه خوبي و بدي را به‌هم آميختند ، در اين مسير وامي‌مانند . همچنين طبيعي است كه سرپرستان جمعيت و پيشوايان قوم در گذرگاه‌هاي سخت همانند فرماندهاني كه در اين‌گونه موارد در آخر لشكر راه مي‌روند ، تا همه سپاهيان بگذرند ، در آن‌جا توقف مي‌كنند تا به كمك ضعفاي مؤمنان بشتابند و آن‌ها كه شايستگي نجات را دارند ، در پرتو امدادشان رهايي يابند . بنابراين در اعراف ، دو گروه وجود دارند ، ضعيفان و آلودگاني كه در رحمتند و پيشوايان بزرگي كه در همه حال يار و ياور ضعيفانند ، بنابراين قسمت اول آيات و روايات اشاره به گروه نخستين يعني ضعفا است و قسمت دوم اشاره به گروه دوم يعني بزرگان و انبياء و امامان و صلحاء.
در بعضي از روايات نيز شاهد اين جمع به خوبي ديده مي‌شود ، مانند روايتي كه در « تفسير علي بن ابراهيم » از امام صادق عليه‌السلام نقل شده كه فرمود : « اَلْاَعْرافُ كُثْبانٌ بَيْنَ الْجَنَّةِ وَ النّارِ وَ الرِّجالُ الْاَئِمَّةُ يَقِفُونَ عَلَي الْاَعْرافِ مَعَ شيعَتِهِمْ وَ قَدْ سَبَقَ الْمُؤْمِنُونَ اِلَي الْجَنَّةِ بِلا حِسابٍ : اعراف ، تپه‌اي است ميان بهشت و دوزخ و امامان آن، مرداني هستندكه براعراف دركنار شيعيان (گنهكارشان) قرارمي‌گيرند ، درحالي‌كه مؤمنان (خالص) بدون نياز به حساب در بهشت جاي گرفته‌اند ... » . بعد مي‌افزايد : « امامان و پيشوايان در اين موقع به پيروان گناهكار خود مي‌گويند : خوب

نگاه كنيد ، برادران باايمان خود را چگونه بدون حساب به بهشت شتافته‌اند و اين همان است كه خداوند مي‌گويد : "سَلامٌ عَلَيْكُمْ لَمْ يَدْخُلُوها وَ هُمْ يَطْمَعُونَ" (يعني آن‌ها به بهشتيان درود مي‌فرستند درحالي‌كه خودشان هنوز وارد بهشت نشده‌اند و آرزو دارند) ، سپس به آن‌ها گفته مي‌شود : دشمنان حق را بنگريدكه چگونه درآتشند و اين همان است كه خداوند مي‌فرمايد : " وَ اِذا صُرِفَتْ اَبْصارُهُمْ تِلْقآءَ اَصْحابِ النّارِ قالُوا رَبَّنا لاتَجْعَلْنا مَعَ الْقَوْمِ الظّالِمينَ " بعدبه دوزخيان
تفسير مردان (467)
مي‌گويند : اين‌ها (پيروان و شيعياني كه آلوده گناهاني بوده‌اند) همان‌ها هستندكه شما مي‌گفتيد هرگز مشمول رحمت‌الهي نخواهندشد (سپس رحمت الهي شامل حال آن‌ها شده) و به اين دسته از گنهكاران (كه بر اثر ايمان و اعمال صالحي شايستگي عفو و آمرزش دارند) از طرف‌امامان و پيشوايان دستورداده مي‌شودكه به‌سوي بهشت‌برويد نه‌ترسي‌داريد و نه غمي » .(1) شبيه همين مضمون در تفاسير اهل تسنن از « حذيفه » از پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله نقل شده است .(2) بار ديگر تكرار مي‌كنيم كه سخن درباره جزئيات رستاخيز و خصوصيات زندگي در جهان ديگر درست به اين مي‌ماند كه ما از دور شبحي ببينيم و آن را توصيف كنيم ، درحالي‌كه آن شبح با زندگي ما تفاوت بسياري دارد و ما تنها با الفاظ محدود و نارساي خود مي‌توانيم اشاره كوتاهي به آن كنيم . نكته قابل توجه اين‌كه زندگي در جهان ديگر بر اساس الگوهايي است كه از اين جهان گرفته مي‌شود ، در مورد اعراف نيز همين‌گونه است زيرا در اين دنيا مردم سه گروهند ؛ مؤمنان راستين كه در پرتو ايمان به آرامش كامل رسيده‌اند ، زيرا در اين دنيا مردم سه گروهند ، مؤمنان راستين كه در پرتو ايمان ، به آرامش كامل رسيده‌اند و از هيچ‌گونه مجاهدتي دريغ ندارند و معاندان و دشمنان لجوج حق كه به هيچ وسيله به راه نمي‌آيند و گروه سومي كه در گذرگاه صعب‌العبوري ميان اين دو گروه قرار گرفته‌اند و بيشتر توجه رهبران راستين و پيشوايان حق نيز به آن‌ها است كه در كنارشان بمانند و دستشان را بگيرند و از مرحله اعراف‌مانند نجاتشان دهند تا درصف مؤمنان حقيقي قرارگيرند. و از اين‌جا نيز روشن مي‌شود كه دخالت انبياء و امامان در وضع اين گروه در قيامت همانند دخالتشان در زمينه رهبري در اين دنيا هيچ‌گونه منافاتي با قدرت مطلقه پروردگار و حاكميت‌او برهمه‌چيز ندارد، بلكه هرچه آن‌ها مي‌كنند ، به اذن و فرمان او است .
1- « تفسيـر بـرهـان » ، جلد 2 ، صفحه 19 و 20 .
2- « تفسير طبري » ، جلد 8 ، صفحه 142 و 143 .
(468) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

«اَعْراف»: قلّه‌هاي سر به آسمان ساييده و جاهاي بلند.
«سيما»: نشانه، علامت.
«نِداء»: آواز، بـانـگ، صـداي بلنـــد و كشيـــده.

در ادامه سخن از مرداني كه بر فراز «اعراف» هستند، به ترسيم گفتار آنان با دوزخيان پرداخته و مي‌فرمايد: وَ نادي اَصْحابُ الأَعْرافِ رِجالاً يَعْرِفُونَهُمْ بِسيماهُمْ و كساني كه بر فراز اعراف هستند به دوزخياني كه آنان را به نشان چهره‌هايشان مي‌شناسند، ندا مي‌دهند و مي‌گويند ...
به باور «ابن عبّاس» منظور از اين شناخت و كساني كه ندا داده مي‌شوند رهبران و سردمداران شرك گرايان و ستمكارانند كه اهل «اعراف» آنان را به نام و نشان مي‌شناسند، امّا به باور «جبّائي» آنان را به خاطر نشانه‌هايي چون: روسياهي و كبودي چشمها و آسيب ديدگي شديد و متلاشي شدن اندامهايشان بر اثر فشار عذاب، مي‌شناسند.
و پاره‌اي نيز بر آنند كه آنان را با همان چهره‌هايي كه در دنيا ديده‌اند مي‌بينند و مي‌شناسند.
قالُوا ما اَغْني عَنْكُمْ جَمْعُكُمْ وَ ما كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ.
به آنان مي‌گويند: ديديد كه نه ثروت اندوزي و گردآوري يار و ياور و سازماندهي امكانات و نيروهايتان برايتان سودي بخشيد و نه حق ستيزي و سركشي وتكبر ورزيدنتان از پذيريش حق و عدالت و پرستش و بندگي خدا؟! ما خير خواهانه شما را انـدرز داديم امّا شما در انديشه انحصار قدرت و گردآوري ثروت بوديد و به سخنان ما بها نمي‌داديد. اينك بگوييد كه آن ثـروتهاي افسـانه‌اي چـه شد؟!
آن اقتدار پوشالي كجا رفت؟
و آن حق ستيزي به كجا انجاميد؟
به باور «جبّائي» منظور اين است كه آن نيرويي كه شما در مبارزه با پيامبران و در مخالفت‌باپيام‌حق‌وعدالت به‌آن‌مي‌نازيديدكجارفت؟و چگونه‌برايتان‌سودي‌نبخشيد؟
تفسير مردان (469)
«خَوْف»: ترس، و انتظار رويداد ناگوار و هراس انگيز.
و با اشاره به ايمان آوردگان، به همان دوزخيان تيره بخت مي‌گويند:
اَهؤُلاءِ الَّذينَ اَقْسَمْتُمْ لا يَنالُهُمُ اللّهُ بِرَحْمَةٍ
آيا اينان هستندكه شما سوگند ياد مي‌كرديد كه رحمت و بخشايش خدا به آنان نخواهد رسيد و به بهشت خدا در نخواهند آمد؟! ديديد كه سخن شما چيزي جز دروغ نبود؟!
و آنگاه رو به كساني مي‌كنند كه در دنيا مورد سرزنش دوزخيان بودند، و به آنان مي‌گويند:

اَدْخُلَــوا الْجَنَّــةَ لا خَـوْفٌ عَلَيْكُمْ وَلا اَنْتُمْ تَحْزَنُونَ.
در پرتو مهر خدا و لطف او، در اوج شادكامي وارد بهشت گرديد كه از اين پس نه بيم و هراسي خواهيد داشت و نه اندوهي به سراغتان خواهد آمد. و بدين‌سان دوزخياني را نكوهش مي‌كنند، كه هماره در زندگي ننگبارشان مؤمنان محروم را ســرزنش مي‌كــردند و سوگنــد يــاد مي‌نمــودند كه اينان دربارگاه خدا حرمت و مقــامي ندارند.
1 ـ به باور برخي اين سخن از همــان كســاني است كه بر فراز «اعراف» قرار دارند.
2 ـ امّا به باور برخي، از آفريدگار هستي است.
3 ـ از ديدگاه پاره‌اي، گفتــار فرشتگــان است.
4 ـ و به باور ما سخن پيــامبــران و جانشينان آنان مي‌باشد، كه در روايت رسيده از حضــرت صــادق عليه‌السلام از نظــر شمــا گـذشت.
(470) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
وَ نادي اَصْحابُ النّارِ اَصْحـابَ الْجَنَّةِ اَنْ اَفيضُوا عَلَيْنا مِنَ‌الْمآءِ اَوْ مِمّا رَزَقَكُمُ اللّهُ قــالُوآا اِنَّ اللّهَ حَــرَّمَهُما عَلَــي الْكـافِرينَ
و دوزخيــان، بهشتيــان را صـــدا مي‌زننــد كــه (محبت كنيد) و مقداري آب يا از آن‌چه خـــدا به شمــا روزي داده ، به ما ببخشيــد ، آن‌هــا (در پاسخ) مي‌گويند : خداوند اين‌ها را بــر كـــافــران تحــريـم كـــرده اســـت.(50 / اعراف)
شرح آيه از تفسير نمونه

قرآن گفتگوي دوزخيان با بهشتيان را با جمله « نادي » كه معمولاً براي سخن گفتن از دور است ، آورده و اين نشان مي‌دهد كه در ميان اين دو گروه ، فاصله بسيار زيادي است و البته اين موضوع هيچ بعيد نيست كه حتي تا ميليون‌ها فرسنگ فاصله ، سخن يكديگر را بشنوند و حتي يكديگر را در پاره‌اي از اوقات ببينند و اگر اين موضوع در گذشته ممكن بود براي بعضي مشكلي ايجاد كند ، در عصر و زمان ما كه انتقال صداها و تصويرها از فاصله‌هاي بسياردور در همين جهان حل شده است ، جاي تعجب نخواهد بود . نخستين تقاضاي دوزخيان در آيه فوق همان آب ذكر شده و اين طبيعي است كه شخصي كه در آتش مي‌سوزد ، قبل از هرچيز آب مي‌طلبد تا عطش سوزان خود را تسكين بخشد . جمله « مِمّا رَزَقَكُمُ اللّهُ » (از آن‌چه‌خدا به شما روزي داده) كه تعبيري است سربسته و توأم با يك نوع ابهام ، نشان مي‌دهد كه حتي دوزخيان نمي‌توانند از ماهيت و انواع نعمت‌هاي بهشتي آگاه شوند ، اين موضوع با بعضي از احاديث كه مي‌گويد : در بهشت نعمت‌هايي است كه هيچ چشمي نديده و هيچ گوشي نشنيده و به‌فكر هيچ انساني نگذشته‌است ، كاملاً تطبيــق مي‌كنـد . جمله «اِنَّ اللّهَ حَرَّمَهُما عَلَي الْكافِرينَ» (خداوند آن‌ها را بر كافران حرام كرده) ، اشاره به اين است كه بهشتيان مضايقه‌اي از بخشيدن اين نعمت‌ها ندارند زيرا نه‌چيزي از آن‌ها كم‌مي‌شود و نه در درون سينه، كينه‌اي نسبت به كسي دارند حتي نسبت به دشمنانشان ، ولي وضع

تفسير مردان (471)

دوزخيان آن‌چنان است كه نمي‌توانند از نعمت‌هاي بهشتي بهره گيرند ، اين تحريم در حقيقت يك نوع « تحريم تكويني » است، همانند محروميت بسياري‌از بيماران‌از غــذاهــاي لــذيــذ و رنگــارنــگ .

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

«اِفاضَه»: فروريختن آب از بلندي.

در اين آيه شريفه آفريدگار هستي سخن دوزخيان و تقاضاي عاجزانه اين واماندگان سراي آخرت و آن زورمداران و سركشان دنيا را به تابلو مي‌برد و مي‌فرمايد:
وَ نادي اَصْحـابُ النّارِ اَصْحـابَ الْجَنَّةِ اَنْ اَفيضُـوا عَلَيْنـا مِنَ الْمـاءِ اَوْ مِمّا رَزَقَكُمُ اللّهُ
به باور «سُدي» و «ابن زيد» منظور اين است كه دوزخياني كه در آتش گرفتارند، به بهشتيان ندا مي‌دهند كه: شما را به خدا مقداري آب براي ما فروريزيد تا عطش شديد خود را فرونشانيم و يا سوزانندگي و حرارت اين آتش شعله‌ور را اندكي كاهش دهيم؛ و نيز از آن همه نعمت و روزيهاي گوناگوني كه خدا به شما ارزاني داشته است، بزرگمنشي نمـاييد و به ما هـم بدهيد.
قـالُوا اِنَّ اللّهَ حَـرَّمَهُما عَلَي الْكافِرينَ.
بهشتيـان، در پاسـخ آنـان مي‌گويند: خدا اين نعمتهاي رنگارنگ را بر كفر گرايان و ظـالمان حـرام كـرده اسـت.
برخي اين پرسش را طرح كرده‌اند كه: بنا بر برخي روايات، بهشتيان در آسمانها هستنـد و دوزخيـان در زميـن، با اين وصـف چگـونه با هـم به گفتگو مي‌پردازند؟
پـاسـخ ايـن است كـه اگـر آن روايـات را درست هـم ارزيـابـي كنيم، ممكن است خداي توانا به آنان قدرتي ببخشد كه صداي يكديگر را از هر فاصله‌اي بشنـونـد، و يـا مـوانـع رسيدن صـدا را بي‌اثـر سـازد و از ميـان بـرردارد.
(472) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآنِ
اَلَّذينَ اتَّخَذوُا دينَهُمْ لَهْوا وَ لَعِبا وَ غَرَّتْهُمُ الْحَيوةُ الدُّنْيا فَالْيَوْمَ نَنْسيهُمْ كَما نَسُوا لِقـآءَ يَـوْمِهِـمْ هـذا وَ مـا كـانُـوا بِآياتِنـا يَجْحَدُونَ
همان‌ها كه دين و آيين خود را سرگرمي و بازيچه گرفتند وزندگي دنيا آن‌ها را مغرور ساخت ، امروز ما آن‌ها را فراموش مي‌كنيم ، چون لقـاي چنين روزي را فراموش كردند و آيات ما را انكار نمودند.(51 / اعراف)
شرح آيه از تفسير نمونه
بديهي است منظور از « نسيان و فراموشي » كه در اين‌جا به خدا نسبت داده شده ، اين است كه با آن‌ها آن‌چنان رفتار مي‌كند كه شخص فراموشكار رفتار مي‌نمايد ، درست مثل اين‌كه انسان به دوست فراموشكارش مي‌گويد : « حالا كه تو ما را فراموش كردي ، ما هم تو را فراموش خواهيم كرد » ، يعني با تو رفتار فراموش‌كارانه مي‌كنيم . ضمنا

از اين آيه استفاده مي‌شود كه نخستين مرحله گمراهي و انحراف ، آن است كه انسان مسائل سرنوشت‌سازخودرا جدي‌نگيرد و باآن‌هابه‌عنوان يك‌سرگرمي و بازيچه رفتار كند، اين موضوع سرانجام به كفر مطلق و انكار همه حقايق منتهي مي‌شود .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«لَهْو»: سرگرمي نادرستي كه انسـان را به فـرامـوش افكند و اندوه را از ياد ببرد.
«لَعِب»: بـازي.
«نِسْيان»: زدوده شدن چيزي از خاطره يا فراموش كردن.
آنگـاه در اشـاره به دليـل محروميت آنان از بهشت و نعمتهـاي آن مي‌افـزايـد:
اَلَّذينَ اتَّخَـذُوا دينَهُـمْ لَهْـوا وَ لَعِبا وَ غَـرَّتْهُمُ الْحَيوةُ الدُّنْيا
همانان كه دين و آيين خود را كه خدا به رعايت مقررات و رهنمودهاي آن فرمان داده بود، همه را سرگرمي و بازي پنداشتند، و آنچه را خدا رواشناخته بود تحريم كردند و آنچه را تحريم فرموده بود حلال ساختند، و به زر و زور زندگي و ماندگار شدن در اين سراي زود گذر فريفته شدند.
فَالْيَوْمَ نَنْساهُمْ كَما نَسُوا لِقاءَ يَوْمِهِمْ هذا
تفسير مردان (473)
به باور گروهي از جمله «ابن عبّاس» منظور اين است كه: ما امروز آنان را در عذاب خفت آور مي‌گذاريم، درست همانگونه كه آنان اين روز سرنوشت را فراموش ساخته و خـود را بـراي اين روز آمـاده نكردند.
امّا به باور «جبّائي» منظور اين است كه: ما امروز با آنان بسان كسي رفتار مي‌كنيم كه در آتش و عذاب به بوته فراموشي سپرده شده است؛ از اين رو نه به فريادش پاسخ مي‌دهيم و نه به او رحم مي‌كنيم چرا كه آنان نيز در زندگي دنيا از تفكّر و انديشه درست در مورد دين و مقررات آن سرباز زدند و از فراگرفتن مفاهيم ديني خودداري ورزيدند و با حق ستيزي و خود محوري همه چيز را به بوته فراموشي سپردند.
وَ مـا كـانُـوا بِايـاتِنـا يَجْحَـدُونَ.
و نيز بدان دليل آنـان را فـراموش مي‌سازيم كه آيات ما را انكار مي‌كردند.
گفتني است كه «ما»، در هردو مورد «مصدري» است و منظور اين است كه ما با آنان به دو دليل اين گونه رفتار مي‌كنيم و فراموششان مي‌نماييم: يكي به خاطر فراموشي روز رستـاخيز از سوي آنان، و ديگر به خـاطـر حـق ستيـزي و انكار آيات.
در مورد اين آيه شريفه نيز بحث است:
به باور بـرخـي اين آيـه شـريفـه سخن خـداست و نه بهشتيـان؛ چـرا

که گفتار آنان در پایان آیه پیش پایان مي‌پذیرد؛ امّا به باور برخي دیگر گفتار بهشتیان تا نیمــي از ایــن آیــه نیــز ادامــه مي‌یــابد و دو فــراز آخـــر این آیــه سخن خداست که از واژه «فَالْيَوْمَ» آغاز مي‌گردد.
(474) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

قوم لوط پايه‌گذار عمل شنيع همجنس‌بازي

وَ لُــوطا اِذْ قــالَ لِقَــوْمِهآ اَتَــأْتُـونَ الْفاحِشَـةَ ما سَبَقَكُمْ بِها مِنْ اَحَدٍ مِنَ الْعالَمينَ
و (به خاطر بيــاوريد) « لــوط » را هنگامي‌كه به‌قوم خود گفت :آيا عمل شنيعي انجام مي‌دهيد كه احــدي از جهــانيــان پيش از شمــا انجــام نــداده اســت؟ (80 / اعراف)
شرح آيه از تفسير نمونه
اشاره به اين‌كه اين گناه علاوه بر اين‌كه خود يك عمل زشت و فوق‌العاده ننگين است ، قبل از شما در هيچ قوم و ملتي سابقه نداشته است و اين زشتي آن را چند برابر مي‌كند ، زيرا پايه غلط و سنت شوم و وسيله‌اي براي گناه ديگران در آينده نزديك و دور خواهد بود. از آيه فوق به خوبي برمي‌آيد كه اين عمل زشت ، از نظر تاريخي به قوم لوط منتهي مي‌شود كه مـردمـي بـودند ثروتمند و مرفّه و شهوتران و هواپرست .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«لوط»:نام‌يكي‌ازپيام‌آوران‌خداست‌ويك‌واژه‌عجمي‌است‌نه‌عربي ومشتق‌نمي‌باشد.

قرآن پس از ترسيم رسالت صالح و كيفر ثموديان، اينك در اين آيات به رسالت و دعــوت اصلاحگرانه لوط(1) و سرنوشت دردناك قوم تبهكار او پرداخته و مي‌فرمايد:
لوط آن پيامبر خدا را به ياد آور آنگاه كه به قوم خود گفت: شما با انحراف اخلاقي و همجنس گرايي خود، به گناهي بس زشت و ظالمانه دست مي‌يازيد؛ به گناهي كه پيش از شمـا كسي بدان دست نيازيده است.
بــه بــاور بــرخــي از جملــه «عمــرو بن دينــار» پيش از قــوم لــوط، كسي به اين گنــاه زشــت دست نيــازيــده بود.
و «حَسَن» در مورد انحراف جنسي آنان مي‌گويد: آنان نخست با بيگانه و كسي كه بر جامعــه و شهــر آنــان وارد مي‌شــد، اين جنــايت را مرتكب مي‌شدند، اما اين زشت كــرداري به تــدريج گسترش يافت.
1 ـ لوط برادر زاده ابراهيم يا طبق ديدگاه ديگري خاله‌زاده اوست.
تفسير مردان (475)
اِنَّكُــمْ لَتَــأْتُــونَ الرِّجــالَ شَهْــوَةً مِنْ دُونِ النِّسـآءِ بَــلْ اَنْتُــمْ قَوْمٌ مُسْرِفُونَ
آيــا شمــا از روي شهوت به سراغ مردان مي‌رويد، نه زنان؟ شما جمعيت تجاوزكاري هستيد.
(81 / اعراف)
شرح آيه از تفسير نمونه
چه انحرافي از اين بدتر و بالاتر كه وسيله توليد نسل را كه آميزش زن و مرد است و خداوند آن را به طور غريزي در هرانساني قرار داده ، رها كنند و سراغ « جنس موافق » بـروند ، كـاري كه اصـولاً بـرخـلاف فطرت و ساختمان طبيعي جسم و روح انسان و غريزه تحريف نايافته او است و نتيجه‌اش عقيم ماندن هدف آميزش جنسي است و به تعبير ديگر ، تنها اثرش يك اشباع كاذب جنسي و از بين بردن هدف اصلي يعني ادامه نسل بشر مي‌باشد و در پايان آيه به عنوان تأكيد مي‌گويد : « شما جمعيت اسراف‌كاريد » يعني از حدود الهي قدم بيرون گـذارده و در سنگلاخ انحراف و تجاوز از مرز فطرت سرگردان شده‌ايد . ممكن است اين جمله اشاره به آن باشد كه آن‌ها نه تنهــا در مــورد غريزه جنســي راه اســراف را مي‌پيمــودنــد ، بلكــه در همــه چيز و همــه كــار گرفتــار چنين انحــراف و زيــاده‌روي بــودنــد .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«شَهْوَت»: كــاري كــه بــراي انســان لــذت بخش و دوســت داشتنــي

است و در نهـــــــاد او ريشـــــه دارد.
«اِسْراف»: گزافكاري و گذشتن از مرز به سوي گناه و تبهكاري.
و بر آنان باران نكوهش را باراند كه:
شما از روي شهوت به سراغ مردان مي‌رويد و از ازدواج بازنان كه خدا آن را مقرّر فرموده است خود داري مي‌كنيد، اين كار شما نه تنها بر خلاف نظام خلقت است، بلكه مردمي تجاوزكار و بيداد پيشه و اسرافكاريد و با اين زشتكاري همه پليديها و تبـاهيهـا را در خود گـــرد آورده‌ايد.
(476) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
وَ ما كانَ جَــوابَ قَــوْمِهآ اِلاّ اَنْ قــالُوآ اَخْرِجُوهُمْ مِنْ قَرْيَتِكُمْ اِنَّهُمْ اُناسٌ يَتَطَهَّرُونَ
ولي پاسخ قومش چيزي جز اين نبود كه گفتند : اين‌ها را ازشهر و آبادي خود بيرون كنيد كه اين‌ها افراد متظـاهري هستند. (82 / اعراف)
شرح آيه از تفسير نمونه
اين جاي تعجب نيست كه يك جمعيت آلوده و گناهكار ، افراد پاكدامن را به جرم پاكدامني از خود برانند ، آن‌ها چنين افرادي را مزاحم شهوات خويش مي‌بينند و نقــاط قــوّت و افتخــار چنيـن پاكدامنــاني در نظــر آن‌ها نقطه ضعف و عيب بود .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
در آيه مورد بحث واكنش زشت و ظالمانه آنان در برابر اين دعوت اصلاحي و انســاني و آسمــاني آمــده اسـت كه مي‌فرمايد:
وَ ما كانَ جَوابَ قَوْمِه اِلاّ اَنْ قالُوا اَخْرِجُوهُمْ مِنْ قَرْيَتِكُمْ
تنها پاسخ آن جامعه زشت كردار در برابر دعوت اصلاحگرانه آن پيامبر بزرگ اين بود كه گفتند: او و رهروان راه آسماني اش را از شهر بيرون برانيد و بدين‌سان خيرخواهي و دلسوزي آن اصلاحگر بزرگ را با سبك مغزي و بي‌خردي پاسخ دادند.
منظور از واژه «قَرْيَه» در آيه شريفه «شهر» است؛ چنانكه «ابوعُمَر» مي‌گفت ما رَاَيْتُ قَرَوِيَّيْنِ اَفْصَحَ مِنَ الْحَسَنِ الْبَصْري وَالْحَجّاجِ. هيچ يك از شهرنشينان را گوياتر و سخنورتر از حَسَن بصري و حجاج نديدم.
اِنَّهُـــمْ اُنـــاسٌ يَتَطَهَّـــــرُونَ.
چرا كه اينان مردمي هستند كه پاكي مي‌ورزند و از شيوه زشت ما دوري مي‌جويند.
به باور گروهي از جمله «ابن عبّاس» منظور اين است كه آن تبهكاران، اين كار درست و اين شيوه شايسته لوط و رهروان راه آسماني‌اش را كه در حقيقت كاري خدا پسندانه بود بر آنان عيب مي‌گرفتند و بر آن بودند كه به كيفر پاكي، آنان را از خانه و كاشانه خويش برانند. امّا به باور برخي منظور آنان اين بود كه لوط و همراهان راه تــوحيــديــش، خـــود را از راه و

رسـم شمـا تبهكـاران پـاك مي‌شمـارند.
تفسير مردان (477)
فَاَنْجَيْنـاهُ وَ اَهْلَهُ اِلاَّ امْرَأَتَهُ كانَتْ مِنَ الْغابِرينَ
(چـون كار به‌اين‌جا رسيـد) ما او و خاندانش را رهايي بخشيديم جز همسرش كه با بازماندگان (در شهر) بود. (83 / اعراف)
شرح آيه از تفسير نمونه
« غابِر » به كسي مي‌گويند كه همراهانش بروند و او باقي بماند ، همان‌طور كه خانواده لوط با او رفتند و تنها همسر او در شهر باقي ماند و به سرنوشت گنهكاران گرفتار شد . از آيه 10 سوره تحريم اجمالاً استفاده مي‌شود كه همسر لوط در آغاز زن سربـه‌راهي بـود ، سپس راه خيـانت را پيش گرفت و دشمنان لوط را جرأت بخشيد.
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«غـابِر»: بـاقـي.
در ادامـه داستـان درس آمـوز آن مـردم سـركش به نجات حقگرايان و كيفر تبهكـاران اشـاره مي‌رود.
در اين مورد مي‌فرمايد:
پس ما لوط و خانواده‌اش را ـ جز همسرش كه در شهر باقي ماند و نابود شد ـ همه را نجات بخشيديم؛ چرا كه او به آن پيامبر خدا ايمان نياورده بود. و به باور «حَسَن» و «قتاده» از كساني بود كه ماند و گرفتار عذاب گرديد.
(478) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
وَ اَمْطَرْنا عَلَيْهِمْ مَطَرا فَانْظُرْ كَيْفَ كانَ عاقِبَةُ الْمُجْرِمينَ
و (سپس چنان) بـاراني بر آن‌هـا فرستـاديم (باراني از سنگ كه آن‌ها را نابود ساخت)، اكنـون بنگـر سـرانجـام كار مجـرمـان به كجـا كشيـد. (84 / اعراف)
شرح آيه از تفسير نمونه

گرچه در آيه فوق نوع اين باران ، بيان نشده است ، اما از ذكر كلمه « مَطَرا » (باراني) به‌طور سربسته روشن مي‌شود كه از باران‌هاي معمولي نبوده ، بلكه باراني از سنگ بوده ، چنان‌كه در آيه 83 سوره هود آمده است . سپس مي‌گويد: « اكنون تماشا كن، ببين سرانجام كار مجرمان به كجا كشيد » (فَانْظُرْ كَيْفَ كانَ عاقِبَةُ الْمُجْرِمينَ) . گرچه روي سخن در اين‌جا به پيامبر است ، اما پيدا است كه هدف ، عبرت گرفتن همه افراد باايمان مي‌باشد . مشروح سرگذشت اين جمعيت و همچنين ضررهاي گوناگون عمل شنيع « لواط و هم‌جنس‌گرايي » و حكم آن از نظر قوانين اسـلام در ذيـل آيـات سوره هود و حجر بيان شده است .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
وَ اَمْطَـرْنـا عَلَيْهِـمْ مَطَـرا فَانْظُـرْ كَيْفَ كانَ عاقِبَةُ الْمُجْرِمينَ.
و بـر مـــردم آن شهـر بـاراني از سنـگ بـاراندـيـم.
در آيه ديگـري در اين مـورد مي‌فرمايد: وَ اَمْطَرْنا عَلَيْها حِجارَةً مِنْ سِجّيلٍ مَنْضُودٍ(1)
و بر آنان سنگهـايي از گلهاي لايه لايه و سخت باراندـيم.
و بدين سان بايد انديشيد و باديده خرد نگريست كه فرجام شوم گناه و گناهكاران چگونه است چگونه آنان به كيفر زشتكاريهاي خويش در اين سرا گرفتار مي‌گردند و چگـونـه عـذاب سهمگيـن جهـان ديگـر را براي خـويش فـراهـم مي‌سازند!
1 ـ سوره هود، آيه 82 .
تفسير مردان (479)
از حضرت باقر عليه‌السلام آورده‌اند كه لوط حدود سي سال در ميان آن جامعه گناهكار به سر برد و هماره آنان را به راه درست و پرواي از گناه فراخواند. او از آن مردم نبود، بلكه از جاي ديگري براي ارشاد و هدايت آنان آمد، امّا آن تيره بختان نه سخنان آسماني واصلاحگرانه او را شنيدند و نه ازاو پيروي نمودند، و نه گامي در راه اصلاح و پاكسازي دورن و برون جامعه خويش از گناه برداشتند.
آنان دچار اشتباهات بزرگي بودند؛ از كارهاي نادرستشان اين بود كه به نظافت و بهداشت بها نمي‌دادند، و خويشتن را از جنابت پاك نمي‌ساختند. مردمي بسيار تنگ چشم و بخيل بودند و همين تنگ نظري و بخل، آنان را به دردي بي‌درمان گرفتار ساخت كه دچار انحراف جنسي شدند و كارشان به جايي رسيد كه تمايل به جنس مخالف در خود احساس نمي‌كردند واز ازدواج لذّت نمي‌بردند و گرايش به همجنس در ميانشان رواج يافت.

در اين مورد آورده‌اند كه آنان در منطقه‌اي ميان مصر و شام زندگي مي‌كردند و كاروانهايي كه از مصر به شام يا از شام به مصر مي‌رفت، در شهر آنان فرود مي‌آمد، و هماره ميهمانان و مسافران بسياري بر آنان وارد مي‌شد. و از آنجايي كه مردمي تنگ نظر و از ميهمان گريزان بودند، بر آن شدند كه بلايي عبرت آموز برسر ميهمانان آوردند تا ديگر هرگز ميهمان ناشناس و بيگانه‌اي در شهرشان فرود نيايد. با آلوده شدن به اين گناه زشت، بيماري شوم همجنس خواهي و همجنس گرايي در ميانشان ريشه دوانيد و گسترش يافت و كار به جايي رسيد كه اين آفت، و بيماري به صورت عادي يا ارزش در آمد.
در اين ميان لوط مردي سخاوتمند و بلند نظر بود و از ميهمانان با كرامت و با ادب پذيرايي مي‌كرد و قومش او را از اين كار باز مي‌داشتند و بر او خرده مي‌گرفتند. كار به جايي رسيد كه به او هشدار دادند كه اگر از مهمان نوازي دست نكشد، دست تجاوز به سوي ميهمانانش گشوده و آنها را رسوا خواهند ساخت. آن حضرت به ناگزير از آن
(480) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
پس، آمدن ميهمان را از آنان پوشيده مي‌داشت و مدتي نيز به اين صورت بود تا خدا تصميم به كيفر و عذاب آن زشتكاران گرفت؛ از اين رو فرشته وحي را به همراه گروهي از فرشتگان به سوي آنان فرستاد.
آنها نخست بر ابراهيم وارد شدند. او گوساله‌اي سربريد و غذايي فراهم ساخت امّا هنگامي كه غذا را پيش روي آنان نهاد، نخوردند، او ناراحت و ترسان شد، امّا آنان گفتند: اي ابراهيم، ما غذا نمي‌خوريم؛ چرا كه فرشته‌ايم و از سوي پروردگارت به سوي قوم لوط مي‌رويم.
از آنجا حركت كردند و به حضرت لوط وارد شدند. او به آبياري مزرعه‌اش مشغول بود كه ميهمانان آمدند ـ پرسيد شما كه هستيد و از كجا مي‌رسيد؟ پاسخ دادند: ما مسافريم و امشب را در خانه شما ميهمانيم.
لوط گفت: مردم اين شهر زشت كردار و همجنس گرايند و دست تجاوز به مال ديگران مي‌گشايند و من نمي‌توانم امنيّت شما را تضمين كنم.
گفتند: ما مراقب خود هستيم.
آن حضرت به ناگزير به خانه آمد و از همسرش خواهش كرد كه آمدن ميهمانان را نهان دارد، و او پذيرفت. امّا ميان او و مردم شهر نشاني بود كه روزها با بلند كردن دود از روي بام، آمدن ميهمان را به آگاهي همشهريان مي‌رساند و شامگاهان با شعله‌ور ساختن آتش. از اين رو با اينكه با لوط عهد بسته بود كه جريان آمدن ميهمانان را پوشيده دارد و امنيّت آنان را به خطر نيفكند، با نمايش نشانه و علامت مورد اشاره، جريان را به آگاهي آنان رسانيد و چيزي نگذشته بود كه خانه آن پيامبر بزرگ به محاصره درآمد و آن كوردلان باوقاحت باور نكردني هدف

خود را اعلان كـردند و از لوط خواستند تا ميهمــانــانش را تسليــم آنان سازد.
در اين شرايط بحراني بود كه فرشته وحي با نواختن بال خود بر چشمان آن كوردلان، نيروي بينايي را از آنها گرفت و به آنان فهمانيد كه كيفر خدا در راه است.
تفسير مردان (481)
آنگاه به لوط خاطر نشان ساخت كه به همراه خاندانش ـ جز همسرش ـ از آن شهر بيرون رود.
اوگفت: چگونه با وجود محاصره خانه‌ام مي‌توانم بيــرون روم؟
فرشته وحي خطّي از نور در برابر ديدگان او قرار داد و به او گفت: شما از همين راه برويد كه هيچ كسي نمي‌تواند شما را برگردانده و يا از رفتن باز دارد.
او وخاندانش از آنجا بيرون رفتند و سپيده دم نيز از راه رسيد. درست در آن لحظه بود كه جبرئيل بالهاي خويش را گشود و از هر سوي شهر بر آن زد و آن را به خواست خدا از جاي بركند و به گونه‌اي بالابرد كه صداي زوزه سگها و بانگ خروسهاي آن را آسمانيان شنيدند؛ و آنگاه شهر را وارونه ساخت و از پي آن خداي فرزانه باراني از سنگ بر آن شهر باراند كه سنگي بزرگ نيز بر سر زن لوط برخورد و او را نابود ساخت.
گفتني است كه به باور برخي شهر بر سر مردم آن وارونه گرديد و همه را نابود ساخت، امّا بر كساني كه بيرون از شهر بودند از آسمان سنگ بـاريـد.
«كَلْبي» آورده است كه نخستين كسي كه كار زشت همجنس بازي را در ميان قوم لوط انجام داد، شيطان بود. آن موجود فريبكار در سيماي جواني زيبا وارد آن شهر شد و آنان را به اين كار ناپسند وسوسه وتشويق نمود و آنگاه بود كه اين زشتكاري بتدريج در آنجا گسترش يافت به گونه‌اي كه زمين از شرارت و زشتكاري آنان به بارگاه خدا شكايت برد و امان خواست. آسمان نيز با شنيدن صداي دادخواهي زمين به شكايت برخاست و امان طلبيد و از پي آن دو، عرش به گريه آمد، و آنجا بود كه پيام رسيد كه اي آسمان، اينك بر آن تبهكاران باراني از سنگ بباران! و به زمين فرمان رسيد كه آنــان را فروبر؛ و آنها هم فــرمــان آفريدگار خــود را به انجــام رســاندند.
(482) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
وَ لَوْ اَنَّ اَهْلَ الْقُريآ امَنُوا وَ اتَّقَوْا لَفَتَحْنا عَلَيْهِمْ بَرَكاتٍ مِنَ السَّماآءِ وَ الاْرْضِ وَ لكِنْ كَذَّبُوا فَاَخَذْناهُمْ بِما كانُوا يَكْسِبُونَ
و اگر مردمي كه در شهرها و آبادي‌ها زندگي دارند ، ايمان بياورند و تقوا پيشه كنند، بركات آسمان و زمين را بر آن‌ها مي‌گشاييم ولي (آن‌ها حقايق را) تكذيب كردند ، ما هم آنان را به كيفــر اعمــالشــان مجــازات كرديم

. (96 / اعراف)
شرح آیه از تفسیر نمونه

« بَرَكات » جمع « بركت » است ، اين كلمه در اصل به معني ثبات و استقرار چيزي است و به هر نعمت و موهبتي كه پايدار بماند ، اطلاق مي‌گردد ، در برابر موجودات بي‌بركت كه زود فاني و نابود و بي‌اثر مي‌شوند. منظور از « بَـرَكـات » زمين و آسمان ، نزول باران و روييدن گياهان است. ايمان و تقوا نه تنها سبب نزول بركات الهي مي‌شود، بلكه باعث مي‌گردد كه آن‌چه در اختيار انسان قرار گرفته ، در مصارف مورد نياز به كار گرفته شود ، مثلاً امروز ملاحظه مي‌كنيم قسمت بسيار مهمي از نيروهاي انساني و منابع اقتصادي در مسير « مسابقه تسليحاتي » و ساختن سلاح‌هاي نابودكننده صرف مي‌گردد ، اين‌ها مواهبي هستند فاقد هرگونه بركت ، به زودي از ميان مي‌روند و نه تنها نتيجه‌اي نخواهند داشت ، ويراني هم به‌بار مي‌آورند ، ولي اگر جوامع انساني ايمان و تقوا داشته باشند ، اين مواهب الهي به شكل ديگري در ميان آن‌ها درمي‌آيد و طبعا آثار آن باقي و برقرار خواهد ماند و مصداق كلمه بركات خواهند بود. در آيه فوق كلمه « اَخَذَ » كه به معني گرفتن است ، در مفهوم مجازات و كيفر دادن به كار رفته و اين در حقيقت به خاطر آن است كه معمولاً كسي را كه مي‌خواهند مجازات كنند ، نخست مي‌گيرند و او را با وسايلي مي‌بندند كه هيچ‌گونه قدرت فرار نداشته باشند ، سپس او را كيفر مي‌دهند. گرچه آيه شريفه موردبحث ، ناظربه وضع اقوام پيشين‌است ، ولي مسلما مفهوم آن يك مفهوم وسيع و عمومي و

دايمي است و انحصار به هيچ قوم و ملتي ندارد و اين يك سنت الهي است كه افراد بي‌ايمان و آلوده و فاسد گرفتار انواع واكنش‌ها در همين زندگي دنياي خود خواهند شد ، گاهي بلاهاي آسمان و زمين بر سر آن‌ها مي‌بارد و گاهي آتش جنگ‌هاي جهاني يا منطقه‌اي ، سرمايه‌هاي آن‌ها را در كام خود فرومي‌گيرد و گاهي ناامني‌هاي جسماني و رواني آن‌ها را تحت فشار قرار مي‌دهد و به تعبير قرآن ، اين وابسته به « كسب و اكتساب » و اعمالي است كه خود انسان انجام مي‌دهد ، فيض خدا محدود و ممنوع نيست ، همان‌طـور كه مجـازات او اختصـاص به قوم و ملت معيني ندارد .

از آن‌چه در بالا گفتيم ، پاسخ يك سؤال كه زياد در ميان جمعي مورد بحث و گفتگو است ، روشن مي‌گردد و آن اين‌كه اگر ايمان و تقوا ، موجب نزول انواع بركات الهي‌است و نقطه‌مقابل‌آن باعث سلب بركات‌است، چرا مشاهده‌مي‌كنيم ملت‌هاي بي‌ايماني را كه غرق ناز و نعمتند ، درحالي‌كه جمعي از افراد باايمان به سختي روزگار مي‌گذرانند؟ پاسخ اين سؤال با توجه به دو نكته روشن مي‌گردد ؛

1ـ اين‌كه تصور مي‌شود ملت‌هاي فاقدايمان و پرهيزگاري غرق در ناز و نعمتند ، اشتباه بزرگي است كه از اشتباه ديگري يعني ثروت را دليل بر خوشبختي گرفتن سرچشمه مي‌گيرد. معمولاً مردم ايران اين‌طور فكر مي‌كنند كه هر ملتي صنايعش پيشرفته‌تر و ثروتش بيشتر باشد ، خوشبخت‌تر است ، در حالي كه اگر به درون اين جوامع نفوذ كنيم و دردهاي جان‌كاهي كه روح و جسم آن‌ها را درهم مي‌كوبد ، از نزديك ببينيم ، قبول خواهيم كرد كه بسياري از آن‌ها از بيچاره‌ترين مردم روي زمين هستند ، بگذريم ، از اين‌كه همان پيشرفت نسبي ، نتيجه به كار بستن اصولي همانند كوشش و تلاش و نظم و حس مسؤوليت است كه در متن تعليمات انبياء قرار دارد. چند سال قبل اين خبر در جرايد منتشر شد كه در نيويورك ، يعني يكي از ثروتمندان و پيشرفته‌ترين نقاط دنياي مادي ، بر اثر خاموشي ناگهاني برق ، صحنه عجيبي به

(484) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

وجود آمد ، يعني بسياري از مردم به مغازه‌ها حمله بردند و هستي آن‌ها را غارت كردند ، تا آن‌جا كه سه‌هزار نفر از غارتگران به وسيله پليس بازداشت شدند. مسلما تعداد غارتگران واقعي چندين برابر اين عدد بوده و تنها اين عده بودند كه نتوانستند به موقع فرار كنند ونيز مسلم است كه آن‌ها غارتگران حرفه‌اي نبوده‌اند كه نفرات خود را براي چنان حمله عمومي از قبل آماده كرده باشند ، زيرا حادثه يك حادثه ناگهاني‌بود. بنابراين چنين نتيجه‌مي‌گيريم‌كه با يك خاموشي برق ، ده‌ها هزار نفر از مردم يك شهر ثروتمند و به اصطلاح پيشرفته تبديل به « غارتگر » شدند ، اين نه تنها دليل بر انحطاط اخلاقي يك ملت است ، بلكه دليل بر ناامني شديد اجتماعي نيز مي‌باشد. خبر ديگري كه در جرايد بود ، اين خبر را تكميل كرد و آن اين‌كه يكي‌از شخصيت‌هاي معروف كه درهمين ايام در نيويورك در يكي از هتل‌هاي مشهور چندين ده طبقه‌اي نيويورك سكونت داشت ، مي‌گويد : قطع برق ، سبب شد كه راه رفتن در راهروهاي هتل به‌صورت كار خطرناكي درآيد ، به طوري‌كه متصديان هتل ، اجازه

نمي‌دادند كسي تنها از راهروها بگذرد و به اتاق خود برسد ، مبادا گرفتار غارتگران گردد ، لذا مسافران را در اكيپ‌هاي ده‌نفري يا بيشتر با مأمورين مسلح به اتاق‌هاي خود مي‌فرستادند ، شخص مزبور اضافه مي‌كند كه تا گرسنگي شديد به او فشار نمي‌آورده ، جرأت نداشته است از اتاق خويش خارج گردد. اما همين خاموشي برق در كشورهاي عقب‌مانده شرقي هرگز چنين مشكلاتي را به وجود نمي‌آورده و اين نشان مي‌دهد كه آن‌ها در عين ثروت و پيشرفت صنايع ، كمترين امنيت در محيط خودشان ندارند ، از اين‌گذشته ناظران عيني مي‌گويند : آدم‌كشي در آن محيط‌ها همانند نوشيدن يك جـرعه آب است به همیـن آساني. و مي‌دانيم اگر تمام دنيا را به كسي بدهند و در چنين شرايطي زندگي كند ، از بيچاره‌ترين مردم جهان خواهد بود ، تازه مشكل امنيت ، تنها يكي‌از مشكلات آن‌ها است ، نابساماني‌هاي فراوان اجتماعي ديگري دارند كه آن‌ها نيز به‌نوبه خود بسيار دردناكند ، باتوجه به اين حقايق ، ثروت

را نبايد با خوشبختي اشتباه كرد .

2 ـ اما اين‌كه گفته مي‌شود ؛ چرا جوامعي كه داراي ايمان و پرهيزگاري هستند ، عقب مانده‌اند ، اگر منظور از ايمان و پرهيزگاري تنها ادعاي اسلام و ادعاي پاي‌بند بودن به اصول تعليمات انبياء بوده باشد ، قبول داريم چنين افرادي عقب مانده‌اند ، ولي مي‌دانيم حقيقت ايمان و پرهيزگاري چيزي جز نفوذ آن در تمام اعمال و همه شؤون زندگي نيست و اين امري است كه با ادعا تأمين نمي‌گردد. با نهايت تأسف امروز اصول تعليمات اسلام و پيامبران خدا در بسياري از جوامع اسلامي ، متروك يا نيمه‌متروك مانده است و چهره اين جوامع ، چهره مسلمانان راستين نيست. اسلام دعوت به پاكي و درستكاري و امانت و تلاش و كوشش مي‌كند ، كو آن امانت و تلاش؟ اسلام دعوت به علم و دانش و آگاهي و بيداري مي‌كند، كو آن علم و آگاهي سرشار؟ اسلام دعوت به اتحاد و فشردگي صفوف و فداكاري مي‌كند ، آيا به راستي اين اصل به طور كامل در جوامع اسلامي امروز حكمفرما است و با اين حال عقب مانده‌اند؟ بنابراين بايد اعتراف كرد اسلام چيــزي است و ما مسلمانان چيــز ديگر .

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

بَـــرَكات: نعمت‌هـــايي كه در حـــال فــزوني است.

در اين آيه شريفه روشن مي‌سازد كه سعادت و سازندگي و نعمت و فراواني در پرتو ايمان و پرواپيشگي است و عامل تباهي و نابودي جامعه‌هاي پيشين، عملكرد زشت و ظالمانه آنان بوده است. در اين مورد مي‌فرمايد:
وَ لَوْ اَنَّ اَهْلَ الْقُريآ امَنُوا وَ اتَّقَواْ لَفَتَحْنا عَلَيْهِمْ بَرَكاتٍ مِنَ السَّمآءِ وَالأرْضِ
اگر جامعه‌ها ومردم شهرهايي كه به كيفر سركشي و حق ستيزيشان به بوته هلاكت سپرده شدند، به راستي ايمان مي‌آوردند و با پذيرش دعوت‌هاي توحيدي پيامبران، از شرك و گناه دوري مي‌جستند، ما درهاي بركات روز افزون و انواع نعمت‌ها را از
(486) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
آسمان و زمين به وسيله باران هاي مناسب و حيات بخش و رويش گل‌ها و گياهان و باروري درختان و ارزاني داشتن ميوه‌هاي گوناگون بر روي آنان مي‌گشوديم.
آري اين يكي از سنّت‌هاي خداست؛ همان گونه كه نوح آن را به جامعه و قوم خويش باز گفت و به آنان وعده داد كه اگر به راستي ايمان بياورند، بركات آسماني بر آنان فرود خواهد آمد.
به باور برخي منظور از بركات آسماني پذيرفته شدن دعاهاست، همان گونه كه منظور از بركات زميني برآورده شدن نيازهاي مردم است.
وَ لكِنْ كَذَّبُوا فَاَخَذْناهُمْ بِما كانُوا يَكْسِبُونَ
امّا آنان دعوت‌هاي آسماني و پيامبران دلسوز را تكذيب كردند و راه سركشي و بيداد و پايمال ساختن حقوق مردم را درپيش گرفتند، ما نيز آنان را به كيفر نافرماني و گناه و حق ستيزيشان گرفتار ساختيم و باران آسمان و نعمت و بركات زمين را از آنان دريغ داشتيم.
تفسير مردان (487)
اَفَاَمِنَ اَهْلُ الْقُريآ اَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنا بَياتا وَ هُمْ نآئِمُونَ
آياهل‌اين‌آبادي‌هااز‌اين‌ايمن‌هستند كه ع???ما شبانه به سراغ آن‌ها بيايد در حالي كه درخواب باشند؟ (97 / اعراف)
اَوَ اَمِنَ اَهْلُ الْقُريآ اَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنا ضُحًي وَ هُمْ يَلْعَبُونَ
آياهل‌آبادي‌هااز‌اين‌ايمنند كه عذاب ما روز به‌سراغشان بيايد در حالي كه سرگرم بازي هستند؟ (98 / اعراف)
اَفَاَمِنُوا مَكْرَ اللّهِ فَلايَأْمَنُ مَكْرَ اللّهِ اِلاَّ الْقَوْمُ الْخاسِرُونَ
آياآن‌هااز مكرالهي غافلنددرحالي‌كه از مكر (و مجازات) خدا جززيان‌كاران

ايمن‌نخواهند بود.
99 / اعراف)
شرح آيه از تفسير نمونه
يعني آن‌ها در همه حال در روز و شب ، در خواب و بيداري ، در ساعات خوشي و ناخوشي همه در دست قدرت خدا قرار دارند و با يك فرمان مي‌تواند همه زندگاني آن‌ها را درهم‌بپيچد ، بدون اين‌كه كمترين نيازي به مقدمه‌چيني و فراهم ساختن اسباب قبلي و گذشت زمان داشته باشد ، آري تنها در يك لحظه و بدون هيچ مقدمه ممكن است انواع بلاها بر سر اين انسان بي‌خبر فرود آيد. عجيب اين است كه با تمام پيشرفتي كه بشر امروز در صنايع و تكنولوژي كرده و با وجود اين‌كه نيروهاي مختلف جهان طبيعت را مسخّر خويش ساخته ، در برابر اين‌گونه حوادث ، به همان اندازه ضعيف و ناتوان و بي‌دفاع است كه انسان‌هاي گذشته بودند ، يعني در برابر زلزله‌ها و صاعقه‌ها و مانند آن ، كمترين تفاوتي در حال او حتي نسبت به انسان‌هاي پيش از تاريخ ، پيدا نشده است و اين نشانه نهايت ضعف و ناتواني انسان در عين قدرتمندي و توانايي او است ، اين واقعيتي است كه بايد هميشه مدّنظر همه باشد . ضمنا « مَكْر » در لغت عرب ، با آن‌چه كه در فارسي امروز از آن مي‌فهميم ، تفاوت بسيار دارد ، در فارسي امروز « مَكْر » به معني نقشه‌هاي شيطاني و زيان‌بخش به كار مي‌رود ، در حالي
(488) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
كه در ريشه اصلي لغت عرب ، « مَكْر » به معني هر نوع چاره‌انديشي براي بازگرداندن كسي از هدفش مي‌باشد ، اعم از اين‌كه به حق باشد يا به باطل و معمولاً در مفهوم اين لغت، يك‌نوع نفوذ تدريجي افتاده است. بنابراين منظور از « مَكْر الهي » ، آن است كه خداوند ، مجرمان را با نقشه‌هاي قاطع و شكست‌ناپذير بدون اختيار خودشان از زندگاني مرفه و هدف‌هاي خوش‌گذراني بازمي‌دارد و اين اشاره به همان كيفرها و بلاهاي ناگهاني و بيچاره‌كننده است . جمله‌اي كه در آخر آيه سوم است ، مي‌گويد : هيچ‌كس جز زيان‌كاران خود را از مكر و مجازات الهي در امان نمي‌بيند ، اكنون اين سؤال پيش مي‌آيد كه ؛ آيا اين جمله پيامبران و پيشوايان بزرگ و صالحان را نيز شامل مي‌شود ؟ بعضي چنين پنداشته‌اند كه آن‌ها از اين حكم خارجند و آيه فوق ، مخصوص مجرمان است ، ولي ظاهر اين است كه اين يك حكم عمومي است و همه را فرامي‌گيرد، زيرا حتي پيامبران و امامان نيز همواره مراقب اعمال خويش بوده‌اند ، مبادا كمترين لغزشي از آن‌ها سر بزند ، زيرا مي‌دانيم مقام معصوم بودن ، مفهومش اين نيست كه انجام كار خلاف براي آن‌ها محال است ، بلكه آن‌ها با نيروي اراده و ايمان و بااستفاده از اختيار خود و مددهاي الهي در برابر خطاها و لغزش‌ها

مصونيت دارند ، آن‌ها حتي از ترك اولي مي‌ترسيدند و از اين‌كه مسؤوليت‌هاي سنگين‌خود را به‌انجام نرسانند، بيمناك‌بودند، لذا در آيه 15 سوره انعام درباره پيامبر اسلام صلي‌الله‌عليه‌وآله مي‌خوانيم : «قُلْ اِنّي اَخافُ اِنْ عَصَيْتُ رَبّي عَذابَ يَوْمٍ عَظيم : بگو من مي‌ترسم اگر نافرماني پروردگارم كنم ، گرفتار عذاب روز بزرگي شوم » . رواياتي كه در تفسير آيه فوق نقل شده است ، نيز آن‌چه‌را گفتيم، تأييد مي‌كند. «صفوان جمال» مي‌گويد: «پشت سر امام صادق نماز مي‌خواندم ، ديدم فرمودند : « اَللّهُمَّ لا تُؤْمِنّي مَكْرَكَ ـ ثُمَّ جَهَرَ ـ فَقالَ " فَلا يَأْمَنُ مَكْرَ اللّهِ اِلاَّ الْقَوْمُ الْخاسِرُونَ " : پروردگارا مرا از مكر خود ايمن مساز ، سپس آشكارتر اين قسمت از آيه را تلاوت فرمود ؛ " فَلا يَأْمَنُ مَكْرَ اللّهِ اِلاَّ الْقَوْمُ الْخاسِرُونَ " ». در « نهج البلاغه » نيز مي‌خوانيم : « لا تَأْمَنَنَّ عَلي خَيْرِ هذِهِ الاُمَّةِ عَذابَ اللّهِ لِقَوْلِ اللّهِ سُبْحانَهُ "

تفسير مردان (489)

فَلا يَأْمَنُ مَكْرَ اللّهِ اِلاَّ الْقَوْمُ الْخاسِرُونَ " : حتي بر نيكان اين امت از كيفر الهي ايمن مباش ، زيرا خداوند مي‌فرمايد ؛ " فَلا يَأْمَنُ مَكْرَ اللّهِ اِلاَّ الْقَوْمُ الْخاسِرُونَ " » .(1) در حقيقت ايمن نبودن از مكر الهي به معني ترس از مسؤوليت‌ها و خوف‌از كوتاهي در انجام وظايف‌است كه همواره بايد اين « ترس » با « اميد » به رحمت او به طور مساوي در دل‌هاي افراد باايمان باشد و موازنه اين دو است كه سرچشمه هرگونه حركت و فعاليت مثبت مي‌باشد و همان چيزي است كه در تعبير روايات به عنوان « خوف » و « رجاء » از آن‌ها ياد شده است و تصريح شده كه افراد با ايمان همواره در ميان اين دو قرار دارند ، ولي مجـرمان زيان‌كار آن‌چنـان كيفـرهاي الهـي را فـراموش كرده‌اند كه خود را در نهـايـت امنيـت مي‌بينند.

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

نَوْم: خوابي كه چشم و گوش را از شنيدن و ديدن باز دارد.

آيا مردم اين شهرهايي كه در برابر پيام و پيامبران ما به سركشي برخاسته و آنها را تكذيب مي‌كنند، از اين خطر ايمن هستند كه عذاب دردناك ما شب هنگام در حالي كه در خـواب خـوش فـرو رفتـه‌اند به سـراغ آنـان بيـايد؟! مگر نه اين كه بدتر از اين به پيشينيـان قـانـون شكن و تبهكـارشان فـرود آمد؟!

ضُحي: آغـازين ساعات روز.

روشن است كه از ديدگاه قرآن، كسي كه سرگرم دنياپرستي و دنياداري باشد و آخرت را رها كند، گويي سرگرم بيهوده‌كاري و بازي است. و نيز روشن است كه منظور از مردم اين شهرها، هر جامعه و تمدن و مردمي است كه سرگرم كارهاي بيهوده و سرگرمي و دنياداري باشند و پيام خدا و پيامبران و سراي آخرت را وانهند. آري، پيام

1- « كلمـات قصـار » ، جمله 377 .
(490) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
آيه هشدار به همگان است گرچه به خاطر هشدار به شرك گرايان مكّه و سركشي و خيـــره ســري آنـــان فـــرود آمـــده است.
امن: امنيّت و ارامش، در برابر ترس و دلهره.
مكر: نيــرنــگ، تــدبيــر و چـاره انديشي.
در آيـــه مـــورد بحــث مي‌فـــرمـــايد:
اَفَاَمِنُوا مَكْـــرَ اللّـهِ
به باور «جُبّائي» منظور اين است كه: آيا اينان از اين واقعيت، كه عذاب خدا به گونه‌اي آنان را فراگيرد كه خود در نيابند ايمن هستند؟!
نامبرده مي‌افزايد: بدان دليل آيه شريفه عذاب خدا را مكر و تدبير الهي ناميده است كه به گونه‌اي گريبان آنان را مي‌گيرد كه خود نمي‌فهمند و نمي‌دانند؛ درست همان گونه كه مكر و نيرنگ، طرف را غافلگير مي‌سازد.
امّا برخي بر آنند كه مكر خدا اين است كه آنان را به وسيله نعمت‌هايي چون تندرستي، طول عمر، فراواني مال و قدرت و شوكت پوشالي و بادآورده سرگرم و غـافلگيـــر مي‌سـازد.
فَـــلا يَـأمَـنُ مَكْـرَ اللّـهِ اِلاَّ الْقَـوْمُ الْخـاسِـــــرُونَ.
درحالي‌كه جز مردم زيانكار، هيچ‌كس خودرا از تدبير و مكرخدا در امان نمي‌نگرد.
چگونه؟
آيه شريفه مي‌فرمايد جز زيانكاران هيچ كس خويشتن را از مكر الهي در امان نمي‌نگرد، در حالي كه پيامبران و شايسته كرداران زيانكار نيستند و در همان حال خود را از مكـر الهــي در امـان مي‌نگرند، اين چگونه است؟!
تفسير مردان (491)
پاسخ
1 ـ به باور گروهي منظور اين است كه گناهكاراني خود را از مكر الهي در امان مي‌نگرند كه زيانكار باشند و كاري به شايسته كرداران ندارد؛ چرا كه آنان حسابشان از اينهـا جـداســت و قــرآن در مــورد آنــان مي‌فــرمــايـد: پرواپيشگان در بوستان‌ها و چشمه‌سارهاي بهشت‌اند: إِنَّ الْمُتَّقينَ فيجَنّاتٍ وَعُيُونٍ(1).
2 ـ و بــه بــاور گــروهي ديگــر منظــور اين است كه جز مردم زيانكار هيچ كس گنــاهكــاران را از عــذاب و كيفـــر خـــدا ايمــن نمـــي‌دانــد.
3 ـ از ديدگاه پاره‌اي منظور اين است كه جز مردم زيانكار كه از فرزانگي و حكمت خدا آگاهي ندارند، هيچ‌كس خود را از عذاب او در امان نمي‌نگرد.
كوتاه سخن اين كه هدف و پيام آيه شريفه اين است كه مردم را به گونه‌اي راهنمايي كند كه از كيفر خدا بيمناك باشند و در راه فرمانبرداري

از او شتاب گیرند و هرگز در این سرا و سراي آخرت به خود وعده امنیّت ندهند و هماره مراقب اندیشه، عقیــده، گــرایش، عملکــرد، اخــلاق و رفتــار خــویــش باشند.
1 ـ سوره حجر، آیه 45.
(492) آیاتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

داستان مرد دانشمندي كه در خدمت فراعنه درآمد

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ الَّذِيآ ءَاتَيْنهُ ءَايتِنا فَانْسَلَخَ مِنْهافَاَتْبَعَهُ الشَّيْطنُ فَكانَ مِنَ الْغاوينَ و براي آن‌ها بخوان سرگذشت آن كس را كه آيات خود رابه او داديم ولي (سرانجام) از (دستور) آن‌ها خارج گشت و شيطان به او دست‌يافت و از گمراهان‌شد.(175 / اعراف)

شرح آيه از تفسير نمونه

اين آيه به روشني اشاره به داستان كسي مي‌كند كه نخست در صف مؤمنان بوده و حامل آيات و علوم الهي گشته ، سپس از اين مسير گام بيرون نهاده ، به همين جهت شيطان به وسوسه‌او پرداخته‌وعاقبت‌كارش به‌گمراهي و بدبختي كشيده‌شده‌است. تعبير « اِنْسَلَخَ » كه از ماده « اِنْسِلاخ » و در اصل به معني از پوست بيرون آمدن است ، نشان مي‌دهد كه آيات و علوم الهي در آغاز چنان به او احاطه داشت كه همچون پوست تن او شده بود ، اما ناگهان از اين پوست بيرون آمد و با يك چرخش تند ، مسير خود را به كلي تغيير داد . از تعبير « فَاَتْبَعَهُ الشَّيْطنُ » چنين استفاده مي‌شود كه در آغاز شيطان تقريبااز او قطع اميدكرده‌بود ، چراكه او كاملاً در مسير حق قرار داشت ، اما پس از انحراف مزبور ، شيطان به سرعت او را تعقيب كرد و به او رسيد و بر سر راهش نشست و به وسوسه‌گري پرداخت و سرانجام او را در صف گمراهان و شقاوتمندان قرار داد.

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

نَبَأ: خبر، گزارش، سرگذشت، داستان. اما بيشتر به گزارش از رويدادي بزرگ گفته مي‌شود. واژه «نُبُوَّت» نيز از همين ريشه است و «نبيّ» به كسي گفته مي‌شود كه خدا در پرتو وحي به او خبر مي‌دهد.

در آيه شريفه آفريدگار هستي به پيام آور خويش دستور مي‌دهد كه داستان ديگري از بني‌اسرائيل را براي مردم توحيدگرا بيان كند و بدين وسيله فرجام زشت و عبرت انگيز علما و دانشمندان توجيه گر ستم و در خدمت استبداد و انحصارو اختناق و سركوب را براي هشدار به انسان ها به تابلو مي‌برد.

تفسير مردان (493)

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ الَّذيآ آتَيْناهُ آياتِنا فَانْسَلَخَ مِنْها

و تو اي پيامبر! سرگذشت عبرت انگيز كسي را براي آنان باز گو كه ما دليل و برهان‌ها ونشانه‌هاي روشن و روشنگر خود را به او ارزاني داشتيم، امّا او خويشتن را به جهــالت و نــادانــي افكنــد و بســان چيزي كه پوست اندازد، دانش و بينش را از خــود دور ساختــه و از آنهــا برهنــه شـد.

فَــاَتْبَعَــهُ الشَّيْطــانُ فَكــانَ مِنَ الْغــاويــنَ.

از ايــن رو شيطـــان نيــز او را دنبــال كرد تا گمراهش سازد و سرانجام هم به گمــراهـي و نگــونســاري گرفتــار شـــد.

اين دانشمند دنيا پرست و خدمتگزار ستم و استبداد كه قرآن شريف او را زير باران نكوهش گرفته است، كيست؟ در اين مورد ديدگاه‌ها متفاوت است:
1 ـ به باور برخي منظور دانشمند سرشناسي از بني اسرائيل، به نام «بَلْعام» است كه در عصر موسي عليه‌السلام مي‌زيست و خدا به او نعمت دانش و بينشي بسيار ارزاني داشته بود، امّا او به جاي حق‌گويي به توجيه ستـم ستمكـاران پرداخت.
2 ـ امَّا به باور برخي ديگر فرد مورد نظر، مردي از بني اسرائيل بود كه پيرو دين و آيين موسي به شمار مي‌رفت و اسم اعظم مي‌دانست و دعايش پذيرفته بارگاه خدا بود و در آن شهري مي‌زيست كه مردمش كفر گرا بودند و موسي مي‌خواست وارد آن شهر گـردد و آنان را به توحيد و تقـوا دعوت كند.
3 ـ «ابو حمزه ثُمالي» آورده است كه او «بلعم بن بــاعورا» بود.
4 ـ و از «عبد اللّه بن عُمَر»، «سعيد بن مُسَيِّب»، «زيد بن اَسْلَم» و«ابو رَوْق» نيز آورده‌انــد كه فــرد مورد نظــر آيــه شريفــه «اُمَيَّــه ثَقَفــي» بود.
(494) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

نـامبـرده از افراد انگشت شماري بود كه در حجـاز بهـره‌اي از دانش داشـت.
او با مطالعه كتاب‌هاي آسماني دريافت كه پيامبري در كنار كعبه و كهن ترين معبد توحيد برانگيخته خواهد شد و از فرط خودپرستي چنين مي‌پنداشت كه آن پيامبر خدا، خودش خواهد بود. از اين رو هنگامي كه حضرت محمّد صلي‌الله‌عليه‌وآله‌وسلم به فرمان خدا برخاست تادر پرتو وحي و رسالت مردم را به سوي خدا و ارزش‌هاي والاي انساني فراخواند، او دستخـوش حسـادت گرديد و بر حق ستيـزي و بيـداد پـاي فشرد.
او هنگامي كه در «بَدْر» بر پيكرهاي بي‌جان شرك گرايان تجاوز كار گذشت، پرسيد اينـان را چه كسـي كشته است؟
پـاسخ داده شد: محمّد صلي‌الله‌عليه‌وآله‌وسلم .
گفت: اگر محمـد بـه راستـي پيـامبـر خـدا بود، خـويشـاوندان خود را اين‌گـونه نابـود نمي‌سـاخت.
پس از مـرگ «اُمَيَّه»، پيـامبـر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله از خواهر وي خواست تا پاره‌اي از سرودهاي نامبـرده را بخـوانـد واو چند قصيده از اشعار بـرادرش را خواند كه در آنهـا ايـن‌گـونه سروده بـود:
لَكَ الْحَمْدُ وَالنَّعْماءُ وَ الْفَضْلُ رَبَّنا وَ لاشَيْءَ اَعْلي مِنْكَ جَدّا وَ اَمْجَدا
پـروردگـارا! تمـامي نعمت‌ها و ستايش‌ها از آن تو ويژه توست و چيزي برتر و بزرگتر و پرشكوه‌تر از تونيست.
تو بـر عـرش آسمان‌ها فـرمـانـروا و پراقتداري و همه پيشاني‌ها بر آستانت بـه سجـده فـرود مي‌آينـد.
و نيـز در سروده ديگري به اين مضمون مي‌سرايد كه: گويي مردم براي حساب و كتاب روز رستاخيز به پا ايستاده‌اند و آنجاست كه گروهي نگون بخت هستند و دچار عذاب خدايند و گروهي نيكبخت و درخور نعمت او.
تفسير مردان (495)
و در سروده سوّمي مي‌گويد: هان اي مردم بهوش باشيد كه در روز رستاخيز شما بر آفريدگار دانا و فرمانرواي عرش عرضه خواهيد شد و به سوي او بازخواهيد گشت كه بـه آشكـار و نهـان و بـرون و ژرفـاي درون آگـاه است.
روزي كه وعده خداي بخشاينده و بخشايشگرفرامي‌رسد؛ چرا كه وعده او سرانجـام فراخـواهـد رسيد.
پروردگارا، اگر ما را مورد بخشايش و آمرزش قراردهي، اميد و آروزي من همين است و اگر كيفرمان كني تو خداي‌عادل و دادگري‌هستي كه

بي‌گناهان را كيفر نمي‌كني.
پس از اين كه خواهر «اُمَيَّه» اين فرازها را از ميان قصيدها وسرودهاي اوبرگزيد و خواند، پيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله فرمود:
آمَنَ شِعْرُهُ وَكَفَرَ قَلْبُهُ وَ اَنْزَلَ اللّهُ فيهِ قَوْلَهُ: وَاتْلُ عَلَيْهِ نَبَأَ الَّذي...
سرودهاي او نشانگر ايمان به خداي يكتاست، امّا انديشه قلبي و عملكرد وي نمـايشگـر كفـرگرايي و بي‌ايمـاني اوسـت. و درسـت در اين هنگـام بود كه آيـه شـريفـه بر قلب مصفّـاي پيـامبـر صلي‌الله‌عليه‌وآله فـرود آمـد:
وَ اتْلُ عَلَيْهِـمْ نَبَـأَ الَّـذي آتَيْنـاهُ آياتِنـا فَانْسَلَـخَ مِنْهـا(1)....
5 ـ «سعيد بن مُسَيِّب» آورده است كه: منظور از اين دانشمند تبهكار، «ابو عامر» راهب است كه پيامبرگرامي او را فاسق و نافرمان وصف كرد. او پيش از ظهور اسلام از راهبـان و تـاركـان دنيـا بـود و لبـاسي از پوست بـر تن داشت. هنگامي كه پيامبرگرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله به مدينه آمد،او نزدحضرت شتافت وپرسيد:
دين‌وآييني‌راكه براي‌مردم آورده‌اي و همگان‌را به‌آن فرامي‌خواني چه ديني است؟
پيـامبـر صلي‌الله‌عليه‌وآله فـرمـود: تـوحيـد گـرايي و يكتـا پـرستي، همان دين و آييني كه ابـراهيم آورده بـود.
گفت: اين‌كه چيزتازه‌اي‌نيست، من‌بردين‌ابراهيم‌هستم‌ودين‌حنيف‌راپيروي‌مي‌كنم.
پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله فرمود: تو بر آن نيستـي: چرا كه چيـزهايي از خود بر آن افزوده‌اي.
ابو عامر گفت: خدا دروغگو را در غـربت و بي‌كسي بكشـد، هركدام ازما مي‌خواهد باشد.
1 ـ سوره اعراف، آيه 175.
(496) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
آنگاه به شام رفت و از سوي ديگر به منافقان سفارش كرد كه سلاح فراهم آورند و خود نزد فرمانرواي روم رفت وسپاهي به ياري او گردآورد تا پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله را از مدينه بيـرون كند، امّا سر انجام در شـام در نهـايت ذلّت وغربت و بي‌ياوري جان سپرد.
6 ـ «حَسَن» و «ابن كِيسان» نيز آورده‌اند كه منظور، منافقان اهل كتاب مي‌باشند؛ چرا كه آنان پيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله را بسان فرزندان خويش با نام و نشان مي‌شناختند و نويد آمدنش را دريافت كرده بودند، امّا پس از آمدن آن حضرت، از آيات و نويدهاي كتابهاي آسماني خود روي برتافتند و كفر را پيش گرفتند و خدا نيز شيطان را بر آنان مسلّط سـاخت.
7 ـ از ديدگاه «قَتاده» آيه شريفه «مَثَل» ونمونه‌اي است در مورد همه

كساني كه راه حــق و هــدايت بــر آنــان عــرضــه گــردد امّا آنــان روي برتــابند و نپــذيــرند.
8 ـ از حضرت باقر عليه‌السلام آورده‌اندكه : اصل آيه شريفه و اصل مَثَل، درباره «بَلعم باعورا»، آن دانشمند دنياپرست و فريبكار است، امّا پس از او آفريدگار هستي آيه شريفه را نمونه و مثال بارزي براي همه كساني قرار داده است كه خود را پيرو قرآن و قبله مي‌شمارند، امّا در قلمرو عمل، هواي دل را بر مقررات و خشنودي خدا مقدّم مي‌دارنــد. «اَلْاَصْــلُ فــي ذلِــكَ بَلْعَمُ، ثُمَّ ضَرَبَهُ اللّهُ مَثَلاً لِكُلِّ مُؤْثِرٍ هَواهُ عَلي هُدَي اللّهِ مِنْ اَهْـلِ الْقِبْلَةِ»(1)
9 ـ «ابو مُسْلِم» مي‌گويد: منظور آيه شريفه فرعون مي‌باشد كه آيات و معجزه‌هاي مــوســي را نــاديــده مي‌گــرفــت و بر شــرك و بيــداد خــود پــاي مي‌فشـــرد.
10 ـ و «حَسَـن» بــر آن است كه منظــور از آيــات، هــدايــت و ديــن خداست.
11 ـ و «مُجاهِد» بر اين باور است كه منظور از آيات، نبوت است؛ امّا اين ديدگاه نادرست است، چرا كه پيامبران خدا فرستادگان و حجت‌هاي او براي مردم‌اند و از چنين خصلت و صفت ناپسندي پاك و پاكيزه مي‌باشند.
1 ـ تفسير بُرْهان، ج 2، ص 52.

وَ لَوْ شِئْنا لَرَفَعْنهُ بِها وَ لكِنَّهاُ اَخْلَدَ اِلَي الاْرْضِ وَ اتَّبَعَ هَويهُ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ اِنْتَحْمِلْ عَلَيْهِيَلْهَثْاَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثْ ذلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذينَ كَذَّبُوا بِايتِنا فَاقْصُصِ الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ

و اگر مي‌خواستيم (مقام) او را با اين آيات (و علوم ودانش‌ها) بالا مي‌برديم (اما اجبار برخلاف سنت ماست لذا او رابه حال خود رهاساختيم) ولي او به پستي گراييد و از هواي نفس خويش پيروي كرد ، او همچون سگ (هار) است كه اگر به او حمله كني دهانش را باز و زبانش را برون خواهد كرد و اگر او را به حال خود واگذاري بازهمين كاررا مي‌كند (گويي آن‌چنان تشنه دنياپرستي است كه هرگز سيراب نمي‌شود) اين مثل جمعيتي است كه آيات ما را تكــذيب كــردنـد اين داستان‌ها را (براي آن‌ها) بازگو كن شايد بينديشند (و بيدار شوند).

(176 / اعراف)

شرح آيه از تفسير نمونه

«اَخْلَدَ» از ماده « اِخْلاد » به معني سكونت دائمي در يك‌جا اختيار كردن است ، بنابراين « اَخْلَدَ اِلَي الاْرْضِ » يعني براي هميشه به زمين چسبيد كه در اين‌جا كنايه از جهان مادّه و زرق و برق و لذّات نامشروع زندگي مادّيّ است . مسلم است كه نگاهداري اجباري افراد در مسير حق با سنت پروردگار كه سنت اختيار و آزادي اراده است، سازگار نيست و نشانه شخصيت و عظمت كسي نخواهد بود، لذا بلافاصله اضافه مي‌كند: ما او را به اختيار خودش واگذارديم و او به جاي اين‌كه با استفاده از علوم و دانش خويش هر روز مقام بالاتري را بپيمايد « به پستي گراييد و بر اثر پيروي از هوي و هوس مراحل سقوط را طي كرد » . او بر اثر شدت هوي‌پرستي و چسبيدن به لذات جهان ماده ، يك حال عطش نامحدود و پايان‌ناپذير به خود گرفته كه همواره دنبال دنياپرستي مي‌رود ، نه به خاطر نياز و احتياج بلكه به شكل بيمارگونه‌اي همچون يك « سگ‌هار » كه بر اثر بيماري هاري حالت عطش كاذب به او دست مي‌دهد و در هيچ حال سيراب نمي‌شود اين همان حالت دنيا پرستان و هوي پرستان دون همت

(498) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

اســت، كــه هــر قــدر بينــدوزنــد بــاز هــم احســاس سيــري نمي‌كننـــد.

آيات فوق نامي از كسي نبرده بلكه سخن از يك عالم و دانشمند مي‌گويد كه نخست در مسير حق بود ، آن‌چنان كه هيچ‌كس فكر نمي‌كرد روزي منحرف شود اما سرانجام دنياپرستي و پيروي از هواي نفس چنان به

سقوطش كشانيد كه در صف گمراهان و پيروان شيطان قرار گرفت . ولي از بسياري از روايات و كلمات مفسران استفاده مي‌شود كه منظور از اين شخص مردي به نام «بلعم با عورا» بوده‌است كه در عصر موسي زندگي مي‌كرد و از دانشمندان و علماي مشهور بني‌اسرائيل محسوب مي‌شد و حتي موسي از وجود او به عنوان يك مبلّغ نيرومند استفاده مي‌كرد و كارش در اين راه آن قدر بالا گرفت كه دعايش در پيشگاه خدا به اجابت مي‌رسيد ، ولي بر اثر تمايل به فرعون و وعد و وعيدهاي‌او از راه‌حق منحرف شد و همه مقامات خود را از دست‌داد ، تا آن‌جا كه در صف مخالفان موسيقرارگرفت. همچنين از امام باقر روايت شده كه فرمود : « اَلْاَصْلُ فِي ذلِكَ بَلْعَمُ ، ثُمَّ ضَرَبَهُ اللّٰهُ مَثَلاً لِكُلِّ مُؤْثِرٍ هَواهُ عَلي هُدَي اللّٰهِ مِنْ اَهْلِ الْقِبْلَةِ : اصل آيه درباره بلعم است ، سپس خداوند آن‌را به عنوان يك‌مثال درباره كساني‌كه هوي‌پرستي را بر خداپرستي و هدايت الهي در اين امّت مقدم بشمرند ، بيان كرده است » .(1) اصولاً كمتر خطري در جوامع انساني به اندازه خطر دانشمنداني است كه علم و دانش خود را در اختيار فراعنه و جباران عصر خود قرار مي‌دهند و در اثر هوي‌پرستي و تمايل به زرق و برق جهان ماده «وَ اِخْلادَ اِلَي‌الاَْرْضِ» همه سرمايه‌هاي فكري خود را در اختيار طاغوت‌ها مي‌گذارند و آن‌ها نيز براي تحميق مردم عوام از وجود اين‌گونه افراد حداكثر استفاده را مي‌كنند. اين موضوع اختصاص به زمان موسي يا ساير پيامبران نداشته ، بعد از عصر پيامبراسلام صلي‌الله‌عليه‌وآله و تا به امروز نيز ادامه دارد كه « بلعم باعوراها » علم و دانش و نفوذ اجتماعي خود را در برابر درهم و دينار يا مقام و يا به خاطر انگيزه حسد در اختيار

1- « مجمع البيان » ، جلد 4 ، صفحه 500 .

گروه‌هاي منافق و دشمنان حق و فراعنه و بني اميّه‌ها و بني‌عباس و طاغوت‌ها داده و مي‌دهند . اين گروه از دانشمندان نشانه‌هايي دارند كه در آيات فوق بيان شده و به وسيله آن مي‌توان آن‌ها را شناخت ، آن‌ها هوي‌پرستاني هستند كه خداي خود را فراموش كرده‌اند ، آن‌ها همّت‌هايي پست دارند كه به جاي توجّه به شخصيت برتر و مقام والا در پيشگاه خدا و خلق خدا به پستي مي‌گرايند و به‌خاطر همين دون همتي همه‌چيز خود را از دست مي‌دهند ، آن‌ها تحت وسوسه‌هاي شديد شيطان قرار دارند و به آساني قابل خريد و فروشند ، آن‌ها همانند سگ‌هاي بيماري هستند كه هرگز سيراب نمي‌گردند و روي اين جهات مسير حق را رها كرده ، در بيراهه‌ها سرگردان مي‌شوندوپيشواي‌گمراهانند بايداين‌گونه‌افرادرا شناخت‌وبه‌شدت ازآن‌هابرحذر بود .

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

اِخْـلاد: دل بستـن و گـرايش شـديـد و در اين جـا منظـور دنيا پرستي و چسبيـــدن بـــه دنيـاســـت.
لَهْث: برآوردن سگ زبان خود را از شدت تشنگي. و واژه «لِهاث» به مفهوم حرارت و عطش شديد است. پاره‌اي نيز «لَهْث» را به نفس نفس كردن و نفس زدن بسيار نيز معني كرده‌اند.
در آيه مورد بحث مي‌افـزايد:
وَ لَـوْ شِئْنـا لَـرَفَعْنـاهُ بِهـا
در مورد اين فراز دو نظر است:
1 ـ به باور «جُبّائي» منظور اين است كه: اگر مي‌خواستيم پيش از آن كه او از آيات ما روي برتابد و به كفرگرايد، مقامش را اوج مي‌بخشيديم و او را بالا مي‌برديم، امّا وي را به حال خود وانهاديم كه خود ايمانش را استوار و افزون سازد، ولي او به كفـرگـراييد.
2 ـ امّا به باور «بَلْخي» و «زَجّاج» منظور اين است كه: اگر مي‌خواستيم ميان او و
(500) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
گناه فاصله پديد مي‌آورديم، امّا او را به حال خود رها كرديم كه خود راه تقوا در پيش گيـرد و از گنـاه دوري جـويـد؛ و اين نشـانگـر قـدرت وصـف ناپذير خداست.
وَلكِنَّهُ اَخْلَدَ اِلَي الاَرْضِ وَاتَّبَـعَ هَـوْيهُ
«سعيد بن جُبَيْر» و «سُدي» مي‌گويند: امّا او به دنيا و لذتهاي زودگذر آن روي آورد و با پيروي از هواهاي دل خويش دنيا را بر آخرت مقـدّم شمـرد.
در ادامـه سخـن دربـاره او اين گـونـه مثـال مـي‌زنـد:
فَمَثَلُـهُ كَمَثَـلِ الْكَلْـبِ اِنْ تَحْمِـلْ عَلَيْـهِ يَلْهَـثْ اَوْ تَتْـرُكْـهُ يَلْهَـثْ
از اين رو داستان او همچون داستان سگ هار است كه اگر طردش كني و براني، يا رهايش كني و نراني به هرحال زبان از كام بيرون مي‌آورد؛ و اين فـرد نيز چـه انـدرزش دهـي و يا نـدهي گمراه است و حق را نمي‌پـذيـرند.
گفتني است كه همه حيوانات ممكن است در حال خستگي و ناتواني بسيار زبانشان را بيرون آورند، امّا سگ در همه حال زبان از كام بيرون مي‌آورد؛ به همين جهت است كه قرآن دانشمند خـودكـامه و تاريك‌انديش و توجيه‌گر ستم و خشونت را بـه سـگ هـار تشبيـه مي‌كنـد.
در آيه ديگري در مورد اين گونه عناصر تيره‌بخت مي‌فـرمايد:
«سَواءٌ عَلَيْكُمْ‌اَدَعَوْتُمُوهُمْ اَمْ اَنْتُمْ‌صامِتُونَ»(1) چه آنان را به راه حق و عدالت فراخوانيد و يا خاموش بمانيد و نخوانيد، براي شما يكسان است.
چرا دانشمندان توجيه‌كننده ظلم به سگ تشبيه شده‌اند؟!
چرا قرآن شريف دانشمندان توجيه‌گر ستم و خشونت و بيگانه از حقيقت

ومعنويت را به سـگ تشبيـه مي‌كند؟
دراين مورد ديدگاه‌ها متفاوت‌است:
1 ـ «ابو مُسْلِم» مي‌گويد: از اين جهت عالم بي‌عمل و پاسدار ستم و فريب به سگ تشبيه شده است كه اين حيوان سمبل پليدي و پستي و ناپاكي است و قرآن با اين بيان،
1 ـ آيه 193 همين سوره.

پستي و فرومايگي چنين كسي را ترسيم مي‌كند.
و بـدان دليـل بر بيـرون آوردن زبان سگ از دهانش تكيه مي‌كند كه عرب هنگامي كه چيزي را به چيز ديگر تشبيه نمود، از پي آن به وصف «مُشَبَّهٌ به» مي‌پـردازد، گرچه آن وصف در «مُشَبَّه» نباشد.
2 ـ امّا به باور برخي، تشبيه دانشمندِ گمراه و بيدادگر به سگ بدان جهت است كه اين جانور هنگامي كه زبان از كام بيرون آورد، آهنگ حمله و اذيت و آزار دارد و اگر شما به او حمله بري يا او را به حال خود رها كني، او به شما حمله خواهد آورد. فرد ستمكاري كه با زبان خويش مردم را مي‌آزارد نيز اين گونه است و به همين جهت به سگ تشبيه شـده است. و منظـور از واژه «لهث» در آيـه شريفه، كنايه از پارس كردن سـگ مي‌باشد.
3 ـ از ديدگاه «مُجاهِد»، آيه شريفه و مثال آن در مورد هر كسي است كه قرآن را مي‌خـواند، امّا به دستورات آن نمي‌انديشد و عمل نمي‌كند؛ چنين كسي به سگ تشبيه شده است.
ذلِـكَ مَثَـلُ الْقَـوْمِ الَّـذيـنَ كَذَّبُـوا بِـاياتِنا
اين وصـف و داستـان آن گـروهـي است كه آيـات مـا را دروغ مي‌انگـارند.
«ابن عبّاس» در اين مورد آورده است كه: مردم مكّه هماره در اين آرزو بودند كه كاش خدا از سوي خود پيامبري براي هدايت آنان مي‌فرستاد، امّا هنگامي كه پيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله فرمان بعثت يافت، آنان با اين كه هيچ ترديدي در پيامبري و آسماني بودن دعوتش نـداشتند، او را تكـذيب نمـودنـد و در نتيجه خود را از نعمت هدايت محروم ساختند.
فَـاقْصُـصِ الْقَصَـصَ لَعَلَّهُـمْ يَتَفَكَّـرُونَ.
پس اي پيـامبـر! داستان پيشنيان را برايشان باز گو، باشد كه بينديشند و درس عبـرت گيـرند و دست از عملكـرد زشت و ظـالمـانه خويش بردارند و خويشتن را دچـار بدبختـي و نگـونسـاري نسـازنـد.
(502) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآنِ
ساآءَ مَثَـلاً الْقَـوْمُ الَّـذيـنَ كَـذَّبُـوا بِايتِنـا وَ اَنْفُسَهُـمْ كـانُـوا يَظْلِمُـونَ
چه بد مثلي دارند گروهي كه آيات ما را تكذيب كردند ولي آن‌ها به خودشان ستم مي‌كردند.

(177 / اعراف)
شرح آيه از تفسير نمونه
چه ستمي از اين بالاتر كه سرمايه‌هاي معنوي علوم و دانش‌هاي خويش را كه مي‌تــوانــد باعــث سربلندي خود آن‌ها و جامعه‌هايشان گردد در اختيار صاحبان « زر » و « زور » مي‌گــذارنــد و به بهــاي ناچيــز مي‌فــروشنــد و سرانجام خود و جامعه‌اي را بــه سقوط مي‌كشـانند.
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

اينك در اين آيــه شريفه در مــورد مثــالي كه در آيــه پيش زده شده مي‌فرمايد:
سآءَ مَثَلاً الْقَوْمُ الَّذينَ كَذَّبُوا بِاياتِنا
چه زشت و نا هنجار است وصف مردمي كه در مورد شان چنين مثالي زده شده است؛ چرا كه مثال از روي حكمت و صواب زده شده و آنچه زشت است وصف آن مــردم حق ستيــز و تبهكار است.
وَ اَنْفُسَهُــمْ كــانُــوا يَظْلِمُـــــونَ.
اينان با دروغ انگاشتن آيات خدا و پافشاري در حق ستيزي خويش، تنها از مقام و منزلت خود كاستند و زياني به جاي ديگر نرساندند؛ چرا كه اينان هستند كه به كيفر گناه خويش گرفتار مي‌گردند و مي‌دانيم كه آفريدگار پرمهر و بي‌نياز، از كفرگرايي اينان زياني نخواهد برد؛ درست همان گونه كه از ايمان و فرمانبرداري كسي سودي نمي‌برد.
تفسير مردان (503)
مَنْ يَهْدِ اللّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِي وَ مَنْ يُضْلِلْ فَأُولآئِكَ هُمُ الْخسِرُونَ
آن‌كس را كه خدا هدايت‌كند هدايت‌يافته (واقعي) اواست و آن‌هارا كه (به خاطر اعمــالشان) گمــراه ســازد زيــانكــاران (واقعــي) آن‌هـا هستند. (178 / اعراف)
شرح آيه از تفسير نمونه
« هدايت » و « اضلال » الهي نه جنبه اجباري دارد و نه بي‌دليل و بي‌حساب است ، منظور از اين دو فراهم ساختن زمينه‌هاي هدايت و يا بازگرفتن اين‌گونه زمينه‌ها است ، آن‌هم به خاطر اعمال نيك و بدي كه انسان قبلاً انجام داده است و در هر حال تصميم نهايي با خود انسان است ، بنابراين آيه فوق با آيات گذشته كه اصل آزادي اراده‌را تأييد مي‌كرد كاملاً انطبـاق دارد و منـافاتي درميان آن‌ها نيست .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
در آيه مـورد بحــث مي‌فرمايد:
مَنْ يَهْــدِ اللّــهُ فَهُـــوَ الْمُهْتَـــدي
و هر كسي را كه خدا براي رسيدن به پاداش پرشكوه خود راه نمايد، به سوي ايمان و خــوبيهــا راه يــافتــه اســت.
به باور «جُبّائي» اين هدايت و اين رهنمود خاص، ويژه مردم توحيد گرا و باايمان است.
وَ مَنْ يُضْلِلْ فَأُولآئِكَ هُمُ الْخاسِرُونَ.
و هر كسي را خدا از راه بهشت و پاداش پرشكوه خود به كيفر بد انديشي

و كفر گرايي و عملكرد زشت و ظالمانه‌اش گمراه سازد، چنين كسي به راستي زيانكار است و از بهشــت پرطــراوت و نعمت‌هــاي آن محــروم خــواهد بود.
«بَلْخي» مي‌گويد: واژه «مُهْتَدي» به مفهوم كسي است كه با درست انديشي و حق‌جويي هدايت خدا را پذيرفته و دعوت پيامبرش را پاسخ مثبت داده است؛ و كسي كه خدا گمراهش نموده، در حقيقت آن كسي است كه خود به خاطر بدانديشي و

عملكرد نا صوابش گمراهي را برگزيده و خدا نيز او را به حال خود رها كرده و به شرك و گناه مجبورش نساخته است.

پرتوي از آيات(1)

پرتوي از آيات(1)

در برخي از آيات گذشته، قرآن شريف داستان و سرگذشت و وصف دانشمند بزرگ و عالم توانمندي را در دو جهت شوكت و معنويت و اوج و نيز در جهت سراشيبي خفّت و فريبكاري و شرارت به تا بلو مي‌برد كه به راستي عبرت انگيز است و براي همه كساني كه خداي پرمهر بهره‌اي از نعمت گران دانش و بينش به آنان ارزاني داشته، سخت درس آموز و هشدار دهنده است؛ چرا كه اين خطر و اين آفت تنها در عصر «بلعم باعورا» يا «اُمَيّه ثَقَفي» يا «ابو عامر راهب» نبوده و ممكن است در همه قرون و اعصار و سر راه هر دانشور و دانشمند و عالمي باشد؛ مگر نه اين كه در همه قرن ها و عصرها دانش و بينش و فرهنگ و معنويّت برنده ترين سلاح براي تسخيردل‌ها و جان هاست؟ و مگر نه اين كه در قرون و اعصار خود كامگان و استبداد گران مي‌كوشند تا افزون بر ارتش سركوب و سلاح، ارتشي نيز از دانشوران و شاعران و سخنوران و فرهنگيان و عالمان براي ادامه سلطه پديدآورند و آنان را در راه خدمت به بارگاه بيداد، به توجيه خشونت و سركوب و جنايات خويش و تملّق بافي و چاپلوسي و آراستن چهره كريه ظالمان بگمارند؟ و مگر نه اين كه سلاح تطميع و تهديد و تزوير همــاره آختــه و آماده است؟

قرآن شريف در اين آيات سرگذشت كسي را به تابلو مي‌برد كه:

1 ـ نخست در اوج آگــاهي و ايمــان و معـنويت و عرفــان است، چــرا كه قرآن مي‌فــرمــايــد: وَ اتْــــلُ عَلَيْهِــمْ نَبَــأَ الَّـــذي آتَيْنـــاهُ آيـــاتِنـا....

2 ـ به دانش و بينش واخلاق آراسته است، به گونه‌اي كه اين ارزش‌ها را بسان دژ

1 ـ مترجم .

وپوششي در برگرفته است.

3 ـ در اوج تقــرّب به خــداســت و اســم اعظــم را مي‌دانــد و راز و نياز و دعــايش پذيــرفتــه است.

4 ـ امّا هموست كه با گرفتار آمدن به آفت‌هايي چون حسد، خود خواهي، خودكامگي، خود سري، خود بزرگ بيني، جاه پرستي، مال دوستي، عشق به زرق برق و در يك كلام جنون قدرت و ثروت و شهوت و انتقام، يكصد و هشتاد درجه تغيير جهت مي‌دهد و به واپسگــرايي گــرفتــار مي‌شود و از همه ارزش‌ها برهنه مي‌شــود و بســان مــاري پـوست مي‌آندازد: فَانْسَلَخَ مِنْها....

5 ـ و باگرفتار آمدن به دام شهوت و لذت‌جوي‌ها و انحصار قدرت و

امكانات، زمين گير مي‌شود و جز به خود و خواسته‌هاي خويش نمي‌انديشد: وَلكِنَّهُ اَخْلَدَ اِلَي الاَرْضِ و خود و خــدا و حقــوق مردم را به فراموشي مي‌سپارد.
6 ـ و شيطان به سوي او روان مي‌شود و به او دل مي‌بندد...و شيطان هاي رنگارنگ همه توانايي‌هاي او را درراه هدف هاي ظالمانه به كار مي‌گيرند.
7 ـ و او معامله گر مي‌شود و دين و دانش و بيان و قلم و هر آن چه دارد، مي‌فروشد.
8 ـ و سگ هاري در خدمت ستم و سركوب و خشونت و بيداد و ترويج روحيه اسارت پذيري به سود خودكامگان مي‌شود تا به اشاره ظالمان بگيرد و بدرد و زخم زند. راستي كه حضرت‌باقر عليه‌السلام چه زيبا روشنگري كرد كه فرمود: اصل آيه شريفه در مورد «بلعم باعورا» است، امّا پس از او آفريدگار هستي اين آيه رامثال بارزي براي همه دانشمنداني قرار داد كه بازبــان و قلــم، خــود را پيــرو قــرآن و قبله بشمارند، امّا در زنــدگي عمــل به هــواي دل را بر خشنودي خدا مقدم دارند.
(506) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

فرار از جهاد ممنوع

يـاآ اَيُّهَـا الَّـذيـنَ ءَامَنُــوآا اِذا لَقيتُــمُ الَّذيــنَ كَفَـرُوا زَحْفا فَــلا تُــوَلُّـوهُمُ الأَدْبارَ
اي كساني كه ايمان آورده‌ايد هنگامي كه با انبوه كافران درميدان نبرد روبرو شويد به آن‌ها پشــت نكنيـــد. (15 / انفال)
شرح آيه از تفسير نمونه
«لَقيتُم» از مادّه « لِقاء » به معني اجتماع و روبرو شدن است ولي در بسياري از موارد به معني روبرو شدن در ميدان جنگ آمده است . «زَحْف» در اصل به معناي حركت كردن به سوي چيزي است آن‌چنان كه پاها به سوي زمين كشيده شود ، همانند حركت كودك قبل از آن‌كه راه بيافتد و يا شتر به هنگام خستگي كه پاي خود را به روي زمين مي‌كشد سپس به حركت لشكر انبوه نيز گفته شده است زيرا از دور چنان به نظر مي‌رسد كه گويي روي زمين مي‌لغزند و به پيش مي‌آيند . در آيه فوق به كار بردن كلمه « زَحْف » اشاره به اين است كه هر چند دشمن از نظر نفرات و تجهيزات فراوان و شما در اقليّت قرار داشته باشيد نبايد از ميدان مبارزه فرار كنيد همان‌گونه كه نفرات دشمن در ميدان بدر چند برابر شما بود و پايداري به خرج داديد و سرانجام پيروز شديد . اصولاً فرار از جنگ يكي از بزرگترين گناهان در اسلام محسوب مي‌شود منتهي با توجه به بعضي از آيات قرآن ، آن را مشروط به اين دانسته‌اند كه جمعيت دشمن حــدّاكثر دو بــرابــر مسلمانان بــوده باشد كه بحث آن به خواست خداوند در همين ســوره ذيل آيـه 65 و 66 خــواهــد آمـد.
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
لِقاء: بــرخــورد نمودن و روبه رو شدن.
زَحْف: نزديك شدن تدريجي؛ و به باور برخي به مفهوم گروهي‌است كه به سوي دشمن حركت كنند.
تَوْلِيَة: چيزي را در پي چيزي در آوردن.
تفسير مردان (507)

پايداري و پايمردي در برابر ستم و تجاوز

در آيات پيش سخن از اين بود كه آفريدگار هستي مردم با ايمان را به وسيله فرشتگان ياري فرمود و نويد پيروزي به آنان داد و با افكندن وحشت و هراس بر دل‌هاي كفر گرايان و حق ستيران، مردم آزاديخواه و توحيدگرا را به اوج پيروزي و سرفرازي رساند، اينك سخن از اين است كه آنان را به پايداري و پايمردي در پيكار و ايستادگي در برابر تجاوزكاران و تاريك انديشان سفارش مي‌كند و از فرار از برابر آنان هشــدار مي‌دهـد و مي‌فرمايد:

يآ اَيُّهَا الَّــذينَ امَنُـوآ اِذا لَقيتُــمُ الَّـذينَ كَفَــرُوا زَحْفًا فَــلا تُوَلُّوهُمُ الْاَدْبارَ

هان اي كساني كه ايمان آورده‌ايد! هنگامي كه با انبوه كفرگرايان رو به رو شديد كه در حال يورش به شما هستند به آنان پشت نكنيد و پا به فرار نگذاريد.

روي سخن در آيه شريفه، به باور گروهي با پيكارگران در ميدان بدر است و به باور گروهي با همه ايمان آوردگان.

(508) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

وَ مَــنْ يُوَلِّهِمْ يَوْمَئِـذٍ دُبُرَآهُ اِلاّ مُتَحَرِّفا لِقِتالٍ اَوْ مُتَحَيِّزا اِلي فِئَةٍ فَقَدْ باآءَ بِغَضَبٍ مِنَ اللّهِ وَ مَأْويهُ جَهَنَّمُ وَ بِئْسَ الْمَصيرُ
و هركس درآن هنگام به آن‌ها پشت‌كند، مگر درصورتي‌كه هدفش كناره‌گيري از ميدان براي حمله مجدد و يا به‌قصد پيوستن به گروهي (از مجاهدان) بوده باشد، (چنين كسي) گرفتـار غضب پروردگـار خواهد شد و مــأواي او جهنــم و چه بد جايگاهي است. (16 / انفال)
شرح آيه از تفسير نمونه
در اين آيه دو صورت از مسأله فرار ، استثناء شده كه در ظاهر شكل فرار دارد اما در باطن شكل مبارزه و جهاد . نخست صورتي است كه از آن تعبير به « مُتَحَرِّفا لِقِتال » شده «مُتَحَرِّف» از مادّه « تَحَرُّف » به معناي كناره‌گيري از وسط به اطراف و كناره‌ها است و منظور از اين جمله اين است كه جنگ‌جويان به عنوان يك تاكتيك جنگي از برابر دشمن بگريزند و به كناري بروند كه او را به‌دنبال خود بكشانند و ناگهان ضربه غافلگيرانه را بر پيكراو واردسازند و يا به‌صورت جنگ و گريز دشمن را خسته كنند كه جنگ گاهي حمله و گاهي عقب‌نشيني به‌عنوان حمله مجدّداست و به‌قول عرب‌ها «اَلْحَرْبُ كَرٌّ وَ فَرٌّ » . شكل دوم آن است كه جنگجويي خود را در ميدان تنها بيند و براي پيوستن به گروه جنگجويان عقب‌نشيني كند و پس از پيوستن به آن‌ها حمله را آغاز نمايد . به هر حال دستور تحريم فرار از ميدان نبايد به شكل خشكي تفسير شود كه مانورها و تاكتيك‌هاي جنگي را از ميان ببرد همان مانورهايي كه سرچشمه بسياري از پيروزي‌ها است . و در پايان آيه مي‌فرمايد نه تنها فرارکنندگان گرفتارخشم خدا مي‌شوند بلكه « جايگاه آنها دوزخ و چه بد جايگاهي است » (وَ مَأْويهُ جَهَنَّمُ وَ بِئْسَ الْمَصيرُ). جمله « باءَ » از مادّه « بَواء » به معناي مراجعت و منزل گرفتن آمده ، ولي ريشه آن به معناي صاف و مسطح كردن يك محلّ و مكان است و از آن‌جا كه انسان به هنگام منزل گرفتن محلّ خود را صاف و مسطح مي‌كند اين كلمه به اين معنا آمده
تفسير مردان (509)
است ، همچنين چون انسان به منزلگاه خويش مراجعت مي‌كند به معناي بازگشت نيز آمده است و در آيه بالا اشاره به اين است كه آن‌ها مشمول غضب مستمرّ و مدلوم پروردگار مي‌شوند گويي در خشم و غضب پروردگار منزل گرفته‌اند.« مَأوي » در اصل به معناي پناهگاه است و اين‌كه در آيه بالا مي‌خوانيم مأواي فرارکنندگان از جهاد جهنّم است اشاره به اين است كه آن‌ها با فرار مي‌خواهند پناهگاهي براي خود انتخاب كنند كه از هلاكت

مصون بمانند ولي به عكس پناهگاه آن‌ها جهنّم مي‌شود نه تنها در جهان ديگر بلكه در اين جهان نيز در جهنمي سوزان از ذلّت و بدبختي و شكست و محروميّت ، پناه خواهند گرفت. لذا در كتاب « عيون‌الاخبار » امام« علي بن موسي الرضا » در پاسخ يكي از دوستانش كه از فلسفه بسياري از احكام سؤال مي‌كند در زمينه فلسفه تحريم فرار از جهاد مي‌نويسد : « خداوند به اين دليل فرار از جهاد را تحريم كرده كه موجب وهن و سستي در دين و تحقير برنامه پيامبران و امامان و پيشوايان عادل مي‌گردد و نيز سبب مي‌شود كه آن‌ها نتوانند بر دشمنان پيروز شوند و دشمن را به خاطر مخالفت با دعوت به توحيد پروردگار و از اجراي عدالت و ترك ستمگري و از ميان بردن فساد كيفر دهند ، به علاوه سبب مي‌شود كه دشمنان در برابر مسلمانان جسور شوند و حتي مسلمانان به دست آن‌ها اسير و مقتول گردند و سرانجام آيين خداوند عزّوجلّ برچيده شود ».(1)
درميان‌امتيازات فراواني كه علي داشت و گاهي خودش به عنوان سرمشق براي ديگران به آن اشاره مي‌كند همين مسأله عدم فرار از ميدان جهاد است آن‌جا كه مي‌فرمايد : « اِنّي لَمْ اِفَرَّ مِنَ الزَّحْفِ قَطُّ وَ لَمْ يُبارَزَني اَحَدٌ اِلاّ سَقَيْتُ الاَْرْضَ مِنْ دَمِه : من هيچ‌گاه از برابر انبوه دشمن فرار نكردم (با اين‌كه در طول عمرم در ميدان‌هاي زياد شركت جستم) و هيچ‌كس درميدان جنگ بامن روبرونشد مگراين‌كه زمين را از خونش سيراب كردم » .(2)

1- « نور الثقلين » ، جلد 2 ، صفحه 138 .
2- « نور الثقلين » ، جلد 2 ، صفحه 139 .

(510) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

وَمَنْ يُوَلِّهِمْ يَـوْمَئِـذٍ دُبُـرَهُ‌آ اِلاّ مُتَحَـرِّفًا لِقِتالٍ اَوْمُتَحَيِّزًا اِلي فِئَةٍ فَقَدْ بآءَ بِغَضَبٍ مِنَ اللّهِ

و هر كسي از جنگِ با تجاوزكاران رويگردان شود و پا به فرار گذارد، سزاوار خشم خداست.و به باور گروهي به سوي خشم خدا باز مي‌گردد. امّا اگر كسي سنگر يا جايگاه خويش را تغيير دهد و در اين انديشه باشد كه در شرايط و موقعيت بهتري بر ضد دشمن پيكار نمايد و يا بكوشد تا با جابه‌جايي خويش، به گروهي نزديك شود و از آنان ياري بگيرد، عقب نشيني او مانعي ندارد.

وَ مَـأْوَيهُ جَهَنَّمُ وَبِئْـسَ الْمَصيرُ

و جايگاه كسي كه در ميدان جهاد از برابر دشمن بگريزد آتش دوزخ است و راستي كه دوزخ بــد جايگـاهـي است.

به باور بيشتر مفسّران اين حكم و هشدار ويژه مجاهدان بدر است تنها در پيكار بدر بود كه مردم توحيدگرا حق جا به جا شدن در ميدان جنگ را

نداشتند؛ چرا كه آنان در آن كارزار تنها يك گروه بودند و موردي براي جابه جايي به منظور پيوستن به گروهي ديگر براي پيكار قهرمانانه‌تر نبود؛ امّا در جنگ هاي ديگر، چون امكان چنين جابه جايي هست، انسان توحيد گرا در ميدان پيكار به هركجا برود به سوي ديگر مسلمـانـان گـريختـه اسـت.
«ابن عُمَر» آورده است كه پيامبرگرامي ما را به سوي جهاد فرستاد. در آن ميدان، مردم مسلمان هنگام برخورد بادشمن ناگريز به عقب نشيني و فرار شدند و به مدينه بازگشتند و گفتنـد: اي پيامبر خـدا! ما از جنگ گريخته و به مـدينـه بازگشته‌ايم! اينـك تكليـف مـا چيسـت؟
فرمود: شما با دشمن پيكار نموده‌ايد و من به همراه بقيه مسلمانان در مدينه گروه و پناهگاه شمـا هستيـم و شما به سـوي ما آمده‌ايد و به قرارگاه خويش باز گشته‌ايد.
و پاره‌اي برآنند كه حكم آيه شريفه جهان شمول و عمومي است و هر مسلماني را ـ كه پشت به دشمن كند و از ميدان جهـاد و دفـاع بگـريـزد راـ شـامـل مي‌گردد.
تفسير مردان (511)

وَ اعْلَمُوآا اَنَّماآ اَمْوالُكُمْ وَ اَوْلادُكُمْ فِتْنَةٌ وَ اَنَّ اللّهَ عِنْدَآهُ اَجْرٌ عَظيمٌ
و بدانيد اموال و اولاد شما وسيله آزمايش است و پاداش عظيم (براي آن‌ها كه از عهده امتحان برآيند) نزد خدا است. (28 / انفال)
شرح آيه از تفسير نمونه
« فِتْنَة » در اين گونه موارد به معناي وسيله آزمايش است و در حقيقت مهم‌ترين وسيله آزمون ايمان و كفر ، شخصيت و فقدان شخصيّت و ميزان ارزش انساني اشخاص ، همين دو موضوع است . چگونگي به دست آوردن اموال و چگونگي خرج كردن آن‌ها و طرز نگاهداري آن و ميزان دلبستگي و علاقه به آن ، همگي ميدان‌هاي آزمايش بشر است بسيارند كساني كه از نظر عبادات معمولي و تظاهر به دين و مذهب و حتي گاهي از نظر انجام مستحبات ، بسيار سخت‌گيرند و وفادارند ، امّا به هنگامي كه پاي يك مسأله مالي به ميان مي‌آيد ، همه چيز كنار مي‌رود و تمام قوانين الهي و مسائل انساني و حق و عدالت ، به دست فراموشي سپرده مي‌شود . در مورد فرزندان ، كه ميوه‌هاي قلب انسان و شكوفه‌هاي حيات او هستند نيز غالبا چنين است بسياري از كساني را كه به ظاهر پاي‌بند به امور ديني و مسائل اخلاقي هستند مي‌بينيم كه به هنگامي كه پاي فرزندشان به ميان مي‌آيد گويي پرده‌اي بر افكارشان مي‌افتد و همه اين مسائل را فراموش مي‌كنند ، عشق به فرزند سبب مي‌شود كه حرام را حلال و حلال را حرام بشمرند و براي تأمين آينده خيالي او تن به هر كاري بدهند و هر حقي را زير پا بگذارند ، بايد خود را در اين دو ميدان بزرگ امتحان ، به خدابسپاريم و به‌هوش باشيم‌كه بسيار كسان، دراين دو ميدان لغزيدند و سقوط كردند و نفرين ابدي را براي خود فراهم ساختند. در اين‌جا سؤالاتي است از قبيل اين‌كه چرا خداوند با آن احاطه علمي كه دارد مردم را آزمايش مي‌كند و اين‌كه چرا آزمايش خدا عمومي است و حتّي پيامبران را شامل مي‌شود؟ و اين كه موادّ آزمايش الهي و راه پيروزي در آن‌ها چيست؟ كه پاسخ همه اين سؤالات در جلد اول تفسير نمونه صفحه 384 تا صفحه 390 بيان شده است .
(512) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
روشنگري مي‌كند كه:
وَ اعْلَمُوآ اَنَّما اَمْوالُكُمْ وَ اَوْلادُكُمْ فِتْنَةٌ
بدانيد كه ثروت‌ها و فرزندان شماوسيله آزموني براي شما هستند؛ و

«ابولَبابَه» بدان دليل كه دارايي و خاندانش نزد يهود بود، دستخوش خيانت شد و از احساسات و علايق مادي پيروي كرد و خود را گرفتار لغزش ساخت.
وَاَنَّ اللّهَ عِنْدَهُآ اَجْرٌ عَظيمٌ.
و خداست كه نزد او پاداشي پرشكوه است و اين پاداش از آن كساني است كه خدا را فرمان برند و در راه او جهاد نمايند و دستخوش انحراف و خيانت نگردند و روشن است كه پاداش خـــدا از ثــروت و فــرزند بهتر است.
آيه شريفه بيانگر اين نكته است كه خدا انسان را به وسيله ثروت و فرزندانش آزمايش مي‌كند تا به دين وسيله آناني را كه به تقدير و اندازه گيري حكيمانه خدا خشنودند و نيز آن كساني كه ناخشنودند، به روشني شناخته شوند.
روشن است كه خدا از انديشه وعملكرد و درون و برون انسان «آگاه است و فلسفه و حكمت اين آزمون اين است كه انسانها كاري انجام دهند كه به وسيله آن درخور پــاداش يــا كيفــر گردند.
امير مؤمنان عليه‌السلام فرمود: لا يَقُولَنَّ أَحَدُكُمُ اللّهُمَّ اِنّي أَعُوذُبِكَ مِنَ الْفِتْنَةِ، لاِءَنَّهُ لَيْسَ اَحَدٌ اِلاّ وَ هُوَ مُشْتَمِــلٌ عَلي فِتْنَةٍ...(1)
كسي به هنگام نيايش با خدا نگويد كه: بار خدايا! من، از فتنه و آزمون به تو پناه مي‌برم؛ چرا كه همه انسان ها گرفتار اين فتنه و آزمون هستند. بنا بر اين هر كسي به خدا پناه مي‌برد بايد از فتنه‌هاي گمراه كننده به خدا پناه برد، چرا كه خدا مي‌فرمايد:
بدانيد كه داراييهـا و فرزندان شما وسيله‌اي براي آزمون شمايند.
1 ـ نهج البلاغه، قصار 93.

وَ قاتِلُوهُمْ حَتّي لا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَ يَكُونَ الدّينُ كُلُّهُ لِلّهِ فَاِنِ انْتَهَوا فَاِنَّ اللّهَ بِما يَعْمَلُـــونَ بَصيــرٌ
و باآن‌ها پيكار كنيد تا فتنه (شرك و سلب آزادي)برچيده شود و دين (و پرستش) همه مخصوص خداباشد و اگر آن‌ها (از راه‌شرك و فساد بازگردند و از اعمال نادرست) خودداري كنند (خداوند آن‌هــا را مي‌پذيرد) خــدا به آن چه انجام مي‌دهند بيناست. (39 / انفال)
شرح آيه از تفسير نمونه
«فِتْنَة» مفهوم وسيعي داردكه هرگونه اعمال‌فشار را شامل‌مي‌شود، لذاگاهي درقرآن كلمه فتنه به‌معني‌شرك و بت‌پرستي‌كه‌انواع محدوديت‌ها و فشارهارا براي‌جامعه‌دربردارد گفته‌شده، همچنين به فشارهايي كه از ناحيه دشمنان براي جلوگيري از گسترش دعوت اسلام و به منظور خفه كردن‌نداي حق‌طلبان و حتي‌بازگرداندن‌مؤمنان به‌سوي‌كفر به‌عمل مي‌آيد «فِتْنَة» اطلاق‌شده است. در آيه فوق بعضي از مفسران فتنه را به معني شرك و بعضي‌به‌معني‌كوشش‌هاي‌دشمنان‌براي‌سلب آزادي‌فكري و اجتماعي‌از مسلمانان‌گرفته‌اند، ولي حق اين‌است‌كه مفهوم‌آيه‌مفهوم وسيعي است‌كه هم «شرك» را شامل مي‌شود و (به قــرينــه جملــه وَ يَكُونَ الدّينُ كُلُّهُ لِلّهِ) و هــم ســايــر فشــارهايي كه از طــرف دشمنــان به مسلمــانــان وارد مي‌شد.
آيــه فــوق بـه دو قسمـت از اهــداف مقــدس جهـاد اسـلامي اشــاره مي‌كنــد:
1 ـ برچيدن‌بساط بت‌پرستي و ازميان بردن بتكده‌ها ، زيرا آزادي ديني مخصوص كساني است كه از يكي از اديان آسماني پيروي كنند و در برابر آن‌ها اعمال فشار براي تغيير عقيده صحيح نيست ، ولي بت‌پرستي نه دين است و نه مكتب بلكه خرافه است و انحراف و حكومت اسلامي بايد نخست از طريق تبليغ و اگر ممكن نشد از طريق توسّل به‌زور بساط بت‌پرستي را از همه جا برچيند و بتخانه‌ها را ويــران كند .
2 ـ به دست آوردن آزادي بيان و تبليغ و نشر اسلام ، در اين قسمت نيز اسلام
(514) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
اجازه مي‌دهد كه اگر كساني با اعمال خود جلو آزادي عمل مسلمانان را در نشر و تبليغ و دعوت به اسلام بگيرند آن‌ها حق دارند متوسّل به جهاد آزادي بخش شوند و راه را براي تبليغ منطقي بگشايند (براي توضيح بيشتر به تفسير نمونه جلد 2 صفحه 15 تا 18 مراجعه فرماييد) . در

تفسيرهاي اهل سنت مانند تفسير آلوسي (تفسير روح‌البيان) و تفاسير مختلف شيعه از امام صادق چنين نقل شده كه فرمود : « لَمْ يَجِيءْ تَأْويلُ هذِهِ الْآيَةِ وَ لَوْ قامَ قائِمُنا بَعْدُ سَيَري مَنْ يُدْرِكُهُ ما يَكُونُ مِنْ تَأْويلِ هذِهِ الْآيَةِ وَ لَيَبْلُغَنَّ دينُ‌مُحَمَّدٍ مابَلَغَ‌اللَّيْلُ حَتّي لايَكُونُ‌مُشْرِكُ عَلي ظَهْرِ الْأَرْضِ : تأويل و تفسير نهايي اين آيه هنوز فرانرسيده‌است و هنگامي كه قائم ما قيام كند كساني كه زمان او را درك كنند تأويل اين آيه را خواهند ديد، به خدا سوگند كه در آن موقع دين محمّد صلي‌الله‌عليه‌وآله به تمام نقاطي كه شب پوشش آرام‌بخش خود را بر آن مي‌افكند خواهد رسيد تا در سراسر روي زمين مشرك و بت‌پرستي باقي‌نماند» .(1)
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

در اين آيه روي سخن با پيامبر و مردم با ايمان است و از آنان مي‌خواهد كه همچنان پيكار سنجيده و عادلانه خويش را برضد آفت كفر و استبداد و كفرگرايان و تجاوزكاران ادامه دهند تا ديگر تجاوز و فتنه‌اي برجاي نماند: وَقاتِلُوهُمْ حَتّي لا تَكُونَ فِتْنَةٌ
با اين شرك گرايان بيداد پيشه با بهترين و مؤثرترين شيوه‌ها همچنان پيكار كنيد تا تاريك‌انديش و شرك گرايي باقي نماند؛ يا همه آنان به سوي حق بگرايند وايمان آورند و يا با ايمان آوردگان پيمان ببندند و دست از شرارت بردارند، چرا كه اگر جز اين باشد آنان در ميان قبيله و عشيره خود ديگران را به كفر و شرك و تجاوز به حقوق و امنيت حق طلبان فرا مي‌خوانند و با وسوسه و شگردهايشان در دين خدا فتنه پديد مي‌آوردند.
1- « مجمع البيان » .
تفسير مردان (515)
وَيَكُونَ الدّينُ كُلُّهُ لِلّهِ
و دين حق يكسره از آن خدا گردد و مردم همه برگرد دين گردآيند و انديشه و عقيده‌ها اصلاح گردد و توحيد گرايي و پرواپيشگي راه و رسم همه شود.
از حضرت صادق عليه‌السلام آورده‌اند كه پيام اين آيه شريفه هنوز تحقّق نيافته و تأويل نهايي آن نرسيده است و هنگامي كه قائم ماخاندان وحي و رسالت به پاخيزد، كساني كه در عصر درخشان او باشند تأويل آيه شريفه را در خواهند يافت و خواهند ديد. به خدا سوگند كه در آن روزگارِ دوست داشتني دين و آيين پاك محمد صلي‌الله‌عليه‌وآله‌وسلم كران تاكران گيتي را كه شب پرده آرام بخشش را بر آن مي‌افكند، فراخواهد گرفت و ديگر در زمين و زمان شرك گرا و بيداد پيشه‌اي حاكم نخواهد بود و همان‌گونه كه خداْ نويد مي‌دهد، جز يكتا آفريدگار هستي پرستش نخواهد شدْ لَمْ يَجِئْتَأْويلُ هذِهِ الاْآيَةِ، وَ لَوْقامَ قائِمُنا بَعْدُ سَيَري مَنْ يُدْرِكُهُ ما يَكُونُ مِنْ تَأْويلِ هذِهِ الاْآيَةِ وَ لَيَبْلُغَنَّ دينُ مُحَمَّدٍ صلي‌الله‌عليه‌وآله‌وسلم ما بَلَغَ اللَّيْلَ حَتّي لايَكُونَ مُشْرِكٌ عَلي ظَهْرِ الاْرْضِ(1)، كَما قالَ اللّهُ تَعالي: يَعْبُدُونَني لا يُشْرِكُونَ بي شَيْئا(2)
در ادامه آيه مباركه مي‌فرمايد: فَاِنِ انْتَهَوْا فَاِنَّ اللّهَ بِما يَعْمَلُونَ بَصيرٌ
و اگر از كفر و بيداد باز ايستند، خدا به درون و برون آنان بيناست و پاداش كارشان را ارزاني مي‌دارد.
1 ـ تفسير عيّاشي، ج 2، ص 56؛ تفسير بُرْهان، ج 2، ص 81.

2 ـ سوره نور، آیه 54.
(516) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

خمس يك دستور مهم اسلامي

وَ اعْلَمُوآا اَنَّما غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَاَنَ‌لِلّهِ خُمُسَهُ وَ لِلرَّسُولِ وَ لِذِي الْقُرْبي وَ الْيَتمي وَالْمَسكينِ وَ ابْنِ‌السَّبيلِ اِنْ كُنْتُمْ ءَامَنْتُمْ بِاللّهِ وَ ماآ اَنْزَلْنا عَلي عَبْدِنايَوْمَ الْفُرْقانِ يَوْمَ الْتَقَي الْجَمْعــانِ وَ اللّــهُ عَلي كُلِّ شَيْءٍ قَديرٌ
و بدانيد هر گونه غنيمتي به شما رسد خمس آن براي خدا و براي‌پيامبر و براي‌ذي‌القربي ويتيمان و مسكينان و واماندگان در راه است ، اگر شما به خدا و آن‌چه بربنده خود در روز جدايي حق از باطل، روز درگيري دو گروه (باايمان و بي‌ايمان يعني‌روز جنگ بدر) نازل كرديم، ايمان آورده‌ايد و خداوند بر هر چيزي قادر است. (41 / انفال)
شرح آيه از تفسير نمونه
با اين‌كه روي سخن در اين آيه به مؤمنان است ، زيرا پيرامون غنايم جهاد اسلامي بحث مي‌كند و معلوم است مجاهد اسلامي مؤمن است ، ولي با اين حال مي‌گويد : « اگر ايمان به خدا و پيامبر آورده‌ايد » اشاره به اين‌كه نه تنها ادعاي ايمان نشانه ايمان نيست بلكه شركت در ميدان جهاد نيز ممكن است نشانه ايمان كامل نباشد و اين عمل به خاطر اهداف ديگري انجام گيرد ، مؤمن كامل كسي است كه در برابر همه دستورات مخصوصا دستورات مالي تسليم باشد و تبعيضي در ميان برنامه‌هاي الهي قائل نگردد.

روز جدايي حق از باطل

نام روزجنگ « بدر » دراين آيه روز جدايي حق از باطل « يَوْمَ الْفُرْقان » و روز درگيري گروه طرفداران كفر با گروه طرفداران ايمان ذكر شده ، اشاره به اين‌كه اولاً : روز تاريخي بدر روزي بود كه نشانه‌هاي حقانيت پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله ظاهر گشت ، زيرا قبلاً وعده پيروزي به مسلمانان داده بود در حالي كه ظاهرا هيچ نشانه‌اي از آن وجود نداشت و چنان عوامل مختلف غيرمنتظره براي پيروزي دست به دست هم داد كه آن را نمي‌شد بر تصادف حمل كرد ، بنابراين صدق آياتي كه بر اين پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله در چنين
تفسير مردان (517)
روزي نازل شده دليل آن در خودش نهفته است . ثانيا : درگيري بدر (يَوْمَ الْتَقَي الْجَمْعان) در واقع يك نعمت بزرگ الهي براي مسلمانان بود كه گروهي در آغاز از آن پرهيز داشتند امّا همين درگيري و پيروزي سال‌ها آن‌ها را جلو برد و اسم و آوازه آن‌ها در پرتو آن در سراسر جزيره عرب پيچيد و همه را به انديشه در آيين جديد و قدرت حيرت‌انگيزي كه در پرتو آن در جزيره عرب تولد يافته بود وادار نمود و ضمنا در آن روز كه روز « وانفسا » براي امت كوچك اسلام بود مؤمنان راستين اسلام از مدعيان كـاذب شنـاخته شدند ، پــس اين روز از هــر نظـر روز جـدايي حـق از بـاطل بـود .

منظـــور از ذي‌القـــربي در ايــن آيــه همــه خــويشــاوندان نيســت و نه همــه خــويشــاونــدان پيــامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله بلكه امامان اهل بيت هستند ، دليل بر اين موضوع روايــات متــواتــري است كه از طرق‌اهلبيت پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله نقل شده است (1)و در كتب اهــل سنــت نيــز اشــاراتي به آن وجــود دارد .
بنابراين آن‌ها كه يك سهم از خمس را متعلق به همه خويشاوندان پيامبر مي‌دانند در برابر سؤال قرار مي‌گيرند كه اين چه امتيازي است كه اسلام براي اقوام و بستگان پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله قائل شده است ، در حالي كه مي‌دانيم اسلام مافوق نژاد و قوم و قبيله اسـت. ولي اگر آن را مخصوص امامان اهل بيت بدانيم با توجه به اين‌كه آن‌ها جانشينان پيامبر و رهبران حكومت اسلامي بوده و هستند ، علت دادن اين يك سهم از خمس به آن‌ها روشن مي‌گردد ، به تعبير ديگر « سهم خدا » و « سهم پيامبر » و « سهم ذي القربي » هر سه سهم متعلق به « رهبر حكومت اسلامي » است ، او زندگي ساده خود را از آن اداره مي‌كند و بقيّه را در مخارج گوناگوني كه لازمه مقام رهبري امت است مصرف خواهد نمود ، يعني در حقيقت در نيازهاي جامعه و مردم. بعضي از
1- « وسائل الشيعه » ، جلد 6 ، بحث خمس مراجعه شود .
(518) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
مفسرّان اهل سنت مانند نويسنده « المَنار » چون « ذي القربي » را همه خويشاوندان دانسته است ، براي پاسخ اشكال فوق براي حكومت اسلامي پيامبر تشريفاتي قائل شده و او را موظّف دانسته كه قوم و قبيله‌خويش را به وسيله اموال گرد خود نگاه دارد ، روشن است كه چنين منطقي به هيچ وجه با منطق حكومت جهاني و انساني و حذف امتيازات قبيلگي سازگار نيست (در اين زمينه توضيح ديگري داريم كه در بحث‌هاي آينده خواهد آمد). منظور از « يتيمان » و « مسكينان » و « واماندگان در راه » تنها ايتام و مساكين و ابناء سبيل بني هاشم و سادات مي‌باشند ، اگرچه ظاهر آيه مطلق است و قيدي در آن ديده نمي‌شود ، دليل ما بر اين تقييد روايات زيادي است كه در تفسير آيه از طرق اهل‌بيت وارد شده و مي‌دانيم بسياري از احكام در متن قرآن به طور مطلق آمده ولي « شرايط و قيود » آن به وسيله « سنّت » بيـان شـده اسـت و ايـن منحصـر بـه آيـه مورد بحث نيست تا جاي تعجب باشد. به علاوه با توجه به آن‌كه زكوة بر نيازمندان بني‌هاشم به طور مسلّم حرام است بايد احتياجات آن‌ها از طريق ديگري تأمين گردد و اين خود قرينه مي‌شود بر اين‌كه منظور از آيه

فوق خصوص نيازمندان بني‌هاشم است لذا، در احاديث مي‌خــوانيــم كه امام صادق مي‌فرمود: « خــداونــد هنگامي كه زكوة را بر ما حرام كرد خمس را براي ما قرارداد بنابراين زكــوة بر ما حــرام است و خمس حلال (1). »

موضوع مهم ديگري كه در اين آيه بايد مورد بررسي دقيق قرار گيرد و در حقيقت قسمت عمده بحث در آن متمركز مي‌گردد ، اين است كه لفظ « غنيمت » كه در آيه آمده است تنهـا شـامـل غنـايـم جنگـي مي‌شـود يـا هـرگـونـه درآمـدي را دربـرمـي‌گيـرد؟ در صورت اول آيه تنها خمس غنايم جنگي را بيان مي‌كند و براي خمس در ساير مـوضـوعـات بـايد از سنّت و اخبـار و روايـات صحيـح و معتبـر
1- « وسـائـل الشيعــه » ، جلـد 6 ، بحـث خمس و « مجمـع البيـان » ذيـل آيـه مـورد بحث .
تفسير مردان (519)
استفـاده كرد و هيچ مانعي‌ندارد كه قرآن به قسمتي از حكم خمس و به تناسب مسائل جهاد اشاره كند و قسمت‌هـاي ديگـري در سنت بيان شود .
مثــلاً در قــرآن مجيــد نمــازهــاي پنجگانه روزانه صريحا آمده است و همچنين به نمازهاي طواف كه از نمازهاي واجبه است اشاره شده ، ولي از نماز آيات كه مورد اتفاق تمام مسلمانان اعم از شيعه و سني است ذكري به ميان نيامده است و هيچ‌كس را نمي‌يابيم كه بگويد چون نماز آيات در قرآن ذكر نشده و تنها در سنت پيامبر آمده است نبايد به آن عمل كرد و يا اين‌كه چون در قرآن به بعضي از غسل‌ها اشاره شده و سخن از ديگر غسل‌ها به ميان نيامده است بايد از آن صرفنظر كرد ، اين منطقي است كه هيچ مسلماني آن را نمي‌پذيرد. بنابراين هيچ اشكالي ندارد كه قرآن تنها قسمتي از مــوارد خمــس را بيــان كــرده باشــد و بقيّه را موكول به سنت نمايد و نظيــر ايــن مســأله در فقــه اســلام بسيـار زياد است .
ولي با اين حال بايد ببينيم كه « غنيمت » در لغت و در نظر عرف چه معني مي‌دهد؟ آيا راستي منحصر به غنايم جنگي است و يا هر گونه درآمدي را شامل مي‌شود؟ آن‌چه از كتب لغت استفاده مي‌شود ، اين است كه در ريشه معني لغوي اين كلمه عنوان جنگ و آن‌چه از دشمن به دست مي‌آيد ، نيفتاده است ، بلكه هر درآمدي را شامل مي‌شود ، به عنوان شاهد به چند قسمت از كتب معروف و مشهور لغت كه مورد استناد دانشمندان و ادباي عرب است اشاره مي‌كنيم : دركتاب «لسان العرب» جلد دوازدهم مي‌خوانيم : « وَ الْغُنْمُ الْفَوْزُبِالشَّيْءِ مِنْ غَيْرِمَشَقَّةٍ ... وَ الْغُنَمُ، الْغَنيمَةُ وَ الْمَغْنَمُالْفَيْءُ ... وَ فِي الْحَديثِ اَلرَّهْنُ لِمَنْ رَهَنَهُ لَهُ غُنْمُهُ وَ عَلَيْهِ غُرْمُهُ ، غُنْمُهُ زِيادَتُهُ وَ نِمائُهُ وَ فاضِلُ قيمَتِه ... وَ غَنِمَ الشَّيْءَ فازَ بِه ... : غُنْم يعني دسترسي يافتن به چيزي بدون مشقت و "غُنْم " و "غَنيمَت " و "مَغْنَم" به معني فييء است (فَيْيء را نيز در لغت به معني چيزهايي كه بدون

زحمـت بـه انســان مي‌رسد ذكر كرده‌اند) ». و در حديث وارد شده كه گروگان در اختيار كسي است كه آن را به گرو گرفته ، غنيمت و منافعش براي اوست و غرامت و زيانش نيز متوجه اوست و نيز غُنْم به معني زيادي و نمو و اضافه
(520) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
قيمت است و فلان چيز را به غنيمت گرفت يعني به او دسترسي پيدا كرد. و در كتاب « تاج العروس » جلد نهم مي‌خوانيم : « وَ الْغُنْمُ الْفَوْزُ بِالشَّيْءِ بِلا مَشَقَّةٍ : غنيمت آن است كه انسان بدون زحمت به چيزي دست يابد ». در كتاب « قاموس » نيز غنيمت به همان معني فوق ذكر شده است. و در كتاب « مفردات راغب » مي‌خوانيم : غنيمت از ريشه « غَنَم » به معني « گوسفند » گرفته شده و سپس مي‌گويد : « ثُمَّ اسْتُعْمِلُوا في كُلِّ مَظْفُورٍ بِهِ مِنْ جَهَةِ الْعُدي وَ غَيْرِه : سپس در هر چيزي كه انسان از دشمن و يا غير دشمن به دست مي‌آورد به كار رفته است » حتي كساني كه يكي از معاني غنيمت را غنايم جنگي ذكر كرده‌اند انكار نمي‌كنند كه معني اصلي آن معني وسيعي است كه به هرگونه خيري كه انسان بدون مشقت به آن دست يابد گفته مي‌شود. در استعمالات معمولي نيز « غَنيمَت » در برابر « غَرامَت » ذكر مي‌شود ، همان طور كه معني « غرامت » معني وسيعي است و هر گونه غرامت را شامل مي‌شود « غنيمت » نيز معني وسيعي دارد و به هر گونه درآمد قابل ملاحظه‌اي گفته مي‌شود ، اين كلمه در « نهج البلاغه » در موارد زيادي به همين معني آمده است ، در خطبه 76 مي‌خوانيم : « اِغْتَنِمِ الْمُهَل : فرصت‌ها و مهلت‌ها را غنيمت بشماريد ». و در خطبه 120 مي‌فرمايد : « مَنْ اَخَذَها لَحِقَ وَ غَنِمَ : كسي كه به آيين خدا عمل كند به سرمنزل مقصود مي‌رسد و بهره مي‌برد ». و در نامه 53 به مالك اشتر مي‌فرمايد : « وَ لا تَكُونَنَّ عَلَيْهِمْ سَبُعا ضارِيا تَغْتَنِمُ اَكْلَهُمْ : در برابر مردم مصر همچون حيوان درنده‌اي مباش كه خوردن آن‌ها را غنيمت و درآمدي براي خود فرض كني ». و در نامه 45 به عثمان بن حنيف مي‌فرمايد : « فَوَ اللّهِ ما كَنَزْتُ مِنْ دُنْياكُمْ تِبْرا وَ لاَ ادَّخَرْتُ مِنْ غَنائِمِها وَفْرا : به خدا سوگند از دنياي شما طلايي نياندوختم و از غنايم و درآمدهاي آن اندوخته‌اي فراهـم نكردم ». و در كلمات قصار ، در جمله 331 مي‌فرمايد : « اِنَّ اللّهَ جَعَلَ الطّاعَةَ غَنيمَةَ الأَكْياسِ : خداوند اطاعت را غنيمت و بهره هوشمندان قرار داده است ». و در نامه 41 مي‌خوانيم : « وَاغْتَنِمْ مَنِ اسْتَقْرَضَكَ في حالِ غِناكَ : هر كس در حالي بي‌نيازيت از تو قـرضـي بخـواهـد غنيمـت بشمـار ». و نظير
تفسير مردان (521)
اين تعبيرات بسيار فراوان است كه همگي نشان مي‌دهد « غنيمت » منحصر به غنايم‌جنگي نيست. و اما مفسران: بسياري از مفسران كه در

زمينه اين آيه به بحث پرداخته‌اند صريحا اعتراف كرده‌اند كه غنيمت در اصل معني وسيعي دارد و شامل غنايم جنگي و غير آن و به طور كلي هر چيزي را كه انسان بدون مشقّت فراواني به آن دست يابد مي‌شود ، حتّي آن‌ها كه آيه را به خاطر فتواي فقهاي اهل تسنّن مخصوص غنايم جنگي دانسته‌اند باز معترفند كه در معني اصلي آن اين قيد وجود ندارد بلكه به خاطر قيام دليل ديگري اين قيد را به آن زده‌اند. « قُرْطُبي » مفسّر معروف اهل تسنن در تفسير خود ، ذيل آيه چنين مي‌نويسد : « غنيمت در لغت خيري است كه فرد يا جماعتي با كوشش به دست مي‌آورند ... و بدان‌كه اتفاق (علماي تسنن) بر اين است كه مراد از غنيمت در آيه (وَاعْلَمُوا اَنَّما غَنِمْتُمْ) اموالي است كه با قهر و غلبه در جنگ به مردم مي‌رسد ، ولي بايد توجّه داشت كه اين قيد همانطور كه گفتيم در معني لغوي آن وجود ندارد ، ولي در عرف شرع ، اين قيد وارد شده است » .(1) « فخر رازي » در تفسير خود تصريح مي‌كند كه : « اَلْغُنْمُ الْفَوْزُ بِالشَّيْيءِ : غنيمت اين است كه انسان به چيزي دست يابد » و پس از ذكر اين معني وسيع از نظر لغت مي‌گويد : « معني شرعي غنيمت (به‌عقيده فقهاي اهل‌تسنن) همان غنايم جنگي است » .(2) و نيز در تفسير « المَنار » « غنيمت » را به معني وسيع ذكر كرده و اختصاص به غنايم جنگي نداده اگر چه معتقد است بايد معني وسيع آيه فوق‌را به‌خاطر قيدشرعي‌مقيد به غنايم جنگي كرد .(3) در تفسير « روح‌المعاني » نوشته « آلوسي » مفسر معروف سني نيز چنين آمده است كه : « غُنْم در اصل به معني هرگونه سود و منفعت است » .(4) در تفسير « مجمع‌البيان » نخست غنيمت را به معني غنائم جنگ تفسير كرده ، ولي به هنگام تشريح معني آيه چنين مي‌گويد : « علماي شيعه معتقدند كه خمس در هر گونه فايده‌اي كه براي انسان

1- « تفسير نمونه » ، جلد 4 ، صفحه 2840 .
2- « فخر رازي » ، جلد 15 ، صفحه 164 .
3- « تفسير المنار » ، جلد 10 ، صفحه 3 ـ 7 .
4- « روح المعاني » ، جلد 10 ، صفحه 2 .

فراهم مي‌گردد واجب است ، اعم از اين‌كه از طريق كسب و تجارت باشد ، يا از طريق گنج و معدن و يا آن‌كه با غوص از دريا خارج كنند و ساير اموري كه در كتب فقهي آمده است و مي‌توان از آيه بر اين مدعي استدلال كرد ، زيرا در "عرف لغت " به تمام اين‌ها " غنيمت " گفته مي‌شود » .(1) در تفسير الميزان نيز با استناد به سخنان علماي لغت تصريح شده كه غنيمت هر گونه فايده‌اي است كه از طريق تجارت يا كسب و كار و يا جنگ به دست انسان مي‌افتد و مورد نزول آيه گرچه غنايم

جنگي است ولي مي‌دانيم كه هيچ گاه مورد عموميت مفهوم آيه را تخصيص نمي‌زند .(2) از مجموع آن‌چه گفته شد چنين نتيجه گرفته مي‌شود كه : آيه غنيمت معني وسيعي دارد و هر گونه درآمد و سود و منفعتي را شامل مي‌شود ، زيرا معني لغوي اين لفظ عموميت دارد و دليل روشني بر تخصيص آن در دست نيست. تنها چيزي كه جمعي از مفسران اهل تسنّن روي آن تكيه كرده‌اند اين است كه آيات قبل و بعد در زمينه جهاد وارد شده است و همين موضوع قرينه مي‌شود كه آيه غنيمت نيز اشاره به غنايم جنگي باشد. در حالي كه مي‌دانيم شأن نزول‌ها و سياق عموميّت آيه را تخصيص نمي‌زنند و به عبارت روشن‌تر هيچ مانعي ندارد كه مفهوم آيه يك معني كلّي و عمومي باشد و در عين حال مورد نزول غنايم جنگي كه يكي از موارد اين حكم كلي است بوده باشد و اين‌گونه احكام درقرآن و سنّت فراوان‌است‌كه حكم كلي‌است و مصداق‌جزيي‌است: مثلاً در آيه 7 سوره حشر مي‌خوانيم : « ما آتاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَ ما نَهاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا : هر چه پيـامبـر بـراي شمـا مي‌آورد بگيريد و هر چه از آن نهي مي‌كند خودداري كنيد ». اين آيه يك حكم كلي درباره لزوم پيروي از فرمان‌هاي پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله را بيان مي‌كند درحالي كـه مورد نزول آن اموالي است كه از دشمنان بدون جنگ به دست مسلمانان مي‌افتد (و اصطلاحا به آن « فيي‌ء » گفته مي‌شود). و نيز در آيه 233 سوره بقره يك قانون

1- « مجمع البيان » ، جلد 4 ، صفحه 543 ـ 544 .

2- « الميـــــزان » ، جلـــد 9 ، صفحـــه 89 .

كلّي به صورت « لا تُكَلَّفُ نَفْسٌ اِلاّ وُسْعَها : هيچ كس بيش از آن‌چه قدرت دارد تكليف نمي‌شود » بيان شده در حالي‌كه مورد آيه درباره اجرت زنان شيرده است و به پدر نوزاد دستور داده شده است به اندازه توانايي خود به آن‌ها اجرت بدهد ، ولي آيا ورود آيه در چنين مورد خاصي مي‌تواند جلو عموميّت اين قانون (عدم تكليف مالايُطاق) را بگيرد؟ خلاصه اين‌كه : آيه در ضمن آيات جهاد وارد شده ولي مي‌گويد: هر درآمدي از هر موردي عايد شما شود كه يكي از آن‌ها غنايم جنگي است خمس آن را بپردازيد مخصوصا «ما» موصوله و «شيي» كه دو كلمه عامّ و بدون هيچ‌گونه قيد و شرطند اين موضوع را تــأييد مي‌كنند .

بعضي چنين تصور مي‌كنند ، كه اين ماليات اسلامي كه بيست درصد بسياري از اموال را شامل مي‌شود و نيمي از آن اختصاص به سادات و فرزندان پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله دارد ، يـك نـوع امتيـاز نـژادي محسوب مي‌شود و ملاحظات جهات خويشاوندي و تبعيض در آن به چشم مي‌خورد و اين مـوضـوع بـا روح عدالت اجتماعي اسلام و جهـانـي بـودن و همگـاني بـودن آن ، سـازگـار نيسـت .
پاسخ : كساني كه چنين فكر مي‌كنند شرايط و خصوصيات اين حكم اسلامي را كاملاً بـررسي نكـرده‌انـد زيرا جواب اين اشكال به طور كامل در اين شرايط نهفته شده است. توضيح اين‌كه اولاً : نيمي از خمس كه مربوط به سادات و بني هاشم است منحصرا بايد به نيازمندان آنان داده شود ، آن هم به اندازه احتياجات يك سال و نه بيشتر ، بنابراين تنها كساني از آن مي‌توانند استفاده كنند كه يا از كار افتاده‌اند و بيمارند و يا كودك يتيم و كسان ديگري كه به علّتي در بن‌بست از نظر هزينه زندگي قرار دارند. بنابراين كساني كه قادر به كار كردن هستند ، (بالفعل و يا بالقوه) مي‌توانند درآمدي كه زندگي آن‌ها را بگرداند داشته باشند هرگز نمي‌توانند از اين قسمت خمس استفاده كنند و جمله‌اي كه در ميان بعضي از عوام معروف است كه مي‌گويند سادات
(524) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
مي‌توانند خمس بگيرند ، هر چند ناودان خانه آن‌ها طلا باشد ، گفتار عوامانه‌اي بيش نيست و هيچ‌گونه پايه‌اي ندارد. ثانيا : مستمندان و نيازمندان سادات و بني هاشم حق ندارند چيزي از زكات مصرف كنند و به جاي آن مي‌توانند تنها از همين قسمت خمس استفاده نمايند .(1) ثالثا : اگر سهم سادات كه نيمي از خمس است ، از نيازمندي سادات موجود بيشتر باشد بايد آن را به بيت‌المال ريخت و در مصارف ديگر مصرف نمود. همان‌طور كه اگر سهم سادات كفايت آن‌ها را ندهد بايد از بيت‌المال و يا سهم « زكات » به آن‌ها داد. با توجّه به جهات سه‌گانه فوق روشن مي‌شود كه در حقيقت هيچ‌گونه تفاوت ازنظر مادّي ميان سادات و غيرسادات گذارده نشده است. نيازمندان غيرسادات مي‌توانند مخارج سال خود را از محلّ زكات بگيرند ولي از خمس محرومند و نيازمندان سادات تنها مي‌توانند از محلّ خمس استفاده كنند ، امّا حق استفاده از زكات را ندارند. در حقيقت دو صندوق در اين‌جا وجود دارد ، « صندوق خمس » و « صندوق زكات » و هر كدام از اين دو دسته تنها حق دارند از يكي از اين صندوق‌ها استفاده كنند آن هم به اندازه مساوي يعني به اندازه نيازمندي يك سال. (

دقت كنيد) ولي كساني كه دقّت در اين شرايط و خصوصيات نكرده‌اند چنين مي‌پندارند كه براي سادات سهم بيشتري از بيت‌المال قرار داده شده است و يا از امتياز ويژه‌اي برخوردارند. تنها سؤالي كه پيش مي‌آيد اين است كه اگر هيچ‌گونه تفاوتي از نظر نتيجه ميان اين‌دو نبوده باشد اين برنامه چه ثمره‌اي دارد؟ پاسخ اين سؤال را نيز با توجه به يك مطلب مي‌توان دريافت و آن اين‌كه ميان خمس و زكات تفاوت مهمّي وجود دارد و آن اين است كه زكات از ماليات‌هايي است كه در حقيقت جزو اموال عمومي جامعه اسلامي محسوب مي‌شود ، لذا مصارف آن عموما در همين قسمت

1- محروم بودن بني هاشم از زكات امري مسلم است كه در بسياري از كتب حديث و كتب فقهي آمده است آيا مي‌توان باور كرد كه اسلام براي از كار افتاده‌ها و ايتام و محرومان غير بني هاشم فكري كرده باشد اما نيازمندان بني هاشم را بدون هيچ‌گونه تأمين رها ساخته باشد ؟

مي‌باشد ، ولي خمس از ماليات‌هايي است كه مربوط به حكومت اسلامي است ، يعني مخارج دستگاه حكومت اسلامي و گردانندگان اين‌دستگاه ازآن تأمين مي‌شود. بنابراين محروم بودن سادات از دستيابي به اموال عمومي (زكات) در حقيقت براي دورنگهداشتن خويشاوندان پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله از اين قسمت است تا بهانه‌اي به دست مخالفان نيفتد كه پيامبر خويشان خود را بر اموال عمومي مسلّط ساخته است. ولي از سوي ديگر نيازمندان سادات نيز بايد از طريقي تأمين شوند ، اين موضوع در قوانين اسلام چنين پيش‌بيني شده كه آن‌ها از بودجه حكومت اسلامي بهره‌مند گردند ، نه از بودجه عمومي ، در حقيقت خمس نه تنها يك امتياز براي سادات نيست ، بلكه يك نوع كنار زدن آن‌ها ، به خاطر مصلحت عموم و به خاطر اين‌كه هيچ‌گونه سوءظنّي توليد نشود مي‌باشد. جالب اين‌كه به اين موضوع در احاديث شيعه و سني اشاره شده است : در حديثي از امام صادق مي‌خوانيم : « جمعي از بني هاشم به خدمت پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله رسيدند و تقاضا كردند كه آن‌ها را مأمور جمع آوري زكات چهارپايان كنند و گفتند اين سهمي را كه خداوند براي جمع‌آوري‌كنندگان زكات تعيين كرده‌است، مابه‌آن سزاوارتريم، پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله فرمود : اي "بني عبدالمطلب " زكات نه براي من حلال است و نه براي شما ولي من به جاي محروميّت به شما وعده شفاعت مي‌دهم ... شما به آن‌چه خداوند و پيامبر برايتان تعيين كرده راضي باشيد (و كار به امر زكات نداشته باشيد) آن‌ها گفتند راضي شديم » .(1) از اين حديث به خوبي استفاده مي‌شود كه بني هاشم اين را يك نوع محروميّت براي خود مي‌ديدند و پيامبر در مقابل آن به آن‌ها وعده شفاعت داد. در «

صحيح مسلم » كه از معروف‌ترين كتب اهل تسنّن است حديثي‌مي‌خوانيم‌كه خلاصه‌اش اين است: «عباس‌وربيعةبن‌حارث خدمت پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله رسيدند و تقاضا كردند كه فرزندان آن‌ها يعني "عبدالمطلب بن ربيعة " و " فضل بن عباس" كه دو جوان بودند مأمور جمع‌آوري زكات شوند و همانند ديگران
1- « وسائل الشيعه » ، جلد 6 ، صفحه 186 .
(526) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
سهمي بگيرند تا بتوانند هزينه ازدواج خود را از اين راه فراهم كنند پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله از اين موضوع امتناع ورزيد و دستور داد از راه ديگر ، وسايل ازدواج آن‌ها فراهم‌گردد و از محلّ خمس‌مهريّه همسران‌آن‌ها پرداخته شود » .(1) از اين حديث كه شرح آن طولاني است نيز استفاده مي‌شود كه پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله اصرار داشت خويشاوندان خود را از دست يافتن به زكات (اموال عمومي مردم) دور نگهدارد. از مجموع آن‌چه گفتيم روشن شد كه خمس نه‌تنهاامتيازي براي سادات محسوب نمي‌شود بلكه يك نوع محروميت براي حفظ مصالح عمومي بوده است .

منظور از سهم خدا چيست ؟

ذكر سهمي براي خدا به عنوان « لِلّهِ » به خاطر اهميت بيشتر روي اصل مسأله خمس و تأكيد و تثبيت ولايت و حاكميت پيامبر و رهبر حكومت اسلامياست ، يعني همانگونه كه خداوند سهمي براي خويش قرار داده و خود را سزاوارتر به تصرف در آن دانسته است پيامبر صلياللهعليهوآله و امام را نيز به همان گونه حق ولايت و سرپرستي و تصرف داده ، وگرنه سهم خدا در اختيار پيامبر قرار خواهد داشت و در مصارفي كه پيامبر يا امام صلاح ميداند صرف ميگردد و خداوند نياز به سهمي ندارد .
شرح آيه از تفسير مجمعالبيان
غَنيمَت: مال و ثروتي كه با پيكار از كفرگرايان و تجاوزكاران بهدست ميآيد و خدا آن را به همه مسلمانان بخشيده است.
در برابر آن واژه «فَيْء» است كه بدون پيكار از آنان به دست جامعه اسلامي ميافتد. اين ديدگاه «عطاء» و مذهب شافعي در مورد «غَنيمت» است. و از امامان راستينnيز همينگونه روايت شدهاست.
امّا به باور برخي دو واژه «غَنيمَت» و «فَيْء» داراي يك معني استو به باور
1- « صحيح مسلم » ، جلد 2 ، صفحه 752 .
تفسير مردان (527)
طرفداران اين ديدگاه آيه مورد بحث ناسخ آيه مباركه سوره حَشْر در اين مورد است.(1)
يَتيم: كودكي كه در دوران خرد سالي پدر خويش را از دست بدهد. در جهان حيوان به آنچه مادرش را از دست دهد يتيم ميگويند و در جهان انسان به آن كه پدرش را از دست دهد.
مِسكين: بينوا يا كسي كه صدقه بر او رواست.
اِبنُ السَّبيل: مسافري كه پولش تمام شده و در راه مانده است.

يك بـرنامه اقتصـادي

در اين آيه مباركه به بيان مقررات غنايم جنگي كه يك برنامه مهّم اقتصادي در جامعه اسلامي است پرداخته و مي‌فرمايد:
وَاعْلَمُـوا اَنَّما غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَــاَنَّ لِلّٰهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبي
و بدانيد كه هرچيزي را كه به غنيمت گرفتيد، يك پنجمِ آن از آن خدا و پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله و بـراي خويشــاوندان و يتيمان ... است.

چگونگي تقسيم خمس

ديــدگــاه دانشمنــدان در مــورد چگــونگــي تقسيــم خمس وكساني كه در خــور دريــافت آننــد متفــاوت اســت:
1 ـ به باور دانشمندان مذهب اهل بيت، خمس به شش بخش تقسيم مي‌گردد، كه سه بخش آن، از آن خدا، پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله و خويشاوندان آن حضرت‌است. اين سه بخش يا سه سهم را به خود پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله يا امام معصوم، كه جانشين اوست بايد داد. و سه بخش ديگر آن، از آنِ يتيمان، بينوايان و در راه ماندگان از خاندان پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله است و ديگران از آن بهره‌اي ندارند؛ چرا كه خدا صدقه را بر آنان ناروا ساخته است.
«طَبَري» از گروهي از جمله از حضرت سجّاد و امام باقر 8 آورده است كه سهم خدا از اين مال براي كعبه و آباداني آن و باقي
1 . سوره حَشْر آيه 7.
(528) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
ايــن مــال از آنِ كســاني است كه در آيه مبــاركــه از آنــان سخــن رفتــه است.
به باور ما از ظاهر آيه شريفه نيز همين نكته دريافت مي‌گردد كه خمس بايد بر شش بخش تقسيم و هزينه گردد.
2 ـ به باور گروهي از جمله «ابن‌عبّاس» خمس به پنج بخش تقسيم مي‌شود. از اين پنج بخش سهم خدا و پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله در حقيقت يكي است كه براي تهيه سلاح و ارتش اسلامي هزينه مي‌گردد و بــاقي آن نيز به همــان صورتي است كه درآيه آمده است.
3 ـ از ديــدگــاه «شافِعي» خمس به چهار بخش تقسيم مي‌گردد كه سهم خويشاوندان پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله به خود آنــان و بــاقــي آن نيز به يتيــم و بينــوا و در راه مانده مسلمان داده مي‌شود.
4 ـ و از ديدگاه «ابو حنيفه» و گروهي خمس به سه بخش تقسيم مي‌شود؛ چرا كه بهره‌پيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله با رحلت آن حضرت تمام مي‌شود و كسي از پيامبران چيزي به ارث نمي‌برد. سهم خويشاوندان پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله را نيز، خليفه اوّل و دوم ندادند و كسي اعتراض نكرد. بنـابر اين سه بخش مي‌ماند كه از آنِ يتيم، بينوا و در راه‌مانده است.
برخي از اينان بر آنند كه اگر يك بخش از اين اموال به بينوايان و نزديكان پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله و سه سهــم ديگــر نيــز به ســه گــروه ياد شده پرداخت گردد رواست؛ و نيــز اگر نــزديكــان پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله هــم در شمار بينوايان در نظر آيند و به آنان از اين مال داده شود درست است.

نزديكان پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله چه كساني هستند؟

در ايــن مــورد نيــز دو نظــر اســت:
1 ـ به بــاور «ابن عبّــاس» منظــور از نــزديكــان پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله «بني‌هاشم» از فــرزنــدان «عبد المُطّلِب» مي‌بــاشنــد، كــه ديــدگــاه ما نيــز هميــن گونه است.
2 ـ امّا به باور برخي از جمله «شافِعي» منظور فرزندان «هاشم بن عبد مَناف» و فرزندان «مُطّلِب بن عبدمَناف» مي‌باشند كه از پيــامبر گــرامي نيـز اين گونه آورده‌اند.
تفسير مردان (529)

آيــا خمس يــا يك پنجــم مورد بحث تنها از غنايم جنگي بايد پرداخت گردد يا از هــر گــونه ســود و بهــره و درآمــدي كه نصيب انســان مي‌گردد؟
به باور پيروان مذهب خاندان رسالت، خمس تنها در غنايم جنگي نيست، بلكه شامل هر سودبري و بهره‌اي مي‌شود كه از راه كسب و كار و داد و ستد نصيب انسان مي‌گردد؛ و نيز پرداخت يك پنجم از درآمد گنجينه‌ها، معدنها، غواصّي‌ها و ديگر كارهاي مفيد و روا كه در كتابهاي فقهي آمده واجب است. و دليل اين نكته و بيان را مي‌توان از خود آيه شريفه نيز دريافت؛ چرا كه در فرهنگ واژه شناسان به همه اينها غنيمت گفته مي‌شود. و واژه «غَنم» به مفهوم دسترسي به بهره و سود و نعمت و چيزي بدون رنج بسيار و نيز به معناي فزوني و اضافه شدن قيمت آمده است.

در ادامه آيه مباركه مي‌فرمايد:
فَـاَنَّ لِلّهِ خُمُسَـهُ
به باور گروهي قرآن تقسيم خمس را، به منظور بركت جستن از نام و ياد جان بخش خدا، با نام او آغاز مي‌كند و نشانگر اين واقعيت است كه هركاري بايد به منظور تقرب به خــدا انجام گيرد و گرنه كران تاكران هستي و هر آنچه هست از آن اوست.
وَلِلــرَّسُــولِ
آورده‌اند كه يك پنجم خمس از آن‌پيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله است كه آن را در راه اداره زندگي خويش هزينه نمايد و اگرچيزي‌ماند، آن‌را براي‌تهيه سلاح و سازماندهي ارتش اسلامي‌صرف‌كند.
وَلِــذِي الْقُرْبـي
به باور پاره‌اي سهم پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله و نزديكانش با رحلت آن حضرت تمام شده است.
و «شافعي» بر آن است كه سهم پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله در راه تهيه سلاح و سازماندهي سپاه‌اسلام هزينه مي‌گردد و سهم نزديكان پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله در راه بني‌هاشم و فرزندان
(530) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
«عبدالمطلب» هزينه مي‌گردد. ذكر اين نكته لازم است كه اين استحقاق از راه اسم و نسب است؛ از اين رو به نيازمند و بي‌نياز آنان مي‌توان پرداخت.
و به باور برخي سهم خدا و پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله و نزديكان آن حضرت را بايد به جانشين راستيــن پيــامبــر صلي‌الله‌عليه‌وآله پــرداخــت تــا در راه زندگيِ خود و خانواده‌اش و مصالح جــامعــه اسلامي هــزينـه نمــايــد.
يادآوري مي‌گردد كه اين ديدگاه با مذهب ما هماهنگ است.
وَالْيَتامي وَالْمَســاكينِ وَابْــنِ السَّبيــلِ
به باور گروهي اين سه سهم در حقيقت از آن همه مردم است و بايد براي هر كس به همان اندازه‌اي كه نيازش برطرف شود هزينه گردد. امّا به باور ما اين سه سهم به صراحت آيه شريفه از آن يتيمان و بينوايان و در راه ماندگانِ خاندان پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله است.
اِنْ كُنْتُــمْ امَنْتُــمْ بِاللّهِ وَ ما اَنْـزَلْنــا عَلــي عَبْــدِنــا يَــوْمَ الْفُــرْقــانِ يَــوْمَ الْتَقَي الْجَمْعانِ
به باور برخي اين فراز از آيه شريفه به آيه پيش پيوند مي‌خورد كه

مي‌فرمايد: فَاعْلَمُوا اَنَّ اللّهَ مَوْليكُمْ...
و بــه بــاور بــرخــي ديگــر به آيــه مورد بحث پيوند دارد و منظور اين است كه اين فرمان خـــدا در مــورد خمس است، اينك اگر شما به خدا و قرآن ايمان آورده‌ايد آن را بــه كــار بنديد.

روز رويارويي دو گروه حق و باطل

روزِ رويارويي و برخورد دو گروه طرفدار حق و عدالت و گروه باطل گرا و بيداد پيشه كه در آيه شريفه به «يَوْمَ الْتَقَي الْجَمْعانِ» تعبير شده چه روزي است؟

در اين مورد دو نظر است:

1 ـ به باور گروهي منظور از آن روز سرنوشت ساز، روز «بَدْر» است؛ چرا كه در آن روز حسّاس بود كه خدا توحيد گرايان و شرك‌گرايان را از هم جدا ساخت. آن روز به مسلمانان عزّت و شكوه ارزاني داشت و شرك‌گرايان را به ذلّت و حقارت كشيد و اين در حالي بود كه شمار مسلمانان سيصد و سيزده تن و شمار شرك‌گرايان حدود هزار نفر بود و پيكاري نابرابر روي داد.

آن روز هفتاد تن از سردمداران شرك و بيداد برخاك حقارت و خفت در غلطيدند

تفسير مردان (531)

و همين شمار نيز به اسارت درآمدند و باقي سپاه آنان نيز رو به فرار نهاد و جنگ كه در بامداد روزِ جمعه هفدهم ماه مبارك رمضان، درست پس از گذشت هيجده ماه از هجرت‌سرنوشت‌ساز پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله به مدينه آغاز شده‌بود درغروب‌آن روز به‌پايان رسيد.

2 ـ و به باور پاره‌اي جنگ «بَدْر» روز نوزدهم ماه رمضان روي داد و آن روز سرنوشت ساز يا روز برخورد دوگروه حق و باطل اين روز است. از حضرت صادق عليه‌السلام نيز ديدگاه دوم روايت شده است.

وَ اللّهُ عَلي كُلِّ شَيْءٍ قَديرٌ

و خدا بر هركار و هرچيزي تواناست.

1 ـ «مِنْهال» از چهارمين امام نور و «عبد اللّه» نواده گرامي او در مورد خمس پرسيد، كه آن دوبزرگوار گفتند: خمس از آنِ ما خاندان وحي و رسالت است «هُوَ لَنا».
او گفت: خدا در قرآن مي‌فرمايد: خمس از آن يتيمان و بينوايان و در راه ماندگان است، آن را چه مي‌فرماييد؟ حضرت سجّاد فرمود: منظور يتيمان و تهيدستان ماست: «فَقالَ: اَيْتامُنا وَ مَساكينُنا».(1)
2 ـ و نيز «عيّاشي» از حضرت صادق7 آورده است كه «نَجْدَه حَرُوري» به ابن عباس نامه‌اي نوشت و از مصرف خمس پرسيد، او در پاسخ وي نوشت: به باور ما خمس از آن ماست، امّا قوم ما براين پندارند كه از آن ما نيست و آن را گرفته‌اند و ما شكيبايي پيشه ساخته‌ايم.
3 ـ و از ششمين امام نور آورده‌اند كه فرمود: اِنَّ اللّهَ لَمّا حَرَّمَ عَلَيْنَا الصَّدَقَةَ اَنْزَلَ لَنَا الْخُمْسَ، فَالصَّدَقَةُ عَلَيْنا حَرامٌ وَ الْخُمْسُ لَنا حَلالٌ...(2)
هنگامي كه خدا صدقه را بر ما حرام اعلان كرد، خمس را برايمان بافرود آيه خمس مقرّرفرمود. بنابراين صدقه‌بر ماناروا‌ست و خمس و هديه بر ما حلال است.(3)
1 . تفسير عَيّاشي، ج 2، ص 48؛ تفسير بُرْهان، ج 2، ص 88.
2 . تفسير بُرْهان، ج 2، ص 88.
3 . در مورد انبوه روايات در اين مورد، به جلد 9 وَسائِلُ الشّيعه مراجعه شود.

يآاَيُّهَــا الَّـذيـنَ ءَامَنُوآا اِذا لَقيتُــمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا وَاذْكُرُوا اللّهَ كَثيرا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ
اي كساني كه ايمان آورده‌ايد هنگامي كه با گروهي (در ميدان نبرد) روبرو مي‌شويد ثابت قدم باشيد و خدا را فراوان ياد كنيد تا رستگار شويد. (45 / انفال)
شرح آيه از تفسير نمونه
مفسران نوشته‌اند كه ابوسفيان هنگامي كه با تردستي خاصي كاروان تجارتي قريش را از قلمرو مسلمانان به سلامت بيرون برد كسي را به سراغ ارتش قريش كه عازم ميدان بدر بود فرستاد كه ديگر نياز?به مبارزه شما نيست بازگرديد ، ولي « ابوجهل » كه غرور و تكبر و تعصب خاصي داشت سوگند ياد كرده كه ما هرگز بازنمي‌گرديم تا اين‌كه به سرزمين بدر برويم (و بدر قبل از اين جريان ، يكي از مراكز اجتماع عرب بود كه در هر سال يك بازار تجارتي در آن تشكيل مي‌شد) و سه روز در آن‌جا خواهيم ماند و شتراني ذبح مي‌كنيم و غذاي مفصّلي راه مي‌اندازيم و شراب مي‌نوشيم و خوانندگان براي ما مي‌خوانند و مي‌نوازند تا صداي ما به گوش عرب برسد و قدرت و قوّت ما تثبيت گردد .امّا سرانجام كارشان به شكست كشيد و به جاي جام شراب جام‌هاي مرگ نوشيدند و در عوض « خوانندگان » « نوحه گران » بر عزاي آن‌ها نشستند. آيات فوق هم اشاره‌اي به اين موضوع دارد و مسلمانان را از اين گونه كارها نهي مي‌كند و هم به‌دنبال دستورهاي‌گذشته در مورد جهاد يك سلسله دستورهاي ديگر به آن‌ها مي‌دهد. رويهم رفته در آيات 45 و 46 و 47 شش دستور مهم به مسلمانان داده شده است :
1 ـ نخست مي‌گويد : « اي كساني كه ايمان آورده‌ايد هنگامي كه گروهي‌از دشمنان‌را دربرابر خود در ميدان‌نبرد ببينيد ثابت‌قدم باشيد » (يآاَيُّهَاالَّذينَ ءَامَنُوآا اِذالَقيتُمْ فِئَةًفَاثْبُتُوا). يعني يكي از نشانه‌هاي بارز ايمان ثبات قدم در همه زمينه‌ها مخصوصا در پيكار با دشمنان حق است .
2 ـ « خــدا را فــراوان يــاد كنيد تا رستگــار و پيــروز شــويــد » (وَاذْكُرُوا اللّهَ كَثيــرا لَعَلَّكُــمْ تُفْلِحُـــونَ) .
شك نيست كه منظور از ياد خدا تنها ذكر لفظي نيست ، بلكه خدا را در درون جان حاضر ديدن و به ياد علم و قدرت بي‌پايان و رحمت وسيعش بودن است ، اين توجه به
تفسير مردان (533)
خدا روحيه سرباز مجاهد را تقويت مي‌كند و در پرتو آن احساس مي‌نمايد

که در ميدان مبارزه تنها نيست ، تکيه‌گاه نيرومندي دارد که هيچ قدرتي در برابر آن مقاومت نمي‌کند و اگر هم کشته شود به بزرگ‌ترين سعادت ، يعني سعادت شهادت رسيده است و در جوار رحمت حق رستگار خواهد بود ، خلاصه ياد خدا به او نيرو و آرامش و قوّت و قدرت و پايمردي مي‌بخشد. به علاوه ياد و عشق خدا ، عشق زن و فرزند و مال و مقام را از دل بيرون مي‌راند و توجه به خدا آن‌ها را که باعث سستي در امر مبارزه و جهاد مي‌شود از خاطر مي‌برد ، چنان‌که « امام سجاد » زين العابدين در دعاي معروف صحيفه که براي « مرزبانان اسلام » و « مدافعان سرحدات مسلمين خوانده به پيشگاه خدا چنين عرض مي‌کند: « وَاَنْسِهِمْ عِنْدَ لِقائِهِمُ الْعَدُوَّ ذِكْرَ دُنْياهُمُ‌الْخَدّاعَةِ الْغَرُورِ وَامْحُ عَنْ قُلُوبِهِمْ خَطَراتِ الْمالِ الْفَتُّونِ وَاجْعَلِ الْجَنَّةَ نَصْبَ اَعْيُنِهِمْ : پروردگارا ! (در پرتو ياد خويش) ياد دنياي فريبنده را از دل اين پاسداران مبارز بيرون کن و توجّه به زرق و برق اموال را از قلب آن‌ها دور ساز و بهشت را در برابر چشمان فکر آن‌ها قرار ده » .(1)
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

قرآن در ادامه سخن در مورد جهاد، اينك مردم توحيد گرا را به پايداري در ميدان پيكــار فــرمـان مي‌دهد و مي‌فرمـايد:
يا اَيُّهَا الَّذينَ امَنُوا اِذا لَقيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا
هان اي مردم با ايمان! هرگاه در ميدان جهاد باگروهي تجاوز كار وكفرگرا برخورد نمــوديد، براي جنگ با آنان پايداري ورزيد و پشت به دشمن نكنيد.
وَاذْكُــرُوا اللّهَ كَثيــرا لَعَلَّكُـمْ تُفْلِحُـونَ
و خدا را بسيار يادكنيد و از او ياري بخواهيد تادر اين جهان پيروز گرديد و در جهــان ديگــر به رستگاري نايل آييد.
به باور برخي منظور اين است كه وعده‌هاي خدا را كه در مورد ياري و پيروز ساختن‌تان به شما داده است به ياد آوريد تا پايداري شما افزون گردد.
1- « صحيفه سجاديه » دعاي بيست و هفتم .
(534) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

وَ اَطيعُــوا اللّــهَ وَ رَسُــولَهُ وَ لا تَنزَعُوا فَتَفْشَلُـوا وَ تَـذْهَبَ ريحُكُـمْ وَاصْبِـرُوا اِنَّ اللّهَ مَــعَ الصّبِـرينَ
و اطاعت (فرمان)خدا و پيامبرش نماييد و نزاع (و كشمكش) مكنيد تا سست نشويد وقدرت (و شوكت و هيبت) شما از ميان نرود و استقامت نماييد كه خداوند بااستقامت‌كنندگان است.
(46 / انفال)
شرح آيه از تفسير نمونه
3 ـ يكي ديگر از مهم‌ترين برنامه‌هاي مبارزه توجّه به مسأله رهبري و اطاعت از دستور پيشوا و رهبر است همان دستوري كه اگر انجام نمي‌گرفت جنگ بدر به شكست كامل مسلمانان منتهـي مي‌شـد ، لذا در آيه بدر مي‌گويد : « و اطاعت خدا و پيامبرش كنيد » (وَاَطيعُوا اللّهَ وَ رَسُولَهُ) .
4 ـ «و ازپراكندگي و نزاع‌بپرهيزيد»(وَ لاتَنزَعُوا).«زيرا كشمكش و نزاع و اختلاف مجاهدان در برابر دشمن نخستين اثرش سستي و ناتواني و ضعف در مبارزه است» (فَتَفْشَلُوا). «و نتيجه اين سستي و فتور از ميان رفتن قدرت و قوّت و هيبت و عظمت شماست» (وَ تَذْهَبَ ريحُكُمْ). «ريح» به معني باد است و اين‌كه‌مي‌گويد: اگر به نزاع با يكديگر برخيزيد سست مي‌شويد و به دنبال آن باد شما را از ميان خواهد برد اشاره لطيفي به اين معني است كه قوّت و عظمت و جريان امور بر وفق مراد و مقصودتان از ميان خواهد رفت زيرا هميشه وزش بادهاي موافق سبب حركت كشتي‌ها به سوي منزل مقصود بوده است و در آن زمان كه تنها نيروي محرك كشتي وزش باد بود اين مطلب فوق‌العادّه اهميت داشت. به علاوه وزش باد به پرچم‌ها نشانه برپا بودن پرچم كه رمــز قدرت و حكــومت است مي‌بـاشـد و تعبير فوق كنايه‌اي از اين معني است.
5 ـ سپس دستور به استقامت در برابر دشمنان و در مقابل حوادث سخت مي‌دهد و مي‌گويد : « استقامت كنيد كه خداوند با استقامت‌كنندگان است » (وَاصْبِرُوا اِنَّ اللّهَ مَعَ الصّبِرينَ). تفاوت ميان ثبات قدم (دستور اول) و استقامت و صبر (دستور
تفسير مردان (535)
پنجم) از اين نظر است كه ثبات قدم بيشتر جنبه جسماني و ظاهري دارد ، در حالي كه استقــامــت و صبــر بيشتــر جنبـه‌هاي رواني و باطني را شامل مي‌شود .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

وَ اَطيعُــوا اللّهَ وَ رَسُــولَــهُ وَ لا تَنــازَعُــوا فَتَفْشَلَــوا وَ تَــذْهَــبَ ريحُكُـــمْ
و خدا و پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله‌وسلم او را فرمان بريد و در هنگامه برخورد با دشمن با هم هماهنگ و يكپارچه باشيد و از پراكندگي بپرهيزيد كه ترس از دشمن دامنگيرتان مي‌گردد و در جهــاد ناتــوان مي‌گــرديــد و شــوكــت و توانايي شمــا از ميان مي‌رود.
به باور «مُجــاهِد» منظـور اين است كه پيــروزي را از دست مي‌دهيــد.
امّا به باور «اَخْفَش» منظــور اين است كه دولـت را از دست مي‌دهيـــد.
ذكــر اين نكتــه لازم است كــه واژه «ريح» در آيــه شريفه كنايه از پيشرفت و نفوذ و رسيـــدن بــه هـــدف است.
از ديــدگــاه پــاره‌اي منظــور اين است كه اگر با هــم به كشمكش بپردازيد ديگر نسيــم پيــروزي بر زندگي شما نخواهد وزيد؛ چرا كه پيــامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله فرمود: نُصِرْتُ بِالصَّبــا وَ اُهْلِكَــتْ عادٌ بِالدَّبُورِ.(1)
من به وسيلــه باد صبــا پيــروز شدم و عـاديـان با باد مسموم جنوب نابود شدند.
وَاصْبِرُوا اِنَّ اللّهَ مَعَ الصّابِرينَ
و براي جنگ با دشمن شكيبايي پيشه سازيد؛ چــرا كه خــدا با شكيبـايـان است.
1 . مُسْنَد احمد ج 1، ص 228؛ سُنَن بيهقي، ج 3، ص 364.
(536) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

وَ لا تَكُونُوا كَالَّذينَ خَرَجُوا مِنْ دِيارِهِمْ بَطَرا وَ رِئاآءَ النّاسِ وَ يَصُــدُّونَ عَــنْ سَبيلِ اللّهِ وَاللّهُ بِما يَعْمَلُونَ مُحيطٌ
و مانند كساني نباشيد كه از سرزمين خود از روي هويپرستي و غرور خودنمايي كردندر برابر مردم (به سوي ميدان بدر) بيرون آمدند و (مردم را) از راه خدا بازمي‌داشتند (وسرانجام كارشان شكست و نابودي شد) و خداوند به آنچه عمل‌مي‌كنند احاطه (و آگاهي)كامل دارد.
(47 / انفال)
شرح آيه از تفسير نمونه
6 ـ در آخرين آيه مسلمانان را از پيروي كارهاي ابلهانه و اعمال غرورآميز و بي‌محتوا و سر و صداهاي توخالي و بي‌معني بازمي‌دارد و با اشاره به جريان كار ابوسفيان و طرز افكار او و يارانش مي‌فرمايد : « مانند كساني كه از سرزمين خود از روي غرور و هواپرستي و خودنمايي خارج شدند ، نباشيد » (وَلاتَكُونُوا كَالَّذينَ خَرَجُوا مِنْ دِيــرِهِمْ بَطَــرا وَ رِئـاءَ النّـاسِ). « همان‌ها كه هدفشان جلوگيري مردم از راه خدا بود » (وَ يَصُدُّونَ عَنْ سَبيلِاللّهِ). هم هدفشان نامقدّس بود و هم وسايل رسيدنشان به اين هدف و ديديم كه سرانجام با آن‌همه نيرو و ساز و برگ جنگي درهم كوبيده شدند و به جاي عيش و طرب گروهي در خاك و خون غلطيدند و گروهي در عزاي آن‌ها اشك ريختند. « و خداوند به كارهايي كه اين‌گونه افراد انجام مي‌دهند محيط است و از اعمالشان باخبر» (وَ اللّهُ بِما يَعْمَلُونَ مُحيطٌ).
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
آيه هشدار مي‌دهد كه:
وَ لا تَكُــونُــوا كَالَّــذينَ خَــرَجُــوا مِنْ دِيـارِهِمْ بَطَرًا وَرِئاءَ النّاسِ وَ يَصُدُّونَ عَنْ سَبيلِ اللّهِ
شما مردم با ايمان همانند شرك‌گرايان قريش نباشيد كه به بهانه حمايت از كاروان تجارتي خويش، اردويي‌از ميخوارگان و نوازندان به راه انداخته و با سرمستي و خودنمــايي، به منظــور باز داشتــن مــردم از ديــن خــدا، از «مكّــه» به سوي
تفسير مردان (537)
«بَـــــدْر» رهسپـــــار شــدنــد.
گفتني است كــه منظــور از ريــاكــاري آنان اين بود كه مي‌خواستند به همگان نشــان دهنــد كه مــردم مسلمــان را بـه حساب نمي‌آورنـد و از آنها هراسي ندارند.
وَ اللّــهُ بِمــا يَعْمَلُــونَ مُحيــطٌ

و خدا به كردار آنان آگاه است و به آنچه انجام مي‌دهند احاطه داشته و هيچ يك از پنــدارها و رفتــارهايشان بر او پــوشيــده و نهان نيست و به آنان كيفر خواهد داد.

جشني كه به عزا تبديل گرديد

«ابن‌عبّاس» در اين مورد آورده است كه: وقتي «ابوسفيان» كاروان تجارتي قريش را از منطقه دور ساخت، به سپاه شرك پيام داد كه باز گردند، امّا «ابوجهل» گفت ما باز نخواهيم گشت تا منطقه «بَدْر»(1) را به تصرف خود درآورده و سه روز در آنجا بمانيم و ضمن ذبح حيوانات و بهره‌وري از گوشت و شراب و تماشاي برنامه‌هاي گوناگون نوازندگانمان، جهان عرب را از اقتدار و پيروزي خويش آگاه سازيم تا همه از نيروي ما بهراسند؛ امّا نمي‌دانستند كه ثمره كفرگرايي و بيداد و بد مستي و پايمال ساختن حقوق و حرمت انسان‌ها و رياكاري خفت و خواري است. و بر اين اساس بود كه آنان بـه هـوسهـاي خـويـش نـرسيـدند و جشـن‌شان به عـزا تبـديـل گـرديـد.

1 . منطقه «بَدْر» يكي از جاهايي بود كه عرب در آنجا گرد مي‌آمد و بازاري تشكيل مي‌داد و به خودنمايي مي‌پرداخت.

سلب نعمت‌ها، عکس‌العمل رفتار ناپسند افراد است

ذلِكَ بِاَنَّ اللّهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّرا نِعْمَةً اَنْعَمَها عَلي قَوْمٍ حَتّي يُغَيِّــرُوا ما بِـاَنْفُسِهِــمْ وَ اَنَّ اللّـــهَ سَميــعٌ عَليــمٌ
اين به‌خاطر آن‌است كه خداوند هيچ نعمتي را كه به گروهي داده تغيير نمي‌دهد جزآن كه آن‌ها خــودشـان را تغييــر دهنـد و خداوند شنوا و دانا است. (53 / انفال)
شرح آيه از تفسير نمونه
به‌تعبير ديگر فيض رحمت خدا بيكران و عمومي و همگاني است ولي به تناسب شايستگي‌ها و لياقت‌ها به مردم مي‌رسد ، در ابتدا خدا نعمت‌هاي مادي و معنوي خويش را شامل حال اقوام مي‌كند ، چنان‌چه نعمت‌هاي الهي را وسيله‌اي براي تكامل خويش ساختند و از آن در مسير حق مدد گرفتند و شكر آن را كه همان استفاده صحيح است به‌جا آوردند ، نعمتش را پايدار بلكه افزون مي‌سازد ، اما هنگامي كه اين مواهب وسيله‌اي براي طغيان و سركشي و ظلم و بيدادگري و تبعيض و ناسپاسي و غرور و آلودگي گردد ، در اين هنگام نعمت‌ها را مي‌گيرد و يا آن را تبديل به بلا و مصيبت مي‌كنــد ، بنابراين دگرگوني‌ها همــواره از نــاحيــه ما است وگــرنـــه مواهب الهي زوال‌نــاپذير است.

تاريخ ، اقوام و ملت‌هاي گوناگوني را به ما نشان مي‌دهد : گروهي را كه آخرين مراحل ترقي را به سرعت طي كردند و گروهي را كه به پايين‌ترين مرحله انحطاط رسيدند ، گروه سومي كه يك روز پراكنده و وامانده و شكست خورده بودند ، اما روز ديگر نيرومند و سربلند شدند ، گروه چهارمي كه به عكس از عالي‌ترين مرحله افتخار به قعر دره ذلّت و خواري سقوط كردند. بسيارند كساني كه از برابر صحنه‌هاي مختلف تاريخ به آساني مي‌گذرند ، بدون اين‌كه كمترين انديشه‌اي در آن كنند و نيز بسيارند كساني كه به جاي بررسي علل و عوامل اصلي و زيربنايي حيات و مرگ ملت‌ها ، گناه را
تفسير مردان (539)
به گردن عوامل كم اهميّت كه نقش اساسي را به عهده ندارند و يا عوامل موهوم و خرافي و خيالي مي‌اندازند. بسياري تمام علت بدبختي خود را به بيگانگان و سياست‌هاي مخرب آن‌ها نسبت مي‌دهند و عده‌اي همه اين حوادث را مولود گردش موافق و مخالف افلاك مي‌پندارند ، سرانجام عده‌اي دست به دامن قضا و قدر ، به مفهوم تحريف يافته‌اش و يا شانس و طالع و اقبال مي‌زنند و همه حوادث تلخ و شيرين را از اين طريق توجيه مي‌كنند. همه اين‌ها براي اين است كه از درك علل واقعي وحشت دارند. قرآن در آيات فوق انگشت روي نقطه اصلي « دردها » و « درمان‌ها » و عوامل پيروزي و شكست گذارده و مي‌گويد : براي يافتن عامل اصلي لازم نيست آسمان‌ها و زمين‌ها را جستجوكنيد و يا به دنبال عوامل موهوم و پنداري راه بيفتيد بلكه كافي است تنها در وجود ، در فكر و روحيه و اخلاق خود و در نظامات اجتماعي خودتان جستجو كنيد ، هر چه هست در اين‌جا است. ملت‌هايي كه فكر و انديشه خود را به كار انداختند ، دست اتحاد و برادري به هم دادند ، سعي و تلاش و اراده و تصميم نيرومند داشتند و به هنگام لزوم ، جانبازي و فداكاري كردند و قرباني دادند ، به طور قطع پيروز شدند، امّا هنگامي كه ركود و سستي و تنبلي جاي سعي و كوشش را گرفت، غفلت و بي‌خبري به جاي آگاهي و ترديد و دو دلي به جاي تصميم ، محافظه‌كاري به جاي شهامت ، نفاق و تفرقه به جاي اتحاد ، تن‌پروري و خودخواهي به جاي فداكاري و تظاهر و رياكاري به جاي اخلاص و ايمان نشست ، سقوط و نكبت آغاز شد. در حقيقت جمله « ذلِكَ بِاَنَّ اللّهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّرا نِعْمَةً اَنْعَمَها عَلي قَوْمٍ حَتّي يُغَيِّرُوا ما بِاَنْفُسِهِمْ» برترين قانون حيات انسان‌ها را بيان مي‌كند و روشن مي‌سازد كه مكتب قرآن در زمينه حيات جامعه‌ها اصيل‌ترين و روشن‌ترين مكتب‌هاست ، حتّي به آن‌ها كه در عصر

اتم و فضا انسان را فراموش كرده و گرداننده چرخ‌هاي تاريخ را ابزارهاي توليد و مسائل اقتصادي كه خود مولود انسان است مي‌پندارند اعلام‌مي‌كند كه شما هم سخت دراشتباهيد ، شما معلول را گرفته و علت اصلي را كه خود ايشان و دگرگوني
(540) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
انسان‌هاست فراموش كرده‌ايد، به شاخه چسبيده‌ايد، آن هم فقط يك شاخه و ريشه اصلي را از خاطر برده‌ايد. راه دور نرويم تاريخ اسلام و يا صحيح‌تر تاريخ زندگي مسلمين ، شاهد پيروزي‌هاي درخشاني در آغاز كار و شكست‌هاي تلخ و دردناكي به‌دنبال آن است، در قرون نخستين، اسلام به سرعت در جهان پيش مي‌رفت و در همه جا نور علم و آزادي مي‌پاشيد ، بر سر اقوام سايه علم و دانش مي‌گسترد ، نيروآفرين و قدرت‌بخش و تكان دهنده و آباد كننده بود و تمدّني خيره كننده به وجود آورد كه در تاريخ سابقه نداشت امّا چند قرن بيشتر نگذشت كه اين جوشش به خاموشي گراييد ، تفرقه و پراكندگي ، انزوا و بي‌تقاوتي ، ضعف و ناتواني و در نتيجه عقب‌ماندگي جاي آن همه ترقّي را گرفت ، تا آن‌جا كه مسلمانان جهان براي وسايل ابتدايي زندگي ناچار شدند دست به دامان ديگران بزنند ، فرزندان خود را براي فراگرفتن علم و دانش راهي ديار بيگانه كنند ، در حالي كه يك روز دانشگاه‌هاي مسلمانان برترين دانشگاه‌هاي جهان و مركز دانشجويان دوست و بيگانه بود ، ولي كار به جايي رسيد كه نه تنها صادركننده علم و صنعت و تكنولوژي نشدند بلكه موادّ ابتدايي غذايي را نيز از خارج از كشورهاي خود وارد كردند. سرزمين فلسطين آن‌ها ، كه يك روز كانون مجد و عظمت مسلمين بود و حتّي جنگجويان صليبي با ميليون‌ها كشته و مجروح در طيّ دويست سال نتوانستند آن را از دست سربازان اسلام بيرون آورند، در مدت شش روز به آساني از دست دادند ، در حالي كه براي پس گرفتن يك وجب آن را از دشمن بايد ماه‌ها و سال‌ها چانه بزنند چانه‌اي كه معلوم نيست پايانش به كجا بيانجامد. آيا اين وعده الهي كه مي‌فرمايد : « وَ كانَ حَقّا عَلَيْنا نَصْرُ الْمُؤْمِنينَ : ياري مؤمنان برعهده ماست » (47 / روم) تخلف پذيرفته؟ و يا اين كه مي‌گويد : « وَ لِلّهِ الْعِزَّةُ وَ لِرَسُولِه وَ لِلْمُؤْمِنينَ : عزت و سربلندي از آن خدا و پيامبر و مؤمنان است » (8 / منافقون) منسوخ گشته؟ و يا اين‌كه مي‌گويد : « وَ لَقَدْ كَتَبْنا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ اَنَّ الْاَرْضَ يَرِثُها عِبادِيَ الصّالِحُونَ : در كتب آسماني پيشين نوشتيم كه زمين از آن بندگان صالح ماست »
تفسير مردان (541)
(105/انبياء) دگرگون شده است؟ آيا خداوند ، العياذ باللّه ، ازانجام وعده‌هاي خود عاجزاست؟ و يا وعده‌هاي خويش را به دست فراموشي سپرده و يا تغيير داده ؟ ... اگر چنين نيست پس چرا آن همه مجد و عظمت

و قدرت و سربلندي و افتخار از ميان رفت؟ قرآن مجيد در آيه كوتاه فوق به همه اين سؤال‌ها و صدها سؤال مانند آن يك پاسخ بيشتر نمي‌گويد و آن اين‌كه سري به اعماق قلبتان بزنيد و نگاهي به زواياي اجتماعتان بيفكنيد ، ببينيد دگرگوني‌ها از ناحيه خود شما شروع شده است ، لطف و رحمت خدا براي همگان گسترده است ، شماييد كه شايستگي‌ها و لياقت‌ها را از ميان برديد و به چنين روز غم‌انگيزي افتاديد. اين آيه تنها از گذشته سخن نمي‌گويد كه بگوييم گذشته با همه تلخي و شيريني‌هايش گذشته است و ديگر بازنمي‌گردد و سخن از آن بيهوده است. بلكه از امروز و آينده نيز سخن مي‌گويد ، كه اگر بار ديگر به سوي خدا آييد ، پايه‌هاي ايمان را محكم كنيد ، انديشه‌ها را بيدار سازيد ، تعهدها و مسؤوليت‌هايتان را به ياد آريد ، دست‌ها را به يكديگر بفشاريد ، به‌پاخيزيد و فرياد كشيد و بخروشيد و بجوشيد ، قرباني دهيد و جهاد كنيد و تلاش و كوشش را در همه زمينه‌ها بكار گيريد ، باز هم آب رفته به جوي آيد ، روزهاي تيره و تاريك سپري شود، افقي درخشان و سرنوشتي روشن در برابر شما آشكارمي‌گردد و مجد و عظمت‌ديرين در سطحـــي عالي‌تر تجـديد خواهد شد.

اين‌بحث‌را باذكر دو روايت پايان‌مي‌دهيم. نخست اين‌كه از امام صادق نقل شده: « ما اَنْعَمَ اللّهُ عَلي عَبْدٍ بِنِعْمَةٍ فَسَلَبَها اِيّاهُ حَتّي يُذْنِبَ ذَنْبا يَسْتَحِقُّ بِذلِكَ السَّلْبِ : خداوند هيچ نعمتي كه به بنده‌اي بخشيده از او نمي‌گيرد مگر اين‌كه گناهي كند كه به خاطر آن مستحــق سلــب آن نعمــت شود » (1).

در حديث ديگري از آن امام مي‌خوانيم : « خداوند پيامبري را مأمور كرد كه

1 ـ « نور الثقلين » ، جلد 2 ، صفحه 163 .

(542) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

اين سخن را به قوم خود بگويد كه هيچ جمعيّت و گروهي كه در پرتو اطاعت من در خوشي و آسايش بوده‌اند از آن‌چه موجب رضايت من است تغيير حالت نداده‌اند مگر اين‌كه من هم آن‌ها را از آن‌چه دوست مي‌دارند به آن‌چه ناخوش دارند تغيير حال داده‌ام و هر گروه و خانواده‌اي كه به خاطر معصيت گرفتار ناراحتي بوده‌اند ، سپس از آن‌چه موجب عدم رضايت من است تغيير موضع داده‌اند من هم آن‌ها را به آن‌چه دوست دارنــد رســانــده و تغيير موضع داده‌ام » .(1)

موضوع مهّم ديگري كه از آيه فوق به روشني استفاده مي‌شود اين است كه انسان سرنوشت خاصّي كه از پيش تعيين شده باشد ندارد و تحت تأثير « جبر تاريخ » و « جبر زمان » و « محيط » نيست ، بلكه عامل سازنده تاريخ و زندگي انسان دگرگوني‌هايي است كه در روش و اخلاق و فكر و روح او به اراده خودش پيدا مي‌شود. بنابراين آن‌ها كه معتقد به قضا و قدر جبري هستند و مي‌گويند همه حوادث به خواست اجباري پروردگار است با آيه فوق محكوم مي‌شوند و همچنين جبر مادّي كه انسان را بازيچه دست غرايز تغييرناپذير و اصل وراثت مي‌داند و يا جبر محيط كه او را محكوم چگونگي اوضاع اقتصادي و شرايط توليد مي‌داند از نظر مكتب اسلام و قرآن بي‌ارزش و نادرست است ، انسان آزاد است و سرنوشت خود را به دست خويش مي‌سازد. انسان ، با توجّه به اصلي كه در آيه فوق خوانديم ، زمام سرنوشت و تاريخ خود را در دست دارد كه براي خود افتخار و پيروزي مي‌آفريند و اوست كه خود را گـرفتـار شكست و ذلـت مي‌سازد ، درد او از خود اوست و دواي او به دست خودش تا در وضع او دگرگوني پيدا نشود و با خودسازي خويشتن را عوض نكند تغييـري در سـرنـوشتش پيـــدا نخــواهــد شـــد .
2 ـ « نور الثقلين » ، جلد 2 ، صفحه 163 .
تفسير مردان (543)
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
تَغْيير: دگــرگـــوني.
در آيـــه مـــورد بحــث در تــرسيــم يكي از سنت‌هاي الهي در روند تاريخ و پيشــرفت و انحطــاط جامعه‌ها و تمــدن‌ها مي‌فرمايد:
ذلِــكَ بِاَنَّ اللّهَ لَــمْ يَــكُ مُغَيِّــرًا نِعْمَــةً اَنْعَمَهــا عَلــي قَــوْمٍ حَتّي يُغَيِّــرُوا مــا بِاَنْفُسِهِـمْ
آنان بدين دليل گرفتار اين كيفر دردناك شدند كه خدا نعمت گراني را كه به مردمي ارزاني دارد از آنان برنمي‌گيرد مگر اين كه انديشه و عقيده و اخلاق شايسته خويش را به بداندیشي و زشت كرداري و بيداد تغيير دهند و به جاي فرمانبرداري از خدا و زندگي بر اساس عدالت و آزادگي و پاكي، به گناه و نافرماني خدا و بيدادگري روي آورند. آري، در اين صورت است كه خدا نعمت خويش را از آنان سلب مي‌كند؛ چرا كه اين يكي از سنت‌هاي تغيير ناپذير اوست كه نعمتهاي خويش را به كيفر كفر و بيداد بندگان و كساني كه در خور آنها نباشند از آنان مي‌گيرد.
به باور برخي، گاه نيز خدا نعمتي را نه به منظور كيفر بندگان كه به خاطر

آزمونشان از آنان سلب مي‌كند كه اين بر اساس مصالح آنان و طبق سنّت ابتلاء و امتحان براي فرد و جامعه پيش مي‌آيد.
«سدي» در اين مورد آورده است كه نعمت گرانمايه‌اي كه خدا به مردم «مكّه» و قريش ارزاني داشته بود، وجود ارجمند پيامبر گرامي بود، امّا آنان دعوت و رسالت او را دروغ انگــاشتنــد و خــدا نيز اين نعمت گران را از آنان گرفت و به مردم مدينه و انصــار ارزانــي داشــت.
وَ اَنَّ اللّــهَ سَميــعٌ عَليمٌ
و بي‌گمان خدا شنوا و داناست. آري، او گفتار ديگران را مي‌شنوند و از راز دل‌هاي بنــدگــان آگــاه اســت.
(544) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

وَ اَعِدُّوا لَهُمْ مَااسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَ مِنْ رِباطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِه عَدُوَّ اللّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَ ءاخَرينَ مِنْدُونِهِمْ لا تَعْلَمُونَهُمُ اَللّهُ يَعْلَمُهُمْ وَ ما تُنْفِقُوا مِنْشَيْءٍ في سَبيلِ اللّهِ يُــوَفَّ اِلَيْكُــمْ وَ اَنْتُــمْ لا تُظْلَمُـونَ
در برابر آن‌ها (دشمنان) آن‌چه توانايي داريد از « نيرو » آماده سازيد (و همچنين) اسب‌هاي ورزيده (براي ميدان نبرد) تا به وسيله آن دشمن خدا و دشمن خويش را بترسانيد و (همچنين) گروه ديگري غير از اين‌ها را كه شما نمي‌شناسيد و خدامي‌شناسد و هرچه در راه خدا (و تقويت‌بنيه دفاعي اسلام) انفاق كنيد. به‌شمابازگردانده‌مي‌شود و به‌شماستم‌نخواهد شد.
(60 / انفال)
شرح آيه از تفسير نمونه
« رِباط » به معني بستن و پيوند دادن است و بيشتر به معني بستن حيوان در نقطه‌اي براي نگهداري و محافظت به كار رفته ، سپس به همين تناسب به معني محافظت و مراقبت به طور كلّي آمده است و « مُرابَطَة » به معني محافظت مرزها و همچنين به معني مراقبت از هر چيز ديگر مي‌آيد و به محلّ بستن و نگاهداري حيوانات « رِباط » گفته مي‌شود و به همين تناسب كاروانسرا را عرب « رِباط » مي‌گويد. در جمله كوتاه فوق يك اصل اساسي در زمينه جهاد اسلامي و حفظ موجوديّت مسلمانان و مجد و عظمت و افتخارات آنان بيان شده است و تعبير آيه به قدري وسيع است كه بر هر عصر و زمان و مكاني كاملاً تطبيق مي‌كند. كلمه « قُوَّة » چه كلمه كوچك و پرمعنايي است ، نه تنها وسايل جنگي و سلاح‌هاي مدرن هر عصري را دربرمي‌گيرد ، بلكه تمام نيروها و قدرت‌هايي را كه به نوعي از انواع در پيروزي بر دشمن اثردارد شامل مي‌شود ، اعمّ از نيروهاي مادّي و معنوي. آن‌ها كه گمان مي‌كنند راه پيروزي بر دشمن و حفظ موجوديت خويش تنها بستگي به‌كميّت سلاح‌هاي جنگي دارد ، سخت در اشتباهند ، زيرا ما در همين ميدان‌هاي جنگ عصر خود ملت‌هايي را ديديم كه با نفرات و اسلحه
تفسير مردان (545)
كمتر در برابر ملت‌هاي نيرومندتر و با سلاحي پيشرفته‌تر پيروز شدند، مانند ملت مسلمان‌الجزاير در برابر دولت نيرومند فرانسه. بنابراين علاوه بر اين‌كه بايد از پيشرفته‌ترين سلاح‌هاي هر زمان ، به عنوان يك وظيفه قطعي اسلامي ، بهره‌گيري كرد، بايد به تقويت روحيه و ايمان سربازان كه قوّت و نيروي مهم‌تري است پرداخت. از قدرت‌هاي اقتصادي ، فرهنگي ، سياسي ، كه آن‌ها نيز در مفهوم « قُوَّة » مندرج هستند و نقش بسيار

مؤثري در پيروزي بر دشمن دارد نيز نبايد غفلت كرد. جالب اين است كه در روايات اسلامي براي كلمه « قُوَّة » تفسيرهاي گوناگوني شده كه از وسعت مفهوم اين كلمه حكايت مي‌كند ، مثلاً در بعضي از روايات مي‌خوانيم كه پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله فرمود : « منظور از قُوَّة " تير" است » .(1) و در روايت ديگري كه در تفسير « علي بن ابراهيم » آمده مي‌خوانيم كه منظور از آن هرگونه اسلحه است .(2) و باز در روايتي كه در تفسير عياشي آمده مي‌خوانيم كه منظور از آن شمشير و سپر است . (3) و بالاخره در روايت ديگر كه در كتاب « مَنْ لا يَحْضُر » آمده مي‌خوانيم : « مِنْهُ الْخِضابُ السَّوادُ :(4) يكي از مصداق‌هاي قوّة در آيه موهاي سفيد را به‌وسيله رنگ سياه‌كردن‌است » ، يعني اسلام حتّي رنگ موها را كه به سرباز بزرگسال چهره جوان‌تري مي‌دهد تا دشمن مرعوب گردد از نظر دور نداشته است و اين نشان مي‌دهد كه چه اندازه مفهوم « قوّة » در آيه فوق صحيح است. بنابراين آن‌ها كه تنها پاره‌اي از روايات را ديده‌اند و كلمه « قوّة » را به يك مصداق ، محدود ساخته‌اند گرفتار اشتباه عجيبي شده‌اند. ولي افسوس كه مسلمانان با داشتن يك چنين دستور صريح و روشني گويا همه چيز را به دست فراموشي سپرده‌اند ، نه از فراهم ساختن نيروهاي معنوي و رواني براي مقابله دشمن در ميان آن‌ها خبري هست و نه از نيروهاي اقتصادي و فرهنگي و سياسي و نظامي و عجيب اين است كه با اين فراموشكاري بزرگ و پشت

1 ـ « نور الثقلين » ، جلد 2 ، صفحه 164 و 165 .

2 و 3 و 4 ـ « نور الثقلين » ، جلد 2 ، صفحه 164 و 165 .

سرانداختن چنين دستور صريح باز خود را مسلمان مي‌دانيم و گناه عقب افتادگي خود را به گردن اسلام مي‌افكنيم و مي‌گوييم اگر اسلام آيين پيشرفت و پيروزي است پس چرا ما مسلمان‌ها عقب افتاده‌ايم؟ به عقيده ما اگر اين دستور بزرگ اسلامي (وَ اَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ) به عنوان يك شعار همگاني در همه جا تبليغ شود و مسلمانان از كوچك و بزرگ ، عالم و غير عالم ، نويسنده و گوينده ، سرباز و افسر ، كشاورز و بازرگان ، در زندگي خود آن‌را به‌كار بندند، براي جبران عقب ماندگيشان كافي است. سيره عملي پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله و پيشوايان بزرگ اسلام نيز نشان مي‌دهد كه آن‌ها براي مقابله با دشمن از هيچ فرصتي غفلت نمي‌كردند ، در تهيه سلاح و نفرات ، تقويت روحيه سربازان ، انتخاب محل اردوگاه و انتخاب زمان مناسب براي حمله به دشمن و به كار بستن هر گونه تاكتيك جنگي ، هيچ مطلب كوچك و بزرگي را از نظر دور نمي‌داشتند. معروف است كه در ايام جنگ « حُنَيْن » به پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله خبر دادند كه سلاح‌تازه مؤثري در « يمن » اختراع

شده‌است، پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله فورا كساني را به يمن فرستاد تا آن سلاح را براي ارتش اسلام تهيه كنند. در حوادث جنگ‌اُحُد مي‌خوانيم‌كه پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله درمقابل شعاربت‌پرستان «اُعْلُ‌هُبَل، اُعْلُ‌هُبَل: سربلند باد بت بزرگ هُبل ...» شعار كوبنده‌تر و نافذتري به مسلمانان تعليم داد تا بگويند « اَللّهُ اَعْلي وَ اَجَلُّ : خدا برتر و بالاتر از همه چيز است و در برابر شعار « اِنَّ لَنَا الْعُزّي وَ لا عُزّي لَكُمْ : بت بزرگ عزّي براي ماست و شما عُزّي نداريد » بگويند : « اَللّهُ مَوْلانا وَ لا مَوْلالَكُمْ : خداوند وليّ و سرپرست و تكيه گاه ماست و شما تكيه‌گاهي نداريد ». اين نشان مي‌دهد كه پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله و مسلمانان حتّي از تأثير يك شعار قوي در برابر دشمن غافل نبودند و بهترين آن را براي خود انتخاب مي‌كردند. دستور مهمّ فقهي اسلام در زمينه « مسابقه تيراندازي و اسب‌سواري » كه حتي برد و باخت مالي را در زمينه آن تجويز كرده و مسلمانان را به اين مسابقه دعوت نموده است ، نمونه ديگري از بينش عميق اسلام در زمينه آمادگي در برابر دشمن است. نكته مهم ديگري كه از آيه فوق استفاده مي‌شود رمز جهاني و

جاويداني بودن آيين اسلام است ، زيرا مفاهيم و محتويات اين آيين آن چنان گسترده است كه با گذشت زمان به كهنگي و فرسودگي نمي‌گرايد ، جمله « وَ اَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ » هزار سال پيش مفهوم زنده‌اي داشت و امروز هم چنين است و ده هزار سال ديگر هم مفهوم آن همچنان زنده باقي خواهد ماند ، زيرا هر سلاح و قدرتي در آينده نيز پيدا شود در كلمه جامع « قُوَّة » نهفته است چون جمله « مَا اسْتَطَعْتُمْ » « عام » و كلمه « قُوَّة » كه به صورت « نكره » آمده است عموميت آن را تقويت كرده و هرگونه نيرويي را شامل مي‌شود. در اين‌جا يك سؤال پيش مي‌آيد و آن اين‌كه چرا بعد از ذكر كلمه « قُوَّة » كه مفهومي چنين گسترده دارد مسأله اسب‌هاي ورزيده جنگي مطرح شده است؟ پاسخ اين سؤال با يك جمله روشن مي‌شود و آن اين‌كه آيه فوق در عين اين‌كه يك دستور وسيع براي همه قرون و اعصار بيان نموده ، دستور خاصّي هم براي عصر پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله ، عصر نزول قرآن نيز بيان داشته است ، در حقيقت اين مفهوم كلّي را با ذكر يك مثال روشن براي نياز آن عصر و زمان پياده كرده است ، زيرا اسب اگرچه در ميدان‌هاي جنگ امروز با وجود تانك‌ها و زره‌پوش‌ها و هواپيماها و هلي‌كوپترها نقش چنداني ندارد ولي در آن عصر براي رزمندگان شجاع و پيشرو وسيله چابك و سريعي محسوب مي‌شد.

سپس قرآن به دنبال اين دستور اشاره به هدف منطقي و انساني اين موضوع مي‌كند و مي‌گويد هدف اين نيست كه مردم جهان و حتّي ملّت خود را با انواع سلاح‌هاي مخرب و ويرانگر درو كنيد و آبادي‌ها و زمين‌ها را به ويراني بكشانيد ، هدف اين نيست كه سرزمين‌ها و اموال ديگران را تصاحب كنيد و هدف اين‌نيست كه اصول بردگي و استعمار را در جهان گسترش دهيد ، بلكه هدف اين است كه « با اين وسايل دشمن خدا و دشمن خود را بترسانيد » (تُرْهِبُونَ بِه عَدُوَّ اللّهِ وَ عَدُوَّكُمْ). زيرا غالب دشمنان گوششان بدهكار حرف حسابي و منطق و اصول انساني نيست ، آن‌ها

(548) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

چيزي جز منطق زور نمي‌فهمند. اگر مسلمانان ضعيف باشند همه گونه تحميلات به آن‌ها مي‌شود ، امّا هنگامي كه كسب قدرت كافي كنند دشمنان حق و عدالت و دشمنان استقلال و آزادي به وحشت مي‌افتند و سرجاي خود مي‌نشينند. هم اكنون كه تفسير اين آيه را مي‌نويسيم قسمت مهمي از سرزمين‌هاي اسلامي در فلسطين و كشورهاي ديگردر زيرچكمه‌هاي سربازان‌اسرائيل است ، هجوم ناجوانمردانه‌اي كه به جنوب لبنان شد و هزاران خانواده را آواره كردند و صدها نفر را به كشتن دادند و آبادي‌ها را به ويرانه‌هاي وحشتناكي مبدل ساختند ، بر اين ماجراي غم‌انگيز فصل تازه‌اي افزود. در حالي كه افكار عمومي مردم جهان به طور دربست اين عمل را محكوم كرده و حتي دوستان اسرائيل در اين موضوع با ديگران همصدا شده‌اند ، قطعنامه‌هاي سازمان ملل اسرائيل را به تخليه همه اين سرزمين‌ها مأمور مي‌كند ، ولي اين ملت چند ميليوني گوششان بدهكار هيچ يك از اين مسائل نيست ، چراكه زور دارند و اسلحه و قدرت و آمادگي جنگي كافي و پشتيبان قوي و از ساليان دراز پيش از اين خود را آماده براي چنين تجاوزهايي كرده‌اند ، تنها منطقي كه مي‌تواند جوابگوي آن‌ها باشد منطق « وَ اَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ ... تُرْهِبُونَ بِه عَدُوَّ اللّهِ وَ عَدُوَّكُمْ » مي‌باشد ، گويي اين آيه در عصر ما و براي وضع امروز ما نازل شده است و مي‌گويد آن‌چنان نيرومند شويد كه دشمن به وحشت بيفتد و زمين‌هاي غصب شده را پس بدهد و در سر جاي خود بنشيند.جالب توجه اين‌كه كلمه «عَدُوَّ اللّهِ» را با « عَدُوَّكُمْ » قرين ساخته اشاره به اين‌كه در موضوع جهاد و دفاع اسلامي اغراض شخصي مطرح نيست ، بلكه هدف حفظ مكتب انساني اسلام است ، آن‌ها كه دشمنيشان با شما شكلي از دشمني با خدا ، يعني دشمني با حق و عدالت و ايمان و توحيد و

برنامه‌هاي انساني دارد، بايد در اين‌زمينه‌ها هدف حملات يا دفاع شماباشند. در حقيقت اين تعبير شبيه تعبير « في سَبيلِ اللّهِ » و يا « جهاد في سَبيلِ اللّه » است كه نشان مي‌دهد جهاد و دفاع اسلامي نه به شكل كشورگشايي سلاطين پيشين و نه توسعه‌طلبي استعمارگران و
تفسير مردان (549)
امپرياليست‌هاي امروز و نه به‌صورت غارتگري قبايل عرب جاهلي است، بلكه همه براي خدا و در راه خدا و در مسير احياي حق و عدالت است. سپس اضافه مي‌كند ، « علاوه بر اين دشمناني كه مي‌شناسيد دشمنان ديگري نيز داريد كه آن‌ها را نمي‌شناسيد » و با افزايش آمادگي جنگي شما آن‌ها نيز مي‌ترسند و بر سر جاي خود مي‌نشينند (وَ ءاخِرينَ مِنْ دُونِهِمْ لا تَعْلَمُونَهُمُ). آيه متضمن دستوري براي امروز مسلمانان نيز هست و آن اين‌كه تنها نبايد روي دشمنان شناخته شده خود تكيه كنند و آمادگي خويش را در سرحد مبارزه آن‌ها محدود سازند بلكه دشمنان احتمالي و بالقوه را نيز بايد در نظر بگيرند و حداكثر نيرو و قدرت لازم را فراهم كنند و اگر به راستي مسلمانان چنين نكته‌اي را در نظر مي‌داشتند هيچ‌گاه گرفتار حملات غافلگيرانه دشمنان نيرومند نمي‌شدند. و در پايان اين آيه اشاره به موضوع مهم ديگري مي‌كند و آن اين‌كه تهيه نيرو و قوه كافي و ابزار و اسلحه جنگي و وسايل مختلف دفاعي ، نياز به سرمايه مالي دارد ، لذا به مسلمانان دستور مي‌دهد كه بايد با همكاري عموم اين سرمايه را فراهم سازند و بدانيد هر چه در اين راه بدهيد در راه خدا داده‌ايد و هرگز گم نخواهد شد « و آن‌چه در راه خدا انفاق كنيد به شما پس داده خواهد شد » (وَ ما تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ في سَبيلِ اللّهِ يُوَفَّ اِلَيْكُمْ) .و تمام آن‌ها و بيشتر از آن به شما مي‌رسد « و هيچ‌گونه ستمي بر شما وارد نمي‌گردد » (وَ اَنْتُمْ لا تُظْلَمُونَ). اين پاداش ، هم در زندگي اين جهان از طريق پيروزي اسلام و شوكت و عظمت آن به شما مي‌رسد ، زيرا يك ملت ضعيف و مغلوب سرمايه‌هاي مالي او نيز به خطر خواهد افتاد و امنيت و آرامش و استقلال خويش را نيز از دست خواهد داد ، بنابراين ثروت‌هايي كه در اين راه صرف مي‌شود از طريق ديگر و در سطحي بالاتر عايد انفاق كنندگان خواهد شد. و هم پاداش بزرگتري در جهان ديگر در جوار رحمت پروردگار در انتظار شماست با اين‌حال نه تنها ظلم و ستمي بر شما نخواهد رفت بلكه بالاترين سود و بهره را خواهيد برد. جالب توجه اين‌كه در جمله بالا كلمه «شَيْءٍ» كه مفهوم وسيعي دارد بكار رفته ،
(550) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
يعني هر گونه چيزي اعم از جان و مال و قدرت فكري يا نيروي منطق و يا هر گونه سرمايه ديگري را در راه‌تقويت بنيه‌دفاعي و نظامي‌مسلمانان

دربرابر دشمن‌انفاق‌کنید از خدا پنهــان نخــواهــد مــانــد و آن را محفــوظ داشته و به موقع به شمامي‌دهد.

نكته ديگري كه از آيه فوق استفاده مي‌شود و پاسخگوي بسياري از سؤالات و ايرادهاي خرده گيران و افراد ناآگاه خواهد بود شكل و هدف و برنامه جهاد اسلامي است ، آيه به روشني مي‌گويد : هدف اين نيست كه انسان‌ها را به كشتن دهيد و هدف اين نيست كه به حقوق ديگران تجاوز كنيد ، بلكه همان‌طور كه گفتيم هدف اصلي اين است كه دشمنان بترسند و به شما تجاوز نكنند و زور نگويند و تمام تلاش و كوشش شما بايد در كوتاه كردن شرّ دشمنان خدا و حق و عدالت خلاصه شود. آيا مخالفان يك‌چنين تصويري از جهاد اسلامي را كه قرآن با صراحت در آيه فوق آورده در ذهن خود ترسيم كرده‌اند كه پشت سر هم به اين قانون اسلامي حمله مي‌كنند ، گاهي مي‌گويند اسلام آيين شمشير است و گاهي مي‌گويند اسلام براي تحميل عقيده متوسل به اسلحه شده است و گاهي پيامبر اسلام را با ساير كشورگشايان تاريخ مقايسه مي‌كنند . به عقيده ما جواب همه اين‌گونه ايرادها آن است كه به قرآن بازگردند و در هـدف نهـايي اين برنـامه بينـديشنـد تا همـه چيـز بر آن‌هـا روشـن شود.

تفسير مردان (551)

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

پس از ترسيم نكات ارزشمندي در مورد جهاد در راه خدا، اينك قرآن شريف روشنگري مي‌كند كه مردم مسلمان پيش از رويارويي با تجاوز و تهاجم از سوي شرك گرايان و ظالمان بايد به آمادگي دفاعي خويش بيفزايند و تا سرحدّ توان سلاح و نيروي آموزش ديده و كار آمد فراهم آورند.

در ايـن مـــورد مـي‌فـــرمـــايـــد:

وَ اَعِـدُّوا لَهُـمْ مَااسْتَطَعْتُـمْ مِـــنْ قُـــوَّةٍ

و هر چه در توان داريد براي رويارويي با دشمن تجاوزكار از نيرو و مركب‌هاي آمـاده فـراهم سـازيد.

ازپيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله آورده‌اند كه فرمود: منظور از «نيرو» در آيه شريفه «تير» و نيروي «تيرانداز» است. پاره‌اي آورده‌اند كه منظور از «نيرو» اتحاد و يكپارچگي، اعتماد به خدا و تلاش و كوشش در راه پاداش است. و پاره‌اي نيز «نيرو» را به معناي «دژ» تسخيـر ناپـذير معنـي كـرده‌انـد.

وَ مِـنْ رِبـاطِ الْخَيْـلِ

و اسب‌ها و مركب‌هاي رهوار و ورزيده را برگزينيد و براي پيكار و دفاع آماده ساخته و در جايي ببنديد و هنگام ضرورت از آنها براي ميدان‌هاي رزم بهـره گيريد.

از پيـامبـر گـرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله اسـت كـه:

اِرْتَبِطُـوا الْخَيْـلَ فَـاِنَّ ظُهُـورَهـا لَكُـمْ عِـزٌّ وَ اَجْـوافُهـا كَنْـزٌ(1)

اسب‌هاي ورزيده را فراهم آوريد، كه پشت آنها براي سواري گرفتن در ميدان‌هاي كـارزار بـراي شما مـايـه عـزّت و شكـوه است و شكـم‌هايشان گنجينه ارزشمند.

«حَسَـن» و «عِكـرِمَـه»، واژه «قُـوَّة» را در آيـه شـريفـه به اسب نر و «رِباط» را به ماده معني كرده‌اند.

تُـرْهِبُـونَ بِـه عَـدُوَّ اللّهِ وَ عَـدُوَّكُمْ وَ اخَـريـنَ مِنْ دُونِهِـمْ

شما با آمادگي دفاعي و فراهم آوردن نيرو و مركب و ساز و برگ رزمي، هم شرك

1 . تفسير بُرْهان، ج 2، ص 91؛ تفسير ماوَردي، ج 2، ص 330.

(552) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

گرايان تجاوز كار «مكّه» را به وحشت خواهيد افكند و آنان از تجاوز به

شما منصرف خواهند شد، وهم کفرگرایان عرب و دیگر بداندیشان و بدخواهان را.

اينـان چه كسـاني هستند؟

در مورد واژه «مِنْ دونِهِمْ» كه به ديگران ترجمه شده است، ميان مفسران بحث است كه منظور از اينان كيانند؟
1 ـ به بــاور «مُجــاهِد» منظــور يهــود «بَني قُرَيْظِه» مي‌بـاشنـد.
2 ـ امّا به بــاور «سُــدي» منظــور ســاســانيــان ايــرانــد.
3 ـ واز ديدگاه برخي منظور نفاقگرايان مي‌باشند؛ چرا كه مردم مسلمان به دشمني و بــدانديشي آنــان و عمــق كينه و بدخواهي شان آگــاه نبودند و قرآن توجّه مي‌دهد تا هشيار باشند.
لاتَعْلَمُونَهُمُ اللّهُ يَعْلَمُهُمْ
شما مردم با ايمان اين دشمنان را نمي‌شناسيد؛ چرا كه برخي از آنان نماز مي‌خوانند و روزه مي‌گيرند و به يگانگي خدا و رسالت محمد صلي‌الله‌عليه‌وآله‌وسلم نيز گواهي مي‌دهند و بامردم به ظاهر همراه و همگام و درميان آنانند، امّا خداي دانا وفرزانه آنان را مي‌شناسد؛ چرا كه او از رازهاي نهفته در ژرفاي سينه‌ها آگاه است.
به باور برخي منظور از «دشمنــان ديگــر» در آيــه شــريفــه «جنّيـان» مي‌باشند.
«طَبَري» ضمن تأييد اين ديدگاه مي‌افزايد: در آيه شريفه دو واژه «عَدُوَّ اللّهِ» و «عَدُوَّكُمْ» همه دشمنان آشكار و نهان را شامل مي‌گردد؛ از اين رو منظور از «دشمنان ديگــر» آنهــايي هستنــد كــه به چشــم عــادي ديــده نمي‌شوند.
وَ ما تُنْفِقُــوا مِنْ شَــيْءٍ في سَبيــلِ اللّهِ يُــوَفَّ اِلَيْكُــمْ وَاَنْتُم لاتُظْلَمُونَ
و هر آنچه در راه جهاد و يافرمانبرداري از خدا هزينه كنيد پاداش آن را در سراي آخرت دريافت‌خواهيد داشت و چيزي‌از پاداش شما كاسته‌نمي‌شود.
تفسير مردان (553)

يآاَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنينَ عَلَي الْقِتالِ اِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صبِرُونَيَغْلِبُوا مِأَئَتَيْنِ وَ اِنْ يَكُنَ مِنْكُمْ مِأَئَــةٌ يَغْلِبُــوآا اَلْفا مِنَ الَّذينَ كَفَرُوا بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لا يَفْقَهُونَ

اي پيامبر! مؤمنان‌را تحريك به‌جنگ (بادشمن) كن ، هرگاه بيست نفر با استقامت ازشما باشند بر دويست نفر غلبه مي‌كنند و اگر صدنفر باشند بر هزارنفر، از كساني كه كافر شدند پيروز مي‌گردند چرا كه آن‌ها گروهي هستند كه نمي‌فهمند.(65 / انفال)

شرح آيه از تفسير نمونه

جنگجويان و رزمندگان هر اندازه آمادگي داشته باشند باز قبل از شروع به جنگ بايد آن‌ها را از نظر روحي تقويت و به اصطلاح شارژ كرد و اين در برنامه تمام ارتش‌هاي آگاه جهان گنجانيده شده است كه فرماندهان و افسران سپاه قبل از حركت به سوي ميدان ، جنگ و يا در ميدان قبل از آغاز حمله با ذكر مطالب مناسبي روح جنگي آنان را تقويت مي‌كنند و از خطر شكست برحذر مي‌دارند. منتها دامنه اين تشويق و تحريص در مكتب‌هاي مادّي و مشابه آن محدود است ، ولي در مكتب‌هاي آسماني بسيار گسترده‌تر است ، توجّه به فرمان پروردگار و تأثير ايمان به خدا و يادآوري مقام شهداي راه حق ، فضيلت و پاداش‌هاي بي‌حسابي كه در انتظار آن‌ها است و افتخارها و مواهب معنوي كه در پيروزي بر دشمن در صحنه جهاد وجود دارد ، بهترين وسيله‌براي‌تشويق و تحريك روح سلحشوري و استقامت و پايمردي در سربازان مي‌باشد ، در جنگ‌هاي اسلامي گاهي تلاوت چند آيه از قرآن مجيد آن‌چنان سربازان مجاهد را آماده مي‌ساخت كه سر از پا نمي‌شناختند و يك پارچه عشق و شور و هيجان مي‌شدند. در هر حال اين جمله از آيه اهميت تبليغ و تقويت هرچه بيشتر روحيه سربازان را به عنوان يك دستور اسلامي روشن مي‌سازد. و به دنبال آن دستور دومي مي‌دهد و مي‌گويد : « اگر از شما بيست نفر سرباز بااستقامت باشد بر دويست نفر غلبه خواهند كرد و اگر ازشما صدنفرباشد بر هزار نفر از كافران

(554) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآنِ

غلبه مي‌كند » (اِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صبِـرُونَ يَغْلِبُـوآا مِـأْئَتَيْنِ وَ اِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِأَئَةٌ يَغْلِبُوا اَلْفا مِنَ الَّذينَ كَفَرُوا). گر چه تعبير آيه به صورت اخبار از غلبه يك نفر بر ده نفر است ، ولي به قرينه آيه بعد كه مي‌گويد : « اَلْآنَ خَفَّفَ اللّهُ عَنْكُمْ : هم اكنون خدا اين تكليف را بر شما تخفيف داد » ... روشن مي‌شود كه منظور از آن تعيين وظيفه و برنامه و دستور است نه

تنها يك خبر ساده و به اين ترتيب مسلمانان نبايد منتظر اين باشند كه از نظر نفرات جنگي با دشمن در يك سطح مساوي قرار گيرند بلكه حتّي اگر عدد آن‌ها يك دهم نفرات دشمن باشد باز وظيفه جهاد بر آن‌ها فرض است. سپس اشاره به علت اين حكم كرده و مي‌گويد : « اين به خاطر آن است كه دشمنان بي‌ايمان شما جمعيتي هستند كه نمي‌فهمند » (بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لا يَفْقَهُونَ). اين تعليل در آغاز عجيب و شگفت آور به نظر مي‌رسد كه چه ارتباطي ميان «آگاهي » و « پيروزي » يا « عدم آگاهي » و « شكست » وجود دارد ؟ ولي در واقع رابطه ميان اين دو بسيار نزديك و محكم است چه اين‌كه مؤمنان ، راه خود را به خوبي مي‌شناسند ، هدف آفرينش و وجود خود را درك مي‌كنند و از نتايج مثبتي كه در اين جهان و پاداش‌هاي فراواني كه در جهان ديگر در انتظار مجاهدان است باخبرند ، آن‌ها مي‌دانند براي « چه » مي‌جنگند ؟ و براي « كه » پيكار مي‌كنند و در راه « چه هدف مقدّسي » فداكاري مي‌نمايند و اگر در اين راه قرباني و شهيد شوند حسابشان با « كيست »؟ اين مسير روشن و اين آگاهي ، به آنان صبر و استقامت و پايمردي مي‌بخشد. امّا افراد بي‌ايمان و يا بت‌پرستان ، درست نمي‌دانند براي چه مي‌جنگند ؟ و براي چه كسي مبارزه مي‌كنند؟ و اگر دراين راه كشته شدند خون آن‌ها را چه كسي جبران خواهد كرد ؟ تنها روي يك عادت و تقليد كوركورانه و يا تعصّب خشك و بي‌منطق به دنبال اين مكتب افتاده‌اند و اين تاريكي راه و ناآگاهي از هدف و ندانستن پايان كار و نتيجه مبارزه ، اعصاب آن‌ها را سست مي‌كند و توان و استقامتشان را مي‌گيرد و از آن‌ها موجودي ضعيف مي‌سازد .

تفسير مردان (555)

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

در ادامه سخن باپيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله در مورد جهاد با تجاوز كاران و جنگ افروزان، اينك مي‌فرمايد:

يـــا اَيُّهَـــــا النَّبِـــيُّ حَـــرِّضِ الْمُـــؤْمِنينَ عَلَـــــي الْقِتـــالِ

هان اي پيامبر، مردم با ايمانَ را با بيان پاداش جهاد و نويد وعده خدا و رسيدن به ســـرفـــرازي و پيـــروزي و... به پيكـــار عادلانه تشويق كن.

اِنْ يَكُـــنْ مِنْكُـــمْ عِشْـــرُونَ صـــابِـــرُونَ يَغْلِبُـــوا مِـــاَئَتَيْـــنِ

اگر از ميان شما بيست نفر براي جهاد شكيبايي دلاورانه و پايداري قهرمانانه پيشه ســازند، دويست نفـر از نيروهاي دشمن آتش افروز و خودكامه را شكست مي‌دهند.

وَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا اَلْفًا مِنَ الَّذينَ كَفَرُوا بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لايَفْقَهُونَ.

و اگر صد نفر شكيبا باشند، بر هزار تن از آنان چيره خواهند شد. اين پيروزي از اين جهت نصيب شما مي‌گردد كه شما به فرمان خدا و مقررات او گوش مي‌سپاريد و مي‌فهميد و ضمن باور وعده‌ها و نويدهاي خدا، به

جهاد و تلاش براي آزادي و عدالت و تحقق حقوق بشر و زندگي در خور شأن انسان همت مي‌گماريد و اينهاست كه شما را به شكيبايي دلاورانه بر مي‌انگيزد، امّا كفرگرايان نه فرمان خدا را در مي‌يابند و نه وعده‌ها ونويدهاي جانبخش او را باور دارند؛ و به همين دليل انگيزه‌اي بـراي شكيبـايي و پايداري ستـرگ و دگـرگـون‌ساز ندارند.
گفتني است كه آيه مباركه براي مردم باايمان روشنگري مي‌كند كه اگر به راستي ايمان دارند بايد اين گونه باشند و بايد همّت و شكيبايي و شجاعت از خودنشان دهند كه يك تن در برابر ده تن آنان بايستد و منتظر برابري نيرو و امكانات براي دفع تجاوز و سـاختن دنيـايي آزاد و فضـايي بـاز و بشردوستانه نباشند.
(556) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآنِ
اَلْئِنَ خَفَّفَ اللّهُ عَنْكُمْ وَ عَلِمَ اَنَّ فيكُمْ ضَعْفا فَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِأْئَةٌ صابِرَةٌيَغْلِبُوا مِأَتَيْنِ وَ اِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ اَلْـفٌ يَغْلِبُـوآا اَلْفَيْـنِ بِـأِذْنِ اللّهِ وَ اللّهُ مَـعَ الصّبِرينَ
هم اكنون خداوند به شما تخفيف داد و دانست كه در شما ضعفي وجود دارد بنابراين هرگاه يك صد نفر بااستقامت از شماباشند بر دويست نفر پيروز مي‌شوند واگر يك‌هزارنفر باشند بر دو هـزار نفر به فـرمـان خـدا غلبـه خواهند كرد و خدا با صابران است.(66 / انفال)
شرح آيه از تفسير نمونه

آيا آيه نخست منسوخ‌شده؟

همان‌طور كه مشاهده كرديم آيه نخست ، به مسلمانان دستور مي‌دهد كه حتّي اگر لشكر دشمن ده برابر آن‌ها باشد از مقابله با آن‌ها سرباز نزنند ، در حالي كه در آيه دوم نسبت را به دو برابر تنزل داده است. اين اختلاف ظاهري سبب شده كه بعضي حكم آيه اوّل را به وسيله آيه دوم منسوخ بدانند و يا آيه اوّل را بر يك حكم مستحب و آيه دوم را بر يك حكم واجب حمل كنند ، يعني اگر تعداد دشمنان حدّاكثر دو برابر تعداد مسلمانان‌باشد وظيفه دارند از ميدان جهاد عقب‌نشيني نكنند ، امّا اگر بيش از دو برابر باشد تا ده برابر مي‌توانند از جهاد خودداري كنند ، امّا بهتر آن است كه باز هم دست از جهاد برندارند. ولي جمعي از مفسران را عقيده بر اين است كه اختلاف ظاهري كه بين دو آيه ديده مي‌شود نه دليل بر نسخ است و نه دليل بر استحباب، بلكه هريك ازاين دو حكم مورد معيني دارد : به هنگامي كه مسلمانان گرفتار ضعف و سستي شوند و در ميان آن‌ها افراد تازه كار و ناآزموده و ساخته نشده ، بوده باشند مقياس سنجش همان نسبت دو برابر است ، ولي به هنگامي كه افراد ساخته شده و ورزيده و قويّ الايمان همانند بسياري از رزمندگان بدر بوده باشند اين نسبت تا ده برابر ترقّي مي‌كند. بنابراين دو حكم مذكور در دو آيه ، مربوط به دو گروه مختلف و در شرايط متفاوت است و به اين ترتيب نسخي در اين‌جا وجود ندارد و اگر مي‌بينيم در بعضي از روايات تعبير به نسخ شده است بايد توجّه داشته باشيم نسخ در لسان روايات
تفسير مردان (557)
مفهوم وسيعي دارد كه « تخصيص » را هم شامل مي‌شود .

دو آيه فوق اين حكم مسلّم را دربردارد كه مسلمانان هرگز نبايد در انتظار موازنه ظاهري قوا با دشمن بنشينند بلكه گاهي با دو برابر جمعيت خود و گاهي حتّي با ده برابر بايد به مقابله برخيزند و به عذر كمبود نفرات از برابر دشمن فرار نكنند و جالب اين‌كه در بيشتر ميدان‌هاي جنگي اسلام تعادل قوا به‌سود دشمن به‌هم‌خورده بود و مسلمين غالبا در اقليت بوده‌اند، نه‌تنها در جنگ‌هايي‌كه درزمان‌پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله اتفاق افتاد، مانند بدر و احد و احزاب و يا جنگ‌هايي مثل مُوته كه تعداد مسلمانان سه هزار نفر و حدّاقلّ عددي كه از نفرات دشمن نوشته‌اند يكصد و پنجاه هزار نفر بود ، بلكه در جنگ‌هايي‌كه بعد از پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله رخ داد اين تفاوت به نحو حيرت‌انگيزي وجود داشت، مثلاً تعداد نفرات ارتش آزادي بخش اسلام را در جنگ با سپاه « ساساني » پنجاه هزار نفر ، در حالي كه تعداد سپاهيان خسرو پرويز را پانصدهزار نفر نوشته‌اند. در واقعه « يَرْمُوك » كه برخورد بزرگ ارتش اسلام با سپاهيان روم بود مورخان نقل كرده‌اند لشكري را كه هِرْقِل گردآوري كرد حدود دويست هزار نفر بود ، ولي ارتش اسلام از بيست و چهار هزار نفر تجاوز نمي‌كرد . و عجيب‌تر اين‌كه نوشته‌اند تعداد نفراتي كه از دشمن در اين ميدان به خاك افتادند بالغ بر هفتاد هزار نفر مي‌شد. شك نيست كه موازنه و برتري قوا به ظاهر يكي از عوامل پيروزي است ، ولي چه چيز سبب مي‌شد كه اين تفاوت بزرگ و چشمگير به سود مسلمان‌ها جبران گردد؟ پاسخ اين سؤال مهم را قرآن با سه تعبير در دو آيه فوق بيان كرده است در يك‌جا مي‌گويد: «عِشْرُونَ صبِرُونَ: بيست نفر با استقامت » و «مِأَئَةٌ صابِرَةٌ: يكصد نفر بااستقامت ». يعني روح استقامت و پايداري كه ثمره درخت ايمان است سبب مي‌شد كه هر يك نفر در برابر ده نفر استقامت كنند و بر آن‌ها پيروز گردند. و در جاي ديگر مي‌گويد: « بِأَنَّهُمْ
(558) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآنِ
قَوْمٌ لا يَفْقَهُونَ » يعني عدم آگاهي آن‌ها از هدفشان و آگاهي شما نسبت به هدف مقدستان ، كمبود نفرات را جبران مي‌كند. و در جاي ديگر تعبير « بِإِذْنِ اللّهِ » مي‌كند ، يعني امدادهاي الهي و كمك‌هاي غيبي و معنوي و لطف و رحمت پروردگار شامل حال چنين مجاهدان باايمان و پراستقامت است. امروز نيز مسلمانان در برابر دشمنان نيرومندي قرار دارند ، اما عجب اين است كه در بسياري از ميدان‌هاي جنگ نفرات مسلمين بسيار از دشمن برتري دارند ، ولي بازهم اثري از پيروزي نيست و درست در جهت عكس « مسلمين نخستين » گام برمي‌دارند. اين‌ها به خاطر آن است كه

آگاهي كافي متأسفانه در مسلمانان امروز نيست ، روح استقامت را به‌خاطر تسليم شدن در برابر عوامل فساد و زرق و برق مادي از دست داده‌اند ، حمايت‌هاي الهي نيز به خاطر آلودگي به گناه از آن‌ها سلب شده است در نتيجه به چنين سرنوشتي گرفتار شده‌اند. ولي راه بازگشت هنوز باز است و اميدواريم روزي فرارسد كه مفهوم آيات فوق بار ديگــر در مسلمين زنــده شــود و به وضــع ذلّت بــار كنوني پايان دهند .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
از آنجايي كه ايستادن يك تن در برابر ده تن دشوار بود، با پيشرفت اسلام و فزوني مسلمانان و تغيير مصلحت، حكم نيز دگرگون گرديد؛ از اين رو پيام آمد كه:
اَلْاٰنَ خَفَّفَ اللّٰهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ اَنَّ فيكُمْ ضَعْفًا
هم اكنون خداي فرزانه مقررات خود را برايتان تخفيف داد و دانست كه در ميان شما افراد ضعيف و ناتواني هستندوتصميم‌و بينش برخي‌از شماسست و ضعيف است.
ياد آوري مي‌گردد كه منظور از ضعف و ناتواني در آيه شريفه ضعف جسمي نيست، بلكه منظور ضعف ايمان و يقين و بينش و باور برخي از آنان است؛ چرا كه در آغاز اسلام همه كساني كه ايمان آورده بودند، از نظر نيرو و توان جسمي توانمند نبودند، بلكه پاره‌اي نيرومند و پرتوان و پاره‌اي ضعيف و ناتوان بودند، امّا همه آنان از
تفسير مردان (559)
نظر بينش و ايمان نيرومند بودند. پس از گسترش قلمرو اسلام و گرايش روز افزون مردم به آن، به تدريج كساني به جامعه اسلامي وارد شدند كه از نظر معنوي و فكري ساخته نشده و سست و ناتوان بودند و اين آيه شريفه آنگاه فرود آمد.
فَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صــابِــرَةٌ يَغْلِبُــوا مِائَتَيْــنِ وَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ اَلْفٌ يَغْلِبُوا اَلْفَيْنِ بِاِذْنِ اللّٰهِ
پس اگر صد نفر از شما شكيبايي و پايداري ورزند و به راستي شكيبا باشند، بر دويست تن از كفرگرايان چيره خواهند شد و اگر هزار تن از شما شكيبا باشند، به ياري خــدا و خــواست او بر دو هــزار تــن از آنــان پيــروز مي‌گــردنــد.
واژه «بِــاِذْنِ اللّٰهِ» را پــاره‌اي به معنــاي علــم خــدا گــرفته‌اند و پــاره‌اي به فرمان خدا تفسيركرده‌اند.
با اين بيان فرمان خدا اين است كه يك تن از مسلمانان بايد در برابر دو تن پايداري ورزد و خدا نويدمي‌دهدكه اگر چنين كنند، پيروزي و سرفرازي براي آنان خواهد بود.
چرا؟

اكنون جاي طرح اين پرسش است كه چرا قرآن در اين مورد ميان افراد ضعيف و پرتوان فرق‌نمي‌گذاردوهمه‌رادرايستادگي‌دربرابردشمن‌به‌طوريكسان‌موظف‌مي‌سا زد؟
بــه نظــر مي‌رســد كه به دو دليــل همـــه را يكســان مي‌نگــرد:
1 ـ نخست بدان دليل همه را يكسان مي‌نگرد و مقرر نمي‌دارد كه افراد پرتوان هركدام در برابر ده تن از دشمنان پايداري ورزند و ناتوانان هركدام در برابر دو تن، كه آنــان در ميـدان كارزار همه باهم بودند و جــداســازي آنان دشوار بود.
2 ـ ديگر اين كه اگر نيروي اسلام را به دو گروه پرتوان و شجاع و ناتوان و سست تقسيم مي‌كردند و اين موضوع به صراحت گفته مي‌شد، عناصر ناتوان و سست، از نظر ايمان و روحيّه سست‌ترمي‌شدند و برضعف‌و ناتواني‌شان افزوده‌مي‌شد.
وَ اللّــهُ مَــعَ الصّابِرينَ.
(560) آياتُ‌الرِّجالَ فِي‌الْقُرْآن
و خدا و ياري او هماره، با شكيبايان است.
بــه بــاور بــرخــي، اين آيه مــدّتها پس از آيــه پيــش فرود آمد، امّا در قرآن شــريــف در پــي يكــديگــر قــرار گـرفتند.
با اين بيان اين آيه ناسخ آيه پيش از خود مي‌باشد؛ و مي‌دانيم كه شرط ناسخ اين است كه از پي آيه پيش كه نسخ مي‌گردد فرود آيد، نه اين كه از نظر نظم در قرآن شــريــف ميــان آن دو فــاصلـــه بــاشـــد.
و «حَسَن» بر آن است كه آيه نخست به منظور سختگيري بر مردم با ايمان در پيكار «بَدْر» فرود آمد و آنگاه آفريدگار فرزانه نسبت به بندگانش تخفيف داد و تكليف آنـــان را سبك ساخت.
تفسير مردان (561)

قُلْ اِنْ كانَ ءاباآؤُكُمْ وَ اَبْناآؤُكُمْ وَ اِخْوانُكُمْ وَ اَزْواجُكُمْ وَ عَشيرَتُكُمْ وَ اَمْولٌ اقْتَرَفْتُمُوها وَ تِجرَةٌ تَخْشَوْنَ كَسادَها وَ مَسكِنُ تَرْضَوْنَهاآ اَحَبَّ اِلَيْكُمْ مِنَ اللّهِ وَ رَسُولِه وَ جِهادٍ في سَبيلِه فَتَرَبَّصُوا حَتّي يَأتِيَ اللّهُ بِأَمْرِه وَ اللّهُ لايَهْدِي الْقَوْمَ الْفسِقينَ
بگو اگر پدران و فرزندان و برادران و همسران و طايفه شما و اموالي كه به دست آورده‌ايد و تجارتي كه از كساد شدنش بيم داريد و مساكن مورد علاقه شما ، در نظرتان از خداوند و پيامبرش و جهاد در راهش محبوب‌تر است در انتظار اين باشيد كه خداوند عذابش را بر شما نازل كند و خداوند جمعيت نافرمانبردار را هدايت نمي‌كند. (24 / توبه)
شرح آيه از تفسير نمونه
در تفسير علي بن ابراهيم قمي چنين نقل شده : « لَمّا اذَنَ اَميرُ الْمُؤْمِنينَ اَنْ لا يَدْخُلَ الْمَسْجِدَالْحَرامَ مُشْرِكٌ بَعْدَ ذلِكَ جَزَعَتْ قُرَيْشٌ جَزَعا شَديدا وَ قالُوا ذَهَبَتْ تِجارَتُنا وَ ضاعَتْ عِيالُنا وَ خَرِبَتْ دُورَنا ، فَاَنْزَلَ اللّهُ في ذلِكَ قُلْ (يا مُحَمَّدُ) اِنْ كانَ ءاباؤُكُمْ ... : هنگامي كه اميرمؤمنان علي (در مراسم حج) اعلام كرد كه بعد از اين هيچ مشركي حق ورود به مسجدالحرام را ندارد فرياد (مؤمنان) قريش برخاست و گفتند : تجارت ما از ميان رفت ، خانواده‌هاي ما ضايع شد و خانه‌هايمان ويران گشت ، آيات فوق نازل شد (و به آن‌ها پاسخ گفت) ». آخرين وسوسه و بهانه‌اي كه ممكن بود براي گروهي از مسلمانان در برابر دستور پيكار با بت‌پرستان پيدا شود و طبق بعضي از تفاسير پيدا شد ، اين بود كه آن‌ها فكر مي‌كردند كه از يك سو درميان مشركان و بت‌پرستان ، خويشاوندان و بستگان نزديك آن‌ها وجود دارند ، گاهي پدر مسلمان شده و پسر در شرك باقي مانده، گاهي به عكس پسران راه توحيد را پيش گرفته‌اند و پدران همچنان در تاريكي شرك باقي مانده‌اند و همچنين در مورد برادران و همسران و عشيره و قبيله ، اگر بنا شود با همه مشركان پيكار كنند بايد از خويشاوندان و قبيله خود چشم بپوشند. از سوي ديگر
(562) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
سرمايه‌ها و تجارت آنان تا حد زيادي در دست مشركان بود ، با آمد و شد آن‌ها به مكه آن را رونق مي‌بخشيدند. و از سوي سوم خانه‌هاي مرفّه و نسبتا آبادي در مكه داشتند كه در صورت درگيري با مشركان ممكن بود به ويراني بكشد و يا با تعطيل مراسم حج از طرف مشركان از ارزش و استفاده بيفتد. آيه فوق ناظر به حال اين‌گونه اشخاص است و با بيان قطعي به آن‌ها پاسخ صريح مي‌دهد. در آيه بالا خطوط اصلي ايمان راستين

از ايمان آلوده به شرك و نفاق ترسيم شده است و حد فاصل ميان مؤمنان واقعي و افراد ضعيف الايمان مشخص گرديده و با صراحت مي‌گويد كه اگر سرمايه‌هاي هشت‌گانه زندگي مادي كه چهار قسمت آن مربوط به نزديك‌ترين خويشاوندان (پدران و فرزندان و برادران و همسران) و يك قسمت مربوط به گروه اجتماعي و عشيره و قبيله است و قسمت ديگري مربوط به سرمايه‌ها و اندوخته‌ها و قسمتي مربوط به رونق تجارت و كسب و كار و سرانجام قسمتي به خانه‌هاي مرفه ارتباط دارد ؛ در نظر انسان پرارزش‌تر و گرانبهاتر از خدا و پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله و جهاد و اطاعت فرمان او است تا آن‌جا كه حاضر نيست آن‌ها را فداي دين كند ، معلوم مي‌شودايمان واقعي و كامل تحقق نيافته است. آن روز حقيقت و روح ايمان با تمام ارزش‌هايش تجلي مي‌كند كه در مورد چنين فداكاري و گذشت ترديد نداشته باشد. به علاوه آن‌ها كه آماده چنين گذشتي نيستند در واقع به خويش و جامعه خويش ستم مي‌كنند و حتي از آن‌چه مي‌ترسند در آن خواهند افتاد ، زيرا ملّتي كه در گذرگاههاي تاريخ و لحظات سرنوشت آماده چنين فداكاري‌هايي نباشند دير يا زود مواجه با شكست مي‌شود و همان خويشاوندان و اموال و سرمايه‌هايي كه به خاطر دلبستگي به آن از جهاد چشم پوشيده است به خطر مي‌افتند و در چنگال دشمن نيست و نابود خواهند شد. آن‌چه درآيات فوق مي‌خوانيم مفهومش بريدن پيوندهاي دوستي و محبت‌با خويشاوندان و ناديده گرفتن سرمايه‌هاي اقتصادي و سوق دادن به ترك عواطف انساني نيست ، بلكه منظور اين است كه بر سر دو راهي‌ها نبايد عشق زن و فرزند و مال و مقام و خانه و

خانواده مانع از اجراي حكم خدا و گرايش به جهاد گردد و انسان را از هدف مقدسش بازدارد .لذا اگر انسان بر سردوراهي‌ها نباشد رعايت هر دو بر او لازم است. در آيه 15 سوره لقمان درباره پدران و مادران بت‌پرست مي‌خوانيم : « وَ اِنْ جاهَداكَ عَلي اَنْ تُشْرِكَ بي ما لَيْسَ لَكَ بِه عِلْمٌ فَلا تُطِعْهُما وَ صاحِبْهُما فِي الدُّنْيا مَعْرُوُفاً : اگر آن‌ها به تو اصرار دارند كه چيزي را كه شريك خدا نمي‌داني براي او شريك قرار دهي هرگز از آن‌ها اطاعت مكن ولي در زندگي دنيا با آن‌ها به نيكي رفتار كن » .

ممكن است كساني چنين فكر كنند ، آن‌چه در آيه بالا آمده مخصوص مسلمانان نخستين است و متعلّق به تاريخ گذشته ، ولي اين اشتباه بزرگي است ، اين آيات نه تنها ديروز بلكه امروز و فرداي مسلمانان را دربرمي‌گيرد. اگر آن‌ها داراي ايمان محكم و آمادگي براي جهاد و فداكاري و در صورت لزوم هجرت نباشند و منافع مادي خــويش را بر رضــاي خــدا مقــدّم بشمــرنــد و به خــاطــر دلبستگــي‌هاي زياد بــه زن و فــرزنــد و مــال و ثــروت و تجمّلات زندگي از فداكاري مضايقه‌كنند، آينده آن‌ها تاريك است ، نه تنها آينده ، امروز هم در خطر خواهند بود و همه ميراث‌هاي گذشته و افتخاراتشان از ميان خواهد رفت ، منابع حياتيشان به دست ديگران خواهد افتاد و زندگي براي آنان مفهومي نخواهد داشـت ، كه « زندگي ايمان است و جهاد در سايه ايمان ». آيه فوق به عنوان يك شعار بايد به تمام فرزندان و جوانان مسلمان تعليم گردد و روح فداكاري و سلحشوري و ايمان در آن‌ها زنده شود و بتــواننــد ميــراث‌هاي خــود را پــاســداري كنند.

(564) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

اي پيامبر! به كساني كه از هجرت در راه حق و عدالت و از حركت به سوي «مدينه» و براي ساختن دنيايي آزاد و آباد و جامعه‌اي برخوردار از حقوق انساني خودداري نمودند، بگو: اگر پدرانتان كه وسيله ولادت يافتن شما هستند و پسرانتان كه ثمره پيوند خانوادگي شما مي‌باشند و برادران شما از پدر و مادرتان و همسرانتان كه با آنان پيمان زندگي مشترك بسته‌ايد و خويشاوندان و ايل و تبارتان و دارايي‌ها و سرمايه‌هايي كه گردآورده‌ايد و تجارت و داد و ستدي كه از كسادي آن مي‌هراسيد و سراهاي خوشي كه براي خود برگزيده و بدان‌ها دل بسته‌ايد، در نظر شما دوست داشتني تر و در دل‌هاي شما محبوب‌تر از فرمانبرداري از خدا و پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله او و جهاد در راه حــق است پس در انتظــار باشيــد تا خــدا فرمان خود را در باره شما صادر كنــد و حكــم كيفــرتــان را فــرو فرستند!

«حَسَن» و «جُبّائي» در اين مورد بر آنند كه: پس منتظر باشيد تا خدا دستور كيفر شما را دير يا زود صادر نمايد؛ چرا كه شما دنيا و ارزش‌هاي مادّي و پيوندهاي خــانــوادگي و خــويشــاوندي را بر انجـام فرمان او و جهاد در راهش مقدم شمرديد.

ياد آوري مي‌گردد كه اين فراز از آيه، هشداري سخت به مردم با ايمان در

همه عصــرها و نســل‌هاست که مبــاد هــواهاي دل را بـر فرمان خــدا مقــدم دارنـــد.
به باور «مُجاهِد» منظور از فرمان خدا فتح «مكّه» است. امّا به باور برخي ديگر اين سخن درست نيست؛ چــرا که اين ســوره مبــارکه پس از فتح «مكّه» فرود آمده است.
وَ اللّـــــهُ لا يَهْـــدِي الْقَـــوْمَ الْفـــاسِقيـــنَ.
و خدا گروه نافرمان و فاسق را راه نمي‌نمايد.
تفسير مردان (565)

يآاَيُّهَا الَّذينَ ءَامَنُوا اِنَّ كَثيرا مِنَ‌الاَحْبارِ وَ الرُّهْبانِ لَيَأْكُلُونَ اَمْوالَ النّاسِ بِالْبطِلِ وَ يَصُدُّونَ عَنْ سَبيلِ اللّهِ وَ الَّذينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَ الْفِضَّةَ وَلا يُنْفِقُونَها في سَبيلِ اللّهِ فَبَشِّــرْهُمْ بِعَذابٍ اَليمٍ
اي كساني‌كه ايمان آورده‌ايد بسياري از علما(ي اهل كتاب) و راهبان ، اموال مردم را به‌باطل مي‌خورند و (آنان را) از راه خدا بازمي‌دارند و آن‌ها را كه طلا و نقره را گنجينه(و ذخيره و پنهان) مي‌سازند و در راه خدا انفاق نمي‌كنند ، به مجازات دردناك بشارت ده.(34/توبه)
شرح آيه از تفسير نمونه
« يَكْنِزُون » از مــاده « كَنْز » بــر وزن و به معني « گنج » است كه در اصل به معني جمع و جور كردن اجزاء چيزي گفتــه مي‌شود ، لــذا شتــر پرگــوشــت را «كَنّازُ اللَّحْمِ» مي‌نامند سپس به جمع‌آوري و نگهداري و پنهان نمودن اموال و يا اشياء گــران‌قيمت اطلاق گرديده است .
بنابراين در مفهوم آن جمع آوري و نگاهداري و گاهي پنهان كردن نيز افتاده است. « ذَهَب » به معني « طلا » و « فِضَّة » به معني « نقره » است .
بعضي از دانشمندان لغت (طبق نقل طبرسي در مجمع البيان) درباره اين دو لغت تعبير جالبي كرده‌اند و گفته‌اند: اين‌كه به « طلا » « ذهب » گفته مي‌شود براي آن است كه به زودي از دست مي‌رود و بقايي ندارد (ماده « ذِهاب » در لغت به معني رفتن است) و اين‌كه به « نقره » « فِضَّة » گفته مي‌شود به خاطر آن است كه به زودي پراكنده و متفرق مي‌گردد (« اِنْفِضاض » در لغت به معني پراكندگي است) و براي پي بردن به چگونگي حال اين‌گونه ثروت‌ها همين نامگذاري آن‌ها كافي است. جالب اين‌كه همان‌گونه‌كه سيره‌قرآن است دراين‌جا حكم را روي همه افراد دانشمندان يهود و راهبان نبرده بلكه با تعبير « كَثيرا » در حقيقت اقليت صالح را استثناء كرده است و اين‌گونه دقت در ساير آيات قرآن نيز ديده مي‌شود كه در سابق به آن اشاره كرده‌ايم. امّا اين‌كه آن‌ها چگونه
(566) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
اموال مردم را بيهوده و بدون مجوز و به تعبير قرآن از طريق « باطل » مي‌خورند در آيات ديگر كم و بيش به آن اشاره شده و قسمتي هم در تواريخ آمده است. يكي اين‌كه: حقايق تعليمات آيين مسيح و موسي را كتمان مي‌كردند تا مردم به‌آيين جديد (آيين اسلام) نگروند، منافع آن‌ها به‌خطر نيفتد و هدايايشان قطع نشود ، چنان‌كه در آيات 41 و 79 و 174 سوره بقره به آن اشاره شده است. و ديگر اين‌كه : با گرفتن « رشوه » از مردم حق را باطل و باطل را حق مي‌كردند و به نفع زورمندان و اقويا

حكم باطل مي‌دادند، چنان‌كه در آيه 41 سوره « مائده » به آن اشاره شده است. يكي ديگر از طرق نامشروع درآمدشان اين بود كه به نام « بهشت فروشي » و يا « گناه بخشي » مبالغ هنگفتي از مردم مي‌گرفتند و بهشت و آمرزش را كه منحصرا در اختيار خداوند است به مردم مي‌فروختند كه در تاريخ مسيحيت سر و صداي زيادي بپا كرده و بحث‌ها و جدال‌هايي برانگيخته است. و امّا جلوگيري كردنشان از راه خدا روشن است زيرا آيات الهي را تحريف مي‌كردند و يابه خاطر حفظ منافع خويش مكتوم مي‌داشتند ، بلكه هر كس را مخالف مقام و منافع خود مي‌ديدند متهم مي‌ساختند و با تشكيل « محكمه‌هاي تفتيش مذهبي » آن‌ها را به بدترين وجهـي محـاكمـه و به شديدترين وضعي محكوم و مجازات مي‌كردند. و اگر به راستي آن‌ها اقدام به چنين كاري نكرده بودند و پيروان خويش را قرباني مطامع و هوس‌هاي خود نمي‌ساختند امروز گروه‌هاي زيادتري آيين حق يعني اسلام را از جان و دل پذيرفته بودند ، بنابراين به جرأت مي‌توان گفت : گناه ميليون‌ها انسان كه در ظلمت كفر باقي مانده‌اند به گردن آن‌ها است. هم‌اكنون نيز دستگاه كليسا و يهود براي دگرگون ساختن افكار عمومي مردم جهان درباره اسلام به چه كارهايي كه دست نمي‌زنند و چه تهمت‌هاي عجيب و وحشتناكي كه نسبت به پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله روا نمي‌دارند. اين موضوع به قدري دامنه دار است كه جمعي از علماي روشنفكر مسيحي صريحا به آن اعتراف كرده‌اند كه روش سنتي كليسا در مبارزه ناجوانمردانه با اسلام يكي از علل بي‌خبر

ماندن غربي‌ها از اين آيين پاك است. سپس قرآن به تناسب بحث دنياپرستي پيشوايان يهود و نصاري به ذكر يك قانون كلي در مورد ثروت‌اندوزان پرداخته ، مي‌گويد : « كساني كه طلا و نقره را جمع‌آوري و پنهان مي‌كنند و در راه خدا انفاق نمي‌نمايند آن‌ها را به عذاب دردناكي بشارت ده » (وَ الَّذينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَ الْفِضَّةَ وَ لا يُنْفِقُونَها في سَبيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذابٍ اَليمٍ). از آن روز كه جامعه‌هاي انساني شكل گرفت مسأله مبادله فرآورده‌هاي مختلف در ميان انسان‌ها رواج داشت ، هر كس مازاد احتياجات خود را از فراورده‌هاي كشاورزي و دامي و غير آن در معرض فروش قرار مي‌داد ، ولي در آغاز مبادله‌ها همواره به صورت مبادله جنس به جنس بود ، زيرا پول اختراع نشده بود و از آن‌جا كه مبادله جنس به جنس مشكلات فراواني ايجاد مي‌كرد ، زيرا چه بسا افراد مازاد نياز خود را مي‌خواستند بفروشند ولي چيز ديگري در آن حال مورد نيازشان نبود كه با آن بخرند ، امّا مايل بودند آن را به چيزي تبديل كنند كه هرگاه بخواهند بتوانند با آن اجناس مورد نياز خويش را فراهم سازند ، از اين‌جا مسأله اختراع « پول » مطرح شد. پيدايش « نقره » و از آن مهم‌تر « طلا » به

اين فكر تحقق بخشيد و اين دو فلز به ترتيب پول ارزان قيمت و گران قيمت را تشكيل دادند و به وسيله آن‌ها گردش معاملات رونق بيشتر و چشمگيرتري پيدا كرد. بنابراين فلسفه اصلي پول همان گردش كامل‌تر و سريع‌تر چرخ‌هاي مبادلات اقتصادي است و آن‌ها كه پول را به صورت « گنجينه » پنهان مي‌كنند نه تنها موجب ركود اقتصادي و زيان به منافع جامعه مي‌شوند بلكه عمل آن‌ها درست بر ضد فلسفه پيدايش پول است. آيه فوق صريحا ثروت‌اندوزي و گنجينه‌سازي اموال را تحريم كرده است و به مسلمانان دستور مي‌دهد كه اموال خويش را در راه خدا و در طريق بهره‌گيري بندگان خدا به كار اندازند و از اندوختن و ذخيره كردن و خارج ساختن آن‌ها از گردش معاملات به شدت بپرهيزند ، در غير اين صورت بايد منتظر عذاب دردناكي باشند. اين عذاب دردناك تنها كيفر شديد روز رستاخيز نيست بلكه مجازات‌هاي سخت اين دنيا را كه بر اثر بهم

(568) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

خوردن موازنه اقتصادي و پيدايش اختلافات طبقاتي دامان فقير و غني را مي‌گيرد نيز شامل مي‌شود. اگر در گذشته مردم دنيا به اهميت اين دستور اسلامي درست آشنا نبودند امروز ما به‌خوبي مي‌توانيم به آن پي ببريم ، زيرا نابساماني‌هايي كه دامن بشر را ، بر اثر ثروت‌اندوزي گروهي خودخواه و بي‌خبر ، گرفته و به شكل آشوب‌ها و جنگ‌ها و خونريزي‌ها ظاهر مي‌شود بر هيچ‌كس پوشيده نيست .

در ميان مفسران در مورد آيه فوق گفتگو است كه آيا هر گونه گردآوري ثروت اضافه بر نيازمندي‌هاي زندگي « كَنْز » محسوب مي‌شود و طبق آيه فوق حرام است؟ يا اين‌كه اين حكم مربوط به آغاز اسلام و قبل از نزول حكم زكات بوده و سپس با نزول حكم زكات برداشته شده؟ و يا اين‌كه اصولاً آن‌چه واجب است پرداختن زكات سالانه است و نه غير آن ، بنابراين هر گاه انسان اموالي را جمع آوري كند و هر سال مرتبا ماليات اسلامي آن يعني زكات را بپردازد مشمول آيه فوق نخواهد بود. در بسياري از روايات كه در منابع شيعه و اهل تسنن وارد شده تفسير سوم به‌چشم‌مي‌خورد مثلاً درحديثي‌از پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله چنين مي‌خوانيم: « اَيُّ مالٍ اَدَّيْتَ زَكاتَهُ فَلَيْسَ بِكَنْزٍ : هر مال كه زكات آن را بپردازي كنز نيست » .(1) و نيز مي‌خوانيم : هنگامي كه آيه فوق نازل شد كار بر مسلمانان مشكل گرديد و گفتند با اين حكم هيچ‌يك از ما نمي‌تواند چيزي براي فرزندان خود ذخيره كند و آينده آن‌ها را تأمين نمايد... سرانجام از پيامبر سؤال كردند ، پيغمبر صلي‌الله‌عليه‌وآله فرمود : « اِنَّ اللّهَ لَمْ يَفْرِضِ الزَّكوةَ اِلاّ لِيَطيبَ بِها ما بَقِيَ مِنْ اَمْوالِكُمْ وَ اِنَّما فَرَضَ الْمَواريثَ مِنْ اَمْوالٍ تَبْقي بَعْدَكُمْ : خداوند زكات را واجب نكرده است مگر به خاطر اين‌كه باقي‌مانده اموال شما براي شما پاك و پاكيزه باشد ، لذا قانون ارث را درباره اموالي كه بعد از شما مي‌ماند قرار داده است » (2)يعني اگر گردآوري مال به كلي ممنوع

1- « المنار » ، جلد 10 ، صفحه 404 .

2- « المَنار » ، جلد 10 ، صفحه 404 .

بود قانون ارث موضوع نداشت. در كتاب « امالي » « شيخ » از پيامبر نيز همين مضمون نقل شده است كه « هر كس زكات مال خود را بپردازد باقي‌مانده آن كنز نيست » .(1) ولي روايات ديگري در منابع اسلامي مشاهده مي‌كنيم كه مضمون آن با تفسير فوق ظاهرا و در بدو نظر سازگار نيست ، از جمله حديثي است كه در « مجمع البيان » از علي نقل شده كه فرمود : « ما زادَ عَلي اَرْبَعَةِ الافٍ فَهُوَ كَنْزٌ اَدّي زَكوتَهُ اَوْ لَمْ يُؤَدِّها وَ ما دُونَها فَهِيَ نَفَقَةٌ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذابٍ اَليمٍ : هرچه از چهارهزار (درهم) ، كه ظاهرا اشاره به مخارج يك سال است ، بيشتر باشد "كنز " است خواه زكاتش را بپردازند يا نه و آن‌چه كمتر از آن باشد نفقه و هزينه زندگي محسوب مي‌شود ، بنابراين ثروت‌اندوزان را به عـذاب دردناك بشارت ده » .(2) و در كتاب « كافي » از « معاذ بن كثير » چنين نقل شده كه مي‌گويد از امام صادق شنيدم مي‌گفت : « شيعيان ما فعلاً آزادند كه از

آن‌چه در دست دارند در راه خير انفاق كنند (و باقي‌ماند براي آن‌ها حلال است) امّا هنگامي كه " قائم" ما قيام كند تمام كنزها و ثروت‌هاي اندوخته را تحريم خواهد كرد تا همه را نزداو آرند و از آن در برابر دشمنان كمك گيرد و اين مفهوم كلام خداست كه در كتابش فرموده: "وَ الَّذينَ يَكْنِزُونِالذَّهَبَ وَالْفِضَّةِ ..."» .(3) در شرح حال « ابوذر » نيز كرارا و در بسياري از كتب اين مطلب نقل شده است كه او آيه فوق را در برابر معاويه در شام هر صبح و شام مي‌خواند و با صداي بلند فرياد مي‌زد : « بَشِّرْ اَهْلَ الْكُنُوزِ بِكَيٍّ فِي الْجِباهِ وَ كَيٍّ بِالْجُنُوبِ وَ كَيٍّ بِالظُّهُورِ اَبَدا حَتّي يَتَرَدَّدَ الْحَرُّفي اَجْوافِهِمْ : به گنج اندوزان بشارت ده كه هم پيشاني آن‌ها را با اين اموال داغ مي‌كنند و هم پهلوها و هم پشت‌هايشان را تا سوزش گرما ، در درون وجود آن‌ها به حركت درآيد » .(4) و نيز استدلال « ابوذر » در

1- « نور الثقلين » ، جلد 2 ، صفحه 213 .
2- « مجمع البيان » ذيل آيه و « نور الثقلين » جلد 2 ، صفحه 213 .
3- « نور الثقلين » ، جلد 2 ، صفحه 213 .
4- « نور الثقلين » ، جلد 2 صفحه 214 و « تفسير برهان » ، جلد 1 صفحه 122 .

(570) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

برابر « عثمان » به آيه فوق نشان مي‌دهد كه او معتقد بوده است كه آيه مخصوص مانعان زكات نيست ، بلكه غير آن‌ها را نيز شامل مي‌شود. از بررسي مجموع احاديث فوق به ضميمه خود آيه مي‌توان چنين نتيجه گرفت كه در شرايط عادي و معمولي يعني در مواقعي كه جامعه در وضع ناگوار و خطرناكي نيست و مردم از زندگاني عادي بهره‌مندند ، پرداختن زكات كافي است و باقي‌مانده كنز محسوب نمي‌شود (البته بايد توجه داشت كه اصولاً بارعايت موازين و مقررات اسلامي در درآمدها ، اموال به صورت فوق العاده متراكم نمي‌شود ، زيرا اسلام آن‌قدر قيد و شرط براي آن قائل شده است كه تحصيل چنين مالي غالبا غيرممكن است). و امّا در مواقع فوق العاده و هنگامي كه حفظ مصالح جامعه اسلامي ايجاب كند حكومت اسلامي مي‌تواند محدوديتي براي جمع‌آوري اموال قائل شود (آن‌چنان‌كه در روايت علي خوانديم) و يا به كلي همه اندوخته‌ها و ذخيره‌هاي مردم را براي حفظ موجوديت جامعه اسلامي مطالبه كند (آن‌چنان كه در روايت امام صادق درباره زمان قيام قائم آمده است كه با توجه به ذكر علت در آن روايت ساير زمان‌ها را نيز شامل مي‌شود زيرا مي‌فرمايد : « فَيَسْتَعينُ بِه عَلي عَدُوِّه »). ولي تكرار مي‌كنيم كه اين موضوع تنها در اختيار حكومت اسلامي است و او است كه مي‌تواند چنين تصميمي را در مواقع لزوم بگيرد (دقت كنيد). و امّا داستان « ابوذر » ، ممكن است ناظر به همين موضوع باشد كه در آن روز جامعه اسلامي آن‌چنان نياز شديدي داشت كه

اندوختن ثروت در آن روز مخالف منافع جامعه و حفظ موجوديت آن بود. و يا اين‌كه نظر « ابوذر » به اموال بيت‌المال بود كه در دست « عثمان » و « معاويه » قرار داشت و مي‌دانيم اين‌گونه اموال را باوجود مستحق و نيازمندلحظه‌اي نمي‌توان ذخيره كرد ، بلكه بايد به صاحبانش داد و مسأله زكات در اين‌جا به هيچ‌وجه مطـرح نيست. به خصـوص همه تواريخ اسلامي اعم از شيعه و اهل سنت گواهي مي‌دهد كه عثمان اموال كلاني از بيت المال را به خويشاوندان خود داد و معاويه از آن كاخي ساخت كه افسانه كاخ‌هـاي ساسانيـان
تفسير مردان (571)
را زنده كرد و « ابوذر » حق داشت كه در برابر آن‌ها اين آيه را خاطر نشان سازد .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
كَنْز: زر و سيــم انبــاشتـــه شـــده.
ذَهَب: طلا.
فِضَّة: نقره. يكي از دانشمندان مي‌گويد: «طلا» را بدان دليل «ذَهَب» ناميده‌اند كه مي‌رود و جاودانه نمي‌ماند: «يَذْهَبُ وَ لايَبْقي» و «نقره» را بدان جهت «فِضَّه» گفته‌اند كه پراكنده مي‌گردد. و دوست من اگر خردمند باشي همين دو نام براي اين كه تو را به فنــاپــذيــري و مــانــدگار نبـــودن آن دو راه نمــايــد كــافــي اســت.

در اين آيه شريفه خدا در اشاره به عملكـرد بسيـاري از دانشـوران و زاهد نمايان يهـــود و نصـــارا مي‌فـرمـــايـد:
يا اَيُّهَا الَّذينَ امَنُوا اِنَّ كَثيرا مِنَ الْاَحْبارِ وَ الرُّهْبانِ لَيَأْكُلُونَ اَمْوالَ النّاسِ بِالْباطِلِ
اَي كساني كه ايمان آورده‌ايد! بسياري از دانشوران و زاهد نمايان يهود و نصارا دارايي هاي مردم را به ناروا مي‌خورند.
در آيه شريفه از بردن ظالمانه و به ناحق حقوق ديگران، به خوردن به نارواي مال مردم تعبير شده است، چرا كه خوردن نارواي مال ديگري، به مفهوم به دست آوردن آن از راههاي حرام است؛ و چون بيشترين هدف در كسب مال و ثروت، خوردن آن مي‌باشد، از اين رو به خـوردن به بـاطـل و نـــاروا، تعبيـر شـــده است.
امّا پاره‌اي مي‌گويند: منظور آيه شريفه پول غذا و خوردني هاست، چرا كه خوردن پـــول خـوار بـار و مـواد غـذايـي بسـان خوردن خود آن كالاهاست.
وَ يَصُـــــدُّونَ عَـــنْ سَبيـــلِ اللّـــهِ
و نيز آنان مردم را از گرايش و عمل به اسلام و گام سپردن در اين راه آسماني و الهي كه خـدا همگان را بـدان فرا خوانده و نيـز از پيـروي پيـامبر اسلام باز مي‌دارند.
(572) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
[با اين بيان، آيه شريفه روي دو جنايت سهمگين و دو خيانت بزرگ آنان انگشت مي‌نهد و همگان را آگاه مي‌سازد: يكي بردن و خوردن ثروت‌ها و حقوق مردم و ديگر بستن راه آگاهي و هدايت و نجات آنان با تحريف حقايق و بمباران دروغ و انواع عوام‌فريبي‌ها و شگردها و با ترويج آفت دنباله روي و واپسگرايي و بلاي انگيزش تحقيرهاي رنگارنگ و چهره‌آرايي و بت سازي از صاحبان قدرت].(1)
وَ الَّـذينَ يَكْنِـزُونَ الـذَّهَبَ وَ الْفِضَّـةَ وَ لا يُنْفِقُـونَهـا في سَبيـلِ اللّهِ
و كساني كه زر و سيم‌ها را گرد آورده و بدون پرداختن زكات و ديگر حقوق آن، آنها را روي هم انباشته مي‌كنند و در راه خدا آنها را هزينه نمي‌نمايند، آنان را به عذابي دردناك مژده ده!
از پيـامبـر گـرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله آورده‌انـد كه فرمـود: «كُـلُّ مالٍ لَمْ‌تُؤَدَّ زَكاتُهُ فَهُوَ كَنْزٌ وَ اِنْ كـانَ ظـاهِرا»...(2)
هر ثروتي كه زكات و حقوق آن را به طور شايسته نپردازند، گنجينه است؛ گرچه آشكار و در برابر ديدگان مردم باشد و هر ثروتي كه زكات و حقوق

آن پرداخت گردد گنجينه نهاني نيست، گرچه در دل زمين نهان گردد. با اين بيان، ثروتِ نخست شامل هشدار سخت آيه شريفه است، امّا هشدار سخت آيه، ثروت دوّم را شامل نمي‌شود.
اين ديدگاه را در تفسير آيه شريفه بسياري از دانشمندان از جمله «ابن‌عبّاس»، «حَسَن»، «شعبي» و «سُدي» انتخاب كرده‌اند و «جُبّائي» مي‌گويد: اين ديدگاه مورد قبــول همــه مسلمــانــان است و همــه بر ايــن اجمــاع كرده‌اند.
از امير مؤمنان آورده‌اند كه: آنچه افزون بر چهار هزار دينار باشد گنج به شمار مي‌رود، خواه زكات آن داده شده باشد و يا داده نشده باشد. اين مقدار شامل هشدار آيــه شــريفه نيز مي‌گــردد و كمتــر از اين هــزينه زندگي است.
1 . نگارنده.
2. نُورالثَّقَلَيْن، ج 2، ص213؛ تفسيــر طَبَــري، ج10، ص83؛ اَحكام القران، جَصّاص، ج 3، ص 106.
تفسير مردان (573)
به باور بيشتر مفسّران، آيه مورد بحث از آيات پيش از خود جداست و به كساني كه زكات و حقوق مالي خويش را نمي‌دهند هشدار مي‌دهد. امّا پاره‌اي بر آنند كه آيه شريفه پيوند به آيات پيش دارد و در مورد دانشوران و زاهدنمايان يهود و نصارا است.
به باور ما بهتر اين است كه آيه را جهان شمول بنگريم و بگوييم هر دو گروه را شـامل مي‌شود و به هر دو هشدار مي‌دهد.
فَبَشِّرْهُمْ بِعَذابٍ اَليمٍ.
پس آنان را به عذابي دردناك مژده ده.
در روايت آورده‌اند كه پيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله پس از فرود اين آيه مباركه سه بار از ژرفــاي جــان فــريــاد بــــر آورد كـه:
تَبّا لِلــذَّهَبِ... تَبّاً لِلْفِضَّــةِ... نابــود باد طــلا! و نابود باد نقره!
اين سخن پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله بر ياران سخت گران آمد، از اين روي گرد آمدند و پرسيدند: هان اي پيامبر خدا، پس كدامين مال و ثروت و يا كالاي دنيا پسنديده است كه بر گيريم؟اَيُّ الْمالِ نَتَّخِـذُ؟
آن حضرت فرمود:
لِسانا ذاكِرا وَ قَلْبا شاكِرا، وَ زَوْجَةً مُؤْمِنَةً تُعينُ اَحَدَكُمْ عَلي دينِهِ.(1)
1 ـ زباني كه به ياد خــدا حركت كند.
2 ـ قلبــي كه سپاسگــزار حــق باشد.
3 ـ همســر با ايمانـي كه شما را در راه حق و عدالت و دين و آيين‌تان ياري كند.

1 . مُسْنَد احمد، ج 5، ص 266؛ سُنَن تِرْمِذي، ج 5، ص 277.
(574) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

يَوْمَ يُحْمي عَلَيْها في نارِ جَهَنَّمَ فَتُكْوي بِها جِباهُهُمْ وَ جُنُوبُهُمْ وَ ظُهُورُهُمْ‌هذا ما كَنَــزْتُــمْ لِاَنْفُسِكُـمْ فَذُوقُوا ما كُنْتُمْ تَكْنِزُونَ
در آن روز كه آن‌ها را در آتش جهنم گرم و سوزان كرده و با آن صورت‌ها و پهلوها و پشتهايشان را داغ مي‌كنند (و به آن‌ها مي‌گويند) كه اين همان چيز است كه براي خودگنجينه ساختيد پس بچشيد چيزي را كه براي خود اندوختيد. (35 / توبه)
شرح آيه از تفسير نمونه
اين آيه بار ديگر اين حقيقت را تأكيد مي‌كند كه اعمال انسان‌ها از بين نمي‌روند و همچنان باقي مي‌مانند و همان‌ها هستند كه در جهان ديگر برابر انسان مجسم مي‌شوند و مايه سرور و شادي و يا رنج و عذاب او مي‌گردند. در اين‌كه در آيه فوق چرا از ميان تمام اعضاء بدن تنها « پيشاني » و « پشت » و « پهلو » ذكر شده در ميان مفسران گفتگو است ، ولي از ابوذر چنين نقل شده است كه او مي‌گفت : «اين به خاطر آن است كه حرارت سوزان در فضايي كه در پشت اين سه نقطه قراردارد نفوذمي‌كند و تمام وجود آن‌هارا فرامي‌گيرد» (حَتّي يَتَرَدَّدُالْحَرُّفيأَجْوافِهِمْ) .(1) و نيز گفته شده اين به خاطر آن است كه با اين سه عضو در مقابل محرومان عكس‌العمل نشان مي‌دادند : گاهي صورت را درهم مي‌كشيدند و زماني به علامت بي‌اعتنايي از روبرو شدن با آن‌ها خودداري مي‌كردند و منحرف مي‌شدند و گاهي به آنان پشت مي‌نمودند ، لذا اين سه نقطه از بدن آن‌ها را با اندوخته‌هاي زر و سيمشان داغ مي‌كنند. در پايان اين بحث مناسب است به يك نكته ادبي كه در آيه موجود است نيز اشاره كنيم و آن اين‌كه در آيه مي‌خوانيم : « يَوْمَ يُحْمي عَلَيْها » يعني در آن روز آتش به روي سكه‌ها ريخته مي‌شود تا داغ و سوزان گردند ، در حالي كه معمولاً در اين گونه موارد كلمه « عَلَي » به كار برده
1- « نور الثقلين » ، جلد 2 ، صفحه 214 .
تفسير مردان (575)
نمي‌شود ، بلكه في المثل گفته مي‌شود : « يُحْمَي الْحَديدَ » آهن را داغ مي‌كنند. اين تعبير عبارت شايد به‌خاطر اين باشدكه اشاره به سوزندگي فوق العاده سكه‌ها شود ، چون اگر سكه‌اي را در آتش بيفكنند آن قدر داغ و سوزان نمي‌شود كه اگر آن را به زير آتش كنند و آتش به روي آن بريزند ، قرآن نمي‌گويد : سكه‌ها را در آتش مي‌گذارند بلكه مي‌گويد آن‌ها را در زير آتش قرار مي‌دهند تا خوب گداخته و سوزان شود و اين تعبير زنــده است كه شدت مجازات اين‌گونه ثروت اندوزان سنگدل را بازگو مي‌كند .

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
اِحْماء: اين واژه به مفهوم گرم كردن و حرارت دادن به چيزي است؛ درست عكس «تَبْريد» كه به مفهوم سرد كردن است.
كَيّ: به مفهوم چسبانيدن چيز داغ و سوزان بر عضوي از اعضاي بدن است.
پس از آن هشدار اينك در اين آيه به كيفر دردناك ثروت اندوزان و پايمال كنندگان حقوق مردم پرداخته و مي‌فرمايد:
يَوْمَ يُحْمي عَلَيْها في نارِ جَهَنَّمَ فَتُكْوي بِها جِباهُهُمْ وَ جُنُوبُهُمْ وَ ظُهُورُهُمْ
روزي كه سكّه‌هاي زر و سيم انباشته شده را در آتش شعله‌ور دوزخ مي‌گدازند و بسان آتش سرخ مي‌سازند و آنگاه پيشاني و پهلو و پشت زر اندوزان را با آنها داغ مي‌كنند. آري آن روز در پيش است و از آن روز و كيفر كارها گريزي نيست.

در آيه شريفه، به ويژه از پيشاني و پهلو و پشت زر اندوزان نام رفته است و اين بدان دليل است كه قسمت هاي مهمّ بدن انسان را همين اعضا تشكيل مي‌دهند.
ابوذر مي‌گفت: زر اندوزان و گنجينه داران را به داغ كردن چهره، پهلو و پشت مژده ده؛ به داغ كردني سهمگين كه سوزش و حرارت آن تا اعماق قلب آنان نفوذ مي‌كند.
با اين بيان روشن مي‌گردد كه دليل نام بردن «ابوذر» از اين اعضا و هشدار از داغ نمودن آنان در روز رستاخيز اين است كه اينها بر خلاف دست و پا، از درون تهي
(576) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
هستند و با داغ نمودن آنها سوزش تا عمق جان و كران تا كران سازمان وجود انسان نفوذ مي‌كند.
برخي بر آنند كه راز نام بردن از اين اعضا آن است كه پيشاني به خاطر آشكار بودنش جايگاه نشان خفت خوردن و داغ شدن است، پهلو جايگاه درد جانكاه است و پشت نيز جاي خوردن حدّ و تحمل كيفر گناه.
امّا برخي مي‌گويند: راز اين نام بردن آن است كه پيشاني جاي سجده است كه زر اندوز حق آن را ادا ننموده و پهلو برابر دل است كه در عقيده و ايمانش اخلاص نورزيده و پشت نيز جايگاه به دوش كشيدن بار گناه است و هر سه در خور داغ نهادن.
و به باور «ابوبكر وَرّاق» راز نام بردن از اعضاي سه گانه آن است كه ثروتمند و توانگر با ديدن نيازمند، به جاي كمك چهره درهم مي‌كشد و خم به ابرو مي‌آورد و آنگاه روي مي‌گرداند و سر انجام به او پشت مي‌كند.
هذا ما كَنَزْتُمْ لِاَنْفُسِكُمْ
به هنگام داغ نهادن بر اين اعضا و يا پس از آن، به آنان مي‌گويند: اين همان چيزي است كه براي خود اندوختيد و با گنجينه ساختن نعمتهاي خدا و سر باز زدن از حقوق آن اين كيفر را براي خويش خريديد.
فَذُوقُوا ما كُنْتُمْ تَكْنِزُونَ
اينك اين عذاب دردناك را به خاطر زر اندوزي و گرد آوردن و انباشتن زر و سيم و سر باز زدن از اداي حقوق آن بچشيد.
تفسير مردان (577)

قُلْ لَنْ يُصيبَنــآ اِلاّ مــا كَتَــبَ اللّهُ لَنـا هُوَ مَوْلينا وَ عَلَي ا?????فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ
بگــو هيــچ حــادثــه‌اي براي ما رخ نمي‌دهد مگر آن‌چه خداوند براي‌ما نوشته است، اومولي (و ســرپــرست) مــا اســت و مــؤمنــان تنهــا بر خــدا تــوكــل مي‌كنند . (51 / توبه)
شرح آيه از تفسير نمونه
اين اشتباه بزرگي است كه منافقان گرفتار آن هستند ، خيال مي‌كنند با عقل كوچك و فكر ناتوانشان مي‌توانند همه مشكلات و حوادث را پيش‌بيني كنند و از لطف و رحمت خدا بي‌نيازند ، آن‌ها نمي‌دانند تمام هستيشان همچون پركاهي است در برابر يك طوفان عظيم از حوادث يا همانند قطره كوچك آبي در يك بيابان سوزان ، در يك روز تابستان ، اگر لطف الهي يار و مددكار نباشد از انسان ضعيف كاري ساخته نيست .
شك نيست كه سرنوشت ما تا آن‌جا كه با كار و كوشش و تلاش ما مربوط است به دست خود ما است و آيات قرآن نيز با صراحت اين موضوع را بيان مي‌كند مانند « وَ اَنْ لَيْسَ لِلاِْنْسانِ اِلاّ ما سَعي : انسان بهره‌اي جز سعي و كوشش خود ندارد » (39 / نجم) و «كُلُّ نَفْسٍ بِما كَسَبَتْ رَهينَةٌ : هر كس در گرو اعمال خويش است » (38 / مدثر) و آيات ديگر . (هر چند تأثير تلاش و كوشش نيز از سنن الهي و به فرمان اوست). ولي در بيرون دايره تلاش و كوشش ما و آن‌جاكه از حريم قدرت ما خارج است ، دست تقدير تنها حكمران است و آن‌چه به مقتضاي قانون عليّت كه منتهي به مشيت و علم و حكمت پروردگار مي‌شود مقدر شده است انجام‌پذير خواهد بود. منتها افراد باايمان و خداپرست كه به علم و حكمت و لطف و رحمت او مؤمن هستند همه اين مقدرات را مطابق « نظام احسن » و مصلحت بندگان مي‌دانند و هركس بر طبق شايستگي‌هايي كه اكتساب كرده است مقدراتي متناسب آن دارد. يك جمعيت منافق و ترسو و تنبل و پراكنده محكوم به فنا هستند و اين سرنوشت براي آن‌ها حتمي است ، اما يك جمعيت باايمان و آگاه و متحد و مصمم جز پيروزي ، سرنوشتي ندارند.
بنابر آن‌چه گفته شد
(578) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
روشن مي‌شود كه آيه فوق نه با اصل آزادي اراده و اختيار منافات دارد و نه دليلي بر سرنــوشت جبــري انســان‌ها و بي‌اثــر بــودن تـلاش‌ها و كوشش‌ها است.
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

در ادامه آيات قرآن روي سخن را به‌پيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله نموده و مي‌فرمايد:
قُلْ لَنْ‌يُصيبَنا اِلاّ ما كَتَبَ اللّهُ لَنا
درتفسير اين‌فراز دو نظراست:
1 ـ به باور «حَسَن» منظور اين است كه: اي پيامبر، در پاسخ آنان بگو: هر خير و شري كه به ما برسد، خدا آن را در لوح محفوظ نوشته است و جريان آن گونه نيست كه شما مي‌پنداريد كه كارها و روند امور براساس تدبير وحساب نيست و رويدادها تصادفي و بي‌برنامه است.
2 ـ امّا به باور «جُبّائي» و «زَجّاج» مفهوم آيه اين است كه : فرجام كار ما جز آنچه خدا در قرآن نوشته است نخواهد بود و جز آنچه خدا مقرر فرموده است به ما نخواهد رسيد، آري، سرانجام كار ما يا پيروزي ظاهري و نابود ساختن دشمنان حق ستيز خواهد بود، كه خدا وعده آن را داده است و يا به شهادت در راه حق مفتخر خواهيم گشت و به اين بهره معنوي و پيروزي معنوي خواهيم رسيد. با اين بيان سرانجام كار هركدام باشد ـ پيروزي يا شهادت ـ و خدا هركدام را بر ايمان مقرّر فرموده باشد يكسره خير و بركت خواهد بود.
هُوَ مَوْلينا
به باور برخي منظور اين است كه او سرپرست و مالك ماست و مابندگان او هستيم.
امّا به باور پاره‌اي ديگر منظور اين است كه او يار و ياور ماست كه ما را حراست مي‌كند و به ما ياري مي‌رساند و زيان و گرفتاري را از ما دور مي‌كند.
وَ عَلَي اللّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ.
و ايمان آوردگان بايد تنها بر خدا توكّل كنند.
اين آيه شريفه فرماني است از جانب خدا به مردم با ايمان، در مورد توكّل به آفريدگار فرزانه و خشنودي از تدبير و تقدير آن گرداننده هستي و اصل آن اين گونه است: فَلْيَتَوُكَّلْ عَلَي اللّهِ الْمُؤْمِنُونَ.

در قاموس مؤمنان شكست وجود ندارد

قُلْ هَلْ تَرَبَّصُونَ بِناآ اِلاّ اِحْدَي الْحُسْنَيَيْنِ وَ نَحْنُ نَتَرَبَّصُ بِكُمْ اَنْ يُصيبَكُمُ اللّهُ بِعَــذابٍ مِــنْ عِنْــدِهآ اَوْ بِــأَيْــدينــا فَتَــرَبَّصُــوآا اِنّا مَعَكُــمْ مُتَــرَبِّصُــونَ
بگو آيا درباره ما جز يكي از دو نيكي انتظار داريد (يا بر شما پيروز مي‌شويم و يا شربت شهادت مي‌نوشيم) ولي ما انتظار داريم با عذابي از طرف خداوند (در آن جهان) يا به‌دست ما (در اين‌جهان) به شمابرسد،اكنون كه چنين‌است شماانتظار بكشيد ما هم باشما انتظار مي‌كشيم.
(52 / توبه)
شرح آيه از تفسير نمونه
در آيه مورد بحث به منطق عجيب محكمي برخورد مي‌كنيم كه راز اصلي همه پيروزي‌هاي مسلمانان نخستين در آن نهفته شده است و اگر پيامبر اسلام هيچ تعليم و دستوري جز اين نداشت براي تضمين پيروزي پيروانش كافي بود و آن اين‌كه مفهوم شكست و ناكامي را به كلي از صفحه روح آن‌ها زدوده و به آن‌ها ثابت كرده كه در هر حال شما پيروزيد ، كشته شويد پيروزيد و دشمن را بكشيد باز هم پيروزيد. شما دو راه در پيش داريد كه از هر كدام برويد به منزل مقصود خواهيد رسيد ، بيراهه و پرتگاه مطلقا در مسير شما وجود ندارد يك راه به سوي شهادت مي‌رود كه نقطه اوج افتخار يك انسان باايمان است و بالاترين موهبتي است كه براي انسان تصور مي‌شود كه با خدا معامله كند جان را بدهد و يك حيات جاويدان و ابدي در جوار قرب پروردگار و در ميان نعمت‌هاي غيرقابل توصيفش خريداري كند. راه ديگر پيروزي بر دشمن و درهم شكستن قدرت اهريمني او و پاكسازي محيط زندگي انسان‌ها از شر ظالمان و ستمگــران و آلــودگــان است و اين نيــ2ز فيضي است بزرگ و افتخاري است مسلّم.

صفات همیشگي منافقان

نبايد اين آيات را به شكل طرح يك مسأله تاريخي مربوط به گذشته مورد مطالعه قرار دهيم ، بلكه بايد بدانيم درسي است براي امروز و ديروز و فرداي ما و همه انسان‌ها. هيچ جامعه‌اي معمولاً از يك گروه منافق ، اندك يا بسيار ، خالي نيست و صفات آن‌ها تقريبا يكسان و يكنواخت است. آن‌ها افرادي هستند نادان و در عين
(580) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
حال خودخواه و متكبر كه براي خويش عقل و درايت فوق العاده‌اي قائلند. آن‌ها هميشه از راحتي مردم در رنج و عذابند و از ناراحتي‌هايشان خوشحال و خندان. آن‌ها هميشه در ميان انبوهي از خيالات واهي و ترديد و شك و حيرت به سر مي‌برند و به‌همين دليل گامي به پيش و گامي به پس مي‌نهند. در مقابل آن‌ها مؤمنان راستين با شادي مردم شاد و با غم آن‌ها شريك و سهيمند ، هيچ‌گاه به علم و درايت خود نمي‌نازند و هرگز خود را از لطف حق بي‌نياز نمي‌دانند ، دلي لبريز از عشق خدا دارند و در اين راه از هيـچ حادثه‌اي نمي‌هـراسنـد.
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
در ادامه سخن با پيامبرگرامي مي‌فرمايد:
قُـلْ هَـلْ تَرَبَّصُـونَ بِنا اِلاّ اِحْدَي الْحُسْنَيَيْنِ
به باور گروهي همچون «ابن‌عبّاس»، «مُجاهِد» و بسياري مفهوم آيه اين است كه: هان اي پيامبر! به آنان بگو: شما چه انتظاري در مورد ما مي‌بريد؟! جز انتظار يكي از دو نعمت پر شكوه و بهره‌وري شايسته كه يا به پيروزي بر دشمنـان و غنـايـم بسيـار خـواهيـم رسيد و يا به افتخار شهادت در راه حق و پـاداش جـاودانه آن در سـراي آخـرت؟!
وَ نَحْـنُ نَتَـرَبَّصُ بِكُـمْ اَنْ يُصيبَكُـمُ اللّـهُ بِعَـذابٍ مِـنْ عِنْـدِه اَوْ بِـاَيْدينـا
امّا ما در مورد شما يكي از دو سياه روزي را انتظار مي‌بريم و آن اين است كه يا خدا عذابي نابود كننده از سوي خود بر شما بفرستد و نابود تان سازد و يا ما را بر شما پيروز گرداند و طعـم تلـخ كيفر كفر و بيداد خود را از دست ما بچشيد و نابود گرديد.
فَتَـرَبَّصُـوا اِنّا مَعَكُـمْ مُتَـرَبِّصُـونَ.
گفتني است كه واژه «فَتَرَبَّصوا» گرچه به ظاهر فعل امر است، امّا منظور هشدار به منافقان است چرا كه اگر جز اين باشد، بايد آنان در مورد انتظار بردنشان بر رويدادهاي غمبار نسبت به مردم با ايمان فرمانبردار خدا باشند در حالي كه اين گونه نيست و اين فـراز از آيـه بسـان اين آيـه هشـدار دهنـده اسـت كه مي‌فـرمايد:

«اِعْمَلُوا ما شِئْتُمْ»... (1) هر آنچه مي‌خواهيد انجام دهيد وبدانيد كه او به آنچه انجام
1 . سوره فُصِّلَت، آيه 40.
تفسير مردان (581)
مي‌دهيد بيناست.
با اين بيان، مفهوم اين فراز از آيه اين است كه: اينك كه چنين است شما انتظار بريد كه ما نيز به همراه شما انتظار مي‌بريم؛ براي خودمان يا شهادت و بهشت جاودانه خدا و يا پيروزي و غنايم و پاداش جهاد را و براي شما يا زندگي با خفّت و خواري را و يامرگ ذلّت بار و پس از آن ورود به آتش دوزخ را. در اين صورت آيه مورد بحث در حقيقت تفسير آيه پيش از خود مي‌باشد و پيام آن را بيان مي‌كند.
و به باور برخي منظور آيه اين است كه: شما انتظار مرگ ما را بكشيد، كه ماهم انتظار نابودي شما را مي‌بريم. و از ديدگاه پاره‌اي منظور اين است كه: شما انتظار وعده‌هاي پوچ شيطان براي نابود كردن دين خدا را ببريد و ما نيز در انتظار وعده‌هاي خدا در مورد پيروزي دين و آيين او و ياري رساني‌اش به‌پيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله و نابودي دشمنان او هستيم.
(582) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
يَحْذَرُ الْمُنافِقُونَ اَنْ تُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ سُورَةٌ تُنَبِّئُهُمْ بِما فـي قُلُـوبِهِمْ قُـلِ اسْتَهْـزِءآوُا اِنَّ اللّـــهَ مُخْـــرِجٌ مـــا تَحْـــذَرُونَ
منافقان از آن بيم دارند كه آيه‌اي بر ضد آن‌ها نازل گردد و به‌آن‌ها از اسرار درون‌قلبشان خبردهد، بگو: استهزاء كنيد،خداوند آن‌چه‌را از آن بيم‌داريد، آشكارمي‌سازد.(64 / توبه)
شرح آيه از تفسير نمونه
از اين آيه چنين استفاده مي‌شود كه خداوند براي دفع خطر منافقان از پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله گهگاه پرده از روي اسرار آن‌ها برمي‌داشت و آنان را به جمعيت معرفي مي‌كرد تا مسلمانان به هوش باشند و به دام آن‌ها گرفتار نشوند و آن‌ها نيز متوجه موقعيت خويش شوند و دست و پاي خود را جمع كنند ، روي اين‌جهت غالبا آنان دريك حالت ترس و وحشت به‌سرمي‌بردند. جمله « اسْتَهْزِءوُا » (مسخره كنيد) از قبيل امر براي تهديد است ، همانند اين‌كه انسان به دشمنش مي‌گويد : « هرقدر كارشكني و اذيت و آزار در قدرت داري ، بكن ، پاسخ آن‌ها را يكجا خواهيم داد » اين‌گونه تعبيرات در مقام تهديد ذكرمي‌شود. ضمنا بايد توجه داشت كه از آيه فوق استفاده مي‌شود كه منافقان در دل از حقّانيت پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله باخبر بودند و ارتباط او با خدا را به‌خوبي مي‌دانستند ، ولي با اين حال بر اثر لجاج و عناد و دشمني باحق ، به جاي اين‌كه در برابر او تسليم باشند ، كارشكني مي‌كردند ، به همين دليل قرآن مي‌گويد :

منافقان از اين بيم داشتند كه آياتي برضد آن‌ها نازل شود و مكنون خاطرشان را آشكار سازد. توجه به اين نكته نيز لازم است كه جمله « تُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ » مفهومش اين نيست كه اين‌گونه آيات بر منافقان نازل مي‌شد ، بلكه منظور اين است كه درباره آن‌ها و برضد آن‌ها بوده، هرچند بر شخص پيامبر نازل مي‌گرديد
تفسير مردان (583)
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
حِذْر: فـراهم آوردن و سائل وامكانات براي دور سـاختن آسيب و زيان.
مُنافِق: كسي كه بر خلاف تاريك‌انديشي و كفر دروني خويش به‌ايمان و اسلام تظاهر نمايد. اين واژه از «نافقاء» كه به مفهوم لانه موش صحرايي است برگرفته شده است؛ چرا كه اين جانور براي لانه خود دو راه مي‌سازد و يكي از آن دو راه را مي‌پوشاند و ديگري را براي ورود و خروج باز مي‌گذارد و بر نامه‌اش اين است كه اگر از يكـــي از آن دو راه بـــه ســـراغـــش آمـــدنـــد، از راه دوّم مي‌گـــريـــزد.

شأن نزول

در داستـان فـرود آيه اوّل تا سوّم مورد بحث، روايــات گوناگون است:
1 ـ «ابن كَيسان» آورده است كه اين آيات درباره دوازده تن از منافقان تيره بخت كه دربازگشت از تبوك در گردنه‌اي به قصد كشتن پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله كمين كرده بودند فرود آمد. در آن رويداد فرشته وحي فرود آمد و ضمن گزارش نقشه شوم آنان به پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله ، او را از جانب خــدا مــوظّف ساخت تا كسي رانزد آنان روانه سازد و بازدن مركبهايشان آنــان را از ســـر راه دور سـازد.
در آن جريان «عمّار» زمام مركب پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله را به دست داشت و «حذيفه» آن را مي‌راند. پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله رو به «حذيفه» نمود و فرمود: حذيفه! آنان را شناختي؟
پاسخ داد: نه اي پيامبر خدا.
حضرت نام يكــايــك آنــان را بــرد. «اِنَّهُ فُلانٌ وَ فُلانٌ حَتّي عَدَّهُمْ كُلَّهُمْ».
حــذيفــه گفــت: پس چــرا آنــان را مورد تعقيب قــرار نمي‌دهيــد؟
فرمود: خوش نمي‌دارم كه عرب بگويد: محمد هنگامي كه بر اوضاع مسلّط شد، به كشتاريارانخودپرداخت.«اَكْرَهُ اَنْ تَقُولَ‌الْعَرَبُ:لَمّاظَفِرَ بِاَصْحابِهِ اَقْبَلَ‌يَقْتُلُهُمْ»(1)
2 ـ از حضرت باقر عليه‌السلام همين روايت را آورده‌اند، جز اين كه آن بزرگوار افزوده
1 . تفسير بُرْهان، ج 2، ص 140.

است كه آنان در مورد كشتن‌پيامبر خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله به گفتگو پرداختند و قرار بر اين شد كه اگر آن حضرت از نقشه شوم آنان آگاه شد، بگويند، ما به شوخي چيزي گفتيم و اگر آگاه نشــد نقشــه شيطاني خود را جامه عمل بپوشانند و پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله را به شهادت برسانند.
3 ـ از «حَسَن» و «قَتادَه» آورده‌اند كه: گروهي از نفاقگرايان در كارزار تبوك ضمن عيبجويي از پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله گفتند: اين مرد چنين مي‌پندارد كه كاخ هاي شام و دژهاي آن را خواهد گرفت راستي كه چه آرزوي بيهوده‌اي! خدا اين بافته‌هاي ناروا را به وسيله پيك وحي، به آگاهي پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله رسانيد و آن حضرت دستور توقّف لشكر را داد و آنان را خواست و از عيبجويي‌ها و رفتار زشت و شرك آلودشان آگاهشان ساخت. امّا آنان با كمال وقاحت گفتند: اي پيامبر خدا، ما به شوخي چيزي گفتيم و آنگاه براي تبرئه خويش به سوگند پناه بردند و سوگند ياد كردند. درست در اين شرايط بود كه اين آيه شريفه فرود آمد. وَ لَئِنْ سَاَلْتَهُمْ...(1)

4 ـ گروهي همچون «كَلْبي»، «علي بن ابراهيم» و «ابوحمزه» آورده‌اند كه به هنگام بازگشت پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله از تبوك، شماري از منافقان به تمسخر پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله و ياران درست انديش او پرداخته و مي‌خنديدند... فرشته وحي فرود آمد و موضوع را به آگاهي پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله رساند و آن حضرت با اشاره به آنان، به عمار فرمود: اين چند تن قرآن و پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله را به تمسخر گرفته‌اند و فرشته وحي جريان را به آگاهي من رسانده است، امّا اگر از آنان بپرسيد كه چه مي‌گويند و چرا مي‌خندند؟ در پاسخ خواهند گفت: سخن در مورد راه و سواران بود.
«عمار»، نزد آنان رفت و از دليل خنده آنان پرسيد، در پاسخ گفتند: از سفر و سواران سخن به ميان آمد. عمّار گفت: راستي كه خدا و پيامبرش درست گفتند. خدا شما را بسوزاند كه خواهيد سوخت.
آنان با شنيدن سخن عمّار بسرعت نزد پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله شتافته و به پوزش خواهي
1 . آيه 65.

پرداختند. خدا براي رسوايي آنان اين آيات را برقلب پاك پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله فروفرستاد: يَحْذَرُ الْمُنافِقُونَ...(1)
5 ـ و گروهي ديگر از جمله «ابن عمر»، «زيد بن اسلم» و «محمد بن كَعْب» آورده‌اند كه در كارزار «تَبوك»، عنصري بداندیش در عيبجويي از پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله و يارانش گفت: من ترسوتر و دروغگوتر از اينان نديده‌ام. «عوف» اين سخن كفر آميز را شنيد و گفت: خداي‌توراز رحمت‌خويش دورسازدكه دروغي سهمگين به زبان مي‌راني و عنصري نفاق‌پيشه‌اي و آنگاه به محضر پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله شتافت تا موضوع را به آگاهي آن حضرت برساند، امّا ديد كه آن بزرگوار به وسيله فرشته وحي از جريان آگاه شده است.
در اين هنگام آن عنصر بداندیش و دروغ پرداز نيز براي پوزش خواهي نزد پيامبر آمد و صلي‌الله‌عليه‌وآله سوگند ياد كرد كه به شوخي چيزي بر زبان آورده است. و درست در اين شرايط بود كه اين آيات بر قلب مصفاي پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله مهر و گذشت فرود آمد...
6 ـ «مُجاهِد» آورده‌است‌كه يكي‌ازمنافقان گفت: پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله گاه مي‌گويد شتر فلان كس در كدامين دشت و يا درّه است، در صورتي كه از غيب آگاهي ندارد و بيهوده مي‌گويد. آنگاه بود كه اين آيات فرود آمد...
7 ـ و «ضَحّاك» بر آن است كه اين آيات در مورد «عبداللّه بن اُبَيّ» و دار و دسته او فرود آمد.

در آيات 64 تا 70 آفريدگار هستي از نقشه شوم نفاقگرايان و بداندیشان بر ضد پيــامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله پـرده برداشتــه و مي‌فرمايد:
يَحْذَرُ الْمُنافِقُونَ اَنْ تُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ سُورَةٌ تُنَبِّئُهُمْ بِما في قُلُوبِهِمْ
در تفسير اين آيه مباركه دو نظر است:
1 ـ به باور بيشتر مفسّران پيشين از جمله «حَسَن»، «مُجاهِد» و «جُبّائي» منظور، گزارش از اين موضوع است كه منافقان مي‌ترسند با فرود سوره‌اي بر پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله
1 . آيه‌هاي 67 . 64.
(586) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
اسرارشان فاش شود. بر اين اساس معناي آيه اين است كه: منافقان مي‌ترسند كه خدا ســوره‌اي بر پيــامبــرش فــروفــرستــد و از شــرك درونــي آنــان پــرده بردارد.
«ابومُسلِم» در اين مورد مي‌گويد: آنان از روي تمسخر اظهار ترس و دلهره مي‌نمودند و به يكــديگــر مي‌گفتنــد مراقب گفتارتان باشيد كه آيه و يا سوره‌اي دربــاره شما بر محمد صلي‌الله‌عليه‌وآله نازل نشود.
و «جُبّائي» مي‌گويد: آنان از اين در هراس بودند كه پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله در رسالت خويش راستگو باشد و با فرود فرشته وحي و آوردن سوره يا آيه‌اي بر ضد آنان درون آلوده و كفــر بــاطنــي‌شــان را بنمـايــانــد و رســوا گــردند.
2 ـ امّا به باور پاره‌اي، گرچه آيه به صورت خبر است امّا در حقيقت امر است و مفهوم آن اين است كه: نفاقگرايان بايد بترسند كه مبادا آيه و يا سوره‌اي فرود آيد و از نفاق و شرك دروني آنان پرده بردارد... و بدان دليل «خبر» به جاي «انشاء» آمده است كــه در مقــام هشــدار آنـــان است.
در ادامه سخن، در هشدار ديگري به آنان مي‌فرمايد:
قُلِ اسْتَهْزِؤُا اِنَّ اللّهَ مُخْرِجٌ ما تَحْذَرُونَ.
اي پيامبر! به اين نفاقگرايان بگو: هرچه مي‌خواهيد مسخره كنيد، اما بدانيد كه خدا آنچه را از آشكار شدنش در هراسيد سرانجام برملا مي‌سازد و درون آلوده و پليد شمــا را به پيــامبــرش مي‌نمـايـاند.
تفسير مردان (587)

وَ لَئِـــنْ سَـأَلْتَهُـــمْ لَيَقـُولُـنَّ اِنَّمــا كُنّـا نَخـُوضُ وَ نَلْعَبُ قُلْ اَبِاللّهِ وَ ايــاتِــهِ وَ رَسُـــــولِـــهِ كُنْتُـــمْ تَسْتَهْـــزِءُونَ
و اگر از آن‌ها بپرسي (چرا اين اعمال خلاف را انجام داديد) مي‌گويند: ما بازي و شوخي مي‌كــرديــم، بگــو : آيا خــدا و آيــات او و پيـامبـرش را مسخره مي‌كنيد؟ (65 / توبه)
شرح آيه از تفسير نمونه
« خَوْضْ » چنان‌كه در كتب لغت آمده است ، به معني داخل شدن تدريجي در آب است ، سپس به عنوان كنايه به ورود در كارهاي مختلف اطلاق شده است ، ولي غالبا در قرآن به معني ورود يا شروع به كارها يا سخنان زشت و بد آمده است. درواقع اين راه فرار عجيبي بود كه توطئه‌ها را مي‌چيدند و سمپاشي‌ها را مي‌كردند به اين قصد كه اگر رازشان آشكار نشد و هدف شومشان تحقق يافت، به‌مقصود جدي خود رسيده‌باشند، اما اگر پرده‌ها كنار رفت و رازشان فاش شد ، خود را در زير نقاب « مزاح و شوخي » پنهان سازند و با اين عذر و بهانه از مجازات پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله و مردم فرار كنند. منافقان امروز و منافقان هر زمان كه برنامه‌هاي يكنواختي دارند ، از اين روش بهره‌برداري فراوان مي‌كنند ، حتي گاه مي‌شود جدي‌ترين مطلب را درلباس مزاح‌ها و شوخي‌هاي ساده مطرح مي‌كنند ، اگر به هدفشان رسيدند ، چه بهتر وگرنه با عنوان كردن شوخي و مزاح ، از چنگال مجازات فرار مي‌كنند. اما قرآن با تعبيري قاطع و كوبنده به آن‌ها پاسخ مي‌گويد و به پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله دستورمي‌دهد كه ؛ « به آن‌ها بگو: آيا خدا و آيات او و رسولش را مسخره مي‌كنيد و به‌شوخي مي‌گيريد » ؟ (قُلْ اَبِاللّهِ وَ اياتِهِ وَ رَسُولِهِ كُنْتُمْ تَسْتَهْزِءُونَ). آيا اين‌امور كه از جدي‌ترين مسائل هستند ، شـوخـي‌پذيرند؟
(588) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
خَوْض: اين واژه در اصل به مفهوم پانهادن در گل و لاي است، امّابه همراه قرينه، در فــرورفتن در بــازي و شــوخي و گفتــار و رفتــار بيهوده نيز به كار مي‌رود.
لَعِب: كاري كه به خــاطــر لــذّت جــويي انجــام مي‌گيــرد و باعث سقوط شخصيت مي‌گردد.
در آيه مورد بحث، با اشاره به بيهوده گويي و بداندیشي آنان مي‌فرمايد:
وَ لَئِنْ سَاَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ اِنَّما كُنّا نَخُوضُ وَ نَلْعَبُ
و اگر از بداندیشي و عيبجويي آنان از دين و آيين واز تمسخر و

بيهوده‌گويي‌شان در مورد پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله و مردم با ايمان بپرسي که چرا چنين مي‌کنند و اين گونه رفتار مي‌نمايند؟ پاسخ خواهند داد که: ما براي سپري کردن راه و سرگرمي چيزي گفتيم و هرگز در گفتارمان جدّي نبوديم و اين‌گونه عذر بدتر از گناه مي‌آورند.
قُلْ اَبِاللّهِ وَ ايـاتِـه وَ رَسُولَه کُنْتُمْ تَسْتَهْزِءُونَ
اي پيامبر! به آنان بگو: آياخدا و آيات و دلايل و کتاب او و پيامبرش را مسخره مي‌کنيد؟!
تفسير مردان (589)
لا تَعْتَذِرُوا قَدْ کَفَرْتُمْ بَعْدَ ايمانِکُمْ اِنْ نَعْفُ عَنْ طائِفَةٍ مِنْکُمْ نُعَذِّبْ طائِفَةً بِاَنَّهُمْ کانُوا مُجْرِمينَ
(بگو :) عذرخواهي نکنيد (که بيهوده‌است ، چراکه) شما پس از ايمان آوردن ، کافرشديد ، اگر گروهي از شما را (به خاطر توبه) مورد عفو قرار دهيم ، گروه ديگري را عذاب خواهيم کرد، زيرا آن‌ها مجرم بودند. (66 / توبه)
شرح آيه از تفسير نمونه
اين تعبير نشان مي‌دهد که گروه بالا از آغاز در صف منافقان نبودند ، بلکه در صف مؤمنان ضعيف‌الايمان بودند و پس از ماجراي فوق راه کفر پيش گرفتند. ضمنا اين‌که مي‌گويد : « گروهي را به خاطر جرم و گناهشان مجازات مي‌کنيم » ، دليل بر آن است که « گروه مورد عفو » افرادي هستند که آثار جرم و گناه را با آب توبه از وجود خود شسته‌اند. روايات متعددي در ذيل اين آيه وارد شده که حکايت از آن مي‌کند که بعضي از اين منافقان که وصف حالشان در آيات بالا آمده ، از کرده خويش پشيمان شدند و توبه کردند ، ولي بعضي ديگر همچنان بر روش خود باقي بودند (براي دستيابي به توضيح بيشتر به تفسير « نور الثقلين » ، جلد 2 ، صفحه 239 مراجعه شود) .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
اِعْتِذار: پوزش خواهي.
اِجْرام: بريدن از حق و گرايش به باطل و بيداد.
در ادامه سخن، به پيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله دستور مي‌رسد که به آنان بگو:
لاتَعْتَذِرُوا قَدْکَفَرْتُمْبَعْدَايمانِکُمْ
از اين پوزش خواهي‌هاي پوچ و بافته‌هاي دروغين دست برداريد؛ چرا که شما با اين عملکرد زشت و ظالمانه خويش پس از اظهار اسلام و ايمان کفر ورزيديد.
گفتني است که منظور، ايمانِ به زبان و اسلامِ ظاهري است؛ چرا که کفر پس از

ايمان حقيقي ممكن نيست.(1)
و آنگاه در آخرين فراز آيه شريفه به آنان هشدار مي‌دهد كه:
اِنْ نَعْــفُ عَنْ طائِفَــةٍ مِنْكُــمْ نُعَــذِّبْ طـائِفَةً بِاَنَّهُمْ كانُوا مُجْرِمينَ
منظور از «مُجرِم» در اينجا، انسان كفرگرا و حق ستيزي است كه بر نفاق و كفر باطني خويش اصرار مي‌ورزد. با اين بيان مفهوم آيه اين است كه: اگر از گروهي به خاطر توبه و تجديد نظر در انديشه و رفتار و كردار شان بگذريم و مورد بخشايش قرارشان دهيم، آن گروه ديگر را كه همچنان به نفاق خود پاي مي‌فشارند و توبه نمي‌كننــد بشــدت كيفــر خواهيم كــرد، چــرا كه آنــان مجــرم و گناهكار بودند.
واژه «طائِفَة» در اصل به مفهوم گروه است، امّا گاه به يك نفر نيز گفته مي‌شود. براي نمونه در اين آيه شريفه وَ لْيَشْهَدْ عَذابَهُما طائِفَةٌ مِنَ الْمُؤْمِنينَ»(2) طبق روايات رسيده كمترين كسي كه بــايــد حضــور يابد و كيفر دو زناكار را نظاره كند يك نفر است.
و در روايت نيز آمده است كه منظور از اين «طائفه» سه تن بودند كه دو نفرشان قرآن و پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله را مسخره مي‌كردند و يكي از آن سه مي‌خنديد، كه سرانجام او توبه كــرد و مــورد عفو قرار گرفت.
1 . اين سخن با برخي آيات ناسازگار است؛ چرا كه انسان مي تواند پس از آگاهي و ايمان، بر اثر دلايل و عوامل و وسوسه‌هايي پنداري و شيطاني راه كفر و بيداد و بي ايماني در پيش گيرد و همه يافته‌ها و عملكردهاي شايسته و درست را با پندارها و كارهاي ناروا بر باد دهد. براي نمونه به آيه 137، از سوره نساء مراجعه فرماييد.
2 . سوره نور، آيه 2.

اَلْمُنافِقُونَ وَ الْمُنافِقاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ وَ يَنْهَوْنَ‌عَنِ‌الْمَعْرُوفِ وَ يَقْبِضُونَ اَيْدِيَهُمْ نَسُوا اللّهَ فَنَسِيَهُمْ اِنَّ الْمُنافِقينَ هُمُ الْفاسِقُونَ

مردان منافق و زنان منافق همه از يك گروهند ، آن‌ها امر به منكر و نهي از معروف‌مي‌كنند و دستهايشان را (از انفاق و بخشش) مي‌بندند، خدا را فراموش كردند و خداآن‌ها را فراموش كــرده (رحمتــش را از آن‌هــا قطع نمــوده) منـافقــان قطعــا فــاسقند. (67 / توبه)

شرح آيه از تفسير نمونه

آيه مورد بحث اشاره به يك مطلب كلي مي‌كند و آن اين‌كه ممكن‌است روح نفاق به‌اَشكال مختلف ظاهرشود و درچهره‌هاي متفاوت خودنمايي كند كه در ابتدا جلب توجه نكند ، مخصوصا خودنمايي روح نفاق در يك « مرد » با يك « زن » ممكن است متفاوت باشد اما نبايد فريب تغيير چهره‌هاي نفاق را در ميان منافقان خورد، بلكه بادقت روشن مي‌شود كه همه در يك سلسله صفات كه قدر مشترك آنان محسوب مي‌شود ، شريكند ، لذا مي‌گويد : « مردان منافق و زنان منافق همه از يك قماش هستند » (اَلْمُنافِقُونَ وَ الْمُنافِقاتُ بَعْضُهُمْ مِـنْ بَعْـضٍ). سپس به ذكر پنج صفت از اوصاف آنان مي‌پردازد :

اول و دوم ؛ « آن‌ها مردم را به "منكرات" ، تشويق و از "نيكي‌ها" بازمي‌دارند» (يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ وَ يَنْهَوْنَ عَنِ‌الْمَعْرُوفِ). يعني درست برعكس برنامه مؤمنان راستين كه دائما از طريق « امر به معروف » و « نهي از منكر » در اصلاح جامعه و پيراستن آن از آلودگي و فساد كوشش دارند ، منافقان دائما سعي مي‌كنندكه فساد همه‌جا رابگيرد و معروف و نيكي‌از جامعه برچيده شود ، تا بهتر بتوانند در چنان محيط آلوده‌اي به اهداف شومشان برسند .

سوم ؛ آن‌ها دست دهنده ندارند ، بلكه « دست‌هايشان را مي‌بندند » ، نه در راه خدا انفاق مي‌كنند ، نه به كمك محرومان مي‌شتابند و نه خويشاوند و آشنا از كمك مالي

آن‌ها بهره مي‌گيرند (وَ يَقْبِضُونَ اَيْدِيَهُمْ). روشن است آن‌ها چون ايمان به آخرت و نتايج و پاداش « انفاق » ندارند ، در بذل اموال سخت بخيلند ، هرچند آن‌ها براي رسيدن به اغراض شوم خود ، اموال فراواني خرج مي‌كنند و يا به عنوان رياكاري ، بذل و بخششي دارند اما هرگز از روي اخلاص و براي خدا دست به چنين كاري نمي‌زنند .

چهارم ؛ تمام اعمال و گفتار و رفتارشان نشان مي‌دهد كه « آن‌ها خدا را فراموش كرده‌اند » و نيز وضع زندگي آن‌ها نشان مي‌دهد كه « خدا هم آن‌ها را از بركات و توفيقات و مواهب خود فراموش نموده » يعني با آن‌ها معامله فراموشي كرده است و آثار اين دو فراموشي در تمام زندگي آنان آشكار است (نَسُوا اللّهَ فَنَسِيَهُمْ). بديهي است نسبت « نسيان » به‌خدا به‌معني فراموشي واقعي نيست ، بلكه كنايه از اين است كه با آن‌ها معامله شخص فراموشكار مي‌كند ، يعني هيچ‌گونه سهمي از رحمت و توفيق خود براي آن‌ها قائل نمي‌شود. اين‌گونه تعبير حتي در سخنان روزمرّه نيز ديده مي‌شود كه مثلاً مي‌گوييم : چون تو وظيفه خود را فراموش كردي ، ما هم به هنگام پرداختن مزد و پاداش تو را فراموش خواهيم كرد ، يعني مزد و پاداشي به تو نخواهيم داد. اين معني در روايات اهل بيت عليهم‌السلام نيز كرارا وارد گرديده است .(1) قابل توجه اين‌كه موضوع نسيان پروردگار با « فاء تفريع » بر نسيان آن‌ها عطف شده است ، يعني فراموشكاري آن‌ها نسبت به فرمان الهي و ذات پاك او اثرش اين است كه خدا هم آن‌ها را از مواهب خويش محروم مي‌سازد و اين نتيجه عمل آن‌ها است .

پنجم ؛ اين‌كه « منافقان فاسقند و بيرون از دايره اطاعت فرمان خدا » (اِنَّ الْمُنافِقينَ هُمُ الْفاسِقُونَ). آن‌چه در آيه فوق درباره صفات مشترك منافقان گفته شد ، در هر عصر و زماني ديده مي‌شود . منافقان عصر ما با چهره‌هاي جديدي كه به خود گرفته‌اند ، در اصول فوق همانند منافقان قرون پيشين هستند ، هم تشويق به فساد مي‌كنند ، هم جلوي كار نيك را مي‌گيرند ، هم بخيل و ممسك هستند و هم خدا را در تمام

1- « نور الثقلين » ، جلد 2 ، صفحه 239 و 240 .

زندگانيشان فراموش كرده‌اند و هم قانون‌شكن و فاسقند و عجيب اين‌كه با تمام اين اوصاف ، مدعي ايمان به خدا و اعتقاد محكم و مبرم به مباني ديني و اسلامي نيز هستند .

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

برخي از خصلت‌هاي زشت نفاقگرايان

در اين آيه شريفه آفريدگار هستي به برخي خصلت‌هاي زشت و زيانبار نفاقگرايان پـرداخته و مي‌فــرمــايد:
اَلْمُنافِقُـونَ وَ الْمُنــافِقاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ
مــردان و زنــان نفــاقگــرا از يکــديگــرِ و در گرد آمدن بر محور شرك و نفاق بســان همـــديگــرنــد.
اين آيه شريفه بسان اين سخن است که گفته مي‌شود: او از من است و من از او، که مشتــرك بودن در عقيده و انــديشه و هدف و راه و رسم رامي‌رساند.
به باور «کَلْبي» منظور اين است که آنان بر دين و آيين يکديگرند و به باور «ابومُسلِم» آنان در گرفتار آمدن به خشم سخت خدا همگي يکسانند.
يَــأْمُرُونَ بِالْمُنْکَــرِ وَ يَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوفِ
آنان مردم را به شرك و گناه مي‌خوانند و از کارهاي شايسته و پسنديده‌اي که خدا به انجام آنها فرمان داده است باز مي‌دارند.
وَ يَقْبِضُــونَ اَيْــدِيَهُــمْ
به باور «حَسَن» و «قَتادَه» منظور اين است که: آنان از انفاق دارايي‌هاي خود در راه فرمانبرداري و خشنودي خدا خود داري مي‌ورزند، امّا به باور «جُبّائي» از جهاد در راه خدا خودداري مي‌ورزند.
نَسُـــوا اللّــهَ فَنَسِيَهُـمْ
به باور «اَصَمّ» منظور اين است که آنان فرمانبرداري خدا را از ياد بردند و خدا نيز
(594) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
آنــان را در آتــش وانهــاد و رحمــت و پــاداش نيــك و بخشايش و مهر خود را از آنـــان دريـــغ داشـــت.
امّا برخي بر آنند که: آنان خدا را از ياد بردند؛ چرا که نينديشيدند که آنان خدايي دارند که به کارهاي نيك پاداش مي‌دهد و به کارهاي زشت کيفر، تا اين انديشه آنان را از کفر و زشتکاري باز دارد؛ به همين دليل خدا نيز آنان را از نظر پاداش بسان فــرامــوش شــدگـان نمود.
گفتني است که به کار رفتن واژه «نسيان» به منظور هماهنگ شدن کلام است و گرنه نسبت دادن نسيان به خداي دانا و توانا روانيست.
اِنَّ الْمُنافِقينَ هُمُ الْفاسِقُونَ
بي‌گمان نفاقگرايان از قلمرو ايمان به خدا و پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله و فرمانبرداري او بيرون رفتــه‌اند و به بــاور پــاره‌اي ديگـــر، آنــان در شرك و نفاق سرگردانند.

تفسير مردان (595)
وَعَدَ اللّهُ الْمُنافِقينَ وَ الْمُنافِقاتِ وَ الْكُفّارَ نارَ جَهَنَّمَ خالِدينَ فيها هِيَ حَسْبُهُمْوَ لَعَنَهُمُ اللّهُ وَ لَهُمْ عَذابٌ مُقيمٌ
خداوند به مردان و زنان منافق و كفار وعده آتش دوزخ داده ، جاودانه در آن خواهندماند ، همان براي آن‌ها كافي است و خدا آن‌ها را از رحمتش دور ساخته و عذاب هميشگي براي آن‌ها است.(68 / توبه)
شرح آيه از تفسير نمونه
به تعبير ديگر آن‌ها نياز به هيچ مجازات ديگري ندارند ، زيرا در دوزخ همه‌نوع عذاب جسماني و روحاني وجود دارد .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

قــرآن در ادامــه سخــن در مــورد آنــان، بــه ترسيم هشدار سخت خدا پرداخته و مي‌فرمايد: وَعَــدَ اللّهُ الْمُنــافِقيــنَ وَ الْمُنــافِقــاتِ وَ الْكُفّارَ نارَ جَهَنَّمَ
خدا به مردان و ز نان نفاقگرا و به تمامي كفرگرايان و حق ستيزان وعده آتش شعله‌ور دوزخ را داده است. آري، در اين آيه به هردو دسته وعده آتش داده شده است؛ هم به آنان كه تظاهر به اسلام و ايمان مي‌كنند، امّا در درون جان به خدا و پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله و كتاب و مقررات آن عقيده ندارند و به دستورات خدا در ميدان عمل بها نمي‌دهند و هم به آنان كه در ظاهر و باطن به خدا ايمان ندارند و با حق مي‌ستيزند.
با اين كه هردو گروه كفر گرايند، قرآن بدان دليل هركدام را جداگانه نام مي‌برد كه به هركدام به طور جداگانه وعده آتش و هشدار دهد تا شايد به خود آيند.
خــالِــدينَ فيهـــا در آن آتش‌هــاي شعله‌ور مــانــدگار خـواهنـد بـود.
هِـــيَ حَسْبُهُـــمْ و همين آتش شعله‌ور دوزخ و كيفر سهمگين آن براي آنان بس است. اين بيان و كلام در آيه شريفه، بسان اين سخن است كه گفته شود: من تو را بسنـــده‌ام و در بــرابــر آنچــه انجـــام داده‌اي كيفــرت خــواهــم كرد.
وَ لَعَنَهُمُ اللّهُ وَ لَهُمْ عَذابٌ مُقيمٌ. و خدا آنان را از رحمت و بهشت پرطراوت خود دور ساخته و عذابي پايدار خواهند داشت.
(596) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

كَالَّذينَ مِنْ قَبْلِكُمْ كانُوآا اَشَدَّ مِنْكُمْ قُوَّةً وَ اَكْثَرَ اَمْوالاً وَ اَوْلادا فَاسْتَمْتَعُوابِخَلاقِهِمْ فَاسْتَمْتَعْتُمْ بِخَلاقِكُمْ كَمَا اسْتَمْتَعَ الَّذينَ مِنْ قَبْلِكُمْ بِخَلقِهِمْ وَخُضْتُمْكَالَّذي خــاضُــوا اوُلآئِكَ حَبِطَــتْ اَعْمالُهُمْ فِي الدُّنْيا وَ الاْخِرَةِ وَ اوُلآئِكَ هُمُ الْخاسِرُونَ

(شما منافقان) همانند كساني هستيد كه قبل از شما بودند (و راه نفاق پوييدند) آن‌هاازشما نيرومندتر و اموال و فرزندانشان فزون‌تر بودند، آن‌ها از بهره خود (دردنيا در راه‌هوس‌ها و گناه) استفاده كردند ، شما نيز از بهره خود (در اين راه) استفاده كرديدهمان‌گونه كه آن‌ها استفاده كردند، شما (دركفر و نفاق و استهزاي مؤمنان) فرورفتيد همان‌گونه كه آن‌ها فرو رفتند، (ولي سرانجام) اعمالشان در دنيا و آخرت نابود شد و آن‌ها زيـانكاران هستند.(69 / توبه)

شرح آيه از تفسير نمونه

واژه « خَلاق » در لغت به معني نصيب و بهره است و چنان‌كه « راغب » در « مفردات » گويد : از ريشه « خَلْق » گرفته شده است (گويا به اين جهت كه انسان بهره‌هاي خود را متناسب خلـق و خـوي خود در اين جهان دريافت مي‌دارد). آن‌ها ممكن است استفاده‌هاي « موقت » و « محدودي » از اعمال نفاق‌آميز خود ببرند ، ولي اگر درست بنگريم ، مي‌بينيم نه در زندگي اين دنيا از اين رهگذر طرفي مي‌بندند و نه در جهان ديگر بهره‌اي دارند ، همان‌گونه كه تاريخ اقوام پيشين اين واقعيت را روشن مي‌سازد كه چگونه نكبت‌هاي نفاق دامانشان را گرفت و آن‌ها را به زوال و نابودي كشاند و عاقبت شوم و شرّشان روشنگر سرنوشت آن‌ها در جهان ديگر است. وقتي مي‌بينيم آن‌ها با آن‌همه امكانات و اموال و فرزندان ، به جايي نرسيدند و اعمالشان به خاطر بي‌ريشه بودن تحت تأثير عامل نفاق همگي حبط و نابود شد ، شما كه در سطحي پايين‌تر از آن‌ها از نظر قدرت و توانايي قرار داريد ، به طريق اولي به چنان سرنوشت شومي گــرفتــار خــواهيــد شــد .

تفسير مردان (597)

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

اِسْتِمْتاع: خواستن چيزي كه در آن بهره‌وري و لذت باشد.

خَــــلاق: بهـــــره و نصيــب زود رس و يــا ديــــــررس.

وه كــه امشب چقــدر به شب گذشته شباهت دارد!

در اين آيه مباركه قرآن به مقايسه اينان با بيدادگران و حق ناپذيران پيشين پرداختــه و مي‌فرمـايد:

كَالّــذينَ مِــنْ قَبْلِكُــمْ
اين وعده سهمگين و دردناكي كه بر نفاقگرايي و تمسخر آيات به وسيله شما حق ستيزان به شما داده شده، درست بسان وعده‌اي است كه به كفرگرايان پيش از شما ـ كه رفتــار زشت و ناپسنـدي بسـان شما داشتند ـ داده شده بود.
آنچه در تفسير آيه آمد، ديدگاه گروهي از جمله «زجاج» و «جُبّائي» است، امّا به بــاور بــرخــي ديگــر منظــور اين است كه عملكرد و عقيده شما بسان عقيده و عملكرد كفــر گرايان و مشــركان و زورمـداران پيشين است.
كانُوا اَشَـدَّ مِنْكُـمْ قُوَّةً
آنــان از نظــر جسمــي از شمــا تـوانمنــدتر بــودنــد.
وَ اَكْثَرَ اَمْوالاً وَ اَوْلادا
و داراييها و امكانات وفرزندانشان نيز افزون‌تر از شما بود، امّا هيچ يك از آنها سودي به آنان نبخشيد و به كيفر عملكرد ظالمانه آنان عذاب خدا گريبانشان را گرفت.
فَاسْتَمْتَعُــوا بِخَــلاقِهِمْ فَاسْتَمْتَعْتُــمْ بِخَــلاقِكُمْ كَمَــا اسْتَمْتَــعَ الَّذينَ مِــنْ قَبْلِكُمْ بِخَلاقِهِمْ
آنان از نصيب و بهره‌اي كه در اين جهان داشتند، به جاي بهره‌وري صحيح و در جهت رشد و تكامل و براساس خرد و عدالت، همه را در راه گناه و لذّت جويي و كارهاي نامشروع و نادرستي كه خدا از آنها هشدار داده بود به كار گرفتند و در نتيجه نابود شدند و جز كيفر زشتكاري و نام ننگ چيزي از آنان در تاريخ نماند؛ و دريغ كه
(598) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
شما نفــاقگــرايان اين امت نيــز از بهــره خويش در زندگي بسان آنان بهره گرفتيد.
وَ خُضْتُـــمْ كَــالَّـــذي خــاضُـــوا
و در گرداب كفر و نفاق و تمسخر شايستگان و ايمان آوردگان فرو رفتيد، درست همان سان كه آنان به اين گرداب فرو رفتند.
اُولئِــكَ حَبِطَتْ اَعْمالُهُمْ فِي الدُّنْيا وَ الْاخِرَةِ
آنان كساني بودند كه همه عملكرد شان در اين سرا و سراي آخرت نابود و بي‌اثر شد و كارهايي چون انفاق در راه خير، صله رحم و ديگر كارهاي شايسته كه از مردم با ايمان مورد قبول قرار مي‌گيرد و درخور پاداش مي‌گردد، از آنان به خاطر تظاهر و رياكاري و نبودن ايمان واخلاص دروني برباد رفت. از اين رو نه در اين سرا به خاطر كفر و سركشي و شرك گرايي در خور احترام و بزرگداشت بودند و نه در سراي آخرت پــاداشي خواهند داشت.

وَ اَولئِكَ هُمُ الْخاسِرُونَ.
و آنان همان زيانكارانند؛ چرا كه با دست يازيدن به اين گناهان هلاكت بار خود را به نـابـودي افكنـدنـد.
از «ابن‌عبّاس» آورده‌اند كه وي در تفسير آيه مورد بحث، به آن مثال مشهور در ادبيات و فرهنگ عرب كه مي‌گويد: «ما أَشْبَهَ اللَّيْلَةَ بِالْبارِحَةِ»، وه كه امشب چقدر به شب گذشته شباهت دارد، تكيه كرده و مي‌گويد: منظور از پيشينيان در آيه مورد بحث، بني‌اسرائيل هستند و ما بدانها تشبيه شده‌ايم و همين اندازه مي‌دانم كه پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله فرمود: به خدايي كه جانم در كف قدرت اوست سوگند كه شما از آنان پيروي خواهيد كـرد تا آنجـا كه اگـر مردي از بني اسرائيل به سوراخ سوسماري خزيده باشد شما نيز در آن خواهيد خزيد.
و «ابو هُرَيـرِه» از «ابو سعيـد خِدري» و او از پيـامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله آورده است كه فرمود:
تفسير مردان (599)
لَتَأْخُذُنَّ كَما اَخَذَتِ الْأُمَمُ مِنْ قَبْلِكُمْ ذِراعا بِذِراعٍ وَ شِبْرا بِشِبْرٍ وَ باعا(1) بِباعٍ، حَتّي لَوْ أَنَّ اَحَـدا مِـنْ اُولئِـكَ دَخَـلَ جُحْـرَ ضَـبٍّ لَـدَخَلْتُمُـوهُ...(2)
شما در زندگي تان بي‌كم و كاست، گـام به گـام راه گذشتگـان را در پيش خواهيد گرفت تا جايي كه اگر يكي از آنان در سوراخ سوسماري خـزيـده باشد شما نيـز خـواهيـد خـزيـد.
پرسيدند: منظـور اين است كه همـان عملكرد ايران و روم و پيروان كتابهاي پيشين را انجام خواهيم داد؟
فرمود: مگر مردم جز آنان هستند؟ فَهَلِ النّاسُ اِلاّ هُمْ؟
و عبداللّه بن مسعود مي‌گويد: شما در سبك و رفتار شبيه‌ترين مردم به بني‌اسرائيل هستيد. رفتار و راه و رسم آنان را مو به مو پيروي مي‌كنيد، جز اين كه نمي‌دانم گوساله پرستي نيز خواهيد كرد يا نه؟
و حـذيفـه مي‌گويد: نفاقگرايايي كه اينك در جامعه رشد يافته‌اند بدتر از نفاقگرايان عصـر پيـامبرند.
از او پرسيدند: چگـونه؟
گفت: بـدان جهـت كه آنان كفـر دروني خـويش را نهان مي‌داشتند و اينك اينـان آشكـار مي‌سـازنـد.
1 . منظور از اين واژه، فاصله دو دست باز است.
2 . تفسير ثَعْلَبي ذيل آيه شريفه؛ تفسير طَبَري، ج 10، ص 121؛ مُسْنَد احمد، ج 2، ص 327؛ سُنَن ابن ماجَه، ج 2، ص 1322.
(600) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

اَلَمْ يَأْتِهِمْ نَبَأُ الَّذينَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَوْمِ نُوحٍ وَ عادٍ وَ ثَمُودَ وَ قَوْمِ اِبْراهيمَ وَاَصْحابِ مَدْيَنَ وَ الْمُؤْتَفِكاتِ اَتَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّناتِ فَما كانَ اللّهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَ لكِنْ كانُوآا اَنْفُسَهُــمْ يَظْلِمُونَ
آيا خبر كساني‌كه پيش‌از آن‌ها بودند، به آنان نرسيده، قوم نوح و عاد و ثمود و قوم‌ابراهيم و اصحاب مدين (قوم شعيب) و شهرهاي زير و رو شده(قوم لوط) كه پيامبرانشان با دلايل روشن به سوي آن‌ها آمدند (ولي نپذيرفتند) خداوند به آن‌ها ستم نكرد اما خودشان بر خويشتن ستم مي‌كردند. (70 / توبه)
شرح آيه از تفسير نمونه
« مُؤْتَفِكات » از ماده « اِئْتِفاك » به معني انقلاب و زير و رو شدن است و اشاره به شهرهاي قوم لوط است كه به وسيله زلزله شديد زير و رو گرديد. اين اقوام كه روزگاري بخش‌هاي مهمي از جهان را در اختيار داشتند ، هركدام بر اثر تبهكاري و طغيان و سركشي و فرار از حق و عدالت و پرداختن به انواع ظلم و بيدادگري و فساد ، به نوعي گرفتار كيفر الهي گشتند. قوم نوح با امواج كوبنده طوفان و غرقاب ، قوم عاد (قوم هود) به‌وسيله بادهاي تند و وحشت‌زا، قوم ثمود (قوم صالح) با زلزله‌هاي ويرانگر، قوم ابراهيم با سلب انواع نعمت‌ها ، اصحاب مَدْيَن (قوم شعيب) به وسيله ابر آتش‌بار و قوم لوط با زير و رو شدن شهرهاي آنان همگي نابود شدند. تنها جسم‌هاي بي‌جان و استخوان‌هاي پوسيده در زير خاك و يا در ميان امواج آب از آنان باقي ماند. اين‌ها ماجراهاي تكان‌دهنده‌اي‌است كه مطالعه و بررسي آن ، هر انساني راكه كمترين احساس در قلب او باشد ، تكان مي‌دهد. هرچند خداوند آن‌ها را هيچ‌گاه از لطف خود محروم نساخت ، « و پيامبرانشان را با دلايل روشـن براي هدايت آنان فرستاد » (اَتَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّناتِ). ولي آن‌ها به هيچ‌يك از مواعظ و اندرزهاي اين مردان الهي گوش فراندادند و براي زحمات طاقت‌فرسايشان در راه روشنگري خلق خدا ، ارجي ننهادند.
تفسير مردان (601)
« بنابراين هرگز خداوند به آن‌ها ستم نكرد ، اين خودشان بودند كه به خويشتن ستم روا داشتند » (فَما كانَ اللّهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَ لكِنْ كانُوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ) .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
مُؤْتَفِكات: واژگون شــده‌ها، كه مفــرد آن «مُـؤْتَفِكَة» است.

قــرآن در اين آيـــه دگر باره روي سخن را متوجه پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله ساخته‌و مي‌فرمايد:
اَلَــمْ يَأْتِهِمْ نَبَــأُ الَّــذيــنَ مِــنْ قَبْلِهِمْ قَوْمِ نُوحٍ وَ عادٍ و ثَمُودَ وَ قَوْمِ اِبْرهيمَ وَ اَصْحابِ مَدْيَنَ وَ الْمُــؤْتَفِكاتِ
آيا اين نفاقگرايانى كه به خصلتهاي نكوهيده آنان اشاره رفت، از سرنوشت سياه و درس آموز امّتها و جامعه‌هاي پيشين، نظير جامعه عصر نوح، عاديان، ثموديان، قوم ابراهيم، جامعه «مَدْيَن» و شهرهاي درهم كوبيده شده و واژگون شده قوم سياه‌كار لوط آگــاه نشــده‌اند و اخبــارشــان بــه اينــان نرسيــده است؟
در اين آيه شريفه آفريدگار هستي سرگذشت جامعه‌هاي پيشين و چگونگي سقوط و نابودي آنان به دليل گرفتار آمدن به آفت كفر و بيداد و انكار حق و تكذيب پيــامبــرانشان را به تابلو مي‌برد تا اين خود كامكان و حق ناپذيران آسوده خاطر نباشند و بدانند كه عــذابي سهمگين بســان عذابي كه گريبان آنان را گرفت بر اينان نيز فــرود خـواهد آمد.
راستي مگر اينان نمي‌دانند كه جامعه تبهكار عصر نوح به وسيله طوفان و سيلاب غرق گرديد و عاديان با وزش تند باد سهمگين «صَرصَر» نابود شدند و ثموديان با زمين لرزه مرگ آور به كام زمين رفتند و قوم ابراهيم با گرفته شدن نعمتها و هلاكت نمرود از صفحه روزگار پاك شدند و جامعه عصر شعيب به ابر آتشبار سوخت و شهرهاي سه گانه واژگون شده قوم لوط بر سرشان فرو ريخت و نابود شان ساخت؟
اَتَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّناتِ
(602) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
همه آنان كساني بودند كه پيامبرانشان دليلهاي روشن بر ايشان آوردند و معجزه‌ها نشــان دادند تا آنان حــق را بپذيرند و دست از بيــداد و تبهكــاري و گناه بشويند.
فَمــا كــانَ اللّهُ لِيَظْلِمَهُــمْ وَ لكِــنْ كــانُــوا اَنْفُسَهُــمْ يَظْلِمُــونَ
از اين رو خدا هرگز بر آن نبود كه به آنان ذره‌اي ستم روا دارد و بر اساس ستم نابودشان سازد، بلكه اين خود آنان بودند كه بسان شما، پيامبران خدا و پيامهاي آسماني را تكذيب نمودند و بر ستم و خودكامكي پا فشاري كردند و بدين وسيله به خويشتن ستــم روا داشتند و خــدا نيز به كيفر كفر و بيداد شان آنان را نابود ساخت.

پرتوي از آيات(1)

در آيــاتي كه گــذشت، افزون بر آنچـه آمد، اين سه نكته نيز در خور دقّت است:
الف: خصلت‌هاي نكـوهيـده نفــاقگرايان
در آيات هفتگانه‌اي كه مورد بحث قرار گرفت، قرآن شريف هشت خصلت زشت و زيانبار نفــاقگـرايان را به روشني ترسيم مي‌كند كه عبارتند از:
1 ـ بداندیشي و توطئه‌گري و نقشه بر ضد ديگران كشيدن.
2 ـ بهــا نـدادن به آيــات و مقررات خــدا و تمسخر آنها.
3 ـ گنـــــاه پيـــــاپي و پـــــوزش خـــواهي پيـــاپي.
4 ـ دعــوت به ضــد ارزش‌ها و تلاش در گمراهي ديگران.
5 ـ بازداشتن از كارهاي شايسته.
6 ـ بخــل و تنگ چشمــي در مـورد خويشاوند و بيگانه.
7 ـ فراموش ساختن خــدا و خويشتــن و هدف آفرينش.
8 ـ شكستـن مــرزهــاي مقــررات و گــذشتــن از آنهــا.
1 . مترجم .

ب: كيفر سهمگين دارندگان اين خصلت‌هاي زشت
پس از تــرسيــم خصلت‌هاي نكوهيده و زشت آنان، عذاب و كيفر دردناكي را به آنان وعـــده مي‌دهـد كه عبـــارت است از:
1 ـ آتش شعله‌ور دوزخ، كه انواع كيفرها در آن موجود است.
2 ـ مــانــدگـــار شـــدن در دوزخ و يـــأس از نجـــات.
3 ـ دوري از رحمــت و بخشــايش و مهــر و لطــف خــدا.
4 ـ و ديگر عــذاب پــايــدار و شكنجــه گسست نــاپـذير.
ج: هشـــدار به همـــه عصــرهــا و نسـلهــا
نكتــه ديگــر اين است كه قــرآن كتــاب تــاريخ نيست و در انديشه داستان سرايي و داستان پردازي نيز نمي‌باشد، بلكه كتاب تربيت و سازندگي و برازندگي است؛ از اين رو اگر به ترسيم برخي داستانها مي‌پردازد، يا صفات و ويژگيهاي عناصر شايسته و يا خصلتهاي نكــوهيــده زشتكاران را تــرسيــم مي‌كند، همه اينها در مسيــر سازندگي و هشــدار به انسان هاست.
با اين بيان نبايد خود را دلخوش داشت و يا فريب داد كه آنچه آمد خصلتهاي منافقان در عصر رسالت است، هرگز، بلكه در هر عصر و زمان هر انساني به اين خصلت هاي نكوهيده آلوده گردد هر نام و عنوان و چهره و موقعيتي هم كه داشته باشد، بايد از خدا پروا كند و آماده توبه و پاكسازي درون و

قلب و اخلاق خويش و يا چشيدن عذاب خدا باشد؛ چرا كه در بارگاه خدا معني و حقيقت و درست انديشي و قانون گرايي و عملكرد شايسته و بايسته است كه ارزش دارد و بدان پاداش مي‌دهند نه نام و عنوانهاي ساختگي و قرار دادي. همچنان كه كيفر سهمگين و عذاب دهشتناكي كه بدان اشاره رفت نيز گريبانگير دارندگان اين خصلت هاي نكوهيده خواهد شد، حال هــر كه و در هر كجــا و در هر عصــر و زمــان و تحت هر نــام و عنــواني كه باشد.

(604) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

وَ الْمُؤْمِنُونَ وَ الْمُؤْمِناتُ بَعْضُهُمْ اَوْلِياآءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ يُقيمُونَ الصَّلوةَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكوةَ وَ يُطيعُونَ اللّهَ وَرَسُولَهُ اوُلآئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللّهُ اِنَّ اللّـهَ عَـزيـزٌ حَكيـمٌ

مردان و زنان باايمان وليّ (و يار و ياور) يكديگرند ، امر به معروف و نهي از منكر مي‌كنند و نماز را برپامي‌دارند و زكات رامي‌پردازند و خدا و رسولش را اطاعت مي‌نمايند، خداوند به زودي آن‌ها را مــورد رحمت خويش قرارمي‌دهد، خداوند توانا وحكيم است. (71 / توبه)

شرح آيه از تفسير نمونه

در آيات گذشته علايم و جهات مشترك مردان و زنان منافق مطرح گرديد كه در پنج قسمت خلاصه مي‌شد ؛ « امر به منكر » ، « نهي از معروف » ، « امساك و بخل » ، « فراموش كردن‌خدا » و «مخالفت‌فرمان‌پروردگار».

در آيه مورد بحث علايم و نشانه‌هاي مردان و زنان باايمان بيان شده‌است كه آن‌هم در پنج قسمت خلاصه مي‌شود و درست نقطه مقابل يكايك صفات منافقان است. آيه از اين‌جا شروع مي‌شود كه مي‌فرمايد : « مردان و زنان باايمان دوست و وليّ و يار و ياور يكديگرند » (وَ الْمُؤْمِنُونَ وَ الْمُؤْمِناتُ بَعْضُهُمْ اَوْلِياءُ بَعْضٍ). جالب اين‌كه درباره منافقان كلمه « اَوْلِياء » ذكر نشده بود ، بلكه جمله « بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ » كه دليل بر وحدت هدف و هماهنگي صفات و كردار است ، به چشم مي‌خورد ، اشاره به اين‌كه « منافقان » هرچند در صف واحدي قرار دارند و گروه‌هاي مختلفشان در مشخصات و برنامه‌ها شريكند ، روح مودّت و ولايت در ميان آن‌ها وجود ندارد و هرگاه منافع شخصي آنان به خطر بيفتد ، حتي به دوستان خود خيانت خواهند كرد ، به همين دليل در آيه 14 سوره حشر مي‌خوانيم : « تَحْسَبُهُمْ جَميعا وَ قُلُوبُهُمْ شَتّي : آن‌ها را متحد فكر مي‌كني درحالي‌كه دل‌هايشان پراكنده است » .

پس از بيــان اين اصــل كلــي ، به شــرح جــزئيات صفات مؤمنان مي‌پردازد :

تفسير مردان (605)

1 ـ نخست مي‌گويد: « آن‌ها مردم را به نيكــي‌هــا دعــوت مي‌كننــد » (يَــأْمُــرُونَ بِــالْمَعْــرُوفِ) .

2 ـ « مردم را از زشتي‌ها و بدي‌ها و منكرات بازمي‌دارند » (وَ يَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ) .

3 ـ آن‌ها به عكس منافقان كه خدا را فراموش كرده بودند، « نماز را بر پا مي‌دارند » و به ياد خدا هستند و با ياد و ذكر او ، دل را روشن و عقل را

بيدار و آگاه مي‌دارند (وَ يُقيمُونَ الصَّلوةَ) .
4 ـ آن‌ها بر خلاف منافقان كه افرادي ممسك و بخيل هستند ، بخشي از اموال خويش را در راه خدا و حمايت خلق خدا و به بازسازي جامعه ، انفاق مي‌نمايند « و زكـات امـوال خـويش را مي‌پـردازنـد » (وَ يُـؤْتُـونَ الـزَّكـوةَ) .
5 ـ منافقان فاسق و سركش و خارج از تحت فرمان حق ، هستند اما مؤمنان « اطاعت فرمان خدا و پيامبر او مي‌كنند » (وَ يُطيعُونَ اللّهَ وَ رَسُولَهُ). در پايان اين آيه اشاره به نخستين امتياز مؤمنان از نظر نتيجه و پاداش كرده ، مي‌گويد : « خداوند آن‌ها را به زودي مشمول رحمت خـويش مي‌گرداند » (اوُلئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللّهُ). كلمه « رَحْمَت » كه در اين‌جا ذكر شده ، مفهومي بسيار وسيع دارد كه هرگونه خير و بركت و سعادتي را در اين جهان و جهان ديگر ، دربرمي‌گيرد و اين جمله درحقيقت نقطه مقابل حال منافقان است كه خداوند آن‌ها را لعنت كرده و از رحمت خود دور ساخته است. شك نيست كه وعده رحمت به مؤمنان از طرف خداوند ، از هر نظر قطعي و اطمينان‌بخش است ، « زيرا او هم قدرت دارد و هم حكيم است » ، نه بدون علت وعده مي‌دهـد و نه هنگامي كه وعده داد ، از انجام آن عاجز مي‌ماند (اِنَّ اللّهَ عَزيزٌ حَكيمٌ) .
(606) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

در آيات گذشته سخن در مورد خصلت‌هاي نكوهيده نفاقگرايان بود. روند بحث و تناسب و حكمت كلام ايجاب مي‌نمود كه پرتوي از اساسي‌ترين ويژگي‌ها و اوصاف ايمــان آوردگــان نيــز ترسيــم گــردد؛ به همين جهــت آفــريــدگار هستــي در اين مــورد مي‌فـرمايد:

وَ الْمُؤْمِنُونَ وَ الْمُؤْمِناتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِياءُ بَعْضٍ

مردان و زنان با ايمان دوستدار و يار وياور يكديگرند؛ بر اين اساس است كه هر يك از آنان به وظيفه عقيدتي و اخلاقي و انساني خويش مي‌نگرد كه خود را عضو خانواده بزرگ مؤمنان بنگرد و منافع و مصالح خود را در گرو تأمين مصالح و منافع مردم با ايمان نظاره كند و بسان عضو يك خانواده در حضور و غياب ديگر اعضا اصل وفاداري و امانت را از ياد نبرد و از حقوق و كرامت برادران و خواهران با ايمان خويش دفاع نموده و آنها را پاس دارد. و اين گونه است كه همه آنان در برابر دشمنان و بدانديشان و ددمنشان تجاوزكاربه‌صورت يكپارچه‌وهمدل و همداستان‌جلوه مي‌كنند.

يَــأْمُرُونَ بِالْمَعْــرُوفِ وَ يَنْهَــوْنَ عَـنِ الْمُنْكَـرِ

منظور از «مَعْرُوف» كارهاي قانونگرايانه و درست و مترقي و پسنديده‌اي است كه خدا انجام آنها را واجب ساخته و مردم را در پرتو خرد و دين به انجام شايسته و بايسته آنهافرمان داده است، همچنان كه «مُنْكَر» كارهاي ناپسندي است كه به كناره گيري از آنها دستور داده است. بااين بيان، از ويژگي‌هاي مردم با ايمان اين است كه يكديگر را به كارهاي شايسته و درست فرامي‌خوانند و از ضد ارزش‌ها و كارهاي ناپسند بــاز مي‌دارنــد.

وَ يُقيمُــونَ الصَّلــوةَ

و نماز و فرهنگ انسانساز نماز را برپا مي‌دارند و هماره با شور و شوق و شعور و آگاهي نماز مي‌خوانند.

وَ يُــؤْتُــونَ الـزَّكـوةَ

و زكات و حقوق مالي خويش را آن گونه كه خدا فرموده است مي‌پردازند و خدا

پسندانه هــزينــه مي‌كنند.

وَ يُطيعُونَ اللّهَ وَ رَسُولَهُ

و از خدا و پيامبرش فرمان مي‌برند و بر اساس خواست و خشنودي آنان در مسير زنــدگــي گام برمي‌دارنـد.

أُولئِكَ سَيَــرْحَمُهُــمُ اللّـهُ

آنان كه داراي چنين اوصاف و نشانه‌هايي هستند، خداي پر مهر به زودي

همه آنان را در سراي آخرت مورد بخشايش و رحمت بي‌كران خود قرار مي‌دهد.
اِنَّ اللّهَ عَزيزٌ حَكيمٌ.
چرا كه خدا شكست ناپذير و تواناست؛ از اين رو هركه را خواست و او را شايسته ديد مي‌تواند مورد بخشايش و رحمت قرار دهد و هركه را خواست و در خور كيفر بود مي‌تواند كيفر دهد.

پيام آيه

از آيه شريفه، از جمله اين حقيقت و اين پيام دريافت مي‌گردد كه دو اصل انسان ساز و جامعه پردازِ دعوت به ارزش‌ها و هشدار از ضد ارزش‌ها يا امر به معروف و نهي ازمنكر، دو واجب عيني است و بر تك تك مردم با ايمان واجب است؛ چرا كه در آيه شريفه اين دو كار از ويژگي ها و نشانه‌هاي همه ايمان آوردگان و عدالتخواهان و شايسته كرداران به شمار آمده است نه از ويژگي‌هاي گروهي خاصّ؛ و نيز همگان، بويژه ستمديدگان و آگاهان و روشنفكران بايد ظلم و جور و حق كشي و بيداد هر عنصر قانون شكن و گناهكار، يا عملكرد هر دستگاه قانون ستيز و خودكامه را در پرتو آزادي بيان و قلم بتوانند مورد نقد و نظر و دعوت و هشدار و نظارت و محاسبه قرار دهند، نه فقط ناتوانان و بي پناهان را و نيز نبايد گروهي به اين بهانه و با اين عنوان مقدس آزاد باشند تا هر آنچه بر خلاف ميل زورمداران بود مورد هجوم مغول منشانه خويش قرار دهند و آزادي و آمنيت مردم، به ويژه آزاديخواهان را با انواع دستاويزها، عوامفريبي‌ها و بهانه‌هاي رسوا، حتي با ترور و جنايت و ... پايمال سازند.
(608) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

وَعَدَ اللّهُ الْمُؤْمِنينَ وَ الْمُؤْمِناتِ جَنّاتٍ تَجْري مِنْ تَحْتِهَا الأَنْهارُ خالِدينَفيهـا وَ مَسـاكِنَ طَيِّبَـةً فـي جَنّاتِ عَـدْنٍ وَ رِضْوانٌ مِنَ اللّهِ اَكْبَرُ ذلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظيمُ

خداوند به مردان و زنان باايمان باغ‌هايي از بهشت وعده داده كه نهرها از زير(درختان) آن‌ها جاري هستند، جاودانه در آن خواهند ماند و مسكن‌هاي پاكيزه‌اي دربهشت‌هاي عدن (نصيب آن‌هاساخته) و رضا (و خشنودي) خدا (از همه اين‌ها) برتر است و پيروزي بزرگ همين است.

(72 / توبه)

شرح آيه از تفسير نمونه

« عَدْن » در لغت به معناي اقامت و بقاء در يك مكان است و لذا به « مَعْدِن » كه جايگاه بقاي مواد خاصي است ، اين كلمه اطلاق مي‌شود ، بنابراين مفهوم « عَدْن » با خلود شباهت دارد ، ولي از آن‌جا كه در جمله قبل به مسأله خلود اشاره شده چنين استفاده مي‌شودكه جنّات عدن ، محل خاصي‌از بهشت پروردگار است كه بر ساير باغ‌هاي بهشت امتياز دارد. در احاديث اسلامي و كلمات مفسران اين امتياز به اَشكال مختلف بيان شده است ، در حديثي از پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله چنين آمده كه فرمود : « عَدْنٌ دارُ اللّهِ الَّتي لَمْتَرَها عَيْنٌ وَ لَمْيَخْطُرْ عَلي قَلْبِ بَشَرٍ ، لا يَسْكُنُها غَيْرُ ثَلاثَةٍ النَّبِيّينَ وَ الصِّدّيقينَ وَ الشُّهَداءِ: عدن آن خانه پروردگار است كه هيچ چشمي آن را نديده و به فكر كسي خطور نكرده و تنها سه گروه در آن ساكن مي‌شوند ؛ پيامبران ، صدّيقان (آن‌ها كه پيامبران را تصديق و از آن‌ها حمايت كردند) و شهيدان » .(1) دركتاب « خصال » از پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله چنين نقل شده: « مَنْ سَرَّهُ اَنْ يَحْيا حَياتي وَ يَمُوتُ مَماتي وَ يَسْكُنُ جَنَّتِي الَّتي واعَدَنِيَ اللّهُ رَبّي ، جَنّاتِ عَدْنٍ ... فَلْيُوالِ عَلِيَّ بْنَ اَبيطالِبٍ وَ ذُرِّيَّتَهُ عليهم‌السلام مِنْ بَعْدِه : كسي كه دوست دارد حياتش همچون من و مرگش نيز همانند من بوده باشد و در بهشتي كه خداوند به من وعده داده، در جنات عدن ساكن شود ، بايد علي بن ابي‌طالب و فرزندان بعد

1- « مجمع البيـان » ، ذيل آيه مـــــورد بحـــث .

از او عليهم‌السلام را دوست دارد » .(1) از اين حديث روشن مي‌شود كه جنات عدن ، باغ‌هايي است از بهشت كه پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله و جمعي از خاصان پيروان‌او درآن‌ها مستقر خواهندشد. اين مضمون در حديث ديگري از علي نيز نقل شده كه جنات عدن ، جايگاه پيامبر اسلام

صلي‌الله‌عليه‌وآله است. سپس به نعمت وپاداش معنوي آن‌ها اشــاره كــرده و مي‌فــرمـايد: «وَ رِضْوانٌ مِنَ اللّهِ اَكْبَرُ ...». هيچ‌كس نمي‌تواند آن لذت معنوي و احساس روحاني را كه به يك انسان به خاطر توجه رضايت و خشنودي خدا از او ، دست مي‌دهد ، توصيف كند و به گفته بعضي از مفسران ، حتي گوشه‌اي از اين لذت روحاني از تمام بهشت و نعمت‌ها و مواهب گوناگون و رنگارنگ و بي‌پايانش ، برتر و بالاتر است. البته ما هيچ‌يك از نعمت‌هاي جهان ديگر را نمي‌توانيم در اين قفس دنيا و زندگاني محدودش، در فكر خود ترسيم كنيم ، تا چه رسد به اين نعمت بزرگ روحاني و معنوي. البته ترسيم ضعيفي از تفاوت‌هاي معنوي و مادي را در اين دنيا مي‌توانيم در فكر خود مجسم كنيم ، مثلاً لذتي كه از ديدار يك دوست مهربان و بسيار صميمي بعد از فراق و جدايي ، به ما دست مي‌دهد و يا احساس روحاني خاصي‌كه از درك يك مسأله پيچيده علمي كه ماه‌ها يا سال‌ها به دنبال آن بوده‌ايم ، براي ما حاصل مي‌شود و يا جذبه روحاني نشاط‌انگيزي كه در حالت يك عبادت خالص و مناجات آميخته با حضور قلب ، به ما دست مي‌دهـد ، با لذت هيچ غذا و طعام و مانند آن از لذت‌هاي مادي قابل مقايسه نيست. در اين‌جا نيز روشن مي‌شود آن‌ها كه مي‌گويند : قرآن به هنگام شرح پاداش مؤمنان و نيكوكاران، تنهاروي نعمت‌هاي مادي تكيه كرده و از جذبه‌هاي معنوي در آن خبري نيست ، در اشتباهند ، زيرا در جمله بالا رضايت خدا كه مخصوصا با لفظ « نكره » بيان شده ، اشاره به گوشه‌اي از خشنودي خدا است ، از همه نعمت‌هاي مادي بهشت برتر شمرده شده و اين نشان مي‌دهد كه تا چه حد آن پاداش معنوي پرارزش و گرانبها است. البته دليل اين برتري نيز روشن است ، زيرا روح

1- « نور الثقلين » ، جلد 2 ، صفحه 241 .

(610) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

در واقع به مانند « گوهر » است و جسم همچون « صدف » ، و « روح » فرمانده است و « جسم » فرمانبر ، تكامل روح ، هدف نهايي است و تكامل جسم ، وسيله است به همين دليل تمام شعاع‌هاي روح از جسم وسيع‌تر و دامنه‌دارتر مي‌باشد و لذت‌هاي روحي نيز قابل مقايسه با لذات جسماني نيست ، همان‌گونه كه آلام روحي به مراتب دردناك‌تر از آلام جسماني است .

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

عَدْن: جــاودانــه و مــانــدگــار. پــاره‌اي نيــز ايــن واژه را به قلــب بهشــت و وســط آن معنـــي كــرده‌انــد.

رِضْوان: خشنود شدن. اين واژه مصدر «رضي يرضي» است.

در اين آيه آفريدگار هستي پس از ترسيم پرتوي از ويژگي‌هاي اساسي مردم با ايمـان انـواع نعمت‌ها را به آنـان وعـده مي‌دهـد و مي‌فرمايد:
وَعَــدَ اللّهُ الْمُـؤْمِنينَ وَ الْمُـؤْمِنـاتِ جَنّاتٍ تَجْـري مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ
خدا به مردان و زنان با ايمان و پرواپيشه بوستان‌هايي سرسبز و پرطراوت و زيبايي را وعـده داده است كه از زير درختان آنها جويبارها روان است.
خــالِــديــنَ فيهــــــا
درآنجاجاودانه‌خواهندبود و زندگي خوش‌وگوارا و وصف‌ناپذيري‌خواهند داشت.
وَ مَســــــاكِنَ طَيِّبَــــــةً
و نيز سراهايي خوش و پاك و پاكيزه به آنان وعده فرموده است؛ سراهايي كه از ديدگاه برخي دانشوران از درّ و يا قوت و زبرجد سبز ساخته شده و خدا چنين مقرّر فرموده‌است كه درآنها نه رنج و دردي باشد و نه مشكل و آزاري.
فــــي جَنّــــاتِ عَــــدْنٍ
واژه «عَدْن» در لغــت به مفهــوم جــاودانــه و مــانــدگار است و در تفسيــر آن ديــدگــاه‌هـا متفــاوت اســت:
تفسير مردان (611)
1 ـ بـه بــاور «ابن مسعــود» منظــور از «عَــدْن» قلــب بهشت و وســط آن است.
2 ـ امّا به باور «ضَحّاك» منظور شهري است در بهشت كه پيامبران و امامان راستين و شهيــدان پــاك باختــه در آنجا هستنــد و مــردم با ايمان برگرد آن شهر مسكن دارنــد و در كنـــار آن بهشــت‌هــاي ديگــري قــرار دارد.
3 ـ و از ديدگاه «مُقاتِل» و «كَلْبي»، «عَدْن» پر فرازترين و پرشكوه‌ترين بخش بهشت است و چشمه «تسنيم» نيز در آنجاست و برگرد آن بهشت‌هاي زيبا و پر طراوت ديگري قرار دارد و آفريدگار هستي از لحظه‌اي كه آن را آفريده، پوشيده داشته است و همچنان خواهد بود، تا آنگاه كه صاحبان گرانقدر آن، يعني پيامبران، امامان راستين، شهيدان راه حق، مردم شايسته‌كردار و با اخلاص و كساني كه خدا از آنان خشنود است در آنجا گرد آيند. در آن شهر وصف ناپذير كاخ‌هايي شكوهمند و پر معنويت از درّ و طلا و ياقوت بر پاگشته و نسيمي خوش ودلپذير از زير عرش بر آنها مي‌وزد و انبوهي از مشك سفيد را با خود برداشته و برآنها مي‌افشاند.
از پيــامبر گــرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله آورده‌اند كـه در اين مورد فرمود:

عَدْنٌ، دارُ اللّهِ الّتي لَمْتَرَها عَيْنٌ وَ لَمْيَخْطَرْ عَلي قَلْبِ بَشَرٍ، لايَسْكُنُها غَيْرُ ثَلاثَةٍ: اَلنَّبِيّينَ وَ الصِّدِّيقينَ وَ الشُّهَداءِ، يَقُـولُ اللّهُ عَزَّ وَ جَلَّ: طُوبي لِمَنْ دَخَلَكَ.(1)
«عَدْن»، آن سراي خوش و وصف ناپذيري است كه نه چشمي هرگز آن را ديده و نه بر قلب و مغز انساني خطور كرده است. در آنجا تنها سه گروه راه مي‌يابند كه عبارتند از: پيامبران، صدّيقان و راستي پيشگان و ديگر شهيدان راه حق و فضيلت. سرايي است كه خـدا بـدان پيـام مي‌دهـد كه: خوشا به حال كسي كه در تو مسكن گزيند.
وَ رِضْوانٌ مِنَ اللّهِ اَكْبَرُ
به باور «جُبّائي» منظور اين است كه: و خشنودي خدا از كساني كه وارد آن سراي پر معنويت مي‌گردند، از همه پاداشها و بخششها برتر و پرشكوه‌تر است و خشنودي خـداسـت كه انسـان را بـه آن پاداش وصـف نـاپـذيـر مي‌رسـاند.
به باور «حَسَن» منظور اين است كه شادماني قلب و خشنودي خاطري كه به انسان از رضايت و خشنودي خدا دست مي‌دهد از هر چيزي برتر و بالاتر است.
1 . تفسير طَبَري، ج 10، ص 124؛ تفسير تِبْيان، ج 5، ص 259.
(612) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
ذلِـكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظيمُ.
و اين نعمتهايي كه بدانها اشاره رفت كاميابي پرشكوه و بزرگي است كه چيزي از آنهـا بـزرگ‌تـر نيسـت.

پـرتـوي از آيات(1)

پـرتـوي از آيات(1)

در دو آيه‌اي كه ترجمه و تفسير آن از نظر شما خواننده گرامي گذشت، آفريدگار هستي اساسي‌ترين نشانه‌ها و ويژگي‌هاي انسان‌هاي توحيدگرا و با ايمان را با زيبايي خاصّي به تابلو مي‌برد تا حق طلبان و ارزش دوستان در همه قرون و اعصار دريابند كه فرد با ايمان و جامعه با ايمان بايد در انديشه چه نشانه‌ها و صفات و ارزش‌هايي باشد و مـزرعـه وجـود خـويش را چگـونه و به وسيله كدامين گل‌ها و گل بوته‌ها عطـرآگيـن و آراستـه سـازد.
نشـانـه‌ها و ويـژگي‌هايي كـه بـدان‌ها اشـاره رفـت عبـارتنـد از:
1 ـ همدلي و يگانگي در هدف و عقيده و ويژگي‌هاي اخلاقي و انساني.
2 ـ دعـوت بـه ارزش‌هـا.
3 ـ هشـدار از ضـد ارزش‌هـا.
4 ـ برپايي شايسته و بايسته نماز و تلاش در بر پايي فـرهنـگ و راه و رسـم آن.
5 ـ پرداخت زكـات و حقـوق مالي.
6 ـ فرمانبرداري از خدا و پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله .
و آنگـاه به انـواع پـاداش پرشكـوهي كه براي دارندگان اين نشانه‌ها و آراستگان به اين ويـژگي‌ها مقـرر شده است اشاره مي‌رود كه عبارتند از:
1 ـ بخشايش و مهر خـدا.
2 ـ بهشت پر طراوت زيبا.
3 ـ سـراهـاي پـاكيـزه و خـوش در قلـب بهشـت.
4 ـ و از همه پر شكـوه‌تر رضـوان و خشنودي خـدا از اين بنـدگان شايسته.(2)
1 . مترجم .
2 . نگارنده.

اِنَّ اللّهَ اشْتَري مِنَ الْمُؤْمِنينَ اَنْفُسَهُمْ وَ اَمْوالَهُمْ بِاَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقاتِلُونَ في سَبيلِ اللّهِ فَيَقْتُلُونَ وَ يُقْتَلُونَ وَعْدا عَلَيْهِ حَقّا فِيالتَّوْريةِ وَ الاِْنْجيلِ وَ الْقُرْآنِ وَ مَنْ اَوْفي بِعَهْـدِهِ مِنَ اللّهِ فَاسْتَبْشِـروُا بِبَيْعِكُـمُ الَّذي بايَعْتُمْ بِهِ وَ ذلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظيمُ

خداوند از مؤمنان جان‌ها و اموالشان را خريداري مي‌كند كه (در برابرش) بهشت براي‌آنان باشد (به اين‌گـونه كه) در راه خـدا پيكـار مي‌كننـد، مي‌كشنـد و كشته مي‌شوند، اين‌وعده حقي است بر او كه در تورات و انجيل و قرآن ذكر فرموده و چه‌كسي از خدا به‌عهدش وفادارتر است، اكنـون بشـارت بـاد بر شمـا به داد و ستدي كه با خدا كرده‌ايد و اين پيروزي بزرگي (براي شما) است.(111 / توبه)

شرح آيه از تفسير نمونه

«فَاسْتَبْشِروُا» از ماده « بِشارَت » در اصل از « بَشَرَة » به معني صورت گرفته شده است و اشاره به خوشحالي و خرسندي است كه آثار آن در صورت انسان آشكار شود. در اين تمثيل ، خداوند خودش را « خريدار » و مؤمنان را « فروشنده » معرفي كرده و مي‌گويد : « خداوند از مؤمنان جان‌ها و اموالشان را خريداري مي‌كند و در برابر اين متاع، بهشت را به‌آنان مي‌دهد» (اِنَّ اللّهَ اشْتَري مِنَ الْمُؤْمِنينَ اَنْفُسَهُمْ وَ اَمْوالَهُمْ بِاَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ). و از آن‌جا كه در هر معامله در حقيقت « پنج ركن اساسي » وجود دارد كه عبارتند از ؛ خريدار ، فروشنده ، متاع ، قيمت و سند معامله ، خداوند در اين آيه به تمام اين اركـان اشـاره كـرده است كه عبارتند از ؛

خريـدار : خـداونـد . فروشنـده : مؤمنان .

متاع : جان‌ها و اموال . ثَمَن (بها) : بهشت .

منتها طرز پرداخت اين متاع را با تعبير لطيفي چنين بيان مي‌كند : « آن‌ها در راه خدا پيكار مي‌كنند و دشمنان حق را مي‌كشند و يا در اين راه كشته مي‌شوند و شربت شهادت را مي‌نوشند » (يُقاتِلُونَ في سَبيلِ اللّهِ فَيَقْتُلُونَ وَ يُقْتَلُونَ). در حقيقت دست خدا

(614) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

در ميدان جهاد براي تحويل گرفتن اين متاع اعم از جان و يا اموالي كه در جهاد مصرف مي‌شود ، آماده است. و به دنبال آن به اَسناد معتبر و محكم اين معامله كه پنجمين ركن است ، اشاره كرده و مي‌فرمايد : « اين وعده حقي است كه بر عهده خداوند كه در سه كتاب آسماني تورات ، انجيل و قرآن آمده است » (وَعْدا عَلَيْهِ حَقّا فِيالتَّوْريةِ وَ الاِْنْجيلِ وَ الْقُرْآنِ). البته با توجه به تعبير « في سَبيلِ اللّهِ » به خوبي روشن مي‌شود كه خداوند

خريدار جان‌ها و تلاش‌ها و كوشش‌ها و مجاهدت‌هايي است كه در راه او صورت مي‌گيرد ، يعني در راه پياده كردن حق و عدالت و آزادي و نجات انسان‌ها از چنگال كفر و ظلم و فساد. سپس براي تأكيد روي اين معامله بزرگ مي‌افزايد : « چه كسي وفادارتر به عهدش از خدا است » ؟ (وَ مَنْ اَوْفي بِعَهْدِهِ مِنَ اللّهِ). يعني گرچه بهاي اين معامله فورا پرداخته نمي‌شود ، اما خطرات نسيه را دربرندارد ، چراكه خداوند به حكم قدرت و توانايي و بي‌نيازي از هركس ، نسبت به عهد و پيمانش وفادارتر است ، نه فراموش مي‌كند، نه از پرداخت ، عاجز است و نه كاري برخلاف حكمت انجام مي‌دهد كه از آن پشيمان گردد و نه اَلْعَياذُ بِاللّه خلاف مي‌گويد، بنابراين هيچ‌گونه جاي شك و ترديد در وفاداري او به عهدش و پرداختن بها در رأس موعد باقي نمي‌ماند. و از همه جالب‌تر اين‌كه پس از انجام مراسم اين معامله ، همان‌گونه كه در ميان تجارت‌كنندگان معمول است ، به طرف مقابل تبريك گفته و معامله را معامله پرسودي براي او مي‌خواهد و مي‌گويد : « بشارت باد بر شما به اين معامله‌اي كه انجام داديد » (فَاسْتَبْشِروُا بِبَيْعِكُمُ الَّذي بايَعْتُمْ بِهِ). « و اين پيروزي و رستگاري بزرگي براي همه شما است » (وَ ذلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظيمُ). نظير همين مطلب به عبارت ديگري در آيات 10و11و12 سوره صف آمده است، آن‌جا كه مي‌فرمايد: « يا اَيُّهَا الَّذينَ امَنُوا هَلْ اَدُلُّكُمْ عَلي تِجارَةٍ تُنْجيكُمْ مِنْ عَذابٍ اَليمٍ ، تُؤْمِنُونَ بِاللّهِ وَ رَسُولِهِ وَ تُجاهِدُونَ في سَبيلِ اللّهِ بِاَمْوالِكُمْ وَ اَنْفُسِكُمْ ذلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ، يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَ يُدْخِلْكُمْ جَنّاتٍ تَجْري مِنْ تَحْتِهَا الاَنْهارُ وَ مَساكِنَ طَيِّبَةً في جَنّاتِ عَدْنٍ ذلِكَ الْفَوْزُ الْعَظيمُ ». در تفسير مردان (615)

اين‌جا انسان از اين‌همه لطف و محبت پروردگار درحيرت فرومي‌رود ، خداوندي كه مالك همه عالم هستي و حاكم مطلق بر تمام جهان آفرينش است و هركس هرچه دارد، از ناحيه او دارد ، در مقام خريداري همين مواهبي كه به بندگان بخشيده ، برمي‌آيد و اعطايي خود را به بهايي صدچندان مي‌خرد. عجيب‌تر اين‌كه جهادي كه باعث سربلندي خود انسان و پيروزي و افتخار هر قوم و ملتي است و ثمراتش سرانجام به خود آن‌ها بازمي‌گردد، به‌عنوان پرداخت اين متاع شمرده است. و با اين‌كه بايد در مقابل متاع و بها ، معادله‌اي باشد ، اين تعادل را ناديده گرفته سعادت جاويدان را در برابر يك متاع ناپايدار كه به هرحال فاني شدني است (خواه در بستر بيماري و خواه در ميدان جنگ) قرار داده است. و از اين مهم‌تر ، با اين‌كه خدا از همه راستگويان راستگوتر است و نياز به هيچ‌گونه سند و تضميني ندارد ، مهم‌ترين اسناد و تضمين‌ها را براي بندگانش قائل شده است. و در پايان اين معامله بزرگ ، به آن‌ها تبريك مي‌گويد و بشارت مي‌دهد، آيا لطف و محبت و مرحمت از اين‌بالاتر تصورمي‌شود؟ و آيا

معامله‌اي از اين پرسودتر وجود دارد؟ لذا در حديثي از «جابربن‌عبداللّه انصاري» مي‌خوانيم ؛ وقتي آيه فوق نازل شد ، پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله در مسجد بود ، آيه را با صداي بلند تلاوت كرد و مردم تكبير گفتند ، مردي از انصار پيش آمد ، از روي تعجب از پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله پرسيد : « راستي اين آيه بود كه نازل شد » ؟ پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله فرمود: « آري » ، مرد انصاري گفت: « بَيْعٌ رَبيحٌ لا نُقيلُ وَ لا نَسْتَقيلُ : چه معامله پرسودي، نه اين معامله را بازمي‌گردانيم و نه اگر بازگشتي از ما بخواهند، مي‌پذيريم». (1)

1- « الميزان » ، ذيل آيه مورد بحث .

(616) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

خريد و فروش و داد و ستد به مفهوم حقيقي‌اش، در مورد خدا شايسته نيست؛ چرا كه خريدار، چيزي را كه از آنِ او نيست خريداري مي‌كند و مي‌دانيم كه در نگرش قرآني كران تا كران هستي از آن خداست و اوست كه جهان هستي و انسان را آفريده است. از اين رو در آيه شريفه مفهوم مجازي دادوستد و تأكيد وتشويق مورد نظر اســت؛ درست بســان اين آيه كه مي‌فرمايد: مَنْ ذَا الَّــذي يُقْــرِضُ اللّهَ قَرْضا حَسَنا...(1) كيست آن كس كه به بندگان خــدا وامــي نيكـو دهــد...؟
آري، بر اين اساس كه خدا ارزاني داشتن پاداش بر كارهاي شايسته را تضمين فرموده است، از سويي واژه‌هاي «خريد» و «وام» در اين موارد به كار رفته و از دگرسو كارهاي شايسته به كالا و پاداش و ثواب به بهاي آنها تعبير شده و بدين صورت قرآن ياد آور مي‌گردد كه خدا جانهاي مردم با ايمان را كه در جهاد در راه حق، در طبق اخلاص مي‌نهند و نيز دارايي‌هايشان را كه در راه خشنودي او انفاق مي‌كنند، خريداري نموده و دربرابراينها بهشت‌ونعمت‌هاي‌جاودانه‌اش‌رابه آنان ارزاني مي‌دارد.

پيكار و جهاد در راه حق و فضيلت، بر دو بخش قابل تقسيم است:
1 ـ جهاد با دست و شمشير.
2 ـ جهاد با زبـــان و قلــم.
به باور بسياري از دانشوران جهاد با زبان و بيان در بسياري از صحنه‌ها و ميدان‌ها، رساتر و نافذتر است؛ چرا كه منظور از جهاد در راه خدا، جهاد در راه اوست و دعوت به دين خدا در مرحله نخست به وسيله زبان و قلم است و گاه نوبت به شمشير مي‌رسد.
1 . سوره بقره، آيه 245.
تفسير مردان (617)
افزون بر آن، براي اثبات درستي دين و آيين و آشكار ساختن محتوا و مقررات و مفاهيم آن به منظور پيشرفت دين، كه كاري ضروري و اساسي است، تنها مي‌توان از زبان و قلم مدد گرفت و نه از چيز ديگر.
پيــامبــر گرامي در اين مورد به اميرمؤمنان فرمود: يا عَلِيُّ، لأَنْ يَهْدِيَ اللّهُ عَلي يَدَيْكَ نَسَمَةً خَيْــرٌ مِمّا طَلَعَــتْ عَلَيْهِ الشَّمْسُ.(1)
علي جان! اگر خدا انساني را به دست تو و در پرتو دانش و بيان دگرگونساز تو هدايت نمايد، از آنچه خورشيد بر آن مي‌تابد بهتر است.

نكته ديگر در اين رابطه اين است كه آفريدگار هستي تنها در مورد جهاد با مال و جان، تعبير «خريدن» را نموده و اين بدان جهت است كه عبادت و پرستش خدا بر دوگونه است: بدني و مالي و نوع ديگري ندارد. از اين رو مي‌توان گفت خدا براي تشويق بندگان به توحيد گرايي و تقوا پيشگي و آراستگي به ارزش‌ها و انجام كارهاي شايسته و دوري از زشتي و گناه، در حقيقت خريدار همه نيايش‌ها و پرستش‌ها و كارهاي عبادي بندگان است و در برابر همه آنها پـاداشي شـايسته ارزانـي مي‌دارد.
حضرت صادق عليه‌السلام در اين مورد مي‌فرمايد: أَلا مَنْ لَيْسَتْ لَهُ هِمَّةٌ، إِنَّهُ لَيْسَ لاِءَبدانِكُمْ ثَمَنٌ اِلاَّ الْجَنَّـةَ فَـلا تَبيعُـوها اِلاّ بِهـا.(2)
هان اي مردم سست عنصر و دون همتي كه به عمر و جان خويش بها نمي‌دهيد! بهوش باشيد كه بهاي بدنهاي شما بهشت پر طراوت و زيباي خداست، پس جز به آن بهـاي پرشكـوه، نعمت وجـودتـان را از كف مدهيـد و به كمتـر از آن نفروشيد!
در ادامه آيه شريفه در اشاره به هدف از اين دادوستد و معامله با خدا مي‌فرمايد:
1 . كافي، ج 5، ص 36؛ مُسْتَدْرَك حاكم، ج 3، ص 598.
2 . تفسير تِـبْيان، ج 5، ص 297.
(618) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
يُقـاتِلُـونَ فـي سَبيـلِ اللّهِ فَيَقْتُلُـونَ وَ يُقْتَلُـونَ
آنان در راه خدا پيكار مي‌كنند و در اين راه شرك گرايان و تجاوزكاران را مي‌كشند و يا جان را در راه حق و عدالت نثار مي‌نمايند و به دست شرك گرايان كشته مي‌شوند و در هر دو صـورت پاداش جهاد آنان، بهشت است.
وَعْـدا عَلَيْهِ حَقّا فِي التَّـوْريةِ وَالاْءِنْجيـلِ وَ الْقُـرْانِ
اين حقيقت كه بهشت پاداش آنان است وعده راست و درستي است از سوي خدا، در سـه كتـاب آسمـاني كه در آن هيـچ ترديدي نيست. به عبارت ديگر، خدا به آنان وعده بهشت فرموده و اين وعده درست را خـود ضمـانت كـرده است، وعـده و ضمـانتي كه تخلّـف در آن نخـواهـد بـود.
آيه شريفه نشانگر اين نكته است كه خدا به هر جامعه و مردمي كه فرمان جهاد داده، در برابر آن وعده‌بهشت نيز به آنان داده‌است.
تفسير مردان (619)

اَلتّآئِبُونَ الْعــابِــدوُنَ الْحــامِــدوُنَ السّآئِحُونَ اِلرّاكِعُونَ السّاجِدوُنَ الاْمِروُنَ بِالْمَعْروُفِ وَ النّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ الْحافِظُونَ لِحُــدوُدِ اللّهِ وَ بَشِّــرِ الْمُــؤْمِنينَ
(مؤمنان كساني هستند كه) توبه كنندگانند و عبادتكاران و سپاس گويان و سياحت‌كنندگان و ركوع‌كنندگان و سجده‌آوران و آمران به معروف و نهي‌كنندگان از منكر و حافظان‌حــدود (و مرزهاي) الهي و بشارت بده (به اين‌چنين) مؤمنان. (112 / توبه)
شرح آيه از تفسير نمونه
«سائِح» در اصل از ماده « سَيْح » و « سِياحَت » به معني جريان و استمرار گرفته شده است. همان‌گونه كه روش قرآن مجيد است كه در آيه‌اي سخن را به اجمال برگزار مي‌كند و در آيه بعد به شرح و توضيح آن مي‌پردازد ، در دومين آيه مورد بحث ، مؤمنان را كه فروشندگان جان و مال به خدا هستند ، با نُه صفت بارز معرفي مي‌كند .
1 ـ « آن‌ها كه توبه‌كارانند » و دل و جان خود را به وسيله آب توبه از آلودگي گناه شستشو مي‌دهند (اَلتّآئِبُونَ).
2 ـ « آن‌ها عبادت‌كارانند » و در پرتو راز و نياز با خدا و پرستش ذات پاك او خــودسازي مي‌كنند (الْعابِدوُنَ) .
3 ـ « آن‌هــا در بــرابــر نعمت‌هــاي مــادي و معنــوي پروردگار سپاس مي‌گــوينــد » (الْحــامِـدوُنَ) .
4 ـ «آن‌هــا از يــك كــانــون عبــادت و پــرستـش ، به كانون ديگري رفت و آمــد دارنــد» (السّــائِحُــونَ) .
به اين ترتيب برنامه‌هاي خودسازي آنان در پرتو عبادت ، در محيط محدودي خلاصه نمي‌شود و به افق خاصي تعلق ندارد ، بلكه همه‌جا كانون عبوديت پروردگار و خودسازي و تربيت براي آن‌ها است و هركجا درسي در اين زمينه باشد، طالب آن هستند. منظور از « سائِح » در آيــه فــوق با توجه به اوصافي كه قبل و بعداز آن شمرده شده ، سير در ميان كانون‌هاي عبادت است . در حـديثـي از پيـامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله مي‌خوانيم:
(620) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
«سِيــاحَةُ اُمَّتي فِي الْمَســاجِــدِ : سيــاحت امــت من در مســاجــد است » .(1)
5 ـ « آن‌هاكه دربرابر عظمت و بزرگي خدا ركوع مي‌كنند » (الرّاكِعُونَ) .
6 ـ « آن‌هاكه سر بر آستانش‌مي‌سايند وسجده مي‌آورند » (السّاجِدوُنَ) .
7 ـ « آن‌هاكـه مردم را به‌نيكي‌ها دعوت مي‌كنند » (الاْمِروُنَ بِالْمَعْروُفِ) .

8 ـ « آن‌ها كه تنها به وظيفه دعـوت بـه نيكـي قنـاعت نمي‌كننـد، بلكـه با هـرگـونه فسـاد و منكـري مي‌جنگنـد » (وَ النّاهُـونَ عَـنِ الْمُنْكَـرِ) .
9 ـ « و آن‌ها كه پس از اداي رسالت امر به معروف و نهي از منكر ، به آخرين و مهم‌ترين وظيفه اجتماعي خود يعني حفظ حدود الهي و اجراي قوانين‌او و اقامه حق و عدالت، قيام مي‌كنند » (وَ الْحافِظُونَ لِحُدُودِ اللّهِ). پس از ذكر اين صفات نه‌گانه ، خداوند بار ديگر چنين مؤمنان راستين و تربيت‌يافتگان مكتب ايمان و عمل را تشويق مي‌كند و به پيامبرش مي‌گويد : « اين مؤمنان را بشارت ده » (وَ بَشِّرِ الْمُؤْمِنينَ). و از آن‌جا كه متعلق بشارت ذكر نشده و يا به تعبير ديگر بشارت ، به طور مطلق آمده است، مفهوم وسيعي را مي‌فهماند كه هر خير و سعادتي را دربرمي‌گيرد ، يعني آن‌ها را به هر خير و هر سعادت و هرگونه افتخار بشارت ده. توجه به اين نكته نيز لازم است كه قسمتي از اين صفات نه‌گانه (شش صفت اول) مربوط به جنبه‌هاي خودسازي و تربيتي افراد است و قسمت ديگري (دو صفت هفتم و هشتم) به وظايف حساس اجتماعي و پاكسازي محيط جامعه اشاره‌مي‌كند و آخرين صفت ، حكايت از مسؤوليت‌هاي همگـاني در مـورد تشكيـل حكـومت صالح و شركت فعالانه در مسـائـل مثبت سياسي دارد .
1- « الميـزان » ، ذيل آيه مورد بحث .
تفسير مردان (621)
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«سائِح»: اين واژه از سياحت و به مفهوم گردش هماره در زمين‌است و به همين جهت به روزه‌دار نيز ـ بدان دليل كه براي فرمانبرداري از خدا ترك خواسته‌هاي دل را استمرار مي‌بخشد ـ «سائح» گفته مي‌شود.
بزرگان ما آورده‌اند كه اين ويژگيهاي نه گانه‌اي كه در آيه شريفه آمده از آنِ امامان معصـوم و برگـزيده خداست؛ چـرا كـه در ديگـران به طور شايسته و بايسته كه مورد نظر قرآن است، گرد نخـواهد آمد.
در اين مورد آورده‌اند كه «زُهَري» در راه مكّه چهارمين امام نور را ديدار كرد كه در انديشه طواف بود؛ به او نزديك شد و گفت: پسر پيامبر! جهاد و سختي‌هاي آن را وانهاده و به طواف كعبه برخاسته‌اي؟ مگر خدا در قرآنش ندا نمي‌دهد كه: اِنَّ اللّهَ اشْتَري مِنَ الْمُؤْمِنينَ اَنْفُسَهُمْ وَ اَمْوالَهُمْ ...؟(1)
حضـرت فـرمـود: چـرا ادامـه آن را نمـي‌خـوانـي كـه اَلتّائِبُـونَ...
آنگاه افزود: آري هرگاه مردماني با اين ويژگي‌ها يافتيم كه آماده جهادند، در آن شرايط است كه به همراه آنان به جهاد بر خواهيم خاست؛ چرا كه در آن صورت پـاداش جهـاد از حجّ بيشتر خواهد بود.

1 . سوره توبه، آیه 111 .
(622) آياتُالرِّجال فِيالْقُرْآن

وَ مـا كـانَ الْمُـؤْمِنُـونَ لِيَنْفِروُا كاآفَّةً فَلَوْلا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طاآئِفَةٌلِيَتَفَقَّهُوا فِي الـدّيـنِ وَ لِيُنْـذِروُا قَـوْمَهُـمْ اِذا رَجَعُـواآ اِلَيْهِـمْ لَعَلَّهُـمْ يَحْـذَروُنَ
شايسته نيست مؤمنان همگي (به سوي ميدان جهاد) كوچ كنند ، چرا از هر گروهي ،طايفهاي از آنان كوچ نمي‌كند (و طايفهاي بماند) تا در دين (و معارف و احكام اسلام) آگاهي پيدا كنند و به هنگام بازگشت به سوي قوم خود آن‌ها را انذار نمايند تـا (از مخالفت فرمان پـروردگـار) بتـرسنـد و خـــودداري كننــد.(122 / توبه)
شرح آيه از تفسير نمونه
آيه فوق اشاره به واقعيتي مي‌كند كه براي مسلمانان جنبه حياتي دارد و آن اين‌كه ؛ گرچه جهاد بسيار پراهميت است و تخلف از آن ننگ و گناه ، ولي در مواردي كه ضرورتي ايجاب نمي‌كند كه همه مؤمنان در ميدان جهاد شركت كنند ، مخصوصا در مواقعي كه پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله شخصا در مدينه باقي مانده « نبايد همه به جهاد بروند ، بلكه لازم است هر جمعيتي از مسلمانان به دو گروه تقسيم شوند ؛ گروهي فريضه جهاد را انجام دهند و گروه ديگـري در مدينـه بماننـد و معـارف و احكام اسلام را بياموزند » .
شك نيست كه منظور از « تَفَقُّه » در دين ، فراگيري همه معارف و احكام اسلام اعم از اصول و فروع است ، زيرا در مفهوم « تَفَقُّه » ، همه اين امور جمع است ، بنابراين آيه فوق دليل روشني است بر اين‌كه همواره گروهي از مسلمانان به عنوان انجام يك واجب كفايي بايد به تحصيل علم و دانش در زمينه تمام مسائل اسلامي بپردازند و پس از فراغت از تحصيل ، براي تبليغ احكام اسلام ، به نقاط مختلف مخصوصا به قوم و جمعيت خود بازگردند و آن‌هارا به‌مسائل‌اسلامي آشناسازند. بنابراين آيه فوق دليل روشني است بر وجوب تعليم و تعلّم در مسائل اسلامي و به تعبير ديگر هم تحصيل را واجب مي‌كند و هم ياد دادن را و اگر دنياي امروز به تعليمات اجباري افتخار مي‌كند ، قرآن در چهارده قرن پيش علاوه‌بر آن بر معلمين نيز اين وظيفه را فرض كرده است .
تفسير مردان (623)

جواز تقليد با استفاده از آيه " نَفْر"

گروهي از علماي اسلامي با آيه فوق بر مسأله جواز تقليد استدلال كرده‌اند ، زيرا فراگيري تعليمات اسلام و رساندن آن به ديگران در مسائل فروع دين و لزوم پيروي شنوندگان از آن‌ها ، همان تقليد است. البته آيه فوق تنها از فروع دين بحث نمي‌كند و مسائل اصولي را نيز شامل مي‌شود ، ولي به‌هرحال فروع دين را نيز دربردارد. تنها اشكالي‌كه در اين‌جا به‌نظر مي‌رسد ، اين است كه آن روز سخني از اجتهاد و تقليد در ميان نبود و آن‌ها كه مسائل اسلامي را فرامي‌گرفتند و به ديگران مي‌رساندند ، حكم مسأله‌گوهاي زمـان مـا را داشتنـد نه حكـم مجتهـدان را، يعنـي مسأله را از پيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله گرفته و عينا بدون‌هيچ‌گونه اظهارنظر براي ديگران نقل مي‌كردند. ولي با توجه به اين‌كه اجتهاد و تقليد ، مفهوم وسيعي دارد ، مي‌توان اشكال فوق را پاسخ داد. توضيح اين‌كه ؛ شك نيست كه علم فقه با وسعتي كه امروز دارد ، در آن زمان وجود نداشت و مسلمانان به‌راحتي مسائل را از پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله مي‌آموختند ، ولي با اين حال چنان نبوده كه همه بزرگان اسلام در حكم مسأله‌گويان زمان‌ما باشند، زيرا بسياري‌از آن‌ها به‌عنوان قضاوت و يا امارت به‌نقاط ديگرمي‌رفتند و طبعا مسائلي پيش مي‌آمد كه عين آن را از پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله نشنيده بودند ولي در عمومات و اطلاقات آيات قرآن مجيد وجود داشت ، مسلما آن‌ها با تطبيق كليات بر جزئيات و به اصطلاح علمي « رد فروع به اصول » و « رد اصول به فروع » ، احكـام آن‌ها را درك مي‌كردند و اين يك‌نوع اجتهاد ساده بوده است. مسلما اين كار و امثال آن در زمان پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله بوده و به همين دليل ريشه اصلي اجتهاد در ميان صحابه و ياران وجـود داشت ، هرچند همه ياران و اصحاب در اين حد نبودند. و از آن‌جا كه آيه فوق يك مفهوم عام دارد ، هم قبول گفتار مسأله‌گويان را شامل مي‌شود و هم قبول قول مجتهدان را و به اين ترتيب با عموم آيه مي‌توان استدلال بر جواز تقليد كرد .

(624) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

جهاد با جهل و جهاد با دشمنان

مسأله مهم ديگري كه از آيه مي‌توان استفاده كرد ، احترام و اهميت خاصي است كه اسلام براي مسأله « تعليم » و « تعلّم » قائل شده است ، تا آن‌جا كه مسلمانان را ملزم مي‌سازد كه همه در ميدان جنگ شركت نكننـد ، بلكـه گـروهي بمانند و معارف اسلام را بياموزند. يعني جهاد با جهل همانند جهاد با دشمن برآن‌ها فرض است و اهميت يكي كمتر از ديگري نيست ، بلكه تا مسلمانان در مسأله جهاد با جهل ، پيروز نشوند ، در جهاد با دشمن پيروز نخواهند شد ، زيرا يك ملت جاهل ، همواره محكوم به شكست است. يكي از مفسران معاصر در ذيل اين آيه مطلب جالبي دارد ، او مي‌گويد: من در « طرابلس » مشغول تحصيل علم بودم ، روزي فرماندار آن‌جا كه خود از معارف اسلامي ، اطلاعات قابل ملاحظه‌اي داشت ، به من گفت : چرا دولت ، علماء و طلاب علوم ديني را از خدمت سربازي معاف‌مي‌كند در حالي‌كه اين خدمت مقدس ، شرعا برهمه واجب است و طلاب علوم ديني از همه مردم به انجام اين فريضه ديني شايسته‌ترند ، آيا اين كار اشتباه نيست؟ من بدون مقدمه به فكر آيه فوق افتادم و گفتم: اين كار ريشه‌اي در قرآن مجيد دارد ، آن‌جا كه مي‌گويد : گروهي جهاد كنند و گروهي به تحصيل علم پردازند. او بسيـار از ايـن جـواب لـذت برد، خصوصا اين‌كه از يــك فــرد مبتــدي ماننــد مــن كـــه در آن روز تازه مشغـول به تحصيـل شـده بـــودم ، صـــادر شـده بـــود . (1)

1- « تفسير المنـار » ، جلد 11 ، صفحه 78 .

تفسير مردان (625)

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

«تَفَقُّه»: آموختن و فراگرفتن. واژه «فِقْه» در فرهنگ واژه شناسان به مفهوم فهميدن و دانــا شـدن است و در اصطلاح، شناخت وآگاهي از احكام و مقررات ديني است. بر اين اساس است كه آگاه به دين را «فَقيه» مي‌گويند.

«حَذَر»: دوري گزيدن از چيزي به خاطر زيان آن.

شأن نزول

در شــأن نــزول و داستــان فــرود آيــه مــورد بحــث دو روايت آمــده است:
1 ـ «كَلْبي» از «اِبْن عَبّاس» آورده است كه: شيوه‌پيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله چنين بود كه وقتي به سوي ميدان جهاد حركت مي‌كرد، جز نفاقگرايان و كساني كه به‌راستي توان و امكان همراهي آن حضرت را نداشتند، كسي از رفتن به ميدان كارزار تخلّف نمي‌ورزيد؛ امّا پس از جنگ تبوك و تخلّف نفاقگرايان و فرود آياتي در نكوهش آنان، مردم با ايمان سوگند ياد كردند كه پس از آن در تمام ميدانهاي جهاد ـ كه پيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله شــركت مي‌فرمود و يا ديگري را به فرماندهي مجاهدان مسلمان بر مي‌گزيد و خود حضور نمي‌يافت ـ شركت جويند. بر اين اساس بود كه وقتي پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله در شرايط خاصّي خود به سوي ميدان كار از نمي‌رفت و ديگران رابه فرماندهي سپاه توحيد بر مي‌گزيد، همه ايمان آوردگان به سوي جهاد مي‌شتافتند و در نتيجه پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله در مدينه تنها مي‌ماند؛ و اين آيات به منظور سامان دادن به اين مشكــل فــرود آمد كــه: وَ مــا كـانَ المُؤمِنُونَ...(1)
2 ـ امّا «مُجاهِد» در داستان فرود آيه شريفه شأن نزول ديگري آورده كه اين گونه است: گروهي از ياران پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله پس از آگاهي از مقررات و مفاهيم اسلام براي رساندن پيامِ پيامبر به صحرانشينان پيرامون مدينه، به سوي آنان مي‌رفتند و ضمن
1 . سوره توبه، آيه 122.
(626) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن
كسب و كار و تلاش براي زندگي، مردم صحرانشين را نيز به حق و فضيلت و توحيد و تقوا دعوت مي‌كردند و راه اسلام و ايمان را به آنان نشان داده و كساني را كه آماده بودند، هدايت مي‌نمودند. امّا در يكي از سفرها پاره‌اي به آنان خاطر نشان ساختند كه شما چگونه پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله را در مدينه تنها مي‌گذاريد و خود در منطقه پراكنده شده و به رساندن پيام يا ديگر امور مي‌پردازيد؟ و بدين وسيله بر آنان خرده گرفتند و اين سبب شد كه آنان در دل اندوهگين گرديده و همگي به مدينه و به حضور پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله آمدند؛ و خدا به خاطر بازگشتِ گروهي آنان و رها كردن امور ديني و ارشادي صحرانشينان، ايــن آيــه را بر قلــب مصفّاي پيــامبــر صلي‌الله‌عليه‌وآله فــرو فــرستــاد...

از حضرت باقر عليه‌السلام در اين مورد آورده‌اند كه فرمود: «كانَ هذا حِينَ كَثُرَ النّاسُ فَاَمَرَهُمُ اللّهُ أنْ تَنْفَرَ مِنْهُم طائِفَةٌ و تُقيمَ طائِفَةٌ لِلتَّفَقُّهِ وَ أنْ يَكُونَ الْغَزْوُ نَوْبا.»(1)
اين فرمان خدا براي زماني بود كه مردم مسلمان شمارشان بسيار گرديد و خدا بدين وسيله مقرّر فرمود كه گروهي از جامعه اسلامي به جهاد روند و گروهي براي آموزش دين و دانش در شهر بمانند و رفتن به ميدان كارزار بر اساس يك ترتيب عادلانه و درست باشد.
«اَبو عاصِم» در اين مورد آورده است كه: از آيه شريفه اين نكته دريافت مي‌گردد كه دوري گزيدن از وطن براي كسب دانش و بينش اثري شگفت در موفقيّت انسان در اين راه دارد و او مي‌تواند در غربت چيزهايي فرا گيرد كه فرا گرفتن آنها در وطن برايش ميسّــر نخــواهــد بود.
1 . تفسير تِـبْيان، ج 5، ص 323.

ياآ اَيُّهَا الَّــذينَ امَنُــوا قــاتِلُوا الَّذينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفّارِ وَ لْيَجِدوُا فيكُمْغِلْظَةً وَ اعْلَمُوآا اَنَّ اللّــهَ مَعَ الْمُتَّقيــنَ
اي كساني‌كه ايمان آورده‌ايد، با كافراني‌كه به شما نزديك‌تر هستند، پيكاركنيد (ودشمن دورتر شمارا ازدشمنان نزديك غافل نكند) و آن‌ها بايد در شما شدت و خشونت‌احساس‌كنند و بدانيد خداوند با پرهيزكاران است. (123 / توبه)
شرح آيه از تفسير نمونه
درست است كه با تمام دشمنان بايد مبارزه كرد و تفاوتي در اين وجود ندارد ، ولي از نظر تاكتيك و روش مبارزه ، بدون شك بايد نخست ازدشمنان نزديك‌تر شروع كرد، چرا كه خطر دشمنان نزديك‌تر بيشتر است، همان‌گونه كه به هنگام دعوت به سوي اسلام و هدايت مردم به آيين حق، بايداز نزديك‌تر شروع كرد، پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله دعوت خودرا به‌فرمان خداوند از بستگانش شروع كرد و سپس مردم مكه را تبليغ فرمود ، بعد از آن به‌سراسر جزيره عرب، مبلّغفرستاد و سپس نامه براي‌سلاطين جهان‌نوشت و بدون‌شك اين‌روش به‌پيروزي نزديك‌تر است. البته هرقانوني استثنايي‌دارد، ممكن‌است مواقع فوق‌العاده‌اي پيش‌بيايدكه دشمن دورتر به مراتب خطرناك‌تر باشد و قبلاً بايد به دفع او شتافت اما همان‌گونه كه گفتيم، اين يك استثناء است نه يك قانون هميشگي. و امــا اين كه گفتيــم پرداختن به دشمن نزديك‌تر لازم است ، دلايلش واضــح است زيــرا ؛
اولاً خطـر دشمـن نــزديــك از خطــر دشمنــان دور بيشتــر مي‌بــاشـــد .
ثانيا آگاهي‌و اطلاعات ما نسبت‌به دشمنان نزديك‌تر افزون‌تر است و اين خود به پيروزي كمك مي‌كند .
ثالثا پرداختن به دور و رها كردن نزديك ، اين خطر را نيز دارد كه دشمنان نزديك ممكن است از پشت سر حمله كنند و يا كانون اصلي اسلام را به هنگام خالي شدن
(628) آياتُالرِّجال فِيالْقُرْآن
مركز درهم بكوبند .
رابعا وسايل و هزينه مبارزه با نزديك ، كمتر و ساده‌تر و تسلط بر جبهه در آن آسان‌تر است ، به اين جهات و جهات ديگر دفع اين‌گونه دشمنان ، لازم‌تر است. ذكر اين نكته نيز لازم به نظر مي‌رسد ؛ در آن موقع كه آيه فوق نازل شد ، اسلام تقريبا همه جزيرة العرب را گرفته بود و بنابراين

نزديك‌ترين دشمن در آن روز شايد امپراطوري روم شرقي بود كه مسلمانان براي مبارزه با آنان به تبوك شتافتند. اين را نيز نبايد فراموش كرد كه آيه فوق گرچه از « پيكار مسلحانه » و از « فاصله مكاني » سخن مي‌گويد ، ولي بعيد نيست كه روح آيه در پيكارهاي منطقي و فاصله‌هاي معنوي نيز حاكم باشد ، به اين معني كه مسلمانان به هنگام پرداختن به مبارزه منطقي و تبليغاتي با دشمنان ، اوّل بايد به سراغ كساني بروند كه خطرشان براي جامعه اسلامي بيشتر و نزديك‌تر است ، مثلاً در عصر ما كه خطر الحاد و مادّيگري همه جوامع را تهديد مي‌كند ، بايد مبارزه با آن را مقدم بر مبارزه با مذاهب باطله قرار داد ، نه اين‌كه آن‌ها فراموش شوند ، بلكه بايد لبه تيز حمله متوجه گروه خطرناك‌تر گردد ، يا مثلاً مبارزه با استعمار فكري و سياسي و اقتصادي بايد در درجه اوّل قرار گيرد. دومين دستوري كه در زمينه جهاد در آيه فوق مي‌خوانيم ، دستور شدت عمل است ، آيه مي‌گويد : دشمنان بايد در شما يك‌نوع خشونت احساس كنند (وَ لْيَجِدُوا فيكُمْ غِلْظَةً). اشاره به اين‌كه تنها شجاعت و شهامت دروني‌و آمادگي رواني براي ايستادگي مبارزه سرسختانه با دشمن كافي نيست ، بلكه بايد اين آمادگي و سرسختي خود را به‌دشمن نشان دهيد و آن‌ها بدانند در شما چنين روحيه‌اي هست و همان ، سبب عقب‌نشيني و شكست روحيه آنان گردد و به تعبير ديگر وجود قدرت كافي نيست ، بلكه بايد در برابر دشمن نمايش قدرت داد. و لذا در تاريخ اسلام مي‌خوانيم كه به هنگام آمدن مسلمانان به مكه براي مراسم زيارت خانه خدا ، پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله به آن‌ها دستور داد به هنگام طواف ، باسرعت راه بروند بلكه بدوند و شدت و سرعت و ورزيدگي خود را به

دشمناني كه ناظر آن‌ها بودند ، نشان دهند. و در داستان فتح مكه نيز آمده كه ؛ پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله شب هنگام دستور داد مسلمانان همگي در بيابان آتش بيفروزند تا مردم مكه به عظمت ارتش اسلام آشنا شوند و اتفاقا اين كار در روحيه آن‌ها اثر گذاشت و نيز دستور داد كه ابوسفيان ، بزرگ مكه را در گوشه‌اي نگه‌دارند و ارتش نيرومند اسلام در مقابل او رژه روند. و در پايان آيه به مسلمانان با اين عبارت نويد پيروزي مي‌دهد كه بدانيد خدا با پرهيزكاران است. اين تعبير ممكن است علاوه بر آن‌چه گفته شد ، اشاره به اين معني نيز باشد كه توسّل به خشونت و شدت عمل ، بايد توأم با تقوا باشد و هيچ‌گاه از حدود انساني تجاوز نكند .

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

به باور «حَسَن» اين فرمان پيش از آمدن دستور كارزار با همه شرك گرايان فرود آمده بود. و به باور برخي ديگر اين فرمان براي هميشه تاريخ است؛ چرا كه براي هيچ جامعه و مردمي شايسته نيست كه به پيكار با دشمنان دور دست بروند و نزديكان بد انديش را واگذارند تا با نقشه‌هاي زشت و تجاوز كارانه به جامعه زيان وارد آورند و آنان را از مسير درست و عادلانه منحرف سازند. تنها در يك صورت مي‌توان آنان را وا نهاد و آن زماني‌است كه آنان با مسلمانان پيمان همزيستي مسالمت آميز داشته باشند.
آيه شريفه نشانگر آن است كه مردم هر شهر و دياري موظّفند تا در برابر دشمن تجاوزكاري كه در انديشه يورش به مرزها و شهرهاي آنان است دليرانه بايستند و با وجود زمامدار عادل و يا بدون آن، از كرامت و وطن خويش دفاع كنند.
در ادامه آيه شريفه به بيان دستور ديگري پرداخته و مي‌فرمايد:
وَلْيَجِدُوا فيكُمْ غِلْظَةً
كفر گرايان و تجاوزكاران از شما دست بردار نخواهند بود، از اين رو بايد آنان خشونت و سخت‌گيري عادلانه و بجا را از شما احساس كنند تا دست از شرارت بردارند.
(630) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

جلد دوم

فهرست مطالب

موضوع صفحه
متن تأييديه حضرت آيةاللّه العظمي جعفر سبحاني ••• 4
متن تأييديه حضرت آيت‌اللّه محمد يزدي ••• 5
متن تقريظ حضرت آيةاللّه سيد علي اصغر دستغيب ••• 6
انسان در قرآن كريم ••• 7
نور فطرت در اعماق دلها ••• 10
آرامش روان در سايه ايمان ••• 12
منظور از "بشارت" در اين آيه چيست ؟ ••• 15
اولياء خدا از ديدگاه روايات ••• 16
امنيّت واقعي در پرتو ايمان و تقوا ••• 17
اولياء خدا از ديدگاه روايات ••• 18
منظور از اين نويد و مژده ••• 20
رابطه تقسيم ارزاق و تلاش براي زندگي ••• 21
خداي روزي رسان و آگاه ••• 26
سعادت و شقاوت افراد در آخرت نتيجه اعمال آن‌ها در دنياست ••• 27
چگونگي سخن گفتن مردم در روز رستاخيز ••• 28
تيره بختان روز رستاخيز ••• 30
بحثي پيرامون سعادت و شقاوت از نظر ذاتي يا اكتسابي بودن ••• 31
اسباب سعادت و شقاوت ••• 34
استثناء در آيه چه مفهومي دارد ؟ ••• 37
تفسير فراز نخست ••• 39
تفسير فراز دوّم ••• 40
حقيقت سعادت و شقاوت ••• 42

فهرست مطالب
موضوع صفحه
آيا خوشبختي و بدبختي در گرو اتفاق و تصادف است يا به دست انسان؟ ••• 44
بخشي از زندگينامه حضرت يوسف عليه‌السلام و ضرورت توجه پدران در ابراز ••• 46
محبت نسبت به فرزندان ••• 46
مستي قدرت و امكانات ••• 50
پشنهاد دهنده كه بود؟ ••• 53

نقش ويـرانگـر حسـد در زنـدگي انسان‌ها عليه‌السلام ••• 55
يوسف خــزانــه‌دار كشــور مصــر مي‌شــود ••• 59
چگونه يوسف دعوت طاغوت زمان را پذيرفت ؟ ••• 59
اهميت مســائــل اقتصــادي و مـديــريـت ••• 60
تعهد و تخصص دو ركن اساسي مديريت است ••• 61
مـدح خــويــش يــا معــرفـي خــويشتـن ••• 61
چگــونــه دل با يــاد خــدا آرام مي‌گيـــرد ••• 66
ذكــر خــدا چيســـت و چگــونـه اســت؟ ••• 67
عـوامل هشتگـانـه نگـرانــي و پــريشــاني ••• 68
آيــا آرامش با خـوف خــدا ســازگــار است؟ ••• 71
شكـر مايه فزوني نعمت و كفر موجب فنا است ••• 74
چهــار نكتــه مهم در زمينــه شكـر نعمــت ••• 77
يــك قـــانــون جهـــــان شمـــــول ••• 79
رابطــه ايمان و سپــاس با فــزوني نعمت‌ها ••• 80
مفهــوم و مــراحــل سپـــاس واقعـــي ••• 81
آيـــا ايجــاد تفــاوت در رزق و روزي بــا عــدالــت ســازگار است؟ ••• 83

فهرست مطالب
موضوع صفحه
نعمت مــال و راز تفــاوت روزي‌ها ••• 84
نعمت همسـر و فـرزنـد و يار و ياور ••• 85
بـرابـري مـرد و زن ••• 87
حيات طيبه چيست ؟ ••• 88
پـاداش شـايسته ايمان و عمل در دنيا صرفنظر از مرد يا زن بودن ••• 88
زنــدگي پــاك و پاكيــزه كدام است؟ ••• 89
توحيد و نيكي به پدر و مادر سرآغاز يك رشته احكام مهم اسلامي ••• 90
دقت فوق‌العاده در احترام به پدر و مادر ••• 90
زنجيــره‌اي از مقــررات انســانســاز ••• 91
بــاز هــم نيكــي به پـــدر و مـــادر ••• 95
دوازده حكــم مهــم اجتمــاعي قــابل تــوجـه ويــژه آقـايـان ••• 98
هشـــدار از «زنــا» و پيــامـدهاي آن ••• 101
ضــرورت پــرهيـز از قتـل و درگيـري ••• 103
تـأمين حـق حيــات ••• 105
رعايت مال يتيم و وفاي به عهد و پيمان ••• 106
زيــان كـم فـروشي ••• 109

عـــدل و داد در روابــط اقتصـــادي ••• 111
تنهااز علم پيروي كن ••• 113
گفتار و كرداربايدآگاهانه و مسئولانه‌باشد ••• 113
هشـــدار از آفـت كبــر و غـــرور ••• 116

فهرست مطالب
موضوع صفحه
جهــان ميدان آزمــايش است ••• 119
آغــاز ماجراي مــردان مشهـور به اصحاب كهف ••• 122
شأن نزول ••• 123
پرتوي از سرگذشت درس‌آمـوز جوانان آزادي‌خواه ••• 125
اصحـاب «رَقيـــم» چــه كســاني بــودنــد؟ ••• 126
ديدگاه‌ها در مورد اين جوانان پرشور و ستم ستيز ••• 128
سرگذشت مشروح اصحاب كهف ••• 133
جـــوانمـــردي و ايمـــان ••• 133
ايمــان و امــدادهــاي الهـــي ••• 134
ادامــه سرگـذشت اصحاب كَهْف ••• 134
جـوانـان يا جوانمردان يا هر دو؟ ••• 134
پنــاهگــاهي به نـــام غـــار ••• 140
موقعيــت دقيــق اصحـاب كهف ••• 143
خــداجـويـان آزادي‌خـــــواه ••• 144
گـريزپايان حق جو و باطل ستيـز ••• 145
داستـان سـگ «اصحـاب كَهْف» ••• 150
بيـداري بعد از يك خواب طولاني ••• 153
پـــاك‌تـــرين طعـــــام ••• 154
تقيـــــه ســـــازنـــده ••• 155
كـانـون قـرآن لطـــف اســـت ••• 155
و اين‌گونه آنان‌را پس از آن خواب طولاني بيدار كرديم ••• 156

فهرست مطالب
موضوع صفحه
يــك پــرســش در مفهـــوم آيـــه ••• 159
پــايــان مــاجــراي اصحـــاب كهــف ••• 160
مسجد در كنار آرامگاه و ايجاد بناي ياد بود ••• 163
چگــونگي اين رويــداد از ديدگاه مفسّران ••• 164
از ورق‌گــرداني ليـل و نهــار انديشه كن! ••• 165

و آنگـاه... ••• 165
هــدف از ايــن كــار شگفــت‌انگيـز ••• 166
سه ديدگاه ••• 166
پـايــان آن رويــداد و گفتگــوي مـردم ••• 171
در بيان كارهاي آينده از لفظ «انشاءاللّه» استفاده كنيد ••• 174
خــواب اصحــاب كهف ••• 179
پـــرتــوي از آيـــات ••• 185
همنشينــي بـا پـاكـدلان پـابرهنـه افتخــار اسـت ••• 195
روح طبقــاتي مشكــل بـزرگ جامعـه‌ها ••• 196
رابطـه هــواپــرستي و غفلــت از خــدا ••• 197
نـزديـك شـدن به ثـروتمنـدان بـه خاطر ثـروتشان ••• 197
شـــأن نـــــزول ••• 198
با محــرومان شايستــه‌كردار نه برخورداران بيدادگر ••• 199
مـال و فرزندان مايــه آزمــايش هستند ••• 202
زرق و بـــــرق نـاپـــايـــدار دنيـــا ••• 203

فهرست مطالب
موضوع صفحه
كوروش بزرگ مرد تاريخ ايران ••• 207
ذوالقــرنيـن كـــه بـــود ؟ ••• 207
سرگذشــت شگفت‌انگيـــز «ذو القَـرنَيْـــن» ••• 213
چـرا «ذو القَرنَيْن»؟ ••• 214
سنجيــده و حســـاب شــده سخــن گفتــن ••• 215
هرجـايي راهـي و هر پيروزي وسيله‌اي مي‌طلبد ••• 217
راز مـوفقيــت و پيـــــروزي ••• 217
آيــا او پيامبر بود؟ ••• 220
دو اصــل تشـويـق و كيفــر عـادلانـه و بجـــا ••• 222
اصــل بـرخــورد سهــل و آسـان بـا مـردم ••• 223
و اينــك داستــان ســدّ «ذو القَــرنَيْـــن» ••• 228
يـأجـوج و مـأجـوج چـه كسـاني بـودنـد ؟ ••• 229
يَـأجوج و مَـأجوج ••• 231
تـأمين حقوق و امنيّت مــردم ••• 234
اصل مشاركت ملّي ••• 234
اصل استحكــام در كــارهــا ••• 237
پـرتـوي از آيـات ••• 240
هدف‌هاي تربيتي و اخلاقي داستان «ذوالقَرنَيْن» ••• 240

هشداراز‌آفت غروروخودکامگي ••• 240
فنـاپـذيـري دنيـا ••• 241

و ديگر معادشناسي و ايمان به جهان ديگر ••• 241
درس يكتــا پــرستــي و توحيـدگـرايـي ••• 241
تـذكر پسـر به پدر ••• 243
پرتوي از سرگذشت ابـراهيـم ••• 243
ويــژگي راستگــويـي و راستـي پيشگـي ••• 244
منطق گيرا و كوبنده ابراهيم عليه‌السلام ••• 246
دليــل پيــروي از عـــالِـــم ••• 247
هشــدار از پرستش شيطان! ••• 249
راه نفوذ در ديگران ••• 250
پدر ابراهيم كه بود؟ ••• 252
پـرتـوي از آيــات ••• 260
از خود و نزديكانمان آغاز كنيم ••• 261
دعــوت تنها بر اساس آگــاهـي و بينـش ••• 261
واكنش‌ها ••• 262
گمراهي پدران جواز گمراهي پسران نيست ••• 263
پــدر توحيدگـرايـان و رشد و برازندگي او ••• 263
كثــرت طـرفــداران و دوام يــك فكــر ••• 266
پـرتـوي از سرگــذشــت «زَكَـــريّــا» ••• 270
نجـــات زكـــريـــا از تنهايي ••• 271
صفات برجسته مردان شايسته ••• 273
سرنوشت شوق آفرين و دوست داشتني مردم با ايمان ••• 273
نــويــد رستگــاري و نجات ••• 275
همســـــر دائــم و مــوقــت ••• 282
چــرا از «كنيــز» به «مِلْـكِ يَميــن» تعبير شده است ••• 283

امـانتهاي خـــدا و مـــردم ••• 285
اقســـــام پيمـــانهـــا ••• 285
ويــژگيهاي ايمـان‌آوردگـان ••• 286
مجــازات مردان زنــاكــار ••• 290

چــرا زن زنــاکــار بر مـرد زناکار مقدم ذکر شده است؟ ••• 291
مجازات در حضور جمع چرا؟ ••• 292
حد زاني قبلاً چه بوده است؟ ••• 292
چــرا نخست کیفر زنــان؟ ••• 294
اجــراي حــدّ زنــا بر عهــده امام یا نمــاینـده اوسـت ••• 294
فلسفــه حضـــور تماشــاگران در اجــراي حــدّ زنــا ••• 295
مرد زناکار فقط مي‌تواند با زن زناکار یا مشرك ازدواج کند ••• 296
شــرایــط تحــریــم ازدواج بــا زانـــي و زانیـــة ••• 297
مــواردي که حکم زنـــا اعـدام است ••• 298
تــدابیــري براي پــاکي و پاکدامني ••• 300
مـجازات تهمت اخلاقي مرد به همسر ••• 302
شـــأن نـــزول ••• 303
کیفـــــر تهمـــت بـه همســـــر ••• 306
چرا حکم قذف در مورد دو همسر تخصیص خورده است؟ ••• 312
بـرنـامـــه مخصـوص « لِعـــــان » ••• 312
تعلّق مردان و زنـان ناپاك به یکدیگر ••• 314
کبوتر با کبوتر ... ••• 315

فهرست مطالب
موضوع صفحه
مــردهــا مــواظــب چشمــان خــود باشنــد ••• 317
شأن نزول ••• 318
پدیده برهنگــي و چشــم‌چراني ••• 319
توصیــه قــرآن بـراي ازدواج آقـا پسرها با تضمین رفع فقر از سوي خدا ••• 320
منظــور از جملــه «وَ الصّالِحیــنَ مِنْ عِبــادِکُمْ وَ اِمــائِکُــمْ» چیســت؟ ••• 321
فرمــان تشکیـل خــانــواده و تشــویق بــه ازدواج ••• 322
تجـارت و کسب و کار مردان خـدا را از انجام وظایف ديني غافل نمي‌سازد ••• 325
پـاداش ویــژه مــردان خـــدا ••• 328
صفات دوازده‌گانه مردان شایسته ••• 330
تبــدیــل سیئــات به حسنـات ••• 344
ضــرورت فــرار از بیهــودگــي ••• 347
راه خــدا را با چشـم و گــوش بسته نمي‌تــوان پیمود ••• 350
درخواست همسر و فرزند صالح، و مدیریت بر مـؤمنین ••• 351

پـــاداش عِبـادُالـرَّحْمـان (بنـدگـان ويــژه خــدا) ••• 353
پـــاداش پرشكـــوه بنـــدگـان خـــاص خـــدا ••• 354
اگـــر دعـــاي شمـا نبـود ارزشـــي نـداشتيـــد ••• 355
ويــژگي‌هاي بندگان خاص خـدا ••• 358
پـاداش پــرشكـــوه آنـــان ••• 359
نقش دعــا در زنـدگـي انسان‌ها ••• 359
پيشنهــاد ازدواج از طرف پدر دختــر به پســر، بـلامــانـع است ••• 361
مرداني كه تا آخرين نفس در راه انجام وظيفه الهي مقاومت كرده‌اند ••• 363

فهرست مطالب
موضوع صفحه
ده صفــت برجستــه مردان با ايمان ••• 366
مســاوات مـرد و زن در پيشگاه خدا ••• 369
يــك تــوصيــه اخــلاقـي به مــردان در ارتبــاط بــا طــلاق ••• 375
انحلال خانواده يا جدايي شرافتمندانه ••• 377
ســرگـــذشت مـــردي كه كــرامــت الهــي را براي خود رقم زد ••• 379
سـرگـــذشـت سـه پيــامبـر ••• 380
واكنشِ شهـــر حــق‌نــاپـــذيـر ••• 383
داستـانِ مجـاهــدي جـــان بركـف ••• 388
سرگـذشـــت رسـولان انطـــاكيــه ••• 390
تــدبيـري سنجيــده و حكيمـانـــه ••• 392
تمثيلـي از مردان موّحــد و مشــرك ••• 405
فرزندان همه هـداياي خــدا هستند ••• 409
اي انسان به پـدر و مـادر نيكي كن! ••• 411
فيلمــي كــوتــاه از آغـاز تـا فـرجـام يـك زنـدگي خـداپسنـدانه ••• 417
انسـان بهشتــي از ديــدگـاه قـرآن ••• 420
پـايمال‌كننـدگـان حقـوق پـدر و مادر ••• 422
پنـج ويـژگي يـاران ويـژه پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله ••• 427
محبــت متقـــابــل اســلامــي ••• 431
سيمـــاي جـامعـــه اســلامـــي ••• 432
پــرتـوي از آيــات ••• 436
آفت ويرانگر تَعَصُّب ••• 436

فهرست مطالب
موضوع صفحه

ريشـــه تَعَصُّـب ••• 437
عـلائـم بيمـاري ••• 438
مروجين خشـونت و پرچمـداران آن ••• 440
تعصـب پـذيـران ••• 442
انواع‌واقسام تَعَصُّب ••• 444
مســـخ شـدگـي ••• 444
مبـارزه اســلام با آفــت تَعَصُّـب ••• 450
پيكـار اســلام بـا ايـن آفـــت ••• 454
راه‌هاي مبارزه با اين آفت هستي‌سوز ••• 454
اهميت اخـوت اسـلامي ••• 457
حقـــوق سـي‌گـــانـه مؤمـن نسبـت بـه بـرادران ايمانـــي ••• 458
بـــرادري در ايمـــان و اخـــلاق ••• 460
بـرادري اسـلامـي ••• 461
اِحْقـاق حـق نـه فَصْـل خصـومت ••• 466
ممنـوعيت استهـزاء ، بدگمـاني ، غيبـت ، تجسس و القـاب زشـت ••• 467
هشـــدار از تـــرور شخصيـت ••• 468
تجسس در امور شخصي ديگران ممنوع و براي مصالح جامعه مجاز است ••• 475
غيبت از بـزرگ‌ترين گنـاهـان است ••• 476
مفهـــوم غيبَـت ••• 477
عـلاج غيبـت و تـوبـــه آن ••• 478
مـــوارد استثنـــاء غيبـت ••• 478

فهرست مطالب
موضوع صفحه
سه آفت ديگر امنيت و آرامش ••• 480
تحـريم پنـدارهـا و گمـان‌هاي ناروا و ناسنجيده ••• 483
مرد يا زن بودن نشـانه برتري نيست بلكه معيار تقواي الهي است ••• 486
حقيقـــت تقـــــوي ••• 487
بـــرابـــري انســـان‌هـا ••• 489
فرق « اســلام » و « ايمـان » ••• 492
حقيقــت اســلام و ايمــان ••• 493
پـــرتـــوي از آيـــات ••• 495
بحثي پيرامون رزق و روزي و راه‌هاي افزايش آن ••• 505

بهـره‌گيري از نشانه‌هاي حق آمادگي لازم دارد ••• 507
بحثي پيرامون رزق و روزي و راه‌هاي افزايش آن ••• 508
مـردانی از جنـس فـولاد ••• 510
ضـرورت وحـدت صفـوف ••• 511
پيکـارگران راستين و استوار ••• 512
بعضي از زنان و فرزندان دشمن شما هستند، از آن‌ها برحذر باشيد ••• 513
شـأن نزول ••• 513
امـوال و فرزندانتان وسيلـه آزمايش شما هستند ••• 516
شـرايط طـلاق و جـدايي مـردان از زنـان ••• 518
طـلاق ، منفـورتـرين حـلال‌هـا ••• 520
دلايـل و انگيـزه‌هاي پنجگـانه طـلاق ••• 522
فلسفـه نگهـداشتـن عِدّه ••• 524
رواياتي در نکـوهش طـلاق ••• 527
يـا سـازش يـا جـدايي خـداپسنـدانه ••• 533

فهرست مطالب
موضوع صفحه
زندگي تحسين‌برانگيز و يا جدايي خداپسندانه ••• 534
ارتبـاط بيـن تقـوا و نجـات از مشکـلات ••• 537
مفهـوم روح تـوکل بر خـدا ••• 539
احکـام زنـان مطلّقـه و حقـوق آن‌هـا ••• 543
ازدواج محبـوب‌ترين چيـزها نزد خـداست ••• 547
نـارواتـرين رواهـا يا منفـورترين حـلال‌هـا ••• 549
چرا طلاق؟ ••• 550
اين همـه تدابيـر و شرايـط براي طلاق چرا؟ ••• 551
دفـاع از حقـوق زن بـه هنگام جدايي و طلاق ••• 554
احکـام « طـلاق رجعـي» ••• 557
خدا تکليف مالايُطاق نمي‌کند ••• 558
اهميـت نظـام خانـواده ••• 558
خانـواده خـود را از آتش دوزخ نجـات دهيد ••• 560
مسئوليت‌هاي چنـدگـانه انسـان در زندگي ••• 561
ثمـرات پنجگانه توبه نصوح ••• 565
تعليـم و تـربيت خانـواده ••• 565
تـوبـه دري بـه سـوي رحمـت خـدا ••• 566
توبه‌اي خالص‌وراستين يا راه‌نجات و رستگاري ••• 567

شـرايـط تــوبــه راستيـن ••• 569
انسـان شنـاسيِ قرآن كريم ••• 571
ســازگــاري و جمــع بين آيات متفـاوت در مـورد صفات انسان ••• 517
حـــالــت انســـان كــم‌ظــرفيــت ••• 572
ويــژگي‌هاي نُه‌گانه انسان‌هاي شايسته ••• 573

فهرست مطالب
موضوع صفحه
پـرتــوي از آيــات ••• 584
دوازده ويژگي انسان‌هاي شايسته كردار ••• 584
محــور اين ويـژگي‌ها ••• 585
رابطــه « تقــوا » و « عمــران و آبادي » ••• 586
پاداش دنيــوي ايمان ••• 586
گناه و ويراني جامعه‌ها ••• 588
تأثير تــوبــه و استغفــار در افــزايش رزق و روزي و فـرزندان ••• 590
پناه بردن مردان به مرداني از جن سبب گمراهي و طغيان آنهاست ••• 592
شـــأن نـــــزول ••• 593
سنـــدي بـــزرگ بر فضيلـــت اهـــل بيـــت پيـــامبـــر صلي‌الله‌عليه‌وآله ••• 593
پـاداش عظيــم ابــرار ••• 595
اوصاف پنجگانه مردان نيك كه آن‌ها را مستحقّ بهشت مي‌سازد ••• 597
سيـــر كــردن گـــرسنگــان از بهتـــريـن حسنـــات است ••• 600
پــاداش‌هاي پــانــزده‌گانه بهشتــي بــراي مــردان نيــك ••• 607
پــرتـــوي از آيــات ••• 620
واي بر عيبجــويــان و غيبت‌كننــدگان ••• 623
واي بــر زبــان‌هاي گــزنده و عيب جو ••• 624
كبـر و غرور سرچشمه گنــاهــان بزرگ ••• 632

اين كتاب را هديه مي‌كنم به

سَيِّدِنا وَ نَبِيِّنا مُحَمَّدٍ
رَسُولِ اللّٰهِ وَ خاتَمِ النَّبِيّينَ وَ اِلي مَوْلانا
وَ مَوْلَي الْمُوَحِّدينَ عَلِيٍّ اَميرِ الْمُؤْمِنينَ وَ اِلي بِضْعَةِ
الْمُصْطَفي وَ بَهْجَةِ قَلْبِهِ سَيِّدَةِ نِساءِ الْعالَمينَ وَ اِلي سَيِّدَيْ
شَبابِ اَهْلِ الْجَنَّةِ، السِبْطَيْنِ، الْحَسَنِ وَ الْحُسَيْنِ وَ اِلَي الأئِمَّةِ التِّسْعَةِ
الْمَعْصُومينَ‌الْمُكَرَّمينَ مِنْ‌وُلْدِالْحُسَيْنِ لاسِيَّما بَقِيَّةَاللّٰهِ فِي الأرَضينَ وَ وارِثِ
عُلُومِ
الأنْبِياءِ وَالْمُرْسَلينَ، الْمُعَدِّلِقَطْعِ دابِرِالظَّلَمَةِ وَالْمُدَّخِرِ لِاِحْياءِ الْفَرائِضِ
وَمَعالِمِ‌الدّينِ،
الْحُجَّةِبْنِ‌الْحَسَنِ صاحِبِ الْعَصْرِ وَ الزَّمانِ عَجَّلَ اللّٰهُ تَعالي فَرَجَهُ الشَّريفَ فَيا
مُعِزَّ
الأَوْلِياءَوَيامُذِلَ‌الأعْداءِاَيُّهَاالسَّبَبُ‌الْمُتَّصِلُ‌بَيْنَ‌الأرْضِ‌وَالسَّماءِقَدْمَسَّنا
وَ اَهْلَنَا الضُّـــرَّ في غَيْبَتِـــكَ وَ فِراقِـــكَ وَ جِئْنـا بِبِضاعَـةٍ
مُزْجاةٍ مِنْ وِلائِكَ وَ مَحَبَّتِكَ فَاَوْفِ لَنَا الْكَيْلَ مِنْ مَنِّكَ وَ
فَضْلِكَ وَ تَصَدَّقْ عَلَيْنا بِنَظْرَةِ رَحْمَةٍ مِنْكَ
اِنّا نَريكَ مِنَ الْمُحْسِنينَ
(3)

متن تأييديه حضرت آيةاللّه العظمي جعفر سبحاني

بِسْمِ اللّهِ الرَّحْمنِ الرَّحيم
يكي از گام‌هاي مؤثر كه بايد مفسران اسلامي در تشريح و تفهيم مقاصد عالي قرآن بردارند اين است كه، دگرگوني عميقي در شيوه تفسير به وجود آورند و از تكرار تفسير قرآن به شيوه ترتيبي كه سوره به سوره يا آيه به آيه است، خودداري نمــاينــد و تــوجــه خــود را به شيوه ديگري كه همان «تفسير موضوعي» است، معطوف سازند. آن‌گاه خواهند ديد در اين نوع تفسير چه پنجره‌هاي زيبايي از علوم و معارف قرآن در چشم‌انداز تفسيري آنان گشوده مي‌شود.
در همين راستــا برادر فرزانه جنــاب آقاي دكتر محمــد بيستونــي رئيس گروه مؤسسات قرآني تفسير جوان در تلاشي بيست ساله با لطف و عنايات ويژه الهي شش نوع تفسير موضوعي براي شش مخاطب هدف تحت عناوين تفسير كودك، تفسير نوجوان، تفسير جوان، تفسير زنان، تفسير مردان و تفسير خانواده با نظارت‌علماي‌برجسته‌حوزه‌هاي‌علميه‌تأليف ومنتشرنموده وچندين‌كتب‌ارزنده قرآني و تفسير موضوعي مستقل را نيز تحت عناويني همچون تغذيه، باستان‌شناسي، هنرهاي دستي، دنياي‌حيوانات، شعر و شاعري، آب و باران، فقر و ثروت، نهج‌البلاغه جوان، خلاصه الغدير، لغت‌شناسي و مفاهيم قرآن كريم‌و... را با نگاه ويژه به قرآن، حديث و علوم روز براي نسل جوان تأليف و چاپ و منتشر نموده است كه اين حجم‌از فعاليتهاي تأثيرگذار قرآني در نوع خود كم‌نظير مي‌باشد.
براي ايشان تداوم توفيقات و طول عمر همراه با صحت، عزّت و حسن عاقبت را خواهانم و به همه خانواده‌هاي محترم و جوانان عزيز توصيه مي‌نمايم از همه آثار ارزشمند و كاربردي ايشان كه با محتواي عميق و ساده و زيباترين شكل ارائه شده است حداكثر استفاده را بنمايند.
قم ـ جعفر سبحاني
4/8/88
(4)

متن تأييديه حضرت آيت‌اللّه محمد يزدي

رئيس شورايعالي حوزه علميه و رئيس دبيرخانه مجلس خبرگان رهبري
قرآن كريم اين بزرگ‌ترين هديه آسماني و عالي‌ترين چراغ هدايت كه خداوند عالم به وسيله آخرين پيامبرش براي بشريت فرو فرستاده است ؛ همواره انسان‌ها را دستگيري و راهنمايي نموده و مي‌نمايد. اين انسان‌ها هستند كه به هر مقــدار بيشتر با اين نور و رحمت ارتباط برقرار كنند بيشتر بهره مي‌گيرند.
ارتبــاط انســان‌ها با قــرآن كــريــم با خــوانــدن، انــديشيــدن، فهميــدن، شناختن اهداف آن شكل مي‌گيرد. تلاوت، تفكــر، دريافت و عمل انسان‌ها به دستورالعمل‌هاي آن، سطوح مختلف دارد. كارهايي كه براي تسهيل و روان و آسان كردن اين ارتباط انجام مي‌گيرد هر كدام به نوبه خود ارزشمند است.
كارهاي گوناگوني كه دانشمند محترم جناب آقاي دكتر بيستوني براي نسل جوان در جهت اين خدمت بزرگ و امكان ارتباط بهتر نسل جوان با قرآن انجام داده‌اند ؛ همگي قابل تقدير و تشكر و احترام است. به علاقه‌مندان بخصــوص جوانان توصيــه مي‌كنم كه از اين آثار بهره‌مند شوند.
توفيقــات بيش از پيش ايشان را از خداوند متعال خواهانم.
محمد يزدي
رييس دبيرخانه مجلس خبرگان رهبري
1/2/1388
(5)

متن تقريظ حضرت آيةاللّه سيد علي اصغر دستغيب

نماينده محترم مجلس خبرگان رهبري
بسم اللّه الرحمن الرحيم
وَ الَّـذيـنَ جاهَدوُا فينـا لَنَهْدِيَنَّهُـمْ سُبُلَنـا وَ اِنَّ اللّـهَ لَمَعَ الْمُحْسِنينَ
(69 / عنكبوت)
خداوند را بندگاني است كه در راه او تلاشگر و نيكوكارند و همانها هستند كه از هدايت و نصرت الهي برخوردارند. حدود 35 سال از نخستين ديدارم با نورچشم‌گرامي و عزيزم جناب‌آقاي دكتر محمد بيستوني در مسجدالرّضاي عليه‌السلام شيراز مي‌گذرد و با روحيّه تعهّد، اخلاص و فداكاري ايشان آشنائي كافي دارم. قبل از انقلاب از جوانان پيشگام در مبارزات بوده و مكرّر بازداشت و زنداني مي‌شدند و پس از پيروزي، خطيرترين كارها را در صحنه‌هاي مختلف با توكّل به‌خدا و بعنوان انجام وظيفه به عهده مي‌گرفتند. اينجـانب مـوفقيّت‌هاي چشمگيــر و ارزشمند آقــاي دكتــر بيستــوني از جملــه تحقيقــات و تــأليفات جالب و جذّاب مؤسسه قرآني تفسير جوان خصوصا ابداع روش اُنس با قرآن از طريق كارگاههاي آموزشي تفسير و تحقيق موضوعي قرآن كريم را مرهون مجاهدات و صالحات ايشان مي‌دانم. نكته قابل توجّه اينكه مشاراليه فرصت جواني را مغتنم دانسته و در راه خدا گذرانيدند. و اكنون بحمداللّه جوانان عزيز ميهن اسلامي از نتايج كار و تلاش مستمر وي بنحو شايسته‌اي بهره‌مند مي‌باشند. اميد است اقشار مختلف خصوصا نسل جوان با استفاده از آثار اين وجود گرانمايه، معارف ديني خود را ارتقاء بخشند و مسئولين محترم فرهنگي جامعه با حمايت بي‌دريغ خود گام مؤثري در اشاعه فرهنگ قرآني و اسلامي بردارند.
شيراز ـ سيد علي اصغر دستغيب
28/12/84
(6)

وَاِذا مَسَّ اِلْاِنْسانَالضُّرُّ دَعانالِجَنْبِهِ اَوْ قاعِدا اَوْ قاآئِما فَلَمّا كَشَفْنا عَنْهُ ضُرَّهُمَرَّ كَــأَنْ لَــمْ يَدْعُنـاآ اِلي ضُــرٍّ مَسَّــهُ كَـذلِـكَ زُيِّنَ لِلْمُسْــرِفينَ مـا كانُوا يَعْمَلُونَ

و هنگامي كه به انسان زيان (و ناراحتي) برسد ، ما را (در همه حال) درحالي‌كه به پهلوخوابيده يا نشسته يا ايستاده است ، مي‌خواند ، اما هنگامي كه ناراحتي او را برطرف ساختيم، چنان مي‌رود كه گويي هرگز ما را براي حل مشكلي كه به او رسيده ، نخوانده ،اين‌گونه براي اسرافكاران اعمالشان زينت داده شده است. (12 / يونس)

شرح آيه از تفسير نمونه

خاصيت مشكلات و حوادث دردناك ، كنار رفتن حجاب‌ها از روي فطرت پاك آدمي است ، در كوره حوادث ، تمام قشرهاي سياهي كه روي اين فطرت را پوشانده است ، مي‌سوزد و از ميان مي‌رود و براي مدتي هرچند كوتاه درخشش اين نور توحيدي آشكار مي‌گردد. سپس مي‌گويد : اما اين افراد ، چنان كم‌ظرفيت و بي‌خرد هستند كه « به مجرد اين‌كه بلا و ناراحتي آن‌ها را برطرف مي‌سازيم ، آن‌چنان در غفلت فرومي‌روند ، كه گويا هرگز از ما تقاضايي نداشتند » و ما نيز به آن‌ها كمكي نكرديم (فَلَمّا كَشَفْنا عَنْهُ ضُرَّهُ مَرَّ كَأَنْ لَمْ يَدْعُنآ اِلي ضُرٍّ مَسَّهُ). « آري اين چنين اعمال مسرفان در نظرشان جلوه داده شده است » (كَذلِكَ زُيِّنَ لِلْمُسْرِفينَ ما كانُوا يَعْمَلُونَ). در ايــن‌كــه چـــه كسي اعمــال اين‌گونه افراد را در نظرشان جلوه و زينت مي‌دهد، در ذيــل آيــه 122 سوره انعام، جلــد 5 « تفسير نمونه » بحث شــده است و اجمــال سخن ايــن است كــه ؛

زينت‌دهنده ، خداوند است اما از اين طريق كه اين خاصيت را در اعمال زشت و آلوده آفريده كه هرقدر انسان به آن‌ها بيشتر آلوده شود، بيشتر خو مي‌گيرد و نه‌تنها قبح و زشتي‌آن‌ها تدريجاازميان‌مي‌رود، بلكه كم‌كم‌به‌صورت عملي شايسته درنظرشان مجسم مي‌گردد. و اما چرا در آيه فوق اين‌گونه افراد به عنوان « مُسْرِف»

تفسير مردان (7)

(اسرافكار) معرفي شده‌اند ، به خاطر اين است كه چه اسرافي از اين بالاتر كه انسان مهم‌ترين سرمايه وجود خود يعني عمر و سلامت و جواني و نيروها را بيهوده در راه فساد و گناه و عصيان و يا در مسير به دست آوردن متاع بي‌ارزش و ناپايدار اين دنيا به هدر دهد و در برابر اين سرمايه ، چيزي عايد او نشود. آيا اين كار اسراف نيست و چنين كسان ، مُسرف محسوب نمي‌شـوند .

درباره « انسان » تعبيرات مختلفي در قرآن مجيد آمده است ؛ در آيات زيادي از او به « بَشَر » تعبير شده و در آيات فراواني به « انسان » و در آياتي نيز به عنوان « بني‌آدم » و عجيب اين‌كه در بسياري از آياتي كه از او به " انسان" تعبير شـده ، صفـات نكـوهيـده و مـذمـومي براي او ذكر گرديده است. مثلاً در آيات مـورد بحث انسـان بـه عنـوان يـك مـوجـود فراموشكار و حق‌نشناس معـرفي شـده است.
در جاي ديگر به عنوان يـك مـوجـود ضعيف (خُلِقَ الاِْنْسانُ ضَعيفا) «38 / نساء» .
در جـاي ديگر به عنوان يك موجود ستمگر و كفران‌كننده (اِنَّ الاِْنْسانَ لَظَلُومٌ كَفّارٌ) « 34 / ابـراهيـم » .
در جـايي ديگـر انسان را بخيل دانسته است (وَ كانَ الاِْنْسانُ قَتُورا) «100 / اسراء».
در مورد ديگر مـوجـودي عجـول مي‌شمرد (وَ كانَ الاِْنْسانُ عَجُولاً) « 11 / اسراء » .
در جاي ديگر كفـور و كفـران‌كننده مي‌داند (وَ كانَ الاِْنْسانُ كَفُورا) « 67 / اسراء » .
در مـورد ديگـر مـوجـودي پرخاشگـر دانستـه (كـانَ الاِْنْسـانُ اكْثَرَ شَيْءٍ جَـدَلاً) « 54 / كهف » .
در جـاي ديگر نيز كفور مبين و كفران‌كننده آشكار آورده (اِنَّ الاِْنْسانَ لَكَفُورٌ مُبينٌ) « 19 / زخـــرف » .
در مورد ديگر موجودي كم‌ظرفيت و دمدمي مزاج كه هنگام نعمت ، بخيل و به هنگام بلا ، پرجزع است (اِنَّ الاِْنْسانَ خُلِقَ هَلُوعا اِذا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزوُعا وَ اِذا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعا) « 19 ، 20 ، 21 / معارج ». در جاي ديگر مغرور و حتي در برابر خدا دانسته (يا
(8) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآنِ
اَيُّهَا الاِْنْسانُ ما غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَريمِ) « 6 / انفطار ». و در مورد ديگر او را موجودي كه هنگام نعمت طغيان مي‌كند، دانسته (اِنَّ الاِْنْسانَ لَيَطْغي اَنْ رَآهُ اسْتَغْني) «6و7/علق». به اين ترتيب مي‌بينيم « انسان » در قرآن مجيد به عنوان موجودي كه داراي جنبه‌هاي منفي فراوان و نقطه‌هاي ضعف متعددي است ، معرفي شده‌است. آيا اين همان انساني است كه خدا او را در « اَحْسَنِ تَقْويم » و «بهترين ساختمان» آفريده است؟ (لَقَدْ خَلَقْنَا الاِْنْسانَ في اَحْسَنِ تَقْويمٍ) «4 / تين». و آيا اين همان انساني است كه خدا معلّم او بوده و آن چه را نمي‌دانسته ، به وي آموخته است ؟ (خَلَقَ الاِْنْسانَ عَلَّمَهُ الْبَيانَ) «3و4/الرحمن». و بالاخره آيا اين همان انساني است كه خدا او را در مسير پروردگار به سعي و تلاش واداشته (يا اَيُّهَا الاِْنْسانُ اِنَّكَ كادِحٌ اِلي رَبِّكَ كَدْحا) « 6 / انشقاق ». بايد ديد اين‌ها چه انساني

هستند که با آن‌همه کرامت و محبت الهي اين‌همه نقاط ضعف و نارسايي از خود نشان مي‌دهند؟ ظاهر اين است که اين بحث‌ها همه مربوط به انسان‌هايي است که تحت تربيت رهبران الهي قرار نگرفته‌اند ، بلکه به صورت گياهي خودرو پرورش يافته‌اند ، نه معلمي و نه راهنمايي و نه بيدارکننده‌اي داشته‌اند ، شهواتشان آزاد و در ميان هوس‌ها غوطه‌ور هستند. بديهي است چنين انساني نه تنها از امکانات فراوان و سرمايه‌هاي عظيم وجود خويش بهره نمي‌گيرد ، بلکه با به کار بردن آن‌ها در مسيرهاي انحرافي و غلط به صورت موجودي خطرناك و سرانجام ناتوان و بينوا درمي‌آيد. وگرنه انساني‌که با استفاده‌از وجود رهبران الهي و به‌کارگرفتن انديشه و فکر و قرار گرفتن در مسير حرکت تکاملي و حق و عدالت به مرحله « آدميت » گام مي‌نهد و شايسته نام « بني‌آدم » مي‌شود ، به جايي مي‌رسد که به جز خدا نمي‌بيند ، آن‌چنان که قرآن مي‌گويد: « وَ لَقَدْ كَرَّمْنا بَنيآدَمَ وَ حَمَلْناهُمْ فِي‌الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ وَ رَزَقْناهُمْ مِنَ الطَّيِّباتِ وَ فَضَّلْناهُمْ عَلي كَثيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنا تَفْضيلاً : ما آدميزادگان را گرامي داشتيم و صفحه خشکي و دريا را جولانگاه آن‌ها قرار داديم و از روزي‌هاي پاکيزه به او بخشيــديــم و بر بسيــاري از مخلــوقات خود فضيلت و برتريش داديم » (70 / اسراء) .

تفسير مردان (9)

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

و هنگامي كه به انسان زيان و رنجي از زيانها و رنجهاي دنيا برسد، در همان حال كه بر پهلو خفته و يا نشسته و يا ايستاده است، ما را مي‌خواند؛ امّا اين ياد خدا و روي آوردن به بارگاه او، نه به انگيزه خداجويي و خدا خواهي و تو حيد گرايي و پاداش آخرت است، بلكه تنها به منظور بر طرف شدن آن رنج و زيان و نجـات خـويش است كه خـدا را مي‌خـواند.
فَلَمّا كَشَفْنا عَنْهُ ضُرَّهُ مَرَّ كَاَنْ لَّمْيَدْعُنا اِلي ضُرٍّ مَسَّهُ
و آنگاه كه ما آن زيان و سختي را از او برداريم و برطرف سازيم و سلامتي او را به وي بازگردانيم، از سپاسگزاري ماروي برتافته و به همان شيوه گذشته باز مي‌گردد، چنانكه گويي هرگز ما را براي نجات خويش از ورطه گرفتاري و بلا نخـوانـده و از ما در خواست نجات خودرا ننموده و مارانمي‌شناسد.
كَـذلِـكَ زُيِّـنَ لِلْمُسْـرِفينَ مـا كـانُـوا يَعْمَلُـونَ.
به باور برخي منظور اين است كه: همان گونه كه شيطان و انسانهاي شيطان صفت، روي برتـافتـن از نيـايش باخـدا به هنگـامـه خـوشـي و آسايش را براي گنـاهكـاران آراسته‌اند، همين گونه براي اسرافكاران نيز كردار زشت و بيداد شان جلـــوه داده شـــده است.
(10) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

اَلاآ اِنَّ اَوْلِياآءَ اللّـهِ لا خَـوْفٌ عَلَيْهِـمْ وَ لا هُـمْ يَحْـزَنـُونَ
آگاه باشيد اولياء (و دوستان) خدا نه‌ترسي دارند و نه غمگيـن مي‌شوند. (62 / يونس)
اَلَّـذينَ امَنُـوا وَ كانُوا يَتَّقُونَ
همـان‌ها كه ايمـان آوردند و (از مخالفت فرمان خـدا) پـرهيـز مي‌كردند. (63 / يونس)
لَهُمُ الْبُشْري فِي‌الْحَيوةِ الدُّنْيا وَ فِـي‌الاْخِـرَةِ لا تَبْديـلَ لِكَلِمـاتِ اللّهِ ذلِـكَ‌هُـوَ الْفَـوْزُ الْعَظيـمُ
در زندگي دنيا و در آخرت شادند (و مسرور) ، وعده‌هاي الهي تخلف‌ناپذير است وايـن رستگـاري بـزرگـي اسـت .(64 / يونس)
شرح آيه از تفسير نمونه
« اَوْلِياء » جمع « وَلِيّ » در اصل‌از ماده « وَلي ، يَلي » گرفته شده كه به‌معني نبودن واسطه ميان دو چيز و نزديكي و پي‌درپي بودن آن‌ها است ، به‌همين دليل به هر چيزي كه نسبت به ديگري قرابت و نزديكي داشته‌باشد، خواه از نظر مكان يا زمان يا نسب و يا مقام ، «وَلِيّ» گفته مي‌شود، استعمال اين كلمه به معني سرپرست و دوست و مانند اين‌ها نيز از همين‌جا است. بنابراين اولياء خدا كساني هستند كه ميان آنان و خدا حايل و فاصله‌اي نيست ، حجاب‌ها از قلبشان كنار رفته و در پرتو نور معرفت و ايمان و عمل پاك ، خدا را با چشم دل چنان مي‌بينند كه هيچ‌گونه شك و ترديدي به دل‌هايشان راه نمي‌يابد و به خاطر همين آشنايي با خدا كه وجود بي‌انتها و قدرت بي‌پايان و كمال مطلق است و ماسواي خدا در نظرشان كوچك و كم‌ارزش و ناپايدار و بي‌مقدار است. كسي كه با اقيانوس آشنا است ، قطره در نظرش ارزشي ندارد و كسي كه خورشيد را مي‌بيند ، نسبت به يك شمع بي‌فروغ بي‌اعتنا است. و از اين‌جا روشن مي‌شود كه چرا آن‌ها ترس و اندوهي ندارند ، زيرا خوف و ترس معمولاً از احتمال فقدان نعمت‌هايي كه انسان در اختيار دارد و يا خطراتي كه ممكن است در آينده او را
تفسير مردان (11)
تهديد كند ، ناشي مي‌شود ، همان‌گونه كه غم و اندوه معمولاً نسبت‌به گذشته و فقدان امكاناتي است كه در اختيار داشته است. اولياء و دوستان راستين خدا از هرگونه وابستگي و اسارت جهان مادّه آزادند و « زهـد » به معني حقيقيش بر وجود آن‌ها حكومت مي‌كند ، نه با از دست دادن امكانات مادي ، جزع و فزع مي‌كنند و نه ترس از آينده در اين‌گونه مسائل

افكارشان را به خود مشغول مي‌دارد. بنابراين « غم‌ها » و « ترس‌هايي » كه ديگران را دائما در حال اضطراب و نگراني نسبت به گذشته و آينده نگه مي‌دارد ، در وجود آن‌ها راه ندارد. يك ظرف كوچك آب ، از دميدن يك انسان ، متلاطم مي‌شود ولي در پهنه اقيانوس كبير حتي طوفان‌ها كم‌اثر است و به همين دليل آن را اقيانوس آرام مي‌نامند (لِكَيْ لا تَأْسَوْا عَلي ما فاتَكُمْ وَ لا تَفْرَحُوا بِما آتاكُمْ) (23/حديد). نه آن روز كه داشتند ، به آن دل بستند و نه امروز كه از آن جدا مي‌شوند، غمي دارند ، روحشان بزرگ‌تر و فكرشان بالاتر از آن است كه اين‌گونه حوادث در گذشته و آينده در آن‌ها اثر بگذارد. به‌اين‌ترتيب امنيت و آرامش واقعي بر وجود آن‌ها حكمفرما است و به گفته قرآن ؛ «اوُلآئِكَ لَهُمُ الأَمْنُ» (82 / انعــام) و يــا به تعبير ديگر ؛ «اَلا بِذِكْرِ اللّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ: ياد خدا مايه آرامش دل‌ها است » (28 / رعد). خلاصه اين‌كه غم و ترس در انسان‌ها معمولاً ناشي از روح دنياپرستي است ، آن‌ها كه از اين روح تهي هستند ، اگر غم و ترسي نداشته باشند ، بسيار طبيعي است. اين بيان استدلالي مسأله بود و گاهي همين موضوع به بيان ديگري كه شكل عرفاني دارد ، به اين صورت عرضه مي‌شود. اولياي خدا آن‌چنان غرق صفات جمال و جلال او هستند و آن‌چنان محو مشاهده ذات پاك او مي‌باشند كه غير او را به‌دست فراموشي مي‌سپرند ، روشن است در غم و اندوه و ترس و وحشت حتما نياز به تصور فقدان و از دست دادن چيزي و يا مواجهه با دشمن و موجود خطرناكي دارد ، كسي كه غير خدا در دل او نمي‌گنجد و به غير او نمي‌انديشد و جز او را در روح خود پذيرا نمي‌شود ، چگونه ممكن است غم و اندوه و ترس وحشتي داشته باشد. از آن‌چه گفتيم ، اين

(12) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

حقيقت نيز آشكار شد كه منظور غم‌هاي مادي و ترس‌هاي دنيوي است ، وگرنه دوستان خدا وجودشان از خوف او مالامال‌است ، ترس‌از عدم‌انجام وظايف و مسؤوليت‌ها و اندوه بر آن‌چه از موفقيت‌ها از آنان فوت شده ، كه اين ترس و اندوه جنبه معنوي دارد ومايه تكامل وجود انسان و ترقي‌او است، به‌عكس ترس و اندوه‌هاي مادي كه مايه انحطاط و تنزّل است. اميرمؤمنان علي در خطبه معروف « هَمّام » كه حالات اولياي خدا در آن به عالي‌ترين وجهي ترسيم شده ، مي‌فرمايد : «قُلُوبُهُمْ مَحْزُونَةٌ وَ شُرُورُهُمْ مَأْمُونَةٌ : دل‌هاي آن‌ها محزون و مردم از شرّ آن‌ها در امان هستند » و نيز مي‌فرمايد : «وَ لَوْ لاَ الأَجَلُ الَّذي كَتَبَ اللّهُ عَلَيْهِمْ لَمْ تَسْتَقِرَّ اَرْواحُهُمْ في اَجْسادِهِمْ طَرْفَةَ عَيْنٍ شَوْقا اِلَي الثَّوابِ وَ خَوْفا مِنَ الْعِقابِ : اگر اجلي كه خداوند براي آن‌ها مقرر كرده نبود، حتي يك چشم به‌هم زدن ارواح آن‌ها در بدن‌هايشان آرام نمي‌گرفت ، به خاطر عشق به پاداش الهي و ترس و وحشت از مجازات و كيفر او » .(1) قرآن مجيد درباره مؤمنـان مي‌گويـد :

«اَلّذينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ وَ هُمْ مِنَ السّاعَةِ مُشْفِقُونَ : كساني كه از پروردگارشان با اين‌كه او را به خشم نمي‌بينند ، مي‌ترسند و از رستاخيز بيمناكند » (49/انبياء) ، بنابراين آن‌ها خوف و ترس ديگري دارنـد .
جالب اين‌كه ايمان را به صورت فعل ماضي مطلق آورده و تقوا را به صورت ماضي استمراري ، اشاره به اين‌كه ايمان آن‌ها به سرحدّ كمال رسيده ولي مسأله تقوا كه در عمل روزمره منعكس مي‌شود و هرروز و هرساعت كار تازه‌اي مي‌طلبد و جنبه تدريجي دارد ، براي آن‌ها به صورت يك برنامه و وظيفه دائمي درآمده است . آري اين‌ها هستند كه با داشتــن اين دو ركــن اســاسي ديــن و شخصيــت ، چنان آرامشي در درون جــان خود احساس مي‌كنند كه هيچ‌يك از طوفان‌هاي زندگي آن‌ها را تكان نمي‌دهد ، بلكه به مضمون « اَلْمُؤْمِنُ كَالْجَبَلِ الرّاسِخِ لاتُحَرِّكُهُ الْعَواصِفَ » ، همچــون كـوه در برابر تندباد حوادث ، استقامت به خــرج مي‌دهند .
1- « نهج البلاغه » ، خطبه 193 (صبحي صالح) .
تفسير مردان (13)

منظور از "بشارت" در اين آيه چيست ؟

باتوجه به مطلق بودن اين كلمه و وجود « الف و لام جنس » در « اَلْبُشْري » ، مفهوم وسيعي نهفته شده كه هرگونه بشارت و شادي پيروزي و موفقيت را شامل مي‌شود و همه آن‌چه در بالا ذكر شد ، در آن درج است و در واقع هركدام اشاره به گوشه‌اي از اين بشارت وسيع الهي مي‌باشد. و شايد اين‌كه در بعضي از روايات به خواب‌هاي خوش و رؤياهاي صالحه تفسير شده ، اشاره به اين است كه هرگونه بشارت ، حتي بشارت‌هاي كوچك نيز در مفهوم « اَلْبُشْري » افتاده است ، نه اين كه منحصر به آن باشد. درواقع اين اثر تكويني و طبيعي ايمان و تقوا است كه انسان را از انواع دلهره‌ها و وحشت‌هايي كه زاييده شك و ترديد و همچنين مولود گناه و انواع آلودگي‌ها است ، از روح و جسم انسان دور مي‌سازد ، چگونه ممكن است كسي ايمان و تكيه‌گاه معنوي در درون جان خود نداشته باشد ، باز احساس آرامش كند؟ او به يك كشتي بي‌لنگر در يك درياي طوفاني مي‌ماند كه امواج كوه‌پيكر هرلحظه او را به‌سويي پرتاب مي‌كنند و گرداب‌ها براي بلعيدنش دهان باز كرده‌اند. چگونه كسي كه دست به ظلم و ستم و ريختن خون مردم و غصب اموال و حقوق ديگران آلوده كرده ، ممكن است آرامش خاطر داشته باشد ، او برخلاف مؤمنان حتي خواب آرام ندارد و غالبا خواب‌هاي وحشتناكي مي‌بيند كه در اثناء آن خود را با دشمنان درگير مشاهده مي‌كند و اين خود يك دليل بر ناآرامي و تلاطم روح آن‌ها است. طبيعي‌است يك شخص جاني به‌خصوص‌اين‌كه تحت تعقيب باشد ، در عالم خواب خود را در برابر اشباح هولناكي مي‌بيند كه براي گرفتن و تعقيب او كمر بسته‌اندو يا اين‌كه روح آن مقتول مظلوم از درون ضمير ناآگاهش فرياد مي‌زند و او را شكنجه مي‌دهد ، لذا هنگامي كه بيدار مي‌شود ، همچون يزيد ، « ما لي وَ لِلْحُسَيْنِ : مرا با حسين چه كار » ؟ و يا همچون حجاج ، « ما لي وَ لِسَعيدِ بْنِ جُبَيْرٍ : مرا با سعيد بن جبير چه كار » ؟ مي‌گويد .

(14) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

در ذيل‌آيات‌فوق روايات‌جالبي از ائمه اهل بيت عليهم‌السلام وارد شده است كه به بعضي از آن‌ها اشاره مي‌كنيم: اميرمؤمنان علي آيه 62 اين سوره را تلاوت فرمود و سپس از ياران خويش سؤال كرد : « مي‌دانيد " اَوْلِياءَ اللّهِ " چه اشخاصي هستند » ؟ عرض كردند : « اي اميرمؤمنان شما خودتان بفرماييد كه آنان چه كساني هستند » ؟ امام فرمود : « هُمْ نَحْنُ وَ اَتْباعُنا فَمَنْ تَبِعَنا مِنْ بَعْدِنا طُوبي لَنا وَ طُوبي لَهُمْ اَفْضَلُ مِنْ طُوبي لَنا ، قالُوا يا اَميرَ الْمُؤْمِنينَ ما شَأْنُ طُوبي لَهُمْ اَفْضَلُ مِنْ طُوبي لَنا ؟ اَلَسْنا نَحْنُ وَ هُمْ عَلي اَمْرٍ ؟ قالَ : لِاَنَّهُمْ حُمِلُوا ما لَمْ تَحْمَلُوا عَلَيْهِ وَ اَطاقُوا ما لَمْ تُطيقُوا : دوستان خدا ، ما و پيروان ما كه بعد از ما مي‌آيند ، هستند . خوشا به حال ما و بيشتر از آن خوشا به حال آن‌ها ، بعضي پرسيدند : چرا بيشتر از ما ؟ مگر ما و آن‌ها هردو پيرو يك مكتب نيستيم و كارمان يكنواخت نمي‌باشد؟ فرمود: نه، آن‌ها مسؤوليت‌هايي بر دوش دارند كه شما نداريد و تن به‌مشكلاتي‌مي‌دهند كه شمانمي‌دهيد » .(1) كتاب « كمال‌الدين » از ابـوبصيـر از امام صادق نقل مي‌كندكه : « طُوبي لِشيعَةِ قائِمِنَا الْمُنْتَظِرينَ لِظُهُورِه في غَيْبَتِه وَ الْمُطيعينَ لَهُ في ظُهُورِه ، اُولئِكَ اَوْلِياءُ اللّهِ لا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلاهُمْيَحْزَنُونَ: خوشا به‌حال پيروان‌امام قائم كه درغيبتش (با خودسازي) انتظار ظهورش را مي‌كشند و به هنگام ظهورش مطيع فرمان او هستند، آن‌ها اولياي‌خدا هستند، همان‌هاكه نه ترسي دارند و نه غمي » .
(2) يكي از دوستان امام صادق نقل مي‌كند كه امام فرمود: « پيروان اين مكتب در لحظات آخر عمر چيزهايي مي‌بينند كه چشمشان با آن روشن مي‌شود » ، راوي مي‌گويد : من اصرار كردم ؛ « چه چيزي مي‌بينند » ؟ و اين سخن را بيش از ده بار تكرار كردم ولي در هربار امام تنها به اين جمله قناعت مي‌كرد كه ؛ « مي‌بينند » ، در آخر مجلس رو به‌سوي من كرد و مرا صدا زد و فرمود: « مثل اين‌كه اصرار داري بداني چه چيز را مي‌بينند » ؟ گفتم : « آري قطعا » ، سپس گريستم ، امام به
1 و 2 ـ « نورالثقلين » ، جلد 2 ، صفحه 309 .
تفسير مردان (15)
حال من رقّت كرد و فرمود : « آن دو را مي‌بينند ، اصرار كردم كدام دو نفر » ؟ فرمود : « پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله و علي را ، هيچ انسان باايماني چشم از جهان نمي‌پوشد مگر اين‌كه اين دو بزرگوار را خواهد ديد كه به‌او بشارت مي‌دهند »، سپس فرمود: « اين‌را خداوند درقرآن بيان كرده » ، سؤال كردم : « در كجا و كدام سـوره » ؟ فرمود : « در سوره يونس ، آن‌جا كه مي‌گويد؛ "اَلَّذينَ امَنُوا وَ كانُوا يَتَّقُونَ ، لَهُمُ الْبُشْري فِي الْحَيوةِ

الدُّنْيا وَ فِي الْآخِرَةِ"». روشن است كه اين روايات اشاره به قسمتي از بشارت‌هاي افراد باايمان و متّقي است ، نه همه آن بشارت‌ها و نيز روشن است كه اين‌مشاهده ، مشاهده جسم مادي نيست ، بلكــه مشــاهــده جســم بــرزخــي با ديــد برزخي است ، زيرا مي‌دانيم در جهان بــرزخ كه فــاصلــه‌اي است ميــان اين جهــان و سراي آخرت ، روح انسان بر جسم برزخيش باقي مي‌ماند .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«خَوْف»: بسان دو واژه «فَزَع» و «جَزَع» همانند وهم معنا هستندو از ترس و اضطراب دروني از رويدادن رويدادي ناگوار خبر مي‌دهند. با اين بيان خوف به مفهوم دلهره، تــرس و احســاس ناامنــي است كه در بــرابــر آن، آرامش خــاطـر و امنيّت است.
«حُزْن»: به مفهــوم اوج انــدوه ـ در بــرابــر شــادمــاني ـ است. اين واژه دراصل از ريشــه «حَــزْن» كه بـه معنــاي زميــن سخــت اســت، برگــرفتــه شــده اسـت.

پس از ترسيم گرفتاري و نگونساري شرك گرايان و بيداد پيشگان در آيات پيش، اينك روشنگري مي‌كند كه امنيّت و آرامش در اين سراوسراي آخرت تنها در گرو ايمانِ آگاهانه و خالصانه و پرواپيشگي است و بر اين اساس است كه آن مردم شايسته كرداري كه بر فرمان خدا دل مي‌سپارند و براساس مقررات او زندگي مي‌كنند، خدا آنــان را دوست مــي‌دارد و در روز رستــاخيــز نيز نه بيمي از كيفر دارند و نه اندوهگين خواهند شد.

(16) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

و از ديدگاه چهارمين امام نور امام سجاد عليه‌السلام منظور ازدوستان خدا كساني هستند كه مقررات او رااحترام گذارند و به فرمان پيامبرش عمل كنند، از آنچه خدا تحريم فرموده است بپرهيزند و در اين سراي زود گذر و فناپذير پارسايي پيشه سازند و به پاداش پرشكوه خدا مشتاق باشند، روزي حلال و پاكيزه را در زندگي بجويند و هزينه كنند و نظرشان از به دست آوردن ثروت و امكانات، فخر فروشي و روي هم انباشتن آنها نباشد و حقوق آن را بپردازند. چنين كساني همانها هستند كه خداوند آن‌چه را كسب كرده‌اند براي آن‌ها مبارك و پر تداوم مي‌گرداند و به خاطر آن‌چه كه براي آخرتشان پيش مي‌فرستند به آن‌ها پاداش مي‌دهد .

اولياء خدا از ديدگاه روايات

در ذيل آيات فوق روايات جالبي از ائمه اهل بيت عليهم‌السلام وارد شده است كه به بعضي از آن‌ها اشاره مي‌كنيم: اميرمؤمنان علي آيه 62 اين سوره را تلاوت فرمود و سپس از ياران خويش سؤال كرد : « مي‌دانيد " اَوْلِياءَ اللّهِ " چه اشخاصي هستند » ؟ عرض كردند : « اي اميرمؤمنان شما خودتان بفرماييد كه آنان چه كساني هستند » ؟ امام فرمود : « هُمْ نَحْنُ وَ اَتْباعُنا فَمَنْ تَبِعَنا مِنْ بَعْدِنا طُوبي لَنا وَ طُوبي لَهُمْ اَفْضَلُ مِنْ طُوبي لَنا ، قالُوا يا اَميرَ الْمُؤْمِنينَ ما شَأنُ طُوبي لَهُمْ اَفْضَلُ مِنْ طُوبي لَنا ؟ اَلَسْنا نَحْنُ وَ هُمْ عَلي اَمْرٍ ؟ قالَ : لِاَنَّهُمْ حُمِلُوا ما لَمْ تَحْمَلُوا عَلَيْهِ وَ اَطاقُوا ما لَمْ تُطيقُوا : دوستان خدا ، ما و پيروان ما كه بعد از ما مي‌آيند ، هستند . خوشا به حال ما و بيشتر از آن خوشا به حال آن‌ها ، بعضي پرسيدند : چرا بيشتر از ما ؟ مگر ما و آن‌ها هردو پيرو يك مكتب نيستيم و كارمان يكنواخت نمي‌باشد؟ فرمود: نه، آن‌ها مسؤوليت‌هايي بر دوش دارند كه شما نداريد و تن به‌مشكلاتي‌مي‌دهند كه شمانمي‌دهيد » .(1) كتاب « كمال‌الدين » از ابـوبصيـر از امام صــادق نقل مي‌كند كه : « طُـوبي لِشيعَةِ قائِمِنَا الْمُنْتَظِرينَ لِظُهُورِه في غَيْبَتِه وَ الْمُطيعينَ لَهُ في ظُهُورِه ، اُولئِكَ اَوْلِياءُ اللّهِ لا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلاهُمْ‌يَحْزَنُونَ: خوشا به‌حال پيروان‌امام قائم كه درغيبتش (با

خودسازي) انتظار ظهورش را مي‌كشند و به
تفسير مردان (17)
هنگام ظهورش مطيع فرمان او هستند، آن‌ها اولياي‌خدا هستند، همان‌هاكه نه ترسي دارند و نه غمي » .(1) يكي از دوستان امام صادق نقل مي‌كند كه امام فرمود : « پيروان اين مكتب در لحظات آخر عمر چيزهايي مي‌بينند كه چشمشان با آن روشن مي‌شود » ، راوي مي‌گويد : من اصرار كردم ؛ « چه چيزي مي‌بينند » ؟ و اين سخن را بيش از ده بار تكرار كردم ولي در هربار امام تنها به اين جمله قناعت مي‌كرد كه ؛ « مي‌بينند » ، در آخر مجلس رو به‌سوي من كرد و مرا صدا زد و فرمود: « مثل اين‌كه اصرار داري بداني چه چيز را مي‌بينند » ؟ گفتم : « آري قطعا » ، سپس گريستم ، امام به حال من رقّت كرد و فرمود : « آن دو را مي‌بينند ، اصرار كردم كدام دو نفر » ؟ فرمود : « پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله و علي را ، هيچ انسان باايماني چشم از جهان نمي‌پوشد مگر اين‌كه اين دو بزرگوار را خواهد ديد كه به‌او بشارت مي‌دهند »، سپس فرمود: « اين‌را خداوند درقرآن بيان كرده » ، سؤال كردم : « در كجا و كدام سـوره » ؟ فرمود : « در سوره يونس ، آن‌جا كه مي‌گويد ؛ " اَلَّذينَ امَنُوا وَ كانُوا يَتَّقُونَ ، لَهُمُ الْبُشْري فِي الْحَيوةِ الدُّنْيا وَ فِي الْاٰخِرَةِ" ». روشن است كه اين روايات اشاره به قسمتي از بشارت‌هاي افراد باايمان و متّقي است ، نه همه آن بشارت‌ها و نيز روشن است كه اين‌مشاهده ، مشاهده جسم مادي نيست ، بلكه مشاهده جسم برزخي با ديد برزخي‌است ، زيرا مي‌دانيم در جهان برزخ كه فـاصلـه‌اي است ميـان اين جهـان و سراي آخرت ، روح انسان بر جسم برزخيش بـاقـي مي‌ماند .
«بُشْري»: به مفهوم بشارت و نويدي است كه آثار شادي و شادماني‌را در چهره آشكـار مي‌سـازد.
1 ـ « نورالثقلين » ، جلد 2 ، صفحه 309 .
(18) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

منظـور از نـويـد و مژده اين جهان و جهان ديگر كه در آيه شريفه آمده، چيست؟
1 ـ به باور گروهي از جمله «قَتادَة»، «زُهَري» و «جُبّائي»، منظور از نويد در دنيا همان نويدي است كه فرشتگان به هنگامه مرگ به ايمان آوردگان مي‌دهند و به آنان مي‌گويند: نترسيد و اندوهگين نباشيد و به بهشت پرطراوت و زيبا بشارتتان باد.(1)
2 ـ از ديدگاه پاره‌اي منظور ازنويددر زندگي دنيا خوابهاي خوش و خوبي است كه انسان با ايمان در مورد خود مي‌بيند و يا ديگران در مورد او مي‌بينند و نويد در سراي آخرت نيز آن است كه در روز رستاخيز و به هنگام بيرون آمدن از رحم زمين او را به بهشت پرطراوت و زيبا مـژده مي‌دهنـد. اين بيـان از حضـرت باقر عليه‌السلام و نيز از پيـامبـر گـرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله روايـت شده است.
و از حضـرت صـادق عليه‌السلام آورده‌انـد كه بـه يكـي از بنـدگـان خـدا فرمود: «يـا عُقْبَـةَ! لا يَقْبَلُ اللّهُ مِـنَ الْعِبـادِ يَـوْمَ الْقِيـامَةِ إلاّ هـذَا الدّينَ الَّـذي أَنْتُمْ عَلَيْـهِ وَ...»(2)
هان اي عقبه! خدا در روزرستاخيز از بندگان خود جز همين دين و آييني كه شما بر آن هستيد نخواهد پذيرفت و چيزي ميان يكي از شما و ميان ديدن آنچه ديدگانش را روشن سازد ـ جز آنكه نفس او به گلوگاه رسد ـ فاصله‌اي نيست. آنگاه فرمود: اين واقعيت در كتـاب خـدا نيـز آمده است و از پي‌آن به تلاوت اين آيه پرداخت كه: لَهُـمُ الْبُشْـري فِـي الْحَيـوةِ الـدُّنْيـا...
و پاره‌اي نيز آورده‌اند كه: براي انسان با ايمان دري از قبرش به سوي بهشت پرطراوت و زيبا گشوده مي‌شود و پيش از آنكه او وارد بهشت گردد، آنچه را برايش آمـاده شـده است به چشم خود مي‌نگرد.
لا تَبْديلَ لِكَلِماتِ اللّهِ ذلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظيمُ.
1 . سوره فُصِّلَتْ، آيه 30.
2 . تفسير عَيّاشي، ج 2، ص 125 و 126 و 33.

وَ ما مِنْ دابَّةٍ فِي الْأَرْضِ اِلاّ عَلَي اللّهِ رِزْقُها وَ يَعْلَمُ مُسْتَقَرَّها وَ مُسْتَوْدَعَهاكُلٌّ فِي كِتابٍ مُبينٍ
هيچ جنبنده‌اي در زمين‌نيست مگر اين‌كه روزي‌او بر خدا است، او قرارگاه و محل‌نقل و انتقــالش را مي‌دانــد ، همه اين‌ها در كتاب آشكاري (لوح محفوظ) ثبت است. (6 / هود)
شرح آيه از تفسير نمونه
گرچه « دابَّةٍ » از ماده « دَبيب » به معني آهسته راه‌رفتن و قدم‌هاي كوتاه برداشتن است ، ولي از نظر مفهوم لغوي هرگونه جنبنده‌اي را شامل مي‌شود اما گاهي به خصوص اسب و يا هر حيوان سواري اطلاق مي‌گردد و روشن است كه در آيه مورد بحث تمام موجودات زنده و همه جنبندگان را شامل مي‌شود . «رِزْق» به معني عطاء و بخشش مستمر است و از آن جا كه روزي الهي عطاي مستمر او به موجودات است به آن رزق گفته‌مي‌شود . اين نكته نيز لازم به تذكر است كه مفهوم آن تنها در نيازهاي مادي خلاصه نمي‌شود بلكه هرگونه عطاي مادّي و معنوي را شامل مي‌گردد ، لذا مي‌گوييم: « اَللّهُمَّ ارْزُقْني عِلْما تامّا: خداوندا علم كامل به من روزي كن » و يا مي‌گوييم: «اَللّهُمَّ ارْزُقْنِي الشَّهادَةَ في سَبيلِكَ: خداوندا شهادت در راهت را نصيب من بگردان » . البته در آيه مورد بحث ممكن است نظر بيشتر روي ارزاق مادي بوده باشد، هرچند اراده مفهوم عامّ نيز چندان بعيد نيست . «مُسْتَوْدَعَ» و «وَديعَة» از يك مادّه است و در اصل به معني رهاكردن چيزي است . و از آن‌جاكه امورناپايدار رها مي‌شوند و به حالت اول بازمي‌گردند، به هر امر ناپايدار، « مُسْتَوْدَع » گفته مي‌شود، وَديعَة را نيز به‌خاطر اين‌كه سرانجام بايد محل خود را رها كند و به صاحب اصلي بازگردد وديعه گفته‌اند . در حقيقت آيه فوق مي‌گويد : تصور نشود كه خداوند تنها به جنبندگاني كه در جايگاه اصلي قرار دارند روزي مي‌بخشد و به اصطلاح سهميه آن‌هارا در خانه‌هايشان مي‌آورند ، بلكه هركجا باشند و در هر وضع و شرايطي قرارمي‌گيرند و
(20) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
هم‌از تمام نقاطي‌كه به آن نقل و مكان مي‌كنند ، باخبر است . از حيوانات غول پيكر دريايي گرفته تا جنبندگان بسيار كوچكي كه به زحمت به چشم ديده مي‌شوند هريك مناسب حالشان آن‌چه را لازم دارند مقرر كرده است . اين روزي به اندازه‌اي حساب شده و مناسب حال موجودات است كه از نظر « كميّت » و « كيفيّت » كاملاً منطبق بر خواسته‌ها و نيازهاي آن‌ها است ، حتي غذاي كودكي كه در رحم مادر است ، هرماه بلكه هر روز ، با

ماه و روز ديگر تفاوت دارد ، هرچند ظاهرا يك نوع خون بيشتر نيست و نيز كودك در دوران شيرخوارگي با اين‌كه ظاهرا ماه‌هاي پي در پي غذاي واحدي دارد ، اما تركيب اين شير هر روز با روز ديگر متفاوت است . « كِتابٍ مُبينٍ » به معني نوشته آشكار است و اشاره به‌مرحله‌اي از علم وسيع پروردگار مي‌باشد كه گاهي از آن تعبير به « لوح محفوظ » مي‌شود . ممكن است اين تعبير اشاره به اين باشد كه هيچ‌كس نبايد براي به دست آوردن روزي خود كمترين نگراني به خويش راه دهد و تصوركند ممكن‌است درگرفتن سهم خويش، به اصطلاح ، از قلم بيفتد ، چرا كه نام همگي در كتاب آشكاري ثبت است ، كتابي كه همه را احصاء كرده و آشكارا بيان مي‌كند . آيا اگر در يك مؤسسه نام تمام كارمندان و كاركنان به روشني ثبت شده باشد احتمال از قلم افتادن كسي مي‌رود ؟

در مـورد « رِزْق » بحث‌هـاي مهمـي اسـت كـه قسمتـي از آن را در ايـن‌جـا از نظَـر مي‌گـذرانيـم :

1 ـ « رزق » به معني بخشش مستمر و متداوم است اعم ازاين‌كه مادّي باشد يا معنوي ، بنابراين هرگونه بهره‌اي را كه خداوند نصيب بندگان مي‌كند از مواد غذايي و مسكن و پوشاك و يا علم و عقل و فهم و ايمان و اخلاص به همه اين‌ها رزق گفته مي‌شود و آن‌ها كه مفهوم اين كلمه را محدود به جنبه‌هاي مادّي‌مي‌كنند ، توجه به موارد استعمال آن دقيقا ندارند ، قرآن درباره شهيدان راه حق مي‌گويد « بَلْ اَحْياءُ عِنْدَ رَبِّهُمْ يُرْزَقُونَ : آن‌ها زنده‌اند و نزد پروردگارشان روزي مي‌برند » (169 / آل عمران)

تفسير مردان (21)

روشن است كه روزي شهيدان ، آن هم در جهان برزخ ، نعمت‌هاي مادّي نيست ، بلكه همـان مواهب معنـوي است كه حتي تصورش براي مادر اين زندگي مشكل است .

2 ـ مسأله‌تأمين نيازمندي‌هاي‌موجودات‌زنده ـ و به تعبير ديگر رزق و روزي آن‌ها ـ جالب‌ترين مسايلي است كه باگذشت زمان و پيشرفت علم ، پرده از روي اسرار آن برداشته مي‌شود و صحنه‌هاي شگفت‌انگيز تازه‌اي از آن به وسيله علم فاش مي‌گردد. طرز روزي رساندن خداوند به موجودات مختلف ، راستي حيرت‌انگيز است، از جنيني كه در شكم مادر قرارگرفته و هيچ‌كس به هيچ‌وجه در آن ظلمتكده اسرارآميز به او دسترسي ندارد ، تا حشرات گوناگوني كه در اعماق تاريك زمين و لانه‌هاي پرپيچ و خم و در لابلاي درختان و بر فراز كوه‌ها و در قعر دره‌هازندگي دارند از ديدگاه علم او هرگز مخفي و پنهان نيستند و همان‌گونه كه قرآن مي‌گويد خداوند ، هم جايگاه و « آدرس‌اصلي » آن‌ها را مي‌داند و هم محل سيار آنان را و هر جا باشند روزي آنان را به آنان حواله مي‌كند. جالب اين‌كه در آيه فوق به هنگام بحث از روزي ِخواران تعبير به « دابَّة و جنبنده » شده است و اين

اشاره لطيفي به مسأله رابطه « انرژي » و « حركت » است ، مي‌دانيم هرجا حركتي وجود دارد نيازمند به ماده انرژي‌زا است يعني ماده‌اي كه منشأ حركت گردد ، قرآن نيز در آيات مورد بحث مي‌گويد خدا به تمام موجودات متحرك روزي مي‌بخشد. و اگر حركت را به معني وسيعش تفسير كنيم گياهان را هم دربرمي‌گيرد ، زيرا آن‌ها نيز يك حركت بسيار دقيق و ظريف در مسير « نموّ » دارند ، به همين دليل در فلسفه ما يكي از اقسام حركت را مسأله « نموّ » شمرده‌اند .
3 ـ آيا « روزي » هركس از آغاز تا پايان‌عمر تعيين شده و خواه‌ناخواه به او مي‌رسد ؟ يا اين‌كه بايد به دنبال آن رفت و به گفته شاعر « شرطِ عقل است جستن از درها ». بعضي از افراد سست و بي‌حال به اتكاء تعبيراتي همانند آيه فوق ، يا رواياتي كه روزي را مقدر و معين معرفي مي‌كند فكر ، مي‌كنند لزومي ندارد كه انسان براي تهيه

معاش زياد تلاش كند ، چرا كه روزي مقدر است و به هر حال به انسان مي‌رسد و هيچ دهان بازي بدون روزي نمي‌ماند . اين چنين افراد نادان كه شناختشان درباره دين و مذهب فوق‌العاده سست و ضعيف است بهانه به دست دشمنان مي‌دهند كه مذهب عاملي است براي تخدير و ركود اقتصادي و خاموش كردن فعاليّت‌هاي مثبت زندگي و تن در دادن به انواع محروميّت‌ها ، به عذر اين‌كه اگر فلان موهبت نصيب من نشده حتما روزي من نبوده ، اگر روزي من بود بدون چون و چرا به من مي‌رسيد و اين فرصت خوبي به دست استثمارگران مي‌دهد كه هرچه بيشتر خلق‌هاي محروم را بدوشند و آن‌ها را از ابتدايي‌ترين وسايل زندگي محروم سازند . درحالي كه مختصر آشنايي به قرآن و احاديث اسلامي براي پي‌بردن به اين حقيقت كافي است كه اسلام پايه هرگونه بهره‌گيري مادي و معنوي انسان را سعي و كوشش و تلاش مي‌شمرد تا آن‌جا كه در جمله شعارگونه قرآني « لَيْسَ لِلْاِنْسانَ اِلاّ ما سَعي » بهره انسان‌را منحصرا در كوشش و كارش قرارمي‌دهد . پيشوايان اسلامي براي اين‌كه سرمشقي به ديگران بدهند در بسياري از مواقع كار مي‌كردند كارهايي سخت و توان‌فرسا. پيامبران پيشين نيز از قانون مستثني نبودند ، از چوپاني گرفته ، تا خياطي ، و زره بافي وكشاورزي ، اگر مفهوم تضمين روزي‌از طرف خدا، نشستن درخانه و انتظار رسيدن روزي‌باشد ، نبايد پيامبران و امامان كه از همه آشناتر به مفاهيم ديني هستند اين‌همه براي روزي تلاش كنند . بنابراين ما هم مي‌گوييم روزي هركس مقدر و ثابت است ، ولي درعين حال مشروط به تلاش و كوشش مي‌باشد و هرگاه اين شرط حاصل نشود مشروط نيز از ميان خواهد رفت . اين درست به آن مي‌ماند كه مي‌گوييم « هر كس اجلي دارد و مقدار معيني از عمر » مسلما مفهوم اين سخن آن

نيست كه اگر انسان حتي دست به انتحار و خودكشي و يا تغذيه از مواد زيان‌بخش بزند تا اجل معيني زنده مي‌ماند ، مفهومش اين است كه اين بدن استعداد بقاء تا يك مدت قابل ملاحظه دارد اما مشروط بر اين‌كه اصول بهداشت را رعايت كند و از موارد خطر بپرهيزد و آن‌چه
تفسير مردان (23)
سبب مرگ زودرس مي‌شود از خود دور كند . نكته مهم اين است كه آيات و روايات مربوط به معين بودن روزي در واقع ترمزي است روي افكار مردم حريص و دنياپرست كه براي تأمين زندگي به هر در مي‌زنند و هر ظلم و جنايتي رامرتكب مي‌شوند ، به‌گمان اين كه اگر چنيـن نكننـد زنـدگيشـان تأمين نمي‌شود . آيات قرآن و احاديث اسلامي به اين‌گونه افراد هشدار مي‌دهد كه بيهوده دست و پا نكنند واز طريق نامعقول و نامشروع براي تهيّه روزي تلاش ننمايند ، همين اندازه كه آن‌ها در طريق مشروع گام بگذارند و تلاش و كوشش كنند مطمئن باشند خداوند از اين راه همه نيازمندي‌هاي آن‌ها را تأمين مي‌كند . البتّه نمي‌توان انكار كرد كه بعضي از روزي‌هاست چه انسان به دنبال آن برود يا نرود ، به سراغ او مي‌آيند . آيا مي‌توان انكار كرد كه نور آفتاب بدون تلاش ما به خانه ما مي‌تابد و يا باران و هوا بدون كوشش و فعاليّت به سراغ ما مي‌شتابد ؟ آيا مي‌توان انكار كرد كه عقل و هوش و استعداد كه از روز نخست در وجود ما ذخيره شده به تلاش ما نبوده است ؟ ولي اين‌گونه مواهب به اصطلاح بادآورنده و يا به تعبير صحيح‌تر مواهبي كه بدون تلاش به لطف خدا ، به ما رسيده اگر با تلاش و كوشش خودازآن به‌طور صحيحي نگهداري نكنيم آن‌ها نيز از دست ما خواهد رفت و يا بي‌اثر مي‌ماند . حديث معروفي كه از علي نقل شده كه فرمود : « وَ اعْلَمْيا بُنَيَّ ! اِنَّ الرِّزْقَ رِزْقانِ رِزْقٌ تَطْلُبُهُ وَ رِزْقٌ يَطْلُبُكَ : بدان فرزندم ، روزي دوگونه است ، يك نوع آن همان روزي‌هايي است كه تو بايد به جستجويش برخيزي ، و گونه ديگرش روزي‌هايي است كه آن در جستجوي تواست و به سراغ تومي‌آيد » (1) نيز اشاره به همين حقيقت است. اين را نيز نمي‌توان انكار كرد كه در پاره‌اي از موارد انسان به دنبال چيزي نمي‌رود ، ولي بر اثر يك سلسله تصادف‌ها ، موهبتي نصيب او مي‌شود ، اين حوادث گرچه در نظر ما تصادف است اما در واقع و از نظر سازمان آفرينش حسابي در آن مي‌باشد ، بدون شك حساب اين‌گونه روزي‌ها از روزي‌هايي كه در پرتو تلاش و
1- « نهج البلاغه » ، وصيّت امام علي به فرزندش امام حسن .
(24) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
كوشش به دست مي‌آيد جدا است و حديث بالا ممكن است اشاره به اين‌ها نيز باشد . ولي به هرحال نكته اساسي اين است كه تمام تعليمات اسلامي به ما مي‌گويد براي تــأمين زندگي بهتر چه مادي و چه معنوي ،

بايد تلاش بيشتر كرد و فرار از كار به گمان مقسوم بودن روزي غلط‌است
4 ـ در آيه موردبحث تنها اشاره به‌مسأله « رزق و روزي » شده ، در حالي كه در چند آيه بعد ، آن‌جا كه سخن از بندگان توبه‌كار و با ايمان مي‌گويد ، اشاره‌به « مَتاع حَسَن » (بهره‌برداري و تمتع شايسته) شده است . مقابله اين دو با يكديگر اين مطلب را به ما مي‌فهماند كه براي همه جنبندگان ، انسان‌ها ، حشرات ، درندگان ، نيكان و بدان ، همگي بهره‌اي از روزي است ، ولي « متاع حسن » و « مواهب شايسته و ارزنده » تنها مخصوص انسان‌هاي با ايماني است كه خود را با آب توبه از هرگونه گناه و آلودگي شستشو داده‌اند و نعمت‌هاي خدا را در مسير اطاعت فرمانش به‌كار مي‌گيرند نه در طريق هوا و هوس‌هاي سركش .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

آفريدگار هستي همه جنبندگان روي زمين از انسان گرفته تا جن، پرنده، چرنده، جانوران، حيوانات اهلي و وحشي و ديگر موجودات زنده را از روي مصلحت و حكمـــت روزي مــي‌رســانـــد!
وَ يَعْلَــمُ مُسْتَقَــرَّها وَ مُسْتَـوْدَعَهـا
در تفسيــر ايـن فــراز، سه نظــر رسيــده اســت:
به باور «ابن عبّاس» و «ربيع»، واژه «مُسْتَقَرّ» به مفهوم جايگاهي است كه جنبندگان بدان پناه مي‌برند و «مُسْتَوْدَع» آرامگاهي است كه پس از مرگ در آن قرار گرفته و از آن خارج مي‌گردند. با اين بيان مفهوم آيه شريفه اين است كه: و خدا قرار گاه آنان و آرامگاهشان را كه در آن مدفون مي‌گردند مي‌شناسد.
تفسير مردان (25)

سعادت و شقاوت افراد در آخرت نتيجه اعمال آن‌ها در دنياست

يَــوْمَ يَــأْتِ لا تَكَلَّــمُ نَفْــسٌ اِلاّ بِــاِذْنِـه فَمِنْهُـمْ شَقِــيٌّ وَ سَعيــدٌ
آن روز كه (قيامت) فرا رسد هيچ‌كس جز به اجازه او سخن نمي‌گويد گروهي از آن‌ها شقــاوتمنــدنــد و گــروهي سعـادتمنـد (گروهي بدبختند و گروهي نيكبخت). (105 / هود)
شرح آيه از تفسير نمونه
« سَعيد » از ماده « سعادت » به معني فراهم بودن اسباب نعمت و « شَقِيّ » از ماده « شقاوت » به معني فراهم بودن اسباب گرفتاري و مجازات و بلا است. گاه چنين تصور مي‌شود اين آيه كه دليل بر سخن گفتن مردم در آن روز به اجازه پروردگار است، با آياتي كه مطلقا نفي تكلم مي‌كند منافات دارد ، مانند آيه 65 سوره يس : « اَلْيَوْمَ نَخْتِمُ عَليآ اَفْواهِهِمْ وَ تُكَلِّمُنآ اَيْديهِمْ وَ تَشْهَدُ اَرْجُلُهُمْ بِما كانُوا يَكْسِبُونَ : امروز بر دهان آن‌ها مهر مي‌نهيم و به جاي آن دستهايشان سخن مي‌گويند و پاهايشان گواهي مي‌دهند به كارهايي كه انجام داده‌اند » و در آيه 35 سوره مرسلات مي‌خوانيم : «هذا يَوْمٌ لا يَنْطِقُونَ: امروز روزي است كه آن‌ها سخن نمي‌گويند ». بهتر آن است كه در پاسخ سؤال مربوط به تناقض ظاهري آيات مربوط به تكلم همان جوابي را بگوييم كه بسياري از مفسران گفته‌اند و آن اين‌كه : مردم در آن روز مراحل مختلفي را مي‌پيمايند كه هر مرحله ويژگي‌هايي دارد ، در پاره‌اي از مراحل هيچ‌گونه پرسش و سؤالي از آن‌ها نمي‌شود و حتي مهر بر دهانشان مي‌نهند ، فقط اعضاي پيكرشان كه آثار اعمال را در خود حفظ كرده‌اند با زبان بي‌زباني سخن مي‌گويند ، اما در مراحل ديگر قفل از زبانشان برداشته مي‌شود و به اذن خداوند به سخن مي‌آيند و به گناهان خود اعتراف مي‌كنند و خطاكاران يكديگر را مـلامت مـي‌نماينـد بلكه سعي دارند گناه خويش را بر گردن ديگري نهند. به هر حال در پايان آيه اشاره به تقسيم همه مردم به دو گروه كرده مي‌گويد : « گروهي در آن‌جا شقي و گروهي سعيدند ، گروهي خوش بخت و گروه ديگري بدبختند » (فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَ سَعيدٌ). سعيدها در آن جهان همان نيكوكاراني هستند
(26) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
كه در لابلاي انواع نعمت‌ها جاي آن‌ها است و شقاوتمندان همان بدكاراني هستند كه در دل دوزخ در انواع مجازات‌ها گرفتارند. اين شقاوت و آن سعادت چيزي جز نتيجه اعمال و كردار و گفتار و نيات انسان دردنيانيست.
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«شِقاء»: تيره بختي و نيك‌بختي ضد آن است.

از آيه مورد بحث چنين دريافت مي‌گردد كه در روز رستاخيز، تنها به اذن و فرمان او سخن گفته مي‌شود و نه بدون اجازه او؛ در حالي كه از آيات ديگري دريافت مي‌گـردد كـه در آن روز كسـي سخن بر زبان نمي‌آورد و از كسي پرس و جو نمي‌شـود. براي نمونه:
قرآن در اين مورد مي‌فرمايد: هذا يَوْمٌ لايَنْطُقُونَ وَ لايُؤْذَن لَهُمْ فَيَعْتذِرُونَ(1) روز رسـتـاخيـز، روزي است كـه مـردم، دم نمي‌زنند و به آنان اجازه داده نمي‌شود تا پـوزش بخـواهنـد.
و نيـز مي‌فرمايد: در آنروز هيچ انس و جنّي از گناهش پرسيده نشود. فَيَوْمَئِذٍ لايُسْئَلُ عَنْ ذَنْبِهِ اِنْسٌ وَ لا جانٌّ(2)
و نيـز مي‌فـرمـايـد: و آنـان را باز داشت كنيـد كـه خـودشان مسئـولنـد. وَ قِفُوهُمْ اِنَّهُمْ مَسْؤُلُونَ(3)
و آيات ديگـري كه همين مفهـوم و پيـام را دارد. اينـك جاي طرح اين پـرسش است كـه آيا اين دستـه از آيـات با آيـه مـورد بحث ناسازگار نيستند؟
1 . سوره مُرْسَلات، آيه 35 ـ 36.
2 . سوره رحمن، آيه 39.
3 . سوره صافّات، آيه 24.
تفسير مردان (27)
در ايـن مـورد سـه پـاسـخ آمـده كـه هـر سـه جالب است:
1 ـ روز رستاخيز، گذرگاه‌ها و توقفگاه‌هاي گوناگوني دارد كه در برخي از آنها به مردم اجازه سخن داده مي‌شود و در برخي اجازه داده نمي‌شود و هر كدام از اين دو گـروه از آيـات نـاظـر به بـرخـي از ايستگـاه‌ها و گذرگاه‌هاي روز رستاخيز است.
2 ـ و به باور پاره‌اي ديگر، آن گروه از آيات كه مي‌فرمايد: در آن روز سخن نمي‌گويند و يا به آنان اجازه سخن داده نمي‌شود، منظور اين است كه از روي منطق و استدلال سخن نمي‌گويند وگرنه در آنجا و آن روز بزرگ، گناهكاران در مورد گناهان خويش زبان به اعتراف مي‌گشايند و يكديگر را سرزنش مي‌كنند و هر كدام گناه خود را به گردن ديگري مي‌اندازد، امّا هيچ يك از اينها گفتار حساب شده ومنطقي نيست و مي‌توان گفت هيچ كدام سخن درستي نمي‌گويند و زماني كه انسان سخن درستي براي گفتن نداشته باشد و درست نگويد، همانند آن است كه هرگز نگفته است. پيام اين آيات، بسان سخن كسي است كه به گوينده بي‌منطقي مي‌گويد: شما چيزي نياوردي و چيزي نگفتي.

و نظيــر آيــات مــورد اشاره، آن آياتي است كه مردم بيگانه از خرد و بينش را كه در آيات قدرت خــدا آن گونه كه بــايــد نمي‌انديشند و تدبّر و تفكّر نمي‌كنند، كور و كــر و گنــگ مــي‌شمـارد: «صُــمٌّ بُكْــمٌ عُمْــيٌ فَهُــمْ لا يَــرْجِعُــونَ.(1)»
3 ـ در مورد آياتي نظير اين آيه شريفه كه مي‌فرمايد: در آن روز هيچ انسان و پري از گناهش مورد پرسش قرار نمي‌گيرد،(2) نيز، بايد توجّه داشت كه معناي آيه اين است كه: آري از آنان براي شناخت ماهيت و گناهانشان پرسش نمي‌شود؛ چرا كه خداي دانا و آگاه از نيت‌ها و كارهاي آنان آگاه است و نيازي به پرسش و پاسخ نيست، بلكه پرسش و بازخواست از آنان، به خاطر نكوهش و سرزنش آنان انجام مي‌گيرد، كه در
1 . سوره بَقَرَه، آيه 18.
2 . سوره رحمن، آيه 39.
(28) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
آيه شريفه مي‌فرمايد: آنان را بازداشت كنيد كه آنان مسؤولند.(1)
به بيان ديگر مي‌توان گفت: قرآن شريف پرسش به منظور شناسايي را نفي مي‌كند، امّا بــه منظــور نكــوهش و سـرزنش را هرگز؛ و با اين بيان هيچ ناسازگاري و تناقضي در ميــان آيـــات نيســت.
در ادامه آيه شريفه آفريدگار هستي خبر مي‌دهد كه آنان در روز رستاخيز به دو دسته تقسيــم مي‌گـردند:

فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَ سَعيدٌ.
پاره‌اي از آنان تيره بخت خواهند بود و پاره‌اي نيكبخت، كه گروه نخست در خور كيفر و عذابند و گروه دوّم در خور پاداش و ثواب.
ياد آوري ميگردد كه شقاوت يا تيره بختي باعث عذاب و كيفر تيره‌بختان مي‌گردد، همان گونه كه سعادت و نيكبختي باعث ارزاني شدن نعمت‌ها به نيكبختان است. با اين بيان، انسان تيره‌بخت آن كسي است كه به خاطر عملكرد زشت و ظالمانه‌اش در نافرماني خدا تيره بخت گرديده و انسان نيكبخت آن كسي است كه در راه فرمانبرداري خدا و به خاطر انجام كارهاي شايسته، به اوج نيكبختي پر كشيده است.
در آيه شريفه، ضمير «مِنْهُمْ» به واژه «النّاس»(2) كه در آيه پيش است باز مي‌گردد؛ گرچه پاره‌اي بر آنند كه به واژه «نُفس»(3) كه اسم جنس است باز مي‌گردد.
1 . سوره صافات، آيه 24.
2 . آيه 103.
3 . آيه 105.

فَاَمَّا الَّــذينَ شَقُــوا فَفِــي النّارِ لَهُــمْ فيهــا زَفيــرٌ وَ شَهيـــقٌ
اما آن‌ها كه شقاوتمند شــدنــد در آتش‌اند و براي آن‌ها زفير و شهيق (ناله‌هاي طولاني دم و بازدم) است.(106 / هود)
خـلِــدينَ فيهــا مادامَتِ السَّمواتُ وَ الْأَرْضُ اِلاّ ما شاآءَ رَبُّكَ اِنَّ رَبَّكَ فَعّالٌ لِما يُريدُ
جاودانه درآن خواهند ماند، تا آسمان‌ها و زمين‌برپاست، مگر آن‌چه پروردگارت بخواهدكه پروردگارت هر چه را اراده كند انجام مي‌دهد. (107 / هود)
وَ اَمَّا الَّــذيــنَ سُعِدُوا فَفِي الْجَنَّةِ خالِدينَ فيها مادامَتِ السَّمواتُ وَالأَرْضُ اِلاّ مــاشــاآءَ رَبُّــكَ عَطــاءً غَيْــرَ مَجْــذُوذٍ
اما آن‌ها كه سعادتمند شدند در بهشت جاودانه خواهند بود ، مادام كه آسمان‌ها وزمين برپاست مگــر آن‌چــه پــروردگــارت بخــواهــد، بخششــي است قطــع نشدني. (108 / هود)
شرح آيه از تفسير نمونه
« زَفير » به معني فرياد كشيدني است كه با بيرون فرستادن نفس توأم باشد و «شَهيق» ناله توأم با فرو بردن نفس است. اين هر دو صداي فرياد و ناله كساني است كه از غم و اندوه ناله سر مي‌دهند ، ناله‌اي كه تمام وجود آن‌ها را پر مي‌كند و نشانه نهايت ناراحتي و شدت عذاب است. بايد توجه داشت كه « زَفير » و « شَهيق » هر دو مصدرند و زفير در اصل به معني بار سنگين بر دوش گرفتن است و چون چنين كاري سرچشمه آه و ناله مي‌شود به آن زفير گفته مي‌شود و شهيق در اصل به معني طولاني بودن است همــان‌گونه كه بــه كــوه بلنــد « جَبَلٌ شاهِقٌ » مي‌گويند و سپس به ناله‌هاي طولاني اطلاق شده است .
بعضي خواسته‌اند ازآيات فوق‌ذاتي بودن‌سعادت و شقاوت‌را اثبات‌كنند درحالي‌كه نه تنها آيات فوق دلالتي بر اين امر ندارد بلكه به وضوح ثابت‌مي‌كندكه سعادت و شقاوت‌اكتسابي‌است، زيرامي‌گويد: « اَمَّا الَّذينَ شَقُوا » (آن‌ها كه شقاوتمند
(30) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآنِ
شدند) و يا مي‌گويد : « اَمَّا الَّذينَ سُعِدُوا » (آن‌ها كه سعادتمند شدند) اگرشقاوت و سعادت‌ذاتي بودمي‌بايست گفته‌شود«اَمَّا الأَشْقِياءُ وَ اَمَّاالسُّعَداءُ»و مانندآن و ازاين‌جاروشن‌مي‌شودآن‌چه‌درتفسير فخررازي آمده‌كه «در اين آيات خداوند ازهم‌اكنون حكم‌كرده‌كه گروهي درقيامت‌سعادتمندند و گروهي‌شقاوتمند و كساني‌را كه‌خداوند محكوم

به‌چنين حكمي كرده و مي‌داند سرانجام در قيامت سعيد و يا شقي خواهندبود محال‌است تغييرپيدا كنند، والا لازم مي‌آيدكه خبر دادن خداوند كذب و علمش‌جهل شود و اين‌محال است » ... به‌كلي بي‌اساس‌است. اين همان ايراد معروف « علم خدا » در مسأله جبر و اختيار است كه پاسخ آن‌از قديم داده‌شده است و آن اين‌كه: اگر ما افكارپيش ساخته‌خود را نخواهيم بر آيات تحميل كنيم مفاهيم آن روشن است، اين آيات‌مي‌گويد: در آن‌روز گروهي در پرتو اعمالشان‌سعادتمند و گروهي به‌خاطر اعمالشان‌شقاوتمند و خدامي‌داند چه‌كساني به‌اراده خود و به خواست و اختيار خود در طريق سعادت گام مي‌نهند و چه گروهي با اراده خود در مسير شقاوت گام مي‌نهند بنابراين به عكس آن‌چه او گفته اگر مردم مجبور به انتخاب اين راه باشند علم خدا جهل خواهد شد چراكه همگان با ميل و اختيار خود راه خويش را انتخاب مي‌كنند. شاهد سخن اين‌كه آيات فوق به دنبال داستان‌هاي اقوام پيشين است كه گروه عظيمي از آن‌ها بر اثر ظلم و ستم و انحراف از جاده حق و عدالت و آلودگي به مفاسد شديد اخلاقي و مبارزه با رهبران الهي گرفتار مجازات‌هاي دردناكي در اين جهان شدند كه قرآن براي تربيت و ارشاد ما و نشان دادن راه حق از باطل و جدا ساختن مسير سعادت از شقاوت اين داستان‌ها را بازگو مي‌كند. اصولاً اگر ما ، آن‌چنان كه فخر رازي و همفكرانش مي‌پندارند ، محكوم به سعادت و شقاوت ذاتي باشيم و بدون اراده به بدي‌ها و نيكي‌ها كشانده شويم تعليم و تربيت لغو و بيهوده خواهد بود . آمدن پيامبران و نزول كتب آسماني و نصيحت و اندرز و تشويق و توبيخ و سرزنش و ملامت و مؤآخذه و سؤال و بالاخره كيفر و پاداش همگي بي‌فايده يا ظالمانه محسوب

تفسير مردان (31)

مي‌گردد. آن‌ها كه مردم را در انجام نيك و بد مجبور مي‌دانند خواه اين جبر را ، جبر الهي ، يا جبر طبيعي ، يا جبر اقتصادي و يا جبر محيط بدانند تنها به هنگام سخن گفتن و يا مطالعه در كتاب‌ها از اين مسلك طرفداري مي‌كنند ، ولي در عمل حتي خودشان هرگز چنين عقيده‌اي ندارند ، به همين دليل اگر به حقوق آن‌ها تجاوزي شود متجاوز را مستحق توبيخ و ملامت و محاكمه و مجازات مي‌دانند و هرگز حاضر نيستند به عنوان اين‌كه او مجبور به انجام اين كار است از وي صرف‌نظر كنند و يا مجازاتش را ظالمانه بپندارند و يا بگويند او نمي‌توانسته است اين عمل را مرتكب نشود چون خدا خواسته يا جبر محيط و طبيعت بوده است ، اين خود دليل ديگري بر فطري بودن اصل اختيار است. به هر حال هيچ جبري مسلكي را نمي‌يابيم كه در عمل روزانه خود به اين عقيده پايبند باشد بلكه برخوردش با تمام انسان‌ها برخورد با افراد آزاد و مسؤول و مختار است. تمام اقوام دنيا به دليل تشكيل دادگاه‌ها و دستگاه‌هاي قضايي براي كيفر متخلفان عملاً آزادي

اراده را پذيرفته‌اند. تمام مؤسسات تربيتي جهان نيز به طور ضمني اين اصل را قبول كرده‌اند كه انسان باميل و اراده خود كار مي‌كند و با تعليم و تربيت مي‌توان او را راهنمايي و ارشاد كرد و از خطاها و اشتباهات و كج انديشي‌ها بركنار ساخت. جالب‌اين‌كه در آيات فوق « شَقُوا » به‌عنوان فعل‌معلوم «سُعِدُوا» به عنوان فعل مجهول آمده است. اين اختلاف تعبير شايد اشاره لطيفي به اين نكته باشد كه انسان راه شقاوت را با پاي خود مي‌پيمايد ، ولي براي پيمودن راه سعادت تا امداد و كمك الهي نباشد و او را در مسيرش ياري ندهد پيروز نخواهد شد و بدون شك اين امداد و كمك تنها شامل كساني مي‌شود كه گام‌هاي نخستين را با اراده و اختيار خود برداشته‌اند و شايستگي چنين امدادي را پيدا كرده‌اند.

(32) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

سعادت‌كه گم‌شده همه انسان‌هااست و هركس آن‌را در چيزي مي‌جويد و در جايي مي‌طلبد به طور خلاصه عبارتست از فراهم بودن اسباب تكامل براي يك فرد يا يك جامعه و نقطه‌مقابل آن‌شقاوت و بدبختي است كه همه از آن متنفرند و آن عبارت از : نامساعد بودن شرايط پيروزي و پيشرفت و تكامل‌است. بنابراين هركس ازنظر شرايط روحي، جسمي، خانوادگي، محيط و فرهنگ، اسباب بيشتري براي رسيدن به هدف‌هاي والا در اختيار داشته باشد به سعادت نزديك‌تر يا به تعبير ديگر سعادتمندتر است. و هركس گرفتاركمبودها، نارسايي‌ها ، از جهات بالا بوده باشد شقاوتمند و بي‌بهر0از سعادت خواهد بود. ولي بايد توجه داشت كه پايه اصلي سعادت و شقاوت ، اراده و خواست خود انسان است ، او است كه مي‌تواند وسايل‌لازم را براي ساختن خويش و حتي جامعه‌اش فراهم سازد و او است كه مي‌تواند با عوامل بدبختي و شقاوت به مبارزه برخيزد و يا تسليم آن‌شود. در منطق‌انبياء سعادت و شقاوت چيزي‌نيست كه در درون‌ذات انسان‌باشد و حتي نارسايي‌هاي محيط و خانوادگي و وراثت دربرابرتصميم و اراده‌خود انسان، قابل‌تغيير و دگرگوني است، مگر اين‌كه ما اصل‌اراده و آزادي انسان‌را انكاركنيم و اورا محكوم‌شرايط جبري بدانيم و سعادت و شقاوتش را ذاتي و يا مولود جبري محيط و مانند آن بدانيم كه اين نظر به طور قطع در مكتب انبياء و همچنين مكتب عقل محكوم است. جالب اين كه در رواياتي كه از پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله و ائمه اهلبيت عليهم‌السلام نقل شده، انگشت روي مسائل مختلفي به عنوان اسباب سعادت يا اسباب شقاوت گذارده شده كه مطالعه آن‌ها انسان را به طرز تفكر اسلامي در اين مسأله مهم ، آشنا مي‌سازد و به جاي اين‌كه براي رسيدن به سعادت و فرار از شقاوت به دنبال مسائل خرافي و پندارها و سنت‌هاي غلطي كه در بسياري از اجتماعات وجود دارد و مسائل بي‌اساسي را اسباب‌سعادت و شقاوت مي‌پندارند، به دنبال واقعيات عيني و اسباب حقيقي سعادت خواهد رفت. به عنوان نمونه به چند حديث پرمعني زير توجه فرماييد :

1 ـ امام صادق از جدش اميرمؤمنان علي چنين نقل مي‌كند : « حَقيقَةُ

السَّعادَةِ اَنْ يَخْتِمَ لِلرَّجُلِ عَمَلُهُ بِالسَّعادَةِ وَ حَقيقَةُ الشِّقاوَةِ اَنْ يَخْتِمَ لِلْمَرْءِ عَمَلُهُ بِالشَّقاوَةِ : حقيقــت سعــادت اين است كه آخــرين مرحله زندگي انسان با عمل سعادتمندانه پايان پذيرد و حقيقت شقاوت اين است كه آخرين مرحله عمر با عمل شقاوتمندانه خاتمه يابد ».(1) اين روايت با صراحت مي‌گويد مرحله نهايي عمر انسان و اعمال او در اين مرحله بيانگر

سعادت و شقاوت او است و به اين ترتيب سعادت و شقاوت ذاتي را به كلي نفي مي‌كند و انسان را در گرو اعمالش مي‌گذارد و راه بازگشت را در تمام مراحل تا پايان عمر براي او باز مي‌داند .
2 ـ در حديث ديگري از علي مي‌خوانيم: «اَلسَّعيدُ مَنْ وُعِظَ بِغَيْرِه وَالشَّقِيُّ مَنِ انْخَدَعَ لِهَواهُ وَ غُرُورِه : سعادتمند كسي است كه از سرنوشت ديگران پند گيرد و شقاوتمند كسي است كه فريب هواي نفس و غرورش را بخورد » .(2) اين سخن علي نيز تأكيد مجددي‌است براختياري‌بودن سعادت و شقاوت و بعضي از اسباب مهم اين دو را بيان مي‌كند .
3 ـ پيامبراسلام صلي‌الله‌عليه‌وآله مي‌فرمايد: «اَرْبَعٌ مِنْ اَسْبابِ السَّعادَةِ وَاَرْبَعٌ مِنَ الشَّقاوَةِ فَالْاَرْبَعُ الَّتي مِنَ السَّعادَةِ الْمَرْئَةُ الصّالِحَةُ وَ الْمَسْكَنُ الْواسِعُ وَ الْجارُ الصّالِحُ وَ الْمَرْكَبُ الْبَهِيّءُ وَ الْاَرْبَعُ الَّتي مِنَ الشَّقاوَةِ الْجارُ السُّوءُ وَ الْمَرْئَةُ السُّوءُ وَ الْمَسْكَنُ الضَّيِّقُ وَ الْمَرْكَبُ السُّوءُ : چهار چيز است كه از اسباب سعادت و چهار چيز است از اسباب شقاوت است : اما آن چهار چيز كه از اسباب سعادت است : همسر صالح ، خانه وسيع ، همسايه شايسته و مركب خوب است . و چهار چيز كه از اسباب شقاوت است : همسايه بد و همسر بد و خانه تنگ و مركب بد است » .(3) با توجه به اين‌كه اين چهار موضوع در زندگي مادي و معنوي هر كس نقش مؤثري دارد و از عوامل پيروزي يا شكست مي‌تواند باشد ، وسعت مفهوم سعادت و شقاوت در منطق اسلام روشن مي‌شود. يك همسر خوب انسان را به انواع نيكي‌ها تشويق مي‌كند ، يك خانه وسيع روح و فكر انسان را آرامش

1- « نور الثقلين » جلد 2 ، صفحه 398 .
2- « نهج البلاغه » صبحي صالح خطبه 86 .
3- « مكارم اخلاق » ، صفحه 65 .

مي‌بخشد و آماده فعاليت بيشتر مي‌نمايد ، همسايه بد بلاآفرين و همسايه خوب كمك مؤثري به آسايش و حتي پيشرفت هدف‌هاي انسان مي‌كند ، يك مركب بدرد خور براي رسيدن به كارها و وظايف اجتماعي عامل مؤثري است ، در حالي كه مركب قراضه و زوار دررفته يك عامل عقب ماندگي است ، چراكه كمتر مي‌تواند صاحبش را به مقصد برساند .
4 ـ و نيزاز پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله اين حديث نقل‌شده‌است: «مِنْ عَلاماتِ الشَّقاءِ جُمُودُ الْعَيْنَيْنِ وَ قَسْوَةُ الْقَلْبِ وَ شِدَّةُ الْحِرْصِ في طَلَبِ الرِّزْقِ وَ الْاِصْرارُ عَلَي الذَّنْبِ : از نشانه‌هاي شقاوت آن است كه هرگز قطره اشكي از چشم انسان نريزد و نيز از علامات آن سنگ دلي و حرص شديد در تحصيل روزي و اصرار بر گناه است » .(1) اين امور چهارگانه كه در حديث فوق آمده اموري است اختياري كه از اعمال و اخلاق اكتسابي خود

انسان سرچشمه مي‌گيرد و به اين ترتيب دور كردن اين اسباب شقاوت در اختيار خود انسان‌ها است. اگر اسبابي را كه براي سعادت و شقاوت در احاديث بالا ذكر شده با توجه بر عينيّت همه آن‌ها و نقش مؤثرشان در زندگي بشر با اسباب و نشانه‌هاي خرافي كه حتي در عصر ما ، عصر اتم و فضا گروه زيادي به آن پايبندند مقايسه كنيم به اين واقعيت مي‌رسيم كه تعليمات اسلام تا چه حد منطقي و حساب شده است. هنوز بسيارند كساني كه نعل اسب را سبب خوشبختي ، روز سيزده را سبب بدبختي ، پريدن از روي آتش را در بعضي از شب‌هاي سال سبب خوشبختي و آواز خواندن مرغ را سبب بدبختي، پاشيدن آب‌را پشت‌سر مسافر سبب خوشبختي و رد شدن زير نردبان‌را سبب‌بدبختي و حتي آويزان كردن خرمهره را به خود يا به‌وسيله نقليه سبب‌خوشبختي و عطسه را نشانه بدبختي در انجام كار مورد نظر مي‌دانند و امثال اين خرافات كه در شرق و غرب در ميان اقوام و ملل مختلف فراوان است. و چه بسيار انسان‌هايي كه بر اثر گرفتار شدن به اين خرافات از فعاليت در زندگي بازمانده‌اند و گرفتار مصيبت‌هاي فراواني شده‌اند . اسلام بر تمام اين پندارهاي خرافي قلم سرخ

1- « نور الثقلين » ، جلد 2 ، صفحه 398 .

تفسير مردان (35)

كشيده و سعادت و شقاوت انسان را در فعاليت‌هاي مثبت و منفي و نقاط قوت و ضعف اخلاقي و برنامه‌هاي عملي و طرز تفكر و عقيده هر كس مي‌داند كه نمونه‌هايي از آن در چهار حديث فوق به روشني بيان شده است .

استثناء در آيه چه مفهومي دارد ؟

در رابطه با جمله استثنائيه « اِلاّ ما شآءَ رَبُّكَ » (مگر آن‌چه پروردگارت بخواهد) كه در آيات فوق هم در مورد اهل بهشت آمده و هم اهل دوزخ ذكر شده است بايد گفت از آن‌جا كه اين آيات از دو گروه شقي و سعيد بحث مي‌كند و شقاوتمندان همگي الزاما افراد بي‌ايماني كه مستحق خلود باشند نيستند ، بلكه ممكن است در ميان آن‌ها گروهي از مؤمنان خطاكار وجود داشته باشند بنابراين استثناء مربوط به اين گروه است . ولي اين سؤال پيش مي‌آيد كه اين استثناء در جمله دوم چه مفهومي خواهد داشت ؟ (در مورد سعادتمندان) . در پاسخ گفته شده است كه آن نيز در مورد مؤمنان خطـاكـار است كه مدتي بايد در آغاز به دوزخ بروند و پاك شوند ، سپس به صف بهشتيـان بپيوندند ، در حقيقت استثنـاء در جملـه اول نسبت بـه آخر كار است و در جملـه دوم نسبت بـه آغـاز كـار .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«زَفير»: به‌آغاز صداي‌الاغ و نيزبه دم‌وبازدم پياپي‌واندوهناك‌وپرصداگفته مي‌شود.
«شَهيق»: آخر صـداي الاغ و نيـز صـداي جـانسـوزي كه از ژرفاي دل‌بر مي‌آيد.
بدان دليل قران آنان را پيش از ورود به دوزخ، به شقاوت و تيره‌بختي وصف مي‌كند كه رفتار و كردار آنان به گونه‌اي است كه كارشان را به تيره بختي سوق مي‌دهد و به دوزخشان مي‌كشاند. و اين روايت كه از پيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله در اين مورد رسيده است كه: «اَلشَّقِيُّ شَقِيٌّ في بَطْنِ اُمِّهِ...»(1) انسان تيره بخت، در شكم مادرش تيره بخت
1 . مُسنَد احمد، ج 2، ص 176.
(36) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
است، بسان آيه شريفه از آينده كسي خبر مي‌دهد كه خود با دست يازيدن به كارهاي زشت و ناروا راه بدبختي را پيش مي‌گيرد و با گام سپردن در آن راه به دوزخ مي‌رسد؛ درست همان گونه كه در مورد كسي كه پدري كهنسال دارد، مي‌گويند: او يتيم است و منظورشان اين است كه به طور طبيعي، به زودي پدر را از دست مي‌دهد، نه اينكه هم اكنـون يتيـم اسـت.
لَهُمْ فيها زَفيرٌ وَشَهيقٌ.
«زَجّـاج» بـر آن اسـت كـه دو واژه «زفيـر» و «شهيـق» به صـداي انسـان اندوه زده گفته مي‌شود.
و پاره‌اي ديگر بر آنند كه «زَفير» به صداي درد آلود و نيز آغاز صداي الاغ

گفته مي‌شــود. «شَهيــق» به نــالــه سخــت و بلنــد و نيــز به صداي ناهنجار همانند صداي‌الاغ گفته‌مي‌شود.
و به باور «ابن عبّاس» واژه «شَهيق» به مفهوم آه و ناله، گريه طولاني و درد آلود و دم و بــاز دم بلنـــد است.
«خُلُود»: جاودانه و ماندگار بودن در كاري را مي‌گويند.
«دَوام»: بقـــــــاي همـــــاره و هميشـــــه.
در تفسيـــر و تــأويــل ايــن آيــه شــريفــه دو بحــث است و هـــر دو از جــاهــاي مشكــل قــرآن اسـت:
1 ـ نخست اين بحث مطرح است كه: ماندگار بودن تيره بختان در دوزخ، به مدت برپــايي و پــايداري آسمــانها و زمين محدود شده است كه بسيار جاي بحث دارد.
2 ـ و بحث دوّم در مفهوم اين فراز ميباشد كه به صورت استثنا آمده و مي‌فرمايد: تا آسمانها و زمين برپاست، آنان در آن آتش شعله‌ور ماندگارند، مگر آنچه پروردگارت بخواهد اِلاّ ما شآَ ربُّ...

در مــورد فــراز نخســت آيـه شــريفه ـ كه مي فرمايد: خالِدينَ فيها ما دامَتِ السَّمواتُ وَ الأَرْضُ... تا آسمان و زمين برپاست آنان در آتش دوزخ ماندگار خواهند بود ـ ديدگاه‌ها متفاوت است:
1 ـ به باور برخي از جمله «جُبّائي» و «ضَحّاك» منظور آسمان و زمين آخرت است كــه بــر خــلاف آسمــان و زميـــن دنيــا جـــاودانــه و فنــا نــاپــذير است.
2 ـ از ديدگاه «حَسَن» اين فراز نشانگر نوعي تشبيه مي‌باشد و منظور اين است كه: تا رستاخيز برپاست، آنان در آتش شعله‌ور دوزخ ماندگارند. و مي‌دانيم كه رستاخيز و جهــان ديگــر جاودانه و هميشگي است؛ چنانكه دوام آسمان و زمين دنيا به اندازه عمــر و دوام دنيــاست.
3 ـ و از ديدگاه پاره‌اي ديگر، اين فراز از آيه شريفه كنايه از جاودانگي و ابديت است و منظور آسمان و زمين نيست و اين شيوه در فرهنگ عرب رايج است كه براي نشان دادن ابديّت و جاودانگي يك مطلب، اين گونه سخن مي‌گويند. براي نمونه: هنگامي كه هرگز نمي‌خواهند كاري را انجام دهند، مي‌گويند: لاأَفْعَلُ ذلِكَ مَا اخْتَلَفَ اللَّيْلُ وَ النَّهارُ وَ مادامَتِ السَّمواتُ وَ الأَرْضُ وَ ما نَبَتَ ال؟؟؟؟؟؟..
تا شب و روز در گردش است و تا زمــاني كه آسمــان و زميــن برپــاســت و گياه مي‌رويــد و شتــر ناله مي‌كند و يادهانش كف مي‌كند و يا تا هنگامي كه آفتاب مي‌تــابــد... من چنيــن كــاري را نخــواهم كرد.
يــاد آوري مي‌گــردد كه آنــان به پنــدار خــودشــان اين چيزها را ماندگار و غير قابل تغيير مي‌دانستند و بدين وسيله بر پايدار بودن تصميم خود پاي مي‌فشردند و قرآن نيز در اين آيه شريفه هماهنگ با خرد و دريافت و فرهنگ آنان، حقيقت مورد نظر را بيان فرموده است.
(38) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

در تفسيــر فــراز دوّم نيــز كه مي‌فرمايد: اِلاّ ما شاءَ رَبُّكَ... ديدگاه‌ها يكسان نيست:
1 ـ به باور گروهي از جمله «زَجّاج»، «فرّاء»، «علي بن عيسي» و... استثناي مورد بحث، بيانگر زيادي عذاب دوزخيان و بسياري نعمت بهشتيان ميباشد و منظور اين است كه: تيره بختان در آتش شعله‌ور دوزخ خواهند بود و در آنجا ناله و فريادي درد آلود خواهند داشت، جز آن اندازه كه خدا بخواهد بر عذاب و كيفرشان بيفزايد. اين فراز، به اين گفتار مي‌ماند كه فردي به دوست خود بگويد: من يكهزار دينار از تو طلبكارم و اين غير از دو هزار ديناري است كه پيشتر به تو وام دادم، كه در اينجا دو هزار دينار هرگز از يكهزار استثنا نمي‌شود، چرا كه بيشتر از آن است و مبلغ بيشتر را نمي‌توان از كمتر استثنا كرد. به بيان ديگر، «اِلاّ» در آيه شريفه به مفهوم «سوي» مي‌باشد و همان گونه كه در جمله «ما كانَ مَعَنا رَجُلٌ اِلاّ زَيْدٌ»، واژه «اِلاّ» به مفهوم «سِوي» مي‌باشد ومفهوم جمله اين است كه: مردي جز «زيد» به همراه ما نيست، در آيه شريفه نيز منظور اين است كه: دوزخيان در آنجا ناله و فريادي درد آلود خواهند داشت. به جــز آن عذابهـايي كه خدا براي آنان بخواهد.
2 ـ امّا به باور برخي از جمله «مازَني» و «جُبّائي» اين استثنا، در مورد توقف تيره بختان در محشر و براي حسابرسي و نيز توقّف آنان در عالم برزخ مي‌باشد و منظور اين است كه: تيره بختان در آتش دوزخ ماندگارند، جز آن مدتي كه پروردگارت بخواهد در عالم برزخ و قيامت و محشر پيش از ورود به دوزخ بمانند؛ چرا كه اگر اين استثنا نباشد ممكن است كسي بپندارد كه كفر گرايان و بيدادگران از همان لحظات پس از مرگ به دوزخ مي‌روند و در آنجا ماندگار مي‌گردند! آري اين استثنا براي نشان دادن اين نكته است كه دوران عالم برزخ و محشر و حسابرسي تحت مشيت خداست و ماندگار شدن در دوزخ پس از اين مراحل است.
پرسشي بايد طرح گردد و پاسخ داده شود، اين است كه: چگونه قرآن واژه «شَقِيّ» را در مورد ايمان آوردگان گناهكار به كار مي‌برد، بويژه كه اينان براي مدتي به دوزخ

مي‌روند و پس از آن از آنجا نجات يافته و به بهشت بال مي‌گشايند و در حقيقت «نيكبخت» هستند و نه «تيره بخت»؟
در اين مورد پاسخ داده شده است كه دو واژه «شَقِيّ» و «سعيد» با توجّه به حالات گوناگون انسانها، در مورد آنان به كار مي‌رود آنان زماني كه در

دوزخ هستند و در ميان تيره بختان و كفر گرايانند، در زمره آنها قرار مي‌گيرند و واژه «تيره بخت» در مورد شان به كار مي‌رود و هنگامي كه به بهشت راه مي‌يابند و در زمره شايسته كرداران وارد مي‌گردند «نيكبخت» به حساب مي‌آيند. با اين بيان به كار رفتن هر كدام از اين واژه‌ها به تناسب حال آنان است.
در اين مورد از «ابن عبّاس» آورده‌اند كه: منظور از اين تيره بختان، مؤمنان گناهكارند كه به خاطر دست يازيدن به گناه براي مدتي به دوزخ مي‌روند و آنگاه به فضل و مهر خدا از آنجا نجات يافته و به بهشت وارد مي‌شوند؛ از اين رو آنان هنگامي كه به دوزخ مي‌روند از تيره بختان هستند و زماني كه به بهشت راه مي‌يابند از سعادتمندان به شمار مي‌آيند.
«قَتاده» مي‌گويد: خدا، خود مي‌داند كه با آنان چگونه رفتار كند؛ ما همين اندازه مي‌دانيم كه گروهي بر اثر گناه، گرفتار آتش مي‌گردند و آنگاه خدا به مهر و رحمت خود آنان را از دوزخ نجات داده و به بهشت مي‌برد و همين مردم هستند كه شفاعت شامل حال آنان مي‌گردد.
«اَنَس» از پيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله آورده است كه فرمود: در قيامت گروهي از دوزخ نجات يافته و بيرون مي‌آيند.
به باور ما اين ديدگاه از ديگر ديدگاه‌ها در تفسير و تأويل آيه بهتر و رساتر است.
«جَذّ»: قطع.
گفتني است كه همه مفاهيم و معاني مورد اشاره در اينجا نيز مطرح است و تنها اين نكته نيست كه برخي از تيره بختان ممكن است از دوزخ نجات يافته و وارد بهشت
(40) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
گردند امّا هركس وارد بهشت گرديد، ديگر بيرون نخواهد رفت.

شايد مناسب‌ترين تعريف در مورد اين دو موضوع اين باشد كه گفته شود: سعادت و نيكبختي عبارت از فراهم بودن اسباب رشد و تكامل همه جانبه براي فرد، خانواده و جامعه در دنياي خويش است و شقاوت نيز عبارت است از فقدان شرايط رشد و اوج و تكامل و پيشرفت و وجود موانع گوناگون در مسير كمال انسان و رشد او.
با اين بيان، هركس از نظر شرايط جسمي، روحي، فكري، خانوادگي، اجتماعي، فرهنگي، سياسي، جغرافيايي، صنعتي و ديگر شرايط، اسباب و امكانات بهتر و بيشتري براي رشد و رسيدن به هدف هاي والا در دسترس داشته باشد سعادتمندتر است و هركس كمتر، از سعادت كم بهره‌تر و يا بي‌بهره است.
به نظر مي‌رسد اين ديدگاه را مي‌توان از آيات و روايات بسياري دريافت داشت.
براي نمونه به يكي چند آيه و حديث در اين بند بسنده مي شود:
1 ـ پيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله در ترسيم شماري از اسباب و نشانه‌هاي نيكبختي و بدبختي، بر روي چهار موضوع مهمّ مادي و معنوي كه هر كدام مي‌توانند نقش سرنوشت سازي در پويايي و يا ايستايي انسان داشته باشند، انگشت مي‌گذارد و مي‌فرمايد:
اَرْبَعٌ مِنْ اَسْبابِ السَّعادَةِ وَ اَرْبَعٌ مِنْ اَسْبابِ الشِّقاوَةِ، فَالاْرْبَعُ الَّتي مِنَ السَّعادَةِ: الْمَرْأَةُ الصّالِحَةُ،
وَ الْمَسْكَنُ الْواسِعُ،
وَ الْجارُ الصّالِحُ،
وَ الْمَرْكَبُ الْبَهِيِّ.
وَ الاْرْبَعُ الَّتي مِنَ الشِّقاوَةِ: الْجارُ السُّوءُ وَ الْمَرْأَةُ السُّوءُ وَ الْمَسْكَنُ الضَّيِّقُ، وَ الْمَرْكَبُ السُّوءُ.(2)
1 . مترجم.
2 . مَكارِمُ الأَخْلاق، ص 65.
تفسير مردان (41)
چهار چيز از وسايل نيك‌بختي و چهار چيز از اسباب بدبختي است:
امّا آن چهار چيزي كه از اسباب نيكبختي است عبارتند از: همسر شايسته و برازنده، خانه وسيع و گسترده، همسايه نيكوكردار و درست‌كار و ديگر مركب خوب و مناسب.
و آن چهار چيز كه از اسباب بدبختي است، عبارتند از: همسايه نادرست،

همسر نالايـق، خانه كوچك و مركب بد و نا مناسب.
2 ـ در بيــان انسانساز ديگــري در ترسيم برخــي نشــانه‌هاي شقاوت مي‌فرمايد:
مِنْ عَلاماتِ الشِّقــاءِ جُمُــودُ الْعَيْنَيْــنِ، وَ قَسْــوَةُ الْقَلْــبِ، وَ شِدَّةُ الْحِرْصِ في طَلَبِ الرِّزْقِ، وَ الاِْصْـــرارُ عَلَــي الــذَّنْــبِ.(1)
از نشانه‌هاي بدبختي اين چهار چيز است:
1 ـ دو ديده‌اي كه هرگز در شادماني و شوق و يا اندوه و ترسِ از خدا اشكي نريزند.
2 ـ سنگدلي و قساوت قلب.
3 ـ حرص و آز بسيار در طلب دنيا و رزق.
4 ـ گنـــاه بــر روي گنــاه.
3 ـ اميـرمؤمنان در ترسيم حقيقت نيك‌بختي مي‌فرمايد:
اَلسَّعيدُ مَنْ وَعَظَ بِغَيْرِهِ، وَ الشَّقِيُّ مَنِ انْخَدَعَ لِهَواهُ وَ غُرُورِهِ.(2)
نيكبخــت آن كســي است كــه از ســر نــوشت دردناك و يا خوش ديگران درس عبـــرت گيرد و بدبخت آن كسي است كه فــريب هـــواي دل و غرور خويشتن را بخـــورد و بيــدار نگـــردد.
4 ـ و نيـــز مي‌فــرمــايــد:
اِنَّ مِــنْ حَقيقَةِ السَّعادَةِ اَنْ يُخْتَمَ لِلْمَرْءِ عَمَلُهُ بِالسَّعادَةِ وَ اِنَّ مِنْ حَقيقَةِ الشِّقاوَةِ أَنْ يُخْتَمَ
1 . تفسير نُور الثَّقَلَين، ج 2، ص 398.
2 . نهج البلاغه، خطبه 86.
(42) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
لِلْمَــرْءِ عَمَلُـــهُ بِالشِّقـــاوَةِ.(1)
از حقيقت نيكبختي اين است كه فرجام زندگي انسان سعادتمندانه پايان يابد و حقيقت بدبختي ايــن است كــه فــرجـام زنــدگي وعمر، شقاوتمندانه پايان پذيرد.
آيا خوشبختي و بدبختي در گرو اتفاق و تصادف است يا به دست انسان؟ (2)
نكته مهمّ و حياتي ديگر در اين مورد پاسخ به اين پرسش است كه اساس نيكبختي و بدبختي فرد و خانواده و جامعه به دست كيست؟ و در گرو چيست؟ آيا همان گونه كه پاره‌اي مي‌پندارند، در گرو شانس، اقبال، اتفاق، تصادف يا اين ابر قدرت و آن شخصيــت است يــا در دستــرس خــود انســان و در اختيــار او؟ كـــدام يـــك؟
در اين مــورد نيـز ديدگاه‌ها گوناگون است:
بسياري اصل اختيار و آزادي انسان را ناديده انگاشته و او را محكوم و مقهور انواع جبرهاي دروني و بروني دانسته و در نتيجه نيكبختي و بدبختي

او را ذاتي و ياثمره شوم جبر اجتماعي و طبقاتي و جبر محيط مي‌انگارند؛ و بسياري ديگر نيكبختي و بدبختي او را به شانس و اتفاق حواله مي‌دهند.
امّا به باور ما در نگرش قرآني و اسلامي، سعادت و يا شقاوت نه دو موضوع ذاتي و دروني است كه با انسان به دنيا آمده و با او مي‌رود و نه دور از دسترس اراده و اختيار و خواست انسان مي‌باشد، بلكه اساس هر دو از خود انسان و خواست و اراده خير و توانمندانه يا اراده شرّ و فرومايگي او سرچشمه مي‌گيرد؛ انسان، هم مي‌تواند اسباب نيكبختي خود و خاندان و جامعه‌اش را پديد آورد و در پرتو آگاهي و تلاش خستگي ناپذير آنها را فراهم سازد و هم مي‌تواند موانع را كنار زند و حتي اسباب بدبختي را يكسره نابود سازد. او در اين راه از توانايي و امكاناتي بهره‌ور است كه مي‌تواند بسياري از موانع ارثي، محيطي، آداب و رسوم و ديگر مشكلات را كنار بزند
1 . تفسير نور الثقلين، ج 2، ص 398.
2 . مترجم.
تفسير مردان (43)
و دنيايي نو آزاد و آباد و سعادتمندانه بسازد. آري، اين كاري بزرگ، طاقت فرسا، سهمگين پيچيده و شاهكار است، امّا هرچه هست به خود او مربوط مي‌شود، به او و هم‌نوعانش و شايد به همين دليل است كه قرآن پس از يازده بار سوگند بر پديده‌هاي گوناگون آسماني و زميني و جان بشر، در اشاره به اين حقيقت مي‌فرمايد: به همه اينها سوگند كه هركس جان را پاك گردانيد و به ارزش‌ها آراسته ساخت راستي كامياب و نيكبخت گرديد و هر كس آن را آلوده به ضد ارزش‌ها ساخت بي‌گمان درباخت و زيان كرد قَدْ اَفْلَحَ مَنْ زَكّيها...(1)
1 . سوره شَمْس، آيه 10.
(44) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

بخشي از زندگينامه حضرت يوسف عليه‌السلام

ضرورت توجه پدران در ابراز محبت نسبت به فرزندان

لَقَدْ كـانَ فـي يُوسُفَ وَ أِخْـوَتِهآ ءَايـتٌ لِلسّآئِلِيـنَ
در (داستــان) يــوســف و بــرادرانش نشــانــه‌هاي (هــدايــت) براي سؤال كنندگان بود.
(7/يوسف)
شرح آيه از تفسير نمونه
در اين‌كه منظور از اين سؤال كنندگان چه اشخاصي هستند بعضي از مفسران (مانند قرطبي در تفسير الجامع) گفته‌اند كه اين سؤال‌كنندگان جمعي از يهود مدينه بودند كه در اين زمينه پرسش‌هايي از پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله مي‌كردند ولي ظاهر آيه مطلق است و مي‌گويد : « براي همه افراد جستجوگر آيات و نشانه‌ها و درس‌هايي در اين داستان نهفته است ». چه درسي از اين برتر كه گروهي از افراد نيرومند با نقشه‌هاي حساب شده‌اي كه از حسادت سرچشمه گرفته براي نابودي يك فرد ظاهرا ضعيف و تنها ، تمام كوشش خود را به كار گيرند ، اما با همين كار بدون توجه او را بر تخت قدرت بنشانند و فرمانرواي كشور پهناوري كنند و در پايان همگي در برابر او سر تعظيم فرود آورند ، اين نشان مي‌دهد وقتي خدا كاري را اراده كند مي‌تواند آن را ، حتّي به دست مخالفين آن كار ، پياده كند ، تا روشن شود كه يك انسان پاك و باايمان تنها نيست و گر تمــام جهــان بــه نــابــودي او كمــر بندند اما تا خــدا نخــواهــد تــار مــويي از ســر او كـــم نخواهند كرد .
تفسير مردان (45)
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
و از جمله اين درس‌هاي عبرت اين است كه چگونه گروهي از فرزندان پيامبري از پيامبران خدا، نقشه اذيّت و آزار پدر و برادر خود را طرح كردند و به انگيزه حسادت ورزي و بد خواهي تا جايي از ارزش‌هاي انساني فاصله گرفتند كه حاضر شدند برادر خود را به چاه افكنند. امّا با همه بد انديشي‌هاي آنان، هنگامي كه برادرشان در پرتو مهر و قدرت خدا بر آنان اقتدار يافت، چگونه بزرگوارانه از بيداد آنان گذشت و گناهشان را ناديده گرفت، كه حتي به سرزنش و نكوهش آنان نيز زبان باز نكرد. و راستي كه چنين عفو و چنين گذشت و كرامتي برتر از جريان طبيعي است و براي كسي كه در انديشه دين و ثمره دين باوري و دينداري واقعي است، در اين كار بزرگ و عمل قهرمانانه اندرزها و درسهاي عبرت است؛ و نيز اين درس بزرگ و سازنده است كه: پس از هر سختي و فشاري، گشايشي خواهد بود و پس از هر رنجي آسايشي؛ و نيز اين واقعيت كه اين سوره

مباركه سند درستي و راستي رسالت پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله است؛ چرا كه آن گرانمايه عصرها و نسلها نه دانشگاهي رفته و نه كتابي مطالعه نموده بود و آوردن اين سرگذشت شگفت‌انگيز و درس‌آموز جز ازراه وحي‌ورسالت‌ازكجا ممكن‌وميسر است؟
بااين بيان، سوره مباركه يوسف افزون بر بينش دهي و آگاهي بخشي‌اش به كساني كه در مورد سرگذشت آن حضرت از پيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله مي‌پرسيدند، معجزه‌اي است كه درستي رسالت پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله و راستي گفتارش را گواهي مي‌كند.
يادآوري مي‌گردد كه منظور از برادران يوسف در آيه شريفه، فرزندان يعقوب مي‌باشند؛ چرا كه آن حضرت دوازده پسر داشت كه شش تن آنان ـ كه به نام‌هاي «روبيل»، «شمعون»، «لاوي»، «يهود»، «ريانون» و «يشجر» خوانده مي‌شدند ـ از همسرش «ليا»، دختر «ليان»، كه دختر خاله‌اش بود، ولادت يافته بودند.
اين همسر ارجمند يعقوب، جهان را بدرود گفت و آن حضرت با خواهر وي «راحيل» پيمان زندگي مشترك بست و از او نيز دو فرزند ديگر كه يوسف و بنيامين خوانده مي‌شدند ولادت يافتند و چهار فرزند ديگرش كه «دان»، «نفتالي»، «حاد» و «آشر» نام داشتند، از دو كنيزش «زلفه» و «بلهه» به دنيا آمدند.
(46) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
اِذْ قالُوا لَيُوسُفُ وَ أَخُوهُ اَحَبُّ اِليآ اَبينا مِنّا وَ نَحْنُ عُصْبَةٌ اِنَّ اَبانا لَفي ضَللٍ مُبين
هنگامي كه (برادران) گفتند يوسف و برادرش (بنيامين) نزد پدر از ما محبوب‌ترند درحالي كه ما نيرومندتريم ، مسلما پدر ما ، در گمراهي آشكار است. (8 / يوسف)
شرح آيه از تفسير نمونه
«عُصْبَة» به‌معني جماعت و گروهي‌است كه دست به دست هم مي‌دهند و نسبت به انجام كاري هماهنگ هستند ، اين كلمه معني جمع دارد و مفردي‌براي آن‌نيست. يعقوب دوازده‌پسرداشت، كه دونفر ازآن‌ها «يوسف» و «بنيامين» از يك مادر بودند ، كه « راحيل » نام داشت ، يعقوب نسبت به‌اين دوپسر مخصوصا يوسف‌محبت بيشتري نشان مي‌داد، زيرا اولاً كوچك‌ترين فرزندان او محسوب مي‌شدند و طبعا نياز به حمايت و محبت بيشتري داشتند، ثانيا طبق بعضي‌از روايات‌مادر آن‌ها «راحيل» از دنيا رفته بود و به اين جهت نيز به محبت بيشتري محتاج بودند ، از آن گذشته مخصوصا دريوسف، آثار نبوغ و فوق العادگي نمايان بود ، مجموع اين جهات سبب شد كه يعقوب آشكارا نسبت به آن‌ها ابراز علاقه بيشتري كند. برادران حسود بدون‌توجه به‌اين جهات ازاين موضوع سخت ناراحت

شدند، به‌خصوص كه شايد بر اثر جدايي مادرها، رقابتي نيز درميانشان طبعا وجودداشت، لذا دورهم نشستند « و گفتند: يوسف و برادرش نزد پدر از ما محبوب‌ترند ، با اين‌كه ما جمعيتي نيرومند و كارساز هستيم » و زندگي پدر را به‌خوبي اداره‌مي‌كنيم و به‌همين دليل بايدعلاقه او به‌ما بيش‌از اين‌فرزندان خردسال باشد كه كاري از آن‌ها ساخته نيست. و به اين ترتيب باقضاوت يك جانبه خود پدر را محكوم ساختند و گفتند: « به طور قطع پدر ما در گمراهي آشكاري است » (اِنَّ اَبانا لَفي ضَلالٍ مُبينٍ).
آتش حقد و حسد به آن‌ها اجازه نمي‌داد كه در تمام جوانب كار بينديشند دلايل اظهار علاقه پدر را نسبت به دو كودك بدانند، چرا كه هميشه منافع خاص هركس حجابي بر روي افكار او مي‌افكند و به قضاوت‌هايي يك جانبه كه نتيجه آن گمراهي از جاده حق و عدالت است وامي‌دارد.
تفسير مردان (47)
البتــه منظــور آن‌هــا گمــراهــي دينــي و مذهبي نبود چراكه آيات آينده نشان مي‌دهد آن‌ها بــه بــزرگي و نبــوت پدر اعتقاد داشتنــد و تنهــا در زمينه طرز معاشرت به‌او ايرادمي‌گرفتند.
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«عُصْبَة»: به گروهي نيرومند كه پشتيبان يكديگرند و از حقوق وامنيّت وآزادي هم دفاع مي‌كنند، «عُصْبَه» مي‌گويند. پاره‌اي بر آنند كه به يك گروه ده تا پانزده نفري گفته مي شود، امّا به باور برخي به گروه ده تا چهل نفري. اين واژه بسان واژه «قَوْم»، «رَهْط» و «نَفَـر» از خـود مفرد ندارد.
آنگاه را به ياد آور كه برادران يوسف گفتند: يوسف و برادرش بنيامين نزد پدرمان يعقــوب از مــا كه گــروهي نيــرومند و پشتيبان يكديگريم و براي خاندانمان مي‌تـوانيم سودبخش‌تر و مؤثرتر باشيم، محبوترند.
آنان بدان دليل چنين پنداشتند، كه يعقوب فرزندش يوسف را بسيار دوست مي‌داشت و او از نظر چهره از زيباترين انسانها به شما مي‌رفت؛ از اين رو برادران بر او حسد ورزيدند و با آگاهي از خواب وي، آفت حسد در جانشان ريشه دوانيد و گسترش يافت و آنان را به اين تيره بختي سوق داد.
به باور پاره‌اي از مفسّران يعقوب به خاطر خردسالي يوسف و برادر مادريش «بنيامين»، آن دو را بيشتــر مورد نوازش قرار داده و به خود نزديكتر مي‌ساخت و همين نكته بر آنان گران آمد.
ابو حمزه ثمالي از چهارمين امام نور آورده است كه در اين مورد فرمود: رسم يعقوب اين بود كه هر روز گوسفندي را سر مي‌بريد و بخشي از آن را در راه خدا به محرومان مي‌داد و بخش ديگرش را براي خانواده سنگين خود مي‌نهاد؛ شب جمعه‌اي بود كه روزه دار با ايماني از فشار گرسنگي و محروميت، به در سراي يعقوب آمد و غذا خواست، اما خاندان يعقوب با

اينكه صداي او را شنيدند، تقاضايش را
(48) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
جدّي نگرفته و به او كمك نكردند و او هنگامي كه نوميدگرديد و تاريكي شب او را فرا گرفت، گريه كرد و از گرسنگي خود به خدا شكايت برد و همان گونه شب را گرسنه به صبح آورد و دگرباره گرسنه و تشنه نيّت روزه كرد؛ و خاندان يعقوب در همسايگي او سير خفتند و فزوني غذايشان روي دستشان ماند و همين رويداد باعث گرفتاري آنان و دچـار آمـدن پـدر به فـراق و جدايي محبوب‌ترين عضو خاندانش گرديد. به يعقوب پيام آمد كه آماده گرفتاري باش و به تقدير حكيمانه‌ام خشنود گرد و در مصيبتها شكيبايي پيشـه‌ساز. و درسـت همـان شـب بـود كه يـوسـف آن خـواب شگفـت‌انگيز را ديد.
اِنَّ اَبـانـا لَفـي ضَلالٍ مُبينٍ.
به‌راستي كه پدرمان در بيراهه‌اي آشكار است؛ چرا كه در مورد مهر و محبت به فـرزنـدانش، اصل عدالت را رعـايت نكرده و راه افراط و تفريط را در پيش گرفته است.

از واژه واژه آيه مورد بحث اين حقيقت دريافت مي‌گردد كه برادران يوسف به فزوني نفرات و نيروي جواني و اقتدار ظاهر گروه خويش مي‌باليدند، به گونه‌اي كه اين امكانات و اقتدار آنان را مست و مغرور ساخته بود و همين مستي و غرور، آنان را در برابر وسوسه‌هاي شيطان رانده شده و شيطان نفس آسيب پذير ساخته بود و سرانجام آنان را به سوي فاجعه‌اي سوق داد كه به جاي درست‌انديشي و ريشه‌يابي محبّت بيشتر پدر به يوسف، هم پدر فرزانه را گمراه اعلان كردند و هم حكم تبعيد و يا اعدام برادر خرد سال و بي‌گناه خويش را دادند و راستي كه بايد از مستي قدرت و ثروت و امكانات بادآورده و نظارت ناپذير و بدون پاسخگو به خدا پناه برد.

1 . مترجم.

تفسير مردان (49)

اميرمؤمنان عليه‌السلام در اشاره به اين آفت مي‌فرمايد:

يَنْبَغي لِلْعاقِلِ أنْ يَحْتَرِسَ مِنْ سُكْرِ الْمالِ وَ سُكْرِ الْقُدْرَةِ وَ سُكْرِ الْعِلْمِ، وَ سُكْرِ الْمَدْحِ، وَ سُكْرِ الشَّبابِ، فَاِنَّ لِكُلِّ ذلِكَ رِياحا خَبيثَةً تَسْلُبُ الْعَقْلَ وَ تَسْتَخِفُّ الْوَقارَ(1)

بر انسان خردمند و با انديشه زيبنده است كه از مستي ثروت هنگفت، مستي قدرت باد آورده، مستي دانش، مستي و پستي ستايش و تملّق، مستي و غرور جواني و بهاران زندگي به خدا پناه برد و خويشتن را پاس دارد؛ چرا كه هر يك از اين پست‌ها و موقعيت‌ها و شرايط ويژه، حال و هوايي پليد و بادي زشت بر سر مي‌وزاند كه خرد را نابود و وقار و عظمت انساني را از ميان مي‌برد.

1 . اَلْحَياة، ج 1، ص 159.

(50) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

اُقْتُلُوا يُوسُفَ اَوِ اطْرَحُوهُ اَرْضا يَخْلُ لَكُمْ وَجْهُ اَبيكُمْ وَ تَكُونُوا مِنْ بَعْدِهِ قَوْما صالِحينَ

يوسف را بكشيد يا او را به سرزمين دوردستي بيفكنيد تا توجه پدر فقط با شما باشد وبعد از آن (از گناه خود توبه مي‌كنيد و) افراد صالحي خواهيد بود. (9 / يوسف)

شرح آيه از تفسير نمونه

اين جمله دليل بر آن است كه آن‌ها احساس گناه با اين عمل مي‌كردند و در اعماق دل خود كمي از خدا ترس داشتند و به همين دليل پيشنهاد توبه بعد از انجام اين گناه را مي‌كردند. ولي مسأله مهم اين‌جا است كه سخن

از توبه قبل از انجام جرم در واقع براي فريب وجدان و گشودن راه به سوي گناه است و به هيچ وجه دليل بر پشيماني و ندامت نمي‌باشد. و به تعبير ديگر توبه واقعي آن است كه بعد از گناه ، حالت ندامت و شرمساري براي انسان پيدا شود ، اما گفتگو از توبه قبل از گناه ، توبه نيست. توضيح اين‌كه بسيار مي‌شود كه انسان به هنگام تصميم بر گناه يا مخالفت وجدان روبرو مي‌گردد و يا اعتقادات مذهبي در برابر او سدي ايجاد مي‌كند و از پيشرويش به سوي گناه ممانعت به عمل مي‌آورد ، او براي اين‌كه از اين سد به آساني بگذرد و راه خود را به سوي گناه باز كند وجدان و عقيده خود را با اين سخن مي‌فريبد ، كه من پس از انجام گناه بلافاصله در مقام جبران برمي‌آيم ، چنان نيست كه دست روي دست بگذارم و بنشينم ، توبه مي‌كنم ، به در خانه خدا مي‌روم، اعمال صالح انجام‌مي‌دهم و سرانجام آثار گناه را مي‌شويم. يعني همان‌گونه كه نقشه شيطاني براي انجام گناه مي‌كشد ، يك نقشه شيطاني هم براي فريب وجدان و تسلط بر عقايد مذهبي خود طرح مي‌كند و چه بسا اين نقشه شيطاني نيز مؤثر واقع مي‌شود و آن سد محكم را با اين وسيله از سر راه خود برمي‌دارد ، برادران يوسف نيز از همين راه وارد شدند. نكته ديگر اين‌كه آن‌ها گفتند پس از دور ساختن يوسف ، توجه پدر و نگاه او به سوي شما
تفسير مردان (51)
خواهد شد (يَخْلُ لَكُمْ « وَجْهُ » اَبيكُمْ) و نگفتند قلب پدر در اختيـار شما خواهد شد (يَخْلُ لَكُمْ « قَلْبُ » اَبيكُمْ) چراكه اطمينان نداشتند پدر به زودي فرزندش يوسف را فراموش كنـد، همين انـدازه كه توجـه ظـاهـري پـدر به آن‌ها بـاشـد كـافـي است .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
از اين فراز چنين دريافت مي‌گردد كه آنان كار خويش را زشت و ظالمانه مي‌ديدند، امّا خود را بدين بهانه فريب مي‌دادند كه پس از پياده كردن نقشه شوم خود و دست يافتن به هدف مي‌توانند توبه كنند و پاك و پاكيزه گردند.

پشنهاد دهنده که بود؟

در ايــن مــورد نيز که اين دو پيشنهــاد شــوم از کــدامين آنان بود، دو نظر است:
1 ـ به بــاور بــرخــي از جمله «وهب»، اين «شمعون» بود که پيشهاد کشتن و يا افکندن يــوسف بـه سرزميني دور دست را به برادران داد.
2 ـ امّا به بــاور «مقـاتل» پيشنهاد دهنده «روبين» بود.
(52) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
قالَ قاآئِلٌ مِنْهُمْ لا تَقْتُلُوا يُوسُفَ وَ اَلْقُوهُ في غَيبَتِ الْجُبِّ يَلْتَقِطْهُ بَعْضُ‌السَّيّارَةِ اِنْ كُنْتُمْ فعِلينَ
يكي از آن‌ها گفت يوسف را نكشيد و اگر كاري مي‌خواهيد انجام دهيد او را درنهان‌گاه چاه بيفكنيــد تا بعضي از قــافله‌ها او را برگيرند (و با خود به مكان دوري ببرند). (10 / يوسف)
شرح آيه از تفسير نمونه
« جُبّ » به معني چاهي است كه آن را سنگ‌چين نكرده‌اند و شايد غالب چاه‌هاي بياباني همين طور است و « غَيابَت » به معني نهان‌گاه داخل چاه است كه از نظرها غيب و پنهان است و اين تعبير گويا اشاره به چيزي است كه در چاه‌هاي بياباني معمول است و آن اين‌كه در قعر چاه ، نزديك به سطح آب ، در داخل بدنه چاه محل كوچك طاقچه مانندي درست مي‌كنند كه اگر كسي به قعر چاه برود بتواند روي آن بنشيند و ظرفي را كه با خود برده پر از آب كند ، بي‌آن‌كه خود وارد آب شود و طبعا از بالاي چاه كه نگاه كنند درست اين محل پيدا نيست و به همين جهت ازآن تعبيربه «غَيابَت» شده‌است.(1) در ميان برادران يك نفر بود كه از همه باهوش‌تر و يا باوجدان‌تر بود ، به همين دليل با طرح قتل يوسف مخالفت كرد و هم با طرح تبعيد او در يك سرزمين دوردست كه بيم هلاكت در آن بود و طرح سومي را ارائه نمود گفت : « اگر اصرار داريد كاري بكنيد يوسف را نكشيد ، بلكه او را در قعر چاهي بيفكنيد (به گونه‌اي كه سالم بماند) تا بعضي از رهگذران و قافله‌ها او را بيابند و با خود ببرند » و از چشم ما و پدر دور شود. بدون شك قصد اين پيشنهادكننده آن نبوده كه يوسف را آن‌چنان در چاه سرنگون سازند كه نابود شود بلكه هدف اين بود كه در نهان‌گاه چاه قرار گيرد تا سالم به دست قافله‌ها برسد. از جمله « اِنْ كُنْتُمْ فعِلينَ » چنين استفاده مي‌شود كه اين گوينده حتي اين پيشنهاد را به صورت يك پيشنهــاد قطعــي مطرح نكرد ، شايد ترجيح مي‌داد كه
1- اقتبـــــاس از « تفسيـــــر المَنـــــار » ، ذيـــل آيـــه .

تفسیر مردان (53)
اصــلاً نقشـه‌اي بر ضــد يوسف طـرح نشود .

درس مهم ديگري كه از اين داستان مي‌آموزيم اين است كه چگونه حسد مي‌تواند آدمي را تا سر حد كشتن برادر و يا توليد دردسرهاي خيلي شديد براي او پيش ببرد و چگونه اگر اين آتش دروني مهار نشود ، هم ديگران را به آتش مي‌كشد و هم خود انسان را. اصولاً هنگامي كه نعمتي به ديگري مي‌رسد و خود شخص از او محروم مي‌ماند ، چهار حالت مختلف در او پيدا مي‌شود. نخست اين‌كه آرزو مي‌كند همان‌گونه كه ديگران دارند ، او هم داشته باشد ، اين حالت را « غِبْطَة » مي‌خوانند و حالتي است قابل ستايش ، چراكه انسان را به تلاش و كوشش سازنده‌اي وامي‌دارد و هيچ اثر مُخَرِّبي در اجتماع ندارد. ديگر اين‌كه آرزو مي‌كند آن نعمت از ديگران سلب شود و براي اين كار به تلاش و كوشش برمي‌خيزد اين همان حالت بسيار مذموم « حَسَد » است ، كه انسان را به تلاش و كوشش مخرب درباره ديگران وامي‌دارد ، بي‌آن‌كه تلاش سازنده‌اي درباره خود كند. سوم اين كه آرزو مي‌كند خودش داراي آن نعمت شود و ديگران از آن محروم بمانند و اين همان حالت « بُخْل » و انحصارطلبي است كه انسان همه چيز را براي خود بخواهد و از محروميت دگران لذت ببرد. چهارم اين‌كه دوست دارد ديگران در نعمت باشند ، هر چند خودش در محروميت بسر ببرد و حتي حاضر است آن‌چه را دارد در اختيار دگران بگذارد و از منافع خود چشم بپوشد و اين حالت والا را « ايثار » مي‌گويند كه يكي از مهم‌ترين صفات برجسته انساني است. به هر حال حسد تنها برادران يوسف را تا سر حد كشتن برادرشان پيش نبرد بلكه گاه مي‌شود كه حسد انسان را به نابودي خويش نيز وامي‌دارد. به همين دليل در احاديث اسلامي براي مبارزه با اين صفت رذيله تعبيرات تكان دهنده‌اي ديده مي‌شود. به‌عنوان نمونه :
از پيامبر اكرم صلي‌الله‌عليه‌وآله نقل شده كه فرمود: «خداوند
(54) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
موسي‌بن‌عمران را از حسد نهي كرد و به او فرمود : اِنَّ الْحاسِدَ ساخِطٌ لِنِعَمي صادٌّ لِقَسْمِي الَّذي قَسَمْتُ بَيْنَ عِبادي وَ مَنْ يِكُ كَذلِكَ فَلَسْتَ مِنْهُ وَ لَيْسَ مِنّي : شخص حسود نسبت به نعمت‌هاي من بربندگانم خشمناك است و از قسمت‌هايي كه ميان بندگانم قائل شده‌ام ممانعت مي‌كند، هركس چنين باشد نه او از من است و نه من از اويم».(1) از امام صادق مي‌خوانيم: « آفَةُ الدّينِ‌الْحَسَدُ وَالْعُجْبُ وَ الْفَخْرُ: آفت دين و ايمان سه چيز است : حسد و خودپسندي و فخرفروشي ». و در حديث ديگري از همان امام مي‌خوانيم:«اِنَّ الْمُؤْمِنَ يَغْبِطُ وَ لا يَحْسُدُوَالْمُنافِقُ يَحْسُدُ وَ لايَغْبِطُ: افراد باايمان غبطه مي‌خورند ولي حسد نمي‌ورزند، ولي منافق حسد

مي‌ورزد و غبطه نمي‌خورد».(2)
اين درس را نيز مي‌توان از اين بخش از داستان فراگرفت كه پدر و مادر در ابراز محبت نسبت به فرزندان بايد فوق‌العاده دقت به خرج دهد. گرچه يعقوب بدون شك در اين باره مرتكب خطايي نشد و ابراز علاقه‌اي كه نسبت به يوسف و برادرش بنيامين مي‌كرد روي حسابي بود كه قبلاً به آن اشاره كرديم ، ولي به هرحال اين ماجرا نشان مي‌دهد كه حتي بايد بيش از مقدار لازم در اين مسأله حساس و سختگير بود ، زيرا گاه مي‌شود يك ابراز علاقه نسبت به يك فرزند ، آن‌چنان عقده‌اي در دل فرزند ديگر ايجاد مي‌كند كه او را به همه كار وامي‌دارد ، آن‌چنان شخصيت خود را درهم شكسته مي‌بيند كه براي نابود كردن شخصيت برادرش ؛ حد و مرزي نمي‌شناسد. حتي اگر نتواند عكس‌العملي از خود نشان بدهد از درون خود را مي‌خورد و گاه گرفتار بيماري رواني مي‌شود ، فراموش نمي‌كنم فرزند كوچك يكي از دوستان بيمار بود و طبعا نياز به محبت بيشتر داشت ، پدر برادر بزرگ‌تر را به صورت خدمتكاري براي او درآورده بود چيزي نگذشت كه پسر بزرگ گرفتار بيماري رواني ناشناخته‌اي شد ، به آن دوست
1- « اصول كافي » ، جلد 2 ، صفحه 307 .
2- « اصول كافي » ، جلد 2 ، صفحه 307 .
تفسير مردان (55)
عزيز گفتم فكر نمي‌كني سرچشمه‌اش اين عدم عدالت در اظهار محبت بوده باشد ، او كه اين سخن را باورنمي‌كرد، به يك‌طبيب رواني‌ماهر مراجعه كرد، طبيب به‌او گفت: فرزند شما بيماري خاصي ندارد سرچشمه بيماريش همين است كه گرفتار كمبود محبت شده و شخصيتش ضربه ديده، در حالي كه برادر كوچك اين‌همه محبت ديده است و لذا در احاديث اسلامي مي‌خوانيم: روزي امام باقر فرمود : « من گاهي نسبت به بعضي از فرزندانم اظهار محبت مي‌كنم و او را بر زانوي خود مي‌نشانم و قلم گوسفند را به او مي‌دهم و شكر در دهانش مي‌گذارم ، درحالي‌كه ميدانم حق با ديگري است، ولي اين كار را به خاطر اين مي‌كنم تا بر ضد ساير فرزندانم تحريك نشود و آن‌چنان كه برادران يوسف به يوسف كردند ، نكند » .(1)
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«غَيابَت»: نهانگاه و چيز و جايي كه جلوي ديد و حسّ انسان را ازوجود چيزي در آن بگيرد.
«سَيّارَة»: كاروانيان و مسافران، كاروان و راهگذران؛ چرا كه در راه‌سير مي‌كنند.
«اِلْتِقاط»: يافتن و برداشتن چيزي از راه.
گوينده اين گفتار، به باور «قَتاده» و «ابن اسحاق»، «روبين»، برادر پدري

و پسر خاله يوسف و به باور «زَجّاج» و «اَصَمّ»، «يهودا» بود كه از نظر سن و سال و خرد، برتر از ديگران مي‌نمود. و برابر روايت «علي بن ابراهيم» در تفسيرش، «لاوي» بود كه اين پيشنهـــاد را داد.
در مورد آن چــاهــي كه يــوســف را در نهانگاه آن قرار دادند نيز ديدگاه‌ها متفـــاوت است:
1- « بحار الانوار » ، جلد 74 ، صفحه 78 .
(56) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
1 ـ «قَتــاده» مي‌گويد: چــاه، بيـت المقدس بــود.
2 ـ به باور «وَهَب» چاه مورد اشاره، در «اُردن» بود.
3 ـ «كَعْب» آن را ميــان مصــر و مــديـن مي‌داند.
4 ـ و «مُقاتِل» بر آن است كه در سه فرسنگي سراي يعقوب قرار داشت.
اِنْ كُنْتُمْ فاعِلينَ.
به بــاور ؛ «ابــن عبّاس» منظور اين است كه اگر به‌راستي در مورد او تصميمي داريد چنين كنيد.
از «حَسَن» پرسيدند آيا انسان با ايمان دستخوش آفت حسد مي‌گردد؟
او پاسخ داد: مگر سر گذشت پســران يعقــوب را فـرامـوش كرده‌ايد؟!
تفسير مردان (57)

يوسف خزانه‌دار كشور مصر مي‌شود

قالَ اجْعَلْني عَلـي خَزائِنِ الأَرْضِ اِنّي حَفيظٌ عَليمٌ
(يوسف) گفت : مــرا سرپرست خــزائن سـرزمين (مصر) قرار ده كه نگهدارنده و آگاهم.
(55 / يوسف)
شرح آيه از تفسير نمونه
يوسف مي‌دانست يك ريشه مهمّ نابساماني‌هاي آن جامعه مملو از ظلم و ستم در مسائل اقتصاديش نهفته است ، اكنون كه آن‌ها به حكم اجبار به سراغ او آمده‌اند ، چه بهتر كه نبض اقتصاد كشور مصر را در دست گيرد و به ياري مستضعفان بشتابد ، از تبعيض‌ها تا آن‌جا كه قدرت دارد بكاهد ، حق مظلومان را از ظالمان بگيرد و به وضع بي سر و سامان آن كشور پهناور سامان بخشد . مخصوصا مسائل كشاورزي را كه در آن كشور در درجه اول اهميّت بود ، زير نظر بگيريد و با توجّه به اين‌كه سال‌هاي فراواني و سپس سال‌هاي خشكي در پيش است ، مردم را به كشاورزي و توليد بيشتر دعوت كند و در مصرف فرآورده‌هاي كشاورزي تا سر حدّ جيره‌بندي ، صرفه‌جويي كند و آن‌ها را براي سال‌هاي قحطي ذخيره نمايد ، لذا راهي بهتر از اين نديد كه پيشنهـاد سرپرستي خزانه‌هاي مصر كند. آيات 100 و 101 همين سوره كه تفسير آن به خواست خدا خواهد آمد ، دليل بر اين است كه او سرانجام بجاي ملك نشست و زمامدار تمام امور مصر شد ، هر چند آيه 88 كه مي‌گويد : برادران به او گفتند : « يا ايها العزيز » ، دليل بر اين است كه او در جاي عزيز مصر قرار گرفت ، ولي هيچ مانعي ندارد كه اين سلسله مراتب را تدريجا طي كرده باشد ، نخست به مقام خزانه‌داري و بعد نخسـت وزيــري و بعـد بجــاي ملــك ، نشسته باشد.

چگونه يوسف دعوت طاغوت زمان را پذيرفت ؟

نخستين چيزي كه در رابطه با آيه فوق جلب توجه مي‌كند اين است كه چگونه يوسف اين پيامبر بزرگ حاضر شد ، خزانه‌داري يا نخست وزيري يكي از طاغوت‌هاي زمان را بپذيرد و با او همكاري كند؟ پاسخ اين سؤال در حقيقت در خود آيات فوق نهفته است ، او به عنوان يكي انسان «حَفيظٌ عَليمٌ» (امين و آگاه) عهده‌دار اين منصب
(58) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
شد ، تا بيت‌المالَ را كه مال مردم بود به نفع آن‌ها حفظ كند و در مسير منافع آنان به كار گيرد ، مخصوصا حق مستضعفان را كه در غالب جامعه‌ها پايمال مي‌گردد به آن‌ها برساند. در « فقه » در بحث قبول ولايت از طرف ظالم نيز اين‌بحث به‌طور گسترده آمده است كه قبول پست و مقام از سوي ظالم هميشه حرام نيست ، بلكه گاهي مستحب و يا حتي واجب مي‌گردد ، اين در صورتي است كه منافع پذيرش آن و مرجحات دينيش بيش از زيان‌هاي حاصل از تقويت دستگاه باشد. در روايات متعددي نيز مي‌خوانيم كه ائمه اهلبيت عليهم‌السلام به بعضي از دوستان نزديك خود (مانند علي بن يقطين كه از ياران امام كاظم بود و وزارت فرعون زمان خود هارون الرّشيد را به اجازه امام پذيرفت) چنين اجازه‌اي را مي‌دادند .

گرچه ما هرگز موافق مكتب‌هاي يك بعدي‌كه همه چيز را در بعد اقتصادي خلاصه مي‌كنند و انسان و ابعاد وجود او را نشناخته‌اند نيستيم ، ولي با اين‌حال اهميت ويژه مسائل اقتصادي را در سرنوشت اجتماعات هرگز نمي‌توان از نظر دور داشت ، آيات فوق نيز اشاره به همين حقيقت مي‌كند ، چرا كه يوسف از ميان تمام پست‌ها انگشت روي خزانه‌داري گذاشت ، زيرا مي‌دانست هرگاه به آن سر و سامان دهد قسمت عمده نابساماني‌هاي كشور باستاني مصر ، سامان خواهد يافت و از طريق عدالت‌اقتصادي مي‌تواند سازمان‌هاي ديگر را كنترل كند. در روايات اسلامي نيز اهميت فوق العاده‌اي به اين موضوع داده شده است ، از جمله در حديث معروف علي يكي از دو پايه اصلي زندگي مادي و معنوي‌مردم (قِوامُ‌الدّينِ وَ الدُّنْيا) مسائل‌اقتصادي قرار داده شده است ، در حالي كه پايه ديگر علم و دانش و آگاهي شمرده شده است .
تفسير مردان (59)

تعهد و تخصص دو ركن اساسي مديريت است

تعبير يوسف كه مي‌گويد : « اِنّي حَفيظٌ عَليمٌ » دليل بر اهميت مديريت در كنار امانت است و نشان مي‌دهد كه پاكي و امانت به تنهايي براي پذيرش يك پست حساس اجتماعي كافي نيست ، بلكه علاوه بر آن آگاهي و تخصص و مديريت نيز لازم است ، چراكه «عَليم» را در كنار «حَفيظ» قرار داده است . و ما بسيار ديده‌ايم كه خطرهاي ناشي از عدم اطلاع و مديريت كمتر از خطرهاي ناشي از خيانت نيست بلكه گاهي‌از آن برتر و بيشتر است. با اين تعليمات روشن اسلامي نمي‌دانيم چرا بعضي مسلمانان به مسأله مديريت و آگاهي هيچ اهميت نمي‌دهند و حداكثر كشش فكر آن‌ها در شرايط واگذاري پست‌ها ، همان مسأله امانت و پاكي است با اين‌كه سيره پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله و علي در دوران حكــومتشــان نشــان مي‌دهــد ، آن‌هــا به مسأله آگاهي و مديريت همانند امانت‌ودرستكاري اهميت مي‌دادند.

بدون شك تعريف خويش كردن كار ناپسندي است ، ولي با اين حال اين يك قانون كلي نيست ، گاهي شرايط ايجاب مي‌كند كه انسان خود را به جامعه معرفي كند تا مردم او را بشناسند و از سرمايه‌هاي وجودش استفاده كنند و به صورت يك گنج مخفي و متروك باقي نماند. در آيه فوق نيز خوانديم كه يوسف به هنگام پيشنهاد پست خزانه‌داري مصر خود را با جمله « حَفيظٌ عَليم » ستود ، زيرا لازم بود سلطان مصر و مردم بدانند كه او واجد صفاتي است كه براي سرپرستي اين كار نهايت لزوم را دارد. لذا در تفسير عياشي از امام صادق مي‌خوانيم كه در پاسخ اين سؤال كه آيا جايز است انسان خودستايي كند و مدح خويش نمايد ؟ فرمود : « نَعَمْ اِذَا اضْطُرَّ اِلَيْهِ اَما سَمِعْتَ قَوْلَ يُوسُفَ اِجْعَلْني عَلي خَزائِنِ‌الأَرْضِ اِنّي حَفيظٌ‌عَليمٌ وَ قَوْلَ الْعَبْدِالصّالِحِ وَ اَنَا لَكُمْ ناصِحٌ اَمينٌ: آري هنگامي‌كه ناچار شود مانعي ندارد ، آيا نشنيده‌اي گفتار يوسف را كه فرمود : مرا بر خزائن زمين قرار ده كه من امين و آگاهم و همچنين گفتار بنده صالح
(60) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
خدا (هود) من براي شما خيرخواه و امينم » .(1) و از اين‌جا روشن مي‌شود اين‌كه در خطبه « شقشقيه » و بعضي ديگر از خطبه‌هاي نهج البلاغه علي به‌مدح خويشتن مي‌پردازد و خودرا محور آسياي خلافت مي‌شمرد ، كه هماي بلند پرواز انديشه‌ها به اوج فكر و مقام او نمي‌رسد و سيل علوم و دانش‌ها از كوهسار وجودش سرازير مي‌شود و امثال اين‌تعريف‌ها همه براي اين‌است‌كه مردم‌ناآگاه و بي‌خبر به مقام او پي ببرند و از گنجينه وجودش براي بهبود وضع جامعه استفاده كنند.
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
فرمانرواي مصر پس از شنيدن سخنان راهگشاي يوسف، گفت: اين كار بزرگ و طرح عظيم و برنامه‌ريزي دقيق و اجراي آن را چه كسي تضمين مي‌كند؟ و چه كسي مي‌تواند كشاورزي كشور را احيا كند و شكوفا سازد و با گردآوري محصولات زراعي و انبارسازي و نگاهداري و فروش بجا و شايسته آنها، تدبير درست امور و تنظيم برازنده شئون را به عهده گيرد؟
درست در اينجا بود كه يوسف به پا خاست و گفت من و آن‌گاه افزود:
قالَ اجْعَلْنِي عَلي خَزائِنِ الْأَرْضِ
اينك كه چنين است براي نجات كشور و جامعه از خطر سهمگيني كه در راه است، شما مرا به اداره خزانه‌ها و گنجينه‌هاي ملّي اين سرزمين برگزين و تدبير كارها را به من واگذار تا من به خواست خدا اين برنامه را به اجرا درآورم.

إِنِّي حَفِيـــــــظٌ عَلِيـــــــمٌ.
چرا كه من نگهباني توانا و دانا هستم.
به باور گروهي از جمله «قَتادَه» و «جُبّائي» منظور اين است كه: من، هم از ثروت و امكانات مردم درست نگهداري مي‌كنم و هم مي‌دانم كه آن را در چه راهي هزينه
1- « نــور الثقليــن » ، جلــد 2 ، صفحــه 433 .

نمــوده و در كجــا سرمايه‌گذاري‌كنم و به‌چه‌كسي‌ازآن بدهم و از چه كسي دريغ دارم.
امّا به باور «وَهَب» منظور اين است كه: من نويسنده‌اي دقيق و حسابداري دانا و اميـــن هستـــم.
از ديدگاه «كَلْبي» منظور اين است كه: من حساب سال هاي قحطي و خشكسالي را درست نگاه داشته و به هنگامه نياز مردم و كمك به آن‌ها دانا هستم.
و از ديدگاه «سُدي» منظور اين است كه: من به حساب دارايي‌ها و امكانات ملّي، اميــن و نگهبــان و به زبــان‌هاي گونــاگون مــردم كه بــراي تهيّه مــواد غــذايــي از هر سو به مصــر ســرازيــر خواهنــد شد، دانــا و تــوانــا هستم.
از آيه شريفه اين نكته دريافت مي‌گردد كه براي هر انساني رواست كه خويشتن را در جايي كه او را نمي‌شناسند، وصف كند و نقاط قوّت و توانمندي‌ها و كارآيي‌هاي خويش را باز گويد و اين كار نه نكوهيده است و نه، با آيه شريفه‌اي كه از خودستايي نهي مي‌كند و هشدار مي‌دهد(1) ناسازگار مي‌باشد؛ چرا كه يوسف خود را به شاه معرفي كرد و از توانايي و امانتداري خويش سخن گفت و از او خواست تا وي را به اداره امــور جــامعــه و آبــاداني و عمــران شهـرها منصوب كند.
پس از پيشنهاد يوسف، فرمانرواي مصر به او گفت: چه كسي از شما براي تدبير امــور زيبنــده‌تر و ســزاوارتــر است؟ و آن گــاه كــار اداره كشــور را به او سپــرد.
به باور پاره‌اي فرمانرواي مصر پس از شناخت يوسف و آگاهي از كارآيي و امانت او، اداره كشــور را به او سپــرد و عــزيــز مصــر را بر كنار ساخت و خود به استراحت پرداخت.
امّا به باور پاره‌اي ديگر عزيز مصر بر كنار نشد، بلكه خود، همان روزها از دنيا رفت و قدرت و امكانات كشور و اداره امور مردم به يوسف واگذار گرديد.
برخي بر آنند كه: پس از مرگ عزيز مصر، شاه، همسر او را به عقد يوسف درآورد و

1 . سوره نَجْم، آيه 32.
(62) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
هنگامي كه يوسف نزد او رفت، وي را دوشيزه يافت و به او گفت: آيا اين راه، بهتر از آن نبـود كه تـو در انـديشـه‌اش بـودي؟ و خدا از آن زن، دو پسر به يوسف داد كه نـام آنـان را «اِفـرائيم» و «ميشـا» نهـاد.
پاره‌اي آورده‌اند كه: روزي يوسف به همراه گروهي از ياران، باشكوه وصف‌ناپذيري از راهي مي‌گذشت كه آن زن يوسف را ديد و گريست و آن گاه گفت: ستايش از آنِ خدايي است كه فرمانروايان را به كيفر گناه و نافرماني و خشونت و خودكامگي، از تخت قدرت پايين مي‌كشد و به ذلّت و خفّت مي‌نشاند و بردگان و بندگان را به پاداش فرمانبرداري و كردار شايسته و عادلانه به اوج اقتدار مي‌رساند. اَلْحَمْـدُ لِلّهِ الَّـذي جَعَـلَ الْمُلُـوكَ بِـالْمَعصِيَـةِ عَبيـداٍ و العَبيـدَ بِالطّاعَـةِ مُلُـوكاً.
يوسف با شنيدن اين سخن ارزشمند از آن زن، دستور داد او را به خانه بردند و اداره امـور او را - بسـان خانـواده خويش - به عهده گرفت، امّا با او ازدواج نكرد.
در تفسير «عليّ بن ابراهيم» آمده است كه: عزيز مصر در همان سال‌هاي قحطي و خشكسالي از دنيا رفت و همسرش نيز كارش به فقر و گدايي كشيد. به او گفتند خوب است سـر راه يـوسف قرار گيري و از او كمك بخـواهـي، گفت: من از او شرم مي‌كنم و هرگز نمي‌تـوانم با او رو به رو شوم.
سرانجام روزي سر راه يوسف نشت و هنگامي كه آن حضرت در ميان ياران به آنجا رسيد، زليخا برخاست و گفت: پاك و منزه است آن خدايي كه شاهان و زورمداران را به كيفر نافرماني و گناه و عدم رعايت حقوق مردم به ذلت و حقارت و بردگي مي‌كشد و ستمديدگان و بردگان را به پاداش فرمانبرداري و انجام كارهاي شايسته و رعايت حقوق مردم به اوج شكوه و اقتدار مي‌رساند.
سُبْحـانَ مَنْ جَعَـلَ الْمُلُـوكَ بِالْمَعْصِيَةِ عَبيداً، و العَبيدَ بِالطّاعَةِ مُلُوكاً.
يوسف با شنيدن صداي او، گفت: آيا تو همان بانوي كاخ هستي؟
او، آهي سرد از دل بر كشيد و گفت: آري، اين منم كه به كيفر گناه به اين روز
تفسير مردان (63)
اقتاده‌ام. يوسف پرسيد: آيا هم اكنون نيز به من علاقه‌مندي؟ گفت: اينك كه پير و گرفتار شده‌ام مسخره‌ام مي‌كني؟ يوسف فرمود: هرگز! و آن گاه دستور داد تا او را به خانه بردند و به او گفت: آيا به ياد داري كه در مورد من چه ناروا و بيدادگرانه رفتار كردي؟ پاسخ داد: آري اي پيامبر خدا، مرا سرزنش نكن كه به دردي گرفتار بودم كه كسي بسان من گرفتار نبود.

يوسف گفت: چگونه؟ گفت: من از يك سو زيباترين و ثروتمندترين زن اين كشور بودم و از دگرسو همسري داشتم كه دچار ناتواني كامل جنسي بود و از طرف سوّم در عشق تو سراپاي وجودم شعله‌ور شده بود و مي‌سوخت، امّا تو نيــز به گونــه‌اي پـاكدامن و پارسا بودي كه هرگز چشم به روي من نگشودي.
پرسيد: اينك خواسته‌ات چيست؟ گفت: خواسته‌ام اين است كه از خدا بخواهي جواني و طراوتم را به من باز گرداند.
يوسف خواسته او را از بارگاه خدا خواست و آن گاه او را كه به صورت دوشيزه‌اي شده بود به همسري خويش برگرفت.
«ابن عبّاس» از پيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله آورده است كه فرمود: خدا، مهرش را بر برادرم يوسف بباراند، اگر او به فرمانرواي مصر نمي‌گفت: مرا بر خزانه‌هاي اين سرزمين بگمــار... همــان ســاعــت او، وي را به حكومت مصر برمي‌گزيد، امّا همان درخــواســت سبــب شد كه يــك ســال واگذاري حكومت به او را به تأخير افكند.
(64) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

چگونه دل با یاد خدا آرام مي‌گيرد

اَلَّـذينَ ءَامَنُـوا وَ تَطْمَئِـنُّ قُلُـوبُهُـمْ بِـذِكْـرِ اللّهِ اَلا بِذِكْـرِ اللّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ
آنها كساني هستند كه ايمان آورده‌اند و دلهايشان به ياد خدا مطمئن (و آرام) است، آگاه باشيد با يـاد خـدا دل‌هـا آرامش مي‌يـابد. (28 / رعد)
شرح آيه از تفسير نمونه
هميشه اضطراب و نگراني يكي از بزرگترين بلاهاي زندگي انسان‌ها بوده و هست و عوارض ناشي از آن در زندگي فردي و اجتماعي كاملاً محسوس است. هميشه آرامش يكي از گمشده‌هاي مهم بشر بوده و به هر دري مي‌زند تا آن را پيدا كند و اگر تلاش و كوشش انسان‌ها را در طول تاريخ براي پيدا كردن آرامش از طرق « صحيح » و « كاذب » جمع آوري كنيم خود كتاب بسيار قطوري را تشكيل مي‌دهد. بعضي از دانشمندان مي‌گويند : به هنگام بروز بعضي از بيماري‌هاي واگيردار همچون « وبا » از هر ده نفر كه ظاهرا به علت وبا مي‌ميرند اكثر آن‌ها به علت نگراني و ترس است و تنهااقليتي از آن‌ها حقيقتا به‌خاطرابتلاي به بيماري وبا از بين مي‌روند. به طور كلي « آرامش » و « دلهره » نقش بسيار مهمي در « سلامت » و « بيماري » فرد و جامعه و سعادت و بدبختي انسان‌ها دارد و چيزي نيست كه بتوان از آن به آساني گذشت و به همين دليل تاكنـون كتـاب‌هاي زيـادي نوشتـه شده كه موضوع آن‌ها فقط نگراني و راه مبارزه با آن و طرز به دست آوردن آرامش است. تـاريـخ بشر پر است از صحنه‌هاي غم‌انگيزي كه انسان براي تحصيل آرامش به هر چيز دست انداخته و در هر وادي گام نهاده و تن به انواع اعتيادها داده است . ولي قرآن با يك جمله كوتاه و پرمغز ، مطمئـن‌تـرين و نـزديـك‌ترين راه را نشان داده و مي‌گـويـد : « بـدانيـد كه يـاد خـدا آرام‌بخش دل‌هـا است » .
تفسير مردان (65)

« ذِكْر » همان‌گونه كه « راغب » در « مفردات » گفته است : گاهي به معني حفظ مطالب و معارف آمده است با اين تفاوت كه كلمه « حفظ » به آغاز آن گفته مي‌شود و كلمه « ذكر » به‌ادامه آن و گاهي به‌معني يادآوري چيزي به‌زبان يـا به قلب است ، لذا گفته‌اند ذكر دو گونه است : « ذكر قلبي » و « ذكر زباني » و هر يك از آن‌ها دوگونه است يا پس از فراموشي است و يا بدون فـرامـوشـي. و به هر حال منظور در آيه فوق از ذكر خدا كه مايه آرامش دل‌ها است تنها اين نيست كه نام او را بر زبان آورد و مكرر تسبيح و تهليل و تكبير گويد ، بلكه منظور آن است كه با تمام قلب متوجه او و عظمتش و علم و آگاهيش و حاضر و ناظر بودنش گردد و اين توجه مبدأ حركت و فعاليت در وجود او به سوي جهاد و تلاش و نيكي‌ها گردد و ميان او و گناه سد مستحكمي ايجاد كند ، اين است حقيقت « ذكر » كه آن همه آثار و بركات در روايات اسلامي براي آن بيان شده است. در حـــديـث مي‌خوانيم كه از وصـــايـايي كه پيامبر به علي فرمود اين بود: « يا عَلِيُّ ثَلاثٌ لا تُطيقُها هذِهِ الأُمَّةُ الْمُواساتُ لِلأَخِ في مالِه وَ اِنْصافُ النّاسِ مِنْ نَفْسِه وَ ذِكْرُ اللّهِ عَلي كُلِّ حالٍ وَ لَيْسَ هُوَ سُبْحانَ اللّهِ وَ الْحَمْدُلِلّهِ وَ لا اِلَهَ اِلاَّ اللّهُ وَ اللّهُ اَكْبَرُ وَ لكِنْ اِذا وَرَدَ عَلي ما يَحْرُمُ عَلَيْهِ خافَ اللّهَ عَزَّوَجَلَّ عِنْدَهُ وَ تَرَكَهُ : اي علي سه كار است كه اين امت طاقت آن را ندارند (و از همه كس ساخته نيست) مواسات با برادران ديني در مال و حق مردم را از خويشتن دادن و ياد خدا در هر حال ، ولي ياد خدا (تنها) سُبْحانَ اللّهِ وَ الْحَمْدُلِلّهِ وَ لا اِلَهَ اِلاَّ اللّهُ وَ اللّهُ اَكْبَرُ نيست ، بلكه ياد خدا آن است كه هنگامي كه انسان در برابر حرامي قرار مي‌گيرد از خدا بترسد و آن را ترك گويد » .(1) در حديث ديگري مي‌خوانيم علي فرمود : « اَلذِّكْرُ ذِكْرانِ : ذِكْرُ اللّهِ عَزَّ وَ جَلَّ عِنْدَ الْمُصيبَةِ وَ اَفْضَلُ مِنْ ذلِكَ ذِكْرُ اللّهِ عِنْدَما حَرَّمَاللّهُ عَلَيْكَ فَيَكُونَ حاجِزا : ذكر دو گونه است : ياد خدا كردن به هنگام مصيبت (و شكيبايي و استقـامت ورزيدن)و از آن برتر آن است كه خدا را در برابر محرمات

1 ـ « سفينـــة البحـــار » ، جلـــد 1 ، صفحـــه 484 .

ياد كند و ميان او و حرام سدي ايجاد نمايد » .(1) و به همين دليل است كه در بعضي از روايات ذكر خداوند به عنوان يك سپر و وسيله دفاعي شمرده شده است ، در حديثي از امام صادق مي‌خوانيم كه روزي پيامبر رو به يارانش كرد و فرمود : «اِتَّخِذُوا جُنَنا فَقالُوا يا رَسُولَ اللّهِ اَمِنْ عَدُوٍّ قَدْ اَظَلَّنا ؟ قالَ لا وَ لكِنْ مِنَ النّارِ قُولُوا سُبْحانَ اللّهِ وَ الْحَمْدُلِلّهِ وَ لا اِلَهَ اِلاَّ اللّهُ

وَاللّهُ‌اَكْبَرُ: سپرهايي براي خود فراهم‌كنيد عرض كردند: اي رسول‌خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله آيا در برابر دشمنان كه اطراف ما را احاطه كرده و بر ما سايه افكنده‌اند؟ فرمود : نه ، از آتش (دوزخ) بگوييد : سُبْحانَ اللّهِ وَ الْحَمْدُلِلّهِ وَ لا اِلهَ اِلاَّ اللّهُ وَ اللّهُ‌اَكْبَرُ " خدا را به پاكي بستاييد و بر نعمت‌هايش شكر گوييد و غير از او معبودي انتخاب نكنيد و او را از همه چيز برتر بدانيد" » .(2) و اگر مي‌بينيم در پاره‌اي از احاديث ، پيامبر به عنوان « ذِكْرُ اللّهِ » معرفي شده ، نيز به خاطر آن است كه او مردم را به ياد خدا مي‌اندازد و تربيت مي‌كند . از امام صادق در تفسير « اَلا بِذِكْرِ اللّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ » نقل شده است كه فرمود : « بِمُحَمَّدٍ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ وَ هُوَ ذِكْرُ اللّهِ وَ حِجابُهُ : به‌وسيله محمّد دل‌ها آرامش مي‌پذيرد و او است ذكر خدا و حجاب او » .

1 ـ گاهي اضطراب و نگراني به خاطر آينده تاريك و مبهمي است كه در برابر فكر انسان خودنمايي مي‌كند ، احتمال زوال نعمت‌ها ، گرفتاري در چنگال دشمن ، ضعف و بيماري و ناتواني و درماندگي و احتياج ، همه اين‌ها آدمي را رنج مي‌دهد ، اما ايمان به خداوند قادر متعال ، خداوند رحيم و مهربان ، خدايي كه همواره كفالت بنــدگــان خــويش را برعهــده دارد مي‌تــوانــد اين گــونه نگراني‌ها را از ميان ببرد و بـــه او آرامش دهــد كه تــو در بــرابــر حــوادث آينـــده درمانده نيستــي ،
1 ـ « سفينة البحار » ، جلد 1 ، صفحه 484 .
1- « سفينة البحار » ، جلد 1 ، صفحه 484 .
تفسير مردان (67)
خـــــدايـــي داري تـــوانـــا ، قـــادر و مهـــربـــان .
2 ـ گاه گذشته تاريك زندگي ، فكر انسان را به خود مشغول مي‌دارد و همواره او را نگران مي‌سازد ، نگراني از گناهاني كه انجام داده ، از كوتاهي‌ها و لغزش‌ها ، اما توجه به اين‌كه خداوند ، غفار ، توبه‌پذير و رحيم و غفور است ، به او آرامش مي‌دهد ، به او مي‌گويد : عذر تقصير به پيشگاهش بر ، از گذشته عذرخواهي كن و در مقام جبــران بــر آي ، كه او بخشنده است و جبران كردن ممكن .
3 ـ ضعف و ناتواني انسان در برابر عوامل طبيعي و گاه در مقابل انبوه دشمنان داخلي و خارجي ، او را نگران مي‌سازد كه من در برابر اين همه دشمن نيرومند در ميدان جهاد چه كنم و يا در مبارزات ديگر چه مي‌توانم انجام دهم ؟ اما هنگامي كه به ياد خدا مي‌افتد و متكي به قدرت و رحمت او مي‌شود ، قدرتي كه برترين قدرت‌ها است و هيچ چيز دربرابر آن ياراي مقاومت ندارد، قلبش آرام مي‌گيرد ، با خود مي‌گويد : آري من تنها نيستم ، من در سايه خدا ، بي‌نهايت قدرت دارم. قهرماني‌هاي مجاهدان راه خدا در جنگ‌ها ، چه در گذشته ، چه در حال و سلحشوري‌هاي اعجاب‌انگيز و خيره كننده آنان ، حتي در آن‌جايي كه تك و تنها بوده‌اند ، بيانگر آرامشي است كه در سايه ايمان پيدا مي‌شود. هنگامي كه با چشم خود مي‌بينيم و با گــوش مي‌شنــويــم كه افسر رشيدي پس از يك نبرد خيره كننده ، بينايي خود را به كلي از دست داده و با تنــي مجــروح به روي تخــت بيمــارستــان افتــاده اما با چنان آرامش خاطر و اطمينان سخن مي‌گويد كه گويي خراشي بر بدن او هم وارد نشده است ، به اعجاز آرامش در سايه ذكر خدا پي مي‌بريم .
4 ـ گاهي نيز ريشه نگراني‌هاي آزار دهنده انسان ، احساس پوچي زندگي و

بي‌هدف بودن آن است ، ولي آن كسي كه به خدا ايمان دارد و مسير تكاملي زندگي را به عنوان يك هدف بزرگ پذيرفته است و تمام برنامه‌ها و حوادث زندگي را در همين خط مي‌بيند ، نه از زندگي احساس پوچي مي‌كند و نه همچون افراد بي‌هدف و مردد ،
(68) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
سـرگـردان و مضطـرب است .
5 ـ عامل ديگر نگراني آن است كه انسان گاهي براي رسيدن به يك هدف زحمت زيادي را متحمل مي‌شود ، اما كسي را نمي‌بيند كه براي زحمت او ارج نهد و قدرداني و تشكر كند ، اين ناسپاسي او را شديدا رنج مي‌دهد و در يك حالت اضطراب و نگراني فرومي‌برد ، اما هنگامي كه احساس كند كسي از تمام تلاش‌ها و كوشش‌هايش آگاه است و به همه آن‌ها ارج مي‌نهد و براي همه پاداش مي‌دهد ديگر چه‌جاي نگراني و ناآرامي است؟
6 ـ سوءظن‌ها و توهم‌ها و خيالات پوچ يكي ديگر از عوامل نگراني است كه بسياري از مردم در زندگي خود از آن رنج مي‌برند، ولي چگونه مي‌توان انكاركردكه توجه به خدا و لطف بي‌پايان او و دستور به حسن‌ظن كه وظيفه هر فرد باايماني است اين حـالت رنـج‌آور را از بين مي‌بـرد و آرامش و اطمينـان جـاي آن را مي‌گيرد .
7 ـ دنياپرستي و دلباختگي در برابر زرق و برق زندگي مادي يكي از بزرگترين عوامل اضطراب و نگراني انسان‌ها بوده و هست ، تا آن‌جا كه گاهي عدم دستيابي به رنگ خاصي از لباس يا كفش و كلاه و يا يكي ديگر از هزاران وسايل زندگي ساعت‌ها و يا روزها و هفته‌ها فكر دنياپرستان را ناآرام و مُشَوَّش مي‌دارد. اما ايمان به خدا و توجه به آزادگي مؤمن كه هميشه با « زهد و پارسايي سازنده » و عدم اسارت در چنگال زرق و برق زندگي مادي همراه است به همه اين اضطراب‌ها پايان مي‌دهد ، هنگامي كه روح انسان « علي‌وار » آن‌گونه وسعت يابد كه بگويد : « دُنْياكُمْ هذِه اَهْوَنُ عِنْدي مِنْ وَرَقَةٍ في فَمِ جَرادَةٍ تَقْضِمُها : دنياي شما در نظر من بي‌ارزش‌تر از برگ درختي است كه در دهان ملخـي بـاشـد كه آن را مي‌جـود » (1)نـرسيـدن به يك وسيلـه مـادي يا از دست دادن آن چگونه امكان دارد آرامش روح آدمي را بر هم زند و طوفاني از نگراني
1- « نهج البلاغه » ، خطبه 224 .
تفسير مردان (69)
در قلـب و فكـر او ايجاد كند .
8 ـ يك عامل مهم ديگر براي نگراني ترس و وحشت از مرگ است كه هميشه روح انسان‌ها را آزار مي‌داده است و از آن‌جا كه امكان مرگ تنها در سنين بالا نيست بلكه در سنين ديگر مخصوصا به هنگام بيماري‌ها ، جنگ‌ها ، ناامني‌ها وجود دارد ، اين نگراني مي‌تواند عمومي باشد. ولي اگر

ما از نظر جهان بيني مرگ را به معني فنا و نيستي و پايان همه چيز بدانيم (همان‌گونه كه ماديون جهان مي‌پندارند) اين اضطراب و نگراني كاملاً به جا است و بايد از چنين مرگي كه نقطه پايان همه آرزوها و موفقيت‌ها و خواست‌هاي انسان است ترسيد ، اما هر گاه در سايه ايمان به خدا مرگ را دريچه‌اي به يك زندگي وسيع‌تر و والاتر بدانيم و گذشتن از گذرگاه مرگ را همچون عبور از دالان زندان و رسيدن به يك فضاي آزاد بشمريم ديگر اين نگراني بي‌معني‌است ـ بلكه چنين مرگي ، هر گاه در مسير انجام‌وظيفه بوده باشد ـ دوست‌داشتني و خواستني است. البته عوامل نگراني منحصر به اين‌ها نيست بلكه مي‌توان عوامل فراوان ديگري براي آن نيز شمرد ، ولي بايد قبول كرد كه بيشتر نگراني‌ها به يكي از عوامل فوق بازمي‌گردد. و هنگامي كه ديديم اين عوامل در برابر ايمان به خدا ذوب و بي‌رنگ و نابود مي‌گردد تصديق خواهيم كرد كه ياد خدا مايه آرامش دل‌ها است « اَلا بِذِكْرِ اللّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ » .

بعضي از مفسران در اين‌جا ايرادي مطرح كرده‌اند كه خلاصه‌اش اين است : ما از يك طرف در آيه فوق مي‌خوانيم ياد خدا مايه آرامش دل‌ها است و از طرفي ديگر در آيه 2 سوره انفال مي‌خوانيم : « اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذينَ اِذا ذُكِرَ اللّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ : مؤمنان كساني هستند كه وقتي نام خدا برده مي‌شود قلبشان ترسان مي‌گردد » آيا اين دو با هم منافات دارد؟ پاسخ سؤال اين است كه منظور از آرامش همان آرامش در برابر عوامل
(70) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
مادي است كه غالب مردم را نگران مي‌سازد كه نمونه‌هاي روشن آن در بالا ذكر شد ، ولي مسلما افراد باايمان در برابر مسؤوليت‌هاي خويش نمي‌توانند نگران نباشند و به تعبير ديگر آن‌چه در آن‌ها وجود ندارد نگراني‌هاي ويرانگر است كه غالب نگراني‌ها را تشكيل مي‌دهد اما نگراني سازنده كه انسان را به انجام وظيفه در برابر خدا و خلق و فعاليت‌هاي مثبت زندگي وامي‌دارد در وجود آن‌ها هست و بايد هم باشد و منظور از خــوف از خــدا نيــز هميــن است .(1)
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
در آيه مورد بحث كه ادامه پيام آيه پيش است مي‌فرمايد:
الَّذِينَ آمَنُوا وَ تَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللّهِ
همان كساني كه پس از بازگشت از بيراهه و گناه، به يكتايي خدا و صفات ويژه او ايمان آورده و رسالت و دعوت پيامبرش را با جان و دل مي‌پذيرند و به كتاب و وحي و آنچه از سوي خدا فرود آمده است گردن مي‌گذارند و دل هايشان به ياد خدا به ساحل آرامش مي‌رســد و آرامش مي‌يـابــد.
واژه «ذِكْر» به مفهوم پديد آمدن معني براي نفس است و گاه به آگاهي و گفتاري كه مفهوم و معني را در برابر چشم باطن آشكار مي‌سازد نيز گفته مي‌شود. با اين بيان، در اين آيه خدا انسان باايمان را اين گونه وصف مي‌كند كه با ياد خدا به آرامش قلب مي‌رسد و در آيه ديگري مي‌فرمايد: ايمان‌آوردگان تنها آن كساني هستند كه چون خدا يــاد شـــود دل‌هايشــان بتــرسد.
اِنَّمَــا الْمُــؤْمِنُــونَ الَّــذيــنَ اِذا ذُكِــرَ اللّهُ وَجِلَــتْ قُلُوبُهُمْ.(2)
1- درجلد 7 تفسيرنمونه صفحه 86 نيز دراين‌باره توضيحاتي داده شده‌است.
2 . سوره اَنْفال، آيه 2.
تفسير مردان (71)
در آيه مورد بحث منظور اين است كه انسان باايمان با ياد خدا و با نگرش

بر نعمت‌هاي گوناگون و پاداش پرشكوه او به ساحل آرامش‌خاطرمي‌رسد و درآنجا منظوراين است‌كه با يادخدا و توجه به عدل و كيفر عادلانه او ترسان شده و خاطرش پريشان مي‌گردد.
أَلا بِذِكْرِ اللّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ.
به هوش باشيد كه با ياد خداست كه دل‌ها آرامش مي‌يابد.
و بدين سان خداي فرزانه بندگانش را تشويق مي‌كند كه دل‌هاي طوفان‌زده خود را با ياد مهر و لطف و نعمت هاي بي‌كران و پاداش پرشكوه او آرامش بخشند؛ چرا كه وعده خدا تخلف‌ناپذير است و چيزي براي آرامش دل‌هاي نگران بهتر و آرام‌بخش‌تر از نويدهاي خدا نيست.
(72) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

وَ اِذْ تَـأَذَّنَ رَبُّكُـمْ لَئِـنْ شَكَـرْتُـمْ لاَزيدَنَّكُـمْ وَ لَئِـنْ كَفَـرْتُـمْ اِنَّ عَذابي لَشَديدٌ
(همچنين) به خاطر بياوريد هنگامي‌را كه پروردگارتان اعلام داشت كه اگر شكرگزاري كنيد (نعمت خود را) بر شمـا خواهم افزود و اگر كفران كنيد مجازاتم شديد است. (7 / ابراهيم)
شرح آيه از تفسير نمونه
« تَأَذَّن » از باب تَفَعُّل و به معني اعلام با تأكيد است زيرا ماده افعال از آن «ايذان » به معني اعلام است و چون به باب تفعل درآيد اضافه و تأكيد از آن استفاده مي‌شود. اين آيه ممكن است دنباله كلام موسي به بني اسرائيل باشد كه آن‌ها را در برابر آن نجات و پيروزي و نعمت‌هاي فراوان دعوت به شكرگزاري كرد و وعده فزوني نعمت به آن‌ها داد و در صورت كفران تهديد به عذاب نمود و نيز ممكن است يك جمله مستقل و خطاب به همه مسلمانان بوده باشد ، ولي به هر حال از نظر نتيجه چندان تفاوت ندارد، زيرا اگر خطاب به بني اسرائيل هم باشد به عنوان درسي سازنده براي ما در قـرآن مجيـد آمـده اسـت. جـالـب اين‌كـه در مـورد شكـر با صراحت مي‌گويد : « لاَزيدَنَّكُمْ » (مسلما نعمتم را بر شما افزون خواهم كرد) اما در مورد كفران نعمت نمي‌گويد شما را مجازات مي‌كنم بلكه تنها مي‌گويد « عذاب من شديد است » و اين تفاوت تعبير دليل بر نهايت لطف پروردگار است .
بدون شك خداوند در برابر نعمت‌هايي كه به ما مي‌بخشد نيازي به شكر ما ندارد و اگر دستور به شكرگزاري داده آن هم موجب نعمت ديگري بر ما و يك مكتب عالي تربيتي است. مهم اين است كه ببينيم حقيقت شكر چيست ؟ تا روشن شود كه رابطه آن با افزوني نعمت از كجاست و چگونه مي‌تواند خود يك عامل تربيت بوده باشد. حقيقت شكر تنها تشكر زباني يا گفتن « اَلْحَمْدُلِلّهِ » و مانند آن نيست ، بلكه شكر داراي سه مرحله است : نخستين مرحله آن است كه به دقت بينديشيم كه بخشنده نعمت كيست ؟ اين توجه و ايمان و آگاهي پايه اول شكر است و از آن كه بگذريم
تفسير مردان (73)
مرحله زبان فرا مي‌رسد ، ولي از آن بالاتر مرحله عمل است ، شكر عملي آن است كه درست بينديشيم كه هر نعمتي براي چه هدفي به ما داده شده است آن را در مورد خودش صرف كنيم كه اگر نكنيم كفران نعمـت كرده‌ايم ، همان‌گونـه كه بزرگـان فرموده‌اند : « اَلشُّكْرُ صَرْفُ‌الْعَبْدِ جَميعَ ما اَنْعَمَهُ‌اللّهُ تَعالي فيما خُلِقَ لاَِجْلِه ». راستي چرا خدا به ما چشم داد و چرا

نعمت شنوايي و گويايي بخشيد ؟ آيا جز اين بوده كه عظمت او را در اين جهان ببينيم ، راه زندگي را بشناسيم و با اين وسايل در مسير تكامل گام برداريم ؟ حق را درك كنيم و از آن دفاع نماييم و با باطل بجنگيم ، اگر اين نعمت‌هاي بزرگ خدا را در اين مسيرها مصرف كرديم ، شكر عملي او است و اگر وسيله‌اي شد براي طغيان و خودپرستي و غرور و غفلت و بيگانگي و دوري از خدا اين عين كفران است. امام صادق مي‌فرمايد : « اَدْنَي الشُّكْرِ رُؤْيَةُ النِّعْمَةِ مِنَ اللّهِ مِنْ غَيْرِ عِلَّةٍ يَتَعَلَّقُ بِها دُونَ اللّهِ وَ الرِّضا بِما اَعْطاهُ وَ اَنْ لا تَعْصيهِ بِنِعْمَةٍ وَ تُخالِفَهُ بِشَيْءٍ مِنْ اَمْرِه وَ نَهْيِه بِسَبَبٍ مِنْ نِعْمَتِه : كمترين شكر اين است كه نعمت را از خدا بداني ، بي‌آن‌كه قلب تو مشغول به آن نعمت شود و خدا را فراموش كني و همچنين راضي بودن به نعمت او و اين‌كه نعمت خدا را وسيله عصيان او قرارندهي و اوامر و نواهي‌او را بااستفاده‌از نعمتهايش زير پانگذاري ».(1) و ازاين‌جا روشن‌مي‌شود كه شكر قدرت و علم و دانش و نيروي فكر و انديشه و نفوذ اجتماعي و مال و ثروت و سلامت و تندرستي هر كدام از چه راهي است و كفران آن‌ها چگونه است؟ حديثي كه از امام صادق در تفسير « نور الثقلين » نقل شده نيز دليل روشني بر اين تفسير است ، آن‌جا كه مي‌فرمايد : « شُكْرُ النِّعْمَةِ اِجْتِنابُ الْمَحارِمِ : شكر نعمت آن است كه از گناهان پرهيز شود » .(2) و نيز از اين‌جا رابطه ميان « شكر » و « فزوني نعمت » روشن مي‌شود ، چراكه هرگاه انسان‌ها نعمت‌هاي خدا را درست در همان هدف‌هاي واقعي نعمت صرف كردند ، عملاً ثابت

1- « سفينـــة البحـــار » ، جلـــد 1 ، صفحـــه 710 .

2- « نـــور الثقليـــن » ، جلـــد 2 ، صفحـــه 529 .

كردند كه شايسته و لايق هستند و اين لياقت و شايستگي سبب فيض بيشتر و موهبت افزون‌تر مي‌گردد. اصولاً ما دو گونه شكر داريم ، « شكر تكويني » و « شكر تشريعي ». « شكر تكويني » آن است كه يك موجود از مواهبي كه در اختيار دارد ، براي نمو و رشدش استفاده كند ، في المثل باغبان مي‌بيند در فلان قسمت باغ درختان به خوبي رشد و نمو مي‌كنند و هر قدر از آن‌ها پذيرايي بيشتر مي‌كند شكوفاتر مي‌شوند ، همين امر سبب مي‌شود كه باغبان همت بيشتري به تربيت آن بخش از درختان باغ بگمارد و مراقبت از آن‌ها را به كاركنان خويش توصيه كند ، چراكه آن درختان به زبان حال فرياد مي‌زنند اي باغبان ! ما لايق هستيم ، ما شايسته‌ايم ، نعمتت را بر ما افزون‌كن و اوهم به اين ندا پاسخ مثبت مي‌دهد. و اما در بخش ديگر از باغ درختاني را مي‌بيند كه پژمرده شده‌اند ، « نه طراوتي ، نه برگي ، نه گلي ، نه سايه دارند » و نه ميوه و بري ، اين كفران نعمت سبب مي‌شود كه باغبان آن‌ها را مورد بي‌مهري قراردهد و در صورتي‌كه

اين وضع ادامه پيدا كند ، دستور مي‌دهد ارّه بر پاي آن‌ها بگذارند .
بسوزند چوب درختان بي بر سزا خود همين است مر بي بري را
در جهان انسانيت نيز همين حالت وجود دارد با اين تفاوت كه درخت از خود اختياري ندارد و صرفا تسليم قوانين تكويني است ، اما انسان‌ها با استفاده از نيروي اراده و اختيار و تعليم و تـربيت تشـريعي ، مي‌توانند آگاهانه در اين راه گام بگذارند. بنابراين آن كس كه نعمت قدرت را وسيله ظلم و طغيان قرار مي‌دهد به زبان حال فرياد مي‌كشد : خداوندا ! لايق اين نعمت نيستم و آن كس كه از آن در مسير اجراي حق و عدالت بهره مي‌گيرد به زبان حال مي‌گويد : پروردگارا ! شايسته‌ام افزون كن. اين واقعيت نيز قابل ترديد نيست كه ما هر وقت در مقام شكر الهي چه با فكر چه با زبان و چه با عمل برآييم ، خود اين توانايي بر شكر در هر مرحله موهبت تازه‌اي است و به اين ترتيب اقدام بر شكر ، ما را مديون نعمت‌هاي تازه او مي‌سازد و به اين ترتيب هرگز قادر نيستيم كه حق شكر او را ادا كنيم همان‌گونه كه در مناجات شاكرين از
تفسير مردان (75)
مناجات‌هاي پانزده‌گانه امام سجاد مي‌خوانيم : « كَيْفَ لي بِتَحْصيلِ الشُّكْرِ وَ شُكْري اِيّاكَ يَفْتَقِرُ اِلي شُكْرٍ ، فَكُلَّما قُلْتُ لَكَ الْحَمْدُ وَجَبَ عَلَيَّ لِذلِكَ اَنْ اَقُولَ لَكَ الْحَمْدُ : چگونه مي‌توانم حق شكر ترا به جاي آورم در حالي كه همين شكر من نياز به شكري دارد و هر زمان كه مي‌گويم لَكَ الْحَمْدُ بر من لازم است كه به خاطر همين توفيق شكرگزاري بگويم لَكَ الْحَمْدُ ». و بنـابـرايـن بـرتـريـن مـرحلـه شكـري كـه از انسـان سـاخته است اين است كه اظهار عجز و ناتواني از شكر نعمت‌هاي او كند ، همان‌گونه‌كه در حديثي از امام‌صادق مي‌خوانيم كه فرمود : « فيما اَوْحَي اللّهُ عَزَّ وَ جَلَّ اِلي مُوسي اُشْكُرْني حَقَّ شُكْري فَقالَ يا رَبِّ وَ كَيْفَ اَشْكُرُكَ حَقَّ شُكْرِكَ وَ لَيْسَ مِنْ شُكْرٍ اَشْكُرُكَ بِه اِلاّ وَ اَنْتَ اَنْعَمْتَ بِه عَلَيَّ قالَ يا مُوسي اَلاْنَ شَكَرْتَني حينَ عَلِمْتَ اَنَّ ذلِكَ مِنّي : خداوند به‌موسي وحي‌فرستاد كه حق شكر مرا ادا كن، عرض كرد : پروردگارا ! چگونه حق شكر تو را ادا كنم در حالي كه هر زماني شكر تو را به جامي‌آورم اين موفقيت خود نعمت‌تازه‌اي براي من‌خواهدبود، خـداونـد فـرمـود : اي مـوسـي الان حـق شكـر مـرا ادا كردي چون مي‌داني حتـي اين تـوفيـق از نـاحيـه من است » . (1)
بنده همان به كه ز تقصير خويش عذر به درگاه خدا آورد
ورنه سزاوار خداوندیش كس نتواند كه به جا آورد

چهار نكته مهم در زمينه شكـر نعمت

1 ـ علي در يكي از كلمات حكمت‌آميز خود در نهج‌البلاغه مي‌فرمايد : «اِذا وَصَلَتْ اِلَيْكُمْ‌اَطْرافُ‌النِّعَمِ فَلا تُنَفِّرُوا اَقْصاهابِقِلَّةِ الشُّكْرِ: هنگامي‌كه مقدمات نعمت‌هاي خداوند به‌شما مي‌رسد سعي‌كنيد باشكرگزاري، بقيه را به سوي خود جلب كنيد، نه آن كه با كمي شكرگزاري آن را از خود برانيد » .(2)

1- « اصول كافي » ، جلد 4 ، صفحه 80 (بابُ الشُّكْرِ) .

2- « نهــج البــلاغــه » ، كلمــات قصــار شمـاره 13 .

(76) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

2 ـ اين موضوع نيز قابل توجه است كه تنها تشكر و سپاسگزاري از خداوند در برابر نعمت‌ها كافي نيست ، بلكه بايد از كساني كه وسيله آن موهبت بوده‌اند نيز تشكر و سپاسگزاري نمود و حق زحمات آن‌ها را از اين طريق ادا كرد و آن‌ها را از اين راه به خدمات بيشتر تشويق نمود ، در حديثي از امام علي بن الحسين مي‌خوانيم كه فرمود : « روز قيامت كه مي‌شود خداوند به بعضي از بندگانش مي‌فرمايد : آيا فلان شخص را شكرگزاري كردي ؟ عرض مي‌كند : پروردگارا ! من شكر تو را به جا آوردم ، مي‌فرمايد: چون شكر او را به جا نياوردي شكر مرا هم ادا نكردي » ، سپس امام فرمود: « اَشْكُرُكُمْ لِلّهِ اَشْكُرُكُمْ لِلنّاسِ : شكرگزارترين شما براي خدا آن‌ها هستنـد كـه از همه بيشتر شكر مردم را به جا مي‌آورند ».(1)

3 ـ افزايش نعمت‌هاي خداوند كه به شكرگزاران وعده داده شده ، تنها به اين نيست كه نعمت‌هاي مادي تازه‌اي به آن‌ها ببخشد ، بلكه نفس شكرگزاري كه توأم با توجه مخصوص به خدا و عشق تازه‌اي نسبت به ساحت مقدس او است خود يك نعمت بزرگ روحاني است كه در تربيت نفوس انسان‌ها و دعوت آنان به اطاعت فرمان‌هاي الهي ، فوق‌العاده مؤثر است ، بلكه شكر ذاتا راهي است براي شناخت هر چه بيشتر خداوند و به همين دليل علماي عقايد در علم كلام براي اثبات « وجوب معرفة اللّه » (شناخت خدا) از طريق وجوب شكر «مُنْعِم» (نعمت بخش) وارد شده‌اند .

4 ـ احياي روح شكرگزاري در جامعه و ارج نهادن و تقدير و سپاس از آن‌ها كه با علم و دانش خود و يا با فداكاري و شهادت ، يا با ساير مجاهدات در طريق پيشبرد اهداف اجتماعي خدمت كرده‌اند يك عامل مهم حركت و شكوفايي و پويايي جامعه است. در اجتماعي كه روح تشكر و قدرداني مرده كمتر كسي علاقه و دلگرمي به خدمت پيدا مي‌كند و به عكس آن‌ها كه بيشتر قدرداني از زحمات و خدمات اشخاص مي‌كنند ، ملت‌هايي با

نشاط‌تر و پيشروترند. توجه به همين حقيقت سبب شده است
1- « اصول كافي » ، جلد 2 ، صفحه 81 حديث 30 .
تفسير مردان (77)
كه در عصر ما به عنوان قدرداني از زحمات بزرگان گذشته در صدمين سال ، هزارمين سال ، زاد روز و در هر فرصت مناسب ديگر ، مراسمي براي بزرگداشت آن‌ها بگيرند و ضمن سپاسگزاري از خدماتشان مردم را به حركت و تلاش بيشتر دعوت كنند. في المثل در انقلاب اسلامي كشور ما كه پايان يك دوران تاريك دو هزار و پانصد سال و آغاز دوران جديدي بود ، وقتي مي‌بينيم همه سال و هر ماه بلكه هر روز ، خاطره شهيدان انقلاب زنده مي‌شود و بر آن‌ها درود مي‌فرستند و به تمام كساني كه به آن‌ها منسوبند احترام مي‌گذارند و به خدماتشان ارج مي‌نهند ، اين خود سبب مي‌شود كه عشق و علاقه به فداكاري در ديگران پرورش يابد و سطح فداكاري مردم بالاتر رود و بــه تعبيـر قرآن شكر اين نعمت باعث فزوني آن خواهد شد و از خون يك شهيد هـزاران مجاهد مي‌رويد و مصداق زنده لَاَزيدَنَّكُم مي‌شود .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
تَأَذَّن: اعلام داشتن. يادآوري مي‌گردد كه «أَذَّنَ» و «تَأَذَّن» نظير يكديگر هستند، بســان «اَوْعَــدَ» و «تَوَعَّدَ».

در آيات پيش، از نعمت‌هاي خدا به مردم سخن رفت، اينك به وظيفه سپاسگزاري در برابر نعمت‌ها و ره‌آورد سازنده آن و نيز ناسپاسي و فرجام شوم آن پرداخته و بدين صورت در ترسيم يك سنّت و قانون جهان‌شمول مي‌فرمايد:

وَ إِذْ تَـــأَذَّنَ رَبُّكُـــمْ

و هنگـامي را به يـاد آور كه پرودگارتان اعلام داشت...

اين ديدگاه «حَسَن» و «بَلْخي» در مورد آغاز آيه است، امّا به باور «ابن عباس» منظور اين است كه: و هنگامي را به ياد آور كه خدا به شما فرمود... و «جُبّائي» مي‌گـويـد: هنگـامي را به ياد آور كه خدا به شما خبر داد...

لَئِــنْ شَكَــرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ

(78) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

كـــه اگــر سپاس خــدا و نعمت‌هاي او را بــداريــد و شكرگزاري كنيد، بر نعمت‌هاي شمــا خواهم افزود.

وَ لَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذابِي لَشَدِيدٌ.

امّا اگــر ناسپــاسي كنيد عذاب من سخــت خواهــد بــود.

حضرت صادق عليه‌السلام در اين مورد مي‌فرمايد: از آيه شريفه اين واقعيت دريافت مي‌گردد كه به هر بنده‌اي از بندگان خدا نعمتي ارزاني گرديد و او به راستي به آن اقرار نمود و سپاس آن را در عرصه‌هاي انديشه و بيان و عمل به جا آورد، هنوز سپاسش به پـايـان نرسيده، خــدا فرمان مي‌دهد كه بر نعمت او افزوده شود.

اَيُّما عَبْــدٍ اَنْعَمْــتُ عَلَيْــهِ نِعْمَةً فَأَقَرَّ بِها بِقَلْبِهِ، وَ حَمِدَ اللّهَ عَلَيْها بِلِسانِهِ، لَمْ‌يَنْفَدْ كَلامُهُ حَتّي يَــأمُــرَ اللّهُ لَــهُ بِالزِّيـــادَةِ.(1)

درس ديگر اين آيات اين است كه اين‌راز زندگي‌ساز رابه تابلو مي‌برد و روشنگري مي‌كند كه ميان سپاس واقعي نعمت‌ها و ارزاني دارنده آنها در ميدان انديشه و عمل از سوي انسان‌ها و فزوني نعمت‌ها و فراواني آنها از سوي خدا، رابطه گسست‌ناپذير و ظريفي وجود دارد؛ درست همان گونه كه ميان كفران و ناسپاسي و زوال نعمت‌ها از جامعه‌ها و تمدّن‌ها رابطه دقيقي است؛ و اين نكته بسيار ظريف ودرس‌آموز،يكي از سنّت‌هاي خدا و يكي از رازهاي پيشرفت و صعود و يافروپاشي و سقوط نظام‌ها و حكومت‌هاست.
قرآن در ترسيم اين اصل جهانشمول مي‌فرمايد:
وَ إِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَ لَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذابِي لَشَدِيدٌ.
و آن گاه را به ياد آوريد كه پروردگارتان اعلام فرمود كه اگر به راستي سپاس نعمت‌ها را بگزاريد، من نعمت‌ها را بر شما افزون خواهم ساخت و اگر ناسپاسي پيشه سازيد، بدانيد كه عذاب و كيفرم سخت خواهد بود.
1 . تفسير عَيّاشي، ج 2، ص 223؛ تفسير قُمّي، ج 1، ص 368.
تفسير مردان (79)

پاره‌اي، سپاس و سپاسگزاري از نعمت‌ها را در قلمرو واژه‌ها و بيان مي‌پندارند و پاره‌اي آن را به يك عقيده قلبي و حالت دروني معني مي‌كنند، در حالي كه سپاس و سپاسگزاري از نعمت‌ها از اين‌ها برتر و فراتر و گسترده‌تر است.
سپاس واقعي داراي مراحل چند گانه‌اي است كه نخسيتن گام بلند در اين‌راه، پاكسازي قلمرو دل و جان از شرك و پندارهاي شرك‌آلود و باور اين حقيقت است كه همه نعمت‌هاي گوناگون، تنها از آنِ ارزاني‌دارنده يكتا و بي‌همتا و پرمهر است، نه هيچ‌كس و هيچ قدرت ديگر.اين پايه نخست سپاس مي‌باشد، كه آگاهي و باور است.
گام دوّم در اين راه به زبان آوردن اين حقيقت و ايمان و توجّه به آن است، كه با همه وجود او را سپاس مي‌گوييم.
امّا سپاس آن گاه كامل و در خور پاداش و فزوني نعمت مي‌گردد كه در ميدان عمل تجلّي يابد و هر نعمتي را در همان راهي كه ارزاني‌دارنده‌اش مقرر فرموده است به كار گيريم، نه در قلمرو ديگري، كه در آن صورت كفران و ناسپاسي و بيداد پديدار مي‌گردد و ما زيبنده نعمت نبودن خود را اعلان كرده‌ايم.
ششمين امام نور فرمود: اَدْنَي الشُّكْرِ رُؤْيَةُ النِّعْمَةِ مِنَ اللّهِ مِنْ غَيْر عِلَّةٍ يَتَعَلَّقُ الْقَلْبُ بِها دُونَ اللّهِ، وَ الرِّضا بِما اَعْطاهُ، وَ اَنْ لا تُعْصِيَهُ بِنِعْمَةٍ وَ تُخالِفَهُ بِشَيءٍ مِنْ اَمْرِهِ وَ نَهْيِهِ بِسَبَبٍ مِنْ نِعْمَتِهِ.(1)
فروترين مرحله سپاسگزاري به بارگاه خدا اين است كه ـ بي آنكه دل شيفته آنها گردد و ارزاني‌دارنده نعمت‌ها فراموش شود ـ همه نعمت‌ها را از خدا بداني؛ و نيز به نعمتي كه به تو ارزاني داشته است خشنود گردي؛ و ديگر اين‌كه هرگز نعمت‌ها را وسيله‌گناه نسازي و با بهره‌ور از نعمت‌هايش، فرمان‌هاوهشدارهاي‌او را ناديده بگيري.
و نيز فرمود: شُكْرُ النِّعْمَةِ اجْتِنابُ الْمَحارِمِ.(2) سپاسگزاري از نعمت‌ها، دوري جستن

1 . سَفينَةُ الْبِحار، ج 1، ص 710.
2 . نُورُ الثَّقَلَيْن، ج 2، ص 530.

(80) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

از گناهان است. اميرمؤمنان عليه‌السلام فرمود: اذا وَصَلَتْ اِلَيْكُمْ اَطْرافُ النِّعَمِ فَلاتَنْفِرُوا اَقْصاها بِقِلَّةِ الشُّكْرِ.(1)
هنگامي كه آغازين مراحل نعمت‌ها به شما رسيد، با كمي سپاستان مراحل بعدي را از خود نرانيد؛ چرا كه انسان و يا جامعه و تمدني كه

سپاس نعمت‌ها را نمي‌گزارد و آنها را در راه خداپسندانه به كار نمي‌گيرد، در حقيقت با عمل خود فرياد برمي‌آورد كه در خور نعمت و بهره‌وري از نعمت‌ها نيست؛ و ارزاني‌دارنده هستي، نبايد نعمت‌ها را در دست فرد يا جامعه‌اي قرار دهد كه در خور آنها نيست؛ و همين نكته ظريفي است كه رابطــه سپاس نعمت و فزوني آنها، يا ناسپاسي و سلب نعمت‌ها را تــرسيــم مي‌كنـد.(2)

1 . نَهْجُ الْبَلاغَه، قصار 13.

2 . مترجم.

آيا ايجاد تفاوت در رزق و روزي با عدالت سازگار است؟

وَ اللّهُ خَلَقَكُمْ ثُمَّ يَتَوَفّيكُمْ وَ مِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ اِلي اَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْ لا يَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْئــا اِنَّ اللّهَ عَليمٌ قَديرٌ
خــداونــد شما را آفريد، سپس شما را مي‌ميراند ، بعضي از شما به سنين بالاي عمرمي‌رسند ، به طوري كه بعد از علم و آگاهي چيزي نخواهند دانست (و همه‌چيز را فراموش مي‌كنند) خـداونـد عالم و قادر است. (71 / نحل)
شرح آيه از تفسير نمونه
« اَرْذَل » از ماده رَذْل به معني چيز پست و نامطلـوب است و منظـور از « اَرْذَلِ الْعُمُرِ »، سنين بسيار بالا است كه ناتواني و نسيان وجود انسان را فرامي‌گيرد به حدي كه قادر به انجام حوائج‌ابتدايي خود نيست و به‌همين دليل قرآن آن را سال‌هاي نامطلوب عمر شمرده است ، بعضي از مفسران آن را سن 75 سالگي و بعضي 90 سالگي و بعضي 95 سالگي شمرده‌اند ، ولي حق آن است كه سن معيني ندارد و نسبت به اشخاص متفاوت است. هم حيات از ناحيه او است و هم مرگ، تا بدانيد اين شما نيستيد كه آفريننده مرگ و حياتيد. مقدار طول عمر شما نيز در اختيارتان نيست ، بعضي درجواني يا نزديك به پيري از دنيا مي‌روند ولي « بعضي از شما به بالاترين و بدترين ساليان عمر يعني نهايت پيري بازمي‌گردند » (وَ مِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ اِلي اَرْذَلِ الْعُمُرِ). « و نتيجه اين عمر طولاني آن خواهد شد كه بعد از علم و دانش و آگاهي چيزي نخواهد دانست » و همـه چيز را به دست فراموشي مي‌سپارند (لِكَيْ لا يَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْئا). درست مانند آغاز عمر و سنين كودكي كه يك پارچه نسيان بود و فراموش‌كاري و ناآگاهي ، آري « خداوند آگاه و قادر است » (اِنَّ اللّهَ عَليمٌ قَديرٌ). همه قدرت‌ها در اختيار او است و به هر مقدار كه صلاح بداند مي‌بخشد و به هرموقع كه لازم ببيند مي‌گيرد .
(82) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

در ترسيم نعمت‌هاي گوناگون خدا به انسان، اينك به بيان نعمت ديگري پرداخته و مي‌فرمايد:
وَ اللّهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلي بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ
و خداست كه بر اساس حكمت خويش روزي برخي را گسترده ساخته و روزي برخي ديگر را تنگ و محدود مقرّر داشته و بدين وسيله برخي از شما را در رزق و روزي بـر بـرخـي ديگـر برتري و فـزوني بخشيـده اسـت.
فَمَا الَّذِينَ فُضِّلُوا بِرَادِّي رِزْقِهِمْ عَلي ما مَلَكَتْ أَيْمانُهُمْ فَهُمْ فِيهِ سَواءٌ
در تفسيـر اين فـراز دو نظـر است:
1 ـ به باور گروهي از جمله «مُجاهِد»، «قَتادَه» و «اِبن عَبّاس» منظور اين است كه آنان بندگان و بردگان خود را در ثروت و دارايي خود سهيم نمي‌كنند تا با هم برابر شوند و فاصله طبقاتي را از ميان بردارند؛ چرا كه اين كار را براي خود عيب مي‌شمارند و نمي‌توانند آن را براي خود بپذيرند. با اين وصف بندگان مرا شريك و همتاي من مي‌انگارند و همان گونه كه مرا مي‌پرستند تا به من تقرب جويند، آن خدايان ساخته و پـرداختـه و دروغيـن را نيز به همين منظـور و بـراي اين هـدف مي‌پـرستنـد.
«اِبن عَبّاس» آورده است كه آيه مورد بحث درباره مسيحيان نجران فرود آمده و پيام آن اين است كه شمـا نصـارا كه حـاضـر نيستيد بردگانتان در ثروت و دارايي شما شريك و سهيم گردند، پس چگـونـه مي‌پذيريد كه مسيح عليه‌السلام كه بنده خداست، شريك و همتاي او گردد؟!
2 ـ امّا به باور پاره‌اي منظور اين است كه آن كساني كه خدا به آنان رزق و روزي و ثروت بسياري داده است هرگز روزي‌دهنده بردگان و خدمتكاران خود نيستند، بلكه اين خداست كه روزي هر دو گروه را مي‌دهد؛ چرا كه آنچه را برده‌دار به برده‌اش مي‌دهد، از همان ثروتي است كه خدا به او ارزاني داشته است. بنابراين، اين خداست كه روزي‌دهنده به همگان است و در اين مورد برده‌داران و بردگان و نيازمندان و ثروتمندان با هم يكسانند.
أَ فَبِنِعْمَـةِ اللّهِ يَجْحَـدُونَ.
پس آيا اين كفرگرايان و ناسپاسان اين نعمت‌هايي را كه برشمرديم انكار مي‌كنند؟
تفسير مردان (83)
وَ اللّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ اَنْفُسِكُمْ اَزْواجا وَ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ اَزْواجِكُمْ بَنينَ وَ حَفَدَةً وَرَزَقَكُمْ مِـنَ الطَّيِّباتِ اَفَبِـالْباطِـلِ يُـؤْمِنُـونَ وَ بِنِعْمَـتِ اللّـهِ هُـمْ يَكْفُـرُونَ
و خداوند براي‌شما از جنس‌خودتان همسراني‌قرارداد و براي شما از

همسرانتان ،فرزندان و نوه‌ها و از طيبات به شما روزي داد ، آيا به باطل ايمان مي‌آورند و نعمت خدا را انكار مي‌كنند.(72 / نحل)
شرح آيه از تفسير نمونه
« حَفَدَةً » جمع « حافِد » در اصل به معني كسي است كه بدون انتظار پاداش ، با سرعت همكاري مي‌كند ، ولي در آيه مورد بحث به عقيده بسياري از مفسران ، منظور نوه‌ها است و بعضي خصوص نوه‌هاي دختري را گفته‌اند. « اَلطَّيِّباتِ » در اين‌جا مفهوم وسيعي دارد كه هرگونه روزي پاكيزه را شامل مي‌شود خواه جنبه مادي داشته باشد يا معنوي ، جنبه فردي داشته باشد يا اجتماعي. اين چه نوع قضاوتي است ؟ واين چه برنامه نادرستي است ؟ كه انسان سرچشمه نعمت‌ها را فراموش كرده و به سراغ بت‌ها رود كه منشأ كمترين اثري نيست و مصداق روشن « باطل » در تمام ابعاد است .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
حَفَدَة: جمع «حافِد» و در اصل به مفهوم «سرعت در كار» آمده است و بدان دليل كه ياران و نوادگان، در انجام كار و فرمانبرداري از انسان مي‌كوشند و فروگذار نمي‌كنند، به آنان نيز «حَفَدة» گفته مي‌شود.
نعمت همسر و فرزند و يار و ياور
در آيه مورد بحث به ترسيم نعمت‌هاي ارزشمند ديگري پرداخته و مي‌فرمايد:
وَ اللّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْواجاً
و خداست كه از جنس شما برايتان همسراني آفريد تا در كنار آنان آرامش يابيد.
وَ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَزْواجِكُمْ بَنِينَ وَ حَفَدَةً
و از همسرانتان براي شما فرزندان و نوادگان وياراني قرار داد تا زينت و شادي زندگي شما و يار و ياورتان باشند.
در مورد واژه «حَفَدَة» ديدگاه‌ها متفاوت است:
(84) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
1 ـ به باور گروهي از جمله «حَسَن» و «اِبن عَبّاس» منظور ياران و خدمتگزاران انسان مي‌باشند.
2 ـ امّا در روايت آمده است كه منظور كساني هستند كه به وسيله دختر با انسان نسبت و پيوند پيدا مي‌كنند و گروهي از جمله «اِبن مَسْعود» و «سَعيد بن جُبَيْر» نيز اين ديدگاه را برگزيده‌اند.
و از حضرت صادق عليه‌السلام نيز روايتي كه بيانگر اين ديدگاه است روايت كرده‌اند.
3 ـ از «اِبن عَبّاس» در روايتي آورده‌اند كه منظور پسر و فرزندان

پسر است.
4 ـ در روايت سومي از «اِبن عَبّاس» آورده‌اند كه منظور پسران همسر از شوهر ديگر است.
5 ـ و از ديدگاه «مُقاتِل» منظور از «بَنينَ» پسران كوچك است و منظور از «حَفَدَة» پسران بزرگي مي‌باشد كه يار و ياور پدر در فراز و نشيب زندگي هستند و براي او كار مي‌كنند.
وَ رَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّباتِ
و چيزهاي پاك و پاكيزه را كه مي‌پسنديد برايتان روا ساخت و آنها را روزي شما نمود و در دسترس شما قرار داد.
گفتني است كه «مِنَ الطَّيِّباتِ» نشانگر آن است كه هر نعمت پاك و هر چيز پاكيزه‌اي رزق و روزي نيست؛ چرا كه رزق و روزي چيزي است كه انسان بتواند در آن تصرّف نمايد و ديگري از تصرّف او جلوگيري نكند.
أَ فَبِالْباطِلِ يُؤْمِنُونَ
آيا اين شرك‌گرايان به بت‌ها و خدايان دروغين و آنچه تحريم شده و شيطان در نظرشان آراسته است مي‌گرايند؟!
وَ بِنِعْمَتِ اللّهِ هُمْ يَكْفُرُونَ.
و آيا اينان به نعمت‌هاي خدا ـ كه ترسيم شد ـ كفر مي‌ورزند؟
«اِبن عَبّاس» مي‌گويد: منظور نعمت هاي معنوي، همچون: نعمت يكتاپرستي و توحيدگرايي، نعمت قرآن و اسلام و نعمت وجود گرانمايه پيامبر است.

مَنْ عَمِلَ صالِحا مِنْ‌ذَكَرٍ اَوْ اُنْثي وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهُ حَيوةً طَيِّبَةً وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ اَجْرَهُمْ بِاَحْسَنِ ما كانُوا يَعْمَلوُنَ
هركس عمل‌صالح كند، درحالي كه مؤمن است ، خواه مرد باشد يا زن ، به او حيات‌پاكيزه مي‌بخشيم و پاداش آن‌ها را به بهترين اعمالي كه انجام دادند خواهيم داد. (97 / نحل)
شرح آيه از تفسير نمونه
به اين ترتيب معيار ، تنها « ايمان » و « اعمال صالح زاييده آن » است و ديگر هيچ قيد و شرطي نه از نظر سن و سال ، نه از نظر نژاد، نه ازنظر جنسيّت و نه‌ازنظر پايه و رتبه اجتماعي در كارنيست. و نتيجه اين عمل صالح مولود ايمان در اين جهان ، حيات طيبه است يعني تحقق جامعه‌اي قرين با آرامش ، امنيّت ، رفاه ، صلح ، محبّت ، دوستي ، تعاون و مفاهيم سازنده انساني خواهد بود و از نابساماني‌ها و درد و رنج‌هايي كه بر اثر استكبار و ظلم و طغيان و هواپرستي و انحصار طلبي به وجود مي‌آيد و آسمان زندگي را تيره و تار مي‌سازد در امان است . اين از يكسو و از سوي ديگر خــدا آن‌هارا « بر طبق بهترين‌اعمالشان » پاداش خواهد داد .
بي شك ، زن و مرد تفاوت‌هايي از نظر جسم و روح دارند و به همين دليل در احراز پست‌هاي اجتماعي متفاوت هستند و هركاري از كسي ساخته است ، ولي هيچ يك از اين‌ها دليل بر تفاوت شخصيت انساني آن‌ها و يا تفاوت مقامشان در پيشگاه خدا نيست و از اين نظر هردو كاملاً برابرند و به همين دليل معياري كه بر شخصيت و مقام معنوي آن‌ها حكومت مي‌كند ، يك معيار بيش نيست و آن ايمان است و عمل صالح و تقوي كه امكان دسترسي هر دو به آن يكسان است. آيه فوق با صراحت اين حقيقت را بيان كرده و دهان بيهوده‌گوياني را كه در گذشته يا حال در شخصيت انساني زن ، شك و ترديد داشتند و يا براي او مقامي پايين‌تر از مقام انساني مرد قايل بودند مي‌بندد و ضمنا منطق اسلام را در اين مسأله مهم اجتماعي آشكار مي‌سازد و ثابت مي‌كند كه
(86) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
برخلاف پندار كوته فكران ، اسلام دين مردانه نيست ، به همان مقدار كه به مردان تعلق دارد به زنان نيز تعلق دارد. اين هر دو جنس در صورتي كه ??مسير اعمال صالح گام بردارند، گامي مثبت و سازنده‌كه از انگيزه‌هاي‌ايماني مدد گيرد ، هردو به يكسان داراي « حيات طيبه » خواهند بود و هر دو از اجر و پاداش مساوي در پيشگاه خدا بهره‌مند مي‌شوند و

موقعيت اجتماعي آن‌هانيز همانند خواهد بود مگر اين‌كه از نظر ايمان و عمل صالح بر ديگري برتري يابد .

حيات طيبه چيست ؟

مفسران در معني « حيات طيبه » (زندگي پاكيزه) تفسيرهاي متعددي آورده‌اند: بعضي آن را به معني روزي حلال تفسير كرده‌اند. بعضي به قناعت و رضادادن به نصيب. بعضي به رزق روزانه. بعضي به عبادت توأم با روزي حلال. و بعضي به توفيق بر اطاعت فرمان خدا و مانند آن . ولي شايد نياز به تذكر نداشته باشد كه حيات طيبه ، مفهومش آن‌چنان وسيع و گسترده است كه همه اين‌ها و غير اين‌ها را دربرمي‌گيرد ، زندگي پاكيزه از هر نظر ، پاكيزه از آلودگي‌ها ، ظلم‌ها و خيانت‌ها ، عداوت‌ها و دشمني‌ها ، اسارت‌ها و ذلت‌ها و انواع نگراني‌ها و هرگونه چيزي كه آب زلال زندگي را در كام انسان ناگوار مي‌سازد. ولي با توجه به اين‌كه در دنبال آن ، سخن از جزاي الهي به نحو احسن به ميان آمده استفاده مي‌شود كه حيات طيبه مربوط به دنيا است و جزاي احسن مربوط به آخرت .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

پاداش شايسته ايمان و عمل در دنيا صرفنظر از مرد يا زن‌بودن

در آيــه مــورد بحــث به شــرايــط و ويــژگــي‌هاي زنــدگي پاك و پاكيزه و در خــور شــأن انسـان پـرداختهِ و مي‌فرمايد:
مَــنْ عَمِــلَ صــالِحاً مِنْ ذَكَــرٍ أَوْ أُنْثــي وَ هُوَ مُوءْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهُ حَياةً طَيِّبَةً
هر كس كاري شايسته اي انجام دهد و در همان حال داراي ايمان و باور باشد ـ زن باشد يا مرد ـ ما به او زندگي پاك و پاكيزه‌اي ارزاني خــواهيم داشت.
آري ،اين يكي از وعده‌هاي خداست كه به زنان و مردان توحيدگرا و شايسته‌كرداري كه ايمان به خدا و پيامبرش بياورند و كار شايسته انجام دهند وعده
تفسير مردان (87)
مي‌دهــد كه زندگي نيكــو و شــايستــه‌اي خواهند داشت و پاداشي وصف‌ناپذير به آنــان ارزانــي مي‌گـردد.

زندگي پاك و پاكيزه كدام است؟

منظـــور از زنــدگـي پـــاك و پاكيــزه چيست؟
اين زندگي داراي چه ويژگي‌ها و نشانه‌هايي است؟
و چنين زنــدگي شــايستــه‌اي كــدام است؟ در اين مورد ديدگاه‌هايكسان نيست:
1 ـ به باور «اِبن عَبّاس» منظور رزق و روزي پاكيزه و حلال و درآمد عادلانه است.
2 ـ امّا به باور «حَسَن» و «وَهَب» منظور زندگي شرافتمندانه همراه با قناعت و خشنــودي از آن نعمتــي است كه خــدا بهره انسان ساخته است و از پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله نيز هميــن روايت شده است.
3 ـ از ديدگاه گروهي همچون «مُجاهِد»، «قَتادَه» و «اِبن زَيْد» منظور بهشت پرطراوت و زيباست. «حَسَن» در اين مــورد آورده است كـــه زندگي خوش و پاكيزه، تنهـــا در بهشــت است.
«اِبن‌عَبّاس» مي‌گويد: مگرنه‌اينكه قرآن‌از زبان‌مردم درسراي آخرت آورده است كه آرزومي‌كنند كه اي‌كاش براي اين زندگي آخرت زاد و توشه‌اي از پيش فرستاده بودند.
يا لَيْتَني قَدَّمْتُ لِحَياتي.(1)
4 ـ و از ديــدگــاه پـــاره‌اي منظـــور رزق و روزي شبـــانـــه‌روزي اســـت.
5 ـ و برخي برآنند كــه منظــور از آن زنـدگي خـوش و پاكيزه در عالم برزخ است.
وَ لَنَجْـزِيَنَّهُمْ أَجْــرَهُـــمْ بِأَحْسَــنِ ما كــانُـــوا يَعْمَلُونَ.
و پاداششان را برابربهترين‌ونيكوترين‌كارهايي‌كه انجام‌مي‌دادندبه‌آنان‌خواهيم‌داد.
يـــادآوري مــي‌گــردد كـــه ايــن فـــراز در تــأكيــد مطلــب آمــده اســت.
1 . سوره فَجْر، آيه 24.

وَ قَضي رَبُّكَ اَلاّ تَعْبُدُوا اِلاّ اِيّاهُ وَ بِالْوالِدَيْنِ اِحْساناإِمّا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ اَحَدُهُما اَوْكِلاهُما فَلا تَقُلْ لَهُما اُفٍّ وَ لا تَنْهَرْ هُما وَ قُلْ لَهُما قَوْلاً كَريما
پروردگارت فرمان‌داده جز اورا نپرستيد و به‌پدر و مادرنيكي‌كنيد ، هرگاه يكي از آن‌ها يا هر دو آن‌هـا ، نـزد تو ، به‌سن پيري برسند كمترين اهانتي به آن‌ها روا مدار و بر آن‌ها فرياد مزن و گفتـــار لطيـف و سنجيـــده بـزرگـوارانـه بـه آن‌هـــا بگـو. (23 / اسراء)
وَ اخْفِضْ لَهُما جَناحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ وَ قُلْ رَبِ‌ارْحَمْهُما كَما رَبَّياني صَغيرا
بال‌هاي تواضع خويش را در برابرشان از محبت و لطف فرودآر و بگو پروردگارا همان‌گونه كه آن‌ها مـرا در كـوچكـي تربيت كردند مشمـول رحمتشـان قرار ده. (24 / اسراء)
شرح آيه از تفسير نمونه
« قَضاء » مفهوم مؤكّدتري از « امر » دارد و امر و فرمان قطعي و محكم و پايان دادن به چيـزي را مي‌رسـاند و اين نخستيـن تـأكيـد در اين مسأله است. مطلق بودن « اِحْسـان » كه هرگونه نيكي را دربرمي‌گيرد و همچنين ، « والِدَيْن » كه مسلمان و كافر را شـامـل مي‌شـــود ، تأكيـد ديگـري در اين جملـــه است .

دقت فوق‌العاده در احترام به پدر و مادر

در حقيقت در دو آيه‌اي كه گذشت ، قسمتي از ريزه‌كاري‌هاي برخورد مؤدبانه و فــوق‌العــاده احتــرام‌آميز فــرزنــدان را نسبت به پدران و مــادران بــازگو مي‌كند:
1 ـ از يك سو انگشت روي حالات پيري آن‌ها كه در آن موقع از هميشه نيازمندتر به‌حمايت و محبت و احترام‌هستندگذارده، مي‌گويد: كمترين سخن‌اهانت‌آميزرا به‌آن‌ها مگو. آن‌ها ممكن است بر اثر كهولت به جايي برسند كه نتوانند بدون كمك ديگري حركت كنند و از جابرخيزند و حتي ممكن است قادر به دفع آلودگي از خود نباشند ، در اين مواقع آزمايش بزرگ فرزندان شروع مي‌شود. آيا وجــود چنين پــدر و مــادري را مايه رحمت مي‌دانند و يا بلا و مصيبت و عذاب .
تفسير مردان (89)
2 ـ از سوي ديگر قرآن مي‌گويد : در اين هنگام به آن‌ها اف مگو ، يعني اظهار ناراحتي و ابراز تنفر مكن و باز اضافه‌مي‌كند با صداي بلند و اهانت آميز و داد و فرياد با آن‌ها سخن مگو و باز تأكيد مي‌كند كه با قول كريم و گفتار بزرگوارانه با آن‌ها سخن بگــو كه همه آن‌ها نهــايت ادب در سخــن را مي‌رســانــد كه زبان كليد قلب است .
3 ـ از سوي ديگر دستور به تواضع و فروتني مي‌دهد ، تواضعي كه نشان دهنده محبت و علاقه باشد و نه چيز ديگر .
4 ـ سرانجــام مي‌گــويــد : حتي موقعــي كه روبه سوي درگاه خدا مي‌آوري پدر و مادر را (چه در حيات و چه در ممات) فــرامــوش مكــن و تقاضاي رحمت پــروردگــار بــراي آن‌هــا بنمــا .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

در آخرين آيه از آيات پيش، قرآن شريف مردم را از شرك و كفر و پرستش‌هاي ذلّت‌بار برحذر داشت، اينك در اين آيات، كه زنجيره‌اي از مقررات انسانساز را ترسيم مي‌كند و يك رشته از رواها و نارواها و بايدها و نبايدها را به تابلو مي‌برد، نخست از توحيد و يكتاپرستي آغاز مي‌كند و مي‌فرمايد:
وَ قَضي رَبُّكَ اَلاّ تَعْبُدُوا اِلاّ اِيّاهُ
و پروردگارت مقرر فرمود كه جز او را نپرستيد.
به باور گروهي از جمله «حَسَن»، «قَتادَه» و «اِبن عَبّاس»، منظور اين است كه: و پروردگارت فرمان قطعي داد كه...
و به باور «اَنَس»، پروردگارت لازم و واجب ساخت كه...
«مُجاهِد» مي‌گويد: و پروردگارت سفارش فرمود كه تنها او را بپرستيد و جز او را نپرستيد.
وَ بِالْوالِدَيْنِ اِحْسانا
(90) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
و نيز مقرر فرمود كه درباره پدر و مادر نيكي كنيد.
اِمّا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ اَحَدُهُما اَوْ كِلاهُما
هان اي انسان! اگر پدر و مادرت يا يكي از آن دو، نزد تو ماندند و به كهنسالي رسيدند...
اين سفارش بدان جهت است كه انسان با رسيدن به كهنسالي از جهاتي بسان كودك مي‌شود و نياز به ياري و حمايت پيدا مي‌كند.
با اينكه رعايت احترام پدر و مادر در سراسر زندگي‌شان لازم است، بدان جهت در آيه شريفه تنها به دوران پيري آنها اشاره رفته است كه انسان در مرحله سالخوردگي نياز بيشتري به خدمت و ياري پيدا مي‌كند؛ از اين رو به ويژه احترام به آنان در اين مرحله را يادآور مي‌گردد.
آيه مورد بحث بسان اين آيه است كه در مورد مسيح عليه‌السلام مي‌فرمايد: وَ يُكَلِّمُ النّاسَ فِي الْمَهْدِ وَ كَهْلاً...(1)
و او در گاهواره به اعجاز و در كهنسالي به وحي سخن مي‌گويد.
با اينكه همه انسانها در مرحله پيري سخن مي‌گويند و اين مطلب ويژه مسيح نيست، بدين صورت يادآوري مي‌كند كه او به خواست خدا زنده مي‌ماند تا به مرحله كهنسالي مي‌رسد و آنگاه در آن سن و سال نيز، با مردم سخن مي‌گويد.
و نيز در آيه ديگري از اين نمونه مي‌فرمايد: «وَ الأَْمْرُ يَوْمَئِذٍ لِلّهِ»(2) در آن روز فرمانروايي از آن خداست.

با اينكه فرمانروايي همه جا و هماره از آن خداست، با اين وصف در آيه شريفه روشنگري مي‌كند كه در روز رستاخيز فرمان و فرمانروايي تنها از آن اوست و بس، چرا كــه در آن روز ديگــر فرمانروايي بــراي كسي جــز او نخـواهد بود.
به باور پاره‌اي تفسير آيه اين است كه اگر تو فرزند انسان، به مرحله تكليف رسيدي
1 . سوره آل عِمْران، آيه 46.
2 . سوره اِنْفِطار، آيه 19.

و پــدر و مــادرت نــزد تــو بــودنــد و افتخــار خــدمــت آنــان را داشتي، كمترين اهانت بر آنان روا مدار.
فَــــلا تَقُــــلْ لَهُمــا اُفٍّ
پس به آنان كمترين اهانت روا مدار و اف مگو.
حضرت رضا عليه‌السلام از ششمين امام نور آورده است: «لَوْ عَلِمَ اللّهُ لَفْظَةً اَوْجَزَ في تَرْكِ عُقُــوقِ الْوالِدَيْنِ مِنْ اُفٍّ لأتي بِــهِ».(1)
اگر خــدا در هشــدار از ستم و اهانت ننمودن به پدر و مادر، واژه‌اي كوتاه‌تر و چكيــده‌تر از ايــن واژه پر معنــا ســراغ داشت و مي‌دانست، همــان را بكار مي‌برد.
در روايت ديگري آمده است كه: اَدْنَي الْعُقُوقِ اُفٌّ وَ لَوْ عَلِمَ اللّهُ لَفْظَةً اَوْجَزَ في تَرْكِ عُقُــوقِ الْـوالِدَيْنِ مِـنْ اُفٍّ لأتـي بِهِ.(2)
كمترين مرحله نافرماني و بيداد در حق پدر و مادر، گفتن و به كاربردن همين واژه است؛ و اگر خدا چيزي كوتاه‌تر و ناچيزتر از آن در ترك اهانت به آنان مي‌شناخت، آن را مــي‌آورد و هشــدار مي‌داد.
و نيز در روايت آورده‌اند كه: اهانت كننده به پدر و مادر و ستمكار در مورد آنان، هر كاري مي‌خواهد انجام دهد، امّا بداند كه هرگز وارد بهشت نخواهد شد. «فَلْيَعْمَلِ الْعاقُّ ما يَشاءُ اَنْ يَعْمَلَ فَلَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ».(3)
با اين بيان منظور اين است كه پدر و مادر را هرگز نبايد آزرد، چه زياد و چه اندك.
«مُجاهِد» در اين مورد مي‌گويد: منظور آيه اين است كه: اگر پدر و مادرت به مرحله‌اي از كهنسالي رسيدند كه كنترل نداشتند و لباس خود را آلوده كردند، نبايد از آنان اظهار تنفّر كني، بلكه بايد به ياد داشته باشي كه تو را در كودكي تر و خشك كرده‌اند و تو همان‌گونه رفتار كني.
1 . تفسير تِبْيان، ج 6، ص 466.
2 . تفسير عَيّاشي، ج 2، ص 285.
3 . تفسير سَمَرْقَندي، ج 2، ص 264 و 265.

به نظر مي‌رسد كه هشدار قرآن از به كار بردن «اَفّ» در برابر پدر و مادر بدان جهت است كه فـــرد خشمگيــن زياد آن واژه را به كار مي‌برد و اين واژه نشانگر خشم و نفــرت گــوينده است.
«ابو عُبَيْدَه» مي‌گــويد: دو واژه «اُفّ» و «تُفّ» به مفهوم چرك ميان انگشتان است.
«اِبن عَبّــاس»، آن را چيـــزي ناخــوشــايند تفسيـــر مي‌كنـــد.
و به باور پاره‌اي، به مفهوم چيز بد بوو داراي بوي ناخوشايند است.
وَ لا تَنْهَـــــرْهُمــا
و آن دو را با تنـــدي و فريـــاد مرنجــان و بر ســرشان فرياد مزن.
به باور پاره‌اي منظور اين است كه: آنان هرآنچه از تو خواستند و در توان داري، به آنـــان بـــده و درنگ مكــن. اين فـــراز بسان آن آيه است كه مي‌فرمايد: «وَ اَمَّا السّــائِلَ فَــلا تَنْهَــرْ».(1)
وَ قُلْ لَهُما قَوْلاً كَريما.
و با آنان با گفتار سنجيده و ظريف و بزرگمنشانه سخن بگو و از گفتار نادرست و بيهوده در برابر آنان بر حذر باش و بدين وسيله آنان را گرامي دار و مورد مهرشان قرار ده؛ چراكه گفتار پسنديده و درست در حقيقــت نشــان گــراميــداشت كسي اســت كــه انســان با او سخـــن مي‌گــويــد.
«سَعيد بن مُسَيِّب» مي‌گويد: در برابر پدر و مادر بسان برده و خدمتگزاري گناهكار، كه در برابر سرورش ايستاده است، سخن بگو.
1 . سوره ضُحي، آيه 10.

در ادامه سخن در اين مورد مي‌افزايد:
وَ اخْفِــضْ لَهُمــا جَنــاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ
و در برابر آن دو، تا آنجايي كه در توان داري، از نظر گفتار و عملكرد فروتني كن و بــال تــواضــع و كوچكــي را فـرو آور.
واژه «ذُلّ»، نه به مفهوم ذلّت و خواري، كه به مفهوم تواضع و فروتني و نرمي است و تعبير فرود آوردن بال و پر فروتني در برابر آنان، پرنده‌اي را در نظر انسان مجسم مي‌سازد كه با گشودن بال مهر و محبّت جوجه‌هاي خود را پناه مي‌دهد؛ و بدين سان آفريدگار هستي به انسان سفارش مي‌كند كه با گشودن بال و پر مهر و احسان پدر و مادرت را زير بال فروتني و محبت گير، درست همان‌گونه كه آنان در دوران كودكي تو، بال‌هاي مهر و لطف خويشتن را بر سرت گشودند و تو را پروردند.
گفتني‌است كه «عرب» هرگاه‌بخواهد كسي‌را رعايت‌كننده حرمت‌پدرومادر بخواند و بگويد: او در برابر پدر و مادرش پرمهر و نرمخوست، مي‌گويد: او، هماره بال فروتني خود را، از سر مهر و محبت، در برابر آنان فرود آورده است، «قالُوا هُوَ خافِضُ الْجَناحِ».
از حضــرت صــادق عليه‌السلام آورده‌انـد كه در تفسيـر آيه فرمود:
لاتَمْلأْ عَيْنَيْــكَ مِــنَ النَّظَرِ اِلَيْهِما اِلاّ بِرَأْفَةٍ وَ رَحْمَةٍ وَ لا تَرْفَعْ صَوْتَكَ فَوْقَ اَصْواتِهِما وَ لا يَدَيْكَ فَــوْقَ اَيْــديهِمــا وَ لا تَتَقَــدَّمْ قُــدّامَهُمــا.(1)
مفهوم آيه شريفه اين است كه جز با مهــر و دلســوزي به آنان نگاه نكن و هرگز صــداي خــود را از صداي آنــان فراتر نبر و دست خويشتن را بر فراز دست آنان مگــذار و از پيشــاپيش آنــان راه نرو.
وَ قُلْ رَبِّ ارْحَمْهُما كَمــا رَبَّياني صَغيرا.
و در باره آنان آمرزش بخواه و از خداي پر مهر تقاضا كن كه در زندگي و پس از
1 . تفسير عَيّاشي، ج 2، ص 285 ؛ كافي، ج 2، ص 126.
(94) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
مرگشان، آمرزش و رحمت خود را بر آنان بباراند، چراكه آنان تو را در دوران كودكي و ناتواني و نياز، پروراندند و تربيت كردند
يادآوري مي‌گردد كه آمرزش‌خواهي براي آنان در صورتي است كه با ايمان و تــوحيــدگرا باشنــد و نــه كفــرگــرا.
از آيه شريفه اين نكته دريافت مي‌گردد كه دعاي فرزند براي آمرزش پدر و مادري كه جهــان را بــه درود گفتــه‌اند پــذيرفته مي‌شود وگرنه خدا به اين كار دستور نمــي‌داد و سفــارش نمــي‌فــرمــود.

به باور پاره‌اي، خدا بدان جهت به فرزندان فرمان مي‌دهد كه به پدر و مادر سالخورده نيكي كنند، امّا به پدر و مادر سفارش فرزندان را نمي‌كند كه محبت فرزندان به پدران و مادران كهنسال اندك است در حالي كه آنان فرزندانشان را بسيار دوست مي‌دارند. و بدان دليل به دوران پيري آنان اشاره مي‌كند، كه در آن مرحله نياز به مهر و ياري پيدا مي‌كنند و فرزندان بايد، هم از نظر عواطف انساني و اخلاقي و هم تأمين اقتصادي به آنان خدمت كنند و برسند.
از پيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله آورده‌اند كه فرمود: رَغْمَ اَنْفِهِ، رَغْمَ اَنْفِهِ، رَغْمَ اَنْفِهِ،
قالُوا: مَنْ يا رَسُولَ اللّهِ؟
قالَ: مَنْ اَدْرَكَ اَبَوَيْهِ عِنْدَ الْكِبَرِ اَحَدُهُما اَوْ كِلاهُما وَ لَمْ‌يَدْخُلِ الْجَنَّةَ.(1)
بيني‌اش به خاك ماليده شود، بيني‌اش به خاك ماليده شود، بيني‌اش به خاك ماليده شود! پرسيدند: چه كسي اي پيامبر خدا؟
فرمود: آن كسي كه پدر و مادرش يا يكي از آن دو نزد او به مرحله پيري رسند و با مهر و نيكي به آنان خشنودي خدا را فراهم نكند تا وارد بهشت پرطراوت و زيبا گردد.
و«اَبو اُسَيْد اَنْصاري» آورده است كه: ما در حضور پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله بوديم كه مردي از تيره «بَني سَلَمة» شرفياب گرديد و گفت: اي پيامبر خدا! آيا پس از مرگ پدر و مادرم
1 . صحيح مُسْلِم، ج 4، ص 1978.

باز هم كار شايسته‌اي مانده است كه در حق آنان انجام دهم؟ پيامبر خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله فرمود: آري.
پرسيد: چه كنم؟
فرمود: نماز، طلب آمرزش وفا به عهد و پيمان آنان، احترام به دوستانشان و ديگر پيوند با نزديكان آنان و صله رحم با آنان.
يا رسُولَ اللّهِ! هَلْ بَقِيَ مِنْ بِرِّ اَبَوَيَّ شَيْءٌ اَبَرُّهُما بِهِ بَعْدَ مَوْتِهِما؟
قالَ صلي‌الله‌عليه‌وآله : نَعَم، اَلصَّلاةُ عَلَيْهِما،وَ الْاِسْتِغْفارُ لَهُما وَ اِنْفاذُ عَهْدِهِما مِنْ بَعْدِهِما وَ اِكْرامُ صَديقِهِما وَ صِلَةُ الرَّحِمِ الَّتي لا تُوصَلُ اِلاّ بِهِما.(1)
«قَتادَه» پس از تلاوت آيه مي‌گويد: آري، اين گونه آموزش داده شديد و اين سان فرمان يافتيد، پس رهنمودها و درس‌هاي انسانساز خدا را برگيريد و به سيستم اخلاقي و تربيتي مورد سفارش او آراسته گرديد.
1 . سُنَن اَبي داود، ج 4، ص 336 ؛ سُنَن اِبنِ ماجَه، ج 2، ص 1208.
(96) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

دوازده حكم مهم اجتماعي قابل توجه ويژه آقايان

وَ لا تَقْتُلُـوا اَوْلادَكُـمْ خَشْيَـةَ اِمْلاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَ اِيّاكُمْ اِنَّ قَتْلَهُمْ كانَ خِطْأً كَبيرا
و فرزندانتان را از ترس فقر به قتل نرسانيد ، ما آن‌ها و شما را روزي مي‌دهيم ، مسلما قتل آن‌ها گناه بزرگي است. (31 / اسراء)
شرح آيه از تفسير نمونه
در تعقيب بخش‌هاي مختلفي از احكام اسلامي كه در آيات گذشته آمد در آيات 31 تا 35 به بخش ديگري از اين احكام پرداخته و شش حكم مهم را ضمن 5 آيه با عباراتي كوتاه اما پرمعني و دلنشين شرح مي‌دهد. نخست به يك عمل زشت جاهلي كه از فجيع‌ترين گناهان بود اشاره كرده مي‌گويد : « فرزندان خود را از ترس فقر به قتل نرسانيد : وَ لا تَقْتُلُوا اَوْلادَكُمْ خَشْيَةَ اِمْلاقٍ...». از اين آيه به خوبي استفاده مي‌شود كه وضع اقتصادي اعراب جاهلي آن‌قدر سخت و ناراحت كننده بوده كه حتي گاهي فرزندان دلبند خود را از ترس عدم توانايي اقتصادي به قتل مي‌رساندند. در اين‌كه عرب جاهلي آيا فقط دختران را به زير خاك پنهان مي‌كرد و يا پسران را نيز از ترس فقر به قتــل مي‌رســاند در ميــان مفسـران گفتگو است.
بعضي معتقد هستند اين‌ها همه اشاره به زنده به گور كردن دختران است كه به دو دليل اين كار را انجام مي‌دادند يكي اين‌كه مبادا در آينده در جنگ‌ها به اسارت دشمنان درآيند نواميس آنان به چنگال بيگانه بيفتد. ديگر اين‌كه فشار فقر و عدم توانايي بر تأمين هزينه زندگي آن‌ها سبب قتلشان مي‌شد، چرا كه دختر در آن جامعه توليدكننده نبود غالبا مصرف‌كننده محسوب مي‌شد.
درست است كه پسران نيز در آغاز عمر مصرف كننده بودند ولي عرب جاهلي هميشه به پسران به عنوان يك سرمايه مهم مي‌نگريست و حاضر به از دست دادن آن‌ها نبود. بعضي ديگر عقيده دارند كه آن‌ها دو نوع قتل فرزند داشتند : نوعي‌كه به
تفسير مردان (97)
پندار غلط خودشان به‌خاطر حفظ ناموس بود و اين اختصاص به دختران داشت و نوعي ديگر كه از ترس فقر صورت مي‌گرفت و آن جنبه عمومي داشت و پسر و دختر در آن تفاوت نمي‌كرد. ظاهر تعبير آيه كه ضميرجمع مذكّر در آن به‌كار رفته « قَتْلَهُمْ» مي‌تواند دليلي بر اين نظر بوده باشد ، زيرا اطلاق جمع مذكر به پسر و دختر به طور مجمــوع از نظــر ادبيــات عــرب ممكــن است ولــي براي خصــوص دختــران بعيــد به نظــر مي‌رسد.

اما اين‌كه گفته شد پسران قادر بر توليد بودند و سرمايه‌اي محسوب مي‌شدند كاملاً صحيح است ، ولي اين در صورتي است كه توانايي بر هزينه آن‌ها در كوتاه مدت داشته باشند ، درحالي كه گاهي آن‌قدر در فشار بودند كه حتي توانايي بر اداره زندگي آن‌ها دركوتاه مدت هم نداشتند (و به همين دليل تفسير دوم صحيح‌تر به نظر مي‌رسد). به هرحال اين يك توهم بيش نبود كه روزي‌دهنده فرزندان پدر و مادر هستند ، خداوند اعلام مي‌كند كه اين پندار شيطاني را از سر بدر كنند و به تلاش و كوشش هرچه بيشتر برخيزند ، خدا هم كمك نموده ، زندگي آن‌ها را اداره مي‌كند. ضمنا بايد توجه داشت كه جمله « كانَ خِطْأً كَبيرا » با توجه به اين‌كه « كانَ » فعل ماضي است اشاره و تأكيد بر اين موضوع است كه قتل فرزندان گناهي است بزرگ كه از قديم در ميان انسان‌ها شناخته شده و زشتي آن در اعماق فطرت جاي دارد ، لذا مخصوص به عصر و زماني نيست .

(98) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

در آيات پيش، قرآن شريف پرتوي از مفاهيم بلند و معارف انسانساز عقيدتي و فكري و اجتماعي را به همراه بيش از ده دستور سازنده و تحول‌آفرين ترسيم كرد، اينك در ادامه سخن به ترسيم دوازده دستور سازنده ديگر پرداخته و در آيه مورد بحث مي‌فرمايد:

وَ لا تَقْتُلُوا اَوْلادَكُمْ خَشْيَةَ اِمْلاقٍ

فرزندان خود را از بيم فقر و تنگدستي نكشيد.

واژه «لا تَقْتُلوا» ممكن‌است منصوب و بر «اَن لاتَعْبُدُوا» پيوند داشته باشد و ممكن‌است مجزوم و نهي باشد؛ وبدين وسيله آفريدگار هستي مردم را از فرزندكشي و تجاوز به حق حيات كودكان هشدار مي‌دهد، چراكه آنان دختران خود را زنده به گور مي‌كردند.

نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَ اِيّاكُمْ ما، هم آنان را روزي مي‌دهيم و هم شما را.

اِنَّ قَتْلَهُمْ كانَ خِطْئاً كَبيرا.

راستي كه كشتن آنان هم در جاهليت گناهي بزرگ بود و هم اينك گناهي بزرگ است.

تفسير مردان (99)

وَ لا تَقْرَبُوا الزِّني اِنَّهُ كانَ فاحِشَةً وَ ســاءَ سَبيلاً
و نـزديك زنا نشويد كه كار بسيار زشت و بدراهي است.(32 / اسراء)
شرح آيه از تفسير نمونه
گناه بزرگ ديگري كه آيه بعد به آن اشاره مي‌كند مسأله زنا و عمل منافي عفت است. در اين بيان كوتاه به سه نكته اشاره شده است. نمي‌گويد زنانكنيد ، بلكه‌مي‌گويد به اين عمل شرم‌آور نزديك نشويد ، اين تعبير علاوه بر تأكيدي كه در عمق آن نسبت به خود اين عمل نهفته شده ، اشاره لطيفي به اين است كه آلودگي به زنا غالبا مقدماتي دارد كه انسان را تدريجا به آن نزديك مي‌كند ، چشم چراني يكي از مقدمات آن است ، برهنگي و بي‌حجابي مقدمه ديگر ، كتاب‌هاي بدآموز و « فيلم‌هاي آلوده » و « نشريات فاسد » و « كانون‌هاي فساد » هريك مقدمه‌اي براي اين كار محسوب مي‌شود. همچنين خلوت با اجنبيه (يعني بودن مرد و زن نامحرم دريك مكان خالي و تنها) عامل وسوسه‌انگيز ديگري است. بالاخره ترك ازدواج براي جوانان و سخت‌گيري‌هاي بي‌دليل طرفين در اين زمينه ، همه از عوامل « قرب به زنا » است كه در آيه فوق با يك جمله كوتاه همه آن‌ها را نهي مي‌كند و در روايات اسلامي نيــز هركــدام جداگـــانه مــورد نهي قرار گرفته است .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
در آيه مورد بحث در راه زدودن گناه و زشتكاري از كران تا كران جامعه و سوق دادن مردم به پاكي و پاكدامني، به تحريم گناه بزرگ ديگري پرداخته و مي‌فرمايد:
وَ لا تَقْـرَبُوا الــزِّني
و به كــار ننگين و نفـــرت‌انگيز «زنا» نزديك نشويد.
روشن است كه منظور از «زِنا» آميزش آگاهانه با بيگانه و خارج از چهارچوب مقررات شرعي است.
اِنَّهُ كــانَ فـاحِشَــةً
چرا كه آن كاري زشت و ظالمانه و گناهي بزرگ است. به بيان روشن‌تر، منظور اين
(100) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
است كه اين عمل زشت، هم در جاهليت زشت و ظالمانه بوده و هم اكنون زشت و ننگباراست؛ و نظيراين تعبير در قرآن بسيار است كه همه را بايد همين‌گونه تفسير كرد.
وَ ســـــاءَ سَبيـــــلاً.

و بــد راهــي است.
چرا كه هم خرد سالم آن را زشت و بد مي‌شمارد و هم وجدان زنده. ما مي‌دانيم كه فرزندان انسان دوراني طولاني نياز به پدر و مادر دارند، اگر اين راه زشت باز شود و كودكان از پدران و مادران ناشناخته و زشتكار ولادت يابند، هم نسبت‌ها و پيوندها گسسته مي‌شود و هم مقررات ارث بيهوده جلوه مي‌كند؛ هم صله رحم و پيوند با نزديكان و بستگان بي‌ثمر مي‌شود و هم رعايت حقوق و حرمت پدر و مادر و فرزندان. همه اينها را خرد و وجدان بشري زشت و ظالمانه مي‌شمارد.
امير مؤمنان عليه‌السلام از پيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله آورده است كه فرمود: فِي الزِّنا سِتُّ خِصالٍ: ثَلاثٌ فِي الدُّنْيا وَ ثَلاثٌ فِي الْآخِرَةِ. فَأَمَّا اللَّواتي فِي الدُّنْيا فَيَذْهَبُ بِنُورِ الْوَجْهِ وَ يَقْطَعُ الرِّزْقَ وَ يُسْــرِعُ الْفَنــاءَ. وَ اَمَّا اللَّــواتــي فِي الْآخِرَةِ فَغَضَبُ الرَّبِّ وَ سُوءُ الْحِسابِ وَ الدُّخُولُ فِي النّارِ ـ أَوِ الْخُلُــودُ فِــي النّارِ.(1)
در كار زشت و ظالمانه «زنا» شش پيامد زيانبار است كه سه پيامد آن در دنيا گريبان انســان را مي‌گيــرد و ســه پيــامــدش در ســراي آخـرت.
امّا آن پيــامــدهاي شــومــي كـه در دنيــا دامانگيــر زناكار مي‌شود عبارتند از:
1 ـ صفــا و روشنــايي دل و جــان را از انسـان مي‌گيرد.
2 ـ رزق و روزي را قطـــــــــع مــي‌كنـــــــد.
3 ـ و نــابــودي انســان را ســـــرعــت مي‌بخشـــــد.
و امّا ســه پيــامــد آن در ســراي آخــرت عبـارتنـد از:
1 ـ خشـــم خـــدا.
2 ـ سختــي عـذاب.
3 ـ وِ ورود در آتـــــش و يــا مـــانـــدگـــاري در آن.
1 . كَنْزُ الْفَوائِد، ج 2، ص 152.

وَلاتَقْتُلُواالنَّفْسَالَّتيحَرَّمَاللّهُ اِلاّبِالْحَقِّ وَ مَنْقُتِلَ مَظْلُوما فَقَدْجَعَلْنالِوَلِيِّه سُلْطانا فَلا يُسْرِفْ فِي الْقَتْلِ اِنَّهُ كانَ مَنْصُورا
و كسي‌را كه خداوند خونش را حرام شمرده به قتل نرسانيد ،جز به حق و آن كس كه مظلوم كشته شده براي وليّش سلطه (حق قصاص) قرار داديم ، اما در قتل اسراف نكند ، چرا كه او مورد حمايت است. (33 / اسراء)
شرح آيه از تفسير نمونه
حكم ديگر كه اين آيه به آن اشاره مي‌كند احترام خون‌انسان‌ها و حرمت شديد قتل نفس است. احترام خون انسان‌ها و حرمت قتل نفس از مسايلي است كه همه شرايع آسماني و قوانين بشري در آن متفق هستند و آن را يكي از بزرگ‌ترين گناهان مي‌شمرند ، ولي اسلام اهميت بيشتري به اين مسأله داده است تا آن‌جا كه قتل يك انسان را همانند كشتن همه انسان‌ها شمرده است : « مَنْ قَتَلَ نَفْسا بِغَيْرِ نَفْسٍاَوْ فَسادٍ فِي‌الْاَرْضِ فَكَاَنَّما قَتَلَ‌النّاسَ جَميعا » (32 / مائده). و حتي از بعضي از آيات قرآن چنين استفاده مي‌شود كه مجازات خلود در آتش كه مخصوص كفار است براي قاتل تعيين شده است ، اين تعبير دليل آن باشد كه افرادي كه دستشان به خون بي‌گناهان آلوده مي‌شود با ايمان از دنيا نخواهند رفت : « وَ مَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنا مُتَعَمِّدا فَجَزاؤُهُ جَهَنَّمُ خالِدا فيها» (93 / نساء). ولي درست به همين دليل مواردي پيش مي‌آيد كه احترام خون برداشته مي‌شود و اين در مورد كساني است كه مرتكب قتل و يا گناهي همانند آن شده‌اند ، لذا در آيه فوق بعد از ذكر يك اصل كلي در زمينه حرمت قتل نفس بلافاصله باجمله « اِلاّ بِالْحَقِّ » اين‌گونه افراد را استثناء مي‌كند. در حديث معروفي از پيامبر اسلام صلي‌الله‌عليه‌وآله مي‌خوانيم : « خون هيچ مسلمان كه شهادت به وحدانيت خدا و نبوت پيامبر اسلام مي‌دهد حلال نيست مگر سه گروه : قاتل ، زاني محصن و آن‌كس كه دين خود را رها

كند و از جماعت مسلمين بيرون رود » . (1) قتل مرتد (فراز سوم حديث بالا) جلو هرج و مرج را در جامعه اسلامي مي‌گيرد ، اين حكم يك حكم سياسي براي حفظ نظام اجتماعي در مقابل اموري است كه نه تنها امنيت اجتماعي بلكه اصل نظام اسلام را تهديد مي‌كند. اصولاً اسلام كسي را مجبور به پذيرش اين آيين نمي‌كند ، بلكه برخورد آن با پيروان آيين‌هاي ديگر تنها يك برخورد منطقي توأم با بحث آزاد است، ولي اگر كسي اسلام را با ميل خود پذيرفت و جزء جامعه اسلامي شد و طبعا از اسرار مسلمين

آگاه گرديد ، سپس تصميم گرفت از اين آيين بازگردد و عملاً اساس نظام را تضعيف كند و تزلزل در اركان جامعه اسلامي ايجاد نمايد مسلما اين كار قابل تحمل نيست و با شرايطي كه در فقه اسلامي آمده است حكم آن اعدام است .(2) البته احترام به خون انسان‌ها در اسلام مخصوص مسلمان‌ها نيست ، بلكه غير مسلماناني كه با مسلمين سرجنگ ندارند و در يك زندگي مسالمت‌آميز با آن‌ها به سرمي‌برند ، جان و مال و ناموسشان محفوظ است و تجاوز به آن حرام و ممنوع. ضمنا در ارتباط با فراز پاياني آيه بايد گفت : مسأله رعايت عدالت حتي در مورد قاتلان در آن حد و پايه است كه در وصاياي امير مؤمنان مي‌خوانيم‌كه فرمود: « اي فرزندان عبدالمطلب مبادا بعد از شهادت من در خون مسلمانان غوطه‌ور شويد و بگوييد اميرمؤمنان كشته‌شد و به بهانه آن خون‌هايي بريزيد ، آگاه باشيد تنها قاتل من (عبدالرحمن بن ملجم مرادي) كشته خواهد شد ، درست دقت كنيد هنگامي كه من از اين ضربه‌اي كه او بر من زده‌است شهيد شوم تنها يك‌ضربه‌كاري براو بزنيد و بعد از كشتنش بدن او را مثله نكنيد ».(3)

1- « صحيح بخاري » و « صحيح مسلم » بنابر في ظلال ، جلد 5 ، صفحه 323 .

2-در زمينـه ارتداد و فلسفه سخت‌گيري در مجازات آن بحث مشروحي ذيل 106 / نحل در جلـــد 11، تفسيـــر نمـــونـه داشتيـــم .

3-« نهج البلاغه » بخش نامه‌ها شماره 47 .

تفسير مردان (103)

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

در آيـــه مورد بحث، در راه تضمين حق حيات انسان ـ كه طبيعي‌ترين حـــق بشري است ـ مي‌فرمايد:
وَ لا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتــي حَــرَّمَ اللّـهُ اِلاّ بِالْحَقِّ
و كسي را كه خدا جان و خونش را پاس داشته و محترم شمرده است ـ جز بر اساس حــق و عدالت ـ نكشيد.
آري خون‌ها و جان‌ها را خدا گرامي داشته است، مگر اينكه كسي كفرگرا و حق‌ستيز باشد، يا پس از ايمان و اسلام، راه كفر در پيش گيرد و يا دست به ريختن خون بي‌گناهي بزند و يا به زناي محصنه دست يازد كه در اين چند صورت به دست خويش حرمت جان و حق حيات خود را پايمال ساخته است.
وَ مَـــنْ قُتِـــلَ مَظْلُـومـا فَقَـــدْ جَعَلْنـا لِـوَلِيِّـهِ سُلْطـانـا
و كسي كه به ناروا كشته شود، ما به سرپرست و خونخواه او اين حق را داده‌ايم كه از قـاتل خــونبهـا بگيــرد يا او را مورد عفو و بخشش قرار دهد و يا به كيفر گناه بــزرگـش او را بكشـــد.
آنچه‌آمد، ديدگاه‌برخي‌ازجمله «اِبن عَبّاس» است، امّا «قَتادَه» مي‌گويد: سرپرست و خونخواه مقتول، تنها مي‌تواند قصاص كند.
فَــلا يُسْــرِفْ فــي الْقَتْــلِ اِنَّـهُ كـانَ مَنْصُورا.
و او نبــايــد در كشتن زيـاده‌روي كند و از مرز مقررات بگذرد، كه او براي رسيدن به حق خويش و كيفر قـاتـل ياري شده است.
(104) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

رعـايت مال يتيم و وفــاي به عهـد و پيمان

وَ لا تَقْرَبُوا مالَ الْيَتيمِ اِلاّ بِالَّتي هِيَ اَحْسَنُ حَتّي يَبْلُغَ اَشُدَّهُ وَ اَوْفُوا بِالْعَهْدِ اِنَّ الْعَهْدَ كانَ مَسْؤُلاً
و به مال يتيم، جز به طريقي كه بهترين طريق است ، نزديك نشويد تا به سرحد بلوغ برسد و به عهد (خود) وفــا كنيد كه از عهد سؤال مي‌شود. (34 / اسراء)
شرح آيه از تفسير نمونه
« اَشُدَّ » از ماده « شَدّ » به معني « گروه محكم » است ، سپس توسعه يافته و به هرگونه استحكام جسماني و روحاني گفته شده است و منظور از « اَشُدّ » در اين‌جا رسيدن به حد بلوغ است ، ولي بلوغ جسماني در اين‌جا كافي نيست ، بلكه بايد بلوغ فكري و اقتصادي نيز باشد ، به گونه‌اي كه يتيم بتواند اموال خود را حفظ و نگهداري كند و انتخاب اين تعبير براي همين منظور است كه البته بايد از طريق آزمايش قطعي مشخص گردد. اين آيه چهارمين و پنجمين دستور از سلسله احكام را شرح مي‌دهد نخست به اهميت حفظ مال يتيمان پرداخته است.
مي‌گويد نه تنها اموال يتيمان را نخوريد بلكه حتي حريم آن را كاملاً محترم بشماريد. ولي از آن‌جا كه ممكن است اين دستور دستاويزي گرددبراي افراد ناآگاه كه تنها به‌جنبه‌هاي منفي مي‌نگرند و سبب شود كه اموال يتيمان را بدون سرپرست بگذارند و به دست حوادث بسپارند ، لذا بلافاصله استثناء روشني براي اين حكم ذكر كرده مي‌گويد : « مگر به طريقي كه بهترين طرق است : اِلاّ بِالَّتي هِيَ اَحْسَنُ ». طبق اين تعبير جامع و رسا ، هرگونه تصرفي در اموال يتيمان كه به منظور حفظ ، اصلاح ، تكثير و اضافه بوده باشد و جهات لازم براي پيشگيري از هدر رفتن اين اموال در نظر گرفته شود مجاز است ، بلكه خدمتي است آشكار به يتيمان كه قادر بر حفظ مصالح خويشتن نيستند. البته اين‌وضع تا زماني ادامه دارد كه به حدّ رشد فكري و اقتصادي
تفسير مردان (105)
برسد آن‌گونه كه قرآن در ادامه آيه مورد بحث از آن ياد مي‌كند : « تا زماني كه به حد قـدرت بـرسد : حَتّـي يَبْلُغَ اَشُدَّهُ ». سپس به مسأله وفاي به عهد پرداخته مي‌گويد : « وَ اَوْفُوا بِالْعَهْدِ اِنَّ الْعَهْدِ كانَ مَسْؤلاً ». عهد و پيمان معني وسيعي دارد كه هم شامل عهدهاي خصوصي در ميان افراد در رابطه با مسايل اقتصادي و كسب و كار و زناشويي و امثال آن مي‌گردد و هم شامل عهد و پيمان‌هايي كه در ميان ملت‌ها و حكومت‌ها برقرار مي‌گردد و از آن بالاتر شــامــل پيمــان‌هاي الهــي و رهبــران آسماني

نسبت به امــت‌هــا و امــت‌هــا نسبت بــه آن‌هـــا مي‌شود .(1)
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
در آيــه مــورد بحــث در پاسداري از حقوق يتيمان و رعايت پيمان‌ها مي‌فرمايد:
وَ لا تَقْرَبُوا مالَ الْيَتيمِ
و بــه ثــروت و دارايــي يتيمــان نــزديك نشويد؛
اِلاّ بِالَّتي هِــيَ اَحْسَـنُ
مگـــر به نيكــوتــريــن شيـــوه و بهتـــرين راه،
حَتّي يَبْلُــغَ اَشُـــدَّهُ
تا آنان به حدّ و مرز و مرحله رشد خويش نايل آيند.
وَ اَوْفُـــوا بِالْعَهْـــدِ
و به پيمان‌هاي خويش وفادار باشيد و در مورد مال يتيم و ديگر مطالب و مسائل، به محتواي وصيت بنگريد و بر اساس آن رفتار نماييد.
به باور دانشوران همه آنچه را كه خدا از راه فرمان بر انسان واجب ساخته و يا از راه نهي و هشدار، تحريم فرموده است، همه آنها عهد و پيمان به حساب مي‌آيد. افزون بر
1- در زمينه اهميت وفاي به عهد و سوگند در جلد 11 ، تفسيرنمونه ذيل آيه 91 تا 94 سوره نحــل بحث مشــروحي مطــرح شــده اســت .
(106) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
آنها، گاه انسان به وسيله عهد و يا نذر و يا ديگر راه‌ها، چيزي را به عنوان عهد بر خود واجــب مي‌ســازد كــه رعــايــت همــه اينهــا لازم است.
اِنَّ الْعَهْدَ كانَ مَسْئُولاً.
چــرا كه در مــورد پيمــان‌ها پــرسش خــواهــد شــد و انسان در برابر چگــونگــي برخـــورد با آنهــا به پـاداش و كيفـر مي‌رسد.
به باور پاره‌اي منظور اين است كه از خود عهد و پيمان مي‌پرسند كه به چه چيز و چگونه تو را شكستند؟ درست همان‌گونه كه از دختران زنده به گور پرسش مي‌شود، كه چرا و به كدامين گناه كشته شده‌اند؟! «وَ اِذَا الْمَوْؤُدَةُ سُئِلَتْ.»(1)
1 . سوره تَكْوير، آيه 8.
تفسير مردان (107)

وَ اَوْفُوا الْكَيْلَ اِذا كِلْتُمْ وَ زِنُوا بِالْقِسْطاسِ الْمُسْتَقيمِ ذلِكَ خَيْـرٌ وَ اَحْسَـنُ تَأْويلاً
و به‌هنگامي‌كه پيمانه مي‌كنيد حق پيمانه‌را ادانماييد و با ترازوي‌درست وزن كنيد اين براي شما بهتر و عاقبتش نيكوتر است. (35 / اسراء)
شرح آيه از تفسير نمونه
1 ـ نخستين نكته‌اي كه بايد در اين‌جا مورد توجه قرارگيرد اين است كه در قرآن مجيدكرارا روي مسأله مبارزه با كم‌فروشي و تقلب در وزن و پيمانه تكيه و تأكيد شده است ، دريك جا رعايت اين نظم را در رديف نظام آفرينش در پهنه جهان هستي گذارده مي‌گويد : «وَالسَّماءَ رَفَعَها وَ وَضَعَالْميزانِ اَلاَّ تَطْغَوْا فِي‌الْميزانِ : خداوندآسمان رابرافراشت و ميزان و حساب در همه چيز گذاشت ، تا شما دروزن و حساب تعدي و طغيان نكنيد » (7ـ8/رحمن). اشاره به اين‌كه مسأله رعايت عدالت در كيل و وزن مسأله كوچك و كم‌اهميتي نيست ، بلكه جزيي از اصل عدالت و نظم است كه حاكم بر سراسر هستي است. در جايي ديگر با لحني شديد و تهديدآميز مي‌گويد : « وَيْلٌ لِلْمُطَفِّفينَ الَّذينَ اِذَا اكْتالُوا عَلَي‌النّاسِ يَسْتَوْفُونَ وَ اَذا كالُوهُمْ اَوْ وَزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ ، اَلا يَظُنُّ اُولئِكَ اَنَّهُمْ مَبْعُوثُونَ لِيَوْمٍ عَظيمٍ : واي بر كم‌فروشان آن‌ها كه به هنگام خريد ، حق خود را به طور كامل مي‌گيرند و به هنگام فروش از كيل و وزن كم مي‌گذارند ، آيا گمان نمي‌كنند كه در روز عظيمي برانگيخته‌ـه خواهند شد ، روز رستاخيز در دادگاه عدل خدا » (1 ـ 4 / مطففين). حتي در حالات بعضي از پيامبران در قرآن مجيد مي‌خوانيم كه لبه تيز مبارزه آن‌ها بعد از مسأله شرك متوجه كم‌فروشي بود و سرانجام آن قوم ستمگر اعتنايي نكردند و به عذاب شديد الهي گرفتار و نابود شدند (به جلد ششم تفسيرنمونه صفحه 249 ذيل آيه 85 سوره اعراف پيرامون رسالت شعيب در مدين مراجعه فرماييد). اصولاً حق و عدالت و نظم و حساب درهمه‌چيز و همه‌جايك‌اصل‌اساسي و حياتي‌است و همان‌گونه كه گفتيم اصلي است كه بر كل عالم
(108) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
هستي حكومت مي‌كند ، بنابراين هرگونه انحراف از اين اصل خطرناك و بدعاقبت است ، مخصوصا كم‌فروشي سرمايه اعتماد و اطمينان را كه ركن مهم مبادلات است از بين مي‌برد و نظام اقتصادي را به هم مي‌ريزد. اين موضوع نيز قابل توجه است كه از نظر حقوقي كم‌فروشان ضامن و بدهكار در برابر خريداران هستند و لذا توبه آن‌ها جز به اداي حقوقي را كه غصب كرده‌اند ممكن نيست ، حتي اگر صاحبانش را نشناسد بايـد معـادل آن را

به عنوان رد مظالم از طرف صاحبان اصلي به مستمندان بدهند .
2 ـ نكته ديگر اين‌كه گاهي مسأله كم فروشي تعميم داده مي‌شود به گونه‌اي كه هرنوع كم‌كاري و كوتاهي در انجام وظايف را شامل مي‌شود ، به اين ترتيب كارگري كه از كار خود كم مي‌گذارد ، آموزگار و استادي كه درست درس نمي‌دهد كارمندي كه به‌موقع سركار خود حاضر نمي‌شود و دلسوزي لازم را نمي‌كند ، كارمندي همه مشمول اين حكم هستند و در عواقب آن سهيم هستند. البته الفاظ آياتي كه در بالا گفته شد مستقيما شامل اين تعميم نيست ، بلكه يك توسعه عقلي است و تعبيري كه در سوره « الرحمن » خوانديم : « وَالسَّماءَ رَفَعَها وَ وَضَعَ‌الْميزانَ اَلاَّ تَطْغَوْا فَي‌الْميزانَ » اشاره‌اي به اين تعميم دارد .
3 ـ « قِسْطاس »به كسر قاف و ضم آن (بر وزن مقياس و گاهي هم بر وزن قرآن نيز استعمال شده است) به معني ترازو است ، بعضي آن را كلمه‌اي رومي و بعضي عربي مي‌دانند و گاهي گفته مي‌شود در اصل مركب از دو كلمه « قسط » به معني عـدل و « طـاس » به معني كفـه ترازو است و بعضي گفته‌اند « قِسْطاس » ترازوي بزرگ است درحالي كه « ميزان » به ترازوهاي كـوچك هم گفته مي‌شود . (1) به‌هر حال قسطاس مستقيم ترازوي صحيح و سالمي‌است‌كه‌عادلانه‌وزن‌كند، بي‌كم وكاست.
جالب اين‌كه در روايتي از امام باقر در تفسير اين كلمه مي‌خوانيم : « هُوَالْميزانُ الَّذي لَهُ لِسانٌ :
1- « تفسيـر الميـزان » ، « فخـر رازي » ، « مجمـع البيـان » ذيـل آيـه مـورد بحـث .
تفسير مردان (109)
قسطاس ترازويي است كه زبانه دارد » . (1) اشاره به اين‌كه ترازوهاي بدون زبانه حركات كفه‌ها را به طور دقيق نشان نمي‌دهد ، اما هنگامي كه ترازو زبانه داشته باشد كمتـرين حركات كفه‌ها روي زبانه منعكس مي‌شود و عدالت كاملاً رعايت مي‌گردد .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

در ادامه سخن، به رعايت عدل و انصاف در داد و ستدها و روابط اقتصادي پـرداختـه و ضمـن هشـدار از كـم‌فـروشي، مي‌فـرمايد:
وَ اَوْفُـــوا الْكَيْـــلَ اِذا كِلْتُـــمْ
هنگامي كه چيزي را براي ديگران پيمانه مي‌كنيد و مي‌سنجيد، آن را بر اساس عدل و داد بسنجيد و حقوق مردم را آن‌گونه كه شايسته و بايسته است بپردازيد و چيزي از آن فروگذار نكنيد كه به كم فروشي دچار خواهيد شد.
وَزِنُـوا بِالْقِسْطـاسِ الْمُسْتَقيـمِ
به بـاور «زَجّـاج» واژه «قِسْطـاس» به مفهـوم «ميزان» است، خواه كوچك باشد و يـا بـزرگ.
امّا به بـاور «حَسَن»، منظـور «قپـان» يا ديگر وسايل بزرگ است كه در سنجش به كار مي‌رود.
«مُجـاهِد» مي‌گـويد: اين واژه «رومي» است و به مفهوم عدل و داد آمده و منظور اين است كه كالاها را به وسيلـه ميـزاني كه زياني متوجّه كسي نگردد بسنجيد و حقـوق يكـديگـر را رعايت كنيد.
ذلِـكَ خَيْـرٌ
به بـاور «قَتـادَه» منظـور اين است كه، پاداش اين كار، بيشتر و پرارزش‌تر است.
1- « تفسيـر صـافـي » ، ذيـل آيـه مـورد بحـث .
(110) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
امّا به باور «عَطاء» منظور اين است كه اين شيوه، به خدا نزديكتر است.
و برخي بر آنند كه اگر حقوق و حدود مردم به وسيله سنجش و پيمانه، بر اساس عدل و داد رعايت گردد، براي دنياي شما بهتر است، چراكه هم باعث خوشنامي شما مي‌گردد و هم ارزش خدا پسندانه امانت و امانتداري، زندگي شما را رونق و صفـا مي‌بخشد.
وَ اَحْسَنُ تأويلاً.
و سرانجـام ايـن راه و رسم عـادلانـه، براي آخرت نيز بهتـر است.
و بـدين‌سـان آفـريـدگار هستـي مـردم را به رعايت حقوق يكديگر تشويق مي‌كنـد و از آنان مي‌خواهد كه در داد و ستـدهـا و معاملات و تجارت‌ها كالا را بـه‌دقّـت وزن كننـد و بـر اسـاس عـدل و انصـاف رفتـار نمايند.
تفسير مردان (111)

وَ لا تَقْفُ ما لَيْسَ لَكَ بِه عِلْمٌ اِنَّ‌السَّمْعَ وَ الْبَصَرَ وَ الْفُؤادَ كُلُّ اُولئِكَ كانَ عَنْهُ مَسْؤُلاً
از آن‌چــه نمي‌دانــي پيــروي مكــن، چرا كه گوش و چشم و دل‌هــا همه مســؤول هستند.
(36/اسراء)
شرح آيه از تفسير نمونه
« لا تَقْفُ » از ماده « قَفْو » به معني دنباله روي از چيزي است ، مي‌دانيم دنباله روي از غيرعلم ، مفهوم وسيعي دارد كه همه آن‌چه را گفتيم شامل مي‌شود. نهي از پيروي از غير علم معني وسيعي دارد كه مسايل اعتقادي و گفتار و شهادت و قضاوت و عمل را شامل مي‌شود. روي اين زمينه الگوي شناخت در همه چيز ، علم و يقين است و غير آن خواه « ظن و گمان » باشد يا « حدس و تخمين » يا « شك و احتمال » هيچ‌كدام قابل اعتمــاد نيســت. اين‌كه چرا از ميان حواس انسان تنها اشاره به چشم و گوش شده دليلــش روشن است ، زيرا معلومات حسّي انسان غالبا از اين دو طريق حاصل مي‌شود و بقيه تحــت‌الشعــاع آن‌هــا هستنــد .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«قَفْو»: بر وزن «عَفْو» به مفهوم پي‌گرفتن اثر چيزي يا كسي و دنباله‌روي از آن است و واژه «وَ لا تَقْفُ» از آن بــرگــرفته شــده است.
گفتار و كردار بايد آگاهانه و مسئولانه باشد
اينك به ترسيم اين درس انسانساز مي‌پردازد كه گفتار و كردار انسان توحيدگرا بايد بر اساس آگاهي و مسئوليت باشد و تنها از دانش و آگاهي پيروي شود نه پندارها و بافتــه‌ها و هــواها. در اين مــورد مي‌فــرمايـد:
وَ لا تَقْــــفُ مــا لَيْــسَ لَــــكَ بِــــهِ عِلْــــمٌ
و از آنچـــه بـــه آن دانــش و آگـــاهــي نـــداري پيـــــروي مكـــن.
(112) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
به باور «اِبن عَبّاس» و «قَتادَه» منظور اين است كه، چيزي را كه نديده و نشنيده و نمي‌داني، نگو شنيده و ديده‌ام و مي‌دانم.
امّا بــه بــاور «حَسَــن» منظــور اين است كه: پشت سر بنــدگان خــدا بيهــوده مگــوي و از آنــان غيبـت نكن.
و «مُحمّد حَنَفِيّه» مي‌گــويــد: منظــور اين است كه:هرگز گواهي دروغ و ناروا نده.
امّا به باور ما آيه شريفه عموميت دارد و هرگونه گفتار، كردار، نوشتار و آهنگي را كه بر اساس دانش و آگاهي نباشد، همه را شامل مي‌شود و

منظور اين است كه تنها آنچه را مي‌داني درست است بگو و تنها آنچه را يقين داري حقيقت دارد پيروي كن و جز آنچه را كه به درستي آن ايمان و يقين نداري نگو و انجام نده و پيروي منما.
گروهي از اصحاب ما با استدلال به اين آيه برآنند كه عمل به خبر واحد و نيز اعتماد و عمل به قياس درست نيست، چرا كه قرآن از پيروي آنچه انسان به آن يقين ندارد و به راستي و درستي آن آگاه نيست، نهي فرموده است.
اِنَّ السَّمْعَ وَ الْبَصَرَ وَ الْفُؤادَ كُلُّ اُولئِكَ كانَ عَنْهُ مَسْئُولاً.
به راستي كه گوش از آنچه شنيده، چشم از آنچه ديده و دل از آنچه خواسته، بازخواست خواهد شد. به بيان ديگر، همه صاحبان گوش و دل و چشم مسئولند و در برابر كارهايي كه به وسيله اين ابزارهاي شناخت و اين نعمت‌هاي گران خدا انجام مي‌دهند پرسش خواهند شد.
به باور برخي خود اين اعضا و اين ابزارهاي شناخت مسئولند و از خود آنها پرسش مي‌شود.
و از «اِبن عَبّاس» است كه گفت:
خدا از همه بندگان مي‌پرسد كه اين نعمت‌ها را در چه راه به كار گرفته و از آنها چگونه بهره‌ور شده‌اند.
از پيامبرگرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله آورده‌اندكه فرمود:
تفسير مردان (113)
لا يَزُولُ قَدَمُ عَبْدٍ يَوْمَ الْقِيامَةِ بَيْنَ يَدَيِ اللّهِ عَزَّ وَ جَلَّ حَتّي يَسْأَلَهُ عَنْ اَرْبَعِ خِصالٍ:
عُمْرُكَ فيما اَفْنَيْتَهُ،
وَ جَسَدُكَ فيما اَبْلَيْتَهُ،
وَ مالُكَ مِنْ اَيْنَ كَسَبْتَهُ وَ اَيْنَ وَضَعْتَهُ،
وَ عَنْ حُبِّنا اَهْلِ الْبَيْتِ.(1)
در روز رستاخيز هيچ بنده‌اي در حضور پروردگار گامي به سوي بهشت نمي‌نهد تا از چهار چيز مورد بازخواست و پرسش قرار گيرد؛ خدا از او مي‌پرسد:
1 ـ دوران زندگي‌ات را در چه راه و كاري سپري كردي؟
2 ـ جسم و نيروهاي آن را چگونه و در خدمت چه هدف‌هايي فرسوده ساختي؟
3 ـ ثروت و دارايي خويش را از كداميـن راه گردآوري و كجا هزينه نمودي؟
4 ـ و ديگر از محبت ما خاندان رسالت مي‌پرسند.
1 . تفسير قُمّي، ج 2، ص 20 ـ 91.

هشدار از آفت كبر و غرور

وَ لا تَمْشِ فِي الأَرْضِ مَرَحا اِنَّكَ لَنْ تَخْرِقَ الأَرْضَ وَ لَنْ تَبْلُغَ الْجِبالَ طُولاً

روي زمين باتكبر راه مرو، تو نمي‌تواني زمين را بشكافي و طول قامتت هرگز به كوه‌ها نمي‌رسد؟

(37 / اسراء)

شرح آيه از تفسير نمونه

« مَرَحَ » به معني شدت خوشحالي در برابر يك موضوع باطل و بي‌اساس است. اشاره به اين‌كه افراد متكبر و مغرور غالبا به هنگام راه رفتن پاهاي خود را محكم به زمين مي‌كوبند تا مردم را از آمد و رفت خويش آگاه سازند ، گردن به آسمان مي‌كشند تا برتري خود را به پندار خويش بر زمينيان مشخص سازند. ولي قرآن مي‌گويد : آيا تو اگر پاي خود را بر زمين بكوبي هرگز مي‌تواني زمين را بشكافي يا ذره ناچيزي هستي بر روي اين كره عظيم خاكي . آيا تو مي‌تواني هرقدر گردن خود را بر فرازي هم طراز كوه‌ها شوي يا اين‌كه حداكثر مي‌تواني چند سانتي‌متر قامت خود را بلندتر نشان دهي درحالي كه حتي عظمت بلندترين قله‌هاي كوه‌هاي زمين در برابر اين كره ، چيز قابل ذكري نيست و خود زمين ذره بي‌مقداري است در مجموعه جهان هستي .

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

«خَرْق»: شكافتن.

«مَرَح»: شادماني و خوشحالي بسيار به چيزي باطل و بيهوده.

در آيه مورد بحث در مبارزه با آفت خودپرستي و خودبزرگ‌بيني و غرور هشدار مي‌دهد و مي‌فرمايد:

وَ لا تَمْشِ في الأَرْضِ مَرَحا

در روي زمين از رويِ خودخواهي و خود بزرگ‌بيني گام مسپار.

«زَجّاج» مي‌گويد: منظور اين است كه در روي زمين با خودخواهي و فخر فروشي راه نرو.

تفسير مردان (115)

و به باور برخي واژه «مَرَح»، به مفهوم شادي به چيزي باطل و بي‌اساس است.

اِنَّكَ لَنْ تَخْرِقَ الأَرْضَ

چرا كه تو نمي‌تواني سينه زمين را زير پاي خود بشكافي.

وَ لَنْ تَبْلُغَ الْجِبالَ طُولاً.

و براثر تجاوز از مرز خود به كوه‌هاي بلند هم نمي‌تواني برسي.

به بيان ديگر، خدا در اين آيه در قالب مثالي مي‌فرمايد: هان اي انسان تو به وسيله آفت كبر و غرور به آنچه مي‌خواهي نخواهي رسيد، همان‌گونه كه اين كارها از تو ساخته نيست. بنابراين چرا به كاري‌كه هم‌بر توگران است و هم به صلاح تو نيست، تن مي‌دهي؟
قرآن بدان دليل به بيان اين نكته پرداخته است كه، پاره‌اي مردم به هنگام راه رفتن كبر و فخر مي‌فروشند و براي خودنمايي، سر و گردن خود را بالا مي‌گيرند و پاها را بر زمين مي‌كوبند تا بدين وسيله خود را بزرگ جا زنند. آفريدگار هستي روشنگري مي‌كند كه اينان در درون خويش و در عالم حقيقت بسيار ناتوانند. نمونه‌اي از ناتواني‌شان همين است كه نه مي‌توانند با كوبيدن پاهاي خويش بر زمين آن را بشكافند و نه با راست كردن سر و گردن به كوه‌هاي بلند برسند.
و بدين‌سان به بندگان درس تواضع و فروتني و وقار مي‌دهد.
(116) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآنِ
كُلُّ ذلِكَ كانَ سَيِّئُهُ عِنْدَ رَبِّكَ مَكْرُوها
همه اين‌ها گناهش نزد پروردگار تو منفور است. (38 / اسراء)
شرح آيه از تفسير نمونه
از اين تعبير روشن مي‌شود كه برخلاف گفته پيروان مكتب جبر ، خدا هرگز اراده نكرده است گناهي از كسي سربزند ، چرا كه اگر چنين چيزي را اراده كرده بود با كراهت و ناخشنودي كه در اين آيه روي آن تاكيد شده است سازگار نبود .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
در آيه مورد بحث در اشاره به گناهان و ضدارزش‌هايي كه از آنها سخن رفت و خدا يكي را پس از ديگري تحريم فرمود، اينك مي‌فرمايد:
همه آنچه از آنها هشدار داده شد، گناهش در پيشگاه خدا ناروا و ناپسند است. آري ذات پاك او اين زشتكاري‌ها را نمي‌پسندد و نمي‌خواهد كه بندگانش به آنها دست يازند. از اين آيه شريفه اين نكته دريافت مي‌گردد كه پندار جبرگرايان ـ كه انسان را ناگزير از انجام گناه مي‌نگرند ـ پوچ و بي‌اساس است، چراكه به بيان روشنِ اين آيه، خدا كارهاي زشت و ظالمانه را نمي‌پسندد و نمي‌پذيرد، با اين وصف چگونه مردم را به انجام آنها ناگزير مي‌سازد؟ چگونه يك چيز، هم مي‌تواند مورد پسند خدا باشد و هم مورد نفرت او؟! تفسير مردان (117)

جهان ميدان آزمايش است

اِنّا جَعَلْنا ما عَلَي الأرْضِ زينَةً لَها لِنَبْلُوَهُمْ اَيُّهُمْ اَحْسَنُ عَمَلاً
ما آن‌چه را روي زمين است زينت آن قرار داديم، تا آن‌ها را بيازماييم كداميشان بهتر عمل مي‌كنند؟ (7 / كهف)
شرح آيه از تفسير نمونه
در اين آيه ترسيمي از وضع اين جهان به عنوان يك ميدان آزمايش براي انسان‌ها و توضيحي براي خط سير انسان دراين مسير است .
جهان پرزرق و برق ساختيم كه هر گوشه‌اي از آن دل برمي‌برد ، ديدگان را به خود مشغول مي‌دارد و انگيزه‌هاي مختلف را در درون آدمي بيدار مي‌كند ، تا در كشاكش اين انگيزه‌ها و درخشش اين زرق و برق‌ها و چهره‌هاي دل‌انگيز و دلربا ، انسان بر كرسي آزمايش قرار گيرد و ميزان قدرت ايمان و نيروي اراده و معنويت و فضيلت خود را به نمايش بگذارد.
جالب اين‌كه تعبير به « اَحْسَنُ عَمَلاً » شده ، نه « اَكْثَرُ عَمَلاً » ، اشاره به اين كه آن‌چه در پيشگاه خدا ارزش دارد حسن عمل و كيفيت عالي آن است ، نه فزوني و كثرت و كمّيّت و تعداد آن .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
قرآن اينك در اين آيه روشنگري مي‌كند كه پديدآورنده نعمت‌ها خداست و بازگشت انسان‌ها نيز به سوي اوست و اين جهان نيز ميدان بزرگ آزمون است تا كداميك از انسان‌ها بهتر رفتار كنند:
اِنّا جَعَلْنا ما عَلَي‌الأرْضِ زينَةً لَها
ما هر آنچه را كه بر روي زمين است زينت و زيوري براي آن ساختيم.
به بيان ديگر، ما رودخانه‌هاي خروشان، درختان برافراشته، گياهان و روييدني‌ها و جاندار و بي‌جان را براي زمين و ساكنان آن ـ كه مردم باشند ـ زينت و زيور قرار داده‌ايم.
(118) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
لِنَبْلُوَهُمْ اَيُّهُمْ اَحْسَنُ عَمَلاً
تا بدين وسيله مردم را بيازماييم و براي پژوهندگان معلوم سازيم كه كداميك از آنان شايسته كردارترند.
آيه‌شريفه روشنگرآن‌است كه رفتار و شيوه كار خدا بسان شيوه كار كسي است كه مي‌خواهد به‌وسيله آزمون به درون و باطن مردم پي‌برد و از رفتار آنان آگاه گردد، نه اينكه او در حقيقت مي‌خواهد با اين هدف آنان را بيازمايد، چراكه ذات پاك او به ژرفاي جان‌ها و انديشه و عملكرد آنان آگاه و بر همه نهان‌ها داناست.

گفتنـي است كه نظيـر اين مطلب و اين آيـه، در سوره‌هاي ديگر نيز آمده است.
پاره‌اي برآنند كه منظور از آزمون و امتحان مردم، همان فرمان و هشدار دادن به مردم است، چراكه به وسيله فرمان و هشدار و بيان مقررات است كه فرمانبرداران و سركشان شناخته مي‌شوند.
در مـورد مفهـوم «زينـت زميـن» نيـز دو نظـر آمـده است:
1 ـ به بـاور برخـي زينت و آراستگـي زميـن، مـردان آن هستنـد.
2 ـ امّا به باور برخي ديگر، دانشمندان و دانشوران و پيامبران خدايند.
تفسير مردان (119)
وَ اِنّا لَجاعِلُونَ ما عَلَيْها صَعيدا جُرُزا
(ولـي اين زرق وبـرق‌هـا پـايـدار نيست) و مـا (سرانجـام) قشـر روي زميـن را خـاك بي‌گيـاهي قـرار مي‌دهيـم.(8 / كهف)
شرح آيه از تفسير نمونه
«صَعيدا» از ماده «صُعُود» در اين‌جا به معني صفحه روي زمين است ، صفحه‌اي كه در آن خاك كاملاً نمايان باشد. «جُرُز» به معني زميني است كه گياهي در آن نمي‌رويد گويي گياهان خود را مي‌خورد و به تعبير ديگر «جُرُز» به سرزميني گفته مي‌شود كه به‌خاطر خشك‌سالي و كمي باران تمام گياهانش از ميان بروند. آري اين منظره زيبا و دل‌انگيزي راكه درفصل‌بهار در دامان‌صحرا و كوهسارمي‌بينيم گل‌هامي‌خندند، گياهان مي‌رقصند ، برگ‌ها نجوا مي‌كنند و جويبارها زمزمه شادي سرداده‌اند ، اما به همين حال باقي نمي‌ماند، فصل خزان فرامي‌رسـد، شـاخـه‌ها عـريـان مي‌شوند، جويبارها خـامـوش، غنچـه‌ها مي‌خشكنـد ، بـرگ‌ها پـژمـرده مي‌شـوند و آواي حيـات به خـامـوشي مي‌گـرايـد .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«صَعيد»: سطـح و ظـاهـر زميـن؛ و نيز راهي كه در آن گل و گياه نروييده باشد.
«جُرُز»: زمين تهـي از گـل و گياه و برهنـه از كشت و زرع به خاطر نيامدن باران.
در آيه مورد بحث به ناپايداري زينت و زيور زمين پرداخته و مي‌فرمايد: آنچه را در روي زميـن مي‌نگـريـد پايـدار و جـاودانـه مپنداريـد، ما هر آنچه را كه بر روي زميـن است از ميـان مي‌بـريـم و خـود زميـن را پس از آبـادي و آباداني‌اش ويران مي‌سازيم و روي آن را صاف و هموار مي‌نماييم، به گونه‌اي كه سـراسـر آن خشك و بدون گل و گياه گردد.
از آيات مورد بحث، اين نكته دريافت مي‌گردد كه خدا از بندگانش، درست انديشي و انجام كارهاي شايسته مي‌خواهد؛ و كارهايي كه مردم انجام مي‌دهند، به خواست و اختيار خود انجام مي‌دهند؛ و هيچ اجباري از سوي

خدا بر سر آنان نیست؛ چــرا کــه اگــر جــز ایــن بــود آزمون درست نبود؛ و از این دو نکته، پوچ بودن پنــدار جبــرگــرایــان دریافت مي‌گــردد.

(120) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

آغاز ماجراي مردان مشهور به اصحاب كهف

اَمْ حَسِبْتَ اَنَّ اَصْحابَ الْكَهْفِ وَالرَّقيمِ كانُوا مِنْ اياتِناعَجَبا
آيا گمــان كردي اصحــاب كهـف و رقيم از آيات عجيب مابودند؟ (9 / كهف)
شرح آيه از تفسير نمونه
« رَقيم » در اصل از ماده « رَقَم » به معني نوشتن است و به عقيده غالب مفسران اين نام ديگري است براي اصحاب كهف ، چرا كه سرانجام نام آن‌ها را بر لوحه‌اي نوشته و بر در غار نصب كردند. از آن‌جا كه قرآن مسايل كلي حساس را غالبا در ضمن مثال و يا مثال‌ها و يا نمونه‌هايي از تاريخ گذشته مجسم مي‌سازد ، در اين‌جا نيز نخست به بيان داستان اصحاب كهف پرداخته و از آن‌ها به عنوان يك « الگو » و « اُسْوَة » ياد مي‌كند. گروهي از جوانان باهوش و با ايمان كه در يك زندگي پرزرق و برق در ميان انواع ناز و نعمت به سرمي‌بردند ، براي حفظ عقيده خود و مبارزه با طاغوت عصر خويش به همه اين‌ها پشت‌پا زدند و به غاري از كوه كه از همه‌چيز تهي بود پناه بردند و از اين راه استقامت و پايمردي خود را در راه ايمان نشان دادند. جالب اين‌كه قرآن در اين‌جا با به كارگرفتن يكي از اصول فن فصاحت و بلاغت نخست سرگذشت اين گروه رابه‌طور اجمال ، براي آمادگي ذهن شنوندگان ، ضمن چهار آيه نقل كرده ، سپس به تفصيل آن در ضمن چهارده آيه مي‌پـردازد. نخست مي‌گويد : « آيا گمان كردي اصحاب كهف و رقيم از آيات عجيب ما بودند: اَمْ حَسِبْتَ اَنَّ اَصْحــابَ الْكَهْــفِ وَ الرَّقيم كانُوا مِـنْ اياتِنــا عَجَبــا ». ما آيات عجيب‌تري در آسمان و زمين داريم كه هريك از آن‌ها نمونه‌اي است از عظمت و بزرگي آفرينش و نيز در زندگي تو اسرار عجيبي وجود دارد كه هريك نشانه‌اي است از حقانيت دعوتت و هم‌چنين در اين كتاب بزرگ آسماني تو آيات عجيب فراوان است و مسلما داستان اصحاب كهف از آن‌ها شگفت‌انگيزتر نيست. اين‌كه نام اين گروه « اصحاب كهف » (ياران غار) گذارده شده به‌خاطر همان است كه آن‌ها براي نجات جان خود به غاري پناهنده شدند چنان‌كه در شرح حالاتشان خواهد
تفسير مردان (121)
آمد. ضمنا نبايد ترديد كرد كه اين دو (اصحاب كهف و رقيم) اشاره به‌يك گروه‌است و شـأن نـــزول آيــات نيــز اين حقيقــت را تأييــد مـي‌كنــد .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«كَهْف»: غــار بــزرگ.

«رَقیم»: نوشته؛ «رَقْم لباس» به مفهوم خط آن است. و «اَرْقَم» به مفهوم مار خـوش‌خط و خال است.

شأن نزول

درمورد شأن نزول و داستان فرود آيات 9 تا 16 آورده‌اندكه:
سردمداران شرك و بيداد در راه پيكار با پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله ، دوتن از مغزهاي متفكّر و فريبكار خويش رانزد سران يهود گسيل داشتند تا در مورد پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله و رسالت او پژوهش كنند و با بيان وصف‌ها و ويژگي‌هاي آن حضرت و پيام و كتاب آسماني‌اش به آنان، از آنها ـ كه كتاب آسماني دارند و به مفاهيم و معارف الهي آشنا هستند و از دانش و آثار پيامبران برخوردارند ـ در مورد چگونگي رويارويي با پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله و دعوت توحيدي او چاره‌انديشي كنند.
«نَضر بن حارِث» و «عُقْبة»، به مدينه رفتند و ضمن ديدار با يهود و رساندن پيام سردمداران مكّه، از آنان ياري و چاره‌انديشي خواستند.
آنها گفتند: شما سه چيز از محمد صلي‌الله‌عليه‌وآله بپرسيد، اگر اينها را پاسخ داد، بدانيد كه او پيامبر خداست و اگر پاسخ نداد آگاه باشيد كه دروغ‌پرداز است و شما مي‌توانيد هر تصميمي درباره‌اش داريد بي‌هيچ دلهره و هراسي پياده كنيد.
آنگاه آن سه پرسش را اين‌گونه طرح كردند:
1 ـ از او در مورد سرنوشت جوانان آزادي‌خواهي بپرسيد كه از شهر و جامعه خود كناره گرفتند و بيرون رفتند، تا او از سرگذشت شگفت‌انگيز آنان به شما خبر دهد كه آنان چه شدند؟
(122) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
2 ـ از او در مورد سرگذشت و سرنوشت مردي كه در حال سير و سفر شرق و غرب عالم را زير پا نهاده است بپرسيد كه او كيست و چه مي‌كند؟
3 ـ از او در مورد «رُوح» بپرسيد تا براي شما پاسخ آورد.
و برخي آورده‌اند كه گفتند: اگر دو پرسش اوّل و دوّم شما را هم پاسخ داد بدانيد كه پيامبر خداست.
آنان به مكّه بازآمدند و به سردمدارن شرك و بيداد گفتند: اينك با خود طرحي آورده‌ايم كه مي‌تواند سياست ما را با محمد صلي‌الله‌عليه‌وآله در مسير درستي قرار دهد و كار ما را با او يكسره نمايد.
پرسيدند: چگونه؟ و از چه راهي؟
آنان برنامه خود را با آنها در ميان نهادند و پس از آن، همگي به حضور پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله شتافتند.
پس از رويارويي با آن حضرت، سه پرسش مورداشاره را طرح كردند و از آن بزرگوار پاسخ آنها را خواستند، امّا پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله فرمود: اينك

براي سه پرسش پيچيده شما پاسخي ندارم، فردا پاسخ شما را خواهم داد.
در اين مورد آورده‌اند كه پانزده روز از آن جريان گذشت، امّا وحي فرود نيامد و در نتيجــه پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله پاسخي براي آنان نداشت، چراكه در وعده‌اش به آنان، «اِنْ شـاءَ اللّه» نگفته بود.
در اين مدّت در مكّه طوفاني از شايعه‌سازي‌ها و دروغ‌پراكني‌ها و پندارهاي درست و نادرست از سوي دشمن و دوست به راه افتاد و قلب پرمهر پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله را ـ كه كانون عشق به خدا و محبت و خيرخواهي به مردم بود ـ آزرد؛ و آنگاه بود كه فرشته وحي فرود آمد و سوره كَهْف را بر آن قلب مصفّا خواند و در آيات آن، هم سرگذشت پر اسرار و شگفت‌انگيز آن جوانان آزادي‌خواه و روشنفكر و ستم‌ستيز را آورد و هم داستان آن مرد جهانگرد را كه معماي تاريخ بود؛ و در پاسخ سومين پرسش آنان نيز
تفسير مردان (123)
آيــه ديگــري(1) آورد كــه به دستــور پيــامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله در ســوره ديگــري قرار گرفت.
«اِبن اِسْحاق» در اين مورد مي‌افزايد: پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله به فرشته وحي فرمود: چرا زودتر پــاســخ آنـــان را نيـــاوردي؟
گفت: وَ ما نَتَنَزَّلُ اِلاّ بِاَمْرِ رَبِّكَ...(2)
مــا فرشتگــان جــز به فــرمان پروردگار تو فرود نمي‌آييم... و فرمانروايي بر كــران تا كـران هستي از آن اوست.

قرآن در اين آيه، نخست به سبك هنرمندانه و زيبايي به ترسيم دورنمايي از داستـان پراسـرار اين جوانـان روشنفكـر و ستم‌ستيـز پـرداختـه و مي‌فـرمايد:
هان اي پيامبر! چنين پنداشتي كه سرگذشت اصحاب «كَهْف» و «رقيم» از آيات شگفت‌انگيـز و نشـانـه‌هاي پـراسرار قدرت بي‌كران ماست؟
به باور «مُجاهِد» و «قَتادَه»، منظور اين است كه: اي پيامبر آيا مي‌پنداري كه سرگذشت «اَصحاب كَهْف» و «رَقيم» از آيات شگفت‌انگيز قدرت ماست؟ نه، آفرينش آسمان‌ها و زمين از اين سرگذشت‌ها نيز شگفت‌انگيزتر است.
امّا به باور برخي هنگامي كه جواب سه پرسش شرك‌گرايان به وسيله فرشته وحي نيامد و پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله نيز به اميد ايمان آنان در انتظار پيام خدا بود، اين آيه آمد كه: هان اي پيامبر! تو چنين پنداشتي كه داستان اصحاب «كَهْف» و «رَقيم» شگفت‌انگيز است و اگـر اينهـا را براي آنان بـازگـويي ايمـان خواهند آورد؟
يـادآوري مي‌گـردد كه منظور از «كَهْف» همان غاري است كه آن جوانان ستـم‌ستيـز بـه آن پنـاه بـردند.
1ـ سوره اِسْراء، آيه 85.
2 . سوره مَرْيَم، آيه 64.
(124) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

اصحـاب «رَقيـم» چه‌كسـاني بودند؟

در مورد واژه «رَقيم» و يا سرگذشت گروهي كه به اين نام آمده‌اند، ديدگاه‌ها متفاوت است:
1 ـ به باور «اِبن عَبّاس» و...، اين واژه به مفهوم آن كوه و دشتي است كه غار در آنجا بود و اصحـاب كَهْف به آن پناه بردند.
2 ـ امّا «حَسَن» آن را نام آن كوه مي‌داند.
3 ـ از ديدگاه «كَعْب» و «سُدي» واژه «رَقيم» نام شهر و ديارى است كه اين جوانان روشنفكر و با ايمان از آنجا بيرون رفتند و در دفاع از آزادي و حقوق خويش دست به هجـرت زدند.
4 ـ و از ديـدگـاه «سَعيد بن جُبَيْر»، نام آن تختـه سنگـي است كه سرگذشت اصحـــاب كَهْـف را بـر آن نگـاشتنـد و بـر در غـار نصـب كـردنـد.
يادآوري مي‌گردد كه «بَلْخي» و «جُبّائي» نيز همين ديدگاه را برگزيده‌اند.
5 ـ پاره‌اي بر آن هستند كه، به مفهوم يك تابلو و لوح سنگي است كه سرگذشت اصحاب كَهْف در آن آمده، امّا آن را بدان دليل كه بسيار جالب و گرانبها و حقيقت‌آور بـود در خـزانـه شاهان به امـانت نهـادند.
6 ـ پاره‌اي ديگر چون: «اِبن زَيْد» بر آن است كه «رَقيم» كتابي است كه در آن سرگـذشت‌هاي شگفـت‌انگيز آمده و خـدا از محتـواي آن ما را آگاه نساخته است.
7 ـ و برخي همچون «نُعْمان بن بَشير» آورده است كه آنان نيز بسان «اَصْحاب كَهْف» گروهي ستم‌ستيز و آزادي‌خواه بودند كه به غاري پناه بردند و درِ غار بر اثر زمين لـرزه‌اي به هـم آمـد و در آنجا گـرفتـار آمـدنـد و شمـارشان سه تن بود.
آنان پس از بسته شدن درِ ورودي غار گفتند: اينك كه راه نجات و رهايي مسدود است، بياييد هر كدام از ما ضمن دعا و نيايش به بارگاه خدا، يكي از بهترين كارهاي خوب و خالصانه زندگي خود را باز گوييم و از خدا رهايي خود را بخواهيم. آنان چنين كـردنـد و خـدا نجـاتشـان داد.
تفسير مردان (125)
اِذْ اَوَي‌الْفِتْيَةُ اِلَي‌الْكَهْفِ فَقالُوا رَبَّنا اتِنا مِنْ‌لَدُنْكَ رَحْمَةً وَ هَيِّيءْ لَنا مِنْ اَمْرِنا رَشَدا
زماني را به‌خاطر بياور كه اين گروه جوانان به غار پناه بردندو گفتند پروردگارا ما را از سوي خـودت رحمتي عطـا كن و راه نـجاتي براي ما فـراهـم سـاز. (10 / كهف)
شرح آيه از تفسير نمونه

جمله « اَوَي الْفِتْيَةُ » از ماده « مَأوي » گرفته شده كه به معني « جايگاه امن و امان » است ، اشاره‌به‌اين‌كه‌اين‌جوانان‌فراري‌ازمحيط فاسد هنگامي‌كه به‌غاررسيدند احساس‌آرامش كردند. « فِتْيَةُ » جمع « فَتي » دراصل به‌معني « جوان نوخاسته و شاداب » است ، ولي گاهي به افراد صاحب سن و سالي كه روحي جوان و شاداب دارند نيز گفته مي‌شود و معمولاً اين كلمه با يك نوع مدح به‌خاطر صفات جوانمردي و مقاومت و شهامت و تسليم در مقابل حق همراه است. شاهد اين سخن حديثي است كه از امام صادق نقل شده است : امام از يكي از ياران خود پرسيد : « " فتي " به چه كسي مي‌گويند ؟ »او در پاسخ عرض كرد : « " فتي " را به جوان مي‌گوييم » امام فرمود : « اَما عَلِمْتَ اَنَّ اَصْحابَ الْكَهْفِ كانُوا كُلُّهُمْ كُهُولاً ، فَسَمّاهُمُ اللّهُ فِتْيَةً بِايمانِهِمْ : آيا تو نمي‌داني كه اصحاب كهف همگي كامل مرد بودند ، اما خدا از آن‌هابه عنوان " فِتْيَة " نام برده چون ايمان به پروردگار داشتند ». سپس اضافه فرمود : « مَنْ امَنَ بِاللّهِ وَ اتَّقي فَهُوَ الْفَتي : هركس به خدا ايمان داشته باشد و تقوا پيشه كند جوانمرد است » .(1) تعبير به « مِنْ لَدُنْكَ : رحمتي از ناحيه خودت » اشاره به اين است كه آن‌ها وقتي به غار پناه بردند دست خود را از همه‌جا كوتاه مي‌ديدند و تمام اسباب و وسايل ظاهري در برابرشان از كار افتاده بود و تنها به رحمت خدا اميدوار بودند .

1 - « نورالثقلين » ، جلد 3 ، صفحه 244 و 245 .

(126) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

«اَوي»: بازآمد و پناه برد.

«فِتْيَة»: جوانان و مفرد آن «فَتي» است.

در آيه مورد بحث مي‌فرمايد:

اِذْ اَوَي الْفِتْيَةُ اِلَي الْكَهْفِ

هان اي پيامبر! آنگاه را به ياد آور كه اين جوانان حق‌جو و آزادمنش به آن غار پناه بردند، تا دين و آزادي خود را از شرارت استبداد و از دسترس آن حفظ كنند.

فَقالُوا رَبَّنا اتِنا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً

هنگامي كه به در غار رسيدند، نيايشگرانه رو به بارگاه خدا كردند كه: پروردگارا رحمت و بخشايش‌خود را برما بباران، تا در پرتو مهر تو از شرارت ظالمان نجات يافته و از رنج‌ها و گرفتاري‌ها آسوده گرديم.

وَ هَيِّيءْ لَنا مِنْ اَمْرِنا رَشَدا.

و كارمان را به سامان‌آور و وسيله رشد و راهيابي به سوي خود و ديار نور و هدايت را برايمان فراهم آور.

به باور پاره‌اي منظور اين است كه: پروردگارا! براي ما وسيله رشد و تكاملي را فــراهــم ســاز كه خشنــودي تــو را بــه دسـت آوريم.

1 ـ به باور گروهي، اين جوانان، انسان‌هاي آزادي‌خواه و توحيدگرايي بودند كه از ترس ديكتاتور بيدادپيشه روزگار خويش «دَقْيانوس»،انديشه و عقيده مترقي خويش را از او و عوامل حكومت استبدادي او نهان مي‌داشتند، چراكه وي از نظر انديشه و عقيده واپسگرا و بت‌پرست بود و مردم را به پرستش‌هاي ذلت‌باري چون بت‌پرستي دعـوت مي‌نمـود و مخـالفان را سخت سركـوب مـي‌كـرد و از پـا درمـي‌آورد.
تفسير مردان (127)
2 ـ امّا به بـاور بـرخـي او مجـوسي بـود و مردم را به كيش مجوس دعوت مي‌كـرد و جـوانـان آزادي‌خـواه كه با او به مخـالفت برخاستند و به غار پناه بـردنـد، مسيحي مذهـب بودند.
3 ـ از ديدگاه پاره‌اي اين جوانان درست انديش و روشنفكر، از نزديكان دربار و بستگان سردمدار استبداد بودند كه ايمان و باور مترقّي خود را از يكديگر نهان مي‌داشتند و از انديشه آزادي‌خواهانه يكديگر نيز آگاه نبودند كه در راهگذر زندگي با هم آشنا شدند و راز خود را با هم در ميان نهادند و با هماهنگي دقيق به غار پناه بردند.
4 ـ و از ديدگاه پاره‌اي ديگر، اين رويداد شگفت‌انگيز و قيام اين جوانان مترقي و آگاه، پيش از بعثت مسيح عليه‌السلام بود.
(128) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
فَضَـرَبْنـا عَلَـي اذانِهِـمْ فِـي الْكَهْفِ سِنيـنَ عَـدَدا
مـا (پـرده خـواب را) بر گـوششـان زديـم و سال‌ها در خواب فرورفتند. (11 / كهف)
شرح آيه از تفسير نمونه
جمله « ضَرَبْنا عَلي اذانِهِمْ : پرده بر گوش آن‌ها زديم » در لغت عرب كنايه ظريفي است از « خواباندن » گويي پرده و حجابي بر گوش شخص افكنده مي‌شود تا سخني را نشنود و اين پرده همان پرده خواب است. به همين دليل خواب حقيقي ، خوابي است كه گوش‌هاي انسان را ازكار بيندازد و نيز به‌همين دليل هنگامي كه كسي را مي‌خواهند بيـدار كنند غالبا از طريق صدا زدن و نفوذ در شنوايي او بيدارش مي‌كنند .
تعبير به « سِنينَ عَدَدا : سال‌هاي متمادي » اشاره به آن است كه خواب آنان سالیان دراز به طول انجاميد چنان كه شرح آن در تفسير آيات آينده خواهد آمد .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«حِزْب»: گروه.

«اَمَد»: سـرآمـــد و پـــايـــان مـــدّت مقـــرّر.
«ضَرَبْنا عَلي آذانِهِمْ»: خواب را بر آنان چيره گردانيديم.
در آيـــه اول مورد بحـث، در ترسيـم سرنوشت آنـان در درون غـار مي‌فرمايد:
ما دعاي آنان را پذيرفتيم و با افكندن پرده‌هاي خواب بر گوش آنان، براي سالياني طولاني آنان را به خواب عميق فرو برديم، به گونه‌اي كه نه صدايي را مي‌شنيدند تا بيدارگردند و نه اثري از هياهو و غوغاي‌طبيعت درگوش‌آنان‌نفوذمي‌كرد تابه‌خودآيند.
از آيه شريفه دريافت مي‌گردد كه آنان نمرده بودند، بلكه زنده و در خوابي عميق و خوش فرورفته بودند و اين حقيقت را قرآن در اوج فصاحت و بلاغت ـ كه نمونه و نظيـري بـراي آن نمي‌تـوان يـافت و با هيـچ واژه‌اي نمي‌توان آن را ترجمه نمود.
تفسير مردان (129)
ثُمَّ بَعَثْناهُمْ لِنَعْلَمَ اَيُّ الْحِـزْبَيْـنِ اَحْصي لِما لَبِثُوا اَمَدا
سپس آن‌ها را برانگيختيم تا آشكار گردد كدام‌يك از آن‌دو گروه مدت خواب خود را حساب بهتر كرده‌اند. (12 / كهف)
شرح آيه از تفسير نمونه
تعبير به « بَعَثْناهُمْ » در مورد بيدار شدن آن‌ها ، شايد به اين جهت است كه خواب آن‌ها به‌قدري طولاني شد كه همچون مرگ بود و بيداري آن‌ها همچون رستاخيز و زندگي پس از مرگ. جمله « لِنَعْلَمَ تا بدانيم ... » مفهومش اين نيست كه خداوند مي‌خواسته دراين‌جا علم تازه‌اي كسـب كنـد ، اين تعبيـر در قـرآن فـراوان اسـت و منظور از آن تحقق معلوم الهي است يعني ما آن‌ها را از خواب بيدار كرديم تا اين معني تحقـق يـابـد كـه آن‌هـا دربـاره ميـزان خـوابشـان از هـم سـؤال كننـد. تعبيـر بـه « اَيُّ الْحِزْبَيْنِ » اشـاره به چيـزي اسـت كه در تفسيـر آيـات آينـده خواهـد آمـد كـه بعضـي از آن‌هـا خـواب خـود را يـك روز و بعضـي يـك نيمـه روز مي‌دانستنـد ، درحـالـي كـه سـاليـان دراز خـوابيـده بـودنـد .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
آورده اســت:
ثُـمَّ بَعَثْنـاهُـمْ
آنگـاه آنان را از آن خواب گران و طـولاني بيدار كرديم.
لِنَعْلَـمَ اَيُّ الْحِـزْبَيْـنِ اَحْصـي لِمـا لَبِثُـوا اَمَـدا.
تا آنچه در علم ما گذشته بود آشكار گردد و معلوم گردانيم كه كدام‌يك‌از دو گروه، مـدّت خـواب خويشتـن را بهتـر به شمـار آورده اسـت.
گفتني است كه دانش بي‌كران خدا بر كران تا كران هستي احاطه دارد و پيش از هر چيزي است؛ و اين نمونه از تعابير در قرآن بسيار است كه

تفسير روشن آن را در آيات پيــش آورديـــم.
(130) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
به باور برخي منظَور اين است كه: ما مي‌خواستيم روشن سازيم كه كدام يك از دو گروه با ايمان و شرك‌گراي جامعه معاصر اصحاب كَهْف مدت خواب آنان را بهتر و دقيق‌تر به شمار آورده است؛ و اين بدان دليل بود كه در مورد دوران خواب آنان در غار گفتگــو بـود و هر گروه چيزي مي‌گفتند؛ از اين رو خدا آنان را بيدار ساخت تا اين معمّـا حــل گردد.
امّا به باور برخي ديگر منظور از دو گروه در آيه شريفه، خود آنان هستند، چراكه وقتي بيدار شدند، در مورد مدّت خواب خود دستخوش اختلاف شدند و هر گروه چيــزي گفــت، كه قــرآن در اشاره به اين دو ديدگاه مي‌فرمايد: وَ كَذلِكَ بَعَثْناهُمْ لِيَتَساءَلُوا بَيْنَهُمْ...(1)
1 . سوره كَهْف، آيه 19.
تفسير مردان (131)
نَحْـنُ نَقُــصُّ عَلَيْـكَ نَبَأَهُـمْ بِـالْحَــقِّ اِنَّهُــمْ فِتْيَةٌ امَنُوابِرَبِّهِمْ وَ زِدْناهُمْ هُــديً
ما داستان آن‌ها را به‌حق براي تو بازگو مي‌كنيم، آن‌ها جواناني‌بودندكه به‌پروردگارشان ايمان آوردند و ما بر هــدايتشان افزوديم. (13 / كهف)
شرح آيه از تفسير نمونه

سرگذشت مشروح اصحاب کهف

بعد از بيان اجمالي اين داستان قرآن مجيد به شرح تفصيلي آن ضمن چهارده آيه پرداخته است. از آيات قرآن به طور اشاره و از تواريخ به صورت مشروح اين حقيقت استفاده مي‌شود كه اصحاب كهف در محيط و زماني مي‌زيستند كه بت‌پرستي و كفر ، آن‌ها را احاطه كرده بود و يك حكومت جبار و ستمگر كه معمولاً حافظ و پاسدار شـرك و كفــر و جهـل و غارتگري و جنايت است بر سر آن‌ها سايه شوم افكنده بود .
اما اين گروه از جوانمردان كه از هوش و صداقت كافي برخوردار بودند سرانجام به فساد اين آيين پي بردند و تصميم بر قيام و در صورت عدم توانايي ، مهاجرت‌كردن از آن محيط آلوده گرفتند .

جـوانمردي و ايمان

هميشه روح توحيد با يك سلسله صفات عالي انساني همراه است ، هم از آن‌ها سرچشمه مي‌گيرد و هم در آن‌ها تأثير متقابل دارد ، به همين دليل در اين داستان اصحاب كهف مي‌خوانيم آن‌ها جوانمرداني بودند كه به پروردگارشان ايمان آوردند. و باز روي همين جهت بعضي از دانشمندان گفته‌اند : « رَأسُ الْفُتُوَّةِ الإيمانُ : سرچشمه جوانمردي ايمان است » . و بعضي ديگر گفته‌اند : « اَلْفُتُوَّةُ بَذْلُ النَّدي وَ كَفُّ الأذي وَ تَرْكُ الشَّكْوي : جوانمردي بخشش و سخاوت است و خودداري از آزار ديگران و ترك شكايت از حوادث و مشكلات ». بعضي ديگر « فُتُوَّت » را چنين تفسير كرده‌اند : « هِيَ اجْتِنــابُ الْمَحــارِمِ وَ اسْتِعْمــالُ الْمَكارِمِ : جوانمردي پرهيز از گناهان و به كارگرفتن فضـايـل انساني است » .
(132) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

ايمان و امدادهاي الهي

اگر انسان گام‌هاي نخستين را در راه « اللّه » بردارد و براي او به‌پاخيزد ، كمك و امداد الهي به سراغ او مي‌شتابد، در يك‌جا مي‌گويد : « آن‌ها جوانمرداني بودند كه ايمـان آوردند و ما بــر هدايتشان افزوديم ». و نيز در سوره محمّد آيه 17 مي‌خوانيم : «وَالَّذينَ اهْتَدَوْا زادَهُمْ هُديً : آن‌ها كه راه هدايت را پوييدند خدا بر هدايتشان مي‌افزايد ». مي‌دانيم راه حق راهي است با موانع بسيار و دشواري‌هاي فراوان كه اگر لطف خدا شامل حال انسان نشود پيمودن آن تا وصول به مقصد كار مشكلي است. و لطــف خــداونــد بــالاتــر از آن است كه بنده حــق‌جــو و حــق طلبش را در ايــن مسيــر تــك و تنهــا بگـــذارد.
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

پس از بيان چكيده داستان در آيات پيش، اينك به شرح آن پرداخته و مي‌فرمايد:
نَحْـنُ نَقُـصُّ عَلَيْـكَ نَبَـاَهُـمْ بِالْحَقِّ
هـان اي پيـامبـر! ما سـرگـذشت آنـان را بدون كم و كاست و آن گونه كه بـوده است براي تـو بـازمي‌گـوييـم.
إِنَّهُمْ فِتْيَةٌ امَنُوا بِرَبِّهِـمْ وَ زِدْناهُمْ هُديً.
آنـان جـوانان درست‌انديش و شايسته كـرداري بـودنـد كه به پروردگار خويش ايمان آوردند و ما نيز به پاداش ايمانشان بر بينش آنـان افزوديم و به لطف و مهر خـويش آنان را در راه ايمـان و تقـوا استواري بخشيديم.
جـوانـان يا جوانمردان يا هردو؟
چرا قرآن شريف «اصحاب كَهْف» را «جوانان با ايمان» مي‌نامد؟ آيا آنان از نظر سن و سال جوان بودند يا اين عنوان و تعبير دليل ديگري دارد؟
به باور پاره‌اي قرآن بدان دليل آنان را جوان مي‌خواند كه دوران جواني، دوران شكـوفايي ايمـان و ارزش‌هـاي اخـلاقي و انسـاني در سازمان وجود انسان است.
تفسير مردان (133)
به بـاور پـاره‌اي ديگـر، بدان دليل كه جواني دوران بخشندگي و ايثار و زمان وانهـادن بـازي‌هـاي كـودكـانـه و اذيّـت و آزار ديگـران اسـت.
و پاره‌اي نيز بر آنند كه منظور، جواني و شكوفايي اخلاقي و معنوي و بهاران ارزش‌هـاي والاي انسـاني در وجـود آنـان و وانهـادن گنـاه و بدي و پيـراستگـي از ضـدارزش‌هاست.
از ششميـن امـام نـور در ايـن مـورد آورده‌انـد كـه فـرمـود:
اَما عَلِمْتَ اَنَّ اَصْحـابَ الْكَهْفِ كانُوا كُلُّهُمْ كُهُولاً فَسَمّاهُمُ اللّهُ فِتْيَةً بِايمانِهِمْ. (1)
آيا نمي‌داني كه «اَصْحاب كَهْف» همگي سالخورده و كامل بودند، امّا خدا آنان را به خاطر شكوفايي ايمان و اخلاقشان جوان ناميد و جوانمرد عنوان داد؟
و آنگاه فرمود:
مَنْ آمَنَ بِاللّهِ وَ اتَّقي فَهُوَ الْفَتي.(2)
هر كس به خـدا ايمان آورد و پـرواي او را پيشه سازد، او جوان و جوانمرد است.
1 . نورُ الثَّقَلَيْن، ج 3، ص 244.

2 . نورُ الثّقَلَيْن، ج 3، ص 245. نگارنده.
(134) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
وَ رَبَطْنا عَلي قُلُوبِهِمْ اِذْ قامُوا فَقالُوا رَبُّنا رَبُّ‌السَّمواتِ وَ الْأَرْضِ لَنْ نَدْعُوَا مِنْ دُونِـه اِلهاً لَقَدْ قُلْنا اِذا شَطَطا
ما دل‌هاي آن‌ها را محكم ساختيم در آن هنگام كه قيام كردند و گفتند: پروردگارماپروردگار آسمــان‌ها و زميــن است، هــرگــز غيــر او معبــودي را نمي‌پــرستيــم كه اگــر چنين گــوييم سخني به گزاف گفته‌ايم.(14 / كهف)
شرح آيه از تفسير نمونه
« شَطَط » به معني خارج شدن از حدّ و افراط در دوري است ، لذا به سخناني كه بسيار دور از حق است ، شَطَط گفته مي‌شود و اگر به حاشيه نهرهاي بزرگ « شَطّ » مي‌گويند به خـاطر آن است كه از آب فـاصله زياد دارد و ديوارهاي آن بلند است. از جمله « رَبَطْنا عَلي قُلُوبِهِمْ » استفاده مي‌شود كه نخست فكر توحيد در دل آن‌ها پيدا شد ولي توانَايي بر اظهار آن را نداشتند ، اما خداوند دل‌هاي آن‌ها را استحكام بخشيد و به آن‌ها قدرت و شهامت داد تا بپاخيزند و آشكارا نداي توحيد سردهند. آيا نخستين بار در برابر پادشاه جبار زمان « دَقْيانُوس » چنين اظهاري را كردند و يا در ميان توده مــردم و يــا هــر دو و يا خــودشــان در ميــان خود ؟ درست روشن نيست ، ولي ظاهر تعبير به « قامُوا » اين است كه اين سخــن را در ميان مردم يا در برابر سلطان ظالم گفته‌اند. در واقع اين جوانمردان با ايمان براي اثبــات توحيــد و نفــي (اِلهَة) به دليل روشني دست زدند و آن اين‌كه ما به وضوح مي‌بينيم كه اين آسمان و زمين پــروردگــاري دارد كه وجــود نظــام آفــرينش دليــل بر هستــي او است ، ما هم بخشي از اين مجموعه هستي مي‌باشيم ، بنابراين پروردگار ما نيز همان پروردگار آسمـــــان‌هــا و زميـــن اســـت .
تفسير مردان (135)
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
در آيــه مــورد بحــث مي‌افـــزايــد:
وَ رَبَطْنا عَلي قُلُوبِهِمْ
ما دل‌هاي آنان را به مهر و لطف خويش و با نام و ياد و خاطرات نيروبخش ايمان و تقوا استوار ساختيم، از اين رو دليرانه به پاخاستند تا حق را بگويند و آشكار سازند و در راه توحيدگرايي و يكتاپرستي پايداري ورزند و بر فشارها و رنج‌ها و غربت و دوري از خــانــه و وطــن شكيبــايي پيشه سازند.
اِذْ قامُوا فَقالُوا رَبُّنا رَبُّ السَّمواتِ وَ الْأَرْضِ
اثر آن ايمان استوار و پايداري و پايمردي آنان آنگاه آشكار گرديد كه در

برابر زمامدار خودكامه روزگار خويش كه با پايمال ساختن آزادي و امنيت مردم بر آن بود تا ايمان‌آوردگان را از ايمانشان بازدارد و از توحيد به شرك درآورد، به پاخاستند و دليرانه گفتند: پروردگار ما، همان پروردگار آسمان‌ها و زمين است و ما براي او همتا و نظيري به رسميت نخواهيم شناخت و به او شرك نخواهيم ورزيد.
لَنْ نَدْعُوَ مِنْ دُونِهِ اِلها
آري، ما هرگز خدايي جز او نخواهيم خواند و نخواهيم پرستيد....
لَقَدْ قُلْنا اِذا شَطَطا.
چراكه اگر جز او خدايي بخوانيم، گفتاري بر زبان رانده‌ايم كه دور از حقيقت و نمونه كامل گزافه‌گويي و باطل‌گرايي است.
(136) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
هؤُلاءِ قَوْمُنَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِه اِلهَةً لَوْلا يَأْتُونَ‌عَلَيْهِمْ بِسُلْطانٍ بَيِّنٍ فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَري عَلَي‌اللّهِ كَذِبا
اين‌قوم ما معبودهايي جزخدا انتخاب كرده‌اند، چرا آن‌هادليل آشكاري بر اين معبودان نمي‌آورند؟ چه كسي ظالم‌تر است از آن كس كه بر خدا دروغ ببندد؟ (15 / كهف)
شرح آيه از تفسير نمونه
اين « اِفْتِراء » هم ستمي است بر خويشتن ، چراكه انسان سرنوشت خود را به دست عوامل بدبختي و سقوط سپرده و هم ظلمي است بر جامعه‌اي كه اين نغمه را در آن سرمي‌دهد و به انحراف مي‌كشاند و هم ظلمي است به ساحت قدس پروردگار و اهانتي است به مقام بزرگ او. اين جوانمردان مُوَحِّد تا آن‌جا كه در توان داشتند براي زدودن زنگار شرك از دل‌ها و نشاندن نهال توحيد در قلب‌ها، تلاش و كوشش كردند ، اما آن‌قدر غوغاي بت و بت‌پرستي در آن محيط بلند بود و خفقان ظلم و بيدادگري شاه جبار ، نفس‌هاي مردان خدا را در سينه‌ها حبس كرده بود كه نغمه‌هاي توحيدي آن‌ها در گلويشان گم شد. ناچار براي نجات خويشتن و يافتن محيطي آماده‌تر تصميم به « هجرت » گرفتند و لذا در ميان خود به مشورت پرداختند كه به كجا بروند و به كدام سو حركت نمايند .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
در ادامه آيات به ترسيم ديدگاه توحيدگرايانه اصحاب كَهْف ادامه مي‌دهد كه گفتند:
هؤُلاءِ قَوْمُنَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِه اِلهَةً لَوْلا يَأْتُونَ عَلَيْهِمْ بِسُلْطانٍ بَيِّنٍ
آينان هموطنان و مردم ما هستند كه به جاي پرستش خداي يكتا، به پرستش خدايان دروغين پرداخته و در انديشه و عقيده، دنباله‌روي كوركورانه را پيش گرفته و به راهي مي‌روند كه هيچ دليلي بر درستي آن

ندارند؛ راستي چرا آنان چنين مي‌كنند؟
تفسير مردان (137)
و براي چه بر شــرك و انحـرافشان دليل و برهاني نمي‌آورند؟
بدين‌سان آيه شريفه از واپسگرايي و دنباله‌روي كوركورانه سخت نكوهش مي‌كند و روشنگري مي‌نمايد كه دين باوري و دينداري بايد بر اساس منطق و برهان روشن باشد و نه دنباله‌روِي و خرافه‌پذيري.
فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَري عَلَي اللّهِ كَذِبا.
چــه كســي بيــدادپيشه‌تر از كسي است كه به خــدا دروغ مي‌بندد و چنين مي‌پنــدارد كه بــراي خــداي يكتــا شريك و همتايي است؟
(138) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
وَ اِذِ اعْتَزَلْتُمُوهُمْ وَما يَعْبُدُونَ اِلاَّ اللّهَ فَأْوُا اِلَي‌الْكَهْفِ يَنْشُرْلَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ رَحْمَتِه وَ يُهَيِيءْ لَكُمْ مِنْ‌اَمْرِكُمْ مِرْفَقا
و هنگامي‌كه از آن‌ها و آن‌چه را جز خدا مي‌پرستند كناره‌گيري كرديد به غار پناهنده شويد، كه پروردگارتان (سايه) رحمتش را بر شما مي‌گستراند و راه آسايش و نجات به رويتان مي‌گشايد.
(16 / كهف)
شرح آيه از تفسير نمونه
« يُهَيِيءُ » از ماده « تَهيَّة » به معني آماده ساختن است. «مِرْفَق» به معني چيزي‌است‌كه وسيله لطف و راحتي و رِفْق باشد، بنابراين مجموع جمله « يُهَيِيءُ لَكُمْ مِنْ اَمْــرِكُــمْ مِـرْفَقــا » يعني خـداونـد ، وسيلــه لطف و راحتــي شما را فراهم مي‌ســازد.

الف و لام در كلمه « اَلْكَهْفِ » شايد اشاره به اين باشد كه آن‌ها غار معيني را در نقطه دور دستي در نظر گرفته بودند كه اگر تبليغات توحيديشان به ثمر نرسد براي نجات خود از آن محيط آلوده و تاريك به آن غار پناه برند. « كهف » كلمه پر مفهومي است كه همان بازگشت به ابتدايي‌ترين نوع زندگي بشر را به‌خاطر مي‌آورد ، محيطي كه در آن نور و روشنايي نيست و شب‌هاي تاريك و سردش يادآور دردهاي جانكاه انسان‌هاي محروم‌است ، نه‌از زرق‌و برق‌دنياي‌مادي درآن خبري‌است، نه‌از بستر نرم و زندگي مرفه. مخصوصا با توجه به آن‌چه در تواريخ نقل شده كه اصحاب كهف وزيران و صاحب‌منصبان بزرگ شاه بودند كه بر ضد او و آيينش قيام كردند روشن مي‌شود كه گذشتن از آن زندگي پر ناز و نعمت و ترجيح غارنشيني بر آن تا چه حد شهامت و گذشت و همت و وسعت روح مي‌خواهد ؟ ولي در آن غار تاريك و سرد و خاموش و احيانا خطرناك از نظر حمله حيوانات موذي، يك دنيا نور و صفا و توحيد و معنويت بود. آري اين‌جوانمردان مُوَحِّد آن دنياي آلوده را كه باتمام وسعتش زندان جانكاهي بود ترك گفتند و به غار خشك و تاريكي كه ابعادش همچون فضايي بي‌كران مي‌نمود

تفسير مردان (139)

روي آوردند. درست همچون يوسف پاكدامن كه هرچه به او اصرار كردند اگر تسليم هوس‌هاي سركش همسر زيباي عزيز مصر نشوي ، زندان تاريك و وحشتناك در انتظار تو است ، او بر استقامتش افزود و سرانجام اين جمله عجيب را به پيشگاه خداوند عرضه داشت : « رَبِّ السِّجْنُ اَحَبُّ اِلَيَّ مِمّا يَدْعُونَني اِلَيْهِ وَ اِلاّ تَصْرِفْ عَنّي كَيْدَهُنَّ اَصْبُ اِلَيْهِنَّ : پروردگارا ! زندان با آن‌همه دردهاي جانكاهش نزد من از اين آلودگي كه مرا به آن دعوت مي‌كنند ، محبوب‌تر است و اگر وسوسه‌هاي آن‌ها را از من دفع نكني من در دام آن‌ها گرفتار خواهم شد » (32 / يوسف) .

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

«اِعْتِـزال»: كنـــاره‌گيـــري كـــردن.

در آيــه مــورد بحث تصميــم دليــرانه و خردمندانه آنان را ترسيم مي‌كند كه به يكــديگــر گفتنــد:

وَ اِذِ اعْتَــزَلْتُمُــوهُمْ وَ مــا يَعْبُدُونَ اِلاَّ اللّهَ

هنگامي كه از اين جامعه و مــردم شــرك‌گرا و آنچه را جز خدا مي‌پرستند كناره‌گيري كرديد...

به باور «اِبن عَبّاس»، اين بيان از بزرگ گروه و رهبر آنان، «تَمْليخا» است كه به آنان گفت: دوستان! هنگامي كه از شرك‌گرايان و بيدادپيشگان و

خدايان دروغين آنان كناره گرفتيد و به پرستش خداي هستي بسان گذشته همت گماشتيد در اين راه پايداري بورزيد و هرگز براي او شريك و همتايي نگيريد.
فَأوُوا اِلَي الْكَهْفِ
اينك به سوي غار حركت كنيد و آنجا را پناهگاه خويش قرار دهيد.
يَنْشُرْ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ
تا پروردگار شما رحمت و بخشايشش را بر شما بگستراند.
وَ يُهَيِّيءْ لَكُمْ مِنْ اَمْرِكُمْ مِرْفَقا.
(140) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
از ديدگاه «اِبن عَبّاس» واژه «مِرْفَق» به مفهوم هرچيز آسان آمده و منظور اين است كه: و خدا با گشودن راهي به سوي آرامش و آسايش، دشواري‌ها را بر شما آسان كند و دست بيداد شاه را از سر شما كوتاه سازد و مهر و لطف خود را شامل حال شما گرداند.
به باور پاره‌اي منظور اين است كه: و تا خدا امور معاش و راه زندگي و نيازهاي مادّي شما را سامان بخشيده و وسيله رفاه و آسايش و آرامش شما را فراهم سازد.
از آيه شريفه اين نكته ارزشمند دريافت مي‌گردد كه هجرت در راه دين و آزادي و آزادگي، بسيار پرارج و با ارزش است و ماندن در قلمرو كفر و بيداد ـ در صورتي كه انسان را ناگزير به اظهار كفر و تحمل ستم و خفّت نما و حقوق و آزادي و امنيت او را پايمال سازند ـ سخت زشت و زيانبار است.
تفسير مردان (141)

وَ تَريَ الشَّمْسَ اِذا طَلَعَتْ تَزاوَرُعَنْ كَهْفِهِمْ ذاتَ الْيَمينِ وَ اِذا غَرَبَتْ تَقْرِضُهُمْ ذاتَ الشِّمالِ وَ هُــمْ في فَجْوَةٍ مِنْهُ ذلِكَ مِنْ اياتِ اللّهِ مَنْ يَهْدِ اللّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِوَ مَنْ يُضْلِــلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ وَلِيّا مُرْشِدا

خورشيد را مي‌ديدي كه به هنگام طلوع به طرف راست (غار) آن‌ها متمايل مي‌گردد و به هنگام غروب به طرف چپ و آن‌ها در محل وسيعي از غار قرار داشتند ، اين از آيات خدا است ، هركس را خدا هدايت كند ، هدايت يافته واقعي او است و هركس را گمراه كند ولي و راهنمايي هرگز براي او نخواهي يافت. (17 / كهف)

شرح آيه از تفسير نمونه

دراين آيه و آيه بعد قرآن به ريزه‌كاري‌هاي مربوط به زندگي عجيب اصحاب كهف در آن غار پرداخته و آن‌چنان دقيق و ظريف ، جزييات آن را فاش مي‌كند كه گويي انسان در برابر غار نشسته و خفتگان غار را با چشم خود تماشا مي‌كند. در اين دو آيه بـه شش خصـوصيت اشاره شده است :

1 ـ دهانه غار رو به شمال گشوده مي‌شد و چون در نيم‌كره شمالي زمين قطعا بوده است نور آفتاب به درون آن مستقيما نمي‌تابيد. و به اين ترتيب نور مستقيم آفتاب كه تداوم آن ممكن است موجب پوسيدگي و فرسودگي شود به بدن آن‌ها نمي‌تابيد ، ولي نور غيرمستقيم به قدر كافي وجود داشت. تعبير به « تَزاوَرُ » كه به معني تمايل پيدا كردن است اين نكته را دربردارد كه گويي خورشيد مأموريت داشت از سمت راست غار بگذرد و هم‌چنين تعبير « تَقْرِضُ » كه معني قطع‌كردن و بريدن دارد، نيز مفهوم مـأموريت را دربردارد و از اين گذشته « تَزاوَرُ» كه از ماده « زيارت » است توأم با آغازگري است كه مناسب طلوع آفتاب مي‌باشد و « تَقْرِضُ » قطع و پايان را كه در مفهوم غروب نهفته است نيز مشخص مي‌كند. بودن دهانه غار به سوي شمال سبب مي‌شــد كه بــادهــاي مــلايــم و لطيفي كه معمولاً از سمت شمال مي‌وزد به آساني

(142) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

در درون غــار وارد شــود و در همــه زوايــاي آن روح تــازه‌اي بــدمــد.

2 ـ « آن‌ها در يك محل وسيع از غار قرارداشتند: وَهُمْ في فَجْوَةٍ مِنْهُ » .

اشاره به‌اين‌كه دهانه‌غار كه معمولاً تنگ است جايگاه آن‌ها نبود ، بلكه قسمت‌هاي وسط غار را انتخاب كرده بودند كه هم از چشم بينندگان دور بود و هم از تابش مستقيم آفتاب. در اين‌جا قرآن رشته سخن را قطع مي‌كند و به يك نتيجه‌گيري معنوي مي‌پردازد ، چرا كه ذكر همه اين داستان‌ها براي همين منظور است. مي‌گويد : « ذلِكَ مِنْ اياتِ اللّهِ مَنْ يَهْدِ

اللّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَ مَنْ يُضْلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ وَلِيّا مُرْشِدا ». آري آن‌ها كه در راه خدا گام بگذارند و براي او به جهاد برخيزند در هر قدمي آنان را مشمول لطف خود مي‌سازد ، نه فقط در اساس كار ، كه در جزييات هم لطفش شامل حال آن‌ها است .
شرح آیه از تفسیر مجمع‌البیان
«قَرْض»: بریدن و عبور نمودن.
«فَجْوَة»: زمین گسترده. «فَجْوَةُ الْبَيْت»، منظور وسعت آن است.

در سـوميـن فـراز از داستـان اصحـاب كَهْف، اينك قرآن در آيات 17 و 18 به تـرسيـم مـوقعيـت دقيـق و شـرايـط تفكّـرانگيـز آنـان در درون آن «غـار» تماشايي پرداخته و به منظور نمايش ظرافت‌ها و لطافت‌ها و شگفتي‌هاي اين سرگذشت حيـرت‌آور مي‌فرمايد:

وَ تَـــرَي الشَّمْـــسَ اِذا طَلَعَـــتْ تَـــزاوَرُ عَـــنْ كَهْفِهِـــمْ ذاتَ اليَميـــنِ

و موقعيت غار و خفتگان آن به گونه‌اي بود كه اگر به خورشيد مي‌نگريستي، درمي‌يافتي كه هنگام طلوع در سمت راست غار آنان قرار مي‌گيرد و بدين‌سان بي‌آنكه به طور مستقيم بر آنان بتابد و زيانشان برساند، از نور و بركت خويش به خواست خدا آنـان را بهـــره‌ور مي‌ســـازد.

وَ اِذا غَرَبَتْ تَقْرِضُهُمْ ذاتَ الشِّمالِ

تفسير مردان (143)

به باور «اِبن عَبّاس» منظور اين است كه: و به هنگام غروب و ناپديد شدنش در سمت مغرب در طرف چپ غار قرار مي‌گيرد و بدين‌سان قرآن روشنگري مي‌كند كه خورشيد هرگز پرتوي خود را به درون غار نمي‌تابيد و ضمن بهره‌دهي به آن غار و ساكنان آن، از آنجا انحراف داشت تا مبادا مستقيم بر درون غار بتابد و زياني بر خفتگـان وارد آورد.

وَ هُمْ في فَجْوَةٍ مِنْهُ

و آنان درفراخناي «غار» قرارداشتندودرگستره‌آن‌غنوده بودند.

به بـاور «قَتـادَه»: آنـان در فضـاي غـار خفتـه بـودنـد.

به باور پاره‌اي، فضاي غار به گونه‌اي بزرگ و گسترده بود كه اگر كسي بر دهانه آن مي‌ايستـاد آنـان را نمي‌ديـد و نسيـم دل‌انگيز و بادهاي ملايم و لطيفي به درون آن مـي‌وزيـد و بـه آنـان آسـايـش و آرامـش مي‌بخشيـــد.

در ايــن مــورد آورده‌انــد كـه:
آن جوانان حق‌جو و ستم‌ستيز، در فراخناي آن غار، از لطف و مهر بي‌پايان خدا بهره‌ور بودند و در آن خوابگاه خوش و آرام و دور از سر و صداي انسان‌ها، تنها خدا مراقب و نگهبان و نگهدار آنان بود. شب‌هاي تاريك ستارگان هفت‌برادران و هفت اورنــگ، رو بــه روي خوابگــاه آنــان ســوسو مي‌كــردنــد و از سينه و اعماق آسمــان به آن گــريــزپايان حقيقت پــژوه، چشمــك مي‌زدنـد.
روزها و شب‌ها و ماه‌ها و سال‌ها، از پي يكديگر سپري مي‌شد و خورشيد بسان هميشه بامدادان اشعه تابناك و گرمابخش خود را در همه‌جا مي‌گسترانيد و به هنگام غروب، دامان برمي‌چيد و در افق مغرب سرفرو مي‌برد و دست تقدير «اَصْحاب كَهْف» را طبق يك نقشه و برنامه دقيق به غاري رهنمود شده بود كه در سايه و نيم‌سايه‌اي آرام‌بخش و دل‌انگيــز فــرو رفتــه و در پرتو تابناك خورشيــد، آنــان را نمي‌آزرد.
(144) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
در آنجا محيط به طور كامل براي يك خواب عميق و طولاني مساعد بود و آنان در اين مدت طولاني، از گرما و سرما مصون بودند، به گونه‌اي كه نه رنگ پوست آنان تغييــر كــرد و نه لبــاسشــان فرسوده گرديد.
در فراخناي آن غار پر اسرار وزش دل‌انگيز و ملايم نسيم فرح‌بخش شمالي، خفتگان را نوازش مي‌داد، چراكه غار رو به شمال بود و شرايط براي آسايش و آرامش دراز مــدت فــراهــم.
قرآن در اشاره به همين شرايط مي‌فرمايد:
ذلِــكَ مِــنْ ايــاتِ اللّهِ
اين، نمونه‌اي ار نشانه‌هاي قدرت بي‌كران خدا و پرتوي از دليل‌ها و برهان‌هاي روشن ذات پاك اوست.
مَـنْ يَهْدِ اللّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ
هركس را خدا راه نمود و بسان اصحاب كَهْف به راه سرفرازي و رستگاري رهنمــونش گرديد، او راه يــافتــه واقعــي است و از هدايت خــدا برخوردار است.
وَ مَــنْ يُضْلِــلْ فَلَــنْ تَجِــدَ لَــهُ وَلِيّا مُرْشِدا.
و هر كسي را با وانهادن به حال خود، به كيفر بدانديشي‌اش گمراه سازد و بسان «دَقْيانوس» و سپاهش از هدايت خدا به دور باشند و گمراه گردند، براي آنان دوست و يــاري ارشــادگر و رهنمــا نخــواهي يافت.
تفسير مردان (145)

وَ تَحْسَبُهُمْ اَيْقاظا وَهُمْ رُقُودٌ وَ نُقَلِّبُهُمْ ذاتَ الْيَمينِ وَ ذاتَ الشِّمالِ وَ كَلْبُهُمْ باسِطٌ ذِراعَيْــهِ بِالْوَصيــدِ لَوِ اطَّلَعْتَ عَلَيْهِــمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِرارا وَ لَمُلِئْتَ مِنْهُمْ رُعْبــا
(اگر به آن‌ها نگاه مي‌كردي) مي‌پنداشتي بيدارند ، درحالي كه‌در خواب فرو رفته بودند و ما آن‌ها را به سمت راست و چپ مي‌گرداندیم (تا بدنشان سالم بماند) و سگ آن‌ها دست‌هاي خود را بر دهانه غار گشوده بود (و نگهباني‌مي‌كرد) اگر به آن‌ها نگاه مي‌كردي فرار مي‌نمودي و سرتاپاي تو از ترس و وحشت پر مي‌شد. (18 / كهف)
شرح آيه از تفسير نمونه
3 ـ خواب آن‌ها يك خواب عادي و معمولي نبود ، « اگر به آن‌ها نگاه مي‌كردي خيال مي‌كردي آن‌ها بيدارند ، در حــالــي كــه در خــواب فرورفته بودند : وَ تَحْسَبُهُمْ اَيْقاظا وَ هُمْ رُقُودٌ ». و اين نشان مي‌دهد كه چشمان آن‌ها كاملاً باز بوده است ، درست همانند يك انسان بيدار ، اين حالت استثنايي شايد براي آن بوده كه حيوانات موذي به آنان نزديك نشوند چراكه از انسان بيدار مي‌ترسند و يا به خاطر اين‌كه منظره رعب‌انگيزي پيدا كنند كه هيچ انساني‌جرأت ننمايد به‌آن‌ها نزديك شود و اين خود يك سپـر حفـاظتي براي آن‌ها بوده باشد.
4 ـ براي اين‌كه بر اثر گذشت ساليان دراز از اين خواب طولاني ، اندام آن‌ها نپوسد: «ماآن‌ها را به سمت راست و چپ مي‌گرداندیم:نُقَلِّبُهُمْ ذاتَ‌الْيَمينِ وَ ذاتَ‌الشِّمالِ ». تــا خــون بدنشان در يك جا متمركز نشود و فشار و سنگيني در يك زمان طــولاني روي عضــلاتــي كه بــر زميــن قــرار داشتنــد اثــر زيــان‌بــار نگــذارد.
5 ـ در ايـن ميان « سگي كه همراه آن‌ها بود بر دهانه غار دست‌ها را گشـوده و به حالت نگهبانــي خوابيــده بــود : وَ كَلْبُهُمْ باسِطٌ ذِراعَيْهِ بِالْوَصيدِ ». « وَصيد» چنان‌كه «راغب» دركتاب «مفردات» مي‌گويد: «در اصل به‌معني اطاق و انباري است كه در كوهستان براي ذخيره اموال ايجاد مي‌كنند و دراين‌جا به‌معني دهانه غار است ». با اين‌كه در آيات قرآن تاكنون سخني از سگ اصحاب كهف نبوده ولي قرآن مخصوصا
(146) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
در ذكر داستان‌ها گاه تعبيراتي مي‌كند كه از آن مسائل ديگري نيز روشن مي‌شود ، از جمله بيان حالت سگ اصحاب كهف دراين‌جا نشان مي‌دهد كه آن‌ها سگي نيز به همراه داشتند كه پا به پاي آن‌ها راه مي‌رفت و گويي مراقب و نگاهبانشان بود. در اين‌كه اين سگ از كجا با آن‌ها همراهي كرد ، آياسگ « صيد » آن‌ها بود و يا سگ چوپاني بود كه در وسط راه به او برخوردند و هنگامي كه چوپان آن‌ها را شناخت حيوانات را روبه سوي آبادي روانه كرد و خود كه جوياي حقيقت و طالب ديدار يار بود با اين پاكبازان

همراه شد ، سگ نيز دست از دامنشان برنداشت و به راه خود ادامه داد. آيا مفهوم اين سخن آن نيست كه در راه رسيدن به حق همه عاشقان اين راه مي‌توانند گام بگذارند و درهاي كوي دوست به روي كسي بسته نيست ، از وزيران توبه كار شاه جبار گرفته ، تا مرد چوپان و حتي سگش؟ مگر نه اين است كه قرآن مي‌گويد : « تمام ذرات موجودات در زمين و آسمان و همه درختان و جنبندگان ذكر خدا مي‌گويند ، عشق او را در سر و مهر اورا به دل دارند » (44 / اسراء) .
6 ـ « منظره آن‌ها چنان رعب‌انگيز بود كه اگر به آن‌ها نگاه مي‌كردي فرار مي‌نمودي و سرتاپاي تو از ترس و وحشت پر مي‌شد : لَوِ اطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِرارا وَ لَمُلِئْتَ مِنْهُمْ رُعْبا ». اين اولين و آخرين بار نيست كه خداوند به وسيله رعب و ترس يك سپر حفاظتي به دور بندگان با ايمانش ايجاد مي‌كند ، در آيات سوره آل عمران آيه 151 نيز به صحنه‌اي از همين امر برخورد مي‌كنيم كه خداوند مي‌گويد : « سَنُلْقي في قُلُوبِ الَّذينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ: مابه زودي در دل‌هاي كافران ترس و وحشت مي‌افكنيم ».(1) در دعاي ندبه نيز درباره پيامبر اسلام صلي‌الله‌عليه‌وآله مي‌خوانيم : « ثُمَّ نَصَرْتَهُ بِالرُّعْبِ : خداوندا تو پيامبرت را به وسيله رعب و وحشت كه در دل دشمنانش افكندي ياري نمودي ». ضمنا جمله « وَ لَمُلِئْتَ مِنْهُمْ رُعْبا : سرتا پاي وجود تو از ترس پر مي‌شد »در حقيقت علت است براي جمله « لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِرارا : اگر آن‌ها را مي‌ديدي فرار مي‌كردي » يعني به
1- « تفسير نمونه » ، جلد 3 ، صفحه 122 و جلد 7 ، صفحه 106 به بعد .

اين دليل فرار مي‌كردي كه ترس و وحشت قلب تو را احاطه مي‌كرد ، بلكه گويي از قلب كه كانون اصلي آن است نيز سربرآورده ، به تمام ذرات وجود نفوذ مي‌كرد و همه را مملو از وحشت مي‌ساخت به هرحال هنگامي كه اراده خدا به چيزي تعلق گيرد از ساده‌ترين راه ، مهم‌ترين نتيجه را پديد مي‌آورد .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«اِيقاظ»: اين واژه جمع «يَقِظ» و «يَقْظان» به مفهوم بيدار است.
«رُقُود»: جمع «راقِد» به مفهوم خواب آمده است.
«وَصيد»: آستانه در و دهانه «غار»
در ادامه سرگذشت آنان مي‌افزايد:
وَ تَحْسَبُهُمْ اَيْقاظا وَ هُمْ رُقُودٌ
اگر به هنگامي كه «اَصْحاب كَهْف» در فراخناي غار خفته بودند، به آنان مي‌نگريستي، آنان را بيدار و آگاه مي‌پنداشتي، در حالي كه آنان در حقيقت در خوابي خوش و عميق فرورفته بودند.

به باور گروهي از جمله «جُبّائي»، منظور اين است كه آنان با اينكه در خواب بودند، ديدگانشان باز بود و به آرامي تنفّس مي‌كردند، به گونه‌اي كه مي‌خواستند با هم گفتگو كنند، امّا سخني نمي‌گفتند.
امّا بـه بـاور پـاره‌اي ديگـر، آنـان بسـان كساني كه بيدار باشند، به اين پهلو و آن پهلـو جـا بـه جـا مي‌شـدند.
وَ نُقَلِّبُهُـمْ ذاتَ الْيَـمينِ وَ ذاتَ الشِّمالِ
و بدان جهت كه پيكر آنان در اين خواب درازمدّت، خسته و آزرده نگردد و زمين بدن آنان را فرسوده نكند و لباسشان نو بماند و بدن آنان را از سرما و گرما حفظ كند، ما آنان را از پهلوي راست به سمت چپ و از پهلوي چپ به سمت راست مي‌گردانيديم.
«اَبو هُرَيرة» در اين مـورد مي‌گـويـد: بدن آنان سالي دوبار پهلو به پهلو مي‌شد.
(148) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
امّا «اِبن عَبّـاس» مي‌گـويـد: سـالـي يكبـار بدنشـان گـردانيـده مي‌شـد.
وَ كَلْبُهُمْ باسِطٌ ذِراعَيْهِ بِالْوَصيدِ
در ايـن ميـان، سـگ باوفـايي كه از پـي آنـان آمـده بود، دست‌هاي خود را در دهـانـه غـار گستـرده بـود.
به باور گروهي از جمله «اِبن عَبّاس»، «مُجاهِد» و... منظور اين است كه سگ آنان در آستـانـه غـار آرميـده بـود.
امّا بـه بـاور بـرخـي، بـر در غـار خفته بود.
پاره‌اي برآنند كه سگ آنان بر در غار نيارميده، بلكه بر در فراخناي غار، يا در آستانه آن خفته بود، چراكه بيدادگران در پي آن گروه آزادي‌خواه و به منظور دستگيري‌شان تا دهانه آن غار آمدند؛ از اين رو اگر سگ آنان در بيرون غار يا در آستـانـه بيـروني آن بـود، به وجود آنان در آنجا پي‌مي‌بردند و آنان را رها نمي‌كـردند تا نوميـدانه و با حقـارت تمام بازگردند.
برخي از جمله «جُبّائي» مي‌افزايد: آنان پيش از خواب عميق خويش دهانه غار را با سنگ مسدود كردند و پس از مدتي، شباني دهانه آن را گشود و در دهانه بيروني آن، براي گوسفندانش جايگاهي براي استراحت فراهم ساخت و كاري به درون غار كه اصحـاب كَهْـف در فراخنـاي آن خفتـه بودنـد، نداشـت و متـوجّه آنـان نشد.
و «عَطـاء» مي‌گـويـد: منظـور از واژه «وَصِيـد»، آستـانـه در اسـت.

داستان سگ «اصحاب كَهْف»

1 ـ بيشتر مفسّران از جمله «اِبن عَبّاس» برآنند كه «اصحاب كَهْف» در راه هجرت خويش به شباني برخوردند كه سگي به همراهش بود. شبان پس از گفتگو با آن جوانان پرشور و روشنفكر، به راه و رسم آنان گرايش يافت و خود به همراه آنان به راه افتـاد و سـگ او نيز از پـي آنـان روان گـرديـد.
2 ـ امّا برخي از جمله «كَعْب» مي‌گويد: آنان در سر راه خويش به سگي برخوردند

كه از پي آنها روان گرديد و با اينكه او را چندين بار به عقب راندند باز نگشت و سرانجام به خواست خدا به زبان آمد و گفت: هان اي بندگان خدا! از من نهراسيد كه من به شما خيانت نخواهم كرد، چراكه من دوستداران خدا را دوست مي‌دارم؛ شما بخـوابيـد تـا مـن نگهبـاني شمـا را بـه عهـده گيـرم.
3 ـ پاره‌اي برآنند كه اين سگ باوفا، سگ شكاري آنان بود.
«مُقـاتِل» مـي‌گـويـد: ايـن سـگ زرد رنـگ بـود.
امّا به باور «اِبن عَبّاس»، سفيد و سياه و نامش «قمطير» بود.
و در «تفسير حَسَن» آمده است كه اين سگ سيصد و نه سال بدون آب و غذا و خـواب در آستـانـه دروني غـار به حـالت آمـاده خوابيد.
لَـوِ اطَّلَعَـتْ عَلَيْهِـمْ لَوَلَّيْـتَ مِنْهُـمْ فِـرارا وَ لَمُلِئْتَ مِنْهُمْ رُعْباً.
اگر به درون «غار» مي‌رفتي و آنان را در آن حالي كه خفته بودند مي‌ديدي، از آن مكـان و آن منظـره مي‌تـرسيـدي و فـرار مي‌كـردي و دلت از ترس آكنده مي‌شد.
آري، خدا براي محيط غار رعب و هراسي پديد آورده بود كه كسي جرأت و جسارت نزديك شدن به غار را نداشته باشد و دست كسي به آنان نرسد، تا بدون مزاحمت هيچ موجود زنده‌اي تا مدتي مقرّر در آنجا بخوابند.
برخي برآنند كه فضاي آن غار به گونه‌اي هراس‌انگيز بود كه هر كس از دهانه آن به درون مي‌نگريست دلش از ترس لبريز مي‌شد و به‌نظرمي‌رسد كه‌عوامل‌استبدادزپي اصحاب‌كَهْف تا آنجا آمدند، امّا از فضاي هراس‌انگيز غار جرأت نيافتند كه به درون آن وارد شوند؛ از اين رو در غار را از بيرون مسدود ساختند تا اگر كساني در درون آن هستند، جان سپارند؛ و اين هم لطفي از سوي خدا بود تا درنده يا انساني به محيط غار وارد نگـردد و آنـان در امنيّت كـامـل باشنـد و هيـچ خطـري جان و سلامت آنان را تهديد نكند.

و برخي گفته‌اند: در آن مدت طولاني مو و ناخن «اصحاب كَهْف» به گونه‌اي بلند
(150) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
شده بود كه هر كسي آنان را مي‌ديد دستخوش هراس مي‌شد، امّا اين سخن درست نيست چـرا كه آنان هنگامي كه از آن خواب گران بيدار شدند، از يكديگر مي‌پرسيدند: چه مـدتـي را در خـواب بـوده‌اند؟ يـك روز يا كمتر؟(1)
«سَعيد بن جُبَيْر» از «اِبن عَبّاس» آورده است كه در جنگ روم به همراه «مُعاوِيَه» دجّال خيره‌سر اموي بودم كه سپاه، به غار «اصحاب كَهْف» رسيد و «معاويه» گفت: كـاش مي‌تـوانستيـم «اصحـاب كَهْـف» را ببينيـم.
گفتم: تو را به اين كار دسترسي نيست، چراكه خدا پيامبر برگزيده‌اش را از اين كار بـازداشت و فـرمـود: لَوِ اطَّلَعْتَ...(2) گفت: من اين كار را پي مي‌گيرم تا از حال آنان آگاه گردم.
براي اين كار گروهي را انتخاب كرد كه به درون غار روند و از آنجا گزارش آورند، امّا هنگامي كه آنان به آن غار وارد شدند، بادي سخت وزيدن گرفت و آنان را از آنجا بيرون راند.
1 . سوره كَهْف، آيه 19.
2 . سوره كَهْف، آيه 18.

بيداري بعد از يك خواب طولاني

وَ كَذلِكَ بَعَثْناهُمْ لِيَتَساءَلُوا بَيْنَهُمْ قالَ قائِلٌ مِنْهُمْ كَمْ لَبِثْتُمْ قالُوا لَبِثْنا يَوْما اَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قالُوا رَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِما لَبِثْتُمْ فَابْعَثُوا اَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ هذِه اِلَي الْمَدينَةِ فَلْيَنْظُرْ اَيُّها اَزْكي طَعاما فَلْيَأْتِكُمْ بِرِزْقٍ مِنْهُ وَلْيَتَلَطَّفْ وَ لا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ اَحَدا

همين‌گونه ما آن‌ها را (از خواب) برانگيختيم تا از يكديگر سؤال كنند ، يكي از آن‌ها گفت: چه مدت خوابيديد؟ آن‌ها گفتند: يك روز يا بخشي از يك روز (و چون درست نتوانستند مدت خوابشان را بدانند) گفتند : پروردگارتان از مدت خوابتان آگاه‌تر است، اكنون يك نفر را با اين سكه‌اي كه داريد به شهر بفرستيد تا بنگرد كدامين نفر ازآن‌ها غذاي پاك‌تري دارند ، از آن مقداري براي روزي شما بياورد ، اما بايد نهايت دقت را به خرج دهد و هيچ كس را از وضع شما آگاه نسازد.(19 / كهف)

اِنَّهُمْ اِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ يَرْجُمُوكُمْ اَوْ يُعيدُوكُمْ فيمِلَّتِهِمْ وَ لَنْ تُفْلِحُوا اِذا اَبَدا

چرا كه اگر آن‌ها ازوضع شما آگاه شوند سنگسارتان مي‌كنند ، يا به آيين خويش شما را باز مي‌گردانند و در آن صورت هرگز روز رستگاري را نخواهيد ديد. (20 / كهف)

شرح آيه از تفسير نمونه

خواب اصحاب كهف آن‌قدر طولاني شد كه به 309 سال بالغ گرديد و به اين ترتيب خوابي بود شبيه به مرگ و بيداريش همانند رستاخيز .

ترديد در مدت خواب شايد به خاطر آن بوده كه طبق گفته جمعي از مفسران آن‌ها در آغاز روز وارد غار شدند و به خواب فرورفتند و در پايان روز بيدار شدند ، همين سبب شد كه اول چنين فكر كنند كه يك روز خوابيده‌اند همين كه منظره آفتاب را ديدند بخشي از يك روز را مطرح كردند .

(152) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

پـاك‌تـرين طعام

در اين داستان خوانديم كه اصحاب كهف بعد از بيداري بااين‌كه قاعدتا بسيار گرسنه بودند و ذخيره بدن آن‌ها در اين مدت طولاني مصرف شده بود ، ولي باز به كسي كه مأمور خريد غذا مي‌شود توصيه مي‌كنند هر غذايي را نخرد ، بلكه بنگرد درميان فروشندگان كدامين نفر غذايش از همه پاك‌تر است آن را انتخاب كند. اين جمله مفهوم وسيعي دارد كه هرگونه پاكي ظاهري و باطني را شامل مي‌شود و اين توصيه‌اي است به همه رهروان راه حق كه نه تنها به غذاي روحاني بينديشند ، بلكه مراقب پاكي غذاي جسمانيشان نيز باشند ، پاك از هرگونه آلودگي ، حتي در بحراني‌ترين لحظات زندگي نيز اين‌اصل را فراموش نكنند. امروز بسياري از مردم جهان به اهميت اين دستور دريك قسمت پي‌برده‌اند و سعي دارند غذاي آن‌ها از هر نوع آلودگي ظاهري به دور باشد ، غذاها را در ظرف‌هاي سرپوشيده و دور از دست‌هاي آلوده و گرد و غبار نگهداري مي‌كنند ، البته اين كار بسيار خوبي است ، ولي به اين مقدار نبايد قناعت كرد ، بلكه بايد غذاها از آلودگي به حرام ، ربا ، غش و تقلب و هرگونه آلودگي باطني نيز پاك باشد. در روايات اسلامي تأكيد فراواني روي غذاي حلال و تأثير آن در استجابت دعا و صفاي قلب شده است. در روايتي مي‌خوانيم كسي خدمت پيامبر آمد عرض‌كرد : « اُحِبُّ اَنْ يُسْتَجابَ دُعائي : دوست دارم دعاي مـن به اجابت برسد ». پيامبر فرمود : «طَهِّرْ مَأكَلَكَ وَ لا تُدْخِلْ بَطْنَكَ الْحَرامَ : غذاي خود را پاك كن و غـذاي حرام در معده خود وارد منما » .(1)

1- « وسائل » ، جلد 4 ، « ابواب دعا » باب 67 ، حديث 4 .

از تعبيرات آيه فوق به خوبي استفاده مي‌شود كه اصحاب كهف اصرار داشتند در آن محيط كسي از جايگاه آن‌ها آگاه نشود ، مبادا آن‌ها را مجبور به قبول آيين بت‌پرستي كنند و يا به بدترين وضعي آن‌ها را به قتل برسانند يعني سنگسارشان كنند، آن‌ها مي‌خواستند ناشناخته بمانند تا از اين طريق بتوانند نيروي خود را براي مبارزات آينده و يا لااقل براي حفظ ايمان خويش نگهدارند. اين خود يكي از اقسام « تقيه سازنده » است ، زيرا حقيقت تقيه اين است كه انسان از به هدر دادن نيروها جلوگيري كند و با پوشاندن خويش يا عقيده خويش موجوديت خود را حفظ كنـد ، تا در مـوقع لزوم بتواند به مبارزات مؤثر خود ادامه دهد. بديهي است آن‌جا كه اخفاي عقيده باعث شكست هدف و برنامه‌ها است در اين‌جا تقيه ممنوع است ، بايد همــه‌چيز را آشكــار كــرد « وَ لَــوْ بَلَــغَ ما بَلَـغَ : هر آن‌چه بادا باد » .

جمله « وَلْيَتَلَطَّفْ » كه طبق مشهور درست نقطه وسط قرآن مجيد از نظر شماره كلمات است خود داراي لطف خاص و معني بسيار لطيفي است ، زيرا از ماده « لطف و لطافت » گرفته شده كه در اين‌جا به‌معني دقت و ظرافت به‌خرج دادن است ، يعني مأمور تهيه غذا آن‌چنان برود و بازگردد كه هيچ كس از ماجراي آن‌ها آگاه نشود. و اين خود لطفي است كه جمله وسط قرآن را لُطْف و تَلَطُّفْ تشكيل مي‌دهد .
(154) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

در چهــارمين فــراز از سرگذشت درس‌آمــوز و تفكّر انگيز «اصحاب كَهْف»، بيدار شدن آنان پس از آن خواب عميق و چندصد ساله را به تابلو مي‌برد و مي‌فرمايد:
وَ كَــذلِــكَ بَعَثْنــاهُــمْ لِيَتَســاءَلُــوا بَيْنَهُــمْ
همان گونه كه سراسر اين داستان حيرت‌انگيز است و ما در مورد آنان كارهاي شگفت‌آور بسياري داشتيم و براي مدتي بسيار طولاني آنان را به خواب فرو برديم، آنگاه كه خواستيم اين‌گونه آنان را از خواب برانگيختيم و از آن شرايط مرگ‌آسا زندگي بخشيديم، تا پس از بيداري ميان آنها بحث و گفتگو در مورد مدت خوابشان پديد آيد و بدين وسيله از اين خواب و بيداري تفكّرانگيز به قدرت بي‌كران آفريدگار هستي بهتر و بيشتر بينديشند و پي‌برند و روشني فروغ ايمان در كانون قلب و كران تا كران جانشان جلوه و روشنايي بيشتر پديد آورد.
قــالَ قــائِـلٌ مِنْهُــمْ كَـمْ لَبِثْتُمْ
به باور مفسّران منظور اين است كه آنان بامدادي وارد آن غار شده بودند و به هنگام غروب روزي ديگر پس از صدها سال از خواب بيدار شدند؛ از اين رو هنگامي كه ســر از آن خــواب نوشيــن برداشتنــد، يكي از آنــان گفت: چقدر خوابيده‌ايد؟
قالُوا لَبِثْنـا يَوْما اَوْ بَعْضَ يَوْمٍ
آنان در پاسخ وي گفتند: يك روز تمام؛ امّا هنگامي كه سر از دهانه غار بيرون آوردند و ديدند خورشيد هنوز در آسمان بلند نورافشاني مي‌كند، پنداشتند كه هنوز بخشــي از روز بــاقــي است؛
از اين رو گفتند: گــويــي بخشــي از يــك روز را خــوابيــده‌ايم نه تمــام آن را.
قــالُــوا رَبُّكُــمْ اَعْلَمُ بِما لَبِثْتُمْ
به باور «اِبن عَبّاس» گوينده اين فراز حكيمانه و پرمعنا رئيس گروه بود كه «تَمْليخا»
تفسير مردان (155)
نــام داشت و او بــود كه آگــاهي از مــدت خــواب را بــه ذات پاك آفريدگار هستــي بـازگردانيد و گفت: دوستــان! خــداي شما به مدت خــوابتان داناتر است و او بهتــر مي‌داند كه چقدر خوابيده‌ايد.
فَابْعَثُوا اَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ هذِهِ اِلَي الْمَدينَةِ
«اِبن عَبّاس» مي‌گويد: آنان از سكّه‌هاي ديكتاتور معاصر خود به همراه داشتند و بي‌خبر از خواب چندصد ساله خود، به يكديگر گفتند: اينك يكي از

شما اين پول‌ها را برگيــرد و بــراي فــراهــم ســاختن مــوادّ غــذايي به شهــر بــرود.
فَلْيَنْظُر اَيُّها اَزْكي طَعاما
به باور «اِبن عَبّاس» منظور اين است كه: و بايد هر كس از پي تهيّه غذا مي‌رود نيك بينديشد و بنگرد كه كدامين غذاها پاكتر و پسنديده‌تر است، چراكه جامعه آنان مجوسي بود و در ميانشان انسان‌هاي با ايماني نيز بودند كه از شرارت استبداد حاكم و سرانگشتان آن جرأت آشكار ساختن ايمان خود را نداشتند؛ و بدان دليل كه آنان در تهيّه موادّ غذايي و سربريدن حيوانات مقررات ديني را رعايت مي‌نمودند غذاي آنان پـاك و خداپسندانه بود.
«كَلْبي» مي‌گــويــد: منظــور ايــن است كه بــايــد دقت كند كه كدامين غذا بهتــر و پاكيــزه‌تر است.
و «عِكْرِمَه» بر آن است كه: بايد بنگرد كه نزد كدامين فروشنده، خوراكي‌هاي بيشتري است، چراكه چنين فروشگاه مهمّ و بزرگي غذاهايش بهتر است.
و به باور پاره‌اي ديگر اين سفارش بدان دليل بود كه آنان برخي از غذاهاي شهر را حلال و روا نمي‌شمردند.
فَلْيأْتِكُــمْ بِــرِزْقٍ مِنْــهُ
و از آن مـوادّ غـذايي چيزي برايتان فراهم آورد تا بخوريد و به وسيله آن گرسنگي را بــرطــرف ســازيــد.
(156) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
وَ لْيَتَلَطَّـــــــــفْ
و آن كسي كه به سوي شهر و فراهم آوردن خوراكي مي‌رود بايد با تدبير و درايت بسيار عمل كند كه مردم شهر او را نشناسند و از حال او آگاه نگردند و بدين وسيله دستگاه امنيّتي و جاسوسي استبداد باخبر نشود.
وَ لا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ اَحَدا
و به گونه‌اي رفتار كند كه كسي از شرايط حســاس شما و پناهگاهتان آگاهي نيابد.
به باور برخي منظور اين است كه به هنگام داد و ستد و خريدن كالا با فروشنده درگيــر نشــود و با ظــرافت و درايـت رفتار كند.
در آيــه مــورد بحث نيــز در ترسيــم ادامــه داستــان و گفتــار آنان مي‌فرمايد:
اِنَّهُـــمْ اِنْ يَظْهَـــرُوا عَلَيْكُـــمْ يَرْجُمُـــوكُـمْ
چــرا كه اگر آنان پناهگاه شما را پيدا كنند و بر شما دست يابند، بي‌رحمانه شما را سنگبــاران و سنگســار خــواهنــد كرد و به فجيــع‌ترين و دشــوارتــرين سيــك شمــا را خواهند كشت.

اَوْ يُعيدُوكُمْ في مِلّتِهِمْ
يا اينكه شما را به راه ظالمانه و كيش ارتجاعي و شرك‌آلود خويش بازخـواهنـد گــردانيـد.
اين ديدگاه «حَسَن» در مورد آيه است، امّا «اِبن جُرَيْج» مي‌گويد: منظور اين است كه: آنــان شمــا را زير فشار خواهند گذاشت وباخشونت و تندي‌حرف‌هاي‌زشت نثــارتان خــواهند كرد.
وَ لَنْ تُفْلِحُــوا اِذا اَبَـدا
و در آن شرايط است كه ديگر هرگز راه نجات و نيك‌بختي را نخواهيد يافت و هرگز رستگــار نخـواهيد شد.
تفسير مردان (157)

يك پرسش در مفهوم آيه

به گونه‌اي كه از آيات و روايات و نيز خرد انسان دريافت مي‌گردد، اگر كسي را زير فشار و اذيت و آزار ناگزير سازند كه كفر بر زبان براند و سخنان شرك‌آلود بگويد، هيچ گناهي نخواهد داشت و صدمه‌اي به ايمان و رستگاري او وارد نمي‌شود؛ با اين بيان چگــونه آيه شريفه مي‌فــرمــايد... در آن صــورت شمــا رستگــار نخواهيد شد؟

پاسخ

آيه شريفه بيانگر آن است كه اگر آنان به شما دست يابند يا سنگسارتان خواهند كرد و يا از راه دعوت به كيش خود، شما را به شرك و بيداد بازخواهند گرداند، نه اينكه اجبارتان خواهند ساخت. پس ممكن است منظور بازگرداندن آنان از راه وسوسه و فريب و دجالگري و بمباران تبليغاتي باشد.

افــزون بــر آن، ممكن است در آن روزگار «تقيه» روا نبوده و پس از آن آمده است، با اين بيان اگر آنان سخني كفرآميز بر زبان مي‌آوردند، اگرچه از روي فشار و اجبار، بــاز هم به رستگـاري آنان لطمه مي‌خورد.

(158) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

وَ كَذلِكَ اَعْثَرْنا عَلَيْهِمْ لِيَعْلَمُوا اَنَّ وَعْدَ اللّهِ حَقٌّ وَ اَنَ‌السّاعَةَ لا رَيْبَ فيها اِذْ يَتَنازَعُونَ بَيْنَهُمْ اَمْرَهُمْ فَقالُوا ابْنُوا عَلَيْهِمْ بُنْيانا رَبُّهُمْ اَعْلَمُ بِهِمْ قالَ الَّذينَ غَلَبُوا عَلي اَمْرِهِمْ لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِمْ مَسْجِداً
و اين چنين مردم را متوجه حال آن‌ها كرديم تا بدانند وعده (رستاخيز) خداوند حق است و در پايان جهان و قيام قيامت شكي نيست، در آن هنگام كه ميان خود دراين باره نزاع مي‌كردند، گروهي مي‌گفتند : بنايي بر آن بسازيد (تا براي هميشه از نظر پنهان شوند و از آن‌ها سخن نگوييد كه) پروردگارشان از وضع آن‌ها آگاه‌تر است (ولي آن‌ها كه از رازشان آگاهي يافتند و آن را دليلي بر رستاخيز ديدند) گفتند : ما مسجدي در كنار (مدفن) آن‌ها مي‌سازيم (تا خاطره آن‌ها فراموش نشود). (21 / كهف)
شرح آيه از تفسير نمونه
به زودي داستان هجرت اين گروه از مردان با شخصيت درآن محيط ، در همه جا پيچيد و شاه جبار سخت برآشفت ، نكند هجرت يا فرار آن‌ها مقدمه‌اي براي بيداري و آگاهي مردم گردد و يا به مناطق دور و نزديك بروند و به تبليغ آيين توحيد و مبارزه با شرك و بت‌پرستي بپردازند. لذا دستور داد مأموران مخصوص همه‌جا به جستجوي آن‌ها بپردازند و اگر ردپايي يافتند آنان را تا دستگيريشان تعقيب كنند و آن‌ها را به مجازات برسانند. اما هرچه بيشتر جستند كمتر يافتند و اين خود معمايي براي مردم محيط و نقطه عطفي در سازمان فكر آن‌ها شد و شايد همين امر كه گروهي از برترين مقامات مملكتي پشت‌پا بر همه مقامات مادي بزنند و انواع خطرات راپذيراگردند سرچشمه بيداري و آگاهي براي گروهي از مردم شد. ولي به هرحال داستان اسرار آميز اين گروه در تاريخشان ثبت گرديد و از نسلي به نسل ديگر انتقال يافت و صدها سال بر اين منــوال گذشت .... اكنون به سراغ مأمور خريد غذا برويم و ببينيم بر سر او چه آمد ، او وارد شهر شد ولي دهانش از تعجب بازماند ، شكل ساختمان‌ها به كلي
تفسير مردان (159)
دگرگون شده ، قيافه‌ها همه ناشناس ، لباس‌هاطرز جديدي پيدا كرده و حتي طرز سخن گفتن و آداب و رسوم مردم عوض شده است ، ويرانه‌هاي ديروز تبديل به قصـرها و قصرهاي ديروز به ويرانه‌ها مبدل گرديد. شايد در يك لحظه كوتاه فكر كرد هنوز خواب است و آن‌چه مي‌بيند رؤيا است ، چشم‌هاي خود را به‌هم مي‌مالد اما متوجه مي‌شود آن‌چه را مي‌بيند عين واقعيتي عجيب و باورناكردني است .او هنوز فكر مي‌كند خوابشان در غار يك روز يا يك نيمه‌روز بوده است پس اين‌همه دگرگوني چرا؟ اين‌همه

تغييرات در يك روز چگونه امكان‌پذير است. از سوي ديگر قيافه‌او براي‌مردم نيز عجيب و نامأنوس است ، لباس او ، طرز سخن گفتن او و چهره و سيماي او ، همه براي آن‌هاتازه است و شايد اين وضع نظر عده‌اي را به سوي او جلب كرد و به دنبالش روان شدند. تعجب او هنگامي به نهايت رسيد كه دست در جيب كرد تا بهاي غذايي را كه خريده بود بپردازد ، فروشنده چشمش به سكه‌اي كه به 300 سال قبل و بيشتر تعلق داشت و شايد نام « دَقْيانُوس » شاه جبار آن زمان بر آن نقش بود ، هنگامي كه‌توضيح خواست ، او در جواب گفت : تازگي اين سكه را بـه‌دست آورده‌ام. كم كم از قراين احوال بر مردم مسلم شد كه اين مرد يكي از گروهي‌است كه نامشان را درتاريخ 300 سال قبل خوانده‌اند و در بسياري از محافل سرگذشت اسرارآميزشان مطرح بوده است. و خود او نيز متوجه شد كه او و يارانش در چه خواب عميق و طولاني فرورفته بودند. اين مسأله مثل بمب در شهر صدا كرد و زبان به زبان در همه‌جا پيچيد. بعضي از مورخان مي‌نويسند در آن ايام زمامدار صالح و موحدي بر آن‌ها حكومت مي‌كرد ، ولي هضم مسأله معاد جسماني و زنده شدن مردگان بعد از مرگ براي مردم آن محيط مشكل‌بود جمعي از آن‌ها نمي‌توانستند باوركنند كه انسان‌بعد ازمردن به زندگي بازمي‌گردد ، اما ماجراي خواب اصحاب كهف دليل دندان شكني شد براي آن‌ها كه طرفدار معـاد جسمـاني بـودند. و لذا قرآن مي‌گويد : «همان گونه كه آن‌ها را به خواب فرو برديم ازآن خواب‌عميق و طولاني بيداركرديم و مردم‌را متوجه‌حالشان نموديم تا

(160) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

بدانند وعـده رستاخيز خداوند حق است : وَ كَذلِكَ اَعْثَرْنا عَلَيْهِمْ لِيَعْلَمُوا اَنَّ وَعْدَ اللّهِ حَقٌّ ». « و در پايان جهان و قيام قيامت شكي نيست : وَ اَنَّ السّاعَةَ لا رَيْبَ فيهـا ». چرا كه اين خواب طولاني كه صدها سال به طول انجاميد بي‌شباهت به مرگ نبود و بيدارشدنشان همچون رستاخيز ، بلكه مي‌توان گفت اين خواب و بيداري از پاره‌اي جهات از مردن و بازگشتن به حيات ، عجيب‌تر بود ، زيرا صدها سال بر آن‌ها گذشت درحالي كه بدنشان نپوسيد ، درحالي كه نه غذايي خوردند و نه آبي نوشيدند ، در اين مدت طولاني چگونه زنده ماندند؟ آيا اين دليل بر قدرت خدا بر هرچيز و هركار نيست ؟ حيات بعد از مرگ با توجه به چنين صحنه‌اي مسلما امكان‌پذير نيست. بعضي از مورخان نوشته‌اند كه مأمور خريد غذا به سرعت به غار بازگشت و دوستان خود را از ماجرا آگاه ساخت ، همگي در تعجب عميق فرورفتند و از آن‌جاكه احساس مي‌كردند همه فرزندان و برادران و دوستان را از دست داده‌اند و هيچ‌كس از ياران سابق آن‌ها زنده نمانده ، تحمل اين زندگي براي آن‌ها سخت و ناگوار بود ، از خدا خواستند كه چشم از اين جهان بپوشند و به جوار رحمت حق منتقل شوند و چنين شد. آن‌ها

چشم‌ازجهان پوشيدند و جسدهاي‌آن‌هادرغار مانده بود كه مردم به سراغشان‌آمدند. « در اين‌جا نزاع و كشمكش بين طرفداران مسأله معاد جسماني و مخالفان آن‌ها درگرفت . مخالفان سعي داشتند كه مسأله خواب و بيداري اصحاب كهف به زودي به دست فراموشي سپرده شود و اين دليل دندان‌شكن را از دست موافقان بگيرند ، لذا پيشنهـاد كـردنـد در غـار گـرفته شود ، تا براي هميشـه از نظر مردم پنهان گردند » « اِذْ يَتَنازَعُونَ بَيْنَهُمْ اَمْرَهُمْ فَقالُواابْنُوا عَلَيْهِمْ بُنْيانا ». و براي خاموش كردن مردم مي‌گفتند زياد از آن‌ها سخن نگوييد ، آن‌ها سرنوشت اسرارآميزي داشتند كه « پروردگارشان از وضع آن‌ها آگاه‌تر است : رَبُّهُمْ اَعْلَمُ بِهِمْ ». بنابراين داستان آن‌ها را رها كنيد و به حال خودشان واگذاريد. درحالي كه « مؤمنان راستين كه از اين امر آگاهي يافته بودند و آن را سند زنده‌اي براي اثبات رستاخيز به مفهوم حقيقيش مي‌دانستند ، سعي داشتند اين

داستان هرگز فراموش نشود و لذا گفتند : ما در كنار مدفن آن‌ها مسجد و معبدي مي‌سازيم » تا مردم ياد آن‌ها را از خاطره‌ها هرگز نبرند، به علاوه از روح پاك آن‌ها استمـداد طلبنـد « قـالَ الَّـذيـنَ غَلَبُـوا عَلـي اَمْـرِهِـمْ لَنَتَّخِـذَنَّ عَلَيْهِـمْ مَسْجِـدا » .

مسجـد در كنار آرامگاه و ايجاد بناي يادبود

ظاهر تعبير قرآن اين است كه اصحاب كهف سرانجام بدرود حيات گفتند و به خاك سپرده شدند و كلمه « عَلَيْهِمْ » شاهد اين مدعااست ، سپس علاقه‌مندان به آن‌ها تصميم گرفتند معبدي در كنار آرامگاه آنان بسـازنـد ، قـرآن اين مـوضـوع را در آيـات فوق با لحن موافقي آورده است و اين نشان مي‌دهد كه ساختن معبد به احترام قبـور بـزرگان دين نه تنها حرام نيست ، آن‌چنان كه وهابي‌ها مي‌پندارند ، بلكه كار خـوب و شـايسته‌اي است. اصولاً بناهاي يادبود كه خاطره افراد برجسته و با شخصيت را زنده مي‌دارد هميشه در ميان مردم جهان بوده و هست و يك نوع قدرداني از گذشتگان و تشويق براي آيندگان در آن كار نهفته است ، اسلام نه تنها از اين كار نهي نكرده بلكه آن را مجاز شمرده است. وجود اين‌گونه بناها يك سند تاريخي بر وجود اين شخصيت‌ها و برنامه و تاريخشان است ، به همين دليل پيامبران و شخصيت‌هايي كه قبر آن‌ها متروك مانده تاريخ آن‌ها نيز مـورد ترديد و استفهام قرار گرفته است. اين نيز واضح است كه اين‌گونه بناها كم‌ترين منافاتي با مسئله توحيد و اختصاص پرستش به « اللّه » نـدارد ، زيـرا « احتـرام » ، مطلبـي است و « عبادت » و پرستش مطلبي ديگر .

(162) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

«عَثَر»: از ريشه «اِعْثار» به مفهوم آگاهي بخشيدن و توجّه دادن است و «عاثُور» گودالي است كه براي شكار شيركنده مي‌شود.

چگونگي اين رويداد از ديدگاه مفسّران

قــرآن در تــرسيــم فــراز شگفت‌انگيـــز ديگري از اين داستان تفكرانگيز و الهــام بخش مي‌فـرمـايد:
وَ كَــذلِكَ اَعْثَـرْنا عَلَيْهِـمْ
و همان‌سان كه آنان را به خوابي چندصد ساله فروبرديم و آنگاه بيدارشان ساختيم، درست همان‌گونه مردم آن سرزمين و ديگر عصرها و نسل‌ها را از سرگذشت بهت‌آور آنان آگاه كرديم.
در چگــونگي اين رويداد عجيب مفسران آورده‌اند كه:
پس از فرار هدفدار و هجرت قهرمانانه آن مردان آگاه و آزادي‌خواه و پناه بردنشان به آن «غار» و آن پناهگاه طبيعي، فرمانرواي بدانديش و ددمنش آن سرزمين دستور داد كه تلاشي براي بيرون كشيدن آنان از عمق غار صورت نگيرد بلكه دهانه غار با مصالح ساختماني مسدود گردد تا مخالفان استبداد در آن زندان طبيعي از گرسنگي و تشنگــي جــان سپــارند و همــانجا گورستان آنان گردد...
پس از انجام اين شقاوت به وسيله گماشتگان ستم و فريب، دو عنصر با ايمان و آزادي‌خواه ديگر، نام و نشان و انديشه و هدف آنان و بيداد حكومت را بر لوحي نگاشتند و با جاسازي آن در صندوقي از «مس» و قرار دادن آن در تابوتي از فلز ماندني، آن را در ديوار دهانه غار نهان كردند، بدان اميد كه در نسل‌هاي آينده مردمي توحيــدگــرا و آزادي‌خــواه بــا درآوردن و خــوانــدن آن سنــگ‌نوشته‌ها از سرگــذشــت آزادمــردان روزگــار آنــان آگــاه گــردنـد.
تفسير مردان (163)

راستي زندگي هماره در حال دگرگوني است و جز ذات پاك و بي‌زوال خدا چيزي ماندگار نيست. استبداد زمان اصحاب كَهْف و جامعه آنان نيز به پايان عمر خود رسيدند و رفتند... و پس از «دقيانوس» فرمانرواي درست‌انديش و شايسته‌كرداري به نام «ندليس» زمام امور آن سرزمين را به كف گرفت در عصر او آزادي انديشه و عقيده محترم شمرده شد و مردم آزادانه گروهي راه توحيد و تقوا و ايمان به خدا و روز رستاخيز را گام سپردند و دسته‌اي نيز راه شرك را و در نتيجه رستاخيز را مورد تـرديـد قـرار دادند.
آن مرد درست‌انديش از اين كشمكش بيهوده فكري آزرده خاطر شد و عاجزانه رو به بارگاه خدا كرد كه:
پروردگارا! تو بر كشمكش اين مردم در مورد رستاخيز گواهي، به شكوه و معنويت خودت سوگند كه دليلي روشن و روشنگر براي اينان پديدار ساز و برهاني گويا بفرست تا دريابند كه رستاخيز حق و فرارسيدني است و هيچ ترديدي در آن راه ندارد.

و آنگاه بود كه خداي پرمهر به قلب يكي از مردم آن روزگاران و آن سرزمين الهام فرمود كه ديوار آن غار را برداردو با گشودن دهانه آن براي گوسفندان خويش جايگاهي براي استراحت صحرايي فراهم آورد و درست با تخريب دهانه غار، آن خفتگـان چنـد صـد سـالـه نيـز از خـواب شيـريـن بيـدار شدند و با احسـاس گرسنگـي، يكي را براي فـراهم آوردن غـذا به سوي شهر گسيل داشتند.
پس از اين رويداد شگفت بود كه مردم شهر از حال و روز «اصحاب كَهْف» آگاهي يافتند و شاه را در جريان قرار دادند تا هر چه سريعتر به سوي آن غار برود و نمونه‌اي از دلايـل روشـن و روشنگر خـدا، در زنده شدن مردگان و بيدار شدن خفتگان چندساله را نظاره كند.
(164) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
او با دريافت خبر آن رويداد شگـرف خـداي را سپـاس گفت و به همـراه مردم بـه سـوي غـار رهسپار گرديد.

هدف از این کار شگفت‌انگیز

آیه شریفه در ترسیم هدف این رویداد تفکرانگیز مي‌فرماید:
لِيَعْلَمُوا اَنَّ وَعْدَ اللّهِ حَقٌّ
ما این‌گونه مردم را از حال آنان آگاه ساختیم تا بدانند که وعده خدا حق است.
وَ اَنَّ السّاعَةَ لا رَيْبَ فيها
و در فرا رسيدن رستاخيز هيچ ترديدي نيست.
آري، شاه و مردم آن سرزمين از اين رويداد عجيب آگاه شدند و ثمره آن اين بود كه آنان دريافتند كه وعده خدا در مورد فرارسيدن رستاخيز و زنده شدن مردگان براي حساب و كتاب و پاداش و كيفر ترديدناپذير است، چرا كه وقتي قدرتي بتواند گروهي را صدها سال به خواب عميق فرو برد و در آن حال زنده نگاه دارد و پس از آن خواب شگفت و چند صد ساله بيدار كند، چرا نتواند جان آنان را برگيرد و آنگاه آنان را در آستانه رستاخيز زنده سازد؟
اِذْ يَتَنازَعُونَ بَيْنَهُمْ اَمْرَهُمْ
و ما اين برنامه آموزنده را هنگامي پياده ساختيم و اين دليل روشن و روشنگر را روزگاري پديد آورديم كه مردم آن زمان در مورد زنده شدن مردگان و فرارسيدن رستاخيز با هم كشمكش داشتند.

آنـــان در ايـــن مـــورد بـــه ســـه گـروه تقسيـم مي‌شدند:
1 ـ گروهي رستاخيز و زنده شدن مردگان را نمي‌پذيرفت و آن را ممكن نمي‌پنداشت.
2 ـ گروه ديگري بر اين باور بود كه رستاخيز فرا مي‌رسد و اين وعده خداست، امّا روح و جان انسان‌ها در روز رستاخيز محشور مي‌گردند و بس، چرا كه جسم آنان

متلاشي شده است و روح ماندگار است.
3 ـ امّاگروهي‌ديگربراين‌باور پاي‌مي‌فشردكه درآستانه‌رستاخيز خداي‌توانا مردگان را زنـده مي‌سـازد و مردم با جسم و جان و كالبد و روان به صحراي محشر مي‌روند.
به باور «اِبن عَبّاس» منظور از اين كشمكش نه اختلاف در مورد رستاخيز، بلكه در مورد اصحاب كَهْف است، چرا كه شاه و مردم پس از آگاهي از جريان شگفت‌انگيز آنان، در مورد مدت طولاني خوابشان و نيز، در مورد شمار آنان و چگونگي گراميداشت ياد و نامشان و همچنين در مورد پناهگاهشان دستخوش بحث و گفتگو شدند، چرا كه پس از ورود شاه و مردم به آن غار و اطراف آن و آغاز پرس‌وجو از آنان، به حكمت خدا آنان روي زمين دراز كشيدند و جهان را به درود گفتند. و شاه و مردم با پيكر سرد و بي‌جان آنان روبه‌رو شدند.
شاه گفت: راستي كـه رويـداد شگفتـي است! اينـك چه بايد كرد؟ برخي گفتند: بايد بناي يادبودي بر سر آنان بنياد كنيم تا سرگذشت شگفت‌انگيز آنان هماره الهـام بخش عصـرها و نسل‌ها باشـد.
اما پاره‌اي بر آن بودند كه به جاي ساختن آرامگاه و مقبره براي آنان در آستانه غـار مسجـد و معبـدي سـاختـه شـود تـا پرستشگـاه يكتـاپرستـان گـردد.
و ايـن بحـث و گفتگـو پس از مـرگ آنـان پيـش آمـد.
فَقـالُـوا ابْنُـوا عَلَيْهِـمْ بُنْيـانـا
گروه شرك‌گرا پيشنهاد كرد كه: در برابر غار و پناهگاه آنان بنايي برپا داريد و آنان را رهـا كنيـد تا از چشـم‌انداز مردم نهان شوند و گفتگوها در مورد آنان فروكش كند.
رَبُّهُـمْ اَعْلَـمُ بِهِـمْ
چرا كه خدا در مورد مدّت خواب، چگونگي بيداري، هدف از اين رويداد و ديگر پـرسش‌هـايي كه در اين سرگذشت شگفـت‌انگيز مطرح است، داناتر

و آگاه‌تر است.
به باور پاره‌اي اين فراز ادامه گفتار شرك‌گرايان نيست، بلكه گفتار پروردگار است و
(166) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
روشنگري مي‌كند كه: پروردگارشان به حال آنان و اختلاف مردم در مورد پرسش‌هايي كه در مـــورد آنـان مطـرح شــده، دانـاتـر است.
اما به باور پاره‌اي ديگر، منظور اين است كه خدا بهتر مي‌داند كه آنان زنده هستند و دگرباره به خواب رفته‌اند، يا جهان را به درود گفته‌اند. چرا كه برخي بر اين باورند كه اصحاب كَهْف جهان را ـ پس از بيداري ـ به درود گفتند و پاره‌اي بر اين عقيده‌اند كه تا روز رستــاخيز در خواب عميق و طولاني هستند.
قالَ الَّذينَ غَلَبُوا عَلي اَمْرِهِمْ لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِمْ مَسْجِدا.
فرمانرواي باايمان آن سرزمين و انبوهي از ياران و دوستان و طرفدارانش گفتند: در اينجا مسجدي بنياد مي‌كنيم تا پرستشگاه مردم توحيدگرا باشد و مردم از ياد و نام اصحاب كَهْف تا قيامت الهام گيرند و خداي يكتا را بپرستند و به ارزش‌هاي خداپسنــدانــه آراستــه شــونــد و درون جــان را پــالايــش و صفــا بخشنــد...
به بــاور پـــاره‌اي، آنــان دوستان و ياران«اصحاب كَهْف» بودند كه اين طرح را پيشنهــاد دادنــد.
و به بــاور پــاره‌اي ديگــر، بزرگان آن شهـر و آن سرزمين اين ايده را طرح كردند.
«حَسَن» در تفسير آيه مي‌گويد: منظور اين است كه آنان گفتند: در اينجا پرستشگاهي بسازيم تا هرگاه آنان از خواب گران خويشتن برخاستند، در آن نماز بخوانند...
و در روايت آمده است كه: وقتي فرستاده آن جوانان پرشور و باايمان كه براي آوردن موادّ غذايي رفته بود، از شهر بازگشت و دوستانش را از مدت خوابشان آگاه ساخت آنان از خدا خواستند كه از سر مهر آنان را به حال اوّل بازگرداند و اينجا بود كه خــدا، آنــان را به حــال نخستين باز گردانيد و ميان آنان و مردم شهر فاصله افكند، به گونه‌اي كه آنان نتوانستند به درون غار راه يابند.
تفسير مردان (167)
سَيَقُولُونَ ثَلثَةٌ رابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ وَ يَقُولُونَ خَمْسَةٌ سادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ رَجْما بِالْغَيْبِ وَ يَقُولُونَ سَبْعَةٌ وَ ثامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ قُلْ رَبّي اَعْلَمُ بِعِدَّتِهِمْ ما يَعْلَمُهُمْ اِلاّ قَليلٌ فَلا تُمارِ فيهِـمْ اِلاّ مِـراءً ظاهِرا وَ لا تَسْتَفْتِ فيهِمْ‌مِنْهُمْ اَحَدا
گروهي خواهند گفت آن‌ها سه نفر بودند كه چهارمين‌شان‌سگ آن‌ها بود و گروهي مي‌گويند پنج نفر بودند كه ششمين آن‌ها سگشان بود، همه اين‌ها

سخناني‌بدون دليل‌است و گروهي‌مي‌گويند آن‌ها هفت‌نفر بودند و هشتمين‌شان سگ‌آن‌ها بود ، بگو پروردگار من از تعداد آن‌ها آگاه‌تر است ،جز گروه كمي‌تعداد آن‌هارا نمي‌داند، بنابراين درباره آن‌ها جز با دليل سخن مگوي و از هيچ‌كس پيرامون آن‌ها سؤال منما. (22 / كهف)
شرح آيه از تفسير نمونه
«مِراء» به‌طوري‌كه «راغب» در «مفردات» مي‌گويد: دراصل‌از «مَرَيْتُ النّاقَةَ» يعني « پستان شتر را به دست گرفتن براي دوشيدن » گرفته شده است، سپس به‌بحث و گفتگو پيرامون چيزي كه مورد شك و ترديد است اطلاق گرديده است. و بسيار مي‌شود كه در گفتگوهاي لجاجت آميز و دفاع ازباطل به‌كار مي‌رود، ولي ريشه‌اصلي آن محدودبه اين‌معني نيست، بلكه هرنوع‌بحث و گفتگو را درباره هر مطلبي كه محل ترديد است شامل‌مي‌شود. «ظاهِر» به‌معني غالب و مسلط و پيروز است. « رَجْم » در اصل به معني سنگ يا پراندن سنگ است ، سپس به هر نوع تيراندازي اطلاق شده‌است و گاه به معني كنايي « متّهم ساختن » يا « قضاوت به ظن و گمان » استعمال مي‌شود و كلمه « بِالْغَيْبِ » تأكيدي بر اين معنا است، بنابراين تعبير « رَجْما بِالْغَيْبِ » يعني غائبانه قضاوت بي مأخذ درباره چيزي كردن. اين تعبير شبيه همان چيزي است كه در فارسي مي‌گــوييــم « تيــر در تــاريكــي انــداختــن » از آن‌جــا كه انداختن تير در تاريكي غالبا به هدف اصابت نمي‌كند اين نوع قضاوت‌ها غـالبـا درست از آب درنمي‌آيـــد .
(168) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

« واو » در جمله « وَ ثامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ »

در آيه فوق جمله « رابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ » و « سادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ » هر دو بدون واو آمده است درحالي كه جمله « وَ ثامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ » با « واو » شروع مي‌شود ، از آن‌جا كه تمام تعبيرات قرآن حتما داراي نكته‌اي است مفسران در معني اين « واو » سخن فراوان گفته‌اند. شايد بهترين تفسير اين‌باشدكه اين « واو » اشاره به آخرين سخن و آخرين حرف است ، چنان‌كه در ادبيات امروز نيز اخيرا اين تعبير معمول شده كه هنگام برشمردن چيزي ، تمام افراد آن بحث را بدون واو ذكر مي‌كنند ، اما آخرين آن‌ها حتما با واو خواهدبود ، مثلاًمي‌گوييم « زيد ، عمر ، حسن و محمّد آمدند » اين واو اشاره‌به پايان‌كلام و بيان‌آخرين مصداق و موضوع است. گرچه در جمله‌هاي فوق قرآن با صراحت تعداد آن‌ها را بيان نكرده است ، ولي از اشاراتي كه در آيه وجود دارد مي‌توان فهميد كه قول سوم همان قول صحيح و مطابق واقع است ، چراكه به دنبال قوم اوّل و دوّم كلمه « رَجْما بِالْغَيْبِ » (تير در تاريكي) كه اشاره به بي‌اساس بودن آن‌ها است آمده ، ولي درمورد قول سوّم نه تنها چنين تعبيري نيست ، بلكه تعبير « بگو پروردگارم از تعداد آن‌ها آگاه‌تر است » و هم‌چنين « تعداد آن‌ها را تنها گروه كمي مي‌دانند » ذكر شده است كه اين خود دليلي است بر تاييد اين قول و در هرحال در پايان آيه اضافه مي‌كند « در مورد آن‌ها بحث مكن جز بحث مستدلّ و توأم با دليل و منطق : فَلا تُمارِ فيهِمْ اِلاّ مِراءً ظاهِرا...». جمله « فَلا تُمارِ فيهِمْ اِلاّ مِراءً ظاهِرا » مفهومش اين است كه آن‌چنان با آن‌ها منطقي و مستدل سخن بگو كه برتري منطق تو آشكار گردد. مفهوم سخن اين است كه تو بايد به اتكاء وحي الهي با آن‌ها سخن بگويي زيرا محكم‌ترين دليل در اين زمينه همين است .

تفسیر مردان (169)

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

«مِراء»: بحـــث و گفتگـــــو.

«رَجْم»: در اصل به مفهوم سنگ و سنگ‌پراني آمده و به همين تناسب در «تيــرانــدازي» و «رگبــار تهمت بستــن به ديگــران» و نيز «داوري بر اساس پنـــدار و گمــان» آمــده اســت.

«ظــاهِر»: چيـــره و پيـــروز.

اينك در اين آيه شريفه، قرآن داستان آنان را به پايان مي‌برد و در مورد گفتگوي مـردم و پنـدارهـاي گـونـاگـون آنـان دربـاره «اصحـاب كَهْـف» از جملـه در رابطـه با شمـار آنـان مي‌فـرمايد:

سَيَقُـولُـونَ ثَـلاثَةٌ رابِعُهُـمْ كَلْبُهُـمْ

به زودي گروهي از مردم خواهند گفت:«اصحاب كَهْف» سه تن بودند و چهارمين آنـان سـگ باوفـايشـان بـود.

وَ يَقُـولُـونَ خَمْسَـةٌ سادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ

و گـروهـي مي‌گـوينـد آنـان پنـج تـن بـودنـد و ششمين آنان سگشان بود.

رَجْما بِالْغَيْبِ

اينان همه، از سر پنـدار و بـدون آگـاهي و دليـل حـرف مي‌زننـد و در تـاريكـي تيـر مي‌افكننـد و هـرگـز در ايـن مـورد يقيـن نـدارنـد.

وَ يَقُـولُـونَ سَبْعَـةٌ وَ ثـامِنُهُـمْ كَلْبُهُـمْ

و گروهي هم مي‌گويند: آنان هفت تن هستند و هشتمين آنان سگشان بود.

برخي مي‌گويند: در آيه شريفه آفريدگار هستي روشنگري مي‌كند كه به زودي در مورد شمار«اصحاب كَهْف» اختلاف پديدار مي‌گردد و اين پيشگويي و خبر، پس از آمدن هيئت نصاراي «نَجْران» به «مدينه» پديد آمد، چرا كه آنان هنگامي كه به حضور پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله شرفياب شدند،گروهي‌از آنان كه «يعقوبي» بودند گفتند: اصحاب كَهْف سه

(170) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

نفرند و چهارمين آنان سگشان مي‌باشد، اما «نصاراي نسطوري» گفتند: آنان پنج نفرند و ششمين آنان سگشان مي‌باشد و در برابر آن دو گروه، مردم مسلمان بودند كه گفتند: آنـان هفـت نفـرنـد و هشتميـن آنـان سگشـان مي‌بـاشد.

قُلْ رَبّي اَعْلَمُ بِعِدَّتِهِمْ

هان اي محمد صلي‌الله‌عليه‌وآله بگو پـروردگار من به شمارآنان‌داناتر است.

مـا يَعْلَمُهُـمْ اِلاّ قَليلٌ

و جـز گـروه انـدكي از مـردم، كسـي شمار آنان را نمي‌داند.

«قَتادَه» مي‌گـويد: تنهـا گروه انـدكي شمار آنان را مي‌دانند.

و «عَطـاء» مي‌گـويـد: منظـور اين است كه شمـار كمـي از پيروان كتاب‌هاي آسمـاني، از شمـار «اصحـاب كَهْـف» آگـاه اسـت.

«اِبن عَبّاس» در اين مورد مي‌گويد: و من از همـان شمـار انـدك هستم؛ و به باور من «اصحـاب كَهْـف» هفت نفـر و هشتمين آنـان سگشان بود.
به نظـر مي‌رسـد كه نـامبـرده اين ديدگاه را از پيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله فرا گرفته است.
«ضَحّاك» از «اِبن عَبّاس» آورده است كه نـام «اصحـاب كَهْف»، عبارت است از:
1 ـ مكسلميسا. 2 ـ تمليخا. 3 ـ مرطولس. 4 ـ نينـونس.
5 ـ سارينوس. 6 ـ دربونس. 7 ـ و«كشوطينونس»، كـه شبان بود.
فَلاتُمارِ فيهِمْ اِلاّ مِراءً ظاهِرا
در تفسيـر اين فـراز از آيـه شـريفـه ديـدگـاه‌هـا متفاوت است:
1 ـ به باور گروهي چون «اِبن عَبّاس»، «مُجاهِد» و «قَتادَه»، منظور اين است كه: هان اي پيـامبر! در مورد شمـار «اصحـاب كَهْف» جز بر اساس دليل روشن و روشنگري كـه از سـوي خـدا دريـافـت داشتـه‌اي با آنـان گفتگـو مكـن.
2 ـ و به باور گروهي ديگر منظور اين است كه با آنان با شيوه‌اي روشن و در پرتو دليل‌هاي روشنگر بحث و گفتگو نما، به آنان بگو: شمار مورد نظر شما را همه

نمي‌پـذيـرند و ديگـران شمـار ديگـري را ارائـه مي‌دهند كه ممكن است آمار شما يا آنان درست باشد؛ با اين بيان بيـاييـد تا اين مـوضـوع را از روي دليل و بـرهـان برايتان روشن سازم.
3 ـ و از ديدگاه پاره‌اي منظور اين است كه: هان اي پيامبر! هرگونه بحث و گفتگو در اين مورد بايد در برابر ديدگان مردم و علني باشد، چرا كه اگر در پشت درهاي بسته با آنان گفتگو شود، آنان حقايق را تحريف مي‌كنند و با دروغبافي و دروغ‌پردازي سخنان تو را تغيير مي‌دهند و مردم را به اشتباه مي‌اندازند و چنين وانمود مي‌كنند كه آنـان داراي دانش پيچيـده‌اي هستنـد كه آگـاهي از شمـار اصحـاب كَهْف از آن سـرچشمـه مي‌گيـرد.
وَ لا تَسْتَفْتِ فيهِمْ مِنْهُمْ اَحَدا.
و در اين مورد هرگز از اهل كتاب نظرخواهي مكن.
گروهي، از جمله «مُجاهِد»، «اِبن عَبّاس» و... ضمن بيان مطلب فوق برآنند كه در آيه شريفه، در حقيقت جامعه مورد خطاب است و به آنان هشدار مي‌دهد كه در مورد«اصحاب كَهْف»، از يهود چيزي نپرسند، چرا كه پيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله با باور عميق و ايمـان وصف‌ناپذيرش به خـدا، به پيـام آسمـاني اعتمـاد داشـت و از كسي پـرسش

نمـي‌كـرد تـا بـه او هشـدار داده شـود.
(172) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

در بيان كارهاي آينده از لفظ «انشاءاللّه» استفاده كنيد

وَ لا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ اِنّي فـاعِـلٌ ذلِكَ غَدا
و هرگز نگو من فردا كـاري انجــام مي‌دهم. (23 / كهف)
اِلاّ اَنْ يَشــاءَ اللّــهُ وَ اذْكُــرْ رَبَّــكَ اِذا نَسيــتَ وَ قُــلْ عَسـي اَنْ يَهْــدِيَــنِ رَبّــي لاِقْــرَبَ مِــنْ هــذا رَشَــدا
مگر اين‌كه خدا بخواهد و هرگاه فراموش كردي (جبران نما)و پروردگارت رابه‌خاطر بياور و بگــو اميــدوارم كه پــروردگــارم مـرا به راهي روشن‌تر از اين هدايت كند. (24 / كهف)
شرح آيه از تفسير نمونه
يعني در رابطه با اخبار آينده و تصميم بر انجام كارها، حتما جمله « اِنْشاءَاللّهُ » را اضافه كن ، چرا كه اولاً تو هرگز مستقل در تصميم‌گيري نيستي و اگر خدا نخواهد هيچ‌كس توانايي بر هيچ‌كار را ندارد، بنابراين‌براي اين‌كه ثابت‌كني نيروي‌تو از نيروي لايزال او است و قدرتت وابسته به‌قدرت‌او جمله « اِنْشاءَاللّه » (اگر خدابخواهد) راحتما به سخنت اضافه كن. ثانيا خبر دادن قطعي براي انسان كه قدرتش محدود است و احتمال ظهور موانع مختلف مي‌رود صحيح و منطقي نيست و چه بسا دروغ از آب درآيد ، مگر اين‌كه با جمله « اِنْشاءَاللّه » همراه باشد. شأن نزولي كه در مورد اين آيات نقل شده است نيز تفسير فوق را تاييد مي‌كند ، زيرا پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله بدون ذكر اِنْشاءَاللّه به كساني كه پيرامون اصحاب كهف و مانند آن سؤال كرده بودند قول‌توضيح و جواب داد، به‌همين‌جهت مدتي وحي‌الهي به تأخير افتاد، تابه‌پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله در اين زمينه هشدار داده‌شود و سرمشقي براي همه مـردم باشد . سپس در تعقيب اين جمله، قرآن مي‌گويد : « وَاذْكُرْ رَبَّكَ اِذا نَسيتَ ». اشاره به اين‌كه اگر به خاطر فراموشي جمله «انشاءاللّه» را به سخناني كه از آينده خبر مي‌دهي نيفزايي هر موقع به يادت آمد فورا جبران كن و بگو انشاء اللّه ، كه اين كار گذشته را جبران خواهد كرد. از پاره‌اي از روايات استفاده مي‌شود كه اگر كسي سخني را در ارتباط با آينده بدون انشاءاللّه بگويد
تفسير مردان (173)
خدا او را به خودش وامي گذارد و از زير چتر حمايتش بيرون مي‌برد .(1)
در حديثي از امام صادق مي‌خوانيم : امام دستور داده‌بود نامه‌اي‌بنويسند ، هنگامي كه نامه پايان يافت و به خدمتش دادند ملاحظه كرد ، انشاءاللّه در آن نبود ، فرمود : « كَيْفَ رَجَوْتُمْ اَنْ يَتِمَّ هذا وَ لَيْسَ فيهِ اسْتِثْناءٌانْظُرُوا كُلَّ مَوْضِعٍ لايَكُونُ فيهِ اسْتِثْناءٌ فَاسْتَثْنُوا فيهِ : شما چگونه اميدوار بوديد كه اين نامه (يا اين كار) به پايان برسد درحالي كه انشاءاللّه در آن نيست ، نگاه

كنيد درهرجاي آن نيست بگـذاريد ». در آيه فوق خوانديم خداوند به پيامبرش مي‌گويد : « هنگامي كه خدا را فراموش كردي و بعد متذكر شدي ياد او كن » .(2) اشاره به اين‌كه اگر تكيه بر مشيّت او با جمله انشاءاللّه نكردي هرگاه به خاطرت آمد جبران نما. در احاديث و روايات متعددي كه در تفسير آيه فوق از اهل‌بيت عليهم‌السلام نقل شده ، نيز روي اين مسأله تأكيد گرديده است كه حتّي پس از گذشتن يك سال نيز به خاطرتان آمد كه ان شاء اللّه نگفته‌ايدگذشته را جبران‌نماييد.(3) اكنون اين‌سؤال پيش مي‌آيد كه نسيان مگر براي پيامبر ممكن است درحالي كه اگر نسيان به فكر او راه يابد مردم به‌گفتار و اعمال‌او اعتمادكامل نمي‌توانندداشته باشند و همين‌است‌دليل‌معصوم‌بودن‌پيامبران و امامان ازخطا و نسيان‌حتّي‌در موضوعات. اما باتوجه به‌اين‌كه در بسياري از آيات قرآن ديده‌ايم روي سخن به‌پيامبران است امامقصود و منظور توده‌مردم‌هستند ، پاسخ اين سؤال روشن مي‌شود و طبق ضرب‌المثل عرب‌از باب «اِيّاكَ اَعْني وَ اسْمَعي ياجارَةُ» است‌يعني «روي سخنم با تواست اي كسي‌كه نزد من‌هستي اما همسايه، توبشنو». (4)
1- « نورالثقلين » جلد 3 ، صفحه 254 .
2 و 3 ـ « نورالثقلين » جلد 3 ، صفحه 253 و 254 .
2- معـادل آن در فـارسـي ضـرب‌المثـل معـروفي اسـت كـه مي‌گـويـد :
در به‌تو مي‌گويم ديوار تو بشنو .
(174) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
در آيه مورد بحث روي سخن را متوجه پيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله سـاختـه و مي‌فرمايد:
وَ لا تَقُـولَنَّ لِشَـأيءٍ اِنّي فـاعِـلٌ ذلِـكَ غَـدا.
هـان اي پيـامبـر! هـرگـز نگـو من اين كـار را فـردا انجـام خـواهـم داد...
اِلاّ اَنْ يَشـــاءَ اللّـــه
مگر اينكه خدا بخواهد؛
در تفسير اين آيه ديدگاه‌ها متفاوت است:
1 ـ به باور «اِبن عَبّاس» منظور اين است كه، خدا به پيامبرش فرمان مي‌دهد كه هرگاه از انجام كاري در آينده خبرداد و گفت: فردا چنين كاري خواهم كرد، آن را به خواست خدا مقيد سازد و بگويد: به خواست خدا چنين خواهم كرد.
«اَخْفَش» مي‌گويد: تقرير آيه اين گونه بوده است: «اِلاّ اَنْ تَقُولَ اِنْ شاءَ اللّهُ»، كه «تَقُولَ» حذف شده و «شاءَ» به مضارع تبديل شده است و بدين

وسيله آفريدگار هستي مردم را به ادب اسلامي و انساني تربيت مي‌كند و به آنان مي‌آموزد كه هرگاه از انجام كاري در آينده خبر مي‌دهند و تصميم خود را بيان مي‌كنند، اين خبر را مقيد به اراده و خواست خـدا سـازنـد تا اگر انجام نگرفت نه دروغي گفته باشند و نه اگر بر انجام آن سـوگند ياد كرده‌اند، با سوگنـد خود مخـالفت نمـوده باشنـد.
2 ـ امّا به باور «فَرّاء»، «اِنْ يَشَإِ اللّهُ» به ظاهر جانشين مصدر مي‌باشد و منظور اين است كه: مگو فردا كَاري را انجام خواهم داد مگر به خواست خدا؛ و روشن است كه خدا نيز جز فرمانبرداري بندگان و انجام كارهاي شايسته از آنان نمي‌خواهد. با اين بيان گويي مفهوم آيه اين است كه: مگو: من چنين و چنان خواهم كرد، بلكه بگو: من تنها آنچه را خـدا مي‌خواهد و خـداپسندانه است، به خواست او انجام خواهم داد.
گفتنـي است كه اين ديـدگـاه بهتر است، چرا كه افزون بر آنچه آمد به حذف و تقـديـر نيز نيازي نيست.
تفسير مردان (175)
اينك جاي اين پرسش است كه در اين صورت انسان به هنگام خبر از برنامه‌ها و كارهاي آينده خود تنها مي‌تواند از انجام كارهاي شايسته كه فرمانبرداري خدا باشد، خبر دهد، نـه از كـارهـاي مباح، بسان سفر تفريحي و كارهاي پسنديده ديگر كه جنبـه عبـادي ندارد.
امّا بايد به خاطر داشت كه اين نهي و هشدار براي حرمت نيست، بلكه براي ارشاد و راهنمايي است، چرا كه اگر كسي اين فرمان را اطاعت نكند، بدون ترديد مرتكب گنـاه نشـده اسـت.
3 ـ به باور «جُبّائي» آيه شريفه به انسان هشدار مي‌دهد كه نگويد من فردا چنين و چنان خواهم كرد، چرا كه ممكن است پيش از انجام آن كار بميرد و يا به رويدادهاي ناگواري چون بيماري گرفتار گردد و نتواند آن كاري را كه آهنگ آن را داشت و وعده مي‌داد، انجام دهد؛ و يا ممكن است از تصميم خود بازگردد و انجام ندهد، كه در هر دو صورت دروغگو مي‌شود؛ با اين بيان بهتر است كار را به خواست خدا مقيّد سازد و بگويد: من فردا به خواست خدا چنين مي‌كنـم، يـا بـه مسجـد مـي‌روم و... تا در صـورت انصـراف و يا عـدم انجـام كار از دروغ گفتـن در امـان بمـانـد.
به هر حال همان گونه كه پيشتر نيز اشاره رفت، شرك‌گرايان به راهنمايي و وسوسه يهود، از پيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله در مورد سرنوشت «اصحاب كَهْف» و سرگذشت «ذوالقَرْنين» پرسش كردند و آن حضرت وعده داد كه فردا پاسخ دهد، امّا «اِنْ شاءَ اللّهُ» نگفت و كارش را به خواست خدا پيوند نزد، از اين رو فرشته وحي مدتي نيامد و پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله به رنج و اندوه گرفتار گرديد و آنگاه كه فرشته وحي

فرود آمد و پاسخ پرسش شرك‌گرايان را آورد اين آيه نيز آمد و به پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله فرمان رسيد كه: هرگاه وعـده مي‌دهد خواست خدا را ازياد نبرد و بگويد به خواست خداچنين خواهم كرد.
وَ اذْكُرْ رَبَّكَ اِذا نَسيتَ
در مورد مستقـل بـودن اين فـراز از آيـه شـريفـه و يا پيوند آن به پيش از
(176) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
خود، دو نظر آمده است:
الف: به باور گروهي اين فراز از آيه به جمله پيش پيوند مي‌خورد و در تفسير آن ديدگاه‌ها متفاوت است:
1 ـ به باور «اِبن عَبّاس» منظور اين است كه: اگر در گفتارت ياد خدا و پيوندزدن كار به خواست او را فراموش كردي، هنگامي كه ـ پس از مدتي خواه يك روز، يك ماه يا يك سال ـ به يادت آمد، بي‌درنگ پروردگارت را به يادآور و بگو: به خواست او، اين كـار را انجام خواهم داد يا چنين خواهم گفت و يا از اينجا خواهم رفت.
يادآوري مي‌گردد كه از امامان نور نيز همين ديدگاه روايت شده است.
به نظر مي‌رسد كه اگر چنين كاري انجام دهد، پاداش از دست رفته نصيب او مي‌گردد، بي‌آنكه اين استثنا در سخن اثري بگذارد.
و نيـز ممكـن است اگر سوگندي براي انجام آن كار خورده است، بدين وسيله كفـاره آن برداشته شود.
2 ـ امّا به باور «حَسَن» و «مُجاهِد»، منظور اين است كه تا از آن محفل و مجلس بيرون نرفته‌اي خـدا را به يادآور و ان شاء اللّه بگو.
3 ـ پاره‌اي مي‌گويند: اگر هنوز گفتارت ادامه دارد و به يادت آمد كه خدا را ياد نكـرده‌اي، ان شاء اللّه بگـو؛ چراكه هنوز فرصت از دست نرفته است. و اين ديدگاه بهتـر به نظـر مي‌رسد.
4 ـ و «اَصَمّ» مي‌گويد: هرگاه ان شاء اللّه نگفتي و از گفتار خود پشيمان شدي، پـروردگـارت را ياد كن.
ب: امّا به بـاور بـرخـي، فراز مورد بحث ارتباطي به گذشته ندارد و مستقل است و در تفسيـر آن نيـز سـه نظـر آمـده است:
1 ـ «عِكْرِمَه» مي‌گـويـد: منظـور اين است كه: هرگـاه خشمگين شدي، از خدا آمـرزش بخـواه تـا آتش خشمـت فـرونشينـد.
تفسير مردان (177)
2ـ و «جُبّائي» بر آن است كه: انسان به هنگام گفتار و تصميم بايد به ياد خدا باشد و مفهـوم آيـه اين است كه: هـرگـاه چيزي را كه مورد نيازت مي‌باشد فراموش كـردي، خـدا را به يـادآور تا تـو را بـه خـود آورد.
3 ـ و به باور «سُدي» و «ضَحّاك» منظور نماز مي‌باشد و مفهوم آيه اين

است که هرگاه نماز را فراموش کردي، آنگاه که به يادت آمد بخوان.
وَ قُــلْ عَســي اَنْ يَهْــدِيَنِ رَبّي لِاَقْــرَبَ مِنْ هــذا رَشَــدا.
و بگــو اميــد کــه پــروردگــارم مــرا بــه راهي روشن‌تر از اين راه نمايد و دليل‌هــا و معجــزه‌هايي براي اثبات رسالت و دعوت آسماني‌ام به من ارزاني دارد کــه از داستــان «اصحــاب کَهْف» نيــز رســاتر بــاشــد.
«زَجّاج» در اين مورد مي‌گويد: آفريدگار هستي به پيامبرش دليل‌ها و معجزه‌هايي رساتر ارزاني داشت، چراکه او را از دانش‌هاي غيبي در مورد سرگذشت پيامبران آگاه گردانيد و اينهــا دلايلــي روشن‌تــر و رســاتر از سرگــذشت «اصحاب کَهْف» بود.
و «جُبّائي» مي‌گويد: منظور اين است که: از خدا بخواه تا هرگاه چيزي را فراموش کردي به يادت آورد و بگو: اگر پروردگارم آنچه را فراموش ساخته‌ام به يادم نياورد، به جاي آن، چيزي را به يادم خواهد آورد که برايم سودبخش‌تر و سازنده‌تر خواهد افتاد.
(178) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

وَ لَبِثُوا فـي كَهْفِهِـمْ ثَـلاثَ مِـائَةٍ سِنِيـنَ وَازْدادُوا تِسْعـــا
آن‌ها درغار خود سيصدسال درنگ‌كردند و نه سال نيز بر آن افزودند. (25 / كهف)
شرح آيه از تفسير نمونه
بنابراين مجموع مدت توقف و خواب آن‌ها در غار سيصد و نه سال بود. جمعي معتقدند اين تعبير كه به جاي 309 سال، فرموده‌است 300 سال و نه‌سال برآن افزودند، اشاره به تفاوت سال‌هاي شمسي و قمري است چرا كه آن‌ها به حساب سال‌هاي شمسي سيصد سال توقف كردند و با محاسبه سال‌هاي قمري سيصد و نه سال و اين از لطائف تعبير است كه با يك تعبير جزيي در عبارت واقعيت ديگري را كه نيـاز بـه شـــرح دارد بـازگـو كننـد .(1)
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
در آخرين فراز از سرگذشت درس‌آموز «اصحاب كَهْف» اينك قرآن به ترسيم مدت خواب طولاني آنان پرداخته و مي‌فرمايد:
از روزي كه «اصحاب كَهْف» وارد آن غار شدند و در آنجا خفتند، تا آنگاه كه خدا آنان را بيدار كرد و مردم را از سرنوشت عجيب و خواب شگفت‌انگيزشان آگاه سـاخت، سيصـد و نه سال بر آنان گذشت.
در آيه شريفه براي واژه «تِسْعاً» تميز نياورده است، چرا كه با آمدن «سِنين» ديگر نيـازي به تكـرار آن به عنـوان تميـز نيسـت؛ و بسـان اين جملـه است «عِندي مِأَةُ دِرْهَـمٍ وَ خَمْـسٌ» كه نيـاز به تميـز ندارد.
1- تفاوت سال‌هاي شمسي و قمري تقريبا يازده روز است ، كه اگر آن را در سيصد ضرب كنيم و سپس بر عدد روزهاي سال قمري كه 354 روز است تقسيم كنيم نتيجه آن همان عدد نه مي‌شود (البتـه در اين‌جـا كسـر مختصـري مي‌ماند كه چون كمتر از يك سال است قابل محاسبه نيست).
تفسير مردان (179)
قُلِ اللّهُ اَعْلَمُ بِما لَبِثُوا لَهُ غَيْبُ السَّمواتِ وَالاْرْضِ‌اَبْصِرْبِه وَ اَسْمِعْ ما لَهُمْ مِنْ دُونِـه مِنْ وَلِيٍّ وَ لا يُشْـرِكُ فـي حُكْمِـه اَحـدا
بگـــو: خـداونـد از مـدت تـوقفشـان آگـاه‌تـر است، غيب آسمان‌ها و زمين از آن او است راستـي چه بينـا و چه شنوا است ؟آن‌ها هيچ ولي و سرپرستي جز او ندارند و هيچ‌كس در حكم او شريك نيست.(26 / كهف)
شرح آيه از تفسير نمونه
كسي كه از پنهان و آشكار ، در مجموعه جهان هستي با خبر است چگونه ممكن است از مدت توقف اصحاب كهف آگاه نباشد. به همين دليل ساكنان

آسمان‌ها و زمين هيچ ولي و سرپرستي جز او ندارند « ما لَهُمْ مِنْ دُونِه مِنْ وَلِيٍّ ». و درپايان آيه‌اضافه مي‌كند «هيچ‌كس در حكم خداوند شريك نيست: وَ لايُشْرِكَ في حُكْمِه اَحدا ». در حقيقت اين تأكيدي است بر ولايت مطلقه خداوند كه نه شخص ديگري بر جهانيان ولايت دارد و نه كسي شريك در ولايت او است ، يعني نه بالاستقلال و نه مشتركا شخص ديگري در ولايت جهان نفوذ ندارد.
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
در ادامه سخن مي‌افزايد:
قُلِ اللّهُ اَعْلَمُ بِما لَبِثُوا
اي پيامبر! اگر پيروان كتاب‌هاي پيشين آسماني با تو در اين مورد به گفتگو و كشمكش پرداختند، بگو: خدا به مدت درنگ آنان در غار داناتر است.
گفتني است كه اين در پاسخ مسيحيان «نَجْران» بود كه مي‌گفتند: به باور ما آنان سيصد سال در غار خوابيدند و نه بيشتر و قرآن روشنگري كرد كه نه بلكه سيصد و نه سال.
پاره‌اي برآنند كه منظور آيه شريفه اين است كه: خدا بهتر مي‌داند كه آنان تا آن
(180) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
زمان كه جهان را به درود گفتند، چقدر در آن غار بودند.
از «قَتادَه» آورده‌اند كه آغاز آيه شريفه، گفتار يهود است و قرآن گفتار آنان را ترسيم مي‌كند و دليل اين نظر نيز ادامه آيه است كه مي‌فرمايد: خدا به مدت درنگ آنان در غار داناتر است و تنها او مي‌داند كه چه مدت را در آنجا سپري كردند.
امّا اين ديدگاه درست به نظر نمي‌رسد، چرا كه از آيه چنين دريافت مي‌گردد كه خدا از مدت خواب آنان خبر مي‌دهد و بدون دليل نمي‌توان از ظاهر آيه دست كشيد و آن را به نكته ديگري سوق داد.
افزون بر ظاهر آيه شريفه، هدف از بيان اين حقيقت، نشان دادن قدرت بي‌كران و شگفت‌انگيز خدا و علم بي‌پايان اوست و اين هنگامي درست مي‌شود كه مدت خواب آنان روشن شود. بنابراين خدا در آغاز آيه مدت خواب آنان را ترسيم مي‌كند و از پي آن پندارهاي اهل كتاب را كه در اين مورد دستخوش كشمكش بودند بي‌اساس اعلان مي‌نمايد و منظور اين است كه: هان اي پيامبر! بگو: خدا به مدت خواب آنان داناتر است؛ بر اين باور هر آنچه او خبر مي‌دهد، همان را بپذيريد و پندارهاي اهل كتاب را واگذاريد...
لَهُ غَيْبُ السَّمواتِ وَ الأَرْضِ
واژه «غَيْب» به مفهوم نهان و چيزي است كه از قلمرو دريافت انسان

فراتر است. با اين بيان منظور اين است كه آگاهي از نهان آسمان‌ها و زمين تنها از آن اوست و چيزي در كــران تا كــران هستي وجود ندارد كه خدا از آن بي‌خبر باشد. آري هرآنچه در آسمــان‌ها و زمين براي انسان نهان است و دريافت آن ممكن نيست براي او كه آفــريــدگار و تدبيــرگر هستــي است عيان مي‌باشد.
اَبْصِــرْ بِـــه وَ اَسْمِـــعْ
راستــي چــه آفــريــدگــار بينـــا و شگفــت چـــه خــداي شنـــوايي است!
او همــه چيــز را مي‌دانـــد و مي‌بينــد و مي‌شنود و در كران تا كران هستي
تفسير مردان (181)
چيـــزي بر او پــوشيـــده نيسـت.
اين جمله براي بيان شگفتي و تعجّب از شكوه و عظمت و دانايي و شنوايي خدا آمـده و در مقــام ستــايش ذات پــاك اوست.
در روايت است كه يكي از يهوديان از اميرمؤمنان عليه‌السلام در مورد مدت درنگ «اصحاب كَهْف» در غار پرسيد، كه آن حضرت فرمود سيصد و نه سال و آنگاه همين آيــه را بـــراي او تــلاوت كــرد.
او گفت: در كتاب ما سيصد سال آمده است.
حضرت فرمود: آنچه در كتاب شما آمده، بر اساس سال‌هاي شمسي است و آنچه در قرآن آمده هماهنگ با سال‌هاي قمري است.
مالَهُـــمْ مِـــنْ دُونِـــهِ مِـــنْ وَلِـــيٍّ
همه كساني كه در آسمان‌ها و زمين هستند، جز ذات پاك او يار و سرپرستي ندارند كـه آنـــان را يـــاري نمــاينــد.
وَ لا يُشْـــرِكُ فـــي حُكْمِـــهِ اَحَدا.
و او هيچ كس را در فرمانروايي خود شريك نمي‌سازد و كسي را نرسد كه بر خلاف فــرمــان و داوري او حكــم كنـد.
به بــاور بــرخــي منظور اين است كه خدا هيچ كس را در آنچه از غيب خبر مي‌دهد، شــريك خـود نمي‌سازد.
و بنا به قرائت ديگر منظور اين است كه: هان اي انسان! كسي را در فرمانروايي و داوري شريك و همتاي خدا مساز.
(182) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
وَ اتْــلُ ما اُوحِيَ اِلَيْــكَ مِنْ كِتابِ رَبِّكَ لا مُبَدِّلَ لِكَلِماتِه وَلَنْ تَجِدَ مِنْ دُونِه مُلْتَحَدا
آن‌چه به تو از كتاب پروردگارت وحي شده تلاوت كن ، هيچ چيز سخنان او را دگرگون نمي‌سازد و ملجاء و پناهگاهي‌جز او نمي‌يابي. (27 / كهف)
شرح آيه از تفسير نمونه

« مُلْتَحَد » از ماده « لَحْد » به معني حفره‌اي است كه از وسط به يكي از دو طرف مايل شده باشد (همانند لحدي كه براي قبر مي‌سازند) و به همين دليل جهت « مُلْتَحَد » به جايي گفته مي‌شود كه انسان تمايل به آن پيدا مي‌كند و سپس به معني « ملجأ و پناهگاه » آمده است. دوآيه اخيراز چندين‌راه، احاطه‌علمي خداوندرا به همه‌موجودات عالم‌بيان‌كرده‌است: نخست مي‌گويد : « غيب آسمان‌ها و زمين از آن او است » و به همين دليل او ازهمه آن‌ها آگاه‌است. سپس اضافه‌مي‌كند: « او چه بينا و چه شنوا است ؟ » باز مي‌گويد : « تنها ولي و سرپرست او است و او از همه آگاه‌تر است »و نيز اضافه‌مي‌كند: « هيچ‌كس درحكم او شركت‌ندارد تاعلم و دانش‌او محدود شود». سپس‌مي‌فرمايد: «درعلم و كلام‌او تغيير و تبديلي‌پيدا نمي‌شود» تا از ارزش و ثبات آن بكاهد و در آخرين جمله مي‌گويد : « تنها پناهگاه در عالم او است و طبعا او از تمام پناهندگان خويش آگاهي دارد ».

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

و در آيه مورد بحث مي‌فرمايد:

وَ اتْلُ ما اُوحِيَ اِلَيْكَ مِنْ كِتابِ رَبِّكَ

هان اي پيامبر! آنچه خدا در باره اَصحاب كَهْف به سوي تو فرو فرستاده است همه را براي مردم بخوان، چرا كه حقيقت سرگذشت آنان در اين آيات است.

به باور پاره‌اي منظور اين است كه: از قرآن و آيات آن پيروي كن و به مقررات آن احترام گذار و در پرتو آن رفتار نما.

لا مُبَدِّلَ لِكَلِماتِه

تفسير مردان (183)

براي مقررات خدا و پيشگويي‌هايي كه او مي‌كند و از آينده خبر مي‌دهد، تغيير دهنده و دگرگونسازي نيست و كسي نمي‌تواند سنت‌ها و قراين جاودانه و جهان‌شمول حاكم بر روند جامعه و تاريخ را كه او مقرر فرموده است، دگرگون سازد.

وَ لَنْ تَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُلْتَحَدا.

به باور «مُجاهِد» منظور اين است كه: اگر از قرآن پيروي نكني، جز ذات پاك خدا پناهگاهي نخواهي يافت.

امّابه‌باور«ابن‌عباس»،جايگاه‌وپناهگاه‌استواري‌نخواهي‌يافت.

«قَتادَه» مي‌گويد: بازگشتگاهي نخواهي يافت.

به باور ما همه اين ديدگاه‌ها به هم نزديك هستند و تفاوت چنداني ندارند.

پـرتــوي از آيــات(1)

پـرتــوي از آيــات

در آيات 9 تا 27 كه سرگذشت شگفت‌انگيز «اصحاب كَهْف» يا آن جوانان توحيدگرا و آزاديخواه را به تابلو مي‌برد، از نظر شما خواننده قرآن پژوه گذشت؛ و بدين‌سان داستان درس‌آموز و پراسرار آنان در چندين فراز و چندين پرده ترسيم گــرديــد، اينــك بـه پــاره‌اي ديگـــر از نكــات درس‌آمــوز آن اشــاره مــي‌رود:

داستان شگفت‌انگيز اصحاب كَهْف، پيش از هر درس و هر پيام، اين درس را به انسان‌هاي آزاده و تاريخ‌ساز مي‌آموزد كه هرگز نبايد تن به ذلّت سپرد و به افسانه جبر محيط يا استبداد و اختناق و اسارت، سر فرود آورد؛ بلكه بايد از بهترين و مؤثرترين شيوه‌ها براي دگرگوني مطلوب جامعه و محيط و روزگار خويش بهره گرفت و آراست و درست كرد و تاريخ ساخت و اگر همه راه‌ها را هم بيدادگران به طور موقّت بستند بايد از محيط اختناق و تباهي و جامعه ذلت‌زده و زور پرست دوري گزيد و دست به

1 . مترجم .

(184) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

هجرت زد و هجرت سازنده و هدفدار و حساب‌شده يكي از راه‌هاي مبارزه با بيداد و از مقدمات پيروزي بر ظلم است: وَ اِذِ اعْتَزَلْتُمُوهُمْ وَ ما يَعْبُدُونَ اِلاَّ اللّهَ فَأْوُوا اِلَي الْكَهْفِ ...(1)

از جاي جاي اين سرگذشت، اين پيام اميدبخش و حركت‌آفرين به گوش جان طنين‌انداز است كه: هان اي بندگان خدا! اي انسان‌ها! از شما بيداري و حركت و قيام و تلاش براي خودسازي، جهاد با نفس، پيكار با شيطان، رويارويي با ضد ارزش‌ها، ايستادگي در برابر ذلّت و اسارت و آنگاه ياري از آفريدگار تواناي هستي، اِنَّهُمْ فِتْيَةٌ امَنُوا بِرَبِّهِمْ وَ زِدْناهُمْ هُديً.(2)
آنان جوانان و جوانمرداني بودند كه به پروردگار خويش ايمان آوردند وما نيز بر راهيابي و هدايت و رشد آنان افزوديم. وَ رَبَطْنا عَلي قُلُوبِهِمْ ...(3) و ما دل‌هاي آنان را استواري بخشيديم آنگاه كه به پاخاستند و گفتند: پروردگار ما، پروردگار آسمان‌ها و زمين است و ما هرگز جز او را نخواهيم پرستيد...
وَ الَّـذينَ جـاهَـدُوا فينـا لَنَهْـدِيَنَّهُـمْ سُبُلَنا...(4)
و كسـاني كه در راه مـا كـوشيـده‌اند، بي‌گمان ما راه‌هاي رستگاري و نجات خود را به آنان مي‌نماييم...

سومين‌درس داستان انسانساز جوانمردان آزادي‌خواه اين است كه‌حركت‌هاي‌فردي،خانوادگي،اجتماعي،اخلاقي، فرهنگي، سياسي و هنري، همه‌جا بايد بر اساس آگاهي عميق و ژرف‌انديشي و منطق استوار و هدف مقدس و وسيله عادلانه باشد و نه به دنباله‌روي ناآگاهانه، حركت‌هاي كور و برخاسته از طوفاني كه

1 . سوره كَهْف، آيه 16.
2 . سوره كَهْف، آيه 13.
3 . سوره كَهْف، آيه 14.
4 . سوره عنكبوت، آيه 69.

احساسات و تعصّبات وبداندیشي‌ها و غرض‌ها و مرض‌ها و پندارها... كه ره‌آوردي جز ندامت و نگونساري نخواهد داشت.

وَ رَبَطْنا عَلي قُلُوبِهِمْ اِذْ قامُوا فَقالُوا رَبُّنا رَبُّ السَّمواتِ وَ الْأَرْضِ لَنْ نَدْعُوَ مِنْ دُونِهِ اِلهاً لَقَدْ قُلْنا اِذاً شَطَطا. هؤُلاءِ قَوْمُنَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِه اِلهَةً لَوْلا يَأْتُونَ عَلَيْهِمْ بِسُلْطانٍ بَيِّنٍ فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَري عَلَي اللّهِ كَذِبا...

جوانمردان آزادي‌خواه پايه و اساس حركت و قيام اصلاحي‌شان بر اين بنيان استوار و خداپسندانه بود كه:

الف ـ پروردگار ما همان پروردگار آسمان‌ها و زمين است و او ما را آزاد و سرفراز خواسته است و ما جز او معبود ديگري نخواهيم گرفت و بندگي و بردگي هيچ بت چوبي و گوشتي و سنگي را نخواهيم پذيرفت، چرا كه در آن صورت به انحراف و كژي بافته‌هاي بي‌اساس در غلطيده و به نگونساري افتاده‌ايم.

ب ـ استبداد حاكم كه جز اين مي‌گويد، چرا دليل روشني بر درستي پندار و كردارش نمي‌آورد؟ و ماهرگزكوركورانه‌وبدون‌دليل‌وبرهان چيزي را نخواهيم پذيرفت.

ج ـ كسي كه بخواهد بافته‌هاي بي‌اساس خود را به زور و فريب به مردم تحميل كند و آنها را به خدا هم نسبت دهد اين بيدادترين انسان‌هاست و ما با بهترين و شايسته‌ترين شيوه‌ها در برابر او خواهيم ايستاد.

چهارمين درس انسانساز و جامعه‌پرداز اين داستان اين نكته ژرف و بنيادي است كه زندگي در غار با سرفرازي و آزادي براي انسان ـ اگرچه محروم از امكانات هم باشد ـ به از اسارت و تحمل اختناق در كاخ‌هاي سر به آسمان كشيده و زندگي خفت‌آور با تجاوزكاران به حقوق و آزادي و امنيت انسان‌هاست. به همين جهت است كه جوانمردان آزادي‌خواه تاريكي و سرما و گرما و خطر حيوانات وحشي و جانوران
(186) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
مـوذي را به جان مي‌خرند تا با ددمنشـان سيـاهكـار نباشنـد فَأْوُوا اِلَي الْكَهْفِ ...(1)
و از همين زاويـه است كه قهـرمان بهترين داستان‌ها رو به بارگاه خدا مي‌آورد كه:
پروردگارا زندان با آن همه دردها و رنج‌هاي جانكاهش، از نظر من محبوب‌تر از ايـن اسـارت‌ها و آلـودگي‌هايي است كه زورپـرستـان مـرا بدانها مي‌خـوانند...
رَبِّ السِّجْنُ اَحَبُّ اِلَيَّ مِمّا يَدْعُونَني اِلَيْهِ...(2)

گروهي ملاك برتري و فروتري انسان‌ها را در گرو برخورداري و يا محروميت آنان از ثروت و امكانات مادّي و نعمت‌هاي زندگي مي‌نگرند و بر اين اساس به زورداران بها مي‌دهند و به محرومان ارجي نمي‌گذارند؛ و گروهي ديگر برتري و فروتري را در گرو برخــورداري از زور و قــدرت و مقــام و مــوقعيت‌هــاي اجتمــاعي مي‌پنــدارند.
پاره‌اي اين را در گرو نژاد و تبار ارزيابي مي‌كنند و پاره‌اي ديگر در اين مورد موقعيت جغرافيايي و منطقه زندگي را بسيار كارساز مي‌دانند.
امّااين‌داستان نشانگر آن است كه ملاك برتري و كمال بزرگي، توسعه فكر و گسترش شخصيت معنوي و عقيدتي و فرهنگي و انساني است نه امتيازهاي ظاهري و برخورداري از زر و زور؛ چراكه در اينجا فردي را كه به ظاهر چوپان و بيابان‌زاده است، در صف گروهي از جوانان و جوانمردان آزادي‌خواه و برخوردار از امتيازات ظاهري و معنوي مي‌نگريم كه بر سر دوراهي زندگي معنويت و كمال را برگزيده‌اند و آن چوپان محــروم از امتيــازات ظــاهري، به دليل بهره‌وري از فكر و فهم و آگاهي و گزينش درست مسير زندگي، همرديف و همتا و همراه آنان مي‌شود؛ چراكه راه توحيد و تقوا، راه بــــرادري و بــرابــري و راه زنــدگــي انســاني اســت.
1 . سوره كَهْف، آيه 16.
2 . سوره يوسف، آيه 33.

6 ـ راز جاودانگي‌ها و ماندگاري‌ها

از دورترين كرانه‌هاي تاريخ انسان تا جهان معاصر سرگذشت‌ها و داستان‌ها و چهره‌ها و شخصيت‌هاي بسياري ظهور نموده و هر كدام بر اساس ديدگاه خويش در مورد هستي و هستي‌بخش و انسان و زندگي در خور شأن انسان و به تناسب برنامه‌ها، هدف‌ها و آرمان‌هاي خويش اثرات گوناگوني در اين سراي فاني نهاده و گاه مسير تاريخ و راه جامعه‌اي را تغيير داده‌اند؛ امّاهمه آنهاسرانجام پس‌از پشت سرنهادن‌مراحل گوناگون زندگي، به‌تدريج‌رو به‌ضعف و پيري‌نهاده‌وپس‌از پيمايش‌فرازونشيب‌هاي زندگي سرانجام به پايان خط رسيده و جاي خود را به چهره‌هاي جديد و رخدادها و داستان‌هاي نوين داده و خود به موزه‌ها و به بايگاني تاريخ پيوسته‌اند، چرا كه گذشت زمان و گردش روزگار بر چهره هر پديده جديد و رويداد تازه‌اي گرد كهنگي و غبار فرسودگي و فراموشي مي‌پراكند؛ و تنها راز ماندگــاري و جــاودانگي، به نوعي پيوند با آفريدگار هستي و گرداننده جهان است.

آري، اين راز جاودانه است كه جوانمردان آزادي‌خواه را جاودانگي مي‌بخشد و نه تنها آنان كه حتي سگ آنان نيز كه همراهي و نگهباني آنان را به عهده مي‌گيرد، رنگ ماندگاري به خود مي‌گيرد؛ و اين درس ديگر اين سرگذشت عبرت‌آموز و عبرت‌انگيز است كــه راز صعــودها و مانــدگاري‌ها پيوند با حق و عدالت و سرچشمه آنهاست.

درس ديگر اين سرگذشت پر راز و رمز، نمايش اهميّت تغذيه جسم و جان و تن و روان و نقش بهداشت جسم و روح و اثر سرنوشت‌ساز غذاهاي پاك و پاكيزه و يا آلوده و حرام، در سازمان وجود انسان‌هاست كه آن يكي انسان را به سلامت جسم و سلامت روان و قلب حق‌پذير و گوش شنواي حق رهنمون و مجهّز مي‌سازد و اين يك او را مسخ مي‌كند.
بر اين اساس است كه جوانمردان آزادي‌خواه درس بهره‌وري از پاك‌ترين و
(188) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
پاكيزه‌ترين غذاها را مي‌دهند.
فَلْيَنْظُر اَيُّها اَزْكي طَعاماً...(1)
و در آيه ديگري از قرآن همه انسان‌ها به نگرش و تعمّق در غذاي جسم و روح فرمان مي‌يابند:
فَلْيَنْظُرِ الإِنْسانُ اِلي طَعامِهِ...(2)
امير مؤمنان عليه‌السلام در اين مورد به بهره‌وري از غذاي حلال و پاكيزه و دوري گزيدن از غذاي حرام و ناپاك و غذايي كه در روا و حلال بودن آن ترديد و چون و چراست، سفارش مي‌كند و مي‌فرمايد: وَ ما ظَنَنْتُ اَنَّكَ تُجيبُ اِلي طَعامِ قَوْمٍ عائِلُهُمْ مَجْفُوٌّ وَ غَنِيُّهُمْ مَدْعُوٌّ فَانْظُرْ اِلي ما تَقْضِمُهُ مِنْ هذَا الْمَقْضَمِ فَمَا اشْتَبَهَ عَلَيْكَ عِلْمُهُ فَالْفُظْهُ وَ ما اَيْقَنْتَ بِطيبِ وَجْهِهِ فَنَلْ مِنْه.(3)
...من گمان نمي‌بردم كه تو استاندار و نماينده دولت من، دعوت كساني را بپذيري كه محرومان جامعه را از خود مي‌رانند و گرسنگان را سير نمي‌كنند و برخوردارانشان را گرامي مي‌دارند و پذيرايي مي‌نمايند.
هان اي فرزند «حَنيف»! هماره به آنچه مي‌خواهي بخوري، نيك بنگر كه حلال است يا حرام؟ روا و عادلانه و پاكيزه است يا ناپاك...؟ آنگاه آنچه روا و شايسته بودنش براي تو روشن نبود و در آن جاي ترديد و چون و چرا بود، آن را دور بيفكن و آنچه پاكيزگي و روا بودنش روشن بود از آن بهره‌ور باش.
و سالار شايستگان حضرت حسين عليه‌السلام يكي از علل حق‌ستيزي و كوردلي و حق‌ناپذيري سياه تبهكار يزيد را همين حرامخوارگي و بهره‌وري از غذاهاي حرام و اثر منفي آن ارزيابي مي‌كند و مي‌فرمايد: ... وَ قَدْ مُلِئَتْ بُطُونُكُمْ مِنَ الْحَرامِ...(4)
آري يكي از رازهاي حق‌ستيزي و حق‌ناپذيري شما اين است كه شكم‌هاي

1 . سوره کَهْف، آیه 19.
2 . سوره عبس، آیه 24.
3 . نهج البلاغه، نامه 45.
4 . عاشورا غمبارترین روز تاریخ، از همین قلم.

شمـا از حـرام آکنـــده شـده است.

انسان‌ها در گزينش راه زندگي به چند دسته قابل تقسيم‌اند:
1 ـ گروهي كه در زندگي هرگز داراي انديشه و انتخاب نيستند و به حق و باطل و درست و نادرست نمي‌انديشند و بسان چهارپايان زندگي را با دنباله‌روي سپري مي‌كنند.
لَهُمْ قُلُوبٌ لايَفْقَهُونَ بِها وَ لَهُمْ آذانٌ لا يَسْمَعُونَ بِها وَ لَهُمْ اَعْيُنٌ لا يُبْصِرُونَ بِها اُولئِكَ كَالاَنْعامِ بَلْ هُمْ اَضَلُّ اُولئِكَ هُمُ الْغافِلُونَ.(1)
آنان دل‌هايي دارند كه با آن حقايق را دريافت نمي‌دارند و ديدگاني دارند كه به وسيله آنها واقعيت‌ها را نمي‌بينند و گوش‌هايي كه با آنها نداي حق و عدالت را نمي‌شنوند؛ آنان بسان چارپايان، بلكه گمراه‌ترند؛ آري آنان همان غفلت‌زدگانند.
2 ـ گروه دوّم كساني هستند كه توان تفكّر و ارزيابي و گزينش حق از باطل و داد از بيداد و درست از نادرست و ارزش‌ها از ضدارزش‌ها را دارند، امّا فرصت‌طلبان و دنياپرستان و حقيراني هستند كه براي منافع زودگذر، پا روي خرد و وجدان و انتخاب خود مي‌گذارند و استدلالشان اين است كه بايد همرنگ زمانه و همرنگ زورداران بود تا بهره‌ور زيست، خواه آنان درست باشند و يا نادرست...
امير مؤمنان عليه‌السلام در راز حقارت اين دنياپرستان مي‌فرمايد: لاَِنَّ النّاسَ قَدِ اجْتَمَعُوا عَلي مائِدَةٍ شَبْعُها قَصيرٌ وَ جُوعُها طَويلٌ...(2)
راز اين حقارت و فرصت‌طلبي اين است كه مردم بر سر سفره دنيايي نشسته‌اند كه سيري آن اندك و گرسنگي‌اش طولاني است.
3 ـ و گروه سوّم انسان‌هايي آگاه و آزاده و هدفدارند كه با دو ويژگي آگاهي و

1 . سوره اَعْراف، آيه 179.
2 . نهج البلاغه، خطبه 201.

پاي‌بندي به حق و عدالت و شيفتگي به ارزش‌ها و والايي‌ها راه زندگي را برمي‌گزينند؛ و جوانمردان آزادي‌خواه كَهْف از آنان بودند؛ و آنان اين درس را به عصرها و نسل‌ها مي‌دهند كه بايد هم آگاهانه زيست و آگاهانه انتخاب كرد و هم درست و بر اساس حق و عدالت راه زندگي را گام سپرد و از شمار كم حق‌طلبان و شايستگان در راه حق نهراسيد.
امير مؤمنان عليه‌السلام در اين مورد روشنگري مي‌كند كه:
لا تَسْتَوْحِشُوا في طَريقِ الهُدي لِقِلَّةِ اَهْلِهِ...(1)

مبادا در راه حق و هدایت از شمار کم حق‌پذیران و حق‌طلبان و حق‌پرستان به وحشت افتید و به راه بیداد و باطل که پرهیاهوست درغلطید...

مرام‌ها و مسلك‌هاي گوناگون بشري و يا مذاهب تحريف شده آسماني و نيز گروه‌هاي سلطه جو و جريان‌هاي قدرت طلب، هماره در برخورد با ديگران بدون تعمّق شايسته و تفكّر و آگاهي زيبنده، بافته و يافته‌ها و سليقه‌ها و برداشت‌هاي خود را درست و مطابق با حقيقت جا مي‌زنند و ديگران را نادرست و ناروا و باطل عنوان مي‌دهند و بدين‌وسيله بر اصل نفي و طرد و حذف ديگران پاي مي‌فشارند و بدترين بيدادها را در راه هدف‌هاي جاه‌طلبانه خويش روا مي‌شمارند و حقوق و آزادي و امنيت ديگــران را بازيچه خودكــامگي‌هاي خويش مي‌سازند.
سرگذشت جوانمردان آزادي‌خواه يا اصحاب كَهْف اين درس را نيز مي‌دهد كه انسان شايسته‌كردار و درست‌انديش با وجود يقين به برداشت درست خويش از موضوعات و مفاهيم و مسائل گوناگون، بايد با ديگران بر اساس منطق و خرد و روشنگــري و اســتدلال روبــه‌رو شــود(2) و نه با طرد و حذف و فشار... چراكه شيوه
1 . نهج البلاغه، خطبه 201.
2 . سوره كَهْف، آيه 15 و 16.
تفسير مردان (191)
فشــار و طــرد و نفــي، نشــان بي‌محتــوايي و بي‌خردي و زورمداري و پوكي و پــوچي خطــوط و جريــان‌ها و گــروه‌ها و حكــومت‌هاست.
آري، آيات اين داستان، نشانگر توسعه شخصيت و گستردگي فكر و انديشه و برخورد شايسته و خردمندانه و انساني آنان با ديگران بود، امّا در برابر آنان استبداد و اختنــاقي را نشــانگــر است كه بــر زورمـداري تكيه دارد(1).

در سراسر اين داستان قدرت بي‌كران گرداننده هستي جلوه‌گر است و همه جا انسان را به شگفتي و حيرت وا مي‌دارد كه، چگونه گروهي‌ازانسان‌هافراترازسيصد سال به‌خواب عميق‌فرو مي‌روند؟!
چگونه در آن روزگار طولاني موادّ مورد نياز سازمان وجود آنان تأمين مي‌گرديد؟!
چگونه از انواع خطرها مصون و محفوظ مي‌ماندند و گرما و سرما، جانوران و درنــدگــان و ديگــر آفت‌هاي ســلامت و زنــدگي، به حـريم آنان راه نمي‌يافت؟!
چگــونــه آفــريــدگــار هستــي وحشت و هــراس از آنان را به عنوان سپر دفاعي براي آن غار و خفتگان در آن غار، به خــدمت گرفت؟!
و چگونه پس از سيصد و چند سال در همان شرايط و سن و سال از خواب بر خاستند و گذشت روزگار و عامل زمان در آنها كارساز نيفتاد؟!
اينها و دهها چرا و چگونه؟ و پرسش تفكّرانگيز ديگر، نشانگر قدرت بي‌كران گــرداننــده هستــي و اراده تــوانـايي است كه بر كران تا كران طبيعت و جامعه و تــاريخ حكــومت مي‌كنـد.
1 . سوره كَهْف، آيه 20.
(192) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

و ديگر اين درس را مي‌دهد كه رستاخيز جهان و انسان امكان‌پذير است و اين بيداري اصحاب كَهْف پس از يك خواب عميق چندصد ساله، نمونه‌اي كوچك از آن بيــداري عمــومي و رستاخيز انسان‌هاست.
وَ كَــذلِــكَ اَعْثَــرْنــا عَلَيْهِــمْ لِيَعْلَمُــوا اَنَّ وَعْــدَ اللّهِ حَــقٌّ وَ اَنَّ السّاعَةَ لا رَيْبَ فيها ...(1)
و بدين‌سان مردم را بر حال آنان آگاه ساختيم تا بدانند كه وعده خدا حق است و در فرارسيدن رستاخيز هيچ ترديدي نيست...
1 . سوره كَهْف، آيه 21.
تفسير مردان (193)

وَ اصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَوةِ وَالْعَشِيِّ يُريدُونَ وَجْهَهُ وَ لا تَعْدُ عَيْنــاكَ عَنْهُــمْ تُريدُ زينَـةَ الْحَيـوةِ الــدُّنْيــا وَ لا تُطِــعْ مَنْ اَغْفَلْنا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْــرِنا وَ اتَّبَـعَ هَــويــهُ وَ كــانَ اَمْــرُهُ فُــرُطا

باكساني باش كه پروردگار خود را صبح و عصر مي‌خوانند وتنها ذات او را مي‌طلبند، هرگز چشم‌هاي خود را ، به‌خاطرزينت‌هاي دنيا ، از آن‌ها برمگير و از كساني كه قلبشـان را از يـاد خود غافـل ساختيـم اطاعـت مكـن ، همان‌هـا كه پيـروي هواي نفـس كردند و كارهايشـان افراطي است. (28 / كهف)

شرح آيه از تفسير نمونه

« لا تَعْدُ » از ماده « عَدايَعْدُو » به معني تجاوزكردن است ، بنابراين مفهوم جمله اين است « چشم از آن‌ها برمگير تا به ديگران نگاه كني ». «فُرُط» به معني تجاوز از حد است و هر چيزي كه از حد خود خارج بشود و به اسراف متوجه گردد به آن « فُرُط» مي‌گويند. تعبير به « وَ اصْبِرْ نَفْسَكَ : خود را شكيبا دار » اشاره به اين واقعيت است كه پيغمبر صلي‌الله‌عليه‌وآله از ناحيه دشمنان مستكبر و اشراف آلوده در فشار بوده كه گروه مؤمنان فقير را از خود براند ، لذا خداوند دستور مي‌دهد كه در برابر اين فشار فزاينده ، صبر و استقامت پيشه كن و هرگز تسليم آن‌ها مشو. تعبير به «صبح و شام» اشاره به اين است كه در همه حال و تمام عمر به ياد خدا هستند. و تعبير به « يُريدُونَ وَجْهَهُ : ذات او را مي‌طلبند » دليل بر اخلاص آن‌ها است و اشاره به اين‌كه آن‌ها از خداوند خود او را مي‌خواهند ، حتي به خاطر بهشـت (هرچند نعمت‌هايش بزرگ و پرارزش‌است)و به خاطر ترس از دوزخ و مجازات‌هايش (هرچند عذاب‌هايش دردناك‌است) بندگي‌خدا نمي‌كننـد . سپس به عنــوان تأكيــد ادامه مي‌دهد : « وَ لا تَعْدُ عَيْناكَ عَنْهُمْ تُريدُ زينَةَ الْحَيــوةِ الـدُّنْيا... » .

(194) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

نه تنها آيه فوق ، با تقسيم جامعه به دو گروه اشراف و فقراء مبارزه مي‌كند ، بلكه در بسياري از آيات قرآن روي اين مطلب تأكيد شده است. اصولاً جامعه‌اي كه گروهي از آن (كه طبعا اقلّيّتي خواهند بود) مرفّه‌ترين زندگي را داشته باشند ، در ناز و نعمت غوطه‌ور و در اسراف و تبذير غرق باشند و به موازات آن آلوده انواع مفاسد گردند ، درحالي كه گروه ديگري كه اكثريت را تشكيل مي‌دهند از ابتدايي‌ترين و ساده‌ترين وسيله زندگي انساني محروم باشند چنين جامعه‌اي نه جامعه‌اي است كه اسلام آن را بپسندد و نه رنگ جامعه انساني دارد. چنين مجتمعي هرگز روي آرامش نخواهد ديد ، ظلم و ستم ، خفقان و سلب آزادي ، استعمار و استكبار، حتما برآن سايه خواهد انداخت، جنگ‌هاي خونين غالبا از جامعه‌هايي كه داراي چنين بافتي هستند برخاسته و ناآرامي‌ها در چنين جوامعي هرگز پايان نمي‌گيرد. در جامعه جاهلي زمان نوح نيز اشراف بت پرست به نوح همين ايراد را مي‌كردند كه چرا به تعبير آن‌ها «اَراذِل» از تو پيروي كرده‌اند ؟ (اراذل به معني پست‌ها ، چرا كه اين كوردلان مقياس بزرگي و پستي را درهم و دينار مي‌پنداشتند) « فَقالَ الْمَلاُ الَّذينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ ما نَريكَ اِلاّ بَشَرا مِثْلَنا وَ ما نَريكَ اتَّبَعَكَ اِلاَّالَّذينَ هُمْ اَراذِلُنا » (27 / هود). و ديديم كه چگونه گروهي از اين خودپرستان بي‌ايمان حتّي از نشستن در كنار تهيدستان باايمان، ولو براي‌چند لحظه، اباداشتند و نيز در تاريخ اسلام خوانده‌ايم كه چگونه پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله با كنار زدن گروه اول و ميدان دادن به گروه دوم جامعه‌اي ساخت به معني واقعي كلمه ، « توحيدي » ، جامعه‌اي كه استعدادهاي نهفته در آن شكوفا گشت و ملاك ارزش و شخصيت، نبوغ‌ها و ارزش‌هاي‌انساني و تقوا و دانش و ايمان و جهاد و عمل‌صالح بود.

تفسير مردان (195)

رابطـه هواپرستي و غفلت از خدا

روح آدمي را يا خدا پر مي‌كند و يا هوا ، كه جمع ميان اين دو ممكن نيست ، هواپرستي سرچشمه‌غفلت ازخدا و خلق‌خدا است، هواپرستي عامل‌بيگانگي‌از همه‌اصول‌اخلاقي است و بالاخره هواپرستي انسان را در خويشتن فرو مي‌برد و از همه حقايق جهان دور مي‌سازد. يك انسان هواپرست جز به اشباع شهوات خويش نمي‌انديشد آگاهي ، گذشت ، ايثار ، فداكاري و معنويت براي او مفهومي ندارد. رابطه اين دو با هم در آيه فوق به خوبي بازگو شده است ، آن‌جا كه مي‌گويد :« تُطِعْ مَنْ اَغْفَلْنا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنا وَ اتَّبَعَ هَويهُ وَ كانَ اَمْرُهُ فُرُطا ». در اين‌جا نخست غفلت از خدا مطرح است و به دنبال آن پيروي از هوا و جالب اين‌كه نتيجه آن افراط كاري آن‌هم به طور مطلق ذكر شده است. چرا هواپرست هميشه گرفتار افراط است ، شايد يك دليلش اين باشد كه طبع آدمي در لذت‌هاي مادي هميشه گرفتار افراط است و رو به افزون‌طلبي مي‌رود كسي كه ديروز از فلان مقدار مواد مخدر نشئه مي‌شد امروز با آن مقدار نشئه نمي‌شود و بايد تدريجا بر مقدار آن بيفزايد ، كسي كه ديروز يك قصر مجهز چندهزار متري او را سير مي‌كرد امروز براي او يك امر عادي است و به همين ترتيب در همه شاخه‌هاي هــوا و هــوس ، دايمــا رو به افــراط گام برمي‌دارند تا خود را هلاك و نابود كنند .

نكته ديگري كه آيه فوق به ما مي‌آموزد اين است كه مانبايد از ارشاد و هدايت اين گروه و آن گروه به‌خاطر آن‌كه ثروتمندند ، يا زندگي مرفهي دارند پرهيز كنيم و به اصطلاح قلم سرخي دور آن‌ها بكشيم ، بلكه آن‌چه مذموم است آن است كه ما به خاطر بهره‌گيري از دنياي مادي آن‌ها به سراغ آن‌ها برويم و به گفته قرآن مصداق «تُريدُ زينَةَ الْحَيوةِ الدُّنْيا» باشيم، اما اگر هدف هدايت و ارشاد آن‌ها و حتي بهره‌گيري از امكاناتشان براي فعاليت‌هاي مثبت و ارزنده اجتماعي باشد تماس با آن‌ها نه تنها مذموم نيست بلكه لازم و واجب است .

(196) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

«فُـرُط»: تجـاوز، زيـاده‌روي، گـزافـه‌كاري و بيرون رفتن از مرز مقررات عادلانه و انساني.

شـأن نـزول

در شأن نزول و فرود آيه مورد بحث آورده‌اند كه، اين آيه در باره گروهي از پاكدلان و شايسته‌كرداران عصر رسالت، همچون: «سَلْمان»، «اَبوذَر»، «عَمّار»، «خَبّاب»، «حَبيب» و... فرود آمد، چراكه گروهي از زرداران و زورمداران شرك‌گرا به حضور پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله آمدند و گفتند: اي پيامبر خدا! اين محرومان و تهيدستان، چه كساني هستند كه بر گرد خود راه داده و در محفل خويش پذيرفته‌اي؟ اگر اين بينوا‌ياني را كه لباس‌هاي خشن و پشمينه بر تن دارند و بوي نامطبوع عرق از بدنشان به فضا برمي‌خيزد و از زر و زيور و قدرت و امكانات بي‌بهره‌اند، اگر اينان را از خود براني و دور سازي، ما به همراه ديگر اشرافان و سردمداران مكّه بر گردت حلقه خواهيم زد و تو را در صـدر مجلس خواهيم نشاند و... امّا با بودن اينان هرگز...

درست در پاسخ اين تقاضاي بيجا و برتري جويي آنان بود كه اين آيه شريفه به قلب مصفاي پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله فرود آمد و آن بزرگوار فرمود: اَلْحَمْدُ لِلّهِ الَّذي لَمْ‌يُمِتْني حَتّي اَمَرني اَنْ اُصَبِّرَ نَفْسي مَعَ رِجالٍ مِنْ اُمَّتي مَعَكُمُ الْمَحْيا وَ مَعَكُمُ الْمَماتُ.(1)

ستـايش از آن خـداونـدگاري است كـه مـرا زنـده نگـاه داشت و با مردان درسـت‌انـديش و شـايسته‌كـرداري همـدم و همنشيـن سـاخـت. آري زندگي بـا شمـا و مـرگ هـم با شمـا خـوش و پسنـديـده اسـت.

1 . اَسْبابُ النَّزول، «واحِدي»، ص 171.

اينــك در اين آيــه روي سخن را به پيــامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله نمــوده و مي‌فــرمــايد:
وَ اصْبِــرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدوةِ وَ الْعَشِيّ
هان اي پيامبر! با شكيبايي و بردباري خويش همدم و همراه كساني باش كه هماره نماز مي‌گزارند و بامداد و شامگاه خداي را مي‌خوانند و هدفي جز خشنودي خدا نــدارنــد؛ آري اينــان روز را با ياد خدا و با نيايش با او آغاز مي‌كنند و شامگاهان نيز بــا دعــا و راز و نيــاز با او روز را به پـايـان مي‌بـــرند.
يُـريـــدُونَ وَجْهَـــهُ
و از ايــن كــار تنهـا خشنودي خـــدا را مي‌جويند.
به باور برخي منظور آنان از اين كار بزرگداشت خدا و ستايش او و تقرّب به بارگاه اوست و آفت ريا و تظاهر و بازيگري در كار آنان نيست.
وَ لا تَعْــدُ عَيْنـاكَ عَنْهُــمْ تُــريــدُ زينَــةَ الْحَيــوةِ الـدُّنْيا
و هرگز ديدگان خود را از اين مردم با ايمان برمگير و به دنياداران و دنياپرستان تــوجّه مكــن، كه بــديــن وسيلــه بخــواهي همراهي و همنشيني زرداران و زورمداران را برگزيني.
به باور مفسّران پيامبرگرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله علاقه بسياري به حق‌پذيري و ايمان شرك‌گرايان داشت، چراكه با ايمان آوردن آنان راه براي حق‌پذيري و هدايت دنباله‌روها و پيروان آنان گشوده مي‌شد وگرنه آن بزرگوار به دنيا و دنياداران علاقه‌اي نداشت و اگر گاه و بيگاه به آنان روي خوش نشان مي‌داد و با آنان ملايمت مي‌كرد و آنان را به پيام خود دعوت مي‌نمود، همه اين گام‌ها بدان اميد بود كه آنان ايمان آورند. به همين دليل در اين آيه شريفه به آن حضرت دستور مي‌رسد كه از آنان روي برگرداند و به محرومان درست‌انديش و با ايمان روي آورد و با آنان همدم و همراه گردد و فكر همنشيني با زورمداران و زرپرستان را به مغز خويش راه ندهد كه آنان در ادّعاي خود صداقت
(198) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
نــدارنــد و در برابر حــق سر فرود نمي‌آورند.
وَ لا تُطِــعْ مَــنْ اَغْفَلْنــا قَلْبَــهُ عَــنْ ذِكْرِنــا
در تفسير اين فراز ديدگاه‌ها متفاوت است:
1 ـ به باور پاره‌اي منظوراين است كه: هان اي پيامبر! از كساني كه قلب آنان را از ياد خود غافل ساختيم و به كيفر بداندیشي و گناهانشان پيرو هواي دل خويش هستند، پيــروي مكــن.

آيــه مــورد بحث، بســان اين آيــه شــريفــه است كه مي‌فــرمــايد: «فَلَمّا زاغُوا اَزاغَ اللّهُ قُلُــوبَهُــمْ...»(1)
پس هنگامي كه از حق برگشتند، خدا دل‌هايشان را برگردانيد...
2 ـ امّا به باور پاره‌اي ديگر، خدا نسبت غفلت به دل‌هاي آنان مي‌دهد و دل‌هاي آنان را غفلت‌زده مي‌خواند، درست همان‌گونه كه گفته‌مي‌شود: «اكفره»، «او را كفرگرا ناميد». با اين بيان مفهوم آيه اينچنين است كه: از كساني كه: دل‌هايشان را غفلت‌زده ناميــديم و نسبت غفلــت به دل‌هــاي آنــان داديـم، پيروي مكن.
3 ـ از ديــدگــاه بــرخــي منظــور اين است كه: از كســاني كه دل‌هاي آنان را از يـاد خـود غفلــت‌زده يــافتيــم، پيروي مكن.
4 ـ و از ديدگاه برخي ديگر تفسير آيه اين است كه، در دل آنان نشان ايمان كه در دل‌هاي مردم با ايمان است، قرار نداديم كه فرشتگان آنان را به اين نشان بشناسند.
5 ـ و «حَسَن» مي‌گويد: آنان را به كيفر گناهانشان به حال خود رها كرديم و شيطان را بر آنان چيره ساختيم.
وَ اتَّبَــعَ هَــويــهُ
از آنان‌كه از هواي نفس خود پيروي‌كردند؛
وَ كــانَ اَمْــرُهُ فُــرُطا.
1 . سوره صَفّ، آيه 5.

و آنان كه شيوه كارشان افراط‌كاري است و به آفت اسراف و زياده‌روي گرفتار شده‌اند، آري از اينان پيروي مكن.
به بــاور «اَخْفَش»، منظــور كسي است كه از مــرز خــود تجــاوز كــرده است.
امّا بــه بــاور «مُجــاهِد» و «جُبّــائي»، منظــور كســي اســت كه زندگي و سعــادت خــود را تبــاه مي‌سازد.
«زَجّاج» مي‌گويد: منظور كسي است كه در كار خود ناتوان است؛ با اين بيان منظور اين است كه از كسي كه ايمان و دل‌سپردن به آيات خدا را رها كرده و پيروي هواي نفس را برگزيده است، پيروي مكن.

مـال و فرزندان مايه آزمايش هستند

اَلْمــالُ وَ الْبَنُــونَ زينَــةُ الْحَيــوةِ الــدُّنْيــا وَ الْبــاقِيــاتُ الصّالِحــاتُ خَيْــرٌ عِنْدَ رَبِّــكَ ثَوابا وَ خَيْرٌ اَمَلاً
مال و فرزندان، زينت حيات دنيا هستند و باقيات صالحات(ارزش‌هاي پايدار و شايسته) ثوابش نزد پروردگارت بهتر و اميدبخش‌تر است. (46 / كهف)
شرح آيه از تفسير نمونه
اموال و فرزندان شكوفه‌ها و گل‌هايي مي‌باشند كه بر شاخه‌هاي اين درخت آشكار مي‌شوند ، زودگذر هستند ، كم دوام هستند و اگر از طريق قرار گرفتن در مسير « اللّه » رنگ جاودانگي نگيرند بسيار بي‌اعتبارند. در حقيقت در آن آيه انگشت روي دو قسمت از مهم‌ترين سرمايه‌هاي زندگي دنيا گذارده شده است كه بقيّه به آن وابسته است ، « نيروي اقتصادي » و « نيروي انساني » چرا كه براي رسيدن به هر مقصودي از مقاصد مادّي حتما اين دو نيرو لازم است و به همين دليل آن‌ها كه بر تخت قدرت مي‌نشينند سعي در جمع‌آوري اين دو نيرو مي‌كنند ، مخصوصا در زمان‌هاي گذشته هركس فرزندان بيشتري داشت خود را نيرومندتر احساس مي‌كرد ، چرا كه آن‌ها يكي از دو ركن اصلي قدرت او را تشكيل مي‌دادند، در آيه 34 همين سوره نيز ديديم كه آن مرد ثروتمند بي‌ايمان اموال و نفرات خود را به رخ ديگران مي‌كشيد و مي‌گفت : « اَنَا اَكْثَرُ مِنْكَ مالاً وَ اَعَزُّ نَفَرا ». سپس اضافه مي‌كند : « وَ الْباقِياتُ الصّالِحاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوابا وَ خَيْرٌ اَمَلاً ». مفهوم اين تعبير آن‌چنان وسيع و گسترده است كه هرفكر و ايده و گفتار و كردار صالح و شايسته‌اي كه طبعا باقي مي‌ماند و اثرات و بركاتش در اختيار افراد و جوامع قرارمي‌گيرد شامل مي‌شود. اگر مي‌بينيم در بعضي از روايات به نماز شب و يا مَوَدَّت اهل بيت عليهم‌السلام تفسير شده بدون شك منظور بيان مصداق‌هاي روشن است، نه منحصر ساختن مفهوم در اين امور ، به خصوص اين‌كه در پاره‌اي از اين روايات « مِنْ » كه دلالت بر تبعيض مي‌كند به‌كار رفته است. مثلاً در روايتي از امام صادق
تفسير مردان (201)
مي‌خوانيم كه فرمود : « لا تَسْتَصْغِرْ مَوَدَّتَنا فَاِنَّها مِنَ الْباقِياتِ الصّالِحاتِ : دوستي ما را كوچك مشمر كه از باقيات صالحات است ». و در حديث ديگري از پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله مي‌خوانيم كه فرمود : « از گفتن تسبيحات اربع مضايقه نكنيد كه آن‌ها از باقيات صالحات است ». حتي اگر همان اموال ناپايدار و فرزنداني كه گاهي فتنه و مايه آزمايش هستند درمسيراللّه قراربگيرند آن‌ها هم به رنگ باقيات صالحات درمي‌آيند ، چــرا

که ذات پـاك خـداونـد جـاوداني است و هرچيزي براي او و در راه او قـرارگيرد جـاودانه خـواهـد بود .

بار ديگر در آيات فوق با نقش سازنده مثال در تجسم معاني روبرو مي‌شويم كه چگونه قرآن‌مجيد، حقايق عميق عقلي را كه شايد درك آن براي بسياري از مردم به آساني امكان‌پذير نيست با ذكر يك‌مثال زنده و روشن درآستانه حس‌آن‌ها قرارمي‌دهد. به‌انسان‌ها مي‌گويد آغاز و پايان زندگي شما همه‌سال دربرابر چشمانتان‌تكرارمي‌شود، اگر شصت سال عمر كرده‌ايد شصت سال اين صحنــه را تماشا نموده‌ايد. در بهاران گامي به‌صحرا بگذاريد و آن‌صحنه زيبا و دل‌انگيز راكه ازهر گوشه‌اش آثارحيات و زندگي‌نمايان است بنگريد ، در پاييز نيز به همان صحراي سرسبز فصل‌بهار گام‌بگذاريد و ببينيد چگونه آثار مرگ از هر گوشه‌اي نمايان است. آري شما هم يك‌روز كودكي بوديد همچون غنچه نوشكوفه ، بعد جواني‌مي‌شويد همچون‌گلي پرطراوت، سپس پير و ناتوان مي‌شويد، به‌مانند گل‌هاي پژمرده خشكيده و برگ‌هاي زرد و افسرده و سپس طوفان اجل، شمارا دررومي‌كند و بعداز چندصباحي خاك‌هاي‌پوسيده شما به‌كمك‌طوفان‌ها به هرسو پراكنده مي‌گردد. ولي اين ماجرا گاهي به صورت غيرطبيعي‌است و در نيمه‌راه زندگي، صاعقه يا طوفاني آن‌را پايان مي‌دهد ، آن‌گونه كه درآيه 24 سوره يونس آمده است: « اِنَّما مَثَلُ الْحَياةِ الدُّنْيا كَماءٍ اَنْزَلْناهُ مِنَ السَّماءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَباتُ الاَرْضِ مِمّا يَأْكُلُ النّاسُ وَ الاَنْعامُ حَتّي اِذا اَخَذَتِ الاَرْضُ
(202) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
زُخْرُفَها وَ ازَّيَّنَتْ وَ ظَنَّ اَهْلُها اَنَّهُمْ قادِرُونَ عَلَيْها اَتاها اَمْرُنا لَيْلاً اَوْ نَهارا وَ جَعَلْناها حَصيدا كَاَنْ لَّمْ تَغْنَ‌بِالاَمْسِ: زندگي دنيا همانند آبي است كه از آسمان نازل كرده‌ايم كه بر اثر آن گياهان گوناگون كه مردم و چهارپايان از آن مي‌خورند مي‌رويد ، تا زماني كه روي زمين زيبايي خود را از آن گرفته و اهل آن مطمئن مي‌شوند ، ناگهـان فرمان ما شب هنگام يا در روز فرا مي‌رسد (سرما يا صاعقه‌اي را بر آن مسلط مي‌سازيم) و آن‌چنان آن را درو مي‌كنيم كه گويي هرگز نبوده است ». ولي بسيار مي‌شود كه حوادث نيمه راه زندگي باعث نابودي آن نمي‌گردد و مسير طبيعي خود را طي مي‌كند ولي پايان آن نيز پژمردگي و پراكندگي و فنا و نيستي است ، همان‌گونه كه در آيه مورد بحث به آن اشاره شده است. بنابراين زندگي دنيا چه راه طبيعي خود را طي كند و چه نكند ، دير يا زود دست فنــا دامـانش را خــواهـد گرفت .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
در آيه مورد بحث به ارزيابي موقعيت ثروت و نيروي انساني كه دو پايه

اساسي زندگي مادي است پرداخته و مي‌فرمايد:
اَلْمــالُ وَ الْبَنُــونَ زينَــةُ الْحَيــوةِ الدُّنْيا
ثروتها و فرزندان انسان وسيله زينت و آراستگي دنيا و مايه فخر و مباهات مردم هستند و خود به خود براي سراي آخرت سودبخش نخواهند بود.
آري، دارايي و فرزند در اين جهان مايه جمال و آراستگي انسان و نيروي دفاعي او هستند. از اين روي اين دو ركن حيات، زيور و زينت دنيا مي‌باشند و از آنجايي كه فناپذير هستند براي آخرت سودي نخواهند داشت، مگر اينكه به عنوان مقدّمه و وسيلــه‌اي براي جهــان ديگــر، مورد بهــره‌بــرداري قرار گيرند.
وَ الْبــاقِيــاتُ الصّالِحــاتُ خَيْــرٌ عِنْــدَ رَبِّــكَ ثَــوابــا وَ خَيْرٌ اَمَلاً.
كارهاي شايسته و فرمانبرداري از خدا و هر كار نيكي، «باقيات صالحات» گفته مي‌شود، چراكه اين ارزش‌ها، به بيان «اِبن عَبّاس» و «قَتادَه» جاودانه و ماندگارند و پاداش آنها براي انسان از زر و زيور دنيا و فرزندان آن بهتر است. اين بدان دليل است
تفسير مردان (203)
كه پاره‌اي از ارزش‌ها و دلبستگي‌هاي انسان پنداري و دروغين هستند و بسيار ناپايدار؛ امّا ارزش‌ها و دلبستگي‌هاي سراي آخرت و آرمان‌هاي آن حقايقي راستين و پايدارند، چراكه هركسي كار شايسته‌اي را به اميد پــاداش انجــام دهــد، بي‌ترديد به پـــاداش در خـــــور و آرزوي شــايستـــه خـــود مــي‌رســـد.
به باور پاره‌اي «باقيات صالحات» كارهاي شايسته‌اي است كه چهره‌هاي ارزشمندي چون: «بِلال»، «سَلْمان»، «حَبيب» و ديگر مسلمانان تهي‌دست انجام مي‌دادند و مي‌گفتند: «سُبْحانَ‌اللّهِ وَ الْحَمْدُ لِلّهِ وَ لا اِلهَ اِلاّ اللّهُ وَ اللّهُ اَكْبَرُ...».
از پيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله آورده‌اند كه به پيروان خويش فرمود: هان اي بندگان خداجو! اي تــوحيــدگــرايان با اخــلاص! سپــر خــويشتــن را برگيــريــد.
گفتند: اي پيامبر خدا براي چه؟ براي اينكه به وسيله آن از دشمن و هجوم آن از خــود دفــاع كنيــم؟
فــرمــود: هـــان اي مــردم! سپــر خــود را برگيريد تا شما را از آتش دنيا و آخــرت حفـظ كنــد.
پرسيدند: چگونه؟
فرمود: بگوييد: «سُبْحــانَ اللّهِ وَ الْحَمْـدُ لِلّهِ وَ لا اِلـهَ اِلاَّ اللّهُ وَ اللّهُ اَكْبَرُ».
خدا، پاك و منزه است و ستايش تنها از آن اوست و خدايي جز خداي يكتا نيست و او بــزرگ‌تـر است.
آنگاه فرمود: هان بدانيد كه اين كلمات و عقيده به اينها و عمل بر اساس

اينها وسيله پيشرفت انسان، باعث پذيرفته شدن او و دعايش در پيشگاه خدا، نگهبان انسان در برابر بلاها و آفت‌ها و «باقِيات صالِحات» او هستند.(1)
اين روايت را دانشمندان ما نيز از امامان نور و آنان از پيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله آورده‌اند كه اين جمله نيز ادامه آن است كه: «وَ لَذِكْرُ اللّهِ اَكْبَرُ» و ياد خدا بزرگ‌تر و پرشكوه‌تر است.
گفتني است كه ياد خدا آن است كه انسان در برخورد با هركار روا و حلال و يا ناروا
1 . تفسير عَيّاشي، ج 2، ص 327.

و حرامي به ياد خدا باشد و خداپسندانه رفتار كند؛ قالَ: ذِكْرُ اللّهِ عِنْدَما اَحَلَّ اَوْ حَرَّمَ.(1)
و نيز از پيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله آورده‌اند كه فرمود: اگر از شب زنده‌داري و عبادت خدا و جهاد در روز ناتوان هستيد از اين كار ناتوان نيستيد كه با همه وجود بگوييد:
«سُبْحانَ اللّهِ وَ الْحَمْدُ لِلّهِ وَ لا اِلهَ اِلاَّ اللّهُ وَ اللّهُ اَكْبَرُ» و آنگاه يادآوري فرمود كه اينها «باقيات صالحات» هستند، پس فراموش نكنيد(2).
به باور گروهي از جمله «اِبن مَسْعود» و «سَعيد بن جُبَيْر»، نمازهاي پنجگانه انسان كارهاي شايسته‌اي هستند كه ماندگارند و براستي «باقِيات صالِحات» هستند.
از امام صادق عليه‌السلام نيز از نمازهاي شبانه‌روزي به ارزش‌هاي شايسته و ماندگار تعبير شده است.
و نيز از آن حضرت آورده‌اند كه: نمازهاي نافله شب كارهاي شايسته و ماندگارند.
پاره‌اي برآنند كه تربيت دختران شايسته‌كردار «باقيات صالحات» هستند.
و به باور ما آيه شريفه همه اينها را شامل مي‌گردد، چرا كه همه اينها در قلمرو فرمانبرداي خداست.
و نيز در كتاب «اِبن عُقْدَة» است كه حضرت صادق عليه‌السلام فرمود: هان اي «حُصَيْن»! دوستي ما خاندان رسالت را كوچك مپندار كه اين از ارزش‌هاي هماره جاودانه است: لا تَسْتَصْغِرْ مَوَدَّتَنا فَاِنَّها مِنَ الْباقِياتِ الصّالِحاتِ.
او گفت: اي پسر پيامبر! من به آن مباهات مي‌كنم و خداي را بر اين نعمت‌گران مي‌ستايم.
يادآوري مي‌گردد كه بدان دليل فرمانبرداري خدا و انجام كارهاي شايسته را «صالحات» و يا ارزش‌هاي پايدار ناميده‌اند كه اينها

شايسته‌ترين كارهايند، چراكه خدا به انجام آنها فرمان داده و در برابر آنها نويد پاداش و بهشت پر طـراوت و زيبـا داده و از تـرك آنهـا هشـدار مي‌دهد.
1 . تفسير عَيّاشي، ج 2، ص 327 و 32.
2 . همان مدرك.
تفسير مردان (205)

کوروش بزرگ مرد تاریخ ایران

وَ يَسْئَلُونَكَ عَنْ ذِي الْقَرْنَيْنِ قُلْ سَاَتْلُوا عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْرا
و از تو درباره « ذوالقرنين » سؤال مي‌كنند ، بگو به زودي گوشه‌اي
از سرگذشت او را براي شما بازگو خواهم كرد. (83 / كهف)
شرح آیه از تفسیر نمونه

در اين كه ذوالقرنين كه در قرآن مجيد آمده از نظر تاريخي چه كسي بوده است و بر كدام يك از مردان معروف تاريخ منطبق مي‌شود ؟ در ميان مفسران گفتگو بسيار است، نظرات مختلفي در اين زمينه ابراز شده كه مهم‌ترين آن‌ها سه نظريه زير است .
اول : بعضي معتقدند او كسي جز « اسكندر مقدوني » نيست ، لذا بعضي او را به نام اسكنــدر ذوالقـرنين مي‌خــوانند.
دوم : جمعي از مورخين معتقدند ذوالقرنين يكي از پادشاهان « يمن » بوده (پادشاهان يمــن به نام « تُبَّع » خوانده مي‌شـدنـد كه جمع آن « تَبــابِعَــة » است) .
سومين : نظريه كه ضمنا جديدترين آن‌ها محسوب مي‌شود همان است كه دانشمند معروف اسلامي « ابوالكلام آزاد » كه روزي وزير فرهنگ كشور هند بود ، در كتاب محققانه‌اي كه در اين زمينه نگاشته است آمده است .
(1) طبق اين نظريه ذوالقرنين همان « كورش كبير » پادشاه هخامنشي است. از آن‌جا كه نظريه اوّل و دوّم تقريبا هيچ مدرك قابل ملاحظه تاريخي ندارد به همين دليل بحث را بيشتر روي نظريه سوّم متمــركــز مي‌كنيــم و در اين‌جــا لازم مي‌دانيـم به چنــد امر دقيقــا تــوجه شود:
الف : نخستين مطلبي‌كه در اين‌جا جلب توجه مي‌كند اين است كه « ذوالقرنين » (صاحب دو قرن) چـرا به اين نــام نـاميــده شــده است ؟
بعضي معتقدند اين نام‌گذاري به خاطر آن است كه او به شرق و غرب عالم رسيد
1- ايـن كتـاب بـه فـارسي تـرجمـه شـده و به نام « ذوالقرنين يا كورش كبير » انتشار يافته است .
(206) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
كه عرب از آن تعبير به قَرْنَيِ‌الشَّمْسِ (دو شاخ آفتاب) مي‌كند. بعضي ديگر معتقدند كه اين نام به خاطر اين بود كه دو قرن زندگي يا حكومت كرد و در اين‌كه مقدار قرن چه اندازه است نيز نظرات متفاوتي دارند. بعضي مي‌گويند در دو طرف سر او برآمدگي مخصــوصي بـود و بـه خــاطــر آن به ذوالقــرنين معروف شد .
ب : از قرآن مجيد به‌خوبي استفاده‌مي‌شودكه ذوالقرنين داراي صفات ممتازي بود:
ـ خــداونــد اسبــاب پيــروزي‌هـا را در اختيــار او قرار داد .
ـ او سه لشگركشي مهم داشت : نخست به غرب ، سپس به شرق و سرانجام به منطقه‌اي كه در آن‌جا يك تنگه كوهستاني وجود داشته و در

هريك از اين سفرها با اقوامي برخورد كرد كه شرح صفات آن‌ها در تفسير آيات مي‌آيد .
ـ او مردمؤمن و موحّد و مهرباني‌بود و ازطريق عدل و داد منحرف نمي‌شد و به همين جهت مشمول لطف خاص پروردگار بود . او يار نيكوكاران و دشمن ظالمان و ستمگـران بـود و به مـال و ثـروت دنيـا عـلاقه‌اي نـداشت .
ـ او هم به خـدا ايمـان داشـت و هـم بـه روز رستـاخيـز .
ـ او سازنده يكي از مهم‌ترين و نيرومندترين سدها است ، سدي كه در آن به جاي آجر و سنگ از آهن و مس استفاده شد (و اگر مصالح ديگر در ساختمان آن نيز به كار رفته باشد تحت‌الشعاع اين فلزات بود) و هدف او از ساختن اين سد كمك به گروهي مستضعـف در مقـابـل ظلـم و ستـم قـوم يـأجـوج و مـأجـوج بـوده اسـت .
ـ او كسي‌بوده كه قبل از نزول قرآن نامش درميان جمعي از مردم شهرت داشت و لذا قريش يا يهود از پيغمبر صلي‌الله‌عليه‌وآله درباره آن سؤال كردند ، چنان كه قرآن مي‌گويد : «يَسْئَلُونَكَ عَنْ ذِي الْقَرْنَيْنِ : از تو درباره ذوالقرنين سؤال مي‌كنند » .
اما از قرآن چيزي كه صريحا دلالت كند او پيامبر بوده استفاده نمي‌شود هرچند تعبيراتي در قرآن هست كه اشعار به اين معني دارد چنان‌كه در تفسير آيات آينده مي‌آيد. از بسيـاري از روايـات اسـلامي كه از پـيامبـر صلي‌الله‌عليه‌وآله و ائمه اهل‌بيت عليهم‌السلام
تفسير مردان (207)
نقـل شـده نيـز مي‌خـوانيم : « او پيـامبـر نبـود بلكـه بنـده صـالحي بود » .(1)
ج ـ اساس قول سوم (ذوالقرنين كورش كبير بوده است) به طور بسيار فشـرده بر دو اصل استوار است :
نخست اين‌كه : سؤال كنندگان درباره اين مطلب از پيامبر اسلام صلي‌الله‌عليه‌وآله طبق رواياتي كه در شأن نزول آيات نازل شده است يهود بوده‌اند و يا قريش به تحريك يهود ، بنابراين بايد ريشه اين مطلب را در كتب يهود پيدا كرد. از ميان كتب معروف يهود به كتاب دانيال فصل هشتم بازمي‌گرديم ، در آن‌جا چنين مي‌خوانيم : « در سال سلطنت " بَلْ شَصَّر " به من كه دانيالم رؤيايي مرئي شد بعد از رؤيايي كه اولاً به من مرئي شده بود و در رؤيا ديدم و هنگام ديدنم چنين شد كه من در قصر " شوشان " كه در كشور " عيلام " است بودم و در خواب ديدم كه درنزد نهر "اُولاي" هستم و چشمان خود را برداشته نگريستم و اينك قوچي در برابر نهر بايستاد و صاحب دو شاخ بود و شاخ‌هايش بلند ... و آن قوچ را به سمت " مغربي " و " شمالي " و " جنوبي " شاخ زنان ديدم و هيچ حيواني

در مقابلش مقاومت نتوانست كرد و از اين‌كه احدي نبود كه از دستش رهايي بدهدلهذاموافق رأي‌خودعمل‌مي‌نمود و بزرگ‌مي‌شد...».(2) پس از آن در همين كتاب از « دانيال » چنين نقل شده : جبرئيل بر او آشكار گشت و خوابش را چنين تعبير نمود : قوچ صاحب دو شاخ كه ديدي ملوك مدائن و فارس است (يا ملوك ماد و فارس). يهود از بشارت رؤياي دانيال چنين دريافتند كه دوران اسارت آن‌ها با قيام يكي از پادشاهان ماد و فارس و پيروز شدنش بر شاهان بابل ، پايان مي‌گيرد و از چنگال بابليان آزاد خواهند شد. چيزي نگذشت كه « كورش » در صحنه حكومت ايران ظاهر شد و كشور ماد و فارس را يكي ساخت و سلطنتي بزرگ از آن دو پديد آورد و همان‌گونه كه رؤياي دانيال گفته بود كه آن قوچ شاخ‌هايش را به غرب و

1- « نورالثقلين » ، جلد 3 ، به صفحات 294 و 295 مراجعه شود .

2- كتــاب « دانيــال » ، فصــل هشتــم ، جملــه‌هــاي 1 ـ 4 .

شرق و جنوب مي‌زندكورش نيز در هر سه جهت فتوحات بزرگي انجام داد. يهود را آزاد ساخت و اجازه بازگشت به فلسطين به آن‌ها داد. جالب اين‌كه در تورات دركتاب « اشعيا » فصل 44 شماره 28 چنين مي‌خوانيم : « آنگاه در خصوص كورش مي‌فرمايد كه شبان من اوست و تمامي مشيّتم را به اتمام رسانده به اورشليم خواهد گفت كه بنا كرده خواهي شد ». اين جمله نيز قابل‌توجه است كه در بعضي از تعبيرات تورات، از كورش تعبير به عقاب مشرق و مرد تدبير كه از مكان دور خوانده خواهد شد آمده است (كتاب اشعيا، فصل 46، شماره 11).

دوم : اين‌كه‌در قرن نوزدهم ميلادي در نزديكي استخر در كنار نهر « مُرْغاب » مجسمه‌اي از كورش كشف شد كه تقريبا به قامت يك انسان است و كورش را در صورتي نشان مي‌دهد كه دو بال همانند بال عقاب از دو جانبش گشوده شد و تاجي به سردارد كه دو شاخ همانند شاخ‌هاي قوچ در آن ديـده مي‌شود. اين مجسمه كه نمونه بسيار پرارزشي از فنّ حجّاري قديم است آن‌چنان جلب توجه دانشمندان را نمود كه گروهي از دانشمندان آلماني فقط براي تماشاي آن به ايران سفركردند. از تطبيق مندرجات تورات با مشخصات اين مجسمه اين احتمال در نظر اين دانشمند كاملاً قوّت گرفت كه ناميدن « كورش » به « ذوالقرنين » (صاحب دو شاخ) از چه ريشه‌اي مايه مي‌گرفت و هم‌چنين چرا مجسمه سنگي كورش داراي بال‌هايي همچون بال عقاب است و به اين ترتيب بر گروهي از دانشمندان مسلّم شد كه شخصيت تاريخي ذوالقرنين از اين طـريق كاملاً آشكار شده است. آن‌چه اين نظريه‌را تأييدمي‌كند اوصاف‌اخلاقي است كه در تاريخ براي كورش نوشته‌اند. هِرُدُوت مورخ

يوناني مي‌نويسد : « كورش » فرمان داد تا سپاهيانش جز به روي جنگجويان شمشير نكشند و هر سرباز دشمن كه نيزه خود را خم كند او را نكشند و لشگر كورش فرمان او را اطاعت كردند به طوري كه توده ملت ، مصائب جنگ را احساس نكردند. و نيز « هِرُدُوت » درباره او مي‌نويسد : كورش پادشاهي كريم و سخي و بسيار ملايم و مهربان بود ،
تفسير مردان (209)
مانند ديگر پادشاهان به اندوختن مال حرص نداشت بلكه نسبت به كرم و عطا حريص بود ، ستم زدگان را از عدل و داد برخوردار مي‌ساخت و هرچه را متضمن خير بيشتر بود دوست مي‌داشت. و نيز موّرخ ديگر « ذي نوفن » مي‌نويسد : كورش پادشاه عاقل و مهربان بود و بزرگي ملوك با فضايل حكماء در او جمع بود ، همّتي فائق و جودي غالب داشت ، شعارش خدمت انسانيّت و خوي او بذل عدالت بود و تواضع و سماحت در وجــود او جاي كبر و عجب را گرفته بود. جالب اين‌كه اين موّرخان كه كورش را اين چنين توصيف كرده‌اند از تاريخ‌نويسان بيگانه بودند نه از قوم يا ابناء وطن او ، بلكه اهل يونان بودند و مي‌دانيم مردم يونان به نظر دوستي به كورش نگاه نمي‌كردند ، زيرا با فتح « ليديا » به‌دست كورش شكست بزرگي براي ملت يونان فراهم‌گشت. طرفداران اين عقيده مي‌گويند اوصاف مذكور در قرآن مجيد درباره ذوالقرنين با اوصاف كورش تطبيق مي‌كند. ازهمه گذشته كورش سفرهايي به شرق ، غرب و شمال انجام داد كه درتاريخ زندگانيش به‌طور مشروح آمده است و با سفرهاي سه‌گانه‌اي كه در قرآن ذكر شده قابل انطباق مي‌باشد: نخستين لشگركشي كورش به كشور « ليديا » كه در قسمت شمال آسياي صغير قرار داشت صورت گرفت و اين كشور نسبت به مركز حكومت كورش جنبه غربي داشت. هرگاه نقشه ساحل غربي آسياي صغير را جلو روي خود بگذاريم خواهيم‌ديد كه قسمت‌اعظم ساحل در خليجك‌هاي كوچك غرق مي‌شود ، مخصوصا درنزديكي « اِزْمير » كه خليج صورت چشمه‌اي به خود مي‌گيرد. قرآن مي‌گويد : ذوالقرنين در سفر غربيش احساس كرد خورشيد در چشمه گل‌آلودي فرومي‌رود. اين صحنه همان صحنه‌اي بود كه كورش به هنگام فرورفتن قرص آفتاب (در نظر بيننده) در خليجك‌هاي ساحلي مشاهده كرد. لشگركشي دوّم كورش به جانب شرق بود ، چنان‌كه « هِرُدُوت » مي‌گويد : اين هجوم شرقي كورش بعد از فتح « ليديا » صورت گرفت ، مخصوصا طغيان بعضي از قبايل وحشي بياباني كورش را به اين حمله واداشت. تعبيرقرآن «حَتّي اِذابَلَغَ مَطْلِعَ الشَّمْسِ
(210) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
وَجَدَها تَطْلُعُ عَلي قَوْمٍ لَمْ نَجْعَلْ لَهُمْ مِنْ دُونِها سِتْرا» اشاره به سفر كورش به منتهاي شرق است كه مشاهده كرد خورشيد بر قومي طلوع مي‌كند كه

در برابر تابش آن سايباني ندارند اشاره به اين‌كه آن قوم بيابان گرد و صحرانورد بودند. كورش لشگركشي سومي داشت كه به سوي شمال ، به طرف كوه‌هاي قفقاز بود ، تا به تنگه ميان دو كوه رسيد و براي جلوگيري از هجوم اقوام وحشي با درخواست مردمي كه در آن‌جا بودند در برابر تنگه سدّ محكمي بنـا كرد. اين تنگه در عصر حاضر تنگه « داريال » ناميده مي‌شود كه در نقشه‌هــاي موجــود ميان « ولادي كيوكــز » و « تِفْليس » نشــان داده مي‌شــود ، در همان‌جا كه تاكنون ديــوار آهني موجود است ، اين ديوار همان سدي است كه كورش بنا نموده زيــرا اوصــافي كه قــرآن دربــاره ســدّ ذوالقــرنين بيــان كرده كاملاً بر آن تطبيق مي‌كنــد. اين بود خــلاصــه آن چــه در تقــويــت نظريه سوم بيان شده است . (1)

گروهي از قريش به اين فكر افتادند كه پيامبر اسلام را به اصطلاح آزمايش كنند ، پس از مشاوره با يهود مدينه سه مسأله طرح كردند : يكي تاريخچه اصحاب كهف ، ديگري مسأله روح و سوم سرگذشت ذوالقرنين كه پاسخ مسأله روح در سوره اِسْراء آمده و پاسخ دو سؤال ديگر در همين سوره كهف. اكنون نوبت داستان ذوالقرنين است: سوره كهف اشاره به سه داستان شده كه هرچند ظاهرا با هم مختلف هستند اما داراي يك قدر مشترك مي‌باشند ، (داستان اصحاب كهف و موسي و خضر و ذوالقرنين) اين هر سه مشتمل بر مسايلي است كه ما را از محدوده زندگي معمولي بيرون مي‌برد و نشان مي‌دهد كه عالم و حقايق آن منحصر به آن‌چه مي‌بينيم و به آن خو گرفته‌ايم نيست. داستان ذوالقرنين درباره كسي است كه افكار فلاسفه و محققان را از ديرزمان تاكنون به خود مشغول داشته و براي شناخت او تلاش فراوان كرده‌اند. ما

1- بـه كتــاب « ذوالقــرنيــن يــا كـورش كبيـر » و « فـرهنـگ قصص قـرآن » مـراجعـه شــود .

تفسير مردان (211)

نخست به تفسير آيات مربوط به ذوالقرنين ، كه مجموعا 16 آيه است مي‌پردازيم كه قطع نظر از شناخت تاريخي شخص او خود درسي است بسيار آموزنده و پر از نكته‌ها. سپس براي شناخت شخص او با استفاده از قراين موجود در اين آيات و روايات و گفتار مورخان وارد بحث مي‌شويم. و به تعبير ديگر ما نخست از « شخصيت » او سخن مي‌گوييم و آن‌چه از نظر قرآن اهميت دارد همان موضوع اول است. نخستين آيه مي‌گويد : « وَ يَسْئَلُونَكَ عَنْ ذِي الْقَرْنَيْنِ ...». تعبير به « سَاَتْلُوا » با توجه به اين‌كه « سين » معمولاً براي آينده نزديك است ، درحالي كه در اين مورد پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله بلافاصله از ذوالقرنين سخن مي‌گويد ممكن است براي رعايت ادب در سخن بوده باشد ، ادبي كه آميخته با ترك عجله و شتاب‌زدگي است ، ادبي كه مفهومش دريافت سخن از خـدا و سپس بيان

براي مردم است. آغاز اين آيه نشان مي‌دهد كه داستان ذوالقرنين در ميان مردم قبلاً مطرح بوده منتها اختلافات يا ابهاماتي آن را فراگرفته بود ، به همين دليل از پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله توضيحات لازم را در اين زمينه خواستند .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«قَرْن»: شــاخ گــوسفنــد و ديگــر حيــوانــات.
«ذِكْر»: به خــاطـر داشتــن و يــا به زبــان آوردن.

سرگذشت شگفت‌انگيز «ذوالقَرنَيْن»

در آيات 83 تا 92 قرآن شريف به داستان درس‌آموز و شگفت‌انگيز ديگري پرداخته و در آيه مورد بحث مي‌فرمايد:
وَ يَسْئَلُونَكَ عَنْ ذِي الْقَرْنَيْنِ
و از تو اي پيامبر، در باره «ذو القَرنَيْن» مي‌پرسند.
در مورد «ذو القَرنَيْن» ديدگاه‌ها متفاوت است.
1 ـ به باور گروهي، از جمله «مُجاهِد» و «عبداللّه بن عُمَر»، نامبرده پيامبري از پيامبران خدا بود كه جهان به دست او فتح شد و او همه كشورها را زير پا نهاد.
(212) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
2 ـ امّا به باور برخي او پادشاهي دادگر و شايسته كردار بود.
3 ـ از امير مؤمنان عليه‌السلام آورده‌اند كه در مورد «ذو القَرنَيْن» فرمود: او بنده شايسته‌كرداري بود كه محبوب خدا و دوستدار خدا بود و مردم را به پرواپيشگي و درستكاري راه مي‌نمود. مردم بداندیش شمشيري بر بخشي از سر او فرود آوردند و او براي مدتي از ميان مردم ناپديد گرديد. پس از مدّتي بازگشت دگرباره دعوت خويش را به سوي توحيد و تقوا آغاز كرد. تبهكاران شمشير ديگري به قسمت ديگر سرش زدند؛ و به همين جهت «ذو القَرنَيْن» ناميده شد.
و آنگاه افزود: در ميان شما نيز همانند او هست.(1)

چرا «ذو القَرنَيْن»؟

در اين مــورد كه چــرا او را «ذو القَــرنَيْن» ناميــده‌اند ديدگاه‌ها متفاوت است:
1 ـ به باور «حَسَن» بدان دليل او را به اين نام مي‌خواندند، كه دو گيسو داشت و مــوهـاي خــود را بر دو بخش مرتب مي‌كرد.
2 ـ و به باور «ابن عُبَيْد» بدان دليل كه در دو طرف سرش برآمدگي خاصي بسان دو شاخك بود كه آنها را زير كلاه نهان مي‌داشت.
3 ـ «زُهَري» و «زَجّاج» برآنند كه، بدان جهت او را به اين نام مي‌خواندند كه فرمانروايي او شرق و غرب جهان را فرا گرفت.
4 ـ و «وَهَب» مي‌گويد: بدان سبب به اين نام خوانده شد كه در عالم رؤيا به گونه‌اي به خورشيد نزديك گرديد كه دو شاخ شرقي و غربي آن را فراگرفت؛ و هنگامي كه داستان خواب خود را براي ياران خود بازگفت، او را «ذو القَرنَيْن» يا كسي كه شرق و غــرب گيتــي را گــرفتـه اسـت نــاميــدنــد.
1. منظور، خود آن حضرت است كه بسان «ذو القَرنَيْن» مردم را به توحيد و تقوا فرا مي‌خواند و به سوي عدل و آزادي راه مي‌گشود و در اين راه رنج‌ها كشيد.
تفسير مردان (213)
به باور پاره‌اي از تاريخ‌نگاران، او به مدت دو قرن زندگي كرد و از سوي پدر و مادر اصيل و بزرگ و ريشه‌دار بود.
و به بــاور «مُعــاذ» او همــان «اسكندر رومي» است كه «اسكندريه» را بنياد كرد.
به هرحال در ادامه آيه شريفه مي‌فرمايد:
قُلْ سَأَتْلُوا عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْراً.
هان اي پيامبر! بگو: به زودي فشرده‌اي از داستان او را براي شما بازخواهم گفت.

بسيارند كه خود را در همه رشته‌ها و حرفه‌ها صاحب‌نظر مي‌پندارند و به هنگام گفتن، بدون تعمّق و احساس مسؤليّت در برابر خدا و خلق و تاريخ، رطب و يا بسي و لاف و گزاف و سخنان ناسنجيده و بدون سند و دليل مي‌بافند و به كسي نيز اجازه چون و چرا و يا دليل‌خواهي نمي‌دهند و اين از آفت‌هاي رشد فرد و جامعه و تمدن است و روسيــاهي رستاخيز به بار مي‌آورد.
اين داستان در نخستين آيه‌اش اين درس را مي‌دهد كه انسان بايد سنجيده بگويد و اگر نمي‌داند شكيبايي پيشه سازد تا از راهي مطمئن بداند و لب به گفتــار بگشــايد: وَ يَسْئَلُــونَكَ عَـنْ ذِي الْقَــرْنَيْنِ قُــلْ سَــأَتْلُـو...
1. مترجم .
(214) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
اِنّامَكَّنّالَهُ فِي‌الأَرْضِ‌وَاتَيْناهُ مِنْ‌كُلِ‌شَيْءٍ‌سَبَبا
مــا به او در روي زمين قــدرت و حكــومت داديم و اسباب هرچيز را در اختيارش نهاديم.
(84 / كهف)
فَــاَتْبَــعَ سَبَبـا
او از ايــن اسبــاب پيـروي (و استفـاده) كــرد. (85 / كهف)
شرح آيه از تفسير نمونه
گرچه بعضي از مفسران خواسته‌اند مفهوم « سَبَب » را كه در اصل به معني طنابي است كه به وسيله آن از درختان نخل بالا مي‌روند و سپس به هرگونه وسيله اطلاق شده، در مفهوم خاصي محدود كنند ، ولي پيدا است كه آيه كاملاً مطلق است و مفهوم وسيعي دارد و نشان مي‌دهد كه خداوند اسباب وصول به هرچيزي‌را دراختيار ذوالقرنين گذارده‌بود : عقل و درايت كافي ، مديريت صحيح ، قدرت و قوت ، لشگر و نيروي انساني و امكانات مادي خلاصه آن‌چه از وسايل معنوي و مادي براي پيشرفت و رسيدن به هدف‌ها لازم بود در اختيار او نهاديم .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
اِنّا مَكَّنّا لَــهُ فــيِ‌الأَرْضِ
ما در روي زمين به او قدرت و امكانات و حكومت و توانمندي بخشيديم و او نيز با بهره‌وري شايسته از نعمت خــدا، به ســازندگي و آبــاداني زمين و زمان و به سامان درآوردن نــا بــه ســامــانــي‌ها پــرداخـــت.
از امير مــؤمنــان عليه‌السلام آورده‌انــد كـــه در ايـــن مـــورد فـــرمـــود:

آفريدگار هستي «ابر» را براي او رام ساخت و او بر آن سوار گرديد؛ و افزون بر آن، همه وسايل و اسباب قدرت را به او ارزاني داشت؛ و همه‌جا را براي او روشن ساخت، به گـونه‌اي كه شب و روز براي او يكسان گرديد.
و اين مفهـوم اقتـدار و امكاناتي بود كه خـدا در روي زمين به او ارزاني داشت.
وَ اتَيْناهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَباً.
و به او دانشي ارزاني داشتيم كه در پرتو آن بتواند هر چيزي را از راه سبب آن بخـواهـد و اسبـاب هر چيزي را در اختيارش نهاديم تا به هدف خود دست يابد.
تفسير مردان (215)
به باور پاره‌اي منظور اين است كه: هرآنچه را كه فرمانروايان بزرگ براي آفريدن پيـروزي و سـرافـرازي لازم دارنـد، همـه را در دستـرس او قـرار داديـم.
امّا به باور پاره‌اي ديگر منظور اين است كه، ما راه رسيدن به هرچيزي را به او نشان داديم؛ درست نظير پيام اين آيه كه مي‌فرمايد: لَعَلّي اَبْلُغُ الأَسْبابَ اَسْبابَ السَّماواتِ...(1)
و فرعون گفت: هـان اي هـامـان! بـراي من آسمانخراشي بساز تا شايد به آن راه‌هـا بـرسـم؛ يـا به راه‌هـاي دستيـابي به آسمان‌ها...
فَـأَتْبَـعَ سَبَبـاً
و او نيز از اسباب و راه‌هايي كه به او آموخته بوديم براي رسيدن به هدف بهره گرفت و آنها را دنبال كرد و از آن جمله راه فرودگاه‌خورشيد و جايگاه‌غروب‌آن‌راپيش گـرفت و بـه آنجـا رفـت.

هرجـايي راهـي و هر پيروزي وسيله‌اي مي‌طلبد(2)

اين دومين درس اين سرگذشت درس‌آموز است كه نظام اين جهان نظام حساب و كتاب است و هرجايي راهي دارد و هر موفقيت و پيروزي و سرفرازيٍ در اين جهان و سراي آخرت، وسيله‌اي مي‌طلبد. وَ اتَيْناهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَباً.

راز موفقيت «ذو القَرنَيْن» در بال گشودن به شرق و غرب گيتي و فتح سبز تاريخ، سازندگي گروهها و جامعه‌ها، ايجاد سدّ دفاعي عظيم و به ياد ماندني، رسيدگي به خواسته‌ها و درمان دردهاي توده‌ها، تأمين امنيّت، استقلال، آزادي و آسايش واقعي براي مردم، در گرو اين حقيقت سرنوشت‌ساز بود كه او هر كاري را از راه شايسته و بايسته آن پي‌مي‌گرفت و خود و ديگران را با سخنان پرزرق و برق و ادعاي پرطمطراق سرگرم نمي‌ساخت. فَاَتْبَعَ سَبَباً. و شگفت اين است كه اين اصل و اين درس را بارها در اين سرگذشت تكرار مي‌كند.

1. سوره غافر، آيه 36 ـ 37.

2. مترجم .

(216) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

حَتّي اِذابَلَغَ مَغْرِبَ‌الشَّمْسِ وَجَدَها تَغْرُبُ في عَيْنٍ حَمِئَةٍ وَ وَجَدَ عِنْدَها قَوْماقُلْنا يا ذَاالْقَرْنَيْنِ اِمّا اَنْ‌تُعَذِّبَ وَ اِمّا اَنْ تَتَّخِذَ فيهِمْ حُسْنا

تا به غروبگاه آفتاب رسيد (درآن‌جا) احساس كرد كه خورشيد در چشمه (يا دريا)ي‌تيره و گل‌آلودي فرومي‌رود و درآن‌جا قومي را يافت، ما گفتيم اي ذوالقرنين ! آيامي‌خواهي مجازات كني و يا پاداش نيكويي را درباره آن‌ها انتخاب نمايي؟ (86 / كهف)

شرح آيه از تفسير نمونه

« حَمِئَة » در اصل به معني گل سياه بدبو و يا به تعبير ديگر « لجن » است و اين نشان مي‌دهد كه سرزميني را كه ذوالقرنين به آن رسيده بود داراي لجنزارهاي فراوان بود ، به طوري كه ذوالقرنين به هنگام غروب آفتاب احساس مي‌كرد خورشيد در آن لجنزارها فرومي‌رود ، همان‌گونه كه همه‌مسافران دريا و ساحل‌نشينان چنين‌احساسي را درباره خورشيد دارند كه در دريا غروب مي‌كند و يا از دريا سربرمي‌آورد. بعضي‌از مفسـران از تعبير « قُلْنا » (ما به ذوالقرنين گفتيم) مي‌خواهند نبوت او را استفاده كننـد، ولـي اين احتمـال نيـز وجود دارد كه منظور از اين جمله الهام قلبي باشد كه در مورد غير پيامبران نيز وجود داشته اما نمي‌توان انكار كرد كه اين تعبير بيشتر نبوت را در نظـر انسان مجسم مي‌كند.

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

«حَمِئَة»: گل سياه يا لجن بدبو.

در آيه مورد بحث، در ادامه سرگذشت او مي‌افزايد:

حَتّي اِذا بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ وَجَدَها تَغْرُبُ في عَيْنٍ حَمِئَةٍ

او در اين سير علمي و اكتشافي‌اش به جايي رسيد كه پايان آبادي‌ها و

آباداني‌ها بــود و پس از آن جـاي آبــادي به چشــم نمي‌خـورد.
با اين بيــان منظــور از غــروبگــاه خــورشيــد، پــايــان آبادي و آباداني‌هاي روي زميــن است و نه جايگاه غــروب خورشيد؛ چــرا كه كسي به آنجــا نمي‌رسد.
تفسير مردان (217)
هنگامي كه به آنجا رسيد، چنين احساس كرد كه گويي خورشيد در چشمه‌اي گل‌آلود و تيره‌رنگ فرو مي‌رود؛ و اين در حالي بود كه خورشيد در حقيقت در پشت آن چيزي كه احساس مي‌كرد نهان مي‌شد و نه در چشمه‌اي فرو مي‌رفت؛ چرا كه خورشيد در آب غروب نمي‌كند و در آن فرو نمي‌رود، بلكه آن مشعل فروزان در آسمان است و انسان هنگامي كه در كنار دريا و يا در روي امواج آبها باشد چنين مي‌پندارد كه خورشيد در درون آبها غروب مي‌كند و زماني كه در خشكي باشد اين احســاس بــه او دست مي‌دهــد كه خورشيد در خاك غروب مي‌نمايد، درحالي كه هيــچ يــك از اين دو احســاس حقيقــت نــدارد.
منظور از «عَيْنٌ حَمِئَة»، چشمه‌اي گل‌آلود و سياه‌رنگ است؛ و اگر «عَيْنٌ حامِيَةٌ» خوانده‌شود به مفهوم چشمه‌اي از آب گرم مي‌باشد.
«كَعْب» در مورد اين داستان مي‌گويد: در تورات ديده‌ام كه مي‌گويد: در آنجا احســاس كرد كه خورشيد در آب و گل مي‌نشست.
وَ وَجَدَ عِنْدَها قَوماً
و در آنجــا به گــروهــي از انســان‌هــا بــرخــورد و مــردمــي را يافت كه بر سر آن چشمــه بــودند.
قُلْنـــا يا ذَا الْقَــرْنَيْـنِ اِمّا اَنْ تُعَـــذِّبَ وَ اِمّا اَنْ تَتَّخِــذَ فيهِــمْ حُسْنــاً.
به او گفتيم: هان اي «ذو القَرنَيْن» تو در مورد آنان آزاد هستي، مي‌خواهي آنان را كيفر كن و يا راه و روشي نيكو در ميانشان قرار ده و آنان را تربيت نما.
از اين فراز اين نكته دريافت مي‌گردد كه آن مردم، كفرگرا و بيدادپيشه بودند، چرا كه خدا به او فرمان داد كه آنان را به كيفر كارشان كيفر كند و نابود سازد و يا به بند اســارت كشــد و آنان را بر اساس ادب و اخلاق انساني تربيت نمايد و عدالت و آزادي و ارزش‌هـــاي الهـــي را در ميـــانشــان رواج بخشـــد.
(218) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

و در اين مــورد پــاســخ‌ها يكسـان نيست.
كساني كه «ذو القَرنَيْن» را پيامبر مي‌دانند، به همين آيه استدلال مي‌كنند و بر آنند كه خدا به او اختيار داد كه آنان را به كيفر كفر و بيدادشان بكشد و يا ببخشايد و تربيت كند؛ و روشن است كه دريافت خواست خدا و فرمان ا و از راه وحي و رسالت ممكن است و آن هــم ويــژه پيــامبــران خــداست.
«كَعْبي» برآن است كه خدا به او الهام‌فرمود.
«ابن اَنْباري» مي‌گويد: ممكن است او پيامبر خدا باشد و خدا به او وحي نمايد و يا انسان شايسته‌كرداري باشد و به او الهام گردد؛ درست همان‌گونه كه به مام پرفضيلت مــوسي الهــام گرديد: وَ اَوْحَيْنا اِلي اُمِّ مُوسي...(1) و ما به مادر موسي الهام نموديم كه...
و «قَتاده» مي‌گويد: سياست و تدبير «ذو القَرنَيْن» هماهنگ با خواست خدا و فــرمــان او بــود.
1. سوره قَصَص، آيه 7.
تفسير مردان (219)
قالَ اَمّا مَنْ ظَلَمَ فَسَوْفَ نُعَذِّبُهُ ثُمَّ يُرَدُّ اِلي رَبِّه فَيُعَذِّبُهُ عَذابا نُكْرا
گفت : اما كساني كه ستم كرده‌اند آن‌ها را مجازات خواهيم كرد سپس ، به سوي پروردگارشان بــازمي‌گــردند و خـدا آن‌هــا را مجــازات شــديــدي خــواهــد نمود. (87 / كهف)
شرح آيه از تفسير نمونه
«نُكْر» از ماده « مُنْكَرْ » به معني ناشناخته است ، يعني عذاب ناشناخته‌اي كه هرگز آن را باور نمي‌كرد. اين ظالمان و ستمگران هم مجازات اين دنيا را مي‌چشند و هم عذاب آخرت را .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«نُكْر»: از ماده «مُنْكَر» به مفهوم ناشناخته است كه در آيه شريفه منظور عذابي سخــت و هــراس‌انگيــز اســت.
پس از دريــافت پيــام خــدا گفت:
قــالَ اَمّا مَــنْ ظَلَــمَ فَسَــوْفَ نُعَــذِّبُـهُ
امّا آن كساني را كه به خود و ديگران ستم روا داشته‌اند، آنان را كيفر خواهيم نمود.
«ابن عبّاس» مي‌گويد: منظور اين است كه هر كس شرك ورزد و راه بيداد در پيش گيرد، او را خواهيم كشت، مگر اينكه روي توبه به بارگاه خدا بياورد و توبه نمايد و راه و روشي عادلانه و انساني در پيش گيرد.

ثُــمَّ يُــرَدُّ اِلي رَبِّــه فَيُعَـذِّبُـهُ عَذاباً نُكْراً.
آنگاه به سوي پروردگارش بازگردانيده مي‌شود و خدا نيز او را به عذابي سخت و ناشناخته كيفر خواهد كرد كه از عذاب و كيفر اين جهان سخت‌تر است.
(220) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

تشويق درست و بجا و عادلانه زباني و عملي، معجزه مي‌كند؛ از سويي فرد شايسته‌كردار را انرژي و همت بلند و توان ادامه راه مي‌بخشد و از دگرسو توانايي‌ها و توانمندي‌هاي خفته را برمي‌انگيزد، خوبان را در خوبي‌هايشان دلگرم و زشتكاران را در زشتكاري دلسرد مي‌سازد، همان‌گونه كه تشويق نادرست و نابجا و ظالمانه نيز فاجعه‌ها به بار مي‌آورد و عناصر و جريانات خمود و گمراه و نادان را در حماقت و شرارت و زشتكاري و بيداد جسارت مي‌دهد.
امیـر مؤمنان عليه‌السلام مي‌فـرمايـد: وَ لاتَكُونَنَّ الْمُحْسِنُ وَ الْمُسيءُ عِنْدَكَ بِمَنْزِلَةٍ سَواءٍ...(2)
هان اي مالك! مباد كه شايسته‌كردار و زشتكار در نظرگاه تو يكسان جلوه كنند و در تشويق اينان و كيفر آنان رسالت خود را وانهي كه در آن صورت شايسته‌كرداران جـامعـه در كـار خـويش بي‌انگيـزه و بي‌رغبت مي‌گردند و زشتكاران در زشتي و بيـداد خـود جسـورتـر و درنـده‌خـوتـر.
و ايـن درس ديگـر داستـان «ذو القَـرنَيْن» اسـت: اَمّا مَـنْ ظَلَـمَ ... و اَمّا مَنْ آمَنَ...
1. مترجم .
2. نَهْجُ البَلاغَه، نامه 53.
تفسير مردان (221)
وَ اَمّا مَنْ امَـنَ وَ عَمِلَ صالِحـا فَلَـهُ جَزاءً الْحُسْني وَ سَنَقُولُ لَهُ مِنْ اَمْرِنا يُسْرا
و اما كسي كه ايمان بياورد و عمل صالح انجام دهد پاداش نيكو خواهد داشت و مادستور آساني به او خواهيم داد. (88 / كهف)
شرح آيه از تفسير نمونه
هم با گفتار نيك با او برخورد خواهيم كرد و هم تكاليف سخت و سنگين بر دوش او نخواهيم گذارد و خراج و ماليات سنگين نيز از او نخواهيم گرفت. گويا هدف ذوالقرنين از اين بيان اشاره به اين است كه مردم در برابر دعوت من به توحيد و ايمان و مبارزه با ظلم و شرك و فساد ، به دو گروه تقسيم خواهند شد : كساني كه تسليم اين برنامه سازنده الهي شوند مطمئنا پاداش نيك خواهند داشت و در امنيت و آسودگي خاطر زندگي خواهند كرد. اما آن‌ها كه در برابر اين دعوت موضع‌گيري خصمانه داشته باشنـد و به شـرك و ظلـم و فسـاد ادامه دهند مجازات خواهند شد. ضمنا از مقابله «مَنْ ظَلَمَ» با « مَنْ امَنَ وَ عَمِلَ صالِحا » معلوم مي‌شود كه

ظلم در اين‌جا به معني شــرك و عمــل ناصالح است كه از ميــوه‌هاي تلــخ درخت شــوم شرك مي‌باشد .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

اصل برخورد سهل و آسان با مردم(1)

راز ديگر سرفرازي و موفقيت آن جهانگشاي بزرگ و عدالت‌پيشه اين بود كه در اوج نظم و برنامه و دقّت و سنجيده بودن كارهايش با مردم بر اساس سهولت و آساني برخورد مي‌كرد و از سختگيري و بدبيني و بدرفتاري ـ كه وجود او و حكومتش را بـاري گران احسـاس كنند ـ سخت دوري مـي‌جسـت و با همه وجود يار آنان بود.
وَ سَنَقُـولُ لَـهُ مِـنْ اَمْـرِنـا يُسْـراً.
1. مترجم .
(222) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
ثُمَّ اَتْبَعَ سَبَبا
سپس (بار ديگر) از اسبابي كه در اختيار داشت بهره گرفت.(89 / كهف)
حَتّي اِذا بَلَغَ مَطْلِعَ الشَّمْسِ وَجَدَها تَطْلُعُ عَلي قَوْمٍ لَمْ نَجْعَلْ لَهُمْ مِنْ دُونِها سِتْرا
تا به خاستگاه خورشيد رسيد (در آن‌جا) مشاهده كرد كه خورشيد بر جمعيتي طلوع‌مي‌كند كه جـز آفتـاب بـراي آن‌هـا پـوششي قـرار نداده بوديم.(90 / كهف)
شرح آيه از تفسير نمونه
« ذوالقرنين » سفر خود را به غرب پايان داد سپس عزم شرق كرد.
«درآن‌جامشاهده‌كردكه خورشيد برجمعيتي طلوع‌مي‌كندكه جزآفتاب براي آن‌ها پوششي قرار نداده بوديم». احتمالي كه در تفسير اين جمله گفته‌اند اين است كه سـرزميـن آن‌ها يك بيـابـان فاقد كوه و درخت‌بود و چيزي كه آن‌ها را از آفتاب بپـوشـاند و سايـه دهد در آن بيابان وجود نداشت . (1)
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
در ادامـه سخـن در ايـن مـورد مي‌فـرمـايـد:
ثُـمَّ اَتْبَـعَ سَبَباً.
ذو القَرنَيْن سفر خود به غرب را پايان داد و آنگاه در راه ديگري گام سپرد تا به مشرق بازگردد. و بدين‌سان راهي جديد در پيش گرفت و از اسباب و وسايل ديگري كـه در اختيـار داشـت در راهـي ديگـر بهـره گـرفـت.
حَتّي اِذا بَلَـغَ مَطْلِـعَ الشَّمْسِ وَجَـدَها تَطْلُـعُ عَلـي قَوْمٍ لَمْ نَجْعَـلْ لَهُمْ مِنْ دُونِها سِتْراً.
و همچنان به راه خويش ادامه داد تا در خاور زمين به آخرين نقطه آبادي و آبـاداني رسيـد؛ به جـايي كه ديگـر كوه و درخت و ساختماني برروي زمين نبود.

1- « فـي‌ظـلال » و « فخـــر رازي » ذيـــل آيــه مـــورد بحــث .
تفسير مردان (223)
در آنجا به مردمي برخورد نمود كه جز نور خورشيد براي آنان پوششي قرار نداده بوديم. هنگامي كه خورشيد طلوع مي‌كرد، به درون آبها و پناهگاه‌ها پناه مي‌بردند تا از گــرمــاي ســوزان آن انــدكي بيــاســايند و از آب و سايه آرامش‌بخش بهره‌گيرند و زمــاني كه خــورشيــد غــروب مي‌كـــرد از آبهــا و پناهگاه‌ها بيرون مي‌آمدند و بــه كــار و تــلاش مي‌پرداختند.
از حضرت باقر عليه‌السلام در اين مورد آورده‌اند كه فرمود: آنان به صنعت خانه‌سازي و ساختمان‌سازي آشنا نبودند؛ از اين‌رو در برابر گرماي سوزان خورشيد به آبها و پناهگاه‌هاي طبيعي پناه مي‌بردند.
(224) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآنِ
كَــذلِــكَ وَ قَــدْ اَحَطْنــا بِمــا لَـــدَيْـــهِ خُبْـــرا
(آري) اين چنيــن بود (كار ذوالقرنين) و ما به‌خوبي از امكاناتي‌كه نزد او بود آگاه بوديم.
(91 / كهف)
شرح آيه از تفسير نمونه
بعضي از مفسران اين احتمال را در تفسير آيه داده‌اند كه جمله فوق اشــاره‌اي است به هدايت الهي نسبت به ذوالقرنين در برنـامه‌ها و تلاشهايش .(1)
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
در ترسيم ادامه داستان در اين آيه شــريفــه مي‌افــزايد:
كَذلِكَ
آري، اينــان نيز بســان مــردمــي بودند كه در مغــرب زميــن زندگي مي‌كردند.
به باور پاره‌اي منظور اين است كه، آري، «ذو القَرنَيْن» همچنان كه راه ديار غرب را پيش گرفت و به آنجا رفت، پس از آن راهي ديار شرق گرديد و تا خاستگاه خــورشيــد پيــش رفـت.
وَ قَدْ اَحَطْنا بِما لَدَيْهِ خُبْراً.
و ما به خوبي مي‌دانيم كه چه نيرو و سلاح و سپاهي در اختيار ذو القَرنَيْن بود و ما به همــه اين كــارهــا و امكـانـات او آگــاهي كامل داشتيم.
به باور پاره‌اي منظور اين است كه: ما از كارهاي او آگاه بوديم و پيش از آنكه او به‌جاي برسد و دست يابد به سرنوشت او دانا بوديم؛ درست همان‌گونه كه او را در كارهايش آموزش مي‌داديم و هماره راهنمايي‌اش مي‌نموديم.
و بديــن‌ســان آفــريــدگار هستي كارهاي او را مي‌ستايد و خشنودي

خودش را از او و انديشـــه و عقيـــده و عملكـــردش اعـــلان مي‌كنـــد.
1- « الميـــــــــزان » ، جلـــــــــد 13 ، صفحـــــــه 391 .
تفسير مردان (225)
ثُمَّ اَتْبَعَ سَبَبا
(باز) از اسبــاب مهمــي (كــه در اختيــار داشــت) استفـــــاده كـــــرد.
(92 / كهف)
حَتّي اِذا بَلَـغَ بَيْـنَ السَّـدَّيْنِ وَجَـــدَ مِـنْ دُونِهِمــا قَوْما لا يَكادُونَ يَفْقَهُونَ قَـوْلاً
(و همچنان به راه خود ادامه داد) تا به ميان دو كوه رسيد و درآن‌جا گروهي غير از آن دو را يــافــت كــه هيـــــچ سخنـــــي را نمـــي‌فهميـــــدنـــــد. (93 / كهف)
شرح آيه از تفسير نمونه
اشاره به اين‌كه او به يك منطقه كوهستاني رسيد و در آن‌جا جمعيتي (غير از دو جمعيتي كه در شرق و غرب يافته بود) مشاهده كرد كه از نظرتمدن در سطح پاييني بودند ، چرا كه يكي از روشن‌ترين نشانه‌هاي تمدن انساني ، همان سخـن گفتـن او اسـت. بعضي نيز اين احتمال را داده‌اند كه منظور از جمله « لا يَكادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلاً » اين نيست كه آن‌ها به زبان‌هاي معروف آشنا نبودند ، بلكه آن‌ها محتواي سخن را درك نمي‌كردند ، يعني از نظر فكري بسيار عقب مانده بودند .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
و در آيه مورد بحث مي‌فرمايد:
ثُـــمَّ اَتْبَـــعَ سَبَبـــاً
و آنگـــاه از راه ديگـــري به حـــركـــت درآمد و راه جديدي را در پيش گرفت تا بر منطقـــه‌اي تـــازه دســـت يـــابـــد.
از اين آيه شريفه چنين دريافت مي‌گردد كه زمين كروي شكل است، چرا كه مي‌فرمايد: او از همـــان راهـــي كه آمـــده بـــود باز نگشـــت، بلكـــه از همـــانجـــا راهيِ سمت و سوي ديگري گرديد.
«سَدّ»: بستن؛ و مانعي بزرگ پديدآوردن ميان دو چيز.
(226) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

و اينك داستان سدّ «ذو القَرنَيْن»

در آيات 93 تا 97 قرآن شريف به بخش ديگري از سفر تاريخي و سازنده آن مرد خدا پس از بازگشت از شرق و غرب زمين پرداخته و روشنگري مي‌كند كه او چگونه در ميان آن دو كوه بلند كه گذرگاه و راه نفوذ تبهكاران بود سدّي استوار ايجاد كرد و چگونه درس توحيد و معاد داد و مردم را به سوي خداي يكتا فراخواند و با سپاس نعمت‌هايي كه به او ارزاني داشته بود، راه سپاس نعمت‌ها را به آنان آموخت.
در نخستين آيه مورد بحث مي‌فرمايد:
حَتّي اِذا بَلَغَ بَيْنَ السَّدَّيْن
تا آنگاه كه «ذو القَرنَيْن» ميان دو كوه رسيد.
گروهي از جمله «ابن عبّاس»، «قَتاده» و... بر آنند كه، اينك آفريدگار هستي به ترسيم جريان بازگشت او از شرق، حركت او از ميان دو كوه و پديد آوردن سدّي استوار در ميان آنها به منظور جلوگيري از نفوذ يأجوج و مأجوج و دار و دسته تبهكار آنان پرداخته و مي‌فرمايد: حَتّي اِذا...
او راه خود را همان‌گونه ادامه داد تا به ميان دو كوه رسيد.
وَجَدَ مِنْ دُونِهِما قَوْماً لا يَكادُونَ يَفْقَهُونَ قَولاً.
در آنجا به مردمي برخورد كه زبان و لغتي را نمي‌فهميدند و خود به شيوه‌اي خاصّ سخن مي‌گفتند.
«ابن عبّاس» مي‌گويد: آنان به گونه‌اي بودند كه به سختي مطالب ديگران را مي‌فهميدند و ديگران نيز به دشواري مي‌توانستند زبان و خواسته آنان را دريابند و با آنان همنشين و همسخن گردند.
تفسير مردان (227)
قالوُا يا ذَاالْقَرْنَيْنِ اِنَّ يَأْجُوجَ وَ مَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِي الأَرْضِ فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجا عَلي اَنْ تَجْعَلَ بَيْنَنا وَ بَيْنَهُمْ سَدّا
(آن گروه به او) گفتند : اي ذوالقرنين يأجوج و مأجوج دراين سرزمين فساد مي‌كنند آياممكن است ما هزينه‌اي براي تو قرار دهيم كه ميان ما و آن‌ها سدي ايجاد كني؟ (94 / كهف)
شرح آيه از تفسير نمونه
از اين جمله استفاده مي‌شود كه آن جمعيت از نظر امكانات اقتصادي وضع خوبي داشتند ، اما از نظر صنعت و فكر و نقشه ناتوان بودند ، لذا حاضر شدند هزينه اين سدّ مهم را بر عهده گيرند مشروط بر اين كه ذوالقرنين طرح و ساختمان آن را پذيرا گردد .

يأجوج و مأجوج چه كساني بودند ؟

در قرآن مجيد در دو سوره از يأجوج و مأجوج سخن به ميان آمده ، يكي در آيه مورد بحث و ديگر در سوره انبياء آيه 96. آيات قرآن به خوبي گواهي مي‌دهد كه اين دو نام متعلق به دو قبيله وحشي خونخوار بوده است كه مزاحمت شديدي براي ساكنان اطراف مركز سكونت خود داشته‌اند. در تورات در كتاب « حِزْقيل » فصل سي و هشتم و فصل سي و نهم و در كتاب رؤياي « يُوحَنّا » فصل بيستم از آن‌ها به عنوان « گوگ » و « مأگوگ » ياد شده است كه معرّب آن يأجوج و مأجوج مي‌باشد. به گفته مفسر بزرگ ، علامه طباطبايي در « الميزان » از مجموع گفته‌هاي تورات استفاده مي‌شود كه مأجوج يا يأجوج ، گروه يا گروه‌هاي بزرگي بودند كه در دوردست‌ترين نقطه شمال آسيا زنـدگي داشتند مردمي جنگجو و غارت‌گر بودند .(1) دلايل فراواني از تاريخ در دست است كه در منطقه شمال شرقي زمين در نواحي مغولستان در زمان‌هاي گذشته گويي چشمه جوشاني از انسان وجود داشته ، مردم اين منطقه به سرعت زاد و ولد مي‌كردند و پس از كثرت و فزوني به سمت شرق، يا جنوب سرازير

1- « الميزان » ، جلد 13 ، صفحه 411 .

(228) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

مي‌شدند و همچون سيل رواني اين سرزمين‌ها را زير پوشش خود قرار مي‌دادند و تدريجا درآن‌جا ساكن مي‌گشتند. براي حركت سيل آساي اين اقوام ، دوران‌هاي مختلفي در تاريخ آمده است كه يكي از آن‌ها دوران هجوم اين قبايل وحشي در قرن چهارم ميلادي تحت زمامداري « آتيلا » بود كه تمدن امپراطوري روم را از ميان بردند. و دوران ديگر كه ضمنا آخرين دوران هجوم آن‌ها محسوب مي‌شود در قرن دوازدهم ميلادي به سرپرستي چنگيزخان صورت گرفت كه بر ممالك اسلامي و عربي ، هجوم آوردند و بسياري از شهرها از جمله بغداد را ويران نمودند. در عصر كورش نيز هجومي از ناحيه آن‌ها اتفاق افتاد كه در حدود سال پانصد قبل از ميلاد بود ، ولي در اين تاريخ ، حكومت متحد ماد و پارس به وجودآمد و اوضاع تغييركرد و آسياي غربي از حملات اين قبايل آسوده شد. به اين ترتيب نزديك به نظر مي‌رسد كه يأجوج و مأجوج از همين قبايل وحشي بوده‌اند كه مردم قفقاز به هنگام سفر كورش به آن منطقــه تقــاضــاي جلــوگيــري از آن‌هــا را از وي نمودند و او نيز اقدام به ساختن سـد معروف ذوالقرنين نمود .(1)

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

آنان پس از آگاهي از اقتدار و امكانات و دانش وصف‌ناپذير «ذو القَرنَيْن»،

به او نـزديـك شـــدنـد و گفتنـد:
قالُوا يا ذَا الْقَرْنَيْنِ اِنَّ يَأجُوجَ وَ مَأجُوجَ مُفْسِدُونَ في الأرْضِ
هــان اي «ذو القَرنَيْن»! «يَــأجــوج» و «مَـأجوج» در روي زمين تبهكاري مي‌كنند.
ممكــن است خــدا زبــان آنــان را بــه «ذو القَــرنَيْن» الهــام فرمود، درست همــان‌گــونه كه به «سليمــان» زبان پرندگان را آموخت.
و نيز مي‌توان گفت كه فرد زبان‌شناس و زبان‌داني حضور داشت و تقاضاي آنان را
1- براي‌توضيح بيشتر به‌كتاب «ذوالقرنين يا كورش كبير» و «فرهنگ قصص‌قرآن» مراجعه نماييد.
تفسير مردان (229)
براي آن حضرت ترجمه كرد و روشن ساخت كه دار و دسته تبهكار و بيدادگر «يَأجوج» و «مَأجوج» به آنان يورش مي‌آورند و به كشتار آنان و تاراج دارايي و ثــروتشــان مي‌پــردازنــد و آنــان تقــاضــاي يـاري دارند.
«كَلْبي» در اين مورد مي‌گويد: آنان در بهاران هجوم مي‌آوردند و همه ذخاير و امكانات غذايي و كشت و زرع آنان را مي‌خوردند و مي‌بردند.
و به باور برخي منظور اين است كه آنان از «يأجوج» و «مأجوج» و دار و دسته آن دو، احساس خطر مي‌كردند و پيش‌بيني مي‌نمودند كه آنان در آينده دست به تبهكاري و تجــاوز خواهنـد زد.

در اين مورد كه يـأجــوج و مــأجــوج چه كساني بودند؟ ديدگاه‌ها يكسان نيست:
1 ـ «حُذَيْفِه» از پيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله آورده است كه در پاسخ پرسش وي در مورد اين دو تن و دار و دسته آنان، فرمود: آنان هركدام مردمي هستند كه به چهارصد قبيله و تيره تقسيم مي‌گردند و مردان آنان در دوران زندگي هزار مرد پيكارگر از نسل خـــود را مي‌بيننـــد.
2 ـ و «وَهَب» و «مُقاتِل» آورده‌اند كه آنان از نسل و تبار «يافث»، فرزند «نوح» بودند كه پــدر تــرك‌هـاست.
3 ـ به باور «سُدي» ترك‌ها گروهي از تيره‌هاي «يَأجوج» و «مَأجوج» بودند كه از منطقه جغرافيايي و سرزمين خود حركت كردند و ذو القَرنَيْن با ايجاد سدّي عظيم راه را بر آنـان بست و ديگر نتوانستند به سرزمين خود بازگردند.
امّا به باور «قَتاده» آنان از سرزمين خويش حركت كردند و «ذو القَرنَيْن» با بستن سدّي عظيم بر سر راه آنان از حركت بيست و يك قبيله جلوگيري كرد و تنها يك گروه از آنان از سرزمين خود بيرون آمده بودند كه ديگر نتوانستند دگرباره بازگردند؛ و آنان همين‌ترك‌زبان‌هاهستند.
(230) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
فَهَلْ نَجْعَــلُ لَكَ خَـرْجاً عَلي اَنْ تَجْعَلَ بَيْنَنا وَ بَيْنَهُمْ سَدّاً.
پس آيا هزينه و بودجه‌اي از خود، بر اين اساس در اختيار شما قرار بدهيم كه ميان مـــا و آنـــان ســـدي عظيـــم پــديــد آوري؟
در آيه شريفه به جاي واژه «خَرْج»، «خَراج» نيز آمده است؛ و تفاوت ميان اين دو واژه در اين است كه «خَراج» به مفهوم چيزي است كه از زمين خارج مي‌گردد، امّا «خَرْج» چيزي‌است كه از ثروت و دارايي جدا مي‌شود.
بــرخــي بر آننــد كه «خَراج» به «غلّه» گفته مي‌شود و «خرج» به مزد و اجرت كار.
امّا به باور برخي ديگر «خَراج» به مفهوم ماليات زمين است و خرج به ماليات سرانه گفته مي‌شود و پاره‌اي نيز بر اين عقيده‌اند كه خراج به مفهوم ماليات سالانه است و «خَرج» چيـزي است كه يك‌بار گرفته مي‌شود.
تفسير مردان (231)
قالَ ما مَكَّنّي فيهِ رَبّي خَيْرٌ فَاَعينُوني بِقُوَّةٍ اَجْعَلْ بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَهُمْ رَدْما
(ذوالقرنين) گفت : آن‌چه را خدا در اختيار من گذارده بهتراست (از آن‌چه شما پيشنهادمي‌كنيد) مرا با نيــرويي يــاري كنيد ،تا ميــان شمــا و

آن‌ها سد محكمي ايجاد كنم. (95 / كهف)
شرح آيه از تفسير نمونه
« رَدْم » دراصل به معني پركردن شكاف به‌وسيله سنگ است ، ولي بعدا به معني وسيع‌تري كه شامل هرگونه سد و حتي شامل وصله كردن لباس مي‌شود گفته شده است. جمعي از مفسران معتقدند كه « رَدْم » به سد محكم و نيرومند گفته مي‌شود (1) و طبق اين تفسير ذوالقرنين به آن‌ها قول داد كه بيش از آن‌چه انتظار دارند بنا كند. ضمنا بايد توجه داشت كه سَدّ و سُدّ به يك معني است و آن حايلي است كه ميان دوچيز ايجاد مي‌كنند، ولي به گفته « راغب » در مفردات بعضي ميان اين دو فرق گذاشته‌اند ، اولي را مصنوع انسان و دومي را حايل‌هاي طبيعي دانسته‌اند .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«رَدْم»: به سدّ نيرومند گفته مي‌شود.
امّا «ذو القَرنَيْن» پس از شنيدن پيشنهاد آنان و تقاضاي ياريشان براي آزاد زيستن و تأمين امنيت و دفاع از حقوق و حدودشان، گفت:
قالَ ما مَكَّنّي فيهِ رَبّي خَيْرٌ
ثروت و قدرتي را كه خداي توانا به من ارزاني داشته است، از آنچه شما به من پيشنهاد مي‌كنيد و وامي‌گذاريد بهتر و بالاتر است.
فَاَعينُوني بِقُوَّةٍ اَجْعَلْ بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَهُمْ رَدْماً.
شما مرا با تأمين نيروي انساني و فراهم آوردن ابزار كار ياري كنيد تا به خواست خدا ميان شما و آنان سدّي عظيم پديد آورم تا ديگر آنان نتوانند دست تجاوز به سوي
1- « روح‌المعاني » ،« تفسيرصافي » و « تفسير كبير » .

شما بگشاييد و از دهانه اين كوه عبور كنند.

تأمين حقوق و امنيّت مردم(1)

فلسفه وجودي دولت در جامعه‌هاي مترقّي و پيشرفته به منظور سامان دادن به نابساماني‌ها، گشودن راه‌هاي تعالي و ترقي براي همه، توزيع امكانات مادّي و معنوي به صورت عادلانه و تأمين حقوق و آزادي و امنيّت انسان‌هاست؛ در غير اين صورت عدمش به ز وجود آن است، تا چه رسد كه خــود آن، آفــت آزادي و امنيّــت و پايمال كننده حقوق انسان‌ها گردد.
هر چهره و تشكيلاتي در صورت اوّل ماندني و شرافتمند و در نظرگاه افكار عمومي و مردم روشن و آگاه، در خور احترام است و در صورت دوّم منفور و مردود، گرچه روزگاري با زور عريان و نيمه‌عريان خود را تحميل كند.
راز ديگر موفقيت «ذو القَرنَيْن» در بال گشودن به شرق و غرب گيتي يكي هم همين اصــل ظــريف و دقيــق و اســاسي بــود؛ به همين جهت براي تأمين حقوق انسان‌ها و ارزاني داشتن امنيّت براي آنان تدابيري مي‌انديشد و از آن جمله آن سدّ عظيم دفـــاعــي را پــديــد مــي‌آورد.
و بدين‌سان اين درس را مي‌دهد كه نه خود حقوق و امنيّت شهروندانش را بازيچه خــودسري‌ها و خــودكــامگي‌ها مي‌سازد و نه به ديگران اجازه اين كار را مي‌دهد. ...اَجْعَــلْ بَيْنَكُــمْ وَ بَيْنَهُــمْ رَدْمــــاً.

راز ديگر موفقيت ذو القَرنَيْن اين واقعيت است كه خود را برنامه‌ريز و طراح و مبتكر كارها مي‌نگرد و راه را نشان مي‌دهد و پيشتاز است و از خود مايه مي‌گذارد، امّا به راستي به اصل مشاركت ملّي در روند جامعه و اداره امور و پيشرفت كارها مي‌انـديشـد. فَاَعينُـوني بِقُـوَّةٍ...
1. مترجم .
تفسير مردان (233)
اتُوني زُبَرَ الْحَديدِ حَتّي اِذا سَاوي بَيْنَ الصَّدَفَيْـنِ قالَ انْفُخُوا حَتّي اِذا جَعَلَهُنارا قالَ اتُوني اُفْرِغْ عَلَيْهِ قِطْرا
قطعات بزرگ آهن برايِ من بياوريد (و آن‌ها رابه روي هم‌چيد) تا كاملاً ميان دو كوه راپوشانيد ، سپس گفت : (آتش‌در اطراف آن بيافروزيد و) در آتش بدميد ، (آن‌ها دميدند)تا قطعات آهن‌را سرخ و گداخته كرد، گفت: (اكنون) مس ذوب شده براي من بيـاوريد تا بــه روي آن بريزم.(96 / كهف)
شرح آيه از تفسير نمونه
« زُبَر » جمع « زُبْرَة » به معني قطعات بزرگ و ضخيم آهن است. « صَدَف » در اين‌جا به معني كناره كوه است و از اين تعبير روشن مي‌شود كه ميان دو كناره كوه شكافي بوده كه يأجوج و مأجوج از آن وارد مي‌شدند ، ذوالقرنين تصميم داشت آن را پر كند. هنگامي كه قطعات آهن آماده شد ، دستور چيدن آن‌ها را به روي يكديگر صادر كرد « تا كاملاً ميان دو كوه را پوشاند : حَتّي اِذا ساوي بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ ». به هر حال سومين دستور ذوالقرنين اين بود كه به آن‌ها گفت مواد آتش‌زا (هيزم و مانند آن) بياوريد و آن را در دوطرف اين سد قرار دهيد و با وسايلي كه در اختيار داريد « در آن آتش بدميد تا قطعات آهن را ، سرخ و گداخته كرد : قالَ انْفُخُوا حَتّي اِذا جَعَلَهُ نارا ». در حقيقت او مي‌خواست ، از اين طريق قطعات آهن را به يكديگر پيوند دهد و سدّ يكپارچه‌اي بسازد و با اين طرح عجيب ، همان كاري را كه امروز به‌وسيله جوشكاري انجام مي‌دهند انجام داد ، يعني به قدري حرارت به آهن‌ها داده شد كه كمي نرم شدند و به هم جــوش خوردند. سرانجام آخرين دستور را چنين صادر كرد : « گفت مس ذوب شده براي من‌بياوريد تا به‌روي اين سد بريزم: قالَ اتُوني اُفْرِغْ عَلَيْهِ قِطْرا ». و به اين ترتيب مجموعه آن سدّ آهنين را با لايه‌اي از مس پوشانيد و آن را از نفوذ هوا و پوسيدن حفظ كرد. بعضي از مفسران نيز گفته‌اند كه در دانش امروز به اثبات رسيده كه اگر مقداري مس به آهــن اضــافه كنند مقاومت آن را بسيــار زيـادتر مي‌كند ،

(234) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآنِ
ذوالقرنين چــون از حقيقـت آگاه بود اقدام به چنين كاري كرد .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«زُبَر»: قطعه‌هاي آهــن و يــا مس. اين واژه جمـع «زُبْرَه» بر وزن «غرفه» مي‌باشد.
«قِطْر»: آهـــــن و يـــا مـــــس گـــداختـــه و مـــــذاب.
«صَدَف»: كنـــاره كـــــوه.
آنگاه براي آغاز عمليات بزرگ سدسازي به آنان دستور داد:
اتُـــوني زُبَـــرَ الْحَـــديـــدِ
اينك قطعــات آهــن را نــزديك بيــاوريــد و به من بــدهيــد تا كار را به ياري خـــدا آغـــاز نمـــايـــم.
حَتّي اِذا ساوي بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ
پس از آماده شدن قطعات بزرگ آهن، «ذو القَرنَيْن» ميان دو كوه را با چيدن آنها هموار گردانيد، به گونـــه‌اي كـه ميــان دو كـوه پوشـــانده شد.
«اَزْهَري» مي‌گويد:بدان دليل به دو سوي كوه «صَدَف» گفته مي‌شود كه از دو سو با هم بــرابــرند و در يك خــط مستقيــم به يكديگر مي‌رسنــد.
و پس از چيــده شــدن قطعــات آهن بود كه سومين دستور را صادر كرد و گفت:
قـــــــالَ انْفُخُـــــــوا
اينــك به وسيله دم آهنگــران در آتشــي كه بر روي آنهــا افـروخته بود، بدمند.
حَتّي اِذا جَعَلَـــــهُ نـــــاراً
تا بر اثر آن دميدن پياپي و بسيار در آن آتش، قطعات آهن بسان آتش سرخ گداخته شد و همه آنها به هم جوش خوردند و به هم پيوستند.
قــالَ اتُـوني اُفْرِغْ عَلَيْهِ قِطْراً.
و سرانجام دستور داد كه: مس ذوب شده يا آهن مذاب بياوريد تا برروي آنها بريزم و روي آنها را بپوشانم. اين كار نيز انجام شد و
تفسير مردان (235)
همه روزنه‌ها مسدود گرديد و سدّ پولادين، بسان ديواري استوار و تزلزل‌ناپذير كه مصالح ساختماني آن به جاي آجر و گل از آهن و مس ذوب شده بود، راه را بر تجــاوزكــاران مســـدود سـاخت.

اين آيات نشانگر اين نكته است كه «ذو القَرنَيْن» كار خود را با تدبير و دقّت آغاز مي‌كرد و هماهنگ با دقيق‌ترين شيوه‌هاي مهندسي، آن را پيش مي‌برد و به بهترين صورت به انجام مي‌رسانيد و در همه مراحل، اصل استحكام در كارها و محكم‌كاري راه و رسم او بود. اتُوني زُبَرَ الْحَديدِ...
از پيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله است كه ضمن داستان درس‌آموزي فرمود: ...وَ لكِنَّ اللّهَ يُحِبُ عَبْـــداً اِذا عَمِـلَ عَمَـــلاً اَحْكَمَـهُ.(2)
امّا خداي فرزانه بنده‌اي را دوست مي‌دارد كه وقتي انجام رساندن كاري را به عهده گـرفـت، آن را به بهتـريـن و شـايستـه‌ترين صـورت ممكــن به انجــام رساند.
1. مترجم .
2. اَمالي صَدُوق، ص 443.
(236) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
فَمَا اسْطـاعُــوا اَنْ يَظْهَـرُوهُ وَ مَااسْتَطاعُوا لَهُ نَقْبا
(سرانجام آن‌چنان سد نيرومندي ساخت) كه آن‌ها قادر نبودند ازآن بالا روند و نمي‌توانستند نقبــي در آن ايجاد كنند.(97 / كهف)
شرح آيه از تفسير نمونه
سرانجام اين سد به قدري نيرومند و مستحكم شد كه « آن گروه مفسد ، قادر نبودند از آن بالا بروند و نه قادر بودند در آن نقبي ايجاد كنند » .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«اِسْتَطاع»: اين واژه به سه صورت آمده است: «اِسْتَطاعَ، يَسْتَطيـعُ» و «اِسْطاعَ ، يَسْطيـعُ» و «اِسْتاعَ ، يَسْتيـعُ».
در آيه مورد بحث در اشاره به پايان يافتن عمليات سدسازي و ترسيم پاره‌اي از ثمـــرات آن مي‌فــرمــايد:
پس از ايجاد آن سدّ نيرومند و تسخيرناپذير، دارو دسته تبهكار «يأجوج» و «مأجوج»، ديگر نتوانستند از آن سدّ بالا روند و نتوانستند آن را سوراخ كنند و راه نفوذي پديد آورند، چرا كه آن سدّ، هم بسيار پولادين و نفوذناپذير ساخته شده بود و هــم ارتفــاع زيادي داشت.
به‌باور برخي‌اين «سدّ» در پشت‌درياي «روم» درميان دوكوه قرارداشت و اين‌دو كوه به اقيانوس امتداد مي‌يافت.
امّا به باور بــرخي ديگر در پشت دربند و نزديكي‌هاي ارمنستان و آذربايجان بود.
و برخي نيز عرض آن را پنجــاه و ارتفاع آن را دويست متر خاطرنشان ساخته‌اند.

تفسير مردان (237)
قــالَ هذا رَحْمَــةٌ مِنْ رَبّي فَــاِذا جاءَ وَعْدُ رَبّي جَعَلَهُ دَكّاءَ وَ كانَ وَعْدُ رَبّي حَقّا
گفت اين از رحمت پروردگار من است اما هنگامي‌كه وعده پروردگارم فرا رسد آن‌رادرهم مي‌كــوبــد و وعـــده پــروردگــارم حـــق اســت. (98 / كهف)
شرح آيه از تفسير نمونه
در اين‌جا ذوالقرنين با اين‌كه كار بسيار مهمي انجام داده بود و طبق روش مستكبران مي‌بايست به آن مباهات كند و بر خود ببالد و يا منتي بر سر آن گروه بگذارد ، اما چون مرد خدا بود، با نهايت ادب چنين «اظهار داشت كه اين از رحمت پروردگار من است : قالَ هذا رَحْمَةٌ مِنْ رَبّي». اگر علم و آگاهي دارم و به وسيله آن مي‌توانم چنين گام مهمي بردارم از ناحيه خدا است و اگر قدرت و نفوذ سخن دارم آن هم از ناحيه او است . و اگر چنين مصالحي در اختيار من قرار گرفت آن هم از بركت رحمت واسعه پروردگار است ، من چيزي از خود ندارم كه بر خويشتن ببالم و كار مهمي نكرده‌ام كه بر گردن بندگان خدا منت گذارم. سپس اين جمله را اضافه كرد كه گمان نكنيد اين يك سد جاوداني و ابدي است نه « هنگامي كه فرمان پروردگارم فــرارســد آن را درهــم مي‌كــوبــد و به يــك ســرزمين صاف و هموار مبدل مي‌ســازد ». ذوالقــرنين در ايــن گفتــارش به مســألــه فناء دنيا و درهم ريختن ســازمــان آن در آستــانه رستـاخيـز اشـاره مي‌كند.
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
در آيه مورد بحث، قرآن ادب انساني و مراتب حق‌شناسي و سپاس او به بارگاه خدا را به تابلو مي‌برد، كه در برابر قدرداني و ستايش مردم به خاطر كار بزرگ و ارزنــده‌اش خاضعــانه گفـت:
قــالَ هـــذا رَحْمَــةٌ مِـنْ رَبّي
اين «سدّ» عظيم، رحمت و بخشايشي از پروردگار من است كه آن را براي دفع شرارت تبهكاران به بندگان خود ارزاني داشته است.
(238) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
فَاِذا جاءَ وَعْدُ رَبّي جَعَلَهُ دَكّاءَ
و هنگامي كه وعده پروردگارم فرا رسد و نشانه‌هاي رستاخيز پديدار گردد، خدا اين «سدّ» و هر بناي استواري همانند آن را نيز با زمين يكسان مي‌سازد؛ و اين پس از فرود «عيسي» و كشته شدن «دَجّال» به دست او خواهد بود.
وَ كـــانَ وَعْـــدُ رَبّي حَقّـــاً.
و وعــده پــروردگار مــن درست و تخلّف‌نـاپذير است.

پـرتوي از آيات(1)

قرآن را نبايد يك كتاب تاريخي پنداشت كه در پي ترسيم رويدادها، رخدادها، جريانات، حوادث و فراز و نشيب‌هاي زندگي و جامعه‌ها و يا در انديشه وقايع‌نگاري است، بلكه يك كتاب فكري، فرهنگي، عقيدتي، خانوادگي، معنوي، حقوقي، تربيتي و كتاب نويد و هشدار است كه انسان را به زندگي پرافتخار انساني و خداپسندانه فرامي‌خواند؛ و در اين راه و اين هدف بزرگ است كه به ترسيم سرگذشت پيامبران، شايسته‌كرداران، آزاديخواهان، تعالي‌جويان و انسان‌ها و جامعه‌هاي مترقّي و بلندهمت مي‌پردازد و گاه فرازهاي شگفت‌انگيز و درس آموزي به تابلو مي‌برد تا بدين وسيله پيروانش را به انديشيدن و انديشاندن برانگيزد و ترسيم فرازهايي از سرگذشت ذوالقَرنَيْن با نكات آموزنده تربيتي و اخلاقي‌اش بايد در اين راستا مورد نگرش قرار گيرد.

«ذو القَرنَيْن» با اينكه خاور و باختر گيتي را مي‌گشايد و همه جا را زير پا مي‌نهد و همه قدرت‌ها در برابرش سر تسليم‌فرود مي‌آورند، نه به آفت غرور گرفتار مي‌شود و نه
1. مترجم .
تفسير مردان (239)
به بلاي خودسري و خودكامگي و بدمستي. و شگفت‌انگيز است كه هماره به قدرت بي‌كران خدا توكّل و اعتماد مي‌كند و هرچه دارد همه را پرتوي از رحمت و بخشايش او عنــوان مي‌ســازد. هــذا رَحْمَــةٌ مِـــنْ رَبّي.

درس ديگر اين داستان آن است كه هشدار مي‌دهد كه در غوغاي زندگي و در اوج ساختن و آراستن و آباد كردن زمين و زمان و آراستن چهره زندگي، اين جهان، زودگذر و فناپذير است تا مباد انسان‌ها آن را به جاي سراي ماندگار برگيرند...فَاِذا جاءَ وَعْدُ رَبّي جَعَلَهُ دَكّاءَ...
و ديگر معادشناسي و ايمان به جهان ديگر
و در فرجام داستان نيز همين فرمانرواي پراقتدار و همين فاتح سبز تاريخ درس معادشناسي مي‌دهد و روشنگري مي‌كند كه رستاخيز فرا مي‌رسد و وعده خدا تخلف‌ناپــذير است.(1) وَ كــانَ وَعْـدُ رَبّـي حَقّاً.
و بدين‌سان مي‌نگريم كه قرآن در ترسيم سرگذشت شايسته‌كرداران هدف‌هاي تربيتي را پي‌مي‌گيرد.

درس ديگر اين سرگذشت انسانساز اين است كه از آغاز تا فرجام، آفريدگار هستي را حـاكم بر كـران تا كران هستـي و حـاكـم بر جـامعـه و تـاريـخ مي‌نگـرد.
در آغاز داستان روشنگري مي‌كند كه، همه قدرت‌ها و عزّت‌ها و اقتدارها و امكـانات و نعمت‌ها، از اوست و او سرچشمه همه اينهاست، اِنّا مَكَّنّا لَـهُ فِي الأَرْضِ...
و در ادامه سرگذشت، اين واقعيت را ترسيم مي‌كند كه بايد بر اساس مقررات و
1. دريافت از تفسير نمونه ـ نگارنده.
(240) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
قـوانيـن خـدا تدبيـر امـور كـرد، نه بـه دلخـواه: قُلْنـا يا ذَا الْقَـرْنَيْنِ اِمّا اَنْ تُعَـذِّبَ وَ اِمّا اَنْ تَتَّخِـذَ فيهِـمْ حُسْنـاً.
در گام سوّم يادآوري مي‌كند كه خدا بر همه رويدادها آگاه است و بر همه چيز احاطه دارد؛ كَذلِكَ وَ قَدْ اَحَطْنا بِما لَدَيْهِ خُبْراً.
و در مراحـل بعد نشـان مي‌دهد كـه، آنچه پروردگار انسان به او ارزاني دارد، بهتر و ماندگارتر است. ما مَكَّنّي فيـهِ رَبّي خَيْرٌ ...
و در پـايـان داستـان نيز همه دل‌هاي حق‌پذير را متوجه رحمت و بخشايش خـدا مي‌سـازد. هـذا رَحْمَـةٌ مِـنْ رَبّي...
تفسير مردان (241)

وَ اذْكُــرْ فِي الْكِتــابِ اِبْــراهيمَ اِنَّهُ كـانَ صِـدّيقــا نَبِيّــا
در اين كتاب از ابراهيم ياد كن كه او بسيار راستگو و پيامبر خدا بود. (41 / مريم)
شرح آيه از تفسير نمونه
كلمه «صِدّيق» صيغه‌مبالغه‌از صدق و به‌معني كسي‌است‌كه بسيار راستگواست، بعضي گفته‌اند به معني كسي است كه هرگز دروغ نمي‌گويد. اين صفت به قدري اهميت دارد كه در آيه فوق حتي قبل از صفت « نبوت » بيان شده ، گويي زمينه‌ساز شــايستگي برا?پـذيرش نبوت است .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«صِدّيق»: كســي كه در حق‌پــذيــري و گـواهي به حق بسيار جدّي و پرشور است.
پـرتـوي از سرگـذشت ابـراهيـم
در آيات 41 تا 50 پرتوي از سرگذشت انسانساز ابراهيم، پدر توحيدگرايان به تابلو مي‌رود. نخست در اين مورد مي‌فرمايد:
وَ اذْكُــــرْ فِـــي الْكِتـــابِ اِبْــرهيـــمَ
هان اي پيامبر! در اين كتاب از ابراهيم قهرمان توحيد و تقوا ياد كن...
روشن است كه اين يادكِرد و گراميداشت به خاطر ويژگي‌هاي اخلاقي و انساني او بــود كه مي‌فـرمايد: اِنَّهُ كانَ صِدّيقاً نَبِيّاً.
چرا كه او پيامبري بزرگ و بسيار تصديق كننده دين و مفاهيم و مقررات آن بود. اين ديدگاه «جُبّائي» در تفسير آيه‌است.
امّا به باور «ابو مُسْلِم»، او مردي بسيار راستگو و پيامبري بزرگ بود.
(242) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

ويژگي ارجدار راستگويي و راستي‌پيشگي از صفات ارزشمند اخلاقي و انساني است؛ و آفـريـدگار هستـي آن را با سـرشت انسـان‌هـا همـاهنگ ساخته است.
بر اين اساس است كه آدميان دوست مي‌دارند هماره در شرايطي باشند كه راست بگويند و سخن درست بشنوند و دروغگويي و دروغبافي را انحراف از سرشت و ناهماهنگ با وجدان و خرد و بيگانه‌روي از راه فطرت و شريعت مي‌نگرند و هنگامي كه بر اثر فشار و خشونت در محيط خانه و يا حاكميت استبداد در جامعه و يا به خاطر عدم انجام وظيفه يا هر انگيزه و بهانه ديگري به دروغ پناه مي‌برند، بي‌درنگ حـركت‌هـاي نامـوزون چشـم‌ها،
لـرزش ناخـواستـه انـدام‌هـا،
به خشكـي گـراييدن آب دهان،
ضـربـان تنـد و نامنظم قلـب،
صداي بريده بريده و غير طبيعي،
و ديگر علائم و نشانه‌هاي انحراف از جاده راستي و راستي‌پيشگي، زنگ‌هاي خطـر را بـه صـدا درمـي‌آورد.
و گويي به همين دليل است كه در سرگذشت ابراهيم دو بار و در دو آيه درس راستي مي‌دهد و از او و خاندانش با اين ويژگي ياد مي‌شود...(2)
وَاذْكُرْ فِي الْكِتابِ اِبْـرهيـمَ اِنَّـهُ كـانَ صِـدّيقـاً نَّبِيّـاً...
پيامبر گرامي اسلام صلي‌الله‌عليه‌وآله در اين مورد مي‌فرمايد:
اَقْرَبُكُمْ مِنّي غَداً فِي الْمَوْقِفِ اَصْدَقُكُمْ فِي الْحَديثِ وَ اَدّاكُمْ لِلْاَمانَةِ وَ اَوْفاكُمْ بِالْعَهْدِ وَ اَحْسَنُكُمْ
1. مترجم .
2. سوره مريم، آيه 41 و 50.

خَلْقـاً وَ اَقْـرَبُكُـمْ مِنَ النّاسِ.(1)
در روز رستـاخيـز اين چنـد گـروه به مـن نزديك‌تر خواهند بود:
1 ـ كساني كه در زندگي راستگوترين‌ها باشند؛
2 ـ در اداي امـانت‌ها بيشتـر درستكـاري و جـديّت نشان دهند؛
3 ـ در پيمـانهاي خـويش باوفـاتـر باشند؛
4 ـ در اخلاق و رفتار انساني به ارزش‌هاي اخلاقي آراسته‌تر باشند؛
5 ـ و با درست‌انديشي، درست‌گويي و رفتار عادلانه و انساني، به مردم نزديك‌تر و پرمهر و دگر دوست‌تر باشند.

1. تاريخ يعقوبي، ج 2، ص 60.
(244) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
اِذْ قالَ لاَِبيــهِ يا اَبَـتِ لِـمَ تَعْبُـدُ مـا لا يَسْمَــعُ وَ لا يُبْصِــرُ وَ لا يُغْني عَنْكَ شَيْئا
هنگامي كه به پدرش گفت : اي پدر چرا چيزي را پرستش مي‌كنـي كه نمي‌شنود ونمـي‌بيند و هيـچ مشكلي را از تو حل نمي‌كند؟ (42 / مريم)
شرح آيه از تفسير نمونه

«اَب» در لغت عرب گاهي به معني پدر و گاه به معني عمو آمده‌است. اين بيان كوتاه و كوبنده يكي ازبهترين دلايل نفي شرك و بت‌پرستي است، چرا كه يكي از انگيزه‌هاي انسان در مورد شناخت پروردگار انگيزه سود و زيان است كه علماي عقايد از آن تعبير به مسأله « دفع ضرر محتمل » كرده‌اند. او به عمويش آزر مي‌گويد: «چرا تو به‌سراغ معبودي مي‌روي كه نه تنها مشكلي از كار تو نمي‌گشايد ، بلكه اصلاً قدرت شنوايي و بينـايي نـدارد». درحقيقت‌ابراهيم دراين‌جا دعوتش‌را از عمويش شروع مي‌كند ، به اين دليـل كه نفـوذ در نزديكـان لازم‌تر است ، همان‌گونه كه پيامبر اسلام صلي‌الله‌عليه‌وآله نخست مـأمـور شـد كه اقـوام نزديك خود را به اسلام دعوت كند ، همان گونه كه در آيـه 214 سـوره شعـراء مي‌خـوانيـم :

« وَ اَنْـذِرْ عَشيـرَتَـكَ الأقْـرَبيـنَ »

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

در آيـه مـورد بحـث مي‌فـرمايد:

اِذْ قالَ لاَبيهِ يا اَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ ما لا يَسْمَعُ

آنگاه كه «ابراهيم» به پدرش «آزر» گفت: پدرجان! چرا كسي و يا چيزي را مي‌پـرستـي كه نـدايي را نمي‌شنود؟

وَ لا يُبْصِرُ

و پـرستشگران خود را نمي‌بيند...

وَ لا يُغْنـي عَنْـكَ شَيْئـاً.

و در زنـدگي اين جهان سود و زياني به حال تو ندارد و تو را از چيزي بي‌نياز نمي‌سازد، چـرا چنيـن چيـزي را مي‌پـرستي؟!

تفسير مردان (245)

يـا اَبَـتِ اِنّـي قَـدْ جـاءَني مِنَ الْعِلْـمِ ما لَـمْ يَأْتِكَ فَاتَّبِعْني اَهْدِكَ صِراطا سَوِيّا

اي پدر علم و دانشي نصيب من شده است كه نصيب تونشده ، بنابراين از من پيروي كـن تـا تـو را بـه راه راسـت هـدايـت كنـم. (43 / مريم)

شرح آيه از تفسير نمونه

ابراهيم آزر را به پيروي از خود دعوت مي‌كند ، با اين‌كه قاعدتا عمويش از نظر سن از او بسيار بزرگ‌تر بوده و در آن جامعه سرشناس‌تر و دليل آن را چنين ذكر مي‌كند « كه من علمي دارم كه نزد تو نيست » (قَدْ جاءَني مِنَ الْعِلْمِ ما لَمْ يَأْتِكَ). اين يك قانون كلي است درباره همه كه در آن چه آگاه نيستند از آن‌ها كه آگاهند پيروي كنند و اين در واقع برنامه رجوع به متخصصان هر فن و از جمله مسأله تقليد از مجتهد را در فروع احكام اسلامي مشخص مي‌سازد ، البته بحث ابراهيم در مسائل مربوط به فروع دين نبود ، بلكه از اساسي‌ترين مسأله اصول دين سخن مي‌گفت ، ولي حتي در اين‌گونه مسائل نيز بايد از راهنمايي‌هاي دانشمند استفاده كرد ، تا هدايت به صراط سَوِيّ كه همان « صـراط مستقيم » اسـت ، حـاصـل گـردد .

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

در آيه مورد بحث، به ترسيم منطق روشن ابراهيم در دعوت به يكتاآفريدگار هستي و هشدار از شرك ادامه‌مي‌دهد كه گفت:

يـا اَبَتِ اِنّي قَـدْ جـاءَني مِنَ الْعِلْمِ ما لَمْ يَـأْتِكَ

پدرجان! من به خاطر لطف خدا و دريافت پيام او به شناخت و معرفت روشني از ذات پـاك و صفـات او نـايـل آمده‌ام كه چنين دانش و بينشي براي تو حاصل نيـامده است، پس بيـا و از مـن پيروي نما...

فَـاتَّبِعْنـي اَهْـدِكَ صِـراطـاً سَـوِيّـا.

تا به خواست خدا و در پرتو لطف او تو را به راه راست و بي‌انحراف كه هرگز تو را از حـق دور نسازد و گمراه نكند، رهبري نمايم.

(246) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

يـا اَبَـتِ لا تَعْبُـدِ الشَّيْطـانَ اِنَّ الشَّيْطـانَ كـانَ لِلـرَّحْمـنِ عَصِيّـا

اي پـدر شيطـان را پـرستـش مكـن كه شيطـان نسبت به خداوند رحمن عصيـانگر بود.

(44 / مريم)

شرح آيه از تفسير نمونه

البته پيدا است كه منظور از عبادت در اين‌جا عبادت به معني سجده كردن و نماز و روزه براي شيطان به‌جا آوردن نيست ، بلكه به معني اطاعت و پيروي فرمان است كه اين خود يك نوع از عبادت محسوب مي‌شود. معني عبادت و پرستش آن‌قدر وسيع است كه حتي گوش دادن به سخن كسي به قصد عمل كردن به آن را نيز شامل مي‌گردد و نيز قانون كسي را به رسميت شناختن يك نوع عبادت و پرستش او محسوب مي‌شود. از پيامبر

صلي‌الله‌عليه‌وآله چنين نقل شده : « مَنْ اَصْغي اِلي ناطِقٍ فَقَدْ عَبَدَهُ ، فَاِنْ كانَ النّاطِقُ عَنِ اللّهِ عَزَّوَجَلَّ فَقَدْ عَبَدَ اللّهَ وَ اِنْ كانَ النّاطِقُ عَنْ اِبْليسَ فَقَدْ عَبَدَ اِبْليسَ : كسي كه به سخن سخن‌گويي گوش فرا دهد (گوش دادن از روي تسليم و رضا) او را پرستش كرده ، اگر اين سخن گو از سوي خدا سخن مي‌گويد خدا را پرستيده است و اگر از سوي ابليس سخن مي‌گويد ابليس را عبادت كرده » .(1) به هر حال ابراهيم مي‌خواهد اين واقعيت را به عمويش تعليم كند كه انسان در زندگي بدون خط نمي‌تواند باشد يا خط اللّه و صراط مستقيم است و يا خط شيطان عصيانگر و گمراه ، او بايد در اين ميان درست بينديشد و براي خويش تصميم‌گيري كند و خير و صلاح خودرا دور از تعصب‌ها و تقليدهاي كوركورانه در نظـر بگيـرد.

1- « سفينة البحار » ، جلد 2 ، صفحه 115 (ماده عبد) .

و در ادامه سخن او را از پرستش و پيروي شيطان هشدار داد و گفت:
يــا اَبَــتِ لا تَعْبُــدِ الشَّيْطــــانَ
پدرجان! شيطــان را فــرمــانبرداري مكــن، كه بســان پرستشگر او خواهي بود.
روشن است كه انسان كفرگرا شيطان را نمي‌پرستد، بلكه وسوسه او را پيروي مــي‌كنــد و فــرمــانبــرداري و پيــروي، در نگــرش قــرآني بســـان پــرستـــش و مــرحلـــه‌اي از آن اســـــت.
اِنَّ الشَّيْطانَ كانَ لِلرَّحْمنِ عَصِيّا.
چــرا كه شيطـان عصيانگر و نافرمان بارگاه خداي بخشاينده است.
(248) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
يــا اَبَتِ اِنّــي اَخـافُ اَنْ يَمَسَّـكَ عَــذابٌ مِــنَ الــرَّحْمــنِ فَتَكُونَ لِلشَّيْطانِ وَلِيّا
اي پــدر ، من از اين مي‌ترسم كه عذابي از ناحيــه خــداونـــد رحمــن به تــو رســـد در نتيجـــه از دوستــان شيطــان باشــي. (45 / مريم)
شرح آيه از تفسير نمونه
تعبير ابراهيم در برابر عمويش آزر در اين‌جا بسيار جالب است از يك‌سو مرتبا او را با خطاب يا ابت (پدرم) كه نشانه ادب و احترام است، مخاطب مي‌سازد و از سوي ديگر جمله « اَنْ يَمَسَّكَ » نشان مي‌دهد كه ابراهيم از رسيدن كوچك‌ترين ناراحتي به آزر ناراحت و نگران است و از سوي سوم تعبير به « عَذابٌ مِنَ الرَّحْمنِ » اشاره به اين نكته مي‌كند كار تو به واسطه اين شرك و بت‌پرستي به‌جايي رسيده كه خداوندي كه رحمت عام او همگان را در برگرفته به تو خشم مي‌گيرد و مجازاتت مي‌كند ، ببين چه كار وحشتناكي انجام مي‌دهي. و از سوي چهارم اين كار تو كاري است كه سرانجامش ، قرار گرفتن زير چتر ولايت شيطان است .

كيفيت گفتگوي ابراهيم با آزر كه طبق روايات مردي بت‌پرست و بت‌تراش و بت‌فروش بوده و يك عامل بزرگ فساد در محيط محسوب مي‌شده ، به ما نشان مي‌دهد كه براي نفوذ در افراد منحرف ، قبل از توسل به خشونت بايد از طريق منطق ، منطقي آميخته با احترام ، محبت ، دلسوزي و در عين حال توأم با قاطعيت استفاده كرد ، چراكه گروه زيادي از اين طريق تسليم حق خواهند شد ، هر چند عده‌اي در برابر ايــن روش بــاز هم مقــاومت نشــان مي‌دهنــد كه البته حساب آن‌ها جدا است و بايــد برخــورد ديگري با آن‌ها داشت .
تفسير مردان (249)
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
ابراهيــم به روشنگــري خــود ادامـه مي‌دهـد كه:
يــا اَبَـتِ اِنّي اَخــافُ اَنْ يَمَسَّكَ عَــذابٌ مِــنَ الرَّحْمــانِ
پدرجان! من نگران آن هستم كه مباد از سوي خداي بخشاينده عذابي به سراغ تو بيايد، چرا كه تو بر كفرگرايي خويش اصرار مي‌ورزي.
فَتَكُــونَ لِلشَّيْطــانِ وَلِيّــا.
به باور «جُبّائي» منظور اين است كه: در نتيجه به شيطان وانهاده مي‌شوي و او نيز برايت سودبخش نخواهد افتاد.
امّا به بــاور «مُسْلِم» منظــور ايــن است كه: در آن صــورت، در خواري و لعنت پيــرو شيطــان خــواهــي شد.
از ديدگاه پاره‌اي منظور اين است كه: آنگاه است كه در آتش شعله‌ور دوزخ، همدم و همنشين شيطان خـواهي شد.
و از ديدگاه پاره‌اي ديگر، آنگاه است كه به ولايت و سرپرستي شيطان وانهاده شده و او بر تـو ولايت خــواهد كرد.
اين تعبير كه در آيه شريفه او را دوست و همنشين شيطان مي‌خواند و نه شيطان را همنشين او، به خاطر آن است كه او را بيشتر سرزنش نموده باشد و رسوايي‌اش را بيشتر سازد و منظور اين است كه: در آن صورت به عذاب خدا گرفتار مي‌گردي و شيطــان نيــز تــو را يــاري نخــواهــد كــرد و خــوار و نگــونســار خــواهي شد.
(250) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
قــالَ اَراغِبٌ اَنْــتَ عَنْ ءَالِهَتــي يا اِبْراهيمُ لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ لاَرْجُمَنَّكَ وَ اهْجُرْني مَلِيّا
گفت: اي‌ابراهيم‌آيا تو ازخدايان من روي‌گرداني؟ اگر (ازاين كار) دست برنداري تو را سنگسار مي‌كنم ، از من براي مدتي طولاني دورشو. (46 /

مريم)
شرح آيه از تفسير نمونه
كلمه « مَلِيّا » به گفته « راغب » در « مفردات » از ماده اِمْلاء به معني مهلت دادن طولاني آمده است و در اين‌جا مفهومش آن است كه براي مدت طولاني يا هميشه از من دور شو. نه تنها دلسوزي‌هاي ابراهيم و بيان پربارش به قلب آزر ننشست بلكه او از شنيدن اين سخنان ، سخت برآشفت. جالب اين‌كه اولاً « آزر » حتي مايل نبود تعبير انكار بت‌ها و يا مخالفت و بدگويي نسبت به آن‌ها را بر زبان آورد ، بلكه به همين اندازه گفت : « آيا تو روي گردان از بت‌ها هستي » مبادا به بت‌ها جسارت شود ، ثانيا : به هنگام تهديد ابراهيم ، او را به سنگسار كردن تهديد نمود ، آن هم با تأكيدي كه از « لام » و « نون تأكيد ثقليه » در « لَاَرْجُمَنَّكَ » استفاده مي‌شود و مي‌دانيم سنگسار كردن يكي از بدترين انواع كشتن است . ثالثا : به اين تهديد مشروط قناعت نكرد ، بلكه در همان حال ابراهيم را وجودي غير قابل تحمل شمرد و به او گفت : براي هميشه از نظرم دور شو. اين تعبير بسيار توهين‌آميزي است كه افراد خشن نسبت به مخالفين خود به كار مي‌برند و در فارسي گاهي به جاي آن « گورت را گم كن » مي‌گوييم ، يعني نه تنها خــودت براي هميشه از من پنهــان شــو ، بلكه جايي برو كه حتي قبرت را هم نبينم .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«اَلرَّغْبَةُ عَنِ الشَّيْ‌ءِ»: به مفهــوم روي گــردانيــدن از چيــزي آمــده اسـت.
«اِنْتِهـــــــاء»: خـــــودداري.
«رَجْم»: سنگباران ساختن؛ و به مفهوم بدگويي و ناسزا گفتن نيز آمده است.
«مَلِيّ»: روزگاري طولاني؛ ديرزمان.

همان گونه كه پيشتر اشاره رفت، «آزر» پدر «ابراهيم» نبود، بلكه نياي مادري او بود و نام پدر ابراهيم «تارخ» بود، چرا كه به باور دانشوران شيعه، پيامبر گرامي اسلام از ريشه و تباري پاك و پاكيزه برخاسته و همه پدران او تا آدم مسلمان و توحيدگرا بودند.
تفسير مردان (251)
از خـــود پيــامبر گــرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله آورده‌انــد كـــه فـــرمـــود:
لَــمْ يَــزَلْ يَنْقُلُنِــي اللّهُ مِــنْ اَصْلابِ الطّاهِرِينَ اِلي اَرْحامِ الْمُطَهَّراتِ حَتّي أَخْرَجَني في عــالَمِكُــمْ هـــــذا...(1)
خداي پرمهر هماره مرا از راه پدران و مادران پاك و پاكيزه و درست‌انديش، پيش آورد تا به دنيــاي شما و در عصــر و زمــان شمــا به دنيـا آورد.
و مي‌دانيم كه قرآن شريف كفرگرايان را به پاكي وصف نمي‌كند و مي‌فرمايد: اِنَّما الْمُشْــرِكــوُن نَجِــسٌ...
جـز اين نيست كه شـرك‌گرايان ناپاكند.
امّا آزر در برابر خيرخواهي و دعوت توحيدي او واكنش نابخردانه‌اي نشان‌داد و باخشونت و تندي به تهديد او پرداخت كه:
قــالَ اَراغِــبٌ اَنْــتَ عَـنْ اِلهَتــي يا اِبْرهيمُ
هان اي ابراهيم! آياتو از پرستش خدايان من روي برتافته‌اي؟
لَئِنْ لَمْ‌تَنْتَهِ لاَرْجُمَنَّكَ
اگـر دست از ايــن انــديشــه و رفتــارت برنــداري تــو را سنگباران خواهم كرد.
به‌باورپاره‌اي‌منظوراين‌است‌كه:اگردست‌ازتوحيدگرايي‌واعلان بيزاري از شرك و كفر برنداري باران ناسزا را بر تو مي‌بارانم.
و به‌باور پاره‌اي‌ديگر تورا خواهم‌كشت.
وَ اهْجُــرْني مَلِيّــا.
در مـــورد اين فــراز نيـز دو نظر است:
1 ـ به باور گروهي از جمله «حَسَن»، «مُجاهِد»، «سعيد بن جُبَير» و... منظور اين است كه براي مدتي طولاني از من دورشو.
2 ـ امّا به باور گروهي ديگر از جمله «ابن عباس» منظور اين است كه: از من دور شو تااز كيفرم درامان باشي و به سلامت بماني، چرا كه واژه «مَلِيّ» به مفهوم «سالم» است.
1. اعتقادات صَدُوق، ص 110.
(252) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

قالَ سَلامٌ عَلَيْكَ سَاَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبّي اِنَّهُ كانَ بي حَفِيّا
(ابـراهيـم) گفت: سلام بر تو، من به زودي برايت از پروردگارم تقاضاي عفو مي‌كنم ، چرا كه او نسبت به من مهـربان است. (47 / مريم)
شرح آيه از تفسير نمونه
اين سلام ممكن است توديع و خداحافظي باشد كه با گفتن آن و چند جمله بعد ، ابراهيم ، « آزر » را ترك گفت. در واقع ، ابراهيم در مقابل خشونت و تهديد آزر ، مقابله به ضد نمود ، وعده استغفار و تقاضاي بخشش پروردگار به او داد. در اين‌جا سؤالي مطرح مي‌شود كه چرا ابراهيم به او وعده استغفار داد ، با اين‌كه مي‌دانيم آزر ، هرگز ايمان نياورد و استغفار براي مشركان، طبق صريح آيه 113 سوره توبه ممنوع است. پاسـخ اين سـؤال به طـور مشـروح ذيل همان آيه سوره توبه ذكر شده است (تفسير نمونه ، جلد 8 صفحه 106) .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«حَفِيّ»: پر مهـر و لطفـي كه همـه نعمت‌هـا را به بنـدگـان ارزانـي مـي‌دارد.
امّا ابـراهيـم در بـرابـر آن تنـدي و خشـونـت بسيـار «آزر» بـا منطـق قـانع كننـده و مهـر بسيـار به او نـزديـك شـد و گفـت: سـلام بـر تـو بـاد!
قَـــالَ سَـــــلاَمٌ عَلَيْـــــكَ
به باور «جُبّائي» و «ابـو مُسْلم»، اين درود و سلام، نشان فراق و خداحافظي است.
امّا به باور پاره‌اي، درود و سلام احترام و نيكي است و منظور اين است كه: پدرجان! با اينكه من درست مي‌گويم و شما خوب نمي‌انديشي، با اين وصف به منظور اداي حقوق پدري و بزرگي به گفتارت بها مي‌دهم و تو را نافرماني نمي‌كنم و از نـزدت مي‌روم، چشـم خداحافـظ.
آنگـاه افـزود: سَاَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبّي
مـن بـه زودي از پـروردگـارم بـراي تـو آمرزش و هدايت خواهم خواست...
تفسير مردان (253)
در تفسيـر اين جملـه ديـدگـاه‌ها متفـاوت است:
1 ـ به باور پاره‌اي «ابراهيم» به حكم خرد و انديشه خويش و تشويق او به تفكّر، به او نويد آمرزش خواستن از بارگاه خدا داد، چرا كه تا آن زمان پيامي از سوي خدا در مـورد زشتـي و نـادرستـي آمـرزش خـواهي بـراي كافران دريافت نداشته بود.
2 ـ امّا به باور «جُبّائي» منظور اين است كه اگر پرستش‌هاي ذلت‌بار را وانهي، من نيز براي تو از بارگاه پروردگارم آمرزش خواهم خواست.

3 ـ و از ديدگاه «اَصَمّ» منظور اين است كه: اگر دست از شرك برداري و به راه توحيدگرايي گام سپاري، از پروردگارم خواهم خواست كه در دنيا گرفتار عـــذاب نگـــردي.
اِنَّهُ كانَ بي حَفِيّا.
به باور «ابن عبّاس» و «مُقاتِل»، منظور اين است كه: چرا كه خدا نسبت به من هماره پـــرمهـــر اسـت.
امّا به بـــاور پاره‌اي، خـــدا همـــاره به من نيكـــي نمـــوده و نيكي خواهد نمود.
و بـــه بـــاور پـــاره‌اي ديگـــر منظور اين است كه: چرا كه خدا به گفتگوي من و تو آگاه و داناست.
(254) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
وَ اَعْتَزِلُكُمْ وَ ما تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّهِ وَ اَدْعُوا رَبّي عَسي اَلاّ اَكُونَ بِدُعاءِ رَبّي شَقِيّا
و از شما و آن‌چه غير از خدا مي‌خوانيد كناره‌گيري مي‌كنم و پروردگارم را مي‌خوانم و اميدوارم دعـــايـــم در پيشگـــاه پـــروردگـــارم بي‌پـــاســخ نمـــاند. (48 / مريم)
فَلَمَّا اعْتَـــزَلَهُـــمْ وَ مـــا يَعْبُـــدُونَ مِـــنْ دُونِ اللّهِ وَهَبْنـــا لَـــهُ اِسْحـــقَ وَ يَعْقُوبَ وَ كُلاًّ جَعَلْنا نَبِيّا
هنگامي كه از آن‌ها و از آن‌چه غير خدا مي‌پرستيدند، كناره‌گيري كرد، ما اسحاق و يعقوب را بـــه او بخشيـــديم و هـــر يك را پيامبر بزرگي قرار داديم.(49 / مريم)
شرح آيه از تفسير نمونه
ابراهيم به‌گفته خود وفا كرد و بر سر عقيده خويش با استقامت هر چه تمام‌تر باقي ماند ، همواره منادي توحيد بود ، هر چند تمام اجتماع فاسد آن روز بر ضد او قيام كردند ، اما او سرانجام تنها نماند ، پيروان فراواني در تمام قرون و اعصار پيدا كرد ، به طوري كه همه خداپرستان جهان به وجودش افتخار مي‌كنند. گرچه مدت زيادي طول كشيد كه خداوند اسحاق و سپس يعقوب (فرزند اسحاق) را به ابراهيم داد ولي به هر حال اين موهبت بزرگ ، فرزندي همچون اسحاق و نوه‌اي همچون يعقوب كه هر يك پيامبري عالي مقام بودند ، نتيجه آن استقامتي بود كه ابراهيم در راه مبارزه با بت‌ها و كناره‌گيري از آن آيين باطل از خـود نشان داد .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
ابـــراهيـــم پـــس از ايـــن روشنگـــري و ادب‌آمـــوزي و اميـــدبخشـــي افـــزود:
وَ اَعْتَـــزِلُكُـــمْ وَ مـــا تَـــدْعُـــونَ مِـــنْ دُونِ اللّـــهِ
و من‌از پرستش‌هاي ذلت‌باري كه در ميان شما رواج دارد باز هم

كناره‌گيري مي‌كنم.
وَ اَدْعُـــــوا رَبّـــي
و يكتـا پروردگار خويشتن را مي‌خوانم و مي‌پرستم.
عَســـــــي اَلاّ اَكُـــــونَ بِـــــدُعـــــاءِ رَبّي شَقِيّـــا.
تفسير مردان (255)
اميد كه در خواندن پروردگارم ـ بسان شما بت‌پرستان تيره‌بخت ـ بي‌بهره و نگون‌بخت نباشم.
به باور پاره‌اي منظور اين است كه: اميدوارم كه خدا پرستش و فرمانبرداريم را بپـذيـرد و با نپذيرفتن آن تيـره‌بختـم نسازد، چرا كه انسان با ايمان هماره ميان بيم و اميـــد اســت.
و در آيه مورد بحث، قرآن در گواهي بر توحيدگرايي و استواري او در دعوتش، بــه پــرتــوي از پــاداش پــرشكــوه خــدا به او اشــاره نمــوده و مي‌فــرمــايــد:
فَلَمَّا اعْتَــزَلَهُــمْ وَ مــا يَعْبُــدُونَ مِنْ دُونِ اللّهِ وَهَبْنا لَهُ اِسْحقَ وَ يَعْقُوبَ وَ كُلاًّ جَعَلْنا نَبِيّا.
پس هنگامي كه او از آنان و آنچه جز خداي يكتا مي‌پرستيدند كناره‌گيري كرد و به سوي بيت‌المقدس رفت، ما نيز فرزندي بسان «اسحاق» و فرزند زاده‌اي چون «يعقوب» به او ارزاني داشتيم و بدين وسيله سوز جدايي و فراق خويشاوندان را با ارزاني داشتن فرزنداني شايسته‌كردار به او، آرامش بخشيديم؛ و فرزندانش را نيز به افتخار رسالت مفتخــر ساختيم.
(256) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
وَ وَهَبْنا لَهُمْ مِنْ رَحْمَتِنا وَ جَعَلْنا لَهُمْ لِسانَ صِدْقٍ عَلِيّا
و از رحمــت خــود بــه آن‌ها ارزانــي داشتيــم و بــراي آن‌هــا نــام نيــك و مقام مقبول و بــرجستـــه (در ميــان همـــه امــت‌ها) قـــرار داديــم. (50 / مريم)
شرح آيه از تفسير نمونه
اين در حقيقت پاسخي است به تقاضاي ابراهيم كه در سوره شعراء آيه 84 آمده است : « وَاجْعَلْ لي لِسانَ صِدْقٍ فِي الْآخَرِينَ : خدايا براي من لسان صدق در امت‌هاي آينده قرار ده » در واقع آن‌ها مي‌خواستند آن‌چنان ابراهيم و دودمانش از جامعه انساني طرد شوند كه كمترين اثر و خبري از آنان باقي نماند و براي هميشه فراموش شوند ، امّا بر عكس ، خداوند به خاطر ايثارها و فداكاري‌ها و استقامتشان در اداي رسالتي كه بر عهده داشتند ، آن‌چنان آن‌ها را بلند آوازه ساخت كه همواره بر زبان‌هاي مردم جهان قرار داشته و دارند و به عنوان اسوه و الگويي از خداشناسي و جهاد و پاكي و تقوا و مبارزه و جهاد شناخته مي‌شوند. « لِسان » در اين‌گونه موارد به معني يادي است كه از انسان در ميان مردم مي‌شود و هنگامي

كه آن را اضافه به « صِدْق » كنيم و لِسانَ صِدْقٍ بگوييم معني ياد خير و نام نيك و خاطره‌خوب در ميان‌مردم‌است و هنگامي‌كه باكلمه «عَلِيّا» كه به معني عالي و برجسته است ضميمه شود ، مفهومش اين خواهد بود كه خاطره بسيار خوب از كسي در ميان مردم بماند. ناگفته پيدا است ابراهيم نمي‌خواهد با اين تقاضا ، خواهش دل خويش را برآورد ، بلكه هدفش اين است كه دشمنان نتوانند تاريخ زندگي او را كه فوق العاده انسان‌ساز بود به بوته فراموشي بيفكنند و او را كه مي‌تواند الگويي براي مردم جهان باشد ، براي هميشه از خاطره‌ها محو كنند. در روايتي از امير مؤمنان علي مي‌خوانيم : « لِسانُ الصِّدْقِ لِلْمَرْءِ يَجْعَلُهُ اللّهُ فِي‌النّاسِ خَيْرٌ مِنَ الْمالِ يَأْكُلُهُ وَ يُورِثُهُ : خاطره خوب و نام نيكي كه خداوند براي كسي در ميان مردم قرار دهد از ثروت فراواني كه هم خودش بهره
تفسير مردان (257)
مي‌گيرد و هم به ارث مي‌گذارد ، بهتر و برتر است » .(1) اصولاً قطع نظر از جنبه‌هاي معنوي گاهي حسن شهرت در ميان مردم ، مي‌تواند براي انسان و فرزندانش سرمايه عظيمي گردد كه نمونه‌هاي آن را فراوان ديده‌ايم. در اين‌جا سؤالي پيش مي‌آيد كه چگونه در اين آيه موهبت وجود اسماعيل ، نخستين فرزند بزرگوار ابراهيم اصلاً مطرح نشده ، با اين‌كه نام يعقوب كه نوه ابراهيم است ، صريحا آمده است ؟ و در جاي ديگر از قرآن وجود اسماعيل ، ضمن مواهب ابراهيم بيان شده ، آن‌جا كه از زبان ابراهيم مي‌گويد : « اَلْحَمْدُ لِلّهِ الَّذي وَهَبَ لي عَلَي الْكِبَرِ اِسْماعيلَ وَ اِسْحاقَ : شكر خدايي را كه در پيري اسماعيل و اسحاق را به من بخشيد » (39 / ابراهيم). پاسخ اين سؤال چنين است كه : علاوه بر اين‌كه در دو سه آيه بعد نام اسماعيل و بخشي از صفات برجسته او مستقلاً آمده است ، منظور از آيه فوق آن است كه ادامه و تسلسل نبوت را در دودمان ابراهيم بيان كند و نشان دهد چگونه اين حسن شهرت و نام نيك و تاريخ بزرگ او به وسيله پيامبراني كه از دودمان او يكي بعد از ديگري به وجود آمدند ، تحقق يافت و مي‌دانيم كه بسياري از پيامبران از دودمان اسحاق و يعقوب در اعصار و قرون به‌وجود آمده‌اند، هرچنداز دودمان اسماعيل‌نيز بزرگ‌ترين پيامبران يعني پيامبراسلام صلي‌الله‌عليه‌وآله قدم به عرصه هستي گذارد ، ولـي تسلسل و تداوم در فرزندان اسحــاق بـــود. لذا در آيه 27 سوره عنكبوت مي‌خوانيم : « وَ وَهَبْنا لَهُ اِسْحاقَ وَ يَعْقُوبَ وَ جَعَلْنا في ذُرِّيَّتِهِ النُّبُوَّةَ وَالْكِتابَ: ما به او اسحاق و يعقوب را بخشيديم و در دودمان او نبوت و كتاب آسماني قراراداديم ».
1- « نور الثقلين » ، جلد 3 ، صفحه 339 .
(258) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

«لِسان»: زبـان ستايش و نكوهش.
و در آيـه مورد بحـث مي‌فرمايد:
وَ وَهَبْنـــا لَهُـــمْ مِـــنْ رَحْمَتِنـــا
و فراتر از فرزند و افزون بر مقام والاي رسالت، نعمت‌هاي ديگري نيز به آنان ارزاني داشتيم كه از آن جمله رحمت ويژه است كه تنها از آن بندگان خالص و بـزرگمـردان مجــاهد فداكار است.
وَ جَعَلْنــا لَهُــمْ لِســانَ صِدْقٍ عَلِيّا.
و آنان را در ميان عصرها و نسل‌ها بلندآوازه و پرشكوه گردانيديم و برايشان نام نيك و جاودانه ارزاني داشتيم، به گونه‌اي كه همگان او و فرزندانش را دوست مي‌دارند و مي‌ستــايند و آنــان را از خــود و راه و رســم خــود و خــود را از آنـان مي‌دانند.
به باور پاره‌اي منظور اين است كه: ما نام آنان را جاودانه و بلند آوازه ساختيم، چرا كه محمد صلي‌الله‌عليه‌وآله و پيروانش تا روز رستاخيز از آنان به عظمت ياد مي‌كنند و در نماز و تشهد نماز به آنان درود و سلام نثار مي‌كنند و مي‌گويند: خداوندا به محمد و خاندانش درود فرست، همان گونه كه بر ابراهيم و خاندانش درود فرستادي... كَما صَلَّيْتَ عَلــي اِبْراهيـمَ وَ آلِ اِبْـراهيمَ...

پرتوي از آيات(1)

پرتوي از آيات

از آيات 40 تا 50 كه پرتوي از سرگذشت درس‌آموز ابراهيم پدر توحيدگرايان را به تابلـو مي‌برد، اين نكات ارجدار و ارزشمند نيز، بسيار در خور تعمّق و تفكر است:
1. مترجم .
تفسير مردان (259)

دومّين درس انسانسازي كه از اين آيات دريافت مي‌گردد اين است كه مربيان و اصلاحگران و آموزگاران ارزش‌ها و والايي‌ها بايد از خود و نزديكانشان اصلاح و سازندگي و آراستگي را آغاز كنند؛ درست همان گونه كه ابراهيم از خاندان خويش روشنگري و اصلاح را شروع كرد... اِذْ قالَ لِأَبيهِ وَ قَوْمِهِ...(1)

و خدا به پيامبر اسلام صلي‌الله‌عليه‌وآله نيز همين فرمان را مي‌دهد:

وَ اَنْــذِرْ عَشيــرَتَــــكَ الأقْــرَبيـنَ. (2)

هــان اي پيــامبــر! نخست بستگــان و نزديكانت را هشدار ده و پيام آسمــاني‌ات را بــه آنــان بــرســان.

و اميــر مــؤمنان عليه‌السلام مي‌فــرمــود:

مَنْ نَصَّــبَ نَفْسَــهُ لِلنّاسِ إمــاماً فَلْيَبْدَءْ بِتَعْليمِ نَفْسِهِ قَبْلَ تَعْليمِ غَيرِهِ وَلْيَكُنْ تَأديبُهُ بِسيــرَتِــهِ قَبْــلَ تَــأديبِــهِ بِلِســانِهِ...(3)

چهـارمين درسـي كه پـدر توحيدگـرايـان به فرزندان فراموشكارش مي‌دهد اين است كه او تنها در پرتو دانش و آگاهي و بينش و يقين دعوت مي‌كند و لب به سخـن مي‌گشـايد، نه بر اساس پندارها، اوهـام، خـرافـات، بافتـه‌هاي ميان تهـي و وعـده‌هـاي غيـر عملـي.
از اين رو بايد دعوت‌ها و فراخوان‌ها به راستي بر اساس آگاهي و يقين باشد و اظهـار نظـرها مسئـولانه انجـام گيـرد تا حقـوق و كـرامـت‌ها پـاس داشته شود.
1. سوره شُعَراء، آيه 70.
2. سوره شُعَراء، آيه 214.
3. نَهْجُ البَلاغَه، قصار 73.
(260) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

از دگرسو بايد پذيرش‌ها و حركت‌ها و نفي و اثبات‌ها و واكنش‌ها نيز بر اساس دانش و آگاهي و بينش و انديشوري صورت گيرد، درست همان گونه كه ابراهيم مي‌گويد و مي‌خواهد.
و درست همان گونه كه قرآن در آيه ديگري بر چنين حركت و پذيرش و گزينش و انتخابي درود مي‌فرستد و نويد نجات و سرفرازي مي‌دهد.
فَبَشِّرْ عِبادِ الَّذينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ اَحْسَنَهُ اُولئِكَ الَّذينَ هَديهُمُ اللّهُ...(1)
1. سوره زمر، آيه 18.
تفسير مردان (261)

وَ لَقَـــــدْ اتَيْنـــا اِبْـــراهيـــمَ رُشْـــدَهُ مِـــنْ قَبْـــلُ وَ كُنّا بِـــه عـــالِميـــنَ
مـــا وسيلـــه رشـــد ابـــراهيـــم را از قبـــل به او داديم و از (شـــايستگـــي) او آگـــاه بـــوديم.
(51 / انبياء)
شرح آيه از تفسير نمونه
« رُشْدَ » در اصل به معني راه يافتن به مقصد است و در اين‌جا ممكن است اشاره به حقيقت توحيد باشد كه ابراهيم از سنين كودكي از آن آگاه شده بود و ممكن است اشاره به هرگونه خير و صلاح به معني وسيع كلمه بوده باشد. تعبير بـه « مِنْ قَبْلُ » اشاره به قبل از موسي و هارون است. جمله « كُنّا بِه عالِمينَ » اشاره به شايستگي‌هاي ابراهيم براي كسب اين مواهب است ، درحقيقت خدا هيچ موهبتي را به كسي بدون دليل نمي‌دهـــد، اين شايستگي‌ها است كه آمادگي براي پذيرش مواهب الهي است ، هـرچنـد مقـام نبوت يك مقام موهبتي است .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

پس از ترسيم پرتوي از داستان «موسي» و «هارون»، در آيات 51 تا 60 به ترسيم پرتوي از سرگذشت «ابراهيم»، پدر توحيدگرايان و تدبير او در مبارزه با پرستش‌هاي ذلّت‌بـار و ارتجـاعي پـرداخته و مي‌فرمايد:
وَ لَقَـدْ آتَيْنـا اِبْـراهيـمَ رُشْـدَهُ مِـنْ قَبْـلُ
و به يقين ما پيشتر به پيامبرمان ابراهيم رشد فكري شايسته و زيبنده او را ارزاني داشتيم.
در مـورد «پيشتر» ديـدگاه‌ها متفاوت است:
(262) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
1 ـ به باور پـاره‌اي منظـور پيش از رسـالت «مـوسـي» مي‌باشد.
2 ـ اما به باور پاره‌اي ديگر منظور پيش از رسالت محمد صلي‌الله‌عليه‌وآله است.
3 ـ و از ديدگاه برخي منظـور پيش از رسيدن خود «ابراهيم» به سن بلوغ مي‌باشد.
با اين بيان منظور اين است كه: ما پيشتر به پيامبرمان ابراهيم، دليل و برهان شناخت خـدا و توحيـدگرايي و يكتـاپرستـي را ـ كـه راه رشد و تكامل است ـ ارزانـــي داشتيـــم.
وَ كُنّا بِـــهِ عـالِميـنَ.
و ما مي‌دانستيم كه او براي رشد و رساندن پيام خدا در پرتو گفتار و كردار، بسيار شايسته و برازنده است.
تفسير مردان (263)
اِذْ قالَ لِاَبيهِ وَ قَوْمِه ما هذِهِ التَّماثيلُ الَّتي اَنْتُمْ لَها عاكِفُونَ
آن هنگام كه به پدرش (آزر) و قوم او گفت اين مجسمه‌هاي بي‌روحي را كه شما همواره پرستش مي‌كنيد چيست؟ (52 / انبياء)
شرح آيه از تفسير نمونه
« ابراهيم » با اين تعبير بت‌هايي را كه در نظر آن‌ها فوق العاده عظمت داشت شديدا تحقير كرد . اولاً : با تعبير « ما هذِهِ » (اين‌ها چيست؟) ثانيا : با تعبير به « تَماثيل » زيرا « تَماثيل » جمع « تِمْثال » به معني عكس يا مجسمه بي‌روح است (تاريخچه بت پرستي مي‌گويد : اين مجسمه‌ها و عكس‌ها در آغاز جنبه يادبود پيامبران و علماء داشته ، ولي تدريجا صورت قداست به خود گرفته و معبود واقع شده است). جمله «اَنْتُمْ لَها عاكِفُونَ» با توجه به معني « عُكُوف » كه به معني‌ملازمت توأم با احترام است نشان مي‌دهد كه آن‌ها آن‌چنان دلبستگي به‌اين بت‌ها پيدا كرده بودند و سر برآستانش مي‌ساييدند و بر گردنشان مي‌چرخيدند كه گويي همواره ملازم

آن‌ها بودند. اين گفتار ابراهيم در حقيقت استدلال روشني است براي ابطال بت پرستي ، زيرا آن‌چه از بت‌ها مي‌بينيم همين مجسمه و تمثال است ، بقيه تخيل است و توهم و پندار است ، كدام انسان عاقل به خود اجازه مي‌دهد ، كه براي مشتي سنگ و چوب اين همه عظمت و احترام و قدرت قائل باشد ؟ چرا انساني كه خود اشرف مخلوقات است ، در برابر مصنوع‌خويش، اين چنين خضوع و كرنش كند و حل مشكلات خود را از آن بخواهد؟
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
در آيه مورد بحث به يكي از فرازهاي درس‌آموز و الهام‌بخش زندگي او پرداخته و مي‌فرمايد: اين رشادت و برازندگي ابراهيم هنگامي جلوه كرد كه به پدر و جامعه‌اش گفت: اين پيكره‌هايي كه آنها را مي‌پرستيد، چيست؟
واژه «تِمْثال» به‌مفهوم چيزمصنوعي مي‌باشد كه به يكي از مخلوقات شباهت دارد.
و پاره‌اي برآنند كه بت‌ها پيكره دانشمندان و علماي گذشته بود. اما پاره‌اي بر اين باورند كه آنها پيكره و مجسّمه پديده‌هاي كيهاني بودند و نه زميني.
(264) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
قالُوا وَجَدْنا اَباءَنا لَها عابِـ7دينَ
گفتند : ما پدران خود را ديديم كه آن‌ها را عبادت مي‌كنند. (53 / انبياء)
قالَ لَقَدْ كُنْتُمْ اَنْتُمْ وَ اباؤُكُمْ في ضَلالٍ مُبينٍ
گفت: مسلماشما و هم پدرانتان در گمراهي آشكاري بوده‌ايد.(54 / انبياء)
شرح آيه از تفسير نمونه

از آن‌جا كه تنها سنت و روش نياكان بودن هيچ مشكلي را حل نمي‌كند و هيچ دليلي نداريم كه نياكان عاقل‌تر و عالم‌تر از نسل‌هاي بعد باشند ، بلكه غالبا قضيه به عكس است چون باگذشت زمان علم و دانش‌ها گسترده‌تر مي‌شود ، ابراهيم بلافاصله به آن‌ها « پاسخ گفت : هم شما و هم پدرانتان به طور قطع در گمراهي آشكار بوديد ». جالب اين‌كه بت‌پرستان درجواب‌ابراهيم، هم‌روي كثرت نفرات تكيه كردند و هم طول زمان ، گفتند : « ما پدران خود را بر اين آيين و رسم يافتيم ». ابراهيم هم در هر دو قسمت به‌آن‌ها پاسخ گفت، كه هم‌شما و هم پدرانتان، هميشه درضلال مبين بوديد. يعني انسان عاقل‌كه داراي استقلال فكري است هرگز خود را پايبند اين اوهام نمي‌كند، نه‌كثرت طرفداران طرح‌وسنتي‌را دليل‌اصالت‌آن مي‌داند و نه‌دوام‌وريشه‌داربودن‌آن را .

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

بت‌پرستان و شرك‌گرايان به جاي پاسخ درست به دنباله‌روي از پدران و نياكان خويش چسبيدند و گفتند: ما پدران خويشتن را پرستشگر آنها يافتيم و به راه آنان گام سپرديم. و بدين‌سان هم نشان دادند كه بر اين راه و رسم ذلت‌بار واپسگرايانه كه در پيش گرفته‌اند، دليل و برهان ندارند و كارشان تنها دنباله‌روي است و هم نشان دادند كه دنباله‌روي و تقليد كوركورانه يكي از آفت‌هاي جامعه‌ها و رشد و شكوفايي تمدّن‌ها و سدّ راه اصلاح و اصلاحگران عصرها و نسل‌هاست.

«ابراهيم» شجاعانه و خيرخواهانه به روشنگري پرداخت و آنان را سرزنش كرد كه:

واقعيت اين است كه هم خودتان و هم پدرانتان در گمراهي آشكاري هستيد كه بت‌هـا را به جـاي آفـريدگار هستـي مي‌پرستيد.

تفسير مردان (265)

قالُوا اَجِئْتَنا بِالْحَقِّ اَمْ اَنْتَ مِنَ اللاّعِبينَ

گفتند: تو مطلـب حقـي بـراي ما آورده‌اي يـا شـوخـي مي‌كنـي؟ (55 / انبياء)

شرح آيه از تفسير نمونه

زيرا آن‌ها كه به پرستش بت‌ها عادت كرده بودند و آن را يك واقعيت قطعي مي‌پنداشتند، بـاور نمي‌كـردنـد كسي جـدا با بت پرستي مخالفت كند ، لذا از روي تعجـب اين سؤال را از ابـراهيم كردند .

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

آنان با شنيدن منطق توحيدگرايانه «ابراهيم» و سخن قاطعانه و

روشنگرانه و جدي او گفتند: آيا تو به راستي حق را براي ما آورده‌اي و دعوتت به يكتاپرستي و نكوهش بت‌ها حقيقت دارد يا از بازيگراني و به شوخي چنين مي‌گويي؟
آنان بدان دليل اين پرسش را از آن حضرت كردند كه انكار بت و بتكده و بت‌پرستي را از او بسيار دور مي‌پنداشتند، چرا كه او را انساني شايسته و حق‌جو مي‌پنداشتند و چون خود به بت‌پرستي خو گرفته بودند، آن را شيوه درستي مي‌پنداشتند.
(266) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
قالَ بَلْ رَبُّكُمْ رَبُّ السَّمواتِ وَ الْأَرْضِ الَّذي فَطَرَهُنَّ وَ اَنَا عَلي ذلِكُمْ مِنَ الشّاهِدينَ
گفت : (كاملاً حق آورده‌ام) پروردگار شما همان پروردگارآسمان‌ها و زمين است كه آن‌ها را ايجاد كرده و من از گواهان اين موضوع هستم. (56 / انبياء)
شرح آيه از تفسير نمونه
ابراهيم با اين گفتار قاطعش نشان داد آن كس شايسته پرستش است كه آفريدگار آن‌ها و زمين و همه موجودات است ، اما قطعات سنگ و چوب كه خود مخلوق ناچيزي هستند ، ارزش پرستش را ندارند ، مخصوصا با جمله « وَ اَنَا عَلي ذلِكُمْ مِنَ الشّاهِدينَ » اثبات كرد تنها من نيستم كه گواه بر اين حقيقتم ، بلكه همه آگاهان و فهميده‌ها همان‌ها كه رشته‌هاي تقليد كوركورانه را پاره كرده‌اند گواه بر اين حقيقتند .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
ابراهيم در برابر پرسش آنان گفت:
قالَ بَلْ رَبُّكُمْ رَبُّ السَّمواتِ وَ الْأَرْضِ الَّذي فَطَرَهُنَّ
نه، من از بازيگران نيستم و به شوخي سخن نمي‌گويم، بلكه پروردگارتان، همان پروردگار آسمان‌ها و زمين است و بايد او را از راه نگرش بر كران تا كران هستي و پديده‌هاي گوناگون و نظام حيرت‌انگيز آفرينش شناخت.
وَ اَنَا عَلي ذلِكُمْ مِنَ الشّاهِدينَ
واژه «شاهِد» به مفهوم دليل و راهنماست و بر اين اساس «ابراهيم» خود را گواه معرفي مي‌كند، چرا كه با گفتار و عملكرد خود مردم را راه مي‌نمايد و به گواهي و ارشاد خود اطمينان دارد و مي‌گويد: من بر اين گفتار و دعوت خويش گواه مي‌باشم.
تفسير مردان (267)
وَ زَكَرِيّا اِذْ نادي رَبَّهُ رَبِّ لا تَذَرْني فَرْدا وَ اَنْتَ خَيْرُ الْوارِثينَ
و زكريا را (به‌يادآور) در آن هنگام‌كه پروردگارش‌را خواند (و عرض كرد) پروردگار من! مرا تنها مگذار (و فرزند برومندي به من عطا كن) و تو

بهترين وارثاني. (89 / انبياء)
شرح آيه از تفسير نمونه
سال‌ها بر عمر زكريا گذشت و برف پيري بر سرش نشست ، اما هنوز فرزندي نـداشـت و از سـوي ديگـر همسـري عقيـم و نـازا داشت .
او در آرزوي فرزندي بود كه بتواند برنامه‌هاي الهي او را تعقيب كند و كارهاي تبليغيش نيمه تمام نماند و فرصت‌طلبان بعد از او بر معبد بني اسرائيل و اموال و هـداياي آن كه بـايـد صـرف راه خـدا مي‌شد ، پنجه نيفكنند. در اين هنگام با تمام قلب به درگاه خدا روي آورد ، تقاضاي فرزند صالح و برومندي كرد و با دعايي كه توأم با نهايت ادب بود خدا را خواند ، نخست از « رَبِّ » شروع كرد ، همان پروردگاري كه از نخستين لحظات زنـدگي لطفش شامل انسان مي‌شود ، سپس با تعبير « لا تَذَرْني » كه از ماده « وَذْر » به معني ترك كردن چيزي به خاطر كمي و بي‌اعتنايي آمده ، اين حقيقت را بازگو كرد كه اگر تنها بمانم فراموش خواهم شد ، نه من كه برنامه‌هاي من نيز به دست فراموشي سپرده مي‌شود و سرانجام با جمله « وَ اَنْتَ خَيْرُ الْوارِثينَ » اين حقيقت را بازگـو كـرد كه من مي‌دانم اين دنيا دار بقاء نيست و نيز مي‌دانم تو بهترين وارثاني ، ولي از نظر عالَم اسباب دنبال سببي مي‌گردم كه مرا به هدفم رهنمون گردد .
(268) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«تذرني»: اين واژه از ريشه «وذر» به مفهوم واگذاردن چيزي به خاطر بي‌اعتنايي به آن آمده است.

پـرتـوي از سرگذشت «زَکَـرِيّـا»

پـرتـوي از سرگذشت «زَكَـرِيّـا»

در آيــه 89 سـوره انبياء ضمـن اشــاره به پـرتوي از سرگذشت «زكريّا» مي‌فرمايد:
وَ زَكَرِيّا اِذْ نادي رَبَّهُ رَبِّ لاتَذَرْني فَرْداً
و «زكريّا» را به ياد آور آن گاه كه پروردگارش را در تنهايي ندا داد كه: پروردگارا! مرا بي‌وارث، بي‌فرزند و تنها مگذار و به من فرزندي ارزاني دار تا در كارهاي دين و دنيا يــاورم و پس از مــرگ وارثــم گـردد.
وَ اَنْـــتَ خَيْـــــــرُ الْــوارِثيـــنَ
و مــن بــر اين عقيــده‌ام كه تو بهتــرين ارث بــرانــي، اما از بارگاه تو فرزند شــايستـــه‌كـــردار مـي‌خــواهــم.
و بدين‌سان او، هم دعا مي‌كند و هم پروردگارش را با همه وجود و به زيبايي مي‌ستايد و روشنگري مي‌كند كه او تنها زنده و پاينده است، او بهترين بازمانده مردگان است و جز او همه خواهند مرد.
تفسير مردان (269)
فَاسْتَجَبْنا لَهُ وَ وَهَبْنــا لَــهُ يَحْيــي وَ اَصْلَحْنا لَهُ زَوْجَهُ اِنَّهُمْ كانُوا يُسارِعُونَ فِي‌الْخَيْراتِ وَ يَدْعُونَنارَغَبا وَ رَهَبا وَكانُوا لَناخاشِعينَ
ما دعاي او را مستجاب‌كرديم و «يحيي» را به او بخشيديم‌و همسرش را براي او اصلاح كرديم ، چراكه آن‌ها در نيكي‌ها سرعت مي‌كردند و به خاطر عشق (به رحمت) و ترس (ازعذاب) مارامي‌خواندند و براي ما خاشع بودند (خضوعي توأم با ادب و ترس از مسؤوليت). (90 / انبياء)
شرح آيه از تفسير نمونه

« رَغَبا » به معني رغبت و ميل و علاقه است و « رَهَبا » به معني ترس است. خداوند اين دعاي خالص و سرشار از عشق به حقيقت را اجابت كرد و خواسته او را تحقق بخشيد . سپس اشاره‌به سه قسمت از صفات برجسته اين خانواده كرده. ذكر اين صفات سه گانه ممكن است اشاره به اين باشد كه آن‌ها به هنگام رسيدن به نعمت گرفتار غفلت‌ها و غرورهايي كه دامن افراد كم ظرفيت و ضعيف الايمان را به‌هنگام وصول به‌نعمت مي‌گيرد نمي‌شدند ، آن‌ها در همه حال نيازمندان را فراموش نمي‌كردند و در خيرات ، سرعت داشتند ، آن‌ها در حال نياز و بي‌نيازي ، فقر و غناء ، بيماري و سلامت ، همواره متوجه خدا بودند و بالاخره آن‌ها به خاطر اقبال نعمت گرفتار كبر و غـرور نمي‌شـدنـد ، بلكه همـواره خاشع و خاضع بودند.

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

«رَغَباً»: به مفهوم شـور و شـوق و تمـايل آمـده است.

«رَهَباً»: به مفهوم بيـم و ترس است.

در آيـه مـورد بحـث مي‌فـرمايد:

فَـاسْتَجَبْنـا لَـهُ

و ما نيز دعـاي او را پذيرفتيم و خواسته‌اش را برآورديم.

وَ وَهَبْنا لَهُ يَحْيي

(270) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

و فرزند ارجمندي چون «يحيي» را به او ارزاني داشتيم.

وَ اَصْلَحْنـا لَـهُ زَوْجَـهُ

و ما همسر «زكريّا» را كه زني نازا و سالخورده بود به جواني و شايستگي باروري و آوردن فـرزنـد بازگردانيـديم و كـارش را اصـلاح كرديم.

پـاره‌اي بر آننـد كه منظـور اين است كه: ما همسر او را از سالخوردگي به جواني، از ناباروري به باروري و از تندخويي و بداخلاقي به خوش‌اخلاقي دگرگون سـاختيـم و اصـلاح كـرديـم.

اِنَّهُمْ كانُوا يُسارِعُونَ فِي‌الْخَيْراتِ

چـرا كه خـانـدان «زكـريّا» مردمي بودند كه به سوي انجام كارهاي نيك و شـايسته شتاب مي‌گرفتند و به بنـدگي خـدا و پـرستش و فـرمـانبـرداري او شـور و شـوق نشـان مي‌دادند.

وَ يَـدْعُـونَنـا رَغَبـاً وَ رَهَبـاً

و ما را به اميـد پـاداش و از بيـم كيفر، خالصانه مي‌خواندند و عبادت مي‌كردند.

وَ كـــائُوا لَنـــا خـــاشِعيـــــنَ
و در بـارگـــاه مـــا فـــروتـــن و بيمنـــاك بـــودنـــد.
برخي آورده‌اند كه آنان در اوج بهره‌وري و نعمت نيايشگرانه مي‌گفتند: پروردگارا! ما را غافلگير مساز؛ و در حال محروميت و گرفتاري مي‌گفتند: خداوندا! مباد كه اين گرفتـــاري كيفـر گنـــاه ما باشد.
از آيه شريفه دريافت مي‌گردد كه شتاب در فرمانبرداري خدا و نيايش و نماز پسنـديده‌تـــر و شايسته‌تر است.

صفات برجسته مردان شایسته

قَــدْ اَفْلَــحَ الْمُؤْمِنُــونَ
مــؤمنــان رستگــار شــدنــد. (1 / مؤمنون)
شرح آیه از تفسیر نمونه
انتخاب نام « مُؤْمِنُونَ » براي اين سوره ، به خاطر آيات آغاز اين سوره است كه ويژگي‌هاي مؤمنان را در عباراتي كوتاه ، زنده و پرمحتوا تشريح مي‌كند. « اَفْلَحَ » از ماده « فَلَح » و « فَلاح » در اصل به معني شكافتن و بريدن است ، سپس به هر نوع پيروزي و رسيدن به مقصد و خوشبختي اطلاق شده است. در حقيقت افراد پيروزمند و رستگار و خوشبخت موانع را از سر راه برمي‌دارند و راه خود را به سوي مقصد مي‌شكافند و پيش مـي‌روند. البته فلاح و رستگاري معني وسيعي دارد كه هم پيروزي‌هاي مادي را شامل مي‌شود و هم معنوي را و در مورد مؤمنان هر دو بُعْد منظور اسـت. پيروزي و رستگاري دنيوي در آن است كه انسان آزاد و سربلند و عزيز و بي‌نياز زندگي كند و اين امور جز در سايه ايمان امكان‌پذير نيست و رستگاري آخرت در اين است كه در جــوار رحمت پــروردگــار در ميــان نعمت‌هاي جــاويــدان در كنار دوستـــان شــايستــه و پـــاك و در كمــال عـــزت و سربلنــدي به ســـر بــرد .
شرح آیه از تفسیر مجمع‌البیان

در آغازين آيات اين سوره، آفريدگار هستي سخن را با سرنوشت شوق‌آفرين و پرشكوه مردم با ايمان آغاز مي‌كند و در پي آن اساسي‌ترين ويژگيهاي ايمان‌آوردگان راستين را به تابلو مي‌برد و روشنگري مي‌كند كه فرد و خانواده و تشكيلات و جامعه با ايمان، فراتر از قلمرو گفتار و ادّعا و نوشتار، در ميدان انديشه و عقيده و عملكرد چگونه است.

(272) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

در آيه مورد بحث مي‌فرمايد:

قَدْ اَفْلَحَ الْمُؤمِنُوْنَ

راستي كه مردم با ايمان به اوج فلاح و رستگاري پر كشيدند؛ چرا كه آنان به خدا و پيامبران و برنامه‌هاي آسماني‌شان ايمان آورده و آنها را راه و رسم زندگي ساختند و در نتيجه رستگار شدند.

و پاره‌اي نيز بر آنند كه منظور اين است كه: كارهاي شايسته مردم با ايمان ماندگار است.

و به باور پاره‌اي ديگر منظور اين است كه مردم با ايمان نيكبخت و شاهد سعادتند.

«فَرّاء» مي‌گويد: واژه «قَدْ» در آغاز آيه ممكن است به خاطر يكي از دو جهت آمده باشد:

1 ـ يا به خاطر تأكيد بر رستگاري و فلاح مردم با ايمان كه كسي در آن ترديد روا ندارد و ترديدافكني نكند.

2 ـ و يا به خاطر نزديك ساختن گذشته به حال، چرا كه وقتي گفته مي‌شود:

«قَدْ قامَتِ الصَّلوةُ» نشانگر آن است كه هم‌اكنون نماز برپا مي‌گردد.

با اين بيان مفهوم آيه شريفه اين است كه: ايمان‌آوردگان راستين در گذشته زندگي خويش به بركت درست‌انديشي و ايمان و عملكرد شايسته رستگار شدند و اين رستگاري آنان همچنان ادامه دارد.

تفسير مردان (273)

آيه موردبحث ، قرآن شريف اين نويد و اين مژده را مي‌دهد كه: مردم توحيدگرا و با ايمان رستگارند؛ و در همه ابعاد و راهها به فلاح و نجات و رستگاري پر كشيده و به هـدفهـاي دنيـوي و اخروي، مادي و معنوي و الهي و انساني خويش نايل آمده و شـاهـد نيـك‌بختي را در آغـوش كشيـده‌اند.
اينان در زندگي، در پرتو ايمان آگاهانه و خالصانه و راستين، از همه اسارتها آزاد، از همـه خـرافـه‌ها بركنار و از همه ذلّتها رها و به اوج عزّت و سرفرازي، آزادي و استقلال و پـاكي و عـدالت اوج گـرفتـه‌اند؛
و در سـراي آخـرت نيـز به بهشـت پـرطـراوت و زيبا و نعمتهاي بي‌شمار خدا و خشنودي او و همنشينيِ پيامبران و امامان نـور نائل آمده‌اند و چه رستگاري بـرتـر و بهتـر از اينهـا!
1 . مترجم .
(274) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
اَلَّذينَ هُمْ في صَلاتِهِمْ خاشِعُونَ
آن‌هـا كه در نمـازشـان خشـوع دارند. (2 / مؤمنون)
شرح آيه از تفسير نمونه
از اين آيه تا آيه 9 ، صفات برجسته مؤمنان تشريح شده است. « خاشِعُونَ » از ماده « خُشُوع » به معني حالت تواضع و ادب جسمي و روحي است كه در برابر شخص بزرگ يا حقيقت مهمي در انسان پيدا مي‌شود و آثارش در بدن ظاهر مي‌گردد. اين‌جا قرآن « اِقامَه صَلوة » (خواندن نماز) را نشانه مؤمنان نمي‌شمارد، بلكه خشوع در نماز را از ويژگي‌هاي آنان مي‌شمارد، اشاره به اين‌كه نماز آن‌ها الفاظ و حركاتي بي‌روح و فاقد معني نيست ، بلكه به هنگام نماز آن‌چنان حالت توجه به پروردگار در آن‌ها پيدا مي‌شود كه از غير او جدامي‌گردند و به او مي‌پيوندند ، چنان غرق حالت تفكر و حضور و راز و نياز با پروردگار مي‌شوند كه برتمام ذرات وجودشان اثر مي‌گذارد، خود را ذره‌اي مي‌بينند در برابر وجودي بي‌پايان و قطره‌اي در برابر اقيانوسي بي‌كران. در حديثي مي‌خوانيم كه پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله مردي را ديد كه در حال نماز با ريش خود بازي مي‌كند ، فرمود : « اَمّا اَنَّهُ لَوْ خَشَعَ قَلْبُهُ لَخَشَعَتْ جَوارِحُهُ : اگر در قلبش خشوع بود ، اعضـاي بدنش نيز خـاشع مي‌شد » .(1)
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
مردم با ايمان و شايسته كردار كساني هستند كه در نماز خويش خاشع و فروتن هستند و ديــده بر سجده‌گاه خود دارند و به اين سو و آن سو

نمي‌نگرند و دلشان در گــرو مهــر و عشــق بــه خــداست.
در روايت است كه پيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله بنده خدايي را در حال نماز نگريست كه با ريش خود بــازي مي‌كرد؛ آن حضرت فرمود: اَما اِنَّهُ لَوْ خَشَعَ قَلْبُهُ لَخَشَعَتْ جَوارِحُهُ.(2)
اگر اين بنده خدا در نماز خويش دل و قلبي فروتن و ترسان داشت، ديگر اعضا و
1- « مجمــع البيــان » ، ذيــل آيــه مــورد بحــث .
2 . مَعالِم التّنزيل، بَغَوي، ج 4، ص 138؛ كَشّاف، 3، ص 25.

اندامهاي بدنش نيز فروتن بود.
از اين بيان ارزنده چنين دريافت مي‌گردد كه ويژگي خشوع در نماز و نيايش با خدا بايد از قلب سرچشمه گيرد و كران تا كران سازمان وجود انسان و از آن جمله اعضا و اندامها را فرا گيرد. و خشوع راستين دل نيز آن است كه انسان از همه چيز روي گرداند و با همه وجود به بارگاه آن گرداننده فرزانه هستي روي آورد و آنگونه با او به نيايش بپــردازد و او را بپــرستــد.
فروتني و خشوع اعضا و اندامها نيز اين‌گونه است كه ديده را فرو نهد و با پرهيز از بيهــوده‌كــاري و بيهــوده‌انديشي، جز به ذات پاك و بي‌همتاي خدا به هيچ چيز و هيــچ كــس تــوجــه نكنــد.
«ابن عبّاس» مي‌گويد: مفهوم خشوع دل اين است كه انسان به گونه‌اي دل به خدا دهــد كه در ايــن ســو و آن ســوي او، كســاني را كه ايستــاده‌اند نشناسد.
در مــورد پيشــواي گــرانقــدر تــوحيــد آورده‌انــد كــه: «كانَ يَرْفَعُ بَصَرَهُ اِلَي السَّمــاءِ فــي صَلــوتِــهِ»(1)
آن حضرت به هنگام نماز خويش چشم به سوي آسمان مي‌دوخت و ديگر جز به خدا، به هيچ چيز و هيچ كس و هيچ رويدادي فكر نمي‌كرد؛ امّا پس از فرود اين آيه شريفه، ديگر در نمازها سر را به حالت فروتني و خضوع پايين مي‌افكند و ديدگان را بر سجــده‌گاه مي‌دوخت و دل به خدا مي‌سپرد و زبان به نيايش مي‌گشود.
1 . تفسير طَبَري، ج 18، ص 3؛ الوسيط واحدي، ج 3، ص 284؛ تفسير ماوَرْدي، ج 4، ص 46؛ مُسْتَدْرَك حاكم، ج 2، ص 393.

وَ الَّــذينَ هُــمْ عَــنِ اللَّغْــوِ مُعْــرِضــُونَ
و آن‌ها كه از لغو و بيهودگي روي گــردان هستنــد. (3 / مؤمنون)
شرح آيه از تفسير نمونه
در واقــع تمــام حــركــات و خطــوط زندگي آنان هدفي را دنبال مي‌كند ،

هدفي مفيد و سازنده چرا كه « لَغْو » به معني كــارهــاي بي‌هــدف و بــدون نتيجه مفيد است. در حقيقت لغو همان‌گونه كه بعضي‌از مفسران بزرگ گفته‌اند ، هر گفتار و عملي است كه فايده قابل ملاحظه‌اي نداشته باشد و اگر مي‌بينيم بعضي از مفسران آن را به بــاطــل ، بعضــي به معني همه معاصي ، بعضي به‌معني دروغ ، بعضي به معني دشنام يا مقابله دشنام به دشنام ، بعضي به معني غنا و لهو و لعب و بالاخره بعضي به معني شرك ، تفسير كرده‌اند ، همه اين‌ها مصداق‌هاي آن مفهوم جامع و كلي است. البته لغو تنها شامل سخنان و افعال بيهوده نمي‌شود ، بلكه افكار بيهوده و بي‌پايه‌اي كه انســان را از ياد خــدا غــافــل و از تفكر در آن‌چه مفيد و سازنده است ، به خود مشغــول مي‌دارد ، همه در مفهوم لغو جمع است .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
در آيه مورد بحث مي‌فرمايد:
مردم با ايمان كساني هستند كه از هر گفتار و نوشتار و عملكرد بيهوده و بي‌ثمر و بي‌اهميت روي مي‌گــردانند؛ چــرا كــه به باور آنان چنين گفتار و كردار بيهوده‌اي، زشت و ناپسنـد است و بـايد از آن دوري جست .
در مــورد مفهــوم «لَغْــو» و بيهوده‌كاري و بيهوده‌گويي، ديدگاهها متفاوت است:
1 ـ به باور «ابن عبّاس» منظــور از «لَغْو» هر كار باطــل و ظــالمانه و بي‌ثمر است؛
2 ـ امّا به باور «حَسَن» منظور، هرگونه گناه و نافرماني خداست؛
3 ـ از ديدگاه «سُدي» منظور، پرهيز از دروغ و دروغگويي است؛
4 ـ امّا از ديدگاه «مُقاتِل» منظور، رويگرداني از بدگويي و فحّاشي است؛ چرا كه
تفسير مردان (277)
كفرگرايان و ظالمانِ حاكم بر مكّه به پيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله و يارانش ناسزا مي‌گفتند؛ از اين‌رو قرآن به مردم با ايمان دستور مي‌دهد كه از پاسخ‌گويي به ياوه‌سراييهاي آنان بپرهيزند.
5 ـ از پنجميــن امــام نــور آورده‌اند كــه در تفسيــر آيــه فــرمــود:
هُوَ اَنْ يَتَقَوَّلَ الرَّجُلُ عَلَيْكَ بِالْباطِلِ، اَوْ يَأْتِيَكَ بِما لَيْسَ فيكَ فَتُعْرِضَ عَنْهُ لِلّهِ. (1)
كار لغو و بيهوده آن است كه فردي در مورد تو به ناروا سخن گويد و يا به تو نسبت بي‌اســاسي دهــد و تو براي خــدا و خشنــودي او، با كــرامــت و سعه صدر از او روي بگرداني.
و در روايــت ديگــري از آن حضــرت آورده‌اند كه فــرمــود: اِنَّهُ الْغِناءُ وَالْمَــلاهي.(2)

منظــور از بيهــوده‌گويي، غنا و گفتار و كردار بيهوده و بي‌فايده است.
1 . بِحار الاَنوار، ج 69، ص 40.
2 . تفسير قُمّي، ج 2، ص 88.
(278) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
وَ الَّـذينَ هُمْ لِلــزَّكوةِ فاعِلُونَ
و آن‌ها كه زكات را انجام مي‌دهند. (4 / مؤمنون)
شرح آيه از تفسير نمونه
« زكات » منحصرا به معني زكات واجب نيست ، بلكه زكات‌هاي مستحب در شرع اسلام فراوان است ، آن‌چه در مدينه نازل شد ، زكات واجب بود ولي زكات مستحب قبلاً نيز بوده است. بعضي‌از مفسران نيز اين‌احتمال را داده‌اندكه زكات به‌صورت يك حكم وجوبي اما بدون حد و حدود در « مكه » بوده است ، يعني مسلمانان موظف بودند مقداري از اموال خود را به نيازمندان بپردازند ، ولي بعد از تشكيل حكومت اسلامي و تأسيس بيت‌المال زكات تحت برنامه مشخصي قرار گرفت و نصاب‌ها و مقــدارهاي معيني براي آن قرار داده شد و مأمورين جمع زكات از طرف پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله به هرسو اعزام شدند .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
در آيه مورد بحث، به جاي پرداخت و اداي زكات و حقوق مالي، واژه «فاعِلُون» به كار رفته چرا كه آمده: آنان كساني هستند كه زكات را انجام مي‌دهند؛ و اين تعبير بدان دليل است كه پرداخت زكات و اداي حقوق مالي، در حقيقت، انجام كار است؛ و اين شيوه سخن در نثر و شعر عرب رواج دارد؛ چنانكه در مورد گروهي گفته‌اند: «اَلْمُطْعِمُونَ الطَّعامَ في سَنَةِ الْأزْمَةِ وَ الْفاعِلُونَ لِلزَّكَواتِ»؛ آنان كساني هستند كه در سال قحطي و خشكســالي، گــرسنگــان و محــرومان را تغذيه مي‌كنند و زكات و حقوق مالي خــود را مي‌پــردازند.
تفسير مردان (279)
وَ الَّذينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حافِظُونَ
و آن‌هـا كه دامانَ خود را از آلودگي به بي‌عفتـي حفـظ مي‌كنند. (5 / مؤمنون)
اِلاَّ عَلي اَزْواجِهِمْ اَوْ مـا مَلَكَتْ اَيْمانُهُمْ فَاِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومينَ
تنهــا آميــزش جنسي با همسران و كنيزانشان دارند كه در بهره‌گيري از آن‌ها ملامت نمي‌شوند.
(6 / مؤمنون)
فَمَنِ ابْتَغــي وَراءَ ذلِــكَ فَاُولئِـكَ هُمُ الْعادُونَ
و هركس غير اين طريق را طلب كند ، تجاوزگر است. (7 / مؤمنون)
شرح آيه از تفسير نمونه

« فُروُج » جمع « فَرْج » كنايه از دستگاه تناسلي است. چهارمين ويژگي مؤمنان را مسأله پاكدامني و عفت به‌طوركامل و پرهيز از هرگونه آلودگي جنسي قرار داده است. تعبير به « محافظت فروج » گويا اشاره به اين است كه اگر مراقبت مستمر و پي‌گير در اين زمينـه نباشد ، بيم آلودگي فراوان است. تعبير به « همسران » شامل همسران دائم و موقت هردو مي‌شود. تعبير به « غَيْرُ مَلُومينَ » (آن‌ها مورد ملامت قرار نمي‌گيرند) ممكن است اشاره به طرز فكر غلطي باشد كه براي مسيحيت انحرافي پيدا شده‌است كه آن‌ها هرگونه آميزش جنسي را خلاف شأن انسان مي‌پندارند و ترك مطلق آن را فضيلت مي‌دانند تا آن‌جا كه كشيشان كاتوليك و همچنين زنان و مردان تارك دنيا ، در تمام عمر مجرد زندگي مي‌كنند و هرگونه ازدواج را مخالف اين مقام روحاني تصور مي‌كنند (هرچند اين مسأله بيشتر جنبه ظاهري دارد اما در خفا بعضي از آن‌ها طرقي براي‌اشباع غريزه جنسي خود انتخاب مي‌كنند و كتاب‌هاي نويسندگان خودشان پر است از داستان‌هايي كه در اين زمينه نوشته‌اند) .
(1) به‌هرحال امكان ندارد خداوند غريزه‌اي را به عنوان بخشي از نظام احسن در انسان بيافريند و بعد آن‌را به‌كلي تحريم
1- « تاريخ ويل دورانت » .
(280) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
يا مخالف مقام انساني بداند. اين نكته چندان نياز به يادآوري نداردكه حلال‌بودن همسران مخالف با بعضي از موارد استثنايي نيست ، مانند حالت عادت ماهيانه و امثال آن. همچنين حلال بودن كنيزان (زنان برده) مشروط بر شرايط متعددي‌است كه دركتب فقهي آمده و چنان نيست كه هركنيزي به صاحب آن حلال باشد و در واقع در بسيــاري از جهــات و شــرايــط ، همــان شــرايط همســران را دارد .

همسر دائم و موقت

اشاره

از آيات فوق استفاده مي‌شودكه تنها دوگروه از زنان بر مردان حلال هستند؛ نخست همسران و ديگر كنيزان (باشرايط خاص) و به همين جهت اين آيه در كتب فقهيه در بحث‌هاي نكاح در موارد بسياري مورد استناد قرار گرفته است. جمعي از مفسران و فقهاي اهل سنت خواسته‌اند از اين آيه شاهدي براي نفي ازدواج موقت بياورند و بگويند آن هم در حكم زنا است. اما باتوجه به‌اين حقيقت‌كه « ازدواج موقت » (متعه) به‌طور مسلم در زمان پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله حلال بوده‌است و اَحدي از مسلمانان آن را انكار نمي‌كنند ، منتها بعضي مي‌گويند در آغاز اسلام بوده و بسياري از صحابه نيز به آن عمل كرده‌اند ، سپس نسخ شده و بعضي مي‌گويند : عمر بن خطاب از آن جلوگيري به عمل آورد. باتوجه به اين واقعيت‌ها مفهوم سخن اين دسته از دانشمندان اهل تسنن اين خواهد بود كه پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله العياذ باللّه زنا را حداقل براي مدتي مجاز شمرده و اين غيرممكن است. از اين گذشته متعه برخلاف پندار اين گروه يك‌نوع ازدواج است ، ازدواجي‌است موقت و داراي شرايط ازدواج دائم، بنابراين قطعا در جمله « اِلاّ عَلي اَزْواجِهِمْ » داخل است و به همين دليل به هنگام خواندن صيغه ازدواج موقت ، از همان صيغه‌هاي ازدواج دائم (اَنْكَحْتُ و زَوَّجْتُ) با قيدمدت استفاده مي‌شود و اين بهترين دليل بر ازدواج بودن آن‌است. درباره ازدواج موقت و دلايل مشروعيت آن در اسلام و عدم نسخ اين‌حكم و همچنين فلسفه اجتماعي آن و پاسخ به ايرادات مختلف در جلد سوم تفسير نمونه ، ذيل آيه 24 سوره نســاء مشروحا بحث شده است .

تفسير مردان (281)

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

منظور از حفظ دامان خويش، اين است كه رابطه جنسي آنان تنها در قلمرو خانه و خانواده و در چارچوب مقررات شرعي و اخلاقي و انساني است و هرگز خود را به پستي و زشتي گناه آلوده نساخته و دامان به حرام و گناه نمي‌آلايند و چشم و دل و جسم از حرام حفظ مي‌كنند.

اگر جز اين باشد و دامان عفت از حرام حفظ نكنند، در خور نكوهش بوده و مورد سرزنش قرار مي‌گيرند؛ آري آنان تنها با همسران و كنيزان خويش رابطه قانوني جنسي دارنــد كــه در اين مــورد هيــچ ســرزنــش و نكــوهشــي بر آنــان نخواهد بود.

منظور از «ما مَلَكَتْ اَيْمانُهُمْ»، «كنيز» است؛ چرا كه به باور همه مفسران، رابطه جنسي با كنيز حلال و رواست؛ امّا با «غلام» حرام است و بايد در مورد او دامان را پاك و پــاكيــزه نگــاه داشــت.

چرا از «كنيز» به «مِلْكِ يَمين» تعبير شده است

در اين مورد گفته‌اند: «مِلْكِ يَمين» تنها در مورد «كنيز» كاربرد دارد امّا در مورد خانه و ديگر چيزها نمي‌توان اين اصطلاح را به كار برد زيرا اينها را مي‌توان به ديگران به عنوان عاريه داد، امّا كنيز را نمي‌توان براي بهره برداري جنسي عاريه داد.
نكته ديگر اين است كه در آيه شريفه اگرچه روا و حلال بودن رابطه جنسي با همسر و كنيز خود، بدون قيد و مطلق آمده است امّا روشن است كه منظور، شرايط عادي و حلالِ آن است و چون آيه شريفه در مقام بيان همه حالات نيست، از اين رو به ممنوع‌بودن‌آن درحال حيض‌وياعدّه‌كنيزي ـ كه‌درعدّه‌ديگري است ـ اشاره‌نرفته است.
كساني كه جز اين راه درست و قانوني، راهي ديگر در رابطه جنسي پيش گيرند و جز همسران و كنيزان خود را بجويند، آنان تجاوزكار و بيداد پيشه‌اند و از مرز مقررات خدا گذشته و به‌سوي حرام مي‌روند.
(282) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
وَ الَّذينَ هُمْ لِاَماناتِهِمْ وَ عَهْدِهِمْ راعُونَ
و آن‌ها كه امانت‌ها و عهد خود را مراعات مي‌كنند. (8 / مؤمنون)
شرح آيه از تفسير نمونه
حفظ و اداي امانت به‌معني وسيع كلمه و نيز پايبند بودن به عهد و پيمان در برابر خالق و خلق ، از صفات بارز مؤمنان است. در مفهوم وسيع امانت ، امانت‌هاي خدا و پيامبران الهي و همچنين امانت‌هاي مردم جمع است ، نعمت‌هاي مختلف خدا هريك امانتي از امانات او هستند ، آيين حق ، كتب آسماني، دستورالعمل‌هاي پيشوايان راه حق و همچنين اموال و فرزندان و پست‌ها و مقام‌ها، همه امانت‌هاي او هستند كه مؤمنان در حفظ و اداي حق آن‌ها مي‌كوشند ، تا در حياتند ، از آن پاسداري مي‌كنند و به هنگام ترك دنيا آن‌ها را به نسل‌هاي برومند آينده خودمي‌سپارند و چنين نسلي‌را براي پاسداري آن تربيت مي‌كنند. دليل بر عموميت مفهوم امانت در اين جا علاوه بر گستردگي و اطلاق لفظ ، روايات متعددي است كه در تفسير امانت وارد شده ، گاهي امانت به معني "امامت امامان معصوم" كه هر امام آن را به امام بعد از خود مي‌سپارد ، تفسير شده (1) و گاه به مطلق ولايت و حكومت. جالب اين‌كه « زراره » كه از شاگردان بزرگ امام باقر و امام‌صادق عليهماالسلام است ، چنين مي‌گويد : « منظور از جمله " اَنْ تُؤَدُّوا الْاَماناتِ اِلي اَهْلِها " (58/نساء) اين‌است كه ولايت و حكومت را به اهلش واگذاريد » .(2) و اين نشان مي‌دهد كه حكومت از مهم‌ترين وديعه‌هاي الهي است كه بايد آن را به اهلش سپرد. به‌هرحال مسلّم است

كه پايبند بودن به تعهدات و حفظ و اداي امانات از مهم‌ترين پايه‌هاي نظام اجتماعي بشر است و بدون آن‌ها هرج و مرج در سراسر جامعه به‌وجود خواهد آمد ، به همين دليل حتي افراد و ملت‌هايي كه اعتقاد الهي و مذهبي ندارند ، براي مصون ماندن از اين هرج و مرج اجتماعي ناشي از خيانت در عهد و امانت ، خود را موظف به انجام اين دو برنامه حداقل در مسائل كلي اجتماعي مي‌دانند. در زمينه اهميت امانت در جلد سوم تفسير نمونه ذيل آيه 58 سوره نساء و در جلد هفتم تفسير نمونه ذيل آيه 12 سوره انفال و در زمينه وفاء به‌عهد در جلد چهارم

1- « تفسيــر بـرهـان » ، جلـد 1 ، صفحـه 380 .

2- « تفسيــر بـرهـان » ، جلــد 1 ، صفحه 380 .

تفسير مردان (283)

تفسيرنمونه ذيل آيه 1 سوره مائده و جلد 11 تفسير نمونه ذيل آيه 91 سوره نحل مشروحا بحث شده است .

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

امانتهاي خدا و مردم

امانتهايي كه آيه شريفه به آنها اشاره دارد و مردم با ايمان را بدين وسيله به رعايت آنهـا بر مي‌انگيـزد، بر دو بخش قابل تقسيمند:
1 ـ امانتهـاي خـدا
2 ـ امانتهـاي مـردم
منظور از امانتهاي خدا، عبارت از كارهاي عبادي است كه در راه پرستش او و در جهت به دست آوردن خشنودي او انجام مي‌شود كه از جمله آنها نمازهاي گوناگون، روزه‌ها، غسلها و رعايت ديگر مقررات خداست.
و امانتهاي مردم نيز آن كارهايي است كه در درجه نخست، انسان با آنها و حقوق و حدودشـان روبـروسـت؛ كارهـايي چـون:
امـانتهـا، عاريـه‌هـا، گواهـي‌هـا، تـوزيـن كالاها،كيل اجناس، روابط تجاري و داد و ستـدها،
و انواع قراردادها، كه رعايت حرمت آنها بر انسان توحيدگرا و شايسته‌كردار كاري لازم و بـايستـه اسـت.

اقسام پيمانها

امّا پيمانهايي كه آيه شريفه، مردم را به رعايت آنها برمي‌انگيزد و وفاداري و رعايت آنها را از ويژگيهاي مردم با ايمان عنوان مي‌سازد، بر سه بخش قابل تقسيم‌اند:
1 ـ فـــرمـــانهـــا و مقـــرّرات خـــــــدا.
2 ـ قـــراردادهـــا و پيمـــانهايي كه ميـــان مردم در ابعاد گوناگون به امضا مي‌رسد.
3 ـ ديگـــر نـــذرهاي گوناگوني كه انسان انجـــام آنهـــا را بر خـــود لازم مي‌ســـازد.
همه اينها امانتها و پيمانهايي هستند كه انسان توحيدگرا و با ايمان بايد آنها را رعـــايت نمـــايـــد؛ چـــرا كه رعـــايـــت آنهـــا از ويـــژگيهاي مـــردم با ايمـــان است.
(284) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
وَ الَّذينَ هُمْ عَلي صَلَواتِهِمْ يُحافِظُونَ
و آن‌ها كه از نمازها مـــواظبت مي‌نمـــاينـــد. (9 / مؤمنون)
شرح آيه از تفسير نمونه
بالاخره نهمين آيه ، آخرين ويژگي مؤمنان را كه محافظت بر نمازها مي‌باشد ، بيان كرده است. جالب اين‌كه نخستين ويژگي مؤمنان را « خشوع در نماز » و آخرين صفت آن‌ها را « محافظت بر نماز » شمرده است ، از نماز شروع مي‌شود و به نماز ختم مي‌گـــردد ، چـــرا كه نمـــاز ، مهـــم‌ترين رابطه خالق و خلق است. نماز برترين مكتب عالي تربيت است ، نماز وسيلـــه بيـــداري روح و جان و بيمه‌كننده انسان در برابر گناهان است ، خلاصه نماز هرگاه با آدابش انجام گيرد ، زمينه مطمئني براي همه خـــوبـــي‌هـــا و نيكـــي‌ها خـــواهـــد بود .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
در آيه مورد بحث، به ويژگي ديگر مردم با ايمان كه پيوند ناگسستني و ارتباط شورانگيز و خالصانه با آفريدگار هستي است پرداخته و مي‌فرمايد:
آنان كساني هستند كه در حفظ حرمت نمازهاي خويش و درست و به هنگام خواندن آنها مي‌كوشند و مراقبت مي‌نمايند و آن را تباه نمي‌سازند.
قرآن شريف در اين آيات كه مردم با ايمان را وصف مي‌كند، از بزرگداشت نماز و رعايت حرمت آن و انجام شايسته و بايسته‌اش دوبار سخن به ميان آورده است تا شكـــوه و عظمت آن را بيشتر روشن سازد.

ويژگيهاي ايمان‌آوردگان(1)

در آيات 2 تا 9 قرآن كريم به ترسيم اساسيترين ويژگيهاي آنان پرداخته و روشنگري مي‌كند كه فرد و جامعه و خانواده و حكومت و نظام و تمدّن با ايمان، آن فرد و نظام و جامعه و تمدّني است كه رابطه‌اش با خدا، خالصانه و دوستانه و راستين،
رابطه‌اش‌بامردم بر اساس رعايت حقوق و حرمت آزادي آنان،
رابطـــه‌اش بـا خـــودش بر اســاس پـاكي و راستــي،
1 . مترجم .
تفسير مردان (285)
و رابطه‌اش با هستي بر اساس هدفداري باشد؛
و آنگـاه اين ويژگيهاي را براي آنان مي‌شمارد:
1 ـ خشـــوع در نمــاز يــا پيــوند بـا خـــدا
2 ـ دوري گزيدن از انديشه، گفتار و عملكرد بيهوده و ظالمانه،
3 ـ اداي حقــوق همه مردم بويــژه محــرومان و ناتــوانــان؛
4 ـ ويژگي امانت و امانتداري در همه ابعـاد گوناگون حيــات،
5 ـ پــاكي و پــاكـدامني و قـداسـت و عفّت،
6 ـ وفــاداري و پــاي‌بندي به تعهّدات فــردي و اجتمــاعي،
7 ـ و ديگــر مــراقبــت و محــافظــت از نمــاز و ياد خــدا.
(286) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
اوُلئِـكَ هُـمُ الْـوارِثُـونَ
(آري) آن‌ها وارثــان هستند. (10 / مؤمنون)
اَلَّــذينَ يَــرِثُــونَ الْفِــرْدَوْسَ هُــمْ فيهــا خــالِدوُنَ
كه بهشت برين را ارث مي‌برند و جاودانه در آن خواهند ماند. (11 / مؤمنون)
شرح آيه از تفسير نمونه
« فِرْدَوْس » در اصل به گفته بعضي يك لغت رومي است و بعضي آن را عربي و بعضي اصل آن را فارسي مي‌دانند و به معني "باغ" است ، يا باغ مخصوصي كه تمام نعمت‌ها و مواهب الهي در آن جمــع است و لذا مي‌توان آن‌را به‌عنوان « بهشت برين » (بهترين و برترين باغ‌هاي بهشت) ناميد. تعبير به « ارث بردن » ممكن است اشاره به اين باشد كه مؤمنان بدون زحمت به آن مي‌رسند ، همانند ارث كه انسان زحمتي براي آن نكشيده است ، درست است كه نايل شدن به مقامات عالي بهشت ، بسيار تلاش و كوشش و پاكي و خودسازي مي‌خواهد ولي آن پاداش عظيم در مقابل اين اعمال ناچيــز به قــدري زيــاد است كه گــويي انســان

بي‌زحمــت بـه آن رسيــده است .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
آري! كساني كه به اين ويژگيها آراسته و از اين صفات ارزشمند بهره‌ور باشند، سـراها و جايگاه‌هاي دوزخيــان را در بهشت پرطــراوت و زيبــا به ارث مي‌بــرنــد.
از پيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله آورده‌اند كه فرمود: ما مِنْكُمْ مِنْ اَحَدٍ اِلاّ لَهُ مَنْزِلانِ: مَنْزِلٌ فِي الْجَنَّةِ وَ مَنْــزِلٌ فِي النّارِ، فَاِنْ ماتَ وَ دَخَلَ النّارَ وَرِثَ اَهْلُ الْجَنَّةِ مَنْزِلَهُ.(1)
هر كدام از شما داراي دو سرا و دو جايگاه است كه يكي از آنها در بهشت پرطراوت و زيباست و ديگري در آتش شعله‌ور و سوزان دوزخ؛ از اين رو هر كس جهان را بدرود گــويــد و به خــاطــر بداندیشي و بيــداد به دوزخ رود، سراي او را در بهشت،
1 . سُنَن ابن ماجَه، ج2، 1453/4341 كتاب الزُّهْد؛ تفسير طَبَري، ج 18، ص 5.
تفسير مردان (287)
بهشتيــان بــه ميــراث مي‌بـــرند.
امّا به باور پاره‌اي، منظور اين است كه كساني كه داراي اين صفات برجسته و ويژگيهاي ارزشمند باشند، سرانجام ـ بسان وارثي كه به ارث مي‌رسد ـ به بهشت پرطراوت و پرنعمت خواهند رسيد.
واژه «فِــرْدَوس» يكـــــي از نـامهــاي دل‌انگيــز بهشت است.
به بـاور پاره‌اي، نام يكي از بوستانهاي پرطـراوت بهشت است.
و پــاره‌اي بر آنند كه منظــور، بوستــان و باغ ويــژه‌اي از بهشت زيباي خداست.
اصل واژه «فِرْدَوس» به باور پاره‌اي، يك واژه «رومي» است كه به فرهنگ قرآن و عرب وارد شده است؛ امّا به باور پاره‌اي ديگر، يك واژه عربي بوده و به مفهوم تاكستــان و بوستــان انگور است.
«جُبّائي» در مورد اين ميراث‌بري و ارث پرشكوه و گرانبها مي‌گويد: منظور اين است كه بهشت پرطراوت و پرنعمت خدا، به خاطر آراستگي آنان به صفات برجسته‌اي كه گذشت، بدون رنج و زحمت نصيب آنان خواهد شد.
(288) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

اَلزّانِيَةُ وَ الزّاني فَاجْلِدوُا كُلَّ واحِدٍ مِنْهُما مِائَةَ جَلْدَةٍوَ لاتَأْخُذْكُمْ بِهِما رَأْفَةٌ في دينِ اللّهِ اِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللّهِ وَ الْيَوْمِ الْاْخِرِ وَ لْيَشْهَدْ عَذابَهُما طائِفَةٌ مِنَ الْمُؤْمِنينَ

زن و مرد زناكار را هريك صد تازيانه بزنيد و هرگز در دين‌خدا رأفت (و محبت كاذب) شما را نگيرد، اگر به خدا و روز جزا ايمان داريد، و بايد گروهي از مؤمنان مجازات آن‌ها را مشـــاهـــده كننــد.(2 / نور)

شرح آيه از تفسير نمونه

در واقع اين آيه مشتمل بر سه دستـور است ؛

1 ـ حكم‌مجازات زنان‌ومردان آلوده به‌فحشاء (منظور از زنا،آميزش‌جنسي مرد و زن غيــر همسر و بــدون مجوّز شرعي است) .

2 ـ تأكيد براين‌كه در اجراي اين حد الهي گرفتار محبت‌ها و احساسات بي‌مورد نشويد، احساسات و محبتي كه نتيجه‌اي جز فساد و آلودگي اجتماع ندارد، منتها براي خنثي‌كردن انگيزه‌هاي اين‌گونه احساسات ، مسأله ايمان به خدا و روز جزا را پيش مي‌كشد ، چراكه نشانه ايمان به مبدأ و معاد ، تسليم مطلق در برابر فرمان او است ، ايمان به خداوند عالِم حكيم سبب مي‌شود كه انسان بداند هرحكمي فلسفه و حكمتي دارد و بي‌دليل تشريع نشده و ايمان به معاد سبب مي‌شود كه انسان در برابر تخلف‌ها احساس مسؤوليت كند. در اين‌جا حديث جالبي از پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله نقل شده كه توجه به آن لازم است : « روز قيامت بعضي از زمامداران را كه يك تازيانه از حد الهي كم كرده‌اند ، در صحنه محشر مي‌آورند و به او گفته مي‌شود : چرا چنين كردي ؟ مي‌گويد: براي رحمت به بندگان تو ، پروردگار به او مي‌گويد : آيا تو نسبت به آن‌ها از من مهربان‌تر بودي ؟ و دستور داده مي‌شود او را به آتش بيفكنيد ، ديگري را مي‌آورند كه يك تازيانه بر حد الهي افزوده ، به او گفته مي‌شود : چرا چنين كردي ؟ در پاسخ مي‌گويد : تا بندگانت از معصيت تو خودداري كنند ، خداوند مي‌فرمايد : تو از من

آگاه‌تر و حكيم‌تر بودي؟ سپس دستور داده مي‌شود: او را هم به آتش دوزخ ببرند » .(1)

3 ـ دستور حضورجمعي‌از مؤمنان درصحنه مجازات‌است،چراكه‌هدف‌تنها اين نيست‌كه گنهكار عبرت گيرد، بلكه هدف آن است كه مجازات او سبب عبرت ديگران هم شود و به تعبير ديگر ؛ باتوجه به بافت زندگي اجتماعي بشر ، آلودگي‌هاي اخلاقي در يك فرد ثابت نمي‌ماند و به جامعه سرايت مي‌كند ، براي پاكسازي بايد همان‌گونه كه گناه برملا شده ، مجازات نيز

برملا گردد. و به اين ترتيب اساس پاسخ اين سؤال كه چرا اسلام اجازه مي‌دهد آبروي انساني درجمع بريزد، روشن مي‌شود، زيرا مادام كه گناه آشكار نگرديده و به دادگاه اسلامي كشيده نشده است ، خداوند ستّار العيوب ، راضي به پرده‌دري نيست ، اما بعد از ثبوت جرم و بيرون افتادن راز از پرده استتار و آلوده شدن جامعه و كم شدن اهميت گناه ، بايد به گونه‌اي مجازات صورت گيرد كه اثرات منفي گناه خنثي شود و عظمت گناه به حال نخستين بازگردد. اصولاً در يك جامعه سالم بايد « تخلف از قانون » بااهميت تلقي شود ، مسلما اگر تخلف تكرار گردد، آن اهميت شكسته مي‌شود و تجديد آن تنها با علني شدن كيفر متخلفان است. اين واقعيت را نيز نبايد از نظر دور داشت كه بسياري از مردم براي حيثيت و آبروي خود بيش از مسأله تنبيهات بدني اهميت قائلند و همين علني‌شدن كيفر، ترمز نيرومندي بر روي هوس‌هاي سركش آن‌ها است .
چرا زن زناكار بر مرد زناكار مقدم ذكر شده است؟
بدون شك اين عمل منافي عفت ، از همه‌كس قبيح است ولي از زنان زشت‌تر و قبيح‌تر است ، چرا كه آن‌ها از حجب و حياي بيشتر برخوردارند و شكستن آن دليل بر تمرد شديدتري است. از اين‌گذشته عواقب شوم اين‌امر گرچه دامنگير هردو مي‌شود ، اما در مورد زنان ، عواقب شومش بيشتر است. اين احتمال نيز هست كه سرچشمه وسوسه اين كار بيشتر از سوي آن‌ها صورت مي‌گيرد و در بسياري از موارد
1- « تفسير فخر رازي » ، جلد 23 ، صفحه 148 .
(290) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
عامل اصلي هستند. مجموع اين‌جهات سبب‌شده كه زن‌آلوده بر مردآلوده درآيه فوق مقدّم داشته شده است. ولي زنان و مردان پاكدامن و باايمان از همه اين مسائل بركنار هستند .

مجازات در حضور جمع چرا؟

آيه فوق كه به‌صورت « امر » است ، وجوب حضور گروهي از مؤمنان را به هنگام اجراي حد زنا مي‌رساند ، ولي ناگفته پيدا است كه قرآن شرط نكرده حتما در ملأ عام اين حكم اجرا شود ، بلكه برحسب شرايط و مصالح متفاوت مي‌گردد ، حضور سه‌نفر و بيشتر كافي اسـت ، مهـم آن است كه قاضي تشخيص دهد حضور چه مقدار از مردم لازم است. فلسفه اين حكم نيز روشن است ، زيرا همان‌گونه كه گفتيم ، اولاً درس عبرتي براي همگان است و سبب پاكسازي اجتماع ، ثانيا شرمساري مجرم مانع ارتكاب جرم در آينده خواهد شد ، ثالثا هرگاه اجراي حد در حضور جمعي انجام شود، قاضي و مجريان حد متهم به سازش يا اخذ رشوه يا تبعيض و يا شكنجه دادن و مانند آن نخواهند شد. رابعا حضور جمعيت مانع از خودكامگي و افراط و زياده‌روي در اجراي حد مي‌گردد. خامسا ممكن است مجرم بعد از اجراي حد ، به ساختن شايعات و اتهاماتي در مورد قاضي و مجري حد بپردازد كه حضور جمعيت موضع او را روشن ساخته و جلوي فعاليت‌هاي تخريبي او در آينـده را مي‌گيرد و فوايد ديگر .

حد زاني قبلاً چه بوده است؟

از آيه 15 و 16 سوره نساء چنين برمي‌آيد كه قبل از نزول حكم سوره نور درباره زناكاران و زنان بدكار، اگر محصنه بوده‌اند ، مجازات آن‌ها زندان ابد تعيين شده است (فَاَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ حَتّي يَتَوَفّاهُنَّ الْمَوْتُ) و در صورتي كه غير محصن بوده‌اند ، مجازات آن‌ها ايذاء و آزار بوده است (فَاذوُهُما). ولي مقدار اين آزار تعيين نشده است ، اما آيه مورد بحث آن رادر يك‌صد تازيانه محدود و معين نموده ، بنابراين حكم اعدام
تفسير مردان (291)
در مورد محصنه ، جايگزين زندان ابد و حكم يك‌صد تازيانه حد و حدودي براي حكم آزار است (براي كسب اطلاعات بيشتر بـه جلد سوم « تفسير نمونه » ذيل آيات 15 و 16 سوره نساء مراجعه فرماييد) .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«جَلْد»: نـواختن تازيانه.
«رَأفَة»: مهر و دلسوزي.
در آيه مورد بحث، به بيان اين آيات پرداخته و پيش از هر چيزي در مورد كيفر بي‌عفّتي و زشتكاري جنسي مي‌فرمايد:
الـزَّانِيَـةُ وَ الـزّانِي فَاجْلِدُوا كُـلَّ وَاحِـدٍ مِنْهُمَـا مِئَـةَ جَلْـدَةٍ
زن و مردي را كه دست به بي‌عفّتي يازند، در صورتي كه آزاد و مجرد باشند، به هر يك از آن دو يك صد تازيانه بزنيد؛ امّا اگر هر دو تن يا يكي از آن دو داراي همسر باشد، آن كه با داشتن همسر به اين زشتي دست يازيده است برابر مقرّرات و با در نظر گرفتن همه شرايط حقوقي و قانوني بايد سنگسار گردد و اين ديدگاه همه مفسّران و كـارشنـاسان فقـه اسـلامـي است.
در مورد بردگان نيزدر صورتي كه همسر نداشته باشند، آن يك صد تازيانه به نصف كاهش مي‌يابد؛ چرا كه قرآن مي‌فرمايد:
فَإِنْ أَتَيْنَ بِفاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ ما عَلَي الْمُحْصَناتِ مِنَ الْعَذابِ.(1)
و اگـر آنـان دست به بي‌عفّتـي يـازنـد، بر آنان نيمي از كيفر زنان آزاد است...
1 . سوره نِساء آيه 25؛ لازم به يادآوري است كه آيه شريفه درباره كنيزان داراي همسر است؛ امّا به باور همه مفسّران، در مورد آنان ميان همسردار و بي‌همسر، از نظر كيفر بي عفّتي تفاوتي نيست.
(292) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

چـرا نخست كيفـر زنـان؟

آيه شريفه بدان دليل نخست به بيان كيفر زنان ـ در صورتي كه دست به كار زشت و بي‌عفّتي يـازنـد ـ مي‌پـردازد كه بي‌عفّتـي بر آنـان زشت‌تر و ناهنجارتر و به خاطر بـاردار شـدنشـان زيـانبارتر و فـاجعـه‌آميزتر و به باور برخي، نيروي سركش جنسـي در آنان نيرومندتر است.
آري! به خاطر همين نكات سه‌گانه است كه نخست كيفر آنان را بيان مي‌كند و از پي آن به ترسيم كيفـر مـردان آلوده دامان مي‌پردازد.
اجراي حدّ زنا بر عهده امام يا نماينده اوست
به باور مفسّران و كارشناسان فقه، زدن اين تازيانه و پياده كردن مقرّرات كيفري وظيفـه دو نفـر است و ديگـران نمي‌تواننـد دست به چنين كار خطيـري بـزنند:
1 ـ اين كار وظيفـه امام راستين و پيشواي بر حق جامعه است.
2 ـ و ديگر كسي كه از سوي او براي اين كار گمارده شده است.
يـادآوري مي‌گـردد كه در اين مـورد نظر ديگري نيامده و همه بر اين عقيده‌اند.
در ادامه آيه شريفه مي‌فرمايد:
وَ لاتَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأفَةٌ فِي دِينِ اللّهِ اِن كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللّهِ وَالْيَومِ الاْآخِرِ
و اگر شمايان به خدا و روز بازپسين ايمان آورده‌ايد، در انجام فرمان خدا نسبت به آن تبهكاران دلسوزي بي‌جا و بي‌مورد نشان ندهيد؛ و كيفر را با قدرت اجرا كنيد و تازيانه را سخت بزنيد و از مـرزهـاي عـدل و داد به هـر صـورت فراتر نرويد و از وانهـادن مقرّرات خـدا بتـرسيد.
منظور از «دين خدا» در آيه شريفه، به باور پاره‌اي، فرمانبرداري خدا و به باور پـاره‌اي ديگـر، فرمان خداست؛ درست بسان مفهـوم اين آيه شريفه كه مي‌فرمايد:
ماكانَ لِيَأْخُذَ اَخاهُ فيدينِ‌الْمَلَكِ...(1)
... اين گونه به يوسف اين تدبير را آموختيم؛ چرا كه او در دين و آيين و طبق فرمان شـاه نمي‌توانست بـرادرش را بـازداشت نمـايـد.
1 . سوره يوسف، آيه 76.
تفسير مردان (293)
وَلْيَشْهَـدْ عَـذَابَهُمَـا طَـائِفَـةٌ مِـنَ الْمُـؤْمِنِيـنَ
و به هنگام اجراي «حدّ» و كيفر آنان، بايد گروهي از مردم با ايمان حضور يابند و چشيدن طعم تلخ كيفر كار زشت آن دو تن را بنگرند.
به باور برخي، منظور از گروهي كه بايد حضور يابند، اين است كه شمارشان فراتر از سه نفـر باشد.امّا بـه بـاور بـرخـي ديگـر، دو نفـر

و سه نفر نيز بسنده است.
و پاره‌اي حضــور يك تـن را نيـز كافي دانسته‌اند.
از حضرت باقر عليه‌السلام نيز همين نكتــه روايــت شــده است، چرا كه قرآن در آيه ديگري مي‌فرمايد:
و اگر دو گروه از مردم با ايمان با هم به پيكــار برخاستند، ميان آن دو صلح و آشتي پديد آوريد؛
وَ اِنْ طائِفَتانِ مِنَ الْمُؤْمِنينَ اقْتَتَلُوا فَاَصْلِحُوا بَيْنَهُما...(1)
و ما مي‌دانيم كه اگر دو تن از ايمان‌آوردگان نيز با هم به جنگ برخاستند حكم خدا همان است كه در اين آيه شريفه آمده و اين دستور هم براي فرد مي‌باشد و هم براي گــروه و جـامعـه.
ديدگــاه ديگر در اين مورد اين است كه اين گــروه نبايد كمتــر از چهار نفر باشد.
امّا ديدگاه ديگري بيانگر آن است كه براي اين كار شمار ويژه‌اي در نظر گرفته نشده و تصميــم در ايــن مـــــورد با امــام عــادل و پيشــواي راستيـــن امــت اســت.
فلسفه حضور تماشاگران در اجراي حدّ زنا
آيه شريفه نشانگر آن است كه مرد و يا زن زشت‌كردار بايد كيفر كارش را در حضور شماري چند و يا گروهي از ايمان‌آوردگان بچشد و فلسفه اين كار از جمله آن است كه اين تماشاگران و حاضران موضوع را سربسته و درس‌آموز به ديگران برسانند و ديگــران را انــدرز و هشــدار دهنــد تا همگان عبرت گيرند و گرد بي‌عفّتي نگردند.
1 . سوره حجرات، آيه 9.

مرد زناكار فقط مي‌تواند با زن زناكار يا مشرك ازدواج كند

اَلزّاني لا يَنْكِحُ اِلاّ زانِيَةً اَوْ مُشْرِكَةً وَ الزّانِيَةُ لا يَنْكِحُها اِلاّ زانٍ اَوْ مُشْرِكٌ وَ حُـرِّمَ ذلِكَ عَلَي الْمُؤْمِنينَ

مرد زناكار جز با زن زناكار يا مشرك ازدواج نمي‌كند ، و زن زناكار را جز مرد زناكار يا مشرك بـه ازدواج خـود درنمـي‌آورد و اين كـار بـر مؤمنـان تحـريم شده است. (3 / نور)

شرح آيه از تفسير نمونه

اين جمله بيان يك حكم شرعي و الهي است مخصوصا مي‌خواهد مسلمانان را از ازدواج با افراد زناكار بازدارد ، چراكه بيماري‌هاي اخلاقي همچون بيماري‌هاي جسمي غالبا واگيردار است. و از اين گذشته اين كار يك‌نوع ننگ و عار براي افراد پاك محسوب مي‌شود. به‌علاوه فرزنداني كه در چنين دامان‌هاي لكه‌دار يا مشكوكي پرورش مي‌يابند ، سرنوشت مبهمي دارند. روي اين جهات اسلام اين كار را منع كرده است. شاهد اين تفسير جمله « وَ حُرِّمَ ذلِكَ عَلَي الْمُؤْمِنينَ » است كه در آن تعبير به تحريم شده است. و شاهد ديگر روايات فراواني است كه از پيامبراسلام صلي‌الله‌عليه‌وآله و ساير پيشوايان معصوم عليهم‌السلام در اين زمينه به ما رسيده و آن را به‌صورت يك حكم تفسير كرده‌اند. حتي بعضي‌ازمفسران‌بزرگ‌درشأن نزول‌آيه چنين‌نوشته‌اند: « مردي از مسلمانان از پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله اجازه خواست كه با " اُمّ مهزول" زني كه در عصر جاهليت به‌آلودگي معروف بود و حتي پرچمي براي شناسايي بـر درِ خانه خود نصب كرده بود ، ازدواج كند ، آيه فوق نازل شد و به آن‌ها پاسخ گفت » .(1) در حديث ديگري از امام باقر و امام صادق عليهماالسلام مي‌خوانيـم : « اين آيــه در مــورد مــردان و زنــاني اســت كــه در عصــر رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله آلوده زنا بودند ، خداوند مسلمانان را از ازدواج با آن‌ها نهي كرد و هم‌اكنون نيز مردم مشمول اين حكمند ، هركس مشهور به اين عمل شود و حد

1 - « مجمع البيان » ، ذيل آيه مورد بحث .

تفسير مردان (295)

الهـي بر او جاري گردد ، با او ازدواج نكنيد تا توبه‌اش ثابت شود » .(1) ضمنا بايد توجه داشت كه عطف « مشركان » بر « زانيان » درواقع براي بيان اهميت مطلب است ، يعني گناه « زنا » هم‌طراز گناه « شرك » است ، پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله فرمود : « لا يَزْنِ الزّاني حينَ يَزْني وَ هُوَ مُؤْمِنٌ وَ لا يَسْرِقُ السّارِقُ حينَ يَسْرِقُ وَ هُوَ مُؤْمِنٌفَاِنَّهُ اِذا فَعَلَ ذلِكَ خُلِعَ عَنْهُ الاْيمانُ كَخَلْعِ الْقَميصِ : شخص زناكار به هنگامي كه مرتكب اين عمل مي‌شود ،

مؤمن نيست و همچنين سارق به هنگامي كه مشغـول دزدي است ايمـان ندارد ، چـراكه به هنگام ارتكــاب اين عمل ، ايمان را از او بيرون مي‌آورند ، همان‌گونه كه پيراهن‌رااز تن » .(2)

شـرايط تحريم ازدواج با زانـي و زانية

اشاره

ظاهر آيه فوق تحريم ازدواج با زاني و زانيه است ، البته اين حكم در روايات اسلامي مقيّد به مردان و زناني شده است كه مشهور به اين عمل بوده و توبه نكرده‌اند ، بنابراين اگر مشهور به اين عمل نباشند ، يا از اعمال گذشته خود كناره‌گيري كرده و تصميم بر پاكي و عفت گرفته و اثر توبه خود را نيز عملاً نشان داده‌اند ، ازدواج با آن‌ها شرعـا بي‌مانـع است. در حديث معتبري از امام صادق مي‌خوانيم كه : فقيه معروف « زراره » از آن حضرت پرسيد : « تفسير آيه " اَلزّاني لا يَنْكِحُ اِلاّ زانِيَةً ..." چيست »؟ امام فرمود : « اين آيه اشاره به زنان و مرداني است كه مشهور به زنا بوده و به اين عمل زشت شناخته شده بودند و امروز نيز چنين است، كسي‌كه حد زنا بر او اجرا شود ، يا مشهور به اين عمل شنيع گردد ، سزاوار نيست احدي با او ازدواج كنـد، تا توبه او ظــاهر و شناخته شود » . (3)

1 - « مجمــع البيـــان » ، ذيـــل آيــه مــورد بحث.

1- « نـــور الثقليـــن » ، جلـــد 3 ، صفحـــه 26 .

2- « وسـائـل الشيعــه » ، جلــد 14 ، صفحــه 335 .

آن‌چه در آيه فوق در مورد حد زنا آمده ، يك حكم عمومي است كه موارد استثنايي هم دارد از جمله « زناي مُحْصِـن و مُحْصِنَة » است كه حد آن با تحقق شرايط، اعدام است. منظور از « مُحْصِن » مردي است كه همسري دارد و همسرش در اختيار او است و « مُحْصِنه » به زني مي‌گويند كه شوهر دارد و شوهرش نزد او است ، هرگاه كسي با داشتن چنين راه مشروعي باز هم مرتكب زنا شود ، حد او اعدام مي‌باشد ، شرايط و كيفيت‌اجراي اين حكم در كتب فقهي مشروحا آمده است. و نيز حكم زنا با محارم ، اعدام است. و همچنين حكم زنا به عنف و جبر نيز اعدام است. البته در بعضي از موارد علاوه بر مسأله تازيانه ، تبعيد و پاره‌اي ديگر از مجازات‌ها نيز وجود دارد كه شـرح آن را بايد در كتب فقهي خواند .

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

در آيه مــورد بحث مي‌فــرمـايد:

الــزَّانِي لاَ يَنْكِحُ اِلاّ زَانِيَــةً اَوْ مُشْرِكَةً

مرد آلوده دامان جز با زني بسان خود و يا زني شرك‌گرا و بي‌ايمان، پيمان زندگي مشتــرك نمي‌بندد و جز آنهــا را به همسري نمي‌برد.

وَ الزَّانِيَةُ لاَ يَنْكِحُهَا اِلاّ زَانٍ اَوْ مُشْــرِكٌ

و زن آلــوده دامــان را، جــز مــرد آلــوده و يــا شـرك‌گـرا به همسري نمي‌گيرد.

آنچه آمــد ترجمــه ظــاهري آيــه است و در تفسير آن ديدگاهها يكسان نيست:

1 ـ به باور گروهي از جمله «ابن عبّاس»، «مُجاهِد»، «قَتادَه» و...، منظور از واژه «نِكاح» در اين آيه، عقد است و نه آميزش؛ با اين بيان منظور اين است كه: مرد آلوده به بي‌عفّتي تنها مي‌تواند زني بسان خويش و يا زني شرك‌گرا را به عقد خود درآورد.

و برآنند كه يكي از مسلمانان ازپيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله اجازه خواست تا با زني كه آلوده دامان بود ازدواج كند كه در آن هنگام اين آيه شريفه بر قلب مصفّاي پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله فرود آمــد و او را از اين كــار بــازداشـت.

تفسير مردان (297)

با اين بيــان منظــور، تحــريم عقد است گرچــه به صــورت خبــر آمده است.

روايتي از حضرت باقر عليه‌السلام و فرزند گرانقدرش امام صادق عليه‌السلام در اين مورد رسيده است كه اين ديدگاه را تأييد مي‌كند؛ آن دو

بزرگوار مي‌فرمايند: در روزگار پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله زنان و مرداني بودند كه بقاياي خلق و خوي جاهليت و زنگارهاي آن هنوز بر دلهايشان حاكم بود و به بي‌عفّتي شناخته شده بودند؛ و خداي فرزانه بدين وسيله از ازدواج با چنين عنــاصر آلوده‌اي هشدار داد تا آنان به خود آيند و راه پاكي پويند.
از اين رو اگر كسي به بي‌عفّتي شناخته شد و در يك داوري و دادگاه عادلانه و شايسته بر او كيفر مقرّر شد بايد از ازدواج با او خودداري گردد تا توبه و تجديدنظر او در رفتـــارش پــديــدار گـــردد.
2 ـ امّا به باور گروهي ديگر همانند «ضحّاك»، «ابن زيد»، «سعيد بن جُبَير» و «ابن عبّاس» در روايتي ديگر، منظور از واژه «نِكاح» در آيه مورد بحث، «آميزش» است؛ و تفسير آيه اين است كه: زن و مرد زناكار، هردو در اين كار زشت و كيفر و عذاب آن شريك و مسؤولند؛ چراكه بيشتر زنان و مردان آلوده‌دامان با توافق همديگر به اين گناه و به اين كار ننگبار دست مي‌يازند.
3 ـ گروهي از جمله «سعيد بن مُسَيِّب» بر آنند كه: آيه شريفه، در حقيقت ازدواج مردم با ايمان با چنين زنان و مردان آلوده‌اي را تحريم مي‌كند؛ امّا اين حكم به وسيله آيه ديگري نسخ شده است كه مي‌فرمايد: وَ اَنْكِحُوا اَلْأيامي مِنْكُمْ...(1)
بي‌همســران خــود و بردگان درستكــارتان را همسر بدهيد...
4 ـ و از ديـــدگـــاه گـــروهــي از صحــابــه نيــز منظــور از واژه «نكاح» در آيه مورد بحث، «عقد» مي‌باشد و تفسير آيه اين است كه: اگر مــردي با زنــي زنــا كرد ديگــر نبــايــد با او ازدواج نمايد.
گفتني است كه آيه شريفه بدان دليل مرد و يا زن آلوده دامان را در كنار زن و مرد
1 . سوره نور، آيه 32.
(298) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
شرك‌گرا قرار داده است كه بدين وسيله زشتي و پليدي بي‌عفّتي را به نمايش نهد و مردم را از اين گنــاه كه گويي همسنــگ و همــوزن شــرك و كفر است هشدار دهد.
و به باور مفسران، آيه شريفه در مقام بيان يك خبر و گزارش نيست كه زن و مرد آلوده‌دامان و يا شرك‌گرا، باهم ازدواج مي‌كنند؛ بلكه منظور نهي مردم با ايمان از ازدواج با چنين عناصر آلوده‌اي است گرچه به صورت خبر آمده است؛
و واژه «نِكاح» نيز اگرچه در فرهنگ واژه شناسان به مفهوم آميزش است، امّا در آيه شــريفــه منظــور، نفـــي و تحــريــم «عقـــد» و آميـــزش اســت.

وَ حُـــرِّمَ ذلِـــكَ عَلَـــي الْمُـــؤْمِنِيـــنَ.
و ازدواج با عنــاصــر بي‌عفـت، بر مردم با ايمان تحريم شده است.
بــه بـــاور گــروهــي منظــور ايــن اســت كه: و كــار زشــت و ننگين بي‌عفّتي بر مــردم با ايمــان حـرام شـده است.
با اين بيان مردان با ايمان نبايد با زنان آلوده ازدواج كنند و يا با آنان طرح دوستي ناروا بريزند و تن به زشتي دهند و تنها مردان آلوده يا شرك‌گرا هستند كه با چنين زنان بي‌عفّتي ازدواج مي‌كننــد و يا به گنــاه و زشتـــي دست مي‌يـــازنـد.

تدابيري براي پاكي و پاكدامني(1)

اگر اسلام را دين پاكي و پاكدامني و عفّت نام نهيم و قرآن را كتاب پاكدامني و امانتداري و پرواپيشگي و شايسته‌كرداري و كتاب عدالت و آزادگي بخوانيم سخني درست و به حق گفته‌ايم؛ چراكه اين دين و اين كتاب يكي از ويژگيهاي اساسي مردم توحيـدگـرا و با ايمـان را عفـت و پاكـدامني مي‌نگرد و مي‌فرمايد:
وَ الَّـذينَ هُـمْ لِفُـرُوجِهِمْ حافِظُونَ...(2)
مردم با ايمـان و توحيـدگرا آناني هستند كه دامان خويش را از بي‌عفّتي و حرام
1 . مترجم .
2 . سوره مؤمنون، آيه 5.
تفسير مردان (299)
پـــاك و پـاكيـــزه نگـــاه دارنـــد...
و نيز يكي از سوره‌هاي قرآن به گونه‌اي در انديشه پاسداري شايسته و بايسته و عمل به عفت عمومي و گوهر نجابت و پاكدامني است كه آن را سوره عفت و پاكدامني و پيكـار شايستـه با آفتهاي عفّت مي‌توان نام نهاد.(1)
در اين سوره مباركه قرآن، براي ايجاد حال و هوا و فضاي درستي كه در آن گل‌ها و گل بوته‌هاي شرافت و عفّت پرورش يافته و شكوفا گردد و همه آفت‌هاي پاكدامني و خارهاي بي‌مقدار آن محو و راههاي آلودگي مسدود شوند تدابيري سازنده و عملي به تـابلـو رفتـه است كه اهـم آنهـا عبـارتنـد از:
1 ـ دستـور تشكيـل خـانـواده.
2 ـ موظّف سـاختـن جامعـه و حكـومت به آسان و هموار ساختن راه ازدواج.
3 ـ تحريم چشـم چـراني و هـرزگي.
4 ـ تحريم آفت برهنگي و بي‌بند و باري در پوشش.
5 ـ هشـدار از جلـوه‌گـريها.
6 ـ تحـريم بي‌عفّتـي و آلـوده‌دامني.
7 ـ مقـرّرات كيفـري.
8 ـ هشـدار از سـوء ظـنّ.
9 ـ كيفر دردناك اخروي براي بي‌عفّتي.
10 ـ تحـريـم اشـاعـه فحشـاء...
آري! اينهـا تدابيري است كه اگر به درستـي به كار بسته شود عفّت

عمومي تضميــن و راه تبــاهي مســـدود مي‌گردد.
1 . سوره نور را مي‌توان به اين نام خواند.
(300) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

مـجازات تهمت اخلاقي مرد به همسر

وَالّذينَ يَرْمُونَ اَزْواجَهُمْ وَ لَمْيَكُنْلَهُمْشُهَداءُ اِلاّاَنْفُسُهُمْ فَشَهادَةُ اَحَدِهِمْ اَرْبَعُ شَهاداتٍ بِاللّهِ اِنَّهُ لَمِـنَ الصّادِقينَ
كساني‌كه همسران خود را متهم به (عمل منافي عفت) مي‌كنندو گواهاني جز خودشان ندارند، هر يك از آن‌ها بايد چهار مرتبه به نام خدا شهادت دهد كه از راستگويان است. (6 / نور)
وَ الْخـامِسَـةُ اَنَّ لَعْنَـتَ اللّـهِ عَلَيْـهِ اِنْ كـانَ مِـنَ الْكــاذِبينَ
و در پنجمين بـار بگويد: لعنت خدا براوباد اگر ازدروغگويان باشد. (7 / نور)
شرح آيه از تفسير نمونه
آيــات 6 تــا 10 از ســوره نــور در حكم استثناء و تبصره‌اي بر حكم قذف است ، به اين معني كه اگر شوهري همسر خود را متهم به عمل منافي عفت كند و بگويد : او را در حــال انجــام اين كار خــلاف با مــرد بيگـــانه‌اي ديــدم ، حد قذف (هشتاد تازيانه) در مورد او اجرا نمي‌شود و از سوي ديگر ادعاي او بــدون دليل و شاهد نيز در مورد زن پذيرفته نخواهد شد ، چراكه ممكن است راست‌بگويد و نيز ممكن است دروغ بگويد. در اين‌جا قرآن راه حلي پيشنهاد مي‌كند كه مسأله به بهترين صورت و عــادلانــه‌ترين طريق حل مي‌گردد. و آن اين‌كه نخست بايد شوهر چهار بار شهادت دهــد كـه در ايــن ادعـا راستگــو است .
به‌اين‌ترتيب شوهر براي اثبات ادعاي خود از يك‌سو و دفع حد قذف از سوي ديگر ، چهار بار اين جمله را تكرار مي‌كند ؛ « اُشْهِدُ بِاللّهِ اِنّي لَمِنَ الصّادِقينَ فيما رَمَيْتُها بِهِ مِنَ الزِّنا » (من به خدا شهادت مي‌دهم كه در اين نسبت زنا كه به اين زن دادم ، راست مي‌گويم). و سپس در مرتبه پنجم مي‌گويد : « لَعْنَتُ اللّهِ عَلَيَّ اِنْ كُنْتُ مِنَ الْكاذِبينَ » (لعنت خدا بر من باد اگر دروغگو باشم)
تفسير مردان (301)
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

شأن نزول

در مورد شأن نزول و داستان فرود آيات 6 تا 10 دو روايت آمده است:
1 ـ گــروهــي از مفسّــران از «ابن عبّاس» در اين مــورد آوردهانـد كه:
پس از دو آيه پيش، در تحريم تهمت به زنان پاكدامن و شوهردار و مقرّر شدن كيفر شديد براي كساني كه نتوانند چهار گواه بر ادّعاي خويش بياورند، يكي از مسلمانان به نــام «عاصم بن عُــدَيّ» به حضــور پيــامبر صلياللهعليهوآله شـرفياب گرديد و گفت:
اي پيامبر خدا! اينك پس از فرود اين آيات، براستي اگر كسي همسر خويش را با مردي بيگانه يافت و از خيانت او خبر داد و به شما شكايت آورد و نتوانست چهارگواه براي خود حاضر سازد، بايد تازيانه بخورد؟!
آنگاه افزود: اي پيامبر خدا! شما خود بفرماييد كه اگر كسي به خيانت همسر خويش آگاه گرديد و او را با بيگانهاي يافت، در آن حال از كجا چهار گواه پيدا كند؟ آيا نه اين است كه تا او در انديشه يافتن گواه باشد، آنچه نبايد رخ دهد، رخ داده و آن بيگــانه نيــز پـــي كــار خــود رفتــه است!
پيامبر صلياللهعليهوآله فرمود:آنچه منآوردهامِوحي‌الهي‌استوخدا اين‌گونه فروفرستاده است.
«عاصم» پس از شنيدن سخن پيامبر صلياللهعليهوآله ديگر چيزي نگفت و راه خانه خود را در پيش گرفت؛ امّا در ميان راه به مردي به نام «هِلال بن اُمَيّه» برخورد كرد كه با خشم و ناراحتي به او گفت: خود با چشم خويشتن مردنمايي پليد به نام «شريك بن سمحا» را نــزد همســـر خــود ديــده و به خيــانــت آن دو يقيــن كــرده اســـت!
«عاصم» از همانجا نزد پيامبر صلياللهعليهوآله بازگشت و جريان «هِلال» را به آن حضرت گزارش كرد.
پيامبر گرامي همسر «هِلال» را خواست و موضوع را از او جويا شد؛ امّا او جريان را انكار كرد و گفت: «شريك» با آگاهي شوهرم «هِلال» براي آموزش قرآن به خانه ما
(302) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
مي‌آمد و گاه مي‌شد كه حتّي «هِلال» او را با من تنها مي‌گذاشت و از پي كار خود مي‌رفت و او نيز پس از آموزش قرآن به من از پي كارش مي‌رفت و هيچ موضوعي در مورد بدبيني همسرم نبود.
امّا در اين روزها نمي‌دانم چرا او بدبين شده و غيرت كاذب او به هيجانش افكنده و يــا اينكــه از پــرداخــت هــزينــه زندگي وامــانده و اين اتّهــام را ساز كرده است.
درست در اين شرايط پيچيده بود كه فرشته وحي فرود آمد و با آوردن

آيات مورد بحث، برپيامبر خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله راه حلّ آورد و پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله به تلاوت آيات اين پرداخت كه:
وَ الَّـذِيـنَ يَـرْمُـونَ أَزْوَاجَهُـمْ وَ لَـمْ يَكُـن لَهُـمْ شُهَـدَاءُ إِلاَّ أَنْفُسُهُمْ فَشَهَادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَـادَاتٍ بِـاللَّـهِ...(1)
2 ـ امّـا «حَسَـن» در ايـن مـورد آورده اسـت كـه:
پس از فرود دو آيه گذشته(2) و تحريم شديد تهمت به زنان پاكدامن و شوهردار، «سَعْد بن عُبادَه» به‌پيامبر خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله گفت: اي پيامبر عزيز! با اين وصف اگر مرد تيره‌بختي، بيگانه‌اي را با همسر خود يافت و او را به كيفر خيانت نابود كرد، شما او را به عنوان قصاص خواهيد كشت؟ و اگر نزد شما آمد و از آن خيانت شكايت كرد و چهار گـواه نداشت شما او را هشتاد تازيانه خواهيد زد؟!
پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله فرمود: من به حكم خدا عمل خواهم نمود.
نامبرده افزود: اي پيامبر خدا! اگر كسي مردنمايي بيگانه را بر روي ران همسرش ديد و به‌ناگزير از پي چهار گواه رفت و آن خيانتكار، كار خود را انجام داد و رفت و آنگـاه آن بنـده خـدا از آن خيـانت به شمـا خبـر آورد و شكايت كرد، بايد هشتـاد شـلاق بخـورد؟
پيامبر گرامي گويي از اين سخن «سَعْد» بوي اعتراض احساس كرد، از اين رو خطـاب بـه انصار فرمود:
1 . سوره نور، آيه 6.
2 . سوره نور، آيه 4 ـ 5.

شمـــا درباره گفتار بزرگ و سرور قبيله خود چه مي‌گـوييد؟

آنان با نهايت ادب گفتند: اي پيامبر خدا! شما او را ـ كه مردي غيرتمند و در اين مـورد بسيـــار حسّــاس و سختگيــر است ـ سـرزنش نفــرماييد.
او در اين مورد چنان است كه هرگز جز با دوشيزه‌اي ازدواج نكرده و زني را طلاق نگفتــه اســـت كــه كســي پــس از وي بـا او ازدواج نمــايـــد.
خود «سَعْد» گفت: اي پيامبر خدا! پدر و مادرم فدايت باد! من يقين دارم كه آنچه شمــا آورده‌اي از ســوي خــدا و قانون اوست، امّا من در مورد اين قــانــون خــدا در بهت و حيرتم!
پيــامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله فرمود: حكم خـــدا در اين مــورد هميــن است.
او گفت: صَــدَقَ اللّهُ وَ رَسُـولُهُ.
از اين گفــت و شنــود چيزي نگذشته بود كه عموزاده او «هلال بن اميّه» شب‌هنگــام از بوستان خويش به خانه‌اش وارد شد و در آن ساعت شب، مرد بيگانه‌اي را در كنار همسرش ديد.
فرداي آن روز، او نزد پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله آمد و جريان را باز گفت. امّا پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله از شنيدن خبر آن خيانت خانوادگي كه براي يك مسلمان پيش آمده بود سخت آزرده‌خاطر شد.
«هِلال» با ديدن آثار ناراحتي در سيماي پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله گفت: اي پيامبر خدا! مي‌دانم شما از شنيدن اين موضوع اندوه‌زده و ناراحت شديد، امّا به خداي سوگند كه من راست مي‌گويم و اميدوارم خداي پرمهر برايم گشايشي پديد آورد.
پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله بدان دليل كه او گواهاني بر ادعاي خويش نداشت تصميم گرفت او را شـــلاّق بــزنــد.
«انصار» با شنيدن اين جريان گرد آمدند و گفتند: سرانجام به همان چيزي گرفتار آمديم كه «سَعْد» پيش‌بيني مي‌كرد و اينك «هِلال» نه تنها شكايت و گواهي‌اش بر خيانت همسرش پذيرفته نيست كه هشتاد تازيانه نيز خواهد خورد...
(304) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
درست در اين شرايط بحراني و سخت بود كه فرشته وحي فرود آمد و اين آيات را بــر پيـــامبــر گــرامــي صلي‌الله‌عليه‌وآله آورد كه:
وَ الَّـــذِيـــنَ يَـــرْمُـــونَ أَزْوَاجَهُـــمْ...
پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله پس از دريافت وحي رو به «هلال» نمود و در ميان حاضران فرمود: «هلال»! مــژده‌ات بــاد كه خداي فرزانه در كارت گشايشي پيش آورد: اَبْشِرْ يا هِلالُ فَاِنَّ اللّهَ تَعـــالي قَـــدْ جَعَــلَ فَــرَجـــاً...

«هِلال» سپاس خدا را گفت و پس از سپاس به بارگاه او، گفت: اي پيامبر خدا! من بـــه بـارگـــاه او امیـــدوار بـــودم:
فَقالَ قَدْكُنْتُ اَرْجُو ذلِكَ مِنَ اللّٰهِ تَعالي.(1)
آنگاه پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله زن او را احضار فرمود و پس از انكار او، پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله مراسم «لِعان»(2) را ميان آن دو پياده كرد و آن دو بدين وسيله از يكديگر جدا شدند وپيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله ضمن سخناني فرمود: پس از اين عمل منافي با عفّت اگر فرزندي به دنيا آمد و اين نشانه‌ها را داشت، آن فرزند از آن شوهر اين زن مي‌باشد و اگر شباهت به آن مــرد خيــانتكـار داشت، از آن اوست.

در آيات گذشته، كيفر كسي كه به انسان پاكدامن و درستكاري نسبت بي‌عفّتي دهد بيان‌گرديد؛
اينك‌درباره‌كسي‌كه‌به‌همسرخويش‌چنين‌نسبت‌ناروا‌وزشتي‌دهد مي‌فرمايد:
آن كساني كه به همسران خويش نسبت بي‌عفّتي مي‌دهند و جز خويشتن گواهاني ندارند كه گفتارشان را گواهي نمايد هر كدام از آنان بايد چهار بار خداي را به گواهي گيرد و به نام او سوگند ياد كند كه در گفتار خود از راستگويان است و همسر خود را به
1 . تفسير طَبَري، ج 18، ص 65؛ اَسباب النُّزول واحدي، ص 181؛ مَعالِم التّنزيل، ج 4، ص 171.
2 . منظور، راه حل ظريف و دقيقي است كه در تفسير آيات مورد بحث، خواهدآمد.
تفسير مردان (305)
ناروا تهمت نمي‌زند و واقعيت دردناكي را به زبان مي‌آورد.
و نيز مي‌افزايد:
وَ الْخَـامِسَـةُ أَنَّ لَعْنَـةَ اللّهِ عَلَيْـهِ إِنْ كَـانَ مِـنَ الْكَـاذِبِيـنَ.
و در گواه گرفتن خدا براي پنجمين بار به راستگويي خويش در نسبتي كه به همسرشان داده‌اند، هر يك بايد بگويد: لعنت خدا بر او باد اگر دروغ مي‌گويد و از دروغگـويـان است و اين نسبـت را، بـه دروغ به همسـر خـويش داده اسـت.
با اين بيان، مردي كه خيانت همسرش را ديده است، براي اثبات گفتار خويش از يك سو و براي نجات از كيفر «قذف» يا نسبت بي‌عفّتي دادن به همسرش از سوي ديگر، نخست چهار بار سوگند ياد مي‌كند كه: من خداي را به گواهي مي‌گيرم كه در اين نسبت نـاروايي كه بـه ايـن زن داده‌ام راست مي‌گويم.
«اِنّي اَشْهَدُ بِاللّهِ اَنّي لَمِـنَ الصّادِقينَ فيما رَمَيْتُها بِهِ مِنَ الزِّنا».
و بار پنجم مي‌افزايد: لعنت و نفرين خدا بر من باد اگر در اين مورد دروغ بگويم و در اين نسبت دادن از دروغگـويـان باشم. «لَعْنَـةُ اللّهِ عَلَـيَّ اِنْ كُنْـتُ مِنَ الْكـاذِبينَ».
و بـديـن وسيلـه هم شكايت خود را طرح نموده و هـم با اينكـه گـواهان لازم را نـدارد، از حـد «قَـذْف» نجـات يـافتـه اسـت.
(306) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
وَ يَدْرَؤُا عَنْهَا الْعَذابَ اَنْ تَشْهَدَ اَرْبَعَ شَهاداتٍ بِاللّهِ‌اِنَّهُ لَمِنَ الْكاذِبينَ
آن زن نيز مي‌تواند كيفر (زنا) را ازخود دور كند، به اين طريق كه چهار بار

خدا را به شهادت طلبـد که آن مـرد (در این نسبتـي که به او مي‌دهـد) از دروغگویان است. (8 / نور)
وَ الْخـامِسَةَ اَنَّ غَضَبَ اللّهِ عَلَيْهـا اِنْ كـانَ مِـنَ الصّادِقيـنَ
و در مرتبه پنجم بگوید : غضب خـدا بر او باد اگـر آن مـرد از راستگویان باشد.(9 / نور)
شرح آیه از تفسیر نمونه
در این‌جا زن بر سر دو راهي قرار دارد ، اگر سخنان مرد را تصدیق کند و یا حاضر به نفي اتهام از خود (به ترتیبي که در آیات بعد مي‌آید) نشود ، مجازات و حد زنا در مورد او ثابت مي‌گردد. اما « او نیز مي‌تواند مجازات (زنا) را از خود به این ترتیب دفع کند که چهار بار خدا را به شهادت طلبد که آن مرد در این نسبتي که به او مي‌دهد ، از دروغگویان است » .
و به این ترتیب زن در برابر پنج بار گواهي مرد دایر به آلودگي او ، پنج بار گواهي بر نفي این اتهام مي‌دهد ، به این نحو که چهاربار این عبارت را مي‌گوید؛ « اُشْهِدُ بِاللّهِ اِنَّهُ لَمِنَ الْكاذِبينَ فيما رَماني بِهِ مِنَ الزِّنا » (خدا را به شهادت مي‌طلبم که او در این نسبتي که به من داده است ، دروغ مي‌گوید). و سپس در مرتبه پنجم مي‌گوید : « اِنَّ غَضَبَ اللّهِ عَلَيَّ اِنْ كانَ مِنَ الصّادِقينَ » (غضب خدا بر من باد اگر او راست مي‌گوید). انجام این برنامه که در فقه اسلامي به مناسبت کلمه « لعن » در عبارات فوق « لِعان » نامیده‌شده، چهار حکم قطعي براي این دو همسر در پي‌خواهد داشت ؛ اول این که بدون نیاز به صیغه طلاق فورا از هم جدا مي‌شوند. دیگر این‌که براي همیشه این زن و مرد بر هم حرام مي‌گردند یعني امکان بازگشتشان به ازدواج مجدد با یکدیگر وجود ندارد. سوم این که حد قذف از مرد و حد زنا از زن برداشته مي‌شود (اما اگر یکي از آن‌ها از اجراي این برنامه سر باز زند، اگر مرد باشد، حد قذف و اگر زن باشد، حد زنا در مورد او اجرا مي‌گردد). چهارم این‌که فرزندي که در این ماجرا به وجود آمده ، از مرد منتفي است،
تفسیر مردان (307)
یعنـي با او نسبتي نخـواهـد داشـت ، اما نسبتش با زن محفـوظ خـواهـد بود .
شرح آیه از تفسیر مجمع‌البیان
آنگـاه نوبت دفـاع زن مي‌رسـد و او ممکن است یکي از این سه راه را برگزیند:
1 ـ ممکن است زبان به اقـرار بگشـاید و اتهام شوهر را بي‌کم و کاست بپذیرد.
2 ـ ممکن است زبان به اقرار نگشاید، امّا سکوت کند و حاضر نشود به گونه‌اي که خواهد آمد از خود دفاع و کیفر بي‌عفّتي را که به او نسبت داده

شده است، از خود دور ســازد و خويشتن را نجــات دهد، كه در اين دو صورت گناهكار و در خور كيفر شنــاخته خـواهـد شـد.
3 ـ امّا راه سوم اين است كه او مي‌تواند كيفر بي‌عفّتي را از خود دور سازد همان گونه كه قرآن مي‌فرمايد:
و كيفر بي‌عفّتي از آن زن برداشته مي‌شود در صورتي كه چهار بار به طور پياپي بگويد: من خدا را به گواهي مي‌خوانم كه شوهرم در اين نسبت ناروايي كه به من مي‌دهــد دروغگــوست.
و نيـــز مي‌افــزايــد:
وَ الْخَامِسَةَ أَنَّ غَضَبَ اللّهِ عَلَيْهَــا إِنْ كَـانَ مِنَ الصَّادِقِينَ.
در پنجمين مرحله از گفتار خويش، مي‌گويد: خشم خدا بر من باد اگر شوهرم در اين نسبت نادرستي كه به من مي‌دهد از راستگويانست.
بدين‌سان زن، در برابر پنج مرتبه به گواهي گرفتن خدا به وسيله شوهرش كه بمنزله گواهان مورد نياز به حساب آمده، مي‌تواند پنج بار با نام و ياد خدا و به گواهي گرفتن او، نسبت داده شــده را نفــي كنــد و مـردود شمارد.
او نخســـــت چهـــــار بـــــار مي‌گـــــويد:
أُشْهِدُ بِاللّهِ اَنَّهُ لَمِــنَ الْكـاذِبينَ فيما رَماني بِهِ مِنَ الزِّنا.
من خــداي را به گــواهي مي‌خــوانم كه شوهرم در نسبت ناروايي كه به من

مي‌دهــد دروغگـوست.
و بار پنجم مي‌گويد:
اَنَّ غَضَبَ اللّهِ عَلَيَّ اِن كَانَ مِنَ الصَّادِقِينَ.
خشـــم خــدا بر مـن بــاد، اگر شــوهــرم راست مي‌گــويــد.
و با اين برنامه كه به تناسب آيات مورد بحث و واژه «لعنت» در آنها «لِعان» ناميده شــده است، هــم مــرد مي‌تــواند شكايت خود را طرح نمايد و دادخواهي كند و هم زن مي‌تـــوانـــد از خود دفـــاع نمايد.
پس از اين برنامه، حاكم شرع بدون نياز به اجراي صيغه طلاق، ميان آنان اعلام جدايي و گسيختن پيوند خانوادگي مي‌كند و آن زن و مرد براي هميشه بر يكديگر حرام مي‌گردند و زن بايد پس از انجام برنامه «لِعان»، عده نگاه دارد.

وَ لَوْ لا فَضْلُ اللّهِ عَلَيْكُمْ وَ رَحْمَتُهُ وَ اَنَّ اللّهَ تَوّابٌ‌حَكيـمٌ
و اگـر فضـل و رحمت خــدا شامل حال شما نبود و اين‌كه او توبه پذير و حكيم است (بسيــاري از شما گــرفتــار مجــازات سخـت الهي مي‌شديد). (10 / نور)

شرح آيه از تفسير نمونه
در واقع اين آيه اشاره اجمالي براي تأكيد احكام فوق است ، زيرا نشان مي‌دهد كه برنامه « لِعان » يك فضل الهي است و مشكل مناسبات دو همسر را در اين زمينه به نحو صحيحي حل مي‌كند. از يك‌سو مرد را مجبور نمي‌كند كه اگر كار خلافي در مورد همسرش ديد، سكوت كند و براي دادخواهي نزد حاكم شرع نيايد. از سوي ديگر زن را هم به مجرد اتهام در معرض مجازات حد زناي محصنه قرار نمي‌دهد و حق دفـاع به او عطا مي‌كند. از سوي سوم شوهر را ملزم نمي‌كند كه اگر با چنين صحنه‌اي روبرو شد، به دنبال چهار شاهد برود و اين راز دردناك را برملا سازد. از سوي چهارم اين مرد و زن را كه قادر به ادامه زندگي مشترك زناشويي نيستند ، از هم جدا مي‌سازد و حتي اجازه نمي‌دهد كه در آينده باهم ازدواج كنند ، چراكه اگر اين نسبت راست باشد، آن‌ها از نظر رواني قادر به ادامه زندگي زناشويي نيستند و اگر هم دروغ باشد ، عواطف زن آن‌چنان جريحه‌دار شده كه بازگشت به زندگي مجدد را مشكل مي‌سازد ، چراكه نه سردي بلكه عداوت و دشمني محصـول چنين امري است. و از سوي پنجم تكليف فرزند را هم روشن مي‌سازد. اين است فضل و رحمت خداوند و توّاب و حكيم بودنش نسبت به بندگان كه با اين راه حل ظريف و حساب شده و عادلانه مشكل را گشوده است و اگر درست بينديشيم ، حكم اصلي يعني لزوم چهار شاهد نيز به كلي شكسته نشــده ، بلكــه هر يــك از اين چهــار « شهــادت » را در مــورد زن و شوهر ، جــانشيــن يك « شاهد » كــرده و بخشي از احكام آن را براي اين قائل شده است .
(310) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

چرا حكم قذف در مورد دو همسر تخصيص خورده است ؟

نخستين سؤالي كه در اين‌جا مطرح مي‌شود ، همين است كه دو همسر چه خصوصيتي دارند كه اين حكم‌استثنايي درمورد اتهام آن‌ها صادر شده است؟ پاسخ اين سؤال را از يك‌سو مي‌توان در شأن نزول آيه پيدا كرد و آن اين‌كه هرگاه مردي همسرش را با بيگانه‌اي ببيند ، اگر بخواهد سكوت كند ، براي او امكان‌پذير نيست ، چگونه غيرتش اجازه مي‌دهد هيچ‌گونه عكس‌العملي در برابر تجاوز به حريم ناموسش نشان ندهد ؟ اگر بخواهد نزد قاضي برود و فرياد بكشد كه فورا حد قذف درباره او اجرا مي‌شود ، زيرا قاضي چه مي‌داند كه او راست مي‌گويد ، شايد دروغ باشد و اگر بخواهد چهار شاهد بطلبد ، اين نيز با حيثيت و آبروي او نمي‌سازد ، به‌علاوه ممكن است ماجرا در اين ميان پايان‌گيرد. از سوي ديگر افراد بيگانه زود يكديگر را متهم مي‌سازند ولي مرد و زن كمتر يكديگر را به اين مسائل متهم مي‌كنند و به همين دليل در مورد بيگانگان ، آوردن چهار شاهد لازم است وگرنه حد قذف اجرا مي‌گردد ولي در مورد دو همسر چنين نيست و به اين دليل حكم مزبور از ويژگي‌هاي آن‌ها است .

از توضيحاتي كه در تفسير آيات بيان شد ، به اين‌جا رسيديم كه براي دفع حدقذف از مردي كه زن خود را متهم به زنا ساخته ، لازم است چهار مرتبه خدا را گواه گيرد كه راست مي‌گويد كه درحقيقت هريك از اين چهار شهادت در اين مورد خاص جانشين شاهدي شده است و در مرتبه پنجم براي تأكيد بيشتر ، لعنت خدا را به جان مي‌خرد ، اگر دروغگو باشد. باتوجه به اين‌كه اجراي اين مقررات ، معمولاً در يك محيط اسلامي و توأم با تعهدات مذهبي است ، چنين قاطعانه خدا را به گواهي بطلبد و لعن بر خود بفرستد ، غالبا از اقدام به چنين خلافي خودداري مي‌كند و همين سدي بر سر راه او و اتهامات دروغين مي‌گردد ، اين در مورد مرد. اما اين‌كه زن براي دفاع از خود بايد چهار بار خدا را به گواهي طلبد كه اين نسبت دروغ است ، به خاطر اين

تفسير مردان (311)

مي‌باشد كه تعادل ميان شهادت مرد و زن برقرار شود و چون زن در معرض اتهام قرار گرفته ، در پنجمين مرحله با عبارتي شديدتر از عبارت مرد ، از خود دفاع مي‌كند و غضب خدا را بر خود مي‌خرد اگر مرد راست گفته باشد ، مي‌دانيم « لعنت » ، دوري از رحمت است اما « غضب » چيزي بالاتر از دوري از رحمت مي‌باشد ، زيرا غضب مستلزم كيفر و مجازاتي‌است بيش از دور ساختن از رحمت و لذا در تفسير سوره حمد گفته شده است ؛ « مَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ » از « ضالّين » (گمراهان) بدترند با اين‌كه « ضالّين » مسلما دور از رحمت خدا مي‌باشند .

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

در آيــه مــورد بحث مي‌فرمايد:

وَلَولا فَضْلُ اللّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَ أَنَّ اللّهَ تَوَّابٌ حَكِيمٌ.

اگر فزونبخشي و بخشايش و مهر خدا بر شما نبود و اگر اين نبود كه خدا توبه‌پذير و فــرزانــه است و شمــا را از بي‌عفّتي و زشتكــاري نهــي نمي‌فرمود و براي آن كيفري عادلانه و در خور مقرّر نمي‌داشت، هم مردم به تباهي مي‌افتادند و هم نسلها تبــاه و نسبهــا گسستــه مي‌شـــد.

به بــاور پــاره‌اي ديگــر، منظــور اين است كه: اگر بخشايش و رحمت خدا بر شما نبود و توبه توبه‌كاران را نمي‌پذيرفت، به كسي كه دروغ مي‌گفت بي‌درنگ عذاب مي‌فرستاد و با معرّفي او به مردم، او را كيفر مي‌كرد.

و از ديــدگــاه بــرخــي، منظــور ايــن است كه: اگــر بخشــايش و مهر خدا و تــوبــه‌پذيري و فــرزانگي ذات پاك و بي‌همتاي او نبود، در كيفر شما

شتاب مي‌كرد و شمـــــا را رســـوا مي‌ســـاخـت.
(312) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

اَلْخَبيثاتُ لِلْخَبيثينَ وَالْخَبيثُونَ لِلْخَبيثاتِ وَالطَّيِّباتُ لِلطَّيِّبينَ وَالطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّباتِ اُولئِـكَ مُبَـرَّؤُنَ مِمّا يَقُـولُـونَ لَهُـمْ مَغْفِرَةٌ وَ رِزْقٌ كَريمٌ
زنان خبيث و ناپاك از آنِ مردان خبيث و ناپاكند و مردان‌ناپاك نيز تعلق به‌زنان ناپاك دارند و زنان پاك از آنِ مردان پاك و مردان پاك از آنِ زنان پاكند ، اينان از نسبت‌هاي ناروايي كه به آن‌هـا داده مي‌شـود ، مبرّا هستند و براي آن‌هـا آمرزش (الهي) و روزي پـرارزش است.
(26 / نور)
شرح آيه از تفسير نمونه
« خبيثات » و « خبيثون » اشاره به زنان و مردان آلوده‌دامان است ، به‌عكس « طيّبات » و « طيّبون » كه به‌زنان و مردان پاكدامن اشاره مي‌كند .
در حديثي از امام باقر و امام صادق عليهماالسلام نقل شده كه : « اين آيه همانند " اَلزّاني لايَنْكِحُ اِلاّ زانِيَةً اَوْ مُشْرِكَةً " مي‌باشد ، زيرا گروهي بودندكه تصميم گرفتند بازنان آلوده ازدواج كنند ، خداوند آن‌ها را از اين كار نهي كرد و اين عمل را ناپسند شمرد » .(1) در روايات كتاب نكاح نيز مي‌خوانيم كه : ياران امامان ، گاه سؤال از ازدواج با زنان « خبيثه » مي‌كردند كه با جواب منفي روبرو مي‌شدند ، اين خود نشان مي‌دهد كه « خبيثه » اشاره به زنان ناپاك است نه سخنان و نه اعمال ناپاك .(2) در اين‌جا سؤالي مطرح است و آن اين‌كه در طول تاريخ يا در محيط زندگي خود گاه مواردي‌را مي‌بينيم‌كه با اين قانون هماهنگ نيست ، به عنوان مثال در خود قرآن آمده كه ؛ « همسر نوح و همسر لوط زنان بدي بودند و به آن‌ها خيانت كردند » (10 / تحريم) و در مقابل « همسر فرعون از زنان باايمان و پاكدامني بود كه گرفتار چنگال آن طاغوت
1- « مجمـــــع البيـــــان » ، ذيـل آيـات مـورد بحـث .
2- « وسائل الشيعه » ، جلد 14 ، صفحه 337 ، باب 14.
تفسير مردان (313)
بي‌ايمان گشته بود » (11 / تحريم). در مورد پيشوايان بزرگ اسلام نيز كم و بيش نمونه‌هايي‌از اين قبيل ديده شده است كه تاريخ اسلام گواه آن مي‌باشد. در پاسخ عـلاوه بر اين كـه هر قـانـون كلي استثناهايي دارد ، بايد به دو نكته توجه داشت ؛
1 ـ درتفسيرآيه گفتيم‌كه منظوراصلي‌از «خبائث» همان آلودگي به اعمال منافي عفت است و « طيّب » بودن نقطه مقابل آن مي‌باشد ، به اين ترتيب پاسخ سؤال روشـن مي‌شود ، زيرا هيچ‌يك از همسران پيامبران و

امامان به‌طور قطع انحراف و آلودگي جنسي نداشتند و منظور از "خيانت" در داستان نوح و لوط ، جاسوسي‌كردن به نفع‌كفار است نه خيانت ناموسي. اصولاً اين عيب از عيوب تنفرآميز محسوب مي‌شود و مي‌دانيم محيط زندگي شخصي پيامبران بايد از اوصافي كه موجب نفرت مردم است، پـاك باشـد تا هـدف نبوت كه جذب مردم به آيين خدا است، عقيم نماند .
2 ـ ازاين گذشته همسران پيامبران و امامان در آغاز كار حتي كافر و بي‌ايمان هم نبودند و گاه بعد از نبوت به گمراهي كشيده مي‌شدند كه مسلما آن‌ها نيز روابط خود را مانند سابق با آن‌ها ادامه نمي‌دادند ، همان‌گونه كه همسر فرعون در آغاز كه با فرعون ازدواج كرد ، به موسي ايمان نياورده بود ، اصولاً موسي هنوز متولد نشده بود ، بعدا كه موسي مبعـوث شـد ، ايمان آورد و چـاره‌اي جـز ادامـه زنـدگي توأم با مبارزه نـداشـت ، مبـارزه‌اي كه سـرانجـامش شهـادت ايـن زن باايمـان بود .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«خَبيث»: پليد و ناپاك، كه در آيه شريفه منظور، ناپاكي و پليدي درقلمرو انديشه، عقيده، گفتار و عملكرد است.
«طَيِّب»: پاك و پاكيزه؛كه‌منظور، پاكي‌در رفتاروگفتار ياپاكي معنوي و اخلاقي است.
كبوتر با كبوتر ...
در آيات پيش، قرآن شريف، تهمت‌تراشي و نارواگويي در مورد زنان و مردان پاكدامن را در چندين آيه و در قالبهاي گوناگون، گناهي زشت و نابخشودني خواند و براي آن كيفر دردناك دنيوي و اخروي مقرّر فرمود؛ اينك در بيان يكي از سنّتهاي
(314) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
طبيعـــي و تشـــريعـي مي‌فـرمـــايـد:
الْخَبِيثَـاتُ لِلْخبَبِثِيـنَ وَ الْخَبِيثُـونَ لِلْخَبِيثَاتِ
زنـان پليد و ناپـاك براي مردان پليدند و مردان پليد و زشتكار نيز براي زنان پليد.
در تفسير اين فراز، ديدگاهها يكسان نيست:
1 ـ به باور گروهي منظور اين است كه سخنان زشت و پليد از آن مردان پليد است و آنان نيز براي سخنان زشت و ناروا؛ و گفتار شايسته و زيبا و نيكو براي مردان نيكوكردار و درستكار است و مردان نيك‌انديش و شايسته‌كردار براي سخنان نيك و شايسته و اين همان است كه انسان وقتي از مرد بزرگ و درست‌انديشي سخنان شايسته مي‌شنود بر او دعا مي‌كند و مي‌گويد خدايش او را بيامرزد كه اين گفتار، با سبك و راه و

رسـم و خلـق و خـوي او همـاهنگ است.
2 ـ امّا به باور گروهي ديگر، منظور اين است كه گناهان زشت از آن مردان پليد و مردان پليد براي گناهان زشت و ناشايسته‌اند؛ و كارهاي شايسته و خداپسندانه از آن مردان نيكـوكـردار و مـردان نيكـوكـردار و روشنفكـر و آگاه نيز براي انجام كـارهـاي شـايستـه و خـداپسنـدانـه‌اند.
3 ـ از ديدگاه پاره‌اي، منظور اين است كه زنان پليد براي مردان پليدند و مردان پليد براي زنان پليد و در برابر آنها زنان پاك و پاكدامن از آن مردان پاك و امانتدارند و مـردان پـاك بـراي زنـان پاك و پاكيزه.
ديدگاه سوم از دو امام راستين حضرت باقر عليه‌السلام و امام صادق عليه‌السلام نيز روايت شده است؛ و اين دو بـزرگـوار برآنند كه آيه مورد بحث بسان اين آيه است كه مي‌فرمايد:
اَلزّاني لايَنْكِحُ اِلاّ زانِيَةً اَوْ مُشْرِكَةً وَ الزّانِيَةُ لايَنْكِحُها اِلاّ زانٍ اَوْ مُشْرِكٌ...(1)
مرد زشتكار جز زن زشت‌كردار و يا شرك‌گرا را به همسري نمي‌گيرد
و زن زشتكـار و بي‌عفّـت را نيز جز مرد زشتكار و شرك‌گرا به همسري نمي‌گيرد...
1 . سوره نور، آيه 3.

آري! آيه مورد بحث، نظير آيه‌اي است كه ترسيم گرديد و اين آيه هنگامي فرود آمد كه گروهي بر آن شدند كه با زنان آلوده‌دامان پيمان زندگي مشترك ببندند و خدا با فروفرستادن آيه مورد بحث، آنان را از اين كار هشدار داد و اين را كاري ناپسند شمرد.
وَالطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّبِينَ وَالطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَاتِ
و در برابر آنها، زنان پاك و پاكدامن نيز از آن مردان پاك و مردان پاك و درستكار بـراي زنـان پـاكـدامن هستنـد.
اُولئِـكَ مُبَـرَّءُونَ مِمَّا يَقُـولُـونَ
ايـن زنـان و مـردان پـاك و پـاكـدامـن از نسبتهـاي نـاروايـي كه پليـدان به آنها مي‌دهنـد بركنـارند.
به باور «فَرّاء»، اين فراز اشاره به جريان «اِفْك» دارد و بدين وسيله «عايشه» و «صَفْوان» را از تهمت رسواي دروغسازان، پاك و بركنار اعلان مي‌كند.
لَهُـمْ مَغْفِـرَةٌ وَرِزْقٌ كَـرِيـمٌ.
اينـان از سـوي پـروردگـارشان آمرزش و رزق و روزي ارزشمندي خواهند داشت و در بهشت پرطـراوت و زيبـا از آن بهـره‌ور خواهند شد.

مردها مواظب چشمان خود باشند

مردها مواظب چشمان خود باشند

قُــلْ لِلْمُــؤْمِنينَ يَغُضُّــوا مِــنْ اَبْصــارِهِمْ وَ يَحْفَظُوافُروُجَهُمْ ذلِكَ اَزْكي لَهُــمْ اِنَّ اللّــــهَ خَبيــرٌ بِما يَصْنَعُونَ
به مؤمنان بگو : چشم‌هاي خود را (از نگاه به نامحرمان) فروگيرند و فروج خود را حفظ كنند ، اين براي آن‌ها پاكيزه‌تر است ، خداوند از آن‌چه انجام مي‌دهيد ، آگاه است. (30 / نور)
شرح آيه از تفسير نمونه
«يَغُضُّوا» از ماده « غَضّ » در اصل به‌معني كم‌كردن و نقصان است و در بسياري از موارد در كوتاه كردن صدا يا كم كردن نگاه گفته مي‌شود ، بنابراين آيه نمي‌گويد : مؤمنان بايد چشم‌هايشان را فروبندند ، بلكه مي‌گويد : بايد نگاه خود را كم و كوتاه كنند و اين تعبير لطيفي است به اين‌منظور كه اگر انسان به‌راستي هنگامي كه با زن نامحرمي روبرو مي‌شود ، بخواهد چشم خود را به‌كلي ببندد ، ادامه راه رفتن و مانند آن براي او ممكن نيست ، اما اگر نگاه را از صورت و اندام او برگيرد و چشم خود را پايين اندازد ، گويي از نگاه خويش كاسته است و آن صحنه‌اي را كه ممنوع است ، از منطقه ديد خود به‌كلي حذف نموده است. از آن‌چه گفتيم ، اين نكته روشن مي‌شود كه مفهوم آيه فوق اين نيست كه مردان در صورت زنان خيره نشوند تا اين‌كه بعضي چنين استفاده كنندكه نگاه‌هاي غيرخيره مجاز است ، بلكه منظور اين است كه انسان به هنگام نگاه كردن معمولاً منطقه وسيعي را زيرنظر مي‌گيرد، هرگاه زن نامحرمي در حوزه ديد او قرار گرفـت ، چشم را چنـان گيرد كه آن زن از منطقه ديد او خارج شود ، يعني به او نگاه نكند اما راه و چاه خود را ببيند و اين‌كه « غَضّ » را به معني كاهش گفته‌اند ، منظور همين است. دومين دستور در آيه فوق همان مسأله حفظ « فروج » است. « فَرْج » در اصل به معني شكاف و فاصله ميان دو چيز است ، ولي در اين‌گونه موارد كنايه از عورت مي‌باشد و ما براي حفظ معني كنايي آن در فارسي كلمه « دامان » را به‌جاي آن مي‌گذاريم. منظور از « حفظ فرج » به‌طوري‌كه در روايات وارد شده‌است
،
تفسير مردان (317)
پوشانيدن آن از نگاه كردن ديگران است ، در حديثي از امام صادق مي‌خوانيم : « هر آيه‌اي در قرآن كه سخن از حفظ فروج مي‌گويد ، منظور حفظ كردن از زنا است ، جز اين آيه كه منظور از آن حفظ كردن از نگاه ديگران است » .(1) و از آن‌جا كه گاه به نظر مي‌رسد كه چرا اسلام از اين كار كه با شهوت و خواست دل بسياري هماهنگ است ، نهي كرده ، در

پايان آيه مي‌فرمايد : « اين براي آن‌ها بهتر و پاكيزه‌تر مي‌باشد » (ذلِكَ أَزْكي لَهُمْ). سپس به‌عنوان اخطاربراي كساني‌كه نگاه‌هوس‌آلود و آگاهانه به زنان‌نامحرم مي‌افكنند و گاه آن را غيراختياري قلمداد مي‌كنند ، مي‌گويد : « خداوند از آن‌چه انجام مي‌دهند ، مسلما آگاه است » (اِنَّ اللّٰهَ خَبيرٌ بِما يَصْنَعُونَ) .
شرح آیه از تفسیر مجمع‌البیان
«غَضّ»: این واژه در اصل به مفهوم کم و کوتاه کردن صدا و نگاه آمده است.
«فَرْج»: در اصل به مفهوم «شکاف» و فاصله میان دو چیز است؛ امّا در آیه شریفه، کنایه از «عورت» آمده است.

شأن نزول

در شـــأن نــزول و داستـــان فــرود آيــه مـورد بحث، از پنجمين امام نور حضرت باقر عليه‌السلام آورده‌اند كه:
اين آيه شريفه، در مورد جواني از انصار فرود آمد؛ چراكه او روزي در سر راه خويش با زني زيبا و خوش‌سيما روبه‌رو گرديد كه از كوچه مي‌گذشت؛ و چون در آن روزگاران زنان روسري خويش را پشت گوشهاي خويش قرار مي‌دادند و چهره و گردن و گلو و بخشي از سينه آنان به‌طور طبيعي نمايان مي‌گرديد، اين جوان با ديدن چهره زيبا و گردن و گلوي آن زن، به تماشاي او ايستاد و پس از گذشتن آن زن از برابرش، با ديدگان خويش به بدرقه او پرداخت؛ درست در همان لحظاتِ چشم چراني و بدرقه زن بود كه صورتش به استخواني كه در ديواري قرار داده شده بود، خورد و خون
1- «نورالثقلين»، جلد3،صفحه 587و588 .
(318) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
ســرازيــر شــد؛ و او پس از رفتن زن، تــازه متوجّه بلايي شد كه به سرش آمده بود.
با همان چهره شكافته و خون آلود به‌پيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله برخورد و گفت بايد جريــان را آن‌گــونه كه بــوده است به پيامبر خــدا صلي‌الله‌عليه‌وآله بگـويم.
پس‌از بيان داستان به پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله بود كه فرشته وحي فرود آمد و اين آيه را آورد كه:
قُــلْ لِلْمُؤْمِنِينَ...(1)

در آيات 30 تا 31 قرآن شريف بر آن است كه مردم را از دو آفت برهنگي و نگاه‌هاي ناروا باز دارد و بدين وسيله از پاكي و عفّت عمومي پاس دارد؛ از اين رو در بيـان احكام نگـاه كـــردن زن و مـرد به يكـديگـــر مي‌فرمـايد:

قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِن أَبْصَارِهِمْ

هـــان اي پيـامبـــر! به مـــردان با ايمـــان بگـــو، ديدگان خويشتن را از نگاه‌هاي هـــوس‌آلـــود و از ديـــدن آنچـــه بر آنـــان روا نيست، فرو بنـدند.

وَ يَحْفَظُـوا فُرُوجَهُمْ

و هماره پاكدامني و پاكي ورزند و هرگز به بي‌عفّتي نينديشند.

«ابن زيد» مي‌گويد:در قرآن شريف هركجا به پاكدامني ورزيدن يا «نگاهداشتن عورتها» سفارش شده، منظور پاكدامني و دوري گزيدن از بي‌عفّتي است؛ و تنها در اين آيـــه شـــريفـــه است كه منظور از اين تعبير، پوشيدن اعضا و اندامهاي جنسي است.

از حضرت صادق عليه‌السلام نيز در اين مورد آورده‌اند كه فرمود: براي مرد روا نيست كه به عـــورت بـــرادر خويش بنگـــرد و زنـــان با ايمـــان نيز نبايد به يكديگر نگاه كنند.

ذلِـــكَ أَزْكـــي لَهُـــمْ

ايـــن شيـــوه براي ديـــن و دنيـــاي آنـــان ســـودمنـــدتر و بهتر و براي پاك ماندن از اتّهـــامـــات گـــونـــاگـــون مـــؤثّـــرتر و به پـــروا نزديكتر است.

إِنَّ اللّـــهَ خَبِيـــرٌ بِمَـــا يَصْنَعُـــونَ.

و بي‌گمـــان خـــدا از آنچـه آنـــان انجـام مي‌دهند آگاه است.

1 . وَسائل الشّيعه، ج 14، ص 139 و تفاسير ذيل آيه شريفه. (از نگارنده)

وَ اَنْكِحُوا الأيامي مِنْكُمْ وَ الصّالِحينَ مِنْ عِبادِكُمْ وَاِمائِكُمْ اِنْ يَكُونُوا فُقَراءَ يُغْنِهِمُ اللّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَ اللّهُواسِعٌ عَليمٌ
مــردان و زنــان بي‌همســر را همســر دهيــد و همچنين غلامان وكنيزان صالح و درستكارتان را اگــر فقيــر و تنگــدست باشنــد، خــداونــد آنــان را از فضل خود بي‌نياز مي‌سازد، خــداونــد واســع و آگـــاه است. (32 / نور)
شرح آيه از تفسير نمونه
« اَنْكِحُوا » (آن‌ها را همسر دهيد) با اين‌كه ازدواج يك امر اختياري و بسته به ميل طرفين است ، مفهومش اين است كه مقدمات ازدواج آن‌ها را فراهم سازيد، ازطريق كمك‌هاي مالي در صورت نياز ، پيدا كردن همسر مناسب ، تشويق به مسأله ازدواج و بالاخره پادرمياني براي حل مشكلاتي كه معمولاً در اين موارد بدون وساطت ديگران انجام‌پذير نيست ، خلاصه مفهوم آيه به قدري وسيع است كه هرگونه قدمي و سخني و درهمي در اين راه را شامل مي‌شود. « اَيامي » جمع « اَيِّم » در اصل به معني زني است كه شوهر ندارد ، سپس به مردي كه همسر ندارد ، نيز گفته شده است و به اين ترتيب تمام زنان و مردان مجرّد در مفهوم اين آيه داخل هستند ، خواه بكر باشند يا بيوه. در حديثي از امير مؤمنان علي مي‌خوانيم : « اَفْضَلُ الشَّفاعاتِ اَنْ تَشْفَعَ بَيْنَ اثْنَيْنِ في نِكاحٍ حَتّي يَجْمَعَ اللّهُ بَيْنَهُما : بهترين شفاعت آن است كه ميان دو نفر براي امر ازدواج ميانجي‌گري كني تا اين امر به سامان برسد » .(1) در حديث ديگري از امام كاظم مي‌خوانيم : « ثَلاثَةٌ يَسْتَظِلُّونَ بِظِلِّ عَرْشِ اللّهِ يَوْمَ الْقِيامَةِ ، يَوْمَ لا ظِلَّ اِلاّ ظِلُّهُ رَجُلٌ زَوَّجَ اَخاهُ الْمُسْلِمَ اَوْ اَخْدَمَهُ اَوْ كَتَمَ لَهُ سِرّا : سه طايفه هستند كه در روز قيامت در سايه عرش خدا قرار دارند ، روزي كه سايه‌اي جز سايه او نيست ؛ كسي‌كه وسايل تزويج برادر مسلمانش‌را فراهم‌سازد و كسي‌كه به‌هنگام‌نياز به‌خدمت، خدمت‌كننده‌اي‌براي او
1 - « وسائل الشيعه » ، جلد 14 ، صفحه 27 .
(320) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
فــراهــم كند و كسي كه اسرار برادر مسلمانش را پنهان دارد » .(1)
و بالاخره در حــديثي از پيــامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله مي‌خوانيم : « انسان هر گامي در اين راه بردارد و هر كلمه‌اي بگويد ، ثـواب يك سال عبادت در نامه عمل او مي‌نويسند » (كانَ لَهُ بِكُلِّ خُطْوَةٍ خَطاها اَوْ بِكُلِّ كَلِمَةٍ تَكَلَّمَ بِهـا فـي ذلِكَ عَمَلُ سَنَةٍ قِيامُ لَيْلِها وَ صِيامُ نَهارِهـا) .(2)

منظوراز جمله «وَالصّالِحينَ مِنْ عِبادِكُمْ وَ اِمائِكُمْ» چيست؟

قابل توجه اين‌كه در آيات مورد بحث به هنگامي كه سخن از ازدواج مردان و زنان بي‌همسر به ميان مي‌آيد ، به طوركلي دستور مي‌دهد براي ازدواج آنان اقدام كنيد ، اما هنگامي كه نوبت به بردگان مي‌رسد ، آن را مقيّد به « صالح بودن » مي‌كنـد. جمعي از مفسران (مانند نويسنده عالي‌قدر « تفسير الميزان » و همچنين « تفسير صافي ») آن را به معني صلاحيت براي ازدواج تفسير كرده‌اند ، درحالي‌كه اگر چنين باشد ، اين قيد در مورد مردان و زنان آزاد نيز لازم است. بعضي ديگر گفته‌اند كه : منظور صالح بودن از نظر اخلاق و اعتقاد است ، چراكه صالحان از اهميت ويژه‌اي در اين امر برخوردار هستند ولي باز جاي اين سؤال باقي است كه چرا در غيربردگان اين قيد نيامده است؟ احتمال مي‌دهيم منظور چيز ديگري باشد و آن اين‌كه ؛ در شرايط زندگي آن‌روز بسياري از بردگان در سطح پاييني از فرهنگ و اخلاق قرار داشتند ، به‌طوري‌كه هيچ‌گونه مسؤوليتي در زندگي مشترك احساس نمي‌كردند ، اگر با اين حال اقدام به تزويج آن‌ها مي‌شد ، همسر خود را به آساني رها نموده و او را بدبخت مي‌كردند ، لذا دستور داده شده است ؛ در مورد آن‌ها كه صلاحيت اخلاقي دارند ، اقدام به ازدواج كنيـد و مفهـومش اين است كـه نخست كـوشش براي صـلاحيـت اخلاقيشان شـود تـا آمـاده زنـدگي زنـاشـويي شـوند ، سپس اقـدام به ازدواجشان گردد .
1 - « وسائل الشيعه » ، جلد 14 ، صفحه 27 .
1- « وسائل الشيعه » ، جلد 14 ، صفـحـــه 27 .
تفسير مردان (321)
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«اَيِّم»: اين واژه در اصـل به مفهـوم زن بي‌شـوهـر آمـده و آنگاه به تناسب، به هر بي‌همسـري از زن گـرفتـه تا مـرد گفتـه مي‌شود و جمع آن «ايـامي» مي‌باشد.
«اَنْكِحُوا»: آنان را همسر دهيد.
«إِماء»: كنيزان.

در آيات 32 و 33 و 34 آفريدگار هستي براي پاكي و پاكدامني مردان و زنان با ايمان و مبارزه با هر نوع زشتكاري و گناه، از سويي فرمان تشكيل خانواده و ازدواج سهل و آسان مي‌دهد و از دگر سو پدران و مادران و بزرگان جامعه را موظّف مي‌دارد كه وسـايـل و امكـانـات تشكيـل خـانـواده را بـراي نسـل جـوان فراهم آورند.
در آيه مورد بحث مي‌فرمايد:
وَ أَنْكِحُوا الْأَيَامي مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ
هان اي مردم با ايمان! مردان و زنان بي‌همسر خويش را همسر دهيد؛ و نيز بردگان شايسته‌كردار و پاكدامن خـويش را در راه ازدواج با يكديگر ياري كنيد و وسيله ازدواج آنـان را فراهم آوريـد.
اين دستوري كه در آيه شريفه آمده است يك دستور پسنديده و تشويق و ترغيب بـه كـاري شايسته است امّا يـك دستـور واجـب و بايسته نيست.
از پيـامبـر گـرامـي صلي‌الله‌عليه‌وآله آورده‌انـد كه فـرمود:
مَنْ اَحَبَّ فِطْرَتي فَلْيَسْتَنَّ بِسُنَّتـي وَ مِنْ سُنَّتِي النِّكاحُ(1)
ص هر كس راه و رسم طبيعي و هماهنگ با فطرت انساني مرا دوست بدارد، به سنّت و روش من مي‌گرايد و ازدواج و تشكيل خانواده از راه و رسم من است.
1 . سُنَن كُبري، بيهقي، ج7، ص78 ؛ الوسيط، واحدي، ج3، ص318 ؛ كافي، ج5، ص329.
(322) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
و نيـز فـرمـود:
يا مَعْشَرَ الشَّبابِ مَنِ اسْتَطاعَ مِنْكُمُ الْباهَ فَلْيَتَـزَوَّجْ فَـاِنَّـهُ اَغْضـي لِلْبَصَرِ وَ اَحْسَنُ لِلْفَرْجِ وَ مَـنْ لَـمْ يَسْتَطِـعْ فَعَلَيْـهِ بِـالصَّـوْمِ(1)
ص هان اي جوانان! هر كدام از شما از شرايط لازم براي ازدواج بهره‌ور است، تشكيل خانواده دهد؛ چراكه ازدواج براي پاكي چشم و دامان بهتر است؛ و هر كس توانايي و امكانات مالي اين كار را ندارد و در فشار غريزه جنسي است براي چيره‌شدن بر آن، روزه بـدارد؛ چـرا كـه روزه، شكننـده نيـروي جنسـي و آرام‌بخـش آن اسـت.
از «سعيد بن جُبَير» آورده‌اند كه در سفر حج به «ابن عبّاس» برخورد نمودم و ضمن گفتگـو از من پـرسيـد ازدواج كـرده‌اي؟
پـاسـخ دادم: نـه؛
گفت: برو ازدواج كن.
سال بعد دگرباره به او برخورد كردم و از من جويا شد آيا تشكيل خانواده

داده‌ام؟
پـاسخ دادم: نـــه؛
گفت: «سعيد»! برو ازدواج كن چراكه بهترين و والاترين انسانهاي عصرها و نسلهاپيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله است كه ازدواج كرد...
و در ادامــه آيــه شريفــه مـي‌افــزايــد:
وَ الصَّالِحِيــنَ مِــنْ عِبَـــادِكُـــمْ وَ إِمَائِكُــمْ
و نيز به بردگان شايسته‌كردار و پاكدامن خويش همسر دهيد.
بــه بــاور پــاره‌اي، منظــور، غــلامــان و كنيــزان با ايمان است كه بــايــد وسيلــه ازدواج آنــان را فــراهــم آورنــد.
1 . صحيح بُخاري، ج 7، ص 2 ؛ صحيح مُسلِم، ج 2، ص 1018 ؛ سُنَن تِرْمِذي، ج3، 392، 1081.
تفسير مردان (323)
آنگـاه در مورد انسانهاي آزاد مي‌فـرمـايد:
إِنْ يَكُـونُـوا فُقَــرَاءَ يُغْنِهِــمُ اللّهُ مِــن فَضْلِــهِ
اگر اين جواناني كه تشكيل خانواده مي‌دهند مردمي تنگدست و بينوا باشند، خداي بخشاينده از فزونبخشي خويش آنان را بي‌نياز خواهد ساخت.
وَ اللّــهُ وَاسِـــــعٌ عَلِيـــمٌ.
و خدا گشايشگر و داناست.
هم بخشايش و كرامت او بسيار است و هم به حال و روز و مصلحت بندگانش آگاه بــوده و بر اســاس حكمــت و مصلحـت بـا آنــان رفتــار مي‌كنــد.
ششمين امام نور حضرت صادق عليه‌السلام در اين مورد فرمود: كسي كه از بيم تنگدستي و نيــازمنــدي تشكيــل خــانــواده ندهد دچار پندار بد و سوء ظنّ است؛ چراكه قرآن مي‌فرمايد: به بي‌همسران جامعه خود همسر دهيد؛ اگر آنان تهيدست باشند خدا آنــان را از فــزونبخشــي خــود بي‌نيــاز خــواهــد ســاخــت...
(324) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
تجـارت و كسب و كار مردان خـدا را از انجام وظايف ديني غافل نمي‌سازد
رِجالٌ لا تُلْهيهِمْ تِجارَةٌ وَ لا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللّهِ وَ اِقامِ‌الصَّلوةِ وَ ايتـاءِ الزَّكوةِ يَخافُونَ يَوْما تَتَقَلَّبُ فيهِ الْقُلُوبُ وَ الأَبْصارُ
مرداني‌كه نه‌تجارت و نه معامله، آن‌ها را از ياد خدا و برپاداشتن نماز و اداي زكات غافل نمي‌كند، آن‌ها از روزي مي‌ترسند كه دل‌ها و چشم‌ها در آن زير و رو مي‌شود. (37 / نور)
شرح آيه از تفسير نمونه
اين ويژگي‌ها نشان مي‌دهد كه اين بيوت ، همان مراكزي است كه به فرمان پروردگار استحكام يافته و مركز ياد خدا است و حقايق اسلام و

احكام خدا از آن نشر مي‌يابد و در اين معني وسيع و گسترده ، مساجد ، خانه‌هاي انبياء و اولياء ، مخصوصا خانه پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله و خانه علي جمع است. و اين‌كه برخي مفسران آن‌را منحصرا به‌مساجد و يابيوت انبياء و مانند آن تفسير كرده‌اند ، دليلي بر اين انحصار نيست و اگر مي‌بينيم در بعضي از روايات مانند روايتي از امام باقر نقل شده كه فرمود : « هِيَ بُيُوتُ الأَنْبِياءِ وَ بَيْتُ عَلِيٍّ مِنْها: اين آيه اشاره به‌خانه پيامبران است و خانه علي نيز از اين زمره محسوب مي‌شود » (1)
، يا در حديث ديگري از پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله مي‌خوانيم كه به هنگام تلاوت اين آيه از آن حضرت پرسيدند : « منظور چه بيوتي است » ؟ فرمود : «بُيُوتُ الأَنْبِياء» است ، ابوبكر پرسيد : « اين خانه (اشاره به خانه فاطمه و علي كرد) نيز از آن جمله است » ؟ پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله فرمود : « نَعَمْ مِنْ اَفاضِلِها : آري اين از برترين آن‌ها است » .(2)
همه اين‌ها اشاره به مصداق‌هاي روشن است ، زيرا مي‌دانيم معمول روايات اين است كه به هنگام تفسير ، مصاديق روشن را بيان مي‌كند. آري هر كانوني كه به فرمان خدا برپا شده و نام خدا در آن برده
1- « نور الثقلين » ، جلد 3 ، صفحه 607 .
2- « مجمع البيان » ، ذيل آيه مورد بحث .
تفسير مردان (325)
مي‌شود و هر صبح و شام مردان باايماني كه زندگي مادي آن‌ها را به خود مشغول و از ياد خدا غافل نمي‌كند ، به تسبيح و تقديس در آن مشغولند ، چنين خانه‌هايي مركز مشكات انوار الهي و ايمان و هدايت است. در اين آيه هم « تجارت » آمده است و هم « بيع » با اين‌كه به نظر مي‌رسد هر دو يك معني داشته باشد ولي ممكن است تفاوت اين‌دو از اين نظر باشد كه تجارت اشاره به يك كار مستمر و مداوم است ، ولي بيع براي يك مرحله و به صورت گذرا است. توجه به‌اين‌امر نيز ضروري‌است كه نمي‌فرمايد : آن‌ها مرداني هستندكه به‌سوي تجارت و بيـع نمي‌رونـد، بلكـه مي‌گـويـد: تجارت و بيع آن‌ها را از ياد خدا و برپاداشتن نماز و اداي زكات غافل نمي‌كند .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
در آيه مورد بحث مي‌افزايد:
رِجَـالٌ لا تُلْهِيهِـمْ تِجَـارَةٌ وَ لا بَيْـعٌ عَـنْ ذِكْـرِ اللّهِ وَإِقَـامِ الصَّلاةِ وَ إِيْتَـاءِ الـزَّكـوةِ
در اين خانه‌ها مرداني خدا را به پاكي و شكوه مي‌ستايند كه نه تجارت و داد و ستد آنان را از ياد خدا و برپاداشتن نماز و فرهنگ انسانساز آن بازمي‌دارد و نه خريد و فـروش و تـلاشهاي اقتصادي.
منظور از تسبيح خدا در آيه شريفه، خواندن نماز است؛ چراكه هر تسبيحي

در قـرآن به مفهوم نماز آمده است.
امّا به باور پاره‌اي، منظور، منزّه و پاك شمردن ذات بي‌همتاي او از هر عيب و كـاستـي در قلمـرو اوصاف و تدبير امور است.
از دو امـام راستيـن حضـرت صـادق و پـدرگرانقـدرش عليهماالسلام آورده‌انـد كه:
«اِنَّهُمْ قَـوْمٌ اِذا حَضَـرَتِ الصَّلـوةُ تَـرَكُـوا التِّجـاراتَ وَ انْطَلَقُوا اِلَي الصَّلوةِ وَ هُمْ اَعْظَـمُ اَجْـراً مِمَّـنْ يَتَّجِـرُ»(1)
1 . تِبْيان، ج 7، ص 441.
(326) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
اينان مردان توحيدگرا و شايسته‌كرداري هستند كه به هنگام فرارسيدن وقت نماز، تجارت و داد و ستد را وانهاده و به سوي نمـاز مي‌رونـد و روشن است كه پاداش آنان از كسي كه تجارت مي‌كند پرشكوه‌تر است.
يَخَافُونَ يَـوْمـاً تَتَقَلَّـبُ فِيـهِ الْقُلُوبُ وَالأَبْصَارُ.
آنان مردمي هستند كه از روز رستاخيز كه روز دگرگوني‌دلها و ديدگان و روز سـوختن و پختـه شـدن اعضـا و انـدامهـاست، مي‌تـرسند.
امّا به باور برخي، منظور اين است كه: آنان از روزي مي‌ترسند كه دلها در بيم و اميد است و چشمها گاه به سوي راست توجّه مي‌يابند و گاه به طرف چپ؛ تا بنگرند كه نامه عمل انسانها از كدامين سمت به دست آنان داده مي‌شود، سمت راست يا چپ؟
ديدگاه سوّم در تفسير آيه بر آن است كه: آنان مردمي هستند كه از روز رستاخيز ـ كه دلها جابه‌جا گرديده و به گلوگاه‌ها مي‌رسند و ديدگان نابينا مي‌گردند ـ مي‌ترسند.
و ديدگاه ديگري بر آن است كه: آنان مردمي هستند كه از روز رستاخيز ـ كه دلها از ترديد به ايمان و يقين مي‌گرايند و ديدگان از بهت و حيرت به رشد و هدايت مي‌رسند و كساني كه در دنيا در ترديد بودند به اوج يقين مي‌رسند و بر دانش و بينش آنان افزوده مي‌شود ـ مي‌ترسند؛ درست همان‌گونه كه قرآن مي‌فرمايد:
«فَكَشَفْنا عَنْكَ غِطائَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَديدٌ(1)
»براستي كه تو از اين حال در غفلت بودي امّا ما پرده‌ات را از برابر ديدگانت بـرداشتيـم و ديـده‌ات امـروز تيـز است.
1 . سوره ق، آيه 22.
تفسير مردان (327)

پـاداش ویژه مردان خـدا

لِيَجْزِيَهُمُ اللّهُ اَحْسَنَ ما عَمِلُوا وَ يَزيدَهُمْ مِنْ فَضْلِهِوَ اللّهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشاءُ بِغَيْرِ حِسابٍ
هدف اين است كه خداوند آن‌ها را به بهترين اعمالي كه‌انجام داده‌اند ، پاداش دهد و از فضلش بر پاداش آن‌ها بيفزايد و خداوند هر كس را بخواهد ، بي‌حساب روزي مي‌دهد (و از مواهب بي‌انتهاي خويش بهره‌مند مي‌سازد). (38 / نور)
شرح آيه از تفسير نمونه
در اين آيه به پاداش بزرگ اين پاسداران نور هدايت و عاشقان‌حق و حقيقت اشاره مي‌كند. در اين‌كه منظور از « اَحْسَنَ ما عَمِلُوا » در اين آيه چيست ؟ بعضي معتقدند كه اشاره به اين است كه خداوند كار خير را ده برابر و گاه هفتصد برابر يا بيشتر پاداش مي‌دهد ، چنان كه درآيه 160 سوره‌انعام مي‌خوانيم: « مَنْ جاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ اَمْثالِها: كسي كه كار نيك كند ، ده برابر پاداش مي‌گيرد » و در آيه 261 سوره بقره در مورد انفاق‌كنندگان پاداشي معادل هفتصد برابر و يا مضاعف آن ذكر شده است.
اين احتمال نيز در تفسير جمله فوق وجود دارد كه منظور اين است كه خداوند تمام اعمال آن‌ها را بر معيار و مقياس بهترين اعمالشان پاداش مي‌دهد ، حتي اعمال كم‌اهميت و متوسطشان هم‌رديف بهترين اعمالشان در پاداش خواهد بود.
و اين از فضل خداوند دور نيست ، چراكه در مقام عدالت و مجازات برابري ضروري است ، اما هنگامي كه به مقام فضل و كرم مي‌رسد ، مواهب و بخشش‌ها بي‌حساب است ، چرا كه ذات پاكش نامحدود است و « نعمتش نامتناهي و كرمش بي‌پايان » .
(328) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
در آيه مورد بحث مي‌فرمايد:
لِيَجْزِيَهُمُ اللّهُ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا
آنان در زندگي، اين كارهاي شايسته را بدان جهت انجام مي‌دهند كه خدا آنان را نيكوتر و پرشكوه‌تر از كارهايي كه انجام داده‌اند پاداش دهد.
وَ يَزِيدَهُمْ مِنْ فَضْلِهِ
و از فزونبخشي خويش بر پاداش آنان بيفزايد.
وَاللّهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ.
و اين شگفت‌انگيز هم نيست؛ چراكه پاداش به حساب و حسابرسي است و بخشايش و كرامت بدون حساب است و خدا هر كسي را بخواهد و

شايسته بداند از راه فزونبخشي و كرامت خويش بي‌حساب روزي مي‌بخشد و از نعمتها و موهبتهاي خـــود بهـــره‌ورش مــي‌ســازد.
تفسير مردان (329)

وَ عِبـادُ الرَّحْمــنِ الَّــذينَ يَمْشُــونَ عَلَــي الأَرْضِ هَــوْنــا وَ اِذا خاطَبَهُمُ الْجاهِلُونَ قالُوا سَلاما
بندگان خاص خداوند رحمن آن‌ها هستند كه با آرامش وبي‌تكبر بر زمين راه مي‌روند و هنگامي كه جاهلان آن‌ها را مخاطب سازند به آن‌ها سلام مي‌گويند (و با بي‌اعتنايي و بــزرگــواري مي‌گذرند).(63 / فرقان)
شرح آيه از تفسير نمونه
« هَوْنَ » مصدر است و به معني نرمش و آرامش و عدم تكبر مي‌باشد. آيات 63 تا 74 دوازده صفت از صفات ويژه بندگان خاص خدا آنان را بيان مي‌كند كه بعضي به جنبه‌هاي اعتقادي ارتباط دارند و برخي اخلاقي و پاره‌اي اجتماعي ، قسمتي جنبه فردي دارد و بخش ديگري جمعي است و روي‌هم رفته مجموعه‌اي است از والاترين ارزش‌هاي انساني. نخستين توصيفي كه از « عِبادُ الرَّحْمنِ » شده است ، نفي كبر و غرور و خودخواهي است كه درتمام اعمال انسان و حتي در كيفيت راه رفتن او آشكار مي‌شود زيرا ملكات اخلاقي هميشه خود را در لابلاي اعمال و گفتار و حركات انسان نشان مي‌دهند، تا آن‌جا كه از چگونگي راه رفتن يك انسان مي‌توان با دقت و موشكافي به قسمت قابل توجهي از اخلاق او پي‌برد. در حديث جالبي از پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله مي‌خوانيم كه روزي از كوچه‌اي عبور مي‌كردند جمعي از مردم را در يك نقطه مجتمع ديدند ازعلت آن سؤال كردند عرض كردند ديوانه‌اي است كه اعمال جنون‌آميز و خنده‌آورش مردم را متوجه خود ساخته آن‌هارا به سوي خود فراخواند و فرمود : مي‌خواهيد ديوانه واقعي را به شما معرفي كنم ؟ همه خاموش بودند و با تمام وجودشان گوش مي‌دادند. فرمود : « اَلْمُتَبَخْتِرُ في مَشْيِه ، اَلنّاظِرُ في عِطْفَيْهِ ، اَلْمُحِرِّكُ جَنْبَيْهِ بِمِنْكَبَيْهِ الَّذي لايُرْجي خَيْرُهُ وَ لا يُؤْمَنُ شَرُّهُ ، فَذلِكَ الْمَجْنُونُ وَ هذا مُبْتَلًي : كسي كه با تكبر و غرور راه مي‌رود و پيوسته به دوطرف خود نگاه مي‌كند ، پهلوهاي خود را با شانه خودحركت مي‌دهد (غير از خود نمي‌بيند و انديشه‌اش از خودش فراتر نمي‌رود)
(330) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
كسي كه مردم به خير او اميد ندارند و از شر او درامان نيستند ديوانه واقعي او است اما اين را كه ديديد تنها يك بيمار است ». دومين وصف آن‌ها حلم و بردباري است چنانكه قرآن در ادامه همين آيه مي‌گويد : « وَ اِذا خاطَبَهُمُ الْجاهِلُونَ قالُوا سَلاما ». سلامي كه نشانه بي‌اعتنايي تؤام با بزرگواري است ، نه ناشي از ضعف ، سلامي كه دليل عدم مقابله به مثل در برابر جاهلان و سبك مغزان است ، سلام وداع گفتن با سخنان بي‌رويه

آن‌ها است ، نه سلام تحيت كه نشانه محبت و پيوند دوستي است ، خلاصه سلامي كه نشانه حلم و بردباري و بزرگواري است .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«هَوْن»: وقـــار و فـروتني و در برابر تكبّر است.
در آيه شريفه از اين انسان‌هاي شريف و فروتن به بندگان خدا تعبير مي‌كند و اين بيان به منظور گراميداشت آنان است؛ بدين صورت خدا آنان را در راه شايسته و شيوه درست و انساني خودشان تشويق مي‌كند و روشن مي‌سازد كه او از بندگان، جز اين شيوه و عملكرد انتظاري نـدارد و بايد چنين باشند.
اين تعبير تشويق آميز بسان بيان پدري پر مهر و خردمند است كه در تشويق فرزند شايسته كردارش مي‌گويد: فرزند من، آن كسي است كه در زندگي به گونه‌اي بينديشد و رفتاري درپيش‌گيردكه من‌از او خشنودگردم‌ورفتاري‌درست و خداپسندانه‌داشته باشد.
او بدين صورت فرزند درست كردار و خردمند خويش را تشويق مي‌كند و به فــرزنــدان وظيفــه ناشنـاس نيز هشدار مي‌دهد كه بخود آيند.
از حضـــرت صــادق عليه‌السلام آورده‌انــد كـــه فـــرمـــود:
هُوَ الرَّجُلُ يَمْشي بِسَجِيَّتِهِ الَّتي جُبِلَ عَلَيْها لايَتَكَلَّفُ وَ لايَتَبَخْتَرُ.(1)
ص1 . بِحار الانوار، ج 24، ص 132؛ و ج 69، ص 260.
تفسير مردان (331)
منظور از اين انسان شايسته كردار آن كسي است كه بر اساس فطرت انساني و وجــدان اخــلاق خــويــش زنــدگي كنــد و از خــود بــزرگي بينــي و تكبــر و خودكامگي بپرهيزد.
پــاره‌اي مي‌گــوينــد: منظور آيه شريفه آن انسان‌هاي فروتن و شايسته كرداري مي‌باشند كه به بردبــاري و آگاهي آراسته‌اند و در برابر ناداني و خيره سري و گستــاخي ديگــران وقــار و شكــوه معنــوي خــويشتــن را از دست نمـي‌دهنــد.
وَ اِذا خَــاطَبَهُــمُ الْجَــاهِلُــونَ قَــالُــوا سَلاماً.
و هنگــامي كــه كه عنــاصــر و جــريــان‌هاي نادان و گمراه و تاريك‌انديش به آنــان سخن ناپسنــدي نثــار كنند، پــاسخ آنان را به زشتي نمي‌دهند و دهان به سخنان ناروا نمي‌آلاينــد و به گنــاه نمي‌افتند، بلكه خــدا پسندانه و انساني به روشنگــري و پــاسخگـــويي مي‌پـــردازنــد.
به بــاور پــاره‌اي منظــور ايــن است كه در بــرابــر ناداني و گستاخي‌ناداناان، به آنان سلام مي‌گويند.
قرآن در آيه ديگري در اين مورد مي‌فرمايد:
وَ اِذا سَمِعُــوا اللَّغْوَ اَعْــرَضُــوا عَنْــهُ وَ قــالُــوا لَنا اَعْمالُنا وَ لَكُمْ اَعْمالُكُمْ سَلامٌ عَلَيْكُمْ.(1)

و هنگـامي كه سخـن بيهـوده‌اي بشنـونـد از آن روي بـر مي‌تـابنـد و مي‌گويند: عملكرد ما از آن ما و عملكرد شما از آن شماست! سلام بر شما، ما جوياي معـاشـرت و درگيـري با نـادانـان نيستيـم.
«قُتـادَة» در ايـن مـورد آورده است كـه: شيـوه اخـلاقي مردم توحيدگرا اين بـود كه با عنـاصر نادان كشمكش نمي‌كردنـد.
و «اِبْن عَبّاس» مي‌گويد: آنان در برابر كساني كه ناداني مي‌ورزيدند، پافشاري نمي‌كـردند و بسـان آنان رفتـار نمي‌نمـودند.
1 . سوره قَصَص، آيه 55.
(332) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
وَ الَّذينَ يَبيتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدا وَ قِياما
آن‌هـا كسـاني هستنـد كه شبـانگـاه بـراي پـروردگـارشان سجـده و قيـام مي‌كننـد.
(64 / فرقان)
شرح آيه از تفسير نمونه
« سُجَّد » جمع « ساجِد » و « قِيام » جمع « قائِم » است. در اين آيه به سومين ويژگي آن‌ها يعني عبادت خالصانه پروردگار پرداخته است. در ظلمت شب كه چشم غافلان در خواب است و جايي براي تظاهر و ريا وجود ندارد خواب خوش را بر خود حرام كـرده و به خـوش‌تر از آن كه ذكـر خـدا و قيام و سجود در پيشگاه با عظمت او است مي‌پردازند ، پاسي از شب را به مناجات با محبوب مي‌گذرانند و قلب و جان خـود را با يـاد و نـام او روشن مي‌كنند .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
آنـان كسـاني هستنـد كه شب‌ها بيدار مي‌مانند و در پيشگاه پروردگار خويش گـاه در حـال قيـام هستند و گـاه در حال سجـده و او را خالصانه و عاشقانه عبـادت مي‌كننـد و از بـارگـاه با عظمت او پاداش مي‌خواهند و ياري مي‌جويند.
تفسير مردان (333)
وَ الَّـذيـنَ يَقُـولُـونَ رَبَّنَـا اصْـرِفْ عَنّا عَـذابَ جَهَنَّمَ اِنَّ عَذابَها كانَ غَـراما
آن‌ها كساني هستند كه مي‌گـويند پـروردگـارا عذاب جهنم را از ما برطرف گردان كه عـذابـش سخـت و پـردوام است. (65 / فرقان)
اِنَّها ساءَتْ مُسْتَقَـرّا وَ مُقـاما
آن بدجايگاه و بدمحل اقامتي است. (66 / فرقان)
شرح آيه از تفسير نمونه
واژه «غَرام» در اصل به‌معني مصيبت و ناراحتي شديدي است كه دست از سرانسان برندارد، اطلاق ايـن واژه بر جهنم به خاطر آن است كه عذابش شديد ، پي‌گير و پردوام است. چهارمين صفت ويژه آنان خوف و ترس از

مجازات و كيفر الهي است. با اين‌كه آن‌ها شب‌ها به ياد خدا هستند و به عبادتش مشغول و روزها در مسير انجام وظيفه گام برمي‌دارند باز هم قلوبشان مملو از ترس مسؤوليت‌ها است ، همان ترسي كه عامل نيرومندي براي حركت به سوي انجام وظيفه بيشتر و بهتر است ، همان ترسي كه به‌سان يك پليس نيرومند از درون ، انسان را كنترل مي‌كند و بي آن كه مأمور و مراقبي داشته باشد وظايف خود را به نحو احسن انجام مي‌دهد و در عين حال خود را در پيشگـاه خـدا مقصّـر مي‌شمـرد .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
و آنان كساني هستند كه نيايشگرانه دست به سوي خدا برداشته و هماره مي‌گويند: پروردگارا! عذاب دوزخ و آتش شعله‌ور آن را از ما برطرف سازد كه عذاب آن سخت و پـايـنـده و جـدايـي‌ناپذيـر است .
چـرا كـه دوزخ بـراي ماندن بـد جـايگـاه و زشـت و بـد قـرارگـاهي است.
(334) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
وَ الَّـذينَ اِذا اَنْفَقُـوا لَمْ يُسْـرِفُـوا وَ لَـمْ يَقْتُـرُوا وَ كـانَ بَيْـنَ ذلِـكَ قَواما آن‌هـا كسـاني هستنـد كه هرگاه انفاق كنند نه اسراف مي‌كنند و نه سخت گيري ، بلكه در ميـان ايـن دو حـد اعتـدالي دارنـد. (67 / فرقان)
شرح آيه از تفسير نمونه
واژه «قَوام» در لغت به معني عدالت و استقامت و حد وسط ميان دو چيز است و «قِوام» (بر وزن كتاب) به معنـي چيـزي است كه مـايـه قيام و استقـرار بوده باشد.
در تفسير « اِسْراف » و « اِقْتار » كه نقطه مقابل يكديگرند مفسران سخنان گوناگوني دارنـد كـه روح همـه به يـك امر بازمي‌گردد و آن اين كه « اسراف » آن است كه بيش از حد و در غيـر حـق و بيجـا مصـرف گـردد و « اقتار » آن است كه كمتر از حـق و مقـدار لازم بـوده بـاشـد.
در يكي از روايات اسلامي تشبيه جالبي براي « اسراف » و « اقتار » و حد اعتدال شده است و آن اين‌كه هنگامي كه امام صادق اين آيه را تلاوت فرمود مشتي سنگ ريزه از زمين برداشت و محكم در دست گرفت و فرمود اين همان « اقتار » و سخت‌گيري است ، سپس مشت ديگري برداشت و چنان دست خود را گشود كه همه آن به روي زمين ريخت و فرموداين«اسراف»است، بارسوم مشت‌ديگري برداشت وكمي دست خود راگشود به‌گونه‌اي كه مقداري فروريخت و مقداري در دستش بازماند و فرمود اين همان « قَوام » است.(1)
ص

1- « تفسير نورالثقلين » ، جلد 4 ، صفحه 29 .
تفسير مردان (335)
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
به باور پاره‌اي «اِسْراف» به مفهوم هزينه كردن مال و ثروت در راه گناه و نافرماني خداست و واژه «اِقْتار» به معناي خودداري از هزينه درست و شايسته در راه حق و عدالت است.
با اين بيان تفسير آيه اين است كه: بندگان خاصّ خدا كساني هستند كه دارايي و ثروت خود را نه در راه گناه و بيداد مصرف مي‌كنند و نه از هزينه آن در راه حق و عدالت خودداري مي‌ورزند، بلكه آن را در راه حق هزينه مي‌نمايند.
و پاره‌اي بر آنند كه، واژه «اِسْراف» به مفهوم زياده‌روي و «اِقْتار» به معناي خودداري از اداي حق خداست كه در اين صورت تفسير آيه اين است كه: و بندگان خاص خدا، كساني هستند كه در هزينه كردن مال خود، نه زياده‌روي مي‌كنند و نه سخت‌گيري، بلكه به طور درست و بجا هزينه مي‌نمايند و از آن بهره مي‌برند.
«مُعاذ» در اين مورد آورده است كه:
سَأَلْتُ رَسُولَ اللّهِ عَنْ ذلِكَ
از پيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله در تفسير آيه پرسيدم، كه فرمود:
مَنْ اَعْطي في غَيْرِ حَقٍّ فَقَدْاَسْرَفَ، وَ مَنْ مَنَعَ عَنْ حَقٍّ فَقَدْ قَتَرَ.(1)
ص هر كس دارايي خود را در راه ستم و نافرماني خدا هزينه كند، راه اسراف را پيموده است و هر كس از هزينه آن در راه حق و عدالت خود داري ورزد، راه «بخل» و تنگ‌نظري در پيش گرفته است.
و از اميرمؤمنان آورده‌اند كه فرمود:
لَيْسَ فِي الْمَأْكُولِ وَ الْمَشْرُوبِ سَرَفٌ و اِنْ كَثُر.(2)
ص1 . تفسير ماوَرْدي، ج 4، ص 156.
2 . تفسير تِبْيان، ج 7، ص 506.
(336) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
هزينه نمودن مال در راه خوردني‌ها و نوشيدني‌هاي حلال و روا، ـ گرچه زياد هم باشد ـ اسراف به شمار نمي‌رود.
وَ كانَ بَيْنَ ذلِكَ قَواماً.
و شيوه هزينه مال و ثروت، شيوه‌اي ميانه اين دو روش ناپسند مي‌باشد.
با اين بيان شيوه پسنديده، نه اسراف‌كاري و ولخرجي است و نه سخت‌گيري و تنگ چشمي، بلكه روش اعتدال و ميانه و پسنديده است.

و منظور از واژه «قوام» در آيه شريفه آن شيوه‌اي است كه انسان را در زندگي از ديگــران بي‌نيــاز ساختــه و به طــور خودكفـا استوار و سر پا دارد.
از حضرت صادق عليه‌السلام آورده‌اند كه «قَوام» به فتح قاف، به معناي روشن ميانه است.
اَلْقَـــــوامُ هُـــوَ الْـوَسَـــــطُ.(1)
ص از آن حضــرت آورده‌اند كه فرمود:
اَرْبَعَــةٌ لايُسْتَجــابُ لَهُــمْ دَعْـــوَةٌ:
رَجُــلٌ فاتِــحٌ فــاهُ، جَــالِسٌ فــي بَيْتِهِ فَيَقُولُ: يَا رَبِّ ارْزُقْني، فَيَقُولُ لَهُ: أَ لَمْ‌آمُرْكَ بِالطَّلَبِ؟
وَ رَجُلٌ كَانَتْ لَهُ امْرَأَةٌ يَدْعُوا عَلَيْهَا، يقولُ: يَا رَبِّ اَرِحْني مِنْهَا، فَيَقُولُ: أَ لَمْ‌أَجْعَلْ اَمْرَها بِيَدِكَ؟
وَ رَجُــلٌ كــانَ لَهُ مالٌ فَأَفْسَــدَهُ، فَيَقُــولُ: يَا رَبِّ ارْزُقْنــي، فَيَقُــولُ: أ لَمْ آمُــرْكَ بِالاِقْتِصَادِ؟
وَ رَجُلٌ كَانَ لَهُ مَــالٌ فَــأَدَانَهُ بِغَيْــرِ بَيِّنَةٍ فَيَقُولُ: أَ لَمْ‌آمُرْكَ بِالشَّهَــادَةِ؟(2)
ص دعــاي چهــار نيايشگــر و دعــا كننــده پــذيــرفتــه نمي‌شود:
1 ـ نخست آن مردي كه در خانه بنشيند و دهان بگشايد و بگويد:
پروردگارا، مرا روزي بخش! چرا كه در پاسخ او پروردگارش مي‌فرمايد: آيا به تو
1 . تفسير عَيّاشي، ج 1، ص 106، ج 315.
2 . كافي، ج 2، ص 37، ح 2، كتاب الدعا؛ دَعَوات راوندي، ص 33، ح 75.

2 ـ و مردي كه درباره زن ناسازگار و ستمكار خويش نفرين كند و بگويد: پروردگارا، مرا از دست اين زن نجات بده! به او نيز پاسخ داده مي‌شود كه: آيا كار او را به دست تــو نسپــردم و امكــان گسستــن پيوند با او را به تو ندادم؟
3 ـ و نيز دعاي مردي پذيرفته نمي‌شود كه خدا به او ثروت و امكاناتي بدهد و او آن را تباه سازد و آن‌گاه دست به دعا بر دارد كه پروردگارا، روزيم را بده! چرا كه خدا بــه او مي‌فــرمــايد: آيا به تو ثروت نداده و فرمان اعتدال و ميانه‌روي در هزينه كردن آن نفرستادم؟
4 ـ و ديگر مردي كه مال خود را بدون دليل و گواه به عنوان وام، به ديگري بدهد و آن‌گاه كه وام گيرنده نداد، دست به ســوي آسمــان بــردارد كه خدايا ياريم كن! خدا بــه او مي‌فــرمــايـد: آيا به تــو دستــور ندادم كه به هنگام وام دادن به ديگري سند و گواه بگيري؟
(338) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
وَالَّذينَ لايَدْعُونَ مَعَ‌اللّهِ اِلهاآخَرَ وَ لايَقْتُلُونَ‌النَّفْسَ الَّتي حَرَّمَ اللّهُ اِلاّ بِالْحَقِّ وَ لا يَـزْنُـونَ وَ مَنْ يَفْعَلْ ذلِكَ يَلْقَ اَثاما
آن‌ها كساني هستند كه معبود ديگري را با خداوند نمي‌خوانند و انساني را كه خداوند خونش را حــرام شمــرده جــز به حــق بــه قتــل نمي‌رســانــد و زنــا نمي‌كننــد و هــركــس چنين كنــد مجــازاتـش را خــواهــد ديــد.(68 / فرقان)
شرح آيه از تفسير نمونه
« اِثْم » و « اَثام » در اصل به معني اعمالي است كه انسان را از رسيدن به ثواب دور مي‌سازد ، سپس به هرگونه گناه اطلاق شده است ، ولي در اين‌جا به معني جزاي گناه است. ششمين ويژگي « عِبادُ الرَّحْمنِ » كه در آيه مورد بحث آمده توحيد خالص است كه آن‌ها را از هرگونه شرك و دوگانه و يا چندگانه پرستي دور مي‌سازد. هفتمين صفت، پاكي آن‌ها از آلودگي به خون بي‌گناهان است : « وَ لا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتي حَرَّمَ اللّهُ اِلاّ بِالْحَقِّ ». از آيه فــوق به خــوبي استفــاده مي‌شود كه تمام نفوس انساني دراصل محترمند و ريختن خــون آن‌هــا ممنــوع است ، مگــر عــواملــي پيش آيــد كــه ايــن احتــرام ذاتــي را تحت‌الشعاع قــرار دهــد و مجــوز ريختــن خــون گــردد .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
در آيــه مورد بحـث در اشاره به ششمين ويژگي «بندگان شايسته خدا» مي‌فرمايد:

وَ الّـذينَ لا يَـدْعُـونَ مَـعَ اللّـهِ اِلهاً آخَرَ
بندگان شايسته خدا كساني هستند كه با خداي يكتا و بي‌همتا خدايي نمي‌گيرند و نمي‌خوانند، بلكه تنها او را مي‌پرستند.
وَلايَقْتُلُونَ النَّفْسَالَّتي حَرَّمَاللّهُ اِلاّبِالْحَقِّ
و هرگز انساني را كه خدا خون و جانش را محترم شمرده و كشتن او را تحريم كرده است، نمي‌كشند؛
چرا كه مي‌دانند ريختن خون مسلمان و پايمال ساختن حق زندگي او و نيز كشتن
تفسير مردان (339)
اهل كتاب كه با مردم مسلمان هم‌پيمان هستند، حرام است؛ و نيك باور دارند كه جز كافر حربي و كسي كه ديگري را به طور عمد و نا روا كشته و يا مرتكب زناي محصنه شده و يا به راستي راه ارتداد و پيكار با دين خدا را در پيش گرفته و يا در روي زمين به راستي و بر طبق معيارها و ملاك‌هاي دقيق و عادلانه به تبهكاري برخاسته است، هيچ كسِ ديگري را نمي‌توان كشت، چرا كه حق حيات از طبيعي‌ترين و ابتدايي ترين و اسـاسي‌ترين حقـوق انسـانهاست و بـايـد تضمين و تأمين گردد.
به همين جهت است كه در وصف بندگان شايسته و درست‌انديش و درستكار خدا در ادامه آيه شريفه به نشان ويژگي ديگر آنان پرداخته و مي‌فرمايد:
وَ لا يَـزْنُـونَ
بندگان خاصّ خدا دامان خود را پاك نگاه مي‌دارند و هرگز به بي‌عفتي و آلودگي روي نمي‌آورند.
از اين آيه شريفه چنين دريافت مي‌گردد كه بزرگ‌ترين گناهان پس از شرك گرايي و آدم‌كشـــي، آلـوده دامنـــي اســـت.
«ابن مسعود» در اين مورد آورده است كه ازپيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله پرسيدم: كدامين گناه از همه گناهان بزرگ‌تر و سهگين‌تر است؟
سَأَلْتُ رَسُولَ اللّهِ صلي‌الله‌عليه‌وآله : أَيُّ الـذَّنْبِ أَعْظَمُ؟
قالَ: أنْ تَجْعَـلَ لِلّهِ نِـدّاً وَ هُـوَ خَلَقـكَ،
قـــــالَ: قُلْـــــتُ: ثُـــــمَّ اَيٌّ؟
قالَ: تَقتُلُ وَلَدكَ مَخـافَةَ أنْ يَطْعَـمَ مَعَكَ،
قـــــالَ: قُلْـــــتُ: ثُـــــمَّ اَيٌّ؟
قـــالَ: أنْ تَـــزْنِـيَ حَليلَـةَ جـــارِكَ، فَـاَنْـزَلَ اللّهُ تَصْـديقَهـــا وَ الَّـذينَ لا يَـدْعُـــونَ مَـعَ اللّـــهِ اِلهـــاً آخَـــرَ وَ لا يَقْتُلُـــونَ النَّفْسَ الَّتـــي حَـــرَّمَ اللّهُ اِلاّ بِالْحَـــقِّ وَ لايَزْنُونَ...(1)
1 . صَحيح بُخاري، ج 6، ص 137؛ صَحيح مُسْلم، ج 1، ص 90، ح 141.

(340) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
ص آن حضرت فرمود: اين گناه بزرگ كه براي خدا همتا و نظيري بپنداري و در حالي كه او تـو را آفريده است بر او شرك‌ورزي.
گفتم: پس از شرك‌گرايي كدامين گناه؟
فرمود: اين گناه بزرگ كه از ترس اين كه مباد فرزندت با تو هم غذا شود، او را بكشـي و حق حيـات او را پايمال سازي.
پرسيدم: پس از ايـن، كـداميـن گناه؟
فـرمـود: اين كه به همسـر همسـايه يا هـر آشنـا و بيگانه‌اي دست خيانت دراز كنـي و دامـان آلـوده سـازي.
درست در اين هنگـام بود كه خـداي فرزانه درستي گفتار پيامبرش را با فروفرستادن اين آيه شريفه گواهي كرد كه:
وَ الَّـذيـنَ لا يَـدْعُـونَ مَـعَ اللّـهِ...
در ادامـه آيـه شـريفـه مي‌فرمايد:
وَ مَـنْ يَفْعَـلْ ذلِـكَ يَلْـقَ اَثـامـاً.
و كسـي كـه دست به ايـن كـارهـاي زشـت و ظـالمـانه يـازد با كيفري سخـت رو بـه رو خـواهـد شـد.
واژه «اَثام» به باور پاره‌اي به مفهوم كيفر است، امّا پاره‌اي بر آنند كه نام جايگاه بسيـار بـدي در دوزخ مي‌بـاشـد.
تفسير مردان (341)
يُضاعَفْ لَهُ الْعَذابُ يَوْمَ الْقِيمَةِ وَ يَخْلُدْ فيهِ مُهانا
چنيـن كسي عـذاب او در قيـامت مضـاعف مي‌گردد و باخـواري هميشه درآن خواهد ماند.
(69 / فرقان)
شرح آيه از تفسير نمونه
در اين‌جا دو سؤال پيش مي‌آيد: نخست اين‌كه چرا عذاب اين‌گونه اشخـاص مضاعـف مي‌گردد ؟ چرا به اندازه گناهشان مجازات نشوند ؟ آيا اين با اصول عدالـت سازگار است؟ ديگر اين كه در اين جا سخن از خلود و عذاب جاويدان است ، در حالي كه مي‌دانيم خلود تنها مربوط به كفار است و از سه گناهي كه در اين آيه ذكر شده تنها گناه اول كفر مي‌باشد و اما قتل نفس و زنا نمي‌تواند سبب خلود گردد؟ مفسران در پاسخ سؤال اول گفته‌اند : منظور از مضاعف شدن عذاب اين است كه بر هريك از اين گناهان سه‌گانه كه دراين آيه مذكور است مجازات جداگانه‌اي خواهد شد كه مجموعا عـذاب مضـاعـف است .
از اين گذشته گاه يك گناه سرچشمه گناهان ديگر مي‌شود ، مانند كفر كه سبب ترك واجبات و انجام محرمات مي‌گردد و اين خود موجب مضاعف شدن مجازات الهي است. و اما درپاسخ سؤال دوم مي‌توان گفت كه

بعضي از گناهان به قدري شديد است كه سبب بي‌ايمان‌ازدنيا رفتن‌مي‌شود، همان‌گونه كه درباره قتل نفس در ذيل 93 سوره نساء گفته‌ايم .(1)
درمورد زنا مخصوصا اگر زناي محصنه باشد نيز ممكن است چنين باشد .
1- « تفسير نمونه » ، جلد 4 ، صفحه 68 .
(342) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
در آيه شريفه روشنگري مي‌كند كه كيفر چنين كسي چند برابر مي‌شود و نه اينكه استحقاق او را چند برابر مي‌سازد، چرا كه خداي عادل كسي را بيشتر از استحقاقش كيفر نمي‌دهد.
وَ يَخْلُدْ فِيهِ مُهاناً.
و براي هميشه در دوزخ با خفت و خواري گرفتار خواهد شد.
اين جمله نشانگر آن است كه اين گروه در دوزخ طعم تلخ عذاب و كيفر را با خواري و خفت مي‌چشند، نه اينكه تنها گرفتار عذاب گردند، چرا كه گاه برخي دردها و گرفتاري‌ها به پاره‌اي از انسان‌ها مي‌رسد كه منظور اهانت به آنان نيست و اين با آن چه آيه شريفه بيان مي‌كند متفاوت است.
تفسير مردان (343)
اِلاّ مَنْ تابَ وَ امَنَ وَ عَمِلَ عَمَلاً صالِحا فَأُولئِكَ يُبَدِّلُ‌اللّهُ سَيِّاتِهِمْ حَسَناتٍ وَ كانَ اللّهُ غَفُوراً رَحيما
مگر كسي‌كه توبه كند و ايمان آورد و عمل صالح انجام دهد كه خداوند گناهان اين گروه را به حسنات تبديل مي‌كند و خداوند آمرزنده و مهربان است. (70 / فرقان)
شرح آيه از تفسير نمونه

خداوند به لطف و كرمش و فضل و انعامش بعد از توبه كردن سيئات اعمال او را محومي‌كند و به جاي آن حسنات مي‌نشاند ، چنان‌كه در روايتي از ابوذر از پيامبراسلام صلي‌الله‌عليه‌وآله مي‌خوانيم: « روز قيامت كه مي‌شود بعضي از افراد را حاضر مي‌كنند خداوند دستور مي‌دهد گناهان صغيره او را به او عرضه كنيد و كبيره‌ها را بپوشانيد ، به او گفته مي‌شود گناهان صغيره او را به او عرضه كنيد و كبيره‌ها را بپوشانيد ، به او گفته مي‌شود تو در فلان روز فلان گناه صغيره را انجام دادي و او به آن اعتراف مي‌كند، ولي قلبش از كبائر ترسان و لرزان است .
در اين‌جـا هرگاه خـــدا بخــواهــد به او لطفي كنـــد دستور مي‌دهد به جاي هر سيئه حسنه‌اي به او بدهيد ، عــرض مي‌كنــد پروردگارا ! من گناهان مهمي داشتم كه آن‌ها را در اين جا نمي‌بينم ». ابوذر مي‌گويد : در اين هنگام پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله تبسم كرد كه دنــدان‌هـــايش آشكــار گشت سپــس اين آيــه را تــلاوت فــرمــود : «فَــأُولئِكَ يُبَــدِّلُ اللّهُ سَيِّئــاتِهِــمْ حَسَنــاتٍ» .(1)
1- «نورالثقلين»، جلد4،صفحه33 .
(344) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
در آيه مورد بحث توبه كاران راستين را جدا مي‌سازد و مي‌فرمايد:
اِلاَّ مَـنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلاً صَالِحاً فَأُولئِكَ يُبَدِّلَ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ
مگركساني‌كه‌از زشتكاري خويش توبه‌نموده‌وبه‌خدا ايمان‌آورده و به‌انجام كارهاي شايسته همت گمارند، آري اينان كساني هستند كه خدا توفيق بازگشت به سوي حق و دوري گزيدن از گناه و نافرماني، پس از انحراف و لغزش، به آنان ارزاني داشته و پس از فراموش ساختن خدا، به ياد او زندگي را آغاز كرده و پس از بدي و گناه نيكي كرده‌اند.
امّا به باور پاره‌اي ديگر منظور اين است كه: خدا پس از توبه اينان گناهان‌شان را مي‌بخشــد و به جاي آنهــا ثـواب و كارهاي نيك برايشان مي‌نويسد.
دليل‌اين ديدگاه‌روايتي‌است‌ازپيامبرگرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله كه فرمود:
يُؤْتي بِالرَّجُلِ يَوْمَ الْقِيامَةِ فَيُقالُ:اِعْرِضُواعَلَيْهِ‌صِغارَ ذُنُوبِهِ وَنَحُّوا عَنْهُ‌كِبارَها،فَيُقالُ:عَمِلْتَ‌يَوْمَ‌كَذا... وَ هُوَ مُقِرٌّ لايُنْكِرُوَ هُوَ مُشْفِقٌ‌مِنَ‌الْكَبائِرِ فَيُقالُ: اَعْطُوهُ مَكانَ كُلِّ سَيِّئَةٍ عَمَلَها حَسَنَةًفَيَقُولُ:اِنَ‌ليذُنُوباًمااَرَاهَا هَاهُنَا... (1)
در روز رستاخيز فردي را مي‌آورند و مي‌گويند: گناهان كوچك او را برايش

نمايش دهيد و گناهان بزرگش را از او دور سازيد.
آن‌گاه است كه فرشتگان يك يك گناهان كوچك او را به او مي‌نمايانند و مي‌گويند در فلان روز و در كدامين مكان چنين كردي...، او مي‌پذيرد در حالي كه دلش از ترس گناهان بزرگ آكنده از هراس است.
سپس گفته مي‌شود، اينك به جاي هر بدي و گناه او، يك پاداش و ثواب به حساب او بگذاريد، او شادمان مي‌گردد مي‌گويد: خدايا، تو را سپاس! من گناهان بزرگي داشتم كه گويي بخشيده‌اي و اثري از آنها نمي‌بينم.
اين روايت را از «اَبوذَر» آورده و افزوده‌اند كه: پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله هنگامي كه گفتارش به اينجا رسيد، از شادماني به گونه‌اي خنديد كه دندانهايش هويدا گرديد.
وَكانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِيماً. و خدا هماره آمرزنده گناه بندگان توبه‌كار است و در پرتو بخشايش و مهر خويش به آنان نعمت ارزاني مي‌دارد.
1 . صَحيح مُسْلم، ج 1، ص 177، ح 314.
تفسير مردان (345)
وَ مَنْ تابَ وَ عَمِلَ صالِحا فَاِنَّهُ يَتُوبُ اِلَي اللّهِ مَتابا
و كسي كه توبه كند و عمل صالح بجا آورد به سوي خدا بازگشت مي‌كند (و پاداش خود را از او مي‌گيرد). (71 / فرقان)
شرح آيه از تفسير نمونه
« مَتاب » مصدر ميمي به معني توبه است و چون در اين‌جا مفعول مطلق است تأكيد را بيان مي‌كند. يعني توبه و ترك گناه بايد تنها به خاطر زشتي گناه نباشد بلكه علاوه بر آن انگيزه‌اش خلوص نيت و بازگشت به سوي پروردگار باشد. بنابراين في‌المثل ترك شراب يا دروغ به خاطر ضررهايي كه دارد هرچند خوب است ولي ارزش اصلي اين كار در صورتي است كه از انگيزه الهي سرچشمه گيرد.
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«عليّ بن عيسي» در تفسير آيه شريفه ميان بازگشت از گناه و زشتي و بازگشت به سوي خدا فرق گذاشته و بر آن است كه بازگشت به سوي خدا كاري است كه در خور پاداش است، امّا بازگشت از زشتي و گناه به خودي خود اين خاصيت را ندارد.
بنابراين منظور آيه اين است كه: هركس از گناهان خويش بازگشت، بايد به سوي خدا باز گردد و هدفش از توبه به دست آوردن پاداش و خشنودي او باشد.
و به باور پاره‌اي ديگر، منظور از توبه و انجام كارهاي شايسته كه در آيه آمده، گسستن و بريدن از همه چيز و همه كس و پيوستن به

خــداســت.
يك انسان هنگامي كه تن به خدمت يكي از فرمانروايان گيتي مي‌سپارد، در برابر اين تصميم و عملكردش گرامي مي‌گردد، حال بايد ديد كه اگر كسي از همه چيز و همه كس بگسلد و به خدا روي آورد و به راستي فرمان او را گردن گزارد و هشدارهايش ر ا بــه جــان بپذيرد، چگونه عزّت يافته و در پرتو لطف آفريدگار و فرمانرواي واقعي دنيــا و آخــرت به اوج سـرفراري و عظمت پر مي‌كشد.
(346) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

وَ الَّذينَ لا يَشْهَدُونَ الزُّورَ وَ اِذا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّواكِراما
آن‌ها كساني هستند كه شهادت به باطل نمي‌دهند (و در مجالس باطل شركت نمي‌كنند) و هنگامي كه با لغــو و بيهودگي برخورد كنند بزرگوارانه از آن مي‌گذرند. (72 / فرقان)
شرح آيه از تفسير نمونه
مفسران بزرگ اين‌آيه را دوگونه تفسيركرده‌اند: بعضي همان‌گونه‌كه در بالا گفتيم ، شهادت « زُور » را به معني « شهادت به باطل » دانسته ، زيرا « زُور » در لغت به معني تمــايــل و انحــراف است و از آن‌جا كه دروغ و باطل و ظلم از امور انحرافي است ، بــه آن «زُور» گفته مي‌شود .
تفسير ديگراين‌كه : منظور از « شهود » همان « حضور » است ، يعني بندگان خاص خداوند در مجالس باطل ، حضور پيدا نمي‌كنند. و در بعضي از روايات كه از طرق ائمه اهل بيت عليهم‌السلام رسيده است به مجلس « غِناء » تفسير شده، همان مجالسي‌كه در آن‌ها خوانندگي لهوي توأم با نواختن آلات موسيقي يا بدون آن انجام مي‌گيرد. بدون شك منظوراز اين‌گونه روايات اين نيست كه مفهوم وسيع « زُور » را محدود به « غنا » كند بلكه غنا يكي از مصاديق روشن آن است و ساير مجالس لهو و لعب و شرب خمر و دروغ و غيبت و امثال آن را نيز دربرمي‌گيرد. به اين ترتيب عباد الرحمان و بندگان خاص خدا نه شهادت دروغ‌مي‌دهند و نه درمجالس لهو و باطل و گناه حضور مي‌يابند، چرا كه حضور دراين مجالس علاوه بر امضاي گناه ، مقدمه آلودگي قلب و روح است. سپس در ذيل آيه به نهمين صفت برجسته آنان كه داشتن هدف مثبت در زندگي است اشاره كرده مي‌گويد : « وَ اِذا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِراما ». در حقيقت آن‌ها نه در مجلس باطل حضور پيدا مي‌كنند و نه آلوده لغو و بيهودگي مي‌شوند. و با توجه به اين‌كه «لَغْو» شامل هركاري كه هدف عاقلانه‌اي در آن نباشد مي‌گردد ، نشان مي‌دهد كه آن‌ها در زندگي هميشه هدف معقول و مفيد و سازنده‌اي را تعقيب‌مي‌كنند و از
تفسير مردان (347)
بيهوده‌گرايان و بيهوده‌كاران متنفرند و اگراين‌گونه كارها در مسير زندگي آنان قرار گيرد، چنان از كنار آن مي‌گذرند كه بي‌اعتنايي آن‌ها خود دليل عدم رضاي باطنيشان به اين اعمال است و آن‌چنان بزرگوارند كه هرگز محيط‌هاي آلوده درآنان اثرنمي‌گذارد و رنگ نمي‌پذيرند. بدون شك بي‌اعتنايي به اين صحنه‌ها در صورتي است كه راهي بــراي مبــارزه با فســاد و نهــي از منكــر ، بهتــر از آن نــداشتــه باشنــد وگرنه بدون شك

آن‌ها مي‌ايستند و وظيفه خود را تا آخـرين مـرحلـه انجـام مي‌دهنـد .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«زُور»: اين واژه در اصل به مفهوم انحراف از حق و عدالت است و به همين مناسبت بـه دروغ ـ كه انحـراف از راه راست و گفتـار درسـت است ـ «زُور» گفتـه مي‌شـود.
«لَغْو»: به هـر كـاري كه از ديـدگـاه خـرد، هـدف و ره‌آورد شايسته‌اي ندارد، گفته مي‌شود.
در آيـه مـورد بحث، در تـرسيـم نهميـن ويـژگي بندگان خاصّ خدا مي‌فرمايد:
وَ الَّـــذِيـــنَ لا يَشْهَـــدُونَ الـــزُّورَ
و بندگان خاصّ خدا آن كساني هستند كه در مجالس باطل و بيهوده حضور نمي‌يابند. مجـالس باطل، شامـل مجـالس غنـا و بيهوده‌گويي و فحش نيز مي‌گردد.
به باور پاره‌اي واژه «زُور» به مفهوم شرك است.
امّا به باور پاره‌اي ديگر به معناي دروغ است و م?دانيم كه دروغي زشت‌تر از شرك وجـود ندارد.
و برخي بر آنند كه «زُور» به معناي گواهي دروغ مي‌باشد. با اين بيان منظور آيه شـريفـه اين است كه: بندگان خاص خدا كساني هستند كه گواهي دروغ نمي‌دهند.
در اين مورد آورده‌اند كه: «عُمَر» گواهي دهنده دروغ را چهل تازيانه مي‌زد و چهره‌اش را سياه مي‌كرد و او را در بازار مي‌گرداند.
يادآوري مي‌گـردد كـه «زُور» به مفهـوم تـزويـر و جلـوه دادن بـاطـل و بيداد
(348) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
بـه صـورت حـق و عـدالت است.
وَ‌اِذا مَـرُّوا بِاللَّغْـوِ مَـرُّوا كِـرامـاً.
و هنگامي كه بر كار بيهوده‌اي عبورشان افتد و از گناهان و زشتي‌ها بگذرند، بزرگوارانه مي‌گذرند و به روشني نشان مي‌دهند كه از اين كارها خشنود نيستند؛ چرا كه آنان خود را برتر از اين مي‌دانند كه در اين كارها وارد شوند و يا با مردمي كه به اين كارها دست مي‌زنند معاشرت نمايند.
روشن است كه بزرگواري و بزرگ‌منشي اين بندگان شايسته خدا، به آنان اجازه نمي‌دهـد كه مقـررات و شئـون دينـي و انساني خود را زير پا گذارند و با هر كس و نـاكس نشسـت و برخـاست كننـد.
به باور پاره‌اي منظور از برخورد بزگوارانه و بزرگ‌منشانه اين است كه وقتي به كساني مي‌رسنـد كه به آنـان زشت و ناروا مي‌گويند، چشم پوشي مي‌كنند و هنگامي كـه به كساني مي‌رسند كه از آنان يـاري

مي‌خواهنــد، آنـــان را يــاري مي‌نمايند.
از حضرت باقر عليه‌السلام آورده‌اند كه، منظور آيه شريفه اين است كه: آنان نام اعضا و اندام‌هاي جنسي را به اشاره و كنايه ياد مي‌كنند و بطور تحريك‌آميز سخن نمي‌گويند.
به بــاور مـــا «لَغْــو» در اصــل به كارهاي بيهوده و بي‌فايده گفته مي‌شود خواه بــاطــل و ناپسنــد باشنــد يا نه، به همين جهت به كار آدم غافل و فراموشكار نيز كار لغو و بيهوده گفته مي‌شــود در حالي كه كار چنين انساني نه پسنديده است و نه ناپسند، مگر اينكه زيان آن به ديگري برسد كه در آن صورت مورد بحث است كه آيا پسنــديــده اســت و يــا نــاپسنــد؟
تفسير مردان (349)
وَ الَّــذيــنَ اِذا ذُكِّــرُوا بِايــاتِ رَبِّهِــمْ لَــمْ يَخِــرُّوا عَلَيْهــا صُمّـــا وَ عُمْيــانــا
آن‌ها كساني هستند كه هرگاه آيات پروردگارشان به آن‌ها گوشزد شود كر و كور روي آن نمي‌افتند.(73 / فرقان)
شرح آيه از تفسير نمونه

دهمين توصيف اين گروه از بندگان خاص خدا ، داشتن چشم بينا و گوش شنوا به‌هنگام برخورد با آيات پروردگار است. راه خدا را باچشم و گوش بسته نمي‌توان پيمود، قبل‌از هرچيز گوش‌شنوا و چشم‌بينا براي پيمودن اين راه لازم است ، چشمي باطن‌نگر و ژرف بين و گوشي حساس و نكته‌شناس. و اگر درست بينديشيم زيان اين گروه كه چشم و گوش بسته به گمان خود دنبال آيات الهي مي‌روند كمتر از زيان دشمناني كه آگاهانه ضربه بر پايه آيين حق مي‌زنند نيست بلكه گاه به مراتب بيشتر است. در حديثي از امام صادق مي‌خوانيم هنگامي كه از تفسير اين آيه از محضرش سؤال كردند فرمود : « مُسْتَبْصِرينَ لَيْسُوا بِشَكّاكٍ: منظور اين است كه آن‌ها از روي آگاهي گام برمي‌دارند نه از روي شك و ترديد » .(1)
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
و بنـدگـان خـاص خـدا آن كسـاني هستنـد كه چون به آيات و دليل‌هاي يكتـايي پـروردگـار خـويش پنـد و انـدرز داده شوند، كر و كور بر روي آن‌ها نمي‌افتند، بلكه با چشم بينا و گوش شنوا و دل حق‌ناپذير به سوي آن‌ها روي مي‌آورند و بهره معنوي مي‌برند و راه مي‌يابند.
«حسن» در اين مورد مي‌گويد: چه بسيار كساني كه قرآن را مي‌خوانند، اما در آن نمي‌انديشند و كـور و كـر مي‌مانند.
1- « نور الثقلين » ، جلد 4 ، صفحه 43 .

وَ الَّـذينَ يَقُـولُـونَ رَبَّنا هَـبْ لَنـا مِنْ اَزْواجِنـا وَ ذُرِّيّاتِنـا قَرَّةَ اَعْيُنٍ وَاجْعَلْنا لِلْمُتَّقينَ اِماما
آن‌ها هستند كه مي‌گويند پروردگارا از همسران و فرزندان ما، مايه روشني چشم ما قرار ده و ما را پيشواي پرهيزكاران بنما. (74 / فرقان)
شرح آيه از تفسير نمونه
« قَرَّةَ عَيْنٍ » معادل نور چشم است كه در فارسي مي‌گوييم ، كنايه از كسي كه مايه سرور و خوشحالي است اين تعبير در اصل از كلمه « قُرّ » گرفته شده كه به معني سردي و خنكي است و از آن‌جاكه معروف است (و بسياري از مفسران به آن تصريح كرده‌اند) اشك شوق همواره خنك و اشك‌هاي غم و اندوه داغ و سوزان است ، لذا قرةعين به معني چيزي است كه مايه خنك شدن چشم انسان مي‌شود ، يعني اشك شوق از ديدگان او فرومي‌ريزد و اين كنايه زيبايي است از سرور و شادماني.
يازدهمين ويژگي اين مؤمنان راستين آن است كه توجه خاصي به تربيت فرزند و خانواده خويش دارنـد و بـراي خـود در بـرابـر آن‌ها مسـؤوليت فوق‌العاده‌اي قايلند. بديهي است منظور اين نيست كه تنها در گوشه‌اي بنشينند و دعـا كنند ، بلكه دعا دليل شوق و عشـق درونيشان بر اين امـر است و رمـز تلاش و كوشش.
و بالاخره دوازدهمين وصف برجسته اين بندگان خالص خدا كه از يك نظر مهم‌ترين اين اوصاف است اين‌كه آن‌ها هرگز به اين قانع نيستند كه خود راه حق را بسپرند بلكه همتشان آن‌چنان والا است كه مي‌خواهند امام و پيشواي جمعيت مؤمنان بـاشنـد و ديگـران را نيـز به اين راه دعـوت كنند. لذا در پايان آيه مي‌فـرمـايد: « وَ اجْعَلْنـا لِلْمُتَّقيـنَ اِمـامـا » .
تفسير مردان (351)
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«قُرَّة عَيْن»: مايه چشم روشني، چرا كه واژه «قُرَّة» به مفهوم آرامش و قرار و خنكي چشم به هنگام شادي و شادماني آمده است.
«حَسَن» در ايـن مـورد مي‌گـويد: چه بسيار كساني كه قرآن را مي‌خوانند، امّا در آن نمي‌انـديشنـد و كـور و كـر مي‌مـانند.
و مـي‌افـزايـد:
وَ الَّـذِيـنَ يَقُـولُـونَ رَبَّنـا هَـبْ لَنـا مِـنْ اَزْواجِنـا وَ ذُرِّيـاتِنَـا قُـرَّةَ اَعْيُـنٍ
يازدهمين وصف ويژگي اين بندگان شايسته كردار خدا اين است كه با احساس مسئوليت در برابر خانه و خانواده و نسل و تبار خويش، افزون بر

انجام وظايف، به بارگاه خدا روي مي‌آورند كه: پروردگارا، از همسران و فرزندان ما، مايه روشني ديدگاني به ما ارزاني دار كه با پرستش شايسته و بايسته تو و انجام كارهاي شايسته در اين ســـرا مـــا را دل خوش و شادمان سازند و در سراي آخرت نيز به بهشت پرطراوت و زيبا در آيند.
وَ اجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِيـنَ اِمَاماً.
و ما را پيشواي پرواپيشگان قرار ده تا آنان به ما اقتدا نمايند و ما را الگو و سرمشق خـــويش قـــرار دهنـــد.
(352) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
اُولئِكَ يُجْزَوْنَ الْغُرْفَةَ بِما صَبَرُوا وَ يُلَقَّوْنَ فيها تَحِيَّةً وَ سَلاما
آن‌ها هستند كه درجات عالي بهشت در برابر شكيبايي‌شان‌به آنان پاداش داده مي‌شود و در آن بـــا تحيـــت و ســـلام روبـــرو مي‌شـــوند.(75 / فرقان)
خالِدينَ فيها حَسُنَتْ مُسْتَقَرّا وَ مُقاما
جاودانه در آن خواهند ماند ، چه قرارگاه خوب و چه محل اقامت جالبي. (76 / فرقان)
شرح آيه از تفسير نمونه

« غُرْفَه » از ماده « غَرْف » به معني برداشتن چيزي و تناول آن است و غُرْفَة به چيزي مي‌گويند كه بر مي‌دارند و تناول مي‌كند (مانند آبي كه انسان از چشمه براي نوشيدن برمي‌گيرد) سپس به قسمت‌هاي فوقاني ساختمان و طبقات بالاي منازل اطلاق شده است و در اين‌جا كنايه از برترين منزلگاه‌هاي بهشت است. و از آن‌جا كه « عِبادُ الرَّحْمنِ » با داشتن اين اوصاف در صف اول مؤمنان قرار دارند درجه بهشتي آنان نيز بايد برترين درجات باشد. قابل توجه اين‌كه مي‌گويد : اين مقام عالي به خاطر اين به آن‌ها داده‌مي‌شود كه در راه خدا صبر و استقامت به خرج دادند ، ممكن است چنين تصور شودكه اين وصف ديگري از اوصاف آنان است ، ولي در حقيقت اين وصف تازه‌اي نيست بلكه ضامن اجراي تمام اوصاف گذشته است ، مگر بندگي پروردگار ، مبارزه با طغيان شهوات ، ترك شهادت زور ، قبول تواضع و فروتني و غير از اين صفات بدون صبر و استقامت ، امكان‌پذير اسـت؟ بنابراين صبر در اين‌جا مفهوم وسيعي دارد كه شكيبايي و استقامت در برابر مشكلات راه اطاعت پروردگار و جهاد و مبارزه با هوس‌هاي سركش و ايستادگي در مقابل عوامل گناه همـه در آن جمـع است. سپس اضافه مي‌كند : « وَ يُلَقَّوْنَ فيها تَحِيَّةً وَ سَلاما ». بهشتيان به يكديگر تحيت و سلام مي‌گويند و فرشتگان به آن‌ها واز همه بالاتر خداوند به آن‌ها سلام و تحيت مي‌گويد ، چنان‌كه در آيه 58 سوره يس مي‌خوانيم : « سَلامٌ قَوْلاً مِنْ رَبٍّ رَحيمٍ : براي آن‌ها سلامي

تفسير مردان (353)

است از سوي پروردگار رحيم » و در آيه 23 و 24 سوره يونس مي‌خوانيم: «وَالْمَلاْئِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بابٍ سَلاْمٌ عَلَيْكُمْ: فرشتگان از هر دري بر آن‌ها وارد مي‌شوند و به آن‌ها مي‌گويند سلام بر شما ». در اين كه آيا « تحيّت » و « سلام » در اين جا دو معني دارد يا يك معني ؟ در ميان مفسران گفتگو است ، ولي با توجه به اين‌كه « تحيّت » در اصل به معني دعا براي زندگي و حيات ديگري است و « سلام » از ماده سلامت است و به معني دعا براي كسي است ، بنابراين چنين نتيجه مي‌گيريم كه واژه اول به عنوان درخواست حيات است و واژه دوم براي توأم بودن اين حيات با سلامت است ، هرچند گاهي ممكن است اين دو كلمـه به يك معني بيايد .

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

اينك پس از ترسيم ويژگي‌هاي بندگان خاص خدا، در اشاره به پاداش پرشكوه آنان مي‌فرمايد:
أُولئِـكَ يُجْـزَوْنَ الْغُـرْفَةَ بِمـا صَبَرُوا
آنان هستند كه با اين ويژگي‌هاي و اوصاف و به پاس آنكه در زندگي خويش در فرمانبرداري از خدا و پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله و فراز و نشيب‌هاي زندگي شكيبايي ورزيدند، غـرفـه‌هاي پـرشكـوه بهشـت بـريـن بـه آنـان پـاداش داده مـي‌شـود.
اصل واژه «غُرْفَة» به مفهوم ساختمان است كه بر فراز ساختمان ديگري بنياد مي‌گردد، امّا به باور برخي نام برترين منزلگاه‌هاي پرطراوت و زيباست، درست همان‌گونه كه در اين جهان نيز به طبقات فوقاني منازل و اطاق‌هاي بالا غرفه مي‌گويند.
وَ يُلَقَّـوْنَ فيهـا تَحِيَّـةً وَ سَـلاماً.
و در بهشت و غرفه‌هاي پرشكوه آن، فرشتگان آنان را با درود و سلام و سخنان شـادي‌بخش و نـويـد و مـژده به پـاداش وصـف ناپذير خـدا ديـدار مي‌كنند.
(354) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
قُـلْ مـا يَعْبَـؤُا بِكُـمْ رَبّـي لَـوْلا دُعـاؤُكُـمْ فَقَـدْ كَـذَّبْتُـمْ فَسَـوْفَ يَكُونُ لِزاما
بگو پروردگار من براي شما ارجي قايل نيست اگر دعاي شمانباشد ، شما (آيات خدا و پيامبران را) تكذيب كرديد و دامان شما را خواهد گرفت و از شما جدا نخواهد شد.(77 / فرقان)
شرح آيه از تفسير نمونه

اين آيه كه آخرين سوره فرقان است در حقيقت نتيجه‌اي است براي تمام سوره و هم براي بحث‌هايي كه در زمينه اوصاف « عِبادُ الرَّحْمنِ » در آيات گذشته آمده است ، روي سخن را به پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله كرده مي‌گويد : « بگو پروردگار من براي شما ارج و وزني قايل نيست اگر دعاي شما نباشد : قُلْ ما يَعْبَؤُبِكُمْ رَبّي لَوْلا دُعاؤُكُمْ ». « يَعْبَؤُ » ازماده « عَبْأ » (بر وزن عبد) به‌معني سنگيني است ، بنابراين جمله « لايَعْبَأُ» يعني وزني قايل نيست و بـه تعبير ديگر اعتنايي نمي‌كند. گرچه درباره معني دعا در اين‌جا احتمالات زيادي داده شده ولي ريشه همه تقريبا به يك اصل باز مي‌گردد كه همان ايمان و توجه به پروردگار است. بنابراين مفهوم آيه چنين مي‌شود : آن‌چه به شما وزن و ارزش و قيمت در پيشگاه خدا مي‌دهد همان ايمان و توجه به پروردگار و بندگي او است. سپس مي‌افزايد : « فَقَدْ كَذَّبْتُمْ فَسَوْفَ يَكُونُ لِزاما ». ممكن است چنين تصور شود كه ميان آغاز و پايان آيه تضادي وجود دارد و يا حداقل ارتباط و انسجام لازم ديده نمي‌شود ، ولي با كمي دقت روشن مي‌شود كه منظور اصلي اين است شما در گذشته آيات خدا و پيامبران او را تكذيب كرديد اگر به سوي خدا نياييد و راه ايمان و بندگي او را پيش نگيريد هيچ ارزش و مقامي نزد او نخواهيد داشت و كيفرهاي تكذيبتان قطعا دامانتان را خواهد گرفت. از جمله شواهد روشني كه اين تفسير را تأييد مي‌كند حديثي است كه از امام باقر نقل شده: از آن حضرت سؤال كردند : « كَثْرَةُ الْقَرائَةِ اَفْضَلُ اَوْ كَثْرَةُ الدُّعاءِ ؟ : آيابسيار تلاوت قرآن‌كردن افضل‌است يا بسيار دعانمودن ؟ » . امام در پاسخ فـرمـود : « كَثْـرَةُ الـدُّعـاءِ اَفْضَـلُ وَ قَرَءَ هذِهِ الاْيَةَ : بسيار دعا كردن افضـل است و

سپس آيـه فـوق را تلاوت فرمود » .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
و مي‌افزايد:
خالِدِينَ فيْها حَسُنَتْ مُسْتَقَرّاً وَمُقاماً.
در آن بهشت پرطراوت و زيبا و در ميان غرفه‌ها و بوستان‌هاي پرنعمت آن، هماره پاينده و جاودانه خواهند ماند؛ و راستي كه چه جايگاه پرشكوه و خوبي و چه اقـامت‌گـاه زيبـا و دل‌انگيـزي!!
منظور اين است كه به شرك‌گرايان خاطر نشان گردد كه نيكوكاري و يا بدرفتاري شما براي خدا سود و زياني ندارد تا خدا به خاطر سود و زيان خويش شما را به دين‌باوري و دينداري فرا خواند و از گناه و بيداد هشدار

دهد، بلكه اين حكمت و فـرزانگـي اوست كه بنـدگـانش را به وسيله پيامبران و كتاب‌هاي آسماني به راه راست فرا مي‌خواند و از كجـروي و بدانـديشي و شـــرك و بيـداد برحذر مي‌دارد.
به باور پاره‌اي منظور اين است كه: اگر يكتاپرستي و ايمان و كارهاي شايسته شما انسان‌ها نبود، هرگز پروردگارم بهـايي به شما نمي‌داد.
با اين بيان واژه «دُعاء» در اينجا به مفهوم عبادت و پرستش است و آيه شريفه نشانگر اين حقيقت است كه هركس خدا را نشناسد و او را خالصانه نپرستد و مقررات او را رعايت ننمايد در بارگاه او ارزشي نخواهد داشت.
و به بـاور پـاره‌اي ديگـر منظـور اين است كه: اگـر نه اين بـود كه شما به هنگـام روي آوردن گـرفتـاري‌ها و مشكلات در فراز و نشيب‌هاي زندگي با همه وجود به سوي او روي مي‌آوريد و دعـا مي‌كنيد خدا به شما بهايي نمي‌داد و در بـارگـاه او قـدر و منزلتي نداشتيد.
در تأييد اين ديدگاه از پنجمين امام نور آورده‌اند كه فردي از آن حضرت پرسيد:
(356) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
كَثْـرَةُ الْقِرائَةِ اَفْضَلُ اَمْ كَثْرَةُ الـدُّعاءِ اَفْضَـلُ؟
هان اي پسر پيامبر! آيا تلاوت بسيار قرآن شريف از ديدگاه شما برتر و ارجمندتر است يـا راز و نيـاز و نيـايـش فـراوانتـر؟
آن حضـرت در پـاسـخ فـرمـود:
كَثْـرَةُ الـدُّعـاءِ اَفْضَلُ وَ قَـرَأَ هذِهِ الآيَةَ...(1)
بسياري دعا و نيايش خالصانه با خدا برتر از بسياري تلاوت قرآن است و آن‌گاه به تـلاوت آيـه مـورد بحـث پـرداخت كـه:
قُـلْ ما يَعْبَـؤُا بِكُمْ رَبّي لَـوْلا دُعـاؤُكُـمْ...
هـان اي پيـامبر، بگو: اگر دعا و نيايش خالصانه شما نباشد پروردگارم به شما بهـايي نمي‌دهـد.
فَقَـدْ كَـذَّبْتُـمْ فَسَـوْفَ يَكُـونُ لِـزامـاً
چرا كه شما كفرگرايان دعوت خدا و پيامبرش را دروغ شمرديد و ديري نخواهد پاييد كه كيفر كارتان دامانتان را خواهد گرفت.
به باور پاره‌اي منظور اين است كه: اين حق‌ستيزي و حق‌گريزي و مخالفت شما با دعوت خدا و پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله ، دامانگيرتان شده و راه توبه و بازگشت به سوي خدا را بر روي شمـا مي‌بنـدد و كيفـر مي‌شـويـد.
و از ديدگاه برخي ديگر، هم در اين سرا كيفر كفر و بيدادتان گريبانتان را مي‌گيرد و هم در سراي آخرت.
1 . فَلاح السّائل، 30.

ويژگي‌هاي بندگان خاص خدا(1)

در آياتي كه ترجمه و تفسير آنها گذشت، قرآن شريف صفات و ويژگي‌هاي بندگان شايسته و بايسته و برجسته خدا يا «عِبادُ الرَّحْمان» را به تابلو مي‌برد تا به كساني كه مدّعي بندگي خدا و ايمان راستين و فرمان‌برداري از او هستند نشان دهد كه بايد اين‌گونه باشند و خود را از نظر انديشه و عقيده، ايمان و باور قلبي، اخلاق و آراستگي به ارزش‌هاي انساني، رفتار و عملكرد فردي، خانوادگي، اجتماعي، اقتصادي و سياسي اين‌گونه آراسته سازند، اين ويژگي‌هاي دوازده‌گانه عبارتند از:

1 ـ فروتني و تواضع در زندگي،(2)

2 ـ بردباري در برابر ناآگاهان،(3)

3 ـ پرستش و عبادت عاشقانه و خالصانه،(4)

4 ـ بيم و ترس از كيفر خدا و چاره‌انديشي براي نجات و رستگاري،(5)

5 ـ اعتدال و ميانه‌روي و پرهيز از افراط و تفريط در زندگي،(6)

6 ـ توحيدگرايي خالص و ناب و دوري از شرك و آفت‌هاي آن،(7)

7 ـ رعايت حق حيات و زندگي انسان‌ها و دست نيالودن به خون بي‌گناهان،(8)

8 ـ پاكدامني و عفت ورزيدن،(9)

9 ـ رعايت حقوق ديگران و پرهيز از زورمداري،(10)

10 ـ هدفداري در زندگي و دوري از بيهوده‌كاري و بيهوده‌گويي،(11)

1 . مترجم .

2 . سوره فُرْقان، آيه 63.

3 . سوره فُرْقان، آيه 63.

4 . سوره فُرْقان، آيه 64.

5 . سوره فُرْقان، آيه 64.

6 . سوره فُرْقان، آيه 67.

7 . سوره فُرْقان، آيه 68.

8 . سوره فُرْقان، آيه 68.

9 . سوره فُرْقان، آيه 68.

10 . سوره فُرْقان، آيه 72.

11 . سوره فُرْقان، آيه 72.

11 ـ حق‌جويي و حق‌پويي و حق‌طلبي و دوري از تعصّب كور و حق‌ستيزي،(1)

12 ـ احساس مسئوليت در نظام خانواده و در انديشه نسل بودن،(2)
13 ـ داشتــن همــت بلنــد و آرمــان والا و جهـــاد در ايــن راه.
آري، اين زنجيره و فهرستي از صفات برجسته و نشانه‌هاي غرور آفرين و ويژگي‌هاي درس‌آموز و الهام بخش «عباد الرحمن» يا بندگان خاص خداست، كه آراستگي به‌اين نشانه‌هاانديشه‌اي بلندوهمتي‌والا و اخلاص و ايماني عميق مي‌طلبد.

پاداش پرشكوه آنان(3)

پاداش پرشكوه آنان افزون بر سرفرازي و سر بلندي اين سرا و افزون بر زندگي سرشار از آرامش و آسايش روحي و وجداني و افزون بر احساس خوشبختي راستين، به گونه‌اي كه در اين آيات آمده است عبارتند از:
1 ـ بهشت پرطراوت و پرنعمت خدا،
2 ـ برترين و بهترين قرارگاه‌هاي بهشت،
3 ـ رويارويي با احترام و گراميداشت خدا و فرشتگان او و همه شايستگان عصرها و نسل‌ها.
4 ـ زندگي پر افتخار و جاودانه در بهشت،
5 ـ و ديگر خشنودي خدا از آنان.
نقش دعا در زندگي انسان‌ها(4)
آخرين آيه مورد بحث نيز نشانگر نقش سرنوشت‌ساز دعا و نيايش و راز و نياز با خدا در خودسازي و خودشناسي و يكتاپرستي و شايسته‌كرداري، در زندگي انسان‌هاست و نشان مي‌دهد كه به راستي اگر دعا و نيايش انسان‌ها نباشد خدا به آنان بهايي نمي‌دهد، چرا كه دعاست كه انسان را با سرچشمه هستي
1 . سوره فُرْقان، آيه 73.
2 . سوره فُرْقان، آيه 74.
3 . مترجم .
4 . مترجم .
تفسير مردان (359)
پيوند مي‌دهد و او را با خدا آشنا مي‌سازد.
با ياد اوست كه زنگارهاي دل را شستشو مي‌دهد و آن را صيقل و جلا مي‌بخشد.
براي رسيدن به خواسته خويش از بارگاه اوست كه انديشه و عملكرد را مي‌تواند خدا پسندانه سازد.
و در راه پذيرفته شدن دعاست، كه همه تلاش و كوشش خويش را به كار مي‌گيرد و آن‌گاه در بن‌بست‌ها با اميد و پرنشاط دست به دعا بر مي‌دارد.
آري، به راستي كه دعا به انسان بها و ارج و قدر و منزلت مي‌دهد...
پيامبر گرامي فرمود:
الدُّعاءُ سِلاحُ الْمُؤْمِنِ، وَ عَمُودُ الدّينِ وَ نُورُ السَّمواتِ وَ الأَرْضِ.(1)
دعا سلاح انسان توحيدگرا و با ايمان، پايه دين و مايه روشنايي آسمان‌ها و زمين است.

امير مؤمنان عليه‌السلام فرمود:
اَلدُّعاءُ مَفاتيحُ النَّجاحِ، وَ مَقاليدُ الْفَلاحِ وَ خَيْرُ الدُّعاءِ ما صَدَرَ عَنْ صَدْرٍ نَقِيٍّ وَ قَلْبٍ تَقِيٍّ.(2)
دعا كليد پيروزي و سرفرازي و راز رستگاري و شكوه است و بهترين دعا نيز آن دعـايـي است كه از سينـه پـاك و قلـب پـروا پيشـه بر خيـزد.
بار خدايا، ما را از بندگان خاصّ و شايسته كردارت قرار ده! آمين يا رَبَ‌الْعالَمين.
1 . اُصول كافي، ج 2، ص 40.
2 . اُصول كافي، ج 2، ص 40.

قــالَ اِنّي اُريــدُ اَنْ اُنْكِحَــكَ اِحْــدَي ابْنَتَيَّ هاتَيْنِ عَلي اَنْتَأْجُرَني ثَمانِيَ حِجَجٍ فَاِنْ اَتْمَمْــتَ عَشْــرا فَمِــنْ عِنْــدِكَ وَ مــا اُريــدُ اَنْ اَشُــقَّ عَلَيْــكَ سَتَجِــدُني اِنْ شــاءَ اللّهُ مِــنَ الصّالِحينَ

(شعيب به موسي) بگفت : من مي‌خواهم يكي از اين دو دخترم را به‌همسري تو درآورم ، به‌اين‌شـرط كه هشـت سال براي من كار كني و اگر آن را تا ده سال افزايش دهي ، محبتي از ناحيـه تو است ، من نمي‌خــواهــم كــار سنگينــي بر دوش تــو بگــذارم و ان شاء اللّه مــرا از صــالحــان خــواهــي يافت.(27 / قصص)

قــالَ ذلِــكَ بَيْنــي وَ بَيْنَــكَ اَيَّمَا الْأَجَلَيْنِ قَضَيْتُ فَــلا عُــدْوانَ عَلَــيَّ وَ اللّــهُ عَلــي مــا نَقُــولُ وَكيــلٌ

(موسي) گفت : (مانعي ندارد) اين قراردادي ميان من و توباشد ، البته هركدام از اين دومدت‌را انجام دهم، ستمي بر من نخواهد بود (و من در انتخاب آن آزادم) و خدا بر آن‌چه‌ما مي‌گوييم ، گواه است.(28 / قصص)

شرح آيه از تفسير نمونه

« حِجَج » جمع « حِجَّة » است و « حِجَّة » به معني يك‌سال است ، نظر به اين‌كه معمول عرب اين‌بودكه در هرسال يك‌حج به‌جامي‌آوردند و از زمان ابراهيم به يادگار مانده بود. نام دختران شعيب را «صفورة» (صفورا) و «ليا» نوشته‌اند كه اولي با موسي ازدواج كرد.(1) از اين داستان استفاده مي‌شود آن‌چه امروز در ميان ما رايج شده كه پيشنهاد پدر و كسان دختر را در مورد ازدواج با پسر عيب مي‌دانند ، درست نيست ، هيچ مانعي ندارد كه پدر و بستگان دختر شخصي را كه لايق همسري فــرزنــدشان مي‌داننــد ، پيــدا كنند و به او پيشنهــاد دهنــد همــان‌گــونه كه شعيب چنيــن كــرد و در حــالات بعضـي از بــزرگان اسلام نظير آن ديده شده است.

1- « مجمع البيان » ، جلد 7 ، صفحه 249 .

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

در آيــــه مــــورد بحــــث مي‌فــــرمــــايــد:

قالَ ذلِــكَ بَيْنِــي وَ بَيْنَكَ

«موسي» رو به «شُعَيْب» كرد و گفت: آنچه بر اساس اين قرارداد و پيمان بر عهده من است، به خواست خدا به شايستگي به انجام مي‌رسانم و آنچه شما وعده كرده‌اي كه در برابر آن به من بدهي، آن هم پاداش من باشد.

آن‌گــــاه افــــزود:

أَيَّمَــا الْأَجَلَيْــــنِ قَضَيْــــتُ فَــلا عُــدْوانَ عَلَــيَّ

البته من هر يك از دو مدت را به انجام رساندم و هشت يا ده سال خدمت كردم، انتخاب با من باشــد و چنــان نبــاشد كه بر من ستمي روا گردد و مجبور شوم كه بيـش از آن خــدمت كنم.
وَ اللَّهُ عَلي ما نَقُولُ وَكِيلٌ.
و خــداي يكتــا بــر آنچــه مي‌گوييم ميــان مــن و شمــا وكيــل و گــواه باشد.
و بدين‌ســان مــوســي به خــانــه و كــاشــانه و زن و زندگي و آسايش و آرامش و آزادي و امنيــت رسيد!
(362) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

مِنَ الْمُؤْمِنينَ رِجالٌ صَدَقُوا ما عاهَدُوا اللّهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَنْ قَضي نَحْبَهُ وَ مِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِـــرُ وَ مـــا بَـدَّلُـــوا تَبْـديـلاً
در ميان مؤمنان مرداني هستند كه بر سر عهدي كه با خدا بستند صادقانه ايستاده‌اند، بعضي پيمان خود را به آخر بردند (و در راه او شربت شهادت نوشيدند) و بعضي ديگر در انتظارند و هرگز تغيير و تبديلي در عهد و پيمان خود نداده‌اند. (23 / احزاب)
شرح آيه از تفسير نمونه
واژه « نَحْـب » بـه معني عهد و نذر و پيمان است و گاه به معني مرگ و يا خطر و يا سرعت سيـر و يا گريه با صداي بلند نيز آمده . (1) جملـه «قَضي نَحْبَهُ» همـه شهداي اسلام را كه قبل از ماجراي جنگ « احزاب » شربت شهادت نوشيده بودند شامل مي‌شود و منتظران نيز تمـام كسانـي بودنـد كه در انتظـار پيـروزي و شهادت به سر مي‌بردند و افرادي هم‌چون « حمزه سيدالشهداء » و « علي » در رأس اين دو گـروه قرار داشتنـد. لذا در تفسيـر « صافـي » چنين آمده است : « اِنَّ اَصْحابَ الْحُسَيْنِ بِكَرْبَلاءَ كانُوا كُلَّ مَنْ اَرادَ الْخُرُوجَ وَدَعَ الْحُسَيْنَ وَ قالَ : السَّـلامُ عَلَيْكَ يَا بْنَ رَسُولِ اللّهِ فَيُجيبُهُ : وَ عَلَيْكَ السَّلامُ وَ نَحْنَ خَلْفَكَ وَ يَقْرَءُ "فَمِنْهُمْ مَنْ قَضي نَحْبَهُ وَ مِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ": ياران امام حسيـن در كربـلا و هركدام كه مي‌خواستند به ميدان بروند با امام وداع مي‌كردند و مي‌گفتند سلام بر تو اي پسر رسول خدا (سلام و وداع) امام نيز به آن‌ها پاسخ مي‌گفت و سپس اين آيه را تلاوت مي‌فرمود : « فَمِنْهُمْ مَـنْ قَضـي نَحْبَـهُ وَ مِنْهُـمْ مَنْ يَنْتَظِرُ ». از كتب مقاتل استفاده مي‌شود كه امام حسين اين آيه را بر كنار جنازه شهيدان ديگري هم‌چون « مسلم بن عوسجه » و به هنگامي كه خبر شهادت
1- « مفردات راغب » « مجمع‌البيان » و « لسان‌العرب » (نحب) .

« عبداللّه بن يقطر » به او رسيد نيز تلاوت فرمود . (1) و از اين‌جا روشن مي‌شود كه آيه چنان مفهوم وسيعي دارد كه تمام مؤمنان راستين را در هر عصر و هر زمان شامل مي‌شود، چه آن‌ها كه جامه شهادت در راه خدا بر تن پوشيدند و چه آن‌ها كه بدون هيـچ‌گـونه تـزلـزل بر سر عهـد و پيمـان باخـداي خويش ايستادند و آماده جهـاد و شهـادت بـودنـد .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«اِبن قُتَيْبَه» مي‌گـويـد: واژه «نَحْـب» به مفهـوم «نَذْر» مي‌بـاشـد و به بـاور او منظـور اين است كه آنـان نذر كردند كه اگر با دشمن روبه‌رو شدند، تا سرحد شهادت و يا رسيدن ياري و پيروزي خـدا پايداري ورزند و

پـاره‌اي به آن عهد و نذر وفا كرد و بـه شهـادت رسيـد و بسـان «حمـزه» جـــان را در طبـق اخـــلاص نهـاد.
و از «اَنَس بن مالك» آورده‌اند كه گفت: عمويم نتوانست در جنگ «بَدْر» شركت كند، از اين رو در جبران كار خويش كه نتوانسته است در نخستين پيكار پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله با شرك و بيداد شركت كند، نذر كرد كه اگر خدا به او توفيق دهد، در پيكار آينده‌اي كه در پيش خواهد آمد شركت خواهد جست؛ ازاين رو هنگامي در پيكار «اُحُد» شركت كرد و در آنجا مسلمانان پس از يك موفقيت بزرگ، بر اثر يك اشتباه نظامي از سوي ستوني از مدافعان اسلام، دستخوش شكست شدند و بسياري پشت به دشمن نموده و پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله را با اميرمؤمنان و تني چند از شيرمردان پيكارگر تنها نهادند، او رو به بارگاه خدا كرد كه: پروردگار، من از آنچه اينان انجام دادند و پشت به دشمن كردند پوزش مي‌طلبم و از عملكرد زشت و تجاوزكارانه شرك‌گرايان نيز بيزاري مي‌جويم و آنگاه او به ميدان نهاد و به دفاعي دليرانه و تحسين برانگيز پرداخت، به گونه‌اي كه به گواهي ناظران، پيكارش كم‌نظير و بسيار شجاعانه بود و سرانجام هم با تحمّل هشتاد و
1- « تفسير صافي » ذيل آيه مورد بحث .
(364) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
هفـت زخـم شمشيـر و نيـزه و تيـر سـر بر بستر شهادت نهاد و آن‌گـاه بـود كـه ايـن آيـه فـرود آمـد كه:
فَمِنْهُمْ مَنْ قَضي نَحْبَهُ...
پـاره‌اي از تـوحيـدگرايان راستين به عهد خود با خدا وفا كردند و جان را در ايـن راه فـدا كـردنـد.
وَ مِنْهُـمْ مَـنْ يَنْتَظِـرُ
و پـاره‌اي از آنـان نيـز در انتظـار به دست آوردن فـرصـت مناسب براي وفـاي به عهد خويشند.
به‌باور «محمّد بن اسحاق» گروه نخست آن كساني هستند كه در روز «بَدْر» و «اُحُد» به شهادت رسيدند و گروهي كه در انتظار وفاي به عهد هستند، آنان مي‌باشند كه در انتظار شهادت به همراه ياران و يا رسيدن ياري و پيروزي خدا و شكست شرك و بيداد به پايداري و شكيبايي به وظيفه خويش عمل كردند.
وَ مَـا بَـدَّلُـوا تَبْـدِيلًا
و هرگز عقيده خويشتن را تغيير نداده و بسان برخي عناصر سست ايمان و نفاقگرا و اصـلاح‌ناپـذير از پيمان خويش انحراف نجستند.
به باور «ابن عَبّاس» منظور از گروه نخست حمزه سيد الشهداء و «انس بن نضر» و يـاران آنـان هستنـد، كه در «اُحُد» در راه دين خـدا به

شهـادت نـايـل آمـدنـد.
«حـاكـم حَسَكـاني» با سنـد خـود از اميـرمـؤمنان عليه‌السلام آورده است كه فرمود:
فينـا نَـزَلَتْ: رِجـالٌ صَـدَقُـوا ما عاهَدُوا اللّهَ عَلَيْهِ...
اين آيـه درباره ما فرود آمده است كه مي‌فـرمايد:
ازميان‌ايمان‌آوردگان
مرداني‌هستندكه‌به‌آنچه‌باخداعهدبستند،صادقانه‌وفاكردند...
آن‌گـاه افـزود: و به خـداي سوگنـد كه من در انتظـار شهـادت هستم و هرگز عهـد خود را با خـدا تغييـر و تبـديلي نـداده‌ام.
فَـاَنَـا وَ اللّـهِ الْمُنْتَظَـرُ وَ مـا بَـدَّلْـتُ تَبْـديـلاً.(1)
1. شَواهِدُ التَّنْزيل، ج 2، ص 2.

اِنَّ الْمُسْلِمينَ وَالْمُسْلِماتِ وَالْمُؤمِنينَ وَالْمُؤمِناتِ وَالْقانِتينَ وَالْقانِتاتِ وَالصّادِقينَوَالصّادِقاتِوَالصّابِرينَ وَالصّابِراتِ وَ الْخاشِعينَ وَالْخاشِعاتِ وَالْمُتَصَدِّقينَ وَالْمُتَصَدِّقاتِ وَالصّائِمينَ وَالصّائِماتِ وَالْحافِظينَ فُرُوجَهُمْ وَالْحافِظاتِ وَالذّاكِرينَ اللّهَكَثيراوَالذّاكِراتِاَعَدَّاللّهُلَهُمْ مَغْفِرَةًوَاَجْراعَظيما

مردان مسلمان و زنان مسلمان ، مردان با ايمان و زنان باايمان ، مردان مطيع فرمان خدا و زناني‌كه از فرمان خدا اطاعت مي‌كنند، مردان راست‌گو و زنان راست‌گو، مردان صابر و شكيبا و زنان صابر و شكيبا، مردان باخشوع و زنان‌با خشوع ، مردان انفاق‌گر و زنان انفاق كننده، مردان روزه‌دار و زناني كه روزه مي‌گيرند، مرداني كه دامان خود را از آلودگي به بي‌عفتي حفظ مي‌كنند و زناني كه پاك دامنند و مرداني كه بسيار به ياد خدا هستند و زناني كه بسيار ياد خدا مي‌كنند، خداوند براي همه آن‌ها مغفرت و پاداش عظيمي فراهم ساخته است.
(35 / احزاب)

شرح آيه از تفسير نمونه

« قانِت » از ماده « قُنُوت » به معني اطاعت توأم با خضوع است ، اطاعتي كه از ايمان و اعتقاد سرزند و اين اشاره به جنبه‌هاي عملي و آثار ايمان مي‌باشد .

به دنبال بحث‌هايي كه درباره وظايف همسران پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله در آيات گذشته ذكر شد در آيه مورد بحث ، سخني جامع و پرمحتوي درباره همه زنان و مردان و صفات برجسته آن‌ها بيان شده است و ضمن برشمردن ده وصف از اوصاف اعتقادي و اخلاقي و عملي آنان ، پاداش عظيم آن‌ها را در پايان آيه بر شمرده است. بخشي از اين اوصاف ده‌گانه از مراحل ايمان سخن مي‌گويد (اقرار به زبان ، تصديق به قلب و جنان و عمل به اركان). قسمت ديگري پيرامون كنترل زبان و شكم و شهوت جنسي كه سه عامل سرنوشت ساز در زندگي و اخلاق انسان‌ها مي‌باشد بحث مي‌كند. و در بخش ديگري از مسأله حمايت از محرومان و ايستادگي در برابر حوادث سنگين يعني صبر كه ريشه ايمان است و سرانجام از عامل تداوم اين صفات يعني ذكر پروردگار سخن

(366) آياتُالرِّجالِ فِيالْقُرْآن

به ميان مي‌آورد. مي‌گويد : « اِنَّ الْمُسْلِمينَ ... وَالْقانِتاتِ ». گرچه بعضي از مفسران ، « اسلام » و « ايمان » را در آيه فوق به يك معني گرفته‌اند ، ولي پيدا است كه اين تكرار نشان مي‌دهد منظوراز آن‌ها دو چيز متفاوت

است و اشاره به همان مطلبي است كه در آيه 14 سوره حجرات آمده : « قالَتِ الْأَعْرابُ آمَنّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلكِنْ قُولُوا اَسْلَمْناوَ لَمّا يَدْخُلِ الْايمانُ في قُلُوبِكُمْ: اعراب گفتند ما ايمان آورده‌ايم ، بگو : هنوز ايمان نياورده‌ايد ، بلكه بگوييد اسلام آورده‌ايم‌و ايمان هنوز در اعماق قلب شما نفــوذ نكرده است ». اشاره به اين‌كه اسلام همان اقرار به زبان است كه انسان را در صف مسلمين قرار مي‌دهد و مشمول احكام آن‌ها مي‌كند ، ولي ايمان تصديق به قلب و دل است. در روايات اسلامي نيز به همين تفاوت اشاره شده است. در روايتي چنين مي‌خوانيم « يكي از ياران امام صادق درباره « اسلام » و « ايمان » از آن حضرت سؤال كرد و پرسيد آيا اين‌ها باهم مختلفند ؟ امام در پاسخ فرمود : آري ، ايمان بـا اسلام همراه است ، اما اسلام ممكن است همراه ايمان نباشد ». او توضيح بيشتر خواست امام فرمود : « اسلام شهادت به توحيد و تصديق به رسالت پيامبر است ، هركس اقرار به اين دو كند جانش (در پناه حكومت اسلامي) محفوظ خواهد بود و ازدواج مسلمانان با او جايز و مي‌تواند از مسلمين ارث ببرد و گروهي از مردم مشمول همين ظاهر اسلام هستند ، اما "ايمان" نور هدايت و حقيقتي است كه در دل از وصف اسلام جاي مي‌گيرد و اعمالي است كه به دنبال آن مي‌آيد » . (1) سپس به يكي ديگر از مهم‌ترين صفات مؤمنان راستين ، يعني حفظ زبان پرداخته مي‌گويد : « وَ الصّادِقينَ والصّادِقاتِ ». از روايات اسلامي استفاده مي‌شود كه استقامت و درستي ايمان انسان به استقامت و درستي زبان او است : « لا يَسْتَقيمُ ايمانُ امْرِءٍ حَتّي يَسْتَقيــمَ قَلْبُــهُ وَلا يَسْتَقيمُ قَلْبُهُ حَتّي يَسْتَقيمَ لِسانُهُ : ايمان انسان به درستي نمي‌گرايد تا قلبش درست شود و قلبش درست

1- «اصول‌كافي» جلد2، صفحه21، بابُ‌اَنَ‌الايمانَ‌يَشْرَكُ‌الاِسْلامَ .

نمي‌شود تا زبانش درست شود » . (1) و از آن‌جا كه ريشه ايمان ، صبر و شكيبايي در مقابل مشكلات است و نقش آن در معنويات انسان هم‌چون نقش « سر » است در برابر « تن » پنجمين وصف آن‌ها را اين‌گونه بازگو مي‌كند : « وَ الصّابِرينَ وَالصّابِراتِ ». از طرفي مي‌دانيم يكي از بدترين آفات اخلاقي ، كبر و غرور و حب جاه است و نقطه مقابل آن « خشوع » ، لذا در ششمين توصيف مي‌فرمايد : « وَالْخاشِعينَوَالْخاشِعاتِ ». گذشته از حب جاه ، حب مال ، نيز آفت بزرگي است و اسارت در چنگال آن ، اسارتي است دردناك و نقطه مقابل آن انفاق و كمك كردن به نيازمندان است : « وَالْمُتَصَدِّقينَ وَالْمُتَصَدِّقاتِ ». گفتيم سه چيز است كه اگر انسان از شر آن در امان بماند از بسياري از شرور و آفات اخلاقي در امان است ، زبان و شكم و شهوت جنسي ، به قسمت اول در چهارمين توصيف اشاره‌شد، اما به قسمت دوم و سوم در هشتمين و نهمين وصف مؤمنان

اشاره كرده مي‌گويد: « وَ الصّائِمينَ وَ الصّائِماتِ ». « وَ الْحافِظينَ فُرُوجَهُمْ وَالْحافِظاتِ ». سرانجام به دهمين و آخرين صفت كه تداوم تمام اوصاف پيشين بستگي به آن دارد پرداخته مي‌گويد : « والذّاكِرينَ اللّهَ كَثيرا وَالذّاكِراتِ ». آري آن‌ها با ياد خدا در هر حال و در هر شرايط ، پرده‌هاي غفلت و بي‌خبري را از قلب خود كنار مي‌زنند ، وسوسه‌ها و همزات شياطين را دور مي‌سازند و اگر لغزشي از آنان سرزده ، فورا در مقام جبران برمي‌آيند تا از صراط مستقيم الهي فاصله نگيرند. در اين‌كه منظور از « ذكر كثير » چيست ؟ در روايات اسلامي و كلمات مفسرين ، تفسيرهاي گوناگوني ذكر شده كه ظاهرا همه از قبيل ذكر مصداق است و مفهـوم وسيـع اين كلمه شامل همه آن‌ها مي‌شود. از جمله در حديثي از پيغمبر گرامي اسلام صلي‌الله‌عليه‌وآله مي‌خوانيم : «اِذا اَيْقَظَ الرَّجُلُ اَهْلَهُ مِنَ اللَّيْلِ فَتَوَضَّئا وَصَلَّيا كُتِبا مِنَ‌الذّاكِرينَ اللّهَ كَثيرا وَالذّاكِراتِ : هنگامي كه مرد همسرش را شبان‌گاه بيدار‌كند و هردو وضوبگيرند و نماز (شب)
1- « مَحَجَّةُ الْبَيْضاءُ » جلـد 5 ، صفحه 193 .
(368) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
بخوانندازمردان و زناني خواهندبودكه بسيار ياد خدا مي‌كنند».(1) و در حديثي از امام صادق مي‌خوانيم : « هركس تسبيح فاطمـه زهـرا عليهاالسلام را در شب بگويد ، مشمول اين آيه است ».(2) بعضي از مفسران گفته‌اند : « ذكر كثير » آن است كه در حال قيام و قعود به هنگامي كه به بستر مي‌رود ياد خدا كند. اما به هر حال ذكر نشانه فكر است و فكر مقدمه عمل ، هدف هرگز ذكر خالي از فكر و عمل نيست. در پايان آيه پاداش بزرگ اين گروه از مردان و زناني را كه داراي ويژگي‌هاي ده‌گانه فوق هستند چنين بيان مي‌كند :« اَعَدَّ اللّهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَ اَجْرا عَظيما ». نخست با آب‌مغفرت گناهان آن‌هارا كه موجب آلودگي روح و جان آن‌ها است مي‌شويد ، سپس پاداش عظيمي كه عظمتش را جز او كسي نمي‌داند در اختيارشان مي‌نهد ، در واقع يكي از اين دو جنبه نفي ناملايمات دارد و ديگر جلب ملايمات. تعبير به « اجرا » خود دليل بر عظمت آن است و توصيف آن با وصف « عظيم » تأكيدي بر اين عظمت است و مطلق بودن اين عظمت ، دليل ديگري است بر وسعت دامنه آن ، بديهي است چيزي راكه خداوند بزرگ ، بزرگ بشمرد فوق‌العاده عظمت دارد. اين نكته نيز قابل توجه است كه جمله «اَعَدَّ» (آماده كرده است) با فعل ماضي ، بياني است براي قطعي بودن اين اجر و پـاداش و عـدم وجـود تخلـف و يا اشاره‌اي به اين‌كه بهشت و نعمت‌هايش از هم‌اكنـون بـراي مؤمنـان آماده است .

گاه بعضي چنين تصورمي‌كنند كه اسلام كفه‌سنگين شخصيت را براي مردان قرار داده و زنان در برنامه اسلام چندان جايي ندارند ، شايد منشاء اشتباه آن‌ها پاره‌اي از تفاوت‌هاي حقوقي‌است‌كه هركدام دليل‌وفلسفه‌خاصي‌دارد. ولي بدون شك قطع نظر از اين‌گونه تفاوت‌ها كه ارتباط با موقعيت اجتماعي و شرايط طبيعي آن‌ها دارد
1- « مجمع البيان » و « قُرْطُبي » ذيل آيه مورد بحث .
2- « مجمــع البيــان » ذيــل آيـــه مـــورد بحث .
تفسير مردان (369)
هيچ‌گونه فرقي از نظر جنبه‌هاي انساني و مقامات معنوي ميان زن و مرد در برنامه‌هاي اسلام وجود ندارد. آيه فوق دليل روشني براي اين واقعيت است زيرا به هنگام بيان ويژگي‌هاي مؤمنان و اساسي‌ترين مسايل اعتقادي و اخلاقي و عملي زن و مرد را در كنار يكديگر هم‌چون دو كفه يك ترازو قرار مي‌دهد و براي هر دو پاداشي يكسان بدون كمترين تفاوت قايل مي‌شود. به تعبير ديگر تفاوت جسمي مرد و زن را هم‌چون تفاوت روحي آن‌ها نمي‌توان انكار كرد و بديهي است كه اين تفاوت براي ادامه نظام جامعه انساني ضروري است و آثار و پيامدهايي در بعضي از قوانين حقوقي زن و مرد ايجاد مي‌كند ، ولي اسلام هرگز شخصيت انساني زن را هم‌چون جمعي از روحانيين مسيحي در قرون پيشين ، زير سؤال نمي‌برد كه آيا زن واقعا انسان است و آيا روح انساني دارد يا نه ؟ ، نه تنها زير سؤال نمي‌برد بلكه هيچ‌گونه تفاوتي از نظر روح انساني درميان اين دو قايل نيست ، لذا در سوره نحل آيه 95 مي‌خوانيم: مَنْ عَمِلَ‌صالِحا مِنْ‌ذَكَرٍ اَوْاُنْثي وَ هُوَمُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهُ حَياةً‌طَيِبَةً وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ اَجْرَ هُمْ بِاَحْسَنِ ما كانُواَ يَعْمَلُونَ : هر كس عمل صالح‌كند ، خواه مرد باشد خواه زن ، در حالي كه ايمان داشته باشد ما او را زنده مي‌كنيم و حيات پاكيزه‌اي به او مي‌بخشيم و پاداش وي را به بهترين اعمالي كه انجام مي‌داده مي‌دهيم ». اسلام براي زن همان استقلال اقتصادي را قايل شده كه براي مرد ، برخلاف بسياري از قوانين دنياي گذشته و حتي امروز كه براي زن مطلقــا استقــلال اقتصادي قايل نيستند. به‌همين دليل در « علم‌الرجال » اسلامي ، به بخش خاصي مربوط به زنان دانشمندي كه در صــف روات و فقهــاء بودند برخورد مي‌كنيم كه از آن‌ها به عنوان شخصيت‌هايي فراموش ناشدني ياد كرده است. اگر به تاريخ عرب قبل از اسلام بازگرديم و وضع زنان را در آن جامعه بررسي كنيم كه چگونه از ابتدايي‌ترين حقوق انساني محروم بودند و حتي گاهي حق حيات براي آن‌ها قايل نمي‌شدند و پس از تولد آن‌ها

را زنده به گور مي‌كردند و نيز اگر به وضع زن در دنياي امروز كه به صورت عروسك بلااراده‌اي در دست گروهي از انسان‌نماهاي مدعي تمدّن در آمده بنگريم تصديق خواهيم كرد كه اسلام چه خدمت بـزرگـي به جنس زن كرده و چــه حـق عظيمـي بر آن‌ها دارد ؟ (1)
1- بحث‌ديگري در جلد 2 تفسير نمونه، صفحه 112 ذيل 228/بقره مطرح شده است و در جلد 11 صفحه 391 ذيل 97 / نحل آمده است .
(370) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«مُقاتل» در شأن نزول و داستان فرود آيه مورد بحث آورده است كه: «اَسْماء» همسر «جَعْفَر طَيّار» پس از بازگشت از «حبشه»، نزد همسران پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله رفت و از آنان پرسيد: آيا دربـاره زنـان و حقـوق و شخصيــت آنان نيز آيه‌اي فرود آمده است؟
آنان گفتند: نه، در اين مورد چيزي نيامده است. او به حضور پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله شرفياب گـرديـد و گفت: اي پيـامبـر خـدا! آيا زنان پس از آمدن قرآن و اسـلام نيـز در زيـــان و خســـرانـد؟!
پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله فرمود: هرگز؛ تو چرا اين گونه مي‌انديشي؟
گفت: بـراي اينكــه در قرآن از آنان به خوبي ياد نشده و از حقوق و شخصيت و حـرمـت آنـان كمتـر از مـردان سخـن رفتـه است!
درست در آنجا بود كه فرشته وحي فرود آمد و در تجليل از شخصيت زن و برابري انسـاني او در بـارگـاه خـدا اين آيــه را فـرود آورد:
إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَـاتِ
به يقين مردان اسلامگرا و زنان اسلامگرا كه در فرمانبرداري خدا خالص و خشنودي او را خواهانند...
به بـاور پـاره‌اي منظـور ايـن است كـه: آن زنـان و مرداني كه اسلام را پذيرفته و مي‌پذيرند و به باور پاره‌اي ديگر، منظـور اين است كه: آن مردان و زناني كه فـرمـانبردار خدايند و...
وَ الْمُـؤْمِنِينَ وَ الْمُـؤْمِنَاتِ
و مـردان تـوحيـدگـرا و زنـان توحيدگرا كه به راستي به يكتايي و بي‌همتايي خـــدا ايمـان آورده‌انـد...
به باور بيشتر مفسّران، دو واژه اسلام و ايمان، داراي يك معنا و مفهوم و يك بار و
تفسير مردان (371)
محتوا هستند، امّا به باور پاره‌اي با هم تفاوت دارند، چرا كه اسلام به مفهوم پذيرش و اقرار با زبـان است، امّا ايمان، به باور دل گفته مي‌شود.
گواه اين نكته و اين تفاوت آيــه شـريفــه است كه مي‌فـرمـايد:
قـالَـتِ الأَعْـرابُ آمَنّا قُـلْ لَـمْ تُـؤْمِنُـوا وَ لكِـنْ قُـولُـوا

اَسْلَمْنــا(1)
پاره‌اي از صحرانشينان گفتند: ما ايمان آورديم؛ هان اي پيامبر! به آنان بگو: شما ايمان نياورده‌ايد، بلكه بگوييد اسلام آورديم، چرا كه هنوز ايمان در دل‌هاي شما وارد نشــده اســت...
برخي برآنند كه: نام اين دين و آيين اسلام است و باور و گواهي آن، ايمان.
و «بَلْخي» مي‌گـويـد: خود پيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله اسلامگرا و با ايمان را معرفي كرد و فرمود:
اَلْمُسْلِمُ مَنْ سَلِـمَ الْمُسْلِمُـونَ مِنْ لِسـانِـهِ وَ يَدِهِ وَ المُؤْمِنُ مَنْ آمَـنَ جارَهُ بَـوائِقَــهُ.(2)
اسلامگراي راستين آن كسي است كه مردم از گزند او در امنيّت باشند؛ و انسان با ايمــان آن است كه همســايه‌اش از گــزند و آزار رساندن او در امان باشد.
آن گاه افزود:
وَ مــا آمَــنَ بي مَنْ باتَ وَ جارُهُ طاوٍ.(3)
به من و راه و رسم بشردوستانه و آسماني من ايمان نياورده است، آن كسي كه خود سير بخوابد و همسايه‌اش گرسنه بماند.
وَ الْقَــــانِتِيـــــنَ وَ الْقَـــانِتَـــاتِ
و مردان و زنان فروتن كه همـاره در انديشه انجام كارهاي شايسته‌اند...
به بــاور پــاره‌اي مـردان و زناني كه دست به دعا و نيايش برمي‌دارند،
وَ الصَّــادِقِيـــنَ وَ الصَّــادِقَـــاتِ
1 . سوره حُجُرات، آيه 14.
2 . مُسْنَداحمد ج2،ص 374؛ صحيح‌بُخاري ج1، ص 9، كتاب‌الايمان ج 8، ص12.
3 . ثَوابُ الاَعْمال، 298؛ مَحاسِن بَرْقي، ص 98/62.
(372) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
و مردان راستگو و زنان راستگويي كه در ايمان و اسلام خويش، راستگو هستند و نهــان و آشكــارشان يكي است...
وَ الصَّابِـــرِيـنَ وَ الصَّابِـــرَاتِ
و مردان شكيبا و زنان شكيبايي كه بر انجام فرمان خدا و در آنچه مورد آزمون قرار گيرند شكيبايي پيشه مي‌سـازند...
وَ الْخَــاشِعِيــنَ وَ الْخَــاشِعِيـــنَ
و مــردان فـرمــانبــردار و زنــان فـرمــانبــردار...
به باور پاره‌اي و مردان و زناني كه از خدا مي‌ترسند.
وَالْمُتَصَــدِّقِيــنَ وَالْمُتَصَــدِّقَــاتِ
و مـــردانــي كه زكـــات و حقــوق مــالــي واجب و مستحب خويش را مي‌دهنــد و زنــاني كه چنين‌اند...

وَ الصَّـائِمِيـــنَ وَ الصَّـائِمَـــــاتِ
و مرداني كه روزه مي‌دارند و زناني كه روزه مي‌گيرند و در اين كار خشنودي خدا را مي‌جويند...
وَ الْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَ الْحَافِظَاتِ
و مردان پاكدامن و درست‌كردار و زناني كه دامان عفاف خويشتن را پاك و پاكيزه نگـاه مي‌دارند و هرگز بر گرد زشتي و گناه نمي‌گردند...
وَالـذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيـرا وَ الذَّاكِرَاتِ
و مرداني كه خـــدا را بسيــار يـاد مي‌كنند و زناني كه خدا را فزون ياد مي‌كنند...
أَعَــدَّ اللَّهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا
آري، خـــدا بـــراي كســاني كه به اين ويژگي‌ها آراسته‌اند، آمرزش و پاداشي پرشكــوه فــراهم سـاختــه است.
«ابوسعيد خِدْري» از پيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله آورده است كه فرمود: هرگاه مردي خانواده

خود را براي نماز شب از خواب بيدار كرد و آن دو با هم وضو ساختند و نماز خواندند، آن دو از كساني شمرده مي‌شوند كه خدا را بسيار ياد مي‌كنند. اِذا اَيْقَظَ الرَّجُلُ اَهْلَهُ مِنَ اللَّيْلِ فَتَوَضَّآ وَ صَلَّيا كَتَبا مِنَ الذّاكِرينَ اللّهَ كَثيراً وَالذّاكِراتِ.(1)
«مُجاهِد» مي‌گويد: هيچ زن و يا مردي از «بسيار يادكنندگان خدا» به شمار نمي‌آيد، مگر اينكــه در حــال ايستاده و نشسته و در هر شرايط خدا را بسيار ياد كند.
و از حضرت صادق آورده‌اند كه فرمود: مَنْ باتَ عَلي تَسْبيحِ فاطِمَةَ عليه‌السلام كانَ مِنَ الذّاكِرينَ اللّهَ وَالذّاكِراتِ.(2)
مــرد و يا زنــي كه با گفتن خالصانه تسبيح فاطمه عليه‌السلام دخت گرانمايه پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله سر بر بالش گذارد، از «فراوان يادكنندگان خدا» به شمار مي‌آيد.
1 . سُنَن ابن ماجَه، ج 1، ص 423/ 1335.
2 . بِحارالانوار، ج 22، ص 176؛ ج 85، ص 335، ج 87، ص 174.

يك توصيه اخلاقي به مردان در ارتباط با طلاق

يا اَيُّهَاالَّذينَ امَنُوا اِذا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِناتِ ثُمَطَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ اَنْ تَمَسُّوهُنَّ فَما لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُّونَها فَمَتِّعُوهُنَّ وَ سَرِّحُوهُنَّ سَراحاً جَميلاً

اي كساني كه ايمان آورده‌ايد هنگامي كه با زنان باايمان ازدواج كرديد و قبل از همبستر شدن طلاق داديد عده‌اي براي شما بر آن‌ها نيست كه بخواهيد حساب آن‌را نگاه داريد، آن‌هارا باهديه مناسبي بهره‌مند سازيد و به طرز شايسته‌اي آن‌ها را رها كنيد. (49 / احزاب)

شرح آيه از تفسير نمونه

« سَراح جَميل » به معني رها ساختن توأم با محبت و احترام و ترك هرگونه خشونت و ظلم و ستم و بي‌احترامي است. در اين‌جا خداوند استثنايي براي حكم عده زنان مطلّقه بيان فرموده كه اگر طلاق قبل از دخول واقع شود نگاه داشتن عده لازم نيست و از اين تعبير به دست مي‌آيد كه قبل از اين آيه حكم عده بيان شده بوده است. تعبير به « مؤمنات » دليل بر اين نيست كه ازدواج با غير زنان مسلمان به كلي ممنوع است ، بلكه ممكن است اشاره به اولويت آن‌ها بوده باشد ، بنابراين با روايت و فتاواي مشهور فقها كه ازدواج موقت با زنان كتابيه را مجاز مي‌شمرد منافاتي ندارد. ضمنا از تعبير « لَكُم » و هم‌چنين جمله « تَعْتَدُّونَها » (عده را محاسبه كنيد) استفاده مي‌شود كه عده نگهداشتن زن يك نوع حق براي مرد محسوب مي‌شود و بايد چنين باشد ، زيرا امكان دارد در واقع زن باردار باشد و ترك عده و ازدواج با مرد ديگر سبب مي‌شود كه وضع فرزند نامشخص گردد و حق مرد در اين زمينه پايمال شود ، گذشته از اين‌كه نگهداشتن عده فرصتي به مرد و زن مي‌دهد كه اگر تحت تأثير هيجانات عادي حاضر به طلاق شده باشند مجالي براي تجديد نظر و بازگشت پيدا كنند و اين حقي است هم براي زن و هم براي مرد. و اما اين‌كه بعضي ايراد كرده‌اند كه اگر عده حق مرد باشد ، بايد بتوان آن را اسقاط نمود درست نيست ، زيرا در فقه حقوق زيادي داريم كه قابل اسقاط نيست ، مانند حقي كه بازماندگان ميت در اموال او دارند و يا حقي كه فقراء در زكات دارند

تفسير مردان (375)

هيچ‌يك را نمي‌توان با اسقاط كردن ساقط نمود. سپس به حكم ديگري از احكام « زناني كه قبل از آميزش جنسي طلاق گرفته‌اند » مي‌پردازد كه در سوره بقره نيز به آن اشاره شده‌است ، مي‌فرمايد : « فَمَتِّعُوهُنَّ ». بدون شك پرداختن هديه مناسب به زن در جايي واجب است كه مهري براي او

تعيين نشده باشد ، همان‌گونه كه در آيه 236 سوره بقره آمده است : « لا جُناحَ عَلَيْكُمْ اِنْ طَلَّقْتُمْ النِّساءَ مالَمْ تَمَسُّوهُنَّ اَوْ تَفْرِضُوالَهُنَّ فَريضَةً وَ مَتِّعُوهُنَّ : گناهي بر شما نيست اگر زنان را قبل از آميزش يا تعيين مهر (به‌عللي) طلاق دهيد، ولي در اين‌موقع آن‌ها را (با هديه‌اي مناسب) بهره‌مند سازيد ». بنابراين آيه مورد بحث گرچه مطلق است و مواردي را كه مهر تعيين شده يا نشده هردو را شامل مي‌شود ، ولي به قرينه آيه سوره بقره آيه مورد بحث را محدود به موردي مي‌كنيم كه مهري تعيين نشده باشد ، زيرا در صورت تعيين مهر و عدم دخول پرداختن نصف مهر واجب است (همان‌گونه كه در آيه 237 سوره بقره آمده). اين احتمال را نيز بعضي از مفسران و فقها داده‌اند كه حكم « پرداختن هديه‌اي مناسب » در آيه مورد بحث عام است ، حتي مواردي را كه مهر در آن تعيين شده شامل مي‌شود. در اين كه مقدار اين « هديه » چه اندازه بايد باشد ؟ قرآن مجيد در سوره بقره آن را اجمالاً بيان كرده و فرموده است : « مَتاعا بِالْمَعْرُوفِ : هديه‌اي مناسب و متعارف » (236 / بقره) و باز در همان آيه مي‌گويد : « عَلَي الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَ عَلَي الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ: آن‌كس كه توانايي‌دارد به اندازه تواناييش و آن كس كه تنگدست است به اندازه خودش ». بنابراين اگر در روايات اسلامي مواردي از قبيل خانه ، خادم، لباس و مانند آن ذكر شده بيان مصداق‌هايي از اين كلي است كه بر حسب امكانات شوهر و شؤون زن تفاوت مي‌كند. آخرين حكم آيه مورد بحث اين است كه « زنان مطلقه را به طرز شايسته‌اي رها كنيد و به صورت صحيحي از آن‌ها جدا شويد » « وَ سَرِّحُوهُنَّ سَراحا جَميلاً ». همان‌گونه كه در آيه 29 سوره بقره آمده است يا بايد همسر را به طور شايسته نگاهداشت و يا با نيكي و احترام رها كرد « فَاِمْساكٌ بِمَعْرُوفٍ اَوْ تَسْريحٌ بِاِحْسانٍ ». هم

ادامه زوجيت بايد توأم با معيارهاي انساني باشد و هم جدا شدن ، نه اين‌كه هرگاه شوهر تصميم برجدايي گرفت هرگونه بي‌مهري ، ظلم ، بدگويي و خشونت را در مورد همسرش مجاز بشمرد كه اين رفتار قطعا غير اسلامي است. بعضي از مفسران « سَراح جَميل » را به معني انجام طلاق طبق سنت اسلامي گرفته‌اند و در روايتي كه در تفسير « علي بن ابراهيم » و « عيون الاخبار » آمده نيز اين معني منعكس است ، ولي مسلم است كه « سَراح جَميل » محدود در اين معني نيست هرچند يكي از مصاديق روشن آن همين است. درباره اصل معني «سَراح» و ريشه‌لغوي‌آن و اين‌كه چرادراطلاقات‌متعارف به‌معني رهاساختن‌به‌كار مي‌رود، شرحي درذيل آيه 28 همين ســوره «احـزاب» داشتيم.

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

دراين‌دو آيه روي‌سخن با ايمان‌آوردگان به خدا و پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله و پيشواي آسماني آنان است. در آيه نخست گوشه‌اي از مقررات جدايي شرافتمندانه زن و شوهر و انحلال خانواده، براي كساني كه راه ادامه زندگي نمي‌نگرند، بيان مي‌گردد و در آيه ديگر گوشه‌اي از مقررات براي زندگي خانوادگي پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله ؛ نخست مي‌فرمايد:
يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُّونَهَا
هان اي كساني كه ايمان آورده‌ايد، اگر زنان با ايمان را به همسري خويش برگزيديد، آن گاه پيش از آميزش با آنان، به دليلي طلاقشان را داديد، ديگر بر عهده آنان هيچ گونه عدّه‌اي كه آنان را برشماريد و به حساب آوريد، به سود شما نيست.
منظور از «عدّه» در آيه شريفه اشاره به سه عادت ماهانه و پاكي است، كه آن را سه ماه و ده روز مي‌شمارند؛ و بدين وسيله اين «عدّه»، از اين گروه از زنان برداشته مي‌شود، چرا كه با اين گروه از زنان آميزش نشده و رحم آنان از نطفه پاك است و مي‌توانند در صورت تمايل همان روز جدايي با ديگري ازدواج نمايند.
تفسير مردان (377)
فَمَتِّعُوهُنَّ
بنابراين آنان را با هديه‌اي در خور بهره‌ور سازيد.
«ابن عبّاس» بر آن است كه اين كار زماني انجام مي‌شود كه براي مهريه چيزي مقرّر نشده باشد، امّا اگر براي چنين زني مهريه‌اي در نظر گرفته شده است، در آن صورت نيمي از مهريه بايد پرداخت گردد و افزون بر آن، به دلخواه مرد است كه هرچه خواست به او هديه بدهد و او را خشنود سازد.
اين ديدگاه از امامان راستين ما نيز رسيده است؛ از اين رو آيه به موردي تفسير مي‌گردد كه براي زن مهريه‌اي مقرر نشده و در آن صورت است كه بايد او را به گونه‌اي شايسته و پسنديده بهره‌ور ساخت.
وَ سَرِّحُوهُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا
و آنان را به شيوه‌اي نيكو رها كنيد.
به باور «جُبّائي» منظور اين است كه: آنان را بدون هيچ ستم و آزاري رها كنيد.
و به باور پاره‌اي ديگر منظور اين است كه: و آنان را از خانه رها كنيد تا به سراغ سرنوشت خويش بروند، چرا كه عدّه‌اي بر ايشان نيست تا آن مدت

را در خانه شوهري كــه طلاق‌شان گفتــه است بمــاننــد؛ از اين رو بــايــد بدون هيچ اذيّت و ستمي، آنــان را به صـورت پسنديده رها كرد.
منظور از «رهاكردني نيكو»، يا «سَراحاً جَميلاً» نيز اين است كه آنان را با عنايت به شــرايط مالي و اقتصادي خويش از نظر گشايش و تنگنا، بهره‌ور سازد.
«حبيب‌بن ابي‌ثابت» آورده است كه در حضور چهارمين امام نور نشسته بودم كه مردي شرفياب گرديد و گفت: هان اي پسر پيامبر! من با فلان زن ازدواج كردم در حالي كه آن روز او را طلاق داده شده و بدون مانع مي‌گفتم و مي‌پنداشتم؛ آيا انديشه‌ام درست است؟ حضرت فرمود: برو ازدواج كن و آسوده خاطر باش كه خدا نكاح را پيش از طــلاق قــرار داده اســت و در اين مــورد وسوسه لازم نيست؛ و آن گاه به تــلاوت آيــه مـورد بحــث پرداخت.
(378) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

ضْــرِبْ لَهُــمْ مَثَلاً اَصْحابَ الْقَـرْيَةِ اِذْجاءَهَاالْمُرْسَلُونَ
براي آن‌ها، «اصحــاب قـريه» را مثال بزن، هنگامي‌كه فرستادگان خدا به سوي آن‌ها آمدند.
(13 / يس)
شرح آيه از تفسير نمونه
«قَرْيَه» در اصل نام براي محلّي است كه مردم در آن جمع مي‌شوند، بنابراين مفهوم گسترده‌اي دارد كه هم شهرها را شامل مي‌گردد و هم روستاها را، هر چند در زبان فارسي معمولي تنها به روستا اطلاق مي‌شود، ولي در لغت عرب و در قرآن مجيد كرارا به شهرهاي مهم و عمـده مانند «مصر» و «مكّه» و امثال آن اطلاق شده است. در اين كه اين شهر كدام يك از شهرها بوده است، معروف و مشهور در ميان مفسران اين است كه «انطاكيه» از شهرهاي شامات بوده است و اين شهر يكي از شهرهاي بسيار معروف روم قـديــم بـوده و هــم اكنـون از نظـر جغـرافيـايي جـزء قلمــرو كشور تــركيــه است.
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
بــه بــاور مفســران، قــريه يا شهر مورد نظر، «انطاكيه»، از شهرهاي مشهور و شناخته شده روم قديم بوده است.
تفسير مردان (379)

اِذْ اَرْسَلْنـا اِلَيْهِـمُ اثْنَيْنِ فَكَـذَّبُوهُمـا فَعَـزَّزْنـا بِثالِثٍ فَقالُوا اِنّا اِلَيْكُمْ مُرْسَلُونَ
هنگامي كه دو نفر از رسولان را به سوي آن‌ها فرستاديم، اما آن‌ها رسولان (ما) را تكذيب كردند، لذا براي تقويت آن دو ، شخص سوّمي فرستاديم، آن‌ها همگي گفتند: ما فرستادگان (خـدا) به سوي شما هستيـم.(14 / يس)
شرح آيه از تفسير نمونه
به اين ترتيب سه نفر از رسولان پروردگار (دو نفر در آغاز و يك نفر در اثناء براي تقويت آن‌ها) به سوي اين قوم گمراه آمدند. در اين كه اين رسولان چه‌كساني بودند، درميان مفسّران گفتگو است، جمعي گفته‌اند : نام آن دو نفر «شمعون» و «يُوحَنّا» بود و نام سوّمين «بـُولُـس» و بعضي نـام‌هاي ديگـري براي آن‌ها ذكر كرده‌اند. و نيز دراين‌كه آن‌هاپيامبران و رسولان خداوند بودند و يا فرستادگان حضرت مسيح عليه‌السلام (و اگر خداوند مي‌فرمايد: ما آن‌ها را فرستاديم، به خاطر آن است كه رسولان مسيح هم رسولان او هستند) باز در ميان مفسّران گفتگو است، هر چند ظاهر آيات فوق موافق تفسيـر اوّل است، گر چـه تفـاوتي در نتيجه‌اي كه قرآن مي‌خواهد بگيرد، نمي‌كند.
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
در ادامه سخن به شرح سرگذشت آنان پرداخته و مي‌فرمايد:
إِذْ أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ فَكَذَّبُوهُمَا
آن گاه كه دو تن از فرستادگان و پيامبران خود را به سوي آنان فرستاديم و آن دو به ارشاد و هدايت آن مردم برخاستند و پيام ما را به آنان رساندند.
فَكَـذَّبُـوهُمَـا
امّا آن مـردم به جـاي حق‌پذيري و هدايت به حق‌ستيزي برخاسته و آن دو پيـامبر را دروغگـو انگـاشتنـد
فَعَـزَّزْنَا بِثَالِثٍ
(380) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
سپس آن دو فرستاده خود را با سفير و پيامبر سوّمي نيرو و اقتدار بخشيديم. واژه «عَزَّزْنا» از ريشه «عِزَّت»، به مفهوم عزيز شدن و ارجمند گرديدن آمده است؛ و از همين نمونه است كه در ادبيات عرب گفته مي‌شود: مَنْ عَزَّ بَزَّ: هركس توانمند و شكست‌ناپذير شد، چيره و پيروز گرديد.
برخي از مفسران برآنند كه آنان فرستادگان مسيح عليه‌السلام و از ياران

او بودند؛ و بدان دليل خدا آنان را فرستادگان خويش شمرد كه عيسي عليه‌السلام آنان را به فرمان خدا و براي دعـوت به ديـن او به آنجا گسيل داشت.
فَقَالُوا إِنَّا إِلَيْكُمْ مُرْسَلُــونَ
پس آن فــرستــادگــان ما همــدل و همــداستان گفتند: هان اي مردم! خدا ما را به سوي شما فرستاده است.
تفسير مردان (381)
قـالُوا ما اَنْتُمْ اِلاّ بَشَــرٌ مِثْلُنــا وَ مــا اَنْزَلَ الرَّحْمنُ مِنْ شَيْءٍ اِنْ اَنْتُمْ اِلاّ تَكْذِبُونَ
اما آن‌ها (در جواب) گفتند: شما جز بشري همانند ما نيستيد و خداوند رحمان چيزي نازل نكــرده، شمــا فقــط دروغ مي‌گـوييـد. (15 / يس)
قالُوا رَبُّنا يَعْلَمُ اِنّا اِلَيْكُمْ لَمُرْسَلُونَ
آن‌ها گفتند: پروردگارما آگاه‌است،كه قطعافرستادگان (او) به سوي شما هستيم.(16/يس)
شرح آيه از تفسير نمونه
اگر بنابود فرستاده‌اي از طرف خدا بيايد، بايد فرشته مُقَرَّبي باشد، نه انساني همچون ما و همين را دليل براي تكذيب رسولان و انكـار نزول فرمان الهي پنداشتند. درحالي‌كه شايد خودشان نيز مي‌دانستند كه در طول تاريخ همه پيامبران از نسل آدم بوده‌اند، از جمله ابراهيم را كه همگي به رسالت مي‌شناختند، مسلما انسان بود و از اين گذشته مگر نيازها و مشكلات و دردهـاي انسان‌ها را جز انسان مي‌تواند درك كند؟ (1) در اين‌كه چرا در آيه روي صفت «رحمانيّت» خداوند تكيه شده، ممكن است از اين نظر باشد كه خداوند ضمن نقل سخن آن‌ها، مخصوصا روي اين صفت تكيّه مي‌كنــد، كه پــاســخ آن‌هــا در نقــل گفته خــودشــان نهفته باشد، زيرا چگونه ممكن است خداوندي كــه رحمت عــامّش ســراســر عالم را فراگرفته است، پيــامبــراني براي تربيت نفــوس و دعوت به رشد و تكامل انسان نفرستد؟ اين احتمال نيز داده شده است كه آن‌ها مخصوصا روي وصف رحمان تكيه كردند كه بگويند خداوند مهربان كار بندگان خود را با فرستادن پيامبران و تنظيم تكاليف مشكــل نمي‌كنــد، آن‌هــا را آزاد مي‌گــذارد. اين منطــق سســت و بي‌پايه با سطــح افكــار اين گــروه متناسب بــود.
1- درباره‌فلسفه‌همگوني پيامبران باامّت‌ها درجلد12 «تفسيرنمونه»،صفحه289 ذيل 94/اسراء مشروحا بحث شده است .
(382) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
اين پيــامبــران از مخالفت سرسختانه آن قوم گمراه مأيوس نشدند و

ضعف و سستــي به خود راه ندادند.
شرح آیه از تفسیر مجمع‌البیان

آري، آنان بر اين پندار پوچ بودند كه هركس بسان آنان از نژاد و تبار آدم باشد، نمي‌تواند پيام‌آور و پيام‌رسان خدا گردد و رسالت و پيامبري با انسان بودن سازگار نيست؛ و گـويـي فـرامـوش سـاختـه بودند كه خداي فرزانه هركسي را بخواهد و شـايستـه بـدانـد به رسـالت برمي‌گـزينـد و پيـام خود را به سوي او مي‌فرستد؛ و اوست كه از درون و برون و حال آنـان آگـاه است و مي‌دانـد كه آن شايسته‌كرداراني را كه به رسالت برگزيده است هم شايسته ارزاني شدن وحي هستند و هم در خور اين افتخار و هـم مي‌توانند بار گـران رسـالت و مسئـوليت‌هاي بـزرگ آن را بـه دوش كشنـد.

تفسير مردان (383)

وَ مـا عَلَيْنـا اِلاَّ الْبَـلاغُ الْمُبيـنُ

و بـر عهـده ما چيزي جز ابـلاغ آشكار نيست. (17 / يس)

شرح آيه از تفسير نمونه

مسلّما آن‌ها تكيه بر ادّعا نكردند و تنها به سوگند قناعت ننمودند، بلكه از تعبير «بلاغ مبين» اجمالاً استفاده مي‌شود كه دلايل و معجزاتي از خود نشان دادند وگرنه ابلاغ آن‌ها مصداق «بلاغ مبين» نبود، زيرا «بلاغ مبين» بايد چنان باشد كه واقعيّت را به همه برساند و اين‌جز به‌كمك دلايل مُتْقَن و معجزات گويا ممكن نيست. در بعضي از روايـات نيـز آمـده است كه آن‌ها همـانند حضرت مسيح عليه‌السلام بعضي از بيماران غيـرقابل عـلاج را به فرمان خـدا شفا دادنـد.

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

اين پيامبران بشردوست آنان را به توحيد و تقوا و آراستگي به ارزش‌هاي والاي انساني دعوت نموده و از شرك و كفر و سركشي و بيداد هشدار دادند و در پاسخ آنان گفتند: هرگز اين گونه كه شما مي‌پنداريد نيست و پروردگار ما نيك مي‌داند كه ما فرستـادگـان او به سـوي شمـا مـردم هستيـم.

قَـالُـوا رَبُّنَا يَعْلَـمُ إِنَّا إِلَيْكُـمْ لَمُـرْسَلُـونَ

روشن است كه اين پيام‌آوران و پيام‌رسانان پس از باراندن باراني از دليل و بُرْهان بر شرك‌گرايان و نمايان ساختن درستي دعوت خويش به وسيله معجزه، بر رسالت خود پـاي فشـردند، امّا آن مـردم حق‌ناپذير باز هم دعـوت آنـان را انكار كردند.

به بيان ديگر آنان با دليل و بُرْهان و روشنگري و آوردن معجزه، آن بندگان غفلت‌زده خدا را به انديشيدن برانگيختند و ناگزيرشان ساختند تا با نگرش

بر دعوت و محتواي دعوت و معجزه پيامبران دريابند كه آنان فرستاده خدايند و در دعوت آسماني خويش راستگو مي‌باشند؛ و همين شيوه قانع‌كننده و انسان‌ساز آنان هشداري
(384) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
سخت به حق‌ناپذيران است!
و گويي از همين ديدگاه است كه پس از روشنگري بسيار، به آنان هشدار دادند كه:
وَمَا عَلَيْنَا إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ
و خبر رسانيدن آشكار و روشن پيام خدا هيچ وظيفه‌اي بر عهده ما نيست.
به باور پاره‌اي منظور اين است كه: و بر عهده ما نيست كه شما را به ايمان و انجام كارهاي شايسته ناگزير سازيم؛ چرا كه در دين‌باوري و دينداري اجبار و اكراه راه ندارد و ما نيز نمي‌توانيم شما را به پذيرش حق مجبور سازيم.
تفسير مردان (385)
قالُوا اِنّا تَطَيَّرنا بِكُمْ لَئِنْ لَمْ تَنْتَهُوا لَنَرْجُمَنَّكُمْ وَ لَيَمَسَّنَّكُمْ مِنّا عَذابٌ اَليمٌ
آن‌ها گفتند: ما شما را به فال بد گرفته‌ايم (و وجود شما شوم است) و اگر از اين‌سخنان دست برنداريد، شما را سنگ‌سار خواهيم كرد و مجازات دردناكي از ما به شما خواهد رسيد.
(18 / يس)
شرح آيه از تفسير نمونه
ممكن است مقارن آمدن اين پيامبران الهي بعضي مشكلات در زندگي مردم آن ديار بر اثر گناهانشان و يا به عنوان هشدار الهي حاصل شده باشد، چنان‌كه بعضي از مفسّران نيز نقل كرده‌اند كه، مدّتي نزول باران قطع‌شد،(1) ولي آن‌ها نه‌تنها عبرتي‌نگرفتند، بلكه اين‌حادثه را به‌دعوت رسولان‌پيوند دادند.(2) باز به اين هم قناعت نكردند، بلكه با تهديدي صريح و آشكار نيّات شوم و زشت خود را ظاهر ساختند و گفتند: «اگر از اين سخنان دست برنداريد، مسلّما شما را سنگ‌سار خواهيم كرد و مجازات دردناكي از ما به شما خواهد رسيد». آري طرفداران باطل و حاميان ظلم و فساد چون منطق قابل عرضه‌اي‌ندارند، هميشه تكيه برتهديد و فشار و خشونت مي‌كنند، غافل از آن كه رهروان راه «اللّه» ، هيچ‌گاه در برابر اين تهديدها تسليم نخواهند شد، بلكه بر استقامتشان خواهند افزود، آن روز كه آن‌ها پا به اين ميدان گذاشتند جان خود را بركف گرفتند و آماده ايثار گشتند.
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«تَطَيَّرْنا»: از «تَطَيُّر» به مفهوم شوم گرفتن و فال بد زدن

آمــده است.
كفرگرايان هنگامي كه در برابر منطق قانع‌كننده و دل‌انگيز پيامبران از بهانه‌جويي و ترديدافكني ناتوان شدند، به جاي نگرش بر گفتار دلنشين و معجزه‌هاي آنان، از تفكر و انديشــه روي برتافتنــد و گفتنــد: ما شمــا را به فــال بــد گرفته و وجود شما را مــايــه شــومي و بــدبختــي خود مي‌نگريم.
1- «تفسير قرطبي» ، ذيل آيات مورد بحث .
2- دربـاره «تَطَيُّـر» و فـال بد زدن و ريشه اصلي اين لغت به‌طور مشروح در جلد 6 «تفسير نمونه» صفحه 317 ذيل 131 / اعراف و جلد 15 ، صفحه 491 ، ذيل 47 / نمل بحث شده است .
(386) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآنِ
قــالُـوا طائِرُكُمْ مَعَكُـمْ اَئِـنْ ذُكِّرْتُمْ بَلْ اَنْتُمْ قَوْمٌ مُسْرِفُونَ
گفتنـد: شـومي شمـا از خودتان است، اگر درست بينديشيد، بلكه شما گروهي اسراف كاريد.
(19 / يس)
شرح آيه از تفسير نمونه
اگر بدبختي و تيره‌روزي و حوادث شوم محيط جامعه شما را فراگرفته و بركات الهي از ميان شما رخت بربسته، عامل آن را در درون جان خود، در افكار منحط و اعمال زشت و شومتان جستجو كنيد، نه در دعوت ما، اين شما هستيد كه با بت‌پرستي و هوي‌پرستي و بيدادگري و شهوت‌راني فضاي زندگي خود را تيره و تار كـرده و بركات خـدا را از خود قطـع كرده‌ايد. درد اصلي شما همان اسراف و تجاوزگري شما است، اگر توحيد را انكار كرده، به شرك روي مي‌آوريد، دليل آن اسراف و تجاوز از حقّ است و اگر جامعه شما گرفتار سرنوشت شوم شده است، سبب آن نيز اسراف در گناه و آلودگي به شهوات است، بالاخره اگر در برابر خيرخواهي خيرخواهان آن‌ها را تهديد به مرگ مي‌كنيد، اين نيز به خاطر تجاوزگري شما است.
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
پيامبران در پاسخ بهانه‌جويي‌ها و تهمت‌پراكني‌هاي آنان گفتند: شومي شما تيره‌بختان و فال بد زدنتان از خود شماست كه به كفرگرايي و بيداد پافشاري مي‌كنيد و اما در فرا خواندن به توحيدگرايي و پرستش خداي يكتا، نه‌تنها بدبختي و انحطاط نيست، كــه نهــايــت خيــر و بــركــت و اوج نيك‌بختــي و سعادت در اينجاست.
بَــلْ أَنْتُــمْ قَــوْمٌ مُسْــرِفُــونَ
آري، در وجود و گفتار و دعوت ما چيزي كه مايه بدبختي و يا شوم بودن و به فال بد گرفتن باشد نيست، بلكه اين شما هستيد كه در تكذيب پيامبران

و پيام خداي آنان و نافرماني و گناه راه افراط پيموده و هيچ حد و مرزي را رعايت نمي‌كنيد و اين حــق‌ناپــذيــري و اصــلاح‌ستيــزي مايــه بدبختي شماست.
واژه «اِسْراف» به مفهوم تباه كردن كارها و تجاوز از حدود و مرزهاست و «سَرف» به مفهوم تباهي و فساد آمده است .
تفسير مردان (387)

وَ جـاءَ مِـنْ اَقْصَـا الْمَـدينَـةِ رَجُـلٌ يَسْعـي قـالَ يـا قَـوْمِ اتَّبِعُوا الْمُرْسَلينَ مــردي (با ايمــان) از نقطــه دور دست شهر با شتاب فرارسيد، گفت اي قوم من، از فــرستادگان خــدا پيـــروي كنيد.(20 / يس)
شرح آيه از تفسير نمونه
اين مرد كه غالب مفسّران نامش را «حبيب نجار» ذكر كرده‌اند، از كساني بوده كه در برخوردهاي نخستين با رسولان پروردگار به حقانيت دعوت آن‌ها و عمق تعليماتشان پي‌برد و مؤمني ثابت قدم و مصمم از كار درآمد، هنگامي كه به او خبر رسيد كه در قلب شهر مردم بر اين پيامبران الهي شوريده‌اند و شايد قصد شهيد كردن آن‌ها را دارند، سكوت را مجاز ندانست و چنان‌كه از كلمه «يَسْعي» برمي‌آيد، با سرعت و شتاب خود را به مركز شهر رسانيد و آن‌چه در توان داشت در دفاع از حقّ فروگذار نكرد. تعبير به «رَجُل» به صورت ناشناخته ، شايد اشاره به اين نكته است كه او يك فرد عادّي بود، قدرت و شوكتي نداشت و در مسير خود تك و تنها بود، در عين حال نور و حرارت ايمان آن چنان او را روشن و گرم ساخته بود كه بي‌اعتنا به پيامدهاي اين دفاع سرسختانه از مبارزان راه توحيد، وارد معركه شد، تا مؤمنان عصر پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله در آغاز اسلام كه عدّه قليلي بيش نبودند، سرمشق بگيرند و بدانند حتّي يك نفر مؤمن تنها نيز داراي مسؤوليّت است و سكـوت براي او جايز نيست. تعبير به «اَقْصَي الْمَدينة» نشان مي‌دهد كه دعوت اين رسولان به نقاط دور دست شهر نيز كشيده شد و دل‌هاي آماده را تحت تأثير خود قرار داده بود، گذشته از اين نقاط
دوردست‌شهرهميشه‌مركزمستضعفاني‌است‌كه‌آمادگي‌بيشتربراي‌پذيرش‌حقّ دارند، به عكس، درقلب‌شهرها مردم‌مرفهي زندگي‌مي‌كنندكه جذب‌آن‌ها به سوي حقّ به سادگي ممكن نيست. تعبير به «يا قَوْم» (اي قوم من) بيانگر دلسوزي اين مرد نسبت به اهل شهر و مردم آن ديار است و دعوت به پيروي از رسولان دعوتي است، خالصانه كه هيچ
(388) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
نفعي براي شخص او در آن مطرح نيست.
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
درست در همــان شــرايــط حسّاس مــردمــي با ايمــان و بشردوست از دورتــرين جــاي شهر شتابان در رسيد...
گروهي از مفسران از جمله «ابن عبّاس» برآنند كه: نام اين مرد حقگرا و توحيدگرانه از دورترين نقطه شهر دوان دوان در رسيد، «حَبيب نَجّار» بود.

نامبرده پس از ورود پيامبران به شهر و شنيدن دعوت آسماني آنان، راه خويش را برگزيده و به آنان ايمان آورده بود و چون خانه‌اش در دورترين بخش شهر و در كنار دروازه‌اي از دروازه‌هاي شهر بود، با شنيدن خبر تكذيب پيامبران از سوي قوم و تصميم خطرناك آنان به كشتن آن نداگران توحيد و تقوا، بي‌درنگ به آهنگ ياري رساني به حق و عـدالت و هشـدار دادن به ظالـمان حـركت كرد و شتـابان خود را به آنجا رسانيد!

قَـالَ يَـا قَـوْمِ اتَّبِعُـوا الْمُـرْسَلِيـنَ

و پس از رسيـدن به آنان رو به سردمداران جامعه حق‌ستيز و اصلاح‌ناپذير خود كرد و گفت: هان اي سـران قوم! اي مردم! از اين فرستادگان خدا كه از سوي او آمده‌اند و پيـام نجات‌بخش او را برايتان آورده‌اند پيروي كنيد و به رسالت آنان ايمان آوريد.

اين مرد آگاه و درست‌انديش به رسالت آن فرستادگان خدا آگاهي يافته و در اين مورد به يقين رسيده بود، چرا كه وقتي آنان پيش از اين مرحله او را به توحيد و تقوا دعـوت كـردند، از آنـان پرسيد آيا براي رساندن پيام خدا مزدي هم مي‌خواهند؟

آنان پاسخ دادند: هرگز! و بـديـن سان يكي از نشانه‌هاي نداگران پراخلاص توحيـد و تقـوا را در آنـان ديـده بود.

1ـ در اين مورد آورده‌اند كه عيسي عليه‌السلام دو تن از حواريون را به سوي مردم شهر «انطاكيه» فرستاد تا مردم آن سرزمين را به توحيدگرايي و آراستگي به ارزشها و دوري از گناه و ستم فرا خوانند و آنان در دروازه شهر به مرد سالخورده‌اي رسيدند كه گـوسفنـدانش را به چـرا آورده بـود.
آن مرد «حبيب»، صاحب «يس» بود كه فرستادگان مسيح عليه‌السلام به او برخورد كردند پس از سلام و اداي احترام بر او، «حبيب» به آنان گفت: شما كه هستيد؟
آنان گفتند: ما فرستادگان مسيح عليه‌السلام به سوي شهر شما هستيم و آمده‌ايم كه شما را از پرستش بت‌هاي گوناگون بازداشته و به سوي خداي يكتا دعوت كنيم.
گفت: آيا نشانه و معجزه‌اي داريد؟
گفتند: آري؛ ما به خواست خدا بيماران را شفا و گرفتارانِ به جذام و بيماري «بَرَص» را بهبـود مي‌بخشيـم؛ او گفت: من پســري دارم كه در بستـر بيمـاري اسـت و اينـك سـال‌هاست كه تـوان حـركت را از دســت داده اسـت.
آنان گفتند: ما را به سراي خود ببر تا او را ببينيم و از حال و روزش جويا گــرديم.
و از پي آن، به همراه «حبيب» به خانه‌اش آمدند و با كشيدن دستي بر پيكر فرزند بيمـارش، به خـواست خـدا، او شفـا يـافـت و از جـا حركت كرد.
اين خبر به سرعت در سراسر شهر پيچيد و خدا بيماران بسياري را به دست آنان شفـا بخشيـد و آمـدن آنـان و دعـوت‌شان به توحيدگرايي و يكتاپرستي بر سر زبانها افتاد.
در آن سرزمين فرمانروايي بت‌پرست و انحصارگر بر مسند قدرت بود كه با رسيدن خبـر بـه او، آنـان را به كـاخ خود فـرا خـوانـد و پرسيد، شمـا كـه هستيـد؟
آنان خود را فرستادگان مسيح عليه‌السلام معرفي كردند و يادآور شدند كه: ما آمده‌ايم تا تو را از پرستش بت‌هاي بي‌جاني كه نه مي‌شنوند و نه مي‌بينند بازداشته و به پرستش

خدايي دعوت كنيم كه هم مي‌شنود و هم مي‌بيند.
او گفت: آيا جز همين خـدايـاني كه مي‌پرستيم، بـراي ما خداي ديگري

است؟
گفتند:آري، همان‌خداي‌بي‌همتايي‌كه تو و خدايان‌ساختگي‌ات‌راپديدآورده است.
گفت: پســر برخيــزيد تا در بـاره شما بينديشيم و بدين سان آنان را هشدار داد!
و از پي آن، گروهي از مردم، آن دعوت‌كنندگان به خداي يكتا را در بازار شهر گرفتند و كتك زدنـد!
2ـ در روايت ديگري آورده‌اند كه: اين دو پيام‌رسان را مسيح عليه‌السلام به شهر «انطاكيه» فرستاد، امّا آنان در آنجا به فرمانرواي شهر دسترسي پيدا نكردند و دوران توقف آنان بــه طــول انجـاميد.
روزي فرمانروا از كاخ خود بيرون آمده بود كه آنان بر سر راهش قرار گرفته و با طنين‌افكن ساختن «اللّه اكبر» نام پرشكوه خدا را بردند و او با شنيدن نام خداي يكتا، دستــور بازداشت و زنــدان آنــان را صـــادر كــرد و هــر يــك را بــه يكصد تازيانه محكـــوم ســاخـت.
هنگامي كه آن دو پيام‌رسان مسيح عليه‌السلام تكذيب شدند و شلاق خوردند، مسيح عليه‌السلام «شمعون» را، كه از چهره‌هاي بزرگ و نامدار «حواريون» بود، از پي آنان گسيل داشت و به او دستور داد تا با تدبير حكيمانه‌اي آنان را از بند رها ساخته و در راه دعوت به توحيــدگــرايي و يكتــاپرستــي ياريشان نمايد.
«شمعون» در چهره مردي ناشناس وارد شهر «انطاكيه» شد و با درباريان شاه طرح دوستي ريخت. آنان هنگامي كه با او نشست و برخاست كردند و با درايت و حكمت و اخلاق شايسته‌اش آشنا شدند، جريان را به فرمانرواي خويش گزارش كردند و او نيز اين مــرد فــرزانــه را نــزد خويش فرا خــوانــد و پس از آشنــايــي با او و لذت بــردن از گفتــار و رفتــارش وي را گــرامــي داشــت و به همنشيني خويش برگزيد.
تفسير مردان (391)

روزي «شمعون» در گرماگرم سخن با فرمانرواي شهر، رو به او كرد و گفت: هان اي شاه! شنيده‌ام شما دو انسان فرزانه را زنداني ساخته و زماني كه تو را به راه و رسمي جز مرام و مسلكي‌كه داري دعوت‌كرده‌اند، آنان را كتك زده‌اي، آيا اين خبر درست است؟
شاه گفت: آري!
پرسيد: آيا به دعوت آنان گوش سپرده‌اي تا بداني چه مي‌گويند؟
گفت: نه! چــرا كه خشــم من مــانـع شنيدن دعوت آنان گرديد!
«شمعون» با تدبيري ظريف و هنرمندانه افزود: اينك اگر صلاح مي‌دانيد بجاست كه آن دو را فــرا خـوانيد تا سخنانشان را بشنويم و ببينيم چه دارند و چه مي‌گويند؟
شاه آن دو را خواست و «شمعون» به گونه‌اي كه گويي هرگز آن دو را نمي‌شناسد، رو بــه آنــان كـرد و گفت: چه كسي شما را به اينجا فرستاده است؟
گفتند: خــداونــدي كه پديدآورنـده هر چيزي است و شريك و همتايي ندارد...
پرسيد: اگر شما به راستي فرستاده خدا هستيد، نشانه و معجزه خود را بنمايانيد و بگوييد چه معجــزه‌اي آورده‌ايـد؟
گفتند: هر آنچه شما بخواهيد!
آنان از پاسخ دو فرستاده «مسيح» شگفت‌زده شدند و آن گاه شاه دستور داد پسر نابينايي را ـ كه جاي دو چشمش بسان پيشاني‌اش صاف شده بود ـ آوردند و آن دو، دست دعا به بارگاه خدا برداشته و او را خواندند تا در برابر ديدگان حيرت‌زده حاضران جايگاه دو چشم او شكافته شده و آن دو تن، دو فندق گلبن از زمين برگرفته و به جاي دو چشم او نهادند و به خواست خدا به دو چشم بينا و زيبا تبديل گرديد.
شاه غرق در حيرت شد و «شمعون» رو به او آورد كه: هان اي فرمانرواي شهر! اين معجزه اين دو پيامبر و پيام‌آور خدا، اينك اگر صلاح مي‌دانيد شما نيز از خدايان خويش بخواهيد تا چنين كاري را انجام دهند و بدين وسيله براي خود و شما كه آنان
(392) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
را مي‌پرستيد مايه شرافت و مباهاتي پديد آورند!
شاه گفت: دوست عزيز! من چيزي از شما نهان نمي‌كنم، حقيقت اين است كه خــدايــان ما ـ نه مي‌توانند ســودي به پرستندگان خــود برســانند و نه زياني به كسي وارد مي‌آورند!

آن گاه رو به فرستادگان «مسيح» كرد و گفت: اگر خداي شما بتواند مرده‌اي را كه اينـك هفـت روز است جهـان را بـدرود گفتـه است زنـده سـازد، ما به او ايمـان خواهيم آورد.
آنان گفتند: خـداي ما بر هر كـاري تواناست.
شاه گفت: در اينجا مرده‌اي است كه اينك هفت روز از مرگش مي‌گذرد و ما او را به خاك نسپرده‌ايم تا پدرش از سفر بازگردد؛ و آن گاه جسدي را آوردند كه سخت دگـرگـون گـرديـده و در حـال تباه شدن بود.
آن دو رو به بارگاه خداي يكتا آوردند و زنده شدن آن مرده را از بارگاه او تقاضا كردند و «شمعون» نيز در اعماق جان خدا را به ياري خواند و آن گاه بود كه آن پيكرِ درحال تلاشي و تباهي برخاست و گفت: دوستان! من هفت روز پيش مُردم، پس از مرگ به هفت وادي آتش افكنده شدم و اينك كه به دعاي اينان و خواست خدا بـازآمـده‌ام به شمـا هشـدار مي‌دهـم كـه بـه خـداي يكتـا ايمـان آوريـد.
شاه غرق در بهت و حيرت گرديد و «شمعون» هنگامي كه اثر عميق آن معجزه شگفت‌انگيز و گفتار آن مرد را در شاه ديد، بي‌درنگ او را به توحيدگرايي و يكتاپرستي فراخواند و شاه نيز ايمان آورد و از پي او بيشتر مردم جامعه‌اش نيز راه توحيدگرايي و ايمان را برگزيدند و گروهي نيز به كفرگرايي خويش پاي فشردند. درپاره‌اي از روايات آمده است كه آن مرده‌اي كه پس از هفت روز زنده شد، پسر فرمانرواي آن سرزمين بود، كه پس از به خاكسپاري به دعاي آن پيامبران و رسولان حق از دل خاك بيرون آمد و در حالي كه گرد و غبار خويش را مي‌افشاند و خاك را از

سـر و روي خـود دور مي‌سـاخـت، در برابر چشمـان حيرت‌زده حاضران ايستاد.
شـاه رو بـه او آورد و گفت: پسـرم چگـونـه‌اي؟
گفت: پـدر جـان! من مـرده بودم، درست در آن حال ديدم دو مرد سر به سجـده آورده و از خـداي يكتا زنده شدن مرا مي‌خواهند!
شاه گفت: پسرم! اگر آن دو را اينك ببيني مي‌شناسي؟
گفـــت: آري!
به دستور فرمانرواي شهر مردم را در بياباني گسترده گرد آوردند و همه را يكي پس از ديگري از برابر پسر شاه عبور دادند واو از ميان آن جمعيت بي‌شمار، آن دو تن را شنـاخت و به پـدر معـرفي كرد؛ و آن گـاه بـود كه فـرمـانـرواي «انطاكيه» و مردم آن ايمان آوردند.
«اِبْنِ اِسْحاق» در اين مورد آورده است كه: پس از اين نشانه‌ها و معجزه‌هاي شگرف، باز هم فرمانرواي شهر به كفر و بيداد خويش پاي فشرد و براي كشتن پيامبران خدا با دارودسته‌اش همدست و همداستان

گرديد؛ اين جريان به گوش «حَبيب» رسيد و او از دورترين نقطه شهر شتابان خود را به آنجا رساند و شهامتمندانه بــه دفــاع از حــق و عــدالت برخـــاست و مردم را به ايمان و تقوا و پيروي از پيــامبــران فرا خواند!
(394) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
اِتَّبِعُوا مَنْ لا يَسْئَلُكُمْ اَجْرا وَ هُمْ مُهْتَدُونَ
از كساني پيروي كنيد كه از شما اجري نمي‌خواهد و خود هدايت يافته‌اند. (21 / يس)
شرح آيه از تفسير نمونه
اين خود نخستين نشانه صدق آن‌ها است كه هيچ منفعت مادّي در دعوتشان ندارند، نه از شمامالي‌مي‌خواهند و نه‌جاه و مقام و نه‌حتّي‌تشكّر و سپاسگزاري ونه‌هيچ‌اجر و پاداش ديگر. اين همان چيزي است كه بارها در آيات قرآن در مورد انبياي بزرگ، به عنوان نشانه‌اي از اخلاص و بي‌نظري و صفاي قلب پيامبران روي آن تكيه شده، تنها در سوره شعراء پنج بار اين جمله : «وَ ما اَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍ» تكرار گرديده است.(1) سپس مي‌افزايد (وَ هُمْ مُهْتَدُونَ). اشاره به آن كه عدم تسليم در برابر دعوت كسي يا به خاطر اين است كه دعوتش حقّ نيست و به بيراهه و گمراهي مي‌كشاند و يا اين كه حقّ است، اما مطرح‌كنندگان منافع خاصّي در سايه آن كسب مي‌كنند كه اين خود مايه بدبيني به چنان دعوتي است، اما هنگامي كه نــه آن بـاشد و نـه ايــن، ديگــر چه جــاي تـأمــل و ترديد.
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
از كساني پيروي كنيد كه در برابر دعوت به توحيد و تقوا از شما مزد و پاداشي نمي‌طلبند و از ثروت و امكاناتتان در برابر دلسوزي و خيرخواهي‌شان چيزي نمي‌خواهند.
1- آيـــــات 109 ، 127 ، 145 ، 164 و 180 شعـــــراء.
تفسير مردان (395)
وَ ما لِيَ لا اَعْبُدُ الَّذي فَطَرَني وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ
من‌چراكسي‌را پرستش‌نكنم‌كه مراآفريده‌است و همگي به سوي او بازگشت مي‌كنيد؟(22/يس)
شرح آيه از تفسير نمونه
سپس به دليل ديگري مي‌پردازد و به سراغ اصل توحيد كه عمده‌ترين نكته دعوت اين رسولان بوده است، مي‌رود و مي‌گويد : «من چرا كسي را پرستش نكنم كه مرا آفريده است»؟ كسي شايسته‌پرستش است‌كه خالق و مالك و بخشنده مواهب باشد، نه اين بت‌ها كه هيچ كاري از آنان ساخته نيست، فطرت سليم مي‌گويد: بايد خالق را پرستيد، نه اين مخلوقات بي‌ارزش را. جالب اين كه نمي‌گويد: «وَ ما لَكُمْ لا تَعْبُدُونَ الَّذي فَطَرَكُمْ: چرا خدايي را پرستش نمي‌كنيد كه شما را آفريده است» بلكه مي‌گويد :

«من چــرا چنيــن نكنــم» يعنــي در حقيقــت از خــود شــروع مي‌كنــد تا مــؤثّــرتر واقــع شــود. و به دنبــال آن هشدار مي‌دهد كه مراقب باشيد: (وَ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ). يعني نه تنها سر و كار شما در زندگي اين جهان با او است كه در جهان ديگر نيز، تمام سرنوشت شما در دست قدرت او مي‌باشد، آري به سراغ كسي برويد كه در هردو جهــان سرنــوشت را به دست گــرفتــه است.

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

با ادامه فداكاري و روشنگري او، پاسداران ظلمت و اختناق بر سر او ريخته و ضمن بازداشت او وي را به سوي سردمدار ستم و تباهي بردند و او مغرورانه روي به آن مــرد ايمــان و اخــلاص كرد و گفت: آيا تو هستي كه از اين پيامبران پيروي نمــوده و راه و رســم آنــان بـرگــزيــده‌اي؟

او دليــرانه زبــان به سخــن گشود و گفت:

وَ مَــا لِــي لَا أَعْبُــــدُ الَّــذِي فَطَــرَنِــي

مگر مرا چه شده است كه آن خدايي را كه مرا پديد آورد و به من نعمت‌ها ارزاني داشت و به سوي حق و عدالت راهنماييم كرد، اينك او را نپرستم؟! آري، من راه توحيــدگــرايي و يكتــاپــرستي را كه سرلــوحه دعــوت آنـان است بــرگــزيده‌ام!

وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

و آن گاه به آنان هشدار داد كه: و به هوش كه شما نيز در روز رستاخيز تنها به سوي او بــازگــردانده مي‌شــويــد و اوست كه كيفـر كفر و بيدادتان را به شما خواهد داد.

(396) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

ءَاَتَّخِذُ مِنْ دُونِــهِ اَلِهَــةً اِنْ يُــرِدْنِ الــرَّحْمــنُ بِضُــرٍّ لاتُغْنِ عَنّي شَفاعَتُهُمْ شَيْئا وَ لا يُنْقِذُونِ

آيا غيراز او معبودانيرا انتخاب‌كنم كه اگر خداوند رحمان بخواهد زياني به من برساند، شفاعت آن‌ها كمترين فايده‌اي بــراي من نــدارد و مرا (از مجازات او) نجات نخواهند داد.

(23 / يس)

شرح آيه از تفسير نمونه

و در سوّمين استدلال خود به وضع بت‌ها پرداخته و اثبات عبوديت را براي خداوند با نفي‌عبوديت از بت‌ها تكميل مي‌كند. باز در اين‌جا از خودش سخن مي‌گويد، تا جنبه تحكّم و آمريت نداشته باشد و ديگران حساب كار خود را برسند. او در حقيقت انگشت روي بهانه اصلي بت‌پرستان مي‌گذارد كه مي‌گفتند : «ما اين‌ها را به خاطر اين پرستش مي‌كنيم كه شفيعان ما در درگاه خدا باشند»، مي‌گويد: چه شفاعتي و چه كمك و نجاتي؟ آن‌ها خود نيازمند به كمك و حمايت شما هستند، در تنگناي حوادث چه كاري از آن‌ها

براي شما ساخته است؟
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
آن گـاه رو به آنـان کـرد و در نفـي به خـدايـي و پرستش گرفتن بتها و خِـدايـان دروغين گفت:
أَأَتَّخِـذُ مِـنْ دُونِـهِ آلِهَـةً إِنْ يُـرِدْنِ الرَّحْمَانُ بِضُرٍّ لَا تُغْنِ عَنِّي شَفَاعَتُهُمْ شَيْئًا وَلَا يُنقِذُونِ
آيا جز خداي يكتا خداياني برگيرم و آنها را بپرستم كه اگر خداي بخشاينده بخواهد زياني به من برساند و يا نابودم كند، نه شفاعت اين خدايان دروغين به كارم آيـد و خطـر را از من دور سـازد و يا سـودي بـه من برساند و نه مي‌توانند مرا نجـات بخشنـد؟ نه هـرگـز چنيـن نخواهم كرد!
تفسير مردان (397)
اِنّي اِذا لَفـــــي ضَـــــلالٍ مُبيـــــــنٍ
اگر چنين كنم، من در گمراهي آشكاري خواهم بود. (24 / يس)
شرح آيه از تفسير نمونه
كدام گمـراهي از ايـن آشكـارتـر كه انسان عاقل و با شعور در برابر اين موجودات بي‌شعـــور زانـو زنـد و آن‌هـا را در كنـار خـالـق زميـن و آسمـان قـــرار دهـــد.
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
و بدين سان روشنگري مي‌كند كه جز خداي يكتا كه آفريدگار و ارزاني‌دارنده اصول نعمت‌ها و امكانات حيات و هدايت و نيك‌بختي است، هيچ كس ديگر در خور پرستش و عبادت نيست، چرا كه نعمت كدامين نعمت‌دهنده‌اي مي‌تواند با نعمت‌هاي او برابري كند؟!
(398) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
اِنّـــي امَنْـــتُ بِـــرَبِّكُـــمْ فَـاسْمَعـــُونِ
(به‌همين‌دليل) من به پروردگارتان ايمان آوردم، به سخنان من گوش فرا دهيد.(25 / يس)
شرح آيه از تفسير نمونه
در اين كه مخاطب در اين جمله و همچنين جمله «اِنّي امَنْتُ بِرَبِّكُمْ» كيست؟ ظاهر آيات قبل نشان مي‌دهد كه همان گروه مشركان و بت‌پرستاني هستند كه در آن ديار بودند، تعبير به «رَبِّكُم» (پروردگار واقعي شما) نيز منافاتي با اين معني ندارد، چرا كه اين تعبير در آيات زيادي از قرآن مجيد در برابر كفّـار و به هنگام بيان استدلالات تـوحيـدي آمده است. (1) و همچنين‌جمله «فَاسْمَعُونِ: به‌سخنان من گوش‌فرادهيد» مخالفتي‌با آن‌چه كه گفته شد، ندارد، چرا كه اين جمله را براي دعوت آن‌ها به پيروي از گفتار خويش ذكر كرده است، همان‌گونه كه در داستان مؤمن آل‌فرعون آمده آن‌جا كه خطاب به فرعونيان مي‌گويد : «يا قَوْم اتَّبِعُون اَهْـدِكُـمْ سَبيـلَ

الرَّشادِ : اي قـوم مـن، از من پيروي كنيد تا شما رَا بهَ راهَ راست هدايت كنم» (38/غافر).
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
به باور «ابن مسعود» آن توحيدگراي پرشور رو به پيامبران خدا كرد و به آنان گفت: بي‌گمان من به پروردگار شما پيامبران خدا ايمان آوردم، پس نداي ايمان و اخلاص مـرا بشنـويـد تا در بارگـاه خـدا بـر آن گـواهـي دهيـد!
1- آيـات 3 و 32/يونس ،3و52/هود،24/نحل‌و29/كهف.
تفسير مردان (399)
قيلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ قالَ يا لَيْتَ قَوْمي يَعْلَمُونَ
(سرانجام او را شهيد كردند و) به او گفته شد : وارد بهشت شو ، گفت: اي كاش قوم‌من مي‌دانستند.
(26 / يس)
شرح آيه از تفسير نمونه
آري سخنان پر شور و هيجان‌انگيز او كه با استدلالاتي قوي و نيرومند و نكاتي جالب و دلنشين همراه بود، در آن قلب‌هاي سياه و سرهاي پر از مكر و غرور، نه تنها اثر مثبتي نگذاشت، بلكه چنان آتش كينه و عداوت را در دلهاي آنان برافروخت كه از جا برخاستند و با نهايت قساوت و بي‌رحمي به جان اين مرد مؤمن شجاع افتادند، به روايتي او را سنگ باران كردند و پيكرش را چنان آماج سنگ‌ها ساختند كه بر زمين‌افتاد و جان‌به‌جان‌آفرين تسليم‌كرد، در حالي‌كه پيوسته اين سخن را بر لب داشت كه : «خداوندا! اين قوم مرا هدايت كن كه آن‌ها نمي‌دانند». (1) و به روايت‌ديگري او را زيرپاها چنان لگدمال‌كردندكه روحش به آسمان پرواز كرد. (2) تعبير مندرج در آيه نشان مي‌دهد كه شهادت اين مرد مؤمن همان و داخل شدن او در بهشت همان، آن چنان فاصله ميان اين دو كم و كوتاه بوده است كه قرآن مجيد در تعبير لطيفش به جاي ذكر شهادت او، دخول او را در بهشت بيان كرده و چه نزديك است راه بر شهيدان، راه بهشت و سعادت جاويدان. روشن است منظور از بهشت در اين‌جا بهشت برزخي است، چرا كه هم از آيات و هم از روايات استفاده مي‌شود كه بهشت جاويدان در قيـامت نصيب مـؤمنان خواهد شد، همـان‌گونه كه دوزخ نيز در مورد بدكاران چنين است. بنابراين بهشت و دوزخ ديگري در عالم برزخ است كه نمونه‌اي از بهشت و دوزخ رستاخيز مي‌باشد، چنان كه در روايت اميرمؤمنان علي عليه‌السلام در مورد قبر وارد شده است، «اَلْقَبْرُ اِمّا رَوْضَةٌ مِنْ رِيـاضِ الْجَنَّـةِ اَوْ حُفْـرَةٌ مِـنْ حُفَـرِ النّيرانِ:
1- «تفسير قُرْطُبي» ، ذيل آيات مورد بحث .
2- «مَجْمَـعُ الْبَيان» ، ذيل آيات مورد بحث .

(400) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
قبر يا باغي از باغ‌هاي بهشت است يا حفره‌اي از حفره‌هاي دوزخ». (1)
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
هنگامي كه مردم گمراه و حق‌ستيز او اين حق‌پذيري و عشق به حق را از او ديدند و نداي ايمان و اخلاص را از او شنيدند، بر او يورش بردند و آن خداجوي دلير را زير دست و پاي خود از پا درآودند؛ درست در همان لحظاتي كه روح بلندش به سوي ملكوت در پرواز بود، به او گفته شد: هان اي بنده خدا! اينك به پاس ايمان و فداكاريت به بهشت پرطراوت و زيباي خدا درآي!
قِيلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ
و بدين سان او به سوي بهشت خدا پرواز كرد و در آنجا زنده و ماندگار است و از روزي خدا بهره‌ور مي‌گردد.
«قَتادَه» مي‌گويد: آن جامعه و مردم گمراه و بيدادپيشه او را سنگسار كردند و آن قدر بر او سنگ باراندند كه جان داد.
به‌باور «حَسَن» و «مُجاهِد» هنگامي كه گمراهان بر او يورش بردند تا وي را بكشند، خدا او را به سوي خويش و بهشت پرطراوت و نعمت بالا برد و او در آنجا زنده و ماندگار است و تا روز رستاخيز و نابودي اين جهان و بهشتي كه او در آن است زنده خواهدبود؛ چرااونه‌دربهشت جاودانه‌سراي‌آخرت،بلكه‌دربهشت‌پرنعمت ديگر است.
و پاره‌اي برآنند كه آنان آن شيرمرد ايمان و اخلاص را كشتند، امّا خداي توانا او را زنده ساخت و به بهشت پرطراوت خود درآورد و او هنگامي كه وارد بهشت گرديد و چشمش به آن زيبايي‌ها و نعمت‌هاي وصف‌ناپذير افتاد، گفت: اي كاش جامعه و مردم من اين حقيقت را مي‌دانستند...
قَالَ يَا لَيْتَ قَوْمِي يَعْلَمُونَ
1- «بِحارُالأنوار» ، جلد 6 ، صفحه 218 .
تفسير مردان (401)
بِما غَفَرَلي رَبّي وَ جَعَلَني مِنَ الْمُكْرَمينَ
كه پروردگارم مرا آمرزيده و از گرامي داشتگان قرار داده است. (27 / يس)
شرح آيه از تفسير نمونه
اي كاش چشم حق‌بيني داشتند، چشمي كه با حجاب‌هاي ضخيم و سنگين جهان مادّي محجوب نگردد و آن‌چه را در پشت اين پرده است ببيند، يعني تا اين همه نعمت و اكرام و احترام خدا را بنگرند و بدانند در مقابل اهانت‌هاي آن‌ها خداوند چه لطفي در حقّ من فرموده است، اي كاش مي‌ديدند و ايمان مي‌آوردند، امّا افسوس. در حديث آمده است كه پيغمبر

گرامي‌اسلام صلي‌الله‌عليه‌وآله فرمود : «اِنَّهُ نَصَحَ لَهُمْ في حَياتِهِ وَ بَعْدَ مَوْتِهِ : اين مرد با ايمان هم در حال حيات خود خير خواه قوم خويش بود و هم بعد از مــرگ آرزوي هــدايت آن‌هــا را داشـت». (1) جالب توجه اين كه او نخست تكيّه بر موهبت غفران الهي مي‌كند، سپس بر اكرام، چرا كه نخست بايد با آب مغفرت روح و جان انسان از آلودگي گناهان پاك گردد و چون پاك شد بر بساط قرب و اكرام الهي جاي گيرد. اين نكته نيز قابل دقت است كه اكرام و احترام و بزرگداشت الهي گرچه نصيب بسياري از بندگان مي‌شود و اصولاً «تقوي» و «اكرام» دوش به دوش هم پيش مي‌روند : « اِنَّ اَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللّهِ اَتْقاكُمْ» (13 / حجرات) ولي «اكرام» به طور كامل و بدون هيچ‌گونه قيد و شرط درقرآن‌مجيد درباره دوگروه‌آمده است: نخست؛ «فرشتگان مقرب خدا» كه قرآن درباره آن‌ها مي‌گويد : «بَلْ عِبادٌ مُكْرَمُونَ لا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَ هُمْ بِأَمرِهِ يَعْمَلُونَ: آن‌ها بندگان گرامي خدايند كه در سخن بر او پيشي نمي‌گيرند و فرمانش را به كار مي‌بندند» (27 / انبياء) و ديگر بندگان كامل‌الايمان كه قرآن از آن‌ها به عنوان «مخلصين» ياد كرده و درباره آن‌ها مي‌گويد : «اُولئِكَ في جَنّاتٍ مُكْرَمُونَ : آن‌ها در

1- «تفسير قرطبي» ، جلد 8 ، صفحه 5464 .

باغ‌هاي بهشت گرامي داشته مي‌شوند» (35 / معارج). (1)

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

و آرزومندانه افزود اي كاش مي‌دانستند كه: پروردگارم چگونه مرا در خور آمرزش و عفو خود قرار داد.

بِمَا غَفَـرَ لِـي رَبِّـي

اي كاش مي‌دانستند كه چه پاداش و ثواب بسياري روزي من ساخت تا در پرتو اين آگاهي به حق روي مي‌آوردند و با گرايش به توحيدگرايي و پرستش خدا و شور و ايمــان و انجــام كــارهــاي شايسته به اين پاداش پرشكوه و به اين آمرزش خدا مفتخــر مي‌شـدنـد! اي كاش مي‌دانستند!

از پيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله آورده‌اند كه فرمود:

سُبّاقُ الاُمَمِ ثَلاثَةٌ لَمْ يَكْفُرُوا بِاللّهِ طُرْفَةَ عَيْنٍ: عَلِيُّ بْنُ اَبيطالِب عليه‌السلام وَصاحِبُ «يسآ» وَ مُؤْمِنُ آلِ فِــرْعَــوْنَ فَهُمُ اَلصِّدّيقُونَ وَ عَلِيٌّ اَفْضَلُهُمْ(2)

پيشگامان و پيشتازان جامعه‌ها سه نفر بودند كه هرگز به اندازه چشم بر هم زدني نيــز از تــوحيــد و اخــلاص نبريدند. آن سه پيشتاز عبارتند از: اميرمؤمنان عليه‌السلام ، «حبيب نجار» و توحيدگراي آل فــرعــون. آنان پيام خــدا و پيــامبــر او را در گفتــار و عملكـرد، با همــه وجود تصديق و ياري كردند و علي عليه‌السلام برترين آنان بود.

وَ جَعَلَنِـــــي مِـــنَ الْمُكْـــــرَمِيـــــنَ

اين جمله‌نيزادامه‌سخن‌آن توحيدگراي پراخلاص‌است‌كه افزود: اي كاش مردم من مي‌دانستنـد كه پروردگارم مراآمرزيد و ازبندگان‌گرانمايه و ارجمند خويش‌قرارم داد.
منظـور ايـن است كه: افـزون بـر آمـرزش و بخشـايش، مرا به بهشت پرنعمت
1- «الميـــــزان» ، جلـــد 17 ، صفحـــــه 82 ، ذيـــل آيـــات مـــورد بحـــث .
2 . تفسير قُرْطُبي، ج 15، ص 20.
تفسير مردان (403)
خـويش درآورد و نعمت‌هـاي گونـاگوني به مـن ارزانـي داشـت؛ چرا كه واژه «اكـرام» به مفهوم ارزاني داشتن مقـام والا و منـزلـت بلند به كسي، به پاس گراميداشت اوست.
آيه شريفه نشانگر وجود عالم برزخ و نعمت و عذاب در عالم قبر است؛ چرا كه اين مرد توحيدگرا هنگامي اين آرزو را كرد و اين حقايق را بر زبان آورد كه مردم گمراه و بيدادگر او در دنيا بودند و خودش به دست آنان به شهادت رسيده بود؛ و روشن است كه وقتي زندگي عالم قبر و نعمت‌هاي آن را بپذيريم، بايد عذاب آن را نيز باور داريم؛ چـرا كساني كه ترديد مي‌كننـد، در مورد هر دو ترديد دارند و باوركنندگان نيز هر دو را بـاور مي‌دارند.
(404) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

ضَرَبَ اللّهُ مَثَلاً رَجُلاً فيهِ شُرَكاءُ مُتَشاكِسُونَ وَرَجُلاًسَلَما لِرَجُلٍ هَلْيَسْتَوِيانِ مَثَلاً اَلْحَمْدُ لِلّهِ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لا يَعْلَمُونَ
خداوند مثالي زده‌است؛ مردي راكه مملوك شركائي‌است كه درباره او پيوسته به مشاجره مشغولند و مردي را كه تنها تسليم يك‌نفر است، آيا اين دو يكسانند ؟ حمد مخصوص خدا است ، ولي اكثر آن‌ها نمي‌دانند. (29 / زمر)
شرح آيه از تفسير نمونه
« مُتَشاكِسُونَ » از ماده « شَكاسَة » به معني سوء خلق و دعوا و خصومت است ، بنابراين « مُتَشاكِس » به كساني گفته مي‌شود كه با عصبانيت و بدخلقي به جرّ و بحث و نزاع مشغولند. خداوند در اين آيه مثلي گويا و زيبا را ترسيم مي‌نمايد ؛ برده‌اي است داراي چند ارباب كه هركدام او را به كاري دستور مي‌دهد ، اين مي‌گويد : فلان برنامه را انجام ده و ديگري نهي مي‌كند ، او در اين ميان سرگردان و حيران است و در وسط اين دستورهاي ضد و نقيض ، متحير مانده و نمي‌داند خود را با نواي كدام‌يك هماهنگ سازد؟ و از آن بدتر اين‌كه براي تأمين نيازهاي زندگي اين يكي او را به ديگري حواله مي‌دهد و ديگري به اين و از اين نظر نيز محروم و بيچاره و بي‌نوا و سرگردان است و سپس « مردي را ذكر مي‌كند كه تنها تسليم يك‌نفر است » (وَ رَجُلاً سَلَما لِرَجُلٍ). خط و برنامه او مشخص و صاحب‌اختيارش معلوم است ، نه گرفتار ترديد است و نه سرگرداني ، نه تضاد و نه تناقض ، با روحي آرام گام برمي‌دارد و با اطمينان خاطر به پيش مي‌رود و تحت سرپرستي كسي قرار دارد كه در همه‌چيز و همه‌حال و همه‌جا از او حمايت مي‌كند. « آيا اين دو يكسانند » (هَلْ يَسْتَوِيانِ مَثَلاً). و اين‌گونه است حال « مشرك » و « موحد » ؛ مشركان در ميان انواع تضادها و تناقض‌ها غوطه‌ورند ، هر روز دل به معبودي مي‌بندند و هر زمان به اربابي رو مي‌آورند ، نه آرامشي ، نه اطميناني و نه خط روشني. اما موحدان دل در گرو عشق خدا دارند ، از
تفسير مردان (405)
تمام عالَم او را برگزيده‌اند و در همه‌حال به سايه لطف او كه مافوق همه‌چيز است ، پناه مي‌برند ، از ماسوي‌اللّه چشم برداشته و ديده به او دوخته‌اند ، خط و برنامه آن‌ها واضح و سرنوشت و سرانجامشان روشن است. درروايتي‌از امام علي نقل شده‌است كه فرمود : «اَنَا ذاكَ الرَّجُلُ السَّلَمُ لِرَسُولِ اللّهِ صلي‌الله‌عليه‌وآله : منم آن مردي كه همواره تسليم رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله بود ». در حديث ديگري نيز آمده : « اَلرَّجُلُ

السَّلَمُ لِلرَّجُلِ حَقّا عَلِيٌّ وَ شيعَتُـهُ : مـردي كـه حقيقتـا تسليـم بـود ، علـي و شيعـه او بودند » .(1)
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«تَشاكُسْ»: ايـن واژه از ريشـه «شَكاسَة» به مفهوم درگيري و كشمكش آمده است.
در اين آيه ، قرآن در قالب مثالي زيبا شرايط نامطلوب و مطلوب شرك‌گرايان و يكتاپرستـان را به تابلو مي‌برد و مي‌فرمايد:
ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا رَجُلًا فِيهِ شُرَكَاءُ مُتَشَاكِسُونَ
خدا مثلي زده است: مردي را بنگريد كه برده چند شريك بي‌خرد و ناسازگار است و آنان با اخلاق تند و ناپسند خويش هماره در باره او كشمكش مي‌كنند و هركدام به او دستوري مي‌دهد كه با دستور شريك ديگر سازگار نيست و از آن سو هركدام تدبير امور او را به ديگري وامي‌گذارد. درست است كه خدا اين نمونه را براي شرك‌گرايان عصر رسالت مي‌آورد، امّا مثال و نمونه به گونه‌اي است كه بيانگر حال و روز و سرنوشت همه شرك‌گرايان است؛ به همين جهت چنان است كه گويي اين مثال براي همـه آنـان مي‌بـاشـد و نه بـراي يك تـن و يا شـرك‌گـرايان عصـر رسـالت.
منظور از جمله «رَجُلاً فيه شُرَكاءُ» اين است كه آن مرد خدايان رنگارنگي را براي خود ساخته و پرداخته و معبودهاي گوناگوني را عبادت مي‌كند و آن خدايان نيز با هم ناسازگار و ناهماهنگ و در باره آن برده و بنده خويش كشمكش دارند؛ يكي او را به كاري فرمان مي‌دهد كه اين كار را انجام بده و ديگري از راه مي‌رسد و نهي مي‌كند كه نه، هرگز! سومي مي‌گويد: تنها بايد او را خدمت كند و چهارمي عكس او را از وي
1- « مجمـــع البيـــان » ، بـه نقـل از « عيـــاشي » در تفسيـرش .
(406) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
مي‌طلبد و او در ميـان آن خـواسته‌ها و فرمـانهاي ضـد و نقيض سرگردان است.
از سوي ديگر هركدام از آن برده‌داران و يا خدايان دروغين كه خدمت آن برده را به طور كامل براي خود مي‌خواهند، هزينه زندگي و تدبير امور و تأمين نيازمنديهاي آن بيچاره را به ديگري حواله مي‌دهند و او در ميان كشمكش صاحبان بي‌خرد و ناسازگار خويش گرسنه و برهنه و حيران و سرگردان مي‌ماند و به راستي نمي‌داند چه كند و به كجـا روي آورد؟!
اين حال و روز پريشان، سرنوشت كسي است كه به صاحبان گوناگوني خدمت مي‌كند كه هركدام هواي دل خويش را مي‌جويد و تنها در انديشه خويش است؛ آري، سرنوشت شرك‌گرايان و كساني كه به جاي خداي يكتا خدايان دروغين برگرفته‌اند و تـن به پـرستش‌هـاي ذلّت‌بـار سپـرده‌اند

اين گــونـه است.
در ادامه آيه شريفه در اشاره به سرنوشت و حال و روز انسان توحيدگرا مي‌فرمايد: وَ رَجُلًا سَلَمًا لِـرَجُلٍ
و مردي را بنگريد كه تنها فرمانبردار يك فرمانرواي دادگر و فرزانه است؛ تنها كمر خدمت به بارگاه او را بسته و تنها به اميد او نشسته است ؛ نه فرمان ديگر را گردن مي‌گـذارد و نه به كسي جز فرمانرواي خــويش اميــد مي‌بنـدد.
روشن است كه فردي با اين وصف به ثمره فرمانبرداري و اخلاص خويش مي‌رسد و اميد او به نااميدي نمي‌گرايد، به‌ويژه كه فرمانروايي فرزانه و دانا را فرمان برد و به بارگاه قدرت پراقتدار و توانايي اميد بندد، چرا كه هم برنامه و وظيفه او معلوم است و هم صاحب و فرمانروايش؛ هم اميدش به او بجاست و هم در صورت انجام شايسته وظيفه از سوي آن فرمانرواي توانا حمايت و پشتيباني مي‌گردد.
از اميــر مؤمنان آورده‌انـد كه فرمود: اَنَــا ذاكَ الــرَّجُــلُ السَّلَمُ لِــرَسُــولِ اللّهِ صلي‌الله‌عليه‌وآله (1)
من آن مردي هستم كه هماره فرمانبردار پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله خداست.
و از پنجميــن امـــام نـــور آورده‌انـــد كـــه فــرمــود:
1. شواهدالتنزيل،حاكم‌حسكاني،ص119؛ تفسيربرهان،ج4،ص75.تفسيرنورالثقلين،ج4،ص485.
تفسير مردان (407)
مردي كه به راستي فرمانبردار حق بود علي عليه‌السلام و شيعيان راستين او هستند و آنانند كه فرمان خدا و پيامبر را از دل و جان مي‌برند. (1)
هَــلْ يَسْتَــوِيَــانِ مَثَلًا
آيا اين دو فرمانبردار در حال و روز و سرنوشت و تــأميــن نيــازهــاي گــوناگــون يكسانند؟!
روشن است كه هرگز، چرا كه آن يكي در ميان انواع تضادها و حيرتها و كشمكشها سرگردان است و اين يكي داراي خطوط روشن و برنامه منظّم و يك فرمانرواي فرزانه و دانا و توانا؛ آن يكي نه آرامش و آسايشي دارد و نه امنيّت و اميدي، امّا اين يكي غرق در آسايش و آرامش و آكنده از اميد و نويد و از نظر ظاهر و باطن تأمين است و درست همين گــونه است حــال و روز توحيــدگرايان و شرك‌گرايان قرون و اعصار.
در آخــريــن فــراز از آيه شريفه مي‌فرمايد:
الْحَمْـــدُ لِلّـــهِ ستــايش از آن خـــداســت.
ذات پاك و بي‌همتاي او را بر اين حقايقي كه در قالب اين مثال به شما آموخت و ضمن آن، آفتها و زيانهاي شرك و كفر و آثار زندگي‌ساز توحيد و ايمان را بيان فرمود و بدين سان هرگونه ترديد و شبهه‌اي را از دلهاي

حق‌پذير زدود و بر درستي يكتاگرايي و يكتـــاپـــرستي راه نمـــود، ستـــايش كنيــد.
به بـاور پـاره‌اي منظـور اين اسـت كه: خـداي را بر ايـن نعمـت بزرگ كـه به شما لطف فرمود تا تنها او را بپرستيد و ايمانتان را بر او خالص گردانيد، سپاس گزاريد چرا كه اين نعمتي گران است.
بَلْ أَكْثَـــرُهُمْ لا يَعْلَمُونَ
امّابيشترشان‌نمي‌دانند و به‌حقيقت‌اين‌دلايل‌روشن و برهانهاي‌آشكار پي نمي‌برند.
1. تفسير عياشي، ذيل آيه شريفه؛ تفسير برهان، ج 4، ص 75.

اَوْ يُـزَوِّجُهُـمْ ذُكْـرانـا وَ اِنـاثـا وَ يَجْعَـلُ مَـنْ يَشـاءُ عَقيمـا اِنَّـهُ عَليـمٌ قَـديـرٌ يـا اگـر اراده كنـد پسر و دختر هر دو به آن‌ها مي‌دهد و هر كس را بخواهد عقيم مي‌گذارد ، زيـرا كـه او دانـا و قـادر اسـت. (50 / شوري)

شرح آيه از تفسير نمونه

همه ريز خوار خوان نعمت او هستند و نيازمندان لطف و رحمت او ، لذا نه غرور به هنگام نعمت ، منطقي است و نه يأس به هنگام مصيبت. نمونه روشني از اين واقعيت كه هيچ‌كس از خود چيزي ندارد و هر چه هست از ناحيه او است اين‌كه : « به هر كس اراده كند ، دختر مي‌بخشد و به هر كس بخواهد پسر » (يَهَبُ لِمَنْ يَشاءُ اِناثا وَ يَهَبُ لِمَنْ يَشاءُ الذُّكُورَ) . و به اين ترتيب مردم به چهار گروه تقسيم مي‌شوند : آن‌هايي كه تنها پسر دارند و در آرزوي دختري هستند و آن‌ها كه دختر دارند و در آرزوي پسري و آن‌ها كه هر دو را دارند و گروهي كه فاقد هر گونه فرزندند و قلبشان در آرزوي آن پر مي‌كشد . و عجب اين‌كه هيچ‌كس نه در زمان‌هاي گذشته و نه امروز كه علوم و دانش‌ها پيشرفت فراوان كرده ، قدرت انتخاب در اين مسأله را ندارد و عليرغم تمام تلاش‌ها و كوشش‌ها هنوز كسي نتوانسته است ، عقيمان واقعي را فرزند ببخشد و يا نوع فرزند را طبق تمايل انسان تعيين كند ، گرچه نقش بعضي از غذاها و داروها را در افزايش احتمال تولد پسر يا دختر نمي‌توان انكار كرد ، ولي بايد دانست كه اين‌ها همه احتمال را افزايش مي‌دهد و نتيجه هيچ‌يك قطعي نيست . و اين‌يك‌نمونه بارز ازعدم‌توانايي انسان‌ازيك‌سو و نشانه روشن از مالكيت و حاكميت و خالقيت خداوند از سوي ديگر است . جالب اين‌كه : در اين آيه اناث (دختران) را بر ذكور (پسران) مقدم داشته تا از يك‌سو بيانگر اهميتي باشد كه اسلام به احياي شخصيت زن مي‌دهد و از سوي ديگر به آن‌ها كه به خاطر پندارهاي غلط از تولد دختر كراهت داشتند ، بگويد او برخلاف خواسته شما آن‌چه را كه به آن تمايل نداريد ، مي‌دهد و اين دليل بر اين است كه

تفسير مردان (409)

انتخاب به دست شما نيست . تعبير به « يَهَبُ » (مي‌بخشد) دليل روشني است كه هم دختران هديه الهي هستند و هم پسران و فرق‌گذاشتن ميان اين دو از ديدگاه يك مسلمان راستين صحيح نيست ، هر دو « هبه » او مي‌باشند. توجه به اين نكته نيز لازم است كه « عقيم » از ماده « عُقْم » در اصل به معني خشكي و يبوست است كه مانع از قبول اثر مي‌شود و

زنان عقيم ، به زناني مي‌گويند كه رحم آن‌ها آمادگي براي پذيرش نطفه مرد و پرورش فرزند ندارد ، بادهاي « عقيم » را از اين جهت عقيم مي‌گوينـد كـه قادر بر پيوند ابرهاي باران‌زا نيست و روز « عقيم » به روزي گفته مي‌شـود كـه سرور و شادي در آن نباشد و اين‌كه از روز قيامت به عنوان « يوم عقيم » ياد شده ، به‌خاطر آن اســت كــه روزي بعــد از آن نيست كه بتــواننــد به جبــران گــذشتــه بپــردازند .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
أَوْ يُـــزَوِّجُهُـمْ ذُكْـــرَانًا وَإِنَـــاثًا
يا اگر بخواهد هم پسراني به آنان مي‌بخشد و هم دختراني و از هر دو جنس براي آنان گرد مي‌آورد و ارزاني مي‌دارد.
وَ يَجْعَـــــلُ مَـــنْ يَشَـــــاءُ عَقِيمًا
و هركس را بخواهد نازا و عقيم قرار مي‌دهد و به او فرزندي ارزانــي نمــي‌دارد؛
إِنَّهُ عَلِيــمٌ قَـدِيرٌ
چرا كه ذات پاك و بي‌همتاي خدا به حال بندگانش دانا و در آفرينش و تدبير امور هستي تـوانـاست.
(410) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

اي انسان به پدر و مادر نيكي كن !

وَ وَصَّيْنَا الْإِنْسانَ بِوالِدَيْهِ اِحْسانا حَمَلَتْهُ اُمُّهُ كُرْهاوَ وَضَعَتْهُ كُرْها وَ حَمْلُهُ وَ فِصالُهُ ثَلاثُونَ شَهْرا حَتّي اِذا بَلَغَ اَشُدَّهُ وَ بَلَغَ اَرْبَعينَ سَنَةً قالَ رَبِّ اَوْزِعْني اَنْ اَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتي اَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَ عَلي والِدَيَّ وَ اَنْاَعْمَلَ صالِحا تَرْضيهُ وَ اَصْلِحْ لي في ذُرِّيَّتي اِنّي تُبْتُ اِلَيْكَ وَ اِنّي مِنَ الْمُسْلِمينَ

ما به انسان توصيه كرديم كه به پدر و مادرش نيكي كند ،مادرش او را با ناراحتي حمل مي‌كند و با ناراحتي بر زمين‌مي‌گذارد و دوران حمل و از شير بازگرفتنش، سي‌ماه است، تا زماني‌كه به‌كمال قدرت و رشد برسد و به چهل سالگي وارد گردد، مي‌گويد: پروردگارا! مرا توفيق ده تا شكر نعمتي را كه به من و پدر و مادرم دادي ، به‌جا آورم و عمل صالحي انجام دهم كه از آن خشنود باشي و فرزندان مرا صالح كن، من به‌سوي تو بازمي‌گردم و توبه مي‌كنم و من از مسلمينم. (15 / احقاف)

شرح آيه از تفسير نمونه

« وَصِيَّة » و « تَوْصِيَة » به معني مطلق سفارش است و مفهوم آن منحصربه سفارش‌هاي مربوط به بعد از مرگ نيست ، لذا جمعي در اين‌جا آن را به معني " امر و دستورو فرمان" تفسيركرده‌اند. «اَوْزِعْني» از ماده « ايزاع » است كه به چند معني آمده ؛ توفيق ، الهام‌كردن ، ايجاد عشق و علاقه و بازداشتن از انحراف. «مادر» درطول اين‌سي ماه، بزرگ‌ترين‌ايثار و فداكاري‌را درموردفرزندش انجام مي‌دهد. از نخستين روزهاي انعقاد نطفه ، حالت مادر دگرگون مي‌شود و ناراحتي‌ها پشت سر يكديگر مي‌آيد ، حالتي كه به حالت « ويار » ناميده مي‌شود و يكي از سخت‌ترين حالات مادر است ، روي مي‌دهد و پزشكان مي‌گويند : بر اثر كمبودهايي است كه در جسم مادر به خاطر ايثار به فرزند رخ مي‌دهد. هرقدر جنين رشد و نمو بيشتري مي‌كند، مواد بيشتري از شيره جان مادر مي‌گيرد و حتي روي استخوان‌ها و اعصاب او اثر مي‌گذارد، گاه خواب و خوراك و استراحت و آرامش را از او مي‌گيرد و در آخر دوران حمل ، راه رفتن و حتي نشست و برخاست براي او مشكل مي‌شود اما با صبر و حوصله تمام و به عشق فرزندي كه به زودي چشم به دنيا مي‌گشايد و بر روي مادر لبخند مي‌زند ، تمام

تفسير مردان (411)

اين ناملايمات را تحمل مي‌كند. دوران وضع حمل كه يكي از سخت‌ترين لحظات زندگي مادر است ، فرامي‌رسد تا آن‌جاكه گاه مادر، جانش‌را برسر فرزند مي‌نهد. به هر حال بار سنگيني را بر زمين گذارده ، دوران سخت

ديگري شـروع مي‌شود ، دوران مراقبت دائم و شبـانه‌روزي از فرزند ، دوراني كه بايد به تمام نيازهاي كودكي پاسخ گويد كه هيچ‌گونه قدرت بر بيان نيازهاي خود ندارد ، اگر دردي دارد ، نمي‌تواند محل درد را تعيين‌كند و اگر ناراحتي از گرسنگي و تشنگي و گرما و سرما دارد، قادر به‌بيان آن نيست ، جز اين‌كه ناله سر دهد و اشك ريزد و مادر بايد با كنجكاوي و صبر و حوصله تمام ، يك‌يك اين نيازها را تشخيص دهد و برآورده كند. نظافت فرزند در اين دوران ، مشكلي طاقت‌فرسا است و تأمين غذاي او كه از شيره جان مادر گرفته مي‌شود، ايثاري بزرگ است. بيماري‌هاي مختلفي كه در اين دوران دامان نوزاد را مي‌گيرد و مادر بايد با شكيبايي فوق‌العاده به مقابله با آن‌ها برخيزد ، مشكل ديگري است. اين‌كه قرآن در اين‌جا تنها از ناراحتي‌هاي مادر سخن به ميان آورده و از پدر ، سخني نگفته ، به خاطر عدم اهميت آن نيست ، چراكه پدر نيز در بسياري از اين مشكلات ، شريك مـادر اسـت ، ولي چون مادر سهم بيشتري دارد ، بيشتر روي او تكيه شده است. در حديثي آمده است كه مردي نـزد رسـول خـدا صلي‌الله‌عليه‌وآله آمـد و عـرض كـرد : «مَنْ اَبَرُّ؟ قالَ: اُمَّكَ ، قالَ : ثُمَّ مَنْ ؟ قالَ : اُمَّكَ ، قالَ : ثُمَّ مَنْ ؟ قالَ : اُمَّكَ ، قالَ : ثُمَّ مَنْ ؟ قالَ : اَباكَ : اي رسول خدا به چه‌كسي نيكي كنم ؟ فرمود : به مـادرت ، عـرض كـرد : بعـد از او به چه كسي؟ فرمود : به مادرت، براي سومين بار عرض‌كرد: بعد از او به چه كسي ؟ باز فرمود: به مادرت و در چهارمين‌بار وقتي اين سؤال را تكرار‌كرد، فرمود: به پدرت » .(1) درحديث ديگري آمده كه مردي، مادر پير و ناتوان خود را بر دوش گرفته بود و به طواف مشغول بود ، در همين هنگام خدمت پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله رسيد ، عرض كرد : « هَلْ اَدَّيْتُ حَقَّها : آيا حق مادرم‌را اين‌سان ادا كرده‌ام »؟ پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله در جواب فرمود : « لا وَ لا بِزَفْرَةٍ

1- « روح المعاني » ، جلد 26 ، صفحه 16 .

(412) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

واحِدَةٍ : نه حتي يك نفس او را جبران نكردي » .(1) دراين‌جا اين سؤال مطرح مي‌شود كه در آيه 233 سوره بقره ، دوران شيرخوارگي ، دو سال كامل (24 ماه) ذكر شده است : « وَ الْوالِداتُ يُرْضِعْنَ اَوْلادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كامِلَيْنِ لِمَنْ اَرادَ اَنْ يُتِمَّ الرَّضاعَةَ: مادران فرزنـدان خـود را دو سـال كامـل شيـر مي‌دهنـد ، آن‌ها كه بخواهنـد دوران شير دادن را تكميل كنند ». در حالي كـه مجموع « دوران حمل و شيرخوارگي » در آيه مورد بحث، فقط سي ماه ذكر شده ، مگر ممكن است دوران حمل شش ماه باشد؟ فقهاء و مفسران با الهام از روايات اسلامي در پاسخ گفته‌اند : آري حداقل دوران حمل ، 6 ماه و حداكثر دوران مفيد رضاع ، 24 ماه است ، حتي از جمعي‌از پزشكان پيشين همچون «جالينوس» و «ابن‌سينا» نقل‌شده‌كه گفته‌اند: خود

باچشم شاهد چنين امري بوده‌اند كه فرزندي بعداز شش‌ماه به‌دنيا آمده‌است. ضمنا از اين تعبير قرآني مي‌توان استفاده كرد كه هرقدر از مقدار حمل كاسته شود ، بايد بر مقدار دوران شيرخوارگي‌افزود، به‌گونه‌اي كه مجموعا 30 ماه تمام‌را شامل گردد . از « ابن عباس » نيز نقل شده كه : « هرگاه دوران بارداري زن ، 9 ماه باشد ، بايد 21 ماه فرزند را شير دهد و اگر مدت حمل ، 6 ماه باشد ، بايد 24 ماه شير دهد. قانون طبيعي نيز همين را ايجاب مي‌كند ، چرا كه كمبودهاي دوران حمل در دوران شيرخوارگي بايد جبران گردد. سپس مي‌افزايد : « حيات انسان همچنان ادامه مي‌يابد تا زماني كه به كمال قدرت و نيروي جسماني رسد و به مرز چهل سالگي وارد گردد » (حَتّي اِذابَلَغَ اَشُدَّهُ وَ بَلَغَ اَرْبَعينَ سَنَةً). بعضي از مفسران ، « بُلُوغ اَشُدّ » (رسيدن به مرحله توانايي) را با رسيدن به چهل سالگي هماهنگ و براي تأكيد مي‌دانند ، ولي ظاهر اين است كه « بُلُوغ اَشُدّ » ، اشاره به "بلوغ جسماني" و رسيدن به « اَرْبَعينَ سَنَةً » (چهل سالگي) اشاره به "بلوغ فكري و عقلاني" است ، چراكه معروف است كه انسان غالبا در چهل سالگي به مرحله كمال عقل مي‌رسد و گفته‌اند كه : غالب انبياء در چهل سالگي به نبوت ، مبعوث شدند.
1- « في ظِلالِ الْقُرآن » ، جلد 7 ، صفحه 415 .

ضمنا در اين‌كه سن بلوغ قدرت جسماني ، چه سني است ؟ در آن نيز گفتگو است ، بعضي همان سن معروف بلوغ را مي‌دانند كه در آيه 34 سوره اسراء در مورد يتيمان نيز به آن اشاره شده ، درحالي‌كه در بعضي‌از روايات تصريح شده كه سن هيجده سالگي مي‌باشد. البته مانعي ندارد كه اين تعبير در موارد مختلف، معاني متفاوتي دهد كه با قرائن روشن مي‌شود. در حديثي آمده است : « اِنَّ الشَّيْطانَ يَجُـرُّ يَدَهُ عَلي وَجْـهِ مَنْ زادَ عَلَي الاَرْبَعينَ وَ لَمْ يَتُبْ وَ يَقُولُ بِاَبي وَجْهٌ لايُفْلِحُ: شيطـان دستش را به صورت كساني كه به چهل سالگي برسند و از گناه توبه نكنند ، مي‌كشد و مي‌گويد : پـدرم فداي چهره‌اي باد كه هرگز رستگار نمي‌شود » (و در جبين ايـن انسان ، نور رستگاري نيست) .(1) بـه هرحال قرآن در ادامـه ايـن سخن مي‌افزايد : اين انسان لايق و باايمان ، هنگامي كه به چهل سالگي رسيد ، سه چيز را از خدا تقاضا مي‌كنـد ؛ نخسـت مي‌گويـد : « پروردگارا! به من الهام ده و توفيق بخش تا شكر نعمتي را كه به من و پدر و مادرم ارزاني داشتي، به‌جا آورم » (قالَ رَبِّ اَوْزِعْني اَنْ اَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتي اَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَ عَلي والِدَيَّ). اين تعبير نشان مي‌دهد كه انسان باايمان در چنين سن و سالي ، هم از عمق و وسعت نعمت‌هاي خدا بر او آگاه مي‌گردد و هم از خدماتي كه پدر و مادر به او كرده است تا به اين حد رسيده ، چراكه در اين سن و سال ، معمولاً خودش پدر يا مادر مي‌شود و

زحمات طاقت‌فرسا و ايثارگرانه آن‌دو را باچشم‌خود مي‌بيند و بي‌اختيار به ياد آن‌ها مي‌افتد و به جاي آن‌ها در پيشگاه خدا شكرگزاري مي‌كند. در دومين تقاضا عرضه مي‌دارد : « خداوندا ! به من توفيق ده تا عمل صالح به‌جا آورم ، عملي كه تو از آن خشنود باشي » (وَ اَنْ اَعْمَلَ صالِحا تَرْضيهُ). و بالاخره در سومين تقاضايش عرض مي‌كند : « خداوندا! صلاح و درستكاري را در فرزندان و دودمان من تداوم بخش » (وَ اَصْلِحْ لي في ذُرِّيَّتي). تعبير به « لي » (براي من) ضمنا اشاره به اين است كه صلاح و نيكي فرزندان من چنان باشد كه نتايجش عايد من نيز بشود. و تعبير به « في ذُرِّيَّتي »

1- « روح المعاني » ، جلد 26 ، صفحه 17 .

(در فرزندان من) به طور مطلق ، اشاره به تداوم صلاح و نيكوكاري در تمام دودمان او است. جالب اين‌كه در دعاي اول ، پدر و مادر را شريك مي‌كند و در دعاي سوم ، فرزندان را ، ولي در دعاي دوم ، براي خود دعا مي‌كند و اين‌گونه است انسان صالح كه اگر با يك چشم به خويشتن مي‌نگرد ، با چشم ديگر به افرادي كه بر او حق دارند ، نگاه مي‌كند. در پايان‌آيه دومطلب را اعلام مي‌دارد كه هر كدام بيانگر يك برنامه عملي مؤثر است ، مي‌گويد : « پروردگارا ! من در اين سن و سال به سوي تو بازمي‌گردم و توبه مي‌كنم » (اِنّي تُبْتُ اِلَيْكَ). به مرحله‌اي رسيده‌ام كه بايد خطوط زندگي من تعيين گردد و تا به آخر عمر همچنان ادامه يابد ، آري من به مرز چهل سالگي رسيده‌ام و براي بنده‌اي چون من چقدر زشت و نازيبا است كه به سوي تو نيايم و خودم را از گناهان با آب توبه نشويم. و ديگر اين‌كه مي‌گويد : « من از مسلمين هستم » (وَ اِنّي مِنَ الْمُسْلِمينَ). در حقيقت اين دو جمله پشتوانه‌اي است براي آن دعاهاي سه‌گانه و مفهومش اين است كه : « چون من توبه كرده‌ام و تسليم مطلق در برابر فرمان تو هستم ، تو نيز بزرگواري كن و مرا مشمول آن نعمت‌ها بفرما » .

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

«اَوْزِعْني»: واژه «ايزاع» در اصل به مفهوم واداشتن به كاري كاري با نرمش و لطف و مداراست.

وَ حَمْلُهُ وَ فِصَالُهُ ثَلاثُونَ شَهْرا

و بار برداشتن مادر و به دنيا آوردن كودك و از شير گرفتن او سي‌ماه به‌طول مي‌انجامد، چرا كه كمترين مدت بارداري مادر و دوران كامل شيرخوارگي كودك سي‌ماه است.

«ابن عباس» بر آن است كه: هرگاه دوران بارداري زن نُه ماه به طول انجامد، در آن صورت دوران شيرخوارگي كودك بيست و يك ماه خواهد

بود؛ امّا اگر مادري شش‌ماهه كودك خويش را به دنيا آورد، كودك او بيست و چهار ماه شير خواهد خورد.
تفسير مردان (415)
حَتَّي إِذَا بَلَـــغَ أَشُـــدَّهُ
تا آن گاه كه آن فرزند به اوج توانمندي و رشد كامل خويش نايل آمد . به باور پـــاره‌اي منظـــور چهـــل ســـالگـــي است و اين همـــان اوج كمـــال و مرحله‌اي است كـــه پيـــامبـــران به دريـــافت وحـــي و پيام خـــدا مفتخـــر شـــدنـــد.
وَ بَلَـــغَ أَرْبَعِيـــنَ سَنَـــةً و به مـــرز چهـــل ســـالگـــي رسيـــد.(1)
با اين بيان چنين دريافت مي‌گردد كه دوران كمال، رسيدن به چهل‌سالگي است و انسان دراين مرحله‌به نعمت خرد و خردمندي و تجربه و آگاهي و قدرت مقايسه و انتخـــاب و رأي مي‌رســـد.
قَـــالَ رَبِّ أَوْزِعْنِـــي أَنْ أَشْكُـــرَ نِعْمَتَـــكَ الَّتِـــي أَنْعَمْـــتَ عَلَـــيَّ وَ عَلَـــي وَالِدَيَّ
در اين مرحله است كه مي‌گويد: پروردگارا! به من الهام بخش و توفيق ارزاني دار تا سپـــاس نعمتـــي را كـــه به من و پدر و مادرم ارزانـــي داشتـــي بجـــا آورم؛
وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ
و ياريم كن تا كاري شايسته انجام دهـــم كه تو از آن كار خشنود گردي.
وَ أَصْلِـــحْ لِي فِـــي ذُرِّيَّتِي
و تو اي پروردگار من! بر من منت گذار و درستكاري و صلاح و رستكاري و فلاح را در دودمـــان مـــن قرار ده و بـــراي من در آنهـــا شايستگي و نام نيك گذار.
از ديدگاه برخي اين فراز از آيه شريفه دعا مي‌باشد كه به منظور اصلاح و سازندگي آنان از بارگاه خدا خواسته مي‌شود تا آنان در زندگي فرمان خدا را اطاعت و مقررات او را رعايت كنند و يكتاپرست باشند. به باور ما نيز اين ديدگاه بهتر به نظر مي‌رسد، چرا كه اگر فرزندان انسان خدا را فرمان برند، در حقيقت به پدر و مادر نيز نيكي
1. در روايات رسيده نيز به صورت‌هاي مختلف به چهل سالگي به عنوان مرحله كمال انسان اشاره رفته است. در روايت است كه شيطان بر چهره كسي كه به چهل سالگي رسيده، امّا تربيت نيافته و توبه نپذيرفته است، دست مي‌كشد و مي‌گويد: بَابي وَجْهٌ لايُفْلِحُ. پدرومادرم فداي‌چهره‌اي بادكه هرگزرستگار نخواهد شد.روح‌المعاني، ج 26، ص 17.
(416) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
كرده‌اند. و واژه «ذُرِّيَّة» در دعا نشانگر آن است كه او به نسل و تبار و دودمانش دعا مي‌كند، چرا كه اين واژه در مورد فرزنداني كه پس از

انسان به دنيا مي‌آيند، به كار مي‌رود. «سهل بن عبدالله» در تفسير اين جمله مي‌گويد: منظور اين است كه: پـروردگـارا! فـرزنـدان مـرا بـراي من نسلـي شـايستـه و پرافتخار و براي خـودت بنـدگـاني درستكـار و شـايستـه كردار قرار ده.

إِنِّي تُبْـــتُ إِلَيْـكَ

من از گناهان و لغـــزش‌هـايم بـه سـوي تو بـازمي‌گردم.

وَإِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ

و از اسـلامگـرايان واقعي و فرمانبرداران بارگاه تو هستم.

فيلمي كوتاه از آغاز تا فرجام يك زندگي خداپسندانه(1)

در آيــه مــورد بحث قرآن از جمله اين درس را مي‌دهد كه فيلمي كوتاه و گويا از آغاز زندگي يك انسان مترقي و شايسته‌كردار تا فرجام زندگي او و نيز آرزوها و آرمــان‌هــا و خواسته‌ها و هدفها و ســرانجــامِ او را به تابلو مي‌برد كه راهگشا و راهنمـا و الهــام‌بخش است كه اين گــونه تــرسيــم مي‌گردد:
1ـ در مرحلــه نخست بــايــد به سلامت جســم و رشــد جسمي انسان انديشيد.
2ـ در گام دوّم، سخن‌از رشد فكري و عقلي وعاطفي و روحي و وجداني‌انسان است، كه در تــربيــت بــايــد مــورد نظــر مربيان قرار گيرد.
3ـ آن گاه است كه انسان به مرحله سپاس آفريدگار خويش مي‌رسد و راه بندگي و پــروا و عــدالت و آزادگي و رعايت حقوق انسانها و تضمين حقوق بشر را در دستور كــار قــرار مي‌دهد.
1 ـ انتخاب اين قبيل تيترها توسط «مترجم» بوده است و منظور از مترجم در زيرنويسهاي كل اين كتاب ، دانشمند فرزانه جناب حجةالاسلام علي كرمي مي‌باشند كه ترجمه آيات ، تحقيق و نگارش ترجمه تفسير مجمع‌البيان را به انجام رسانده‌اند.
تفسير مردان (417)
4ـ و نيز به سپاس‌گزاري از پدر و مادر و مربّيان و آموزگاران و كساني كه در تربيت و ســازنــدگي او كوشيــــده‌اند.
5ـ اين انسان در صورتي كه دستخوش لغزش گرديد، بي‌درنگ به بارگاه خدا بازمي‌گــردد و تــوبه مي‌كنـد.
6ـ و نيز با همـــه وجود به انجــام كار شــايستــه پــاي مي‌فشـــارد.
7ـ و نيز به تربيت نســل شايسته و فرزندان نيكوكردار همت مي‌گمارد.
8ـ و سرانجام هم به جايي اوج مي‌گيرد كه سراسر تسليم خدا مي‌شود.
آري، مربيان و آموزگاران و حكومت و جامعه بايد در تربيت نسل‌ها اين نكات و مراحل را در نظر داشته باشند.(1)
1. روح‌المعاني، ج 26، ص 16.
(418) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
أُولئِــكَ الَّذينَ نَتَقَبَّــلُ عَنْهُــمْ اَحْسَنَ ما عَمِلُوا وَ نَتَجاوَزُ عَنْ سَيِّئاتِهِمْ في اَصْحــابِ الْجَنَّــةِ وَعْدَ الصِّدْقِ الَّذي كــانُــوا يُــوعَــدُونَ
آن‌ها كساني هستند كه ما بهترين اعمالشان را قبول مي‌كنيم‌و از گناهانشان مي‌گذريم و در ميان بهشتيان جاي دارند ، اين وعده صدقي

است كه وعده داده مي‌شدند. (16 / احقاف)
شرح آيه از تفسير نمونه
اين آيه ، بيان گويايي است از اجر و پاداش اين گروه از مؤمنان شكرگزار صالح‌العمل و توبه‌كار كه به سه پاداش مهم در آن اشاره شده است. نخست مي‌فرمايد : « آن‌ها كساني هستند كه ما بهترين اعمالشان را قبول مي‌كنيم ». با اين‌كه خداوند همه اعمال نيك رامي‌پذيرد ، چرا مي‌گويد : « بهترين اعمال آن‌ها را پذيرا مي‌شود »؟ در پاسخ اين سؤال ، جمعي از مفسران گفته‌اند : منظور از بهترين اعمال ، واجبات و مستحبات است در برابر مباحات كه اعمال خوبي است ، اما چيزي نيست كه مورد پذيرش واقع شود و اجر و ثوابي به آن تعلـق گيــرد .(1) پاسخ ديگر اين‌كه خداوند ، بهترين اعمال آن‌ها را معيار پذيرش قرار مي‌دهد و حتي اعمال درجه دو و كم‌اهميت آن‌ها را به حساب اعمال درجه يك به فضل و رحمتش مي‌گذارد، اين‌درست به‌آن مي‌مانَد كه خريداري به عنوان فضل و كرم ، اجناس متفاوتي را كه ازطرف‌فروشنده‌اي عرضه شده است، به بهاي جنس اعلاء محاسبه كند و از فضل و لطف خداوند، هر چه گفته شود ، عجيب نيست. موهبت دوم ، پاكسازي آن‌ها است ، مي‌گويد: « ما از گناهانشان مي‌گذريم ». « درحالي‌كه در ميان بهشتيان جاي دارند » و اين سومين موهبت الهي نسبت به آن‌ها است كه آنان را با اين‌كه لغزش‌هايي داشته‌اند ، شستشو داده ، در كنــار نيكــان و پاكــاني جــاي مي‌دهــد كه از مقــربــان درگــاه اوينــد .
1- « مجمـــع البيـــان » ، « الميـــزان » و غيـــره ، ذيـــل آيـــات مـــورد بحـــــث .

دو آيه مورد بحث ، تــرسيمــي است از يك انسان مؤمن بهشتي كه هفت مرحله به شرح زير را در زنــدگي طـي مي‌كند ؛
1 ـ رشـــد جسمـــانـــــــي .
2 ـ كمـــــــال عقلـــــــــي .
3 ـ شكرگزاري در برابر نعمت‌هاي پروردگار .
4 ـ شكر زحمـات طاقت‌فرسـاي پدر و مادر .
5 ـ به موقع از لغزش‌ها و خطاها توبـه كردن .
6 ـ به انجام اعمال صـالح از جملـــه تــربيــت فــرزنــدان اهتمـــام ورزيدن .
7 ـ و سرانجام به مقام تسليم مطلق در برابر فرمان الهي ، صعود كردن و همين امر سبب مي‌شود كه غرق در رحمت و غفران و نعمت‌هاي گوناگون خداوند شود. آري بايد يك انسان بهشتي را از اين صفــاتش شناخت .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
منظــور از آنــان همــان كســاني هستنــد كه در آيات گذشته از آنان سخن رفت و از ايمــان و عمــل شــايستــه، سپاس از نعمت‌هاي خــدا و تــوبــه و فــرمــانبرداري از ذات بي‌همتاي او سخــن مي‌گفتنــد؛ و منظــور از كــارهــاي شــايستــه يا شايستــه‌تــرين كارها، عبادت‌هاي واجب و مستحب آنان است كه بــرتــرين پــاداش را دريــافــت مـــي‌دارنـــــد.
وَ نَتَجـــــاوَزُ عَــنْ سَيِّئَـــاتِهِـــمْ
و از گناهان آنان نيـز مي‌گـذريـم.
فِـــي أَصْحَـــــــابِ الْجَنَّـــــــةِ
اين فراز از آيه شريفه در موضع نصب و حال مي‌باشد و منظور اين است كه: اين در
(420) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
حالي است كه آنان در زمره اهل بهشت هستند.
وَعْــدَ الصِّــدْقِ الَّــذِي كَــانُــوا يُـوعَــدُونَ
اين همــان وعــده راست و درستي است كه همـاره به آنان وعــده داده مي‌شــد.
منظورازاين‌وعده‌راست وعده‌خدامي‌باشدكه‌به‌ايمان آوردگان وعده فرمود كه كارهاي شايسته شايسته‌كرداران را پذيرفته و لغزش‌ها و گناهانشان را مي‌بخشايد و در پرتو فضل و كرم خويش اگر بخواهد عذاب را با توبه و آمرزشخواهي يا بدون آن از آنان برخواهد داشت.

لازم به یــادآوري است که ایــن وعــده، همــاره از زبان پیام‌آوران خدا به مردم داده شـــده اســت.
تفسیر مردان (421)

وَ الَّذي قالَ لِوالِدَيْهِ اُفٍّ لَكُما اَتَعِدانِني اَنْ اُخْرَجَ وَ قَدْخَلَتِ الْقُرُوُنُ مِنْ قَبْلي وَ هُما يَسْتَغيثانِ اللّهَ وَيْلَكَ امِنْ اِنَّ وَعْدَ اللّهِ حَقٌّ فَيَقُولُ ما هذا اِلاّ اَساطيرُ الاْوَّلينَ

كسي كه به پدر و مادرش مي‌گويد: اف بر شما ! آيا به من‌وعده مي‌دهيد كه روز قيامت مبعوث مي‌شوم ؟ در حالي‌كه قبل از من اقوام زيادي بودند (و هرگز مبعوث نشدند) و آن‌ها پيوسته فرياد مي‌كشند و خدا را به ياري مي‌طلبند كه واي بر تو ، ايمان بياور كه وعده خدا، حق است، اما او پيوسته مي‌گويد : اين‌ها چيزي جز افسانه‌هاي پيشينيان نيست.(17 / احقاف)

شرح آيه از تفسير نمونه

در آيات قبل ، سخن از مؤمناني در ميان بودكه در پرتو ايمان و عمل‌صالح و شكر نعمت‌هاي حق و توجه به حقوق پدر و مادر و فرزندان، به مقام قرب الهي راه مي‌يابند و مشمول الطاف خاص او مي‌شوند. اما در آيات 17 تا 19 ، سخن از كساني است كه در نقطه مقابل آن‌ها قرار دارند ، افرادي بي‌ايمان‌و حق‌نشناس و عاق‌پدر ومادر. اوصافي‌كه از اين آيه درباره آن گروه استفاده مي‌شود، چند وصف است؛ بي‌احترامي و اسائه ادب نسبت به مقام پدر و مادر ، زيرا « اُفّ » در اصل به معني هر چيز كثيف و آلوده است و در مقام توهين و تحقير گفته مي‌شود. ديگر اين‌كه نه تنها ايماني به قيامت و روز رستاخيز ندارند ، بلكه آن‌را به‌باد مسخره گرفته ، جزء افسانه‌ها و پندارهاي خرافي مي‌شمرند. وصف ديگرشان اين است كه گوش شنوا ندارند، تسليم در برابر حق نيستند و روحشان از غرور و جهل و خودخواهي انباشته است. آري پدر و مادر دلسوز او هرچه تلاش و كوشش مي‌كنند كه او را از گرداب جهل و بي‌خبري نجات دهند ، تا اين فرزند دلبند گرفتار عذاب دردناك الهي نشود ، او همچنان در كفر خود پافشاري مي‌كند و اصرار مي‌ورزد و سرانجام ناچار او را رها مي‌كنند.

(422) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

اينك سخن از كساني است كه نه سپاس نعمت‌هاي خدا را مي‌كنند و نه حقوق پدر و مادر را پاس مي‌دارند.

در اين مورد در آيه مورد بحث مي‌فرمايد:

وَ الَّذِي قَالَ لِوَالِدَيْهِ أُفٍّ لَكُمَا

و آن كسي كه هرگاه پدر و مادرش از سر مسئوليت و دلسوزي و

خيرخواهي او را به ايمان و پروا و انجام كارهاي شايسته و آراستگي به اخلاق و ارزش‌هاي انساني دعوت مي‌كنند، به آنان پرخاشگرانه فرياد برمي‌آورد كه: اف بر شما! اين جمله نشان خشم و نفرت و حرمت‌شكني و بي‌ادبي است و مفهوم آن اين است كه: «بُعْداً لَكُما» از رحمت خدا دور باشيد؛ يا از برابر ديدگانم دور باشيد تا شما را نبينم.
به بـاور پـاره‌اي منظـور اين است كه گستاخانه به آنان مي‌گويد: كثافت‌ها! زبـالـه‌ها! درست همان گونه كه انسان به هنگامي كه بوي نامطبوعي به مشامش بـرسـد واكنش نشان مي‌دهد و اظهار تنفر و انزجار مي‌نمايد.
أَتَعِـدَانِنِي أَنْ أُخْـرَجَ وَقَدْ خَلَتِ الْقُرُونُ مِنْ قَبْلِي
آيا به من وعده مي‌دهيد كه در آستانه رستاخيز و روز قيامت از گور خويش زنده و برانگيخته خواهم شد، با اينكه جامعه‌ها و امت‌هايي پيش از من مرده‌اند و روزگارشان سپري گرديده و هرگز بازنيامده‌اند و به زندگي بازنگشته‌اند؟!
وَ هُمَـــــا يَسْتَغِيثَـــــانِ اللَّـــــهَ
امّا آن پدر و مادر با ايمان و درست‌انديش در برابر اين پرخاشجويي و خيره‌سري فرزند خويش به بارگاه خدا روي مي‌آورند و در حالي كه خدا را به فريادرسي مي‌خوانند و از ذات پاك و بي‌همتاي او مي‌خواهند تا دست فرزندشان را با مهر و لطـف و بخشـايـش خـويـش بگيـرد و او را به سـوي ايمان و پذيرش حق راه نمـايـد، در همـان شـرايـط به فـرزند خـويش مي‌گويند:
تفسير مردان (423)
وَيْلَـكَ آمِـنْ
واي بر تو! واي... از روز رستاخيز و حساب خدا پروا كن و به آنچه پيامبر خدا آورده است و مردم را راه مي‌نمايد ايمان آور!
إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ
چـرا كه بي‌گمان وعده خدا در مورد برانگيخته شدن مردگان و حساب و كتاب و پـاداش و كيفـر روز رستـاخيز حـق است؛
فَيَقُـولُ مَا هَـذَا إِلاّ أَسَـاطِيـرُ الْأَوَّلِيـنَ
امّا آن فرزند خيره‌سر با گستاخي و حق‌ناپذيري مي‌گويد: اين قرآن و آنچه كه شما مرا به سوي آن فرا مي‌خوانيد، چيزي جز افسانه‌هاي پيشينيان نيست و هيچ كدام واقعيـت نـدارد!
گروهي از جمله «حسن» و «زَجّاج» برآنند كه: پيام آيه جهانشمول و عام است و هر فـرزنـد گستـاخ و خيـره‌سري را شامل مي‌گردد كه به جاي حق‌پذيري و نمك‌شناسي، با پدر و مادر بدرفتاري كند و سخنان درست و سنجيده آنان را نپذيرد. اين‌حقيقت از ادامه‌آيات نيز دريافت‌مي‌گردد.

(424) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآنِ
اوُلئِكَ الَّذينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ في اُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ‌قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنِّ وَ الاِْنْسِ اِنَّهُمْ كانُوا خاسِرينَ
آن‌ها كساني هستند كه فرمان عذاب همراه اقوام (كافري) كه قبل از آن‌ها از جن و انس بودند ، درباره آن‌ها مسجل شده ، چرا كه همگي زيانكار بودند. (18 / احقاف)
شرح آيه از تفسير نمونه
همان‌طور كه در آيات گذشته پاداش مؤمنان صالح‌العمل بيان شد، در اين‌جا سرانجام كار كافران جسور و خيره‌سر را نيز بيان كرده است. در مقايسه اين دو گروه دوزخي و بهشتي ، در اين آيات به اين امور برخورد مي‌كنيم. آن‌ها مدارج رشد و تكامل خود را طي مي‌كنند ، درحالي‌كه اين‌ها همه سرمايه‌هاي خويش را از دست مي‌دهند و زيانكارند. آن‌ها حق‌شناسند و شكرگزار ، حتي در برابر پدر و مادر ، اما اين‌ها حق نشناسند و جسور و بي‌ادب ، حتي نسبت به والدينشان. آن‌ها « همراه مقربان خداوند » در بهشتند و اين‌ها در « زمره اقوام بي‌ايمان » در دوزخند و هريك به‌گروه همجنس‌خود ملحق مي‌شوند. آن‌ها از لغزش‌هاي خود توبه مي‌كنند و در برابر حق ، تسليم هستند اما اين‌ها طغيانگر و سركش و خودخواه و متكبر هستند.
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
آنان همه گرفتار كيفر كردارشان مي‌گردند چرا كه همه آنان از زيانكاران بودند. آري، آنان با گناه و نافرماني خدا خويشتن را به كام هلاكت و عذاب افكندند و كدامين زيان از اين سهمگين‌تر و رسواتر؟!
تفسير مردان (425)
وَ لِكُلٍّ دَرَجاتٌ مِمّا عَمِلُوا وَ لِيُوَفِّيَهُمْ اَعْمالَهُمْ وَ هُمْ لا يُظْلَمُونَ
و براي هركدام از آن‌ها درجاتي است بر طبق اعمالي كه انجام داده‌اند، تا خداوند كارهاي آن‌ها را بي‌كم‌وكاست به‌آنان تحويل‌دهد و به آن‌ها هيچ ستمي‌نخواهدشد.(19 / احقاف)
شرح آيه از تفسير نمونه
« دَرَجات » جمع « دَرَجَة » معمولاً به پله‌هايي گفته مي‌شود كه از آن به سمت بالا مي‌روند و « دَرَكات » جمع « دَرَك » به پله‌هايي گفته مي‌شود كه از آن به طرف پايين حركت مي‌كنند ، لذا در مورد بهشت ، « درجات » و در مورد دوزخ ، « دركات » گفته مي‌شود ، ولي در آيه مورد بحث ، كه هردو باهم ذكر شده ، با توجه به اهميت مقام بهشتيان ، هر دو به عنوان « درجات » آمده و به اصطلاح از باب « تغليب » است. چنان نيست كه بهشتيان يادوزخيان ، همه در يك‌درجه باشند ، بلكه آن‌ها نيز به‌تفاوت

اعمالشان و به‌تناسب خلوص نيّت و ميزان معرفتشان ، مقامات متفاوتي دارند و اصـل عدالت ، دقيقا در اين‌جا حاكم است. سپس مي‌افزايد : « وَ لِيُوَفِّيَهُمْ اَعْمالَهُمْ » ، اين تعبير اشاره ديگري است به مسأله « تجسم اعمال » كـه در آن‌جا اعمال آدمي با او خواهد بود ، اعمال نيكش ، مايه رحمت و آرامش او اســت و اعمــال زشتــش ، مــايــه بــلا و ناراحتي و رنــج و عــذاب او .
شرح آیه از تفسیر مجمع‌البیان
به باور «ابن زید» و «ابومسلم» منظور این است که: هرکدام از ایمان‌آوردگان شایسته‌کردار و کفرگرایان گناهکار و ستمکار متناسب با شرایط و عملکردشان درجات و مراتبي خواهند داشت و روشن است که درجات شایسته‌کرداران در بهشت پرنعمت و زیباي خداست و درجات کافران و ظالمان، عبــارت از درکات دوزخ است.
وَلِيُوَفِّيَهُمْ أَعْمَالَهُمْ
هــدف این است که پــاداش و کیفــر کارهایشان را به طــور کامل به آنان بدهیم.
وَ هُــمْ لاَ يُظْلَمُـونَ
و به آنان هيچ ستمي نخواهد رفت.
آري، با آنان براساس عدل و داد رفتار مي‌گردد، به گونه‌اي كه در مورد كسي كه در خور عذاب و كيفر نيست، ذرّه‌اي عذاب نخواهد بود و كسي كه در خور پاداش است ذرّه‌اي از او دريــغ نخــواهــد شـــد.
(426) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللّهِ وَالَّذينَ مَعَهُ اَشِدّاءُ عَلَي الْكُفّارِرُحَماءُ بَيْنَهُمْ تَريهُمْ رُكَّعا سُجَّدا يَبْتَغُونَ فَضْلاً مِنَ اللّهِ وَ رِضْوانا سيماهُمْ في وُجُوهِهِمْ مِنْ اَثَرِ السُّجُودِ ذلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْريةِ وَ مَثَلُهُمْ فِيالاِْنْجيلِ كَزَرْعٍ اَخْرَجَ شَطْئَهُ فَازَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوي عَلي سُوقِه يُعْجِبُ الزُّرّاعَ لِيَغيظَ بِهِمُ‌الْكُفّارَ وَعَدَ اللّهُ الَّذينَ امَنُوا وَ عَمِلوُا الصّالِحاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَ اَجْرا عَظيما

محمد فرستاده خدا است و كساني كه با او هستند در برابركفار سرسخت و شديد و در ميان خود مهربانند ، پيوسته‌آن‌ها را در حال ركوع و سجود مي‌بيني ، آن‌ها همواره فضل خدا و رضاي‌او را مي‌طلبند ، نشانه آن‌ها در صورتشان از اثر سجده نمايان است ، اين توصيف آن‌ها در تــورات است و تــوصيــف آن‌هــا در انجيل همانند زراعتي است كه جوانه‌هاي خود را خارج ساخته، سپس به تقويت آن پــرداختــه ، تا محكم شده و بر پاي خود ايستاده است و به قدري نمــو و رشــد كرده كه زارعــان را به شگفتــي وامي‌دارد،اين براي آن است كه كافران را به خشم آورد ، خداوندكساني از آن‌ها را كه ايمان آورده‌اند و عمل صالح انجام داده‌اند وعــده آمـرزش و اجر عظيمي داده است. (29 / فتح)

شرح آيه از تفسير نمونه

در اين آيه ترسيم بسيار گويايي را از اصحاب و ياران خاص پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله و آن‌ها كه در خط او بودند، از لسان تورات و انجيل بيان كـرده كه هـم افتخـار و مباهاتي است براي آن‌ها كه در « حديبيه » و مراحل ديگر پايمردي به خرج دادند و هم درس آموزنده‌اي است‌براي همه مسلمانان درتمام قرون و اعصار. در آغاز مي‌فرمايد : « محمد فرستاده خدا است ». سپس به توصيف يارانش پرداخته و اوصاف ظاهر و باطــن و عواطف و افكـار و اعمال آن‌ها را در طي پنـج صفـت چنيـن بيـان مي‌كند :

1 ـ «كســانـي كـــه با او هستنـد در بــرابــر كفــار شــديــد و محكم هستند» (وَ الَّـــــذيــنَ مَعَـــــهُ اَشِـــــدّاءُ عَلَـــي الْكُفّارِ).

تفسير مردان (427)

2 ـ در دومين وصف مي‌گويد: «اما درميان خود رحيم و مهربانند» (رُحَماءُبَيْنَهُمْ).

آن‌ها كانوني از عواطف و محبت نسبت به برادران و دوستان و هم‌كيشانند و آتشي سخت و سـوزان و سـدي محكـم و پولادين در مقابل دشمنان . در حقيقت عواطف آن‌هـا در اين « مهـر » و « قهـر » خلاصـه مي‌شود .

3 ـ در سومـين صفـت كه از اعمـال آن‌هـا سخـن مي‌گويـد مـي‌افـزايـد : « پيوسته آن‌هـا را در حـال ركـوع و سجـود مي‌بينـي و همـواره بـه عبـادت

خـدا مشغولنـد » (تَريهُمْ رُكّعا سُجَّدا). اين تعبير عبادت و بندگي خدا را كه با دو ركن اصليش « ركوع و سجود » ترسيم شده به عنوان حالت دائمي و هميشگي آن‌ها ذكر مي‌كند ، عبــادتي كه رمــز تسليــم در برابر فرمان حق و نفي كبر و خودخواهي و غرور ، از وجود ايشان است .
4 ـ در چهارمين توصيف كه از نيت پاك و خالص آن‌ها بحث مي‌كند ، مي‌فرمايد : « آن‌ها همواره فضل خــدا و رضــاي او را مي‌طلبنــد » (يَبْتَغُــونَ فَضْــلاً مِنَ اللّهِ وَ رِضْـوانا) .
نه براي تظاهر و ريا قدم برمي‌دارند و نه انتظار پاداش از خلق خدا دارند ، بلكه چشمشان تنهـا به رضـا و فضل او دوخته شده و انگيزه حركت آن‌ها در تمام زندگي همين است و بس. حتي تعبير به « فَضْل » نشان مي‌دهد كه آن‌ها به تقصير خود معترفند و اعمال خود را كمتر از آن مي‌دانند كه پاداش الهي براي آن بطلبند ، بلكه با تمام تلاش و كوشش باز هم مي‌گويند خداوندا ! اگر فضل تو به ياري ما نيايد واي بر ما .
5 ـ در پنجمين و آخرين توصيف از ظاهر آراسته و نوراني آن‌ها بحث كرده، مي‌گويد: « نشانه آن‌ها در صورتشان از اثر سجده نمايان است » (سيماهُمْ في وُجُوهِهِمْ مِــنْ اَثَـرِ السُّجُودِ) .
«سيما» در اصل به معني علَامت و هيئت است ، خواه اين علامت در صورت باشد يا در جاي ديگر بدن هرچند در استعمـالات روزمـره فارسي به نشانه‌هـاي صورت و

وضــع ظاهـري چهـره گفته مي‌شود. به تعبير ديگري « قيافه » آن‌ها به خوبي نشان مي‌دهد كه آن‌ها انسان‌هايي خاضع در برابر خداونـد و حــق و قانون و عدالتند ، نه تنها در صورت آن‌ها ، كه در تمام وجود و زنـدگي آنان اين علامت منعكس است. به‌هرحال‌قرآن بعداز بيان همه اين‌اوصاف مي‌افزايد: « اين توصيف آن‌ها (ياران محمد صلي‌الله‌عليه‌وآله) در تورات است » (ذلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْريةِ). اين حقيقتي است كه از پيش گفته شده و توصيفي است در يك‌كتاب بزرگ آسماني كه‌از پيش از هزارســال قبل نازل شده است. سپس به توصيف آن‌ها در يك كتاب بزرگ ديگر آسماني يعني « انجيل » پرداخته ، چنين مي‌گويد : « توصيف آن‌ها در انجيل همانند زراعتي است كه جوانه‌هاي خود را خارج ساخته ، سپس به تقويت آن پرداخته ، تا محكم شده و بر پاي خود ايستاده است و به قدري نمو و رشد كرده و پر بركت شده كه زارعان را به شگفتي وامي‌دارد » (وَ مَثَلُهُمْ فِي‌الاِْنْجيلِ كَزَرْعٍ اَخْرَجَ شَطْئَهُ فَـازَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوي عَلي سُوقِه يُعْجِبُ الزُّرّاعَ). «شَطْأَ» به‌معني «جوانه» و «جوجه» است، جوانه‌هايي كه از پايين ساقه و كنار ريشه‌ها بيرون مي‌آيد. « آزَرَ » از ماده « مُؤازَرَة » به معني معاونت است .

« اِسْتَغْلَظَ » از ماده « غلظت » بـه معني سفت و محكم شدن است. جملـه « اِسْتَـوي عَلـي سُوقِـهِ » مفهـومش ايـن اسـت كـه بـه حـدي محكم شده كه بر پاي خـود ايستاده ، (توجه داشته باشيد كه « سوق » جمع « ساق » است). تعبير « يُعْجِبُ الزُّرّاعَ» يعني به حدي از نمو سريع و جوانه‌هاي زياد و محصول وافر رسيده كه حتي كشاورزاني كه پيوسته با اين مسائل سر و كار دارند در شگفتي فرو مي‌روند. جالب اين‌كه : در توصيف دوم كه در انجيل آمده نيز پنج وصف عمده براي مؤمنان و ياران محمد صلي‌الله‌عليه‌وآله ذكر شده است ، (جوانه زدن ـ كمك كردن براي پرورش ـ محكم شدن ـ برپاي خود ايستادن ـ نمو چشمگير اعجاب‌انگيز). درحقيقت اوصافي‌كه در تورات براي آن‌ها ذكر شده ، اوصافي است كه ابعاد وجود آن‌ها را ازنظرعواطف و اهداف و اعمال و صورت‌ظاهر بيان‌مي‌كند و امااوصافي كه در انجيل آمده بيانگرحركت و نمو و

رشد آن‌ها در جنبه‌هاي مختلف است. آري آن‌ها انسان‌هايي هستند با صفات والا كه آني از « حركت » باز نمي‌ايستند ، همواره جوانه مي‌زنند و جوانه‌ها پرورش مي‌يابد و بارور مي‌شود. همواره اسلام را با گفتار و اعمال خود در جهان نشر مي‌دهند و روز به روز خيل تازه‌اي بر جامعه اسلامي مي‌افزايند. سپس در دنباله آيه مي‌افزايد : اين اوصاف عالي ، اين نمو و رشد سريع و اين حركت پر بركت ، به همان اندازه كه دوستان را به شوق و نشاط مي‌آورد ، سبب خشم كفار مي‌شود : « اين براي آن است كه كافران را به خشم آورد » (لِيَغيظَ بِهِمُ الْكُفّارَ) . و در پايان آيه مي‌فرمايد : « خداوند كساني از آن‌ها را كه ايمان آورده‌اند و عمل صالح انجام داده‌اند وعده آمرزش و اجر عظيمي داده اسـت » (وَعَدَ اللّهُ الَّذينَ امَنُوا وَ عَمِلوُا الصّالِحاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَ اَجْرا عَظميا). بديهي است اوصافي كه در آغاز آيه گفته شد ايمان و عمل صالح در آن جمع بود ، بنابراين تكرار اين دو وصف ، اشاره به تداوم آن است ، يعني خداوند اين وعده را تنها به آن گروه از ياران محمد صلي‌الله‌عليه‌وآله داده كه در خط او باقي بمانند و ايمان و عمل صالح را تداوم بخشند و گرنه كساني كه يك روز در زمره دوستان و ياران او بودند و روز ديگر از او جدا شدند و راهي بر خلاف آن در پيش گرفتند ، هرگز مشمول چنين وعده‌اي نيستند. جمله « وَالَّذينَ مَعَهُ » (كساني كـه بـا او هستنـد) مفهـومش همنشين بودن و مصاحبت جسماني با پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله نيست ، چراكـه منافقين هم داراي چنين مصاحبتي بودند، بلكه منظوراز « مَعَهُ » به طـور قطـع همـراه بودن از نظر اصول ايمان و تقوي است. بنابراين ما هرگز نمي‌توانيم از آيه فوق يك حكم كلي درباره همه معاصران و همنشينان پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله استفاده كنيم. ولي‌هرگاه خودرا از پيشداوري‌ها تهي كنيم، قرائن روشني در

برابر ما وجود دارد كه اين عقيده مشهور را متزلزل مي‌سازد : جمله «رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَ رَضُوا عَنْهُ » در سوره توبه تنها مخصوص مهاجران وانصار نيست ، زيرا در همان آيه در كنار مهاجران و انصار « وَالَّذينَ اتَّبَعُوهُمْ بِاِحْسانٍ » قرار گرفته كه مفهومش شامل تمام كساني است كه تا دامنه قيامت به نيكي از آن‌ها پيروي مي‌كنند.

(430) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

همان‌گونه‌كه «تابعان» اگر يك‌روز در خط‌ايمان و احسان باشند و روز ديگر در خط كفر و اسائـه (بدي‌كردن) قرار گيرند، از زيرچتر رضايت‌الهي خارج‌مي‌شوند. عين‌اين‌مطلب دربـاره «صحابه» نيز مي‌آيد ، زيرا آن‌ها را نيز در آخرين آيه سوره فتح مقيد به ايمان و عمل صالح كرده كه اگر يك روز اين عنوان از آن‌ها سلب شود از دايره رضايت الهي بيرون خواهند رفت. و به‌تعبيرديگر، تعبير به «احسان» هم در مورد « تابعان » است و هم در مورد « متبوعان » ، بنابرايـن هر كـدام از اين دو ، « خط احسان » را رها كنند مشمول رضايت خدا نخواهند بود .

در روايات اسلامي كه در تفسير آيه اخير آمده است ، تأكيد فراواني بـر روي اصل « رُحَماءُ بَيْنَهُمْ » ديده مي‌شود. از جمله در حديثي از امام صادق مي‌خوانيم : « مسلمان برادر مسلمان است به او ستم نمي‌كند ، تنهايش نمي‌گذارد ، تهديـدش نمي‌كنـد و سـزاوار اسـت مسلمـان در ارتبـاط و پيوند و تعاون و محبت و مواسات با نيازمندان كوشش كند و نسبت به يكديگر مهربان باشند ، تـا مطابـق گفتـه خداونـد «رُحَماءُ بَيْنَهُمْ» نسبت به يكديگر با محبت رفتار كنيد و حتي در غياب آن‌ها نسبت به امورشان دلسوزي كنيد ، آن‌گونه كه انصـار در عصــر رســول اللّه بودنــد » . (1) ولي عجيب است كه مسلمانان امروز از رهنمودهاي مؤثر اين آيه و ويژگي‌هايي كه براي مؤمنان راستين ويـاران رسول اللّه صلي‌الله‌عليه‌وآله نقل مي‌كند ، فاصله گرفته‌اند ، گاه آن‌چنان به جـان هم مي‌افتند و كينه‌توزي و خونريزي مي‌كنند كه هرگز دشمنان اسلام آن‌چنان نكردند. گاه با كفـار آن‌چنـان پيونـد دوسـتي مي‌بندنـد كه گويـي برادراني از يك اصل و نسبند. نه‌خبري‌از آن ركوع و سجود است و نه آن نيات پاك و « اِبْتِغاءِ فَضْلِ‌اللّه » و نه‌آثار سجود در چهـره نمايان و نه آن نمو و رشد و جوانه زدن و قوي شدن و روي

1- « نــورالثقليـن » ، جلــد 5 ، صفحه 77 حديث 91 .

پاي خود ايستادن. و عجب اين‌كه هرقدر از اين اصول قرآني فاصله گرفته‌ايم به درد و رنج و ذلت و نكبت بيشتري گرفتار شده‌ايم، ولي باز متوجه نيستيم از كجا ضربه مي‌خــوريــم؟ بــاز «حميّت‌هاي جــاهليــت» مانــع انديشه و تجديد نظر و بــازگشت به قــرآن است، خــدايــا ما را از اين خواب عميق و خطرناك بيدار كن.

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

«كُفّار»: در اين جا به مفهوم كشاورز آمده است، چرا كه كشاورز بذرها و دانه را در دل‌خاك‌مي‌پوشاند و هرچيزي‌را انسان‌بپوشاند، به‌كاراو كُفْر و حق‌پوشي گفته مي‌شود.

در آيــه مــورد بحث در ترسيم سيمــاي جــامعــه مــورد نظر اسلام مي‌فرمايد:
مُحَمَّــدٌ رَسُــولُ اللَّــهِ
محمــد صلي‌الله‌عليه‌وآله فــرستــاده و پيـــام‌آور خــداســت.
در آغاز آيه قرآن نام مبارك پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله را به صراحت مي‌برد تا جايي‌براي ترديد و ترديد افكني در مورد حقانيت دعوت پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله نماند.
آن‌گــاه مي‌افــزايد:
وَ الَّــذِيـنَ مَعَــهُ أَشِــدَّاءُ عَلَــي الْكُفَّــارِ رُحَمَــاءُ بَيْنَهُــمْ
و كساني كه به همراه پيامبرند، در برابر تجاوز و زورمداري كفرگرايان تجاوزكار سخت‌گير و پرصلابت هستند، امّا در جامعه و با مردم خويش نرمخو و پرمهر و بسيار فروتن مي‌باشند. «حسن» مي‌گويد: سخت‌گيري مردم با ايمان نسبت به كفرگرايانِ تجاوزكار به جايي رسيده بود كه از لباس آنان نيز دوري مي‌جستند تا به لباس‌شان نچسبد. و نيز از دست و بدن آنان دوري مي‌جستند تا به بدنشان نرسد. امّا در ميان جامعه و مردم خويش مهر و نرمخويي‌شان چنان بود كه هيچ انسان توحيدگرا و با ايماني به برادر ديني خويش نمي‌رسيد، جز آن كه با او دست مهر مي‌داد و چهره‌اش را مي‌بوسيد و او را مورد لطف و تفقد قرار مي‌داد و حقوق و حرمت آنان را پاس

مي‌داشت.(1) كــارشـان درست همــاهنگ با مفهوم اين آيه شريفه بود كه مي‌فرمايد:
اَذِلَّةٍ عَلَي الْمُـؤْمِنينَ اَعِزَّةٍ عَلَي الْكافِرينَ(2)
مردم با ايمان نسبت به يكديگر سراپا خيرخواهي و ادب و فروتني هستند و در برابر كفرگرايان و ظالمان و تجاوزكاران سرسخت و پرصلابت.
در ادامــهِ آيــه در وصــفِ جامعــه مطلــوب مي‌افــزايد:
تَـرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّـدًا
آنان را هماره در حال ركوع و سجده و عبادت خدا مي‌نگري، چرا كه آنان بسيار نماز مي‌خوانند و راه و رسم نماز و فرهنگ آن را برپا مي‌دارند.
يَبْتَغُــونَ فَضْـلاً مِــنَ اللَّــهِ وَ رِضْــوَانــا
و بدين وسيله فزون‌بخشي و مهر خدا را مي‌جويند و از بارگاه او نعمت‌ها و خشنودي ذات بي‌همتايش را مي‌خواهند.
سِيمَاهُمْ فِــي وُجُــوهِهِـمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ

در تفسیر این فراز دیدگاه‌ها متفاوت است:
1ـ به باور «ابن عباس» و برخي ديگر منظور اين است كه: علامت و نشانه آنان در روز رستاخيز اين است كه جايگاه سجده آنان در پيشاني‌شان بسيار سپيد و درخشان است.
2ـ امّا از ديدگاه گروهي از جمله «سعيدبن جُبَير» منظور اين است كه: اثر سجده‌هاي طولاني را در پيشاني آنان مي‌نگري و اين اثر در پيشاني همان اثر خاكي است كه پس از سجده بر جاي مي‌ماند، چرا كه آنان بر خاك سجده مي‌كنند، نه پارچه و فرش.
ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَاةِ
1. در رابطه با رعايت حقوق متقابل در جامعه اسلامي به تفسير نورالثقلين، ج 5، ص 77؛ اصول كافي، ج 2، ص 169 بنگريد.
2. سوره مائده، آيه 54.

اين وصف ياران پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله و جامعه و مردم مورد نظر او در تورات است؛ چرا كه همان وصفي كه براي آنان در قرآن آمده است در تورات نيز ترسيم شده است.
در ادامه آيه به وصف آنان در انجيل پرداخته و مي‌افزايد: وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ
و وصف آنان در انجيل بسان كِشته و زراعتي است كه جوانه‌هاي خود را از دل زمين بيرون آورده و رو به سوي آسمان دارد.
فَآزَرَهُ
آن گاه آن را نيرومند و پرتوان ساخته و بدان استحكام بخشيده است.
به باور پاره‌اي منظور اين است كه: اين جوانه‌ها به شاخه‌هاي مادر پيوسته و بسان آن‌ها نيرومند و پرتوان شده است.
فَاسْتَغْلَظَ
تا ستبر شده و رشد نموده است.
فَاسْتَوَي عَلَي سُوقِهِ
و بر ساقه‌هاي خود ايستاده است.
آري، اين كِشته و زراعت به گونه‌اي رشد نموده و بر ريشه‌ها و ساقه‌ها و شاخه‌هاي پرتوان خود ايستاده، به گونه‌اي كه گويي جوانه‌ها با اصله‌ها همانند شده‌اند. واژه «سُوق» جمع ساق و ساقَة است و منظور اين است كه: اين زراعت و كِشته به رشد نهايي خود رسيده است.
يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ
آري، اين كِشته و اين زراعت به گونه‌اي رشد نموده و به محصول

فراوان رسيـده اسـت كه حتـي كشـاورزان را نيـز ـ كه خـود آن را كـاشتـه‌اند ـ شـادمـان و شگفـت‌زده سـاختـه اسـت.
«واحدي» در اين مورد مي‌گويد: در آيه شريفه خداي فرزانه در قالب اين مثال به
(434) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
وصف پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله و ايمان‌آوردگان پرداخته كه منظور از كِشت و زراعت وجود گرانمايه پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله است و جوانه‌ها ياران فداكار و پراخلاص آن حضرت كه بر گرد خورشيد وجود او هستند. آنان در آغاز طلوع اسلام ناتوان و بي‌يار و ياور بودند، همان گونه كه هر نهال و زراعتي در آغاز ضعيف است و آن گاه به تدريج قوت و توان مي‌يابد و رشد مي‌كند، مردم توحيدگرا و با ايمان نيز دست ياري بر دست يكديگر نهادند و رفته رفته با ايمان و اخلاص و خودسازي و پروا و دانش و بينش و مديريت درست، به قدرتي شكست‌ناپذير تبديل شده و بر كارها تسلّط يافتند.
لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ
اين وصف شگفت‌انگيز و شادي‌بخش و اين رشد و حركت كمال‌جويانه و سريع، همان گونه كه دوستداران حق و عدالت را شادمان مي‌سازد، كفرگرايان و بداندیشان و ستمكاران را به خشم مي‌آورد. آري، هدف اين است كه خدا با اين كار كفرگرايان را به خشـم آورد و اصـلاح ستيـزان را نـاراحت كند.
به باور گروهي منظور اين است كه: خدا توحيدگرايان و ايمان‌آوردگان را نيرو بخشيد و پرتوان ساخت تا با شمار بسيار آنان و اتحاد و يگانگي‌شان در راه حق و عـدالت و بندگي خدا، كفرگرايان را به خشم آورد.
در آخـريـن فـراز آيـه مي‌افزايد: وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَ أَجْرًا عَظِيمًا
خدا به كساني از آنان كه ايمان آورده و كارهاي شايسته انجام داده‌اند وعده آمـرزش و پـاداشـي پـرشكـوه داده اسـت.
آري خداي پرمهر به كساني كه ايمان آورده و در فرمانبرداري خدا پايداري ورزيـده‌اند وعـده فـرمـوده است كه گناهانشان را بپوشاند وبزدايد و به آنان پـاداشي شكـوهبـار و مانـدگـار ارزانـي دارد.

پـرتـوي از آيــات(1)

پـرتـوي از آيــات

در آيات روح‌بخش و روشنگري كه گذشت افزون بر آنچه در تــرجمــه و تفسيــر آن‌هـــا آمــد ايــن نكـــات انســان‌ســاز نيــز در خــور تعمــق و تفكّــر اســت.

بي‌ترديد انسان به هر نژاد و قبيله و سرزمين، يا جريان فكري و عقيدتي پيوند خاطر داشته باشد، نسبت بدان عشق مي‌ورزد و اين پيوند دروني و علاقه باطني او با سرزمين و نژاد و همفكران و همدينانش ـ در صورتي كه از حالت اعتدال و توازن و انصاف و حق‌جويي نگذرد و به صورت دفاع افراطي و حمايت‌هاي بي قيد و شرط و دنباله‌روي‌ها و پافشاري‌هاي بي دليل و برهان درنيايد ـ نه تنها ناروا نيست كه عامل سازنده‌اي براي هماهنگي و همدلي و تعاون اجتماعي و پيشرفت و ترقي است؛ امّا اگر از حالت حق‌جويي و اعتدال گذشت، آن گاه است كه ديگر ويرانگر و فاجعه‌آفرين مي‌گردد؛ و منظور از تعصّب و حساسيت‌هاي كور نژادي، مردمي، فكري، مذهبي، كه آفت آزادي انديشه و عقيده و زندگي مسالمت‌آميز انساني شناخته شده و انسان‌ها را به گروه‌هاي برتر و فروتر يا خودي و غيرخودي و يا برگزيده و فرمانبردار تقسيم مي‌كنـد، سخت مـورد نكـوهش قـرار گـرفته، همين افراط‌كاريها و تندروي‌ها و حمايت‌ها و دنبـاله‌روي‌هاي بي دليـل و نابخـردانه از زورمداران و عشق و نفرت‌هاي بي‌اساس است.(2)
آري، تعصب و تعصب‌ورزي، حمايت غيرمنطقي و بي پايه و اساس است.
به حفظ
1 ـ مترجم .
2. واژه «تَعَصُّب» از ريشه «عَصَب» برگرفته شده و به مفهوم پي‌هايي است كه مفصل‌ها را به هم پيوند مي‌دهد، امّا در اصطلاح به هر نوع گرايش و طرفداري غيرواقع‌بينانه و افراطي از فرد و گروه، قبيله و عشيره، رنگ و نژاد، سرزمين و منطقه جغرافيايي، حزب و سازمان، شخص و نهاد، ارزش‌ها و جريان‌هاي فكري و مذهبي و سياسي گفته مي‌شود.
(436) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
و حراست از موجود پنداري و خرافي و موهوم و يا يك ارزش بدلي و تحميلي و ظـالمانه و پـوچ برخـاستن است. يك ضـد ارزش و يك رذيلـت اخـلاقي است.
سرچشمه بسياري از گناهان، جنگ‌ها و كشتارهاي خونبار تاريخ بشر، مايه شورش‌ها و عصيان‌ها و وحشت و ترورهاي پايان‌ناپذير، منشاء خودسري‌ها و خشونت‌ها و ددمنشي‌ها و تجاوزها و عامل ويرانگري در انتقال خرافات و اوهام و فرهنـگ‌هاي جاهـلي از نسلي به نسلي ديگر، تحت عنوان آداب و رسوم نياكان يا سنن و ارزش‌هاي خيالي و ساختگي مذهبي است.

ريشه تَعَصُّب

تعصّب از خودخواهي ريشه مي‌گيرد و از خود دوستي آبياري مي‌گردد و از خودپرستي ساقه و تنه و شاخ و برگ مي‌رويانند و به بار مي‌نشيند و ميوه تلخ و زهراگين خويش را عرضه مي‌كند و با پراكندن بوي نامطبوع و متعفّن خود، فضاي زندگي فرد، خانواده، جامعه و تمدّن را آلوده و انسان را مسموم مي‌سازد؛ و آن گاه او را از انديشه درست و آزاد و رسيدن به حق و عدالت و دست يافتن به واقعيت‌ها باز مي‌دارد و صحنه حيات انسان را به ظلمت و جهالت و تباهي و تيره‌بختي مي‌كشد؛ و از پي آن استبداد و اختناق را جايگزين حرّيّت و استقلال، كينه و نفرت را به جاي مهر و مهرورزي، جهل و جنايت را به جاي آگاهي و بشردوستي، آتش و خون را به جاي صلح و آزادي، كشتمان را به جاي گفتمان، مسلسل و تيربار را به جاي قلم و روزنامه و انحطاط و افول و غروب تمدن‌ها و جامعه‌ها را به جاي رشد و شكوفايي و فراز آن‌ها مي‌نشاند؛ كتابخانه‌ها و كتاب‌ها را مي‌سوزاند، شهرها و مزرعه‌ها را به آتش مي‌كشد، كارگاه‌ها و پارك‌ها و دانشگاه‌ها را ويران يا بي‌محتوا و به گورستان سرد و خاموش تبديل مي‌كند و قبرستانها را آباد مي‌سازد؛ مراكز علمي، فكري، صنعتي، هنري، اَقْطاري، اجتماعي، فرهنگي، تحقيقي و بشردوستانه را سرد و بي‌روح و سياه‌چال‌ها، دخمه‌ها، زندان‌ها و دهليزهاي مرگ را برپا و پررونق و آكنده از انسان‌هاي كمال‌جو،

تفسير مردان (437)

آزاديخواه، سلطه‌ناپذير و اصلاح‌طلب مي‌سازد؛ به ويژه كه اين تعصّب‌ها رنگ نژادي، ملّي، حزبي و مذهبي نيز بر خود بگيرد و با رياكاري و عوامبازي و سوادگري تزيين گردد و با دست پليد شيفتگان قدرت و پايمال‌كنندگان حقوق بشر ـ كه در همين كمين‌گاه كمين كرده‌اند ـ آن چنان تزيين بشود. بي دليل نيست كه در ميان شگردهاي تخريبي، رايج‌ترين شيوه تهاجم به حيات و شخصيت انسان‌هاي آزاديخواه و اصلاح‌طلب، شيوه ايجاد تعصّب سياه و مرز ناشناس بر ضد آگاهان و آزادي‌خواهان و روشنفكــران و در كنارش ايجاد حساسيّت كور و كينه و عقده و نفرت و خشونت نسبــت به مخــالفان استبــداد و انحصـــار و اختناق است.

مبتلايان به بيماري تعصّب براي هر آنچه و هر آن كسي كه به آنان پيوند خورد، بسيار اهمّيّت مي‌دهند، براي آن پديده يا شخصيت، ارزش بي‌حساب و كتابي را برمي‌شمارند و به گونه‌اي افراطي از آنها جانبداري مي‌نمايند.
آنــان شهــر و ديــار خـويش را جالب‌ترين‌ها،
نــژاد و رنــگ و خــون خود را بـرتــريـــن‌ها،
قبيله و عشيره و دودمان خود را شريف‌ترين‌ها،
شغل و حرفه و كــار خــود را ارزشمندترين‌ها،
لهجــه و زبــان و خــط خـود را دل‌نشين‌ترين و غني‌تــرين و زيبــاتريــن‌هـــا،
انديشه و فكر و فرهنگ خود را با رسالت‌ترين و انسان‌سازترين و پــوياتريــن‌ها،
حزب و گروه و جمعيت و انجمن خود را صالح‌ترين و صدق‌ترين‌ها و ارزش‌گراترين‌ها،
جهــان‌بيني، ايــدئــولــوژي و عقيده و مذهب و طرز تفكّر و برداشت و تفسير خــود را كـامل‌ترين و جامع‌ترين و مترقّي‌ترين‌ها،
و پيشــوا و مقتــدا و پيشتــاز و الگــو و سمبــل و راهگشــايــان خود را با آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن (438)
كفــايت‌تــرين، ارزشمنــدتــرين، مجــرّب‌ترين و عــادل‌تــرين‌هــا مي‌پنــدارند!
تعصب‌ورزان و تاريك‌انديشان به هيچ عنوان برتري ديگران را در هيچ بُعدي از ابعاد نمي‌پذيرند و احتمال آنرا هم نمي‌دهند و بي دليل و برهان و لجوجانه و متعصّبانه انكار مي‌كنند و هرگز حاضر به تفكّر آزاد و انديشه حق‌جويانه و مطالعه بي‌طرفانه و تعقّل و تحقيق و تعمّق و بررسي حق‌طلبانه نيستند؛ چه كه انديشه آنان در اسارت تعصّبات سياه و پيشداوري‌هاي ابلهانه و در كمند برانگيزانندگان تعصّب‌ها و حساسيت‌هاي كور است. از همين زاويه است كه چنين فرد و جمعي براي هيچ انديشه و عقيده و مذهب و جرياني، جز برداشت و طرز تفكر عقيدتي و سياسي خويش حق طرح و بحث و حيات قائل نيستند و آزادي در اقامه شعائر و برگزاري مراسم و كنفرانس، بيان مطالب و طرح انديشه‌هاي خارج از چهارچوب افكار و بافته‌هاي خويش را نمي‌دهند و براي سركوبي آنها به هر كار ناپسندي، حتي جوّسازي و عوام‌فريبي، سانسور و تفتيش عقائد، اجبار و اكراه، خشونت و بي‌رحمي، سر به نيست كــردن مخــالفــان و شعله‌ور ساختن جنگ‌هاي هستي‌سوز مرامي و مذهبي دست مــي‌آلاينــد، كــه:

جنگ‌هـاي خـونين و متعصّبـانـه صليبـي،
استبـداد خشـن و ديـرپـا و سيـاه كليسـا در قـرون وسطـي با آن همه فجـايـع هـول‌انگيـز،
برخـوردهاي خونين و مداوم فرقه‌اي در هند،
فجايع نازيسم و هيتلر،
استبـداد و خـودسري موسولينـي و فاشيسم،
مظالم نژادپرستان متعصّب صهيونيزم و اردوگاه.... و نـژادپرستـان سفيـد،
درگيريهاي خونبار شيعه و سُني، بحران‌آفريني پايان‌ناپذير استبداد و انحصار بر ضد آزادي و اصلاحات در جهان اسلام در چند قرن اخير و جنگ‌هاي منطقه‌اي و
تفسير مردان (439)
جهاني از آن جمله‌اند، چرا كه به قول مولوي:
سخت‌گيري و تعصّب خامي است تا چنيني كار خون‌آشامي است.
در چنين شرائط و جوّ نامساعد و دودآلودي از تعصّبات است كه گروه غالب و ظالم، نه خود از آزادي انديشه و فكر و برداشت صحيح و واقع‌بينانه و تشخيص صواب از ناصواب برخوردار است و نه به ديگران اجازه مي‌دهد كه خارج از سلطه فكري خشونت خودكامگان با آزادي انديشه و استقلال فكر، راه تعالي و تكامل، رشد و ترقي، آزادي و معنويت عدالت و دموكراسي و سازندگي و اصلاحات را در پيش گيرند و با آزادي در انديشه، منطق در گفت‌گو و قانونمداري در ميدان عمل، با مهر و بشـردوستي به سـوي يك جامعه باز و توسعه يافته و آزاد از خشونت و تعصّب و خرافه و دنبـاله‌روي و وحشـت و تـرور و داغ و درفش و دخمـه‌هاي نهان و آشكار و گـروه‌هاي فشـار و اوبـاش گـام سپـارند.
راستـي كه يكي از اسـاسي‌ترين علل انحطاط و عقب‌ماندگي شرق و كشورهاي اسـلامـي در اين زنجيـره از آفت‌هاست.

برانگيزاننده تعصّب و خشونت و پرچمدار و مروّج اين آفت و تباهي، در مرحله نخست شيطان است و از پي آن دو گروهند كه به نمايندگي از شيطان به اين تبهكاري و تبــاه‌آفــريني دست مي‌يــازنــد. اين دو گـروه عبارتند از:

1ـ خــودكامگــان سيــاسـي، نظامــي و اقتصادي و...

2ـ جــاه‌طلبان و زاهدنمايان فكري و مذهبي و ملّي و...

اين‌ها هستند كه به منظور انحصار قدرت و امكانات عمومي و تسلّط ظالمانه بر توده‌ها، در كنار شيوه‌هاي تخريبي، شيوه ايجاد تعصّبات سياه و خشونت و مرز ناشناس را نيز به كار مي‌گيرند. بدين وسيله از سويي مي‌كوشند تا با شگردها، ترفندها، تردستي‌ها و بمباران تبليغاتي و سانسور و سلب حق دفاع از ناراضيان، به

(440) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

سود فرد يا گروه يا جريان فكري و عقيدتي و سياسي مورد نظر خويش، ايجاد شور و شعار و احساسات كور و تعصّبات سياه نمايند و از طرف ديگر در كنارش كينه و نفرت، عقده و خصومت و بدبيني نسبت به ديگران را ايجاد و تشديد كنند. فاجعه آنجاست كه اين دو گروه دست در دست هم نهند، متحد گردند، منافع و مصالح خويش را در همدلي و همسويي و هماهنگي با هم بيابند و دوشادوش هم به استثمار و استضعاف مــردم و سركــوب آزادي‌خواهان بپــردازند امير مؤمنين عليه‌السلام در اين مورد مي‌فرمايد:

فَعَــدُوُّ اللّهِ اِمامُ الْمُتَعَصِّبيــنَ وَ سَلَــفُ الْمُسْتَكْبِــرينَ الَّذي وَضَــعَ اَســاسَ الْعَصَبِيَّةِ...

شيطان بود كه به خاطر نخوت و غيرت كاذب و تفاخر به اصالت و آفرينش خويش در برابر آدم تعصّب پيشه ساخت و اين تعصب كور او را از اطاعت خدا منحرف ساخت. اين دشمن خداست كه امام پيشواي متعصّبان و سرسلسله و پيشتاز بــرتــري‌جويان است و اوســت كه پايه و اساس تعصّب سياه و سخت‌گيري و خشــونت و فــريب و خــودسري را پي نهاد. (1)

و مي‌فــرمــايــد: اَمّا اِبْليسَ فَتَعَصَّبَ عَلي آدَمَ لِاَصْلِه وَ طَعَنَ عَلَيْهِ في خِلْقَتِه، فَقالَ اَنَا نــارِيٌّ وَ اَنْــتَ طينِّــيٌ.(2)

شيطان در برابر آدم به خاطر اصل و اساس خويش تعصب ورزيد، آدم را مورد طعن قرار داد و گفت «من از آتشم و تو از خاك.»

و هشدار مي‌دهد كه:

اَلا فَالْحَذَرَ الْحَذَرَ مِنْ طاعَةِ ساداتِكُمْ وَ كُبَرائِكُمُ الّذينَ تَكَبَّرُوا عَنْ حَسَبِهِمْ وَ تَرَفَّعُوا فَوْقَ نَسَبِهِمْ... فَاِنَّهُمْ قَــواعِــدُ اَســاسِ الْعَصَبِيَّةِ وَ دَعائِمُ اَرْكانِ الْفِتْنَةِ وَ سُيُوفُ اعْتِزاءِ الْجاهِلِيَّة.(3)
زنهار، زنهار، از پيروي و اطاعت بزرگان و سردمداران خود برحذر باشيد؛ همان‌هايي كه به واسطه موقعيت خود تكبّر مي‌فروشند و خويشتن را برتر و بالاتر از
1. نهج‌البلاغه، خطبه 192.
2. نهج‌البلاغه، خ 192.
3. نهج‌البلاغه، خ 192.

نسب خود مي‌شمارند؛ كارهاي ناصواب را به خدا نسبت مي‌دهند و به انكار نعمت‌هاي خدا برخاسته تا با قضاء الهي ستيزه كنند و نعمت‌هاي او را ناديده گيرند. اينان هستند كه بنيانگذار تعصّبات كور و پايه‌گذار فتنه و فساد و آشوب و خشونت از نيــام‌كشنــدگــان شمشيــرهاي تفــاخــر جـاهليــت هستنــد.
و راز اين شيوه منحطّه را چنين ترسيم مي‌كند: وَ لَقَدْ نَظَرْتُ فَما وَجَدْتُ اَحَداً مِنَ‌الْعالَمينَ يَتَعَصَّــبُ لِشَيْءٍ مِـنَ الْاَشْياءِ اِلاّ عَنْ عِلَّهٍ تَحْتَمِلُ تَمْويهَ الْجُهَلاءِ اَوْ حُجَّةٍ تَليطُ بِعُقُــولِ السُّفَهــاءِ...(1)
من در اعمال و كردار جهانيان نظر افكندم هيچ كس را نيافتم كه در مورد چيزي تعصّب ورزد جز اينكه يا به خاطر فريب توده‌ها، كه واقعيت‌ها را بر آنان مشتبه سازد و يا به منطق سفيهان بچسبد و در عقل و انديشه سفيهان نفوذ كند.

همچنانكه بيماري قَتّال استبداد و انحصار دوجانبه است، كه در يك سو، گروه استبدادگر و انحصارگر و انحصارطلب قرار دارند و در سوي ديگر استبدادپذيران و تحمل‌گران ستم و بيداد و خودسري و خشونت، بيماري تعصّب نيز اين گونه است؛ چرا كه در آنجا نيز در يك سو برانگزانندگان فريبكارِ تعصب و جاه‌طلبان شيفته قدرت و زاهدنمايان احمق قرار دارند ـ كه به ايجاد تعصّب و انگيزش حساسيت كور و تئوريزه كردن خشونت و سخت‌گيري و جنايت با بهانه‌هاي گوناگون در تلاشند ـ و در سوي ديگر تعصّب‌پذيران و ساده‌انديشان و دنباله‌روهاي كور و كر، كه بافته‌هاي فريبكارانه آنان را بدون انديشه و تفكّر و بي‌دليل و برهان مي‌پذيرند و از پي آنان مي‌دوند و خود را به هر آب و آتش مي‌زنند و از هيچ شقاوت و پايمال‌ساختن حقوق مردم پروا نمي‌دارند!

1. نهج‌البلاغه، خ 192.

(442) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

اگـر تعصّـب سـلاح بـرنـده و مـرگبـارِ جـاه‌طلبـان و تزويرگران است، منطـق ابلهـــان و نابخـــردان و دنبـالـه‌روهـا نيـز هسـت.

همچنانكه ستم‌پذيري و تحمّل استبداد، يك جرم سياسي و مذهبي و انساني است، تعصّب‌پذيري و بر گرد تعصّب‌انگيزان گشتن، به ساز آنان رقصيدن، به ميل آنان قيام و قعود كردن، خواسته آنان را گردن نهادن و شعارشان را سر دادن، با تحريك‌پذيري از سوي آنان، فاجعه آفريدن و بحران پديدآوردن نيز جنايت و ظلمي سهمگين است: ظلم به خويشتن، به فرد، خانواده و جامعه، به همدينان و هم‌نوعان، به عصرها و نسل‌ها، به خدا و مذهب و ارزش‌هاي آسماني و به همه والايي‌ها و قـداست‌ها و حـرمـت‌هاست، بنـابـرايـن در تعصّب، سـه گروه محكوم هستند و در خـــور كيفـــر:

1ـ تعصب انگيزان،

2ـ تعصب پـذيران،

3ـ و نظاره‌گران بي‌تفاوتي كه مي‌فهمند و قدرت مبارزه با چنين آفت ويرانگر و جوّ آلوده و فضاي تيره و تاري را دارند، امّا دم فرو مي‌بندند و دل نمي‌سوزانند و با اين آفت انحطاط‌آفرين و ظالمانه درنمي‌افتند؛ درست همانند پديده ستم و استبداد كه هم ستمكاران و خودكامگان منفورند و هم ستم‌پذيران و هم كساني كه نداي دادخواهي ستمديدگان و مظلومان را بشنوند و پايمال شدن حقوق بشر را نظاره كنند و با اين وصـف به كمـك قـربانيان نشتابند و مردگاني باشند متحرّك.

اميرمؤمنان در اين مورد مي‌فرمايد:

صَدَّقَهُ اَبْناءُ الْحَمِيَّةِ وَ اِخْوانُ الْعَصَبِيَّةِ وَ فُرْسانُ الْكِبْرِ وَ الْجاهِلِيَّةِ...
و تعصب‌ورزان گفتار زشت و ظالمانه شيطان را شنيدند و يكه‌تازان ميدان خودخواهي و برتري‌جويي و جهالت آن را پذيرفتند و گواهي نمودند...
تفسير مردان (443)

انواع و اقسام تَعَصُّب

بــلاي انسان‌سوز تعصّب بيماري پيچيده‌اي است كه داراي انواع و اقسامي است:
تعصب شخصي، گروهي، حزبي، صنفي، طبقاتي، نژادي، قبيله‌اي، جغرافيايي، فكري، سياسي، ايدئولوژيكي، عقيدتي، مذهبي و تعصب در آداب و رسوم پيشينيان و نياكان؛ و تمامي اين‌ها زشت و ناروا و انحطاط‌آفرين است؛ چرا كه تعصب، قدرت انديشيدن و شناخت درست را از انسان مي‌گيرد، انديشه بشر را اسير خرافه‌ها و تباهي‌هاي خود مي‌سازد، هرگونه استقلال فكر و عمل را از انسان سلب مي‌كند، او را از هدايت و رشد، خودسازي و ساختن جامعه شايسته و دنياي نو و فضاي باز و توسعه يافته محروم مي‌سازد. بخش مهمي از كشتارها، غارت‌ها، انهدام‌ها، انحطاط‌ها، عقب‌ماندگي‌ها، توسعه‌نيافتگي‌ها، كشمكش‌ها و سياهي‌ها، به راستي ميوه تلخ و زهرآگين آن است و نيز عاملي است براي انتقال شرك و ميكرب مرگبار كفر و خرافات و سخــت‌گيــري‌ها و نابــردبــاري‌ها و خشــونت‌ها و بيدادگريها از پيشنيان به نسل‌هاي كنوني و آينده.

انديشمندان دستگاه تعقّل و تفكّر انسان را به آيينه تشبيه كرده‌اند؛ همان گونه كه آيينه هرچه صاف و شفاف و بي‌زنگار باشد، پديده‌ها در آن بهتر و زيباتر نمايانده مي‌شوند و در صورت تيره و تار و زنگارزدگي، آن‌ها را آن گونه كه هستند نشان نمي‌دهد، صفحه ذهن و انديشه انسان نيز چنين است. هنگامي كه در دستگاه انديشه انسان ايجاد حساسيت شود و صفحه مغزش از پندارهاي ناروا، نفرت‌ها، كينه‌ها، عقده‌ها، پيشداوري‌ها و تعصّبات كور و عشق و نفرت بي‌جا و بي‌اساس آكنده گردد، ديگر رويدادها و چهره‌ها و جريان‌ها را آن گونه كه هستند و روي داده‌اند، نشان نمي‌دهد و ديگر درست نمي‌نمايانند و به حقيقت راه نمي‌گشايد.
آري، انسان تنها هنگامي ممكن است به شناخت درست و برداشت صحيح دست
(444) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
يابد كه دستگاه ذهني و فكر خويش را از حساسيت‌پذيري منفي و تخريبي و بي دليل و برهان مصون و از تعصبات كور و دوستي‌ها و دشمني‌ها و پيشداوري‌ها و سخت انديشي و توطئه‌پنداري‌ها پاك سازد؛ در غير اين صورت چه بسيار كه زشت را زيبا مي‌نگرد و زيبا را زشت؛ نيك را بد مي‌يابد و بد را نيك، نقاط قوت را ضعف مي‌بيند و نقاط ضعف را كمال و جمال؛ چه كه آفت تعصّب، آزادي انديشه و استقلال فكر و قدرت شناخت و برداشت درست و داوري و قضاوت عادلانه را از انسان مي‌گيرد و او را در مسير زندگي و هنگامه تصميم‌گيري‌هاي سرنوشت‌سازبه تباهي سوق‌مي‌دهد.
مبتلايان به بيماري تعصّب دستخوش افراط و تفريط مي‌شوند و از تعادل و توازن و عدل‌وانصاف به بيراهه مي‌روند.
آنان عيب‌هاي‌خود و وابستگان به‌اردوگاه‌خودراكمال،
زشتي‌هاي آنان را زيبايي،
شكست‌شان را پيروزي،
ضعف آنان را قوّت،
ذلّت و خفّت آنهارا سرفرازي،
بردگي و اسارت شان را آزادي و آزادگي،
وابستگي آنان را استقلال،
ناآگاهي و عدم رشدشان را رشد و آگاهي،
جهل و ناداني آنان را دانش و بينش،
خمودي و قشرگري‌شان را خرد و تحرك و ژرفنگري،

ظلمـت زدگـي آنـان را نـور و پـرتـو افكنـي،
رذيلت‌شـان را فضيلـت،
پوكي‌شان‌را هوشياري‌ومحتوا،
دنبـالـه روي‌شـان را انتخـابگـري و ابتكـار،
تفسير مردان (445)
ابلهي و ساده‌لوحي‌شـان را تفكّـر و ابـداع،
تـرس‌شـان را شهـامـت،
جبـن‌شـان را شجـاعـت،
پـژمـردگي‌شـان را شور و طراوت،
افسـردگي‌شـان را خـروش،
سكـونشـان را حـركت،
سكـوتشـان را فـريـاد،
فقـرشـان را رفـاه،
پسـرفت‌شـان را پيشـرفـت،
بي‌بند و باري‌شان را تقوا و پـاكي،
پليـديشـان را پـاكيـزگـي،
بيـدادشـان را داد،
ظلـم آنـان را عـدل،
ستـم‌پذيريشـان را حـق‌پذيـري،
خشـونـت و شـرارتشـان را مهـر و محبـت،
فريب‌شان را حقيقـت و مصلحـت،
سخت‌انـديشـي و سخت‌گيـري و خـامـي آنـان را پختگـي و كـارآيـي،
نـابـردبـاري و عـدم تحمـل و تسـاهـل آنان را غيـرت و قـاطعيـت،
شقـاوت آنـان را سعـادت،
استبـداد و اختنـاق و سانسـور و خودكامگـي‌شـان را اوج آزادي و عـدالت،
كمنـد و زنجيـر و.... فرزندانشـان را دانشگـاه،
و دوزخشان را بهشت پرطراوت و زيبا مي‌نگرند و در مورد غيرخودي و بيگانه به عكس به پيشداوري مي‌پردازند و خون‌شان را مباح اعلام مي‌كنند و ترور و كشتار و
(446) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
زنـدان آنـان را لازم!
قرآن وضعيت آشفته فكري و دروني قربانيان تعصّب را به تابلو مي‌برد و روشنگري مي‌كند كه آنان به صورتي مسخ مي‌شوند كه زشت را زيبا و زيبا

را زشت مي‌نگرند و ارزش‌هـا و پسنـديده‌هـا را نـاپسنـد و ضـد ارزش إعـلام مي‌كننـد:
أَفَمَـنْ زُيِّـنَ لَهُ سُـوءُ عَمَلِه فَرَآهُ حَسَناً(1)
آيا آن كسي كه زشتي كردارش براي او آراسته شده و آن را زيبا مي‌نگرد، بسان انسان درست‌انديش و شايسته كردار است؟
و نيز در باره قربانيان تعصب مي‌فرمايد:
وَ كَـذلِـكَ زُيِّـنَ لِكَثيـرٍ مِنَ الْمُشْـرِكينَ قَتْلَ اَوْلادِهِمْ شُرَكاؤُهُمْ لِيُرْدُوهُمْ... (2)
و اين گونه براي بسياري از تعصب‌ورزانِ شرك‌گرا، بت‌هايشان كشتن فرزندانشان را آراستند، تا نابودشان سازند و دين و آيين‌شان را بر آنان مشتبه گردانند...
و در مـورد سردسته انحصـارگران و تعصب‌انگيـزان مي‌فـرمـايد:
وَ كَـذلِـكَ زُيِّـنَ لِفِـرْعَـوْنَ سـوءُ عَمَلِـه وَ صُـدَّ عَـنِ السَّبيـلِ.(3)
و اين‌گونه‌براي‌فرعون زشتي‌كارش‌آراسته‌شدوزيباجلوه‌كرد واز راه‌راست‌باز ماند...
و مي‌فـرمـايـد:
وَ زَيَّـنَ لَهُـمُ الشَّيْطـانُ اَعْمـالَهُـمْ فَصَـدَّهُـمْ عَـنِ السَّبيـلِ(4)
و شيطان كارهايشان را برايشان آراسته و آنان را از راه راست بازداشته بود و در نتيجه حق را نمي‌يافتند.
و مي‌افـزايـد:
قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالأَخْسَرينَ اَعْمـالاً... وَ هُمْ يَحْسَبُونَ اَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعاً...(5)
1. سوره فاطر، آيه 8.
2. سوره انعام، آيه 138.
3. سوره غافر، آيه 38.
4. سوره نمل، آيه 24.
5. سوره كهف، آيه 106.

بگو: آيا شما را از زيانكارترين مردم آگاه گردانم؟ آنان كساني هستند كه تلاش‌شان در زنـدگي اين جهان به هدر رفته و خـود باز هم مي‌پنـدارنـد كه كـار خـوب انجام مي‌دهند.
پيامبر از سـه مرحله انحطـاط و پسـرفت كه در كمين امت است هشدار مي‌دهـد كه در اين بحث سخـت در خـور تعمق است:
كَيْفَ بِكُمْ إِذا فَسَدَت نِسائُكُمْ وَ فَسَقَ شَبابُكُمْ وَ لَمْ تَأمِرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَ لَمْ تَنْهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ؟
فَقيلَ لَهُ: وَ يَكُونُ ذلِكَ يا رَسُولَ اللّهِ؟ قالَ: نَعَمْ وَ شَرٌّ مِنْ ذلِكَ
كَيْفَ بِكُمْ اِذا اَمَـرْتُـمْ بِالْمُنْكَـر وَ نَهَيْتُمْ عَن الْمَعْرُوفِ؟ قيلَ يا رَسُولَ اللّهِ وَ

يَكُونُ ذَلِكَ؟ قالَ: نَعَـــمْ وَ شَـــرٌّ مِـنْ ذَلِـــكَ!
كَيْفَ بِكُـمْ اِذا رَاَيْتُـمْ اَلْمَعْـرُوفَ مُنْكَراً وَالْمُنْكَرَ مَعْرُوفاً...(1)
هان اي مردم، چه خواهيد كرد آن گاه كه زنان شما دستخوش تباهي گردند و نسل جـوانتـان به گنـاه روي آورند و شما را از دعوت به سوي حق و قانونگرايي و هشـدار از گنـاه و قـانون‌شكنـي خـودداري ورزيـد؟
پـرسيـدنـد: اي پيـامبـر! آيـا چنيـن روزگـاري پيـش خـواهـد آمـد؟
فرمود: آري و بدتر از اين...
آن گاه فرمود: چه خواهيد كرد آن گاه كه مردم را به ستم و گناه فرمان دهيد و به قـانـون‌شكنـي ترغيـب نماييد و از قـانـون‌گرايي و بشـردوستي و نيكي بازداريد؟
پـرسيـدنـد: آيـا چنيـن شـرايـط زشت و ظـالمـانـه‌اي پيش‌خواهد آمد؟
فرمود: آري و بدتر از اين...
سپس فرمود: چگونه خواهيد بود آن گاه كه نيكي‌ها و ارزش‌هاي واقعي در نظر شما گناه و ناروا شناخته شوند و زشتي‌ها و ستم‌ها و نارواها و پايمال ساختن حقوق مردم نيـك و پسنديده در نظر آيند؟
1. قُرْبُ الاِسْنادِ، ص 26، به نقل از در مكتب اهل بيت، ج 1، ص 147.
(448) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
با اين بيان ممكن است دستگاه تفكر و شناخت انسان به گونه‌اي دچار آفت و تعصب گردد كه رواها را ناروا و نارواها را روا بنگرد و عدالت، آزادي، حقوق بشر، حقوق شهروندي، داوري و قضاوت براساس معيارهاي ملّي و فراملّي، افكار عمومي جهاني، نظارت‌پذيري و نقدپذيري، پاسخگويي در برابر عملكردها به مردم و... همه را ارزش‌هـاي ســـاختـــه استعمـار و بيگـانه بنگـــرد!!
امير مؤمنان در اين مورد تحليل جالبي دارد كه مي‌فرمايد:
مَنْ عَشِقَ شَيْئاً اَعْشي بَصَرَهُ وَ اَمْرَضَ قَلْبَهُ، فَهُوَ يَنْظُرُ بِعَيْنٍ غَيْرِ صَحيحَةٍ وَ يَسْمَعُ بِاُذُنٍ غَيْـــرِ سَميعَـــةٍ.(1)
كسي كه با احساسات و بدون انديشه درست و با شعارِ بدون شعور ژرف عاشق گردد، چنين دوستي و دشمني يا عشق و تعصّب احساسي، چشم او را كور و خرد او را بيمار و نارسا مي‌سازد. او در آن شرايط به پديده‌ها با چشمي غيرواقع‌بين و با گوشي ناشنـوا مي‌نگـرد و گـوش مي‌سپـارد و روشـن است كه از راه حق دور مي‌افتد.
آري، انحصارگران و خودكامگان در راه قبضه قدرت و امكانات توده‌ها، آنان را با انواع شگردها و از آن جمله انگيزش تعصّب كور به اين بيماري و مسخ‌شدگي مي‌كشند؛ به گونه‌اي كه اگر زورمداران سپيدي را سياهي

جلوه دادند و يا سياهي را سپيدي، آنان به راحتي مي‌پذيرند و به خود اجازه انديشه و چون و چرا نمي‌دهند و آگاهان و ستم‌ستيزان و انتقادگران و روشنفكران را، كه آزادي انديشه و منطق در گفتار و قــانــونگرايي در عمــل را مي‌خــواهنــد، در خــور مــرگ و تــرور مي‌نگرند؛ نه زنــدگي و آزادي و آن گــاه است كه بســان آب خوردن آدم مي‌كشند و بر آن جنايت افتخار هم مي‌كنند و از سوي قربانيان جهالت و تعصّب با سلام و صلوات بدرقه و استقبال نيز مي‌گردند.
1. نهج‌البلاغه، خ 107.

اسلام با همه عصبيت‌ها مبارزه مي‌كند و انسان را به آزاداندیشي و آزادمنشي فرا مي‌خـوانـد، چـرا كه تعصّب هـرگـونه كه باشد زشـت و انحطـاط‌آفـرين است.
تعصب، خواه نژادي يا قبيله‌اي، طبقاتي يا حزبي، گروهي يا ملّي، فكري و يا مذهبي و حتي در مورد پيشوايان معصوم و برگزيده بارگاه حق نيز با انسان شدن و آزاد انديشيدن و شناخت حقايق و بال گشودن به واقعيت‌ها و رشد و هدايت سخت ناسازگار است؛ چرا كه تعصب، انديشه و فكر انسان را اسير تباهي‌هاي خود مي‌كند و هـرگـونه قـدرت درك و دريافت و فهم درست را سلب مي‌نمايد. آفت تعصّب از «من» پرستي ريشه مي‌گيـرد؛ هرچند كه در راه حق باشد.
حـق‌دوستي و حمايت از حق و جانبداري از حقيقت زماني پسنديده است كه بـراي حـق و بـه خـاطـر واقعيت باشد و نه براي «من».
دفاع از حق براي اينكه دين من است، آئين پدر و مادر من است، ميراث گذشتگان من است، آداب و رسوم پيشينيان من است، گزيده خويشان و ياران من است، راه و رسم ايل و تبار من است، چنين دفاع از حق جز من‌پرستي چيز ديگري نيست. و مـي‌دانيـم كه در نگـرش توحيـدي و انساني اسـلام «من» بايستي براي حق باشد و نه حـق بهـانـه و سرپـوشي و ابـزار و وسيلـه‌اي براي «من».
پيـامبـر گرامي در نكوهش از آفت تعصّب و تعصّب‌انگيزي و تعصب‌ورزي ـ كه آفـت رشـد جـامعـه و آزادي انـديشه است ـ فرمود:
مَنْ تَعَصَّبَ اَوْ تُعَصِّبَ لَهُ فَقَدْ خَلَعَ رِبْقَةَ الْاِسْلامِ مِنْ عُنُقِه(1)
كسي كه در زندگي تعصب ورزد و يا برانگيزد و اجازه دهد تا در مورد او تعصب ورزنـد، پيـونـد خـود را با اسـلام گسستـه است.
1. اثبات‌الهداة، ج 1، ص 47، ثواب الاعمال، ص 474؛ نورالثقلين، ج 5، ص 72.
(450) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
و فـرمـود:
مَنْ كـانَ في قَلْبِـه حَبَّـةٌ مِنْ خَرْدَلٍ مِنْ عَصَبِيَّةٍ بَعَثَهُ اللّهُ يَوْمَ الْقِيامَةِ مَعَ اَعْرابِ الْجاهِلِيَّةِ(1)
هركس به اندازه دانه خردلي تعصّب و عصبيت در دل داشته باشد، خدا او را در روز رستاخيز با مردم عصر جاهليت محشور خواهد ساخت.
و نيز فرمود:
اِنَّ اللّهَ عَزَّ وَ جَلَّ يُعَذِّبُ سِتَّةً بِسِتٍّ: اَلْعَرَبَ بِالْعَصَبِيَّةِ وَالدَّهاقِنَةَ بِالْكِبْرِ

وَالأمْراءَ بِالْجَوْرِ وَالْفُقَهــاءَ بِالْحَسَــدِ وَالتُّجّارَ بِالْخِيــانَةِ وَ اَهْلَ الرُّسْتاقِ بِالْجَهْلِ.(2)
خداي فرزانه شش گروه را به خاطر شش خصلت زشت و زيانبار كيفر خواهد كرد: عرب را به خاطر تعصبّ‌ورزي و برتري‌جويي، زرداران و زمين‌داران را به كيفر كبر و غرور، زمامداران را به‌خاطر استبداد و ستم، فقيهان‌را به كيفرحسدورزي ، تاجران و بازرگانان را به كيفر فريب‌كاري و خيانت در كسب و كار و روستائيان و ناآگاهان را به كيفــر عقب مانــدن از جامعــه و تــاريخ و نيــامــوختــن.
ونيزآورده‌اندكه‌آن‌انسان والا هماره‌ازاين‌آفت‌هابه‌خداپناه مي‌برد:آفت شرك و حق‌ناپذيري، آفت ترديددردين‌خداو يكتايي او، ازآفت تعصّب و تعصب‌ورزي وازخشم،ستم‌و حسدورزي.
كــانَ رَسُــولُ اللّــهِ يَتَعَــوَّذُ في كُلِّ يَوْمٍ مِنْ سِتٍّ: مِنَ الشَّكِّ وَالشِّرْكِ وَ الْحَمِيَّةِ وَالْغَضَبِ وَالْبَغْـــــــيِ وَ الْحَسَـــــدِ.(3)
امير مؤمنان ضمن بيان روشنگر و انديشانندهاي در نكوهش آفت تعصّب، تعصّب‌انگيزان و تعصّب‌ورزان و تباهي‌ها و سياهي‌هاي آن فرمود: اِعْتَرَضَتْهُ الْحَمِيَّةُ فَــافْتَخَــرَ عَلــي آدَمَ بِخَلْقِـــه وَ تَعَصَّبَ عَلَيْــهِ لِأصْلِــه فَعَدُوُّ اللّهِ اِمــامُ المُتَعَصِّبيـــنَ وَ
1. نَهْجُ‌الفَصاحه، ص 81؛ ثواب الاعمال، ص 476؛ نورالثقلين، ج 5، ص 71.
2. بحار، ج 73، ص 289؛ نورالثقلين، ج 5، ص 71.
3. بحار، ج 73، ص 289.

سَلَـفُ الْمُسْتَكْبِـرينَ الَّـذي وَضَعَ اَساسَ الْعَصَبِيَّةِ...(1)
خداوند در آفرينش انسان به فرشتگان فرمود: من بشري را از گل‌و خاك خلق‌مي‌كنم‌هنگامي‌كه آفرينش‌او پايان‌يافت و جان در اودميدم،براي‌او به‌فرمان خداسجده‌كنيد. فرشتگان‌همگي سجده كردند، مگرابليس‌كه نخوت‌و غيرت كاذب او را فرا گرفت و بر آدم به خاطر خلقت خود فخر فروخت و در برابر آدم تعصّب سياه را پيشه‌ساخت. پس‌اين دشمن‌خداست كه‌پيشواي مُتعصّبان و پيشتاز استكبارگران‌است و اوست كه پايه و اساس تعصّب را بنياد گذاشت...
و مي‌فــرمــايــد: اَمّا اِبْليسُ فَتَعَصَّــبَ عَلــي آدَمَ لِأصْلِــه وَ طَعَــنَ عَلَيْهِ في خِلْقَتِه...(2)
ابليس در برابر آدم به خاطر اصل و اساس خويش تعصّب پيشه ساخت و آدم را طعنه‌باران كرد.
و هشدار مي‌دهد كه: أَلا فَالْحَذَرَ الْحَذَرَ مِنْ طاعَةِ ساداتِكُمْ وَ كُبَرائِكُمُ الَّذينَ تَكَبَّرُوا عَنْ حَسَبِهِــمْ... فَاِنَّهُــمْ قَــواعِــدُ اَساسِ الْعَصَبِيَّةِ وَ دَعائِمُ اَرْكانِ الْفِتْنَةِ وَ سُيُوفُ اعْتِزاءِ الْجاهِلِيَّةِ.

هان اي مردم، بترسيد! بترسيد از پيروي از رهبران و بزرگانتان، از آنان كه به گوهر وجود خويش نازيدند و نژاد خويشتن را برتر ديدند... اينان هستند كه بنيانگذار تعصّب و تعصّب‌ورزي و اركان و ستون‌هاي فتنه و شمشيرهاي تفاخر و نازش به جـاهليّـت‌اند.
و در تعصّب‌ورزي زرانـدوزان هشدار مي‌دهد كه:
وَ اَمَّا الأَغْنِياءُ مِنْ مُتْرَفَةِ الأُمَمِ فَتَعَصَّبُوا لِاثارِ مَواقِعِ النِّعَمِ فَقالُوا: نَحْنُ اَكْثَرُ اَمْوالاً وَ اَوْلاداً...
اما ثروتمندان و انحصارگران امكانات مردم تعصّب ورزيدنشان به خاطر ثروت‌هاي بادآورده‌اي است كه در اختيار دارند؛ همان گونه كه خود مي‌گفتند: ثـروت‌هـا و فـرزنـدان ما از همه بيشتـر است و ما هـرگـز كيفر نخـواهيم شد.
و در مورد تعصب‌پذيران مي‌فرمايد: صَدَّقَهُ بِه اَبْناءُ الْحَمِيَّةِ وَ اِخْوانُ الْعَصَبِيَّةِ وَ فُرْسانُ
1. نهج‌البلاغه، خ 192.
2. نهج‌البلاغه، خ 192.
(452) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
الْكِبْـرِ وَ الْجـاهِلِيَّةِ...(1)
و تعصّب‌ورزان و فرزندان نخوت و برادران تعصّب و يكه‌تازان ميدان خودخواهي و نـاداني گفتـار و عملكـرد نارواي شيطـان را گـواهي كـردند.
و هشدار مي‌دهد كه: فَاَطْفِئُوا ما كَمَنَ في قُلُوبِكُمْ مِنْ نيرانِ الْعَصَبِيَّةِ وَ اَحْقادِ الْجاهِلِيَّةِ، فَاِنَّما تِلْكَ الْحَمِيَّةُ تَكُونُ فِي الْمُسْلِمِ مِنْ خَطَراتِ الشَّيْطانِ وَ نَخَواتِهِ...(2)
پس آتش تعصب را كه در ژرفاي دل‌هايتان نهفته است، با درايت و دقت و نوانديشي و خردورزي خاموش سازيد و كينه‌هاي جاهليت را براندازيد كه اين آفت‌ها در انسان مسلمان از آفت‌هاي شيطان‌است واز تباهي‌ها و وسوسه‌هاي آن موجود پليد.
حضرت صادق عليه‌السلام در نكوهش از اين آفت رشد و آزادي فرمود: مَنْ تَعَصَّبَ اَوْ تُعُصِّبَ لَـهُ فَقَـدْ خَلَـعَ رِبْقَـةَ الايمـانِ مِـنْ عُنُقِـهِ.(3)
كسي كه تعصّب ورزد، يا براي او تعصّب ورزند، پيوند ايمان را از گردن خويش برداشته است و فرمود:
مَنْ تَعَصَّبَ عَصَبَـهُ اللّهُ عَـزَّ وَ جَلَّ بِعِصابَةِ مِنْ نارٍ.(4)
هركس تعصّب ورزد خداوند پيشاني‌بندي از آتش بر سر او خواهد بست و فرمود: مَنْ تَعَصَّبَ حَشَـرَهُ اللّهُ يَوْمَ‌الْقِيامَةِ مَعْ اَعْرابِ الْجاهِلِيَّةِ.(5)
هركس تعصّب ورزد و بامسائل و پديده‌ها و موضوعات ، آزادمنشانه و حق‌جويانه و حرّيّت‌طلبانه و منصفانه برخورد نكنـد، خـداونـد در هنگامه

رستاخيز او را با مــردم عصــر جـاهليت محشــور خــواهـد نمــود.
1. نهج‌البلاغه، خ 192.
2. نهج‌البلاغه، خ 192.
3. ثواب الاعمال، ص 476؛ اصول كافي، ج 2، باب العصبية، ص 252؛ نورالثقلين، ج 5، ص 72.
4. ثواب الاعمال، ص 474؛ نورالثقلين، ج 5، ص 72.
5. ثواب الاعمال، ص 475، نورالثقلين، ج 5، ص 71

اسلام و پيام‌آور آزادي‌بخش آن از سپيده‌دم حيات خويش با آفت تعصب و تعصب‌انگيزان روبه‌رو شدند؛ اين گونه:
1ـ گروهي از آنان هرگز حاضر به شنيدن پيام توحيد و آزادي نشدند و چنان در كمند اين آفت بودند، كه چشم و گوش خويش را از زيبايي و كمال و جاهليت و روح انسان‌پرور و آزادي بخشي آن مي‌بستند و حقايق را گوش نمي‌سپردند!
2ـ گروه ديگر از تعصب‌ورزان پيام پيامبر آزادي را مي‌شنيدند، امّا تصميم گرفته بودند كه نه تنها به آن دل نسپارند كه در انكار و ردّ آن پافشاري و اصرار كنند و از همه بهانه‌جويي و اهانت و استهزاء در نفي آن خودداري نورزند!
3ـ گروه سوم كساني بودند كه پيام دين را مي‌شنيدند و جان و روح آن را درمي‌يافتند، امّا براي فريب وجدان خود و ديگران، از موضع تعصّب و خشونت تهمت شعر و افسون و اسطوره و افسانه مي‌نواختند و براي ايجاد حسّاسيّت و كينه و عقده و نفرت بر ضد پيام و پيامبر آزادي و عدالت و انگيزش تعصّب و خشونت، به آداب و رسوم و فرهنگ پوسيده جاهليّت، به عنوان ميراث نياكان و پيشينيان چنگ مي‌زدند...
4ـ و گروه چهارم كه ادعاي پيروي از كتاب‌هاي آسماني و پيام‌آوران پيشين را داشتند، با آن كه داراي شناخت و آگاهي در درستي دعوت پيامبر بودند، لجوجانه و متعصّبانه، اين حقيقت را كتمان مي‌كردند و واقعيّت‌ها را پوشيده مي‌داشتند.
(454) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

اسلام در اين جوّ تيره و اين فضاي مسموم علاوه بر نكوهش شديد تعصّب و تحريم برانگيختن تعصّبات، با منشاء و ريشه و نيز ره‌آورد زيانبار آن به طور جدّي و بي‌وقفه و منطقي و علمي به نهي شديد تعصّب و تحريم برانگيختن تعصّبات، با منشاء و ريشه و نيز ره‌آورد زيانبار آن به طور جدّي و بي‌وقفه و منطقي و علمي به مبارزه برخاست و به روشنگري و خرافه‌زدايي پرداخت:
اسلام در گام نخست، خودپرستي، نژادپرستي، هواپرستي، ماده‌پرستي، قدرت‌پرستي، ثروت‌پرستي، شخص‌پرستي، تشكيلات‌پرستي، من‌پرستي، مُدپرستي، خرافه‌پرستي، حزب‌پرستي و ديگر پرستش‌هاي ذلّت‌بار و گرايش‌هاي بي دليل و برهان و حمايت‌هاي تعصّب‌انگيز را، كه ضد آزادي فكر و استقلال انديشه‌اند به شدّت محكوم ساخت و شيوه حكمت، موعظه، خيرخواهي و روشنگري، انتقاد و ارشاد، دعوت به حق و آزادي و بازداري از انحراف و بيدادگري، تشويق به ابداع و ابتكار استنباط و اجتهاد، مشاوره و تبادل نظر، نقد و چون و چرا، دليل خواهي و برهان‌طلبي، مهر و احسان، برخورد حقجويانه و منصفانه با ديدگاهها و دعوت‌ها به معالجه مبتلايان به بيماري قَتّال تعصّب پرداخت و هماره و در همه حال انسان را به رعايت حقوق و آزادي ديگران، تحمّل و مدارا، تساهل و نقدپذيري، بردباري فرهنگي و برخورد درست و خردمندانه با انديشه‌ها و عقيده‌ها، آزادگي و آزادمنشي و پرهيز از سانسور و اختناق و يكدندگي سفارش كرد و براي رسيدن به فضايي باز و جامعه‌اي توسعه يافته و دنيايي آباد و آزاد تدابيري عميق و آزادمنشانه و عادلانه و انساني انديشيد، كه تنها سرخط برخي از اين تدابير انديشاننده ـ كه فرصت بحث شـايسته و گستـرده در مـورد آنها نيست، عبـارتند از:
تفسير مردان (455)
1ـ بيـان حقيقـت و دوري گزيدن از كتمان آن،(1)
2ـ تحريـم آميختـن حـق بـه باطـل،(2)
3ـ دعوت به حق و عدالت تنهااز راه‌هاي شايسته و نيكـو و قانوني،(3)
4ـ شنيـدن آزادمنشـانه ديـدگـاه‌هـا و گـزينـش بهتـريـن‌هـا،(4)
5ـ آزادمنشـي و انصـاف در آمـوزش‌هـا(5)
6ـ تعمّـق در دعـوت و منطـق نـه بـه فـراخـوان و گوينـده،(6)
7ـ مطـالبه دليـل و برهـان،(7)
8ـ دعـوت تنهـا بـراسـاس آگـاهـي و شنـاخـت،(8)
9ـ رجـوع به آگـاهـان،(9)

10ـ تنها حقجـويي و حق محوري و حق‌گرايي و حق‌پذيري و بس.(10)
1. سوره بقره آيه 42 . سوره مائده آيه 106. سوره آل عمران آيه 73.
2. سوره بقره، آيه 42؛ غافر، آيه 5.
3. سوره نَحْل، آيه 42؛ غافر، آيه 5.
4. سوره زُمَر، آيه 18، اعراف، آيه 145.
5. در اين مورد در روايات عناوين جالب و آزادمنشانه بسياري داريم، نظير: الف ـ اَلْحِكْمَةُ ضالَّةُ الْمُؤْمِنِ فَخُذِالْحِكْمَةَ وَ لَوْ مِنْ اَهْلِ النِّفاقِ. ب ـ اَلْحِكْمَةُ ضالَّةُالْمُؤْمِنِ فَخُذِالْحِكْمَةَ وَ لَوْ مِنْ اَهْلِ الضَّلالِ. ج ـ اَلْحِكْمَةُ ضالَّةُ الْمُؤْمِنِ فَخُذِالْحِكْمَةَ وَ لَوْ مِنْ عِنْدِالْمُشْرِكِ، ص 47.
6. لا تَنْظُرْ اِلي مَنْ قالَ، بَلِ انْظُرْ اِلي ما قالَ. اثبات الهُداة، ج 1 ص 46.
7. سوره بقره، آيه 111؛ سوره انبياء، آيه 24.
8. سوره اسراء، آيه 36؛ سوره انعام، آيه 119.
9. سوره نحل، آيه 43؛ سوره مريم، آيه 45.
10. اِقْبَلِ الْحَقَّ مِمَّنْ اَتاكَ بِهِ مِنْ صَغيرٍ اَوْ كَبيرٍ وَ اِنْ كانَ بَغيضاً بَعيداً وَ اَرْدُدِ الْباطِلَ عَنْ مَنْ جائَكَ بِهِ مِنْ صَغيرٍ اَوْ كَبيرٍ وَ اِنْ كانَ حَبيباً قَريباً. ديدگاه و سخن حق‌را از هرآن كه شنيدي بپذير، گرچه گوينده آن دشمن و بيگانه باشد! و ناحق‌را از هركس شنيدي نپذير،گرچه‌گوينده‌اش دوست‌وآشناباشد. اثبات الهُداة، ج 1، ص 136.

اِنَّمَـا الْمُؤْمِنُـونَ اِخْـوَةٌ فَاَصْلِحُـوا بَيْنَ اَخَوَيْكُمْ وَ اتَّقُواااللّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ
مؤمنان برادر يكدگرند ، بنابراين ميان دو برادر خود صلح‌برقرار سازيد و تقواي الهي پيشه‌كنيد تا مشمول رحمت او شويد. (10 / حجرات)
شرح آيه از تفسير نمونه
همان اندازه كه براي ايجاد صلح در ميان دو برادر نسبي تلاش و كوشش مي‌كنيد ، بايد در ميان مؤمنان متخاصم نيز براي برقراري صلح به طور جدي و قاطع وارد عمل شويد. چه تعبير جالب و گيرايي ؟ كه همه مؤمنان برادر يكدگرند و نزاع و درگيري ميان آن‌ها را درگيري ميان برادران ناميده ، كه بايد به زودي جاي خود را به صلح و صفا بدهد. و از آن‌جا كه در بسياري از اوقات « روابط » در اين گونه مسائل جانشين « ضوابط » مي‌شود ، بار ديگر هشدار داده و در پايان آيه مي‌افزايد : « تقواي الهي پيشه كنيد تا مشمول رحمت او شويد » (وَ اتَّقُوا اللّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ) . و به اين ترتيب يكي از مهم‌ترين مسؤوليت‌هاي اجتماعي مسلمانان در برابر يكديگر و در اجراي عدالت اجتماعي با تمام ابعادش روشن مي‌شود .
جمله « اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ اِخْوَةٌ » كه در آيات فوق آمده است يكي از شعارهاي اساسي و ريشه‌دار اسلامي است، شعاري بسيار گيرا ، عميق ، مؤثر و پرمعني. ديگران وقتي مي‌خواهند زياد اظهار علاقه به هم‌مسلكان خود كنند از آنان به عنوان « رفيق » ياد مي‌كنند، ولي اسلام سطح پيوند علائق دوستي مسلمين را به قدري بالا برده كه به صورت نزديك‌ترين پيوند دو انسان با يكديگر آن هم پيوندي بر اساس مساوات و برابري ، مطرح مي‌كند و آن علاقه دو « برادر » نسبت به يكديگر است. روي اين اصل مهم اسلامي مسلمانان از هر نژاد و هر قبيله و داراي هر زبان و هر سن و سال ، با يكديگر احساس عميق برادري مي‌كنند، هر چند يكي در شرق جهان زندگي كند و ديگري در غرب. در مراسم « حج » كه مسلمين از همه نقاط جهان در آن كانون توحيد جمع مي‌شوند ، اين علاقه و پيوند و همبستگي نزديك ، كاملاً محسوس است و صحنه‌اي است از تحقق عيني اين قانون مهم اسلامي. به تعبير ديگر اسلام تمام
تفسير مردان (457)
مسلمان‌ها را به حكم يك خانواده مي‌داند و همه را خواهر و برادر يكديگر خطاب كرده ، نه تنها در لفظ و در شعار كه در عمل و تعهدهاي متقابل نيز همه خواهر و برادرند. در روايات اسلامي نيز روي اين مسأله تأكيد فراوان شده و مخصوصا جنبه‌هاي عملي آن ارائه گرديده است كه به عنوان

نمونه چند حديث پرمحتواي زير را از نظر مي‌گذرانيم :
1 ـ درحديثي از پيغمبر گرامي اسلام صلي‌الله‌عليه‌وآله آمده است : «اَلْمُسْلِمُ اَخُو الْمُسْلِمِ ، لايَظْلِمُهُ ، وَ لا يَخْذُلُهُ ، وَ لا يُسَلِّمُهُ : مسلمان برادر مسلمان است ، هرگز به او ستم نمي‌كند ، دست از يـاريـش بر نمـي‌دارد و او را در بـرابـر حـوادث تنهـا نمـي‌گـذارد » . (1)
2 ـ در حديث ديگري از همان حضرت صلي‌الله‌عليه‌وآله نقل شـده : « مَثَلُ الْاَخَوَيْنِ مَثَلُ الْيَدَيْنِ يَغْسِلُ اِحْداهُمَا الْاُخَرَ : دو برادر ديني همانند دو دستند كـه هر كدام ديگري را مي‌شويد، (با يكديگر كمال همكاري‌را دارند و عيوب هم را پـاك مي‌كنند) .(2)
3 ـ امام صادق مي‌فرمايد : « اَلْمُؤْمِنُ اَخُو الْمُؤْمِنِ ، كَالْجَسَدِ الْواحِدِ ، اِذَا اشْتَكي شَيْئا مِنْهُ وُجِدَ اَلَمُ ذلِكَ في سائِرِ جَسَدِهِ وَ اَرْواحُهُما مِنْ روُحٍ واحِدَةٍ : مؤمن برادر مؤمن است و همگي به منزله اعضاء يك پيكرند ، كه اگر عضوي به درد آيد ، ديگر عضوها را نماند قرار و ارواح همگي آن‌ها از روح واحـدي گرفتـه شـده اسـت » .(3)

4 ـ در پايان اين بحث به روايتي اشاره مي‌كنيم كه از پيغمبر اكرم صلي‌الله‌عليه‌وآله درباره حقوق سي‌گانه مؤمن بر برادر مؤمنش نقل شده كه از جامع‌ترين روايات در اين زمينه است: پيامبر اسلام صلي‌الله‌عليه‌وآله فرمود : « مسلمان بر برادر مسلمانش سي حق دارد كه برائت ذمه از آن‌حاصل‌نمي‌كند، مگر به اداي اين حقوق يا عفو كردن برادر مسلمان او:

1- « المحجة البيضاء » ، جلد 3 ، صفحه 332 و 319 .
2- « المحجة البيضاء » ، جلد 3 ، صفحه 332 و 319 .
3- « اصول كافي » ، جلد 2 ، صفحه 133 .

(458) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

1 ـ لغزش‌هاي او را ببخشد . 2 ـ در ناراحتي‌ها نسبت‌به او مهربان باشد . 3 ـ اسرار او را پنهان دارد . 4 ـ اشتباهات او را جبران كند . 5 ـ عذر او را بپذيرد . 6 ـ در برابر بدگويان ، از او دفاع كند . 7 ـ همواره خيرخواه او باشد . 8 ـ دوستي او را پاسداري كند . 9 ـ پيمان او را رعايت كند. 10 ـ در حال مرض از او عيادت كند . 11 ـ در حال مرگ ، به تشييع او حاضر شود . 12 ـ دعوت او را اجابت كند . 13 ـ هديه او را بپذيرد . 14 ـ عطاي او را جزا دهد . 15 ـ نعمت او را شكر گويد . 16 ـ در ياري او بكوشد . 17 ـ ناموس او را حفظ كند . 18 ـ حاجت او را برآورد . 19 ـ براي خواسته‌اش شفاعت كند . 20 ـ عطسه‌اش را تحيت گويد . 21 ـ گمشده‌اش را راهنمايي كند . 22 ـ سلامش را جواب دهد . 23 ـ گفته او را نيكو شمرد . 24 ـ انعام او را خوب قرار دهد . 25 ـ سوگندهايش را تصديق كند . 26 ـ دوستش را دوست دارد و با او دشمني نكند .

27 ـ در ياري او بكوشد ، خواه ظالم باشد يا مظلوم : اما ياري او در حالي كه ظالم باشد ، به اين است كه او را از ظلمش بازدارد و در حالي كه مظلوم است ، به اين است كه او را در گرفتن حقش كمك كند .

28 ـ او را در برابر حوادث ، تنها نگذارد .
29 ـ آن‌چه را از نيكي‌ها براي خود دوست دارد براي او دوست بدارد .
30 ـ آن‌چه از بدي‌ها براي خود نمي‌خواهد براي او نخواهد » .(1)

1- « بحار الانوار » ، جلد 74 ، صفحه 236 .

تفسیر مردان (459)
شرح آیه از تفسیر مجمع‌البیان

به باور مفسّران، اين آيه اشاره به آيه پيش دارد و منظور اين است كه: جز اين نيست كه مردم با ايمان برادران ديني يكديگرند؛ از اين رو اگر ميان دو تن و يا دو گروه از آنان كشمكش و پيكاري پيش آمد، شما به ياري ستمديده برويد و با حمايت از مظلــوم، شــرارت ظــالــم را دفــع و او را به عــدالــت و انصــاف بازگردانيد و آن‌گــاه براسـاس عدالت ميان آن دو صلح و آشتي برقرار سازيد.
وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ
و از خدا بترسيد كه در پديد آوردن صلح و آشتي در ميان مردم با ايمان كوتاهي كنيد و يا از اداي حقوق ديگران دريغ نماييد، تا مورد مهر و رحمت خدا قرار گيريد.
«زَجّاج» مي‌گويد: مردم با ايمان در صورتي كه از نظر عقيده و عملكرد همانند باشند برادر يكديگر خوانده مي‌شوند؛ چرا كه در دين و اخلاق يكسانند و در انديشه و عملكرد بسان همديگر. آنان از نظر نسب نيز از يك پدر و مادرند؛ چرا كه همه فرزندان آدم و حواء هستند.
از پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله آورده‌اند كه فرمود: اَلْمُسْلِمُ اَخَ الْمُسْلِمِ، لا يَظْلِمُ وَ لا يُسْلِمُهُ، مَنْ كانَ في حاجَةِ اَخيهِ كانَ اللّهُ في حاجَتِه وَ مَنْ فَرَّجَ عَنْ مُسْلِمٍ كُرْبَةً فَرَّجَ اللّهُ بِها عَنْهُ كُرْبَةً مِنْ كُرُوبِ يَوْمِ الْقِيامَةِ. وَ مَنْ سَتَرَ مُسْلِماً يَسْتُرُهُاللّهُ يَوْمَ الْقِيامَةِ.(1) انسان مسلمان برادر مسلمان است؛ نه به او ستم روا مي‌دارد و نه او را در فراز و نشيب‌هاي زندگي رها مي‌سازد. هركس در انديشه برآوردن نياز برادر مسلمان خويش باشد، خداوند نياز او را برمي‌آورد و هركس اندوه و رنجي را از دل مسلماني بزدايد، خداي مهربان به پاداش آن در روز رستاخيز اندوهي از اندوه‌هاي گران آن روز را از دل و چهره او مي‌زدايد و هركس عيب مسلماني را بپوشاند، خدا در روز رستاخيز عيب او را مي‌پوشاند.
1. نورالثقلين، ج 5، ص 88؛ المَحَجَّةُالْبَيْضاءُ، ج 3، ص 332، كتاب آداب الصحبة والمعاشرة.
(460) آياتُالرِّجالِ فِيالْقُرْآن
يــادآوري مي‌گــردد كه ايــن روايــت را «بخــاري» و «مسلــم» در كتاب‌هاي خــود آورده‌اند.

در پرتو اين اصل دايره مهر و مهرورزي و دوستي را، از دايره تنگ خوددوستي و روابط خانوادگي و نژادي و قبيله‌گي به دائره گسترده امت گسترش بخشيد و فرمود: همه مردم با ايمان با هم برادرند و بايد شرايط برادري اسلامي و انساني را رعايت كننـد. براي نمـونه به شماري از روايات كه بيانگر اين اصل اساسي است مي‌نگريم:
1ـ از پيامبر آورده‌اند كه فـرمـود: اَلْمُسْلِمُ اَخُ الْمُسْلِمِ، لا يَظْلِمُ وَ لا يَخْذُلُهُ وَ لا يُسْلِمُهُ.(1)
مسلمان، برادر مسلمان است؛ براين اساس است كه نه در حق او ستم روا مي‌دارد، نه دست‌از ياري‌او مي‌كشد و نه درفراز و نشيب‌هاي‌زندگي‌او را به‌حال خود رها مي‌كند!
2ـ و نيز فرمود: مَثَلُ الاْخَوَيْنِ مَثَلُ الْيَدَيْنِ، يَغْسِلُ اِحْداهُمَا الاْآخَرَ.(2)
وصـفِ دو بـرادر اسـلامي وصـف دو دست در يك پيكر است كه هريك ديگـري را مي‌شـويـد و پـاك و پـاكيـزه مي‌سـازد.
3ـ و فرمود: اَلْمُـؤْمِـنُ اَخُ الْمُؤْمِنِ عَيْنُهُ وَ دَليلُهُ، لا يَخُونُهُ وَ لا يَظْلِمُهُ وَ لا يَغُشُّهُ وَ لا يَعِدُهُ عِـدَةً فَيُخْلِـفُ.(3)
انسان توحيدگرا و با ايمان برادر انسان با ايمان و آزادمنش است و بسان چشم و راهنماي اوست. بر اين باور است كه نه هرگز در حق او خيانت روا مي‌دارد و نه ستم و بيداد؛ نه او را فريب مي‌دهد و كلاه بر سرش مي‌گذارد و نه وعده‌اي پوچ و ميان‌تهي كه بـدان وفـا نكند.
1. المَحَجَّةُالْبَيْضاءُ، ج 3، ص 332؛ نورالثقلين، ج 5، ص 88.
2. المَحَجَّةُالْبَيْضاءُ، ج 3، «كتاب آداب‌المعاشرة»
3. المَحَجَّةَالْبَيْضاءُ، ج 3، ص 320 كتاب آداب‌المعاشرة؛ نورالثقلين؛ ج 5، ص 86.

4ـ و نيز فرمود: اَلْمُؤْمِنُ اَخُ الْمُؤْمِنِ، كَالْجَسَدِ الْواحِدِ، اِذَا اشْتَكي شَيْءٌ مِنْهُ وَجَدَ أَلَمَ ذلِكَ في سـائِرِ جَسَـدِه وَ اَرْواحُهُمـا مِنْ رُوحٍ واحِـدَةٍ.(1)
انسان با ايمان برادرِ مردم با ايمان است و همه آنان بسان عضوهاي گوناگون يك پيكر؛ به گونه‌اي كه اگر عضوي از آن پيكر به درد آيد و رنجيده شود، رنج و بي‌قراري در همه عضوها و سراسر پيكر اثر مي‌گذارد و روح‌هاي همگي آنان از يك روح سرچشمه مي‌گيـرد.
5ـ و در ترسيم اين حقوق برادري فرمود:لِلْمُسْلِمِ عَلي اَخيهِ ثَلاثُونَ حَقّاً، لا بَرائَةَ لَهُ مِنْها اِلاّ بِالأَداءِ اَوِالْعَفْـــوِ
انسان مسلمان در زندگي سلسله حقوقي را نسبت به ديگر مسلمانان به

عهده دارد كه جز بارعايت و اداي آنها يا گذشت صاحبان حقوق از انجام آنها معاف نخواهد شد.
آن گاه در ترسيم شماري از آن حقوق سي مورد را به تابلو مي‌برد تا با رعايت آنها از سوي جامعه و مردم زندگي سراسر رنگ مهر و عشق و صفا و پاكي و عدالت و آزادگي و امنيت و كـرامت و رعايت حقوق انسانها به خود گيرد. در اين مورد فرمود:
1ـ يَغْفِرُ زَلَّتَهُ، از جمله آن حقوق اين است كه: مسلمان لغزش ديگري را مي‌بخشد،
2ـ وَ يَرْحَمُ عَبْرَتَهُ، در رنجهـــا و دردهـــا بـــه او مهـــر مـــي‌ورزد.
3ـ وَ يَسْتُرُ عَوْرَتَهُ، اسرار او را نهان مي‌دارد،
4ـ وَ يُقيلُ عَثْرَتَهُ، اشتباهات او را به گونه‌اي بزرگوارانه جبران مي‌كند،
5ـ وَ يَقْبِلُ مَعْذِرَتَهُ، عـذر او را مي‌پـذيـرد،
6ـ وَ يَرُدُّ غيبَتَهُ، در برابر بداندیشان و بدگويـان از او دفـاع مي‌كند،
7ـ وَ يُديمُ نَصيحَتَهُ، همـــاره نسبت به او خيـــرخـــواهي مي‌كنـــد،
8ـ وَ يَحْفَـــظُ خُلَّتَـــهُ، دوستـــــي او را پـــــــاس مـــــي‌دارد،
9ـ وَ يَـرْعي ذِمَّتَـهُ، عهـــد و پيمـــان او را رعـايـت مـي‌كنـد،
1. كافي ج 2 ص 133؛ نورالثقلين، ج 5، ص 86.
(462) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
10ـ وَ يَعُودُ مَرَضَهُ، به هنگام بيماري او به عيادتش مي‌شتـابد،
11ـ وَ يَشْهَدُ مَيِّتَهُ، در مـرگ او بـه مشـايعت پيكـرش مـي‌رود،
12ـ وَ يُجيبُ دَعْوَتَهُ، فـراخـوان او را پاسـخ مناسب مي‌دهـــد،
13ـ وَ يَقْبِلُ هَدِيَّتَهُ، هديه او را با رعايت ادب و اخلاق مي‌پذيرد،
14ـ وَ يُكافِـأُ صِلَتَـهُ، پيـوند و بخشش او را پـاداش مي‌دهـد،
15ـ وَ يَشْكُـرُ نِعْمَتَـهُ، نعمت بخشي او را سپاس مـي‌گـذارد،
16ـ وَ يُحْسِـنُ نُصْرَتَـهُ، در ياري او شـايسته عمـل مي‌كنـد،
17ـ وَ يَحْفَـظُ حَليلَـتَهُ، از نـامـوس او حـراسـت مي‌كنـــد،
18ـ وَ يَقْضـــي حاجَتَـــهُ، نيـــــاز او را بـرمـــــي‌آورد،
19ـ وَ يَشْفَعُ مَسْأَلَتَهُ، در بـرآمـــدن خـواستـه‌اش شفـاعـت مي‌كنـد،
20ـ وَ يُسَمِّتُ عَطْسَتَهُ، عطسه‌اش را با درود و سلامت‌خواهي پاسخ مي‌گويد،
21ـ وَ يُـرْشِدُ ضالَّتَـهُ، گمشـده‌اش را راه مي‌نمـايـد،
22ـ وَ يَـرُدُّ سَلامَـهُ، درودش را پـاســخ مي‌دهـد،
23ـ وَ يَطيبُ كَلامَـهُ، سخن او را شايستـه مي‌شمـارد،
24ـ وَ يَبِرُّ اِنْعامَهُ، نعمت‌هاي او را خوب وصف مي‌كند،
25ـ وَ يُصَدِّقُ اَقْسامَهُ، سوگنـدش را گواهي مي‌نمايـد،
26ـ وَ يُوالي وَلِيَّهُ، دوسـت او را دوســت مـي‌دارد،

27ـ وَ لا يُعاديــهِ و بــا او دشمنـــي نمـــي‌ورزد،
28ـ وَ يَنْصُرُهُ ظالِماً وَ مَظْلُوماً: وَ اَمّا نُصْرَتُهُ ظالِماً فَيَرُدَّهُ عَنْ ظُلْمِه وَ اَمّا نُصْرَتُهُ مَظْلُوماً فَيُعينُهُ عَلي اَخْذِ حَقِّه.
و او را در هنگامه ستم كردن و ستمديدن ياري مي‌كند؛ چرا كه اگر او را ستمكار ديد، از ظلم و بيداد بازش مي‌دارد و اگر ستمديده يافت، به او ياري مي‌رساند تا حقـــوق خــويــش را از ستمكـــاران بـازپــس گيــرد و داد خــود را بستــانــد.
تفسير مردان (463)
29ـ وَ لا يُسْلِمُهُ و نيــز او را در برابر رويــدادهاي گونــاگون تنهــا رهــا نمي‌كند،
30ـ وَ لا يَخْذُلُهُ و دسـت از يــاري او برنمــي‌دارد،
31ـ وَ يُحِبُّ لَهُ مِنَ الْخَيْرِ ما يُحِبُّ لِنَفْسِه، آنچه از خوبي‌ها را براي خــود مي‌پسنــدد، بــراي او نيــز مي‌پسنــدد،
32ـ وَ يَكْرَهُ لَهُ مِنَ الشَّرِّ ما يَكْرَهُ لِنَفْسِه و آنچه از بديها براي خويش نمي‌خواهد براي او نيــز نخواهــد خواست.
2ـ برادري انساني
و نيز قرآن و اسلام در پرتو اصل انساني و ماندگار دائره مهرورزي و صلح و آشتي را به گستردگي همه فرزندان آدم و تمامي عصرها و نسل‌ها گسترش بخشيد و شعار انسان‌دوستي و انسان‌خواهي و انسان‌نوازي داد و دگردوستي را راه و رسم آزادمنشانِ خــداجــو و بشــردوســت شمــرد:
بــراي نمــونــه:
1ـ قرآن در وصف پيامبر مهر و آزادگي مي‌فرمايد:
لَقَــدْ جائَكُمْ رَسُولٌ مِنْ اَنْفُسِكُمْ عَزيزٌ عَلَيْهِ ما عَنِتُّمْ...(1)
بي‌گمــان براي شمــا انســان‌ها پيــامبــري از خــودتــان آمــد كه رنــج و گــرفتــاري شمــا بر او گــران است و به هدايت و رستگاري و نجات شما بي‌قرار...
2ـ و او را مهر و رحمت براي همــه جهانيان مي‌نگـرد و نه تنها براي مردم مسلمان.
وَ مـــا اَرْسَلْنـــاكَ اِلاّ رَحْمَـــةً لِلْعــالَميــنَ.(2)
و اميــر مؤمنــانِ در برنــامه جــاودانه دولت عادلانه و انسان‌دوست خويش فرمود: وَ اَشْعِرْ قَلْبَكَ الرَّحْمَةَ لِلرَّعِيَّةِ وَالْمَحَبَّةَ لَهُمْ وَاللُّطْفَ بِهِمْ وَ لا تَكُونَنَّ عَلَيْهِمْ سَبُعاً ضارِياً تَغْتَنِــمُ اَكْلَهُــمْ، فَــاِنَّهُــمْ صِنْفــانِ: اِمّا اَخٌ لَــكَ فِــي الــدّيــنِ اَوْ نَظيــرٌ لَــكَ فِــي الْخَلْــقِ...
و گستره دل و كران تا كران قلب خويش را از مهر ورزيدن به توده‌هاي مردم آكنده
1. سوره توبه، آيه 128.

2. سوره انبياء، آيه 107.
(464) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
ساز و پوشش ده و نسبت به آنان دوستي ورز و مهر و رحمت پيشه ساز. هرگز بسان جانوري شكارافكن مباش كه دريدن و خوردن آنان را غنيمت شماري؛ چرا كه مردم از دو دسته بيرون نيستند: بخشي از آنان در دين با تو برادرند و برادر و خواهر اسلامي تو هستند و بخش ديگر در آفرينش با تو برابر و همانندند و داراي حقوق انساني هستند، كه بـايد انسـان دوستـانه آنـان را هم دوست بداري.
راستي اگر مردم مسلمان به اين فرهنگ مهرآفرين و فرهنگ‌ساز و زندگي‌بخش درست بنگرند، آيا جايي براي بي‌مهري‌ها، ددمنشي‌ها، غيبت‌ها، تهمت‌ها، مارك‌زدن‌ها، لقب‌هاي زشت تراشيدن، اهانت‌ها، عيب‌جويي‌ها، خشونت‌ها، خـودسـري‌ها، افراط‌گري‌ها، جنون‌ها، جنـايت‌ها، ترورها، كشتارها، زورمداري‌ها، حق‌كشي‌ها، تفسيق‌ها، تكفيرها و شعارهاي مرگ و نيستي و زشتـي‌خواهـي بـراي همـدينـان و همفكـراني كه تنهـا جـرمشان انديشيـدن و فكر كـردن و كمـال‌جويي و تـرقّي‌خـواهـي و آزادگـي و آزادمنشـي و آزادي‌خـواهـي و سلطه‌ناپذيري و نفـي روش‌هـاي تخـريبي و چنگيـزي است مي‌مـانـد؟
و ايا حكومت و مردمي كه اين فرهنگ و اين تعاليم را در عمل براستي رعايت كنند در پايمال ساختن حقوق بشر ركورد جهاني را مي‌شكنند؟ و مجبور مي‌شوند براي تبرئه خويش آسمان و ريسمان را بهم ببافند و به خود نيايند؟!
د ـ اصلاح ميان امّت
و براساس آن چه گذشت يكي از حقوق مسلمانان بر عهده هر توحيد و پرواپيشه‌اي آن است كه با همه وجود در ميان امت، مردم را به عدالت و آزادي و صلح و آشتي فرا خواند و شعار و كردارش دلسوزي و خيرخواهي و اصلاح ميان مردم باشد و اين آيين برادري اسلامي است كه قرآن بر آن پافشاري مي‌كند: فَاَصْلِحُوا بَيْنَ اَخَوَيْكُمْ.
اميرمؤمنان در آخرين سخنان خويش در اين مورد فرمود:
تفسير مردان (465)
صَلاحُ ذاتِ بَيْنِكُمْ اَفْضَلُ مِنْ عامَّةِ الصَّلوةِ وَالصِّيام(1)
و ايجـاد صلـح و آشتـي ميـان دو مسلمان يا دو انسان برتر از يك سال نمـازگزاردن و روزه داشتن است.

و نكته بسيار دقيق ديگر اين است كه قرآن در آيين برادري اسلامي و در تلاش براي اصلاح ميان مسلمانان در صورت درگيري و پيكار و كشمكش، سفارش اصلاح براساس دادگري و انصاف و برافكندن ريشه و اساس فتنه و درگيري مي‌كند، نه آتش‌بس بي‌حاصل. به احقاق حق و گرفتن داد ستمديده از بيدادگر و رفع تجاوز فرمان مي‌دهد، نه فقط فصل خصومت و وانهادن ستمكار به ادامه ستم و توصية به مظلــوم كه ستــم را تحمل كنــد و دم نياورد!(2) آري، اين شاهكار ديگرِ قرآن شريف است كه مي‌فــرمــايــد: فَاَصْلِحُــوا بَيْنَهُما بِالْعَدْلِ...(3)
پس اگر گروه ستمكار به فرمان خدا بازگشت، در ميان آنان براساس عدل و داد آشتــي دهيد كه خــدا دادگــران را دوست مي‌دارد.
1. نهج‌البلاغه، نامه 47.
2. الميزان، ج 18، ص 324.
3. آيه 9.

يا اَيُّهَا الَّذينَ امَنوُا لا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسي اَنْيَكُونُوا خَيْرا مِنْهُمْ وَ لا نِساءٌ مِنْ نِساءٍ عَسي اَنْيَكُنَّ خَيْرا مِنْهُنَّ وَ لا تَلْمِزُوا اَنْفُسَكُمْ وَ لا تَنابَزُوا بِالاَْلْقابِ بِئْسَ الاِْسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الاْيمانِ وَ مَنْ لَمْ يَتُبْ فَاُولئِكَ هُمُ الظّالِمُونَ

اي كساني كه ايمان آورده‌ايد نبايد گروهي از مردان شماگروه ديگر را استهزاء كنند، شايد آن‌ها از اين‌ها بهتر باشندو نه زناني از زنان ديگر ، شايد آنان بهتر از اينان باشند و يكديگر را مورد طعن و عيب‌جويي قرار ندهيد و با القاب‌زشت و ناپسند ياد نكنيد، بسيار بد است كه بر كسي بعد از ايمان نام كفر بگذاريد و آن‌ها كه توبه نكنند ، ظالم و ستمگرند.

(11/حجرات)

شرح آيه از تفسير نمونه

در اين‌جا مخاطب مؤمنانند ، اعم از مردان و زنان ، قرآن به همه هشدار مي‌دهد كه از اين عمل زشت بپرهيزند ، چراكه سرچشمه استهزاء و سخريه همان حس خود برتر بيني و كبر و غرور است كه عامل بسياري از جنگ‌هاي خونين در طول تاريخ بوده است. و اين « خود برتر بيني » بيشتر از ارزش‌هاي ظاهري و مادي سرچشمه مي‌گيرد ، مثلاً فلان كس خود را از ديگري ثروتمندتر، زيباتر ، يا از قبيله‌اي سرشناس‌تر مي‌شمرد و احيانا اين پندار كه از نظر علم و عبادت و معنويات از فلان جمعيت برتر است ، او را وادار به سخريه مي‌كند ، در حالي كه معيار ارزش درپيشگاه خداوند تقوا است و اين بستگي به پاكي قلب و نيت و تواضع و اخلاق و ادب دارد. سپس در دومين مرحله مي‌فرمايد : « و يكديگر را مورد طعن و عيب‌جويي قرار ندهيد » (وَ لا تَلْمِزُوا اَنْفُسَكُمْ). « لا تَلْمِزُوا » از ماده « لَمْز » به معني عيب‌جويي و طعنه زدن است. جالب اين‌كه قرآن در اين آيه با تعبير « اَنْفُسَكُمْ » به وحدت و يكپارچگي مؤمنان اشاره كرده و اعلام مي‌دارد كه همه مؤمنان به منزله نفْس واحدي‌هستند و اگر از ديگري عيب‌جويي كنيد ، در واقع از خودتان عيب‌جويي

تفسير مردان (467)

كرده‌ايد. و بالاخره در مرحله سوم مي‌افزايد : « و يكديگر را با القاب زشت و ناپسند ياد نكنيد » (وَ لا تَنابَزُوا بِالاَْلْقابِ). بسياري از افراد بي‌بند و بار در گذشته و حال اصرار داشته و دارند كه بر ديگران القاب زشتي بگذارند و از اين طريق آن‌ها را تحقير كنند، شخصيتشان را بكوبند و يا احيانا از آنان انتقام گيرند و يا اگر كسي در سابق كار بدي داشته، سپس

توبه كرده و كاملاً پاك‌شده باز هم لقبي كه بازگوكننده وضع سابق باشد، بر او بگذارند. اسلام صريحا از اين عمل زشت نهي مي‌كند و هر اسم و لقبي را كه كوچك‌ترين مفهوم نامطلوبي دارد و مايه تحقير مسلماني است، ممنوع شمرده است .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«وَ لا تَلْمِزُوا»: واژه از ريشه «لَمْز» به مفهوم طعنه زدن و عيبجويي كردن آمده كه كاري زشت و نارواست، مگر اين كه فرد يا گروهي كه از آنان بدگويي مي‌شود قانون‌شكن و ظالم و فاسق باشند؛ چرا كه در روايت آمده است كه: قُولُوا فِي‌الْفاسِقِ ما فيهِ كَيْ يَحْذَرُهُ النّاسُ. هر خصلت زشت و كار نكوهيده‌اي كه قانون‌شكن و گناهكار بدان آلوده است بگوييد تا مردم از او برحذر باشند و به دام وي نيفتند. و واژه «هَمْز» نيز به‌همين مفهوم آمده است.
«لا تَنابَزُوا»: اين واژه از ريشه «نَبْز»، به مفهوم سرزنش نمودن افراد يا گروه‌ها با لقب‌هاي ناروايي كه بر آنان مي‌تراشند و مارك مي‌زنند، آمده است .

به باور برخي از واژه‌شناسان و مفسران واژه «قَوْم» در مورد مردان به كار مي‌رود، چـرا كـه آنـان هستنـد كـه در انجـام كـارهـا برخي بر ديگري تكيه مي‌كنند و بر ديگـري قـائـم هستند.
واژه «سُخْرِيَّة» به مفهوم به ريشخند گرفتن و استهزا نمودن آمده و در آيه از آن هشـدار داده شـده است.
به باور «مُجاهِد» منظور اين است كه: هرگز ثروتمندي حق ندارد انسان محرومي را
(468) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
به خاطر فقر و نيازش مسخره كند، چه بسا كه آن فقير در پيشگاه خدا از آن ثروتمندي كه به ظاهر شريف و آراسته جلوه مي‌كند، مقام و مرتبه‌اي والاتر و بالاتر داشته باشد و از او بسيار انسان‌تر زندگي كند.
«ابن زيد» مي‌گويد: آيه مورد بحث مردم مسلمان را از مسخره كردن كساني كه به نوعي به گناه و قانون‌شكني درغلطيده‌اند، هشدار مي‌دهد، چرا كه ممكن است آن فرد مورد تمسخر به لغزشي ناخواسته دچار شده و اينك از نظر عقيده و انديشه در بارگاه خدا از مسخره‌كننده بهتر و بالاتر باشد و يا ممكن است در اعماق جان و ژرفاي دل ايمان به خدا آورده و اسلام را برگزيده باشد و از گناه و لغزش گذشته‌اش سخت نادم اسـت و تـوبـه كـرده است.
آن گـاه از شگـرد زشت و ظالمانه ديگـري هشـدار مي‌دهد كه: وَلاَ تَلْمِزُوا أَنفُسَكُمْ
و از يكديگر عيب‌جويي نكنيد و به هم ناروا و ناسزا نگوييد.
به باور گروهي از مفسران پيشين از جمله «ابن عباس» در آيه مورد بحث به «اَنْفُسَكُمْ» تعبير مي‌كند، درست بسان اين آيه كه مي‌فرمايد: وَ لا تَقْتُلُوا اَنْفُسَكُمْ(1) «و يكديگر را نكشيد» ـ و يا «خودكشي نكنيد» و اين تعبير نشان مي‌دهد كه از ديدگاه قرآن همه مردم با ايمان بسان يك نفر هستند و بر اين اساس هركدام حق حيات ديگـري را به خطـر انـدازنـد، چنـان است كه گـويي به خودكشي دست يازيده‌اند.
در ادامـه آيـه از ابـزار ديگـر تـرور شخصيت هشـدار مي‌دهـد و مي‌فرمايد: وَ لاَ تَنَـابَـزُوا بِـالْأَلْقَـابِ
و يكـديگـر را با لقـب‌هاي زشـت و ناپسنديده ياد نكنيد.
واژه «اَلْقـاب» جمـع «لَقَب» مي‌بـاشـد و منظور از آن، نامي است كه جز نام موردپسند و دلخواه‌انسان باشد.
پاره‌اي برآنند كه: «لَقَب» نامي است كه براي كسي مي‌تراشند، به گونه‌اي

که با
1. سوره نساء، آيه 29.

شنيدن آن احساس رنج و ناراحتي مي‌كند. امّا اگر از آن نام احساس ناراحتي نكند خــوانــدن با آن نــام ناپسند نيست. به عنــوان نمونه، به كسي فقيه، قاضي، داور، عادل ، علّامه و... گفتــه شــود و او از ايــن عنوان‌ها ناراحت نمي‌شود و احساس تحقيـر و ريشخنـد نمي‌كند.
به بــاور برخي منظور آن است كه يكديگر را با عنوان‌هاي زشت، نظير كافر، فاسق، منافق و... ياد نكنيد.
از «حسن» آورده‌اند كه در صدر اسلام هنگامي كه برخي از يهوديان و مسيحيان به اسلام ايمان مي‌آوردند، باز هم پاره‌اي آنان را يهودي و مسيحي ندا مي‌دادند، كه پيــامبــر صلي‌الله‌عليه‌وآله در اين مورد هشدار داد و اين فراز از آيه نيز ناظر به همان نكته است و از آن گــونــه نــداهــا و صــداها هشــدار مي‌دهد.
از «ابن عباس» آورده‌اند كه: منظور از هشدار در اين مورد اين است كه اگر انساني دستخوش گناه و لغزشي شد و آن گاه توبه كرد، به خاطر آن گناه او را به باد نكوهش نگيــريد كه اين يــاد كردن به «لَقَب» زشت است.
بِئْــسَ الِاسْــمُ الْفُسُــوقُ بَعْــدَ الْإِيمَــانِ
در تفسير اين فراز نيز ديدگاه‌ها متفاوت است:
1ـ به باور گروهي از جمله «حسن» منظور از واژه «فُسُوق» پس از ايمان، آن است كه به انسان توحيدگرا و با ايماني عنوان يهودي يا مسيحي دهند. با اين بيان تفسير آيه اين‌گونه است: چه ناپسنديده و زشت است كه انسان توحيدگرا و با ايمان را با عنوان شــرك و كفــري كه پيش از اعــلام اســلام و ايمــان داشتــه است مي‌خــوانيــد!
2ـ امّا به باور برخي منظور اين است كه: بد چيزي است نام فسق را پس از ايمان و اسلام با غيبت مسلمانان و عيب‌جويي از آنان براي خود خريدن! پس از اين گناهان دوري جوييد و اين عنوان را نپذيريد و خود را پس از اعلام اسلام در خور آن نسازيد.
امّا به نظر مي‌رسد كه اين تفسير نشانگر آن نيست كه دو عنوان «فِسْق» و «ايمان» در

كنار هم نمي‌توانند باشند، چرا كه تفسير دوم بسان اين است كه گفته شود: «بِئْسَ الْحالُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الشّيبِ» گناهكاري به همراه پيري و سالخوردگي حال ناپسنديده‌اي است ؛ در حالي كه آيه نشانگر مفهوم ديگري مي‌باشد و آن اين است كه مي‌گويد: كفر و فسقي كه پس از ايمان

بيايد و جايگزين آن شود بد چيز و بد، نامي است از اين رو ديگـــران را بــا اين نـــام نخوانيد.
وَ مَــنْ لَمْ يَتُبْ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ
و هركس از گناه و زشتي و عيب‌جويي و ستم توبه نكند و به قانون‌گرايي و عمل به مقررات خدا بازنگردد به خود ستم روا داشته و چنين كساني همان ستمكارانند و درخور عذاب سخت و آتش دوزخ.
تفسير مردان (471)
يا اَيُّهَا الَّذينَ امَنوُا اجْتَنِبُوا كَثيرا مِنَ الظَّنِّ اِنَّ بَعْضَالظَّنِّ اِثْمٌ وَ لا تَجَسَّسُوا وَ لا يَغْتَبْ بَعْضُكُمْ بَعْضااَيُحِبُّ اَحَدُكُمْ اَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ اَخيهِ مَيْتا فَكَرِهْتُمُوهُ وَ اتَّقُوا اللّهَ اِنَّ اللّهَ تَوّابٌ رَحيمٌ
اي‌كساني كه ايمان آورده‌ايد از بسياري‌از گمان‌ها بپرهيزيدچراكه بعضي از گمان‌ها گناه است و هرگز (در كار ديگران)تجسّس نكنيد و هيچ‌يك از شما ديگري را غيبت نكند، آيا كسي از شما دوست دارد كه گوشت برادر مرده خود رابخورد ؟ (به‌يقين) همه شما از اين امر كراهت داريــد، تقــواي الهي پيشه كنيد كه خـداونـد توبه پذير و مهربان است. (12 / حجرات)
شرح آيه از تفسير نمونه
منظور از « كَثيرا مِنَ الظَّنِّ » گمان‌هاي بد است كه نسبت به گمان‌هاي خوب در ميان مردم بيشتر است ، لذا از آن تعبيـر به كثير شده و گرنه « حسن ظن و گمان خير » نه تنهـا ممنوع نيست بلكه مستحسن است. در اين‌جا اين سؤال مطرح مي‌شود كه گمان بد و خوب غالبا اختياري نيست ، يعنـي بر اثـر يك سلسله مقدمات كه از اختيار انسان بيــرون است در ذهــن منعكس مي‌شــود ، بنابراين چگونه مي‌شود از آن نهي كرد ؟
1 ـ منظور از اين نهي ، نهي از ترتيب آثار است ، يعني هر گاه گمان بدي نسبت به مسلماني در ذهن شما پيدا شد ، در عمل كوچك‌ترين اعتنايي به آن نكنيد ، طرز رفتـار خـود را دگرگون نسازيد و مناسبات خود را با طرف تغيير ندهيد ، بنابراين آن‌چه گناه است « ترتيب اثر دادن به گمان‌بد » مي‌باشد. لذا در حديثي از پيغمبر گرامي اسلام صلي‌الله‌عليه‌وآله مي‌خوانيم : «ثَلاثٌ فِي الْمُؤْمِنِ لا يُسْتَحْسَنُ ، وَ لَهُ مِنْهُنَّ مَخْرَجٌ ، فَمَخْرَجُهُ مِنْ سُوءِ الظَّنِّ اَنْ لا يُحَقِّقَهُ : سه چيز است كه وجود آن در مؤمن پسنديده نيسـت و راه فـرار دارد، از جمله سوءظن است كه راه فرارش ايـن است كه به آن جامه عمل نپوشاند » .(1)
2 ـ انسان مي‌تواند با تفكر روي مسائل مختلفي ، گمان بد را در بسياري از
1- « محجــة البيضاء » ، جلد 5 ، صفحه 269 .
(472) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
موارد از خود دور سازد ، به اين ترتيب كه در راه‌هاي حمل بر صحت

بينديشد و احتمالات صحيحي را كه در مورد آن عمل وجود دارد ، در ذهن خود مجسم سازد و تدريجا بر گمان بد غلبـه كنــد. بنابراين گمان بد چيزي نيست كه هميشه از اختيار آدمي بيرون باشد . لذا در روايات دستور داده شده كه اعمال برادرت را بر نيكوترين وجه ممكن حمل كن ، تا دليلي برخلاف آن قائم شود و هرگز نسبت به سخني كه از برادر مسلمانت صادر شده گمان بد مبر ، مادام كه مي‌تواني مَحْمِل نيكي براي آن بيابي ، قالَ اَميرُ الْمُؤْمِنينَ : «ضِعْ اَمْرَ اَخيكَ عَلي اَحْسَنِه حَتّيياْتيكَمايُقَلِّبُكَ‌مِنْهُ، وَ لاتَظُنَّنَ‌بِكَلِمَةٍخَرَجَتْ مِنْ‌اَخيكَ‌سُوءً وَ اَنْتَ‌تَجِدُلَها فِي الْخَيْرِ مَحْمِلاً».(1) به هر حال اين دستور اسلامي يكي از جامع‌ترين و حساب شده‌ترين دستورها در زمينه روابط اجتماعي انسان‌ها است ، كه مسألـه امنيـت را به‌طور كامل در جامعه تضمين مي‌كند. توجه به‌اين‌نكته نيز لازم‌است‌كه منظور از «ظن» در اين‌جا گمان‌هاي بي‌دليل است، بنابراين درمواردي‌كه گمان متكي به دليل يعني ظن معتبر باشد، از اين حكم مستثني است، مانند گماني كه از شهادت دو نفر عادل حاصل مي‌شود. سپس در دستور بعد مسأله « نهي از تجسس » را مطرح كرده ، مي‌فرمايد: « و هرگز دركار ديگـران تجسس نكنيد » (وَ لا تَجَسَّسُوا). « تجسس » و « تحسس » هر دو به معني جستجوگري است ، ولي اولي معمولاً در امور نامطلـوب مي‌آيـد و دومي غالبا در امر خير ، چنان‌كه يعقوب به فرزندانش دستور مي‌دهد : « يا بَنِيَّ اذْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِنْ يُوسُفَ وَ اَخيهِ : اي فرزندان من ، برويد و از « گمشده من » يوسف و برادرش جستجو كنيد » (87 / يوسف). در حقيقـت گمـان بـد عاملـي است براي جستجوگري و جستجوگري عاملي است بـراي كشـف اسرار و رازهاي نهاني مردم و اسلام هرگز اجازه نمي‌دهد كه رازهاي خصوصي‌آن‌هافاش شود. و به تعبير ديگر اسلام مي‌خواهد مردم در زندگي خصوصي خود از هر نظر در امنيت باشند ، بديهي است اگر اجازه داده شود ، هر كس به

1- « اصول كافي » ، جلد 2 ، حديث 3 .

جستجوگري درباره ديگران برخيزد ، حيثيت و آبروي مردم بر باد مي‌رود و جهنمي به‌وجود مي‌آيد كه همه افراد اجتماع در آن معــذب خواهنــد بـود. البته اين‌دستور منافاتي باوجوددستگاه‌هاي اطلاعاتي در حكومت اسلامي براي مبارزه با توطئه‌ها نخواهد داشت، ولي اين بدان معني نيست كه اين دستگاه‌ها حق دارند در زندگي خصوصي مردم جستجوگري كنند. و بالاخره در سومين و آخرين دستور كه درحقيقت معلول و نتيجه دو برنامه قبل است، مي‌فرمايد : « هيچ‌كدام از شما ديگري را غيبت نكند » (وَ لا يَغْتَـبْ بَعْضُكُـمْ بَعْضــا). و به‌اين‌ترتيب گمان‌بد سرچشمه تجسس و تجسس موجب افشاي عيوب و اسرار پنهاني و آگاهي بر اين امور سبب غيبت

مي‌شود كه اسلام از معلول و علت همگي نهي كرده است. سپس براي اين‌كه‌قبح و زشتي اين‌عمل‌را كاملاًمجسم كند، آن‌را در ضمن يك‌مثال گويا ريخته، مي‌گويد: « آيا هيچ‌يك‌از شما دوست‌داردكه گوشت برادر مرده خود را بخورد » (اَيُحِبُّ اَحَدُكُمْ اَنْ يَأكُلَ لَحْمَ اَخيهِ مَيْتا). « و به يقين همه شما از اين امر كراهت داريد » (فَكَرِهْتُمُوهُ). آري آبروي برادر مسلمان همچون گوشت تن او است و ريختن اين آبرو به‌وسيله غيبت و افشاي اسرار پنهاني همچون خوردن گوشت تن او است و تعبير به « مرده » به خاطر آن است كه « غيبت » در غياب افراد صورت مي‌گيرد ، كه همچون مردگان قادر بر دفاع از خويشتن نيستند. و اين ناجوان مردانه‌ترين ستمي است كه ممكن است انسان درباره برادر خود روا دارد. آري اين تشبيه بيانگر زشتي فوق‌العاده غيبت و گناه عظيم آن است. پيغمبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله در حديثي مي‌فرمايد : «اِنَّ اللّهَ حَرَّمَ مِنَ الْمُسْلِمِ دَمَهُ وَ مالَهُ وَ عِرْضَهُ ، وَ اَنْ يُظَنَّ بِهِ السُّوءُ : خداوند خون و مال و آبروي مسلمان را بر ديگران حرام كرده و هم‌چنين گمان بد درباره او بردن » . (1) گمان بد نه تنها به طرف مقابل و حيثيت او لطمه وارد مي‌كند، بلكه براي صاحب آن نيز بلايي است بزرگ ، زيرا سبب مي‌شود كه او را از همكاري با مردم و تعاون اجتماعي بركنار كند و در دنيايي وحشتناك آكنده

1- «المحجــةالبيضــاء»، جلد 5، صفحه 268 .

(474) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

از غربت و انزوا فراهم سازد ، چنان‌كه در حديثي از امير مؤمنان علي آمده است : « مَنْ لَمْ يُحْسِنْ ظَنَّهُ اسْتَوْحَشَ مِنْ كُلِّ اَحَدٍ : كسي كه گمان بد داشته باشـــد از همه كس مي‌ترســـد و وحشت دارد » .(1)

تجسس در امور شخصي ديگران ممنوع و براي مصالح جامعه مجاز است

ديديم قرآن با صراحت تمام تجسس را در آيه فوق منع نموده و از آن‌جا كه هيچ‌گونه قيد و شرطي براي آن قائل نشده ، نشان مي‌دهد كه جستجوگري در كار ديگران و تلاش براي افشاي اسرار آن‌ها گناه است ، ولي البته قرائني كه در داخل و خارج آيه است ، نشان مي‌دهد كه اين حكم مربوط به زندگي شخصي و خصوصي افراد است و در زندگي اجتماعي تا آن‌جا كـه تأثيـري در سرنوشت جامعه نداشته باشد ، نيز ايـن حكـم صادق است. اما روشن است آن‌جا كه ارتباطي با سرنوشت ديگران و كيان جامعه پيدا مي‌كند ، مسأله شكل ديگري به خود مي‌گيرد ، لذا شخص پيغمبر صلي‌الله‌عليه‌وآله مأموراني براي جمع‌آوري اطلاعات قرار داده بود كه از آن‌ها به‌عنوان « عيون » تعبير مي‌شود ، تاآن‌چه را ارتباط با سرنوشت جامعه اسلامي در داخل و خارج داشت ، براي او گردآوري كنند. و نيز به همين دليل حكومت اسلامي مي‌تواند مأموران اطلاعاتي داشته باشد ، يا سازمان گسترده‌اي براي گردآوري اطلاعات تأسيس‌كند و آن‌جاكه بيم توطئه برضد جامعه و يابه خطر انداختن امنيت و حكومت اسلامي مي‌رود به تجسس برخيزند و حتي در داخل زندگي خصوصي افراد جستجوگري كنند. ولي اين امر هرگز نبايد بهانه‌اي براي شكستن حرمت اين قانون اصيل اسلامي شود و افرادي‌به‌بهانه مسأله «توطئه» و «اخلال امنيت» به‌خود اجازه‌دهندكه به‌زندگي‌خصوصي مردم يورش برند، نامه‌هاي آنان را باز كنند، تلفن‌ها را كنترل نمايند و وقت و بي‌وقت به خانه آن‌ها هجـوم آورنـد. خلاصه اين‌كه مرز

1- « غـــــرر الحكـــــم » ، صفحـــــــه 697 .

تفسير مردان (475)

ميان « تجسس » و « به‌دست آوردن اطلاعات لازم براي حفظ امنيت جامعه » بسيار دقيق و ظريف است و مسؤولين اداره امور اجتماع ، بايد دقيقا مراقب اين مرز باشند ، تاحرمت اسرارانسان‌ها حفظشود و هم‌امنيت‌جامعه و حكومت‌اسلامي به خطر نيفتد.

غیبت از بزرگ‌ترین گناهان است

گفتيم سرمايه بزرگ انسان در زندگي حيثيت و آبرو و شخصيت او است و هر چيز آن را به خطر بيندازد مانند آن است که جان او را به خطر انداخته باشد ، بلکه گاه ترور شخصيت از ترور شخص مهم‌تر محسوب مي‌شود و اين‌جا است که گاه گناه آن از قتل نفس نيز سنگين‌تر است. يکي از فلسفه‌هاي تحريم غيبت اين است که اين سرمايه بزرگ برباد نرود و حرمت اشخاص درهم نشکند و حيثيت آن‌ها را لکه‌دار نسازد و اين مطلبي است که اسلام آن را با اهميت‌بسيارتلقي‌مي‌کند. نکته ديگر اين‌که « غيبت » ، « بدبيني » مي‌آفريند ، پيوندهاي اجتماعي را سست مي‌کند ، سرمايه اعتماد را از بين مي‌برد و پايه‌هاي تعاون و همکاري را متزلزل مي‌سازد. مي‌دانيم که اسلام براي مسأله وحدت و يکپارچگي جامعه اسلامي و انسجام و استحکام آن اهميت فوق العاده‌اي قائل شده است ، هر چيز اين وحدت را تحکيم کند ، مورد علاقه اسلام است و هر چيز آن را تضعيف نمايد منفور است و غيبت يکي از عوامل مهم تضعيف است. ازاين‌هاگذشته«غيبت»بذرکينه و عداوت را در دل‌ها مي‌پاشد و گاه سرچشمه نزاع‌هاي خونين و قتل و کشتار مي‌گردد . خلاصه اين‌که اگر دراسلام‌غيبت به‌عنوان يکي از بزرگ‌ترين گناهان کبيره شمرده شده ، به‌خاطر آثارسوء فردي و اجتماعي‌آن است. روزي پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله با صداي بلند خطبه خواند و فرياد زد : «يا مَعْشَرَ مَنْ امَنَ بِلِسانِهِ وَ لَمْ يُؤْمِنْ بِقَلْبِهِ لا تَغْتابُوا الْمُسْلِمينَ ، وَ لا تَتَّبَعُوا عَوْراتَهُمْ ، فَاِنَّهُ مَنْ تَتَبَّعَ عَوْرَةَ اَخيهِ تَتَبَّعَ اللّهُ عَوْرَتَهُ ، وَ مَنْ تَتَبَّعَ اللّهُ عَوْرَتَهُ يُفْضِحُهُ في جَوْفِ بَيْتِهِ : اي گروهي‌که به زبان ايمان آورده‌ايد و نه با قلب ، غيبت مسلمانان نکنيد و از عيوب پنهاني آن‌ها جستجو ننماييد ، زيرا کسي که در امور پنهاني برادر ديني خود جستجو کند ، خداوند اسرار او را فاش
(476) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
مي‌سازد و در دل خانه‌اش رسوايش مي‌کند » .(1) روايات در اين زمينه در منابع اسلامي بسيار زياد است که با ذکر حديث ديگري اين بحث را پايان مي‌دهيم، امام صادق مي‌فرمايد : « مَنْ رَوي عَلي مُؤْمِنٍ رِوايَةً يُريدُ بِها شَيْنَهُ ، وَ هَدْمَ مُرُوَّتِهِ ، لِيَسْقُطَ مِنْ اَعْيُنِ النّاسِ ، اَخْرَجَهُ اللّهُ مِنْ وِلايَتِهِ اِلي وِلايَةِ الشَّيْطانِ ، فَلا يَقْبَلُهُ الشَّيْطانُ: کسي‌که به منظور عيب‌جويي و آبروريزي مؤمني سخني نقل کند تا او را از نظر مردم بيندازد ، خداونداورااز‌ولايت خودش بيرون‌کرده،به‌سوي ولايت شيطان‌مي‌فرستد و اما شيطان هم اورانمي‌پذيرد».(2) تمام اين تأکيدات و عبارات تکان دهنده به‌خاطر اهميت فوق العاده‌اي است که اسلام براي حفظ آبرو و حيثيت

اجتماعي مؤمنان قائل است و نيز به‌خاطر تأثير مخربي است كه غيبت در وحدت جامعه و اعتماد متقابل و پيوند دل‌ها دارد و از آن بدتر اين‌كه غيبت عاملي است براي دامن زدن به آتش كينه و عداوت و دشمني و نفاق و اشاعه فحشاء در سطح اجتماع ، چراكه وقتي عيوب پنهاني مردم از طريق غيبت آشكار شود ، اهميت و عظمت گناه از ميان مي‌رود و آلودگي به آن آسان مي‌شود .

« غيبَت » چنان‌كه‌از اسمش پيدا است ، اين است كه در غياب كسي سخني گويند ، منتهي سخني‌كه عيبي‌از عيوب اورافاش سازد، خواه اين عيب‌جسماني باشد، يا اخلاقي، در اعمال او باشد يا در سخنش و حتي در اموري كه مربوط به او است، مانند لباس، خانه، همسر و فرزندان و مانند اين‌ها. بنابراين اگر كسي صفات ظاهر و آشكار ديگري را بيان كند ، غيبَت نخواهد بود ، مگـر اين‌كه قصـد مذمـت و عيب‌جويـي داشتـه باشـد ، كه در اين صـورت حرام اسـت ، مثل اين‌كه در مقـام مذمـت بگويـد ،
1- « المحجة البيضاء » ، جلد 5 ، صفحه 252 .
2- « وسائل الشيعه » ، جلد 8 ، باب 157 حديث 2 صفحه 608 .
تفسير مردان (477)
آن مـرد نابينا ، يا كوتاه قد ، يا سياهرنگ ، يا كوسه. به اين ترتيب ذكر عيوب پنهاني به هر قصد و نيتي كه باشد ، غيبت و حرام است و ذكر عيوب آشكار اگر به قصد مذمت باشد نيز حرام است ، خواه آن را درمفهوم غيبت وارد بدانيم‌يانه. اين‌ها همه در صورتي است كه اين صفات واقعا در طرف باشد ، اما اگر صفتي اصلاً وجود نداشته باشد ، داخل در عنوان « تهمت » خواهد بود كه گناه آن به مراتب شديدتر و سنگين‌تر است. در حديثي از امام صادق مي‌خوانيم : « اَلْغيبَةُ اَنْ تَقُولَ في اَخيكَ ما سَتَرَهُ اللّهُ عَلَيْهِ ، وَ اَمَّا الاَمْرُ الظّاهِرِ فيهِ مِثْلُ الْحِدَّةِ وَ الْعَجَلَةِ فَلا وَ الْبُهْتانُ اَنْ تَقُولَ ما لَيْسَ فيهِ: غيبت آن است كه درباره برادر مسلمانت چيزي را بگويي كه خداوند پنهان داشته و اما چيزي كه ظاهر است مانند تندخويي و عجلـه داخـل در غيبـت نيسـت ، امـا بهتـان ايـن اسـت كـه چيـزي را بگويـي كـه در او وجود ندارد » .(1) و از اين‌جا روشن مي‌شود ، عذرهاي عوامانه‌اي كه بعضي براي غيبت مي‌آورند مسموع نيست ، مثلاً گاهي غيبت كننده مي‌گويد : اين غيبت نيست ، بلكه صفت او است ، درحالي‌كه اگر صفتش نباشد، تهمت است نه غيبت. يا اين كه مي‌گويـد : اين سخني است كه در حضور او نيز مي‌گويم ، در حالي‌كه گفتن آن پيش روي طرف ، نه تنها از گناه غيبت نمي‌كاهـد، بلكه به‌خاطر ايذاء، گناه سنگين‌تري را به‌بار مي‌آورد .

«غيبت» مانند بسياري‌از صفات ذميمه تدريجا به صورت يك بيماري رواني درمي‌آيد ، به گونه‌اي كه غيبت‌كننده از كار خود لذت مي‌برد و از اين كه پيوسته آبروي اين و آن را بريزد، احساس‌رضايت و خشنودي‌مي‌كند و اين‌يكي‌ازمراحل‌بسيار خطرناك اخلاقي است. اين‌جا است كه غيبت‌كننده بايد قبل از هر چيز به درمان انگيزه‌هاي دروني غيبت كه در اعماق روح او است و به اين گناه دامن مي‌زند بپردازد ،
1- «اصول‌كافي»، جلد 2،باب‌الغيبة والبهت حديث 7 .
(478) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
انگيزه‌هايي همچون «بخل» و «حسد» و «كينه‌توزي» و«عداوت» و «خودبرتربيني». بايـد از طريـق خودسازي و تفكر در عواقب سوء اين صفات زشت و نتايج شومـي كه ببار مـي‌آورد و همچنين از طريق رياضت نفس اين آلودگي‌ها را از جـان و دل‌بشويد، تا بتواند زبان‌را از آلودگي به غيبت بازدارد. سپس در مقام توبه برآيد و از آن‌جا كه غيبت جنبه « حق الناس » دارد ، اگر دسترسي به صاحب غيبت دارد و مشكل تازه‌اي ايجاد نمي‌كند ، از او عذرخواهي كند ، هر چند به‌صورت سربسته باشد ، مثلاً بگويد من گاهي بر اثر ناداني و بي‌خبري از شما غيبت كرده‌ام ، مرا ببخش و شرح بيشتري ندهد، مبادا عامل فساد تازه‌اي شود. و اگر دسترسي به طرف نداريد يا او را نمي‌شناسد، يا از دنيا رفته است ، براي او استغفار كند و عمل نيك انجام دهد ، شايد به بركت آن خداوند متعال وي را ببخشد و طرف مقابل را راضي سازد .

موارد استثناء غيبت

آخريـن سخـن درباره غيبت اين‌كه ، قانون غيبت مانند هر قانون ديگر استثناهايـي دارد ، از جمله اين‌كه گاه در مقام « مشورت » مثلاً براي انتخاب همسر ، يا شريك در كسب و كـار و مانند آن كسي سؤالي از انسان مي‌كند ، امانت در مشورت كه يك قانون مسلم اسلامي است، ايجاب مي‌كند اگر عيوبي از طـرف سـراغ دارد بگويد، مبادا مسلماني در دام بيفتد و چنين غيبتي كه با چنين نيت انجام مي‌گيرد ، حرام نيست. همچنين در موارد ديگري كه اهداف مهمي مانند هدف مشورت در كار باشد ، يا براي احقاق‌حق و تظلم‌صورت‌گيرد. البته كسي كه آشكارا گناه مي‌كند و به اصطلاح « متجاهر به فسق » اسـت از موضوع غيبت خارج است و اگر گناه او را پشت سر او بازگو كنند ، ايرادي ندارد ، ولي بايـد توجه داشت اين حكم مخصوص گناهي است كه نسبت به آن متجاهراست. اين نكته نيز قابل توجه است كه نه تنها غيبت كردن حرام است،گوش به غيبت‌دادن و درمجلس غيبت حضور يافتن، آن نيز جزء محرمات است، بلكه طبق پاره‌اي از روايات بر مسلمانان واجب است كه ردّ غيبت كنند ، يعني در برابر

تفسير مردان (479)

غيبت به دفاع برخيزند و از برادر مسلماني كه حيثيّتش به خطر افتاده دفاع كنند و چه زيبا است جامعه‌اي كه اين اصول اخلاقي در آن دقيقا اجرا شود .

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

«لا يَغْتَبْ»: اين واژه از ريشه «غيبَت» برگرفته شده و «غيبَت» آن است كه انسان پشت سر ديگران عيب هايي را كه دارند، بازگويد، امّا اگر پشت سر ديگران چيزي گفته شود كــه در آنــان نيست، ايــن كــار بهتــان و تهمت نــام دارد كه گنــاهي بــزرگ است.

در اين آيــه نيز قرآن شريف به تحريم ديگر شگردهاي ترور شخصيت و آفت‌هاي آرامش و امنيت جــامعــه پــرداختــه و مي‌فـرمايد:
يَــا أَيُّهَا الَّــذِينَ آمَنُــوا اجْتَنِبُــوا كَثِيــرا مِــنَ الظَّــنِّ
هان اي كساني كه ايمان آورده‌ايد، از بسياري از گمانها و پندارهاي ناروا بپرهيزيد.
بــه بــاور «زَجّاج» منظــور آن اســت كــه انســان نسبت به خــوبــان و نيكــان بــدگمــان نشــود و در مــورد آنــان به پنــدارهاي نــاروا نپــردازد، امّا در مورد زشــت‌كــرداران و گنــاه‌پيشــه‌ها همــان‌گونه كه از ظاهر حال و رفتار آنان هــويداست، انسان حــق دارد به آنان بـدگمان شود.
درست به همين جهـت هم در ادامه آيه مي‌افزايد:
إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ
چــــرا كــه پــــاره‌اي از گمــانهــا گنــاه است.
به بــاور بــرخــي از جملــه «مُقاتِل» منظور از اين گمانها كه گناه است و در خور كيفــر، گمــاني است كه انســان نسبت به مــردم شــايستــه‌كــردار بر زبـان آورد.
به باور برخي از مفسران از آيه مورد بحث به روشني دريافت مي‌شود كه، بر انسان لازم است كه نسبت به ديگر برادران و خواهران ديني خويش خوش‌بين باشد و تا آن‌جــايــي كه خــردپذير است، كار آنان را گرچه به ظاهر مورد پسندش نباشد
(480) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
تــوجيــه نيك نمايد و حمل بر صحّت كند.
در ادامه آيه به تحريم شگرد ديگر زورمداران و فريبكاران در ترور شخصيت آزادي‌خــواهـان و ستم‌ناپذيران و اصلاح‌طلبان مي‌پردازد و مي‌فرمايد:
وَلاَ تَجَسَّسُوا
و هرگز در كار ديگران جاسوسي نكنيد.
به باور گروهي از جمله «ابن عباس» و «مُجاهد» منظور اين است كه: و در جستجوي لغزش‌هاي مردم با ايمان و انسان‌هاي درست انديش نباشيد.
در روايت آمده است كه: اِيّاكُمْ وَالظَّنَّ فَاِنَّ الظَّنَّ اَكْذِبُ الْحَديثِ وَ لا تَجَسَّسُوا وَ لا تَقاطَعُوا وَ لا تَحاسَدُوا وَ لا تَنابَزُوا وَ كُونُوا عِبادَاللّهِ اِخْواناً(1)
هشدارتان باد كه از گمانها و پندارهاي ناروا بپرهيزيد، چرا كه‌سخن براساس گمان و پندار دروغ‌ترين سخنان است و هرگز در انديشه عيوب

ديگران نباشيد و جاسوسي نكنيد و با ديگران رابطه خويش را قطع ننماييد و به كسي حسد نورزيد و نام بد و ناروا به همديگر نتراشيد. هان اي بندگان خدا با هم خواهران و برادراني آگاه و با ادب و همدينان و همنوعاني بافرهنگ باشيد.
در ادامه آيه در تحريم گناه و زشت‌گويي ديگري مي‌فرمايد: وَلاَ يَغْتَبْ بَعْضُكُمْ بَعْضًا
و پشت سر يكديگر سخن نگوييد و غيبَت نكنيد.
واژه «غيبَت» در اينجا به مفهوم يادآوري عيب‌هاي ديگران نه در برابر آنان كه دفاع كنند، بلكه پشت سر آنان است.
در روايت آمده است كه:
اِذا ذَكَرْتَ الرَّجُلَ بِما فيهِ مِمّا يَكْرَهُهُ اللّهُ فَقَدِ اغْتَبْتَهُ وَ اِذا ذَكَرْتَهُ بِما لَيْسَ فيهِ فَقَدْ بَهَتَّهُ.(2)
هنگامي كه در مورد كسي از عيبي سخن گفتي كه خدا آن عيب را ناخوش مي‌دارد و بر بنده‌اش نمي‌پسندد، در آن صورت غيبت او را نموده‌اي؛ امّا اگر عيبي براي او
1. نورالثقلين، ج 5، ص 93ـ91.
2. نورالثقلين، ج 5، ص 94.

ساختي كه در او چنين عيبي نيست، در آن صورت به او تهمت زده‌اي.
از پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله آورده‌اند كه فرمود:اِيّاكُمْ وَالْغيبَةَ، فَاِنَّ الْغيبَةَ اَشَدُّ مِنَ الزِّنا. ثُمَّ قالَ: اِنَّ الرَّجُلَ يَزْني ثُمَّ يَتُوبُ فَيَتُوبُ اللّهُ عَلَيْهِ وَ اِنَّ صاحِبَ الْغيبَةِ لا يَغْفَرُ لَهُ حَتّي يَغْفِرَ لَهُ صاحِبُهُ.(1)
از غيبت ديگران بپرهيزيد كه گناه آن از گناه بي‌عفتي زشت‌تر و سخت‌تر است. آن‌گاه فرمود: چرا كه فردي در زندگي دستخوش لغزش مي‌شود و دامان به گناه آلوده مي‌سازد و آن گاه با خردورزي و آگاهي به بارگاه خدا روي توبه مي‌آورد و خداي مهربان او را مي‌آمرزد؛ امّا غيبت‌كننده جز با بخشش از سوي طرف غيبت شده مورد بخشايش خدا قرار نخواهد گرفت.
در ادامه آيه شريفه خداي فرزانه براي غيبت مثالي مي‌زند كه عبرت‌انگيز است و از آن به خوردن گوشت مرده برادر خويش تعبير مي‌كند و مي‌فرمايد:
أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ
آيا هيچ يك از شما دوست مي‌دارد كه گوشت برادر مرده‌اش را بدرد و بخورد؟ بي‌گمان شما از اين كار نفرت داريد.
«زَجّاج» در اين مورد مي‌گويد: اين مثال بدان جهت آمده است كه: همان

گونه که اگر گوشت مرده‌اي را برادرش بخورد، بدان دليل که مرده است دردي را حس نمي‌کند، بـه هنگـام سخـن از پشت سر ديگري نيز او همان حالت را دارد چرا که حضور نـدارد تا از خـود دفـاع کند.
«مُجاهِد» مي‌گويد: همان گونه که خوردن گوشت بدن مرده برادرتان را زشت و نفرت‌انگيز مي‌شماريد، پشت سر او نيز زبان به بـدگويـي از او بـاز نکنيـد و از ايـن کـار ظـالمـانـه دوري جوييد.
وَاتَّقُوا اللَّهَ
1. نورالثقلين، ج 5، ص 95.
(482) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
اين فراز به فعلي که در تقديرِ است عطف شده، چرا که تقدير آيه مي‌توان اين گونه باشد: «فَکَما کَرِهْتُمْ لَحْمَهُ مَيْتاً فَاکْرَهُوا غيبَتَهُ حَيّاً» پس همان گونه که از خوردن گوشت مـرده بـرادرتان بيزاريد و آن را ناخوشايند مي‌شماريد، درست همان گونه سخن گفتـن از پشت سـر او را نيـز ناخـوش داريـد.
در تفسير آيه از «ميمون‌بن شاة» ـ که به خاطر ديدن اساتيدي برجسته در تفسير قرآن و خودسازي، بر «حسن» برتري داشت ـ آورده‌اند که: در عالم رؤيا به ناگاه جنازه‌اي در برابرم افکنده شد و ندايي رسيد که: هان اي عبدالله از اين لاشه تباه شده بخور! پرسيدم: چرا؟ندا آمد بدان جهت که در حضور تو غيبت فلان کس را کردند و تو شنيدي.گفتم به خداي سوگند من نه در مورد او خيري گفتم و نه شرّي. ندا آمد درست است، اما به غيبت او گـوش دادي و خشنود شدي.
و ايـن بنـده خـدا پس از آن رؤيـا ديگـر اجـازه نمي‌داد در حضـور او زبان بـه غيبـت باز شود.
و نيز آورده‌اند که: مردي به «ابن سيرين» گفت: من غيبت شما را کرده‌ام مرا حلال کنيد. او پـاسخ داد: من دوست ندارم چيزي را که خدا حرام کرده است حلال نمايم.
إِنَّ اللَّهَ تَـوَّابٌ رَحِيمٌ
بي‌گمان خدا بسيـار توبه‌پذير و نسبت به خـوبان و شايسته‌کرداران مهربان است.

در آياتي‌كه گذشت قرآن درراه ساختن‌جامعه انساني و اخلاقي و خردمندانه و نوين خويش، نخست به صلح و آشتي فرامي‌خواند و راه‌هاي آن را ترسيم و همه را به آن موظف مي‌سازد، آن گاه با اشاره به بسياري از ريشه‌هاي تباهگر و آتش‌افروز و دشمن‌ساز را از بيخ و بن بركند و شرايط سالم و فضاي درستي پديد آورد كه چهار سرمايه بزرگ انسان ـ كه جان، ثروت، خانواده و آبروي او باشند ـ در امنيت قرار گيرند

تفسير مردان (483)

و نه تنها از سوي دست و زبـان زورمـداران و عملـه‌هاي مسخ‌شده آنان مورد تهاجم قرار نگيرند كه در محيط انديشه و فكر آنان نيز هدف پندارها و گمان‌ها و تئــوري‌هاي تــوطئـه‌ســاز و توطئه‌پرداز واقع نشوند.

به باور ما در اين راه است كه قرآن با صراحت بسيار به ايمان‌آوردگان هشدار مي‌دهــد كه از بسيــاري از گمــان‌ها و پندارها دوري جويند اِجْتَنِبُوا كَثيراً مِنَ الظَّنِّ(1)

و پيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله مي‌فرمايد: اِنَّ اللّهَ حَرَّمَ مِنَ الْمُسْلِمِ دَمَهُ وَ مالَهُ وَ عِرْضَهُ وَ اَنْ يَظُنَّ بِهِ السُّوءَ(2) به يقين خدا خون و مال و آبروي مسلمان را بر ديگري حرام كرده و نيز بدگمــاني و پنــدار نــاروا در مورد او را.

و اگر جامعه انساني به اين مرحله از ايمان اوج گيرد، آن گاه است كه به امنيت راستين و وصف‌ناپذيري اوج گرفته است.

در اين شرايط است كه هم، چنين فرد و خانواده و جامعه قانون‌گرا و اخلاق‌گرا و بشردوست از بدگماني و تهاجم به حيثيت و كرامت و آبروي ديگران حتي در منطقه فكر و انديشه خلوت خويش خودداري مي‌كند و از بداندیشي و توطئه‌پردازي و دنياي تيره و تاري كه مبتلايان به اين آفت براي خود و ديگران مي‌سازند نجات پيدا مي‌كند و هم مي‌تواند به تعاون و همكاري و همراهي با مردم روي آورد و از انزواي اجتماعي و منطقــه‌اي و جهــاني رهــا شــود و هم همگــان از توطئه‌پردازي او آزاد مي‌شوند و نفس راحت مي‌كشند.

امير مؤمنين گويي در اشاره به اين بلاي رواني است كه مي‌فرمايد: مَنْ لَمْ يُحْسِنْ ظَنَّهُ اسْتَوْحَشَ مِنْ كُــلِّ اَحَـدٍ(3)

كســي كه فكــر خويشتن را از بدگمــاني و بدانــديشي پــاس نــدارد و به اين

1. آيه 12.
2. المحجة البيضاء، ج 5، ص 267.

3. اَلْمَحَجَةُالْبَيْضاءُ، ج 5، ص 268.
(484) آياتُالرِّجالِ فِيالْقُرْآن
آفــت گرفتــار گــردد از هر كس و هر چيــزي دچــار تــرس و توهّم توطئه مي‌شود.
پيــامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله مي‌فرمــايــد: ثَــلاثٌ فِــي الْمُؤْمِنِ لا يُسْتَحْسَنْ وَ لَهُ مِنْهُنَّ مَخْرَجٌ، فَمَخْرَجُهُ مِنْ سُوءِ الظَّنِّ اَنْ لا يُحَقِّقَهُ.(1) سه آفت است كه براي انسان توحيدگرا و با ايمان ناپسند است و براي نجات از آن‌ها نيز راه نجات و فرار دارد: از جمله آن آفت‌ها، بدگماني است كه راه فرار از تباهي‌هاي آن بها ندادن و گوش نسپردن به آن است و علي عليه‌السلام مي‌فرمايد: ضَعْ اَمْرَ اَخيكَ عَلي اَحْسَنِه حَتّي يَأتيكَ ما يُقَلِّبُكَ مِنْهُ. وَ لا تَظُنَّنَّ بِكَلِمَةٍ خَرَجَتْ مِنْ اَخيكَ سُوءً وَ اَنْتَ تَجِدُ لَها فِيالْخَيْرِ مُحْتَمَلاً.(2) كار برادران و خواهران خويش را به نيكوترين صورت تفسير كن، مگر اينكه دليل خردمندانه و روشني خلاف آن را نشان دهد. و هرگز نسبت به گفتاري كه از آنان رسيده است ـ تا آن گاه كه مي‌تواني براي آن تفسير نيكويي بيابي ـ گمان بد مبر.
1. اَلْمَحَجَّةُ الْبَيْضاءُ، ج 5، ص 269.
2. اصول كافي، ج 2، ص 361؛ نهج‌البلاغه، قصار 360؛ نورالثقلين، ج 5، ص 91.

مرد يا زن بودن نشانه برتري نيست بلكه معيار تقواي الهي است

يــا اَيُّهَــا النّاسُ اِنّــا خَلَقْنــاكُــمْ مِنْ ذَكَرٍ وَ اُنْثي وَ جَعَلْناكُمْ شُعُوبا وَ قَبائِلَ لِتَعــارَفُــوا اِنَّ اَكْــرَمَكُــمْ عِنْــدَاللّهِ اَتْقيكُــمْ اِنَّ اللّــهَ عَليمٌ خَبيرٌ
اي مردم ، ما شما را از يك مرد و زن آفريديم و تيره‌ها و قبيله‌ها قرار داديم ، تا يكديگر را بشناسيد، ولي گرامي‌ترين شما نــزد خـداونــد باتقواترين شمـاست، خداوند دانا و خبير است.
(13 / حجرات)
شرح آيه از تفسير نمونه
در اين آيه مخاطب كل جامعه انساني است و مهم‌ترين اصلي را كه ضامن نظم و ثبات است ، بيـان مي‌كنـد و ميـزان واقعـي ارزش‌هـاي انسانـي را در برابر ارزش‌هاي كاذب و دروغين‌مشخص‌مي‌سازد. منظور از آفرينش مردم از يك مرد و زن همان بازگشت نسب انسان‌ها به « آدم » و « حواء » است ، بنابراين چون همه از ريشه واحدي هستند ، معني ندارد كه از نظر نسب و قبيله بر يكديگر افتخار كنند و اگر خداوند براي هر قبيله و طايفه‌اي ويژگي‌هايي آفريده براي حفظ نظم زندگي اجتماعي مردم است ، چراكه اين تفاوت‌ها سبب شناسايي است و بدون شناسايي افراد ، نظم در جامعه انساني حكم‌فرما نمي‌شود ، چراكه هر گاه همه يكسان و شبيه‌يكديگر و همانند بودند ، هرج و مرج عظيمي سراسر جامعه انساني را فرا مي‌گرفت. در اين كه ميان « شعوب » (جمع « شَعْب » بر وزن صعب) به معني « گروه عظيمي از مردم » و « قبايل » جمع « قبيله » ، چه تفاوتي است ؟ مفسران احتمالات مختلفي داده‌اند ، اما بهترين تفسير آن است كه دايره شعوب گسترده‌تر از دايره قبايل است ، همانطور كه « شَعْب » امـروز بـر يـك « ملت » اطلاق مي‌شود. به‌هرحال قرآن‌مجيد بعداز آن‌كه بزرگترين مايه‌مباهات و مفاخره عصرجاهلي‌يعني نسب و قبيله‌را ازكار مي‌اندازد، به سراغ معيار واقعي ارزشي رفته ، مي‌افزايد : « گرامي‌ترين شما نزد خـداوند باتقواترين شما است » (اِنَّ اَكْرَمَكُمْ عِنْدَاللّهِ اَتْقيكُمْ). به اين ترتيب قلم سرخ بر تمام امتيازات ظاهري و مادي
(486) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
كشيده و اصالت و واقعيت را به مسأله تقوا و پرهيزكاري و خداترسي مي‌دهد و مي‌گويد براي تقرب به خدا و نزديكي به ســاحت مقدس او هيچ امتيازي جز تقوا مؤثر نيست. اما چرا اين تفكر متعفن هنوز مورد علاقه گروه زيادي است كه خود را ظاهرا مسلمان مي‌شمرند و دم از قرآن و اخوت اسلامي مي‌زنند ، معلوم نيست. در نظام ارزشي جاهلي كه بر محور « تفاخر به آباء و اموال و اولاد » دور مي‌زد ، يك مشت دزد و غارتگر

پرورش مي‌يافت ، اما با دگرگون شدن اين نظام و احياي اصل والاي اِنَّ اَكْرَمَكُمْ عِنْدَاللّهِ اَتْقيكُمْ محصول آن انسان‌هايي همچون‌سلمان و ابوذر و عمار ياسر و مقدادبود. مهم در انقلاب جوامع انساني انقلاب نظام‌ارزشي آن واحياي اين اصل اصيل اسلامي‌است.

حقيقــت تقـــوي

قرآن بزرگترين امتياز را براي تقوي قرارداده و آن را تنها معيار سنجش ارزش انسان‌ها مي‌شمــرد. در جــاي ديگــر تقوي را بهترين زاد و توشه شمرده ، مي‌گويد : « وَ تَزَوَّدُوا فَاِنَّ خَيْرَ الزّادِ التَّقْوي» (197/بقره). و در جاي ديگر لباس تقوي را بهترين لباس براي انسان مي‌شمرد : « وَ لِباسُ التَّقْوي ذلِكَ خَيْرٌ » (26 / اعراف). و در آيات متعددي يكي از نخستين اصول دعوت انبياء را « تقوي » ذكر كرده و بالاخره در جـاي ديگر اهميت اين موضوع را تا آن حد بالا برده كه خدا را « اهل تقوي » مي‌شمرد و مي‌گـويد : « هُوَ اَهْلُ التَّقْوي وَ اَهْلُ الْمَغْفِرَةِ » (56 / مدثر). قرآن « تقوي » را نور الهي مي‌داند كه هر جا راسخ شود ، علم و دانش مي‌آفريند : « وَاتَّقُوا اللّهَ وَ يُعَلِّمُكُمُ اللّهُ » (282/ بقره). و نيز «نيكي» و «تقوي»را قرين‌هم‌مي‌شمرد: (وَ تَعاوَنوُا عَلَي الْبِرِّ وَالتَّقْوي) (2 / مائده). و « عدالت » را قريـن « تقـوي » ذكـر مي‌كنـد : (اِعْـدِلُوا هُوَ اَقْرَبُ لِلتَّقْوي) (8 / مائده). اكنون بايد ديد حقيقت تقوي اين سرمايه بزرگ معنوي و اين بزرگترين افتخار انسان با اين‌همه امتيازات چيست ؟ قرآن اشاراتي دارد كه پرده از روي حقيقت تقوي برمي‌دارد : در آيات متعددي جاي تقوي را « قلب » مي‌شمرد ، از

تفسير مردان (487)

جمله مي‌فرمايد : « اوُلئِكَ الَّذينَ امْتَحَـنَ اللّـهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوي : آن‌ها كه صداي خود را در برابر رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله پايين مي‌آورند و رعايت ادب مي‌كنند، كسـاني هستند كه خداونـد قلوبشـان را براي پذيرش تقوي آزموده است » (3 / حجرات). قرآن « تقوي » را نقطه مقابل « فجور » ذكر كرده ، چنان‌كه در آيه 8 سوره شمس مي‌خوانيم: «فَاَلْهَمَها فُجُورَها وَ تَقْويها: خداوند انسان را آفريد و راه فجور و تقوي را به او نشان داد ».

قرآن هر عملي را كه از روح اخلاص و ايمان و نيت پاك سرچشمه گرفته باشد ، بر اساس « تقوي » مي‌شمرد ، چنان‌كه در آيه 108 سوره توبه درباره‌مسجد « قبا » كه منافقان مسجد « ضرار » را در مقابل آن ساختند ، مي‌فرمايد : «لَمَسْجِدٌ اُسِّسَ عَلَي‌التَّقْوي مِنْ اَوَّلِ يَوْمٍ اَحَقُّ اَنْ تَقُومَ فيهِ: مسجدي كه از روز نخست بر شالوده تقوي باشد، شايسته‌تر است كه در آن نماز بخواني ». ازمجموع اين‌آيات به‌خوبي استفاده‌مي‌شودكه «تقوي» همان احساس مسؤوليت و تعهدي است كه به دنبال رسوخ ايمان درقلب بر وجود انسان حاكم مي‌شود و او را از « فجور » و گناه بازمي‌دارد، به‌نيكي و پاكي و عدالت دعوت‌مي‌كند، اعمال آدمي را خالص و فكر و نيت

او را از آلودگي‌هـا مي‌شويد. هنگامي‌كه به ريشه لغوي اين كلمه باز مي‌گرديم نيز به همين نتيجه مي‌رسيم ، زيرا « تقوي » از « وقاية » به معني كوشش در حفظ و نگهداري چيزي است و منظور در اين‌گونه موارد نگهداري روح و جان از هر گونه آلودگي و متمركز ساختن نيروها در اموري است كه رضاي خدا در آن است. بعضي از بزرگان براي تقوي سه مرحله قائل شده‌اند:
1 ـ نگهداري نفس از عذاب جاويـدان از طريــق تحصيـل اعتقادات صحيـح .
2 ـ پــرهيــز از هر گــونــه گنــاه اعــم از تــرك واجــب و فعــل معصيــت .
3 ـ خويشتن‌داري در برابر آن‌چه قلب آدمي را به خود مشغول مي‌دارد و از حق منصرف مي‌كند و اين تقواي خواص ، بلكه خاص الخاص است .(1) از لابلاي مجموع
1 - « بحــار الانــوار » ، جلد 70 ، صفحه 136 .
(488) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
اين‌تعبيرات‌حقيقت و روح تقوي به‌خوبي‌روشن‌مي‌شود.امام علي‌بن‌موسي‌الرضا مي‌فرمايد: « ايمان يك درجه برتر از "اسلام" است و "تقوي" درجه‌اي است بالاتر از "ايمان" و "يقين" درجه‌اي برتر از "تقوي" است و هيچ چيز در ميان مردم كمتر از "يقيــن" تقسيم نشـده است » . (1)
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«شُعُوباً»: واژه «شُعُوب» جمع «شَعْب» به مفهوم مِلَّت، آمده امّا به باور پاره‌اي در مورد كساني به كار مي‌رود كه «عَرَب» را كوچك شمرده و براي آن هيچ نوع امتياز و برتري بر ديگر ملّت‌ها به رسميت نمي‌شناسند. و به همين دليل برخي در آيه شريفه «شُعُــوباً» را به مفهــوم «عَجَــم» تفسير كرده‌اند، همان گونه كه «قَبايِل» را كه جمع «قَبيلَة» است از عَــرَب دانسته‌اند.
«اَبُوعُبَيْدَة» مي‌گويد: واژه «شُعُوب» به مفهوم عَجَم آمده و اصل آن از «تَشَعُّب» به مفهوم پراكندگي آنان در نسب و تبار است. و هنگامي كه گفته مي‌شود «شُعَّبْتُهُ» منظور «جَمَعْتُـهُ» مي‌بــاشد اين واژه از اضــداد است و به معنــاي «فَــرَّقْتُــهُ» نيــز آمــده.

روشن است كه با اين بيان همه انسان‌ها در ريشه و تبار برابرند، چرا كه پدر و مادرِ همگي آنان آدم و حوا مي‌باشند.
و بـديـن وسيلـه قرآن همه برتري‌جويي‌هاي ناروا، نژادپرستي‌ها، فخرفروشي‌ها و نازيدن به نياكان و استخوان‌هاي پوسيده، همه را نفي مي‌كند و به همگان در اين‌مـورد هشـــدار مي‌دهـــد.
از پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله آورده‌اند كه در اين مورد فرمود: اِنَّما اَنْتُمْ مِنْ رَجُلٍ وَ امْرَأَةٍ كَجِمامِ الصّاعِ لَيْسَ لِأحَدٍ عَلي اَحَدٍ فَضْلٌ اِلاّ بِالتَّقْوي(2) جز اين نيست كه همه شما از زن و مردي آفريده
1 - « بحـار الانـوار » ، جلد 70 ، صفحه 136 .
1ـ نورالثقلين، ج 5، ص 98، با اندك تفاوت؛ در اين مورد به «تفسير قُرْطُبي، ج 9، ص 6161» نيز بنگريد.
تفسير مردان (489)
شده‌ايد مانند پيمانه يك صاع و هيچ كس بر ديگري، جز در پرتو پرواي خدا و شـايسته‌كـرداري و رعايت حقوق خـدا و خلـق برتري نخواهد داشت.
در ادامه آيه در اشاره به راز نسب‌ها و گروه‌هاي مختلف مردم مي‌افزايد:
وَ جَعَلْنَـاكُـمْ شُعُـوبـا وَ قَبَـائِلَ لِتَعَـارَفُـــوا
و شما را به صورت تيره‌ها و گروه‌ها و قبيله‌ها درآورديم تا از يكديگر باز شناخته شويد، نه آن كه بر يكديگر تفاخر كنيد و به نژاد و رنگ خويش بنازيد و آن را ابزاري بـراي برتري‌طلبـي و سلطه‌جـويي درآوريـد.
واژه «شُعُوب» جمع «شَعْب»، به مفهوم ملت و توده‌هاي انساني است. و «قَبايل» جمـع «قَبيلَة» به مفهوم گروه‌هاي كوچكتر است.
از ديدگاه «حسن» «شُعُوب» به گروه‌هاي كمتر از قبيله گفته مي‌شود و بدان دليل به آنان شُعُوب گفته‌اند كه رشته رشته و پراكنده‌اند.
امّا ازديدگاه پاره‌اي منظور از «شُعُوب» ايرانيان هستند و منظور از قبايل امت عرب.
از حضرت صادق آورده‌اند كه واژه «شُعُوب» در مورد «عَجَم» به كار رفته و واژه «قَبـايل» به قـوم‌هاي عـرب و واژه «اَسْباط» نيـز در مورد بنـي‌اسرائيل.
با اين بيان منظور آيه شريفه اين است كه: هان اي مردم! ما شما را از مرد و زني كه پدر و مادر نخستين شما هستند آفريديم و آن گاه شما را به صورت گروه‌ها و جامعه‌ها و قبيله‌هاي گوناگون درآورديم تا يكديگر را بشناسيد، چرا كه اگر جز اين بود روابط اجتماعي‌ناممكن،دادوستدهاناشدني، نقل‌روايت و گزارش

خبرمحال ودنياتباه مي‌شد.
إِنَّ أَكْـرَمَكُـمْ عِنْـدَ اللَّـهِ أَتْقَـاكُمْ
به يقيـن گرامي‌ترين شما در پيشگاه خدا پـرواپيشـه‌ترين شمـاست.
آري، آن كسي كه بيشتر از همگان از قانون‌شكني و نافرماني خدا پروا كند و از همه بيشتـر مـرزهـاي مقررات او را پاس دارد و فرمانش برد، او از همه ارجمندتر است.
مردي از حضرت مسيح پرسيد: اَيُّ النّاسِ اَفْضَلُ؟ كدامين انسان از ديگر مردم برتر
(490) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
است؟ آن حضرت دو كف از خاك برگرفت و فرمود: كدام يك از دو كف خاك برتر است؟ اَيُّ هاتَيْنِ اَفْضَلُ؟ آن گاه افزود: واقعيت اين است كه مردم از خاك آفريده شده‌اَند و هركدام پرواپيشه‌تر و قانون‌گراتر و رعايت كننده حقوق ديگران باشد، او برتر است.
اَلنّاسُ خُلِقُـوا مِنْ تُـرابٍ، فَاَكْـرَمُهُمْ اَتْقـاهُـمْ.
در آخرين فراز از آيه مورد بحث مي‌افزايد:
إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ
به يقين خـدا همـاره دانـا و آگـاه است.
آري، ذات پـاك و بي‌همتـاي او نسبت به كـارهـاي شمـا دانا و از حال و روز شمـا آگـاه است.
تفسير مردان (491)
قالَتِ الْأعرابُ امَنّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَ لكِنْ قُولُوااَسْلَمْنا وَ لَمّا يَدْخُلِ الْايمانُ في قُلُوبِكُمْ وَ اِنْ تُطيعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ لا يَلِتْكُمْ مِنْ اَعْمالِكُمْ شَيْئا اِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحيمٌ
عرب‌هاي باديه‌نشين گفتند : ايمان آورده‌ايم ، بگو شماايمان نياورده‌ايد ولي بگوييد اسلام آورده‌ايم، اماهنوزايمان واردقلب شمانشده است و اگر ازخدا و رسولش اطاعت كنيد ، پاداش اعمـال شمـا را به طـور كامـل مي‌دهـد ، خداوند غفور و رحيم است. (14 / حجرات)
شرح آيه از تفسير نمونه

طبق اين آيه تفاوت « اسلام » و « ايمان » ، در اين است كه « اسلام » شكل ظاهري قانوني دارد و هر كس شهادتين را بر زبان جاري كند ، در سلك مسلمانان وارد مي‌شود و احكام اسلام بر او جاري مي‌گردد. ولي « ايمان » يك امر واقعي و باطني است و جايگاه آن قلب آدمي است ، نه زبان و ظاهر او. « اسلام » ممكن است انگيزه‌هاي مختلفي داشته باشد ، حتي انگيزه‌هاي مادي و منافع شخصي ، ولي « ايمان » حتما از انگيزه‌هاي معنوي ، از علم و آگاهي ، سرچشمه مي‌گيرد و همان است كه ميوه حيات‌بخش تقوي بر شاخسارش ظاهر مي‌شود. اين همان چيزي است كه در عبارت گوياي از پيغمبر صلي‌الله‌عليه‌وآله آمده است : « اَلاِسْلامُ عَلانِيَّةٌ ، وَ الْايمانُ فِي الْقَلْبِ : اسلام امر آشكاري است ، ولي جاي ايمان دل است » .(1) و نيز به همين دليل است كه در بعضي از روايات مفهوم « اسلام » منحصر به اقرار لفظي شمرده شده ، در حالي كه ايمان اقرار تؤام با عمل معرفي شده است (اَلْايمانُ اِقْرارٌ وَ عَمَلٌ ، وَالاِسْلامُ اِقْرارٌ بِلا عَمَلٍ) .(2) ولي اين تفاوت مفهومي در صورتي است كه اين دو واژه در برابر هم قرار گيرند ، اما هر گاه جدا از هم ذكر شوند ، ممكن است اسلام بر همان چيزي اطلاق شود كه ايمان بر آن

1- « مجمع البيان » ، جلد 9 ، صفحه 138 .

2- « كافي » ، جلد 2 ، باب اَنَّ الاِسْلامَ يُحْقِنُ بِهِ الدَّمُ ، حديث 1 و 2 .

اطلاق مي‌شود ، يعني هر دو واژه در يك معني استعمال گردد. سپس در آيه مورد بحث مي‌افزايد: «اگرازخداورسولش اطاعت‌كنيد،ثواب‌اعمالتان‌را به‌طوركامل مي‌دهد و چيزي از پاداش اعمال شما را فروگذار نمي‌كند» (وَ اِنْ تُطيعُوا اللّهَ وَ رَسُولَهُ لا يَلِتْكُمْ مِنْ اَعْمالِكُمْ‌شَيْئا) . چراكه « خداوند غفور و رحيم است » (اِنَّ اللّهَ غَفُورٌ رَحيمٌ). «لايَلِتْكُمْ» از ماده « لَيْت » (بر وزن رَيْب) به‌معني كم‌گذاردن حق است. جمله‌هاي اخير در حقيقت اشاره به يك اصل مسلم قرآني است كه شرط قبولي اعمال « ايمان » است ، مي‌گويد، اگر شما ايمان قلبي به خدا و پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله داشته باشيد كه نشانه آن اطاعت از فرمان خدا و رسول او است ، اعمال شما ارزش مي‌يابد و خداوند حتي كوچك‌ترين حسنات شما را مي‌پذيرد و پاداش مي‌دهد و حتي به بركت اين ايمان گناهان شما را مي‌بخشد كه او غفور و رحيم است .

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

«لا يَلِتْكُمْ»: از ریشـــه «لَیْـت» بـه مفهـوم کـم گـذاردن از حــق آمــده اســت.

در آيه مورد بحث در ترسيم تفـاوت ايمـان و اسلام و حقيقت هريك مي‌فرمايد:
قَـالَتِ الْأَعْـرَابُ آمَنَّـا
بـرخي از صحرانشينان عرب گفتند: ما ايمـان آورديم.
اين گروه از صحرانشينان كه به دروغ اعلام ايمان و اسلام مي‌كردند، طايفه‌اي از «بَنياَسَد» بودند كه در شرايط خشكسالي و قحطي به حضور پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله آمدند و براي دريافت كمك‌هاي مالي و غذايي اعلام ايمان كردند و گفتند: ما به آنچه بر پيامبرگرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله وحي شده است ايمان آورده و همه را گواهي مي‌كنيم، امّا از جانب خدا پيام آمد كه اين گونه نيست و بدين وسيله با خبر از باطن آنان معجزه و سند ديگـري بر درستـي رسـالت پيـامبـر صلي‌الله‌عليه‌وآله ارائـه فرمود.
قُـــلْ لَـــمْ تُـــؤْمِنُـــوا وَلَكِـــنْ قُـولُـوا أَسْلَمْنَـــا
تفسير مردان (493)
هـان اي پيـامبـر! به آنان بگو: شما ايمان نياورده‌ايد، بلكـه بگـوييـد ما اسـلام آورديـم امّا هنـوز ايمـان در قلـب شمـا وارد نشـده است.
به باور برخي از مفسران از جمله «سعيدبن جُبَيْر» منظور اين است كه: شما در حقيقت و در بـاطـن ايمان نياورده‌ايد، بلكه از ترس اسارت و براي حفظ جان و به دست آوردن امتيـازات مـالي و كمك‌هاي غذايي اظهار اسلام مي‌كنيد.
در ادامه آيه با اشاره به جايگاه ايمان كه قلب انسان است مي‌فرمايد:
وَ لَمَّا يَـدْخُـلِ الْإِيمَـانُ فِي قُلُـوبِكُـمْ
امّـا ايمـان هنـوز بـر گستـره دل شمـا در نيـامـده اسـت.
«زَجّاج» مي‌گويد: اسلام عبارت از اعلام قانون‌گرايي و فرمانبرداري از حق و پذيرش ره‌آورد وحي و رسالت است.
با همين اعلام است كه امنيت انسان تضمين مي‌گردد، امّا اگر اين اعلام همراه با عقيده قلبي باشد، از آن به ايمان تعبير مي‌شود و به دارنده آن مسلمان و با ايمان مي‌گـوينـد؛ امّا كسـاني كه تنها با زبان اعلام اسلام كنند و به خاطر كسب امتياز و دفع خطر به اين شيوه روي آورند، اينان از دايره ايمان بيرون هستند، گرچه به ظاهر مسلمـان شمـرده مي‌شـونـد.
از پيـامبـر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله آورده‌انـد كه فـرمـود: اَلْاِسْلامُ عَلانِيَةٌ وَ الْايمانُ فِي الْقَلْبِ اسـلام آشكـار است و به وسيلـه زبان هويدا

مي‌شود، امّا ايمان يك واقعيت و عقيــده قلبــي است. و آن گــاه با دست به سينــه خويش اشــاره كرد.
وَإِنْ تُطِيعُــوا اللَّــهَ وَ رَسُــولَــهُ لاَ يَلِتْكُــمْ مِــنْ أَعْمَــالِكُــمْ شَيْئــا
و اگــر خــدا و پيــامبــرش را فرمان بريد، پاداش كارهايتان به طور كامل به شما مي‌دهــد و چيــزي از آن را فــرو نمي‌گــذارد و ذره‌اي نمــي‌كــاهــد.
إِنَّ اللَّهَ غَفُــورٌ رَحِيــمٌ بي‌گمان خـدا بسيار آمـرزنده و مهربان است.
(494) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

پرتوي از آيات(1)

الف ـ تحريم سازافزارهاي ترور شخصيت

قــرآن، كتــاب زنــدگي است، كتــاب مهــر و رحمــت، صفــا و عشــق، بشردوستي و مردم‌خواهي، عــدالت و آزادي، پــروا و ايمــان، اخــلاص و كرامت و ارزش‌هــاي والاي انســـــاني اسـت.
به همين جهت، هم به زندگي و حيات شخصي سخت بها مي‌دهد و آن را از خطرها پاس مي‌دارد و براي گراميداشت آن از راه احياي وجدان بشري، مقررات عادلانه و انساني و مقررات كيفري همّت مي‌گمارد و هم به حياتِ شخصيت و كرامت و وجاهت و اعتبار انسان. درست از اين زاويه است كه هم ترور شخص و به خطر افكندن زندگي او را سخت دشمن مي‌دارد و هم ترور شخصيت او را. در آياتي كه گذشت قرآن در اين راه و در اين هدف همه سازافزارهاي ترور شخصيت و تهاجم به امنيّت و كرامت انسان از سوي خودكامگان و زورمداران را به عنوان شگردهاي ابليسي و ضدبشري استبداد تحريم مي‌نمايد تا انسان با آرامش خاطر و امنيّتِ همه‌جانبه به زندگي و تلاش بپردازد. تا آزاد بينديشد، آزاد سخن بگويد، آزادانه و مسئولانه و براساس عدل و داد عمل كند و از تهاجم به خويشتن از سوي گماشتگان انحصار و استبداد در امان باشد و احساس كند كه نه‌تنها از دست تجاوزكار آنان در امان است كه از زبان گزنده و فراتر از آن از انديشه و فكر خمود و سنگواره‌اي و بسته آنان نيز در امان است و در منطقه افكار بدخواهان و ددمنشان و زورمداران و انحصارگران نيز هدف تيرهاي تهمت و افتراء و بدگماني و بداندیشي قرار نخواهد گرفت، تا چه رسد به تيرهاي كينه‌توزانه زبان و قلم آنــان در سطح جــامعه؛ براي نمـونه:
1 ـ مترجم .

1ـ تحريم جاسوسي

از شگردهاي استبدادگران و سلطه‌جويان در راه به بند كشيدن ديگران، تجسّس در امور و شئون مردم و راهيابي به زندگي خصوصي و خانوادگي و حريم آنان براي نجات يافتن دستاويزها و لغزش‌هايي است كه آنها را چماقي براي پرونده‌سازي و اسـارت و سركوب آنان سازند و به پذيرش ستم و خودسري رام نمايند.
قرآن اين شيوه ضد ديني و ضد انساني را با صراحت بسيار محكوم و به همگان هشدار مي‌دهد كه: هان اي كساني كه ايمان آورده‌ايد، از بسياري از پندارها بپرهيزيد و به آنها بها ندهيد... و هرگز در كار مردم جاسوسي نكنيد... وَ لا تَجَسَّسُوا.
بدين سان قرآن با صراحتي تفكرانگيز و بدون هيچ قيد و شرط جاسوسي در زندگي ديگران و تلاش در كسب راز و رمز زندگي آنان و يا به دست آوردن اسرار و برملا نمودن آنها را گناهي بزرگ و كاري زشت و ظالمانه اعلام نموده و تحريم مي‌كند.
اين حكم در زندگي خصوصي مردم؛ امّا در زندگي اجتماعي نيز همين برنامه و دستور بايد به كار گرفته شود، مگر جايي كه با سرنوشت جامعه و كيان امت ربط پيدا كند، كه در آن صورت حكومت عادلانه و برخاسته از قدرت و اراده همين جامعه و مردم مي‌تواند تشكيلاتي سالم و درستكار، با مديريّتي قوي و پرواپيشه و بشردوست و پاسخگوي به مردم و نمايندگان و برگزيدگان آنان و نقد و نظارت‌پذير، با افرادي برجسته و وارسته و صاحبان نظر و انديشه باز و توسعه يافته پديد اورد تا آنان ديدگان بينا و بيدار همين جامعه و حكومت برگزيده و برخاسته از اين مردم باشند و در مواردي كه به راستي احساس خيانت و نقشه‌هاي تجاوزكارانه نمودند، براساس حق و عدالت براي كشف آن براساس مقرّرات اقدام كنند! امّا نبايد هرگز با دستاويز ساختن دشمن و يا توهم توطئه و اخلال در امنيت ملي و يا بهانه‌هاي رايج ديگر حريم حرمت مردم را در هم شكسته و اين اصل اساس تحريم جاسوسي را ناديده گيرند و يا به بهانه خدمت به دين و جامعه به زندگي مردم وارد شوند و با شگردهاي گوناگون از باز كردن
(496) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
نـامـه‌ها، بـازرسي تلگـراف‌ها، كنتـرل تلفن‌ها، شنـود نهـادن بر خانه‌ها و دفتـرها تا نفـوذ دادن مهـره‌ها و... امنيـت را از مـردم بگيرند، اميد كه چنين باد.

غيبت و سخن گفتن از پشت سر ديگران نيز از سازافزارهاي انسان‌هاي خوددوست و خودكامه و سازمان‌هاي بي‌پروا و ستم‌پيشه و گروه‌هاي خودسر و تجاوزكار است. اينان به جاي نقد ديگران به طور آشكار و در جهت ارشاد و سازندگي آنان، به بافتن رَطْب و يابِس از پشت سر ديگران مي‌پردازند و به بيان قرآن و روايات به دريدن پيكر بي‌جان برادر و خواهر مرده خويش دست مي‌يازند و گوشت مرده مي‌خورند و بوي تعفن مي‌پراكنند و فضاي جامعه را مسموم مي‌سازند.
در آياتي كه گذشت ديديم كه قرآن، غيبت يا سخن گفتن از پشت سر ديگران ـ جز خودكامگان و ظالماني را كه با تحميل اختناق و سانسور و سركوب اجازه نقد و ارائه نظر نمي‌دهند و حق آزادي ديگران را پايمال مي‌سازند و ستم مي‌كنند ـ را سخت تحريم مي‌كند، چرا كه:
1ـ نخستين حق از حقوق طبيعي انسان، حق حيات و زندگي اوست كه سرچشمه و منشاء ديگر حقوق است و «غيبَت» اين ابتدائي‌ترين و گرانبهاترين حق را به خطر مي‌افكند.
2ـ بزرگترين سرمايه هر انساني در زندگي، آبرو و كرامت و شخصيت اوست و غيبت آن‌ها را به خطر مي‌اندازد و حرمت‌ها را بر باد مي‌دهد و از ابزار تـرور شخصيت است.
3ـ غيبت بداندیشي و بدبيني پديد مي‌آورد و رشته‌هاي پيوند و مهر و عواطف انساني را در خانواده‌ها و جامعه‌ها مي‌گسلد و اعتمادها را مي‌خشكاند و پايه‌هاي همكاري را ويران مي‌سازد و ملت و دولت را از هم جدا مي‌سازد.
4ـ غيبت يكي از بزرگترين هدف‌هاي وحي و رسالت را ـ كه تحقق اتحاد و

هماهنگي و يكپارچگي جامعه، با وجود تنوّع سليقه‌ها و رنگارنگي انديشه هاست ـ به‌خطر مي‌اندازد و از ابزارهاي تفرقه و پراكندگي است.
5ـ غيبت بذر كينه و دشمني را در مزرعه دل‌ها و كران تا كران جامعه بشري مي‌پاشد و كشتارها و كشمكش‌ها پديد مي‌آورد. درست به خاطر همين ره‌آوردهاي زشت و تباهي‌هاي فردي، خانوادگي، اجتماعي، سياسي، اخلاقي، ملّي، فراملّي و جهاني آن است كه اسلام آن را تحريم مي‌كند و آن را گناهي زشت و نفرت‌انگيز اعلام مي‌دارد.
پيامبر گرامي در تحريم اين آفت امنيت فرمود: يا مَعْشَرَ مَنْ آمَنَ بِلِسانِهِ وَ لَمْ يُؤْمِنْ بَقَلْبِه! لا تَغْتابُوا الْمُسْلِمينَ...(1)
هان اي مردمي كه به زبان ايمان آورده‌ايد و نه با دل و جان، از غيبت مردم

مسلمان دوري جوييد و پشت سر ديگران حرف نزنيد و ناروا نبـافيد.
و نيز فرمود:اَلْغيبَةُ اَسْرَعُ في دينِ الرَّجُلِ مِنَ الاْكِلَةِ في جَوْفِه(2)
اثــر تخــريبي غيبت در دين و ايمان انسان از تباهگري خوره در وجود او سريع‌تر و نــابــودكننــده‌تـر اسـت.
و فــرمــود: مَنْ ماتَ تائِباً مِنَ الْغيبَةِ فَهُوَ آخِرُ مَنْ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ وَ مَنْ ماتَ مُصّراً عَلَيْها فَهُوَ اَوَّلُ مَــنْ يَــدْخُــلُ النّــارَ.(3)
آن كسي كه از غيبت ديگران توبه كند و در آن حال از دنيا رود، آخرين كسي است كه وراد بهشت پرطراوت و زيبا مي‌شود و آن كسي كه در حال غيبت ديگران و ادامه اين‌گناه بميرد، نخستين كسي‌است‌كه به دوزخ درخواهدآمد.
1. المَحَجَّةُالْبَيْضاء، ج 5، ص 252؛ اصول كافي، ج 2، ص 354.
2. اصول كافي، ج 2، ص 356، نورالثَّقَلَيْن، ج 5، ص 95ـ91.
3. المحجة البيضاء، ج 5، ص 253.

اين خصلت نكوهيده ـ كه كسي به خود اجازه مي‌دهد تا به جاي احترام به ديگران و تكريم آنان ـ به تحقير و تمسخر آنان بپردازد، از آفت خودبزرگ‌بيني و برتر و فراتر پنداشتن خويشتن و غرور و بدمستي و تكبّر و خودخواهي جنون‌آميز سرچشمه مي‌گيـرد و ثمـــره شـوم بيمـاري‌هـاي اخـلاقـي و انسـاني ديگـري است.
هنگامي كه فردي از نظر ارزش‌هاي مادّي و دنيوي، نظير: ثروت، خانواده، فاميل، منطقه زندگي، مركب و وسائل تجمّلي و تشريفاتي، قيافه و چهره آراسته‌تر و زيباتر و از نظر زورمداري و قدرت، يا حتي ارزش هايي چون: دانش و علم و معنويت و اخلاق‌پنداري، خود را جلوتر و پيشرفته‌تر و توانمندتر ديد و ديگران را ناتوان‌تر پنداشت، آن جاست كه به خود اجازه مي‌دهد تا به جاي سپاس پديدآورنده نعمت‌ها و حمايت از محرومان، آنان را به تمسخر بگيرد و ريشخند كند و با تحقير و توهين و تحميل ذلّت بر آنان احساس بزرگي نمايد! و چه بسا با بكارگيري اين شگرد شيطاني و اين ابزار سياست ابليسي لايقان و شايستگان و آزادي‌خواهان و سلطه‌ناپذيران را به‌گونه‌اي از سر راه يكه‌تازي‌هاي خويش بردارد و با ترور شخصيت آنان، راه را براي ترور فيزيكي‌شان هموار سازد.
درسـت از ايـن زاويـه و با عنـايـت به آثـار تباهگر اين شيوه نكوهيده است كه قرآن به مردم با ايمان هشدار مي‌دهـد و آن را تحـريم مي‌كنـد:
يا اَيُّهَاالَّذينَ آمَنُوا لا يَسْخَـرْ قَـــوْمٌ مِـنْ قَـوْمٍ...(1)
1. آيه 11.
تفسير مردان (499)

قرآن در انديشه ساختن جامعه برتر، جامعه نمونه، جامعه ادب و اخلاق و جامعه رعايت حقوق و حرمت و امنيّت انسان‌هاست و آفت عيب‌جويي و عيب‌تراشي و طعنه‌زدن به يكديگر با اين هدف والا سخت ناسازگار است و امنيت انسان‌ها را به خطر مي‌افكند و تباهي‌ها و كشتارها و جنگ‌ها ممكن است پديد آورد. درست به‌همين دليل است كه قرآن عيب‌جويي را با صراحت بسيار تحريم مي‌كند و مي‌فرمايد: و شما مردم با ايمان و شايسته‌كردار عيوب يكديگر را مجوييد.
وَ لا تَلْمِزُوا اَنْفُسَكُمْ.(1)
پيامبر گرامي در اين مورد در سخناني ماندگار، عصرها و نسل‌هاي مسلمان را مخاطب ساخت و فرمود: يا مَعْشَرَ مَنْ آمَنَ بِلِسانِهِ وَ لَمْ يُؤْمِنْ بِقَلْبِه! لا تَغْتابُوا الْمُسْلِمينَ وَ لا تَتَّبِعُوا عَوْراتِهِمْ، فَاِنَّهُ مَنْ يَتَّبِعُ عَوْرَةَ اَخيهِ يَتَّبِعُ اللّهُ عَوْرَتَهُ وَ مَنْ يَتَّبِعُ اللّهُ عَوْرَتَهُ يَفْضَحُهُ في جَوْفِ بَيْتِه(2)
هان اي كساني كه به ظاهر و زبان ايمان آورده‌ايد، نه با دل و عمل! پشت سر مسلمانان حرف نزنيد و عيوب نهاني آنان را نجوييد، چرا كه آن كسي كه نهان برادر و خواهر ديني يا نوعي‌اش را بجويد و عيب او را بخواهد، خدا به كيفر كارش عيوب و اسرارش را برملا مي‌سازد و در دل خانه‌اش رسوايش مي‌كند.
و امام صادق فرمود: مَنْ رَوي عَلي مُؤْمِنٍ رِوايَةً يُريدُ بِها شَيْنَهُ وَ هَدْمَ مُرُوَّتِه، لِيَسْقُطَ مِنْ اَعْيُنِ النّاسِ اَخْرَجَ اللّهُ مِنْ وِلايَتِه اِلي وِلايَةِ الشَّيْطانِ، فَلا يَقْبَلُهُ الشَّيْطانُ!(3)
آن كسي كه در انديشه عيب‌جويي و به خطر افكندن آبرو و كرامت انسانِ شايسته‌كرداري سخني نقل كند، خدا او را از قلمرو مهر و رحمت خويش بيرون رانده و
1. آيه 11.
2. اصول كافي، ج 2، ص 354، المَحَجَّةُ الْبَيْضاءُ، ج 5، ص 252.
3. وسائل، ج 8، ص 608.

به قلمرو وسوسه‌هاي شيطان گسيل مي‌دارد و شيطان نيز او را نمي‌پذيرد!

5ـ مـارك زدن و لقـب نـاروا تـراشيدن

بسياري از خودكامگان يا عمله‌هاي بي‌بند و بار و بي‌پروا و بت‌ساز و بدزبان آنان در راه تحكيم پايه‌هاي خودسري و استبداد و تحقير و از ميان برداشتن انسان‌هاي آزاديخواه و آزادمنش و سلطه‌ناپذير و يا جريانهاي حق‌طلب، مي‌كوشند تا با مارك زدن و نام و عنوان زشت تراشيدن به آنان، شخصيت آنها را بكوبند و انديشه و فكر رهايي‌بخش و ستم‌ستيز آنان را بي‌اثر سازند و با ترور شخصيت آنان راه را براي به بند كشيدن و يا ترور فيزيكي‌شان باز كنند.
در اين راستـاست كه سلطـه‌جـويـان و توپخانه‌هاي دروغ‌پراكني آنان از سويي بـراي خـود و مهـره‌هاي خود لقب‌هاي دهن پر كن و دروغيـن مي‌تـراشنـد و از آنان بت مي‌سازند و در برابر آن به مخالفان ستم، لقب‌هاي زشت مي‌گذارند و آنان را فـاسـق، بي‌بندوبار، فـاسـد، مفسد، توطئه‌گر، مهره بيگانه، جاسوس و... نثار مي‌كنند و حقايق را تحريف مي‌نمايند!
قرآن شريف، درست براي آفرينش امنيت و آزادي و كرامت و تضمين حيات شخصي و حيات معنوي انسان‌ها اين شيوه زشت و ظالمانه خشونت‌طلبان و بداندیشان را تحريم مي‌كند و مي‌فرمايد: اگر به راستي ايمان داريد به يكديگر القاب و عناوين زشت متـراشيـد و با آن‌ها يكـديگـر را ياد نكنيد. وَ لا تَنابَزُوا بِالأَلْقابِ.(1)

ب ـ منشــور بـرابـري

همه انسان‌ها به گونه‌اي آفريده شده‌اند كه هماره در انديشه كمال و ترقّي و رشد هستند و مي‌كوشند تا به اوج كرامت و ارجمندي دست يابند و درست از اين ديدگاه است كه به وسايل گوناگوني توسّل مي‌جويند تا خود را برتر و بالاتر از ديگران بسـازنـد؛ بـراي نمونه:
1. آيه 11.
تفسير مردان (501)
1ـ گروهي برتري را در ريشه و تبار مي‌پندارند و مي‌كوشند كه تا با تمسك به بــرتــري نـژادي و خانوادگي خـويش خود را برتر از همگان به خورد ديگران بدهند.
2ـ گروهي ملاك برتري را در ثروت و امكانات بادآورده مي‌نگرند، به همين جهت در اين راه تلاش مي‌كنند و ثروت هنگفت خود را به رخ ديگران مي‌كشند تا برتري آنان را بپــذيــرند و سلطــه انحصــاري و استبــداد و قــاروني آنان را گردن گذارند.
3ـ برخي‌ميز و قدرت و زوربادآورده و تشريفات افسانه‌اي را...
4ـ برخي عناوين و القاب پر زرق و برق و پرطمطراق را به همين جهت با واسطه و بي‌واسطــه به خود لقــب مي‌بخشنــد و تا حزب خــدا و سايه خدا و... بالا مي‌روند.
5ـ و برخي ديگر دانش و فــرهنگ و ارزش‌هــاي اكتسابي را...
در آياتي كه گذشت قرآن شريف ملاك برتري نژادگرايان و زرداران و زورمداران و رياكاران و عوامبازان را مردود مي‌شمارد و ملاك و معيار برتري را در ارزش‌هاي نوين و ماندگار و ثمربخش و زندگي‌سازي چون: آگاهي و ايمان، شايسته‌كرداري و آزادمنشي، رعايت حقوق و كرامت ديگران، تقوا و پروا و اخلاص راستين عنوان مي‌دهد و هر چيزي كه در راه رعايت حقوق بشر و مرزهاي مقررات خدا و حقوق انسان‌ها نباشد، به آن بها نمي‌دهد، گرچه دانش و ايمان و اخلاق خشك و بيروح و فريبكارانه‌اي باشد كه در راه سلطه‌گري به كار افتد و آن را به عنوان ارزش‌گرايي جازنند تا مردم را به بند كشند و بدين سان با در هم نورديدن ارزش‌ها و ملاك هاي دروغيــن و برتري‌طلبانه و استبدادخيز، منشور برابري انسان‌ها را به تابلو مي‌برد كه:
هان اي انسان‌ها، ما شما را از يك مرد و زن آفريديم و به صورت تيره‌ها و قبيله‌ها قــرار داديــم، تــا يكــديگــر را بشنــاسيــد، بي‌گمــان ارجمندترين شما در پيشگاه خــدا پرواپيشه‌ترين شماست.
و چه پروايي برتر از پروا داشتن از مال، جان، ناموس، آزادي، امنيت،

كرامت و حرمت انسان‌ها يا رعايت حقوق بشر!
(502) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
پيامبر گرامي در اين مورد فرمود: اِنَّ اللّهَ لا يَنْظُرُ اِلي اَحْسابِكُمْ وَ لا اِلي اَنْسابِكُمْ وَ لا اِلي اَجْسامِكُمْ وَ لا اِلي اَمْوالِكُمْ وَ لكِنْ يَنْظُرُ اِلي قُلُوبِكُمْ، فَمَنْ كانَ بِه قَلْبٌ صالِحٌ تَحَنَّنَ اللّهُ عَلَيْهِ وَ اِنَّما اَنْتُمْ بَنُو آدَمَ وَ اَحَبُّكُمْ اِلَيْهِ اَتْقاكُمْ. (1)
هان اي مردم! خداي فرزانه، نه به ريشه و تبار شما مي‌نگرد و نه حسب و نسب شما؛ نه به جسم زيباي شما مي‌نگرد و نه ثروت‌هاي بادآورده شما، بلكه ذات پاك و بي‌همتاي او به قلب‌هاي اصلاح شده و انديشه‌هاي اصلاحگر و بشردوست مي‌نگرد و به آن‌ها مهر و رحمت مي‌آورد و بها مي‌دهد. آگاه باشيد كه همه شما فرزندان آدم هستيد و در انسانيت برابر و محبوب‌ترين شما در پيشگاه خدا باتقواترين شماست.
1. به «تفسير قرطبي، ج 9، ص 6162؛ في ظِلال القرآن، ج 7، ص 538، نيز در اين مورد بنگريد.
تفسير مردان (503)
اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذينَ امَنُوا بِاللّهِ وَ رَسُولِه ثُمَّ لَمْ يَرْتابُوا وَ جاهَدُوا بِاَمْوالِهِمْ وَ اَنْفُسِهِمْ في سَبيلِ اللّهِ اوُلئِكَ هُمُ الصّادِقوُنَ
مؤمنان واقعي تنها كساني‌هستندكه به خدا و رسولش ايمان‌آورده‌اند ، سپس هرگز شك وترديدي به‌خود راه نداده وبا اموال و جان‌هاي خود در راه خدا جهاد كرده‌اند ، آن‌ها راستگويانند. (15 / حجرات)
شرح آيه از تفسير نمونه
آري نخستين نشانه ايمان عدم ترديد و دو دلي در مسير اسلام است ، نشانه دوم جهاد با اموال و نشانه سوم كه از همه برتر است جهاد با انفس (جان‌ها) است. به اين ترتيب اسلام به سراغ روشن‌ترين نشانه‌ها رفته است : ايستادگي و ثبات قدم و عدم شك و ترديد از يك‌سو و ايثار مال و جان از سوي ديگر. چگونه ممكن است ايمان در قلب راسخ نباشد، درحالي‌كه انسان از بذل مال و جان در راه‌محبوب مضايقه نمي‌كند .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
آري، اينان هستند كه راستگويان و راست‌كردارانند. اينان هستند كه در گفتار خويش صداقت دارند، نه آن كساني كه چيزهايي بر زبان مي‌آورند كه در اعماق قلب و ژرفاي دلشان اثري از آنها نيست.
(504) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

وَ فِـــي السَّمـــاءِ رِزْقُكُـــمْ وَ مـــا تُـــوعَـــــدُونَ
روزي شما در آسمان است و آن‌چــه بــه شمــا وعـــده داده مي‌شود.(22 / ذاريات)
شرح آيه از تفسير نمونه
گستردگـي مفهـوم رزق هـم بـاران را شامـل مي‌شـود ، هـم نـور آفتاب را كه از آسمان بـه سـوي ما مي‌آيـد و نقـش آن در حيـات و زندگـي فوق‌العـاده حساس است و همچنين هوا را كه مايه حيات همه موجــودات زنده است. و اما جمله « ما تُوعَدُون » (آن‌چه به شما وعده داده مي‌شود) مي‌تواند تأكيدي بر مسأله رزق و وعده الهي در اين زمينه بوده ، باشد و يا به معني بهشت موعود ، چراكه در آيه 15 سوره « والنجم » مي‌خوانيم : « عِنْدَها جَنَّةُ الْمَأْوي : بهشت موعود نزد سدرة المنتهي در آسمان‌ها است » و يا اشاره به هر گونه خير و بركت و يا عذابي است كه از آسمان نازل مي‌گردد و يا ناظر به همه اين مفاهيم است، چراكه جمله «ما تُوعَدُون» مفهومش وسيع و گسترده است. چيزي كه مانع بصيرت آدمي مي‌شود و او را از مطالعه اسرار آفرينش ، اسرار زمين و شگفتي‌هاي وجود خودش بازمي‌دارد، همان حرص براي روزي است، خداوند در آيه اخير به انسان اطمينان‌مي‌دهد كه روزي او تضمين شده است ، تا بتواند با خيال راحت به شگفتــي‌هاي جهــان هستي بنگرد و جمله «اَفَلا تُبْصِرُون» در مورد او تحقق يابد.
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
در اين آيــه به نگرش به آسمانها و پديده‌هاي كيهاني توجه مي‌دهد و مي‌فرمايد:
وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ
و روزي شما در آسمان است و از آنجا بر شما فرود مي‌آيد.
آري، مگر نه اين است كه باران از آسمان بر زمين مي‌بارد و آن گاه زمين پژمرده و افســرده به جنب و جوش و زنــدگي برمي‌خيــزد و انــواع خوردني‌ها و پوشيدني‌ها و هــزاران پــديــده ارزشمنــد را بــراي شمـــا مي‌رويــانــد؟
تفسير مردان (505)
وَ مَــا تُوعَدُونَ
و نيز آنچه به شما وعده داده است، آنها هم در آسمان هستند و از آنجا بر شما فــرود مي‌آينــد.
در اين مورد ديدگاه‌ها متفاوت است:

1ـ به باور برخي منظور پاداش و كيفري است كه به انسان‌ها وعده داده شده است.
2ـ امّا به بــاور بــرخي ديگــر منظــور بهشت و دوزخ مي‌باشد.
3ـ و از ديدگاه پاره‌اي ديگر منظور اين است كه: و اندازه‌گيري رزق و روزي شما در آسمان است و در كتاب آفرينش يا لوح محفوظ به ثبت رسيده است. و همين گونه هر آنچه به شما وعده داده شده است، چرا كه فرشتگان براي نوشتن عملكرد انسان، آوردن عذاب براي ظالمان، گرفتن جان‌ها و نيز آوردن پاداش و كيفر انسان در روز رستاخيز از آسمان فرود مي‌آيند؛ درست همان گونه كه قرآن مي‌فرمايد: و روزي كه آسمان با ابري سپيد از هم بشكافد و فرشتگان فرود آورده شوند.(1)
1. سوره فرقان، آيه 25.
(506) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
فَــوَ رَبِّ السَّمــاءِ وَ الأَرْضِ اِنَّــهُ لَحَــقٌّ مِثْــلَ مــا اَنَّكُــمْ تَنْطِقُــونَ
سوگند به پروردگار آسمان وَ زمين كه اين مطلب حق است همان‌گونه كه شما سخن مي‌گوييد. (23 / ذاريات)
شرح آيه از تفسير نمونه
كار به‌جايي رسيده است كه خداوند با آن عظمـت و قدرتـش بـراي اطمينان دادن به بنـدگان شكاك و ديرباور و ضعيف‌النفس و حريص ، سوگند ياد مي‌كند كه آن‌چـه به شما در زمينه رزق و روزي و وعده‌هاي ثواب و عقاب قيامـت وعـده داده شــده ، همه حق است و هيچ شك و ترديدي در آن نيست. تعبير به « مِثْلَ ما اَنَّكُمْ تَنْطِقُونَ » (همان‌گونه كه سخن مي‌گوييد) تعبيـر لطيف و حساب شـده‌اي اسـت كه از محسوس‌ترين اشياء سخن مي‌گويد ، چراكه گاهي خطا در باصره يا سامعه انسان واقع مي‌شود ، اما در سخن گفتن چنين خطايي راه ندارد ، كه انسان احساس كنـد سخـن گفتـه ، در حالي كه سخن نگفته باشد، لذا قرآن مي‌گويد: « همان اندازه كه سخـن گفتن شما برايتان محسوس است و واقعيت دارد ، رزق و روزي و وعده‌هاي الهي نيز همين‌گونه است » .

هنگامي كه آيات قرآن سخن از اسرار آفرينش و نشانه‌هاي خدا در عالم هستي مي‌گويد ، گـاه مي‌فـرمـايد : « اين‌ها نشانه‌هايي است براي كساني كه مي‌شنوند » (لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ) (67 / يونس). و گاه مي‌گويد : « براي آن‌هايـي كه تفكـر مي‌كننـد » (لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ) (3 / رعد). گـاه مي‌فرمـايـد : « بـراي كساني كه تعقل مي‌كنند » (لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ) (4 / رعد). گاه مي‌گويـد : « براي كساني كه بسيار شكيبا و شكرگزارند » (لِكلِّ صَبّارٍ شَكُورٍ) (5 / ابراهيم). گـاه مي‌فـرمـايد : « براي كساني كه ايمان دارند » (لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ) (79 / نحل). گاه مي‌گويد: « براي همه صاحبان مغز » (لآيَاتٍ لأُولِي النُّهي) (54 / طه). گاه مي‌فرمايد: « براي آن‌ها كه هوش سرشار دارند » (لآيَاتٍ لِلْمُتَوَسِّمِينَ) (75/حجر). و بالاخره گاهي مي‌گويد: «براي دانشمندان» (لآيَاتٍ لِلْعالِمينَ) (22 / روم).

تفسير مردان (507)

اين تعبيرات به‌خوبي نشان مي‌دهد كه براي استفاده و بهره‌گيري از آيات بي‌شمار و نشانه‌هاي بسيار كه براي وجود پاك او در سراسر عالم آفرينش وجود دارد ، زمينه آماده‌اي لازم است ، چشمي بينا ، گوشي شنوا ، فكري بيدار و دلي هشيار و روحـي آمـاده پـذيرش و تشنه حقايق لازم است و گرنه ممكن است انسان سال‌ها در لابلاي اين آيات زنـدگي كند ، اما همچون حيـوانات جز اصطبل و علف نشناسد .

در احاديث اسلامي تعبيرات جالبي در اين زمينه ديده‌مي‌شود. در حديثي از رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله مي‌خوانيم : «اِنَّ الرِّزْقَ لا يَجُرُّهُ حِرْصُ حَريصٍ، وَ لا يَصْرِفُهُ كُرْهُ كارِهٍ: روزي از سوي خداوند مقدر شده ، نه حرص حريص آن را جلب مي‌كند و نه اكراه افراد آن‌را منع مي‌نمايد » .(1) در حديث ديگري از امام صادق آمده است كه در پاسخ كسي كه تقاضاي موعظه كرده بود ، فرمود : « وَ اِنْ كانَ الرِّزْقُ مَقْسُوما فَالْحِرْصُ لِماذا ؟ ...: هرگاه رزق قسمت شده است ، حرص براي چيست ... » ؟ .(2) هدف ازاين بيانات اين نيست كه جلو تلاش‌را بگيرد بلكه افراد حريص را با توجه به مقدربودن رزق‌از حرصشان بازمي‌دارد. اين نكته نيز قابل توجه است كه در احاديث اسلامي امور زيادي به عنوان وسيله جذب روزي يا موانع آن معرفي شده كه هر يك به نوبه خود سازنده است. در حديثي از امام صادق مي‌خوانيم : « وَالَّذي بَعَثَ جَدّي بِالْحَقِّ نَبِيّا اِنَّ اللّهَ تَبارَكَ وَ تَعالي يَرْزُقُ الْعَبْدَ عَلي قَدْرِ الْمُرُوَّةِ ، وَ اِنَّ الْمَعُونَةَ تُنْزَلُ عَلي قَدْرِ شِدَّةِ الْبَلاءِ : سوگند به كسي كه جدم را به حق به نبوت مبعوث كرده است كه خداوند متعال انسان را به قدر مروت و شخصيتش روزي مي‌دهد و كمك پروردگار متناسب با شدت بلا و حادثه است » .(3) در حديث ديگري از همان حضرت آمده‌است: «كَفُّ الْاَذي وَ قِلَّةُ الصَّخَبِ يَزيدانِفِي‌الرِّزْقِ: ترك آزار مردم و جار و جنجال ، روزي را افزايش

1- « نور الثقلين » ، جلد 5 ، صفحه 126 .

2- « نور الثقلين » ، جلد 5 ، صفحه 126 .

3- « نور الثقلين » ، جلد 5 ، صفحه 125 (حديث 31) .

مي‌دهد » .(1) از پيامبر اسلام صلي‌الله‌عليه‌وآله نيز نقل شده است كه فرمود : « اَلتَّوْحيدُ نِصْفُ الدّينِ وَ اِسْتَنْزِلِ الرِّزْقَ بِالصَّدَقَةِ : توحيد نيمي از دين است و روزي را از طريق انفاق در راه خدا بر خود نازل كن » .(2) و همچنين امور ديگري مانند تميز كردن اطراف خانه و شستشو و تميز كردن ظروف ، از اسباب افزايش روزي معرفي شده است .

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

بدين‌وسيله خداي فرزانه به شكوه و عظمت خود سوگند ياد مي‌كند كه آنچه در مورد رزق و روزي شما بيان فرمود حقّ است و برابر با واقع و در آن هيچ ترديدي نيست.

به باور «كَلْبِيّ» منظور اين است كه: به پروردگار آسمان و زمين سوگند كه آنچه در كتاب حكم آن رفته و گذشته است حق است؛

مِثْلَ مَا أَنَّكُمْ تَنطِقُونَ
درست همــان گــونــه که شمــا سخن مي‌گوييد و در اين که سخن مي‌گوييد ترديدي نداريد، همان گونه يقين داشتــه باشيد که آنچه به شما وعده داده شده است خــواهــد آمــد و تحقّــق خــواهد پذيرفت.
در اين فراز، تحقّق يافتن وعده‌هاي خدا به ترديدناپذيري نطق و قدرت گويايي انسانِ گويا تشبيه شده است، تا روشنگري گردد که وعده‌هاي او حقّ است؛ درست همانند اين که شما به ديگري بگوييد: اين مطلب حقّ است، همان گونه که شما اينجا هستيد. يا بگوييد: اين مطلب حقيقت دارد، درست همان‌سان که تو اينك با من گفتگو مي‌كني و منظور درهمه اين مثال‌هااين‌است‌که: تحقّق اين وعده‌ها و راست بودن آمدن آن‌هــا، همانند آنچــه که به آن آگاهي و يقين داري و ترديد نمي‌كني ضروري است.
1- «نورالثقلين»، جلد 5، صفحه 126(حديث 35 و 37) .
2- « نورالثقلين » ، جلد 5 ، صفحه 126 (حديث 35 و 37) .

اِنَّ اللّـهَ يُحِـبُّ الَّــذيــنَ يُقـاتِلُـونَ فــي سَبيلِــهِ صَفّــا كَأَنَّهُمْ بُنْيانٌ مَرْصُوصٌ خــداونــد كســاني را دوســت مي‌دارد كه در راه او پيكــار مي‌كنند همچــون بنائي آهنين.
(4/صف)
شرح آيه از تفسير نمونه
« صَف » در اصل معني مصدري دارد و به معني " قرار دادن چيزي در خط صاف" است ، ولي اين‌جا معني اسم فاعل را دارد. « مَرْصُوص » از ماده « رَصاص » به معني "سرب" است و از آن‌جا كه گاه براي استحكام و يكپارچگي بناها سرب را آب كرده و در لابلاي قطعات آن مي‌ريختند ، به طوري‌كه فوق‌العاده محكم و يكپارچه مي‌شد ، به هر بناي محكمي « مَرْصُوص » اطلاق مي‌شود و در اين‌جا منظور اين است كه مجاهدان راه حق در برابر دشمن يك دل و يك جان و مستحكم و استوار بايستند ، گويي همه يك واحد به هم‌پيوسته‌اند كه هيچ شكافي در ميان آن نيست. در حديثي آمده است كه امير مؤمنان علي در ميدان « صفين » هنگامي كه مي‌خواست ياران خود را آماده پيكار كند ، فرمود : « خداوند عزّوجل شما را به اين وظيفه راهنمايي كرده است ... و فرموده: اِنَّ اللّـهَ يُحِبُّ الَّذينَ يُقاتِلُونَ في سَبيلِهِ صَفّا كَأَنَّهُمْ بُنْيانٌ مَرْصُوصٌ، بنابراين صفوف خودرا همچون يك بناي آهنين محكم‌كنيد ، آن‌ها كه زره پوشند ، مقدّم شوند و آن‌ها كه بي‌زره هستند ، پشت سر آنان قرار گيرند ، دندان‌ها را محكم به هم بفشاريد كه ... و در برابر نيزه‌ها در پيچ و خم باشيد كه براي رد كردن نيزه دشمن مؤثرتر است ، به انبوه دشمن خيره نگاه نكنيد تا قلبتان قوي‌تر و روحتان آرام‌تر باشد، سخن كمتر بگوييد كه سستي را دور مي‌كند و با وقار شما مناسب‌تر است ، پرچم‌هاي خود را كج نكنيد و آن‌ها را از جا تكان ندهيد و جز به دست دليران مسپاريد » .(1) از
1- «نورالثقلين»، جلد5، صفحه301 .
(510) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
آيــه بــالا استفاده مي‌شود كه نفس پيكار مطرح نيست ، بلكه مهم اين است كه پيكار « في سَبيلِ اللّه » بـاشد و آن هم با اتحــاد و انسجــام كامل همــانند سـدّي فــولادين .

از مهم‌ترين عوامل پيروزي در برابر دشمنان ، به‌هم‌پيوستگي و انسجام صفوف در ميدان نبرد است ، نه تنها در نبردهاي نظامي ، كه در نبرد سياسي و اقتصادي نيز جز از طريق وحدت كاري ساخته نيست. در حقيقت قرآن دشمنان را به سيلاب ويرانگري تشبيــه مي‌كنــد كه تنهــا با ســدّ فــولادين آن‌ها را مي‌توان مهار كرد ، تعبير به «بُنيان مَرصوص» جــالب‌ترين تعبيري است كه در اين زمينه وجود دارد ، در يك بنا يا سدّ عظيم هر كدام از اجزاء نقشي دارند ، ولي اين نقش درصورتي مؤثرمي‌شودكه هيچ‌گونه‌فاصله و شكاف درميان‌آن‌هانباشد و چنان متحد گردند كه گويي يك واحد بيش نيستند ، همگي تبديل به يك دست و يك‌مُشت عظيم و محكم شوند كه فرق دشمن را در هم مي‌كوبد و متلاشي مي‌كند. افسوس كه اين تعليم بزرگ اسلام امروز فراموش شده و جامعه بزرگ اسلامي نه تنها شكل « بُنيان مَرصوص » ندارد ، بلكه به صفوف پراكنده‌اي تبديل گشته كه در مقابل هم ايستاده‌اند و هر كدام هوايي در سر و هوسي در دل دارند. بايد توجه داشت كه وحدت صفوف با گفتار و شعار به دست نمي‌آيد ، نياز به « وحدت هدف » و « وحدت عقيده » دارد و اين چيزي است كه بدون خلوص نيّت و معرفت واقعي و تربيت صحيح اسلامي و احياي‌فرهنگ قرآن‌ممكن نيست. اگر خدا مجاهديني را دوست دارد كه همچون بنيان مرصـوص هستند ، پس اين جمعيت‌هاي پراكنده را دشمن مي‌دارد و هم‌اكنون آثار خشم خدا و غضب الهي را در اين جامعه چند صد ميليوني با چشم خود مي‌بينيم كه يك نمونه آن تسلط گروه كوچك « صهيونيست‌ها » بر سرزمين‌هاي اسلامي است . (خدايا ! به ما آگاهي و بيــداري و آشنــايي با قــرآن و تعليمــات حيــات‌بخش آن را مــرحمت فــرما) .

تفسير مردان (511)

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

صَفّ: به معناي مصدري آمده كه منظور رديف ساختن و قرار دادن چيزي در يك خـط صاف و بي‌انحراف است.

رَصَّ: اين واژه به مفهوم محكم ساختن «بنا» آمده است، چرا كه‌وقتي گفته مي‌شود: «رَصَصْتُ الْبِناءَ» به معناي بنا را محكم ساختم آمده است. واژه «مَرْصُوص» نيز از «رَصاص» به‌مفهوم «سُرب» آمده و منظور اين است كه: آن را به گونه‌اي بنياد ريختم كه گويا از سرب ريخته شده است.

به هــر حــال منظـــور از آيــه شــريفــه دو نكتــه است:
نخست اين نكته كه خدا كساني را دوست مي‌داردكه در ميدان جهاد ثابت‌قدم و تــزلــزل‌ناپذيــر و استــوار باشنــد، درست بسان ديـواري محكم و سدي پولادين.
نكته دوم اين است كه منظور از مهر و محبت خدا به اينان، آن است كه‌پاداش پرشكوهي را در اين سر او سراي آخرت به آنان ارزاني مي‌دارد.
(512) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

بعضي از زنان و فرزندان دشمن شما هستند، از آن‌ها برحذر باشيد

بعضي از زنان و فرزندان دشمن شما هستند، از آن‌ها برحذر باشيد

يا اَيُّهَــا الَّــذينَ امَنُوا اِنَّ مِنْ اَزْواجِكُمْ وَ اَوْلادِكُمْ عَدُوّا لَكُمْ فَاحْـذَرُوهُمْ وَ اِنْ تَعْفُوا وَ تَصْفَحُوا وَ تَغْفِرُوا فَاِنَّ اللّهَ غَفُورٌ رَحيمٌ
اي كساني كه ايمان آورده‌ايد ! بعضي از همسران و فرزندانتان دشمنان شما هستند ، از آن‌ها برحــذر باشيــد و اگر عفــو كنيــد و صــرف‌نظر نماييد و ببخشيد (خدا شما را مي‌بخشد) چــرا كـه خــداونــد بخشنــده و مهـربان است. (14 / تغابن)
شرح آيه از تفسير نمونه

در روايتي از امام باقر مي‌خوانيم كه در مورد اين آيه فرمود : « منظور اين است كه وقتي بعضي از مردان مي‌خواستند هجرت كنند ، پسر و همسرش دامن او را مي‌گرفتند و مي‌گفتند : تو را به خدا سوگند هجرت نكن ، زيرا اگر بروي ، ما بعد از تو بي‌سرپرست خواهيم شد ، بعضي مي‌پذيرفتند و مي‌ماندند ، آيه‌فوق نازل‌شد و آن‌ها را از قبول اين‌گونه پيشنهادها و اطاعت فرزندان و زنان در اين زمينه‌ها برحذر داشت ، اما بعضي ديگر اعتنا نمي‌كردند و مي‌رفتند ولي به خانواده خود مي‌گفتند : به خدا اگر با ما هجرت نكنيد و بعدا در (دار الهجـرة) مدينه نزد ما بياييد ، ما مطلقا به شما اعتنا نخواهيم‌كرد ولي به آن‌ها دستور داده شد كه هروقت خانواده‌شان به آن‌ها پيوستند ، گـذشتـه را فـرامـوش كننـد و جملـه « وَ اِنْ تَعْفـُوا وَ تَصْفَحُوا وَ تَغْفِروُافَاِنَاللّهَ غَفُـورٌ رَحيـمٌ » نـاظـر به همين معنـي است ».
بدون شك نه همه فرزندان چنين هستند و نه همه همسران و لذا در آيه با تعبير «مِنْ» تبعيضيه به‌همين معني اشاره‌مي‌كند كه تنها بعضي از آن‌ها چنين هستند ، مراقب آن‌ها باشيد. البته اين دشمني گاه در لباس دوستي است و به گمان خدمت است و گاه به راستي با نيت سوء و قصد عداوت انجام مي‌گيرد و يا به قصد منافع خويشتن. مهم اين

است كه وقتي انسان بر سر دوراهي قرار مي‌گيرد كه راهي به سوي خدا مي‌رود و راهي به سوي زن و فرزند و اين دو احيانا از هم جدا شده‌اند ، نبايد در تصميم‌گيريترديد به خود راه دهد و رضاي حق را بر همه‌چيز مقدم بشمارد ، زيرا نجات دنيا و آخرت در آن است. ولي از آن‌جا كه ممكن است اين دستور ، بهانه‌اي براي خشونت و انتقامجويي و افراط از ناحيه پدران و همسران گردد ، بلافاصله در ذيل آيه براي تعديل آن‌ها مي‌فرمايد : « و اگر عفو كنيد و صرف‌نظر نماييد و ببخشيد ، خداوند نيز شما را مشمول عفو و رحمتش قرار مي‌دهد ». بنابراين اگر آن‌ها از كار خود پشيمان شدند و در مقام عذرخواهي برآمدند و يا بعد از هجرت به شما پيوستند ، آن‌ها را از خود نرانيد ، عفو و گذشت پيشه كنيد ، همان‌طور كه انتظار داريد خدا هم با شما چنين كند. در اين‌كه فرق ميان « عفو » و « صفح » و « غفران » چيست ، با توجه به مفهوم لغوي آن‌ها روشن مي‌شود كه سلسله مراتب بخشش گناه را بيان مي‌كند ، زيرا « عفو » به معنـي "صرفنظر كردن از مجـازات" است و « صفح » مرتبه بالاتري است يعني "ترك هرگونه سرزنش" و « غفران » به معني "پوشاندن گناه و به

فراموشي سپردن آن" است. به اين ترتيب افراد باايمان در عين قاطعيت در حفظ اصول اعتقادي خويش و عدم تسليم در مقابل زن و فرزندداني كه آن‌ها را به راه خطا دعوت مي‌كنند ، بايد تا آن‌جا كه مي‌توانند در تمام مراحل از محبت و عفو و گذشت دريغ ندارند كه همه اين‌ها وسيله‌اي است براي تربيت و بازگرداندن آنان به خط اطاعت خدا .

(514) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

از آيه چنين دريافت مي‌گردد كه پاره‌اي از همسران و فرزندان اين گونه‌اند، نه همه آنان و به همين دليل هم «مِنْ» تبعيض به كار رفته است.

امّا اين كه چرا پاره‌اي از آنان دشمن هستند، ديدگاه‌ها متفاوت است:

1 ـ به باور پاره‌اي بدان دليل كه برخي از همسران و فرزندان انسان، آرزوي مرگ او را مي‌كنند تا ثروت او را به ارث برند؛ و روشن است كه هيچ دشمني براي انسان بدتر از آن كسي نيست كه آرزوي مرگ او را برد تا ثروت‌اش را بخورد.

2 ـ امّا به باور پاره‌اي ديگر، برخي از همسران و فرزندان به منظور سودجويي شخصي، پدر را وسوسه مي‌كنند تا دست به گناه و ستم زند و در جهت هواهاي آنان مقررات خدا را پايمال سازد؛ و روشن است كه دشمني براي انسان بدتر از آن كسي نيست كه در جهت هواها و منافع خويش او را به گناه و بيداد سوق دهد.

در ادامه آيه مي‌افزايد: وَ إِنْ تَعْفُوا وَ تَصْفَحُوا وَ تَغْفِرُوا

و اگر شما مردم باايمان گذشت كنيد و از كيفر لغزش‌هاي آنان بگذريد و ناديده بگيريد و ببخشاييد، خدا نيز از لغزش‌هاي شما مي‌گذرد...

هنگامي كه پاره‌اي از اين توحيدگرايان و كمال‌طلبان با وجود مخالفت همسر و فرزندانشان دست به هجرت مي‌زدند و مي‌رفتند و آن گاه مي‌ديدند كه سبقت‌گرفتگان به ايمان و هجرت در خودسازي و پالايش جان و آراستگي روح به دانش و بينش، از آنان پيش افتاده‌اند، تصميم مي‌گرفتند كه وقتي به زن و فرزندان خود رسيدند، آنان را به خاطر مانع‌تراشي در راه هجرت ـ كه باعث عقب‌ماندگي پدرشان شده است ـ كيفر كنند و يا ديگر به‌آنان روي خوش نشان‌ندهندكه اين‌آيه به‌آنان هشدار داد كه: نه، هرگز، بلكه مرد گذشت و كرامت باشيد تا خدا هم از لغزش‌هاي شما بگذرد و بدانيد كه خدا بسيار آمرزنده و مهربان است.

فَإِنَّ اللّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

«جُبَّائيّ» بر اين باور است كه: پيام آيه شريفه همگاني و جهان شمول است و روشنگري مي‌كند كه: اگر كسي بر شما ستمي روا داشت و شما از او به جا و خردمندانه گذشتيد و او را بخشيديد، خدا هم از

لغــزش‌هاي شما مي‌گذرد.
تفسير مردان (515)

اِنَّما اَمْوالُكُمْ وَ اَوْلادُكُمْ فِتْنَةٌ وَ اللّهُ عِنْدَهُ اَجْرٌ عَظيمٌ
اموال‌وفرزندانتان وسيله آزمايش شماهستند و اجر و پاداش‌عظيم نزد خدااست.(15/تغابن)
شرح آيه از تفسير نمونه
در آيه گذشته تنها سخن از عداوت « بعضي » از همسران و فرزندان نسبت به انسان بود كه او را از راه اطاعت خدا منحرف ساخته و به گناه و گاهي به كفر مي‌كشانند ولي در اين‌جا سخن از « همه » فرزندان و اموال است كه وسيله آزمايش انسان هستند. در واقع خداوند براي تربيت انسان ، دائما او را در كوره‌هاي داغ امتحان قرار مي‌دهد و با امور مختلفي او را مي‌آزمايد ، اما اين دو (اموال و فرزندان) مهم‌ترين وسايل امتحان او را تشكيل مي‌دهند ، چراكه جاذبه اموال از يك‌سو و عشق و علاقه به فرزندان از سوي ديگر، چنان كشش نيرومندي در انسان ايجاد مي‌كند كه در مواردي‌كه رضاي خدا از رضاي آن‌ها جدامي‌شود، انسان سخت در فشار قرار مي‌گيرد. تعبير به « اِنَّما » كه معمولاً براي حصر آورده مي‌شود ، نشان مي‌دهد كه اين دو موضوع بيش از هر چيز ديگر ، وسيله امتحان است.
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
جز اين نيست كه ثروت‌ها و فرزندان شما وسيله‌اي براي آزمون و امتحان هستند و باعث گرفتاري و سرگرمي و بازماندن از كار آخرت و ساختن آباد آن سرا؛ درست به‌همين دليل‌است‌كه بسياري به وسيله ثروت‌ها و فرزندان خويش، از انجام وظايف مليودييوانساني‌بازمانده‌و به‌گناه و ستم‌درغلطيده‌ودرآزمون‌زندگي‌مردود مي‌شوند.
واژه «فِتْنَة» در آيه به مفهوم آزمون و آزمايش است و بر اين باور منظور اين است كه: هيچ كس نگويد كه بار خدايا، من از آزمون و امتحان به تو پناه مي‌برم، چرا كه همه انسان‌ها به نوعي داراي وسيله آزمون هستند، بلكه در دعاها بگويد: بارخدايا، از آزمون‌هاي گمراهگرانه به تو پناه مي‌برم.
(516) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
پاره‌اي از ياران پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله آورده‌اند كه: آن حضرت روزي بر فراز منبر بود و مردم را پند و اندرز مي‌داد كه دو نور ديده‌اش، حسن و حسين كه درود خدا بر آنان باد، درحالي كه جامه‌هايي گلرنگ و زيبا بر تن داشتند و به خاطر خردسالي مي‌افتادند و برمي‌خاستند وارد مسجد شدند.
پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله با ديدن آن منظره، بي‌درنگ از منبر فرود آمد و آن

دو را در آغوش كشيد و دگرباره بر منبر رفت و در حالي كه آنان را بر دامان نشانده بود، فرمود: راستي كه خداي فرزانه چه زيبا فرموده است كه: «اِنَّما اَمْوالُكُمْ وَ اَوْلادُكُمْ فِتْنَةٌ»؛ جز اين نيست كه داراييها و فرزندان شما وسيله آزموني براي شمايند؛ آن گاه افزود: هنگامي كه از فراز منبر ديدهام به اين دو كودك ارجمند روشن شد كه راه ميروند و ميلغزند، گويي نتوانستم شكيبايي كنم تا گفتارم به پايان رسد، به همين جهت سخن را وانهادم و به سوي آنان فرود آمدم و آن گاه به ادامه گفتارم پرداختم... (1)

وَ اللّـهُ عِنْـدَهُ أَجْـرٌ عَظِيـمٌ

و خـداست كـه پـاداشي پـرشكـوه نـزد اوسـت.

آري، پاداش پرشكوه كه بهشت پرطرات و زيباست، نزد اوست، بنابراين براي خوشايند زن و فرزند و يا به وسوسه آنان مقررات خدا را زير پا نگذاريد و آنان را به جـاي بهشـت پـرنعمـت و خشنـودي خـدا برنگزينيد.

1 . در مورد مهر وصف ناپذير پيامبر به آن دو انسان والا از جمله به صَحيح مُسْلِم، ج 4، ص 1883؛ بابُ فَضائِلِ الْحَسَنِ وَ الْحُسَيْنِ، ح 58 بنگريد.

بِسْــــمِ اللّــهِ الـرَّحْــمـنِ الـرَّحيــمِ
بنـام خـداوند بخشـنده بخشـايشـگر
ياَيُّهَاالنَّبِيُّ اِذا طَلَّقْتُمُ النِّساءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ وَ اَحْصُواالْعِدَّةَ وَ اتَّقُوا اللّهَ رَبَّكُمْ لا تُخْرِجُــوهُنَّ مِنْ بُيُــوتِهِنَّ وَ لا يَخْرُجْنَ اِلاّ اَنْ يَأتينَ بِفـاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ وَ تِلْكَ حُدوُدُاَللّهِ وَمَنْ‌يَتَعَدَّ حُدوُدَاللّهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ لا تَدْري لَعَلَّ‌اللّهَ يُحْدِثُ‌بَعْدَذلِكَ اَمْرا
اي پيامبر ! هر زمان خواستيد زنان را طلاق دهيد ، در زمان عدّه طلاق گوييد (زماني كه از عادت ماهانه پاك شده و با همسرشان نزديكي نكرده باشند) و حساب عدّه را نگه داريد و از خدايي‌كه پروردگار شما است ، بپرهيزيد ، نه شما آن‌ها را از خانه‌هايشان بيرون كنيد و نه آن‌ها (در دوران عدّه) بيرون روند ، مگر اين‌كه كار زشت آشكاري انجام دهند ، اين حدود الهي است و هر كس از حدود الهي تجاوز كند ، به خويشتن ستم كرده است، تو نمي‌داني شايد خداوند بعد از اين ، وضع تازه (و وسيله اصلاحي) فراهم كند. (1 / طلاق)
شرح آيه از تفسير نمونه
اين نخستين حكم از احكام پنجگانه‌اي است كه در اين آيه آمده است ، منظور اين است كه صيغه طلاق در زماني اجـرا شود ، كه زن از عادت ماهيانه پاك شده و با همسرش نزديكي نكرده باشد ، زيرا طبق آيه 228 سوره بقره ، عِدّه طلاق بايد به مقدار « ثَلاثَـةَ قُـروُءٍ » (سه بار پاك شدن) بوده باشد و در اين‌جا تأكيد مي‌كند كه طلاق بايد با آغاز عِدّه همراه گردد . اين نخستين شرط طلاق است. سپس به دومين حكم كه مسأله نگهداشتن حساب عِدّه است ، پرداخته و مي‌فرمايد : «حساب عِدّه را نگه داريد» (وَ اَحْصُـوا الْعِدَّةَ). « اَحْصُوا » از ماده « اِحْصاء » به معني "شمارش" است و در اصل از « حصي » به معني "ريگ" گرفته شده است ، زيرا بسياري از مردم در زمان‌هاي قديم كه به خواندن و نوشتن آشنا نبودند ، حساب موضوعات مختلف را با ريگ‌ها نگه مي‌داشتند. دقيقا ملاحظه‌كنيدكه زن ، سه‌بار ايام پاكي خود را به پايان رساند و
(518) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
عادت ماهيانه ببيند ، هنگامي كه سومين دوران پاكي پايان يافت و وارد عادت ماهيانه سوم شد ، ايام عِدّه سرآمده و پايان يافته است. اگر در اين امر دقت نشود ، ممكن است دوران عِدّه بيش از مقدار لازم محسوب گردد و ضرر و زياني متوجه زن شود ، چراكه او را از ازدواج مجدد بازمي‌دارد و اگر كمتر باشد ، هدف اصلي از عِدّه كه حفظ حريم‌ازدواج

اول و مسأله عدم‌انعقاد نطفه است ، رعايت نشده . قابل توجه اين‌كه مخاطب به نگهداري حساب عِدّه ، مردان هستند ، اين به خاطر آن است كه مسأله « حق نفقه و مسكن » بر عهده آن‌ها است و همچنين « حق رجوع » نيز از آنِ آنان‌است وگرنه زنان موظفند كه براي روشن شدن تكليفشان حساب عِدّه را دقيقا نگه دارند. بعد به سومين و چهارمين حكم كه يكي مربوط به شوهران است و ديگري مربوط به زنان ، مي‌فرمايد : « لا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَ لا يَخْرُجْنَ ». گرچه بسياري از بي‌خبران ، اين حكم اسلامي را به هنگام طلاق اصلاً اجرا نمي‌كنند و به محض جاري شدن صيغه طلاق ، هم مرد به خود اجازه مي‌دهد كه زن را بيرون كند و هم زن خود را آزاد مي‌پندارد كه از خانه شوهر خارج شود و به خانه بستگان بازگردد ، ولي اين حكم اسلامي فلسفه بسيار مهمي دارد ، زيرا علاوه بر حفظ احترام زن ، غالبا زمينه را براي بازگشت شوهر از طلاق و تحكيم پيوند زناشويي ، فراهم مي‌سازد. پشت‌پا زدن به‌اين حكم مهم‌اسلامي كه در متن قرآن مجيد آمده است ، سبب مي‌شود كه بسياري از طلاق‌ها به جدايي دائم منتهي شود، درحالي كه اگر اين حكم اجرا مي‌شد، غالبا به آشتي و بازگشت مجدد منتهي مي‌گشت. ولي از آن‌جاكه گاهي شرايطي فراهم مي‌شود كه نگهداري زن بعداز طلاق در خانه ، طاقت‌فرساست ، به دنبال آن پنجمين حكم را به صورت استثناء اضافه كرده و مي‌گويد : «مگر اين‌كه آن‌ها كار زشت آشكاري را انجام دهند » (اِلاّ اَنْ يَأْتينَ بِفاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ) . مثلاً آن‌قدر ناسازگـاري ، بدخلقي و بدزباني با همسر و كسان او كند كه ادامه حضور او در منزل ، باعث مشكلات بيشتر گردد. اين

معنـي در روايات متعددي كه از ائمه اهل بيت : نقل شده است ، ديده مي‌شود .(1) البته منظور هر مخالفت و ناسازگاري جزئي نيست ، زيرا در مفهوم كلمه « فاحِشَة » ، كار زشت مهمي نهفته است خصوصا اين‌كه با وصف « مُبَيِّنَة» نيز توصيف شده است. چراكه اين قوانين و مقررات الهي ضامن مصالح خود مكلفين است و تجاوز از آن خواه از ناحيه مرد باشد ، يا زن ، لطمه به سعادت خود آنان مي‌زند (وَ تِلْكَ حُدوُدُ اللّهِ وَ مَنْ يَتَعَدَّ حُدوُدَ اللّهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ). و در پايان آيه ضمن اشاره لطيفي به فلسفه عِدّه و عدم خروج زنان از خانه و اقامتگاه اصلي ، مي‌فرمايد : (لا تَدْري لَعَلَّ اللّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذلِكَ اَمْرا). با گذشتن زمان ، طوفان خشم و غضب كه غالبا موجب تصميم‌هاي ناگهاني در امر طلاق و جدايي مي‌شود ، فرومي‌نشيند و حضور دائمي زن در خانه در كنار مرد در مدت عِدّه و يادآوري عواقب‌شوم طلاق، مخصوصا در آن‌جا كه پاي فرزنداني در كار است و اظهار محبت هريك نسبت به‌ديگري، زمينه‌ساز رجوع‌مي‌گردد و ابرهاي‌تيره و ناردشمني

و كدورت را غالبا از آسمان زندگي آن‌ها دور مي‌سازد . به خواست خدا بعدا خواهيم گفت كه همه اين‌ها مربوط‌به «طلاق‌رجعي» است .

بدون شك قرارداد زوجيت از جمله قراردادهايي است كه بايد قابل جدايي باشد ، چراكه گاه عللي پيش مي‌آيد كه زندگي مشترك زن و مرد را باهم غيرممكن يا طاقت‌فرسا و مملو از مفاسد مي‌كند و اگر اصرار داشته باشيم كه اين قرارداد تا ابد بماند ، سرچشمه مشكلات زيادي مي‌گردد ، لذا اسلام با اصل طلاق موافقت كرده است و هم‌اكنون نتيجه ممنوع بودن كامل طلاق را در جوامع مسيحي ، ملاحظه مي‌كنيم كه چگونه زنان و مردان زيادي هستند كه به حكم قانون تحريف يافته مذهب مسيح طلاق را ممنوع مي‌شمرند و قانونا همسر يكديگرند ، ولي در عمل جدا از

1- « نور الثقلين » ، جلد 5 ، صفحه 350 و 351 .

(520) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

يكديگر زندگي كرده و حتي هركدام براي‌خود همسري غيررسمي انتخاب كرده‌اند. بنابراين اصل مسأله طلاق ، يك ضرورت است ، اما ضرورتي كه بايد به حداقل ممكن تقليل يابد و تا آن‌جا كه راهي براي ادامه زوجيت است ، كسي سراغ آن نرود. به همين دليل در روايات‌اسلامي، شديدا ازطلاق مذمت‌گرديده و به‌عنوان مبغوض‌ترين حلال‌ها،ازآن‌يادشده است ، چنان‌كه در روايتي از پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله مي‌خوانيم : « ما مِنْ شَيْءٍ اَبْغَضُ اِلَي اللّهِ عَزَّ وَ جَلَّ مِنْ بَيْتٍ يَخْرَبُ فِي‌الاِسْلامِ بِالْفُرْقَةِ يَعْنِي الطَّلاقَ: هيچ عملي نـزد خداونـد متعـال منفورتـر از اين نيست كه اساس خانه‌اي در اسلام با جدايي يعني طلاق‌ويران‌گردد».(1) طلاق،مشكلات‌زيادي‌رابراي خانواده‌ها،زنان،مردان و خصوصا فرزندان به‌وجود مي‌آورد كـه آن‌هــا را عمــدتا در سه قسمت مي‌توان خلاصه كرد ؛

1 ـ مشكلات عـاطفي ــ بدون شك مرد و زني كه سال‌ها يا ماه‌ها با يكديگر زندگي كرده‌اند، سپس ازهم جدامي‌شوند و از نظر عاطفي جريحه‌دار خواهند شد و در ازدواج آينده ، خاطره ازدواج گذشته ، دائما آن‌ها را نگران مي‌دارد و حتي به همسر آينده با يك نوع بدبيني و سوء ظن مي‌نگرند ، آثار زيانبار اين امر بر كسي مخفي نيست و لذا بسيار ديــده شــده كه اين گونه زنان و مردان براي هميشه از ازدواج چشم مي‌پوشند .

2 ـ مشكلات اجتمـاعي ــ بسياري از زنان بعد از طلاق ، شانس زيادي براي ازدواج مجدد ، آن هم به طور شايسته و دلخواه ندارند و از اين نظر گرفتار خسران شديد مي‌شوند و حتي مردان نيز بعد از طلاق دادن همسر خود ، شانس ازدواج مطلوبشان به مراتب كمتر خواهد بود ، مخصوصا اگر پاي فرزنداني در ميان باشد ، لذا غالبا ناچار مي‌شوند تن به ازدواجي دردهند كه نظر واقع آن‌ها را تأمين نمي‌كند و از اين نظر تا پايان عمر رنج

مي‌برند .
3 ـ مشكلات فرزنـدان ــ كه از ديگر مشكلات ، مهم‌تر است . كمتر ديده شده است كه نامادري‌ها همچون مادر ، دلسوز و مهربان باشند و بتوانند خلأ عاطفي فرزنداني را
1- « وسائل الشيعه » ، جلد 15 ، صفحه 266 ، حديث 1 .

كه از آغوش پُرمهر مادر بريده شده‌اند ، پُر كنند ، همان‌گونه كه اگر زن سابق فرزند خود را با خود ببرد ، در مورد ناپدري نيز اين مسأله صادق‌است . البته هستند زنان و مرداني‌كه نسبت به‌غيرفرزندان خود ، پُرمحبت و وفادارند ، ولي مسلما تعداد آن‌ها كم است و به همين دليل فرزندان بعد از طلاق ، گرفتار بزرگترين زيان و خسران مي‌شوند و شايد غالب آن‌ها سلامت رواني خود را تا آخر عمر از دست مي‌دهند. و اين ضايعه‌اي است نه تنها براي آن خانواده، بلكه براي كل جامعه ، چراكه چنين كودكاني كه از مهر مادر يا پدر محروم مي‌شوند ، گاه به صورت افرادي خطرناك درمي‌آيند كه بدون توجه تحت تأثير روح انتقام‌جويي قرار گرفته و انتقام خود را از كل جامعه مي‌گيرند. اگر اسلام اين‌همه درباره طلاق ، سختگيري كرده ، دليلش همين آثار زيانبار آن در ابعاد مختلف است. و نيز به همين دليل قرآن مجيد صريحا دستور مي‌دهد كه هر گاه اختلافي ميان زن و مرد پيدا شود ، بستگان دو طرف در اصلاح ميان آن دو بكوشند و از طريق تشكيل « محكمه صلح خانوادگي » (1) از كشيده شدن دو همسر به دادگاه شرع ، يا به مسأله طلاق و جدايي ، مانع شوند. و باز به همين دليل آن‌چه به خوشبختي زن و مرد و تحكيم پايه‌هاي‌علايق خانوادگي كمك كند، ازنظراسلام مطلوب و آن‌چه آن‌را متزلزل و سست سازد ، مبغوض و منفور است .

طلاق مانند هر پديده اجتماعي ديگري داراي ريشه‌هاي مختلفي است كه بدون بررسي دقيق و مقابله با آن جلوگيري از بروز چنين حادثه‌اي مشكل است و لذا قبل از هر چيز بايد به سراغ عوامل طلاق برويم و ريشه‌هاي آن را در جامعه بخشكانيم ، اين عـوامـل بسيـار زيـاد است كه امـور زيـر از مهم‌ترين آن‌ها است ؛

1- شـرح « محكمـه صلـح » را مي‌توانيـد در جلـد سـوم تفسيـر نمونـه صفحـه 375 بـه بعد ذيل آيه 35 سوره نساء مطالعه فرماييد .

(522) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

1 ـ توقعات نامحدود زن يا مرد يكي از مهم‌ترين عوامل جدايي است و اگر هر كدام دامنه توقع خويش را محدود سازند و از عالَم رؤياها و پندارها بيرون آيند و طرف مقابل خود را به خوبي درك كنند و در حـدودي كه ممكن است توقع داشته باشند ، جلوي بسياري از طلاق‌ها گرفته خواهد شد .

2 ـ حاكم شدن روح تجمل پرستي و اسراف و تبذير بر خانواده‌ها عامل مهم ديگري است كه مخصوصا زنان را در يك حالت نارضايي دائم نگه مي‌دارد و با انواع بهانه‌گيري‌ها راه طـلاق و جدايي را صاف مي‌كند .

3 ـ دخالت‌هاي بيجاي اقوام و بستگان و آشنايان در زندگي خصوصي دو همسر و مخصوصا در اختلافات آن‌ها ، عامل مهم ديگري محسوب مي‌شود . تجربه نشان داده است كه اگر هنگام بروز اختلافات ميان دو همسر ، آن‌ها را به حال خود رها كنند و با جانبداري از اين يا از آن به آتش اين اختلاف دامن نزنند ، چيزي نمي‌گذرد كه خاموش مي‌شود ولي دخالت نزديكان دو طرف كه غالبا با تعصب و محبت‌هاي ناروا همراه است ، كار را روز به روز مشكل‌تر و پيچيده‌تر مي‌سازد. البته اين به آن معنا نيست كه نزديكان هميشه خود را از اين اختلافات دور دارند ، بلكه منظور اين است كه آن‌ها را در اختلافات جزئي به حال خود رها كنند ، ولي هرگاه اختلاف به صورت كلي و ريشه‌دار درآمد ، با توجه به مصلحت طرفين و اجتناب و پرهيز از هر گونه موضع‌گيري يك‌جانبه و تعصب‌آميز دخالت‌كنند و مقدمات صلحشان‌را فراهم سازند .

4 ـ بي‌اعتنايي زن و مرد به خواست يكديگر ، مخصوصا آن‌چه به مسائل عاطفي و جنسي برمي‌گردد ، مثلاً هر مردي انتظار دارد كه همسرش پاكيزه و جذاب باشد ، همچنين هر زن نيز چنين انتظاري‌را از شوهرش دارد ، ولي اين از اموري است كه غالبا حاضربه اظهار آن نيستند ، اين‌جاست كه بي‌اعتنايي طرف مقابل و نرسيدن به وضع ظاهر خويش و ترك تزيين لازم

و ژوليده و كثيف بودن، همسر او را از ادامه چنين ازدواجي سير مي‌كند، مخصوصا اگر در محيط زندگي آن‌هـا افرادي باشند كه

اين امور را رعايت كنند ولي آن‌ها كاملاً نسبت به اين مسأله بي‌اعتنا باشند. لذا در روايات اسلامي اهميت زيادي به اين معني داده شده است ، چنان‌كه در حديثي از امام صـادق مي‌خوانيم : « لا يَنْبَغي لِلْمَرْأَةِ اَنْ تُعَطِّلَ نَفْسَهـا : سزاوار نيست كه زن خود را بدون زينت و آرايش براي شوهرش بنمايد» (1) و در حديث ديگري از امام صادق آمده است كه فرمود : « وَ لَقَدْ خَرَجْنَ نِساءٌ مِنَ الْعِفافِ اِلَي الْفُجُورِ ما اَخْرَجَهُنَّ اِلاّ قِلَّةُ تَهْيِئَهِ اَزْواجِهِنَّ : زنانـي از جـاده عفـت خـارج شدنـد و علتـي جُـز ايـن نداشت كه مردان آن‌ها به خودشان نمي‌رسيدند » .(2)
5 ـ عدم تناسب فرهنگ خانوادگي و روحيات زن و مرد با يكديگر نيز يكي از عوامل مهم طلاق است و اين مسأله‌اي است كه بايد قبل از اختيار همسر دقيقا مورد توجه قرارگيردكه آن‌دو علاوه براين‌كه « كفو شرعي » يعني مسلمان باشند، « كفو عرفي » نيز باشند ، يعني تناسب‌هاي لازم از جهات مختلف در ميان آن دو رعايت شــود ، در غيــر اينصورت نبــايد از به‌هم‌خوردن چنين ازدواج‌هايي تعجب كــرد.

بدون شك « عِدّه » دو فلسفه اساسي دارد كه در قرآن مجيد و اخبار اسلامي به آن اشاره شده است : نخست مسأله حفظ نسل و مشخص شدن وضع زن از نظر بارداري و عدم بارداري و ديگر وجود وسيله‌اي براي بازگشت به زندگي اول و از بين بردن عوامل جدايي است كه در آيه فوق اشاره لطيفي به آن شده بود ، خصوصا اين‌كه اسلام روي اين مسأله تأكيد مي‌كند كه زنان در دوران « عِدّه » بايد درخانه مرد بمانند و طبعا يك معاشرت دائمي چند ماهه خواهند داشت كه به آن‌ها مجال مي‌دهد مسأله جدايي را دور از هيجانات زودگذر مجددا مورد بررسي قرار دهند.
مخصوصا در مورد طلاق
1 و 2- « مكارم الاخلاق » ، صفحه 91 و 107 .
(524) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
رجعي (1) كه بازگشت به زوجيت نيازي به هيچ‌گونه تشريفات ندارد و هركار يا سخني كه دليل بر تمايل مرد به بازگشت باشد، رجوع محسوب مي‌شود، حتي اگردست بر بدن زن با شهوت و يا بدون شهوت بگذارد ، هر چند قصد رجوع هم نداشته باشد، رجوع محسوب مي‌شود. به اين ترتيب اگر اين مدت با شرايطي كه در بالا گفتيم ، بگذرد و آن دو با هم آشتي نكننـد ، معلـوم مي‌شـود به راستـي آمادگي ادامه زندگي مشترك را ندارند و مصلحت در ايـن است كه از هم جــدا شوند.
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
اَحْصُوا: از ريشــه «اِحْصاء» به مفهــوم شمــردن آمده است.
فاحِشَة: به كــار بسيــار زشت و نــاپسنــد گفتــه مي‌شــود.
به باور مفسران در آيه مباركه گرچه روي سخن با پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله است، امّا مورد خطاب امت او هستند و بدان دليل كه آن بزرگوار پيشواي توحيد و تقوا است، خداي فرزانه به او پيام مي‌دهد تا مقررات او را بر مردم بيان كند و خود آن حضرت نيز بسان ديگــران مخــاطب پيــام و مــوظّف به رعايت مقررات است و همه دانشمندان بر اين اصــل اتفــاق نظـر دارند.
نظيــر اين آيه در قــرآن فــراوان است، از آن جملــه اين آيــه كه مي‌فــرمــايد:
اِذا قُمْتُمْ اِلَي الصَّلوةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَ اَيْدِيَكُمْ اِلَي الْمَرافِقِ...(2)
هنگــامي كه به عـزم نماز برخاستيد، صـورت و دست‌هايتان را تا آرنج بشوييد...
و نيز اين آيه كه مي‌فرمايد:

فَـاِذا قَـرَأتَ الْقُـرْآنَ فَاسْتَعِـذْ بِاللّـهِ مِنَ الشَّيْطـانِ الـرَّجيمِ(3)
1- منظور از « طـلاق رجـعي » ، طلاقي است كه براي اولين بار و يا دومين بار صورت مي‌گيرد و تصميم بر جدايي ، از ناحيه مرد است به طوري كه زن نه مهر خود را بذل مي‌كند نه مال ديگر را .
2 . سوره مائده، آيه 6.
3 . سوره نَحْل، آيه 98.

پس آن گـاه كه قـرآن را مي‌خـوانـي از شيطـان رانـده شـده به خدا پناه بر.
آري، در همه اين آيات پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله نيز بسان يكي از امت و به عنوان پيشوا و سرمشق آنان موظّف به رعايت مرزهاي مقررات خداست و آن حضرت نيز در همه زنـدگي و سبـك و سيره متـرقّي خـود چنين بود.
امّا منظور از طلاق در دوران عدّه، كه در آيه آمده اين است كه: بايد طلاق در زمان پاكي زن از خون ماهانه يا حيض، كه شوهر با او همبستر نشده است واقع گردد. با اين بيـان بـايـد طـلاق در زمـان پـاكي زن از حيـض و زمـان همبستر نشدن شوهر بـا او در آن دوران پـاكي، داده شـود و اين نخستين شـرط طلاق و جدايي است.
و روشن است كه اين حكم براي آن زناني است كه با همسران خويش همبستر شده‌اند وگرنه عدّه‌اي نخواهند داشت و قرآن به اين نكته توجه مي‌دهد كه مي‌فرمايد:
يـا اَيُّهَـا الَّـذيـنَ آمَنُوا اِذانَكَحْتُمُ الْمُؤْمِناتِ ثُمَّ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ اَنْ تَمَسُّوهُنَّ فَما لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُّونَها...(1)
هان اي كساني كه ايمان آورده‌ايد، اگر زنان باايمان را به نكاح خويش درآورديد و آن گاه پيش از آن كه با آنان همبستر گرديد، طلاقشان داديد، ديگر بر عهده آنان عدّه‌اي كه آن را به شمار آوريد به سود شما نيست...
با اين بيان از آيه مورد بحث چنين دريافت مي‌گردد كه اگر كسي زن خويش را در زمان عادت ماهانه حيض و يا در دوران طُهر و پاكي او كه همبستر شده است طلاق دهـد، اين طـلاق درست نيست، چرا كه «امر» در آيه شريفه وجوب را نشانگر است.
1 . سوره احزاب، آيه 49.

از علـي عليه‌السلام آورده‌اند كه پيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله فرمود:
تَـزَوَّجُوا وَ لاتُطَلِّقُـوا فَاِنَّ الطَّلاقَ يَهْتَزُّ مِنْهُ الْعَرْشُ.(1)
ازدواج كنيــد و طـلاق ندهيد كه طلاق و جدايي عرش خدا را به لرزه درمي‌آورد.
و نيز «ثَوْبان» از پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله آورده است كه فرمود:
اَيُّمَا امْرَأَةٍ سَـأَلَتْ زَوْجَهَـا الطَّـلاقَ في غَيْـرِ مـا بَـأسٍ فَحَـرامٌ عَلَيْهـا رائِحَةُ الْجَنَّةِ.(2)
هر زني كه بدون دليل و جهت قانع‌كننده‌اي از شوهر خويش طلاق بخواهد، بوي خـوش بهشت زيباي خـدا بر او حـرام مي‌گـردد.
و نيــز «اَشْعَــرِيّ» از آن حضـرت آورده است كــه فرمود: لاتُطَلِّقُوا النِّساءَ اِلاّ مِنْ ريبَـةٍ، فَـاِنَّ اللّـهَ لا يُحِـبُّ الذَّوّاقيـنَ وَ الـذَّوّاقـاتِ.(3)
زنان خويش را جز آن گاه كه در مورد پاكدامني و عفت آنان به راستـي دستخـوش تـزلـزل شـديـد، طلاق ندهيد، چرا كه خدا مردان طـلاق‌دهنده و زنـان طـلاق‌گيـرنـده را دوسـت نمـي‌دارد.
و نيــز «اَنَــس» آورده اســت كــه فـرمـود:
مـا حَلَـفَ بِالطَّـلاقِ وَ لاَ اسْتَحْلَـفَ بِه اِلاّ مُنـافِقٌ.(4)
جـز نفـاقگـرا و تاريك انديش كسي بدون دليل قانع‌كننده سوگند به طلاق دادن و طـلاق گـرفتـن نمي‌خورد.
گفتنـي است كه اين چهـار روايـت از تفسيـر «ثَعْلَبـي» نقـل شـده اسـت.
1 . صَحيح مُسْلِم، كتاب الطّلاق، ج 2، ص 1910؛ تفسير قُرْطُبي، ج 8، ص 149.
2 . وَسائِل الشّيعة، ج 15، ص 268، روايت 7.
3 . وَسائِل الشّيعة، ج 15، ص 268، روايت 8؛ تفسير قُرْطُبي، ج 8، ص 149؛ تفسير ثَعْلَبي، ذيل آيه مورد بحث.
4 . تفسير قُرْطُبي، ج 8، ص 149؛ تفسير ثَعْلَبي، ذيل آيه مورد بحث.

در ادامـه آيـه شريفـه مي‌فرمايد: وَ أَحْصُـوا الْعِـدَّةَ
و زمـان عـدّه را به حسـاب آوريـد و بشمـاريـد.
به بـاور پـاره‌اي منظـور ايـن اسـت كـه: روزهـاي عـادت ماهانه‌اي كه زنان بـه آن عـادت دارنـد، آن روزهـا را بشمـاريـد.
اين دستور قرآن به شمارش دوران عدّه براي اين است كه در آن زن داراي حق نفقه و هزينه زندگي و مسكن است كه شوهر بايد براي او

فراهم آورد و شوهر نيز در آن دوران حق دارد تا در صورت تمايل به سوي همسر خويش بازگردد و پيوند گسسته را دگـربـاره به حـال نخسـت برگـردانـد و او را از جـدايـي هميشـه بـاز دارد.
با اين بيان دستور به شمارش عدّه براي آگاهي از هنگامه و فرصت رجوع شوهر، هنگامه پايان فرصت رجوع و حرمت آن زن بر آن مرد، پايان يافتن پرداخت هزينه زندگي و مسكن زن از سوي شوهر و نيز آگاهي از زمان فوت شوهر است، تا به هرصورت، نه حقوق زن ناديده گرفته شود و نه حقوق مرد.
در ادامـــه آيـه مي‌فـرمـايـد: وَ اتَّقُـوا اللّـهَ رَبَّكُـمْ
از خدايي كه پروردگار شماست بترسيد و پروا كنيد و به آنچه مقرر شده است، عمل نماييد و از قانون‌گريزي و قانون‌ستيزي دوري جوييد.
لا تُخْـرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ
شما مرداني كه همسرانتان را طلاق مي‌دهيد، آنان را در زمان «عِدَّة» از خانه‌هايشان بيرون نسازيد؛
وَ لا يَخْـــــــرُجْـــــنَ
و آن زنان نيز در دوران «عِـدَّة» از خانه و محل زندگي مشترك با شما بيرون نروند.
با اين بيان در دوران «عدّه طلاق»، نه مرد حق دارد زن خود را از خانه‌اش بيرون كنـد و نه آن زن حـق دارد تا پـايـان عدّه طلاق و گسست كامل پيوند زناشويي بـدون دليل و ضـرورت از خـانه بيـرون برود كه تخلف هر كدام گناه و حرام است.
(528)آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
اِلاّ أَنْ يَأْتِينَ بِفاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ
مگر اين كه چنين زناني به كار زشت آشكاري دست يازيده باشند.
در مورد منظـور از واژه «فاحِشَـة» در آيـه ديدگاه‌ها متفاوت است:
1 ـ به باور گروهي از مفسران پيشين، نظير «حَسَن»، «مُجاهِد» و «ثَعْلَبي» منظور اين است كه: مگـــر اين كه آنـان به بي‌عفتي آشكـاري دست يـازيـده باشند كه آنان را نـاگـزيـر براي كيفـر كـردارشـان بايـد از خـانـه بيرون برند.
2 ـ امّا به باور «ابن عبّاس» منظور ناسازگاري و بدزباني آن زن با اهل منزل است، كه در آن صورت مي‌توان چنين زني را از خانه بيرون كرد، چرا كه ادامه حضور او در خـانـه مشكـلات را حادتر مي‌كند. گفتني است كه اين نظر از دو امام راستين حضـرت بـاقـر عليه‌السلام و صادق عليه‌السلام روايت شده است.(1)
و از حضرت رضا آورده‌اند كه در تفسير آيه فرمود:
اَلْفـاحِشَـةُ اَنْ تُـؤْذِيَ اَهْـلَ زَوْجِهـا وَ تَسُبَّهُـمْ.(2)

منظور از «فاحِشَة» عبارت از اَذيت و آزار خاندان شوهر از سوي زن و فحاشي و بـدزبـاني بـه آن‌هـاست.
2 ـ از ديدگاه «قَتَادَه» منظور سركشي و پرخاشگري و نشوز است؛ از اين رو اگر به‌خـاطـر سركشي و نشوز او را طلاق داده‌اند و باز هم به آن شيوه اصرار مي‌ورزد، بـايـد از خـانه بيرون رود.
و از «ابـن عبّاس» آورده‌انـد كـه: هر گنـاه و نافرماني خـدا به صـورت آشكار «فـاحشـــه» مي‌بـاشـد.
وَ تِلْـــكَ حُـــدُودُ اللّـــهِ
و اين‌ها مرزهاي مقررات خداست كه در مورد طلاق و شرايط آن مقرر فرمود و به
1 . نورُ الثَّقَلَيْن، ج 5، ص 352 ـ 350، روايات 20 ـ 17.
2 . نورُ الثَّقَلَيْن، ج 5، ص 351.

صورت روشني بيان كرد كه بايد رعايت نمود و از آن‌ها عبور نكرد.
وَ مَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللّهِ فَقَـدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ
و هر كس از مرزهاي مقررات خدا عبور كند در حقيقت به خويشتن ستم روا داشته است؛ چرا كه با اين تجاوز از مرز قوانين و مقررات خدا به گناه و نافرماني روي آورده و بـه كاري دست زده است كه خـود را در خور كيفر ساخته است.
لا تَدْرِي لَعَلَّ اللّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذلِكَ أَمْراً
تو اي پيامبر، از عالم غيب و آينده بدون آگاهي يافتن از راه وحي و رسالت خبر نداري و نمي‌داني چه پيش خواهد آمد، شايد خدا پس از اين طلاق و اعلام جدايي، رابطه تازه‌اي براي آن زن و مرد پديد آورد و وسيله‌اي براي اصلاح آنان پيدا شود و از جدايي منصرف شوند؛ چرا كه اگر تحولي در دل و انديشه شوهر پديد آيد و محبت همسرش در دل او گُل كند و پس از اين طلاق يا طلاق دوم و يا حتي ميان طلاق دوم و سوم تصميم بگيرد مي‌تواند از فروپـاشي خانواده جلوگيري نمايد.
از آيه شريفه چنين دريافت مي‌گردد كه بايد سه طلاق به صورت جدا جدا انجام شود و نه يكباره و در يك نشست، كه اين روا نيست؛ چرا كه در آيه شريفه مي‌فرمايد:
فَطَلِّقُـوهُـنَّ لِعِـدَّتِهِـنَّ وَ أَحْصُـوا الْعِـدَّةَ وَ اتَّقُـوا اللّـهَ رَبَّكُـــمْ...
هنگامي كه خواستيد زنان خود را طلاق دهيد، آنان را در زمان‌بندي عدّه آنان طلاق دهيد و زمان عدّه را به حساب آوريد و بشماريد و از خدا، كه پروردگار شماست پروا كنيد...
بدين وسيله قرآن شريف «فَطَلِّقُوهُنَّ...» را با دستور به شمارش و به حساب آوردن «عِدَّة» مورد تأكيد قرار مي‌دهِد و از پي آن با دستور به

رعايت پروا و تقوا همان واقعيت را مورد تأكيدي ديگر قرار مي‌دهد و روشنگري مي‌كند كه از مرز مقررات او عبور نكنند؛ و بار سوم همين نكته سازنده را با بيان حقوق زن وشوهر پس از طلاق و در دوران «عدّه» مورد توجّه قرار مي‌دهد و مي‌فرمايد: نه شما مرداني كه زنان خود را
(530) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
طلاق مي‌دهيد حق داريد آنان را در دوران «عدّه» از خانه‌هايشان بيرون كنيد و نه زنان حق دارند بـروند.
لاتُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَ لا يَخْرُجْنَ
و روشن است كه در اين صورت امكان بازگشت و رجوع براي شوهر مي‌ماند كه از حقــوق اوســت.
و بار ديگر مي‌فرمايد: و اين مرزهاي مقررات خداست و كسي كه از اين مرزها و مقررات عبور كند و بدون رعايت دقيق اين شرايط طلاق دهد، هم گناه كرده و هم طــلاق او فاقد شرايط و باطل است.
و سرانجام مي‌فرمايد: لَعَلَّ اللّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذلِكَ أَمْراً؛ شايد خدا پس از اين رويداد تلخ، موقعيت و رويداد تازه‌اي پديد آورد؛ كه بدين وسيله ضمن تأكيد بر همه شرايط و مرزهاي مقررات خدا در طلاق و اعلام جدايي، روشنگري مي‌كند كه با طلاق اوّل، حق رجوع و بازگشت براي مرد پايان نيافته و مي‌تواند از طلاق باز گردد، چرا كه ممكن است اين رويداد پس از طلاق، همان ايجاد مهر در دل مرد به خواست خدا و تصميــم او بــه رجــوع و جلــوگيــري از فــروپــاشي اركــان خــانــواده گــردد.
بــا ايــن بيــان، از خــود آيــه شريفه چنين دريافت مي‌گردد كه سه طلاق بايد جــداجــدا انجــام شود، چـرا كـه:
1 ـ پيش از هر چيز، طلاق را تنها در زمان پاكي از خون ديدن ماهانه قرار مي‌دهد.
2 ـ آن را به شرط همبستر نشدن با زن در آن زمان پاكي و طُهر او درست مي‌داند.
3 ـ در آيه، «فَطَلِّقُوهُنَّ...» را با دستور به شمارش و به حساب آوردن دقيق «عدّه» مورد تأكيد قرار مي‌دهد، چرا كه اگر مي‌توان سه طلاق را در يك نشست گفت و تمام كرد، ديگرشمارش‌دقيق «عدّه» چرا؟
4 ـ دستــور به پــرواي خــدا پس از دستــور به شمــارش «عــدّه» نيــز بيانگر همــين نكتــه است كه بايد ســه طــلاق بـه صــورت جــداجــدا انجــام شـــود.
تفسير مردان (531)
5 ـ و همين گونه دستور به زن و مرد كه در دوران «عدّه» بايد زن از خانه بيرون نرود و مرد هم نمي‌تواند او را بيرون كند، چرا كه حقوق هر دو در ميان است و امكان رجوع در اين فــرصت، با گــذشت زمــان و فــرو

نشستن طوفان خشم و حضور چند ماهه زن در خانه و در كنــار شــوهــر در زمــان «عــدّه» و تدبر و تفكر در كار و يادآوري فرجام شوم طلاق و... همه و همه زمينه‌ساز بازگشت مرد و رجوع او و جلوگيري از فــروپــاشي كــانون خــانـواده است.
6 ـ و آن گاه اين جمله تفكرانگيز كه: وَ تِلْكَ حُدُودُ اللّهِ... و اين از مرزهاي مقررات خداست كه بايد به دقت رعايت گردد.
7 ـ و سرانجام اين جمله كه مي‌فرمايد: لَعَلَّ اللّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذلِكَ أَمْرا؛ اميد كه خدا پس از اين طلاق نخست و اين پيشامد تلخ شرايط تازه‌اي پديد آورد، كه ممكن است يكي از اين شــرايط تــازه همــان بازگشت و رجوع مرد به زندگي زناشويي باشد.
با اين بيان اگر سه طلاق را به صورت جدا جدا در نظر نگيريم، همه اين نكات هفت‌گانه دقيق و ظريف و حكيمانه و راهگشا در آيه ناديده انگاشته مي‌شود.
(532) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

فَأِذا بَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَاَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ اَوْ فارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَ اَشْهِدوُا ذَوَيْ عَدْلٍ مِنْكُمْ وَ اَقيمُوا الشَّهادَةَ لِلّهِ ذلِكُمْ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كانَ يُؤْمِنُ بِاللّهِ وَ الْيَوْمِ الاْخِرِ وَ مَنْ يَتَّــقِ اللّهَ يَجْعَــلْ لَهُ مَخْرَجا

و هنگامي‌كه عدّه آن‌ها سرآمد يا آن‌ها را به طرز شايسته‌اي نگهداريد و يا به طرز شايسته‌اي از آن‌ها جدا شويد و دو مرد عادل از خودتان را گواه گيريد و شهادت را براي خدا برپاداريد، اين چيزي است كه افرادي كه به خدا و روز قيامت ايمان دارند، به آن اندرز داده مي‌شوند و هــر كس تقــواي الهــي پيشه كند ، خـداوند راه نجاتي براي او فراهم‌مي‌كند. (2 / طلاق)

شرح آيه از تفسير نمونه

در فراز نخست اين آيه ، يكي از مهم‌ترين و حساب‌شده‌ترين دستورهاي مربوط به زندگي زناشويي مطرح است و آن اين‌كه زن و مرد يا بايد به طور شايسته باهم زندگي كنند و يا به طور شايسته از هم جدا شوند ، همان‌گونه كه زندگي مشترك بايد روي اصول صحيح و طرز انساني و شايسته باشد ، جدايي نيز بايد خالي از هرگونه جار و جنجال و دعوا و نزاع و بدگويي و ناسزا و اجحاف و تضييع حقوق بوده باشد . اين مهم است كه همان‌گونه كه پيوندها با صلح و صفا انجام مي‌گيرد ، جدايي‌ها نيز توأم با تفاهم باشـد ، چراكه ممكن است در آينـده اين زن و مرد بار ديگر به فكر تجديد زندگي مشترك بيفتند ، ولي بدرفتاري‌هاي هنگام جدايي ، چنان جوّ فكري آن‌ها را تيره و تار ساخته كه راه بازگشت را به روي آن‌ها مي‌بندد و به فرض اين‌كه بخواهند مجددا باهم ازدواج كنند ، زمينه فكري و عاطـفي مناسبي ندارند ، از سوي ديگر بالاخره هر دو مسلمانند و متعلق به يك جامعه و جدايي توأم با مخاصمه و امور ناشايست نه تنها در خود آن‌ها اثر مي‌گذارد ، بلكه در فاميل دو طرف هم اثرات زيانباري دارد و گاه زمينه همكاري‌هاي آن‌ها را در آينده به كلي بر باد مي‌دهد. راستي چه خوب است كه نه فقط در زندگي زناشويي ، بلكه درهرگونه دوستي و برنامه

مشترك، انسان تا آن‌جا كه مي‌تواند به همكاري شايسته ادامه دهد و هرگاه نتوانست ، به طرز شايسته جدا شود ، كه « جدايي شايسته » نيز نوعي پيروزي و موفقيت براي طرفين است. از آن‌چه كه گفتيم ، معلوم شد كه « امساك به معروف » و « جدايي به معروف » معني وسيعي دارد كه هر گونه شرايط واجب و مستحب و برنامه‌هاي اخلاقي را دربرمي‌گيرد و مجموعه‌اي از آداب اسلامي و اخلاقي را در ذهن مجسم مي‌كند. شاهد

گرفتن براي آن است كه اگر در آينده اختلافي روي دهد ، هيچ‌يك از طرفين نتوانند واقعيت‌ها را انكار كنند (وَ اَشْهِدوُا ذَوَيْ عَدْلٍ مِنْكُمْ). مبادا تمايل قلبي شما به يكي از دو طرف ، مانع شهـادت به حق باشد ، نبايد جُز خدا و اقامه حق ، انگيزه ديگري در آن راه يابد (وَ اَقيمُوا الشَّهادَةَ لِلّهِ). ضمنا تعبير به « ذَوَيْ عَـدْلٍ مِنْـكُمْ » ، دليل بر اين است كه دو شاهد بايد "مسلمان" ، "عادل" و "مرد" باشند. اين تعبير ، دليل بر اهميت فوق‌العاده اين احكام است ، به گونه‌اي كه اگر كسي آن‌ها را رعايت نكند و از آن وعــظ و انــدرز نگيــرد ، گويي به خــدا و روز قيامـت ايمان ندارد (ذلِكُمْ يُوعَظُ بِهِ مَــنْ كـانَ يُــؤْمِــنُ بِاللّهِ وَ الْيَوْمِ الاْخِــرِ).
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

فَـإِذا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ
پس آن گاه كه دوران «عدّه» سپري گرديد و به پايانش نزديك شد، يا بايد همسر خودرا به‌سبك شايسته و خداپسندانه‌اي نگاه‌داريد و تصميم‌دگرباره براي‌ادامه زندگي مشترك بگيريد و از پرداخت هزينه زندگي و مسكن و در پيش گرفتن رفتار و كردار و گفتار خوش و انساني كوتاهي نكنيد...
أَوْ فـــارِقُـــوهُـــنَّ بِمَعْـــــــرُوفٍ
و يا اين كه آنان را رها كنيد تا از دوران «عدّه» خارج گردند و به گونه‌اي خــداپسنــدانـــه از آنــان جدا شويد.
(534) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
روشن است كه منظور آيه، نه سپري شدن دوران «عدّه» كه منظور رو به پايان نهادن آن است، چرا كه پس از سپري شدن «عدّه» ديگر راه بازگشت مسدود مي‌شود و مرد، ديگر حق رجوع ندارد و زن در آن هنگام مي‌تواند با هر كس كه خواست ازدواج كند و به يك طلاق بدون رجوع شوهر جدا شده است.
وَ أَشْهِدُوا ذَوَيْ عَدْلٍ مِنْكُمْ
و به هنگــام جــدايــي و طــلاق، دو شــاهــد عــادل مــرد از ميــان خــودتان بــر ايــن كـار برگــزينيـد.
به باور مفسران، قرآن به مردهايي كه زنان خويشتن را طلاق مي‌دهند، دستور مي‌دهد كه به هنگام طلاق و نيز به هنگام رجوع دو گواه عادل بگيرند تا به هنگام پيش آمدن اختلاف بر سر رجوع به هنگام «عدّه» يا انكار طلاق از سوي مرد را گواهي كنند.
امّا پــاره‌اي نيــز بر آنند كه: بايد آنان براي حفظ دين خودشان و پايمال نشدن حقــوق يكــديگــر دو گــواه عــادل برگيرند.
از امامان معصوم نيز روايت در تأييد ديدگاه دوم رسيده است و به نظر مي‌رسد كه اين ديدگاه بهتر باشد، چرا كه اگر گرفتن گواهان عادل را بر طلاق حمل كنيم، اقتضاء وجــوب مي‌كنــد، در حــالي كه گرفتن آن دو گــواه از شــرايط صحـت طلاق است.
از ديــدگــاه كســاني كه گــواه خواستن و گواه گرفتن را براي رجوع مي‌گيرند، دراين صورت آن را كاري مستحب مي‌شمارند.
وَ أَقِيمُــوا الشَّهـادَةَ لِلّــهِ
و آن دو گواه نيز وظيفه دارند كه به هنگام نياز براي خشنودي خدا و تقرب به بارگاه او بر اساس حق و عدالت گواهي دهند و در انديشه جلب دوستي نابجاي ظالم يــا ستمكــار نبــاشنــد.

ذلِكُمْ يُوعَظَ بِهِ مَنْ كانَ يُوءْمِنُ بِاللّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ
اين توجه به خدا و رعايت عدالت چيزي است كه هر كس به خدا و روز واپسين ايمان بياورد، به آن اندرز داده مي‌شود و مي‌تواند از اين اندرزهاي سازنده بهره گيرد.
تفسير مردان (535)
و بدين سان قرآن به مردم باايمان روشنگري مي‌كند كه با توجه به اين نكات و رهنمودها از باطل و بيداد دوري جويند و به رعايت مقررات عادلانه و انساني روي آورند. و بدان دليل روي سخن را به مردم باايمان مي‌كند و آنان را ويژه پندآموزي و اندرزپذيري قرآن وصف مي‌كند كه اينان به دليل ايمان به خدا و پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله و مقررات آسماني بايد بيشتر از هر كس ديگر از اين پند و اندرزها بهره برند و پندپذيري واقعي آن است كه انسان مقررات او را بشناسد و در عرصه‌هاي زندگي به كار بندد و رعايت كند و پاداش كارش را از خدا بگيرد و از آنچه ستم و بيداد و حق‌كشي و قانون‌شكني است، نهي فرموده است، هشدار پذيرد و دوري جويد.
وَ مَنْ يَتَّقِ اللّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجاً
و هر كس از خدا پروا كند و ازگناه و ستم و كارهاي ناروا كه از آن‌ها هشدار داده شده است، دست نگاه دارد، خدا براي او راه نجاتي قرار مي‌دهد و از رنج و درماندگي دنيا و تيره‌بختي آخرت در امانش مي‌دارد.
از پيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله آورده‌اند كه به هنگام تلاوت اين آيه فرمود:
مِنْ شُبَهاتِ الدُّنْيا، وَ مِنْ غَمَراتِ الْمَوْتِ، وَ شَدائِدِ يَوْمِ الْقِيامَةِ.(1)
منظور اين است كه اگر كسي به راستي پرواي خدا را پيشه سازد، خدا او را از شبهات زندگي دنيا و از گرفتاري‌ها و غمرات مرگ و از فشارها و سختي‌هاي روز رستاخيز نجات مي‌دهد.
و نيز آورده‌اند كه فرمود: مَنْ اَكْثَرَ الاِسْتِغْفارَ جَعَلَ اللّهُ لَهُ مِنْ كُلِّ هَمٍّ فَرَجا وَ مِنْ كُلِّ ضيقٍ مَخْرَجا.(2)
كسي كه بسيار آمرزش بخواهد و روي توبه به بارگاه خدا آورد، خداي مهربان او را از هر غم و اندوهي نجات داده و از هر تنگنا و رنجي برايش گشايش پديد مي‌آورد.
1 . تفسير قُرْطُبي، ج 8، ص 160؛ نورُ الثَّقَلَيْن، ج 5، ص 357.
2 . تفسير قُرْطُبي، ج 8، ص 161.
(536) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
وَ يَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لا يَحْتَسِبُ وَ مَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَي اللّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ اِنَّ اللّهَ بالِغُ اَمْرِهِ قَدْ جَعَلَ اللّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرا

و آَو را از جــايــي كه گمــان نــدارد ، روزي مي‌دهــد و هــر كس بر خداوند توكل كند، كفايت امرش را مي‌كند ، خداوند فرمان خـــود را به انجــام مي‌رساند و خدا براي هر چيزي انــدازه‌اي قــرار داده اســـت. (3 / طلاق)

شرح آيه از تفسير نمونه

به اين ترتيب به زنان و مردان و شهود هشدار مي‌دهد كه از مشكلات حق نهراسند و مجري عدالت باشند و گشايش كارهاي بسته را از خدا بخواهند ، چراكه خداوند تضمين كرده است كه مشكلات پرهيزكاران را بگشايد و آن‌ها را از جايي كه خودشان هم انتظار ندارند ، روزي دهد . خداوند ضمانت كرده كه هر كس بر او توكل نمايد ، درنمي‌ماند و خداوند قادر بر انجام اين ضمانت است. جمله «قَدْ جَعَلَ اللّهُ لِكُـلِّ شَيْءٍ قَدْرا» اشاره لطيفي است به نظامي كه حاكم بر تشريع و تكوين است ، يعني اين دستورهايي كه خداوند در مورد طلاق و غير آن صادر فرموده ، همه طبق حساب و اندازه‌گيري دقيق و حكيمانه‌اي است ، همچنين مشكلاتي كه در طول زندگي انسان چه در مسأله زناشويي و چه در غير آن رخ مي‌دهد ، هر كدام اندازه و حساب و مصلحت و پاياني دارد ، نبايد به هنگام بروز اين حوادث دستپاچه شوند و زبان به شِكوه بگشايند و يا براي حل مشكلات به بي‌تقوايي‌ها توسل جويند ، بلكه بايد با نيروي تقــوا و خــويشتــن‌داري به جنــگ آن‌هــا رفتــه و حل‌نهــايي را از خدا بخواهند .

آيات فوق از اميدبخش‌ترين آيات قرآن مجيد است كه تلاوت آن دل را صفا و جان را نور و ضياء مي‌بخشد ، پرده‌هاي يأس و نااميدي را مي‌درد ، شعاع‌هاي حياتبخش اميد را به قلب مي‌تاباند و به تمام افراد پرهيزگار باتقوا وعده نجات و حل مشكلات مي‌دهد. در حديثي از ابوذر غفاري نقل شده كه پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله فرمود : « اِنّي لاَعْلَمُ آيَةً لَوْ اَخَذَ بِهَا النّاسُ لَكَفَتْهُمْ ؛ وَ مَنْ يَتَّقِ اللّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجا . . . فَمازالَ يَقُولُها وَ
تفسير مردان (537)
يُعيدُها : من آيه‌اي را مي‌شناسم كه اگر تمام انسان‌ها دست به دامن آن زنند، براي حل مشكلات آن‌ها كافي‌است، پس آيه « وَ مَنْ يَتَّقِ اللّهَ » را تلاوت فرمود و بارها آن را تكرار كرد » .(1) و در حديث ديگري از همان حضرت صلي‌الله‌عليه‌وآله آمده است : « مَنْ اَكْثَرَ الاِسْتِغْفارِ جَعَلَهُ اللّهُ لَهُ مِنْ كُلِّ هَمٍّ فَرَجا وَ مِنْ كُلِّ ضيقٍ مَخْرَجا : هر كس بسيار استغفار كند (و لوح دل را از زنگار گناه بشويد) خدا براي او از هر اندوهي ، گشايشي و از هر تنگنايي ، راه نجاتي قرار مي‌دهد » .(2) جمعي از مفسران گفته‌اند كه اين آيه درباره « عوف بن مالك » نازل شده كه از ياران پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله بود ، دشمنان اسلام فرزندش را اسير كردند ، او به محضر پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله آمد و از اين ماجرا و فقر و تنگدستي شكايت كرد ، ايشان فرمودند : « تقوا را پيشه كن و شكيبا باش و بسيار ذكر " لا حَوْلَ وَ لا قُوَّةَ اِلاّ بِاللّه " را بگو » ، او اين كار را انجام داد ، ناگهان درحالي كه در خانه‌اش نشسته بود، فرزندش از درآمد، معلوم‌شدكه ازيك لحظه غفلت دشمن استفاده كرده و فرار نموده است و حتي شتري از دشمن را نيز با خود آورده است (اين‌جا بود كه آيه فوق نازل شد و از گشايش مشكل اين فرد باتقوا و رسيدن روزي از جايي كه انتظارش را نداشت ، خبر داد). ذكر اين مطلب نيز لازم است كه هرگز مفهوم آيه اين نيست كه انسان تلاش و كوشش براي زندگي را به دست فراموشي بسپارد و بگويد در خانه مي‌نشينم و تقوا پيشه مي‌كنم و ذكر " لا حَوْلَ وَ لا قُوَّةَ اِلاّ بِاللّه " مي‌گويم تا از آن‌جا كه گمان ندارم به من روزي برسد ، نه هرگز مفهوم آيه چنين نيست ، هدف تقوا و پرهيزگاري توأم با تلاش و كوشش است ، اگر با اين حال درها به روي انسان بسته شد ، خداوند گشودن آن‌ها را تضمين فرموده است . و لذا در حديثي مي‌خوانيم كه يكي از ياران امام صادق « عمر بن مسلم » مدتي خدمتش نيامد ، حضرت جوياي حال او شد ، عرض كردند : « او تجارت را ترك گفته و رو به عبادت آورده است » ، فرمود : « واي بر او ، آيا نمي‌داند كسي كه تلاش و طلب

روزي را ترك گويد ، دعايش مستجاب نمي‌شود (اَما
1- « مجمع البيان » ، جلد 10 ، صفحه 306 .
2- « نور الثقلين » ، جلد 5 ، صفحه 357 .
(538) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
عَلِمَ اَنَّ تارِكَ الطَّلَبِ لا يُسْتَجابُ لَهُ) ». سپس افزود : جمعي از ياران رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله وقتي آيه وَ مَنْ يَتَّقِ اللّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجا وَ يَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لا يَحْتَسِبُ نازل شد ، درها را به روي خود بستند و رو به عبادت آوردند و گفتند : « خداوند روزي ما را عهده‌دار شده » اين جريان به گوش پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله رسيد ، كسي را نزد آن‌ها فرستاد كه : «چرا چنين كرده‌ايد»؟ گفتند : « اي رسول خدا ! چون خداوند روزي ما را تكفل كرده ، ما مشغول عبادت شديم » پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله فرمود : « اَنَّهُ مَنْ فَعَلَ ذلِكَ لَمْ يُسْتَجَبْ لَهُ عَلَيْكُمْ بِالطَّلَبِ: هر كس چنين كند ، دعايش مستجاب نمي‌شود ، بر شما باد كه تلاش و طلب كنيد » .(1)

منظور از توكل بر خدا ، اين است كه انسان تلاشگر كار خود را به او واگذارد و حل مشكلات خويش را از او بخواهد ، خدايي كه از تمام نيازهاي او آگاه است ، خدايي كه نسبت به او ، رحيم و مهربان است و خدايي كه قدرت حل هر مشكلي را دارد. كسي كه داراي روح توكل است ، هرگز يأس و نااميدي را به خود راه نمي‌دهد ، در برابر مشكلات ، احساس ضعف و زبوني نمي‌كند ، در برابر حوادث سخت ، مقاوم است و همين فرهنگ و عقيده چنان قدرت رواني به او مي‌دهد كه مي‌تواند بر مشكلات پيروز شود و از سوي ديگر امدادهاي غيبي كه به متوكلان نويد داده شده است ، به ياري او مي‌آيد و او را از شكست و ناتواني رهايي مي‌بخشد. در حديثي از پيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله آمده است كه فرمود : «از پيك وحي خدا ، جبرئيل ، پرسيدم : توكل چيست ؟ گفت : حقيقت توكل اين است كه انسان بداند مخلوق نه زيان مي‌رساند و نه نفع ، نه عطا مي‌كند و نه منع ، چشم اميد از خلق برداشتن (و به خالق دوختن) هنگامي كه چنين شود ، انسان جُز براي خدا كارنمي‌كند، به‌غيراو اميدندارد، از غيراونمي‌ترسد و دل

1- «نورالثقلين»،جلد5،صفحه354،حديث35.

تفسير مردان (539)

به‌كسي جُزاو نمي‌بندد، اين روح توكل است».(1) « تـوكل » با اين محتواي عميق ، شخصيت تازه‌اي به انسان مي‌بخشد و در تمام اعمال او اثر مي‌گذارد ، لذا در حديثي مي‌خوانيم كه پيغمبر اكرم صلي‌الله‌عليه‌وآله در شب معراج از پيشگاه خداونـد سؤال كرد : «پروردگارا ! چه عملي از همه اعمال برتر است (اَيُّ الْاَعْمالِ اَفْضَلُ)»؟ خداوند متعال فرمود : « لَيْسَ شَيْءٌ عِنْدي اَفْضَلَ مِنَ التَّوَكُّلِ عَلَيَّ وَ الرِّضا بِما قَسَمْتُ : چيزي در نزد من افضل و برتر از توكل بر من و خشنودي به آن‌چه قسمت كرده‌ام، نيست ». (2) بديهي است توكل به اين معني هميشه توأم با جهاد و تلاش و كوشش است ، نه تنبلي و فرار از مسؤوليت‌ها.

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

به باور پاره‌اي اين آيه در مورد فردي به نام «عوف اشجعي» فرود آمد، چرا كه فرزند او به دست دشمن اسير گرديد و او به حضور پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله آمد و اين خبر را با آن حضــرت در ميان نهاد و از فقــر و محــروميت شكايت كرد؛ پيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله فرمود:

اِتَّــقِ اللّهَ وَ اصْبِــرْ وَ اَكْثِــرْ مِنْ قَوْلِ لا حَوْلَ وَ لا قُوَّةَ اِلاّ بِاللّهِ.(3)

هان اي عَوْف! از خدا پروا كن و شكيبايي پيشه ساز و هر چه بيشتر به او

پناه بر و به او اعتماد كن و بگو: هيچ نيرو و قدرتي جز نيرو و قدرت بي‌كران او نيست و هيچ توانمندي جز به ياري و قدرت او نمي‌تواند كاري انجام دهد.
آن مرد دستور پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله را به جان خريد و ضمن آراسته ساختن جان به پرواي خدا، راه شكيبايي را در زندگي پيش گرفت و به آن ذكر توسّل جست و آن گاه چيزي نگذشته بود كه پسرش به خواست خدا با غفلت اسارت‌گيرندگانش فرار كرد و خود را
1- « بحـار الانـوار » ، جلد 69 ، صفحـه 373 ، حديث 19 .
2- « سفينـة البحار » ، جلـد 2 ، صفحه 683 (ماده وكـل) .
3 . تفسير قُرْطُبي، ج 8، ص 160.
(540) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
به خانه رساند و شتري نيز كه بر آن سوار شده بود با خود به غنيمت آورد.
و اين جلوه‌اي كوچك از پيام آيه مورد بحث است كه فرمود: هر كس پرواي خدا را پيشه سازد، خدا براي او بـرون رفتـن از مشكلات و تنگناها مي‌گشايد و ر???او را از جايي كـه حسـاب آن را هـم نكـرده است مي‌ســازد.
از امام صادق عليه‌السلام آورده‌اند كه فرمود: منظور از «وَ يَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لا يَحْتَسِبُ» اين است كه: خدا به كسي كه پروا پيشه سازد، به آنچه به او داده است بركت مي‌بخشد.
يُبارِكُ لَهُ فيما اتاهُ.(1)
و «ابوذر غِفاري» از پيـامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله آورده است كه فرمود:
اِنّي لاَعْلَـمُ آيَـةً لَوْ اَخَـذَ بِهَـا النّاسُ لَكَفَتْهُـمْ: وَ مَنْ يَتَّقِ اللّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجا... فَما زالَ يَقُـولُهـا وَ يُعيـدُهـا.(2)
من آيه‌اي را از قرآن شريف نشان دارم كه اگر همه انسان‌ها دست به دامان آن زنند، براي حل مشكلات و رفع تنگناهاي آنان بسنده است؛ و آن گاه به تلاوت آيه مورد بحـث پـرداخت و بـارهـا آن را تكرار كرد كه: وَ مَنْ يَتَّقِ اللّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجا وَ يَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لا يَحْتَسِـبُ...
در ادامه آيه مي‌فرمايد: وَ مَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَي اللّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ
و هر كس بر خدا اعتماد كند، همو برايش بسنده است.
آري، اگر انساني به او ايمان داشته باشد و كار دنيا و آخرت خويش را به تدبير و تقدير او واگذارد، خداي فرزانه او را كفايت مي‌كند و با او به گونه‌اي رفتار مي‌كند كه دنيـاي آبـاد و آزاد و بهشت پرطراوت را به دست آورد.
در روايتـي آمـده است كـه: هـر كس شـادمـان مي‌گردد كه پرتوان‌ترين انسـان‌هـا گـردد، بايـد بـه خـدا اعتمـاد نمـايد.
1 . نورُ الثَّقَلَيْن، ج 5، ص 357.

2 . تفسير قُرْطَبي، ج 8، ص 160.
تفسير مردان (541)
مَنْ سَرَّهُ اَنْ يَكُونَ اَقْوَي النّاسِ فَلْيَتَوَكَّلْ عَلَي اللّهِ.(1)
در ادامه آيه مي‌افزايد:
إِنَّ اللّهَ بــالِــغُ أَمْـــــرِهِ
چرا كه خدا به دليل دانش و قدرت بي‌كرانش، خواست و فرمان خود را به انجام مي‌رساند و هيچ كسي نمي‌تواند جلو تدبير و تقدير او، در پديد آوردن پديده‌ها و تــدبيـــر هستي را بگيرد.
به باور پاره‌اي منظور اين است كه: بي‌گمان فرمان خدا در مورد كساني كه به او توكّل نمايند و با اعتماد نكنند انجام‌شدني است.
قَـــــدْ جَعَــلَ اللّــهُ لِكُـــلِّ شَـــيْءٍ قَـــدْراً
به يقين خدا براي هر چيز اندازه‌اي قرار داده است كه آن نظام و تقدير بي كم و كــاست رعـايت مي‌گردد.
به باور پاره‌اي منظور اين است كه: خدا براي هر چيزي بر اساس مصلحت و رحمت مقرراتي در حلال و حرام و روا و ناروا و ترغيب و هشدار قرار داده است؛ درست همان گونه كه در پديده طلاق و دوران «عِدَّة» و موضوعاتي نظير اين‌ها مقررات و قــوانين خــود را به روشني بيان فرموده است.
1 . نورُ الثَّقَلَيْن، ج 5، ص 358.
(542) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

وَ اللاّئي يَئِسْنَ مِنَ الْمَحيضِ مِنْ نِسائِكُمْ اِنِ ارْتَبْتُمْ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلاثَةُ اَشْهُرٍ وَ اللاّئي لَمْيَحِضْنَ وَاُولاتُ الْاَحْمالِ اَجَلُهُنَّ اَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ وَ مَنْ يَتَّقِ اللّهَ يَجْعَلْ لَهُ مِنْ اَمْــرِهِ يُسْــرا
زناني از شما كه از عادت ماهانه مأيوسند ، اگر در وضع آن‌ها (از نظر بارداري) شك كنيد ، عِدّه آنان سه ماه است و همچنين آن‌ها كه عادت ماهانه ندیده‌اند و عِدّه زنان باردار این‌است‌كه بار خودرا بر زمين بگذارند و هر كس تقواي الهي پيشه كند ، خداوند كار را بر او آســان مي‌سازد.(4 / طلاق)
شرح آيه از تفسير نمونه
از جمله احكامي كه از آيات گذشته استفاده شد ، لزوم نگهداشتن عِدّه بعداز طلاق است و از آن‌جاكه در آيه 228 سوره بقره حكم زناني كه عادت ماهيانه مي‌بينند ، در مسأله عِدّه روشن شده است كه بايد سه بار پاكي را پشت سر گذاشته و عادت ماهيانه ببينند ، هنگامي كه براي بار سوم وارد ماهانه شدند ، عِدّه آن‌ها پايان يافته ، ولي در اين ميان افراد ديگري هستند كه به عللي عادت ماهيانه نمي‌بينند و يا باردارند ، آيات فوق حكم اين افراد را روشن ساخته و بحث عِدّه راتكميل مي‌كند. به اين ترتيب حكم سه گروه ديگر از زنان در آيه فوق مشخص شده است ، دو گروه بايد سه ماه عِدّه نگهدارند و گروه سوم يعني زنان بـاردار بـا وضـع حمل ، عِدّه آنان پايان مي‌گيرد ، خواه يك‌ساعت بعداز طلاق ، وضع حمل‌كنند يا مثلاً هشت ماه. و بالاخره در پايان آيه مجددا روي مسأله تقوا تكيه مي‌كند و مي‌فرمايد : « هر كس تقواي الهي پيشه كند، خداوند كار را بر او آسان مي‌سازد (وَ مَنْ يَتَّقِ اللّهَ يَجْعَلْ لَهُ مِنْ اَمْرِهِ يُسْرا) ». هم در اين جهان و هم در جهان ديگر مشكلات او را ، چه در رابطه مسأله جدايي و طلاق و احكـــام آن و چــه در رابطـــه با مســائــل ديگـــر بـه لطفــش حــل مي‌كنــد .
تفسير مردان (543)
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
در آيه مورد بحث به ترسيم تفاوت احكام و مقررات «عِدَّة» زنان طلاق داده شده، به تنــاسب تفــاوت احــوال آنــان پرداخته و در بيان احكام و حقوق آنان مي‌فرمايد: وَ اللاّئِي يَئِسْنَ مِــنَ الْمَحِيــضِ مِنْ نِسـائِكُــمْ إِنِ ارْتَبْتُــمْ فَعِــدَّتُهُــنَّ ثَلاثَةُ أَشْهُرٍ
زناني كه از ديدن خون ماهانه مأيوس شده‌اند، اگر در مورد آنان از نظر باردار بودن يــا نبودن دستخــوش ترديد و دودلــي گـرديد، دوران «عدّه»

آنان سه ماه تمام است.
منظور از اين زن‌ها آناني هستند كه در شرايط و سن و سالي هستند كه امثال آنان خون ماهانه مي‌بينند، اگر چنين زن‌هايي در موردشان ترديد پديد آمد كه به دليل سن و سال از ديدن خون ماهانه مأيوس شده‌اند و يا به خاطر رخدادي ديگر، دراين‌صورت «عدّه» آنان سه ماه است. اين ديدگاه از پيشوايان دين روايت شده است.
وَ اللاّئِي لَمْ يَحِضْنَ
و همين گونه زن‌هايي كه خون ماهانه نديده‌اند و هنوز حيض نمي‌شوند، آنان نيز بايد سه ماه تمام «عدّه» نگاه دارند؛ و حذف كلام به خاطر دلالتي است كه بيانگر آن است.
گفتني است كه منظور از اين دسته از زنان، آناني هستند كه هم سن و سال‌شان خون‌ماهانه مي‌بينند.
وَ أُولاتُ الْأَحْمالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ
گروه سوم از آنان آن دسته از زنان هستند كه باردار مي‌باشند و «عدّه» آنان اين است كه فرزند خود را به دنيا آورند، خواه يك ساعت و يا يك روز پس از طلاق، كودك خويش را به دنيا آورند يا پس از چند ماه.
«ابن عبّاس» مي‌گويد: اين فراز از آيه تنها در مورد زنان بارداري است كه طلاق داده شده‌اند. در اين مورد از امامان اهل بيت هم روايت رسيده است.
امّا آن زناني كه شوهرشان از دنيا رفته است، اگر باردار باشند، بايد بيشترين دوران
(544) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
را كه «عدّه» به دنيا آوردن كودك خويش و يا«عدّه» وفات باشد، نگاه دارند.
«عدّه» وفات عبارت از چهار ماه و ده روز است كه اگر در اين مدت كودك او به دنيا نيامد، بايد تا ولادت كودك خويش «عدّه» نگاه دارد.
بيشتر فقها و پاره‌اي از مفسران پيشين بر آنند كه آيه مورد بحث براي زنان شوهرمرده و همه زنان بارداري است كه طلاق داده شده‌اند و به همين دليل «عدّه» همه آنان به دنيا آمدن كودك آنان است؛ از اين رو اگر زني به دو كودك باردار باشد، نبايد پس از ولادت يكي ازدواج كند، بلكه بايد در انتظار ولادت فرزند ديگرش بماند، چرا كه آيه مي‌فرمايد: «أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ» و عدّه زنان باردار آن است كه كودك خويش را به دنيا آورند و اين شامل يك و يا چند كودك مي‌گردد.
وَ مَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مِنْ أَمْرِهِ يُسْراً
و كسي كه پرواي خدا را در رعايت فرمان‌ها و هشدارهايش پيشه سازد و مقررات او را در زندگي رعايت كند، خدا در كارهاي دنيا و

آخـرت او گشـايش و آسـاني بـرايش فـراهم مـي‌آورد و يا در برابر تنگناهاي اين جهان پاداش شكـوهباري در سراي آخرت به او ارزانـي مي‌دارد.
تفسير مردان (545)
ذلِـكَ اَمْـرُ اللّهِ اَنْـزَلَهُ اِلَيْكُمْ وَ مَنْ يَتَّـقِ اللّهَ يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّئاتِهِ وَ يُعْظِمْ لَهُ اَجْـرا
اين فرمان خدا است كه بر شما نازل كرده و هر كـس تقواي الهي پيشه كند، خداوند گناهان او را مي‌بخشـد و پـاداش او را بـزرگ مـي‌دارد. (5 / طلاق)
شرح آيه از تفسير نمونه
« سَيِّئـات » گاهي به معني " گناهان صغيره" آمده ، ولي در بسياري از آيات قرآن مجيد به "عموم گناهان اعم از صغيره و كبيره" اطلاق شده ، مثلاً در آيه 65 سوره مائده آمده : « وَ لَوْ اَنَّ اَهْلَ الْكِتـابِ امَنُوا وَ اتَّقَوْا لَكَفَّرْنا عَنْهُمْ سَيِّئـاتِهِمْ: اگر اهل كتاب ايمان بيـاورند و تقـوا پيشـه كنند ، ما تمام گنـاهـان گذشته آن‌ها را مي‌بخشيم ». مسلم است كه ايمـان و قبـول اسلام ، سبب بخشودگي همه گنـاهـان پيشين مي‌شـود .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«ربيع» مي‌گويد: خداي فرزانه مقرر فرموده است كه:
1 ـ هركس در زندگي براو توكل‌واعتمادكند، اوراكفايت‌نمايدوكارش‌راردیف سازد.
وَ مَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَي اللّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ(1)
2 ـ و نيـز هر كس صـادقـانه و خـالصـانه به او ايمـان آورد، دل او را بـه‌سرمنـزل مقصـود راه نمـايد.
وَ مَـنْ يُـؤْمِـنْ بِاللّهِ يَهْـدِ قَلْبَهُ(2)
3 ـ و هر كس به او وامي نيكو دهد و از بندگانش گره‌گشايي كند، به او پاداشي چنـدين و چنـد بـرابـر بـدهـد.
اِنْ تُقْـرِضُـوا اللّهَ قَـرْضـا حَسَنـا يُضـاعِفْـهُ(3)
4 ـ و هـر كس به رشتـه هـدايت او و مهر و قدرت بي‌كرانش چنگ زند و از او
1 . سوره طلاق، آيه 3.
2 . سوره تَغابُن، آيه 11.
3 . سوره تَغابُن، آيه 17.
(546) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
يـاري بخـواهـد، او را به راه راست راه نمـايـد.
وَ مَنْ يَعْتَصِـمْ بِاللّهِ فَقَدْ هُدِيَ اِلي صِراطٍ مُسْتَقيمٍ(1)

5 ـ و نيز كسي كه دعا كند و او را بخواند، دعاي خالصانه او را پاسخ دهد.
وَ اِذا سَأَلَكَ عِبادي فَاِنّي قَريبٌ اُجيبُ دَعْوَةَ الدّاعِ...(2)

از آيات و روايات رسيده به روشني چنين دريافت مي‌گردد كه دوست داشتني‌ترين خانه‌ها و بناها آن خانه‌اي است كه با ازدواج مطلوب و آگاهانه و سرشار از مهر و عشق دو انسان هدفدار و مسئوليت پذير آباد گردد و رونق يابد و روح زندگي و نشاط و نسيم حيات و سعادت در آن وزيدن گيرد.
ما مِنْ بِناءٍ فِي الْاِسْلامِ اَحَبُّ اِلَي اللّهِ مِنَ التَّزْويجِ.(4)
درست از اين زاويه است كه قرآن شريف در ترغيب و تشويق جامعه و حكومت و خانواده‌ها به اين موضوع مي‌فرمايد:
وَ اَنْكِحُوا الْأَيامي مِنْكُمْ وَالصّالِحينَ مِنْ عِبادِكُمْ وَ اِمائِكُمْ... (5)
مردان و زنان بدون همسر را، در جامعه خويش همسر بدهيد و نيز غلامان و كنيزان شايسته‌كردار جامعه خود را؛ اگر تنگدست و نيازمند باشند، خدا آنان را از فزون‌بخشي خويش بي‌نياز مي‌سازد.
و پيامبر گرامي صلي‌الله‌عليه‌وآله در اين مورد فرمود:
يُفْتَحُ اَبْوابُ السَّماءِ في اَرْبَعَةِ مَواضِعَ: عِنْدَ نُزُولِ الْمَطَرِ، وَ عِنْدَ نَظَرِ الْوَلَدِ في وَجْهِ الْوالِدِ، وَ عِنْدَ فَتْحِ بابِ الْكَعْبَةِ، وَ عِنْدَ النِّكاحِ.(6)
1 . سوره آل عِمران، آيه 101.
2 . سوره بقره، آيه 168.
3 . مترجم.
4 . بِحارُ الاَنْوار، ج 103، ص 222.
5 . سوره نور، آيه 32.
6 . ازدواج در اسلام، ص 17.

در چهار هنگام است كه درهاي رحمت و مهر خدا بر روي انسان‌ها گشوده مي‌شود:
1 ـ هنگام فرو ريختن باران،
2 ـ به‌هنگام نگاه‌سرشار از ادب‌واحترام‌فرزند برچهره‌پدر و نخستين مربي خويش،
3 ـ آن گاه كه درب خانه كعبه گشوده مي‌شود،
4 ـ و آن گاه كه دو يار دلداده پيمان زندگي مشترك هدفدار مي‌بندند.
و نيز فرمود:
مَنْ تَزَوَّجَ فَقَدْ اَحْرَزَ نِصْفَ دينِهِ، فَلْيَتَّقِ اللّهَ فِي النِّصْفِ الْباقي.(1)

هر كس ازدواج كند، در حقيقت يك دوّم از دين و اخلاق انساني‌اش را حفظ كرده و بـاز يـافتـه است و از آن پس بايد در انديشه يك دوّم ديگر باشد و پرواي خدا را در آن مـــورد پيشـه ســازد.
و نيز فرمود: مَن تَـزَوَّجَ فَقَـدْ أَعْطِـيَ نِصْـفَ السَّعـــادَةِ.(2)
كسـي كه ازدواجـي آگـاهـانـه و هـدفـدار نمـايـد، در حقيقت به يك دوم از سعـادت و نيـك‌بختـي زنـدگي نـايـل آمـده اسـت.
اين ديـدگـاه اسـلام در ازدواج و پيـونـد دو انسـان و آبـادي و آزادي خانه بـا ازدواج؛ روشـن است كه وقتـي ديـن و آييـني اين گـونـه به پيوند و استحكام نظام خانواده مي‌انديشد، هرگز رضايت نمي‌دهد كه اين پيوند با هواها و هـوس‌هاي كـودكانه و يا بهانه‌هاي احمقانه و يا عوامل و عوارض ناسنجيده ديگر فـرو پـاشـد و ويـران گردد...
1 . بِحار، ج 103، ص 219.
2 . مُسْتَدْرَك الوَسائل، باب اول، از ابواب مقدمات.
(548) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

درست به همين دليل است كه از جدايي و گسستن و طلاق نفرت دارد، امّا به ناگزير آن را روا و حلال شمرده است، تا در شرايطي كه زندگي به درگيري و كشمكش و آتش سوزاني تبديل مي‌گردد و زندگي شايسته و انساني به بن‌بست رسيده است، هر كدام به راه خــود بروند و به وسيلــه طــلاق جـدا شوند.
با اين بيان طلاق در حقيقت يك ضرورت است كه بايد تا سرحد امكان از آن دوري جست و تنها در شرايط سخت و بحراني و پس از آزمون همه راه‌هاي خردمندانه و مصلحــانه و حكيمــانه براي ســازش و زنــدگــي شــرافتمنـدانه به آن روي آورد.
پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله فرمود: مامِنْ شَيْءٍ اَبْغَضُ اِلَي اللّهِ مِنْ بَيْتٍ يُخْرَبُ فِي الاِْسْلامِ بِالْفُرْقَةِ، يَعْنِي الطَّلاقَ.(2)
هيچ كاري در بارگاه خدا منفورتر از اين نيست كه اركان خانه و خانواده‌اي به وسيله طــلاق و جــدايي از هم فـرو پاشد و ويران گردد.
و نيز هشدار داد كه:
تَزَوَّجُوا وَ لاتُطَلِّقُوا، فَاِنَّ الطَّلاقَ يَهْتَزُّ مِنْهُ الْعَرْشُ.(3)
ازدواج كنيــد و طــلاق نــدهيــد كــه طــلاق پــديــده‌اي است كه عرش خدا را بــه لــرزه درمـي‌آورد.
و از حضـرت صـادق عليه‌السلام آورده‌انـد كه فرمود:
ما مِنْ شَيْءٍ مِمّا اَحَلَّهُ اللّهُ اَبْغَضُ اِلَيْهِ مِنَ الطَّلاقِ.(4)
چيــزي از كارهاي حــلال و روا در بارگاه خداً منفورتر از طلاق و جدايي نيست.
روشن است كه اين هشدارها و بازدارندگي‌هاي قانوني و حقوقي و اخلاقي و اجتماعي و... به خاطر عوارض ويرانگر و ره‌آورد شوم طلاق و جدايي زن و مرد است كــه در اين فــرصت تنهــا مي‌تــوان بــه ره‌آورد ويــرانگــر عــاطفــي طـــــلاق،

1 . مترجم.
2 . وَسائِلُ الشّيعة، ج 15، ص 266.
3 . وَسائِلُ الشّيعة، ج 15، ص 268.
4 . وَسائِلُ الشّيعة، ج 15، ص 267.

ره‌آورد اجتماعي وحشتناك آن،
و ره‌آورد خطرناك تربيتي آن كه بر روي فرزندان آنان و حتي نسل‌ها بر

جاي مي‌گــذارد، مي‌تــوان اشــاره کــرد.
چرا طلاق؟(1)
مي‌دانيم که هيچ پديده‌اي از پديده‌هاي اجتماعي و سياسي و خانوادگي بدون ريشه‌ها و انگيزه‌هاي گوناگون نمي‌تواند پديد آيد و دوام يابد و بر اين اصل براي مبــارزه با آن‌هــا بــايــد ريشه‌يابي کرد و با شناخت و آگاهي، آن ريشه‌ها و انگيــزه‌هاي آن آسيــب‌ها، آن‌هــا را خشکـانيد و از ميان برداشت.
و هنگامي که از ديد جامعه‌شناختي به اين پديده شوم و ريشه‌هاي آن مي‌نگريم اين عــوامــل را مهم‌ترين عوامل طــلاق و گستــرش آن مي‌يـابيم:
1 ـ فقدان تناسب و سنخيت در انديشه و فکر و باورها و ارزشها،
2 ـ انتظــارات بي‌جــا و نامحــدود زن و مرد از يکديگر و رفتار فراقانوني آنان در نظام خانواده،
3 ـ رواج روح تجمل‌پرستي و چشم و هم‌چشمي و اسراف و تبذير، که عامــل پيدايش نارضايتي‌ها و کشمکش‌ها و سرانجام جدايي‌هـا مـي‌گردد،
4 ـ ناديده انگاشتن حقوق و خواسته‌هاي قانوني و اخلاقي يکديگر و عدم رعايت مســايل عاطفــي و هنــري، انســاني و آرمــاني و بهــداشتي و زينتــي و آرايشـي.
براي نمونه امام صادق عليه‌السلام فرمود:
لا يَنْبَغــي لِلْمَرْئَةِ اَنْ تُعَطِّلَ نَفْسَها.(2)
بــر زن همســردار در نظــام خــانــواده شــايستــه نيســت که خود را بدون آرايــش و آراستگــي نگـــــاه دارد.
1 . مترجم.
2 . مَکارِمُ الأخلاق، ص 107.
(550) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
و به مردان همسردار نيز فرمود: وَ لَقَدْ خَرَجْنَ نِساءٌ مِنَ الْعِفافِ اِلَي الْفُجُورِ ما اَخْرَجَهُنَّ اِلاّ قِلَّةُ تَهْيِئَةِ اَزْواجِهِنَّ.(1)
زناني از جامعه شما از راه پاکدامني بيرون رفتند که علت اين انحراف اين بود که مــردان آنــان از نظر ظــاهــر و آراستگـي و بهداشت و آرايش به خود نمي‌رسيدند.

در آياتي كه گذشت قرآن شريف ضمن روا و حلال شمردن طلاق به عنوان يك ضرورت اجتماعي در نظام خانواده، شرايط سنگين و تدابير متنوّعي براي انجام آن مقرّر فرموده است كه پاره‌اي از آن‌ها عبارتند از:
1 ـ طلاق بايد در زمان پاكي و عدّه صورت گيرد،
2 ـ بايد در آن پاكي و عدّه، مرد با زن خويش همبستر نشده باشد،
3 ـ نگاه داشتن عدّه لازم است،
4 ـ زن در دوران عدّه بايد با هزينه مرد و در خانه او زندگي كند،
5 ـ زن حق ندارد در دوران عدّه، بدون ضرورت از خانه خارج شود،
6 ـ گرفتن دو گواه عادل براي طلاق،
7 ـ و سرانجام چندين بار سفارش به پروا و ترس از خدا و رعايت دقيق مقررات،
8 ـ انديشيدن و مشاوره بر اين واقعيت كه آيا سازش انساني و زندگي شرافت مندانه ممكن است يا نه؟
9 ـ سفارش به ايجاد دادگاه صلح و سازش خانوادگي،(3)
10 ـ هشدار از سخت‌گيري بر زنان و در تنگنا قرار دادن آنان،
11 ـ دستور به مشاوره‌اي خداپسندانه در مورد سرنوشت كودك يا
1 . مَكارِمُ الأخلاق، ص 91.
2 . مترجم.
3 . سوره نساء، آيه 35.

كودكان، اگر در ميان باشند.
اين‌ها اهمّ تدابير و شرايط براي انجام طلاق است، راستي چرا؟ فلسفه اين همه تدبير و دقّت چيست؟
آيا جز اين است كه طلاق‌ها به هنگام ضرورت و آن گاه كه به راستي راه زندگي خداپسندانه و انساني بسته است، انجام پذيرد و در نتيجه خانوادها و جامعه‌ها و عصرها و نسل‌ها از عوارض دهشتناك و ويرانگر آن در امان بمانند.
و آيا با تعمّق در اين تدابير درنمي‌يابيم كه طرح طلاق و سبك انساني و اخلاقي و بزرگمنشانه جدايي نيز از ديدگاه قرآن به گونه‌اي طراحي شده است كه اگر در جامعه آموزش و تربيت شايسته قرآني بود و رعايت مي‌گرديد، آمار جدايي‌ها به شدت كاهش مي‌يافت و تا سرحد امكان، همان جدايي‌ها با رجوع و بازگشت و پيوند قرين‌مي‌شد.

(552) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
اَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وُجْدِكُمْ وَ لا تُضارُّوهُنَّ لِتُضَيِّقُوا عَلَيْهِنَّ وَ اِنْ كُنَّ اُولاتِ حَمْلٍ فَأَنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتّي يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ فَأِنْ اَرْضَعْنَ لَكُمْ فَاتُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ وَ ائْتَمِرُوا بَيْنَكُمْ بِمَعْرُوفٍ وَ اِنْ تَعاسَرْتُمْ فَسَتُرْضِعُ لَهُ اُخْري
آن‌ها (زنان‌مطلّقه) را هرجا خودتان سكونت‌داريد و در توانايي شما است، سكونت دهيد و به آن‌ها زيان نرسانيد تا كار را بر آنان تنگ كنيد (و مجبوربه ترك‌منزل شوند) و هرگاه باردار شوند، نفقه آن‌ها را بپردازيد تا وضع حمل كنند و اگر براي شما فرزند را شيردهند ، پاداش آن‌ها را بپردازيد و (درباره فرزندان كار را) با مشاوره شايسته انجام دهيد و اگر به توافق نرسيديد ، زن ديگري شير دادن آن بچه را بر عهده مي‌گيرد. (6 / طلاق)
شرح آيه از تفسير نمونه
در فراز نخست آيه درباره چگونگي مسكن زنان مطلّقه مي‌فرمايد : « آن‌ها را هر جا خودتان سكونت داريد و امكانات شما ايجاب مي‌كند ، سكونت دهيد » (اَسْكِنُوهُنَّ مِنْحَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وُجْدِكُمْ). « وُجْد » به معني "توانايي و تمكن" است . «راغب» نيز در «مفردات» مي‌گويد : تعبير به « مِنْ وُجْدِكُمْ » مفهومش اين است كه به مقدار توانايي و به‌اندازه امكانات و غناي خود ، مسكن مناسب براي زنان مطلّقه در نظر بگيريد. سپس به حكم ديگري پرداخته و مي‌گويد : « به آن‌ها زيان نرسانيد تا كار را بر آن‌ها تنگ كنيد و مجبور به نقل مكان و ترك نفقه شما شوند » (وَ لا تُضارُّوهُنَّ لِتُضَيِّقُوا عَلَيْهِنَّ). مبادا كينه‌توزي‌ها و عداوت و نفرت ، شما را از راه حق و عدالت منحرف سازد و آن‌ها را از حقوق مسلم خود در مسكن و نفقه محروم كنيد و آن‌چنان در فشار قرار گيرند كه همه چيز را رها كرده و فرار كنند. در سومين حكم در مورد زنان باردار مي‌گويد : « و اگر باردار باشند ، مخارج آن‌ها را تا زماني كه وضع حمل كنند ، بدهيد » (وَ اِنْ كُنَّ اُولاتِ حَمْلٍ فَاَنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتّي يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ) . زيرا مادام كه وضع حمل نكرده‌اند ، در حال عِدّه هستند و نفقه و مسكن بر همسر واجب است. و در چهارمين حكم درباره حقوق « زنان شيرده » مي‌فرمايد : « اگر حاضر شدند بعد از جدايي ، فرزندان را شير دهند ،
تفسير مردان (553)
اجر و پاداش آن‌ها را بپردازيد » (فَاِنْ اَرْضَعْنَ لَكُمْ فَاتُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ). اجرتي كه متناسب بامقدار و زمان شيردادن برحسب عرف و عادت باشد. سپس مي‌فرمايد : « درباره سرنوشت فرزندان با مشاوره يكديگر و به طور شايسته‌اي تصميم بگيريد » (وَ ائْتَمِرُوا بَيْنَكُمْ بِمَعْرُوفٍ). جمله « اِئْتَمِرُوا » از ماده « ائتمار » به معني "مشاوره" مي‌باشد و تعبير «بِمَعْرُوفٍ» تعبير جامعي است كه هر گونه مشاوره‌اي را كه خير و صلاح

درَ آن باشَد ، شامل مي‌گردد. مبادا اختلافات دو همسر بر منافع كودكان ، ضربه‌اي وارد سازد و از نظر جسمي و ظاهري گرفتار خسران شوند و يا از نظر عاطفي از محبت و شفقت لازم ، محروم بمانند ، پدر و مادر موظفند خدا را در نظر بگيرند و منافع نوزاد بي‌دفاع را فداي اختلافات و اَغراض خويش نكنند. و از آن‌جا كه گاهي توافق لازم ميان دو همسر بعد از طلاق براي حفظ مصالح فرزند و مسأله شير دادن حاصل نمي‌شود ، در ششمين حكم مي‌فرمايد : « و اگر هركدام بر ديگري سخت گرفتيد و به توافق نرسيديد، زن ديگري (دايه) مي‌تواند شير دادن آن بچه را بر عهده گيرد تا كشمكش‌ها ادامــه نيــابـد » (وَ اِنْ تَعاسَرْتُمْ فَسَتُرْضِعُ لَهُ اُخْري).
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

به باور گروهي از مفسران پيشين از جمله «حَسَن»، «سُدّي»، «جُبّائيّ» منظور از «مِنْ وُجْدِكُمْ» عبارت از اين است كه: زنان طلاق داده شده را هر جا خودتان سكونت داريد و در توان شما و ملك شماست، سكونت دهيد؛ چرا كه واژه «وُجْدِكُمْ» از «وِجْدان» مي‌باشد و منظور اين است كه آن مسكن و خانه‌اي كه در توان شماست و مي‌يابيد، آنان را آنجا سكونت دهيد.
و پاره‌اي بر آنند كه واژه «وِجْدان» كه در آيه به كار رفته است، نشانگر آن است كه: مردان، زنان طلاق داده شده را بايد به ميزان توان و امكانات خويش از نظر مسكن و هزينه زندگي تأمين نمايند؛ به همين جهت اگر از وسعت و درآمد خوبي بهره‌ورند، بايد آنان را نيز در همان شرايط تأمين نمايند و اگر در تنگنا هستند باز هم
(554) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
به ميزان درآمدشان.
به هر حال روشن است كه براي زناني كه با «طلاق رِجْعِيّ» طلاق داده شده‌اند، هزينه زندگي و مسكن تا پايان «عدّه» بر عهده شوهر است، امّا در مورد زناني كه با طلاق «خُلْع» و «مُبارات» جدا شدند ديدگاه‌ها متفاوت است.
در ادامه آيه مي‌افزايد:
وَ لا تُضارُّوهُنَّ لِتُضَيِّقُوا عَلَيْهِنَّ
به زناني كه طلاق داده‌ايد، فشار و زيان وارد نياوريد تا كار را بر آنان سخت گيريد و كاري كنيد كه ناگزير گردند از سكونت در خانه شما و يا دريافت هزينه بگذرند و جان خود را نجات دهند.
«ابومُسْلِم» مي‌گويد منظور اين است كه: به زنان خود كه طلاق آنان را داده‌ايد به‌گونه‌اي هزينه زندگي بدهيد و از نظر مسكن آسايش آنان را تأمين نماييد كه زندگي و راحتي و آرامش فكريِ آنان را بسنده كند و كاري نكنيد كه زندگي برايشان دشوار گردد.
وَ إِنْ كُنَّ أُولاتِ حَمْلٍ فَأَنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتّي يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ
و اگر باردار باشند هزينه زندگي آنان را تا پايان به دنيا آوردن فرزندشان بدهيد، چرا كه با به دنيا آمدن فرزندشان «عدّه» آنان به پايان مي‌رسد.
با اين بيان قرآن شريف هزينه زندگي و مسكن را براي هر زن طلاق‌داده‌اي كه باردار باشد واجب مي‌سازد، خواه جدايي او با طلاق «رِجْعِيّ» باشد و خواه «بائِن».
فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ

و اگر آن زن‌ها حاضر شدند تا فرزندتان را، پس از جدايي شير دهند، مزد آنان را براساس عدل به آنان بپردازيد.
وَأْتَمِرُوا بَيْنَكُمْ بِمَعْرُوفٍ
و در مورد سرنوشت فرزندتان با آنان مشورت كنيد و به گونه‌اي شايسته با يكديگر براي سلامت و سعادت او همكاري نماييد.
به باور گروهي روي سخن در آيه با مرد و زني است كه درگير طلاق و جدايي هستند و واژه «اِئْتَمِرُوا» كه از ماده «اِئْتِمار» برگرفته شده، به مفهوم پذيرش فرمان و
تفسير مردان (555)
دستور و قانون‌پذيري است؛ و بدين وسيله قرآن به زن و مردي كه در كشمكش طلاق و جدايي هستند دستور مي‌دهد كه فرمان خدا را در مورد شير دادن كودك، پرداخت اجرت در اين مورد و رعايت حرمت و حقوق متقابل را بپذيرند تا فرزندشان از اين راه صدمه نخورد.
امّا به باور پاره‌اي منظور اين است كه: وقتي زن و مردي از هم جدا شدند و در آن ميان پاي كودك شيرخواري در ميان بود، هركدام از شما كه مي‌توانيد آن مادر را به شير دادن شايسته به كودك خويش و آن پدر را به پرداخت هزينه و اجرت عادلانه راضي سازيد تا نه مرد و زن در اين ميان حق خويش را پايمال شده‌بنگرند و نه‌كودك‌از شيرخوردن و پرستاري‌دچار كمبود گردد.
«كِسائيّ» مي‌گويد: واژه «اِئْتِمار» به مفهوم مشورت نمودن است و آيه «يَأْتَمِرُونَ بِكَ...» نيز در سوره ديگر به مفهوم همين مشاوره و مشورت‌نمودن آمده‌است؛ به همين دليل در آيه مورد بحث منظور اين است كه: شما زن و مردي كه با طلاق و جدايي، پيوند خانوادگي را گسستيد، اينك در مورد شير دادن و پرستاري كودك نورس خويش با يكديگر به مشورت و چاره‌انديشي بنشينيد و با خردمندي و خردورزي راهي در پيش گيريد كه فرزندتان از مهر مادر و محبت پدر و ظرافت‌هاي تربيتي و عاطفي محروم نگردد.
وَ إِنْ تَعاسَرْتُمْ فَسَتُرْضِعُ لَهُ أُخْري
و اگر هر كدام بر ديگري سخت گرفتيد و نتوانستيد در مورد شير دادن كودك و اجرت آن كار به توافق برسيد، ديگري مي‌تواند فرزند شما را شير دهد تا كشمكش‌ها در اين مورد پايان پذيرد.
به بيان روشن‌تر منظور اين است كه اگر: زن و مردي كه جدا شده‌اند در مورد شيردادن و پرستاري كودك خود نتوانستند به توافق عادلانه و انساني نايل آيند، پدر مي‌تواند كودك را براي شيرخوارگي و پرستاري به زن ديگري كه داراي شرايط لازم باشد بسپارد و اجرت او را بدهد.
(556) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

لِيُنْفِقْ ذوُ سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهِ وَ مَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنْفِقْ مِمّا اتيهُ اللّهُ لايُكَلِفُ اللّهُ نَفْسا اِلاّ ما اتيها سَيَجْعَلُ اللّهُ بَعْدَ عُسْرٍيُسْرا
آن‌ها كه امكانات وسيعي دارند ، بايد از امكانات وسيع خود انفاق كنند و آن‌ها كه تنگدست هستند ، از آن‌چه خدا به آن‌ها داده ، انفاق نمايند ، خداوند هيچ‌كس را جُز به مقدار توانايي كه به‌اوداده، تكليف‌نمي‌كند، خداوندبه‌زودي بعداز سختي‌ها، آساني قرارمي‌دهد.(7 / طلاق)
شرح آيه از تفسير نمونه
اين دستور مربوط به ايام عِدّه است كه در آيات قبل به طور اجمال به آن اشاره شده بود. مي‌گويد : آن‌ها كه توانايي كافي دارند ، نبايد مضايقه و سختگيري كنند و آن‌ها كه تمكن مالي ندارند، بيش از توانايي‌خود مأمور نيستند و زنان نمي‌توانند ايرادي به آن‌ها داشته باشند. به اين ترتيب نه آن‌ها كه دارند ، بخل كنند و نه آن‌هاكه ندارند مستحق ملامتند. و در پايان آيه مي‌فرمايد: « خداوند به زودي بعد از سختي‌ها ، آساني و راحتي قرار مي‌دهد » (سَيَجْعَلُ اللّهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرا). يعني غم نخوريد ، بي‌تابي نكنيد ، دنيا به يك حالت نمي‌ماند ، مبادا مشكلات مقطعي و زودگذر رشته صبر و شكيبايي شما را پاره كند .

گفتيم « طلاق رجعي » آن‌است كه شوهر مادام‌كه عِدّه به سر نيامده ، هر زمان بخواهد مي‌تواند بازگردد و پيوند زناشويي را برقرار سازد ، بي‌آن‌كه نياز به عقد تازه‌اي باشد و جالب اين‌كه رجـوع با كمتـر سخـن و عملي كه نشانه بازگشت باشد ، حاصل مي‌گردد. بعضي از احكامي كه در آيات 4 تا 7 فوق آمده مانند نفقه و مسكن ، مخصوص عِدّه‌طلاق رجعي است و همچنين مسأله خروج زن از خانه همسرش در حال عِدّه ولي در «طلاق بائن» يعني طلاقي كه قابل رجوع نيست (مانند سومين طلاق) احكام فوق وجود ندارد. تنها در مورد زن باردار حق نفقه و مسكن تا زمان وضع حمل ثابت است. تعبير «لا تَدْري لَعَلَّ‌اللّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذلِكَ اَمْرا: تو نمي‌داني‌شايد خداوند وضع تازه‌اي به

وجود آورد» نيز اشـاره به اين است كه همه يا قسمتي از احكام فوق ، مربوط به طلاق رجعي است .(1)

خدا تكليف مالايُطاق نمي‌كند

نه تنها حكم عقل ، بلكه حكم شرع نيز بر اين معني گواه است كه تكاليف انسان‌ها بايد در حد توانايي آن‌ها باشد ، جمله « لا يُكَلِّفُ اللّهُ نَفْسا اِلاّ ما اتيها » كه در ضمن آيه 7 آمده ، نيز اشاره به همين معني است. ولي در بعضي از روايات مي‌خوانيم كه منظور از « ما اتيها » در واقــع "ما اَعْلَمَهــا " است ، يعنــي خداوند هر كس را به مقداري تكليف مي‌كنــد كــه بــه او «اعــلام» كــرده است. بنابراين آيه مي‌تواند مفهوم وسيعي داشتــه بــاشــد كه هــم "عدم قدرت" را شامل مي‌شود و هم "جهل" را كه موجب عدم قدرت بر انجام كار مي‌گردد .

اهمیـت نظـام خانـواده

دقت و ظرافتي كه در بيان احكام زنان مطلّقه و حقوق آن‌ها در آيات فوق به كار رفته و حتي بسياري از ريزه‌كاري‌هاي اين مسأله در آيات قرآن كه در حقيقت قانون اساسي اسلام است ، بازگو شده ، دليل روشني است بر اهميتي كه اسلام براي نظام خانواده و حفظ حقوق زنان و فرزندان قائل است. از طلاق تا آن‌جاكه ممكن‌است ، جلوگيري مي‌كند و ريشه‌هاي آن را مي‌خشكاند ، اما هرگاه كار به بن‌بست كشيد و چاره‌اي جُز طلاق و جدايي نبود ، اجازه نمي‌دهد حقوق فرزندان و يازنان دراين كشمكش‌پايمال گردد، حتي طرح جدايي را طوري مي‌ريزد كه غالبا امكان بازگشت وجود داشته باشد. دستوراتي همچون " امساك به معروف و جدايي به معروف" و نيز عدم زيان و ضرر و تضييق و سخت‌گيري نسبت به زنان و همچنين مشاوره شايسته براي روشن ساختن سرنوشت كودكان و مانند اين‌ها كه در آيات فوق آمده است ، همگي گواه بر اين معني آمده است. اما متأسفانه عدم آگاهي بسياري از مسلمانان از اين امور و يا عدم عمل به آن در عين آگاهي ، سبب شده است كه در هنگام جدايي و

1- «جواهرالكلام»، جلد32، صفحه121.

(558) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

طلاق مشكلات زيادي براي خانواده‌ها و مخصوصا فرزندان ، به وجود آيد و اين نيست جُز به خاطر اين‌كه مسلمانان از چشمه فيض‌بخش قرآن دور ماندند . مثلاً با اين‌كه قرآن با صراحت مي‌گويد : زنان مطلّقه نبايد در دوران عِدّه از خانه شوهر بيرون روند و نه شوهر حق دارد آن‌ها را بيرون بفرستد ، كاري كه اگر انجام شود ، اميد بازگشت غالب زنان به زندگي زناشويي بسيار زياد است ، اما كمتر زن و مرد مسلماني را پيدا مي‌كنيد كه بعد از جدايي و طلاق به اين دستور اسلامي عمل كند و اين به راستي مايه تأسف است .

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

ممكن است منظور اين باشد كه: پدران ثروتمند كه كودك خود را به هنگام جدايي و طلاق به مادر كودك و يا هر زن ديگري مي‌سپارند، در خور توان و امكانات خويش بزرگمنشانه اجرت دهند،

وَ مَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنْفِقْ مِمّا آتاهُ اللّهُ

و كساني كه تنگدست هستند و امكان مالي آنان محدود است، آنان نيز در خور تــوانشان هـزينـه نمايند.

لا يُكَلِّـــفُ اللّـهُ نَفْســاً اِلاّ مــا آتــاهــا

خداي فرزانه هيچ كس را جز به اندازه توان و امكاناتش موظف به انجام

كار نمي‌سازد و هرگز از هيچ انساني كاري فراتر از شعور و قدرت او نمي‌خواهد.
سَيَجْعَلُ اللّهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْراً
به زودي خدا پس از سختي و گرفتاري، آساني و راحتي و پس از تنگدستي و فقر، توانگري و توسعه پيش مي‌آورد.
به نظر مي‌رسد كه فراز پاياني آيه بيانگر يك اصل كلّي و در راه آرامش خاطر بخشيدن به همه مردم، به ويژه ياران پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله است كه در آن زمان در شرايط سخت اقتصادي زندگي مي‌كردند و از ثروت و امكانات بي‌بهره بودند؛ آري، به آنان روشنگري مي‌كند كه روزگار هماره يك رنگ و يك حال نخواهد بود و آنان نيز خواهند توانست در پرتو مشورت و همكاري با يكديگر و چاره‌انديشي و تدبير شايسته كارها، تاريخ را تغيير دهند و به رفاه و آسايش برسند.
تفسير مردان (559)
يا اَيُّهَا الَّذينَ امَنُوا قُوا اَنْفُسَكُمْ وَ اَهْليكُمْ نارا وَقُودُهَا النّاسُ وَ الْحِجارَةُ عَلَيْها مَلائِكَةٌ غِلاظٌ شِدادٌ لا يَعْصُونَ اللّهَ ما اَمَرَهُمْ وَ يَفْعَلُونَ ما يُؤْمَرُونَ
اي كساني كه ايمان آورده‌ايد ! خود و خانواده خويش را از آتشي كه هيزم آن انسان‌ها و سنگ‌ها است ، نگاهداريد، آتشي كه فرشتگاني بر آن گمارده شده كه خشن و سختگيرند و هرگز مخالفت فرمان خدا نمي‌كنند و دستورات او را دقيقا اجرا مي‌نمايند. (6 / تحريم)
شرح آيه از تفسير نمونه

نگهداري خويشتن به ترك معاصي و عدم تسليم در برابر شهوات سركش است و نگهداري خانواده به تعليم و تربيت و امر به معروف و نهي‌از منكر و فراهم‌ساختن محيطي‌پاك و خالي از هرگونه آلودگي در فضاي خانه و خانواده است. اين برنامه‌اي است كه بايد از نخستين سنگ بناي‌خانواده، يعني از مقدمات ازدواج و سپس نخستين لحظه تولد فرزند آغاز گردد و در تمام مراحل با برنامه‌ريزي صحيح و با نهايت دقت ، تعقيب‌شود. به‌تعبيرديگر حق‌زن و فرزند تنها باتأمين هزينه زندگي و مسكن و تغذيه آن‌ها حاصل نمي‌شود، مهم‌تر از آن تغذيه روح و جان آن‌ها و به‌كارگرفتن اصول‌تعليم و تربيت‌صحيح است. قابل توجه اين‌كه تعبير به « قُوا» (نگاهداريد) اشاره به اين است كه اگر آن‌ها را به حال خود رها كنيد ، خواه‌ناخواه به‌سوي آتش دوزخ پيش مي‌روند ، شما هستيد كه بايد آن‌هارا از سقوط در آتش دوزخ حفظ كنيد. «وَقُود» به معني " آتشگيره" يعني ماده قابل اشتعال مانند « هيزم » است (نه به معني " آتش‌زنه" مانند « كبريت » ، چراكه اعراب آن را « زِناد » مي‌گويند). به‌اين‌ترتيب آتش‌دوزخ مانندآتش‌هاي اين‌جهان نيست، شعله‌هاي‌آن ازدرون وجود خود انسان‌ها زبانه مي‌كشد و از درون سنگ‌ها. روشن است هر مأموري براي كاري گمارده شود ، بايد روحياتي متناسب آن داشته باشد و مأموران عذاب طبعا بايد خشن باشند ، چراكه جهنم كانون رحمت نيست ، كانون خشم و غضب الهي است ، اما درعين‌حال اين مأموران هرگز از مرز عدالت خارج نمي‌شوند و فرمان خدا را

(560) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

بي‌كم‌وكاست اجرا مي‌كنند .

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

قُوا: از ريشــه «وِقِ» به مفهــوم نگــاه داشتن آمــده و در اينجـا در قالب فعل امر مي‌باشد و منظور اين اسـت كه: خود را از آتش دوزخ نگاه داريد.

وَقُود: به‌مفهوم «آتشگيره»، كه به‌آن «سوخت» ويا«هيزم» گفته‌مي‌شود، آمده است.

با اين بيان، بر هر انسان توحيدگرا و باايماني در درجه نخست الزام است كه با شكيبايي در اطاعت و فرمانبرداري از خدا و دوري گزيدن خردمندانه و سنجيده از گناه و نافرماني او و پيروي از هواهاي دل، خود را از آتش دوزخ و نگون ساري در آن حفظ كند و نجات دهد و در كنار اين مسئوليتِ بزرگ خودسازي و خودشكوفايي، به خانه و خانواده و نزديكان خود بينديشد و آنان را نيز در پرتو اخلاص و خيرخواهي و آموزش مفاهيم و مقررات خدا و رهنمود و هشدار و تشويق و ترغيب به سبك و سيره انساني و ديني هدايت و از آتش گناه و زشتي و ستم نگاه دارد.(1)
در ادامه آيه در وصف آن آتش شعله‌ور و سهمگين مي‌افزايد:
عَلَيْهـا مَـلائِكَةٌ غِلاظٌ شِدادٌ
آن آتش شعله‌وري كه شما را از درغلطيدن به آن هشدار داديم، آتشي است كه هيزم آن مردم اصلاح‌ناپذير و ستمكار و سنگ‌ها هستند و فرشتگاني بر آن گمارده شده‌اند كه پر خشم و سخت‌گير و سخت‌دل و بسيار پرتوان و نيرومندند و بر دوزخيان مهرورحمتي نخواهندداشت.
گفتنـي اسـت كه منظـور از اين آتـش دهشتنـاك، آتش شعله‌ور دوزخ و نگهبـانـان آن مي‌بـاشنـد.
1 . تفسير قُمّي، ج 2، ص 377.
تفسير مردان (561)
لا يَعْصُـونَ اللّـهَ مـا أَمَـرَهُـمْ وَ يَفْعَلُـونَ مـا يُـوءْمَـرُونَ
آن مـأمـوران و گمـاردگـاني كه هرگز خدا را در آنچه به آنان دستـور داده است، نـافـرمـاني نمي‌كننـد و بـي‌درنـگ و با قـدرت و قـوت انجـام مي‌دهنـد و راه گريـزي نمي‌گزارند.
از اين فراز چنين دريافت مي‌گردد كه اين فرشته‌هاي عذاب نيز از كارهاي ناروا پاك و پاكيزه و در انجام فرمان خدا جدّي هستند و معصوم و پاكند.
«جُبّائيّ» مي‌گويد: منظور آيه اين است كه اين فرشته‌ها در دنيا فرمان خدا را به جان مي‌خرند و نافرماني او نمي‌كنند، نه در سراي آخرت، چرا كه اين جهان جاي عمل شايسته است و نه جهان ديگر؛ و مي‌دانيم كه آنجـا سـراي پاداش و كيفر است.
نكته ديگر اين كه آنها در سراي آخرت نگهباني دوزخ را به فرمان خدا به عهده گرفته و به ستمكاران كيفر كارشان را مي‌چشانند و در اين كار از اين كه فرمان خدا را مي‌برند شاد و شادمان هستند و لذت مي‌برند؛ درست همان گونه كه انسان‌هاي باايمان در بهشـت پـرطـراوت از نعمت‌هـاي آن لـذت مي‌بـرند و از خـدا خشنـودند.

پس از هشدار به انسان، اينك شرايط تكان‌دهنده كفرگرايان و اصلاح‌ناپذيران را در آستـانـه دوزخ و يا ميان شعلـه‌هاي سهمگيـن آتش به تابلـو مي‌برد و مي‌فرمايد:
يا أَيُّهَا الَّذِينَ كَفَرُوا لا تَعْتَذِرُوا الْيَوْمَ
(562) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
يـا اَيُّهَـا الَّذيـنَ كَفَـرُوُا لا تَعْتَـذِرُوا الْيَـوْمَ اِنَّمـا تُجْـزَوْنَ ما كُنْتُـمْ تَعْمَلـُونَ
اي كساني‌كه كافر شده‌ايد ! امروز عذرخواهي نكنيد ، چراكه تنها به اعمالتان جزا داده مي‌شويد.
(7 / تحريم)
شرح آيه از تفسير نمونه
قرار گرفتن اين آيه بعد از آيه گذشته كه در آن مؤمنان ، مخاطب بودند ، اشاره به اين واقعيت است كه اگر به وضع زن و فرزند و خانواده خود نرسيد ، ممكن است كار شما به جايي رسد كه در قيامت مخاطب به اين خطاب شويد. تعبير « اِنَّما تُجْزَوْنَ ما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ » بار ديگر اين حقيقت را تأييد مي‌كند كه جزاي گنهكاران در قيامت خود اعمـال آن‌هـا است كه در بـرابـر آنـان ظـاهـر مي‌شود و با آن‌ها خواهد بود ، تعبير آيـه گذشته كه آتش جهنم از درون وجـود خود انسان‌هـا زبانه مي‌كشد ، نيز مؤيد همين معني است .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
آيه شريفه نشانگر آن است كه ستمكاران و اصلاح‌ناپذيران با ديدن آتش و چشيدن طعم تلخ گناهان و بيدادگري‌هاي خود به پوزشخواهي روي مي‌آورند، امّا ديگر چه سود كه جاي توبه نيست و آنان بايد به كيفر مسئوليت‌ناپذيري خود در زندگي و عدم احساس مسئوليت در برابر سرنوشت خانه و خاندان و عصر و نسل خويش پاسخگو باشند.
تفسير مردان (563)
يا اَيُّهَا الَّذينَ امَنُوا تُوبُوا اِلَي اللّهِ تَوْبَةً نَصُوحا عَسي رَبُّكُمْ اَنْ يُكَفِّرَ عَنْكُمْ سَيِّئـاتِكُـمْ وَ يُـدْخِلَكُمْ جَنّاتٍ تَجْري مِنْ تَحْتِهَا الأَنْهارُ يَوْمَ لا يُخْزِي اللّهُ النَّبِيَّ وَ الَّذينَ امَنُوا مَعَهُ نُورُهُمْ يَسْعـي بَيْـنَ اَيْديهِـمْ وَ بِاَيْمانِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنا اَتْمِمْ لَنـا نُـورَنا وَ اغْفِـرْ لَنـا اِنَّـكَ عَلـي كُـلِّ شَـيْءٍ قَـديرٌ
اي كساني كه ايمان آورده‌ايد ! توبه كنيد توبه خالصي، اميد است با اين كار، پروردگارتان گناهانتان را ببخشد و شما را در باغ‌هايي از بهشت كه نهرها از زير درختانش جاري است ، وارد كند ، در آن روزي كه خداوند ، پيامبر و كساني را كه با او ايمان آوردند ، خوار نمي‌كند . اين در حالي‌است كه نور آن‌ها از پيشاپيش آن‌ها و از سوي راستشان در حركت است و مي‌گويند : پروردگارا ! نور ما را كامل كن و ما را ببخش كه تو بر هر كاري قادري. (8 / تحريم)

شرح آيه از تفسير نمونه
اين آيه راه نجات از آتش دوزخ را نشان داده و مي‌گويد : « يا اَيُّهَا الَّذينَ امَنُوا تُوبُوا اِلَي اللّـهِ تَوْبَةً نَصُوحا ». « نَصـُوح » از ماده « نُصْح » در اصل به معني "خيرخواهي خالصانه" است و لذا به عسل خالص، « ناصِح » گفته مي‌شود و از آن‌جاكه خيرخواهي واقعي بايد توأم‌با محكم‌كاري باشد ، واژه « نصح » گاه به اين معني نيز آمده است ، به همين جهت به نماي محكم « نصاح » و به خياط ، « ناصح » گفته مي‌شود و اين هر دومعني يعني "خالص بودن" و "محكم بودن" ، در توبه « نصوح » بايد جمع باشد. نخستين گام براي نجات ، توبه از گناه است ، توبه‌اي كه از هر نظر خالص باشد ، توبه‌اي كه محرّك آن فرمان خدا و ترس از گناه ، نه وحشت از آثار اجتماعي و دنيوي آن ، بوده باشد ، توبه‌اي كه براي هميشه انسان را از معصيت جدا كند و بازگشتي در آن رخ ندهد. مي‌دانيم حقيقت توبه ، همان ندامت و پشيماني از گناه است كه لازمه آن تصميم بر ترك در آينده است و اگر كاري بوده كه قابل جبران است ، در صدد جبران برآيـد و گفتن استغفار نيز بيانگر همين معني اسـت و بـه اين ترتيب اركان توبه را مي‌توان در پنج چيز خلاصه كرد : «ترك گناه ، ندامت ، تصميم بر ترك در آينده ،

جبـــران گـــــذشتـــه و استغفـــار» .

ثمرات پنجگانه توبه نصوح

در حقيقــت « تــوبــه نصــوح » ، پنــج ثمــره بــزرگ دارد ؛
1 ـ بخشـودگي سيّئات و گنـاهان .
2 ـ ورود در بهشت پُرنعمت الهي .
3 ـ عدم رسوايي در آن روز كه پرده‌هـا كنـار مـي‌رود و حقايـق آشكـار مي‌گردد و دروغگويـان تبهكـار خـوار و رسـوا مي‌شونــد ، آري در آن روز پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله و مـؤمنان آبرومند خواهند بود ، چراكه آن‌چه گفتند بـه واقعيــت مــي‌پيــونــدد .
4 ـ اين‌كه نور ايمان و عمل آن‌ها از پيشاپيش و سمت راست آن‌ها حركت مي‌كند و مسير آن‌هارا به سوي بهشت روشن مي‌سازد (بعضي‌از مفسران نوري‌را كه پيشاپيش حركت مي‌كند ، نور « عمل » دانسته‌اند ، در اين زمينه تفسير ديگري نيز ذيل آيه 12 سوره حديد در جلـد 23 تفسيرنمونـه آورده شده است) .
5 ـ ايـن‌كـه توجهشـان بـه خــدا بيشتـر مي‌گـردد ، لـذا رو بـه ســوي درگــاه خدا مي‌آورند و از او تقاضاي تكميـل نـور و آمــرزش كامــل گناه خويش را مي‌كنند .

دستور امر به معروف و نهي از منكر ، يك دستور عام است كه همه مسلمين نسبت به يكديگر دارند ، ولي از آيات فوق و رواياتي كه درباره حقوق فرزند و مانند آن در منابع اسلامي وارد شده است ، به خوبي استفاده مي‌شود كه انسان در مقابل همسر و فرزند خويش مسؤوليت سنگين‌تري دارد و موظف است تا آن‌جا كه مي‌تواند در تعليم و تربيت آن‌ها بكوشد ، آن‌ها را از گناه بازدارد و به نيكي‌ها دعوت نمايد ، نه اين‌كه تنها به تغذيه جسم آن‌ها قناعت كند. در حقيقت اجتماع بزرگ از واحدهاي كوچكي تشكيل مي‌شود كه « خانواده » نام دارد و هرگاه اين واحدهاي كوچك كه رسيدگي به آن‌ها آسان‌تر است ، اصلاح گـردد ، كـل جامعه نيز اصلاح مي‌شود و اين مسؤوليت در

تفسير مردان (565)

درجه اول بر عهده پدران و مادران است. مخصوصا در عصر ما كه امواج كوبنده فساد در بيرون خانواده‌ها بسيار قوي و خطرناك است ، براي خنثي كردن آن‌ها از طريق تعليم و تربيت خانوادگي بايد برنامه‌ريزي اساسي‌تر و دقيق‌تري انجام گيرد. نه تنها آتش‌هاي قيامت ، بلكه آتش‌هاي دنيا نيز از درون وجود انسان‌ها سرچشمه مي‌گيرد و هر كس موظف است خانواده خود را از اين آتش‌ها حفظ كند. در حديثي مي‌خوانيم : هنگامي كه آيه فوق نازل شد ، كسي از ياران پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله سؤال كـرد : « چگـونه خانواده خـود را از آتش دوزخ حفظ كنم » ؟ حضرت صلي‌الله‌عليه‌وآله فرمود : «تَأْمُرُهُمْ بِمـا اَمَرَ اللّهُ وَ تَنْهـاهُمْ عَمّا نَهـاهُمُ اللّهُ ، اِنْ اَطـاعُوكَ كُنْتَ قَدْ وَقَيْتَهُمْ وَ اِنْ عَصَوْكَ كُنْتَ قَدْ قَضَيْتَ مـا عَلَيْكَ: آن‌ها را امربه‌معروف و نهي‌از منكر مي‌كني ، اگر ازتو پذيرفتند ، آن‌هارا از آتش دوزخ حفــظ كــرده‌اي و اگـر نپــذيــرفتنــد ، وظيفــه خــود را انجـــام داده‌اي » .(1)

بسيار مي‌شود كه از انسان ــ مخصوصا در آغاز تربيت و سير و سلوك الي اللّه ــ لغزش‌هايي سر مي‌زند ، اگر درهاي بازگشت به روي او بسته شود ، مأيوس مي‌گردد و براي هميشه از راه مي‌ماند و لذا در مكتب تربيتي اسلام ، توبه به عنوان يك اصل تربيتي با اهميت فوق‌العاده‌اي مطرح‌است و ازتمام گنهكاران دعوت‌مي‌كندكه براي اصلاح خويش و جبران‌گذشته ازايـن در، واردشوند. به قدري مسأله توبه در روايات تأكيد شده كه در حديثي از امام باقر مي‌خوانيم: «اَنَّ اللّهَ تَعالي اَشَدُّ فَرَحا بِتَوْبَةِ عَبْـدِهِ مِنْ رَجُلٍ اَضَلَّ راحِلَتَهُ وَ زادَهُ في لَيْلَةٍ ظَلْماءٍ فَوَجَدَها: خداوند از توبه بنده‌اش بيش از كسي كه مركب و توشه خود را در بيابان در يك شب تاريك گم كرده و سپس آن را بيابد ، شاد مي‌گردد » .(2) ايـن تعبيـرات آميخته با بزرگواري همه براي تشويق به اين

1- « نور الثقلين » ، جلد 5 ، صفحه 372 .

2- « اصـول كـافـي » ، جلـد 2 ، بـاب التـوبـة ، حـديـث 8 و 10 .

(566) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

امر مهم و حياتي است. ولي بايد توجه داشت كه توبه تنها لقلقه زبان و گفتن " اَسْتَغْفِـرُ اللّه" نيست ، بلكه شرايط و اركاني دارد كه در تفسير توبه نصوح در آيات فوق به آن اشاره شد ، هرگاه توبه با اين شرايط انجام گيرد ، آن‌چنان اثر مي‌گذارد كه گناه و آثار گناه را به كلي از روح و جـان انسان محـو مي‌كند ، لذا در حديثي از امام باقر مي‌خـوانيـم : « اَلتّائِبُ مِنَ‌الذَّنْبِ كَمَنْ لاذَنْبَ لَهُ وَالْمُقيمُ عَلَي الذَّنْبِ وَ هُوَ مُسْتَغْفِرٌ مِنْهُ كَالْمُسْتَهْـزِءِ : كسـي كـه از گنـاه تـوبـه كنـد ، همچون كسي است كـه اصلاً گناه نكـرده و كسـي كـه به گناه خود ادامه دهد ، در حـالي كه استغفـار مي‌كند مانند كسـي است كه مسخـره مي‌كند» .(1)

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

نَصُوح: اين واژه از ماده «نُصْح» به مفهوم خيرخواهي خالصانه آمده‌است و بدان دليل كه در هر خيرخواهي و اخلاص، تدبيرو استحكام هست، در آيه منظور توبه‌اي خالص و تزلزل‌ناپذير و اساسي است.

«مُعاذ» از پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله در مورد «توبه نَصُوح» پرسيد كه آن حضرت فرمود: توبه نَصُوح آن است كه گناهكار روي توبه به بارگاه خدا آورد و در توبه‌اش چنان خالص و اســتوار و شكســت‌نــاپــذيــر باشــد كه ديگر به گناه بازنگردد؛ درست همان‌سان كــه شيــر به پستــان بـاز نمي‌گـردد.

قـــالَ مُعـــاذٌ: يــا رَسُـــــولَ اللّــهِ! مَــا التَّــوْبَــةُ النَّصُـــــوحُ؟

قالَ: اَنْ يَتُوبَ التّائِبُ ثُمَّ لايَرْجِعُ في ذَنْبٍ كَما لايَعُودُ اللَّبَنُ اِلَي الضَّرْعِ.(2)

در ادامــه آيــه مي‌فرمايد: عَســي رَبُّكُـمْ أَنْ يُكَفِّـرَ عَنْكُـمْ سَيِّـاتِكُمْ

اميد است كه پس از توبه راستين و خــالصانه، پروردگارتان بدي‌هايتان را از

1- « اصـول كافـي » ، جلد 2 ، بـاب التوبة ، حديث 8 و 10 .

2 . تفسير قُمّي، ج 2، ص 377؛ تفسير قُرْطُبي، ج 8، ص 198.

تفسير مردان (567)

پــرونده زندگي شما بزدايد و پاك كنـد.

وَ يُـدْخِلَكُمْ جَنّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ

و شما را به بوستان‌هايي از بهشت پرنعمت و زيبا كه از زير درختان و كاخ‌هاي آن، جــويبــارها جـــاري اســت، درآورد.

به باور پاره‌اي از مفسران واژه «عَسي» در مورد خدا به مفهوم واجب آمده است، بنــابــرايــن منظــور ايــن است كه بــر خـــدا بايستــه اســت كــه چنيــن كنــد.

يَوْمَ لايُخْزِي اللّهُ النَّبِيَّ وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ

اين كرامت و اين كار روزي خواهد بود، كه خدا پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله و كساني را كه بااو ايمان آورده‌اند با كشاندن در آتش دوزخ و شكنجه و عذاب خوار نمي‌سازد، بلكه به آنان شكــوه و عظمتــي وصــف‌نــاپــذير مي‌بخشــد و آنــان رابه بهشت پرطراوت و زيبــا راه مي‌نمــايـد.

به باور پاره‌اي از مفسران منظور اين است كه: خدا در روز رستاخيز در كارها با پيام‌آورش مشورت نمي‌كند، بلكه او را به مقام شفاعت مفتخر مي‌سازد و تا شفاعت كند، آن را مي‌پذيرد.

نُــورُهُمْ يَسْعـي بَيْــنَ أَيْدِيهِمْ وَ بِأَيْمانِهِمْ

نور و روشنايي‌معنوي مردم باايمان‌از پيشاپيش آنان و سمت راست‌شان‌روان است.

امـــام صـــادق عليه‌السلام فـــرمـــود:

يَسْعــي اَئِمَّــةُ الْمُــؤْمِنيــنَ يَــوْمَ الْقِيــامَــةِ بَيْنَ اَيْــديهِــمْ وَ بِأَيْمانِهِــمْ حَتّي

يُنْزِلَوهُمْ مَنــازِلَهُمْ فِـ7ي الْجَنَّةِ.(1)
در روز رستــاخيــز امــامــانِ معصــومِ مــردم توحيــدگرا و باايمان در پيشاپيش و كنار آنان مي‌روند تا آنان را به سراهاي پرشكوهشان در بهشت راه نمايند.
يَقُــولُـونَ رَبَّنــا أَتْمِـــمْ لَنــا نُـــورَنـــا
مردم باايمان رو به‌بارگاه خدا مي‌آورندكه: پروردگارا! نور و معنويت‌مارا كامل ساز.
به باور پاره‌اي اين جمله حال است و در محل نصب مي‌باشد و تقدير آن اين گونه
1 . تفسير قُمّي، ج 2، ص 378.
(568) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
است كه: و اين در حالي است كه مردم باايمان رو به بارگاه خدا مي‌گويند: پروردگارا نــور و روشنــايي مـا را كامل ساز.
و از ديدگاه برخي منظور اين است كه: وَفِّقْنا لِلطّاعَةِ الَّتي هِيَ سَبَبُ النُّورِ بارخدايا! ما را به انجــام كــار شــايستــه‌اي موفــق دار كه بـاعث نور و روشنايي كامل مي‌گردد.
وَ اغْفِرْ لَنا إِنَّكَ عَلي كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ
و گنــاهـانمــان را بيــامرز و بر ما ببخشــاي كه تو بر هر كار و هر چيزي توانايي.

نكته بسيار ظريف و دقيق در اين راستا اين است كه هر كار سِتُرْگي داراي شرايط و ويژگي‌هايي متناسب با خود مي‌باشد و به همين دليل اصلاح‌پذيري و اصلاح طلبي و بازگشت به سوي حق و توبه راستين و خالصانه و رعايت مقررات خدا و حقوق مردم نيــز شــرايط ويــژه خود را دارد.
در اين راستاست كه توبه و بازگشت چيزي فراتر از بيان و تكرار واژه‌ها و جمله‌ها و ادّعاهاي رنگارنگ و حتي چيزي فراتر از تحوّل و دگرگوني دل و قلب و مغز و انديشه است و به تحوّل ژرف در سبك و شيوه و ميدان عمل و شرايطي چند نياز دارد كه با فراهم آمدن آن‌ها،به گونه‌اي تحوّل‌آفرين و دگرگونساز مي‌گردد كه توفاني از اعماق جان به راه مي‌اندازد و كران تا كران زندگي و ابعاد وجود توبه‌كار را دگرگون مي‌سازد و راه و رسم او را تغيير مي‌دهد، تا آن جايي كه او را از فرماندهي سپاه بيداد اموي به يار و همــراه اصــلاح شــده و اصــلاح طلــب بــزرگ پــرچمــدار اصلاح طلبي و حقــوق بشــر حسيــن عليه‌السلام تغييــر جهــت و عمل مي بخشد!!
به همين دليل اميرمؤمنان در ترسيم شرايط توبه مي‌فرمايد:
ثَكِلَتْكَ أُمُّكَ أَتَدْرِي مَا الِاسْتِغْفَارُ الِاسْتِغْفَارُ دَرَجَةُ الْعِلِّيِّينَ وَ هُوَ اسْمٌ وَاقِعٌ عَلَي سِتَّةِ مَعَانٍ: أَوَّلُهَا النَّدَمُ عَلَي مَا مَضَي وَ الثَّانِي الْعَزْمُ عَلَي تَرْكِ الْعَوْدِ إِلَيْهِ أَبَداً وَ الثَّالِثُ أَنْ تُوَدِّيَ إِلَي الْمَخْلُوقِينَ حُقُوقَهُمْ حَتَّي تَلْقَي اللَّهَ أَمْلَسَ لَيْسَ عَلَيْكَ تَبِعَةٌ وَ الرَّابِعُ أَنْ تَعْمِدَ إِلَي كُلِّ فَرِيضَةٍ
1 . مترجم.
تفسير مردان (569)
عَلَيْكَ ضَيَّعْتَهَا فَتُوَدِّيَ حَقَّهَا وَ الْخَامِسُ أَنْ تَعْمِدَ إِلَي اللَّحْمِ الَّذِي نَبَتَ عَلَي السُّحْتِ فَتُذِيبَهُ بِالْأَحْزَانِ حَتَّي تُلْصِــقَ الْجِلْــدَ بِالْعَظْــمِ وَ يَنْشَأَ بَيْنَهُمَا لَحْمٌ جَدِيدٌ وَ السَّادِسُ أَنْ تُذِيقَ الْجِسْمَ أَلَــمَ الطَّاعَةِ كَمَا أَذَقْتَــهُ حَلَاوَةَ الْمَعْصِيَــةِ فَعِنْــدَ ذَلِكَ تَقُــولُ أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ.(1)
[حضرت به كسي كه در محضر او استغفرالله گفت فرمود: [مادر بر تو بايد گــريســت مي‌دانــي استغفــار چيســت ؟
بيداري از خواب غفلت و هشياري از مستي گناه و قدرت و ثروت بادآورده و آن‌گاه آمــرزش‌خــواهي و اصــلاح‌طلبي درجه انسان‌هاي فرهيخته و والامقام است و نه هــركس و داراي شــش شــرط مي‌بــاشــد:
1 ـ پشيماني ازگذشته و نقد صادقانه آن،
2 ـ تصميــم آهنين به عــدم بــازگشت به گنــاه و قــانــون‌شكني و خودكامگي،

3 ـ پرداختن حقوق و رعايت حرمت و آزادي و كرامت و امنيت انسان‌ها؛ بـه‌گـونه‌اي كه در روز رستـاخيز خـدا را پـاك و پاكيزه از حقـوق مردم ديـدار كنـي و چيـزي بـر عهـده‌ات نبـاشـد.
4 ـ همه واجب‌ها و حقوق ضايع شده خدا را در زندگي جبران كني،
5 ـ گوشتي كه بر اندامت از حرام‌خوارگي روييده است، با اندوه فراوان و ندامت عميـق آب كنـي؛ به گـونـه‌اي كه پوست بدنت به استخوان چسبيده و گوشت تازه در بندگي خـدا و با رعـايـت حقـوق بشر و فرمانبرداري خدا برويد.
6 ـ و ديگـر رنـج بنـدگي و قـانـون‌گرايي را به تن خود بچشاني؛ چنان كه شيريني پنداري گناه و قانون‌شكني را به آن چشـانـده بـودي! و آن گاه با رعايت اين شرايط و مفاهيم، تو به راستي آمرزش‌خواه و اصلاح‌طلب هستي و مي‌تواني آمـرزش بخـواهـي و اميـدوار بـاشـي.
1 . نَهْجُ البَلاغَه، قِصار 417.
(570) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

انسان شناسيِ قرآن كريم

اِنَّ الاِْنْســـــانَ خُلِـــــقَ هَلُوعـــــا
انسان، حريص و كم‌طاقت‌آفريده شده‌است. (19 / معارج)
اِذا مَسَّـــــهُ الشَّـــرُّ جَـــزوُعـــا
هنگامي كه بدي به او رسد ، بي‌تابي مي‌كند. (20 / معارج)
وَ اِذا مَسَّـــــهُ الْخَيْـــــرُ مَنُـــوعـــــا
و هنگامي كه خوبي به او رسد ، مانع ديگـران مي‌شــود. (21 / معارج)
شرح آيه از تفسير نمونه
جمعي از مفسران و ارباب لغت « هَلُوع » را به معني "حريص" تفسير كرده‌اند و جمعي ديگر آن را به معني " كم‌طاقت و بخيل" گرفته‌اند . البته اين دو صفت لازم و ملزوم يكديگرند و هر دو در معني‌حريص، جمع مي‌باشند، زيرا آدم‌هاي حريص غالبا بخيلند و در برابر حوادث ناگوار كم‌تحمل و البته عكس آن نيز صادق مي‌باشد.

در اين جـا سه سؤال به شـرح زير مطـرح است كه بـايـد به آن‌ها پاسخ داد :
1 ـ اگر خداوند انسان را براي سعـادت و كمـال آفريـده ، چگونـه در طبيعت او شـر و بدي را قرار داده است؟
2 ـ آيـا ممكـن است خـداونـد چيزي را با صفتي بيافريند و سپس آفرينش خـود را مـذمّت كند؟
3 ـ قرآن در آيه 4 سوره « تين » صريحا مي‌گويـد : « لَقَـدْ خَلَقْنَـا الاِْنْسـانَ في اَحْسَـنِ تَقْـويـم: ما انسـان را بـا بهتـرين صـورت و سـاختمـان آفـريـديـم » .
مسلما منظور اين نيست كه ظاهر انسان خوب و باطنش زشت و بد است ، بلكه كلّ خلقـت انسـان بـه صـورت « اَحْسَـن تَقْويـم » است و همچنين‌آيات ديگري‌كه مقام والاي انسان‌را مي‌ستايند، اين‌آيات با آيه موردبحث چگونه‌سازگار است؟ پاسخ همه‌اين سؤالات با توجه به يك نكته‌روشن مي‌شود و آن اين‌است‌كه خداوندنيروها و
تفسير مردان (571)
غرايز و صفاتي‌را در انسان آفريده است كه اين‌ها بالقوّه وسيله تكامل و ترقّي و سعادت او محسوب مي‌شوند، بنابراين‌صفات و غرايزمزبور ذاتا بد نيست، بلكه وسيله كمال‌است، اما هنگامي‌كه همين‌صفات در مسيرانحرافي‌قرار گيرد و از آن سوء استفاده شود ، مايه نكبت و بدبختي و شرّ و فساد خواهد بود. براي مثال همين حرص نيرويي است كه به انسان اجازه نمي‌دهد به زودي از تلاش و كوشش بازايستد و بارسيدن به نعمتي سير شود ، اين يك عطش سوزان است كه بر وجود انسان مسلّط است، اگر اين‌صفت در مسير تحصيل علم و دانش به كار افتد و انسان حريص در علم و يا به تعبير ديگر تشنه و عاشق بي‌قرار علم باشد ، مسلما مايه كمال اوست ، اما اگر آن در مسير ماديات به كار افتد ، مايه شر و بدبختي و بُخل مي‌گـردد . به تعبير ديگر : اين صفت شاخه‌اي از حُبّ ذات است و مي‌دانيم حُبّ ذات چيزي است كه انسان را به‌سوي كمال مي‌فرستد ، اما اگر در مسير انحرافي واقع شود ، به سوي انحصارطلبي ، بخل ، حسد و مانند آن پيش مي‌رود. در مورد مواهب ديگر نيز مطلب همين‌گونه است، خداوند قدرت عظيمي در دل اتم آفريده كه مسلما مفيد و سودمند است ، ولي هـرگـاه از اين قـدرت دروني اتم سوء استفاده شود و از آن بمب‌هاي ويرانگر بسازند ، نه نيروگاه‌هاي برق و وسايل صنعتي ديگر ، اين مايه شر و فساد خواهد بود. و با توجه به بيان فـوق ،

مي‌تــوان ميان تمام آياتي كه در قرآن مجيد درباره انسان وارد شده است، جمع كرد.
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
هَلُوع: به‌مفهوم‌حرص و آزبسيار و نيزبي‌تابي فراوان‌آمده است.

حالت انسان کم‌ظرفیت

هنگامي كه به اين انسان رنج و زياني رسد و تهي دست و محروم گردد، سخت به عجــز و لابــه مي‌پــردازد و عنــان شكيــب از كــف مي‌دهـــد.
سپس مي‌افزايد: امّا هنگامي كه خير و خوبي به او برسد و ثروت و قدرت به دست آورد، بخل مي‌ورزد و از احسان و نيكي در حق محرومان سخت خودداري مي‌ورزد.
(572) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

اِلاَّ الْـمُصَـلّيـــــــــــــــــــنَ
مگـــــــر نمـــــــــازگـــــــزاران. (22 / معارج)
اَلَّذيـنَ هُـمْ عَلي صَـلاتِهِـمْ دائِمـُونَ
آن‌هـا كه نمـازها را مرتّبا به جا مي‌آورند. (23 / معارج)
شرح آيه از تفسير نمونه
اين نخستين ويژگي و خصوصيت آن‌ها است كه ارتباط مستمر با درگاه پروردگار متعال دارند و اين ارتباط از طريق نماز تأمين مي‌گردد، نمازي كه انسان‌را ازفحشاء و منكر بازمي‌دارد، نمازي‌كه روح و جان انسان را پرورش مي‌دهد، او را همواره به ياد خدا مي‌دارد و اين توجه مستمر مانع از غفلت و غرور و فرورفتن در درياي شهوات و اسارت در چنگال شيطان و هواي نفس مي‌شود. بديهي است منظور از مداومت بر نماز اين نيست كه هميشه در حال نماز باشند، بلكه منظور اين است كه در اوقات معين، نماز را انجام مي‌دهند. اصولاً هر كار خيري آن‌گاه در انسان اثرمثبت مي‌گذارد كه تداوم‌داشته باشد، لذادر حديثي‌ازپيامبراكرم صلي‌الله‌عليه‌وآله آمده‌است: «اِنَّ اَحَبَ‌الأعْمالِ اِلَي‌اللّهِ مادامَ وَ اِنْ قَلَّ: محبوب‌ترين اعمال نزد خدا چيزي است كه مداومت داشته باشد، هرچند كم باشد ».(1) در حديثي از امام باقر نقل شده كه فرمود: « اين آيه اشاره به نافله است و آيه « وَ الَّذيـنَ هُمْ عَلي صَـلاتِهِمْ يُحافِظُونَ » ناظر به نماز فريضه است » . (2) اين تفاوت ممكن است از اين‌جا باشد كه تعبير به "محافظت" ، مناسبِ نمازهاي واجب است كه دقيقا آن‌ها را بايد در وقت‌هاي معيّن انجام داد ، اما تعبير به "تداوم" ، مناسبِ نمازهاي مستحب است ، چراكه انسان مي‌توانـد آن‌ها را انجام دهد و گاه ترك كند .
1- «المعجم‌المفهرس لاِلفاظ الحديث»، جلد2، صفحه160 (ماده دوام).
2- « نـــــور الثـقـليـــــــن » ، جلـــــــد 5 ، صفحـــــــه 416 .
تفسير مردان (573)
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
آري، راستـي كـه انسـان سخـت آزمند و بي‌تاب است، مگر نماز گزاران ژرف‌نگـر و پـراخلاص.
آن‌گاه در ترسيم ويژگي‌هاي اين انسان‌هاي ساخته شده و تربيت يافته و خود شكـوفـا مي‌فـرمـايـد:
الَّـذِيـنَ هُـمْ عَلـي صَـلاتِهِـمْ دآئِمُـونَ
همان كساني كه بر نماز خويش و پيوندشان با سرچشمۀ هستي و جلوه‌گاه كمال و جمال پايداري مي‌ورزند.

اينان هم نماز خويش را هماره مي‌خوانند و هم به وقت و به هنگام و شايسته، حق آن را رعـايت مي‌كننـد، چـرا كه نمـاز را رمـز دوستـي و پيـوند با خدا مي‌دانند.
از حضرت باقر عليه‌السلام آورده‌اند كه فرمود:
اِنَّ هــذا فِـي النَّوافِلِ.(1)
اين بيـان قـرآن در مـورد كساني است كه نمازهاي نافله و مستحبي را نيز اين‌گونه ارج مي‌گـذارنـد و گـرامـي مـي‌دارنـد.
در روايت ديگري آن بزرگوار با تلاوت آيۀ شريفۀ وَ الَّذينَ هُمْ عَلي صَلَوتِهِمْ يُحافِظُونَ.(2) فرمود: اين آيه نيز نشانگر اهميت دادن مردم با ايمان به نمازهاي واجب و مـراقبـت و مواظبـت از آنهـاسـت.(3)
1. نور الثقلين، ج 5، ص 415.
2. سوره موءمنون، آيۀ 9.
3. نور الثقلين، ج 5، ص 416.
(574) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآنِ
وَ الَّذيـنَ في اَمْـوالِهِـمْ حَـقٌّ مَعْلُـومٌ
و آن‌ها كه در امـوالشان حقّ معلـومي است. (24 / معارج)
لِلسّائِـلِ وَ الْمَحْـرُومِ
بـراي تقـاضـاكننـدگـان و محـرومـان. (25 / معارج)
شرح آيه از تفسير نمونه
مراد از « حَقٌّ مَعْلُـوم » چيزي غير از زكات است كه انسان بر خود لازم مي‌شمرد كه به نيازمندان دهد . شاهد اين تفسير حديثي از امام صادق است كه: وقتي از تفسير اين آيه سؤال كردند كه آيا اين چيزي غير از زكات است ؟ فرمود: « آري اين درباره كسي است كه خداوند ثروت و مالي به او مي‌بخشد و او به مقدار هزار يا دوهزار يا سه‌هزار يا بيشتر و كمتر از آن جدا كرده و با آن صله رَحِم مي‌كند و مشقّـت را از قوم خود برمي‌دارد » .(1) تفاوت ميان « سائل » و « محروم » اين است كه « سائل » كسي است كه حاجت خود را مي‌گويد و تقاضا مي‌كند و « محـروم » كسي است كه شرم و حيا مانع تقاضاي اوست. در اين زمينه در حديثي از امام صادق نيز آمده است: « محـروم كسي است كه زحمت در كسب و كار مي‌كشد ، ولي زندگي او پيچيده شده است » .(2) اين حـديـث نيـز منـاسـب همـان تفسيري است كه ذكر شده ، زيرا چنيـن اشخـاصي كمتـر روي سـؤال دارند .
1 و 2- « نور الثقلين » ، جلد 5 ، صفحه 417 ، حديث 25 و 27 .
تفسير مردان (575)
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
آري اينـان حقـوق آسيب‌پـذيـران و محـرومـان جـامعه را به آنان

مي‌دهند.
لِلسّائِلِ وَ الْمَحْرُومِ
منظور از درخواست‌كننده، آن انسان محرومي است كه تقاضاي كمك مي‌كند، امّا «محروم» آن بينواي آبرومندي است كه دست نياز دراز نمي‌كند و مي‌سوزد و مي‌سازد.
از امـام صـادق عليه‌السلام آورده‌انـد كـه فرمود:
«اَلْحَقُّ الْمَعْلُومُ لَيْسَ مِنَ الزَّكاةِ وَ هُوَ الشَّيْءُ الَّذي تُخْرِجُهُ مِنْ مالِكَ اِنْ شِئْتَ كُلَّ جُمُعَةٍ وَ اِنْ شِئْـتَ كُـلَّ يَوْم...».(1)
حق معلوم و مشخص، زكات و حقوق مالي واجب نيست؛ بلكه عبارت از بخشي از ثروت است كه انسان دگردوست و خداجو در هر جمعه و يا هر روز از مال خود جدا مي‌كند و به محرومان مي‌رساند و اين بخشش و انفاق بستگي به فضيلت و سخاوت هـر انسـانـي دارد و مقدار آن با خود اوست.
و نيز از همان انسان والا آورده‌اند كه فرمود:
«هُوَ اَنْ تَصِلَ الْقَرابَةَ وَ تُعْطِيَ مَنْ حَرَمَكَ وَ تَصَدَّقَ عَلي مَنْ عاداكَ.»(2) امّا حق معلوم‌آن است كه با ثروت خويش صله رحم نمايي و هر كس كه تو را بي‌بهره ساخت، به او بهره بـرسـاني و بر كسي كه با تو بـدرفتـاري كرد و دشمني ورزيد انفاق و بخشش كني.
1. نور الثقلين، ج 5، ص 418.
2. نور الثقلين، ج 5، ص 418.
(576) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
وَ الَّذيـنَ يُصَـدِّقُـونَ بِيَـوْمِ الدّيـن
و آن‌هـا كـه بـه روز جـزا ايمـان دارنـد. (26 / معارج)
وَ الَّذيـنَ هُـمْ مِـنْ عَـذابِ رَبِّهِـمْ مُشْفِقُـونَ
و آن‌هـا كه از عـذاب پروردگارشان بيمناكنـد .(27 / معارج)
اِنَّ عَـذابَ رَبِّهِـمْ غَيْـرُ مَـأْمُـون
چراكه هيچ‌گاه خود را از عذاب پروردگار درامان نمي‌بينند.(28 / معارج)
شرح آيه از تفسير نمونه
آن‌ها از يك سو ايمان به روز جزا دارند و با توجه به تعبير « يُصَدِّقُونَ » كه فعل‌مضارع است و دلالت بر استمرار دارد ، آن‌ها پيوسته توجه دارند كه حساب و كتاب و جزايي دركار است. ولي از آن‌جا كه ممكن است كسي ايمان به روز جزا داشته باشد ، اما خود را مشمول مجازات نشمرد ، مي‌گويد : « آن‌ها هرگز خود را در امان نمي‌بينند » يعني دائما احساس مسؤوليت مي‌كنند و حسنات خود را ناچيز و سيّئات خويش را بزرگ محسوب مي‌دارند ، لذا در حديثي از اميرمؤمنان آمده است كه به فرزندش نصيحت كرد و فرمود : « خَفِ اللّهَ خَوْفا اَنَّكَ لَوْ اَتَيْتَـهُ بِحَسَنـاتِ

اَهْلِ الاَرْضِ لَمْ يَقْبَلْها مِنْكَ وَارْجُ اللّهَ رَجاءً اَنَّكَ لَوْ اَتَيْتَهُ بِسَيِّئاتِ اَهْلِ الاَرْضِ غَفَرَها لَكَ : (فرزندم !) آن‌چنان از خدا خائف باش كه اگر تمام حسنات مردم روي زمين‌را بياوري، احتمال بده‌از تو نپذيرد و آن‌چنان به‌او اميدوارباش‌كه اگر تمام گناهان اهل زمين را داشته باشي ، احتمال ده تو را بيـامـرزد » .(1) حتـي خـود پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله مي‌فرمود : « لَنْ يُدْخِلَ الْجَنَّـةَ اَحَـدا عَمَلُهُ قـالُوا وَ لا اَنْتَ يـا رَسُولَ اللّه ؟ قالَ وَ لا اَنَا ، اِلاّ اَنْ يَتَغَمَّدَنِيَ اللّهُ بِرَحْمَتِهِ : هيچ‌كس با عملش وارد بهشت نمي‌شود ، عـرض كـردنـد : حتي خودشما اي‌رسول‌خدا؟ فرمود: آري، من هم چنيـن هستم، مگر آن كه رحمت خدا شامل من شود » .

1- « جـامـع الاخبـار » ، صفحـه 113 .

تفسير مردان (577)

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

به همين دليل هم در گفتار و كردار خويش سخت مسئولانه عمل مي‌كنند تا حقوق ديگـران و مقـررات خـدا را پـاس دارند.

اِشْفاق: به مفهوم رقت قلب داشتن و نازك دل بودن آمده است.واژه «مُشْفِقُونَ» اسم فاعل از همين ريشه و باب و به مفهوم بيمناك آمده است، چراكه به خاطر رقت قلب، در برابر آيات خدا اثر پذير و اصلاح‌پذير است. در برابر آن قلب سخت و زنگار گرفته قـرار دارد، كه نه اثر مي‌پذيرد و نه اصلاح.

چرا كه هيچ انسان خردمند و خردورزي دستخوش غرور و خودخواهي نمي‌گردد و خود را از عذاب پرورگارش در صورت گناه و ستم در امان نمي‌بيند؛ و شايسته‌كرداران اين گونه‌اند.

به باور پاره‌اي ديگر منظور اين است كه: اين احساس ترس و ناامني به خاطر آن است كه انسان خردمند، هماره در اين انديشه است كه آيا به فرمان‌هاي خدا آن گونه كه شايسته است عمل نموده و از هشدارهايش هشدار پذيرفته است، يانه؟ آري ، اگر انسان يقين داشته باشد كه دريافت او از دين خدا دقيق و مطابق با خواست اوست و به نيكويي هم انجام داده و آن را پس از انجام، از آفت‌ها هم مصون داشته است، در آن صورت مي‌تواند از هر ترسي در امان باشد.

(578) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

وَ الَّـذيـنَ هُـــمْ لِفُـروُجِهِـمْ حـافِظُـونَ

و آن‌ها كه دامان خويش را از بي‌عفّتي حفظ مي‌كنند. (29 / معارج)

اِلاّ عَلـــي اَزْواجِهِـــمْ اَوْ مـا مَلَكَـتْ اَيْمـانُهُـــمْ فَاِنَّهُـــمْ غَيْـرُ مَلُوميـنَ

و آميزش جنسي جـز بـا همسران و كنيـزان (كـه در حكـم همسرنـد) نـدارنـد و در بهره‌گيـري از اين‌هـا مورد سرزنـش نخواهنـد بود. (30 / معارج)

شرح آيه از تفسير نمونه
« فُـروُج » جمع « فَرْج » ، كنايـه از دستگاه تناسلي است. بدون شك غريزه جنسي از غرايز سركش انسان و سرچشمه بسياري از گناهان است تا آن‌جا كه بعضي معتقدند در تمام پرونده‌هاي مهم جنايي اثري از اين غريزه ديده مي‌شود ، لذا كنترل و حفظ حدود آن از نشانه‌هاي مهم تقوي‌است و به‌همين دليل بعد از ذكر نماز و كمـك به نيازمندان و ايمان به روز قيامت و ترس از عذاب الهي كنترل اين غريزه ذكر شده است . استثنايي كه ذيل آن آمده نشان مي‌دهد كه منطق اسلام هرگز اين نيست كه اين غريزه به كلي محو و نابود شود و كسي مانند راهبان و كشيشان بر خلاف قانون خلقت گام بردارد كه اين عملي است غالبا غيرممكن و بـه فرض امكان غيرمنطقي و لذا رهبان‌ها نيز نتوانستند ايـن غريـزه را از صحنـه زندگي حذف كنند و اگر به طور رسمي ازدواج نمي‌كنند ، بسياري از آن‌ها چـون به خلـوت مي‌رونـد ، كار ديگري مي‌كنند. رسوايي‌هايي كه از اين رهگذر به بـار آمـده ، كم نيسـت . مـورّخان مسيحي همچون « ويل دورانــت » و غير او پــرده از روي آن برداشته‌اند .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
مــردم شايسته كــردار و كمــال‌جو آن كساني هستند كه دامان عفت خود را به راستي پــاك و پــاكيزه نگـاه مي‌دارند و حفظ مي‌كنند.
تفسير مردان (579)
فَمَـنِ ابْتَغـي وَراآءَ ذلِكَ فَــأُولئِـكَ هُمُ الْعادوُنَ
و هر كس مــاوراء اين را طلب كنـد ، متجـاوز است. (31 / معارج)
شرح آيه از تفسير نمونه
به اين ترتيب اسلام طرح جامعه‌اي را مي‌ريزد كه هم به غرايز فطري در آن پاسخ داده مي‌شود و هم آلوده فحشاء و فساد جنسي و مفاسد ناشي از آن نيست. البته كنيزان از نظر اسلام داراي بسياري از شرايط همسر و انضباط‌هاي قانوني او هستند ، هر چند در عصر و زمان ما موضوع آن منتفي است .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
عادي: به مفهوم تجــاوزگــر، در گذرنده از مــرز عدالــت و بيدادپيشه‌آمده است.
كساني كه در روابط زناشويي چيزي فراتر از اين را بجويند و بخواهند و از مقررات تجــاوز كننــد، اينــان از مــرزهــاي قــوانيـن گذشته و به تجاوز و گناه در افتاده‌اند.
(580) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
وَ الَّـذيـنَ هُـمْ لِاَمـانـاتِهِـمْ وَ عَهْــدِهِـمْ راعـُونَ
و آن‌هـا كه امــانت‌ها و عهـد خود را رعـايت مي‌كننـد. (32 / معارج)

شرح آيه از تفسير نمونه
«اَمانَة» معني وسيعي دارد كه نه تنها امانت‌هاي مادي مردم را از هر نوع دربرمي‌گيرد، بلكه امانت‌هاي الهي و پيامبران و پيشوايان معصوم همه را شامل مي‌شود. هر يك از نعمت‌هاي الهي امانتي از امانات او است، پُست‌هاي اجتماعي و خصوصا "پست حكومت" از مهم‌ترين امانات است و لذا در حديثي از امام باقر و امام‌صادق عليهماالسلام در تفسير آيه 58 سوره نساء (اِنَّ اللّهَ يَأمُرُكُمْ اَنْ تُؤَدُّوا الأْماناتِ اِلي اَهْلِها) صريحا آمده است كه: « ولايت و حكومت را به اهلش واگذاريد » .(1) در آيه 72 سوره احزاب نيز مسأله تكليف و مسؤوليت به عنوان يك امانت بزرگ الهي معرفي شده است : « اِنّا عَرَضْنَا الأْمانَةَ عَلَي السَّمواتِ وَ الأْرْضِ » و از همه مهم‌تر دين و آيين خدا و كتاب قرآن ، امانت بزرگ اوست كه بايد در حفظ آن كوشيد. «عَهْد» نيز مفهوم وسيعي دارد كه هم عهدهاي مردمي را شامل مي‌شود و هم عهدها و پيمان‌هاي الهي را. زيرا «عهد» هرگونه التزام و تعهدي‌است‌كه انسان نسبت به‌ديگري‌مي‌دهد و بدون‌شك كسي كه ايمان به خدا و پيامبر او مي‌آورد، با اين ايمان تعهدات وسيعي را پذيرفته است .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
همانان كه امانت‌ها را رعايت مي‌كنند و در همؤ ميدان‌هاي فردي، خانوادگي، اجتماعي، سياسي، اقتصادي و ديگر عرصه‌ها به عهدها و پيمان‌هاي خويش وفادارند و از خيــانت و عهــدشكنـي دوري مي‌جويند.
گفتني است كه امانت دامنؤ گسترده‌اي دارد كه وصيت‌ها و امانت‌هاي مالي و حتي مديريت‌ها(2) و حكومت را نيز شامل مي‌گردد.(3)
1- « تفسيـــــر بـــرهـــان » ، جلـــــد 1 ، صفحـــه 380 .
2. سوره نساء، آيه 58.
3. تفسير برهان، ج 1، ص 380.
تفسير مردان (581)
وَ الَّذيـنَ هُـــمْ بِشَهـاداتِهِـــمْ قـآئِمُــونَ
و آن‌ها كه قيــام به اداي شهادت حق مي‌نمايند. (33 / معارج)
شرح آيه از تفسير نمونه
قرآن در اين آيه كريمه و آيات متعددي مسلمانان را دعوت به اداي شهادت حق كرده و كتمان را گناه شمرده است . (1) در فقه اسلامي نيز شهادت اهميت خاصـي دارد 7و پايه اثبات بسياري از حقوق فردي و اجتماعي شمرده شده و احكام ويژه‌اي دارد. آن‌ها كه مي‌گويند : چرا ما با شهادت و گواهي دادن بر ضدّ اين و آن مثلاً نان زن و بچه آن‌ها را قطع كنيم يا عداوت اين‌ها را بخريم و دردسر براي خود بيافرينيم ، افرادي بي‌اعتنا به حقوق انساني و فاقد روح اجتماعي و غيرمتعهد نسبت به اجراي عدالتند .

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
منظور از گواهي و شهادت در مورد فرد و يا گروه و يا چيزي، آن است كه انسان چيــزي را با چشــم خــود نظــاره كند و يا با قرائن و شواهد و ديدن چيزهايي كه انســان مي‌تــوانــد اظهــار نظر درست نمايد.
1- 283 و 140 / بقـره ، 106 / مــائــده و 2 / طــلاق .
(582) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
وَ الَّذينَ هُــمْ عَلي صَلاتِهِمْ يُحافِظُونَ
و آن‌هــا كه بـر نمــاز مـواظبـــت دارنـد. (34 / معارج)
شرح آيه از تفسير نمونه
«نماز» دراين‌جا اشاره‌به "نماز واجب" و درآيه‌گذشته اشاره به "نماز نافله" دارد. البته در نخستين وصف اشاره به « تداوم » نماز بوده ، اما در اين‌جاسخن‌از «حفظ‌آداب و شرايط و اركان و خصوصيات‌آن» است، آدابي‌كه هم ظاهر نماز رااز آن‌چه مايه فساد است، حفظ مي‌كند و هم روح نماز راكه حضورقلب است، تقويت مي‌نمايد و هم موانع اخلاقي را كه سدّ راه قبول آن است از بين مي‌برد، بنابراين هرگز تكرار محسوب نمي‌شود. اين آغاز و پايان نشان مي‌دهد كه در ميان تمام اين اوصاف نه‌گانه انسان‌هاي برجسته و شايسته توجه به نماز برترين و مهم‌ترين آن‌هاست ، چرا چنين نباشد ، در حالي كه نماز « مكتب عالي تربيت » و « مهم‌ترين وسيله تهذيب نفوس و پاكسازي جـامعه و ستــون اصلي خيمه دين » است .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
از حضرت رضا عليه‌السلام آورده‌اند كه فرمود: أُولآئِكَ اَصْحابُ الْخَمْسينَ صَلوةً مِنْ شيعَتِنا.
آنــان از آن گــروه از رهــروان راه مــا هستنــد كــه در زنــدگي اهل نمازهاي واجــب و نافله مي‌باشند.
و از امام‌باقر عليه‌السلام آورده‌اندكه فرمود: هذِهِ‌الْفَريضَةُ مَنْ‌صَلاّهالِوَقْتِها، عارِفا بِحَقِّها، لا يُؤْثِرُ عَلَيْها غَيْرَها كَتَبَ اللّهُ لَهُ بِها بَرائَةً لا يُعَذِّبُهُ...(1)
اين نمازهاي واجب را هر كسي در وقت مقرر آنها، آن گونه كه شايسته و بايسته است بخواند و حق آنها را بشناسد و كار ديگري را بر آنها مقدم ندارد، به بركت آن‌ها سند آزادي و نجات او از آتش و عذاب رستاخيز نوشته مي‌شود؛ امّا كسي كه آن‌ها را در وقت غير مقرّر بخواند و حق آنها را نشناسد و ديگر امور را بر آن‌ها مقدم دارد، در آن صورت كار او به فضل خدا بسته است كه او را ببخشد و مورد لطف قرار دهد، يا دچار عذاب و آتش سازد.
1. نور الثقلين، ج 5، ص 420.
تفسير مردان (583)

اَولئِـكَ في جَنّـاتٍ مُكْرَمُـــونَ
اين افــراد در باغ‌هاي بهشتي گراميند. (35 / معارج)
شرح آيه از تفسير نمونه
و در پايان اين سخن مسير نهايي صاحبان اين اوصاف را بيان مي‌كند ، همان‌گونه كه در آيات‌گذشته مسيرنهايي مجرمان را شرح داد. چرا گرامي نباشند ؟ در حالي كه ميهمان‌هاي خدا هستند و خداوند قادر و رحمان تمام وسايل پذيرايي را براي آن‌ها فراهم ساخته و در حقيقت دو تعبير (« جَنّات » و « مُكْرَمُون ») اشـاره بـه نعمت‌هـاي مــادي و معنــوي اسـت كـه شــامـل حــال ايـن گــروه اســت .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
آري، كساني كه به اين وصف‌ها و ويژگي‌ها آراسته‌اند، همان كساني هستند كه در بــوستــان‌هاي پرطــراوت و زيبـاي بهشت گرامي داشته مي‌شوند.

پرتوي از آيات(1)

دوازده ويژگي انسان‌هاي شايسته كردار

در آيات انسان پروري كه گذشت قرآن شريف نكات ارزشمندي را طرح مي‌كند و توجه مي‌دهد كه سخت در خور تعمق هستند؛ اين ويژگي‌ها عبارتند از:

1 ـ دوستي‌با خدا بارمز اين‌دوستي هماره، كه نماز واقعي است.
2 ـ مداومت و گسست ناپذيري اين دوستي به وسيلؤ نماز.
3 ـ پرداخت حقوق مالي و رعايت حقوق انسان‌ها.
4 ـ ايمان به معاد و پاداش و كيفر خدا.
5 ـ ترس از عدل خدا و كيفر او در مورد ستمكاران.

1. مترجم.

(584) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

6 ـ زندگي درحالت خوف و رجا، نه غفلت و بدبيني و يا خودخواهي و خوش‌بيني ساده‌لوحانه.
7 ـ پاكدامني و رعايت‌مقررات خدا در روابط‌زناشويي و بهره‌وري از غريزه جنسي.
8 ـ قانون گرايي و رعايت مرزهاي مقررات.
9 ـ امانتداري.
10 ـ وفاداري و رعايت عهدها و پيمان‌هاي فردي، خانوادگي، سياسي، اجتماعي، منطقه‌اي، ملّي و فراملّي و جهاني.
11 ـ آمادگي مسئولانه براي گواهي به حق به‌خاطر بر پايي عدالت و دفاع از حقوق مردم و عدم بي‌تفاوتي و كتمان نكردن حقايق.
12 ـ مراقبت از رابطؤ دوستانه و هماره با خدا و ادامؤ خالصانه و عارفانؤ آن.

محور اين ويژگي‌ها

اگر به اين ويژگي‌ها نيك بنگريم، در مي‌يابيم كه قرآن در اين برنامه‌هاي تربيتي و انساني خويش مي‌كوشد تا به انسان توجه دهد و او را ياري كند تا دريابد كه نيــك‌بختي و سعــادت و رستگــاري او در گــرو اين چهــار اصل است كه محور ايــن آيـات مي باشد:

1 ـ رابطـؤ دوستـانه و منطقـي با پديـد آورنـده هستــي،

2 ـ رابطـؤ دوستــانه بــا همنــوعــان و همــدينــان،

3 ـ رابطؤ شايسته و عادلانه و كمال جويانه، با خـويشتن،

4 ـ و رابطـؤ دوستـانــه با طعبيــت و همؤ پــديــده‌هــا.

تفسير مردان (585)

فَقُلْــتُ اسْتَغْفِــرُوا رَبَّكُــمْ اِنَّــهُ كــانَ غَفّــارا
به آن‌ها گفتم: از پروردگار خويش آمرزش طلبيد كه او بسيار آمرزنده است. (10 / نوح)
يُـرْسِـــلِ السَّمـــاآءَ عَلَيْكُـــمْ مِـــــدْرارا
تا باران‌هاي پربركت آسمان را پي‌درپي بر شما فرستد. (11 / نوح)
وَ يُمْـدِدْكُــمْ بِاَمْــوالٍ وَ بَنيــنَ وَ يَجْعَــلْ لَكُـمْ جَنّاتٍ وَ يَجْعَــلْ لَكُــمْ اَنْهـارا
و شمـا را بـا امــوال و فـرزنــدان فــراوان امــداد كنـد و باغ‌هـاي سرسبـز و نهـرهاي جاري در اختيارتان قرار دهد. (12 / نوح)
شرح آيه از تفسير نمونه
نوح در ادامه بيانات مؤثر خود براي هدايت آن قوم لجوج و سركش اين بار روي بشارت و تشويق تكيه مي‌كند و به آن‌ها وعده مؤكد مي‌دهد كه اگر از شرك و گناه تــوبــه كنند ، خــدا درهاي رحمت خــويش را از هر سو به روي آن‌هــا مي‌گشايد .

مي‌گويد : « آسمان را بر شما مي‌فرستد » يعني آن‌قدر باران مي‌بارد كه گويي آسمان دارد نازل مي‌شود ، اما چون باران رحمت است نه ويراني مي‌آورد و نه آسيبي مي‌رساند ، بلكه در همه جا مايه خرّمي و سرسبزي و طراوت است. خلاصه هم باران رحمت معنوي و هم باران پربركت مادي او شما را فرامي‌گيرد. به اين ترتيب يك نعمت بزرگ معنوي و پنج نعمت بزرگ مادي را به آن‌ها وعده داده ؛ نعمت بزرگ معنوي ، بخشودگي گناهان و پاك شدن از آلودگي كفر و عصيان‌است، اما نعمت‌هاي مادي، ريزش باران‌هاي مفيد و به موقع و پربركت، فزوني اموال ، فزوني فرزندان (سرمايه‌هاي انساني) ، باغ‌هاي پربركت و نهرهاي آب جاري. آري ايمان و تقوا طبق گواهي قرآن مجيد هم موجب آبادي دنيا و هم آخرت است. دربعضي‌از روايات آمده است كه وقتي اين قوم لجوج از قبول دعوت نوح سر باز زدند ، خشكسالي و قحطي
(586) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
آن‌ها را فراگرفت و بسياري از اموال و فرزندانشان هلاك شدند ، زنان عقيم گشتند و كمتر بچه مي‌آوردند ، نوح به آن‌ها گفت : اگر ايمان بياوريد ، همه اين مصائب و بلاها از شما دفع خواهد شد ، ولي آن‌ها اعتنايي به او نكردند و همچنان سرسختي نشان دادند تا عذاب نهايي فرارسيد و همه را درو كرد .
از آيات مختلف قرآن از جمله آيات فوق ، اين نكته به خوبي استفاده مي‌شود كه ايمان و عدالت مايه آبادي جامعه‌ها و كفر و ظلم و گناه مايه ويراني است. در آيه 96 اَعراف مي‌خوانيم : « وَ لَوْ اَنَّ اَهْلَ الْقُري امَنُوا وَ اتَّقَوْا لَفَتَحْنا عَلَيْهِمْ بَرَكاتٍ مِنَ السَّمآءِ وَالاَرْضِ: اگر اهل شهرها و آبادي‌ها ايمان بياورند و تقوا پيشه كنند ، درهاي بركات آسمان و زمين را به روي آن‌ها مي‌گشاييم » و در آيه 41 سوره روم مي‌خوانيم : « ظَهَرَ الْفَسادُ فِي الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ بِما كَسَبَتْ اَيْدِي النّاسِ : فساد در خشكي و دريا بر اثر اعمال مردم ظاهر شد ». و درآيه 30 سوره‌شوري آمده است : « وَ ما اَصابَكُمْ مِنْ مُصيبَةٍ فَبِما كَسَبَتْ اَيْديكُمْ : هر مصيبتي به شما مي‌رسد ، به خاطر اعمال شماست ». اين « رابطه » تنها يك رابطه معنوي نيست ، بلكه علاوه بر رابطه معنوي كه آثارش را به خوبي مي‌بينيم ، رابطه مادي روشني نيز در اين زمينه وجود دارد. كفر و بي‌ايماني ، منشأ عدم احساس مسؤوليت ، قانون شكني و فراموش كردن ارزش‌هاي اخلاقي است و اين امور سبب از ميان رفتن وحدت جامعه‌ها ، متزلزل شدن پايه‌هاي اعتماد و اطمينان ، هدر رفتن نيروهاي انساني و اقتصادي و به هم خوردن تعادل

اجتماعي است. بديهي است كه جامعه‌اي كه اين امور بر آن حاكم گردد ، به سرعت عقب‌نشيني كرده و راه سقوط و نابودي را در پيش مي‌گيرد. و اگر مي‌بينيم جوامعي هستند كه با وجود عدم ايمان و تقوا از پيشرفت نسبي وضع مادي برخوردارند ، آن را نيز بايد مرهون رعايت نسبي بعضي از اصول اخلاقي بدانيم كه ميراث انبياي پيشين و نتيجه زحمات رهبران الهـي و علماء در طول قرن‌هاست. علاوه بر آيات فوق در روايات اسلامي نيز روي اين معني زياد تكيه شده است كه استغفار و ترك گناه سبب فزوني روزي و بهبودي زندگي

تفسير مردان (587)

مي‌شود ، از جمله: در حديثي از علي آمده كه فرمود : « اَكْثِـرِ الاِْسْتِغْفـارَ تَجْلِبِ الرِّزْقَ: زياد استغفار كن تا روزي را به سوي خود جلب كني » .(1) در حقيقت مجازات بسياري از گناهان ، محروميت‌هايي در اين جهان است و هنگامي كه انسان از آن توبه كند و راه پاكي و تقوا را پيش گيرد ، خداونـد اين مجازات را از او برطرف مي‌سازد .

اين حقيقت در بسياري ديگر از آيات قرآن نيز ديده مي‌شود. جالب اين‌كه در روايات‌اسلامي مي‌خوانيم كه « ربيع بن صبيح » مي‌گويد : نزد حسن بصري بودم ، مردي از در وارد شد و از خشكسالي آباديش شكايت كرد . حسن به او گفت : « استغفار كن » ، ديگري آمد از فقر شكايت كرد ، به او نيز گفت : « استغفار كن » ، سومي آمد و به او گفت : دعاكن كه خداوند پسري به من بدهد، به او نيز گفت : « استغفار كن » . ربيع مي‌گويد : (من تعجب كردم و) به او گفتم : « هر كس نزد تو مي‌آيد و مشكلي دارد و تقاضاي نعمتي ، به او همين دستور را مي‌دهي و به همه مي‌گويي استغفار كنيد و از خدا طلب آمرزش نماييد ». وي درجواب من گفت : « آن چه را گفتم ، از پيش خود نگفتم ، من اين مطلب را از كلام خدا كه از پيامبرش نوح حكايت مي‌كند، استفاده كردم»، سپس آيات سوره نوح را كه در بالا ذكرشد ، تلاوت كرد.(2) آن‌ها كه عادت دارند از اين مسايل آسان بگذرند ، فورا يك نوع ارتباط و پيوند معنوي ناشناخته در ميان اين امور قائل مي‌شوند و از هر گونه تحليل بيشتر خود را راحت مي‌كنند. ولي اگر بيشتر دقت كنيم ، در ميان اين امور پيوندهاي نزديكي مي‌يابيم ، كه توجه به آن‌ها مسايل مادي و معنوي را در متن جامعه همچون تار و پود پارچه به هم مي‌آميزد و يا همانند ريشه و ساقه درخت با گل و ميوه آن ربط مي‌دهد. كدام جامعه است كه روح تعاون و همكاري را از دست دهد و جنگ و نزاع و خونريزي

1- « نور الثقلين » ، جلد 5 ، صفحه 424 .

2- « مجمع البيان » ، جلد 10 ، صفحه 361 .

را جانشين آن سازد و زمين‌هاي خرّم و سرسبز و وضع اقتصادي مرفّهي داشته باشد. كدام جامعه است كه مردمش آلوده انواع هوس‌ها باشند و در عين حال نيرومند و پابرجا در مقابل دشمنان ايستادگي كنند.

با صراحت بايد گفت : هيچ مسأله اخلاقي نيست مگر اين‌كه اثر مفيد و سازنده‌اي در زندگي مادي مردم دارد و هيچ اعتقاد و ايمان صحيحي پيدا نمي‌شود مگر اين‌كه در ساختن يك جامعه‌اي آباد و آزاد و مستقل و نيرومند سهم به سزايي دارد. آن‌ها كه مسايل اخلاقي و ايمان مذهبي و توحيد را از مسايل مادي جدا مي‌كنند ، نه مسايل معنوي را درست شناخته‌اند و نه مسايل مادي را.

اگر دين به صورت يك سلسله تشريفات و آداب ظاهري خالي از محتوا در ميان مردم باشد ، بديهي است تأثيري در نظام مادي اجتماع نخواهد

داشت، اما آن‌گاه كه اعتقادات معنوي و روحاني آن‌چنان در اعماق روح انسان نفوذ كند كه آثارش در دست و پا و چشم و گوش و زبان و تمام ذرات وجودش ظاهر گردد ، آثار سازنده اين اعتقادات در جامعه بر هيچ‌كس مخفي نخواهد ماند. ممكن است ما بعضي از مراحل پيوند استغفار را با نزول بركات مادي نتوانيم درست درك كنيم ولي بدون شك قسمت بيشتري از آن براي ما قابل درك است .
در انقلاب اسلامي كشور ما ايران در اين عصر و زمان به خوبي مشاهده كرديم كه اعتقادات اسلامي و نيروي اخلاق و معنويت چگونه توانست بر نيرومندترين اسلحه زمان و قوي‌ترين ارتش‌ها و قدرت‌هاي استعماري پيروز گردد و اين نشان مي‌دهد كاربرد عقايد ديني و اخلاق مثبت معنوي تا چه حد در مسايل اجتماعي و سياسي زياد است .
تفسير مردان (589)
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
مِدْرار: به ريزش پياپي و بسيار باران گفته مي‌شود و از ريشؤ «دَرّ» آمده است و در اصل به مفهوم ريزش شير از پستان مي‌باشد.
إمْداد: به مفهوم ياري رساندن و كمك كردن آمده است.
أمْوال: اين واژه جمع «مال» به مفهوم ثروت و دارايي است، امّادر فرهنگ عرب در اصل به شتر گفته مي‌شد.
تأثير توبه و استغفار در افزايش رزق و روزي و فرزندان
«شَعْبِيّ» آورده است كه در روزگار «عُمَر» باران نيامد و بلاي خشكسال و گرفتاري به خودنمايي پرداخت. او به منبر رفت تا طلب باران كند، امّا نتوانست و به ناگزير به آمرزش‌خواهي و استغفار پرداخت و فرود آمد. به او گفته شد كه ما از تو طلب باران نشنيديم؛ پاسخ داد من آمرزش خواستم تا آسمان را برانگيزد و باران را بر ما بفرستد؛ و آن‌گاه به تلاوت اين آيات پرداخت كه: فَقُلْتُ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كانَ غَفّاراًيُرْسِلِ السَّماءَ عَلَيْكُمْ مِدْراراً
به هر حال حضرت نوح به بيان خود ادامه داد كه:
وَ يُمْدِدْكُمْ بِأَمْوالٍ وَ بَنِينَ
از او آمرزش‌بخواهيدتابرثروت‌و فرزندان شمابيفزايد و شمارا ازاين‌راه‌ياري‌رساند.
وَ يَجْعَلْ لَكُمْ جَنّاتٍ
و برايتان بوستان‌هاي سرسبز و پرطراوت پديد آورد.
وَ يَجْعَلْ لَكُمْ أَنْهاراً
و جويبارهايي لبريز از آب زلال برايتان روان سازد.
«قتاده» مي‌گويد: نوح از آز و حرص آنان به دنيا و ارزش‌هاي دنيوي آگاه

بود، به همين جهت از آنان خواست تا براي رسيدن به دنياي آزاد و آباد هم كه شده است به خـــداي يكتـا ايمـــان آورنـد و راه عـدالـت خـواهي را در پيـش گيـــرنـد.
(590) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
«ربيع» آورده است كه: كسي نزد «امـام حسن» آمد و از قحطـي و خشكسـالي شكـوه كـرد. او، آن مرد را به آمرزش خواهي و توبه فراخواند.
مـرد ديگـري آمـد و از فقـر و بينـوايي نـاليـد، او را نيز به توبه و آمرزش‌خواهي و دعا سفارش كرد.
مرد سومي از راه رسيد و از نازايي همسر و نداشتن فرزند شكوه كرد و دعا خواست تا خـدا به او پسري روزي سازد، كه به او نيز همين نسخه را داد.
ما به او گفتيم چگونه براي دردها و خواسته‌هاي رنگارنگ يك نسخه مي‌نگارد؟
او پاسخ داد: دوستان! من از قرآن آموخته‌ام كه درمان هر سه درد و راه نجات از هر سه مشكلي كه عنوان گرديد، توبؤ راستين و آمرزش‌خواهي واقعي و بازگشت خالصانه به سوي خـدا و مقـررات اوست و آن‌گـاه به تـلاوت آيـات مورد بحث پرداخت.
و نيز آورده‌اند كه: مردي به حضور «امام جواد» شرفياب گرديد و گفت: سرورم! من ثـروت بسياري دارم، امّا از نعمت فرزند محروم هستم، چه كنم؟
فَقالَ جُعِلْتُ فِداكَ اِنّي كَثيرُ الْمالِ وَ لَيْسَ يُولَدُ لي وَلَدٌ فَهَلْ مِنْ حيلَةٍ؟
آن حضرت فرمود: چاره كار اين است كه به مدت يك سال، هر شب از خداي خويش آمرزش بخواهي و خالصانه دعا كني؛ و اگر شبي فراموش كردي در روز آن، قضـاي آن را به جـا آور كه به خـواسته‌ات خـواهـي رسيـد، چرا كه خدا در قرآن مي‌فرمايد: اِسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ...(1)
1. سوره نوح، آيه 10.
تفسير مردان (591)

پناه بردن مردان به مرداني از جن سبب گمراهي و طغيان آنهاست

وَ اَنَّــهُ كـانَ رِجـالٌ مِنَ الاِْنْسِ يَعُــوذُونَ بِــرِجـالٍ مِــنَ الْجِـنِّ فَـزادُوهُـمْ رَهَقـا
و ايـن‌كـه مردانـي از بشـر بـه مردانـي از جـن پنـاه مي‌بردنـد و آن‌هـا سبـب گمراهي و طغيــانشــان مي‌شــدند. (6 / جن)
شرح آيه از تفسير نمونه
« رَهَـق » در اصل به معني پوشاندن چيزي با قهر و غلبه است و چون « گمراهي » و « گناه » و « طغيان » و « ترس » بر قلب و روح آدمي مسلط شده و آن را مي‌پوشاند، به‌اين‌معاني تفسير شده است. مفهوم آيه ، مفهوم وسيعي است كه هرگونه پناه بردن افرادي از انسان‌ها به جن را شامل مي‌شود ، زيرا در ميان عرب كاهنان زيادي وجود داشتند كه معتقد بودند به وسيله طايفه « جن » بسياري از مشكلات را حل مي‌كنند و از آينــده خبـر مي‌دهند. ضمنا از اين آيه استفاده مي‌شود كه طايفه جن نيز ، مرد و زن دارند ، زيرا در آن تعبير به « رِجالٌ مِنَ الْجِن » شده است .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
رَهَق: اين واژه به مفهوم پوشاندن و فراگرفتن آمده است، به همين جهت به نــوجــواني كه به مرحله بلوغ برسد، مي‌گويند: راهِقُ الْغُلامُ. دوران بلوغ آن نوجوان را فــرا گرفت، يا آن نوجوان به مرحلـۀ بلوغ نايل آمد.
به باور «مجاهد» و «حسن» منظور اين است كه پاره‌اي از مردان، از انسان‌ها به بــرخــي از مــردان گــروه پريان پنــاه مي‌بــردند تا از شرارت و رخدادهاي بد روزگار در امان مانند.
فَــزادُوهُمْ رَهَقــــاً
و از اين راه بر سركشي و گمراهي آنان مي‌افزودند.
به باور پاره‌اي با اين كار هر دو گروه آدميان و پريان بر گمراهي و سركشي خود افزودند و هرروز گناه و نافرماني‌تازه‌اي را پيش‌گرفتند.
امــا بــه بــــاور پـــاره‌اي هــر روز شـــــرارت تــازه‌اي در پيــش گــرفتنــد.
(592) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
اِنَّ الاَْبْــرارَ يَشْرَبُونَ مِنْ كَــأسٍ كــانَ مِــزاجُهـا كافُورا
ابرار (نيكان) از جامي مي‌نوشند كه با عطر خوشي آميخته است.(5 / انسان)
شرح آيه از تفسير نمونه
شـأن نـزول

« ابن عباس » مي‌گويد : حسن و حسين عليهماالسلام بيمار شدند ، پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله با جمعي از ياران بـه عيادتشان آمدند و به علي فرمودند : « اي ابوالحسن! خوب بود نذري براي شفاي فرزندان خود مي‌كردي » ، علـي و فاطمـه عليهاالسلام و فضّه كه خادمه آن‌ها بود ، نذر كردند كه اگر آن‌ها شفا يابند ، سه روز روزه بگيرند (طبق بعضي از روايات حسن و حسين عليهماالسلام نيز گفتند : ما هم نذر مي‌كنيم روزه بگيريم). چيزي نگذشت كه هر دو شفا يافتند ، در حـالي كه از نظـر مـواد غذايي ، در مضيقه بودند ، علي سه من جو قرض نمود و فاطمه عليهاالسلام يك‌سوم آن را آرد كرده و نان پخت . در هنگام افطار سائلي بر درِ خانه ايشان آمد و گفت: « اَلسَّلامُ عَلَيْكُمْ اَهْلَ بَيْتِ مُحَمَّد صلي‌الله‌عليه‌وآله : سلام‌بر شمااي خاندان محمد صلي‌الله‌عليه‌وآله ، مستمندي از مستمندان مسلمين هستم ، غذايي به من بدهيد ، خداوند به شما از غذاهاي بهشتي مرحمت كند » . آن‌ها همگي مسكين را بر خود مقدم داشتند و سهم خود را به او دادند و آن شب جُز آب ننوشيدند. روزدوم را همچنان روزه‌گرفتند و موقع‌افطار وقتي غذا (نان جوين) را آماده كرده‌بودند، يتيمي‌بر درِ خانه آمد، آن‌روز نيز ايثاركردند و غذاي‌خود را به‌او دادند (بار ديگر با آب افطار كردند و روز بعد را نيز روزه گرفتند). در سومين روز اسيري هنگام غروب آفتاب بر درِ خانه آمـد ، بـاز سهـم غذاي خود رابه او دادند ، صبح كه شد، علي ، دست حسن و حسين عليهم‌السلام را گرفته بود و خدمت پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله آمدند . هنگامي كه پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله آن‌ها را مشاهده كرد ، ديد از شدت گرسنگي مي‌لرزند . فرمود : « اين حالي را كه در شما مي‌بينم ، براي من بسيار گران است » ، سپس برخاست و با آن‌ها حركت كرد . هنگامي كه وارد خانه فاطمه عليهاالسلام شد ، ديد در محراب عبادت ايستاده ، در حالي كه از شدت گرسنگي شكم او به پشت چسبيده و چشم‌هايش به گودي نشسته ، پيامبـر صلي‌الله‌عليه‌وآله

تفسير مردان (593)

نـاراحت شـد . در همين وقت جبرئيل نازل گشت و گفت : « اي محمد صلي‌الله‌عليه‌وآله ! اين سوره را بگير ، خداوند به خاطر داشتن چنين خانداني به تو تهنيت مي‌گويد » . سپس سوره « انسان » (هَلْ اَتي) را بر او خواند (بعضي گفته‌اند كه از آيه « اِنَّ الاَبْرار » تا آيه « كـانَ سَعْيُكُـمْ مَشْكُـورا » كه مجموعا هيجده آيه است ، در اين‌جا نازل گشت). آن‌چه را در بالا آورديم ، نصّ حديثي است كه با كمي اختصار در « الغـدير » به عنوان « قدر مشترك » ميان روايات زيادي كه دراين‌باره نقل شده ، آمده

است و در همان كتاب از 34 نفر علماي معروف اهل سنّت نام مي‌برد كه اين حديث را در كتاب‌هاي خود آورده‌اند (با ذكر نام كتاب و صفحه آن). به اين ترتيب روايت فوق از رواياتي است كه در ميان اهل سنت مشهور بلكه متواتر است .(1) و اما علماي شيعه همه اتفاق نظر دارند كه اين هيجده آيه يا مجموع اين سوره ، در ماجراي فوق نازل شده است و همگي بدون استثناء در كتب تفسير يا حديث ، روايت مربوط به آن را به عنوان يكي از افتخارات و فضايل بزرگ علي و فاطمه زهرا عليهاالسلام و فرزندانشان عليهم‌السلام آورده‌اند. حتي چنان‌كه در آغاز سوره گفتيم ، اين مطلب به قدري معروف و مشهور است كه در اشعار شُعراء و حتي در شعر معروف « امام شافعي » آمده است. نكته‌اي را كه در اينجا لازم به يادآوري مي‌دانيم ، اين است كه به گفته جمعي از دانشمندان اسلامي از جمله « آلوسي » مفسر معروف اهل سنّت ، بسياري از نعمت‌هاي بهشتي در اين سوره برشمرده شده است ولي از « حور العين » كه غالبا در قرآن مجيد در شمار نعمت‌هاي بهشتي آمده ، مطلقا سخني مطرح نيست ، ممكن است اين امر به خاطر نزول اين سوره درباره فاطمه زهرا و همسر و فرزندانش عليهم‌السلام باشد كه به‌احترام بانوي‌اسلام عليهاالسلام ذكري از « حور » به ميان نيامده است .(2) « اَبْرار » جمع « بَرٌّ » در اصل به معني "وسعت و گستردگي" است و به همين جهت صحراهاي وسيع را « بَرّ » مي‌گويند و از آن‌جا كه افراد نيكوكار اعمالشان ، نتايج گسترده‌اي در سطح جامعه دارد ، اين واژه بر آن‌ها اطلاق مي‌شود و « بِرّ » (با كسر باء) به معني " نيكوكاري" است . بعضي گفته‌اند فرق بين آن و « خير » ، اين است كه « بَرّ » به‌معني " نيكي توأم با توجه" است ، در حالي كه

1- « الغدير » ، جلد 3 ، صفحه 107 تا 111 .

2- « روح المعاني » ، جلد 29 ، صفحه 158 .

« خير » ، معني اعمّي دارد. « كافُور » درلغت معاني‌متعددي دارد و يكي‌از معاني معروفش "بوي خوش" است و نيز گياهي‌است خوشبو و از ديگر معاني‌اش همان " كافور" معمولي است كه بوي تندي دارد و براي مصارف طبي از جمله ضدعفوني كردن ، به‌كار مي‌رود. به هر حال طبق آيه فوق اين شراب طهور بهشتي بسيار معطر و خوشبو است كه هم ذائقه از آن لذت مي‌برد و هم شامّه .

در آيات گذشته بعد از آن‌كه انسان‌ها را به دو گروه « شكرگزار » و « كفران‌كننده » تقسيم كرد ، اشاره كوتاهي به مجازات و كيفر سخت‌كفران‌كنندگان كرده بود ، آيات مورد بحث به سراغ پاداش‌هاي شكرگزاران و ابرار (نيكان و پاكان) مي‌رود و نكات جالبي در اين زمينه يادآوري مي‌كند.
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
اَبْرار: اين واژه جمع «بَرّ»و«بارّ» بسان «ناصِر»و«اَنْصار» و به‌معني‌نيكوكارآمده است.
كَأس: به پياله يا ظرف شراب گفته مي‌شود.
واژه «اَبْرار» جمع «بَرّ» به معني نيكوكار و شايسته‌كردار آمده، و در آيه منظور كسي است كه خدا را اطاعت مي‌كند و كارهاي خوب انجام مي‌دهد.
از ديدگاه خاندان پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله و رهروان راه آنان و بسياري از مخالفان آنان، نيكان و پاكان و شايستگان مورد نظر آيه عبارتند از: علي، فاطمه، حسن و حسين ـ كه درود خدا بر آنان باد ـ و آيه مورد بحث و آيات پس از آن در وصف آنان فرود آمده است.
نكته ديگر اين است كه همه مسلمانان اتفاق نظر دارند كه «اَبْرار»، اين خاندان گرانمايه هستند،(1) اما اين ادعا در باره ديگران سخت مورد اختلاف است.
1. اختصاص مفيد، 96.
تفسير مردان (595)
عَيْنا يَشْرَبُ بِها عِبادُ اللّهِ يُفَجِّرُونَها تَفْجيرا
ازچشمه‌اي‌كه بندگان خاص خدا از آن مي‌نوشند و از هر جا بخواهند آن را جاري مي‌سازند.
(6 / انسان)
شرح آيه از تفسير نمونه
« يُفَجِّرُونَ » از ماده « تَفْجير » در اصل از ريشه « فَجْر » گرفته شده كه به معني شكافتن وسيع است ، خواه شكافتن زمين باشد ياچيز ديگر و از آن‌جاكه نور صبح گويي پرده شب‌را مي‌شكافد ، به آن « فَجْر » گفته‌اند و به شخص فاسق از اين رو « فاجِر » مي‌گويند كه پرده حيا و پاكي را دريده و از مسير حق خارج شده است ، اما در آيه مورد بحث به معني " شكافتن زمين" است. اين چشمه شراب طهور چنان در اختيار ابرار و عبادالله است كه هرجا اراده كنند، از همان‌جا سر برمي‌آورد و جالب اينكه

در حديثي از امام باقر نقل شده كه در توصيف آن فرمود : « اين چشمه‌اي است در خانه پيغمبر اسلام صلي‌الله‌عليه‌وآله كه از آن‌جا به خـانه ساير پيامبران و مؤمنان جاري مي‌شــود » .(1) آري همــان‌گــونه كه در دنيــا چشمــه‌هاي علــم و رحمت از خانه پيامبر اكرم صلي‌الله‌عليه‌وآله به سوي بندگان خدا و نيكان سرازير مي‌شود ، در آخرت كه تجسم بزرگي از اين برنامه است ، چشمه شراب طهور الهي از همين بيت وحي مي‌جوشد و شاخه‌هاي آن به خانه‌هاي مؤمنان سرازير مي‌گردد. قابـل توجـه اين‌كـه در ميان نعمت‌هاي فراوان بهشتي كه در اين سوره آمده است ، نخستين نعمت « شرابِ طهورِ معطّرِ خاصي » ذكر شـده و ايـن شايـد به خاطر آن است كه پس از فراغ از حساب محشر در نخستين گام كه در بهشت مي‌نهند ، با نوشيدن از اين شراب ، هرگونه اندوه و ناراحتـي و ناخالصـي را از درون جـان خـود مي‌شويند و سرمست از عشق حق ، به استفاده از ساير مواهب بهشتي مي‌پردازند .

1- « روح المعـــاني » ، جلـد 29 ، صفحـــه 155 .

اوصاف پنجگانه مردان نيك كه آن‌ها را مستحقّ بهشت مي‌سازد

در اين آيات به ذكر اعمال و اوصافي كه « ابرار » و « عباداللّه » دارند ، پرداخته و با ذكر پنج وصف دليل استحقاق آن‌ها را نسبت به اين‌همه نعمت‌هاي بي‌مانند توضيح مي‌دهد .
1 ـ آن‌ها به نذر خود وفا مي‌كنند .
2 ـ از روزي‌كه عذاب و شرّآن گسترده‌است، مي‌ترسند .
3 ـ اطعام مي‌كنند .
4 ـ در اعمال خود اخلاص دارند .
5 ـ در هر حالي از خداوند خوف دارند .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
اختصاص دادن چشمه و نوشيدن از آن به بندگان خدا به خاطر گراميداشت آنان است.
يُفَجِّرُونَها تَفْجِيراً
از هر كجا كه بخواهند آن را از برابر كاخ‌ها و سراهاي خويش روان مي‌سازند.
واژه «تَفْجير» به معني شكافتن و روان‌ساختن آب، يا شكافتن هر چيزي آمده و در بهشت براي جاري ساختن چشمه و نهر بسان دنيا نياز به حفاري و گودبرداري نيست، بلكه انسان شايسته‌كردار هنگامي كه بخواهد جويباري در برابر كاخ و يا به سوي بوستان خويش پديد آورد و روان سازد، با كشيدن يك خط آب جوشيدن آغاز مي‌كند و روان‌مي‌گردد.
تفسير مردان (597)
يُوفُونَ بِالنَّذْرِ وَ يَخافُونَ يَوْما كانَ شَرُّهُ مُسْتَطيرا
آن‌ها به نذر خود وفا مي‌كنند و از روزي كه عذابش گسترده است ، مي‌ترسند. (7 / انسان)
شرح آيه از تفسير نمونه
« مُسْتَطير » به معني " گسترده و پراكنده" است و اشاره به عذاب‌هاي گوناگون و وسيع آن روز عظيم مي‌باشد. به هر حال وقتي آن‌ها به نذرهايي كه بر خويشتن واجب كرده‌اند ، وفا مي‌كنند ، به طريق اولي واجبات الهي را محترم شمرده و در انجام آن مي‌كوشند. ترس آن‌ها از شرّ آن روز بزرگ اشاره به ايمانشان به مسأله معاد و احساس مسؤوليت شديد در برابر فرمان الهي است. آن‌هابه‌خوبي معادرا باور كرده‌اند و به‌تمام كيفرهاي بدكاران در آن روز ايمان دارند و اثر اين ايمان در اعمالشان كاملاً نمايان است.
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

نَذْر: تعهد بر انجام كار شايسته‌اي است كه انسان انجام آن را بر خود لازم مي‌سازد.
مُسْتَطيـر: گسترده و فراگير و گاه به معني ماندگار هم آمده است.
به باور «عِكْرِمَة» و «قَتادَة» منظور اين است كه آنان به اين وصف اخلاقي و انساني آراسته بودند كه به نذر و عهد خويش وفا مي‌نمودند. وفاي به نذر آن است كه انسان وقتي براي عبادت و انجام كار شايسته‌اي با خدا عهد بست و كاري را بر خود لازم شمــرد آن را آن گــونـه كه شـايسته و بايسته است به انجام رساند.
در آيه شريفه از عذاب و كيفر روز رستاخيز، به «شَرّ» تعبير مي‌كند؛ چرا كه آن روز براي تجاوزكاران و ظالمان خيري نيست، گرچه در واقع آن روز روزي نيكوست و آنان در خور اين كيفر هستند.
(598) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
وَ يُطْعِمُــونَ الطَّعــامَ عَلــي حُبِّــهِ مِسْكينــا وَ يَتيمــا وَ اَسيــرا
و غـذاي (خــود) را با اين‌كه به آن علاقه (و نياز) دارند، به مسكين و يتيم و اسير مي‌دهند.
(8 / انسان)
شرح آيه از تفسير نمونه
اطعام كردن آن‌ها ساده نيست ، بلكه توأم با ايثار در هنگام نياز شديد است و از سوي ديگر اطعامي است گسترده كه انواع نيازمندان را از « مسكين » و « يتيم » و « اسير » شامل مي‌شود و به اين ترتيب رحمتشان عام و خدمتشان گسترده است . ضمير در « عَلي حُبِّهِ » ، به " طعام" بازمي‌گردد، يعني در عين اين‌كه علاقه به طعام دارند، آن را انفاق مي‌كنند.
معني «مِسْكين» و «يَتيم» و «اَسير» روشن است اما اين‌كه اين اسير اشاره به كدام اسير است، در ميان مفسران گفتگو است. بسياري گفته‌اند منظور اسيراني است كه از مشركان و كفار مي‌گرفتند و به قلمرو حكومت اسلامي در مدينه مي‌آوردند. دراين‌جا اين سؤال پيش مي‌آيدكه مطابق شأن نزول، مرد اسير هنگام افطار بر درِ خانه علي آمد ، مگر اسيران زنداني نبودند؟ اما با توجه به يك نكته پاسخ اين سؤال روشن مي‌شود كه طبق نقل تواريخ در زمان پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله مطلقا زنداني وجود نداشت و حضرت صلي‌الله‌عليه‌وآله اسيران را تقسيم‌كرده وبه دست مسلمانان مي‌سپرد و مي‌فرمود : « مراقب آن‌ها باشيد و به آن‌ها نيكي كنيد » و گاه كه توانايي بر تأمين غذاي آن‌ها نداشتند ، از ديگر مسلمانان براي اطعام اسيران كمك مي‌گرفتند و آن‌هـا را همراه خود و يا حتي بدون همراهـي خود به سراغ ساير مسلمانان مي‌فرستادند تا به آن‌ها كمك كنند ، زيرا در آن موقع مسلمانان سخت در مضيقه بودند. البته بعدا كه حكومت اسلامي گسترش پيدا كرد و تعداد اسيران بالا گرفت و حتي

مجرمان با گسترش دامنه حکومت ، زیاد شدند ، زندان به وجود آمد و ارتزاق اسیران و مجرمان از طریق بیت‌المال صوت مي‌گرفت .
تفسیر مردان (599)

نه تنها در آيات مورد بحث اطعام طعام را يكي از كارهاي برجسته ابرار و عباداللّه مي‌شمرد ، بلكه در بسياري از آيات قرآن روي اين معني تكيه و تأكيد شده است و نشان مي‌دهد اين كار در پيشگاه خدا محبوبيت خاصي دارد. و اگر نگاه به دنياي امروز كنيم كه طبق اخبار منتشره هر سال ميليون‌ها نفراز گرسنگي مي‌ميرند، در حالي كه در مناطق ديگر دنيا آن‌قدر غذاي اضافي به زباله‌دان‌ها مي‌ريزند كه حسابي براي آن نيست ، اهميت اين دستور اسلامي از يكسو و دوري دنياي امروز از موازين اخلاقي از سوي ديگر روشن مي‌گردد. در روايات و احاديث اسلامي نيز تأكيد بسيــاري در اين زمينــه ديــده مي‌شــود كه به عنــوان نمونه چند حديث را در اين‌جا مي‌آوريم ؛

1 ـ در حديثي از پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله آمده : « مَنْ اَطْعَمَ ثَلاثَةَ نَفَرٍ مِنَ الْمُسْلِمينَ اَطْعَمَهُ اللّهُ مِنْ ثَلاثِ جَنانٍ في مَلَكُوتِ السَّمواتِ : كسي كه سه نفر از مسلمانان را اطعام كند ، خداوند او را از سه باغ بهشتي در ملكوت آسمان‌ها اطعام خواهد كرد » .(1)

2 ـ و امام صادق فرموده‌اند : « مَنْ اَطْعَمَ مُؤْمِنا حَتّي يُشْبِعَهُ لَمْ يَدْرِ اَحَدٌ مِنْ خَلْقِ اللّهِ ما لَهُ مِنَ الاَجْرِ فِي الاْخِرَةِ لا مَلَكٌ مُقَرَّبٌ ، وَ لا نَبِيٌّ مُرْسَلٌ اِلاَّ اللّهُ رَبُّ الْعـالَمينَ : كسي كه مؤمني را اطعام كند تا سير شود ، احدي از خلق خـــدا نمي‌داند چقدر در آخرت پاداش دارد و نه فرشتگان مقرّب الهي و نه پيامبران مرسل ، جُز خداوند كه پروردگار عالميان است » .(2)

3 ـ در حديث ديگري از همان امام آمده است كه فرمود: « لاَنْ اُطْعِمَ مُؤْمِنـا مُحْتـاجـا اَحَبُّ اِلَيَّ مِنْ اَنْ اَزوُرَهُ وَ لاَنْ اَزوُرَهُ اَحَبُّ اِلَيَّ مِنْ اَنْ اُعْتِقَ عَشَرَ رِقابٍ : اگر مؤمن نيازمندي را اطعام كنم ، نزد من محبوب‌تر است از اين‌كه تنها به ديدار او بروم و اگر به

1 و 2- « اصول كافي » ، جلد 2 ، باب اطعام المؤمن ، حديث 3 و 6 .

ديدار او بروم ، نزد من محبوب‌تر است از اين كه ده برده را آزاد كنم » .(1)

قابل توجه اين‌كه در روايات تنها روي نيازمندان و گرسنگان تكيه نشده ، بلكه در بعضي صريحا آمده است كه " اطعام مؤمنان ، هرچند بي‌نياز باشند" ، همچون آزاد كردن برده است و اين نشان مي‌دهد كه هدف از اين كار علاوه بر رفع نيازمندي‌ها ، جلب محبت و تحكيم پيوندهاي دوستي و صميميت است ، به عكس آن‌چه در دنياي مادي امروز معمول است كه گاه دو دوست نزديك ، يا دو خويشاوند به مهمانخانه‌اي مي‌روند ، هركدام بايد

سهم خود را بپـردازند ، گويي مسأله ميهماني كردن مخصوصا نفرات بسيار براي آنان بسيار شگفت‌آور است . در بعضي از روايات نيز تصريح شده كه اطعام گرسنگان به طور مطلق (هرچند مؤمن و مسلمان هم نباشند) از افضل اعمال است ، چنان‌كه در روايتي از پيامبر اسلام صلي‌الله‌عليه‌وآله آمده كه فرمود : « مِنْ اَفْضَلِ الاَعْمالِ عِنْدَاللّهِ اِبْرادُ الْكِبادِ الْحارَّةِ وَ اِشْباعُ الْكِبادِ الْجائِعَةِ وَ الَّذي نَفْسُ مُحَمَّدٍ 9 بِيَدِهِ لا يُؤْمِنُ بي عَبْدٌ يَبيتُ شَبْعـانَ وَ اَخُوهُ ــ اَوْ قالَ جارُهُ ــ الْمُسْلِمُ جائِعٌ : يكي از برترين اعمال نزد خدا ، خنك كردن جگرهاي داغ است و سير كردن شكم‌هاي گرسنه ، سوگند به كسي كه جان محمد صلي‌الله‌عليه‌وآله در دست اوست ، بنده‌اي كه شب سير بخوابد و برادر ــ يا فرمود همسايه ــ مسلمانش گــرسنه بـاشد ، به من ايمان نياورده است » .(2) ذيل حديث فوق گرچه درباره سير كردن مسلمانان است ، ولي آغاز آن هر تشنه و گرسنـه‌اي را شامل مي‌شود و بعيـــد نيست گستردگي مفهوم آن حتي حيوانات را نيز شامل شود .

1- « اصول كافي » ، جلد 2 ، باب اطعام المؤمن ، حديث 18 .

2- « بحار الانوار » ، جلد 74 ، صفحه 369 .

تفسير مردان (601)

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

در اين فراز خداي فرزانه ويژگي بشردوستي و مردم‌خواهي آنان را به تابلو مي‌برد و نشان مي‌دهد كه آنان در فراز و نشيب‌هاي زندگي ديگران را بر خود مقدم داشته و در اوج گرسنگي و نياز و علاقه شديد به غذا و مواد غذايي كه تنها مي‌توانست نياز آنان را برطــرف ســازد، آن را براي خشنودي خــدا به ديگــري هديه مي‌كنند.

اين ويژگي پاكان و نيكان در آيه ديگري نيز آمده است كه مي‌فرمايد:

وَ يُــؤْثِــرُونَ عَلي اَنْفُسِهِــمْ وَ لَـوْ كانَ بِهِمْ خَصاصَةٌ(1)

و هر چند در خود نيازي سخت احساس كنند، ديگران را بر خود مقدم مي‌دارند و ثروت و امكانات خود را در اختيار آنان قرار مي‌دهند.

«ابو سعيــد» از پيــامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله آورده است كه فرمود: ما مِنْ مُسْلِمٍ اَطْعَمَ مُسْلِماً عَلي جُوعٍ اِلاّ اَطْعَمَهُ‌اللّهُ مِنْ ثِمارِ الْجَنَّةِ وَ ما مِنْ مُسْلِمٍ كَسا اَخاهُ عَلي عُــريً اِلاّ كَســاهُ‌اللّهُ مِنْ خُضْــرِ الْجَنَّــةِ وَ مَنْ سَقي مُسْلِماً عَلي ظَمَأٍ سَقاهُ‌اللّهُ مِنَ الرَّحيقِ.(2)

هر انسان توحيدگرايي مسلمان ديگري را كه در فشار گرسنگي است ميهمان نمايد و سير كند، خدا او را از ميوه‌هاي بهشت مي‌خوراند و كسي كه ديگري را از برهنگي بپوشاند، خدا او را از لباس‌هاي بهشت بهره‌ور مي‌سازد و كسي كه مسلماني را سيراب ســازد و از تشنگــي نجــات دهــد، خــدا او را از نــوشــابه‌هاي سربسته و وصف‌نــاپــذيــر بهشت سيــراب خــواهـد ساخت.

در مـورد ضمير «حُبِّه» در آيه شريفه دو نظر است: به بــاور «ابن عبــاس» ضميــر، به واژه «طَعام» برمي‌گردد و منظور اين است كه: آنان با وجــود عشــق و عــلاقــه به غذاي خويش آن را در راه خشنودي خدا به همنوعان و همدينان خويش مي‌خـورانند.
امّا به باور پاره‌اي ضمير به «خدا» باز مي‌گردد و منظور اين است كه: و به پاس عشــق به خــدا و دوستي او يتيــم و بينــوا و اسيــر را غــذا مي‌دهند.
مِسْكِيناً وَ يَتِيماً وَ أَسِيراً
1. سورؤ حشر، آيه9.
2. تفسير قرطبي، جلد 10، ص 6912.
(602) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
اِنَّمــا نُطْعِمُكُـــمْ لِــوَجْــهِ اللّــهِ لا نُريدُ مِنْكُمْ جَزاءً وَ لا شُكُورا
(و مي‌گويند :) ما شما را براي خدا اطعام مي‌كنيـم و هيچ پاداش و تشكري از شما نمي‌خواهيم.
(9 / انسان)
شرح آيه از تفسير نمونه
اين برنامه منحصر به مسأله اطعام نيست كه تمام اعمالشان مخلصانه و براي ذات پاك خداوند است و هيچ چشمداشتي به پاداش مردم و حتي تقدير و تشكر آن‌ها نيست و اصولاً در اسلام ، ارزش عمل به خلوص نيّت است وگرنه اعمالي كه انگيزه‌هاي غير الهي داشته باشند ، خواه رياكارانه باشد و يا به خاطر هواي نفس و يا تشكر و قدرداني مردم يا پاداش مادي ، هيچ‌گونه ارزش معنوي‌و الهي ندارد و حديث مشهور پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله (لا عَمَلَ اِلاّ بِالنِّيَّةِ وَ اِنَّمَا الأَعْمـالُ بِالنِّيّاتِ) اشاره به همين معني است. منظـور از « وَجْـهُ اللّه » همان ذات خدا است وگرنه خدا « صورت » جسماني ندارد و اين همـان چيـزي است كه در ساير آيات قرآن نيز روي آن تكيه و تأكيد شده است ، در آيه 272 سوره بقره مي‌خوانيم : « وَ ما تُنْفِقُونَ اِلاَّ ابْتِغاءَ وَجْهِ اللّهِ : شما جُز براي خداوند انفاق نكنيد » .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
«مجاهد» و «سعيد بن جبير» برآنند كه: آنان اين نكته را نه به زبان آورده‌اند و نه به قلم، بلكه اين خداي آگاه و حق‌شناس است كه آنان را به خاطر اخلاص و بشردوستي‌شان مي‌ستايد و كارشان را پاس مي‌دارد تا ديگران بر اين روش ترغيب گردند و اصل بشردوستي و محروم‌نوازي و دست ياري به سوي مردم گشودن، يك شيوه و روش همگي و عمومي شود و جاي خصلت نكوهيده، خودخواهي و خـودپسنـدي را بگيرد.
تفسير مردان (603)
اِنّا نَخافُ مِنْ رَبِّنا يَوْما عَبُوسا قَمْطَريرا

ما از پروردگارمان خائفيم ، در آن روز كه عبوس و شديد است. (10 / انسان)
شرح آيه از تفسير نمونه
اين سخن ممكن است زبان حال ابرار باشد يا زبان قال آن‌ها. تعبيراز روز قيامت به روز « عَبُوس » و « قَمْطَرير » (سخت) با اين‌كه « عَبُوس » از صفات انسان است و به كسي مي‌گويند كه قيافه‌اش را در هم كشيده ، به خاطر تأكيد بر وضع وحشتناك آن روز است، يعني آن‌قدر حوادث آن روز سخت و ناراحت‌كننده است كه نه تنها انسان‌ها در آن روز عبـوسند ، بلكه گويي خـود آن روز نيـز عبوس است.
در اين‌جا سؤالي پيش مي‌آيد و آن اين‌كه اگر ابرار تنها براي ذات پاك خدا كار مي‌كنند ، پس چرا مي‌گويند ما از عذاب روز قيامت بيمناكيم ، آيا انگيزه الهي با انگيزه ترس‌از عذاب قيامت ، سازگار است؟ اما با توجه به يك نكته پاسخ اين سؤال روشن مي‌شود و آن اين‌كه آن‌ها به هر حال به خاطر خدا گام برمي‌دارند و اگر از عذاب قيامت مي‌ترسند، به خاطر آن است كه عذاب الهي است و اگر به نعمت‌هاي بهشتي علاقه دارند ، چون اين نعمت‌ها از ناحيه او است و اين همان چيزي است كه درباره « نيّت عبادت » در فقه مطرح است كه مي‌گويند : قصد قربت در عبادات منافات با انگيزه علاقه به ثواب و ترس از عذاب و يا حتي كسب مواهب مادي اين دنيا از سوي خداوند (مانند نماز اِسْتِسْقاء براي نزول باران) ندارد ، زيرا همه اين‌ها بازگشت به خداوند مي‌كند و به اصطلاح از قبيل « داعي بر داعي » است ، هرچند مرحله عالي عبادت اين است كه علاقه به نعمت‌هاي بهشت و ترس از عذاب دوزخ نيز انگيزه آن نبـاشد ، بلكه يكپـارچه به عنـوان « حُبّـا لِلّه » انجـام گيـرد.
نكته قابل توجه اين‌كه دومين وصف از اوصاف پنجگانه و پنجمين وصف، هر دو مسأله خوف است ، با اين تفاوت كه در اولي تنها سخن از خـوف روز قيامت است و
(604) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
در دومي خـوف از پـروردگـار در روز قيامت ، در يك مـورد روز قيامت چنين تـوصيـف شده كه شـرّ آن گستـرده است و در مورد ديگر عبوس و شديد است كه در واقـع يكـي گستـردگي كمّي آن را مي‌رسـاند و ديگـري گستردگي كيفي آن را .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
قَمْطَرير: به معنـي بـلاي سخت و گرفتـاري هـراس‌انگيز و ويرانگر آمده است.
وصف روز قيـامت به «عَبُوس» به خاطر سختي آن روز است، در اين مورد «ابن‌عباس» مي‌گويد: انسان كفرگرا و تجاوزكار آن روز از شدت

حرارت و فشار به گونه‌اي گرفته و عبوس مي‌گردد كه از ميان دو چشم او دانه‌هاي عرق، بسان مس گداخته و مذاب سرازير مي‌گردد.
تفسير مردان (605)
فَـوَقيهُـمُ اللّـــهُ شَـــرَّ ذلِـــكَ الْيَـــوْمِ وَ لَقّيهُـمْ نَضْـرَةً وَ سُـرُورا
از اين رو خداوند آن‌ها را از شـرّ آن روز نگه مي‌دارد و از آن‌ها استقبال مي‌كند ، در حالي كه شـادمان و مسـرورند. (11 / انسان)
شرح آيه از تفسير نمونه
در اين آيه به نتيجه اجمالي اعمال نيك و نيات پاكي كه ابرار دارند ، اشاره كرده و مي‌فرمايد : به خاطر همين‌ها خداوند آن‌ها را از شرّ آن روز نگهداري مي‌كند و در حالي كه باطراوت و مسرور و شادمان هستند ، از آن‌ها استقبال مي‌كند. « نَضْـرَة » به معني طراوت و خرمي و شادابي خاصي است كه بر اثر وفور نعمت و رفاه به انسان دست مي‌دهد ، رنگ رخسار آن‌ها نيز در آن روز از آرامش و نشاط دروني آنان خبر مي‌دهد. بنابراين اگر در دنيا به خاطر احساس مسؤوليت از آن روز بيمناك بودند ، خداوند در عوض آن‌ها را در آن روز غرق شادماني و سرور مي‌كند. تعبير به « لَقّيهُمْ » از تعبيرهاي بسيار جالبي است كه نشان مي‌دهد خداوند بزرگ ازاين ميهمانان‌گرانقدر بالطف خــاصش استقبال مي‌كند و آن‌ها را كه غرق شادي و سرورند ، در سايه رحمتش جاي مي‌دهــد.
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
وِقايَة: اين واژه مصدر و به معني نگاه‌داشتن و حفظ نمودن و جلوگيري از رسيدن اذيت و آزار به فــرد و يا چيــزي آمــده است.
نَضْرَة: به معني رنگ‌هاي زيبا و گياه خوشرنگ و تماشايي آمده‌است. واژه «نَضير» و «نَضِر» نيز به معني خوشرنگي و زيبايي است.
سُرُور: باور و عقيده به رسيدن به منافع آمده و همين باور و يا رسيدن به سود است كه آثــار شادماني در چهره را نمايان مي‌سازد.
(606) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

وَ جَــزاهُــمْ بِمــا صَبَــرُوا جَنَّــةً وَ حَــريــرا
خداوند در بـرابـر شكيبايي آنان ، بهشت و لباس‌هاي حرير بهشتي را به آن‌ها پاداش مي‌دهد.
(12 / انسان)
شرح آيه از تفسير نمونه
بعد از اشاره اجمالي در آيات گذشته به نجات ابرار و نيكان از عذاب‌هاي دردناك روز قيامت و رسيدن آن‌ها به لقاي محبوب و غرق در سرور و شادماني شدن ، در آيات 12 الي 22 اين سوره به شرح اين نعمت‌هاي بهشتي پرداخته ، حداقل پانزده نعمت را در طي اين آيات برمي‌شمرد: نخست از مسكن و لباس اين بهشتيان سخن مي‌گويد . آري در برابر آن همه استقامت و ايثار كه نمونه آن وفاء به نذر و روزه داشتن و بخشيــدن طعــام مــورد نيــاز خــود هنگــام افطــار به مسكيــن و يتيم و اسير است، خداوند آن‌ها را در باغ‌هاي مخصوصي از بهشت جاي مي‌دهد و بهترين لبــاس‌ها را بر آن‌هــا مي‌پـوشاند.
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
به خاطر شكيبايي و پايداريشان در خودسازي و در برابر موانع و مشكلات گوناگون رشد و كمال و اطاعت خدا ، به آنان بوستاني پرطراوت و زيبا و لباس فاخر و پرشكوه ابريشمين ارزاني مي‌گردد.
تفسير مردان (607)
مُتَّكِئِيــــنَ فيهــا عَلَــي الأَرائِــكِ لا يَــــرَوْنَ فيهــا شَمْسـا وَ لا زَمْهَــريــــرا
اين درحالي‌است كه بر تخت‌هاي زيبا تكيه كرده‌اند، نه آفتاب را در آن‌جا مي‌بينند، نه سرما را.
(13 / انسان)
شرح آيه از تفسير نمونه
«اَرائِك» جمع «اَريكَة» دراصل به‌تخت‌هايي مي‌گويندكه درحجله‌عروس مي‌نهند و اين‌جــا منظـور تخت‌هــاي زيبا و فاخر است. « زَمْهَرير » از ماده « زَمْهَر » به معني شدت سرما است. ذكر اين حالت (تكيه كـردن بر تخت‌ها) ، اشاره به آرامش و راحتي كامل آن‌ها است ، چراكه انسان معمولاً در هنگام آرامش در چنين حالتي به سر مي‌بــرد و ذيــل آيه نيــز اشــاره به اعتدال كامل هواي بهشت است. نه‌اين‌كه خورشيد و ماه در آن‌جا وجود نداشته باشد ، بلكه تابش ناراحت كننده خورشيد با وجــود ســايه‌هاي درختــان بهشتي وجود ندارد.
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

اَرائِك: اين واژه جمع «اَريكَة»، به معني تخت‌هايي پرشكوه و زيباست كه در حجله عـروس مي‌گذراند. پـاره‌اي نيـز آن را به معني بالـش‌هاي نـرم و فـاخر گرفته‌اند.
زَمْهَرير: سرماي سخت؛ و به جايي گفته مي‌شود كه از همه سردخانه‌ها سردتر است.
به باور گروهي از جمله «ابن عباس» آنان در سراها و حجله‌هاي زيبا و آراسته همسران بهشتي خويش، بر تخت‌ها تكيه مي‌زنند.
امّا به بـاور «زجـاج» منظـور تكيه‌زدن و شـادمان بودن است، چرا كه «اَريكَة» به مفهوم هر چيزي است كه به آن تكيـه مي‌زنند.
به باور گروهي از جمله «ابن‌عباس» آنان درسراها و حجله‌هاي زيبا و آراسته همسران بهشتي‌خويش، بر تخت‌ها تكيه مي‌زنند.
و از ديدگاه «ابومسلم» واژه «ارائك» به معني فرش‌هايي است كه بر روي آن تخـت‌هـاي پـرشكـوه افكنـده شـده است.
(608) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
وَ دانِيَـةً عَلَيْهِمْ ظِـلالُها وَ ذُلِّلَـتْ قُطُـوفُها تَذْليلاً
و در حـالـي است كـه سـايـه‌هـاي آن (درختـان بهشتـي) بـر آن‌هـا فـروافتـاده و چيـدن ميـوه‌هـايـش بسيـار آسـان اسـت. (14 / انسان)
شرح آيه از تفسير نمونه
نه مشكلي وجود دارد ، نه خاري در دست مي‌رود و نه احتياج به تلاش و حركتي براي چيدن ميوه‌ها است. اصول حاكم بر زندگي انسان در آن جهان با اين جهان بسيار متفاوت است و آن‌چه درباره نعمت‌هاي بهشتي در اين آيات و آيات ديگر قرآن آمده، تنها اشاراتي است پرمعني به آن مواهب عظيم ، وگرنه طبق تصريح بعضي از روايات در آن‌جا نعمت‌هايي است كه هيچ چشمي نديده و هيچ گوشي نشنيده و بر انديشه هيچ كسي نگذشته است. « ابن عباس » سخني دارد كه در ذيل بعضي از آيات همين سوره بيان كرده است ، مي‌گويد : آن‌چه را خداوند در قرآن از نعمت‌هاي بهشتي نام برده ، مثل و مانندي ندارد ، ولي خداوند آن را با نامي كه براي ما شناخته شده است، نام مي‌برد ؛ مثلاً از شراب طهوري نام مي‌برد كه با « زنجبيل » ممزوج شده است، اين مـاده معطـري بود كه عرب به آن علاقه داشت .(1)
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
پاره‌اي برآنندكه خورشيد دربهشت به‌گونه‌اي مي‌تابد كه سايه‌ها را از ميان نمي‌برد.
اين ميوه‌ها به گونه‌اي آماده و در دسترس نيكان و پاكان هستند، كه با برخاستن آنان ميوه‌ها نيز بالا مي‌روند و با نشستن و يا خوابيدن آنان فرود

مي‌آيند و به آنان نزديك مي‌گردند.
به باور پاره‌اي دست نيكان و پاكان براي چيدن ميوه‌هاي بهشتي، نه با خاري رو به رو مي‌گردد و نه دوري و موانع ديگري.
1- « مجمع البيان » ، جلد 10 ، صفحه 411 .
تفسير مردان (609)
وَ يُطافُ عَلَيْهِمْ بِانِيَةٍ مِنْ فِضَّةٍ وَ اَكْوابٍ كانَتْ قَواريرا
و در گرداگرد آن‌ها ظرف‌هايي از نقره و قدح‌هايي بلورين مي‌گردانند (مملو از بهترين غذاها و نوشيدني‌ها). (15 / انسان)
قَواريرَ مِنْ فِضَّةٍ قَدَّرُوها تَقْديرا
ظرف‌هاي بلوريني از نقره كه آن‌ها را به اندازه لازم آماده كرده‌اند . (16 / انسان)
شرح آيه از تفسير نمونه
« آنِيَة » جمع « اِناء » به معني هرگونه ظرف است و « اَكْواب » جمع « كوُب » (بر وزن خوب) به معني ظرف آب است كه دسته نداشته باشد كه گاه از آن تعبير به « قَدَح » مي‌شود . « قَواريرَ » جمع « قارُورَة » به معني ظرف بلورين و شيشه‌اي است. در اين ظرف‌ها انواع غذاهاي بهشتي و در آن قدح‌هاي بلورين انواع نوشيدني‌هاي لذت‌بخش و نشاط‌آفرين ، به مقداري كه مي‌خواهند و علاقه دارند ، موجود است و خدمتكاران بهشتي پيوسته گرداگرد آن‌ها دور مي‌زنند و به آن‌ها عرضه مي‌كنند. عجيب اين‌كه مي‌فرمايد : ظرف‌هاي بلورين بهشتي از نقره ساخته شده است ، در حالي كه در عالم دنيا چنين ظرفي مطلقا وجود ندارد و ظرف‌هاي بلورين را از سنگ‌هاي مخصوصي كه ذوب مي‌كنند ، مي‌سازند . وليكن در واقع همان خدايي كه اين امكان رادر سنگ تيره آفريدكه قابل تبديل به شيشه و بلور باشد ، مي‌تواند اين امكان را در فلزي همچون نقره نيز بيافريند. و به هر حال از اين تعبير استفاده مي‌شود كه ظرف‌ها و جام‌هاي بهشتي هم صفا و شفافيت بلور را دارد و هم درخشندگي و زيبايي نقره را و نوشابه‌هايي كه در آن است ، كاملاً نمايان است. قابل توجه اين‌كه در حديثي از امام‌صادق آمده است كه: «يَنْفُذُ الْبَصَرُ في فِضَّةِ الْجَنَّةِ كَما يَنْفُذُ فِي الزُّجاجِ: نور چشم انسان در نقره بهشتي نفوذ مي‌كند ، آن‌چنان‌كه در شيشه و بلور دنيا نفوذ دارد » .(1) اين را نيز مي‌دانيم در عصر ما دانشمندان به اشعه‌هايي پي برده‌اند (مانند اشعه ايكس)
1- « مجمع البيان » ، جلد 10 ، صفحه 410 .
(610) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
كه از اجسام تيره نيز عبور مي‌كند و درون آن را مانند بلور نشان مي‌دهد.
« ابن عباس » مي‌گويد: همه نعمت‌هاي بهشتي شبيه و مانندي در دنيا

دارد، جز ظرف‌هاي بلورين كه از نقره است كه در دنيا شبيه و مانندي براي آن نيســت .(1)
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
واژه «اَكْواب» جمع «كَوْب»، به معني ظرف‌ها و ليوان‌هاي نقره‌اي و بدون دسته آمده است؛ امّا به بــاور «مجــاهــد» به معني كاسه‌هاي بزرگ است.
از امام صــادق عليه‌السلام آورده‌اند كه فــرمــود: ظــرف‌هاي نقــره‌اي بهشت بسان شيشه و بلور زيبا و سفيد و تماشايي است و چشم از پشت آنها مي‌بيند و داخل و خارج آنهـا نمـايان است.
«ابوعلي» مي‌گويد با اين كه شيشه از جنس سنگ و ريگ است، اما نقره اين گونه نيست، چگــونــه شيشــه و بلــور مي‌تــواند از نقــره باشــد؟
پاسخ اين است كه وقتي پديده‌اي با پديده ديگري نزديك و يا به فراواني با آن در آميزد و مخلوط شود، گرچه در واقع از جنس آن نباشد مي‌توان گفت از آن است و اين‌گــونه وصف مي‌گردد.
]اين بيان نظيراين سخن پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله است كه در وصف سلمان با اين كه نه هاشمي بود و نه عرب فرمود: سلمان، از ما خاندان پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله است. «اَلسَّلْمانُ مِنْ اَهْلِ الْبَيْتِ.»
اين سبك سخن در شعر عرب نيز نمونه‌هاي بسياري دارد.]
«ابن عبــاس» مي‌گــويــد: شيشه و بلور هر زميني از خاك آن ساخته مي‌شود و بدان دليل كه زمين بهشت نقــره‌اي است، شيشــه و بلــور آن جا نيــز نقره‌فام است.
1- « روح المعاني » ، جلد 29 ، صفحه 159 .
تفسير مردان (611)
وَ يُسْقَــوْنَ فيها كَأْسا كــانَ مِزاجُها زَنْجَبيـــــــلاً
و درآن‌جااز جام‌هايي سيراب مي‌شوندكه لبريزاز شراب طهوري‌است‌كه بازنجبيل‌آميخته است.
(17 / انسان)
شرح آيه از تفسير نمونه
به نظر مي‌رسد كه عرب دو نوع شراب با دو حالت مختلف داشته ؛ يكي به اصطلاح نشاط‌آور و محرك و ديگري سست‌كننده و آرامبخش كه اولي را با « زنجبيل » مي‌آميخته و دومي را با « كافور » و از آن‌جا كه حقايق عالَم آخرت در قالب الفاظ اين جهان نمي‌گنجد ، چاره‌اي جز ايـن نيست كه اين الفاظ با معني گسترده‌تر و والاتري براي آن حقايق بزرگ استخدام شود. گرچه درباره معني « زنجبيل » تفسيرهاي مختلفي نقل شده ، ولي غالبا به همان ريشه معطـر و خوشبويـي كـه در ادويه مخصوص غذا و نوشابه‌ها به كار مي‌رود ، تفسير كرده‌اند .

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
زَنْجَبيل: نوعي از ادويه است كه بسيار خوش‌طعم مي‌باشد و زبان‌را مي‌سوزاند. از اين ادويه به همراه عسل، مربايي خاص مي‌سازند، كه با آن برخي بيماري‌ها را مي‌توان برطرف ساخت. هنگامي كه آن را با شراب بياميزند لذت‌بخش‌تر است و عــرب به وسيلــه آن چيــزها را عطــرآگين مي‌ســاخت.
«ابن عباس» مي‌گويد: همه نعمت‌هاي بهشتي كه خدا آنها را در قرآن ياد مي‌كند، در اين جهان نظير و مانند ندارد، اما خدا بدان دليل كه با زبان مردم دنيا سخن مي‌گويد، آن نعمت‌ها را به نام‌هايي كه در دنيا هست مي‌خواند و بدان جهت كه عرب با زنجبيل خود را عطرآگين مي‌ساخت، خدا آن را در آيات قرآن آورده و وعده فرموده است‌كه نيكان‌وپاكان‌راازنوشابه‌هايي‌كه‌آميخته به‌زنجبيل‌است، سيراب‌خواهد ساخت.
(612) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
عَيْنــا فيهــا تُسَمّــي سَلْسَبيــلاً
از چشمه‌اي در بهشت كه نامش سلسبيل است. (18 / انسان)
شرح آيه از تفسير نمونه
« سَلْسَبيل » نوشيدني بسيار لذيذي را مي‌گويند كه به راحتي در دهان و گلو جاري مي‌شود و كاملاً گواراست ، بسياري عقيده دارند كه از ماده « سَلاسَة » به معني "رواني" گرفته شده است، همان‌گونه كه به عبارت‌هاي روان و جالب نيز « سَليس » گفته‌مي‌شود.
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
سَلْسَبيل: به معني شراب ملايم و لذت‌بخش آمده است.
«ابن اعرابي» مي‌گويد: اين واژه را كه نام چشمه‌اي در بهشت است فقط در قرآن ديــدم و شنيــدم و اين از ابــداعــات ايــن كتــاب است.
به باور پاره‌اي اين چشمه بهشتي بدان جهت «سلسبيل» ناميده شده است كه هماره در ســراهــا و كــاخ‌هــاي پرشكــوه نيكــان و پــاكــان برايشان مي‌جوشد و ســرچشمــه آن، بهشــت جــاودانــه و زيــر عرش است.
امّا به باور «قَتادَة» بدان دليل كه آب آن روان و رام آنان است و هر كجا بخواهند روان مــي‌گــردد، بــدان نــام خــوانــده شــده اسـت.
تفسير مردان (613)
وَ يَطُــوفُ عَلَيْهِـمْ وِلْـدانٌ مُخَلَّـدوُنَ اِذا رَأَيْتَهُـمْ حَسِبْتَهُــمْ لُــؤْلُــؤا مَنْثــُورا
و بر گِرد آن‌ها نوجواناني جاوداني (براي پذيرايي) مي‌گردند كه هرگاه آن‌ها را ببيني، گمان مي‌كني مرواريد پراكنده‌انـد. (19 / انسان)
شرح آيه از تفسير نمونه
هم خودشان در بهشت جاوداني هستند ، هم طراوت و زيبايي و نشاط جواني آن‌ها جاوداني است و هم پذيرايي كردن آنان ، زيرا تعبير

«مُخَلّدوُن» از يك‌سو و تعبير «يَطَوفُ عَلَيْهِمْ» (بر آن‌ها طـواف مي‌كنند) از سوي ديگر بيانگر اين واقعيت است. تعبير به « لُؤْلُؤا مَنْثُورا » (مرواريدهاي پراكنده) اشاره‌اي است به زيبايي و صفا و درخشندگي و جذّابيت آن‌ها و هـم حضورشان در همه جاي اين بزم الهي و روحاني .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
براي پذيرايي آنان و بزرگداشت‌شان نوجواناني هماره زيبا و جاودانه بر گردشان مي‌گردند و هر آنچه بخواهند برايشان آماده مي‌سازند،
كـه چـون آنـان را ببينـي مي‌پنـداري كه بسـان مـرواريدهايي درخشان و زيبـا پراكنده‌اند، به بـاور پـاره‌اي منظـور اين است كـه در زيبـايي و درخشنـدگي و فراواني بسان مرواريدهايي پراكنده‌اند.
امّا به بـاور پـاره‌اي ديگر منظور پراكندگي آنان براي پذيرايي است، چرا كه اگر آنـان در يك صـف و يك رديف از نيكـان پذيرايي مي‌كـردنـد، آنان را منظم و رديف شـده وصـف مي‌كـرد.
(614) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
وَ اِذا رَأَيْـــتَ ثَـمَّ رَأَيْـتَ نَعيمـا وَ مُلْكـا كَبيـــرا
و هنگـامي كه آن‌جـا را ببيني ، نعمت‌ها و ملك عظيمي را مي‌بيني. (20 / انسان)
شرح آيه از تفسير نمونه
واژه « نَعيـم » كه در لغت به‌معني "نعمت‌هاي فراوان" است و « مُلْك كَبير » كه از عظمت و وسعت باغ‌هاي بهشتيان خبر مي‌دهد ، مفهوم وسيع و گسترده‌اي دارند كه همه تفسيرهاي ذيل‌الذكر مصاديقي از آن است.
ازجمله در حديثي از امام صادق مي‌خوانيم : « معني آيه اين است كه مُلكي است كه هرگز زايل نمي‌شـود و فنا نمي‌پذيرد » .(1) يا بهشتيان هرچه اراده‌كنند، به‌آن دست مي‌يابند. يا پايين‌ترين فرد بهشتي قلمرو مُلكش به اندازه‌اي است كه وقتي نگاه مي‌كند ، فاصله هزار سال راه را مي‌بينـد. يا بـه معنـي مُلـك دائمـي و ابـدي و توأم با تحقق تمـام آرزوهاست .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
از امـام صـادق عليه‌السلام آورده‌انـد كه فـرمـود: نعمت‌هاي گـرانقـدر و شكوه و عظمت فناناپذيري را مي‌نگري لا يَـزُولُ وَ لا يَفْنـي.
به بـاور بـرخي منظور اين است كه: و هنگامي كه آنجا را بنگري نعمت‌هاي بي‌شمـار و وصـف‌ناپذيـري را بنگـري كه تنهـا پـاره‌اي را قـرآن وصف مي‌كند.
از ديدگاه برخي منظور اين است كه نيكان بارگاه خدا قدرت و شوكتي در بهشت دارند كه هر چه بخواهند بر انجام آن توانا مي‌شوند.
1- « مجمـــــع البيـــــان » ، جلـــــد 10 ، صفحـــــه 411 .

تفسير مردان (615)
عالِيَهُمْ ثِيابُ سُنْدُسٍ خُضْرٌ وَ اِسْتَبْرَقٌ وَ حُلُّوا اَساوِرَ مِنْ فِضَّةٍ وَ سَقيهُمْ رَبُّهُمْ شَرابا طَهُورا
بر اندام آن‌ها (بهشتيان) لباس‌هايي است از حرير نازك سبز رنگ و از ديباي ضخيم و با دستبندهايي‌ازنقره‌تزيين‌شده‌اند و پروردگارشان شراب‌طهور به‌آن‌هامي‌نوشاند.(21 / انسان)
شرح آيه از تفسير نمونه
تا اين‌جا به قسمتي از نعمت‌هاي بهشتي از قبيل ؛ « مساكن » ، « تخت‌ها » ، « سايه‌ها » ، « ميوه‌ها » ، « نوشيدني‌ها » ، « ظرف‌ها » و « گروه پذيرايي‌كنندگان » اشاره شد، اكنون نوبت "وسايل تزييني" بهشتيان است. « سُنْدُس » به‌معني پارچه ابريشمين نازك است ، در حالي كه «اِسْتَبْرَق» به معني پارچه ابريشمين ضخيم است ، بعضي آن را از كلمه فارسي « اِستبر » يا « ستبر » مي‌دانند و بعضي احتمال داده‌اند كه از ريشـه عربي « برق » به معني تلألؤ گرفته شده است. « اَساوِر » جمع «اَسْوِرَة» و آن نيز به نوبه خود جمع «سُوار» يا «سِوار» است كه در اصل از كلمه فارسي «دستوار» به‌معني "دستبند" گرفته‌شده و به‌هنگام نقل به زبان عربي مختصر تغييري در آن پيدا شده و به‌صورت « سوار » درآمده است . بهشتيان با دستبندهايي از نقره تزيين شده‌اند، نقره‌هايي شفاف كه همچون بلور مي‌درخشد و از ياقوت و درّ و مرواريد زيباتر است. انتخاب رنگ سبز براي لباس‌هاي بهشتي به خاطر آن است كه رنگي است بسيار نشاط‌آفرين ، همانند برگ‌هاي زيباي درختان و البته رنگ سبز انواع و اقسامي دارد كه هر كدام لطف خاص خود را دارند. در بعضي از آيات قرآن مانند آيه 31 سوره كهف چنين آمده است : « بهشتيان با دستبندهايي از طلا تزيين مي‌شوند » (يُحَلَّوْنَ فيها مِنْاَساوِرَ مِنْ ذَهَبٍ) و اين منافاتي با آن‌چه در آيه مورد بحـث آمده است ندارد ، زيرا ممكن است از جهت تنوع ، گاه با اين تزيين كنند و گاه با آن. در اين‌جا اين سؤال پيش مي‌آيد كه مگر دستبند طلا و نقره زينت زنانه نيست ؟ پس چگونه براي مردان بهشتي اين زينت ذكر شده است؟ ولي جواب آن روشن است ، زيرا در بسياري از محيط‌ها زينت طلا و نقره هم براي مردان است و هم براي زنان (هرچند كه اسلام زينت طلا را براي مردان تحريم كرده) ولي البته نوع دستبندهاي زنان و مردان متفاوت است و در
(616) آياتُالرِّجالِ فِيالْقُرْآن
آيه 53 سوره زخرف كه از قول فرعون نقل شده ، مي‌خوانيم : « فَلَوْ لا اُلْقِيَ عَلَيْهِ اَسْوِرَةٌ مِنْ ذَهَبٍ : پس چرابه موسي دستبندهايي از طلا داده نشده است » ؟ كه نشان مي‌دهد دستبند طلا براي‌مردان درمحيط مصر نشانه عظمت محسوب مي‌شد. به علاوه همان‌گونه كه بارها اشاره

كرده‌ايم ، چون براي نعمت‌هاي بهشتي الفاظ معمولي اين دنيا هرگز كافي نيست ، راهي جز اين وجود ندارد كه با اين الفاظ ، اشاراتي به آن نعمت‌هاي عظيم و توصيف‌ناكردني شود. و در پايان آيه به عنـوان آخـرين و مهـم‌تـرين نعمت از اين نعمت‌ها مي‌افزايد: « و پروردگارشان شراب طهور به آن‌ها مي‌نوشاند ». درست است كه در لابلاي اين نعمت‌ها نيز سخن از نوشيدني‌هاي گوارا و جام‌هايي كه از چشمه سلسبيل پر مي‌شود و بهشتيان از آن سيراب مي‌گردند ، بود ولي ميان آن‌ها و آن‌چه در اين آيه آمده است ، فرق بسياري وجود دارد ، زيرا از يك سو در آن‌جا ، ساقي « وِلْدانٌ مُخَلَّدوُن » بودند ، اما در اين‌جا ، ساقي « خـدا » است و چه تعبير عجيبي . مخصوصا با تكيه بر كلمه « رَب » (خداوندي كه هميشه اين انسان را پرورش داده و مالك و مربي او است) ، وي را در مراحل تكامل همواره پيش برده تا به آخرين مرحله رسيده و اكنون نوبت آن است كه ربوبيّتش را به حدّ اعلا برساند و با دست قدرتش از جام شراب طهور ، ابرار و نيكان را سيراب و سرخوش كند. و از سوي ديگر « طَهـُور » به معني چيزي است كه هم پاك است و هم پاك‌كننده ، به اين ترتيب اين شراب ، جسم و روح انسان را از هرگونه آلودگي و ناپاكي پاك مي‌كند و آن‌چنان روحانيت و نورانيت و نشاط به او مي‌بخشد كه وصفش در هيچ عبارتي نمي‌گنجد ، حتي در حديثي از امام صادق نقل شده :«يُطَهِّرُهُمْ عَنْ كُلِّ شَيْءٍ سِوَي اللّهِ : قلب و جان آن‌ها را از همه چيز جز خـداونـد پاك مي‌كند » .(1) پرده‌هاي غفلت را مي‌دَرَد ، حجاب‌ها را از بين مي‌برد و انسان را شايسته حضور دائم در جِـوار قرب خدا مي‌كند ، نشئه اين شراب طهور از هر نعمتي برتر و از هر موهبتي بالاتر است. اگر شراب آلوده دنيا عقل را زايل مي‌كند و انسان را از خدا دور مي‌سازد ، اما شراب طهوري كه با دست ساقي اَلَسْت داده مي‌شود ، او را از « ما سِوَي اللّه » بيگانه كرده ، غرق در جمال و جلال

1- « مجمع البيان » ، جلد 10 ، صفحه 411 .

او مي‌كند. خلاصه اين‌كه لطفي‌كه دراين‌آيه و در اين‌نعمت نهفته است ، از همه برتر و بالاتر است. از حديثي كه از رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله نقل شده ، استفاده مي‌شود كه چشمه شراب طهور بر دَرِ بهشت قرار دارد: « جرعه‌اي از اين شراب طهور به آن‌ها داده مي‌شود و خداوند به وسيله آن قلوب آن‌ها را از حسد (و هرگونه صفات رذيله) پاك مي‌سازد » .(1) جالب اين‌كه تعبير به « طَهـُور » در قرآن مجيد فقط در دو مورد آمده ، يكي در مورد باران (48 / فرقان) كه همه چيز را پاك و زنده مي‌كند و ديگري در اين آيه‌كه‌درباره‌شراب‌مخصوص‌بهشتي‌كه آن نيز پاك‌كننده و حياتبخش است،آمده‌است.

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
سُنْـدُس: لبـاس ابـريشمـي زيبـا و گـران‌قيمـت.
اِسْتَبْرَق: ديباي ستبري است كه مي‌درخشد و جلوه مي‌كند.
از امـام صـادق عليه‌السلام آورده‌انـد كـه: بر روي لبـاس آنـان جامه‌هايي از حرير سبـز نـازك و از ديبـاي ستبـر است.
گفتني است كه منظور از ضخامت و درشتي نه در بافت لباس و پارچه آن كه اشاره به بالابودن ارزش آن لباس‌ها مي‌باشد.
وَ حُلُّـوا أَسـاوِرَ مِـنْ فِضَّـةٍ
و آنـان با دستبنـدهايي سيميـن آراسته شـده‌انـد.
آري، با دستبندهايي از نقره درخشان و بلورين كه زيباتر از درّ و ياقوت و مرواريد اسـت و ارزشمنـدتر از طـلاي نـاب.
پاره‌اي برآنند كه: آنان گاه با وسايل زينتي نقره‌اي خود را آراسته مي‌سازند و گاه با طـلاهـا تا به انـواع زينت‌هـا و زيـورهـا آراسته بـاشند.
در آيـه ديگري از قرآن در مـورد بهشتيـان آمده است كه:
يُحَلَّوْنَ فيها مِنْ اَسـاوِرَ مِـنْ ذَهَبٍ...(2)
1- « نـور الثقلـين » ، جلـد 5 ، صفحـه 485 ، ذيل حديـث 60 .
2. سورۀ كهف، آيۀ 31.
(618) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
آنـان هستنـد كه بهشت‌هاي جـاودانـه از آن آنهاست... در آنجا با دستبندهايي از طـلا آراسته مي‌شـونـد.
گفتنـي است كه گـرچـه نقـره در اين جهـان از نظر ارزش از طلا فروتر است، اما نقره بهشت با وصفي كه از آن آمد در اوج بـرتـري است؛ افزون بر اين نكته در سراي آخرت اين وسايل آراستگي و تزييني براي شادي و طراوت است، نه خريد و فـروش تا قيمـت مطـرح باشـد.
وَ سَقـاهُـمْ رَبُّهُمْ شَـراباً طَهُـوراً
و پروردگارشان به آنان شرابي پاك و ناب مي‌نوشاند.
منظور از شراب پاك، عبارت از شرابي است كه هم از ناپاكي شراب‌هاي دنيا به دور است و اگر بر دست و پاي انسان برسد آلوده نمي‌سازد و هم از عوارض و پليدي‌ها و بدمستي‌هاي شراب‌هاي دنيا و چيزي است كه جسم و روح انسان را از پليدي‌هاي ظـاهـري و اخلاقي پـاك مي‌كند.
به باور پاره‌اي اين شراب پاك بسان شراب دنيا باعث فزوني ادرار نمي‌گردد، بلكه در پيكر آنان به صورت رطوبت و عرق روان مي‌گردد كه از مشك خوشبوتر و عطرآگين‌تر است؛ به همين دليل است كه در بهشت پرطراوت و نعمت، يك مرد داراي قدرت و خوراك و همسرخواهي يكصد مرد در اين دنياست و هر آنچه به صورت خوردني و نوشيدني مصرف مي‌كند، فزوني مصرف بدن به صورت عرق كه خوشبوتر از مشك و عنبر

است از پوست بدنش خارج مي‌شود و دگر باره ميل او به غذاها و شـراب‌هاي پـاك بهشـت و همسـران زيبـايش را در خـود احسـاس مي‌كنـد.
از حضرت صادق عليه‌السلام آورده‌اند كه اين شراب پاك جسم و جان آنان را از همه چيز جز از ذات پاك و بي‌همتاي خدا پاك و پاكيزه مي‌سازد، چرا كه تنها ذات پاك خدا و يـاد و نـام اوست كه انسان را از آلوده‌شدن به ناپاكي‌ها و نارواها باز مي‌دارد و او را پـاك و پـاكيـزه مي‌سـازد و به او رنگ خدا مي‌بخشد.
تفسير مردان (619)
اِنَّ هـذا كـانَ لَكُـمْ جَـزاءً وَ كـانَ سَعْيُـكُمْ مَشْـكُورا
اين جزاي شماست و سعي و تلاش‌شما موردقدرداني‌است. (22 / انسان)
شرح آيه از تفسير نمونه
مبادا كسي تصور كند كه اين مواهب و پاداش‌هاي عظيم را بي‌حساب مي‌دهند ، اين‌ها همـه جزاي سعي و عمل است و پاداش مجاهدت‌ها و خودسازي‌ها و چشم‌پوشي از گناه است. بيان اين مطلب خود لذت و لطف خاصي دارد كه خداوند بزرگ يا فرشتگان او ، ابرار و نيكان را مخاطب ساخته و به عنوان قدرداني و تشكر از آن‌ها مي‌گويند : اين‌ها همه پاداش اعمال شما است و سعي شما مشكور است ، بلكه به گفته بعضي از مفسران اين نعمتي است مافـوق همه نعمت‌ها و موهبتي است بالاتر از همـــه مـــواهـــب كـــه خـــدا از انســـان تشكـــر كنـــد.
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
تلاش و كوشش شما در راه خشنودي خدا و اطاعت او و دوري‌گزيدنتان از گناه و ستم و نافرماني حق در خور سپاس و قدرداني است و اين گونه از آن قدرداني و حق‌شناسي مي‌گردد.

پـرتوي از آيات(1)

آيات دلنواز و الهام‌بخشي كه از «ابرار»، يا بندگان ويژه خدا و نيكان و پاكان بارگاه او سخن مي‌گويد از ابعاد گوناگوني در خور نگرش و درس گرفتن است:

1 ـ برتري و شكوه وصف‌ناپذير خاندان پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله

به گونه‌اي كه در شأن نزول و داستان فرود آيه‌هاي 22 ـ 5 بيان شد، اين 18 آيه در مورد شخصيت والاي علي و فاطمه و دو نورديده آنان حسن و حسين ـ كه سلام خدا

1. مترجم.

(620) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

بر آنان باد ـ و داستان اخلاص و ايمان و بشردوستي و مردم‌خواهي آنان فرودآمد و در حقيقت سندي است بزرگ و پرافتخار بر فضيلت آنان.

بر اين حقيقت همه دانشمندان و قرآن‌پژوهان و محدثان مذهب اهل بيت اتفاق نظر دارند و بيشتر علماي مشهور و نامدار اهل سنت نيز بر اين واقعيت معترف هستند و اين را نوشته و پاره‌اي اين داستان را در قالب شعر ريخته‌اند، كه صاحب «الغدير» در كتاب ارزشمند خويش 34 نفر از علماي نامدار آنان را نام مي‌برد كه اين حديث و اين موضوع را در كتاب‌هاي خود آورده‌اند و نام كتاب و صفحه مورد نظر را نيز نشان مي‌دهد. همين گونه صاحب كتاب «اِحْقاقُ الحق» اين داستان افتخارآفرين و حديث آن را از 34 نفر از علماي اهل سنت با بيان مدرك و مأخذ ترسيم مي‌نمايد.(1)

با اين بيان نيكان و پاكان و شايستگان راستين و بي‌نظير بارگاه خدا خاندان پيامبرند و آنان هستند كه سمبل ايمان و اخلاص و خدادوستي و بشردوستي و محروم‌نوازي مي‌باشند و بر ماست كه آنان را سرمشق و الگو سازيم و با رعايت مقررات خدا و راستي و درستي بكوشيم تا در دايره وسيع‌تر «اَبْرار» درآييم.

2 ـ پرتوي از ويژگي‌هاي ابرار

در اين آيات از ويژگي‌ها و اوصاف آنان اين گونه ياد مي‌گردد و در برابر چشم‌انداز كمال‌جويان قرار مي‌گيرد:

1 ـ وفاداري در برابر خدا و بندگان او.

2 ـ خداترسي و احساس مسئوليت در برابر خدا و بازخواست و حسابرسي ذات پاك او.

3 ـ رسيدگي به محرومان و آسيب‌ديدگان جامعه با غذا و لباس و

پنـاه‌دادن به آنـان و مهرورزيدن به آنها.
4 ـ ايثـار و فداكاري و از خودگذشتگـي و دگـر دوستـي بي‌نظيـر و مثال‌زدني.
5 ـ ويـژگـي اخـلاص و يـاري رسـاني و گـره‌گشـايي بـدون منـت و
1. الغَدير، ج 3، ص 111 ـ 107؛ اِحْقاقُ الْحَقِّ، ج 3، ص 170 ـ 157.
تفسير مردان (621)
فخـرفـروشـي و ريـاكـاري و خـودنمـايـي.
6 ـ تـرس از روز سهمگيـن رستـاخيـز.(1)
3 ـ پاداش شكـوهبار آنان در سراي آخرت
اين آيات نشانگر آن است كه خداي بنده‌نواز و حق‌شناس، افزون بر بلندآوازه ساختن ياد و نام آنان و بارش باراني از مهر و لطف خويش بر آنان در هماره زندگي، اين پـاداش پرشكوه و متنوع را نيز برايشان بر مي‌شمارد:
1 ـ نعمت امنيـت و آرامـش.
2 ـ نعمت مسكن پرشكـوه در بهشت پرطراوت و زيبا.
3 ـ نعمت لبـاس‌هاي فـاخـر و تمـاشـايي بهشـت.
4 ـ تخت‌ها و فـرش‌هاي زيبـا.
5 ـ سايه آرام‌بخش و دل‌انگيز.
6 ـ هـواي مطبـوع ومـلايـم.
7 ـ انواع ميوه‌ها و خوردني‌ها.
8 ـ انـواع نوشيـدني‌ها و شـراب پاك و پاكيزه‌ساز و زداينده غفلت‌ها و رنج‌ها و پليـدي‌هـاي ظـاهري و باطني.
9 ـ ظروف زيباي پـذيـرايي.
10 ـ وسـايـل زينتـي.
11 ـ پـذيـرايي‌كننـدگـان خـوب و سـرشـار از ادب و كمـال و جمـال.
12 ـ و از همـه پرشكـوه‌تر قـدردانـي و حق‌شنـاسي خـدا از شايستگان.(2)
گفتني است كه نعمت‌هاي شكـوهبـار بهشتي كه خدا وعده آنها را به «اَبْرار» مي‌دهد، همه و همه متناسب با سراي آخرت است و در دنيا نظير و مانند ندارد، اما قرآن بدان دليل كه با زبان و فرهنگ مردم دنيا سخن مي‌گويد، آن نعمت‌ها را با نام نعمـت‌هـاي مـورد نظـر مـردم دنيـا مي‌شمـارد و بـه تـابلـو مـي‌بـرد.
1. آيه‌هاي 10 ـ 7.
2. آيه‌هاي 22 ـ10.
(622) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

واي بر عيبجويان وَ غيبت‌كنندگان
بِسْـمِ اللَّهِ الـرَّحْمنِ الرَّحيمِ
بنـام خـداوند بخشـنده بخشـايشـگر
وَيْـــلٌ لِكُـــلِّ هُمَـزَةٍ لُمَـــزَةٍ

(1 / همزه)
شرح آيه از تفسير نمونه
آنها كه با نيش زبان و حركات دست و چشم و ابرو : در پشت سر و پيش رو ، ديگران را استهزاء كرده يا عيبجويي و غيبـت مي‌كننـد ، يا آنهـا را هدف تيرهاي طعن و تهمت قرار مي‌دهند . « هُمَزَة » و « لُمَزَة » هر دو صيغه مبالغه است ، اولي از ماده « همز » در اصل به معني "شكستن" است و از آنجا كه افراد عيبجو و غيبت‌كننده شخصيت ديگران را درهم‌مي‌شكنند ، به آنها « همزة » اطلاق شده است و دومي از ماده « لمز » (بر وزن رمز) در اصل به معني "غيبت‌كردن و عيبجويي نمودن" مي‌باشد. از مجموع كلمات ارباب لغت اين‌طور استفاده مي‌شود كه دو واژه « هُمَزَة » و « لُمَزَة » به يك معني است و مفهوم وسيعي دارد كه هرگونه عيبجويي و غيبت و طعن و استهزاء ، به وسيله زبان و علايم و اشارات و سخن‌چيني و بدگويي را شامل مي‌شود . « وَيْـل» تهديد شديدي است نسبت به اين گروه و اصولاً آيات قرآن موضعگيري سختي در برابر اين‌گونه افراد نموده و تعبيراتي دارد كه درباره هيچ گناهي مانند آن ديده نمي‌شود . اصولاً آبرو وحيثيت اشخاص ازنظر اسلام بسيار محترم است و هر كاري كه موجب تحقير مردم گردد ، گناه بزرگي است. درحديثي از پيغمبر اكرم صلي‌الله‌عليه‌وآله آمده‌است : « اَلا اُنَبِّئُكُمْ بِشِرارِكُمْ ؟ قــالــوُا : بَلي يا رَســوُلَ اللّهِ صلي‌الله‌عليه‌وآله قالَ : اَلْمَشّاؤُونَ بِالنَّميمَةِ ، اَلْمُفَرِّقوُنَ بَيْنَ الاَحِبَّةِ ، اَلْباغوُنَ لِلْبُرَآءِ الْمَعايِبَ : آيا شما را از شريرترين افراد خبر دهم ؟ گفتند : آري اي رسول خدا. فرمود: آنهاكه بسيار سخن‌چيني مي‌كننــد، در ميان دوستان‌جدايي مي‌افكنند و براي افراد پاك و بي‌گناه در جستجوي عيوبند » .
تفسير مردان (623)
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
هُمَزَة: اين واژه از ريشه «هَمْز» به معني طعنه زدن و متلك پراني بسيار است، و در اصل به معني «شكستن» آمده است؛ و از آن جايي كه عيب‌جو و طعنه زننده با كار خويش شخصيت و اعتبار ديگران را به ناروا هدف عيبجويي و آماج تيرهاي غيبت و تهمت و طعنــه مي‌ســازد، اين واژه در ايــن مــورد به كار مي‌رود.
لُمَزَة: از ريشه «لَمْز» به معني عيبجويي رويارو آمده است. با اين بيان تفاوت ميان اين دو واژه اين است كه «هُمَزَة» به معني عيبجويي نهان و

پشت سر ديگران است، امّا «لَمَـزَة» به معني عيب‌جويي آشكار و رويارو.
واژه «لُمَزَة» به معني تحقير و آزار ديگري با اشاره چشم و ابرو.

به باور پاره‌اي منظوراين است كه: واي بر هر عيبجويي كه در نهان و آشكار و يا رويارو و پشت سر، عيب ديگران را مي‌جويد.
امّا از ديــدگــاه «ابن عبــاس» آيــه شــريفه هشــداري است به كســاني كه غيبت ديگران را مي‌كننــد و بــا سخــن چيني و دو به هــم زدن بــذر كينــه و دشمنــي و جــدايي در دل‌هــا مي‌افشــانند.
(624) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
اَلَّذي جَمَعَ مـالاً وَ عَـدَّدَهُ
همــان كس كه مــال را جمـع‌آوري و شماره كرده (بي‌آن‌كه‌حساب مشروع و نامشروع كند).
(2 / همزه)
شرح آيه از تفسير نمونه
« عَدَّدَه » در اصل از ماده « عد » به معني "شمارش" است . آن قدر به مال و ثروت علاقه دارد كه پيوسته آنها را مي‌شمرد و از برق درهم و دينار و پولهاي ديگر ، لذت مي‌برد و شادي مي‌كند . آيه ناظر به ثروت‌اندوزاني است كه مال را نه به عنوان يك وسيله بلكه به عنوان يك هدف مي‌نگرند و در جمع‌آوري آن هيچ قيد و شرطي قائل نيستند ، از حلال و حرام و تجاوز بر حقوق ديگران از طريق شرافتمندانه و يا طرق پست و رذيلانه آن را جمع‌آوري مي‌كنند و آن‌را تنها نشانه عظمت و شخصيت مي‌دانند. آنها مال را براي رفع نيازهاي زندگي نمي‌خواهند و به همين دليل هر قدر به اموالشان افزوده شود ، حرصشان بيشتر مي‌گردد وگرنه مال در حدود معقول و از طرق مشروع نه تنها مذموم نيست ، بلكه در قرآن مجيد گاهي‌از آن به‌عنوان « فضل اللّه » تعبير شده ، آنجاكه مي‌فرمايد: « وَ ابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللّهِ » (10 / جمعه) و در جاي ديگر از آن تعبير به خير مي‌كند: « كُتِبَ عَلَيْكُمْ اِذا حَضَـرَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ اِنْ تَرَكَ خَيْرا الوَصِيَّةُ: بر شما مقرر شده كه وقتي مرگ يكي‌از شما فرارسد ، اگر خيري (مالي) از خود به يادگار گذارده ، وصيت كند » (180 / بقره) . چنين مالي مسلما نه مايه طغيان است ، نه وسيله تفاخر ، نه بهانه استهزاي ديگران . اما مالي كه معبود و هدف نهايي است ، ننگ است و ذلت ، مصيبت است و نكبت و مايه دوري از خدا و ماندن ابدي در آتش دوزخ است. و غالبا جمع‌آوري مقدار زيادي از اين مال جز با آلودگي‌هاي فراوان ممكن نمي‌شود. لذا در حديثي‌از امام عليّ‌بن‌موسي الرّضا مي‌خوانيم كه فرمود : «لايَجْتَمِعُ الْمالُ اِلاّ بِخَمْسِ خِصالٍ ؛ بُخْلٌ شَديدٌ وَ اَمَلٌ طَويلٌ ، وَ حِرْصٌ غالِبٌ ، وَ قَطيعَةُ رَحِمٍ ، وَ ايثارُ الدُّنْيا عَلَي الْآخِرَةِ: مال زياد جز با پنج خصلت در يك جا جمع

نمي‌شود ؛ بخل
تفسير مردان (625)
شديد ، آرزوهاي دور و دراز ، حرص زياد ، قطع ارتباط با خويشاوندان و مقدم داشتن دنيا بر آخرت » . (1) زيرا كساني‌كه سخاوتمند هستند و گرفتار آرزوهاي دور و دراز نيستند ، مراقب حلال و حرامند ، به ارحام خود كمك مي‌كنند و غالبا اموال نزد آنها جمع نمي‌شود، هر چند درآمدشان زياد باشد.
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
عَدَّدَهُ: از ريشه «عدَّ» به معني شمردن آمده است.
به باور «فَرّاء» منظور اين است كه به شمردن و نازيدن به آن اموالِ بسيار پرداخت. اما به باور «زَجّاج» آن را براي روزها و سال‌هاي آينده آماده ساخت.
از ديدگاه «جُبّائيّ» ثروتي بسيار از راه حرام گرد آورد، و بدون پرداختن حقوق مالي خويش، آن را براي روز مبادا ذخيره كرد.
1- « نور الثقلين » ، جلد 5 ، صفحه 668 ، حديث 7 .
(626) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
يَحْسَبُ اَنَّ مالَهُ اَخْلَدَهُ
گمان مي‌كند كه اموالش سبب جاودانگي اوست. (3 / همزه)
شرح آيه از تفسير نمونه
جالب اينكه « اَخْلَد » دراينجا به‌صورت « فعل ماضي » آمده ، انسان مال‌پرست گمان مي‌كند اموالش او را به‌صورت يك موجود جاودانه درآورده است ، نه مرگ مي‌تواند به سراغ او آيد ، نه بيماريها و حوادث جهان مشكلي براي او ايجاد مي‌كند ، چراكه مشكل‌گشا در نظرش تنها مال و ثروت است و اين مشكل‌گشا را در دست دارد. چه پندار غلط و خيال خامي . اموالي كه آنقدر در اختيار قارون بود كه كليد گنجهايش را چندين مرد زورمند به زحمت برمي‌داشت ولي به هنگام حمله عذاب الهي نتوانستند مرگ او را ساعتي به تأخير اندازند و خداوند او و گنجهايش را در يك لحظه با يك زمين لرزه مختصر در زمين فرو برد : « فَخَسَفْنا بِهِ وَ بِدارِهِ الْأَرْضَ (81 / قصص)». اموالي كه نمونه كاملش در دست فراعنه مصر بود ولي به مصداق « كَمْ تَرَكُوا مِنْ جَنّاتٍ وَ عُيُونٍ وَ زُرُوعٍ وَ مَقامٍ كَرِيمٍ وَ نَعْمَةٍ كانُوا فيها فاكِهِينَ : چه بسيار باغها و چشمه‌ها از خود به‌جاي گذاشتند و زراعتها و قصرهاي جالب و گرانقيمت و نعمتهاي فراوان ديگر كه در آن متنعم بودند » (25 تا 27 / دخان)، ولي همه اينها به آساني در عرض ساعتي به ديگران رسيد : « كَذلِكَ وَ اَوْرَثْناها قَوْما اخَرين » (28 / دخان) . ولذا در قيامت كه پرده‌ها كنار مي‌رود، آنها به اشتباه بزرگشان پي مي‌برند و فريادشان بلند مي‌شود: « ما اَغْني عَنّي مالِيَهْ ، هَلَكَ عَنّي سُلْطانِيَهْ : مال

و ثروتم هرگز مرا بي‌نياز نكرد، قدرت من نيز از دست رفت » (28 و 29 / حاقه) . اصولاً انسان از فنا و نيستي متنفر است و طرفدار جاودانگي است و همين علاقه دروني به ما در بحث معادشناسي كمك مي‌كند كه بدانيم انسان براي جاودانگي آفريده شده است والاّ غريزه عشق به جاودانگي در او نبود . ولي اين انسان مغرور و خودخواه و دنياپرست، گاه جاودانگي خودرا در اموري

تفسير مردان (627)

مي‌بيند كه درست مايه فنا و نيستي اوست ، مثلاً مال و مقام را كه غالبا دشمنان بقاي او هستند ، وسيله جاودانگي مي‌شمرد . از اين بيان روشن شد كه تصور جاودانگي به‌وسيله مال دليلي براي جمع مال و جمع مال نيز عاملي براي استهزاء و سخريه ديگران در نظر اين كوردلان محسوب مي‌شود .

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

واژه «اَخْلَدَ» گرچه در قالب ماضي است، امّا به مفهوم مضارع يا «يُخْلِدُ» مي‌باشد، و قرينه اين سخن واژه «يَحْسَبُ» در آيه است. و با اين كه قطعي بودن مرگ بر همگان روشن است، اين تعبير بدان جهت كه آن زرسالار مغرور و مست، رفتارش به گونه‌اي بود كه گويي مي‌پنداشت ثروت و قدرت بادآورده‌اش مي‌تواند او را از مرگ نجات دهد.

(628) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن

كَلاّ لَيُنْبَذَنَّ فِي الْحُطَمَةِ

چنين نيست كه او مي‌پندارد، به زودي در حطمه (آتشي خرد كننده) پرتاب مي‌شود.

(4 / همزه)

وَ ما اَدْريكَ مَا الْحُطَمَةُ

و تو چه‌مي‌داني حطمه‌چيست؟(5 / همزه)

شرح آيه از تفسير نمونه

« حُطَمَة » صيغه مبالغه ازماده « حطم » به‌معني "درهم‌شكستن چيزي" است و اين نشان مي‌دهد كه آتش سوزان دوزخ به شدت اعضاي آنها را درهم مي‌شكند ، ولي طبق بعضي از روايات « حُطَمَة » نام تمام جهنم نيست ، بلكه نام بخش فوق‌العاده‌سوزاني ازآن است . (1) فهم اين معني كه آتش به‌جاي سوزاندن ، اعضا را درهم‌بشكند ، شايد در گذشته مشكل بود، ولي امروز كه مسأله شدت تأثير امواج انفجار بر همه ما واضح شده است كه چگونه ممكن است امواج ناشي از يك انفجار مهيب نه تنها انسان‌ها بلكه ميله‌هاي محكم آهن و ستون‌هاي عظيم ساختمان‌ها را درهم بشكند ، مطلب عجيبي نيست.

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
نَبْذ: اين واژه در اصل به معني دور افكندن چيزي به خاطر حقير و ناچيز شمردن آن آمده است، و واژه «لَيُنْبَذَنَّ» از اين باب است.
حُطَمَة: از ريشه «حَطْم» به معني شكستن و خردكردن آمده است و يكي از نام‌هاي دوزخ است.
به باور «مُقاتِل» اين واژه در اصل به معني خُردكننده و شكننده آمده، و منظور اين است كه: او در آتش دوزخ كه استخوان‌هارا خرد مي‌كند و درهم مي‌شكند افكنده خواهد شد.
1- « نـــور الثقليـن » ، جلـــد 3 ، صفحـــــه 17 و 19 ، حـــــديـث 60 و 64 .
تفسير مردان (629)
نــارُ اللّـهِ الْمــُوقَـــدَةُ
آتش برافروخته الهي است. (6 / همزه)
اَلَّتي تَطَّلِعُ عَلَي الاَفْئِدَةِ
آتشـي كه از دلها سرمي‌زند. (7 / همزه)
شرح آيه از تفسير نمونه
تعبير به « نارُ اللّه » (آتش الهي) ، دليل بر عظمت آن است . تعبير به « مُوقَـدَة » ، دليل بر فروزان بودن هميشگي آن است . عجيب اينكه اين آتش برخلاف تمام آتشهاي دنياكه نخست پوست را مي‌سوزاند و سپس به داخل نفوذ مي‌كند ، اول بردلها شراره‌مي‌زند و درون را مي‌سوزاند ، نخست قلب را و بعد مغز و استخوان را و سپس به خارج سرايت مي‌كند . اين چه آتشي است كه اولين جرقه‌هايش بر دل آدمي ظاهر مي‌شود ؟ اين چه آتشي است كه درون را قبل از برون مي‌سوزاند ؟ همه چيز قيامت عجيب است و با اين جهان تفاوت بسيار دارد ، حتي آتش سوزانش . چرا چنين نباشد در حالي‌كه قلبهاي آنها كانون كفر و كبر و غرور بود و مركز حبّ دنيا و ثروت و مال ؟ چرا آتش قهر و غضب الهي قبل از هرچيز بر قلوب آنها مسلط نشود ، درحالي‌كه آنها دل مؤمنان را در اين دنيا با سخـريه‌ها و عيبجـويي و غيبت و تحقيــر ســوزاندند ، عــدالــت الهي ايجــاب مي‌كنــد كه آنهــا كيفــري همــانند اعمـالشان را ببيننـد.
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
اضافه شدن آتش به نام بلند و با عظمت خدا نشان‌دهنده آن است كه اين آتش چيــزي جـز آتــش دنياست.
به‌باور پاره‌اي منظور اين‌است‌كه: اين آتش بر خلاف آتش دنيا ازاعماق دل، زبــانــه مــي‌كشـــد و بــاطـــن را مــي‌ســـوزانــد تــا بــه ظــاهــر بــرســد.
(630) آياتُ‌الرِّجال فِي‌الْقُرْآن

اِنَّهـا عَلَيْهِمْ مُؤْصَدَةٌ
اين آتش بر آنهــا به صــورت دربستــه اســت. (8 / همزه)
شرح آيه از تفسير نمونه
« مُؤْصَـدَة » از ماده « ايصـاد » به معني "بستن در و محكم كردن آن" است . در حقيقت همان‌گونه كه آنها اموال خود را در گاوصندوقها و مخازن دربسته نگاه مي‌داشتند ، خداوند هم آنها را در عذاب دربسته دوزخ كـه راه خـلاص و نجـات از آن نيسـت ، زنـدانـي مي‌كند .
شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان
اين آتش شعله‌ور، بر آن تبهكاران و ظالمان به صورت در بسته است؛ چرا كه وقتي آنان را به دوزخ افكندند براي نوميد ساختن آنان از نجات و رهايي، درها را بر روي آن‌ها مي‌بندند و آنان در محاصره قرار مي‌گيرند.
تفسير مردان (631)
فــي عَمَـــــدٍ مُمَـــدَّدَةٍ
در ستون‌هاي كشيده و طولاني. (9 / همزه)
شرح آيه از تفسير نمونه
«عَمَد» جمع «عمود» به معني "ستون يا هر شيء طولاني" مانند قطعات چوب و آهن است و «مُمَدَّدَة» نيز به معني " كشيـده و طويل" است . جمعي از مفسران اين‌تعبير را اشاره به ميخ‌هاي عظيم آهني دانسته‌اند كه درهاي جهنم محكم با آنها بسته مي‌شود ، به گونه‌اي كه راه خروج مطلقا از آن وجود ندارد و بنابراين تأكيدي است بر آيه قبل كه مي‌گويد : درهاي جهنم را بر آنها مي‌بندند و از هر طرف محصورند . بعضي نيز تفسير ديگري به كمك اكتشافات اخير براي آن ذكر كرده‌اند و آن اين است كه شعله‌هاي سوزان جهنم به صورت ستون‌هاي كشيده و طولاني بر آن‌ها مسلط مي‌شود . آن‌ها مي‌گويند: در اكتشافات اخير ثابت شده است كه اشعه مخصوص ايكس (رونتگن) بر خلاف اشعه‌هاي ديگر كه به‌صورت مخروطي پخش مي‌شود، به‌صورت استوانه‌اي درست مانند ستون منتشر مي‌گردد و عجيب اينكه اين اشعه در تمام وجود انسان نفوذ مي‌كند و حتي بر قلب مسلط مي‌شود و به همين دليل براي عكسبرداري از اعضاي داخلي از آن استفاده مي‌كنند ، معلوم مي‌شود كه اشعه‌اي از آتش سوزان جهنم برمــي‌خيـــزد كــه چنـــدان بــي‌شبــاهـت بــه اشعـــه فـــوق نيســت .(1)

"خودبرتربيني" بلاي بزرگي است كه خميرمايه بسياري از معاصي محسوب مي‌شود . غفلت از خدا ، كفران نعمت‌ها ، غرق‌شدن در عياشي و هوسبازي، تحقير ديگران و استهزاي مؤمنان همه از آثار شوم اين صفت رذيله است ، افراد كم‌ظرفيت همين كه به نوايي مي‌رسند ، چنان گرفتار كبر و غرور مي‌شوند كه مطلقا ارزشي براي
1- « طنطاوي » ، ذيل آيات مورد بحث .
(632) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
ديگران قائل نيستند و همان سبب جدايي آنها از جامعه و جدايي جامعه از آنها مي‌شود . در عالمي از پندار فرومي‌روند ، خود را تافته‌اي جدابافته و حتي از مقربان خدا مي‌شمارند و همين باعث مي‌شود كه عِرض و آبرو و حتي جان ديگران در نظر آنها بي‌ارزش و بي‌مقدار باشد ، به « همز » و « لمز » مشغول مي‌شوند و با عيبجويي و مذمت ديگران ، به گمان خود بر عظمت خويش مي‌افزايند . جالب اينكـه در بعضـي از روايـات ، اين‌گونه افراد به "عقرب" تشبيه شده‌اند كه كارشان نيش زدن است (و اگر نيش عقرب نه از ره كين است، نيش آنها از راه كينه‌توزيها است).در حديثي آمده‌است كه پيغمبر اكرم صلي‌الله‌عليه‌وآله فرمود : « من در شب معراج گروهي از دوزخيان را ديدم كه گوشت از پهلويشان جدا مي‌كردند و به آنها مي‌خوراندند، از جبرئيل پرسيدم اينها چه كساني هستند؟ گفت: هؤُلاءِ الْهَمّازوُنَ مِنْ اُمَّتِكَ، اللَّمّازوُنَ:اين‌ها عيبجويان و استهزاكنندگان از امت تو هستند» .(1) درباره مال و ثروت، نظرات متفاوتي در جهت افراط و تفريط وجود دارد، بعضي چنان اهميتي براي آن قائلند كه حلاّل تمام مشكلاتش مي‌دانند و لذا جاي تعجب نيست كه اين گروه دايما به جمع اموال پردازند و آني راحت ننشينند و هيچ قيد و شرطي براي آن قائل نباشند و حلال و حرام در نظرشان يكسان باشد. در نقطه مقابل اين گروه جمعيتي هستند كه براي مال و ثروت كمترين ارزشي قائل نيستند، فقر را مي‌ستايند و براي آن ارج قائلند، حتي مال را مزاحم تقوا و قرب خدا مي‌دانند. ولي در برابر اين دو عقيده كه در طرف «افراط» و «تفريط» قرار دارد، آن‌چه از قرآن مجيد و روايات اسلامي استفاده مي‌شود ، اين است‌كه مال، خوب‌است اما به‌چند شرط؛ نخست‌اينكه «وسيله» باشد نه «هدف». ديگر اينكه انسان را «اسير» خود نسازد ، بلكه‌انسان «امير» برآن باشد. سوم اينكه از طرق مشروع به‌دست آيد و در راه رضاي خدا مصرف گردد . علاقه به چنين مالي نه‌تنها دنياپرستي نيست، بلكه دليلي بر علاقه به آخرت است و لذا در حديثي از امام صادق مي‌خوانيم‌كه وقتي

1- « نور الثقلين » ، جلد 5 ، صفحه 667 ، حديث 5 .
تفسير مردان (633)
حضرت ذهب و فضه (طلا و نقره) را لعن و نفرين فرمود، يكي از ياران تعجب كرد و علت را از امام سؤال نمود، ايشان فرمودند: «لَيْسَ حَيْثُ تَذْهَبُ اِلَيْهِ اِنَّمَا الذَّهَبُ الَّذي ذَهَبَ بِالدّينِ وَ الْفِضَّةُ الَّتي اَفاضَتِ الْكُفْرَ: منظور از ذهب، چيزي است كه دين را از بين ببرد و منظور از فضه، چيزي است كه سرچشمه كفر و بي‌ايماني مي‌شود ».(1) و درحديثي از امام علي آمده : « اَلسُّكْرُ اَرْبَعُ سَكَراتٍ؛ سُكْرُ الشَّرابِ وَ سُكْرُ الْمالِ وَ سُكْرُ النَّوْمِ وَ سُكْرُ الْمُلْكِ: مستي چهار نوع است؛ مستي شراب، مستي مال، مستي خواب و مستي قدرت ».(2) در حديث ديگري از امام صادق آمده است كه: مردي خدمت ايشان آمد و عرض كرد: «پدر و مادرم به فدايت باد، مرا موعظه‌اي كن»، فرمود: «اِنْ كانَ الْحَسَناتُ حَقّا فَالْجَمْعُ لِماذا؟ وَ اِنْ كانَ خَلْفٌ مِنَ اللّهِ عَزَّوَجَلَّ حَقّا فَالْبُخْلُ لِماذا؟: اگر حسنات حق است و به آن ايمان داريم ، جمع مال براي چيست ؟ (چرا در راه خدا انفاق نكنيم ؟) و اگر پاداش و جبران الهي حق است، بخل براي چيست»؟(3) بسياري از افراد هستند كه تا پايان عمر به جمع‌آوري مال مشغولند و سرانجام براي ديگران وامي‌گذارند، حسابش را آنها بايد بدهند و بهره‌اش نصيب ديگران است، لذا در حديثي مي‌خوانيم كه از اميرمؤمنان علي سؤال كردند: «مَنْ اَعْظَمُ النّاسِ حَسْرَةً؟ چه‌كسي حسرتش از همه بيشتر است»؟ فرمود: «مَنْ رَأي مالَهُ في ميزانِ غَيْرِهِ وَ اَدْخَلَهُ اللّهُ بِهِ النّارَ وَ اَدْخَلَ وارِثَهُ بِهِ الْجَنَّةَ: كسي كه اموالش را در ترازوي سنجش اعمال ديگـران ببيند، خدا او را به خاطر اموالش وارد دوزخ كند و و ارثش را به خاطر آن وارد بهشت سازد».(4) و در حديث ديگري از امام صـادق در تفسيـر آيـه « كَذلِكَ يُريهِمُ اللّهُ اَعْمالَهُمْ حَسَراتٍ عَلَيْهِمْ (اين‌گونه خداوند اعمال آنها را مايه حسرتشان قرار مي‌دهد)،
1- « بحـــار الانـــوار » ، جلـــد 73 ، صفحـــه 141 ، حديـث 17 .
2- « بحـــــار الانـــــوار » ، جلـــــــد 73 ، صفحـــــه 142 .
3- «توحيدصدوق»، به‌نقل «نورالثقلين» جلد5، صفحه668، حديث8 .
5 و 6- « بحـــــار الانـــــوار » ، جلـــد 73 ، صفحـــــه 142 .
(634) آياتُ‌الرِّجالِ فِي‌الْقُرْآن
فرمود: « هُوَ الرَّجُلُ يَدَعُ الْمالَ لا يُنْفِقُهُ في طاعَةِ اللّهِ بُخْلاً ثُمَّ يَمُوتُ فَيَدَعَهُ لِمَنْ يَعْمَلُ بِهِ في طاعَةِ اللّهِ اَوْ في مَعْصِيَتِهِ: اين درباره كسي است كه مالي را وامي‌گذارد و بخاطر بخل در راه طاعت الهي انفاق نمي‌كند، سپس مي‌ميرد و آن‌را براي كسي مي‌نهد كه در طاعت الهي يا در معصيتش مصرف مي‌كند».سپس امام افزود: « اگر در طريق اطاعت خدا صرف كند، آن را در ميزان عمل ديگري مي‌بيند و حسرت مي‌خورد، چرا كه

مال او بوده و اگر در معصيت الهي صرف كند، سبب تقويت او شده تا گناه كند (و باز عقوبت و حسـرتـش متـوجـه او است)»(1) .آري موضع‌گيري انسان‌ها در برابر اموال، مختلف است، گاه از آن بت خطـرنـاكي مي‌سـازند و گـاه وسيلـه سعادت بزرگي.

شرح آيه از تفسير مجمع‌البيان

واژه «عَمَـد» جمـع «عَمُود» به معني ستون است، و «مُمَدَّدَة» به معني هر پديده دراز و كشيـده مـي‌بـاشـد.

«حسن» بر آن است كه منظور از «عَمَد» ستون‌هاي سراپرده و چادري از آتش است كه به بيان قرآن، خدا براي بيدادگران آماده ساخته و آنان را در بر مي‌گيرد. اِنّا اَعْتَدْنا لِلظّالِمينَ نارا اَحاطَ بِهِمْ سُرادِقُها...(2)

در روز رستاخيز آنان را در آن چادرها مي‌افكنند و ستون‌ها را مي‌كشند و دريايي از آتش آنـان را به كـام مي‌كشد.

امّا «كلبي» بر آن است كه منظور وسيله‌اي از وسايل عذاب دوزخ است كه دوزخيان را بـا آن به بنـد مـي‌كشنـد.

1 ـ سوره كهف، آيه 29.

درباره مرکز تحقیقات رایانه‌اي قائمیه اصفهان

بسم الله الرحمن الرحیم
جاهِدُوا بِأَمْوالِكُمْ وَ أَنْفُسِكُمْ في سَبيلِ اللَّهِ ذلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (سوره توبه آیه 41)
با اموال و جانهای خود، در راه خدا جهاد نمایید؛ این برای شما بهتر است
اگر بدانید حضرت رضا (علیه السّلام): خدا رحم نماید بنده‌ای که امر ما را زنده (و برپا) دارد ... علوم و دانشهای ما را یاد گیرد و به مردم یاد دهد، زیرا مردم اگر سخنان نیکوی ما را (بی آنکه چیزی از آن کاسته و یا بر آن بیافزایند) بدانند هر آینه از ما پیروی (و طبق آن عمل) می کنند
بنادر البحار-ترجمه و شرح خلاصه دو جلد بحار الانوار ص 159
بنیانگذار مجتمع فرهنگی مذهبی قائمیه اصفهان شهید آیت الله شمس آبادی (ره) یکی از علمای برجسته شهر اصفهان بودند که در دلدادگی به اهلبیت (علیهم السلام) بخصوص حضرت علی بن موسی الرضا (علیه السلام) و امام عصر (عجل الله تعالی فرجه الشریف) شهره بوده و لذا با نظر و درایت خود در سال 1340 هجری شمسی بنیانگذار مرکز و راهی شد که هیچ وقت چراغ آن خاموش نشد و هر روز قوی تر و بهتر راهش را ادامه می دهند.
مرکز تحقیقات قائمیه اصفهان از سال 1385 هجری شمسی تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن امامی (قدس سره الشریف) و با فعالیت خالصانه و شبانه روزی تیمی مرکب از فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مختلف مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.
اهداف :دفاع از حریم شیعه و بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام) تقویت انگیزه جوانان و عامه مردم نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی، جایگزین کردن مطالب سودمند به جای بلوتوث های بی محتوا در تلفن های همراه و رایانه ها ایجاد بستر جامع مطالعاتی بر اساس معارف قرآن کریم و اهل بیت علیهم السّلام با انگیزه نشر معارف، سرویس دهی به محققین و طلاب، گسترش فرهنگ مطالعه و غنی کردن اوقات فراغت علاقمندان به نرم افزار های علوم اسلامی، در دسترس بودن منابع لازم جهت سهولت رفع ابهام و شبهات منتشره در جامعه عدالت اجتماعی: با استفاده از ابزار نو می توان بصورت تصاعدی در نشر و پخش آن همت گمارد و از طرفی عدالت اجتماعی در تزریق امکانات را در سطح کشور و باز از جهتی نشر فرهنگ اسلامی ایرانی را در سطح جهان سرعت بخشید.

از جمله فعالیتهای گسترده مرکز :
الف)چاپ و نشر ده ها عنوان کتاب، جزوه و ماهنامه همراه با برگزاری مسابقه کتابخوانی
ب)تولید صدها نرم افزار تحقیقاتی و کتابخانه ای قابل اجرا در رایانه و گوشی تلفن سهمراه
ج)تولید نمایشگاه های سه بعدی، پانوراما ، انیمیشن ، بازیهاي رایانه اي و ... اماکن مذهبی، گردشگری و...
د)ایجاد سایت اینترنتی قائمیه www.ghaemiyeh.com جهت دانلود رایگان نرم افزار هاي تلفن همراه و چندین سایت مذهبی دیگر
ه)تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و ... جهت نمایش در شبکه های ماهواره ای
و)راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی (خط 2350524)
ز)طراحی سیستم هاي حسابداري ، رسانه ساز ، موبایل ساز ، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک ، SMS و...
ح)همکاری افتخاری با دهها مرکز حقیقی و حقوقی از جمله بیوت آیات عظام، حوزه های علمیه، دانشگاهها، اماکن مذهبی مانند مسجد جمکران و ...
ط)برگزاری همایش ها، و اجرای طرح مهد، ویژه کودکان و نوجوانان شرکت کننده در جلسه
ی)برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم و دوره های تربیت مربی (حضوری و مجازی) در طول سال
دفتر مرکزی: اصفهان/خ مسجد سید/ حد فاصل خیابان پنج رمضان و چهارراه وفائی / مجتمع فرهنگي مذهبي قائميه اصفهان
تاریخ تأسیس: 1385 شماره ثبت : 2373 شناسه ملی : 10860152026
وب سایت: www.ghaemiyeh.com ایمیل: Info@ghaemiyeh.com
فروشگاه اینترنتی: www.eslamshop.com
تلفن 25-2357023- (0311) فکس 2357022 (0311) دفتر تهران 88318722 (021) بازرگانی و فروش 09132000109 امور کاربران 2333045(0311)
نکته قابل توجه اینکه بودجه این مرکز؛ مردمی ، غیر دولتی و غیر انتفاعی با همت عده ای خیر اندیش اداره و تامین گردیده و لی جوابگوی حجم رو به رشد و وسیع فعالیت مذهبی و علمی حاضر و طرح های توسعه ای فرهنگی نیست، از اینرو این مرکز به فضل و کرم صاحب اصلی این خانه (قائمیه) امید داشته و امیدواریم حضرت بقیه الله الاعظم عجل الله تعالی فرجه الشریف توفیق روزافزونی را شامل همگان بنماید تا در صورت

امکان در این امر مهم ما را یاری نمایندانشاالله.
شماره حساب 621060953 ، شماره کارت :6273-5331-3045-1973و شماره حساب شبا : IR90-0180-0000-0000-0621-0609-53به نام مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان نزد بانک تجارت شعبه اصفهان – خیابان مسجد سید
ارزش کار فکری و عقیدتی
الاحتجاج - به سندش، از امام حسین علیه السلام -: هر کس عهده دار یتیمی از ما شود که محنتِ غیبت ما، او را از ما جدا کرده است و از علوم ما که به دستش رسیده، به او سهمی دهد تا ارشاد و هدایتش کند، خداوند به او می‌فرماید: «ای بنده بزرگوار شریک کننده برادرش! من در کَرَم کردن، از تو سزاوارترم. فرشتگان من! برای او در بهشت، به عدد هر حرفی که یاد داده است، هزار هزار، کاخ قرار دهید و از دیگر نعمت‌ها، آنچه را که لایق اوست، به آنها ضمیمه کنید».
التفسیر المنسوب إلی الإمام العسکری علیه السلام: امام حسین علیه السلام به مردی فرمود: «کدام یک را دوست‌تر می‌داری: مردی اراده کشتن بینوایی ضعیف را دارد و تو او را از دستش می‌رَهانی، یا مردی ناصبی اراده گمراه کردن مؤمنی بینوا و ضعیف از پیروان ما را دارد، امّا تو دریچه‌ای [از علم] را بر او می‌گشایی که آن بینوا، خود را بِدان، نگاه می‌دارد و با حجّت‌های خدای متعال، خصم خویش را ساکت می‌سازد و او را می‌شکند؟».
[سپس] فرمود: «حتماً رهاندن این مؤمن بینوا از دست آن ناصبی. بی‌گمان، خدای متعال می‌فرماید: «و هر که او را زنده کند، گویی همه مردم را زنده کرده است»؛ یعنی هر که او را زنده کند و از کفر به ایمان، ارشاد کند، گویی همه مردم را زنده کرده است، پیش از آن که آنان را با شمشیرهای تیز بکشد».
مسند زید: امام حسین علیه السلام فرمود: «هر کس انسانی را از گمراهی به معرفت حق، فرا بخواند و او اجابت کند، اجری مانند آزاد کردن بنده دارد».

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی
www.Ghaemiyeh.com
مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.
۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹